

АДЫГЭБЗЭ (МАКЪЫБЗЭ)

БЕР ХЫКМЭТ

АДЫГЭБЗЭ (МАКЫБЗЭ)
-ADİGECE (SES DİLİ)-
Ber Hikmet

KAFDAV İktisadi İşletmesi Yayınları: 14

2005 Ankara

İSBN: 975-6255-11-0

©KAFDAV İktisadi İşletmesi Yayınları

Mizanpaj: Abdullah DURDU

Baskı: Birlik Matbaası

KAFDAV Yayıncılık, Eğitim, Turizm ve

Sosyal Tesisler İşletmesi

Adres: Şenyuva Kafkas Sokak No: 60 Beştepe-ANKARA

Tel: (0312) 222 85 89-223 51 59

Fax: (0312) 212 52 40

e-posta: kafdav@kafder.org.tr

SUNU

Bu kitap, Adıgecede bulunan sesler üzerine bir çalışmadır; Adıgecenin işleyişinde seslerin anlam ve rollerini ortaya koymayı hedefler. Bir ses dili olan Adıgecenin ses anlam temelindeki işleyişinin açığa çıkarılması, onun dilbiliminin temeline ilişkin bir çalışmadır.

Dil analitik bir alandır; onun bilimi de bu analitiğe uygun olarak kalmalıdır; bir dilbilim, herhangi bir dilin güzergahına müdahale etmemelidir. Her bir dil, kendisinin anlaşılmasını gereksinir, arzular ve sadece buna rıza gösterir; ve dil, kendisinin işleyişine dıştan müdahaleye küser, bozulur.

Günümüzde dilbilimsel disiplinlerin işleyişi yukarıdaki ifadelere uymaz: Mevcut bir dilbilimsel metod, -gramer-, her dile giydirilen bir şablon olarak piyasadadır.

Adıgecenin bir ses anlamsal dil olması gerçeğinden hareketle gerçekleştirilen bu çalışma iki bölümden oluşur. Birinci bölüm, seslerin genel karşılaştırılması ile aralarındaki ilişkiler ve işleyişlerinin incelenmesidir. Bu çerçevede, seslerin doğuş ve çoğalma süreci ile, anlam ve sözcüklerin ortaya çıkışının irdelenmesidir ki, bu, bir ses dili için gereken genel bir inceleme olarak değerlendirilebilir. İkinci bölüm, her bir sesin başlıbaşına incelenmesidir ki, onların sesvarlıksal durumları ile, bulundukları sözcüklerdeki anlamlarının ortaya çıkarılmasını içerir. Bu itibarla da, ikinci bölüm hem felsefiktir, hem de daha geniş bir kompozisyonu mümkün kılar. Anlaşılabileceği üzere, ikinci bölüm daha temel bir çalışmadır; birinci bölümdeki incelemenin de kaynağıdır.

Belirtmek gerekir ki, bu çalışma, Adıgecedeki seslerin incelenmesi ile ses anlam kompozisyonlarının ortaya çıkarılması sürecinin izlenmesinde kendini açık hale getiren felsefik ve matematiksel boyutlarıyla seslerin etüd edildiği, kendine has güzergahı olmuş özgün bir çalışmadır.

*

Sesin anlamsızlığı temelinde inşa olan bir dilbilim, sesin anlamlı olması durumunda kısıtlanır; bu noktada sınırlıdır. Konuşma dili seslerden oluşur; bir dili doğuran ve işler kılan, seslerdir. O halde, tüm dillerin temelde ve başlangıçta ses anlamsal olduğu söylenebilir. Ne var ki, bir yol kazası sonucu olarak bir dil artık ses anlamsal işleyişe sahip değilse de, o dil ses anlamallığın irregüler işleyişini bağrında taşır.

Seslerin anlamsız olması ile, anlamsal öğeler olması durumundaki iki farklı yaklaşımdaki dilbilimsel ve dilsel kavramlar da farklılaşır. Bu cümleden olarak, konu ile ilgili mevcut kavramlar değişmeye adaydırlar.

Adıgece, seslerin temel varlığında ve anlamlı öğeler olarak işleyişinde kendini gösteren bir dildir; ses anlamsal bir dildir; bir ses dilidir. Onun anlaşılması ve analizi, seslerin varlığı ile işleyiş mantığını kapsar, temele alır. Böyle olmakla Adıgece, bir sözcük ve kök kelime bütünlerinden öte, seslerin okunmasını önceler.

Böyle bir ses anlamsal okumada, konuşma dilinin ötesinde bir genel mantığı ifade eden bir sözcük olarak karşımıza çıkar “бзэ (dil)”; ve “бзэ”nin Adıgecedeki işleyişi de bu yöndedir. Oysa, “mantık” ve “logos” kelimelerinin ilgili dillerde konuşma dilinden türediği açıktır; mevcut bilgiler de, bunların sözselsel ve dilsel kavramlar olduğuna ilişkindir. Dilsel ve mantıksal kavramlar günümüzde bu bilgiler temelinde anlaşılır; ne var ki Adıgece, konuşma dili ötesinde ve kendi temelinde bir mantığı işaret eder.

Adıgece “бзэ”, bir konuşma dili ötesinde, her tür “görelî kendinden açılım ve işleyiş”i ifade eder. Bu işleyiş, her varolanın tözel varlığını -dışıl olanın sürekliliğini- garanti altına alan bir temel işleyiştir. “Бзы (dişi)”, “kendine görelî ve kendinde açılım”ı kapsayan bir temel olgudur. “Бзэ (dil)” işleyen bir dışıldır; dışı (бзы) olanın zamansal işleyiştir “бзэ (dil)”.

Mantık dediğimiz şeyin bu önceliğinde, konuşma dilini doğuran olgu, kozmik işleyişin bir devamı olan canlılığın mantığının ileri aşaması olarak ortaya çıkan insanın ürünü ve canlılığının bir uzantısı olan sesin

işleyişine dayanır. İnsanın canından (псэ) nüksederek bir varlıksal form (лѣэ) kazanan sestir söz (псалѣэ) denen şey; ve bu eylemde bulunmaktadır konuşmak (псэлѣэн).

Sesin, kendisini üreten canlı mantığına bağımlı olarak işleyiş kazanması, kozmik ve doğal olana uygun bir mantık argümanı oluşturur. Ses malzemeleriyle kurulmuş olan bu somut mantık kümesi, konuşabilen tek canlı varlık olan insan bakımından, tek somut mantıktır (бзэ); ve bu durumda, konuşma dili başlıbaşına “бзэ” olarak ifade edilebilir. Tüm dillerde mantık ve konuşma dilinin aynı kökenli veya özdeş sözlerle ifade edilebilmesinin temeli bu gerçek olmalıdır.

*

İnsan organizmasında canlılığın bir mantığı olarak meydana gelen bir iç işleyişin organizma dışındaki devamıdır ses. Bu içkin olayın, sessel varlık kazanmasıdır söz; ve konuşma dilini oluşturan şey, canlılığın bir devamı olan bu mantıksal işleyiştir. Doğal olarak konuşma dilinin ortaya çıkışı böyledir; kozmik ve doğal işleyişini kaybetmeyen bir dil de böyle olmalıdır. Adigece bugün de, bu temel ve işleyiş mantığına sahiptir.

Bir organizma ile ses, farklı varlıksal kategorilerdir; ancak ses, kendisini üreten organizmanın işleyişinde şekillenmekle, onun işleyiş mantığının bir devamıdır. İnsan organizmasının içkin bir olayı ile, onun mantığının bir devamı ve ifadesi olarak seslenimi (ses kümesinde yer alması) arasında lineer bir fonksiyon vardır. Bunun tersi fonksiyonunun da varlığı bir ses dilinin ifadesidir.

Ses kümesinde yer alan sesler “ünlü, ünsüz” olarak iki gruba ayrılabilir. Ünlü sesler, insan ses birimleri olarak kendiliğinden duyulabilir seslerdir; ünsüzler ise, bir ses birimi olarak duyulur olmak için ünlü desteğine ihtiyaç duyan seslerdir.

Ünlüler ses kümesini kateden, arşınlayan, ses kümesinin öz ve çeperini belirleyen seslerdir; yani, ünlüler ses kümesinin geometrisini oluşturan seslerdir. Bu geometride cereyan eden içkin, kendiliğinden ve sessiz, felsefik olay ve anlamlar ünsüzler tarafından ifade bulur.

Adigece seslerin doğuş süreci ve ilişkileri, yukarıdaki ifadelerle uygundur. Kozmik ve doğal süreçte uygun bir süreç izler Adigece seslerin doğuş ve ilişkileri. Bu ifadelerin küçük bir örneği olması bakımından, ünlü seslerin oluş sürecine ve kılğıladıklarını -ortaya koyduklarını- ifade ettiğimiz geometriye kısaca değinmek gerekirse, şu adımlar sıralanabilir:

*Adigecede en temel ünlü ses, en az ve küçük ünlü, minimum ve en ekonomik ünlü ses “ı”dır. Her sesin “ı” aracılığıyla ses kümesinde birim ses olarak varlık kazandığı söylenebilir. “ı” sesi, dışarı verilen nefesin doğal olarak çıkarabildiği ünlü sesdir ki, asgari güç sarfedilerek meydana gelen ünlü sestir. Bu gücün artırılması ve ses açısının genişletilmesi “э” sesini verir ki, bu “ı” yı izleyen ilk adımda ortaya çıkan ünlü sestir. “э”, ilk ünlü adım ve hareket olmakla, bir ötelenme ve fonksiyonel zaman olarak işlev görür.

*Fonksiyonel zaman, ilk hareket ve ilk güç artırımı ile ilk genişleme olarak ortaya çıkmıştır ki, burada gerçekleşen ilklerin sonucunda bir ilk kılğı sözkonusudur. Bu kılğı, fonksiyonel zamanın (э) ulaştığı noktada ona dik olan bir kılğıdır. Bu “и” sesidir; o, hareket ve fonksiyonel zamana bağımlı olarak ortaya çıkan bir kılğı olarak müteakip tüm kılğıların kılğı alanıdır. O, zamanın sürekliliğinde hep kılğılanır; hep kılğılanma alanı olarak kalır (иджы).

*“э” ile, ona göreli olarak meydana gelen “и” seslerinin bu ilişkisinde ortaya çıkan ses “y”dır; ve bu ilk ilişkinin ortaya koyduğu ilk açılım olarak, her tür açılımı ifade eden bir sestir “y”. Bu ifadelerde, “э”nın değişimine göreli olan bir fonksiyon sözkonusudur ki, böyle bir fonksiyonun ait olduğu sistem “zamansal koordinat sistemi” olarak tanımlanır.

*Bir kılğı olarak ortaya çıkan “и”, zamana bağımlılığında ve zamanın sürekliliğinde hep kılğılanandır; kılğılama bölgesidir. İlk kılğılanımında “и”, mekanın kendisinden doğacağı tek boyutlu kılğıdır. Zamanın

sürekliliğinde sürekli kılğılanan “и”, bir “и” açılımı olarak mekandır. “И” açısında ve “и” bölgesinde oluş, bu mekansal sistemde olmaktır ki, burası “mekansal koordinat sistemi”dir.

Ses kümesi geometrisi küresel ve eğri bir geometridir ki, bunun kozmik geometriye uyan bir geometri olduğu açıktır. Adıgece, küresel ve kozmik geometriyi iyi tanımaktadır (хъуреѣ).

Mekan, zamanın yaratımı ve göreliliğindedir ki, mekansal ve uzamsal bir sistemin temelinde hep gizil bir zamansal boyut işler. Ve bu ifadeler Adıgecenin işleyişinde garanti altındaki bilgilerdir.

Mekanın, varolanın görüye çıktığı bir alan olması nedeniyle, geometrik olarak daha somut ifadeler kullanabiliriz: Yerküresel olan bir mekansal koordinat sisteminin ordinatı (x) deniz seviyesidir (хы). Varolanların görüde olduğu mekan, onların görülmesi ve varlığın kavranması ile ilgili felsefik anlamlı ünsüzlerin yoğunlaşma yeridir.

Tüm bu hususlar ve benzeri birçok konu, Adıgecenin kendi doğal işleyişinde, kendiliğinden, dilin kendini ifşası olarak, bu kitabın içeriğini oluşturur.

ПСЭЛЪАЩХЬЭХЭР	Т.Н.
ПЭУБЛЭ	9
ЯПЭРЕЙ ПЫХЬЭ ЗЫ МАКЪЫБЗЭРЭ, АР ЗЭРЫЗЭТЕУВЭ ЩЫКІЭР	19
ЯПЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ БЗЭ ТЕРМИНОЛОГИЕМ ЗЫ ХЭПЛЪЭГЪУЭ	21
Бзэ, Макъ, Макъыбзэ	21
Макъ Категоризацэхэр, Макъхэр Къызэрхьурэ Зэрызэшхьэщыкыр	27
ЕТУАНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪ ІУЭРХЭР	30
Макъ Іуэрхэр Къохъу	30
Макъ Іуэрхэм МакъыщІэхэр Къагъэхъу	42
Макъ Іуэрхэм Къагъэхъу Геометрикэ Системэр Бзэм Зэрыхэлэжьыхьыр	50
Макъ Іуэрхэм Зы Хэплъэгъуэж	75
Макъ Іуэрхэр Псалъэ Зэрыхьурэ, Ахэм Псалъэ Къызэрагъэхъу ЩЫкІэр	77
ЕЦЭНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪ ЩЭХУХЭР	79
Макъ Щэхухэр Зэрызэрелъытарэ, Зэрыбагъуэр	79
Макъ Щэхухэм Яджрэ Я Іэмалыгъуэхэр	87
Макъ Щэхухэр Мыхьэнэрэ Псалъэу Утыку Къызэрихьэр	95
ЕПЛАНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪХЭР ЗЭРЫЗЭГУХЬЭУ ПСАЛЪЭХЭР УТЫКУ КЪЫЗЭРИХЬЭР	106
ЕТУАНЭРЕЙ ПЫХЬЭ МАКЪХЭР МЭПСАЛЪЭ	109
ЯПЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪХЭР ПСАЛЪЭМЭ	111
ЕТУАНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪ ІУЭРХЭР	122
«Ы» Макъымрэ "Іы"мрэ	122
«Э, ІЭ, А» Макъхэр	127
«И, Ш, Й, Я, Е, ІЕ» Макъхэр	139
«У, ІУ, О» Макъхэр	168
ЕЦАНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ	

МАКЪ ЦЭХУХЭР	184
«С, Ц, Ц, З, ДЗ» Макъхэр	184
«Гь-Дж, Гу, Г, Гъ, Гьу» Макъхэр	210
«Д, Т, Тl» Макъхэр	234
«Ж, Жъ» Макъхэр	247
«Щ, Щ, Ш» Макъхэр	256
«К-Ч, Ку, Кl, Кlу» Макъхэр	276
«Къ, Кьу» Макъхэр	283
«Кхъ, Кхьу» Макъхэр	291
«Хъ, Хьу» Макъхэр	293
«Х, Ху» Макъхэр	298
«Хъ» Макъыр	306
«Лъ, Л, Ll» Макъхэр	313
«П, П, Б» Макъхэр	319
«Ф, Фl, В» Макъхэр	330
«М, Н» Макъхэр	342
«Р» Макъыр	356
ЕПЛАНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ	
МАКЪ ЦЭХУ ЗЭГУЭТХЭР (Зэгухьэрэ Зэхэжахэр)	358
Макъ Зэгүэтхэр Къызэрыхьум Зы Хэплъэгъуэ	358
«П, П, Б» Гупым Къыхэхьукl Макъ Зэгүэтхэр (Псы, Пщы, Пшы, Пхы, Пхьы, Пхьу, Плъы; Пцlы, Пщlы, Пкlы, Пкъы, Плlы; Бзы, Бдзы, Бгъы, Бгьу, Бгы, Бжы, Бжьы, Блы)	365
«Д, Т, Тl» Гупым Къыхэхьукl Макъ Зэгүэтхэр (Ткlы, Ткlу; Тхьы, Тхьу, Тхы, Тху; Тхьэ)	417
«Щ, Щ, Ш» Гупым Къыхэхьукl Макъ Зэгүэтхэр (Щты, Щхьы, Щхьу, Щхьэ; Шхы, Шху)	431
«Лъ» Макъым Къытехьукl Макъ Зэгүэтыр (Лъху)	438
«Ф» Макъым Къытехьукl Макъ Зэгүэтыр (Фты)	438

ПЭУБЛЭ

Макъыбзэу щыт адыгэбзэм и макъхэм яджыр къэгъэунэхун Іуэхур, абы и бзэщІэныгъэр джыжын Іуэхугъуэм и пэщІэдзэу лъытапхъэщи, мы лэжыгъэм и гугъэр адыгэбзэм хэту щыт макъхэр къэгъэунэхун Іуэхугъуэрщ.

Псэлъэбзэу щыт бзэ псори макъкІэ ухуауэ щытщ. Ауэ, дэтхэнэ зы бзэм макъхэр я Іэмалыгъуэрэ мыхъэнэрэкІэ лажъэу хэтыжкъым. МакъкІэ ухуауэ щыт бзэм и макъхэр Іэмалыгъуэрэ мыхъэнэу къэмысэбэпыжу щытмэ, мыр, бзэр къызэрыхъуа лъабжъэр зэрыщІэмытыж Іуэхугъуэу лъытапхъэщ. Апхуэдэ бзэхэм я лъабжъэрэ я зы Іыхъэр хэщІауэ жыІэпхъэщ.

Адыгэбзэр зы макъыбзэщ; ар икІи, макъ Іэмалыгъуэрэ мыхъэнэу зэтеуауэ щыт зы бзэ щапхъэу лъытапхъэщ. Адыгэбзэр, макъым къыщыщІэдзауэ зэтеувэу щытщи, зы *архивышхуэр*щ: Макъыр псэущхъэм къызэрыхэІукІ лъандэрэ зэрызэтеувэм къызэрыгуэкІкІэ, цІыхум къыгуэгурыкІуар зыхэзыубыдэу зы архивырщ ар.

Макъхэр къызэрыхъу лъандэрэ зэтеувэу къэгъуэгурыкІуэу зы бзэщ адыгэбзэри, ар зы бзэжырщ. НэгъуэщІ бзэжхэм я лэжъэкІэр къэгъэунэхунрэ къэхутэжыным и щІэныгъэ лъабжъэрщ адыгэбзэм и бзэщІэныгъэр. А бзэжхэм къапкъырыкІарэ, нобэ бзэ куэдым хэту щыт псалъэ куэдыр гурыІуэгъуэ зэрыхъуфынум и ІункІыбзэр зыІыгыр нобэй псэууэ щыт адыгэбзэрауэ жыІэпхъэщ. Зы бзэжъэрэ, зы *цивилизация*уэ щытам къыщІэныжауэ лъытапхъэщи, адыгэбзэм щыщ псалъэ мащІэр хыхъауэ къыщІэкІынкъым нэгъуэщІ бзэжхэм; тІэ, ахэм ящыщ куэдыр хэту лъытапхъэщ нобэрей бзэ гуэрхэм.

Адыгэбзэр зэрызэтеувэр гурыІуэгъуэ щыхъум щыгъуэ, щІэныгъэжъэрэ фІэщхъуныгъэжъ псалъэрэ *термину* щытхэмрэ, *эзотерие* гупщысэрэ бзэуэ ялъытэ псалъэ куэдыр адыгэбзэм къызэрытехъукІар е адыгэбзэр зэрызэтеувэ щІыкІэм езэгъыу къызэрыхъуар гурыІуэгъуащэ хъуну къыщІэкІынщ. Ахэри къызэрыунэхунур адыгэбзэм и щІэныгъэр щызэтеувэм щыгъуэрщ; ар мыхъумэ, нобэ апхуэдэхэм теухуауэ жыІлэхэр *спекуляция*уэ лъытапхъэщ.

Макъым къыщыщІэдзауэ зэтеувэу щыт адыгэбзэр зы цІыхугъэ архиву лъытапхъэщ. Адыгэбзэр, макъыр псэм къызэрыхэжыр зи лъабжъэу къэхъурэ зэтеувэу щІидзауэ зы бзэрщи, дэтхэнэ зы гуэррэ зы щыІэгъуэр цІыхум зэрилгытэр къыриІуэрэ, ар зи лъабжъэрэкІэ зэтеувэу къогъуэгурыкІуэр. Зы гуэрыр къызэрыхъурэ зэрызэтеувэм и пэщІэдзэрэ и пэжыпІэр къэзыІуэтапхъэрщ адыгэбзэр. Мыпхуэдэу зы архивыр зезыхъэрэ къэзыгъэсэбэпыр фІырыфІкІэ шыуэнкъым. Адыгэбзэм уедаІуэу щытмэ, ущыуэнкъым.

Адыгэбзэр мыпхуэдэу зы архив щыхъукІэй, бзэм и лэжъэкІэм хуэдэу зэтеувэ щІыкІэ зиІэу щытрэ, бзэм къыІуэтапхъэу щыт дэтхэнэ зы щІэныгъэр нэхъыфІыжу къэзыІуэтапхъэу зы бзэрщ.

Мыпхуэдэ щІэныгъэхэр (*гуманитар* щІэныгъэ), *антропологии* лъабжьэу утыку кызылъхъэфыну щыт адыгэбзэр тІэ, зы гуманитар щІэныгъэбзэ щапхъэрщ.

Мыпхуэдэу зы гуманитар щІэныгъэбзэу зэрылъытапхъэр зы лъэныкъуэщ. Ауэ, *коzmикэрэ натурал* къэхъугъуэм зэрэзэгърэ зэрэкІуэкІэрэу зы лъабжьэм тету зэрызэтеувэм кызырыгуэкІэ, дэтхэнэ зы шыІэ гуэррэ шыІэгъуэр и лъабжьэрэкІэ зэрилътэрэ кызыриІуатэм папщІэ, дэтхэнэ зы *позитыв* щІэныгъэм езэгърэ дэгъуу зы бзэу лъытапхъэщ адыгэбзэри, тІэ, адыгэбзэр зы щІэныгъэбзэрщ.

ЩыІэрэ шыІэгъуэ хъур зи Іуэхугъуэу щытрэ, щІэныгъэу утыку кымыхъар къэгъэунэхуныр зи Іуэхугъуэр *философиер*щи, шыІэрэ шыІэгъуэр лъабжьэрэкІэ утыку кызылъхъэфу зэтеувауэ щыт зы бзэр, тІэ, философиер нэхъыфІыжу зыхузэфІэкІыну зы бзэрщи, адыгэбзэр зы философиебзэрщ.

Дэтхэнэ зы гуэрыр зэрызэхэлъ щІыкІэрэ зэрыужьыр нэхъыфІыжу къэзыІуэтэфыну жыхуэтІэ зы бзэр, цІыхур зыгъэужьыфыну зы бзэрщ. ИкІи, макъ нэгъунэ Іэмалыгъуэрэ мыхъэнэу щыт адыгэбзэр, цІыхур хуитрэ джэгуу, уджрэ усэу зыхэпсэхъыфыну зы бзэрщи, тІэ, мыпхуэдэу щыт зы бзэр зы усэбзэщ. Адыгэбзэр усэбзэу зы гупщысэбзэрщ.

Адыгэбзэр мыпхуэдэу лъэныкъуабгъуэу щыту зы бзэрщ. Абы зы Іуэхугъуэр кызыриІуэтэну щІыкІэр дэтхэнэ и зы лъэныкъуэмкІэрщ. Зы къэІуэтапхъэр мыпхуэдэу лъэщу къэзыІуэтэфу щыт зы бзэр, икІи зы усэбзэу щытмэ тІэ, фІэкІыпІэ зэрымІэрщи, ар зы литерэтурэбзэфІщ.

Мы жытІауэ щытхэри зэрыхэлъыжкІэрэу, адыгэбзэм едаІуэрэ ар зэхэзыхыр зыІэпешэри зыхешэр; абы кыІуатэхэр *медитацэу* гурыІуэгъуэ къыпхуешІыр. Адыгэбзэр натуралрэ коzmикэм езэгъыу зэрзытеувэрэ зэрылажъэм кызырыгуэкІэ, ипщэкІэ зи гугъу тщІауэ щыт щІэныгъэрэ гъуэзэджэхэр цІыхум коzmикэрэ медитацэу къыхелъхъэр адыгэбзэм. Адыгэбзэр *медитативу* зы бзэрщ.

Адыгэбзэр игъуэджэу зезыхъэрэ, абы хэпсэхъу щытыр зэрыпсэур зэрыжытІам хуэдэу щытащ; икІи, шытынщ. Абы кыуигъэцІыхур цІыхугъэкІэрщ кызырыуигъэцІыхури, уи цІыхугъэр хегъэбагъуэр; цІыхур зыцІыхуу зэрыщытым щыгъуазэ узэрыхуищІ щІыкІэри мыпхуэдэщ адыгэбзэм. "Адыгагъэр цІыхугъэщ" псэлъэжьыр игъуэ зэрыхъурэ кызырыгъуэгурыкІуэ лъабжьэрэ щхъэусыгъуэри мырагъэнщ.

Адыгэбзэр цІыхум лъэныкъуабгъуэу и хущхъуэу зы бзэрщи, ар къэзыпсэлъым имыщІэххэу щхъэпэшхуэ хуэхъурщ; тІэ, зыфІэкІуэдэу щытыр щхъэпэншэщ.

Адыгэбзэр цІыхунрэ цІыхугъэр хэзыгъэбагъуэрэ, гъащІэрэ Тхъэр зыгъэпэжу зы бзэрщи, зыхуэщхъэпэрэ зыхуэфашэм зэрихъапхъэу зы бзэрщ. Ар хуэфашэу зезыхъэн цІыхур Тхъэм игъэбагъэ тІэ.

*

Макъхэр къэгъэунэхуныр зи гугъэу щыт мы тхылъыр, къэбэрдеибзэм хэту щыт макъ псори зыхиубыдэу зы лэжыгъэрщ. Ауэ, дэтхэнэ зы макъым е зы макъ гупым и лэжыгъэм зы тхыль зэпэщ узэригъэтхыфынури жыІэпхъэщ. Ар щыхъукІэй, макъ псори зыхиубыдэу зы хэплъэгъуэ пэлытэу лъытапхъэщ мы тхылъыр.

Япэррей Іыхъэр, макъхэр кызырыхъурэ зыр зым зэрелътытауэ зэрыщытым и гугъу ищІыу зы Іыхъэрщ. Мыпхуэдэу зэрыщыткІэй, ар икІи, зы макъыбзэр зэрыухуэрэ зэрызэтеувэ щапхъэр утыку кызыгъахъэу лъытапхъэщ.

ЕтІуанэррей Іыхъэр, Къэбэрдей алфавитым хиубыдэу щыт дэтхэнэ зы макъым щхъэжу телэжыыхъын Іуэхугъуэ ІэнатІэрщ. Мы псалъэм кызырыгуэкІэ, щхъэжу зы макъым иджрэ и Іэмалыгъуэр, ар мыхъэнэу утыку кызырихъэ щІыкІэр, макъыр бзэм зэрыхэлэжыыхъэр макъ жыгыу ухуэр къэгъэунэхун Іуэхугъуэр зыхэзыубыдэу зы Іыхъэрщ.

Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ ящы кыщцэкIынщи, етIуанэрей Iыхьэр нэх лэжыгъэ лъабжьэрщ; япэрей Iыхьэр хуиту утыку кызырихьэфым щхьэусыгъуэ хуэхьурэ, и лъабжьэм щцIэлыр етIуанэрей Iыхьэрщ.

Дэтхэнэ зы Iыхьэм и япэрей пычыгъуэр абы и пэублэ пэлытэу зэхэлъхьауэ щытщи, тIэ мыбдежым, лэжыгъэм и хэгъэгъуэзапхьэу куэд жытIэн хуэныкыужккым. ИкIи, дэтхэнэ зы Iуэхугъуэ IэнатIэу дызтелэжыхьым кызырыгуэкIкIэ, игъуэ кыщыхьум щыгъуэ, хэгъэгъуэзапхьэу жыIэпхьэхэр утыку кыдолъхьэр.

Мы тхылъым и Iуэхугъуэр къэбзэрдеибзэм теухуаш. Зытелэжыхьэр, лэжыгъэри кызыриуатэр къэбзэрдеибзэрщ. Ауэ, мы лэжыгъэхэр адыгэбзэ псомкIэй зы лэжыгъэ щапхьэу лъытапхьэш. Ар щхьэ, дэтхэнэ зы адыгэбзэ жьэрыпсалъэр зэрызэтеувэр, макъхэр Iэмалыгъуэрэ мыхьэнэу зэрыщытыр, макъхэр бзэм зэрыхэлэжыхьэр кызырысэбэпыр къэгъэунэхун папщIэ, адыгэбзэм и зы дэтхэнэ жьэрыпсалъэм теухуауэ, щхьэжу мыпхуэдэ лэжыгъэхэр утыку кыльхьэн зэрыхуейр жыIэпхьэш.

Адыгэбзэр, дэтхэнэ зы Iуэхугъуэр хуиту къэзылуэтэфу зы бзэу лъытапхьэш. Ауэ, нобэ зы Iуэхур нэх тыншу гурылуэгъуэ зыщIыну, а Iуэхугъуэ IэнатIэм теухуа *терминологи*ерщи, игъуэу щытлътэм щыгъуэ, бзэхэм хэт хьауэу щыт *термин* гуэрхэр кыдогъэсэбэпыр. ТIэ, адыгэбзэу щымыт мыпхуэдэ псалъэхэр, урысыбзэм зэрыхэт щыкIэр ди щапхьэрэ, Адыгэ алфавитыр лъабжьэу зэрытлътэм кызырыгуэкIкIэ, нобэрей хэкурыс Адыгэм кызырырилуэ щыкIэу ттхауэ щытщ.

Мы лэжыгъэм и Iуэхуу щытыр зы *граммер* лэжыгъэ утыку кыльхьэнырккым; икIи, псалъэрэ лэжыкIэхэр "фIэщыгъэцIэ, щыIэцIэ, цIэпапщIэ, плъыфэцIэ, глагол" хуэдэу, грамер термину зэрылътэрэкIэ къекIуэкIырккым лэжыгъэр. ТIэ, мы терминхэм кыраIуэ Iуэхугъуэхэри кызытехьукI лъабжьэу, макъ Iэмалыгъуэрэ мыхьэнэхэр къэгъэунэхунырщи, ахэр кызырыунэхурэ зэрызэхущытыр, мыхьэнэщIэрэ псалъэхэр утыку кызырихьэраш ди Iуэхугъуэу щытыр. Ар щыхьукIэй, адыгэбзэм хуэщхьэпэнэу щытрэ щыIэу щыт терминхэри къэунэхуу жыIэпхьэш. Танэ, макъым кыщыщIэдзауэ адыгэбзэм и лэжыкIэу къэунэхум кызырыгуэкIкIэ, езы бзэм хуэIуауэ *категоризацэрэ* терминхэри утыку кыльхьэпхьэ зэрыхьунури гурылуэгъуэнщ. ТIэ, адыгэбзэм и грамерыр къэгъэунэхупхьэу кытпэщыт зы Iуэхуэгъуэмэ, ар зэрызэтеувэри мыпхуэдэ лэжыгъэхэмкIэ утыку кыхьэнэу кыщцэкIынщ.

Лэжыгъэ кIуэцIым игъуэ кыщысым щыгъуэ, глагол лэжыкIэу зи гугъу тщIыуэ щытхэр зытеухуар "Глагол Тхылъ (Fiiller Kitabı)/ Бер Хь." зи цIэу щыт тхылъым и етIуанэрей Iыхьэрщ.

*

Сыт хуэдизу, я бзэщIэныгъэр езы бзэхэм хуэIуауэ утыку кымыхьами, Кафкас бзэ унагъуэр макъыбзэу жыIэпхьэш. А бзэ унагъуэр зы хадэу плътэмэ, адыгэбзэ-абазэбзэ-убыхьбзэм я лъабжьэр зэхуэдэщи, ахэр къудамэшхуищу зэгуэт зы жыг дыкыуакъуэу лъытапхьэш.

Адыгэбзэр мы жыгышхуэм и зы къудамэшхуэу е зы жыгыу къапщтэмэ, абы и къудамэхэри адыгэбзэ жьэрыпсалъэу щытхэрщ. Дэтхэнэ зы къудамэр зи къудамэу щыт жыгым кызырыгуэкIрэ зэрелътэрэкIэ зы ужыгъуэ зиIэрщ. ТIэ, мы псалъэм кызырыгуэкIкIэй, дэтхэнэ зы къудамэм езым хуэIуауэ зы ужыкIэрэ зы щыкIэ иIэжжи, дэтхэнэ зы къудамэу жыхуэтIэ жьэрыпсалъэри щхьэжу зы лэжыгъэу ди пащхьэм иту лъытапхьэш. Дэтхэнэ зы къудамэр зэрыужыым хуэдэу къэхьуу жыIэпхьэш жьэрыпсалъэрэ *диалект*хэри, тIэ, дэтхэнэ зым и ужыкIэм елытауэ макърэ макъ Iэмалыгъуэхэр зэрыщытыр, я зэрызэхущыт щыкIэр джыжын хуейщ.

Мыпхуэдэу, зы жьэрыпсалгэрэ зы диялектым теухуауэ лэжыггэхэр утыку кыхьэу щытмэ, дэтхэнэ зы лэжыггэ ИэнатIэм кызырыгуэкIкIэ утыку кыхьэфыну щыт шыуаггэхэри ггээзхуэжынщ. ИкIи, лэжыггэхэм утыку кыралгхьэу щыт щIэнхэр зэггэппщанIэм ихьа хьунщ.

ТIанэ, мыпхуэдэ лэжыггэхэм бзэр зэрызтеувэ щIыкIэу *синхроникэ* бзэщIэныггэу лгытапхгэ лгэныкгуэр нэхьфIу кгаггэунэхунщ. ИкIи, зы бзэм и зы дэтхэнэ лгэныкгуэр зэщIиубыдэу утыку кыхьэу щыт лэжыггэ куэдир, бзэм и тхыдэрэ и *дияхроникэ* щIэныггэ лгэныкгуэр зыхуэныкгуэу зы Iуэхугуэрщи, ар кгэггэунэхуным фIуэ щхгэпэ хуэхьунщ.

Макъ Iэмалыггуэрэ мыхьэнэу зтеуэу зы бзэу щытлгытэм шыггуэ, тIэ, макгхэр адыгбзэм зэрыхэлэжыгхь щIыкIэри кгэггэунэхупхгэщи, мыр, макгым и Iэмалыггуэрэ и мыхьэнэжыр кгэггэунэхун Iуэхугуэу зы *археологие* лэжыггэу жыIэпхгэщ.

Ар шыгхукIэй, дэтхэнэ зы макгыр адыгбзэм зэрыхэлэжыгхьэрэ, щхгэжу дэтхэнэ зы макъ Iэмалыггуэр бзэ лэжгкIэм зэрижэ щIыкIэр кгэггэунэхун Iуэхур ди пашгхэм ит мэхьури, мыр, дэтхэнэ зы макгым и жыгыр кгэггэунэхун Iуэхугуэу лгытапхгэщ икIи. ТIэ, кгэдггэунэхуну ди пашгхэм иту щыт зы лэжыггэ ИэнатIэр макъ жыграуэ щытлгытэм шыггуэ, ар, адыгбзэм хгту щыт макгхэм я *генеалогие* лэжыггэу лгытапхгэщ.

*

Макгхэр мыхьэнэншэу зылгытауэ щыт зы бзэщIэныггэрщ нобэ утыку иту щыт бзэщIэныггэр. Абы зэрилгытэр кIэщIыу мыпхуэдэу жыIапхгэщ: «Макъ мыхьэнэншгхэр ауэ кызырыкгуэу зэрызгуэгхэм кызырыгуэкIкIэ утыку кыхьэу щыт зы "псалгэпкъ"ри мыхьэнэншгэщи, абы *аффикс*кIэрэ лэжыггэ зэриггуэтым кызырыгуэкIкIэрщ бзэр зэрылажгэр».

Мы псалгэгхэм зэрилгытэрэкIэ, зы псалгэр, кгэзыггэхьуу щыт макгхэм пыщIауэ щыткгым; макгхэр мыхьэнэншэу зэрыщытым кызырыгуэкIкIэй, макгкIэ ухуауэ щыт зы псалгэри мыхьэнэншгэщи, абы и лэжгкIэм зы мыхьэнэ гуэр траухуауэ кгоггуэггурыкгуэр. Зы псалгэм кгыггэлггаггуэр, езым хэмылгэрэ и Iэмалыггуэу шымыт гуэрырщи, зы мыхьэнэ гуэрым теухуарэ хуэIуауэ кыралггэрщ "псалгэ"р. ТIэ, "псалгэ"р макгыу зтеухуа зы *материялу* елгытэр мы бзэщIэныггэм. Апхуэдэу зэхэлгу щытрэ лэжыггэ зигуэу щыт зы бзэри зы гуэрхэр гурыIуэггуэ зыщIыну щыт зы логие ггуэу лгытапхгэщ тIэ. Мыхэм зэралгытэмкIэ, бзэр псэнггэщ; икIи, псэм кызырыгуэкIрэ зэрелгытауэ шымытырщ; дэтхэнэ зы гуэркIэ, псэм зы зэпыщIэныггэ зыхуигуэу щыт гуэрыркгым бзэр. Мыпхуэдэ зы еплгыкIэу зтеуэвэрэ лэжыггэ зигуэу щыт бзэщIэныггэм бзэм кыхухихьынурэ бзэм и щхгэм кыыриггэкIуэнури мыпхуэдэ Iуэхугуэгхэрщ.

Ауэ, адыгбзэрэ зы макгыбзэм теухуауэ, мыхэр пэжу лгытгххэн Iэмал зимыIэ еплгыкIэрщ. Зы макгыбзэр псэнггэкгыми, макъ IэмалыггуэрэкIэ зэхэлгхьарэ лажгэу шытырщ. Бзэр, макъ IэмалыггуэрэкIэ лэжыггэ зыггуэггырщи, мы Iэмалыггуэгхэм кызырыгуэкIкIэ утыку кыхьэу щыт мыхьэнгхэр псалгэгхэрщ. "Псалгэ"р зы матерял пэлгытэркгыми, зы гуэрыр ауэ кызырыкгуэу зылгытэркгым; ар зыбжыркгым, зы бжыггэ пэлгытэу зылгытэркгым. "Псалгэ"р, "псэ"м кыхгхгхукIрэ зы шыIэггуэрэ зы "лгэ" зыггуэггуэу зтеуэвэрщ. Псэгущгхэм кыхгхгхукI макгыр абы и псэм и унэгIыггэ зы лгэкIыныггэу утыку кыхьгэрщи, псэм и ужгыкIэм кызырыгуэкIкIэ утыку кыхьэу щыт мы Iэмалыггуэр, зы гуэр зыджыпхгэрщ; бзэр, псэ ужгыкIэм кызырыгуэкIкIэ зтеуэвэрэ ужгыггуэ зигуэу утыку кыхьгэрщ.

Макгхэр пкыггуэм и лгэкIыныггэу кгэхьуу шыIэггуэ зыггуэггуэ кгэлухгэрщи, зы Iэмалыггуэу псэм кгыггэхьурэ зы Iэмалыггуэу утыку кыхьггхэрщ; макгхэр кызырыгуэ Iэмалыггуэм кызырыгуэкIкIэрщ макгхэм я мыхьэнэу утыку кыхьггхэри.

Бзэм и ужыгыгуэм дэщыгыгуу ужыгыгуэ зилэрэ мыхьэнэщлэхэр утыку кыралъхьэу щытщ макъхэм. Тlэ, зы макъ lэмалыгыгуэр бзэм и лэжъэкlэм кызырыгуэкlрэ зэрелъытарэкlэ кышчысэбэным щыгыгуэ, утыку кырылхьэу щыт мыхьэнэри зэрыужькlэрэу мыхьэнэ нэгъуэщыгыгуэхэр утыку кызырихьэм кызырыгуэкlкlэ псалъэхэр зэтоувэр.

Зы макъым мыпхуэдэу мыхьэнэ ужыкlэу мыхьэнэ зы бжанэр зэриджыфкlэрэу бзэр мэлажъэр. Ауэ, макъ мыхьэнэншэ бзэщlэныгъэм кызырыгуэкlкlэ, klyэ пэтрэ зы псалъэм кыгъэлыагъуэн хуейр зы мыхьэнэ закъуэу мэлъытэри, адыгэбзэм макъ lэмалыгыгуэрэ мыхьэнэ ужыкlэр хэкlуэдэжыплэм хуокlуэр. Мыр зи щхьэм кырыкlуэу щыт адыгэбзэм и лъхьугъэр klyэ пэтрэ хощlыр: Макъ lэмалыгыгуэрэ мыхьэнэр мылэжъэжыплэм зэрыхуэкlуэм кызырыгуэкlкlэ, макъыр зи лъабжъэу ужыгыгуэ зилэу щыт адыгэбзэр klyэ пэтрэ бгъэу къанэным хуокlуэр, мэсэкlыр.

Бзэщlэныгъэм кызырыгуэкlкlэ, макъхэр зэрызэгухьэрэкlэ утыку кыхьэу щыт зы псалъэм и мыхьэнэр зы мыхьэнэ закъуэм кызырытенэрэкlэ, макъ lэмалыгыгуэр мылэжъэж зэрыхьум имызакъуэу, бзэр зыщlадж методым кызырыгуэкlкlэ, псалъэрэ жыlэгъуэхэри бзэщlэныгъэр кызтехьукlауэ щыт бзэхэм я псалъэрэ я жылэгъуэхэм ящхь хъун гъуэгумкlэ мэунэтlри, бзэр *асимилацэ* мэхьур.

Мыбы кышчымынэу, адыгэбзэр еtlуанэрей бзэуэ зэрыщытми кызырыгуэкlкlэ, макъ гуэрхэм я къэлукlэри а бзэхэм хэту щыт макъхэм ящхь хъууэ щытщи, макъхэри асимилацэ мэхьур. Мыбы и щапхьэу лъытапхьэщ, нобэ хэкурыс Адыгэм "хы, лы, жы, жь" макъхэр кызырыриlу хъуа щыкlэр.

Мыпхуэдэу къэхъуу щыт асимилацэ lуэхугъуэхэм кызырыгуэкlкlэ, адыгэбзэр и щэным йокlыр; абы и щэныр зохъуэкlыр.

Яджу щыт зы бзэм кызырыгуэкlкlэрщ зы бзэщlэныгъэри зэрыхьунур. Ауэ, зи гугъу тщlыуэ щыт бзэхэм кызырыгуэкlкlэ утыку кыхьауэ щыт щlэныгъэр лъэщу зы щlэныгъэй хъуауэ щытщ нобэ. Икlи, Европэ гупщысакlуэхэм бзэм теухуауэ машlэй къагъэунэхуакъым. А гупщысэхэм я нэхьыбэр дэтхэнэ зы бзэм дежкlи пэжу лъытапхьэу кышщlэкlынщ; ауэ, а гупщысакlуэхэм я гупщысэр къэунэхуауэ щыт щlэныгъэхэм кызырыгуэкlкlэрщи, ахэм яхуэпэжыжъэрэ, я гупщысэхэм химыубыдэфыну пэжыгъэ куэд щылэу кышщlэкlынщ бзэм теухуауэ. Яджауэ щытрэ бзэщlэныгъэу утыку ит бзэмкlэрщ а гупщысакlуэхэр зэрыгупщысэри, мыбы зэрэзэгькlэрщ бзэм теухуауэ пэжыгъэ зиланхьэу жалэхэр.

А гупщысэхэм и нэхьыбэр адыгэбзэм папщlэй пэжу лъытапхьэми, а гупщысэхэмрэ бзэщlэныгъэм зы бзэр макъыбзэу зэрыщытын гупщысэр хиубыдэркъым. Макъыбзэ щlэныгъэр утыку кышхьхьэм щыгыгуэ, абы бзэр зэрилъытэнур куэду щхьэхуэ хъуфыну кышщlэкlынщ. Мыпхуэдэ зы щlэныгъэр, бзэм и lуэхур макъым кышщlидзэрэ къезыгъажъэу зы лъабжъэ lуэхугъуэрщи, тlэ мыпхуэдэу зы лъабжъэм щlэлэбэ щlэныгъэм, нобэ, щlэныгъэм и цlэкlэ утыку иту щыт щхьэфэтель lуэхугъуэрэ щlэн куэдыр зихъуэкlынщ.

Адыгэбзэр зэрылъэщым кызырыгуэкlкlэ, литерэтурэ лъэщ къэзыгъэщlыфыну зы бзэу зэрыщытыр гурыlуэгъуэщи, ар, *литерэтуранты*фlхэр кыхьзыгъэкlрэ зилэу зы бзэрщ нобэй. Ауэ, абы и бзэщlэныгъэр зэгъэпэщауэ утыку кызыримыхьарэ, нэгъуэщl бзэщlэныгъэ *шаблоном* зэрыщlаджыкlым кызырыгуэкlкlэ, литерэтурэми сабэ трищlанхьэщ. Нобэу дыздитым, бзэщlэныгъэм кытхуилуэхуарэ и унафэм кызырыгуэкlкlэ, литерэтурэм и цlэкlэ, адыгэбзэм и псалъэхуар ублэрэкlауэ мэгъэлажъэр. Мыпхуэдэу, утыку ит зы бзэщlэныгъэр фlэщхъуныгъэ пэлъытэу кызырысэбэным кызырыгуэкlкlэ, псалъэщlэрэ псалъэ зэтеувэкlэщlэхэр бзэщlэныгъэр кызтехьукlа бзэ лъэныкъуэмкlэ мэунэтlыр.

Адыгэбзэм езыр зэрыщыту зы усэбзэу щыт щхьэ, зыщаджыкI шIэныгъэрэкIэ и щхьэм кыырикIуэу жыхуэтIэхэм кыызэрыгуэкIкIэ, фIырыфIкIэ бзэм и псэм усэн кыдэжырккым. Усэр нэпцIрэ щхьэгъэпцIагъэ Iуэхуу зэрыщымытым папщIэу кыщIэкIынщи, адыгэбзэм хуэфашэ усэхэр утыкум кыххьэрккым.

Адыгэбзэр литературэбзэфIрэ усэбзэу щытми, ар шIэныгъэрэ философии гупшысэхэм телэжыххьырэ, ахэр кьэлүэтэн папщIэ кьэдгъэсэбэпаккым. ШIэныгъэ лъэныккыуэу кыитлгысар, кьэхутакIуэм хуэшхьэпэну щыт хьыбархэр зэхуэхьэсынырти, кьэхутакIуэ гуэрхэри кыитхэкIыфаш. Ауэ, бзэрэ щэнхабзэм и лъабжьэ псом щIэплъарэ, абы и шIэныгъэр утыку кызылхьхьэу кьзылүэтэжа кызызэрытхэмыкIам папщIэрагъэнщ цыуагъэу жыхуэтIэ Iуэхугъуэхэр кыщIэхур.

Адыгэбзэр шIэныгъэ лъэныккыуэу кьэдымгъэсэбэпыфауэ зэрыщытрэ, шIэныгъэ лъэныккыуэу ди IэдэкъэщIэкI хьуауэ щытхэм кьагъэщIауэ утыку ит *контекстыр* лъабжьэ кызызэрытхуэхуам папщIэй, шIэныгъэрэ гупшысэ утыку кыильхьэн Iуэхугъуэр кыитпэжыжьэ хьуауэ щыту жыIэпхьэщ нобэ. TIэ, бзэр шIэныгъэрэ гупшысэ кьэлүэтэн папщIэ кьэбгъэсэбэпу щытмэ, утыку иту щыт контекстри кIуэ пэтрэ зэхуэкIынщ. Натуралрэ козмикэм езэгъуу зтеуварэ лэжьэкIэ зиIуэ щыт адыгэбзэр гъащIэри зыгъэпэжу зы бзэрщи, маккым кыщIидзэу зтеувауэ щыт адыгэбзэм кыIуэтэнухэр гъащIэрэ цIыхугъэм езэгърэ ахэр зыгъэщIэращIэ гупшысэрэ шIэнхэрщ.

Адыгэбзэм дэтхэнэ зы гупшысэрэ шIэныгъэр куэду тыншу гурылүэгъуэ зэрищIыфынурэ кызызэрилүэтэфынур нахуэщ; абы шIэныгъэр кызызэрилүэтэнурэ усэбзэ пэлытэрщ икIи. Адыгэбзэм, шIэныгъэр дызэресам хуэдэу нэщхь зэхуэкIагъэжкIэрккым кызызэрилүатэр; шIэныгъэр гурыфIагъэрэ гуфIэпсыжу кызыпыжу щыт адыгэбзэм, шIэныгъэ пхьуантэр зэрыщIэбгъэуэу, абы из хуищIыпхьэщ шIэныгъэдыщэпсыр.

*

Зы бзэр кьэзыпсэлэ цIыхубэм и логиеу жыIэпхьэщ. Бзэм кыIлүатэрэ кызызэрилүатэ щIыкIэр, а цIыхубэр зэрыгупшысэ щIыкIэрщ. Ар щыхьукIэй, дэтхэнэ зы шIэныгъэм хуэдэу жыIэпхьэжккым бзэщIэныгъэр.

ЦIыхур зэрыгупшысэр кьэзылүатэрэ, щхьэжу щылэгъуэ зиIэж хьуауэ щыт зы логиерщ бзэри, абы и шIэныгъэр, цIыхум иухуэу щытхэм и лъабжьэри кьэзыгъэунэхупхьэрщ. Ар щыхьукIэй, цIыхум иухуэхэм теухуауэ шIэныгъэщIэхэри утыку кыыригъэхьэфыну щытщ бзэщIэныгъэм. БзэщIэныгъэр шIэныгъэ мащIэм пыщIауэ щытынккым: Ар шIэныгъэ куэдым и лъабжьэрэ и шапхьэ хьуфу щытырщ; икIи, бзэщIэныгъэм кызызэрыгуэкIкIэ зтеуэуэу щыт шIэныгъэ *дисциплинхэри* щылэщ нобэ.

Хабзэрэ щэнхабзэри бзэ лIэужьыгъуэу зэрыщытыр гулытапхьэщи, щэнхабзэ лIэужьыгъуэхэр зэрилъабжьэрэкIэ утыку кыххьэу щыт гуманитар шIэныгъэ жыхуалэхэмрэ бзэщIэныгъэм зэпыщIэныгъэ зыхуалэщ. А шIэныгъэхэр кызытехьукIарэ, а шIэныгъэхэм я Iуэхугъуэ IэнатIэу щытхэм я лэжьэкIэр бзэм и логием хуэдэу лытапхьэщ.

Дэтхэнэ зы щэнхабзэ IэнатIэр зэрылъабжьэрэкIэ утыку кыххьэу щыт зы гуманитар шIэныгъэ лIэужьыгъуэр, а щэнхабзэ IэнатIэм кызызэрыгуэкIрэ зэрелъытарэкIэ зы шIэныгъэрщ. Ахэр, яджарэ кызытехьукIа щэнхабзэм елгытауэ зы шIэныгъэ хьуауэ щытщ; ауэ, мыпхуэдэурэ кIуэ пэтрэй, цIыхугъэ псори зыхиубыдэу *универсал* шIэныгъэ пэлытэуэу зтеуэвр.

Бзэ лъэныккыуэри мыбы хуэдэу щытщи, Европэм и бзэхэр зэраджкIэрэу ухуауэ щыт зы *филологие*рэ бзэщIэныгъэращ утыку ит хьуари, а лъандэрэ нэгъуэщIыбзэхэр абы щаджыкIыр. Мы утыку ит бзэщIэныгъэр лъабжьэ зэрыхьукIэрэй, универсалу зы бзэщIэныгъэй мэхуэр.

Бээр, гуманитар шлэныгээ лэужыгээрэ логиехэм я шапхээу лытапхээши, дэтхэнэ зы шэнхабзэм кытехуэклэрэ гуманитар шлэныгээу зтеувахэм хуэмыдэжу, нэхэри льябжээу зы луэхугуэрш бээшлэныгээр. Бээшлэныгээр мыпхуэдэу нэхэ льябжээрэ пашэу зэрылтытапхэм и шхээусыгээр, бээр шхээжу зы шылэгуэ зыгуэтауэ зы логиеу зэрышытраш.

Зы гуманитар шлэныгээр зэраджэрэ утыку кызэрихэм хуэдэжу кышыбгээсэбэным шыгуэ, уи шэнхабээр зихуэклыпхээу кээсэбэныфынш. Ауэ, а нэхэ логие шапхээрэ пашэу шыт бээр, узэрыгупшысэрэ уи гупшысэр кызэрыплатэ бээр, нэгүуэшл бээшлэныгээхэм шышлэбджыклым шыгуэ, кээхур гурылуэгүуэши, а бээр кээзыпсэлү шыт цыхум и логиерэ и гупшысэклэр, клуэ пэтрэй езы бээр зэхуэклынш. Мы зэхуэклыныгээм, бээм зэпышлэныгээ зыхуилэу шыт хабээрэ шэнхабээ лэужыгуэхэри зихуэклыу шлэдзэнш.

Мыр зы луэхушхуэш; уи бээрэ уи шэнхабзэм емышхэрэ хуэмыдэм кьатехуэклауэ шыт шлэныгээхэр зэрышыту кьапштэрэ уи бээрэ уи шэнхабээр шлэбджыклыныр, ахэр иплэм игэклын гүуэгум тегэхэнырш. Икли, мыпхуэдэ закүуэу кьанэркыым луэхури, цыхугээ шэнхабээ лэнатлэрэ архиву шыт гүэрхэр егэклуэдыр мы кээху луэхугуэм. Псалэм папшлэ, макьым кышышлэдзауэ зтеуэу шыт зы бээр, макьыр мыхэнэншэу зылытэ зы бээшлэныгээм шышлэбджыклым шыгуэ, макь лэмалыгүэрэ лэжэклар зэрыхэклуэдэжым кызэрыгуэкклэ, хэклуадэр а макьыбзэм и лэжэкклэ закүуэм кышымынэу, макь лэмалыгүэрэ мыхэнэ лэжэклар гурылуэгүуафлэ зэрымышхуж гүуэгум зэрытехэрэкклэ клуэдыплэм ихуэр, цыхугээ псом и льябжээм теухуауэ зы лыхээрш икли.

Нобэ дэтхэнэ зы бээм хуэдэу адыгэбээрэ зышладжыкл бээшлэныгээрэ методыр Европэ бээхэм кьатехуэклараши, тлэ, адыгэбээрэ клуэ пэтрэ а бээхэм яшхэ хуэн гүуэгум техауэ жылэпхээш. А шлэныгээхэр кызтехуэклауэ шыт бээхэм хэту шыт макьхэр мыхэнэрэ лэмалыгүуэу иклэ нэгүнэ нахуэ зэрымышхум кызэрыгуэкклэ, макьхэр мыхэнэншэу зылытэу зы бээшлэныгээу ухуаш. Тлэ, мы бээшлэныгээм шладжыкл адыгэбээм и макь мыхэнэхэр нэмыплэ зэрыхуэклэрэу, клуэ пэтрэ макь лэмалыгүэрэ мыхэнэхэр хэклуэдэжыплэм хуэклуэу жылэпхээш.

Шлэныгээр –нэхыбэу гуманитар шлэныгээхэр- кээзыгээшлым дежклэ, зэхуэклыжыпхээу мэлгытэр; ауэ, а шлэныгээр кызхуехэрэ кызхуэклуэм дежклэ, флэшхуныгээ пэлгытэу лэжэкклэ зилэу лытапхээ мэхур. Ар шыхуэклэй, езэг емызэгми, шлэныгээ жыхуалэр зэрышытрэ зэмышхуэклыу ягээлажэр.

Утыку итрэ, икли универсалу зтеуэ бээшлэныгээм дежклэ макьыр мыхэнэншэш; ауэ, адыгэбээм и макьхэр мыхэнэ зимылэу шыткыым; адыгэбээр зэрызтеуэ шлыклар макь лэмалыгүэрэ мыхэнэклэрш. Тлэ, мо бээшлэныгээм кытехуэкла методыр мы бээм езэгынкыым, хуэфэцэнкыым. А методыр зэрышыту зы бээшлэныгээ шапхээу зэрыплгытэ шлыклуэ адыгэбээр абы шышлэбджыклым шыгуэ, клуэ пэтрэ адыгэбээр а методым зыхурегэклар; ар шыхуэклэй, езы адыгэбээр, зэрихабээу ужыжыркыыми, зызэхуешэр.

Адыгэбээр зышладж бээшлэныгээрэ методым кызэрыгуэкклэ, бээ лэжэклар зэрышыту кьамыгганэу, зэхуэклэрэ шыуагээ хабээрэ хуагэфашэу зэрышлэдзар жылэпхээш нобэ. Мыпхуэдэу клуэмэ, бээм и льябжээр шлэудынэрэ, клуэ пэтрэ и гүуэгум теклыныр кытпэшыт луэхугуэхэм яшышш. Абы кытыраубгүуэрэ, клуэ пэтрэй зы фашэ хуэхуу шлэзыдза бээшлэныгээм кызэрыгуэкклэ, зызэхуешэр бээм. Адыгэбээм хуэфашэр езым и хабээм кытехуэклыну шытши, ар, а хабээр зэзыхэхэм я фэм дэклыну зы лэклыныгээу утыку кыхэнэу шыт зы фашэрш. Мыхуэмэ, адыгэбээр клуэ пэтрэ мэбгунлэр.

Адыгэбзэр етІуанэрей бзэуэ зэрахъэу зы бзэрщ нобэй, мыр и щхъэусыгъуэу жыІэпхъэщ зи гугъу тщІы щыуагъэхэр утыку къызэрихъам хуэдэу къызэрынэрэ лэжъапІэ зэрагъуэтым. Ауэ, адыгэбзэр япэрейрэ *первэу* зы бзэрщи, мыпхуэдэу зехъэным иужь итыни хуейщ ар. Ар цІыхугъэм хуэщхъэпэу зы бзэрщи, гъэпсэуныр зы цІыхугъэ Іуэхугъуэу щытщ. Ауэ, ар зехъэнрэ гъэпсэун Іуэхур япэрауэ къэзыпсэль цІыхум и пщэрылъу щытщ.

Мыпхуэдэу пщэрылъ къытхуэхъур псэлъэбзэ закъуэрауэ щыткъым. Бзэ лІэужыгъуэу щыт дэтхэнэ и зы логие лъэныкъуэу, и хабзэрэ и щэнхабзэ ІэнатІэр иджыжын хуейуэ щытщ Адыгэм. Мыхэм я нэхъ лъабжъэрэ пашэр, щхъэжу зы логие ІэнатІэу щыт бзэр иджыжынкІэй щІидзэн хуейщ Іуэхум.

ЯПЭРЕЙ ҮХЬЭ
ЗЫ МАКЪЫБЗЭРЭ, АР
ЗЭРЫЗЭТЕУВЭ ЦЫКІЭР

ЯПЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ БЗЭ ТЕРМИНОЛОГИЕМ ЗЫ ХЭПЛЪЭГЪУЭ

БЗЭ, МАКЪ, МАКЪЫБЗЭ

Адыгэбзэм уедагуэу щытмэ, "бзэ"р "бзы" псалъэм кызыртехъуклар гурылуэгъуашэу щытщ. Ауэ, бзымрэ бзэм мыпхуэдэу зы зэпыщлэныгъэ кызыригъэлагуэр щхъэжу щлэныгъэклэ яджауэ щыткъым. Ар щхъэ, бзэр зы бзыгъэ луэхугъуэу зэрыщытыр дэтхэнэ зы лъэныкъуэмклэй кыхъэщу хэтщ щлэныгъэхэм.

"Бзы" псалъэм макъ мыхъэнэрэклэ зэпкырыхуауэ иджыр игъуэ кышчысым шыгъуэ гурылуэгъуэ хъуну кышщлэжынщ. Ауэ, "бзы"р лъабжэрэ лъапсэу зэрыщытыр, сытри кызтехъуклрэ къэзылхуу зэрыщытыр, дэтхэнэ зы бзэрэ зы щлэныгъэмклэй гурылуэгъуэу щытщ.

Тлэ, мыпхуэдэу лъабжэу щыт "бзы" псалъэм кытехъуклыу щыт "бзэ"ри зы лъабжэ луэхугъуэрщ: "Бзэ"р, "бзы" псалъэм и клуэтэгъуэу (э) щытырщ. Ар щыхъуклэй, "Бзэ"р лъабжэрылажэу зэрыщытыр жылэпхъэнщ.

Аращи, "бзы" псалъэращ "бзэ" псалъэр кызтехъуклрэ, абы и лъабжэу щытри, апщыгуэм, япэрауэ "бзы" псалъэр гурылуэгъуэ кытхуэхъун хуейщ. Мыбдежыр макъ мыхъэнэ зэпкырыхыплэу щыткъыми, абы и пэщлэдзэ щлэплэрщ; ауэ, "бзы"р гурылуэгъуэ хъун папщлэ, ар зэпкырытхын хуейуэ кытпэщытщ.

Макъ мыхъэнэрэклэ зэпкырыпхыу щытмэ, "бзы" псалъэм кыклар мыпхуэдэу жылэпхъэщ: «"Зэрелъытэныгъэрэклэ ужыгъуэ (бы)" эффект (б) зилэжу (зы) щытыр». Ар тлэ, занщлэрэ и закъуэу, щхъэжрэ езырыжу ужыгъуэу (у) щытыныр кызылуэркъыми, зы гуэрым кызырыгуэклрэ зэрелъытарэклэ ужыгъуэрщ (бы). Тлэ, ар щхъэжрэ зыми емылгытауэ щытыркъыми, мыпхуэдэ ужыгъуэ хъуркъым: Зы гуэрым кызырыгуэклрэ зэрелъытарэклэ ужырщ абы кырилуэри, икли, мыпхуэдэ ужыгъуэ луэхугъуэхэр зэрелъытауэ зэрыщытым кызырыгуэклэй, ужыгъуэхэр кызыхъуклэпхъэу щытрэ къэзыгъэхъупхъэрщ.

"Бзы"р, икли ужыгъуэ эффект зилэрщ; икли, мыпхуэдэу щхъэжрэ зыуэ щытырщи, зы псорэ лъабжэу щытырщ. Тлэ, "бзы"р дэтхэнэ зы ужыгъуэр къэзыгъэхъурэ кызыхъуклэ зы псорэ лъабжэрщ. Дэтхэнэ зы гуэрыр зы лъабжэм кытеужыккылуэ къэхъуу щытщи, "бзы"р а лъабжэрщ. Бзыр дэтхэнэ зы гуэр кызтехъуклэпхъэ лъабжэрщ.

Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ кытхуашлыр хэтыжу, тлэ "бзэ"р гурылуэгъуэ зэрыхъуну щлэклэр "бзы"м и клуэтэгъуэуш. "Бзэ" псалъэм кырилуэм теухуауэ мыхэр жылэпхъэщ тлэ: «Зэрелъытэныгъэрэклэ ужыгъуэ зилэжу лъабжэрылажэу щытырщ бзэр. Ар "бзы"м и клуэтэгъуэрэ и зэманыгъуэ (э) ужыгъуэу щытырщ. Дэтхэнэ зы гуэрым и лъабжэрылэжэклэу щыт бзэр, а лъабжэу щытыр зэрыщыту зэрыклуатэрэ зэрылажэр кызылуэрщ. Лъабжэу щыт "бзы"р зэрыщыту зэрыклуатэрщ "бзэ"ри, а клуэтэгъуэри убзыхуклэрэу зэрыклуатэр кызылуэрщ; дэтхэнэ зы клуэтэгъуэ лэнатлэри зы бзыгъэ зилэжырщ».

"Зэрелъытэныгъэ" зилэу зэрыклуатэрэ зэрылажэм кызырыгуэклэй, бзэр, кызтехъуклэ луэхугъуэм елытауэ щытырщи, кызтехъуклэ луэхугъуэр къэзыгъэлагуэрэ утыку кызылхъэрщ. Ар щыхъуклэй, бзэр икли, зэпыщлэныгъэ зилэу щыт хъурщ. Кызтехъуклым кызырыгуэклрэ зэрелъытауэ зэрыужым зэрытетклэрэу зэпыщлэныгъэ зилэу щыхъуклэй, абы нобэ "логие" жыхуэтлэращ гурылуэгъуэ кытхуищлыр. Тлэ, "бзэ"р дызэрыпсалъэрэ псалъэбзэ закъуэр кызылуэу зы псалъэркъым.

Пэсэрей алыджыбзэмкIэ "логос" псалъэри "бзэ" жыхуэтIэрауэщ нобэ кызырэдыгурыIуэжыр. Ар "псалъэ"ри "бзэ"ри кызыIуэу зы псалъэу шытауэщ зэралъытэр. Ауэ, а "логос" псалъэм кытехъукIауэ щыт "логие" псалъэм нобэ кырагъэкI мыхъэнэр гурыIуэгъуэу щыт щхъэ, "логос"у шыта алыджыбзэр икIи "псэлъэбзэ"рэ икIи "логие"у зэрыщытар апхуэдизу гурыIуэгъуэу кытхуэхъуркъым. А псалъэр адыгэбзэм и зы псалъэм хуэдэу зэпкырыхыпхъэ хъуфу зы псалъэркъым.

Алыджыбзэу жыхуэтIэ "логос"ыр, "псалъэ"рэ "бзэ"м папщIэ кыраIуэу шытауэ зэралъытэр жытIагъэщи, адыгэбзэу щыт "бзэ" псалъэм кыикIым нобэ "логие" жыхуаIэм хуэдэ мыхъэнэщ гурыIуэгъуэу кытхуищIыр. ИкIи, "бзэ"р адыгэбзэм зэрыхэтрэ кызырэсэбэп щIыкIэм шыгъуазэ ущыхуэхъум шыгъуэ, абы щхъэжу иджыр "логие"у зэрыщытыр гурыIуэгъуэу мэхъур. Ар псэлъэбзэ закъуэркъыми, дэтхэнэ зы бзэ лIэужыгъуэр зыхэзыубыдэу щыт зы логиерщ.

ТIанэ, адыгэбзэм "бзы"рэ "бзэ" псалъэхэм зэпыщIэныгъэ зэрзыхуаIэм хуэдэу, алыджыбзэкIэ "бзы" мыхъэнэмрэ "логос" псалъэрэ мыхъэнэм зы зэпыщIэныгъэ иIэу яджакъым.

ТIэ, "логос" псалъэр зытеухуар, алыджыбзэкIэ "псалъэ"рэ "бзэ" жыхуиIэрауэ шытамы, ар лъабжьэу зэралъытэм кызырэгуэкIкIэ, дэтхэнэ зы бзэ лэжьэкIэрэ бзэ лIэужыгъуэу шытым папщIэ къагъэсэбэпу, нобэрей "логие" жыхуэтIэр абы кытыращIыкIагъэнщ.

Алыджыбзэу щыт "логос" псалъэр зэпкырыхыпхъэу щыткъым; ауэ, дэтхэнэ зы бзэм "бзэ" псалъэр зэрыхэтыр "псэлъэбзэ"у зэрыщытыр жылэпхъэщ. Адыгэбзэ "бзэ" псалъэри щхъэжу "псэлъэбзэ"р кызыIуэрщ. Ауэ, абы и закъуэм кыщымынэу, дэтхэнэ зы лъабжьэрылажьэу щытрэ, зэрелъытэгъуэрэкIэ ужыгъуэращ "бзэ" псалъэм кыикIыр. ТIэ, ар цIыхум и псэлъэбзэй хъунщ; икIи, цIыхубэр зыр зым зэрелъытарэкIэ я ужыгъуэрэ я зэхэтыкIэр кызыIуэ зы логиеу, "хабзэ"й хъунщ. Мыбы кыщымынэу, псэ ужыгъуэу щIыкIэри хэтыжу, дэтхэнэ зы зэрелъытэгъуэу ужыгъуэу щытми "бзэ" фIэщыпхъэщи, мыпхуэдэу щыт дэтхэнэ зы лэжьэкIэ зиIэ Iуэхугъуэрэ, мыпхуэдэу дэтхэнэ зы щIэныгъэ лэжьэкIэрэ Iуэху щIэкIэри зы бзэу шытынщ.

"Бзэ" псалъэм гурыIуэгъуэу кытхуищIыу щытыр, зы куэдагъэу зэхэту щытхэм язэхуакум зы зэрелъытэныгъэ зэрыдэлъкIэрэу, ахэр зэрылажьэрэ зэрыужыыр кызыIуэу щыт хъумэ, зы куэдагъэр "хэ"м гурыIуэгъуэу кытхуищIырщи, тIэ ар "хабзэ" псалъэм кыриIуэу зы Iуэхугъуэгъуэу хъунщ. А куэдагъэ хъууэ зэхэтыр зы цIыхубэу щытмэ, тIэ, цIыхубэ зэхэтыкIэм и бзэри "хабзэ" псалъэм кыриIуапхъэ хъунщ.

Дэтхэнэ зы куэдагъэм и зэхэтыкIэр "хабзэ" псалъэм кызыриIуэфым кызырэгуэкIкIэй, макърэ псалъэу зы зэхэтыкIэ зиIэр зы псэлъэбзэу щытщи, ар щхъэжу "бзэ" псалъэм гурыIуэгъуэу кытхуищIырщ; тIэ бзэм и зэхэтыкIэрэ и лэжьэкIэри "бзэм и хабзэ" хъунщ. "Хабзэ"ри зы логиерщи, ар дэтхэнэ зы куэдагъэу щыт "хэ"м и логиерщ. Аращи, дэтхэнэ зы макърэ псалъэм и кIэух хъууэ щыт "бзэ"р, а макърэ псалъэм кыриIуэм и логиеу щытырщ.

Зы гуэрыр зэрыщытрэ зэрылажьэ щIыкIэр кызыIуэр, абы и логиерщ икIий; тIэ, "бзэ"р логиерщи, кIэух зыхуэхъум и логиери кызыIуэрщ; зы псалъэр зэрылажьэр кIэухкIэрщи, кIэух зыхуэхъум и "логие"ращ "бзэ"м кыигъэлъэгъуэнур. Зы гуэрыр зэрылажьэр абы и щIыкIэрщи, "бзэ" кIэухым кыриIуэр зы кIэухым и логиерщ; а зы кIэух хъуам езыр пэлъытэрщ "бзэ"р кIэух щыхъукIэ утыку кыхъэу щыт псалъэм кыриIуэр. Мыбдежым къэхъур, "псалъэм езырыж" мыхъэнэрауэ жылэпхъэщ. Мыбы папщIэщ, "бзэ"р кIэух зыхуэхъур езырыжрэ езыр дыдэу гурыIуэгъуэу щIэхъур (зэхуэдабзэ, щIэрыпсыбзэ, езырыбзэ). "Макъыбзэ" щыжытIэм щыгъуэй, ар икIи "макъыу ухуа бзэ"рщ, икIи, "макъ логие зиIэ"рэ "макъ дыдэ"рщ кыикIыр.

Гурылуэгъуэщи, "бзэ"р мыпхуэдэу лэжъакуэу зы луэхугъуэу адыгэбзэм хэту зы псалъэрщ. Ар дэтхэнэ зы логиер кызылуэу зы псалъэрщи, логие жыхуалэр аращ икIи. Ар псалъэбзэ закъуэу щытыркъым. Ауэ, псэущхэм кыырилуэфу щыт макъхэр, игъуэджэу кызыэригъэсэбпыжрэ, кIуэ пэтрэй а макъхэмкIэ дэтхэнэ зы луэхугъуэр гурылуэгъуэрэ къэлэуэтапхъэ зэрищIым кызыэрыгуэкIкIэ, псалъэбзэри утыку кыхъагъэнщ. А псэущхэм и псэм кыххэхъукIрэ утыку кыххэу щыт макъхэр мыпхуэдэу щхьэпэ зызырыхуищIыжым папщIэ, зы луэхугъуэ IэнатIэрэ, щхьэжу зы щылэгъуэу, жьэрыбзэ е псалъэбзэ жыхуэтIэр дэтхэнэ зы "бзэ"м и шапхэу утыку кызыэрихъар гурылуэгъуэнщ. Ар, псэущхэм и логиер кызыэрысэбэпрэкIэ щхьэжу зы IэнатIэрэ зы бзэу утыку кызыэрихъарэ зэритым кызыэрыгуэкIкIэ, бзэ псоми ящхьэщыкIыу, "бзэ"м езырыжрэ "бзэ" закъуэу лытапхъэ хъуагъэнщ.

Дэтхэнэ зы бзэм "бзэ" псалъэр зэрыхэтыр псалъэбзэрэ жьэрыбзэу щытщ нобэ. Ар мыпхуэдэу зы антропологии луэхугъуэу утыку кыххэуэ щытщи, "бзэ" щыжыпIэм щыгъуэ, гурылуэгъуэ хъууэ щытыр аращ. ИкIи, логиерэ бзэм кыдгуригъалуэу щытыр кызтехъукIар мы жьэрыбзэрауэщ нобэ кызыэрыдгурылуэжыр. Мы жьэрыбзэр псэущхэм и псэрэ и логием кызыэрыгуэкIрэ зэрелъытауэ, "бзэ" жыхуэтIам хуэдэу зэрыужам папщIэй, гъащIэрэ псэр зэрыужьыр кызылуэрщ икIи. TIэ, ахэм дэщIыгъуу ужьарэ зтеувауэ щытщ псалъэбзэри, абы дэтхэнэ зы логиер хэлпэгъуапхъэщ.

Аращи, "бзэ" жыхуэтIэр цIыхум и псалъэкIэу щытым кызыэрыгуэкIкIэ гурылуэгъуэ хъуа бзэ закъуэракъым; псалъэкIэ зэхэлъхъарэ зтеувауэ щыт бзэ закъуэракъым "бзэ"р. Абы зи гугъу ищIыр, нобэ "логие" псалъэр кызыэрыдгурылуэ щIыкIэу, логием траухуа мыхьэнэрщи, мыпхуэдэу дэтхэнэ зы логие мыхьэнэ зиIэу щыт луэхугъуэрщ адыгэбзэмкIэ "бзэ" псалъэм кыкIыр. ИкIи, "бзэ" псалъэм зы мыхьэнэ траухуауэ щыткъыми, ар макъ Iэмалыгъуэу зэрызэхэлъым кызыэрыгуэкIкIэ, нобэ "логие" жыхуэтIэр зэрилуатэращ жытIэр.

TIэ, зы бзэр псалъэбзэу щытми, зы логиеу зэрыщытым кызыэрыгуэкIкIэ, абы телэжъыхьынкIэ ар джын луэхур, *коммуникативу* тлътэу щыт бзэм кыщынэнкъым. Абы и лэжыгъэхэм, философиерэ антропологии луэхугъуэхэри хэлъыжу, щIэныгъэ дисциплин нэгъуэщIыгъуэ луэхугъуэ IэнатIэхэри кытехъукIынщ.

Мыбы кыщымынэу, зи лъабжьэ щIэмыударэкIэ ужыгъуэу зиIэу щыту зтеуэ зы бзэм и лэжъэкIэм зы математикэй иIэнщи, а бзэр щыбджым щыгъуэ, и математикэбзэри къэунэхуфынщ. TIэ, мыпхуэдэу щытщ адыгэбзэри, ар, лъабжьэр зэримыгъэкIуэдарэкIэ ужыкIэу зиIэу зы бзэрщ. Мыбы кызыэрыгуэкIкIэй, абы езым математикэбзэри кыгъэщIыпхъэу щытщи, математикэ зымыщIэу щытми кыгуригъэлуэну кыщIэкIынщ математикэр.

*

ЩыIэу щыт псом хуэдэу, макъри зы щылэгъуэу зиIэ гуэрырыщ. Ар щылэ гуэрхэм кызыэрыгуэкIкIэ къэхъуу щылэкIэу зиIэ хъууэ щыт гуэрырыщ. Ар щыхъукIэй, зы макъыр кызтехъукIам кызыэрыгуэкIрэ зэрелъытарэкIэу щылэу щытырщ.

Макъ къэзыгъэхъуфу щыт щылэгъуэу зиIэхэм ящыщ псэущхэхэри. Псэущхэу ужыгъуэу зиIэ хъуарэ макъ къэзыгъэхъуфхэм кыралуэфу щыт макъхэри зэщхьэщокIыр. Ахэм къатехъукI макъхэри щхьэжу зы щылэгъуэу зиIэ мэхъуфыр. Ауэ, ужьарэ зэгъэпэщауэ щыт псэущхэу гуэрхэм къагъэхъуу щыт макъхэр, къэзыгъэхъуауэ щыт псэущхэхэм зыхащIэжыр; ар зи макъ луэхугъуэрэ лIэужыгъуэр гурылуэгъуэу къахуохъужыр. Макъ зэхэзыхыу щыт псэущхэу псомкIэй, мащIэрэ куэдэу зэщхьэщыкIми, макъхэр гурылуэгъуэу къахуэхъуу щытщ.

TIэ, ар щыхъукIэ, кызтехъукIам зэрелъытарэкIэу щылэгъуэу зыгуэстауэ щыт макъхэм зы лэжыгъэ ягъэзащIэу щытщи, апщыгъуэм, "зэрелъытарэкIэу зы ужыгъуэу зиIэу" зы лэжыгъэр

мэгээзашлэр. Ар щыхьуклэй, "бзэ" псалъэм кыктыр мэгээзашлэр. Мыпхуэдэу кээсэбэпу щыт макъхэр кызырыу щыкларэ кызтехьуклари гурыуэгъуэ зыщыжырщи, ар зыхуэклуэрэ зыхэзыщлэ псэущхэмклэ зы мыхьэнэ зилэу щытырщ.

А нэхъ ужьарэ зэгъэпэщауэ щыт цыхум, кырилуэфу щыт макъхэмклэ зы бзэ хуэхуарэ иухуауэ щытщ: Цыхум и ужьыгуэм кызырыгуэкклэ, кырилуэфу щыт макъхэм я Іэмалыгуэр кызырыгъэсэбэпклэрэу, а псэущхэр, и гугъэр утыку кызылхьэфу зы псэущхэрщ.

Макъхэр цыхум и клуэцым кыщыхуу Іуэхугуэхэм кызырыгуэкклэрэ зэрелытарэкклэ макъ щыкларэ зилэ хууэ щыт Іэмалыгуэ гуэрхэрщ. Цыху клуэцым кыщеклуэкклэ Іуэхугуэу жыхуэтлэхэр, а пкыыгуэм езым и клуэцым езырыжу кыщехьэрэ кыщыхуу щытми, а пкыыгуэ щыбым кыщеклуэкклэ зы Іуэхур а гум зерызыхищлэрэ зерыгурыуэгъуэ щыкларэ а гу клуэцым кыщыхуу щыт зы Іуэгъуэу щытми, а псэущхэм и клуэцым кыщеклуэкклэ Іуэхурщ макъыр кээзыгъэхьур. Макъхэр, мыпхуэдэу кызырыхуу щыкларэ щхьэусыгуэхэри кызылуэжу зы Іэмалыгуэу щытынщ натуралуй, а псэущхэм (цыху) и гум кызырыгъэшлэрэ зерыхыхэм гулътэ зерыхуищыжклэрэй, а макъхэр кыгъэсэбэпу щидзэфынщ. Мы макъ Іэмалыгуэхэр, клуэ пэтрэ зы Іуэхугуэр кызылуэу щыт макъыу, зы Іуэхугуэр кээзыгъэлъагъуэ мэхури, ар кыщыхуум щыгъуэ утыку кыхьэращ зы мыхьэнэ зилэу тлътэу щытхэр. Ар, зы Іуэхугуэ пыухытыкларэ, зы мыхьэнэ гуэру цыхум кыщыгурыуэжым щыгъуэщ, бзэ Іуэхугуэр кыщыхуэрэ щызэфлэктыр.

Мыхьэнэ жыхуэтлэр бзэ лъэныкыуэмклэ тлэ, цыху клуэцлэ Іуэхугуэу цыхум кырилуэрэ утыку кыхьэу щыт макъхэм я Іэмалыгуэр зы Іуэхугуэ пыухытыкларэ теухуа щыхуращ кыщыхуэр. А макъ Іэмалыгуэм кызырыгуэкклэрэ зэрелытарэкклэ, а макъыр зытеухуауэ лъытапхьэ хуауэ щыт гуэрырщ мыхьэнэр.

Тлэ, мыбдежым Іуэхугуэитлэ щытщ: «Зыр, цыхум и клуэцым кыщеклуэкклэ Іуэхугуэм кызырыгуэкклэрэ зэрелытарэкклэ макъыу утыку кыхьэу щыт Іэмалыгуэращи; мыр, цыху клуэцым кыщыхуэмыр, ар макъыу кыщылым я зэхуакум математикэу дэлъу щыт зы *функцэр*щ. Адрейри, утыку кыхьауэ щыт мы макъ Іэмалыгуэм кызырыгуэкклэрэ зэрелытарэкклэ, а макъыр зы Іуэхугуэ пыухытыкларэ теухуауэ зерыщытырщи; тлэ, макъым и кълэуэклэм кыщидзэу, ар кызыгурыуэну щыт цыхум и гум хуэклуэу зы функцэрщ мыбдежым кэхьури, ари етланэу зы функцэрщ».

Тлэ, клуэцым кыщыхуэрэ утыку кыхьэу щыт макъыр зы мыхьэнэ зилэу утыку кыхьэн папщлэ, лъэбэкыуитлэ ухуэныкыуэщ. А лъэбэкыуитлэри зэпымыудауэ Іуэхугуэитлырщи, математикэу функцэу гъэлъэгъуапхьэу щытщ.

Зы макъыр, дэ зерыжытлэм хуэдэу кэхьауэу щытми, бзэ щлэныгъэр кызтехьукларэу щыт бзэхэм макъыр мыхьэнэншэу кырадзауэ щытщ. А бзэ щлэныгъэмыр, а щлэныгъэр зытеухуауэ щыт бзэхэм я дежклэ, макъ Іэмалыгуэ лэжыкларэ клуэдауэ щытщ. Ар щыхьуклэй, макъ Іэмалыгуэрэ, абы кызырыгуэкклэй, макъым зы мыхьэнэ утыку кызырилхьэфын лъабжэр щлэудауэ щытщ. Зи гугъу тщы бзэ щлэныгъэм утыку кызырилхьэр аращи, "мыхьэнэ"р зы макъ гупым кыгъэлъагъуэ Іуэхугуэрщ. Ауэ, мы макъ гупымыр, абы кыгъэлъагъуэ мыхьэнэмыр зы зэпыщлэныгъэ зыхуалэркыым. Тлэ, мы бзэ щлэныгъэм кызырыгукклэ, псалъэр, кээзыгъэхуу щыт макъхэм зэй емылътэуэ зы Іуэхугуэу щытмэ; зы макъ гупыр, ауэ кызырыклуэкклэ зэхуэзарэ зы псэлъэпкыу утыку кыхьауэ щытырщи, ари аффикслэрэ шылажым щыгъуэ псалъэ жыхуалэр утыку кыхьэу щытщ. Ар щыхьуклэй, мы щлэныгъэм макъ Іэмалыгуэрэ макъ мыхьэнэ Іуэхугуэу хэтынкыым.

Мы бзэщлэныгъэм кызызэригъэлаагъуэрэкIэй, ипщэкIэ кытIуауэ щыт функцэхэри къэхъуркъым. Ауэ, а жытIахэр, икIи натуралрэ логием езэгъыу зы Iуэхугъуэу щытщ; икIи, адыгэбзэр зэрыщыт щIыкIэми гурыIуэгъуэ ищIыр аращ.

Аращи, нобэ тепщэ кытхуэхъуауэ щыт бзэ щлэныгъэм макъ Iэмалыгъуэр зэригъэкIуэдам кызызэрыгуэкIкIэ, макъ Iэмалыгъуэрэ макъ мыхъэнэ лэжъэкIэ зиIэу щыт бзэхэм и лъабжъэр щIиудыну зы щлэныгъэу мэлажъэр.

*

Зы макъыр натуралу кызызэрыIум езэгъыу адыгэбзэм зэрыхэтыр гурыIуэгъуэу щытщ. Макъхэр мыхъэнэншэу зэрыщымытрэ, макъ IэмалыгъуэрэкIэ зэтеувауэ щыт адыгэбзэр, зы псалъэбзэр зэрызэтеува щIыкIэу макъыбзэу щытщи, къэгъэунэхупхъэщ ар.

Зы псалъэбзэр псалъэрэкIэ лажъэу щытщи, зы псалъэри макъкIэ ухуауэ щытщ. Псалъэм хэту щыт макъхэм щхъэжу мыхъэнэхэр яджыр; икIи, макъхэм езыхэри щхъэжу зы псалъэу щытщ. Ар щыхъукIэй, макъкIэ ухуауэ щыт зы бзэр, макъ Iэмалыгъуэрэ мыхъэнэрэкIэ зэхэлъхъарэ зэтеувауэ щытмэ, ар зы макъыбзэрщ; макъ лъабжъэр зымыгъэкIуэдараш. Адыгэбзэр мыпхуэдэу зы макъыбзэрщи, макъхэр кызызэрыхъурэ бзэр зэрызэтеувэм и *архиву* щытщ. Мы архивым утыку кыырильхъэну Iуэхугъуэхэр мыкIуэдрэ, цIыхугъэм хуэлэжъэжрэ щхъэпэу щытын папщIэ, абы и бзэщлэныгъэр езым хуэIуауэ джын хуейуэ щытщ.

Абы и щлэныгъэр ухуапхъэу щытщи, тIэ, дэтхэнэ зы щлэныгъэ лъэныкъуэмкIэй хэплъапхъэу щытщ адыгэбзэм. ИкIи, абы ущытелэжъыхъым щыгъуэ, щлэныгъэ IэнатIэ нэгъуэщIыгъуэхэр кызызэрыппыщIэхуэр гурыIуэгъуэнщ. Аращи, мы лэжъыгъэр кыщекIуэкIым щыгъуэ, езырыжу зы *интердисциплинар* Iуэхугъуэ зэрыхъур гулъттапхъэу щытщ.

Адыгэбзэр зы макъыбзэу зэрыщытрэ, макъхэр кызызэрыхъурэ зэрызелъытауэ зэрыщытым и зы хэплъэгъуэу щытщ мы тхыль Iыхъэм и Iуэхур.

МАКЪ КАТЕГОРИЗАЦЭХЭР, МАКЪХЭР КЫЗЫЗЭРЫХЪУРЭ ЗЭРЫЗЭЩХЪЭЩЫКIЫР

Адыгэбзэ щлэныгъэм макъхэр "макъзешэ"рэ "макъдэкIуашэ"у зыхагъэкIауэ щытщ. А *категоризацэр* бзэр зэрадж щIыкIэм езэгъыу зы еплъыкIэм кыитехъукIауэ щытщ; икIи, макъхэм ягъэзащIэу щыт Iуэхугъуэм кызызэрыгуэкIкIэ, мы фIэщыгъэцIэхэр игъуэрэ яхуэфашэ хъуауэ щытщ.

Ар щхъэ, макъхэр кызызэрыIу щIыкIэм кызызэрыгуэкIкIэй категоризацэ пщIыфыну щытщи, мы еплъыкIэмкIэ макъхэр зэхэгъэкIыныр ди лэжъыгъэм езэгъыу зы категоризацэрщ. ТIэ, ди лэжъыгъэм зэрэзэгъэкIэрэй макъхэр "макъ Iуэр"рэ "макъ щэху"у зэхэгъэкIыпхъэщ.

Мыпхуэдэ еплъыкIэм кызызэрыгуэкIкIэ категоризацэ щIын Iуэхугъуэу, макъхэр "щэху"рэ "Iуэр"у зэхэгъэкIын Iуэхугъуэм "макъзешэ"рэ "макъдэкIуашэ" еплъыкIэр щIихъумэркъым, IэщIыб ищIыркъым; а котегоризацэм ягъэзащIэр нэгъуэщI Iуэхугъуэрщи, а еплъыкIэри игъуэ щыхъукIэ зетхъэнщ.

"Макъ Iуэр – макъ щэху" терминхэр, макъхэм я фонетикэ Iуэхугъуэм теухуа терминхэрщ; "макъзешэ – макъдэкIуашэ" терминхэр, макъхэр бзэм зэрыхэткIэрэу ягъэзащIэ лэжъыгъэм теухуауэ щыт терминхэрщ.

"Макъ Iуэр" жыхуэтIэр, зы макъзешэ хуэмыныкъуэу Iум кыжъэдэкIыфрэ езырыжу къэIуфу щыт макъхэрщ (ы, э, Iэ, а, Iу...). "Макъ щэху" жыхуэтIэхэр, Iум кыжъэдэкIыныр къэIуфын папщIэ зы макъзешэ зыхуэныкъуэ макъхэрщ (мы, ны, кы, хы...). Мыбдежым нэрылаагъуэу щытщи, адыгэбзэм хэту щыт макъдэкIуашэхэр лъабжъэрэ щхъэжу кызызэрыIуфыр "ы" макъзешэкIэрщ.

Дэтхэнэ зы "макъ щэху"р зы "макъдэкIуашэ"уй щытщ; ар щхьэ, "макъ Iуэр"у щыту хьуар "макзешэ"у щыткъым (Iэ, Iу). "Макъ Iуэр"у щытрэ, икIи "макъ дэкIуашэ"у щытхэри щыIэш (Iу). Дэтхэнэ зы "макъ щэху"р кьызэрыIур зы "макъзешэ"кIэрэщ; ар щхьэ, "макъ Iуэр" псори езырыжу къэIуфу щытми, адыгэбзэм зэрыхэткIэрэу "макъ Iуэр"рэ икIи "макъзешэ"у щыт макъ гуэрхэм щхьэжу я къэIукIэр "ы" макъзешэкIэрэщ (иы, уы).

"Макъ Iуэр"рэ "макъ щэху" терминхэр адыгэбзэ щIэныгъэм термину къагъэсэбэпауэ зэрыщымытым папщIэ, термин щIэуэ лъытапхьэщ. Ауэ, мыбы хуэдэ терминхэр нэгъуэщIыбзэхэм папщIэ зэрахьэ терминхэрщ. "Макъ Iуэр"ыр гурыIуэгъуафIэу щытщ; тIэ, "макъ Iуэр"у щымытри "макъ щэху" жыхуэтIэрщ. Ар щхьэ, мы жытIауэ щытым, "макъ щэху" фIэщыгъэцIэр игъуэу зэрытлътэр нахуэ ищIырккъым; а фIэщыгъэцIэр зи щхьэусыгъуэр иджыри нахуэ хьуауэ тлътэрокъыми, тIэ, "макъ щэху" жыхуэтIэм кыкIыр гурыIуэгъуэ тцIын хуейуэ щытщ.

"Макъ щэху" фIэщыгъэцIэр кьызэрыдгъэсэбэп Iуэхугъуэм езэгъыу зы термину жылэпхьэщ. Сыт щхьэ жылэмэ, ар зытеухуауэ щыт макъхэр къэзыгъэщI псэущхьэ пкъыгъуэм и зы *организац*уэ къэхьуарэ щэхуу абы хэту щытхэрщ. Зы псэущхьэм, и кIуэцIым къекIуэкIыу щытхэм кыигъэщIрэ утыку кьыримылъхьэу щыт зы гупщысэ *атом* пэлътэрэ зы *актц*э Iуэхугъуэхэрщ "макъ щэху" жыхуэтIэхэр. Мы актцэ щэхухэр макъыу утыку кылъхьапхьэу щытмэ, ахэр макъыу кьызэрыIуэну щытхэрщ "макъ щэху" жыхуэтIэхэр.

А псэущхьэ кIуэцIым кыщыхьуауэ абы щэхуу хэт актцэхэу жылэпхьэщ "макъ щэху" жыхуэтIэхэр. А макъхэр, зы псэущхьэгум кьызэригъэхьукIэрэу, абы щыIэ щыхэхьухьэрэ щэхуу хэту щыт макъхэрщ. Макъ жыхуэтIэр къэIуу щытырщи, мы актцэ щэху жыхуэтIэхэр макъыу къэIуарэ зэрымакъыу щыIэ мыхьуауэ щытхэрщ; ахэр щэхуу щыт макъхэрщ. Ахэр къэIунрэ утыку кыхьэн папщIэ, зэхэхьпхьэ хьун папщIэ, зы макъзешэ зыхуэныкьуэ макъхэрщ. ТIэ, къэхьуауэ щытми, къэIунрэ зэхэхьпхьэ хьун папщIэ, зы макъ Iуэрым кьыдишеин хуейуэ щыт макъхэрщ "макъ щэху" жыхуэтIэхэр.

Мыбдежым пыщапхьэу щытщ мыр: "Щэху" псалъэм кыкIыу щытыр гурыIуэгъуэу кыщIэкIынщи, ар "лъабжьэрыху"у щытырщ; ар щыIэ хьуа гуэрми, нахуэ мыхьуарэ утыкум кымыхьараци, щыIэкIэу зэрыхьун хуейуэ утыку кымыхьауэ щытырщ. Ар лъабжьэрылажьэу щытырщи, апхуэдэу щыщыткIэи, иджыри наIуэ мыхьуарэ гущIыIум кьытемыхьараш.

Мы псалъэхэм кьызэрыгуэкIкIэ, "макъ Iуэр"рэ "макъ щэху" терминхэр, макъхэм я къэхьукIэрэ я щыIэкIэр кьызыдзэу щыт фIэщыгъэцIэ зэрыхьум папщIэи, игъуэу фIэщыгъэцIэ хьуауэ жылэпхьэщ. ТIэ, макъхэр "макъ Iуэр"рэ "макъ щэху"у зэрытлътэм нэмышI, "макъзешэ"рэ "макъдэкIуашэ"у щыт терминхэри, игъуэ зэрыхьукIэрэу къэдгъэсэбэпыну щытщ.

*

Макъхэр цIыху кIуэцIым кыхэхьукIыу къэIурэ утыку кыхьэу макъ жыхуэтIэ щыIэгъуэ зыгъуэтхэрщ. Ахэр, цIыху пкъыгъуэм кыщекIуэкIыу щыт зы пльынрэ хьэзыр хьун Iуэхугъуэр макъыу утыку кьызэрихьэхэрщ. Пкъыгъуэм кыщыхьуу жыхуэтIэхэр *актц*эхэрщ, *реактц*эхэрщ, *рефлекс*хэрщ, гупщысэ цIыкIухэрщ, гупщысэ *атом* е гупщысэ нэкулъхэрщ.

Мыхэр зы пкъыгъуэрэ зы лъэу щытым и псэугъуэрэ и ужьыгъуэм кьызэрыгуэкIкIэ, а пкъыгъуэм и кIуэцIрэ и гум и лъэкI хьууэ къэхьухэрщ. Ахэр мыпхуэдэу кьызэрыхьум хуэдэжу, зы макъыу утыку кьызэрихьэфри пкъыгъуэ лъэкIыныгъэу щытщи, ахэр зы макъыу къэIуныр зи къэлэн хьуауэ Iэпкълъэпкъ иIэш цIыхум. Мыпхуэдэу зы лъэкIыныгъэу псэужьыгъуэм кыигъэхьуу щытрэ, ахэри макъыу кьызэрыIуфкIэрэу, кьызхэлукI лъэм и лъэкIыныгъэу къэхьухэрщ макъхэри, ардыдэу зы

лѣаЫныгѣэрѣ Іѣмалыгѣуѣу утыку кѣихѣѣхѣрщ. ТІѣ, а кѣызѣрыхѣу лѣаЫныгѣэрѣ зи Іѣмалыгѣуѣу кѣѣІухѣрщ макѣ жыхуѣтІѣхѣри, бѣѣм халѣжѣыхѣри мы я Іѣмалыгѣуѣ Іуѣхухѣрщ.

Пкѣыгѣуѣм кѣыщыхѣу Іуѣхугѣуѣхѣр макѣ технологиѣм кѣызѣрыгѣуѣкІѣ макѣу утыку кѣохѣѣхѣр. Макѣ технологиѣ жыхуѣтІѣхѣри "жѣѣ, Іу, Іупѣ, дѣѣ, бѣѣгу, тѣмакѣ, пѣщхѣын..." Іѣпкѣльѣпкѣхѣрщ. Макѣхѣр зѣрызѣщхѣѣщыхѣІыр, кІуѣѣІым кѣыщыхѣуу щыт Іуѣхугѣуѣм кѣызѣрыгѣуѣкІѣ цІыхум кѣыжѣѣдѣкІ жѣыр мы технологиѣ Іѣмѣпсымѣу щытхѣм зызѣрагѣѣпѣщкІѣрѣущ.

Макѣхѣр мыпхуѣдѣу цІыху пкѣыгѣуѣм кѣыщѣкІуѣкІ Іуѣхугѣуѣхѣм кѣызѣрыгѣуѣкІѣ утыку кѣихѣѣ щыхѣукІѣ, а кІуѣѣІым кѣыщѣкІуѣкІ Іуѣхугѣуѣм елѣытарѣ кѣызѣрыгѣуѣкІѣ, зы лѣаЫныгѣэрѣ Іѣмалыгѣуѣ яІѣу щытщ макѣхѣми, а Іѣмалыгѣуѣр кѣызѣрысѣбѣпкІѣрѣу зы мыхѣѣнѣ ягѣѣлѣагѣуѣрѣ яджу щытщ. Мыпхуѣдѣу зы мыхѣѣнѣ утыку кѣильхѣѣнкІѣ кѣызѣрысѣбѣпкІѣрѣу лажѣуу щытмѣ, цІыхум ар мыпхуѣдѣу кѣыгѣѣсѣбѣпу щІѣдѣѣмѣ, зы макѣыбѣѣ ухуѣнщ. Мы ухуѣу щыт бѣѣм ахѣр зѣрыхѣт щІыкІѣр, я лѣабжѣѣр ямыгѣѣкІуѣду кѣѣсѣбѣпхѣу щытмѣ, тІѣ, я *матесисы*р ямыгѣѣкІуѣду аращ мыбы кѣыкІыр. ЦІыху жыхуѣтІѣ псѣущхѣѣр кІуѣ пѣтрѣ зѣхѣуѣкІѣрѣ, макѣхѣри мыбы кѣызѣрыгѣуѣкІѣ зѣхѣуѣкІыу щытми, зи гугѣу тщІы матесисыр ямыгѣѣкІуѣду зѣхѣуѣкІыу щытмѣ, а бѣѣр иджыри макѣыбѣѣу лажѣуу кѣызѣтенѣнщ.

Макѣ Іуѣррѣ макѣ щѣху жыхуѣтІѣхѣр зѣрызѣщхѣѣщыхѣІыр икІи фонетикѣкІѣрщ, икІи ягѣѣзѣщІѣ ІуѣхугѣуѣрѣкІѣрщ. ЯгѣѣзѣщІѣрѣ я фонетикѣр зѣмызѣгѣыу щытынкѣым зы макѣыбѣѣм дежкІѣ. Ахѣр кѣызѣрыхѣу щІыкІѣр цІыху кІуѣѣІ Іуѣхугѣуѣрщи, кѣызѣрыІурѣ кѣызѣрысѣбѣпхѣри кѣызтехѣукІ Іуѣхугѣуѣхѣм елѣытауѣ щытынщ.

Мы псалѣѣм кѣызѣрыгѣуѣкІѣй, кІуѣѣІым кѣыщѣкІуѣкІыу щыт Іуѣхугѣуѣхѣу реактѣѣ, рефлекс хуѣдѣу *акут* Іуѣухугѣуѣхѣм кѣатехѣукІ макѣхѣр макѣ Іуѣрхѣрауѣ жылѣпхѣѣщ. Ауѣ, гупщысѣ атомрѣ гупщысѣ нѣкулѣ жыхуѣтІѣ кроникѣ, актѣѣ Іуѣухугѣуѣхѣм кѣатехѣукІыу щыт макѣхѣр нѣхѣыбѣу макѣ щѣхухѣрауѣ жылѣпхѣѣщ.

ТІѣ, ар щыхѣукІѣй, макѣ Іуѣрхѣм яджрѣ ягѣѣзѣщІѣр нѣхѣ *динамикѣу*, кІуѣѣтѣгѣуѣрѣ ужѣыгѣуѣу зѣрыщытым кѣызѣрыгѣуѣкІѣ, зы геометрикѣ Іуѣухугѣуѣм ѣзѣгѣыу щытынщ. Ахѣр мѣІу, мѣкІуатѣ; макѣ дунѣйр кѣапщытыхѣ, кѣажыхѣыр. Макѣ дунѣй жыхуѣтІѣу щытыр, макѣ щыІѣгѣуѣ зилѣхѣр зѣрытыпІѣрщи, а макѣ кулѣыр из ящІыр макѣ Іуѣрхѣм. Мыпхуѣдѣу кѣызѣрысѣбѣпкІѣрѣй, макѣ щѣхухѣри зѣрашѣфри, ахѣр макѣу кѣагѣѣІур. Ахѣр кІуѣѣІым кѣырашри, макѣ кулѣым хагѣѣхѣѣр; макѣыІу кѣѣІуф ящІыр. Мы Іуѣухугѣуѣхѣр зыгѣѣзѣщІѣ макѣ Іуѣр гуѣрхѣращ макѣзѣшѣу щытхѣр.

Макѣ Іуѣрхѣм зы щІыпІѣр, -макѣ кулѣым и зы ІѣнатІѣр- из ящІыр, кѣапщытѣр. Ар щыхѣукІѣй, зы геометрикѣ ІѣнатІѣ яджыр. Макѣ Іуѣру хѣуар кѣызѣрыІурѣ макѣ кулѣым хагѣѣзѣщІыхѣым кѣызѣрыгѣуѣкІѣ геометрикѣ ІѣнатІѣ утыку кѣырѣлѣхѣѣр. НѣгѣуѣщІыу жылѣмѣ, ахѣр кѣызѣрыІум кѣызѣрыгѣуѣкІѣ, макѣ кулѣ кІуѣѣІым зы гѣуѣгуѣнѣ ирикІуѣу щытхѣрщи, а гѣуѣгуѣращ яджыу щыт геометрикѣ ІѣнатІѣр.

Макѣ Іуѣрхѣм мыпхуѣдѣу Іѣмалыгѣуѣ яІѣр зѣрылажѣѣрѣ бѣѣм зѣрыхыхѣѣрѣкІѣй, бѣѣм халѣжѣыхѣ Іуѣухугѣуѣри геометрикѣ Іуѣухугѣуѣу щытщ. Дѣтхѣнѣ зы макѣым иІѣу щыт мыпхуѣдѣ Іѣмалыгѣуѣр бѣѣм зѣрыхѣлѣжѣыхѣым кѣызѣрыгѣуѣкІѣ, зы геометрикѣ ІѣнатІѣр мѣджыр; макѣзѣшѣн Іуѣухугѣуѣ зѣрагѣѣзѣщІѣрѣкІѣй, зыдѣкІуѣрѣ щыдж лѣѣныкѣуѣмкІѣ яшѣр макѣдѣкІуѣашѣхѣр.

Макѣ Іуѣрхѣр мыпхуѣдѣу геометрикѣ ІѣнатІѣ зыджу щыт макѣхѣрщи, гурыІуѣгѣуѣ зѣрыхѣуну щІыкІѣри геометрикѣ системѣрѣкІѣрщ. Ауѣ, макѣ щѣхуу щытрѣ, макѣзѣшѣхѣм зѣрашѣ макѣхѣр мыпхуѣдѣу гурыІуѣгѣуѣафІѣу щыту жылѣпхѣѣкѣым. Ахѣм щхѣѣжу яджыр зѣрадѣкІѣрѣу, кызпыхѣѣрѣ кѣызкІѣлѣыкІуѣ макѣым елѣытауѣ мѣджыр икІи; икІи, макѣзѣшѣхѣм зыдашѣ гѣуѣгурѣ щІыпІѣми

щоджхэр. Мыпхуэдэу зы логием тету лэжыгъэ зиІэу щытхэрщ макъ щэхухэри; ахэм я лэжыкІэри тіэ, математикэу утыку кыльхъэпхъэнщ. Ауэ, ахэм щхъэжу яджрэ ягъэлъагъуэу щытыр зы математикэ *операцэ* ІуэхугъуэкІэ зэфІэкІыркъым. Макъ щэхухэм лъабжъэрэ щхъэжу я матесисыр зэрамыгъэкІуэдарэ, зы логие лъабжъэрэ зы *эпистемэ* зэралэу зэрылажъэр математикэу утыку кыльхъэпхъэу щытми, я къэхъукІэрэ щхъэжрэ лъабжъэу яджыр къэгъэунэхуныр, математикэ операцэкІэ зэфІэкІыфын Іуэхуу кыщІэкІынкъым.

Макъ щэхухэр кызырыхъум кызырыгуэкІкІэ, щыІэрэ щыІэгъуэ Іуэхугъуэхэм хуэІуауэ жыІэпхъэщ. ТІэ, ахэр кІуэцІым кыщыхъуу щыт гупщысэ атомрэ гупщысэ нэкуль жыхуэтІэхэм нэхъ езэгъуу щыт макъхэрщ. Ар щыхъукІэй, макъ щэхухэм я Іэмалыгъуэрэ яджыр, къагъэлъагъуэ мыхъэнэхэр нэхъыбэу философии Іуэхугъуэу жыІэпхъэщ. Ар щыхъукІэй, ахэр гурыІуэгъуэ щыІыжын Іуэхугъуэри философии Іуэхугъуэ ІэнатІэу щытщ.

ЕТИУАНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪ ІУЭРХЭР

МАКЪ ІУЭРХЭР КЪОХЪУ...

Макъ Іуэрхэр езырыжу къэІуфу щыт макъхэрщи, макъ Іуэр гуэрхэр кызырыІу щыІыкІэм ипкъ иткІэ, макъ зешэн къэлэн ягъэзащІэу щытщ. Макъ щэхухэр кызырыІуфыр макъзешэхэмкІэщ. Макъзешэхэр макъ Іуэру зэрыщытым папщІэ, езырыжу къэІуфу щыт макъхэрщи, ахэм я фыгъэрэкІэ утыку кыхъэу щытщ "макъ щэху"хэр. Мы Іуэхугъуэм кызырыгуэкІкІэй, "макъ щэху"хэр "макъдэкІуашэ"у щытщ. "Макъзешэ"хэр, кІэхуыу кызыпыхъэу щыт макъдэкІуашэ жыхуэтІэхэр зезышэхэрщ. Ар щхъэ, дэтхэнэ зы макъ Іуэрым макъзешэ къэлэн хузэфІэкІыркъым. Макъ Іуэру щытрэ, макъзешэ пашэрэ лъабжъэри "ы" макъырщ. Макъ щэхурэ макъдэкІуашэу щытхэр а нэхъ лъабжъэрэ къежъапІэу утыку кызызыхъэрэ щхъэжу кызырыІур "ы" кІэхукІэрщ. Адыгэбзэм хэту щыт макъ Іуэр гуэрхэри кызырыІу щыІыкІэр "ы" кІэхукІэрщ.

МакъдэкІуашэ жыхуэтІэхэр, къэлунрэ зэхэхыпхъэ хъун папщІэ макъзешэхэм хуэныкъуэу щыт макъхэрщ. Дэтхэнэ зы макъыр а нэхъ мащІэрэ езырыжу кызырыІуфыр "ы" макъзешэкІэрщ. Ар, зы макъыр утыку кыхъэн папщІэ дызхуэныкъуэу щыт а нэхъ мащІэ макъырщ. Ар а нэхъ *экономикэу* щыт макъ Іуэрырщи, зы макъдэкІуашэр къэлунрэ утыку кыхъэн папщІэ, а нэхъ мащІэу, *минимум* дызхуэныкъуэу щыт макъзешэрщ. Ар *минималу* щыт макъ Іуэрырщи, зы макъ щэхур ипІэм зэритыж пэлытэу езырыжкІэрэу утыку кызыгъахъэрэ къэлупхъэ зыщІырщ. А макъ щэхур утыку кызыгъахъэрэ ар кызыхэхъукІауэ щыт гум кыхэзышырщ "ы" макъыр. Зы макъ щэхур кыщыхъуа щыІпІэм кыхэзышрэ къэзыгъэІу зэрыхъукІэрэй, "ы"р макъзешэ лъабжъэрщ; макъзешэ нэхъапэрщ, пашэрщ.

Зы пкъыгъуэм кыгъэхъуарэ абы хэту щыт зы макъ щэхур зы мыхъэнэ Іэмалыгъуэу щытщи, ар кызырыхъуарэ кызыхэхъукІам зэрыхэткІэрэй, *оригиналу* зы мыхъэнэрщ. А оригинал мыхъэнэр утыку кызыгъахъэу щыт минимал макъыр "ы" зэрыхъукІэрэй, "ы"р оригиналыр утыку кызыгъахъэф макъ Іуэрырщ. Зы макъ щэху оригиналыр утыку кызыгъахъэр "ы"рщи, макъдэкІуашэу хъуар оригиналу кызырыІу щыІыкІэр "ы" макъкІэрэщ.

"Ы"р макъ Іуэррэ макъзешэ пашэрщ. Нэхъапэ къэхъуауэ щыт макъ Іуэрырщ "ы" макъыр; ар кызырыхъуам и щхъэусыгъуэри, макъхэр зэхэхыпхъэ щыІын папщІэу жыІэпхъэщ. Бзэ лэжыкІэу, абы нэгъуэщІ щыІэгъуэ щхъэусыгъуэй иІэкъым; кызырысэбэп закъуэр аращи, а *ролыр* зэригъэзащІэраш

бзэм хилэжыхьхь Іуэхугуэри. Араши, "ы" макъыр щхъэжу къэсэбэпу бзэм хэтыркъым; икІи, абы щхъэжу зы мыхъэнэ пыухытыкІа кыгъэлъагъуэу щыткъым. Ар зы макъдэкІуашэ нэужьырщ цызэхэпхри, ар зы макъым и кІэхуыу цызэхэпхым щыгъуэй, а макъыр щхъэжу зэрыщытыпІэрэ зэрыхъун хуеипІэм йоувэр. Ар утыку кыхъа нэужьрагъэнщ адрей макъхэр кэзуурэкІэ кызырыхъуари.

*

"Ы" макъ нэужьым а нэхъ мащІэу къэру зытебгъэкІуэдэну макъыр "э" макърауэ жыІэпхъэщ; ар етІуанэрейуэ экономикэу зы макъырщ. ТІэ, етІуанэу къэхъуарэ утыку кыхъауэ щыт макъзешэр "э" макъырщ. "Э" макъыр къэлұфын папщІэ, "ы" макъыр кызырэуф къэрум нэхъыбэ ухуэныкъуэнщ. Араши, зы макъыр зэрыщытым тетрэ езырыжу къэлұфын папщІэ, тебгъэкІуэдэну щыт къэру нэхъ мащІэу щытыр "ы"рщи, адыгъбзэ макъхэр кызырэуф "ы" макъкІэрщ.

ТщІэуэ щыт нэгъуэщІ бзэхэм хэту щыт макъ щэхухэр кызырэуф макъзешэр "э" макъкІэрщ нэхъыбэу; бзэ гуэрхэм я макъ щэхухэр кызырэуф "и" макъкІэрщ. Мы макъхэри, "ы" макъ нэужь къэхъуарэ абы елытауэ макъ щэхур оргиналым и гъунэгъуу утыку кызылхъэфыну макъхэрщ.

"Ы" макъыр, а нэхъ къэру мащІэ зытебгъэкІуадэрэ, макъзешэхэм я нэхъэпэж къэхъауэ щытырщи, утыку кыщІихъа щхъэусыгъуэрэ бзэм хэту кызырэсэбэпри, макъхэр къэлұнрэ зэхэыпхъэ хъун папщІэу жыІэпхъэщ. Ар минималу зы макъырщи, зы макъ щэхур кыпІуэн папщІэ "ы" макъым уфІэкІмэ, а макъ щэхур щхъэжрэ оргиналу щытыжынкъым, зэхъуэкІынщ. Ар къэлұн папщІэ, минималу узхуэныкъуэ къэрур хэбгъахъуэмэ, а макъ щэхур бгъэкІуэтэнщ, ипІэм кыпшынынщ, щхъэжу оргинал иджыр зэхъуэкІынщ.

Мыпхуэдэу, "ы" макъым минимал къэрукІэ кыкІэлъыкІуэр "э" макъырщи, тІэ, "э" макъыр кызырэсэбэпынури мы жытІахэм къагъуэнэхуу щытщ. Мы псалъэхэм пыпщэмэ, мыхэр жыІэпхъэнщ: «Макъхэр къэлұн къудейм папщІэ зыхуэныкъуэу щыт къэрур бгъэбагъуэмэ, а макъхэр зыдэщытым кыпшынынщ, бгъэкІуэтэнщ. Апщыгъэм макъхэр зэрыщыту къэнэнкъым, гъуэгу техъэнщ; джыуэ щІадзэнщ. Мис мыращ "ы" макъым кыкІэлъыкІуэу щытрэ, абы елытауэ "э" макъзешэм игъэзащІэр. Ар гъэкІуэтэн къэлэн зыгъэзащІэрщ; кІэху зыхуэхъу макъыр и пІэм кызышрэ гъуэгу тезыгъахъэрщ; ар кІэху зыхуэхъу макъым и зэхъуэкІыгъуэрэ зэманыгъуэ хуэхъурщ. Мы псалъэхэм кызырэгуэкІкІэй, "э" макъыр, зэманыгъуэ Іуэхугуэр зыгъэзащІэрщ, зыгъэлъагъуэрщ».

Зы зэманыгъуэ Іуэхугуэр къэзыгъэлъагъуэу щыт "э"ри "ы"м хуэдэжщи, щхъэжу къэсэбэпыркъым. Абы зы макъым и кІэхуыу зыкъегъэлъагъуэ закъуэр. Зэманри езырыжрэ щхъэжу тлытэфыркъым; къекІуэкІ Іуэхугуэрэ джыуэ щытым кызырэгуэкІрэ, ахэр зэрыкІуатэрэ зэрызэхъуэкІым елытауэ зэманыр тлытэу щытщ. Мыпхуэдэ Іуэхугуэрщ "э"ри кІэху закъуэу кыщІэсэбэпыр; ар кІэху закъуэу кызырэсэбэпкІэрэу, зы Іуэхугуэм (макъ, псалъэ) глагол хуэхъуу щытщи, а Іуэхугуэр зэманыгъуэрэкІэ егъэлажъэр.

Зэманри, ар зыгъэлъагъуэу щыту бзэм хэт "э" макъым хуэдэщи, щхъэжу щытыркъым; зэманыр езырыжу гулытапхъэрэ, къэпщытапхъэу щыткъым; ар джырэ утыку кыхъэм гулытэ кытхуищІыжу щытырщ. Зэманыр зыгъэджращи, джыуэ щытым и глаголу щытщ; джыр зэрыджыр зэманкІэрэуш; ар джыуэ щытым кызырэгуэкІрэ зэрелытарэкІэ лытапхъэ хъууэ щытырщ. Дэтхэнэ зы макъыр зы джыгъуэ зэрыхъукІэрэй, зы мыхъэнэ иджу щытщи, мис а мыхъэнэм зэманыгъуэ зэригъуэтрэ зы кІуэтэгъуэ Іуэхугуэу щыхъум щыгъуэ, а макъым и кІэм кыпыхъэу щытыр "э" макъырщ. Мыбы и пхэндж Іуэхугуэу, зы макъыр мыпхуэдэу зы кІуэтэгъуэрэ зэманыгъуэрэкІэ (э) лажъэу щытми, абы "ы" кыщыпыхъэм щыгъуэ, а макъыр къоувылэри и пІэм йохыжыр; "ы" макъзешэр кІэхуыу кызырэпыхъэм

кызырыгуэклэ, а макыр, кызырыхуа щыклэм йоувэжри, езырыжрэ щхьэжу иджыпхьэу шытыр иджу кьонэр.

Дэтхэнэ зы макым и клуэтэгъуэрэ зэманьгуэу кыхуэклуэр кэзыгъэлагуэу щыт "э" макыр математикэ терминкэ "зэманьгуэу диферент"у жылэпхьэщи, сытми и зэхуэклыныгъэр абы (э) езырыжу и зэхуэклыныгъэм елытауэ кэхуу щытщ. Зы макыр зы мыхьэнэ зыджрэ, ари зы *функцэ* зэрыхуеклэрэу, а функцэр зэманьгуэрэклэ зэрыклуатэр кэзыгъэлагуэр "э" макъэшэрщ. Ар *функциял* зэмань кэзыгъэлагуэрщ.

"Э"р, зэмань зыдэклэу лэныкыуэмкэ зышэрэ, мыувылэрэ функциялу, клуэуэ щыт хууэ лытапхьэрщ. Зы *козмикэ* зэманьгуэр гурылуэгъуэ зыщыгуы лытапхьэщ "э"р. Икли, нэхыфлыжу гурылуэгъуэ зэрыхуэ щыклэр козмикэу щылытапхьэращ "э" лэмалыгуэри, зэманьгуэу "э"м кыгъэлагуэм езыри кызырежъар зы козмикэ луэхугъуэу лытапхьэщ: Козмикэу джыуэ щытым и щхьэусыгуэу хуэр езырыжу клуэуэ щыт козмикэ зэманьщи, джарэ утыку кыхьари зыгъэклуатэрэ зыгъэужьыр а козмикэ зэманьгуэу зэрыщытым хуэдэжу, утыку иту щыт зы макъ джыгуэр зыгъэклуатэрэ зышэри, функциял зэманьгуэу кэзыгъэлагуэу бзэм хэту щыт "э"ращ. Ар козмикэ зэмань зыдэклэу лэныкыуэм езэгъуэу клуэрщи, "зэман шабзэ"у-икли "зэман шабзэшэ"у- лытапхьэу щытырщ.

–Зэмань дэнклэй мэужь, зэрыужрэ зэрышэ щыклэм "шабзэ" хужытлэмэ, "зэман шабзэ"р зыдэклэу лэныкыуэр зыгъэлагуэри "шабзэшэ" хуынщи, тлэ, "функциял зэман"рэ "зэман шабзэ"р кырылуэу жыхуэтлэ "э"р икли "зэман шабзэшэ"уи лытапхьэщ-.

*

Мыпхуэдэу зэманым козмикэу зы клуаплэ лэныкыуэ илэщи, а клуаплэ лэныкыуэпэращ зэман шабзэу шытыр. Зэмань, кызырежъэ лэндэрэ козмикэу дэтхэнэ зы лэныкыуэмкэй клуэуэ щытырщ. Ар щыхуеклэй, зэманым и зы клуаплэ лэныкыуапэр зэман шабзэ зэрыхуэрэклэ, зэмань дэтхэнэ зы лэныкыуэмкэй унэтлауэ клуэуэ щытщ. Зэман шабзэрэклэ дэтхэнэ зы лэныкыуэмкэ клуэтэгъуэ хууэ шытыр, дэтхэнэ зы лэныкыуэмкэ зыдынэсауэ щыт щыплэ псори зэмань кызыщежъам елытауэ зэхуэдэу зы жыжъагуэу щытынщи, ахэм зы хуреигъэ кыгъэлъэгъуэнщ.

–Зэман шабзэр зыгъэукыуэншын гуэррэ зыгъэгувэн зы щхьэусыгуэу гуэр щымылэмэ, зэман шабзэр дэтхэнэ зы лэныкыуэмкэй зыдынэсауэ щыт щыплэхэм кызырыгуэклэ, зэмань кызыщежъа щыплэм елытауэ зы хуреифл утыку кыхьэнщ-.

Дэтхэнэ зы лэныкыуэмкэ зэхуэдэу зы гуэгу лэнатлэр иужьым кызырегъэнэрэклэ, зы зэманьгуэу лэнатлэм теухуарэ кызырыгуэклэ, кыжъаплэм елытауэ зы хуреирщ утыку кыхьэр. Тлэ, зы зэман лэнатлэм кызырыгуэклэ, зэман шабзэр дэтхэнэ зы лэныкыуэмкэ зыдынэсам ибзыр зы хуреи зэрыхуеклэрэу, а хуреиуэ жыхуэтлэращ зы зэманьгуэу джарэ утыку кыхьар. Зы зэманьгуэу лэнатлэрэклэ утыку кыхьа хуреягъэрщ хууэ жыхуэтлэр. Ар зы зэманьгуэу лэнатлэрэ зэхуэклыныгъэм (*диференсым*) утыку кыригъэхьауэ "хуар"щ. А хуреирэ зы зэман диференсым кызырыгуэклэ утыку кыхьауэ шытыр зы зэманьгуэм иджауэ шытырщ. Зэманым иджыр хуреиуэ мэджыр.

А хуреиуэ щытрэ зэманым иджыр, зэман шабзэр зыдэклэу лэныкыуэм хуэзадэу зы лэныкыуэмкэ кьанэу щытынщ. Мыпхуэдэу зэман шабзэшэпэм хуэзадэрэ зы хуреигъэу кэхьур зэманым иджрэ утыку кыригъэхьэрщи, ар зэман шабзэр –зэман шабзэпэр- зыдынэсращ; ар -абдежыр- зы зэман лэнатлэм елытауэ джыуэ шытырщ, зы зэманьгуэу джырщ.

Ар а зы зэман лэнатлэм елытауэ зы кэувылэплэу лытапхьэмэ, зэманьгуэм (э) и кэувылэн луэхугъуэри зыгъэзашлэр "ы" макъ лэмалыгуэу щытщи, мис мы хуреиплэрэ зэман лэнатлэу

кызувылэлэр зи Іуэхур "ы"уэ лытапхээнщ. Ар щхэ, "ы"м игъэзашлэ Іуэхугъуэрэ кыгъэлыагъуэр, зы кызувылэлэ Іуэхугъуэу щытми, "ы"м кызырегъуэуылэ щыклар зы гуэрыр зэрыщытам хуэдэрэ зэрыщыта щыплэм иригъэхэжын Іуэхугъуэрщ. Абы игъэзашлэр, зы гуэрыр оригиналу зэрыщытыр утыку кырылхэнырщи, ар кызыпыхэр зэманым кыыригъэлу щытщ; зэманым кызызэрыгуэкклэ зы зэхуэклыныгъуэу утыку кыхха Іуэхугъуэр хэтыжу кыгъэлыагъуэркыым абы.

Абы кыгъэлыагъуэр, кэххуарэ щылуэ щыт гуэрыр зэрыщылэ щыкларэу, оригиналу утыку кырылхэнырщ, кыгъэлунырщ. Ауэ, мыбдежым дызтепсэлыххыр, утыку кыххауэ щытыр щылэ гуэррэ оригиналу кыгъэлыагъуапхэу щыт гуэрыркыым. Мыпхуэдэу утыку кыхха гуэрым езыр зы оргие гуэрщи, ар езыр зы шлэ гуэрщ. А оргием езым теухуауэ зы гуэрыр зэрыщытрэ зэрыоргиналыжу кызыгъэлыагъуапхэу зыщыныури "ы" макъым игъэзашлэ Іуэхугъуэм хуэдэу жылэпхэщ; ауэ, утыку кыххагъашлэу щыт гуэрыр щхэжу зы оргиеу зэрыщытым папщлэ, ар оригиналу зэрыщытам зышэжу щыт "ы"м кырылуэфыну зы гуэркыым; мы кэххуагъашлэрэ оргиеу утыку кыххагъашлэрэ зэрыщыту утыку кылыххэн Іуэхугъуэр "ы"м хузэфлэклынкыым. Мы утыку кыххар зыдэклуэнрэ зыдехыжын щылэкымы, ар зэрыщыту кыгъэлыагъуээн хуейуэ щытщ. Тлэ, мы Іуэхугъуэр "ы"м хузэфлэмыклыу зы Іуэхуу щытмэ, ар зыхузэфлэклын гуэр кэххуэн хуейщи, макъуу кыэлупхэмэ кылуэн хуейщ.

Зы зэманыгъуэм иджарэ, оргинал гуэрым езырыж мыхуу, абы кытехуэклыу утыку кыхха шлэ гуэрыр кызызэрыххур кыгъэлыагъуээн Іуэхугъуэр "ы"м и кыэлэным щхэщыклыу щыт зы Іэмалыгъуэрщ. Зэман шабзэр кызыдынэса щыплэхэм и хуэреягкклэ убзыхуауэ утыку кыххэрэ джыуэ жыхуэтлэ Іуэхугъуэр зы кызувылэлэу щытми, ар "ы"м игъэзашлэм хуэдэу, а Іуэхур зэрыщытарэ кыздежыа щыплэм иххэжын Іуэхугъуэркыым; и оргием хыххэжыпхэу оригиналу зэрыщытам хуэгъэклуэжын Іуэхугъуэркыым. Ар езыр зы оргие шлэрщ. Мыбдежым джауэ зы гуэр утыку кыххауэ щытщи, ар зыдехыжын гуэр щылэкыым. Мис мы Іуэхугъуэ хуэреягъуэ, зэман шабзэр зыдынэсым деж –зэман шабзэшэпэм хуэзадэу- джыуэ щытыр -хууэ щытыр- зыгъэлыагъуэу утыку кыххэ макъыр, джыр зэрыдж щыклар зэрыщыту кызыгъэлыагъуэрщи, ар, кызыгъуэуылэрэ и кыежаплэм хуэзышэжыфу щыт "ы" макъым кыгъэщыпхэрэ кытехуэклыпхэу зы макъ хуэну кыщлэклынти, тлэ, "ы" макъым елытауэ псыгъуэрэ кыххэрэ дэклыу зы макъырщ ари, "и" макъырщ. Ауэ, ар (и) "ы" макъ Іэмалыгъуэр лъабжэу зэрыщылэрэ зэрыщытым кызызэрыгуэкклэ кэххуауэ щыту зы макъми, зэманыгъуэм (э) елытарэ кызызэрыгуэкклэ щылэгъуэ зыгуэнтауэ зы макъырщ.

Гурылуэгъуэр аращи, мы кэххуауэ щыт "и" макъыр утыку кызызэриххэм и щхэусыгъуэр "э" макъырщ; ар щхэ, кызытехуекл макъ плыфэр "ы" макъырщ. "И"р, "ы" пэлытэрэ абы щхэщыклыу "э"м кыгъэххуауэ зы макъырщ.

"И" макъыр козмикэу кызызэрыху щыкклэм –е, козмикэу гурылуэгъуэ кытхуищылым- деплыжмэ, ар зэманыгъуэрэкклэ джауэ щыт зы оргие шлэ гуэрыр кыгъэлыагъуапхэу зэрыщытым папщлэ утыку кыххауэ зэрыщытыр гурылуэгъуээнщ. Ар щыххуеклэй, "и"м кыгъэлыагъуэр зы щылэ ххуауэ щыт гуэрщи, а гуэрыр зэрыщытрэ зэрыоргиналу кызызэрылуу щыкклэри "ы" макъ клэхурэкклэ зэрыххуэнур гурылуэгъуээнщ; арагъэнщи, "и"р "ы" клэхуекклэ кылуу бзэм хэтщ: "Иы".

Тланэ, "и"р кыщыххуу жыхуэтлэм щыгъуэ, "э"мрэ "ы"м нэгъуэщлэ, макъ гугъу зэрыдмыщлэри гулытапхэу щытщ. "Э"мрэ "ы" макъхэр, бзэм хэт зэрыху щыкклэу макъзешэу щытщи, зы макъдеклуашэм и клэхууу зыкыагъэлыагъуэ закъуэр; ахэм ягъэзашлэр зи клэхууу щыт Іуэхугъуэхэм елытауэ щытщи, ахэм, зи клэхууу хуэр ягъэлыагъуэр, ягъэлажэр. Ар щхэ, ахэм утыку кырагъэххуауэ щыт "и"р щхэжу кыосэбэпыр; ар джыуэ щытыр, икли джыр щыдж щыплэр кызыгъэлыагъуэу щытырщи, езырыжу зы мыххэнэ илэу щытщ "и"м.

Ар утыку ит Іуэхугуэм щхьэщыкІрэ щхьэжу кьэсэбэпыфу зы Іэмалыгуэрэ зы Іуэхугуэу шытырщ. Ар щхьэжу кьызэрысэбэным хуэдэжу, зы Іуэхугуэр езым кьызэрыгуэкІкІэ кьызэрыху щІыкІэу, зы псалъэм ипэми похьэр; зы Іуэхугуэр "и"уэ жыхуэтІэ щІыпІэм зэришэрэ кьызэригьэлъагуэрэкІэ, зы псалъэм и кІэухи мэхуфыр.

Мис мыпхуэдэу зы зэман диференсым кьызэрыгуэкІрэ елытауэ утыку кьихьэр, хьуарэ джауэ шытырщи, а щыІэ хьуарэ джар кьэзыгьэлъагуэр "и" макьырщ. Хьурэ джыуэ утыку кьихьэр, зыдэщыІэ зэманыгуэрэ щыдж зэман щІыпІэри кьэзыгьэлъагуэр "и" Іэмалыгуэрщи, мис ар "иджы"рщ. "Иджы"р, зи гугьу тщІауэ шыту утыку кьихьа хьуреипІэ лъэныкьуэу "джы"рщи, ари хьур щыхьу зэманырщ. "Илжы" псалъэр зэрызэтеувэ щІыкІэми кьызэригьэлъагуэу, "джы"р мы псалъэм и глагол хьурщи, ар "и" макьым кьыкІэлъыкІуэу зы макьыу зэрыщыткІэрэу, "и" ІэмалыгуэрэкІэ утыку кьызэрихьэр гурыІуэгьуэщ.

*

Хьур зэрыхьу щІыкІэр хьурейуэ зэрыщытым кьызэрыгуэкІкІэ, зэхуэдэу зы гьуэгьу зыкІуауэ щыт зэман шабзэшэхэр зыдэщыт щІыпІэхэр кьиухьуреихьыу зы зэманыгуэу хьуреигьэ джыуэ щытщ. А джыуэ щытрэ, зэманыр кьызэрежьа лъандэрэ кьыкІуар, джауэ щыт зы зэманыгуэу зэрыхьуакІэрэу, зэманыгуэу зиІэрэ зэманыгуэу зэхьуэкІыпІэу шытыр кьэзыгьэлъагуэр "э"рщ. Ар щхьэ, а зэманыгуэу хьуреигьэрэкІэ –зэман шабзэр зыдынэсым деж- джыуэ шытыр, "э" шабзэшэпэхэм хуэзадэрэ зэман шабзэм теухуэу джы хьурей лъэныкьуэр кьэзыгьэлъагуэр "и"рщ. Зэман шабзэр зыдынэсым теухуэр джырщи, ар "и"рщ; ар зы зэман шабзэпэм (э) щыджрэ утыку кьихьэрщ.

ГурыІуэгьуэращи, "и" ухуэр кьызтехьукІыр езырыжу кьэхьуарэ ужьу щыт зэман шабзэрщ (э); абы кьызэрыгуэкІрэ зэрелъытарэкІэ хьурейуэ джыуэ щытщ хьууэ щыту жыхуэтІэри; ар зыгьэлъагуэрэ зэман шабзэм елытауэ щытыр "и" лъэныкьуэрщ.

ТІэ, хьууэ щытым лъэныкьуитІ иІэщ. Зыр зэман шабзэу щытырщи, ар "э"ращ кьэзыгьэлъагуэр. Адрейри, зы зэман ІэнатІэм теухуауэ зэман шабзэ зэхуэдэ жыжьагьэхэм кьаухухьыу щыт зы хьуреипІэрщи, а лъэныкьуэр зэманыр зыдэкІуэ лъэныкьуэу щыт шабзэм хуэзадэу зы лъэныкьуабэу щытщ. "Э" р зэман шабзэу зэрыщытым хуэдэу, "и"ри, джыуэ щыт псори щыджырщ, ар кьэзыгьэлъагуэрщ; икІи, дэтхэнэ зы гуэрым зэманкІэрэ и джыгуэр кьэзыгьэлъагуэрщ. "И"р, дэтхэнэ зы щыІэ гуэрыр кьэгьэлъагьуэн Іуэхугуэу зыгьэзащІэу адыгьэбзэм хэтщ.

*

"Э" зэман шабзэр зэрыкІуатэрэкІэу, кьыздынэсауэ зыдэщыт хьуа зы ІэнатІэу утыку кьихьэр зы хьуреипІэу щытщи, а хьуреипІэм кьызэрыгуэкІкІэ джыуэ щыт лъэныкьуэр кьэзыгьэлъагуэр "и"рщ. Ар зы зэманыгуэу кьызэрыгуэкІкІэ утыку кьихьэу щыт Іуэхугуэрщи, мыпхуэдэ защІэу ужьу щытщ Іуэхур. Зэманыр мыувыІэу зэрыкІуатэм кьызэрыгуэкІкІэ, зи гугьу тщІыуэ щыт мы Іуэхугуэр мыувыІэу мэхьур. МыувыІэу джыуэ щытщ сытри, мыувыІэу зы гуэрхэр кьохьур.

Ар щыхьукІэй, зы ІэнатІэм теухуауэ хьур зэкІэлъыпыту кьохьур; тІэ, мы зэкІэлъыпыту хьууэ кІуэм, иужь кьинэу щыт хьуа гуэрхэри кьегьэхьур; хьуарэ хьуреипІэ зиІэу щыт гуэрхэр, щІэуэ кьэхьуу щыт хьуреипІэ гуэрхэм мыувыІэу иужь кьонэр. Мис мыпуэдэу "э"мрэ "и"м зы Іухуэгьуэу утыку кьыралъхьэрэ кьагьэлъагуэр мыувыІэу зэрыхьурэкІэ, ужьу зэрыщытыр кьэзыгьэлъагуэри "у" макь Іэмалыгуэрщ.

Зы зэманыгуэу ІэнатІэм кьызэрыгуэкІкІэ кьэхьуу щытрэ джыуэ щытыр, зэманыгуэу джыуэ шытырщи, мыр зы *сенкроникэ* Іуэхугуэрщ: "И"р "э"м елытауэ утыку кьихьэрщи, "э"р зыдэщыІэ дыдэрщ, щыкІуатэ дыдэм дежщ зы "и" лъэныкьуэр утыку кьышихьэр. Мыпхуэдэу лъэныкьуитІым

сенкроникэу утыку кыралъхъэ Іуэхугъуэр, лъэныкъуитІ зыхэлъу зы Іуэхугъуэрщи, абы утыку кыралъхъэу щыт Іуэхугъуэ ещанэращ "у" Іуэхугъуэу утыку кыхьэр. ТІэ, мыбдежым къэхъуу щыт "у" Іэмалыгъуэри зы сенкроникэ Іуэхугъуэу щытщ.

Ауэ, "у"уэ утыку кыхьэр мыбдежым кыщынэркъым. Зэманыр зэхъуэкІрэ аргуэрэу зы гуэр утыку кыхьэу щытмэ, тІэ, зэкІэлъыпыту щыт Іуэхугъуэрщ къэхъуу щытри, ари "у" Іуэхугъуэрщ. Зэман шабзэр зыдынэсам кызырыгуэкІкІэ утыку кыхьэрэ джыуэ щытыр зэпыкыгъуэ зэрымелэрэкІэ мыувыІэу хъууэ щытмэ, зи ужь кыинэу щыт джа гуэрхэр щыІэнщи, мы гъуэгур къэзыгъэлагъуэрщ "у"р. Зэманым зэрелъытарэкІэ зэкІэлъыпыту къэхъуу щытхэр зэманкІэрэй зэкІэлъхъэужьу щытщи, тІэ, мыбдежым "у"р *диякроникэ* Іуэхугъуэрщ.

Сенкроникэу щыт "у"р зы зэман шабзэр (э) зыдэщытым кызырыгуэкІкІэ утыку кыхьэуэ щытрэ джым (и) зэдащІэу щыт ещанэрщ. А лъэныкъуитІым зэдащІэрэ, я зэхуакум дищІэрщ "у" сенкроникэр. Ауэ, зэман шабзэр зэрыкІуатэм кызырыгуэкІкІэ, утыку кыхьэу щытрэ джыуэ щыт гуэр зэрыхъукІэрэй, зы Іуэхугъуэ гуэри къэхъуу щытщ: Зэман итымрэ зэман блэкІам я зэхуаку дэлъу щыт гуэр. Мис мы зэман зэхъуэкІым кызырыгуэкІкІэ къэхъуу щыт джыгъуэ зэкІэлъхъэужьыкІэри, зы диякроникэ Іуэхугъуэу "у"рщ. Ар "э"мрэ "и" кІуэтэгъуэм кыагъэхъуу щыт Іуэхугъуэрщ.

"У"р, "э"мрэ "и"м яджыр мыувыІэу кызырыхъур къэзыгъэлагъуэрщи, а ІэмалыгъуитІри зыхэзыубыдэрщ. "У"м "э"ри "и"ри хэтщ; а макъитІым зэдащІэрщ "у"р; а макъитІ зэхуакум дищІэрэ, ахэр зэрыкІуатэрэкІэ язэхуакум къадищІэрщ "у"р. Ар зэманыгъуэ ужьрэ, дэтхэнэ зы зэманыгъуэ ІэнаІэмкІэ утыку кыхьэу щыт "и"м кыгъэлагъуэу джырэ хъур зыхэзыубыдэрщ. Ар щыхъукІэй, "у"м кыгъэлагъуэр, хъууэ щытыр зэрыхъурэ зэрыужьырщи, ари зэпэхъурейуэ зы Іэмалыгъуэ зиІэ хъуфырщ. Дэтхэнэ зы гуэрыр зэрыхъурэ зэрыужь Іэмалыгъуэр, а гуэрым и хъукІэрэ и зыунэтІыкІэм кызырыгуэкІкІэ, и ужьыгъуэу щытыр къэзыгъэлагъуэр "у" Іэмалыгъуэрщ.

"У"р утыку кыхьэуэ щыт зы Іуэхугъуэрэ ужьыгъуэу зэрыщытым кызырыгуэкІкІэй, кълупхъэ зэрыхъуну щІыкІэр "ы" кІэх зэрыхъунур гурыІуэгъуэнщи, ар макъыу "уы"уэ кълэуу хэтщ адыгэбзэм.

"Э"мрэ "и" лъэныкъуитІым яджу щыт системэр, зыр зым зэрелъытарэкІэ зэрыщытыр, зэрелъытарэкІэ утыку кырагъэхъэу щытыр къэзыгъэлагъуэр "у"рщ. А лъэныкъуитІри зыхэту щытрэ, а системэу ухуэрщ "у" макъым кыгъэлагъуэр. "И"р "э"м елъытарэ кызырыгуэкІкІэ къэхъуу щытрэ, "э"р зэрыкІуатэм кызырыгуэкІкІэй зэхъуэкІыу щытыр къэзыгъэлагъуэрщи, мы лъэныкъуитІрэ ІуэхугъуитІым кызырыгуэкІкІэ хъууэ щытыр "у"рщ.

Мы кълІуатэхэм кыагъэлагъуэр аращи, дэтхэнэ зы Іуэхугъуэрэ щыІэгъуэ зиІэу щыт гуэрыр кызырыхъурэ зэрыужь щІыкІэм и гугъу тщІыуэ жыІэпхъэщ. ЩыІэу щытым и ужьыкІэрэ, и геометриер утыку кызылхъэу зы системэм и гугъу зэрытщІыр гурыІуэгъуэу кыщІэкІынщ. Мыр бзэ логием утыку кырилхъэу зы системэрщ; абы кызырыгуэкІрэ ардыдэу, зы геометрикэ координат системэу щытщ.

Зи гугъу тщІыр зы математикэ Іуэхугъуэрщ; ауэ, математикэри зы щІэныгъэу утыку кызылхъар цІыхуу щытщи, ар абы и логием кытехъукІауэ щыту зы Іуэхугъуэрщ. Ар зы логие Іуэхугъуэрэ, логиери бзэуэ зэрыщытым кызырыгуэкІкІэ, а Іуэхугъуэр бзэм нэхьыфІ къэзыІуэтэн щыІэнуй кыщІэкІынкъым. ИкІи, бзэр псалъэрэкІэ зэтеувэрэ, псалъэри псэм кыхэхъукІыу щыт гуэрмэ, тІэ, бзэм утыку кырилхъэу системэр псэ ужьыкІэрэ хъууэ щытыр зэрыхъуу щыт хъуреигъэкІэрэу кыщІэкІынти, ипщэкІэ кълІуэтауэ щыт Іуэхугъуэхэм езэгъыу щыту кыщІэкІынщ мы хужытІэу пытщэхэри.

Математикэ еплыкIэм нэмышI, мы кьэхуу шытыр философии лъэныкьуэмкIэй кьэлүэтапхьэ шыхьукIэ, мыхэр пыщапхьэщ:

«КIуэтэгьуэ лъабжьэу шыт функциял зэманьгьуэм (э) кьызэрыгуэклрэ зэрелытарэкIэ утыку кьихьэрэ зэман шабзэпэм щыджыр (и) зэман шабзэпэм (э) хуэпэзадэу хуэпэувыжырщ (и). ТIэ, мый тIум ("э-и"м) мы я зэхушытыкIэм зэдащIэ зыужьыгьуэри ахэм (э-и) я *сентезу* утыку кьихьэрщ (у). Мыпхуэдэу кьэхуэ Iуэхугьуэр козмикэ зыужьыгьуэ щыкIэрщ; зэман шабзэпэм (э) щыджыр (и) абы хуэпэувыжурэ кьохьур "козмикэ зыужьыгьуэ (у)"р. Зэман шабзэм щыджыр а шабзэпэм апхуэдизу хуэпэувыжу шытщи, зэманьгьуэм иджрэ утыку кьихьэу шыт джыгьуэшхуэхэм -щыльэшхуэхэм, вагьуэхэм- я кьэрурэ я хьэлыагьэм зэман шабзэри ягьэукьуэншэфыр, зытрагьэукьуаншэр. Мы кьэтIуатэхэм кьэгьэлыагьуэр кьэхуныгьэрэ хьуурэ кьекIуэкIыныгьэм и *дialeктикэу* зэрыщытри гурыIуэгьуэщ: А нэхь лъабжьэрэ кьэжыплэу -"*a priori*"у- шыт дialeктикэ».

*

ИпщэкIэ зи гугьуэ тIауэ шыт системэр, жытIауэ шыт псалъэхэм кьызэраIуатэ щыкIэр кьэтхьын хуеймэ, лъэныкьуитI зIлэу зы *координат* системэращ тIынури, тIэ, абы и зы лъэныкьуэр "э"щ, и зы лъэныкьуэри "и"щ. Мыпхуэдэу зы зэман координат системэ утыку кьиплхьэмэ, зэрыбгьэлыагьуэнур "Таблицэ:1"м хуэдэу лъытапхьэщ.

Мы координат системэр, математикэ щIэныгьэм зэман координат системэр кьызэрагьэлыагьуэ щыкIэм зэрыхуэдэр нэрылыагьуэщ. Мыбы кьызэрыгуэклIэй, "э" лъэныкьуэу кьэдгьэлыэгьуауэ шытым зэманьгьуэ кьызэригьэлыагьуэрэкIэ математикэ термину зэратхыр "t"уэ шытщ. Греколатин лъабжьэкIэ зэманым и фIэщыгьэцIэм и пэщIэдзэ тхыпкьымкIэ тхауэ шытщ "э" лъэныкьуэу шыт "t"ыр. Ар дыдэу, кьызтехьукIауэ шыт бзэм кьызэрыгуэклIэ, "и" лъэныкьуэр "y"уэ ягьэлыагьуэу кьыщIэкIынщи, адыгьбзэм зэрыхэтрэ кьызэрыIум хуэдэу "и" макьыу шытщ ар.

Мы координат системэм и "и (y)" лъэныкьуэм папщIэ "*абсис*", и "э (t)" лъэныкьуэм папщIэй "*ординат*" хужалэр. "Ординат" фIэщыгьэцIэм кьызэрыхэщкIэ, гурыIуэгьуэу шытщи, ар координат системэр зэрелытауэ шыт лъэныкьуэрщ; абы и щыкIэм кьызэрыгуэклIэщ координат системэр зэрызэтеувэрэ утыку кьызэрихьэр: Ар зэхуэкIыпхьэ лъабжьэу шытырщи, мыбы кьызэрыгуэклIэ функцэр зохуэкIыр; ар, системэм и диферентырщ.

Аращи, "э"р бзэм хэту кьызэрысэбпыр мыпхуэдэу зы ординату зэрыщытыр гурыIуэгьуэу шытщ. ТIэ, зэманьр зэрыужьрэ зэрызэхуэкIым кьызэрыгуэклIэ, утыку кьихьэу шыт "и" лъэныкьуэ зэхуэкIыныгьэмрэ, мы кьэхуу шыт зэхуэкIыныгьэм утыку кьырилхьэу шыт ужьыгьуэм зэрыхуэдэр гурыIуэгьуэщ, мы математикэ координат системэр.

ГурыIуэгьуэу шытщи, мы координат системэр зытезыухуар пэсэрей лъэхьанэм пэсуа Алыдж лъэпкьхэм ящыщу шыт Юглид-щ (Euglides). Абы утыку кьырилхьэуэ шыт координат системэм и лъэныкьуитIыр зэхуэпэзадэу шытщ. Ар щхьэ, мы лъэныкьуитIыр зэхуэпэзадэу шытми, зэрыкьуаншэр хэткьым Юглид системэм. Ауэ, адыгьбзэм кьызэриIуатэу, ипщэкIэ жытIахэм кьызэрыхэщыр аращи, а лъэныкьуитIыр зэхуэпэзадэу укьуэншауэ зэхушытщ.

Мыбы кьызэрыгуэклIэй, адыгьбзэм кьыдыгьэлыагьуэ системэр козмикэ системэу шытщ. Юглид системэр козмикэрэ натурал системэу щыткьым; и лъэныкьуитIыр зэхуэпэздэрэ, дэтхэнэ зы лъэныкьуэри захуэу шыту ялытауэ зы системэрщ. Ар шыхьукIэй, хьууэ шытыр зэрыхуэ щыкIэр хьурейуэ шытмэ, ар пэжу кьыгьэлыэгьуэфыркьым; икIи, зы хьурей Iуэхугьуэри икIэ нэгьунэ зэпкьырихьыфу щыткьым Юглид ситемэм. ИкIи, хьурейуэ шыт козмоз Iуэхугьуэхэр а системэр

кѣбгѣсѣбѣпу кѣыщыбгѣлѣагѣуѣм щыгѣуѣ, системѣм и лѣэныкѣуѣхѣр захуѣрѣ зѣхуѣпѣзѣдѣу зѣрызѣхущытым кѣызѣрыгукѣкѣлѣ, кѣѣхѣуу щыт щыуагѣѣхѣр мѣбагѣуѣр.

А системѣр Юглид кѣигупщысауѣ щытми, ар зи лѣабжѣѣр натуралѣрѣ козмикѣ Іуѣхугѣуѣу зѣрыщытар гурыІуѣгѣуѣщ; ар кѣуаншѣрѣ хѣуреипѣу зы системѣ зѣрыхѣун хуейр бѣзѣм кѣиІуѣтѣу щытщи, логиѣм зѣрезѣгѣкѣлѣрѣу зѣрыхѣун хуейр арагѣѣнт. Икѣи, жыпѣлѣ хѣунщ, а логиѣерѣ щѣлѣныгѣѣр Юглид ипѣІуѣ зѣрщылар. Ар пѣсѣрѣйхѣм кѣызѣрыщѣлѣныжѣм кѣызѣрыгукѣкѣлѣ, Юглид езым зѣреплѣ щѣыкѣлѣмкѣлѣ утыку кѣыригѣѣхѣѣжауѣ кѣыщѣлѣкѣынт.

Юглид и системѣм хѣту щыт лѣэныкѣуѣитѣри захуѣрѣ зѣхуѣпѣзѣдѣу щытщ. Ар щхѣѣ, натуралѣрѣ козмикѣу щыт системѣр гурыІуѣгѣуѣ зѣрыхѣуѣаращи, "хѣур зѣрыхѣуу щыт хѣуреигѣѣ" жыхуѣтѣлѣм кѣызѣрыгукѣкѣлѣ кѣуаншѣу щытынщ. Аращи, зы Іуѣхушхуѣрѣ козмоз лѣжыгѣѣр Юглид системѣмкѣлѣ хѣисѣп щыпщѣым щыгѣуѣ, щыуагѣѣшхуѣхѣр кѣытохѣукѣыр. Абы папщѣлѣрщ, иужѣрей лѣѣхѣанѣхѣм, натуралѣрѣ козмикѣу щыт зы координат системѣ ухуѣн зѣрыхуѣейр щѣлѣлѣытар. Абы телѣжыхѣѣа щѣлѣныгѣѣлѣыр мащѣлѣкѣым. Ауѣ, иужыѣм, хѣуреигѣѣр и лѣабжѣѣ зѣрыхѣукѣлѣрѣу "укѣуѣнша координат системѣ" зѣпѣщ утыку кѣызылѣхѣар Римѣн-щ (Riemann). Ѣйнштейн (Einstein) зытелѣжыхѣѣарѣ, и *теориѣхѣр* зытеухуѣуѣ щыт координат системѣри Римѣн геомѣтриѣ системѣрщ.

*

Зи гугѣу тщѣыуѣ щыт мы системѣр адыгѣбѣзѣм кѣызѣриІуѣтѣ щѣыкѣлѣмрѣ матемѣтикѣбѣзѣм кѣызѣриІуѣтѣ щѣыкѣлѣр утыку кѣыщиплѣхѣѣм щыгѣуѣ, зѣхуѣдѣу зы логиѣ лѣабжѣѣ зѣралѣр гурыІуѣгѣуѣу мѣхѣур. Матемѣтикѣ терминѣрѣ *символѣхѣр* лѣтин тхыпкѣхѣмкѣлѣ зѣрахѣѣр.

Мы зѣман координат системѣм кѣызѣрыгукѣкѣлѣ, зы зѣман (t) зѣхѣуѣкѣыныгѣѣм утыку кѣырилѣхѣѣрѣ зѣхѣуѣкѣыр, абы хуѣзѣдѣу щыт лѣэныкѣуѣрщ (y). Мыр адыгѣбѣзѣмкѣлѣ жыпѣлѣу щытмѣ, "ѣ, и" макѣхѣм кѣыралѣуѣ Іуѣхугѣуѣм зѣрыхуѣѣдѣр гурыІуѣгѣуѣу щытщи, ипщѣкѣлѣ ар жытѣлагѣѣхѣщ. Тѣѣ, зѣмѣныгѣуѣм (ѣ) утыку кѣырилѣхѣѣрѣ, ар щызѣхѣуѣкѣым щыгѣуѣѣ, зѣхѣуѣкѣыу щытыр "и"м кѣыгѣѣлѣагѣуѣрщ. Мы кѣѣхѣуу щыт Іуѣхугѣуѣр зѣмѣным елѣытауѣ зѣхѣуѣкѣыныгѣѣ зѣІѣу зы функцѣрщ ($y = f(t)$); а функцѣм и зѣхѣуѣкѣыныгѣѣр кѣызхѣкѣыр функцѣял зѣмѣнырщи (t), абы и зѣхѣуѣкѣыныгѣѣм елѣытауѣ кѣѣхѣуу щытщ "у"м и зѣхѣуѣкѣыныгѣѣр. Мыр адыгѣбѣ зѣхыпкѣхѣмкѣлѣ зѣрыптхынур "и = у(ѣ)"щ. Мыбѣжыѣм "т"р функцѣял зѣман зѣрыхѣѣм хуѣдѣ кѣабѣзѣу, "ѣ"ри функцѣял зѣману зѣрыщытыр ипщѣкѣлѣ жытѣлагѣѣхѣу щытщ. Мы *формулацѣм* " $f(t)$ "уѣ хѣтыр зыщѣтх щѣыпѣлѣри, адыгѣбѣ макѣрѣ тхыпкѣѣу "у"мкѣлѣ кѣѣдгѣѣлѣгѣуѣуѣ щыт щѣыпѣлѣрщи, "у"м ипщѣкѣлѣ дызѣрытепсѣлѣыхѣѣм хуѣдѣу зы Іуѣхугѣуѣрщ " $f(t)$ "кѣлѣ кѣагѣѣлѣагѣуѣу щыт функцѣр. Тѣѣ, адыгѣбѣзѣмкѣлѣ "у" макѣым иджыр матемѣтикѣбѣзѣмкѣлѣ " $f(t)$ "уѣ кѣагѣѣлѣагѣуѣм хуѣдѣщ.

Функцѣял зѣмѣныр зыхуѣІуѣарѣ, мы зѣмѣным и зы функцѣу щытыр, зѣмѣныгѣуѣрѣкѣлѣ зѣхѣуѣкѣыныгѣѣ зѣІѣ хѣуѣѣ кѣуѣрщи, мыр зы ужыгѣуѣ Іуѣхугѣуѣрщ; ари адыгѣбѣ "у" макѣым кѣыриІуѣ Іуѣхугѣуѣрщ. Зѣмѣныр щызѣхѣуѣкѣым щыгѣуѣ, абы кѣызѣрыгукѣкѣлѣ зѣхѣуѣкѣыу щытыр "и"рщи, мы зѣхѣуѣкѣыныгѣѣрѣкѣлѣ ужыу щытырщ функцѣ ($f(t)$) жыхуѣтѣІуѣ щыт ужыгѣуѣр (y). Зы функцѣял зѣман Іѣнатѣлѣм (Δt : Δ ѣ) елѣытарѣкѣлѣ кѣѣхѣуу джыр зыгѣѣлѣагѣуѣр зы "и" Іѣнатѣлѣрщ (Δy : Δ и); мы зѣман зѣхѣуѣкѣыныгѣѣм (Δ ѣ) кѣызѣрыгукѣкѣлѣ зѣхѣуѣкѣыу щытрѣ джыгѣуѣу (Δ и) утыку кѣыхѣѣри зы функцѣрщи, а функцѣ Іѣнатѣлѣр мыпхуѣдѣщ: « $\Delta y = f(t + \Delta t) - f(t)$ ».

Мыпхуѣдѣу зѣхѣуѣкѣыныгѣѣ кѣызѣрыхѣѣурѣкѣлѣ щѣІуѣѣ кѣѣхѣур утыку кѣызѣрихѣѣрѣ, ипѣкѣлѣ хѣуѣрѣ утыку итыр мыбы иужыѣм кѣызѣригѣѣанѣрѣкѣлѣ кѣуѣтѣгѣуѣу щытыр, зѣмѣным елѣытауѣ зѣхѣуѣкѣлѣрѣ ужыгѣуѣ зѣІѣу зы функцѣрщ ($y = f(t)$); ари адыгѣбѣ макѣкѣлѣ "у" Іѣмѣлыгѣуѣм кѣыгѣѣлѣагѣуѣрщ.

*

Дэтхэнэ зы гуэрыр лъэныкьуитIрэкIэ къэзыгъэлъагъуэу зы системэу щытщ "и-э" системэри, зэхъуэкIыныгъэр кызтехъукIыу щыт лъабжьэри зэманьгъуэу (э) щытщ. Ауэ, зэман Iуэхугъуэрэ зэхъуэкIыныгъэ хъууэ щытым, зы кIыхагъэрэ зы бгъуагъэри иджрэ кыгъэлъагъуэу зэрыщытынур гурыIуэгъуэнщ.

Зы кIыхагъэрэ зы пкыгъуэм и инагърэ и лъэагъэри къэпщытэн Iуэхугъуэр мы координат системэмкIэ къэгъэлъэгъуапхъэщ. Мы системэм хуэдэу зы лъэныкьуэр фукциял зэхъуэкIыныгъэрэ, абы зэрелъытарэ кызырэгуэкIкIэй адреи лъэныкьуэр зэхъуэкIыпхъэ зэрыхъукIэрэу, язэхуакум дэту щытыр мы лъэныкьуитIымкIэ къэпщытапхъэщ.

Мыпхуэдэу, инагърэ лъэагъэрэкIэ зэпкырызыыхырэ къэзыгъэлъэгъуэфыну зы системэм ухуэныкьуэмэ, инагъэр зэрызэхъуэкIыр зэгъэпщапхъэу, къэппщыну щытыр зеплъытэнэу зы зэхуапIэрэ и лъэагIэр зэхуэдэ защIэу зы лъабжьэм (зы "линие"у) ухуэныкьуэнщи, а лъабжьэр, а нэхъ ехыпIэ лъэбжьапIэу зэрыплъытарэкIэ зы ординат лъэныкьуэу щытынщ. А лъабжьэу щыт щIыпIэр захуэрэ, и лъэагъэр зэмыхъуэкIыу зы линиеу щытмэ, абы елъытауэ инагъ зэхъуэкIыр утыку кыильхъапхъэ хъунщ. Зы лъэагIэр зэгъэпщапхъэу къэсэбэпу щыт линиер, кIыхагъкIэ зэрызэхъуэкIым елъытарэ кызырэгуэкIкIэй, абсис лъэныкьуэм и зэхъуэкIыныгъэр къэгъэлъагъуапхъэу щытмэ, тIэ, мы лъэныкьуитIым я зэхуакум дэтыр къэпщытапхъэу щытынщ.

Мы жытIэр щIы хъурейрэ дуней Iуэхугъуэу щытрэ, натуралу абы тету щыт гуэрхэм я инагърэ я лъэагъэр зэгъэпщэн хуей щыхъум шыгъуэ, и лъэагIэр зэхуэдэрэ зэмхъуэкIыу зы лъабжьэ линие ухуэныкьуэнщ. Натуралу ар, дуней гущIыIум елъытауэ зэхуэдэ зэхуапIэу щыт "хы" гущIыIурщ. ЩIы хъурейуэ щыт дунейм и гущIыIум и нэхъ тэфагъэрэ и нэхъ ехыпIэу щыт зэхуапIэр хы гущIыIурщи, ар зэмыхъуэкIыщэу щыту зы лъэагIэрщ. ТIэ, хы гущIыIур, щIы хъурейуэ щыт дунейм, натуралу, и ординат лъэныкьуэу къэсэбэппхъэу щытырщ. Дунейм дэтхэнэ и зы щIыпIэм хыр, лэагIэр зельытэгъуэ хъуфыну зы лъабжьэу щытщи, ар дуней щIы хъурейм натуралу ординат хуэхъуу щытырщ. Абы елъытауэ лъэагъэхэр (абсис лъэныкьуэ) къэпщытапхъэу щытщ.

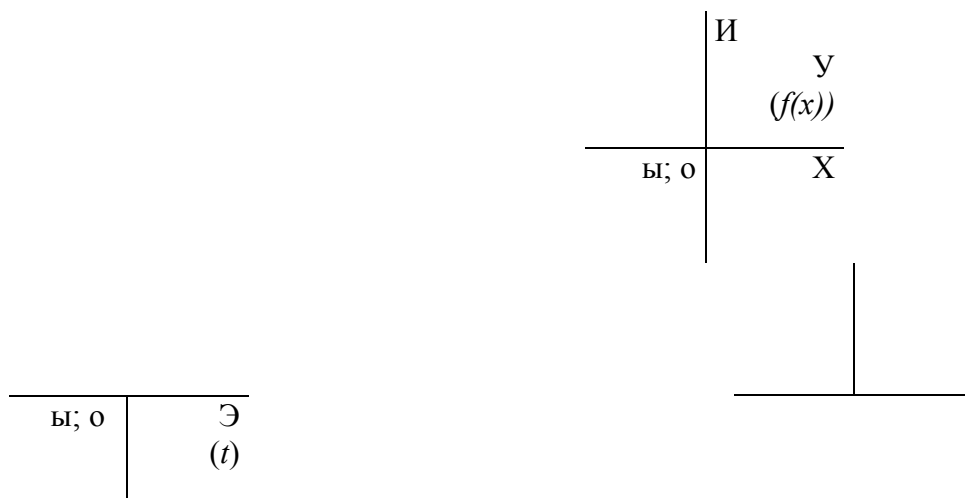
Мыпхуэдэ Iуэхугъуэхэм теухуауэ къэсэбэпу щыт геометрие координат системэм и ординат лъэныкьуэри кызырагъэлъэгъуа тхыпкъри –ар латыныбзэкIэ кызырэрыаIуэр зэщхъэщыкIыу щытми- ар "х"уэ тхауэ щытщ. –Икли, мы тхыпкъэмкIэ (х) тхауэ щыт макъыр грисыбзэм зэрыхэтри а макъыр адыгэбзэм зэрыхэтым хуэдэу кълукIэ зилэу зы макъщ-. Абсис лъэныкьуэу щытыр аргуэрэу "у" тхыпкъымкIэщ кызырагъэлъагъуэри, ар "и" макъыу кызырэрыIур гурыIуэгъуэщи, адыгэбзэкIэ "и"р дэтхэнэ зы гуэрыр зыгъэлъагъуэрщ, икли "и"р глагол формэм щихъэм шыгъуэ къэхъуу щытыр "ин" псалъэрщ. Ар (ин) абсис (и) хэхъуэгъуэ (н) хъунырщ.

Мы системэм хэту щыт диферентыр гурыIуэгъуэщи "х"ырщ; ар зи лъэагIэр зэмыхъуэкIыу зы линием тету фукциял кIуэтэгъуэ шабзэу щытырщи, ар зэрызэхъуэкIым кызырэгуэкIкIэ фукцэр зохъуэкIыр ($f(x)$). Мы системэр "х-координат" системэрщ; "t-координат" системэр "Таб:1"ырщи, "Таб:2"м кыгъэлъагъуэри "х-координат" системэрщ.

Таб:1

Таб: 2

И	
(y)	
	у
	(f(t))

МАКЪ ІУЭРХЭМ МАКЪЫЩІЭХЭР КЪАГЪЭХЪУ...

Мыпхуэдэу ипщэкІэ кызырыхъу щІыкІэр гурыІуэгъуэ кытхуэхъуарэ утыку кыхъауэ щыт "ы, э, и, у" макъхэр, нобэ адыгэбзэм хэту щыт адрей макъ Іуэрхэри кызтехъукІауэ щыт макъхэрщ.

Мы макъхэм япэрауэ къагъэщІыу щыт макъхэр, езыхэр кызырыІу щІыкІэр зызэрахъуэкІрэкІэ утыку кыхъэ макъхэрауэ жыІэпхъэнщ. Макъ ІуэрыщІэхэр къэзыгъэхъуну щытрэ, макъ Іуэр лъабжьэу жыхуэтІэхэр, жэм кыжъэдэкІ жьы кърур хуиту кызырысэбэкІэрэ кэхъауэ щыт макъхэрщ. А макъхэр мыпхуэдэу кызырыхъурэ зэрыІум кызырыгуэкІлэй, макъзешэу щытхэщ.

Мы хуиту къэсэбэпу щыт жьыр зы лъэныкъуегъэз зэрыхъурэкІэ, мы макъхэм я къаІукІэр зохъуэкІыр. Апщыгъуэм мы хуиту къэІуу жыхуэтІа макъхэм я хуитыпІэр зэрыІуэдрэ, зэрызэхуэша зэрыхъукІэрэу кыщыІухэм щыгъуэ, дэтхэнэ зы макъым и зы ІэнатІэу щыт зы макъыу лъытапхъэщ кэхъурэ къэІуу щыт макъыр. Мис апщыгъуэм, мы макъ Іуэр лъабжьэрэ макъзешэу щытхэм къатехъукІ макъхэр, кызтехъукІауэ щыт макъым и зы ІэнатІэ пэлытэу зы макъыу щытщ. Кэхъуу щыт мы макъхэм Іэмалыгъуэрэ мыхъэнэу утыку кыралъхъэри, кызтехъукІауэ щыт макъ Іэмалыгъуэрэ мыхъэнэм и зы ІэнатІэу зэрыщытыр жыІэпхъэщ.

Дэтхэнэ зы макъым хуиту и къэІукІэр зэрызэхуэльэфэс щІыкІэрэ зэрызэтеуплІанщІэм кызырыгуэкІлэй, хуиту къэмыІужыф зэрыхъукІэрэу, утыку кыхъэу щыт макъхэрщ мы макъхэр. Ахэр кызтехъукІа макъым и *лимитацэу* къэІуу щыт макъхэрщ. ЩІэуэ кэхъуу щыт мы макъхэр, кызтехъукІыу щыт макъым и зэхуэшарэ и пІытІа пэлытэу къэІуф макъ Іуэрхэрщи, ахэр, кызтехъукІа макъым елбытауэ хуиту зэрыщымытыжым хуэдэжу, убгъауэ къэІуу зы макъыу щыткыым; ахэр бгъузэу къэІуу щыт макъхэрщ. Ахэр кызырыхъу щІыкІэр къэзыгъэлабгъуэу щытщ "Таб: 3"р.

Таб: 3

І	Ы	Э	И	У
Ы	Іы			
Э		Іэ		
И			Іи	
У				Іу

Мы таблицэм кыигъэлыагъуэрэ, утыку кыихагъащІэу щыт макъ Іуэрхэм теухуауэ жыІапхъэхэр кыитпэщытщ.

Іы:

ГурыІуэгъуэ зэрыхуаращи, "ы" макъым игъэзащІэу щытыр, зы макъыр къэІупхъэ щІынырщ. Ар зы макъ кІэухыу къэІуу щытщи, абы щхъэжу зы гуэр иджыркъым. Ар зы макъым и кІэух зэрыхуекІэрэу, а макъыр и нэхъ пэжыпІэу кыегъэІур, а макъыр оригиналу кыегъэІур.

Ар мыпхуэдэу зы макъыр оригиналрэ экономикэу къэІун папщІэ кыызэрысэбэным кыызэрыгуэкІкІэ, абы езым и лимитацэу кыитехъукІыну щыт зы макъ Іуэрыр щхъэпэ хъужынкъым. "Ы"м езыр оргие къэзыгъэлыагъуэрщи, абы аткІэ макъ Іуэр минималрэ оригиналу зы макъ гуэр щыІэнкъым. Апхуэдэ гуэр къэхуу щытмэ, оргием аткІэ зы оригинал зэрыщымыІэнум кыызэрыгуэкІкІэ, "ы" лимитацэр оригиналу зы гуэр къэзымыгъэлыагъуэ хъунщ. ТІэ, "ы"м и лимитацэ хъунур мыхъуныгъэ Іуэхугъуэ хъунщ.

Абы бзэм хищІыхыну щыт зы фІыгъэрэ хъуныгъэ хэту кыыщІэкІынкъым. Ар щыхъукІэй, "ы"м кыитехъукІыу щыт "Іы" макъыр, *позитиву* джыуэ щыту бзэм хэтынкъым. "Ы" макъыр, дэтхэнэ зы макъым и кІэухыу кыыпыхъэрэ, кІэухыу кыызпыхъэр езырыжу зыгъэлыагъуэу зы макъырщ; мы и къэлэныр зэригъэзащІэ щІыкІэр лимитацэ щыхъум щыгъуэ, утыку кыихъэрэ къэІуу щыт "Іы" макъым, мы "ы" къэлэныр хузэфІэкІыжыркъым. Ар икІи, макъзешэу щыткъым. ИкІи, а макъым натуралу кыикІрэ кыигъэлыагъуэр мыхъуныгъэ Іуэхуш.

Мыбы кыызэрыгуэкІкІэй, "Іы" кІэухыр "кы" кІэухым хуэдэу къэсэбэпыфу щытщ: Псалъэм папщІэ, "хъункъым" псалъэр "хъунІым" хуэдэу кызыІуэхэр щыІэщи, ар зы жъэрыпсалъэу умылбытэми, "Іы" макъым игъэзэщІапхъэр игъэзащІэу урохъэлІэр. Мыбы нэмыщІыу "Іы" макъыр нэгъуэщІ макъхэм яхэту къэсэбэпыркъым; абы нэгъуэщІ зы макъи кыигъэщІыркъым. Ар ипщэкІэ къэтхъауэ щыт шапхъэм нэгъуэщІкІэ бзэм хэту лэжыгъэ зиІэу зы макъкъым.

Араш тІэ, икІи гулбытэпхъэу щытщ, "Іы" тхыпкыкІэ тхауэ щыту бзэм хэтхэр "Іэ ехъэлІа" Іуэхугъуэу "Іэ-ы"м кыитехъукІ "Іы"уэ зэрыщытыр.

Іэ:

"Э" макъри щхъэжу къэсэбэпыркъым; сыт щхъэ жыпІэмэ, ар зы щыІэ гуэрым и кІэух зэрыхуекІэрэу, зи кІэухыр зэрызэманыгъуэр къэзыгъэлыагъуэрщ. Ар функциял зэманыгъуэрэ кІуэтэгъуэр къэзыгъэлыагъуэу щытырщи, "э"р зы ІэнатІэрэ лимитацэ щыхъум щыгъуэ, къэхуу щыт "Іэ"р зы зэманыгъуэ ІэнатІэрщ, -ар ипщэкІэ "Іэ"уэ лытапхъэ щІэтщІари мыраш-. "Іэ"р, щыІэр зы

зэманьгъуэ пыухытыкларэкIэ зыгъэлажьэу къэсэбэпырщ. Ар щхъэжу зы зэманьгъуэ IэнатIэу щытырщи, гурыIуэгъуэрэ къыпIэщIэхьапхъэу зы зэманьгъуэрщ. Абы иджыр функциял зэману щыт "э"м иджым хуэдэу дэтхэнэ зы фукциял кIуэтэгъуэрктым; абы иджыр зыхуэдизыр мынаIуэми, зы зэманьгъуэ абсолудырщ.

Ии:

Зы зэманьгъуэ зэхъуэкIыныгъэм елытауэ джырэ утыку кыхьэр къэзыгъэлажьэуэ щыт "и"р зэхуэшэжрэ лимитацэ щыхъум щыгъуэ, къэхъуу щытыр, "и защIэ"рэ "зитыжу щыт и" зэрыхъукIэрэй, утыку кыхьэу щытыр "Ии"рщ.

Зэманьгъуэм зэрелытарэ къызэрыгуэкIкIэ утыку кыхьэу щыт зы Iэмалыгъуэрэ зы лъэныкъуэу щыт "и"р, къызтехъукларэ зэрелытауэ щытым елытауэ зэрыщымытыжкIэрэу езырыжу къанэмэ, зэхуэшэжрэ лимитацэ хъуэу щытмэ, тIэ, абы зыри къыгъэлажьэужынктым. Ар зэманым елытауэ зэхъуэкIынктым, джыуэ щытыр къыгъэлажьэужынктым.

Апщыгъуэм тIэ, къэхъуу щыт "Ии"м езым зегъэлажьэуэжыр; езым зызэригъэлажьэуэж "и"уэ щыт "Ии"р, езым ехъэлIауэ щыт зы гуэрыр зэрехъэлларэкIэ къыриIуэу къосэбэпыфыр (Иис); мыхъумэ, джырэ щыIэу щыт гуэрыр къыгъэлажьэуэрктым.

Iу:

"У" макърэ зыужыгъуэ гуэрыр къэзыгъэлажьэуэр зэхуэшарэ лимитацэ щыхъум щыгъуэ, къэхъуу щытыр зы ужыгъуэ IэнатIэрщи, ар "Iу" макъым иджырщ. "Iу"р зыужыгъуэ гуэрым и зы IэнатIэрщ; ар, дэтхэнэ зы лIэужыгъуэ гуэрым хыхьэпIэрэ хэкIыпIэ хуэхъуу щыт зы IэнатIэр къэзыгъэлажьэуэрщ.

*

Нэрылажьэуэу щытщи, "Таб:3"ым къыгъэлажьэуэрэ утыку кыхьагъащIэу щыт макъ Iуэрхэр макъзешэ къэлэн зыгъэзащIэу щыт макъ Iуэрхэрктым. Ахэр макъзешэхэм къатехъукIыу щытми, къызтехъукIыу щыт макъхэм я лимитацэ зэрыхъукIэрэу, ахэм макъ зешэн Iуэхугъуэр ягъэзэщIэжырктым.

"Iы" макъыр гурыIуэгъуэщи, мыхъуныгъэу къыщысэбэпыр зы жьэрыпсалъэуи щытктым; ар щыхъукIэй, езым хуэIуауэ щыту, бзэм зы лэжыгъэ химыгъэзащIыхъу лъытапхъэщ. Ауэ, ар мыхъуныгъэ Iэмалыгъуэу зы макъыу къэхъуауэ щытщи, ари хэтыжу, макъ Iуэрхэр мыхэрац: «ы, Iы, э, Iэ, и, Iи, у, Iу».

Аращи, мыпхуэдэ лъэбакъуэрэкIэ утыку кыхьауэ щыт макъ Iуэрхэр, бзэ лэжыэкIэм хэт зэрыхъуарэкIэ, ахэм ящыщ гуэрхэр макъ IуэрыщIэхэр къызтехъукIыну лъабжьэу къосэбэпыр (Таб: 4).

Таб: 4

	Ы	Э	Іэ	И	Ии	У	Іу	Іы
Ы								
Э		А		Е		О		
Іэ								
И		Е			Й			
Ии		ІЕ						
У								
Іу		О						
Іы								

Мы таблицэм кыиыгэлыагыуу шытрэ, зи гугу тцла макъ Іуэрхэм кыагыэщІыу шыт макъ ІуэрыщІэхэм теухуауэ жыІэпхэхэм деплынщ.

А:

Зэманыгыуэ кызыгылыагыуу шыт "э" макыр кызтехукІыр, "ы"м и кІуэтэгыуэрщи, япэрауэ зы кІуэтэгыуу кыэхурщ; ар кІуэтэгыуэрэ зэманыгыуэр кызыгылыагыуу утыку кыихарэ мыпхуэдэу утыкур зыубыдауэ зы макырщ. Ар кызырыхуауам кызырыгуэкІкІэ мыпхуэдэу зы Іэмалыгыуу шыт хууаращи, абы хэбгыахуэр кІуэтэгыуэрэ зэманыгыуу фунциялым щхыэщыкІыгыуэрщ. Аращи, "э"р кызырыІу щІыкІэм щхыэщыкІыу зы кыэрум кыиыгэщІ "а" макыр "э"рэ фунциялу зы кІуэтэгыуэрэ зэманыгыуу шытым щхыэщыкІыныгыэрщи, тІэ, "э"м щхыэщыкІрэ кІуэр фунциялыгыэр зыгыэкІуэдрэ, "э" куэдагыэрэ Іувагыуу лытапхыэщи, ар "а" макырщ. "А"р зы Іувагыуу зэхэтрэ куэду шыт "э"рауэ лытапхыэрщ; ар а нэхь мащІэу "э"уэ тІум кыиыгэщІыпхыэрщ; "э"рэ функциялу шыт зэманыгыуэм хэмытырщ "а"ри, зы жыжыагыэрщ.

Зэманыгыуэ зиІэрэ кІуатэу шытыр кызыгылыагыуу шыт "э"р, мы Іуэхугыуэр икІэ нэгыунэ кызыІуэрщ; а нэхь зэман цыкІу дыдэри зыхэлэрэ гурыІуэгыуэ зыщІырщ "э"р; ар функциял зэманыр кызыІуэрщ.

Ар щыхукІэй, зы нэрыбгэм дежкІэ, иджырэ итыпІэу шытым хымыубыдэрэ абы иужь кыинауэ шыт зы зэманыгыуэри, "э"рэкІэ зы куэдагыэ зиІэ зырыхуауам папщІэ, "а"уэ лытапхыэ хууаш.

Е, нэгыуэщІ зы кыІуэтэкІэу "а"р, узтеІэбапхыэрэ уи Іэм ІэщІэлэу шымытырщ; ар уэ кыуэлгытауэ "э" Іэмалыгыуу шымытырщи, уэрэ а зи гугу пщІымрэ уи зэхуакум "э" Іэмалыгыуэ зы бжанэ дэлэу шытмэ, ар уэ кыуэлгытауэ "а"уэ шытщ.

Мыращ "а"ри, "э" куэдагыэрэ Іувагыуу лытапхыэщ; ар "э" функциял зэманыгыуэм щхыэщыкІрэ хэмыхыуу шыт зэманыгыуэрщ. Иджым имытрэ функциялу шымыт зэманыгыуэрэ жыжыагыэрщ "а"р.

Е:

"И" макыр, ипщэкІэ кызыэритІуам хуэдэу шытци, ар зэманыгыуэрэкІэ япэрауэ джыуэ шытырщи, ар джыпІэрщ. Ар щыхукІэй, зэманыгыуэмрэ (э) "и"р зэхуэпэзадэу зэхуытщ. Ай тІур зы лэныкыуэ зырыз зырыхукІэрэу, лэныкыуитІрэкІэ лажыуэ зы системэ мэхуэр.

"Э"р щхыэжу шыІэу зы гуэркыым; ар шыІэм зырыпыщІарэкІэ гурыІуэгыуэ хурщ, шыІэр зыгыэкІуатэрщ, зезыхуэрщ; икІи, шыІэпІэр (и) кызыгыэхурщ. Ар щхыэ, "и"р зэманыгыуэм елытарэ кызырыгуэкІкІэ джыпІэу утыку кыихараш; зэманыгыуэ ІэнатІэм кыиыгэщІрэ утыку кыихыуу шытыр гурыІуэгыуэ зыщІырщ ари, зы гуэрыр кыщыхуу зы щІыпІэу лытапхыуу шытырщ. Ар щыхукІэй,

дэтхэнэ зы щыІэ гуэрым хуэдэу земаныгъуэ кыигъуэтыпхъуэ щытынщ "и"м; ар "э" кызыпыхъэфу зы гуэрщ.

Ар щыхъукІэй, лъэныкъуитІым языхэу щыт "и"р, адрей лъэныкъуэу щыт "э" лъэныкъуэ зэриІэрэкІэ кІуэрэ ужь хъунщ. Мы кІуэтэгъуэрэ лэжыгъэр, зытеухуауэ щыт гуэрым (пп: зы псалъэ) хуэкІуэн Іуэхуш гъэзашІэр (екІуэлІэн). Ауэ, а кІуэтэгъуэрэ лэжыгъэр, зы гуэрым теухуауэ щымытрэ хуэмыкІуэмэ, къэхъуу щытыр "и" лъэныкъуэр "э" лъэныкъуэмкІэ кІуэн Іуэхугъуэ закъуэрэ защІэрщи, ар, зи гугъу тщІыуэ щыт системэр тхъунщІын Іуэхугъуэ хъууэ араш: Системэм и зы лъэныкъуэр (и) адрей лъэныкъуэмкІэ (э) лажъуу араш мыбы кыкІыр.

Мыпхуэдэу къэхъур "иэ"рщи, ар "е" тхыпкъкІэ тха хъуауэ хэтщ Адыгэ алфавитым.

Е:

Ар щхъэ, Адыгэ алфавитым хэту щыт "е" тхыпкъым кыигъэлабгъуэр "иэ" закъуэркъым. ИпщэкІэ таблицэм хэту щытрэ, латин *каректеру* щыт "е"р кызытехъукІыр гурыІуэгъуэщи, "...эи" макъ зэгүэтраш. "Иэ" закъуэ мыхъуу "эи"р е "эй"ри "е" тхыпкъымкІэ ятхауэ ди алфавитым хэтщи, ари "е" тхыпкъым хуэдэу гурыІуэгъуэ дощІыр.

Ар щхъэ, "иэ"р "и"м и зы лэжыгъуэ макъыбзэу щыт бзэ лэжъэкІэм езэгъыу щытщ; икІи, зы Іуэхугъуэр щхъэжу иджу щытщ абы, "е (иэ)"р щхъэжу къосэбэпыр. "Е (иэ)"р кызызрыхъуар "е (эи)"м елъытауэ куэдэу жыхъэ земаныгъуэрагъэнщ. ИкІи, "э"м и зы лэжъэкІэ пэлытэу щыт "эи"р, "э"р ипэ кыхъуэ зы макъыу зэрыщымытым кызызрыхъуэкІэкІэ, щхъэжу зы мыхъэнэ зиІэрэ зы псалъэу щыткъым. Ар псынщІэрыІуэу къэІуу щыт "эи" зэкІэлъхъэужь макъым кытехъукІауэ зы макъ зэгүэтырщ. Ар кызызрыхъуар гурыІуэгъуэщи, псалъэм хэту зэкІэлъыпыт "эи" макъырщ; икІи, ар кыщыхъуари "иэ"м елъытауэ гъунэгъу лъэхъанэу жыІэпхъэщ.

"Эи" макъ зэгүэтитІыр щхъэжу зы макъ хъуркъым; макъ зэгүэту зы мыхъэнэи иджырккъым; а макъитІыр мыпхуэдэу зэгүэту зы мыхъэнэ иІэу лытэныр бзэм емызэгъыу зы Іуэхугъуэрщ. "Э"рэ "и"р зэкІэлъхъэужь зы псалъэм хэту зэрыщыткІэрэу псынщІэрыІуэу кыщыІум щыгъуэ, кызызрыхъуэрэ зэрызэхэпхым кызызрыхъуэкІэкІэ къэхъуу щыт макъ зэхэжараши, абыи "е" тхыпкъыр хуагъэфэщаш.

Ауэ, дауи ирехъу, "эи" зэгүхъэ макъхэм утыку кырагъэхъауэ зы макъыу щытщ "е" тхыпкъым кыигъэлабгъуэ макъри, зы макъыр кызызрыхъу шІыкІэм и зы щапхъуэ щытщ ар. Нобэй, КІахэ жъэрыпсалъэ гуэрхэм "фэи" жыхуаІэу щытыр Къэбэрдей жъэрыпсалъэкІэ "хуей"уэ зэрыщытыр, зи гугъу тщІыуэ щыт Іуэхугъуэм и зы щапхъуэ лытапхъэщ. ПсынщІэрыпсалъэкІэм кыигъэщІауэ жыхуэтІэ мы "эи" макъыу щытрэ "е" тхыпкъымкІэ тха хъуар, нэхъыбэу Къэбэрдей жъэрыпсалъэу щытщи, жыІэпхъэщ икІи, ар Къэбэрдей жъэрыпсалъэу къэхъауэ.

Араши, "эи"уэ щыт "е"р, псалъэкурэ псалъэкІэм кыщыхъу макъщи, псалъэм ипэм пыту е щхъэжу къэсэбэпырккъым. "Иэ"уэ щытым кІэхуыу "й" кыщыпыхъэм щыгъуэ, къэхъуу щыт "иэ"м "эй" зэрыхэтыр нэрылабгъуш; ауэ, "ей"ым "эй" кызызрыхэмыІури гурыІуэгъуэщ. А псалъэр "ей"рщи, абы кыриІуэр "й"м зыхуэкІуэраши, мыбдежым "хуэкІуэн" Іуэхур зыгъэзашІэр "е (иэ)"уэ зэрыщытыр гурыІуэгъуэщ. ТІэ, а зыхуэкІуэу щыт "й"р "и эффект"у щыт зэрыхъукІэрэй, "е (иэ)"р зыхуэкІуэр "и" джыІэрщ. "И"р джыІэу зэрыщыткІэй, абы хуэкІуэр абдежым щыджынщ. Абдежым (и) щыджыр зы функцэрщ; ар зы функцэмэ, хэбэгъуэнырщ; мыфункцэмэ, функцэ хъунырщ.

Мыбдежым, Іуэхуу къэхъур, "и"м хуэкІуэн Іуэхурщи, "ей (иэ)" псалъэм хэту щыт "е"р зыхуэкІуэр абсису (и, й) зэрыщытым кызызрыхъуэкІэкІэ къэхъур зы лъабжъэ Іуэхурщ, зы джыІэм хуэкІуэн Іуэхурщ. Ар щыхъукІэй, кІуэрэ джым иджыр къэзыгъэхъу хъунщ; етІуанэу зы къэхъупхъэри араши, кІуэрэ джыр, иджрэ къэхъуу щытым хиубыдэжын Іуэхуш. Ар "еиныгъэ" къэзыгъэлабгъуэу зы

Іуэхугуэ зэрыхуэр гурыІуэгүэщ. ТІэ, "и-й" кІаухым иджуу шытыр зы джыпІэрэ абсисыгъэ щыхукІэ, зи кІаухым ехъаІауэ зы еиныгъэ Іуэхугуэрщ утыку кыххэр.

Зы псалъэм икІэм "э" кыщыпыхэм шыгүэ, ар ординат лъэныкүуэ кІуатэрщи, абыи "и, й"р кыщыпыхэжым шыгүэ, абсис лъэныкүуэ мэджыжри, ар координат ІэнатІауэ лэжыгъэ зиІэ хуэрщ. Ар щыхукІэй, утыку кыххэрэ джыуэ шытыр, зы системэрэ зы лъабжэрщ. Мы Іуэхур зыхуэджыр, зы псалъэрэ шыІэ гуэру шытырщи, тІэ, а псалъэм кыххэхукІрэ абы ей гуэр къэхунщ; икІи, а псалъэр кызырэсбэпкІэрэу зы ІуэхугуэщІэ къэхуфынщ; тІанэй, а псалъэр зыхиубыдэрэ ар зей хуфын гуэр къэхупхъэщ: «Хъей, жеин; хей, вэнвей; цей, кысей; дей, псалъэррей...».

ТІэ, зы фунцэр щыджыр (и) зэманыгүэ зыгүэтрэ кІуатэу (иэ) шытрэ, аргуэрэу абсисыгъэкІэ щыджыжым шыгүэ, утыку кыххэр "иэй"рщ. Ар "и"м хуэкІуэн Іуэхугуэу зы функцэрщи, координат системэм и зы ІэнатІэр зыхэзыубыдэу зы функцэрщ къэхур. ИкІи, мыпхуэдэу "и"м хуэкІуэн Іуэхугуэу утыку кыххэуэ щыт "ей" псалъэр бзэм хэту лэжыгъэ зэриІэр лъабжэ зэрыхуэхукІэрэу, "эй" макъитІу зы псалъэм и кІаух хууэ шытым яджри еиныгъэ Іуэхугуэу щытщ; зи гугуэ тщІауэ щыт "е" макъыр макъитІ зэхэжарэ *лиезон* жыхуаІэм кыгъэщІауэ щыту зы макъ пэлыгъэу утыку итщ.

ТІанэ, а макъитІыр зэщхъэщыкІыу зэрамылгытам кызырэгуэкІкІэ, ари (е: эи), кызырэыхуэ щІыкІэм щхъэусыгүэрэ лъабжэ хуэхуауэ щыт "иэ"р кызырагъэлъэгъуа тхыпкымыкІэ кыагъэлъэгъуауэ хэтщ алфавитым (е).

Іе:

ИпщэкІэ зи гугуэ тщІауэ щыт "иэ" макъыр зыми пымышІарэ щхъэжу шылажэм шыгүэй, къэхупхъэу шытыр "Іе"уэ лытапхъэщ. Апщыгүэм, ар "е" макъ зэхуэлъэфэсарэ зэтеуплэнщІам кыгъэщІауэ жылэпхъэщ.

ИкІи, "е(иэ)" макъым игъэзашІауэ шытыр гурыІуэгүэ щыхукІэ, ар щхъэжрэ зыми пымышІауэ шылажэкІэ джыуэ шытыр зы фІыгъэу зэрыщымытри гурыІуэгүэщ. Ар мыпхуэдэу щхъэжрэ и закүуэу лэжыгъэ зиІэ хуфу утыку кыщыхэм шыгүэ, тІэ, езырыжу къэнапхъэй хуынщи, мис апщыгүэм лимитацэ зызщІыжу щыт "е"м "Іе" макъыр кытехуыкІынщ.

Гулытапхъэу щытщи, "е"р "иэ"уэ зэрыщытым кызырэгуэкІкІэ, абы кытехуыкІыу щыт "Іе"ри зэпкырыхауэ зэрытхыпхъэр "Іиэ"рщи, тІэ, мыпхуэдэу щытщ таблицэм хэту "Іе"р кызырэыхуэр зэрыплъагүри, ар "Іи"м "э" шигүэуткІэрщ (Іиэ). "Іи"р гурыІуэгүэщи, езырыжу щыт "и"рщ, абы зыри кыгъэлъагүэркыым, ар зыми хуэлажэркыым; ар зыхуэлэжъэжу щыт "и"рщ. Зыхуэлэжъэжу щыт зы макъым (Іи) зэманыгүэ игүэтрэ кІуатэу щытми, зыхуэлэжъэнрэ зыхуэщхъэпэн шыІэнкыым. Ар зыми емылгытарэ пымышІауэ лэжыгъэ зиІэ хуынырщ. Ар щыхукІэй, шыІэ гуэрым щхъэпэ хуэмыхуу лэжъэнырщ мыр. Аращи, "Іиэ"у щыт "Іе"р щхъэпэу зы гуэркыым; ар мышхъэпэрщ. Ар фІым и пхэнджырщ. "Іе" макъыр мыпхуэдэу къэхурэ къэдгъэлъагүэу зэрыщыткІэрэу, ар "е(иэ)" макъыр кыщыхуа лъэхъанэ нэужыым кызырэыхуари гурыІуэгүэщ.

Й:

"Й" макъым ипщэкІэ и гугуэ тщІауэ шытащ. Апщыгүэм ар "и" зэхуэкІыныгъэу тлытауэ шытащ. Ар пэжщ; икІи, "й"р "ы" зыпымытыжу щыт "и"рщи, ар "и" макъ псо мыхуу шытырщ; мыбы кызырэгуэкІкІэй, ар "и" макъ ныкүуэу лытапхъэщ. Ауэ, ар "и" эффекту жыпІэмэ, нэхъ гурыІуэгүэ хууэ кыщІэкІынщ утыку кыырилхъэ Іуэхугуэр.

Таблицэм зэрыхэплъагүэрщи, "и" макъымрэ "Іи"м кытехуыкІыу лытапхъэщ "й"р. Ар щыхукІэй, "й"р "и" Іэмалыгүэу зиІэрэ "и езырыж" хууэ щыт ІэмалыгүэрэкІэ лажъэу щыту зы макъыу лытапхъэрщ. Ар "и" макъ эффект зиІэрщи, а эффектър "и" защІауэ лэжыгъэ зиІэ хуыфырщ.

Адыгэбзэм хэту "й" тхыпкъымкIэ тхауэ щыт дэтхэнэ зы макъыр "и"м "ы" зэрыпымытрэкIэ къэIуу щыт макъырщ. "ЙокI"ым пыплъагъуэри, "хуей"м и кIэухыу щытри "ы"р пыхуауэ щыт "и"рщ. "Е" макъыр кызырыхъуу жыхуэтIэ "иэ"м хэту щыт "и"р кызырыIу щыкIэри "й"уэ щытщи, "е"р "йэ"уи лъытапхъэщ; ар щхъэ, "и"м иджыр зэриджджыкIэу кыгъэлыгъуапхъэу зэрыщытым кызырыгуэкIкIэ "иэ"у ттхауэ щытщ; икIи апхуэдэу тхыпхъэщ; сыт щхъэ жыпIэмэ, дэтхэнэ зы макъыр щхъэжу кызырыIур "ы" кIэухымкIэри, зы макъым "э" кыщыпыхъэм щыгъуэ, "ы" макъым ипIэ иувэу щытщ "э"ри, мыбы хуэдэжу зы Iуэхугъуэрщ "и"ми "э"р кIэух зэрыхуэхъу щыкIэр; мыбы папщIэ, "е"р "иэ"уэ лъытапхъэщ.

О:

Бзэ лэжъэкIэм иужькIэ кыгъэщIауэ щыту зы макъщ "о" макъыр. Ар зы псалъэм хэту щытрэ зэкIэлъхъэужьу щыт "...эу..." макъхэр псынщIэрыпсалъэу кыщыраIуэм щыгъуэ, къэхъуфу щытрэ зэхэпхыу щыт макъырщ.

Ар сытым щыгъуэй къэхъуркъым; къэхъун папщIэ, япэрауэ "эу" макъ зэкIэлъыкIуэм дэтхэнэ зыр къиIуэн хуейуэ мылътхыпхъэу псынщIэрыIуэн хуейщ. Мыпхуэдэу зы псалъэм хэту кызырыIу щыкIэу утыку кыхъауэ щыт "о" макъыр, кызырыхъуа щыкIэм кызырыгуэкIрэ зэрытетыхъуэ, зы псалъэм икуращ зыкыщигъэлыгъуэрэ кыщысэбэпыр. "О"р зы псалъэм ипэ иту къэсэбэпыркъым. Абы, щхъэжу зы мыхъэнэй иIэкъым.

Ауэ, "эу" макъытIыр щызэгухъэм щыгъуэ, яджу щытращ, ахэм кытехъукIауэ щыт "о" макъми иджрэ кыгъэлыгъуэр; ар кызырысэбэпыр джыуэ щытыр кыгъэлыгъуэнырщ: Мы "эу" макъытI зэкIэлъхъэужьыр зэман (э) ужьыгъуэу (у) зэрыщытыр гурыIуэгъуэнщи, а макъытIым зэурэ зэ щхъэ зэдэщыгъуэу яджыр къиIупхъэ зэрыхъунур а макытIыр макъ зэхэжауэ кыщыIурщ къэзыгъэлыгъуэнур. ТIэ, зэман ужьыгъуэм и зы итыпIэр псынщIэу зэхъуэкIыри, мыпхуэдэу зы ужьыпIэри псынщIэу къиIуапхъэщ; мыр зыгъэзащIэу щыт "эу" зэкIэлъыпыт макъыр псынщIэрыджу "о"уэ къиIуэныр игъуэщ. Мыбы и щапхъэу щытщ "сэукIуэ" псалъэр псынщIэрыжыIэкIэу кыщипIуэм щыгъуэ къэхъуу щыт "эу" макъ зэгъуэтыр "о" зэрыхъури, апщыгъуэм а псалъэр "сокIуэ"у къэIунщ.

Бзэм хэту "о" макъыр кызырысэбэпри, ар кызырыхъуа щыкIэм кызырыгуэкIкIэ, ит зэман кыгъэлыгъуэу щытщ. ГурыIуэгъуэу щытщ, мы макъыр бзэм и лэжъэкIэрэ кызыраIуэ щыкIэм кызырыгуэкIкIэ, гъунэгъу лъэхъанэхэм кыщыхъуар. Дауи ирехъу, "о" макъыр гъунэгъуу зы лъэхъанэм къэхъауэ щытми, ар кызырыIу щыкIэм кызырыгуэкIкIэ, иту щыт зы Iуэхугъуэр кызыригъэлыгъуэр гурыIуэгъуэу щытщи, кызырысэбэп щыкIэри мыпхуэдэ IуэхугъуэрэкIэрщ.

*"О"уэ къэдгъэлыгъуауэ щыт макъыр кызырыхъуа щыкIэр зыхуэIуар "Iуэ" макъ зэгъуэтырщи, ар псынщIэрыжыIэкIэу кыщипIуэм щыгъуэ, "Iо"уэ къэIуфынщ. Ар мыпхуэдэу кызырыIуэфыным кызырыгуэкIкIэ, Адыгей алфавитым хыхъауэ щытщ. Къэбэрдей тхэкIэу ар зэрытха хъуар "Iуэ"уш; "о" е "Iо"къым. КIахэ тхэкIэу "Iуэху"р "Iоф" хъуауэ зэрыщытыр зы щапхъэрщи, мыпхуэдэу кызырагъэсэбэпам кызырыгуэкIкIэ, таблицэм латин каректэру "о"уэ къэдгъэлыгъуауэ щытщ. Ар кызырыхъуа щыкIэр адрей "о"м ещхъэрэ хуэдэу щытми, бзэм кыгъэщIа нэхърэ, тхэкIэм кытехъукIа "о" макъуу лъытапхъэщ. ТIэ, адыгэбзэр зэратха алфавитхэм хэту щыт "о" макъыр бзэм кызырагъэсэбэпрэ, макъ зэхъуэкIыныгъэ щапхъэу зэрыщытым папщIэ, "о"м и къэхъукIэ щапхъэу таблицэм хэту къэдгъэлыгъуащ.

МАКЪ IУЭРХЭМ КЪАГЪЭХЪУ ГЕОМЕТРИКЭ СИСТЕМЭР БЗЭМ ЗЭРЫХЭЛЭЖЬЫХЪ ЩЫКIЭР

Макъ жыхуэтлэхэр зы шылэгъуэ зилэхэрщ. А макъыу зы шылэкIэ зилэрэ зы шылэгъуэу щытхэр зыдитыр макъ кулъу лбытапхъэщ. Ахэр макъыгъуэм зэриткIэрэу шылэ хъууэ щытхэрщ. А макъ шылэгъуэ зилэхэм ящыщ гуэрхэри зы псэущхьэм кыырилуэу щыт макъхэрщ. Мы макъхэр а псэущхьэм и кIуэцIым кыыхэхьукIыу утыку кыихьэрэ, макъыу шылэгъуэ зыгъуэтхэрщ; а пкыыгъуэ кIуэцIым кыыщекIуэкI луэхугъуэм кызыэрыгуэкIкIэ, утыку кыихьэрэ макъыу зы шылэкIэ зыгъуэту, шылэ хъууэ щытхэрщ.

Ар щыхьукIэй, зы организмэм кыыщыхьу луэхугъуэхэмрэ, мы луэхугъуэхэм кызыэрыгуэкIрэ утыку кыихьэу щыт макъхэмрэ я зэхуакум зы зэпыщIэныгъэ дэлъщ. Макъ шылэгъуэу щыт гуэрхэр кыызтехьукIыр псэущхьэпкыырщи, а макъхэмрэ псэущхьэ кIуэцI луэхугъуэхэм зы зэпыщIэныгъэ зыхуалэщ. Макъ кулъым хэтү щыт макъ гуэрхэмрэ псэущхьэ кIуэцI луэхугъуэхэм зы зэпыщIэныгъэ зыхуалэщ.

Дэтхэнэ зы макъыу псэущхьэ кIуэцIым кыыщыхьур, къэзыгъэхьуу щыт кIуэцI луэхугъуэм кызыэрыгуэкIрэ елгытауэ щытщ. Мыпхуэдэу зы цIыхум и кIуэцI луэхугъуэу зы мыхьэнэ зилэу къэхьуу щытым кызыэрыгуэкIрэ зэрелгытарэкIэ макъ кулъым хыхьэрэ хэт хъууэ щыт макъ гуэрхэр шылэу щытмэ, тIэ, мыпхуэдэу щыт зы зэпыщIэныгъэр зы функцэ терминым кыырилуэу щыт зы луэхугъуэрщ. Ар щыхьукIэй, мы зэпыщIэныгъэр зы функцэу (f) къэгъэлъэгъуапхъэщ: "Таб:5".

Мыпхуэдэу псэущхьэ кIуэцIым кыыщыхьуу щыт зы луэхугъуэрэ мыхьэнэм кызыэрыгуэкIрэ зэрелгытарэкIэ, макъ кулъэм хэт хъуауэ щыт зы макъым зы мыхьэнэ Iэмалыгъуэ илэ хъууэ щытмэ, а функцэр мыпхуэдэу жыIэпхъэщ:

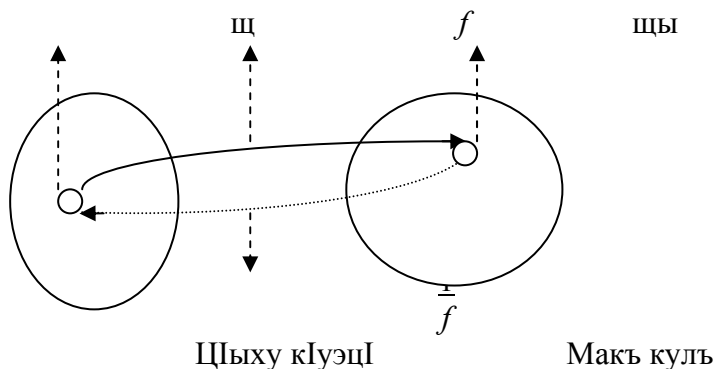
« f : цIыху кIуэцI \rightarrow макъ кулъ».

Псэущхьэ кIуэцIым кыыщыхьуу щыт зы луэхугъуэ гуэрыр зы шапхъэу утыку кыитлхьэн папщIэ, а кIуэцI луэхугъуэу щытым языхэзыр "щ"уэ тлгытэмэ, абы зэрелгытарэ кызыэрыгуэкIкIэ макъ кулъым кыыщыхьуну щыт макъыр "ы" кIэхукIэ кызыэрылуэкIэрэу "щы"уэ щытынщи, тIэ ари мыпхуэдэу гъэлъэгъуапхъэщ:

«щы = f (щ)».

Гурылуэгъуэу щытщи, мы къэдгъэлъэгъуа функцэр зы *линеер* функцэрщ: Пкыыгъуэм кыыхэхьукIрэ, макъ технологиехэм зрагъэзахуэм кызыэрыгуэкIкIэ, макъыр занщIэу макъ гупым хохьэр, макъ кулъэм хэт мэхьур.

Таб: 5

Мыпхуэдэу пкыгыгуэм кыыхэхьукIрэ утыку кыхьа зы макъыр кыизхэхьукIам кыизэрыгуэкIкIэ зы мыхьэнэ Iэмалыгъуэу зэрыщытынур гурыIуэгъуэнщи, араш я зэхуакум дэлъу щыт зэпыщIэныгъэри кыизхэкIыр. ИкIи, зи гугъу зэрытщIым хуэдэу зы линеер функцэ Iуэхугъуэри кыизэрыхьу щIыкIэри араш.

KIуэцI Iуэхугъуэу щыт "щ"ыр макъ зэрыхьур "щы"уэщи, тIэ, "щ"ыр "щы" макъым и эффект зиIэу кIуэцI Iуэхугъуэу щытрауэ жылэпхьэщ. ИкIи, "щы" макъри, кIуэцI Iуэхугъуэу кьэтлътIа "щ"ыр кыигъэхьупхьэрэ абы теухуэу зы эффект зиIэу зы макъыу лътIапхьэщ.

Зы цIыху макъыр мыпхуэдэу кыизэрыхьу щIыкIэм тетыхьрэ, и *матесисыр* зэрымгыэкIуэдакIэрэу бзэм хэту щытмэ, абы игъэзащIэу щытынури, кыизхэхьукIауэ щыт Iуэхугъуэраш. ТIэ, мыпхуэдэ зы макъыр бзэм зэрыхэткIэрэу, цIыху кIуэцI Iуэхугъуэри езы макъым елътIауэ утыку кыхьэфынщ. Ар щыхьукIэй, зы макъыр цIыхум зэрызэхихым кыизэрыгуэкIкIэ, зы кIуэцI Iуэхугъуэрэ зы мыхьэнэу гурыIуэгъуэ хьунщ. Апщыгъуэм, ипщэкIэ зи гугъу тщIа функцэм (f) и пхэндж лэжыгъэри утыку кыхьэнщ.

ИпщэкIэ кьэдгъэлъэгъуауэ щыт таблицэм шапхьэу хэт "щ" макъым дыхуэкIуэжмэ, тIэ, "щы" макъыу кьэлур зэхэзыхыу щыт псэущхьэм кыизэрыгурыIуэнури, "щ" Iуэхугъуэуш. Ауэ, мы Iуэхугъуэр кьэхьун папщIэ, зы макъым зы Iэмалыгъуэ пыухытыкIа иIэн хуейщи, а Iэмалыгъуэр кIуэцI Iуэхугъуэм и мыхьэнэ Iэмалыгъуэу щытын хуейщ. А макъыр мыпхуэдэу кыизэрыхьуарэ кыизтехьукIам зэрелътIагъэ кьэсэбэпыжу щытмэ, абы пыухытыкIарэ наIуэу зы Iэмалыгъуэрэ, а Iэмалыгъуэм кыыриIуэу зы мыхьэнэй иIэнщ. Апщыгъуэраш, а макъыр зы кIуэцI Iуэхугъуэрэ мыхьэнэу сыт щыгъуэй псэущхьэм кыщыгурыIуэнури. Мыпхуэдэу, макъыр зы мыхьэнэу гурыIуэгъуэу щытрэ, кIуэцI Iуэхугъуэм хуэкIуэжыпхьэу щытмэ; а макъым елътIагъэ кыизэрыгуэкIкIэ зы кIуэцI Iуэхугъуэрэ мыхьэнэр кьэхьуу щытмэ; тIэ, ар ипщэкIэ кьэдгъэлъэгъуа функцэм и пхэнджу — e зэгъэдзэкIауэ-лэжьэкIэ зиIэу зы функцэрщ. Апщыгъуэм, ипщэкIэ тхауэ щыт функцэм (f) и пхэндж функцэр кьохьури, ар мыпхуэдэу тхыпхьэщ: $\langle 1/f \rangle$.

Мы жытIахэм гурыIуэгъуэ ящIыр араши, зы цIыхум и кIуэцIым кьэхьуу щыт Iуэхугъуэр кьэлунрэ макъыу утыку кыхьэн Iуэхугъуэрщ макъ жыхуэтIэу щыт Iуэхугъуэр. А макъыр зэхэзыхым, а макъыр кыизтехьукIауэ щыт а кIуэцI Iуэхугъуэри гурыIуэгъуэ кыыхуищIыжу щытмэ, тIэ, абы зы мыхьэнэрэ зы кIуэцI Iуэхугъуэ игъэзащIэу щытщи, зы бзэм хэту щыт макъхэр мыпхуэдэу щытмэ, а бзэр зы макъыбзэрэ макъ мыхьэнэ бзэуэ щытынщ.

ГурыIуэгъуэр араши, зы бзэр ипщэкIэ кыизэритIуам хуэдэу макъыбзэу щытрэ, макъхэм я матесисыр мыкIуэдыжу бзэр лажьэу щытмэ, цIыхум и пкыгыгуэрэ макъ технологиие зэхьуэкIхэм кыизэрыгуэкIкIэ, макъхэр кIуэ пэтрэ зэхьуэкIыу щытми, ипщэкIэ утыку кьитлътIауэ щыт функцэхэм я лэжьэкIэр зэхьуэкIынкъым. ТIэ, зы макъыбзэм и лэжьэкIэрэ и ужьыкIэу щытыр мыпхуэдэщ; абы и логиер зэмыхьуэкIрэ ужьу зэрыщыткIэрэу, и зэхьуэкIыкIэу щытыр мыраш. Макъхэр зэхьуэкIыу щытми, макъ матесисыр щIызэмыхьуэкIым кыизэрыгуэкIкIэ, макъыбзэр зэрымакыбзэу лэжыгъэ зэриIэкIэу кыизэтенэнщ. Зэманым кыизэрыгуэкIрэ зэрелътIауэ кьэхьуу щыт мы зэхьуэкIыныгъэр лъабжьэ щIэуд кьэмыхьуу псэущхьэм и зэхьуэкIыныгъэм кыизэрыгуэкIкIэ макъхэм я зэхьуэкIыныгъэу щытмэ, мы зэхьуэкIыныгъэр математикэу *дифференциалу* зэхьуэкIыныгъэу жылэпхьэщ.

Танэ, бзэр макъкIэ ухуарэ зэрыужьым кыизэрыгуэкIкIэ, дэтхэнэ зы макъ Iэмалыгъуэр япэрауэ утыку кыизэрихьам зы мыхьэнэж иухуауэ щытщи, бзэр зэрылажьэрэ зэрыужь шIыкIэм а макъ Iэмалыгъуэ мыхьэнэри игъэужьу жылэпхьэщ. А мыхьэнэжрэ лъабжьэу щытыр зэрыужькIэрэу нэгъуэщI

мышьэнэхэри утыкум кьохьэфыр. Ар щыхьуклэй, бзэм и лэжыгыэрэ и ужыгыуэм кьызэрыгуэкллэ, макъым и мышьэнэжыр лъабжьэу зэрыщытрэ зэрылажьэрэклэ нэгъуэщл мышьэнэхэри утыку кьихьэу мэужьыр. Макъ Іэмалыгыуэрэ мышьэнэжыр зы лъабжьэу зэрыщытклэрэу, абы и хьуреягъым мышьэнэщлэхэр зэрзытеувэ щлыклэрэуц макъ мышьэнэу щыт зы бзэр зэрыужьыр. А макъ Іэмалыгыуэм кьызэрыгуэкллэ утыку кьихьауэ щыт япэрей мышьэнэм мышьэнэщлэхэр кьызэрытехьуклыр, псэрэ бзэ ужыгыуэм кьызэрыгуэклрэ зэрелъытарэклэщ. Мыпхуэдэ ужыгыуэрэ зэхьуэклыныгыэри математикэу зы *диферансиал* Іуэхугъуэу кьэхьуу жылэпхьэщ. Тлэ, мыпхуэдэу зы макъ Іэмалыгыуэм утыку кьырилхьэу щыт мышьэнэжымрэ, бзэр зэрыужьклэрэу утыку кьихьэу щыт мышьэнэхэм язэхуакум зы диферансиал математикэ дэлынщ.

Ар диферансиал математикэу утыку кьилхьапхьэу щытщ. Тланэ, псэ ужыгыуэм кьызэрыгуэкллэ ужыгыуэ зыгуэту щыт бзэм кьызэрыгуэкллэрщ макъ Іэмалыгыуэ мышьэнэжым и диференсу утыку кьихьэхэри, тлэ, ипщэклэ зи гугъу тцлауэ щытрэ пкыгыуэ клуэцлымрэ макъ култым язэхуакум дэлъу щыт функцэр утыку иклыркьыми, зы диферансиал функцэу мэхуэр.

Игъуэ кьэсрэ макъхэм дыщытелэжыкьым щыгыуэ, дэтхэнэ зы макъ Іэмалыгыуэм зы мышьэнэж зэригъэзащлэр гурылуэгъуэ кьытхуэхьуну кьыщлэклынщи, а мышьэнэжым кьызэрыгуэклрэ зэрелъытарэклэ мышьэнэщлэхэр утыку кьызэрихьэм гулътэ хуэтщлынщ. Мыпхуэдурэ зы макъым и мышьэнэжым кьызэрыгуэкллэ утыку кьихьэу щыт мышьэнэхэм зэпыщлэныгыэ зэрзыхуалэу ужыгыуэу зэрыщытым зы мышьэнэ жыг зэраухуэр жылэпхьэщ.

Ауэ, мыбдежым зы шапхэ хьун папщлэ, ипщэклэ зи гугъу тцлауэ щыт "щы" макъым и мышьэнэжымрэ, абы кьытехьукл мышьэнэщлэхэм и гугъу тцлынщ. "Щы" макъымрэ и Іэмалыгыуэр "сыуэ ит"ым кьыхэхьуклыу жылэпхьэщи, "щы"м и Іэмалыгыуэрэ и мышьэнэжыр "щылэ" лъабжьэу щытыр кьэзыгъэлъагъуэрауэ жылэпхьэщ. Мыр зи Іэмалыгыуэрэ зи мышьэнэжклэрэу, бзэ ужыгыуэм кьызэрыгуэкллэ, ужыгыуэ зыгуэтауэ утыку кьихьауэ щыт "щы"р псалъэхэм зэрыхэтклэрэу гъэзэщлэфу щыт зы мышьэнэр тлэ, "зэманыгыуэ"у щытынщ. Тланэ, зэманклэрэ кьэхьуу щытыр зы "щылэгъуэ" Іуэхугъуэрщи, тлэ, ари гурылуэгъуэ ищлыу кьэсэбэпу щлидзэнщ "щы" макъым. Итланэй, зэманыр зэрыужьым кьызэрыгуэкллэ утыку кьихьэр зы джыплэрэ щлплэрщи, тлэ ар гуэрэри "щы" Іэмалыгыуэм гурылуэгъуэ кьытхуищлыу щлидзэнщ.

Мыпхуэдурэ "щы" макъыр псалъэхэм хэту гурылуэгъуэ зэрыхьур зэщхьэщыклыу лъытапхьэщи, ахэр "щы" макъ Іэмалыгыуэрэ мышьэнэжым кьызэрыгуэклрэ зэрелъытарэклэ утыку кьызэрихьэр гурылуэгъуэщ. А мышьэнэщлэхэу "щы" макъым утыку кьырилхьэхэр, "щы" Іэмалыгыуэрэ мышьэнэжыр щлэмышьумэрэ абы и ужыгыуэу кьэхьухэрщ; а мышьэнэж гущлыум кьытырищлэ мышьэнэщлэхэрщ.

Мыпхуэдурэ бзэ ужыгыуэм кьызэрыгуэкллэ, "щы" Іэмалыгыуэм япэрауэ утыку кьырилхьэу щыт зы мышьэнэм кьызэрыгуэкллэ, мышьэнэ ужыгыуэу, мышьэнэщлэхэр утыку кьырилхьапхьэу щытщи, тлэ мы мышьэнэхэр, мышьэнэжу щытри яхэлъыжу зы зэхьуэклыныгыэу утыку кьихьэу щытхэщ. Ар щыхьуклэй, "щы" макъ Іэмалыгыуэ матесисыр зэрымклуэдклэрэу зы ужыгыуэрщ кьэхьури, мы мышьэнэхэм я зэхуакум дэлъу щыт зэпыщлэныгыэр зы диферансиал математикэу жылэпхьэрэ утыку кьилхьапхьэщ.

*

Мыращ адыгэбзэр зэрыщыт щлыклэр. Адыгэбзэм зы макъыр кьызэрылури "ы" клэухклэрщ; ар щыхьуклэй, зы клуэцл Іуэхугъуэм макъ култым хэту зыкыщигъэлъагъуэр "ы" макъклэрщ. "Ы" макъыр цлхум и макъ технологием натуралу кьыгъэщлфу щыт а нэхь макъ Іуэр мащлэрэ цлыклурщи, ар макъ Іуэр лъабжьэрщ. Ар мыпхуэдэу зэрыщытым кьызэрыгуэкллэй, цлхум и клуэцлым кьышеклуэклыу щыт

зы Іуэхугъуэ цыкІур, Іэмал зэриІэкІэ зэрыщытрэ занщІэу, макъ култым зэрыхыхьэрэ зы макъыу кызырыІур зыгъэащІэр "ы" макърауэ жыІапхъэщ.

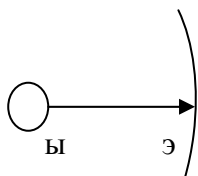
Зы кІуэцІ Іуэхугъуэ лъабжьэр "ы" кІэхукІэрэу макъыу кызырыІум кызырыгуэкІкІэ, "ы" макъыр макъ Іуэр лъабжьэу лъытапхъэщ. Ар макъ Іуэр "хы"уэ лъытапхъэрщ. Цыхум и макъыр макъ култым зэрыхыхьэрэ кызырыІур "ы" макъырщи, "ы"р макъ Іуэр нэкулъу щытырщ. Мыбы кызырыгуэкІкІэй, зы макърэ зы мыхьэнэу щытыр оригиналу кызырыІур "ы" макъырщи, ар икІи математикэ координат системэм и оргину щыт "о" символом игъэащІэ Іуэхугъуэри зыгъэащІэу къэсэбэпырщ.

"Ы" макъыр кызырыІу къэрур хэбгъахъуэмэ, ар къэлун папщІэ узхуэныкъуэ къэрум нэхьыбэ тебгъэкІуадэмэ, къэхъуну щытыр зы макъ Іуэр нэгъуэщІырщ. ИкІи, мыпхуэдэу къэру хэхъуэкІэу, "ы" макъым кыкІэлъыкІуэрэ щхьэщыкІ къэрур зытекІуадэр "э" макъырщ. "Э"р, "ы" макъ къэру ужьыгуэу лъытапхъэщ; ар зы кІуэтэгъуэрщ. "Ы" макъыр зы макъ Іуэр лъабжьэ зэрыхьурэ, макъ Іуэр жыхуэтІэри макъылъэм и геометрикэ ІэнатІэу зэрыджыр гурыІуэгъуэу щытмэ, тІэ, "ы" макъым ущхьэщыкІмэ, къэхьур "э"рщи, ар зы кІуэтэгъуэ лъабжьэрщ.

"Ы" макъыр макъ геометрикэ нэкулъырщи, а нэкултым ущикІ Іэмалыгуэу щыт "э"р, макъ геометрие джын Іуэхугъуэм ущыхыхьэ Іэмалыгуэрщ. "Э"р мыпхуэдэу зы макъ Іуэр лъабжьэм (ы) кыкІэлъыкІуэрэ щхьэщыкІ зэрыхьукІэрэу кІуэтэгъуэ лъабжьэрщи, нэгъуэщІ макъ Іуэрхэри къэхъупІэм изыгъахуэрщ. Ар макъ Іуэр лэжьэкІэ лъабжьэ зэрыхьурэ, макъ Іуэрхэми зы геометрикэ системэ зэраухуэм кызырыгуэкІкІэй, "э" макъыр геометрикэр зэрыхуэну лъабжьэу щытырщ; абы елбытауэ утыку кыхьэу щытщ нэгъуэщІ макъ Іуэрхэр. Макъ Іуэрхэр зэрыбэгъуэным и къежъапІэ хьур, макъ Іуэр нэкулъу щыт "ы" макъым щхьэщыкІыу щыт "э"р кыщыхьуращи, ар зы кІуэтэгъуэ функциялу утыку кьохьэр: "Таб:6".

Мыпхуэдэу оригиналрэ лъабжьэр къэзыгъэлъагъуэ "ы"мрэ "э" макъым зэпыщІэныгъэ зэрзыхуаІэрэ, "э"р зы кІуэтэгъуэу утыку кызырихьэм кызырыгуэкІкІэ, ар зэман къэхъунрэ кІуэтэн Іуэхугъуэм хуэдэу зы Іуэхугъуэу лъытапхъэрщи, зы кІуэтэгъуэ ІэнатІэри зы зэман шабзэу лъытапхъэщ. Зэманыр зэрыужьыр дэнкІэйщ; "ы"м кытехьукІыу щыт "э"ри зэрыужьынур дэнкІэйщ. "Ы" макъыр зы макъ Іуэру щытми, ар зыдитым итрэ зы макъ Іуэр Іэмалыгуэу щытырщи, макъ Іуэр нэкулърэ а нэхь макъ Іуэр мащІэрщ; абы хэбгъахъуэ къэрур лъэныкъуэ псомкІэ кІуапхъэу щытщ. "Э" къэхьукІэм "ы"р икум кызыринэм хуэдэу, козмикэ зэман шабзэри дэтхэнэ зы лъэныкъуэмкІэ къэхъуу щыт кІуэтэгъуэрщ.

Таб: 6

"Э"р мыпхуэдэу зы кІуэтэгъуэу утыку кызырихьэм кызырыгуэкІкІэ, дэтхэнэ зы кІуэтэгъуэрэ мыувыІэу кІуэтэгъуэ зиІэу щыт зэманыр, фунукциял зэманыгуэу къэзыгъэлъагъуэрэ къэзыІуатэу бзэм хэлэжьыхьырщ. Ар макъ Іуэр лъабжьэу щыт "ы"м щхьэщыкІ къэрурэкІэ зы кІуэтэгъуэу япэу къэхъуауэ щыт зы макъырщи, функциял кІуэтэгъуэрэ зэманыгуэр къэзыгъэлъагъуэу зы пІэр зыубыдарщ. Ар зы функциял кІуэтэгъуэрэ зэманыгуэу зи пІэ зыгъуэтауэ зы макъырщи, абы щхьэщыкІыр функциялу щымытыжырщ. Ар (э) зы зэман шабзэу щытырщи, абы щхьэщыкІыр функциялу зэманыгуэу зымыІэрщ.

Тлэ, мыпхуэдэу функциял зэманыгъуэу шымытыр къэзыгъэлъэгъуапхъэу утыку кыихъэнухэр абы (э) кыитехъуапыпхъэу щытмэ, а макъхэр абы и функциялыгъэр зыхэмылъ хъунухэрщ. Функциял зэманыгъуэрэ клуэтэгъуэр кыырилуэныр зи плэ хъуарэ зи плэр зыгъуэтауэ щыт "э"р зэманыгъуэр щылэхуклэ, абы и клуэтэгъуэу щытыр къэзыгъэлъагъуэрщ; ар зэпыкыгъуэ зимылэу зэманыгъуэрэ клуэтэгъуэр къэзыгъэлъагъуэ макырщ. Ар зэрыклуатэм кызызыгуэкллэ зэманым утыку кыырилхъэхэр утыку къохъэфыр; ар мыувылэу клуэтэгъуэу зэрыщытым кызызыгуэкллэ, абы и клуэтэгъуэм дэтхэнэ зы лэнатлэу утыку кыихъэу щытхэр зэманыгъуэ лэнатлэм утыку кыырилхъэхэрщ.

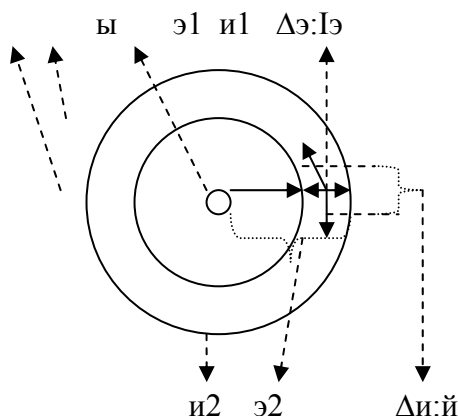
Зы клуэтэгъуэр кызызыхъум кызызыгуэкллэ, джыуэ щыт гуэр къохъури, араш "э"р зыдэклуэм щыджрэ зы функциял зэманыгъуэ лэнатлэм кызызыгуэкллэ утыку кыихъэрщ. Мыпхуэдэу зэпыудыгъуэ зэрымилэрэклэ клуэтэгъуэ зилэу щыт зэман шабзэшпэ "э"м хуэадэу къэхур, "и" лъэныкъуэу утыку кыихъэрщ. Ар "э" лъэныкъуэм елытарэ кызызыгуэкллэ къэхъуу щытырщи, тлэ, мы лъэныкъуитлым (э, и) я зэхуакуми зы функцэ (f) дэлъщ.

Мыпхуэдэу лъэныкъуитлыу утыку кыихъэм я зэхуакум дищлэу щытыр "э"м зэрелытарэклэ утыку кыихъэу щыт "и" лъэныкъуэ хэхъуэгъуэрщи, тлэ, мы къэхъуу щыт функцэр мыпхуэдэу лытапхъэш: « $i = f(e)$ ».

"Э"р зэрыклуатэм кызызыгуэкллэ, "и" лъэныкъуэу джыри зохъуэклар. Мыпхуэдэу язэхуакум зы функцэ дэлъу щыт мы макъитлым зы луэхугъуэ зэдаджыр. А макъитлыр зэклэлхъэужьу бзэм хэту зыкышагъэлъагъуэм щыгъуэ, езыхэм щхъэжу яджым изакъуэм кыщымынэу, я зэхушытыклэм кызызыгуэкллэ зы системэ луэхугъуэ мэгъэзащлэр. Мы ягъэзащлэ луэхугъуэхэм иужьклэ дытепсэлъыхъынщ.

Ауэ, мы макъитлым я зэхушытыклэм утыку кыыралхъэу щыт луэхугъуэр "Таб:7"м зэрыхэтым хуэдэу къэгъэлъэгъуапхъэш. Зы зэман шабзэр зыдэщытыр "э1"уэ тлътэмэ, зэманыр зэрызэхъуэклым кызызыгуэкллэ, абы кыкклэлъыклуэу щытыр "э2"уэ къэгъэлъэгъуауэ щытщи, мы зэман шабзэр зыдэщытым зэрелытарэклэ утыку кыихъэрэ абы хуэадэу джыр "и1"рэ "и2"уэ къэдгъэлъэгъуаш.

Таб: 7

Мыпхуэдэу зэманыгъуитлыу (э1, э2) къэдгъэлъэгъуахэм я зэхуакум дэлъу щыт зэманыгъуэ зэхъуэклыныгъэр "Δэ"уэ; зэманым елытауэ утыку кыихъэу щыт "и1, и2"м я зэхуакум кыдэнэ "и"

зэхуэкIыныгъери "Ди"уэ къэдгъэлъэгъуаш. ЗэхуэкIыныгъэр зы функциял Iуэхугъуэу кызыргъэлъагъуэр мыпхуэдэщ.

Ауэ, ар зэманыгъуитIым я зэхуакум дэлъу щыт зы зэманыгъуэ IэнатIэ зэрыхуэкIэрэу, "Дэ"уэ къэдгъэлъэгъуа зэманыгъуэ IэнатIэр бзэм зэрыхэт щIыкIэр "Iэ"уэ лъытапхъэщ. Ар щыхуэкIэй, зэманыгъуэ зэхуэкIым кызыргъуэкIкIэ зэхуэкIыгъуэу къэхуу щыт "Ди"ри, "й"уэ хэт лъытапхъэщ бзэм. Зы зэманыгъуэ цIыкIуэ е псынцIэу зыгуэр къэгъэлъэгъуэн Iуэхугъуэр зыгъэзашIэр "й"уэ хэт бзэм. Ар "и" макъым и эффекту лъытапхъэщ зы макъу; ар щыхуэкIэй, "и"р кырамыIуэу щытми, абы и эффектыр къэзыгъэлъагъуэ "й"р кышыраIуэм щыгъуэ, "и" Iуэхугъуэрщ абы игъэзашIэу щытыр. Ар мыпхуэдэу игъуэ щыхуэ щIыпIэрэ кышысэбэпхэр гуэрыIуэгъуэу хэт бзэм.

Мыпхуэдэщ, "э"мрэ "и"р зэрызельгытарэ зэрызэхуыт щIыкIэрэ, абы кытехуэкIыу щыт "Iэ, й" макъхэми бзэм хэт ягъэзашIэ Iуэхугъуэхэр. ИкIи, а макъитIым я зэхуакум кыдищIэри, я зэхуэкIыныгъэм кызыргъуэкIкIэ къэхуу щыт ужыгъуэри "у" макъ Iэмалыгъуэм кыдгуригъаIуэрщи, "Iу"ри абы кытехуэкIыу щыт зы ужыгъуэ IэнатIэрщ.

Мыпхуэдэу "ы"м щхъэщыкIыныгъэр къэхурэ, "э" кIуэтэгъуэр кыщыхуэм щыгъуэ, къэхур зы ужыгъуэрщ. ГурыIуэгъуэрщи, ар кызтехуэкIыр оргинырщ; "ы"р оргинрэ лъабжъуэ зэрыщыткIэрэй зы "хы" Iуэхугъуэрщи, абы кытехуэкIрэ ужыу къэхур "ху"рщ. Ар зэры"хурей"ри таблицэм щыхэплъагъуэу щытщ; ар зэпэхурейуэ щыту зы Iуэхугъуэрщ.

*

Аращи, "ы"м и кIуэтэгъуэу щыт "э"р зэман шабзэм и лъэжэкIэм хуэдэу лажъэрщи, ар функциялу зэрылажъэрэ зэрыкIуатэм кызыргъуэкIкIэ утыку кыххэр джыпIэрщ, "и"рщ. Математикэ системэу "t-координат" системэр мыращи, функциял зэманыгъуэ зэхуэкIым ($\Delta t:\Delta x$) кызыргъуэкIкIэ утыку кыххэрэ зэхуэкIырщ ($\Delta y:\Delta x$) кыгъэлъагъуэр.

"И"р зэман шабзэ (э) кIуатэм кызыргъуэкIкIэ утыку кыххэу щытрэ, зэман лъэныкъуэм хуэзадэу -пэувыжу- утыку ит хурщ. Зэманыр щызэхуэкIым щыгъуэй зэхуэкIыу щытыр "и" лъэныкъуэрщи, зэманыгъуитIым я зэхуакур зы зэманыгъуэ IэнатIэ зэрыхуэм хуэдэжу, зэманым елъытауэ утыку кыххэу щыт "и"тI зэхуакури зы джыпIэ IэнатIэрщ. TIэ, "Ди"уэ къэдгъэлъэгъуар "и"тIым я зэхуаку дэлъу щыт зы "и" IэнатIэу щытмэ, ар джырэ щылэ хууэ щытхэм япIэрщ, я джыпIэрщ. Аращ бзэм "и"р зэрыхэтри, "и"р кызырэсэбэпыр зы джыпIэуш, зы итIыпIэуш; итыпIэм кыкIырэ хыххэн Iуэхугъуэхэр кызыIуэу зы макъырщ "и"р.

Зы джыпIэрэ, щылэм и пIэр кызыIуэу щыт "и"р кызырэыхур зэманым зэрелгытарэкIэрщи, зэманыр дэнкIэй щыджым кызыргъуэкIкIэ, "и"уэ утыку кыххэри дэнкIэйрщ. TIэ, "и"р "э"м кызыргъуэкIрэ зэрелгытарэкIэ утыку кыххэу щытрэ, зы джыпIэрэ зы пIэу щытырщ. ИкIи, а пIэр дэнкIэйщи, лъэныкъуэ зэпэхурейгъэ IэнатIэ гуэрыр зыхуыбдэу щытщ "и"м. TIэ, ар зы пIэрэ зы щIыпIэу щыт Iуагъэ зилэу зы джыпIэрщ. Ар зы джыпIэрщи, TIэ, абы щыджыр къэзыгъэлъэгъуапхъуэ зы координат системэр къэлъытапхъэрэ къэгъуэнэхупхъуэ щытщ. А координат системэм, зы щылэ гуэрыр зэрыкIуатэрэ, а гуэрым из ишIрэ зэщIуыбдэу щыт щIыпIэхэр кыгъуэнэхуу щытщ.

Юглид системэу щыт "x-координат" системэр утыку кызырэыхэрэ, игъэзашIэу щытыр TIэ, "и" лъэныкъуэу утыку кыххэу щыт джыпIэрэ щылэпIэм кытехуэкI системэрщ. А "и" лъэныкъуэу утыку кыххэм кызыргъуэкIрэ, абы кытехуэкIыу щыт мы системэр, щылэу хуам иплэ хууэ щытырщ. Ар дызтетрэ дызхэтырщи, ди лъэныкъуабгъуэу щытырщ.

А системэр дэтхэнэ зы лъэныкъуэри зыхэзыуыбдэу зы системэу зэрыщытыр гурыIуэгъуэщи, абы и щхъэусыгъуэри, "и"р кызтехуэкIауэ щыт "э"р функциялрэ дэнкIэй ужыгъуэ зэриIэрщ. Мы

координат системэр, лъэныкъуитI зиIэу зы системэу лъытапхъэ щыхъум щыгъуэ, ар "х-координат" системэрщ. Ауэ, а Iуэхугъуэр зэрынатуралрэ козмикэу зэрыщытым кызырэгуэкIкIэ, лъэныкъуитIкIэ зэфIэкIыу зы системэркъым; ауэ, лъэныкъуитI координат системэри кызтехьукIрэ гъэлъэгъуапхъэ зыщIыр аращ. Ар лъэныкъуитIыу зэрыбгъэлъагъуэм хуэдэжу лъэныкъуищуй къэгъэлъэгъуапхъэщ. Математикэу мыпхуэдэу зы координат системэм и лъэныкъуэхэр "x, y, z"уэ къагъэлъагъуэр.

Зы координат системэр мыпхуэдэу лъэныкъуищ зэхэлъу къэбгъэлъагъуэу щытми, зэманыр зэрыфункциялрэ, мы системэри зэманым кызырэгуэкIкIэ зэрыджрэ утыку кызырехъэм папщIэ, сыт щыгъуэй натуралрэ козмикэу зэман лъэныкъуэр функциялу хэтрэ хэлэжьыхъу зэрыщытри гурыIуэгъуэнщ. TIэ, зэманым кызырэгуэкIкIэ утыку кыхъэу щыт "и" Iэмалыгъуэ ужьыгъуэм утыку кырилъхъэу щыт мы щыIэпIэми функциял зэманыр аргуэрэу хэлэжьыхъу зэрыщытыр гурыIуэгъуэщи, зэманыр дэтхэнэ зы щыIэгъуэрэ щыIэпIэм и зы лъэныкъуэрэ и зы *измерениеу (dimension)* щытщ. Зэманыр, дэтхэнэ зы координат системэм натуралрэ козмикэу хэлэжьыхъу щытщ.

TIэ, аращ бзэм жиIэри, "щы"р зэзыгъэпэщар "Iэ"кIэ щылажьэм щыгъуэ "щыIэ" зэрыхъум хуэдэжщи, лъэныкъуищ зиIэу щытыр зэрылажьэрэ щыIэ зэрыхъур зэманыгъуэрэкIэрщ: Зы зэманыгъуэ IэнатIэрэкIэрщ (Iэ) мыпхуэдэу "щы"уэ е щы лъэныкъуэу утыку кыхъэу щытыр "щыIэ" зэрыхъур.

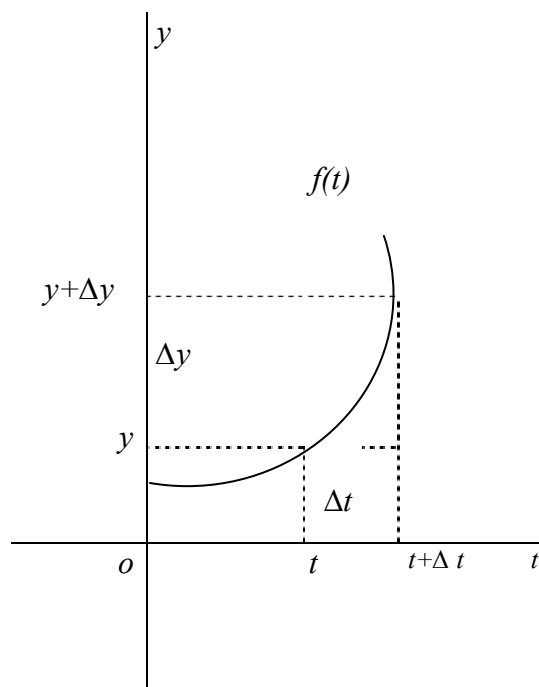
Дэ функциял зэманым дыхэтрэ, абы кызырэгуэкIкIэ дыщыIэу щытщи, ар занщIэу гурыIуэгъуэ кытхуэхъуркъым; е, ар щхъэжу къэпщытапхъэу щыткъым. Дэ абы кызырэгуэкIкIэ дыщыIэрэ дызэхъуэкIыу дызэрыщытым папщIэ, функциялу щыт зэманыр щхъэжрэ занщIэу къэтпщыфыркъым. Ауэ, зэхъуэкIыу щыт гуэрхэр кызыредгурыIуэрэ зэрытлагъум кызырэгуэкIкIэ долъытэр зэманыр. Дэ хуэдэжу утыку кыхъэрэ, дэ ди щытыпIэрэ ди пIэу щытыр зэрызэхъуэкIым кызырэгуэкIкIэ, зэхъуэкIыныгъэр кыдгурыIуэу щытщи, мыбы кызырэгуэкIкIэй, а функциял зэманыр гурыIуэгъуэ кытхуохъур. А гурыIуэгъуэ кытхуэхъуращ зэманыр зэрыблэкIрэ зэрызэхъуэкIыр, зэрыкIуатэр кызырытпщытэри. Дэ езыр, зэманым кызырэгуэкIкIэ "и" лъэныкъуэу джауэ щытрэ щыIэ дыхъуауэ дыщытхэрщи, ди пIэрэ ди щыIэпIэу щыт "и" зэхъуэкIыныгъэр кызыредгурыIуэм кызырэгуэкIкIэ "э" зэхъуэкIыныгъэри гурыIуэгъуэ кытхуохъур.

"Э"р щхъэжу кызырымсэбэпри дигу къэдгъэкIыжынщи, тIэ, абы и щхъэусыгъуэр мы зи гугъу тщIа Iуэхугъуэращ. А функциял зэманыр (э), дызтету щыт щыIпIэр (и) кызтехьукIрэ зэрызэхъуэкIым и щхъэусыгъуэу щытщи, тIэ, щыIэрэ щыIпIэ зэхъуэкIым кызырэгуэкIкIэ къэтпщытэу щытращ зэману тлъытэр. Мыхъумэ, функциялу щыт зэманыр занщIэу къэтпщыфыркъым.

Мы жытIауэ щытхэр, адыгэбзэ макъхэм я зэрызэхущытыкIэм къатехьукIыу щыт зы системэрщи, а системэм кызырэгуэкIкIэ жытIауэ щытхэр натуралрэ козмикэу зэрыщытыр гурыIуэгъуэщ.

*

Таб: 8

Араши, ипцэкIэ кьэдгьэлъэгъуауэ щыт таблицэращ (Таб:7) Юглид геометрикэ координат системэр кьызтехьукIыпхъуэ щыт гупщысэрэ лъабжьэри. Ар натуралрэ козмикэу щыт Iуэхугъуэхэм нэхъ езэгъуу щыт зы геометрикэ системэрщ. Ауэ, Юглид системэр нобэ зы математикэ системэу зэрахъуэ зэрыщытым кьызэрыгуэкIкIэ, дэ бзэмрэ математикэм дытепсэлъыхъыну щытмэ, араш математикэ системэу кьэдгьэлъагъуэнур. ИкIи, а системэр ипцэкIэ кьэдгьэлъэгъуа хъурей системэм и зы IэнатIэрэ и зы щIыкIэу зэрыщытыр нэрылъагъуш. Нэхъ гурыIуэгъуэ хъун папщIэй, математикэ системэр лъэныкъуитI зиIэу утыку кьытлхъуэ дытепсэлъыхъынщ.

ТIэ, "Таб:7"уэ кьэдгьэлъэгъуа системэр лъабжьэу зэрыщыткIэрэу, Юглид геометрикэ координат системэм зы функцэр шапхъуэ кьыщыдгьэлъагъуэу, абы кьызэрыгуэкIкIэй, бзэм хэту щыт макъ Iуэрхэм я щIыкIэм дытепсэлъыхъынщ.

Зы функцэр координат системэм кьызэрыбгьэлъагъуэнур "Таб:8"м зэритым хуэдэщи, жьпIэ хъунуш, мы системэм хэту щыт математикэ терминхэу тхауэ щыт дэтхэнэ зы *символы*р кьызэрысэбэпыр, адыгэбзэ макъ Iуэрхэм ящыщу щыт дэтхэнэ зы макъым игъэзащIэм езэгъуу.

Макъ Iуэрхэм ягъэзащIэ Iуэхугъуэр зы геометрикэ Iухуэгъуэ IэнатIэрщи, ахэр зипэ кьызпыхъуэ щыт макъхэр мы геометрикэ IэнатIэу утыку кьыхъам кьызэрыгуэкIкIэ мэлажьэр; кIэх зыхуэхъу макъхэр зыдашэ лъэныкъуэри, а макъзешэхэм я Iэмалыгъуэм кьызэрыгуэкIкIэ зы геометрикэ IэнатIэу щытщ.

ТIэ, дэтхэнэ зы макъ Iуэрым бзэм хигъээзщIыхъу щыт Iуэхугъуэхэр утыку кьызэритлхъэкIэрэу, математикэрэ бзэ системэхэр зэрызэдэгъур таблицэхэр (Таб:7; 8) кьэдгьэсэбэпурэ кьэдгьэлъэгъуэнщ.

Э, IЭ, А:

"Э"р функциял зэману тлъытагъэхэщи, математикэкIэ ар "t" символкIэ кьэдгьэлъагъуэрщ. Дэтхэнэ зы макъым и кIэх зэрыхъукIэрэу, а макъым иджу щыт Iуэхугъуэр функциялу зыгъэкIуатэр "э"

kləuxырш. Ар kləux мыхъумэ щхъэжу къэсэбэпыркъым. Ар kləux зыхуэхъу макърэ псалъэм хуигъзащлэр зэманыгъуэрэklə игъэklуэтэнырши, таблицэм "Δt"уэ къэдгъэлъэгъуа хэхъуэгъуэр къызэрыхуихърауэ жыləпхъэщ. "Э"р функциял зэман зэрыхъуклэрэу, мыпхуэдэу зы функцэм зы функциял хэхъуэгъуэрэ зэхъуэкlыныгъэр къыхуэзыхъырщ. А функцэ жыхуэтlэр зы макърэ зы псалъэу жыləмэ, tlə, абы "э"р къыщыпыхъэм щыгъуэ, а псалъэрэ макъым и ləмалыгъуэрэ и мыхъэнэу утыку къыхъэм игъээщlапхъэу щыт klуэтэгъуэр къыхуехъыр. Мы klуэтэгъуэу "э"м игъээщlэу щытыр, kləux зыхуэхъуу щыт макърэ псалъэм утыку къырилъхъэ мыхъэнэрэ ləмалыгъуэм къызэрыгъэкlрэ елъытауэ къэхъуу щытщ.

Мыпхуэдэу зы зэманьгъуэ ИэнатIэу къэдгъэлъэгъуауэ щыт " Δt "р, зэманьгъуитI язэхуакурэ зы зэманьгъуэ ИэнатIэ пыухытыклауэ тлътэмэ, ар зыхуэдизыр мынахуэу лимитацэ хъуауэ щыт зы функциял зэманьгъуэрщи, тIэ, ар икIи зы зэман бжыгъэрэ къэпщытапхъуэу щыт зы зэманьгъуэ ИэнатIэу щытырщ. Ар " Δz "уэи лъытапхъэрщ. ТIэ, мы Iуэхугъуэр, координат системэм и зэман зэхъуэкIыныгъэрэ зы зэманьгъуэ ИэнатIэр къэзыгъэлъагъуэрщи, ар икIи функциял зэманьгъуэрэ зэман шабзэр зыхэлэжыхъырщ; икIи абы и зы Iыхъэрщ.

Мыпхуэдэу щыт зы функциял зэман ИэнатIэр, зыхуэдизыр мынахуэу зы зэمانыгъуэрщ; ар "Iэ" макъым къыдгуригъауэ адыгэбзэм хэту щыт зы зэمانыгъуэрауэ лъытапхъэу къыщIэкIынщ. Араши, дэтхэнэ зы гуэрыр зэрыщыIэр зы зэمانыгъуэ ИэнатIэкIэрщи, "Iэ"р кIэухрэ глагол зэрыхуэхъукIэрэу "щы"м зы псалъэу утыку къырилъхъэу щытыр "щыIэ"нырщ.

Функциял зэманым и зы ІэнатІэр лъытапхъэ щыхъум щыгъуэ, ар зы зэманыгъуэ ІэнатІэу лъытапхъэрщи, ар "Іэ"рщ; ар зы функциял зэманыгъуэм и зы ІэнатІэу щытырщи, абы и зы дэтхэнэ щІыпІэри функциялу зэрыщытым къызэрыгуэкІкІэ, функциял зэманыр абыи хэту мэлажъэр. Ар функциял зэманыр зыхэлэжъыхъэрэ, икІи зы функциял зэман ІэнатІэу щытырщи, уздиту щыт зы зэманыгъуэ ІэнатІэрщ. А зэманыгъуэ ІэнатІэр узщылэ узэрыхъукІэрэу, а щылэпІэр икІи функциялу зэманыр зыхэлэжъыхъырщ.

Ар шхъэ, мыпхуэдэу зы зэман ИэнатІэу шытами, уздимытыжрэ джауэ шытыр, блэкІауэ шыт зы зэманыгъуэр "а"рщ. Аращи, зы зэманыгъуэ ИэнатІэу шыт "Іэ"р шыблэкІам шыгъуэ "Іа" мэхьур.

"Э" макъым игъэзашцэу щыт функциял зэманьгъуэрэ ит зэманьгъуэу (эу:о) щымытыр, "а"уэ лъытапхъэу щыт зы зэманьгъуэрщ. Зы зэманьгъуэр блэкIауэ щытми, е къэкIуэну зэманьгъуэу щытми, уздымытрэ функциялу щымытмэ, а зэманьгъуэр "а"рщ.

"Э" макъыр, макъ Іуэр лъабжьэу щыт "ы"м япэрауэ кыхэхъукІа макъырщ; ар "ы"р кызырэІу кърур зэрыбагъуэрэкІэ къэхъуауэ щыту зы макъырщи, зы бэгъуэгъуэрэ зы кІуэтІэгъуэ Іэмалыгъуэр япэрауэ зыгъэзащІэу къэхъуарщ. Мыхэм кызырэыгуэкІкІэй, "э"р функциял зэманыгъуэрэ зэман шабзэу щытырщи, абы щхъэщыкІыныгъэр ит зэманыгъуэу щымытрэ, зи гугъу ящІыу щыт а зэман шабзэ ІэнатІэрэ щІыпІэм темытырщ. Аращи, "э" макъ кърум и хэхъуэгъуэу щыт "а"р зы "э" куэдагъэрэ Іуагъэу щыт хъурщи, ар "э"м кыгъэлъагъуэм имытрэ щхъэщыкІырщ; "э"м иджым имыту щыт зэманыгъуэрэ кІуэтэгъуэрщи, ар зы жыжъагъэрэ зы куэдагъэр кызыІуэрщ.

Фунциялу зэрышчымытым кызырыгуэклрэ, уздымыт зы зэманыгуэ зэрыхуэклрэу, блэкла зы зэманыгуэм хуэдэжу кэклуэну зы зэману тлыгыту шытри "а"уэ лытапхэщ: "Адэ, аддэ, апшыгуэ" шыжыпэм шыгуэ, ар зы зэман жыжыагуэу кыппэщытырщи, ар блэклауи шытынщ, кэклуэну зы зэманыгуэуи шытынщ.

Мы жытлэхэр зэман координат системэм (t -координат) кызырыгуэклэлэ жытлэу шытхэрши, ардыдэу "х-координат" системэм кызырыгуэклэлэ, үздимыт зы шыплэм пэжыжыэу шыт дэтхэнэ зы

щЫпІэри "а"уэ лЫтапхэщ (аддэ, ар, абдежыр). Ар уздимытрэ узЫльэмыІэс зэрыхуэІэрэй, лэагагээрэ лэахышагэй хуонщ. "А"р функциялу дыздимытрэ дызльэмыІэсырщи, ар джауэ щытырщ е иджыри мыджэрщ.

"А"р зэман коордитан системэм кызыэрыгуэІкІэ, "э"уэ щымытырщ, е ит зэманыгуэу (о) щымытырщ; "х-координат" системэм кызыэрыгуэІкІэ кэзыІуатэ нэрыбгэм (сэ) и итыпІэ мыхуу щытырщ. "А"р а нэрыбгэм и итыпІэ (и) гунапкээрэ, "э"м и гунапкэуи щытынщ, ар щхэ, а щЫпІэрэ зэманыгуэм кызыэхиубыдэу щымытырщи, функциял зэман мыхуырщ. "А"р "э"м и гунапкээм аткІэрщ. "И"р "э"м кызыэрыгуэІрэ зэрелытарэкІэ утыку кыххэу щыт щЫпІэрщи, "а"р а итыпІэм и сэмэгурабгурщ, и ижыабгурщ, ищхэбгурщ, илэбжыабгурщ. "Э"м кызыэрыгуэІрэ елЫтауэ кэххуу щытыр "и"рщи, ар зы итыпІэмэ, "э"р абы и щхэуэсыгуэу дэщЫгурщ. "И" джыпІэу щыт "иджы"м хэмытрэ, ит зэманыгуэу щымытыр "а"рщи, ар функциялу щымытырщ.

"А"р функциял зэман (э) щЫбырщи, функциял зэманым кызыэригэххурэ кызыэрыгуэІкІэ утыку кыххэрэ нахуэ хуауэ зы зэманыгуэрщ. Зы функцэу щыт зы псалгэм "а" кыщыпыххэм щыгуэ, а псалгэр блэкІарэ зы функцэу джа зэрыхуэІэрэу, а Іуэхугуэр мыпхуэдэу лЫтапхэщ:

$\langle \{t \rightarrow a\}; \lim f(t) = F(a) \rangle$.

Мы кээдгэльэггуа *формулацэр* "t-координат" системэм теухуауэ щытщи, ар дыдэр "х-координат" системэм теухуауэ тхыпхэщ: $\langle \{x \rightarrow a\}; \lim f(x) = F(a) \rangle$.

Мыбдежым кэххуу щытыр зытеухуар зэманыгуэу щымытрэ, зэманым зэрелытарэ кызыэрыгуэІкІэ ухуауэ щыт зы пІэрэ зы щЫпІэу зэрыщытыр (и) гурыІуэггуэщ; "а"уэ утыку кыххэрэ зы жыжыаггуэу щытщи, ар икІи функциял зэманым хэмытырщ (э), е абы иджарэ зы жыжыапІэ "и" хуарщ.

ИпщэкІэ кээдгэльэггуа таблицэм хэтрэ "Δу"уэ щытыр ди функциял зэманыгуэу зэхуэІыныггэм утыку кыырилххэ функцэрауэ тлЫтэмэ, ар функцэу щыджыр дыздитрэ дызльэІэсу щыт щЫпІэрэ зэманыгуэрауэ щытмэ, тІэ, абы и щЫбкІэ кыанэр функциялу щымыту лЫтапхэ ххурщи, "а" зэманыгуэм хиубыдэр абдежхэрщ: ТІэ, функциялу щымытрэ, функциял щЫбым кыдэнауэ щыт потансиял функцэ щЫпІэхэр зэманыгуэрэкІэ дыздимытырщ, икІи, дыздит зэманыгуэм кызыэрыгуэІкІэ джыуэ щымыт щЫпІэрщ, зы жыжыапІэрщ. Ар дыздимыту дэтхэнэ зы щЫпІэмкІэ кыанэрщи, лээныкыуитІ координат системэм кызыэрыгуэІкІэ, а дыздимыту щыт лээныкыуитІыр "F(a)1, F(a)2"уэ тлЫтэмэ, мыпхуэдэу утыку кыххэрэ "а"уэ лимитацэ хуауэ щыт мы функцэхэмрэ функциял зэманыгуэрэ щЫпІэм иджу щыт функцэр зэрызэхушытыр мыпхуэдэу гэльэггуапхэщ: $\langle F(a)1 < \{f(t), f(x)\} < F(a)2 \rangle$.

Мыпхуэдэщ "э"мрэ "а"м я зэхушытыкІэри, "э" зыхэту щыт зы Іуэхугуэр функциялу щытщ; ауэ, функциялу щымытрэ, мыджрэ мыльэІэсыпххэу щыту зы жыжыапІэу щытыр, блэкІа е кээмыхуауэ щытырщи, ар "а" ІэмалыгуэІэ мэгэльаггуэр. Дэтхэнэ зы псалгэрэ щЫпІэм "а"р хэплыаггуу щытмэ, абдежыр функциялу щымыт зы зэманыгуэрэ зы жыжыаггэр, мыльэІэсыпххэрэ мыджапххэр кээзыгэльаггуэрщ.

Лэжыггэр кызыщекІуэкІыр функциялу щытырщи, "а" мыхуу щыт щЫпІэрэ зэманыгуэр функциялщ. Бзэм и лэжэкІэу, Іуэхур кээзыІуатэу щыт "сэ" нэрыбгэр функциял зэманыгуэм и зы ІэнатІэ пыухытыкІам пэрытырщи, абы кыынэсу щыт зэман шабзэхэр зыхэзыубыдэ щЫпІэр "сэ"м и ит зэманыгуэрщ; "сэ"р зыдит зэманыгуэрэ (э) зыхэту щыт джыпІэм (и) кызыэрыгуэІкІэрщ Іуэхуу кьекІуэкІыр зэрилгытэрэ кызыэриІуатэр. "Сэ"р, зэманыгуэу шабзэр зыльэІэсу щыт нэрыбгэращ; ар зэманыгуэм исырщи, функциял зэманыгуэу щЫІэггуэ зыгуээтырщ; Іуэхур зыльэІэсрэ кээзыІуатэр

араш. Зыдиту щыт зэманьгъуэ IэнатIэм и щыбыр абы зэманьгъуэу зэрилътэр "а"уэщ; а зыдит зэманьгъуэ IэнатIэм кызырыгуэкIкIэ зы джыпIэ IэнатIэу "сэ"р зыдит щыпIэм химыгубыдэри "а"уэщ "сэ"м зэрилътэр.

Функциял зэманьр кызнэсрэ, функциялу бзэ лэжьэкIэр кызыпкырыкIыр "сэ"рщи, ар функциял нэрыбгэрщ. Абы и ужыгъуэу кыпэщытрэ кынэсу щытыр "уэ"рщи, ари функциялу зылыгътэрщ "сэ"р. "Сэ"м кынэмысрэ функциялу щымытыр "а"щ "ар"щ.

"Сэ"м езыр функциял зэманьгъуэм иту зылыгътэрщи, зы гуэрыр зэманьгъуэу щытми, зы щыпIэу щытми, абы зэрилътэр зэманьгъуэкIэрщи, езыр зыхэмытыр "а"рщ. ИкIи, пэжыр араши, сытри кызыхэкIыр зэманьгъуэу щытщи, тIэ, "и"ри зельытар зэманьгъуэрщ. Араши, функциял зэманьгъуэрэкIэ джырэ утыку кыхъуэу щыт "и" лэныкыуэу, "сэ"р зыхэмытрэ зынэмысыр е кылыгъмылэсыр "а" зэманьгъуэрэ щыпIэрщ.

"Сэ"р зыдитыр ит зэманьгъуэрэ, ари "Дэ"рауэ тлыгътэмэ, ари "э1"рэ "э2"м язэхуакуу щытщи, мы зэманьгъуэхэм я щыбхэр "а"уэ елыгътэр "сэ"м. "Дэ"м кызырыгуэкIкIэ джыри "Ди"уэ щытщи, ари "сэ"р зыдит щыпIэрэ джыпIэрщ; мы щыпIэрэ джыпIэм и гыунапкъуэу щыт щыпIэ лэныкыуитIыр "и1"рэ "и2"рщи, мыхэм я щыбкIэ кыанэри "сэ"р зылыгъмылэсу щыт зы жыжыапIэрщи, ахэри "а"уэ илыгътапхъэ мэхур "сэ"м. Мы иужьрейуэ къэтIуэтахэр математикэ координат системэу, зэманьгъуэрэ (t) жыжыагъэр (x) кызылуэ ординат лэныкыуитIкIэу гурылуэгъуэ зэрыхъун хуейр нэрылыгъуэщ.

Танэ, мы жытIэхэр гурылуэгъуэ зэрыхъун хуейр араши, таблицэхэм (Таб:7,8) ущыхэплъэм шыгъуэ, плыгъуу щыт Iуэхугъуэм кызырыгуэкIкIэ зэтеуэу щытщ псалъэхэр. Псалъэхэр зэрызэтеуэу щыкIэр "сэ"м елыгътауэ щыткъым; зы псалъэр, таблицэм и теплъэм кызырыгуэкIкIэ зэтеуэу щытщи, ар хэткIэй зэхуэдэу щытщ. Араши, псалъэм папщIэ, зы псалъэу щыт "псалъэ"р хэткIэй зэхуэдэу функциялу зы псалъэрщ. Ауэ, а псалъэр зы глагол (псалъэн) хурэ лажъуэу щытмэ, ар зэрылажъэ щыкIэр, "сэ"уэ щыт нэрыбгэр функциял зэманьгъуэ IэнатIэу зытетым кызырыгуэкIкIэрщ: «Сопсалъэ, уопсалъэ, мэпсалъэ; сыпсалъащ, упсалъащ, псалъащ...».

"Сэ"уэ Iуэхур кызылуатэм елыгътауэ кылуэтапхъэрэ лэжьыгъэ егъуэтыр зы глаголу щыт псалъэм. Ар щыхъукIэй, абы Iуэхур кызырилуатэр зыдэщыт щыпIэрэ зэманьгъуэм елыгътауэ щытщи, дэтхэнэ зы нэрыбгэм теухуауэ Iуэхур кызырекIуэкIым и жыIэкIэхэр зэщхъэщыкIынщ: «СокIуэ, уокIуэ, макIуэ, егыакIуэ».

Бзэм щхъэжу хэт дэтхэнэ зы псалъэр *генэралнэ* Iуэхугъуэу хэткIэй зэхуэдэу зэтеуауэ щытми, зы глаголу щыт псалъэр "сэ"м кызырилуатэрэ кызырипсалъым кызырыгуэкIкIэ лэжьыгъуэу щытщ. ТIэ, бзэ лэжьыгъуэу, Iуэхур кызырыхурэ кызырекIуэкIыр, ар кызылуатэу щыт "сэ" нэрыбгэр зыхэту щыт зэманьгъуэрэ, абы кыхунэсу щыт "зэман шабзэ IэнатIэ"м кызырыгуэкIкIэрщ.

"Э"р, зэман шабзэри гурылуэгъуэ зыщырыщи, ар функциял жыхуэтIэ зэманьгъуэрщ. Абы имыту щытыр зэман шабзэр зыдэщымылэрщи, блэкIауэ щытрэ дызтекIарщ, е кымыхъуарэ потансиял зэманьгъуэу щытырщи, дыздэкIуэрщ; ауэ, иджыри "э"уэ щымытырщ. Мыбы кызырыгуэкIкIэй, ипщэкIэ къэдгъэлъэгъуа таблицэм ущыхэплъэм шыгъуэ, дызтету щыт зэманьгъуэрэ щыпIэ IэнатIэр "Дт"уэ лыгътапхъэмэ, абы хэмытыр "а" макъым кыгъэлъагъуэрщ: "А"р зы зэманьгъуэ жыжыагъэрщ; джарэ мыджэу щыт зэманьгъуэрщ; блэкIарэ кымысарщ; дызлыгъмылэсрэ дызнэмысырщ. Ауэ, мы Iуэхугъуэхэр бзэм хэту кызылуатэр "сэ" нэрыбгэрщи, ар зыдэщыт щыпIэрэ зыхэту щыт зэманьгъуэ итыпIэм кызырыгуэкIкIэрщ бзэр зэманрэ щыпIэм елыгътауэ зэрылажъэр, глаголизацэ зэрыхур.

Адыгэбзэм хэту щыт дэтхэнэ зы "а" макъым игъэзащIэр ипщэкIэ кытIуауэ щыт псалъэхэм математикэу утыку кыралъхъэ Iуэхугъуэхэрщ. "А"р щхъэжу щытми, зы псалъэм ипэм пытми,

псалъакум итми, кӀаухуу щытми, игъэзашӀау щыт Ӏуэхугъуэхэр ипщӀкӀа кытӀау Ӏуэхугъуэхэм хуэдэщ. ИкӀи, зы псалъэр хэткӀэй зэхуэдэу зы псалъау щытци, ар зэрызэтеувэ щӀыкӀэр таблицэм хэплъагъуэу щыт Ӏуэхугъуэм кызырэгуэкӀкӀэрщ. Ар щыхъукӀэй, мы псалъэ зэтеувэм хэту щыт "а" макъхэм ягъэзашӀэри ардыдэу блӀкӀарэ мыджапхъау щытхэрщ.

Зы псалъэр зы функцэрщи, ар функциялу лэжыгъэ зиӀэрщ; функциял лэжыгъэ жыхуэтӀэр бзэм и терминкӀа глаголу щытырщ. ТӀэ, функциял лэжыгъэр зыгъээзщӀэну щытыр глаголу щытын хуейщи, зы псалъэм и кӀаухыр "э"уэ щытмэ, ар а псалъэм и глаголу щытци, ар сыт шыгъуэрэ хэткӀэй функциялу щытын папщӀа "э"уэ кӀэнэн хуейщ. Зы псалъэрэ функциялу зы лэжыгъэ зиӀэм и кӀаухыр зэй "а" хъункъым; хъууэ щытмэ, а псалъэр функциялу зы псалъэркъыми, блӀкӀа Ӏуэхугъуэ кызыӀуэу зы псалъэ хъунци, ар "сэ"м кызырэӀуатэм хуэӀуауэ щытынщ; ауэ, хэткӀэй зэхуэдэу зы псалъау щыт хъункъым.

Функциял зэманыгъуэр къэзыгъэлъагъуэ макъыр "э"уэ щытци, ар зы псалъэм и кӀаухуу щытмэ, зэрыщыту кӀэнэн хуейщ. Мыбы кызырэгуэкӀрэ, зы псалъэр зы функцэ псорэ зы мыхъэнэу зэрыщыткӀэрэу, а псалъэм и мыхъэнэр зэрыщыту зэрылэжьэну функциял зэманыр, и глаголу щыт кӀаухкӀэрщи, а кӀаухуу щыт "э"м ипэ ит "э" макъыр "а" мэхъур. Лэжьэн лъэныкъуэ хъууэ щытыр зы псалъэм и глагол лъэныкъуэрщи, ар функциялу щытын хуейщ; тӀэ, абы ипэ итри функциялыгъэм икӀын хуейщ. КӀаухым ипэ ит "э"р "а" щыхъукӀэй, а псалъэр функциялу хэткӀэй зэхуэдэрэ псоуэ мыхъэнэ зиӀэ мэхъур (щапхъэ: псалъэ, псалъакӀуэ; лӀакъуэ, лӀэкъуацӀэ). Ауэ, а псалъэм лэжыгъэ игъуэтрэ, нэгъуэщӀ мыхъэнэхэр кытехъукӀыу щытмэ, а къэхъуу щыт Ӏуэхугъуэм кызырэгуэкӀкӀэ, "а" хъуауэ щыт "э"р аргуэру функциялу зэрылэжьэну щӀыкӀэм хуэкӀуэжыфынщ. Ауэ, а псалъэр зэмыхъуэкӀрэ зэрыщыту лажъау щытын Ӏуэхугъуэу, абы нэгъуэщӀ кӀаух кӀыпыхъэми, псалъэр зэрыщытыр зэмыхъуэкӀыу кӀонэр: «Псалъэ, псалъэн, псалъэкӀэ, псалъэкӀэ...».

И, Й, ИИ, Е, IE:

"И"р зэры"абсис"ыр гурыӀуэгъуэщи, зэманыгъуэм елъытарэ кызырэгуэкӀкӀэ джыуэ щытырщ. Абы и къэхъукӀэр ипщӀкӀа гурыӀуэгъуэ хъуауэ щытци, зэманыр шызэхъуэкӀым шыгъуэ зэхъуэкӀыр "и" лъэныкъуэрщ; ар зэманым зэрелъытарӀкӀэ зэхъуэкӀыныгъэр кызыщыхъурэ щыдж лъэныкъуэрщ.

Абы, бзэм хэту и лэжӀкӀау щытри, и къэхъукӀэм кызырэгуэкӀрэ зэрэзэгъкӀэрщ. Ар зы псалъэрэ зы функцэр щыдж лъэныкъуэу щытырщи, зы псалъэм ипэ иту щытмэ, а псалъэм лэжыгъэ зэригъуэтыр абы (и) кызырэгуэкӀкӀэрщ. Мы псалъэм кызырэгуэкӀкӀэ, "иджы" псалъэр утыку кызырэихъэм хуэдэу Ӏуэхугъуэ егъэзашӀэр "и"р зы псалъэм ипэ кыпыхъэмэ. Псалъэм папщӀа, "игъуэ" псалъэм кыкӀыр, "и" лъэныкъуэу "гъуэ" хъурщ, "и"р гъуэуэ лэжьэнырщ; зы Ӏуэхум хуэфӀрэ езэгъыу зы зэманыгъуэрэ зы къэхъупӀэ щигъуэтыр кызыӀуэу зы псалъэрщ ар. "И" лъэныкъуэу щытым "н" кӀаух кыпыхъэрэ зы глаголу утыку кыщыхъэм шыгъуэ, къэхъу псалъэр "ин"щ; зы щыӀэ гуэрыр зыдытыр зы "и" лъэныкъуэрщи, "и" лъэныкъуэу ужыгъуэ зиӀэрэ багъуэр "ин"ырщ.

Зы гуэрыр зысӀлэрэ зылъыпӀэр къэзыгъэлъагъуэр "и"рщи, "исын, илъын" хуэдэ псалъэхэм ипэ ит "и"р зы щӀыпӀэрэ зы джыпӀау зэрыщытым кызырэгуэкӀкӀэ, утыку кыхъауэ щыт псалъэ мыхъэнэм и джыпӀэр къэзыгъэлъагъуэу "и"р кызырэсэбэпыр гурыӀуэгъуэщ.

"И" лъэныкъуэр зы джыпӀэрэ зы итыпӀэрщ. Джыр зыщыдж лъэныкъуэрщ "и" лъэныкъуэр. Зэманыгъуэу ужьым утыку кырылхъэрщ "и"ри, джыр щыдж щӀыпӀау "иджы"р зэманыгъуэу ужь хъурейуэ къэхъурщ. Зэманыгъуэу абы хэмытыр функциял зэманыгъуэу щымытырщи, "а"рщ. Мыр "Таб:7"ым хэтлӀагъуэу щытым кыдгуригъаӀуэрщ.

Иджым иту щытрэ, Іуэхур кызыІуатэу щыт "сэ"р зыдимыту щыт "и" щІыпІэри, "сэ"р функциялу зыдимыт щІыпІэ зэрыхуэІэрэй, "сэ"м елытарэ кызырыгуэІкІэрэу, зы функциял зэманыгуэрэ щІыпІэу щымытырщи, ари "а"уэ елытарэ "сэ"м. Аращи, "сэ"р зыдит зэманыгуэм иту щытми, "сэ"р зыдэщыт щІыпІэм имыту щытыр "сэ"м кызырыгуэІкІэ "а"ращи, "сэ"м абы зэреджэр "ар"ауэ щытщ. Мыпхуэдэщ "абы, абдежыр, ар..." хуэдэу утыку кыххэу щыт псалъэхэр кызырыхур. ТІэ, гурыІуэгъуэу щытщи, мы псалъэхэр, кызыІуатэм кызырыгуэІрэ зэрелытауэ утыку кыххэу щытхэрщи, "сэ"р зыдит зэманыгуэрэ щІыпІэм елытауэ "а" щІыпІэхэрщ; таблицэм кыуигъэІагуэм кызырыгуэІкІэ "а" щІыпІэу лытапххэу щыт псорикІкыым.

Зы ещэнэрей гуэрыр "сэ"м зы зэпыщІэныгъэ зыхуимыІуэ щытырщи, ар, "сэ"р зытету щыт функциял зэманыгуэм хэту щытми, а функциял зэманыгуэм и зы Іыххэу щытрэ "сэ"р зыхэту щыт зэман шабзэ ІэнатІэм кызырыгуэІкІэ лытапххэу хууэ щытырщ. Зы функциял зэманыгуэу хуерейм хэту щытми, ар, "сэ" нэрыбгэм кыххуэІуэу щыт зэман шабзэ ІэнатІэм имытырщ. Мыпхуэдэу "сэ"р зыхэту щыт зэман шабзэ ІэнатІэ жыхуэтІэр "сэ"м дежкІэ *субиект* Іуэхугъуэу щытырщ. Мыбы и щІыбу щытрэ "сэ"р зыхэмытыр "сэ"мкІэ *объект* хуупххэу щытырщ.

ЗыдитыпІэу щыт функциял зэманыгуэм кызырыгуэІкІэ, "сэ"м функциялу илытарэ зыдиту щыт зэманыгуэрэщи, абы и щІыбым кыанэу щытыр "сэ"р зыІыэмІэсхэрщ; ахэр хуэпэжыжхэу зэриллытэрэкІэй, зэманыгуэм зэрелытарэ кызырыгуэІкІэ елытэри "и" лъэныкхуэу кыІуатэр. ТІэ, ар зы "и" ІэнатІэрэ лъэныкхуэу, зы Іуэхур зыщыдж лъэныкхуэу мэгъэІагуэри, "и"м кызырыгуэІкІэ зэтеуэу щыт зы псалъэу утыку кыоххэр. Ар "и" лъэныкхуэу зэрыхуэІэрэу зы Іуэхур зыгъэзашІэри, а Іуэхур щыгъэзашІэри, псалъэм ипэ кыпыххэу щыт "и" лъэныкхуэу гурыІуэгъуэу мэххур: «ИщІын (зы джыпІэрэ Іуэхугъуэу утыку иту щыт "и"м кызырыгуэІкІэ гъэзэщІэн), ихын (зы Іуэхуу щыт "и"р зыхуэдизым хуэІуэн); икІэ (зы Іуэху е зы джыпххэу щытым и ухыпІэ; джыкІэ), ипэ (джыпэ)...».

"Сэ"р зыдит щІыпІэр субиективу щытырщи, мыпхуэдэу джыпІэу щытыр "сэ"м кызырыІуатэри езым кызырыгуэІкІэрщ: "си Іуэху". "Уэ"р "сэ"м и субиективыгъэм хиубыдэрщи, ари кызырыІуатэр езым и Іуэхум хуэдэу щытщ: "уи Іуэху". Ауэ, "сэ"м *объективу* кыххушытыпххэрэ илытэу щыт ещэнэрей нэрыбгэм и Іуэхур зэриллытэр *объектив*щи, "и Іуэху"уэщ.

"Сэ" нэрыбгэр Іуэхур кызыІуатэрэщи, ар функциял зэманыгуэу щыт зы зэман шабзэ ІэнатІэм (псалъэм папщІэ: эІ') тету лэжыгъэ зиІэрщ. Абдежыр зы функциял зэманыгуэу ІэнатІэ хуерейуэ (эІ) щытым хиубыдэу щытми, "сэ"м кыххуэІуэу щыт зэман шабзэ ІэнатІэр абы (эІ) и зы ІэнатІэу щытщ. Мис мыбдежыр (эІ') "сэ"р зыщыдж зэманыгуэу ІэнатІэу щытырщ; ар щыххуэІэй, "сэ"м езым ит зэманыгуэу игъэзашІэр кызырыІуатэр мы зэманыпІэм (эІ') кызырыгуэІкІэрщ: «СокІуэ, согъакІуэ, сощІ».

"Сэ"м езыр зыдит зэманыгуэрэ щІыпІэм кызырыгуэІкІэ, зыужыгъуэу зыхуиІэрэ и итыпІэм иту илытарэ езыр зэпсалъэрщи, ар "уэ"уэ елытарэ. "Уэ" нэрыбгэр, "сэ"м и ужыгъуэу зэрыщытрэ, мыпхуэдэу зэпыщІэныгъэ зыхуиІэу зэриллытэм кызырыгуэІкІэ, ари езы "сэ"р зытет зэманыгуэм (эІ') тету елытарэ: «УокІуэ, богъакІуэ, бощІ».

Ауэ, ещэнэрей нэрыбгэу щытыр "иджы" зэманыгуэм иту щытми (эІ), "сэ"р зыдиту щыт "зэман шабзэ ІэнатІэм (эІ') хэмытырщ; зырэ зэхуэдэ функциял зэманыгуэу ІэнатІэм (эІ) кызырыгуэІкІэ джыуэ щытми, "сэ"р зытету щыт (иІ') ІэнатІэм зэрыхэмыткІэрэу, "сэ"м пэжыжхэрщ ар. Ар кызыщекІуэкІыр зэманыгуэу иджыуэ щытми, Іуэхугъуэу зыщыдж щІыпІэрэ, а Іуэхур зыдж нэрыбгэр зыдиту щыт "и" щІыпІэр (иІ' щІыб) "сэ"р зыдиту щыт "и" ІэнатІэм (иІ') зэрыхэмытрэ зэрыпэжыжхэм кызырыгуэІкІэ "а"рщ.

Зы "и" хъурейм хэту щытми, "и" хъурейм и зы ІэнатІэ жыжыаплэм зэриткІэрэу зы Іуэхугъуэу гъэзашІэрэ, ар зыгъэзашІэр "сэ"м кызырэгуэкІкІэ жыІэпхъэ щыхъукІэ, ар мыпхуэдэш: "макІуэ". А жыІэкІэр зыхуэІуар, ещэнэрей нэрыбгэрэ "ар"у щытым езым кызырэгуэкІкІэ гъэзашІэу щыт Іуэхугъуэрщи, а Іуэхур езырыжрэ натуралу мэгъэзашІэр. Зы Іуэхур ещэнэрей нэрыбгэр зэрэкІуалІэрэкІэ гъэзашІэу щытмэ, а Іуэхур "абы" игъэзашІэу щытщи (егъэзашІэр); тІэ, а Іуэхур, зыгъэзашІэу щыт ещэнэрей нэрыбгэм зэрелъытарэ кызырэгуэкІкІэ (абы), ар "иэ"рэкІэ екІуалІэу "й"рэкІэй ("и" эффекту) иджрэ игъэзашІэ зэрыхъукІэрэу "егъакІуэ (е: иэй)" хуэдэу жыІэпхъэ хъунщ.

Функциял зэманьр *сингулару* зы Іуэхугъуэу щытщи, ар дэнкІэй зэхуэдэш. Абы и зы Іыхъэр "эІ"уэ лъытапхъэмэ, ар зэпэхъурейуэ дэнкІэй зэхуэдэу щытщ. Ар зэхуэдэу щытми, дэтхэнэ зы нэрыбгэр щхъэжу зыдит щІыпІэр, а нэрыбгэм кыынэсу щыт зэман шабзэ ІэнатІэм кызырэгуэкІкІэ зэщхъэщыкІыу джыпхъэу щытщ. Ещэнэрей нэрыбгэр зыдэщыт щІыпІэр, "сэ"р зыдэщымыт зы "и" ІэнатІэу щытырщ. А ещэнэрей нэрыбгэр зы мыхъурэ, куэд хъууэ щытмэ, ещэнэрейуэ щытыр зы "и" ІэнатІэ закъуэ мыхъуу, "и" ІэнатІэхэр кызырэхъур гурыІуэгъуэщи, а "и" ІэнатІэхэр зэрыкуэдэу лъытапхъэу зэрыщытынур гурыІуэгъуэнщ. Мы "и" куэдагъэ Іуэхугъуэр бзэм кызырэигъэлаагъуэнури, "иа"у зэрыщытынур гурыІуэгъуэш: Дэтхэнэ зы щІыпІэрэ зы нэрыбгэри зыдитыр зы "и" щІыпІэрщи, "и" щІыпІэу щыІэхэм зы гъунэ зэриІэрэкІэу, я зэхуаку зы зэманыгъуэрэ зы жыжыагъэ дэлъщ; а "и"хэр зэхуэдэу зы функцэ зэманыгъуэ ІэнатІэрэ шабзэм темытхэрщи, "сэ"м ахэр зэрилъытэри зы "и" куэдагъэуш. Ар зы "и" ІэнатІэ закъуэу щымытрэ, зы "и" куэдагъэ кызыІуэу зы жыІэкІэм утыку кыырилъхъэнщ. Утыку кыырилъхъэу щытыр зы Іуэху закъуэу щытми, ар зыгъэзашІэр ещэнэрей нэрыбгэ куэдрауэ щытмэ, "иа" ІэмалыгъуэрэкІэ мэгъэзашІэр. А макъытІ зэгуэтыр алфавитым кызырэгуэкІкІэ зэратхар "я" тхыпкыымкІэрщ. Мы псалъэхэр мы Іуэхугъуэм и шапхъэхэрщ: «"И" Іуэху, я Іуэху: иа Іуэху"; "ешІ: иэшІ; ящІ: иаэшІ"; "егъакІуэр: иэйгъакІуэр; ягъакІуэхэр: иаэйгъакІуэр → иагъакІуэр"». -ГурыІуэгъуэщи, "иа"м кыкІэлъыкІуапхъэ "э"р е "эй"р "а"м хэтыж хъууэ щытынщи, ар къэІуркыым; "егъакІуэ" псалъэм и куэдагъэр "иаэйгъакІуэ" хъуми, ар "иагъакІуэ"у мэгъэзашІэр-.

"И"р зы псалъэм и кІэхуыу щытмэ, тІэ, ар а псалъэм и глагол хъууэ щытщи, "и"р джын лъэныкъуэу зэрыщытым кызырэгуэкІкІэ, а псалъэр аргуэру мэджыр, мэгъэзашІэр: «Ари, уэри, зыри, псори...».

Мыпхуэдэу "и" лъэныкъуэр глагол зэрыхъукІэрэу, кІэху зыхуэхъуу щыт зы псалъэр джарэ утыку кыхъауэ щыт зы Іуэхугъуэрщи, ари зы "и" лъэныкъуэу зэрыщытыр гурыІуэгъуэнщ. ТІэ, а псалъэм "и" макъыр кІэху кыхуэхъауэ щытмэ, ар аргуэру джыжу аращ. Мыпхуэдэу Іуэху гъэзашІэу щытым, аргуэрэу зы "и" кІэхуыр кыыпыхъэжу щытмэ, апщыгъуэм, аргуэру джыжу щытын Іуэхугъуэрщ къэхъуу щытри, мыпхуэдэу, етІуанэу "и" лъэныкъуэу джыжмэ, ар "и" лъэныкъуэу ит мэхъур. "И" е абы и эффект (й) аргуэру кІэхуыу къэсэбэпмэ, апщыгъуэм, а псалъэр "и" лъэныкъуэжу щыт мэхъур; "и" тІум я зэхуакум зы функцэщІэ ІэнатІэ дэлъщи, мыпхуэдэу "и"тІкІэ лэжыгъэ зиІэ хъууэ щыт зы псалъэр, мы зэрыджа щІыкІэу къонэр. Ар щыхъукІэй, утыку кыхъэр зы псалъэщІэ мэхъур: «ИкІий, кІурий, фий...; кІурийн, фийн, диин...».

ИпщэкІэ функцэ символу "Ду"кІэ къэдгъэлъэгъуар "и" зэхъуэкІыныгъэ ІэнатІэрщи, ар "Ди"уэй лъытапхъэу щытщ. Ар зы "и" ІэнатІэ цІыкІу"у зэрыщытрэ, зы "и" зэхъуэкІыпхъэ цІыкІу" зэрыхъум кызырэгуэкІкІэ, бзэм зэрыхэлэжыыхъыр зы "и" *эффект*"у лъытапхъэш. Мыпхуэдэу "и" эффект"у къэсэбэпу адыгэбзэм хэту щыт макъыр "й" тхыпкыымкІэ тхауэ щыт макъырщ. "Й" макъыр "ы" макъкІэ къэмыІужу щыт "и" макъырщ; мыхъумэ, щхъэжу зы макъыркъым; аращ икІи, "й"р "и" макъ эффект"у щІыжытІэр. "Й"р "и" эффект"у зэрыщытым кызырэгуэкІкІэ, кІэхуыу зыпыт зы псалъэр "и"

лъэныкъуэмкIэ хигъахъуэу щытщ "й"м. Ар зыпыту щыт псалъэр (функцэ) джауэ утыку зэритым ($y = f(t)$) къызэрыгуэкIкIэ зы "и" Iуэхугъуэу лъытапхъэрщи, ар "й"кIэ щылажъэм щыгъуэ (Δy), хэхъуэу щытыр "и" лъэныкъуэрщ ($\Delta y = f(t + \Delta t) - f(t)$). Мыпхуэдэу къэхъуу щытыр бзэм къызэригъэлабгъуэр аращи, зы Iуэхугъуэу щытыр (кIуэ) аргуэрэу утыку къильхъэныр е хэгъэхъуэныр "и" кIуэхым хуэдэжу (кIуэи), "й" кIуэхрэкIэй мэгъэзашIэр: "кIуэй".

Джырэ утыку кыххэр "и" лъэныкъуэу щытщи, а джыр къэзыгъэлабгъуэри "и" макъыу къосэбэпыр. Ауэ, "и"р зэманым зэрелгытарэкIэ джыуэ щытыр къэзыгъэлабгъуэрщи, ар зэманым елгытауэ щытщ; тIэ, ар лимитацэ хъунрэ зэрелгыта гуэр щымыIэжу езырыжу къэнэнкыым. Мыпхуэдэу къанэмэ, зэрелгытауэ щыт зэманым пыщIэныгъэ хуиIэжынкыым; ар щыхъукIэй, джыуэ зэхъуэкIынкыым; джыуэ щыт гуэри къыгъэлабгъуэнкыым.

"И"р зэманым елгытарэ къызэрыгуэкIкIэ джырщ, джыпIэу утыку кыххэрщ; джыр къэзыгъэлабгъуэрщ; ар зэхъуэкIрэ икIырщ; зэманым къызэрыгуэкIкIэ зэхъуэкIырщи, зэмыхъуэкIрэ зэфIэнэу къанэркыым; ар зэрелгытэгъуэ зиIэрщи, мыпхуэдэу зэхъуэкIырщ, зэфIэмынэрщ. Ар езырыж хъурэ, езым зыкъыгъэлабгъужу щыт хъумэ, зитыжрэ зэфIэнауэ къанэу щытмэ, ар "абсолудсенэ и" хъунщи, ар математикэу зэрыбгъэлабгъунур "IyI" хъунщ: Мис мыпхуэдэу лъытапхъэщ "Iи"р бзэм зэрыхэт щIыкIэр. "И"м джыуэ зы гуэр къыгъэлабгъуэнкыыми, джыр езым зэрехъэлIарэкIэ къиIуапхъэ хъунщ. Мыбы къызэрыгуэкIкIэ, зы гуэрыр "зыIис"рэ, "и"м зэрелгытар жыIэпхъэу хэтщ бзэм; ар нэгъуэщIыу къэсэбэпу бзэм хэт хъуркыым.

"Е"р япэрауэ "из"рщи, ар абсисыр зэман лъэныкъуэмкIэ кIуэуэ зы Iуэхугъуэрщ. Ар щыхъукIэй, а координат системэм зы функцэ хэту щытмэ, абы екIуалIэу аращ хъур. Функцэр зы псалъэу щыту къыдолгытэри, тIэ, а псалъэ мыхъэнэм къызэрыгуэкIкIэ, абы екIуэлIэнрэ а мыхъэнэр гъэзэщIэн Iуэхугъуэ егъэзашIэр "е"м. Ар математикэу, а функцэм екIуэлIэнрэ игъэлабгъуэн Iуэхугъуэрщи, "из"р зыхуекIуалIэ функцэр центр щIын Iуэхугъуэрщ; координат системэр функцэм зэрэкIуалIэрэ, а функцэр центр зэрищIкIэрэу зэригъэлажъэр гурыIуэгъуэ ещIэр "из"м. "Е (из)" макъыр зы псалъэм ипэ пыту щытмэ, е псалъэухаитIым къыдыхъэмэ, игъэзашIэу щыт Iуэхугъуэр мыпхуэдэщ.

Ар щхъэжрэ езырыжу щытмэ, зы функцэ Iуэхугъуэ щымыIэу (зы псалъэ Iуэхугъуэ щымыIэу) координат системэм езыр зэхъуэкIрэ кIуатэу аращ къэхъуу щытри; зы координат системэр зэрыщыIэ щхъэусыгъуэр зы функцэ къыгъэлабгъуэн папщIэрщи, тIэ, мыпхуэдэу зы функцэ Iуэхугъуэ щымыIэмэ, щхъэжу "е"р къызэрысэбэпыну щIыкIэрэ, бзэм абы хищIыхъыну щIыкIэр фIыкыым, Iейщ. Аращи, мыпхуэдэу, щхъэжрэ зыми емылгытарэ пыщIэныгъэ зэрымилэрэкIэ лэжыгъэ зыгъуэту щыт "е (из)"м Iуэхуу игъэзэщIэнурэ бзэм хэту къызэрысэбэпынур "ер"щ, "ем хуэкIуэн" Iуэхугъуэрщ.

Мыпхуэдэу щхъэжрэ езырыжу, абсолудсенэу "е"р къызэрысэбэпращ "Iе" макъри, ар абсолудсенэ "и"уэ щытым къытехъукIа "Iи"р зэрыкIуатэрщ; апщыгъуэ къэхъуу щытыр, зыри фIэмыIуэхуу кIуатэу щытынраш системэр. Абы зы функцэ Iуэхугъуэ зэрихуэркыыми, бзэм зэрыхэлэжыыхъри, зы макърэ зы псалъэр зэрыфIэмыIуэхукIэрэщ, фIыгъэрэкIэркыым. ЩыIэр зы функцэрэ, ари зы координат системэм тету къэгъэлабгъуапхъэу щытмэ, ари зы псалъэрщ бзэм зэрыхэт щIыкIэри, тIэ, "Iе"р псалъэрэ щыIэм емызэгъыу бзэм хэту щытырщ.

"И"р зы макърэ псалъэм и кIуэх хъууэ щытмэ, а псалъэр абсис лъэныкъуэмкIэ зышэрщ, дэзышейрщ. Ар щыхъукIэй, ар зи кIуэх хъур "и" лъэныкъуэ хъурщ; дэкI хъурщ: «Дэлъеин, дэкIуеин, дэпщеин...».

"И"р "э" кIуэх нэужыым къыщыкIуэм щыгъуэ, тIэ, зэманыгъуэу кIуэр абсискIэ дэкIуей мэхъур; ар щыхъукIэй, "эи" зэкIэлгыпыту зы псалъэм и кIуэх хъууэ щытым игъэзашIэр, а псалъэм иджым

кызырыгуэклэ, а координат системэ ІнатІэр зэщІиубыдэу лажьэ мэхьур. Ар щыхьукІэй, утыку кыхьэу щыт функцэрэ псэлъэщІэр, кызтехьукІам ей мэхьуфыр: «Хьей, жыгей...».

Е, кызтехьукІарэ зельытауэ щыт функцэрэ псалъэри зыхэтыжрэ зэщІиубыдэу зы функцэрэ псэлъэщІэрщ кьэхьуу щытри, тІэ, кызтехьукІа псалъэм кыгьэлыагыуэ мыхьэнэри "зей" мэхьур: «Дей, кхьужьей...».

Мыбы изакьуэу кьэмынэу, кьэхьуауэ щыт мы еиныгъэ Іуэхугьуэу кьэсэбэп макъ зэгүэту щыт "эи"р кІэух зэрыхьукІэрэу, зэщхьэщыкІ Іуэхугьуэу щытми, еиныгъэр зэрилыабжьэрэклэ псэлъэщІэхэр кьэхьуу щытщ: «Хуей, взнвей, псей, бжей, гьейн, цей, кей...».

Мыбдежым кІэух хьууэ щытыр "и" зэрыхьукІэрэу, абсис эффектэр мэгъэзашІэр. "И"р джыпІэрщи, функцэр "и" лъэныкьуэ защІэу щылажьэм щыгьуэ, функцэр джыпІэм щоджыр; джыпІэм щыджыр джыпІэм ей мэхьур; езыр зы джыпІэу джыр зейуэ щыт мэхьур. Псалъэр и кІэухрэ глаголу мэлажьэри, кызтехьукІ псалъэм кыхьэхьукІрэ ар дишейуэ, абы щхьэщыкІыу, ари зыщІиубыдэу зы псэлъэщІэр кьохьур. –Мы "ей" кІэухыр зы функцэу, зи мыхьуми (а нэхъ мащІэу), " $y = x^2$ " хуэдэу зы функцэрщ-.

–Мыпхуэдэу щхьэжрэ кІэухыу кьэлү "ей"м хуэдизу ІупщІыу зэхомыхрэ "й"р кІэухыжу мытхауэ щытми, Іуэху лІэужьыгьуэ глаголхэр ещэнэрей нэрыбгэ закьуэм и ит зэманыгьуэ лэжьэклэр кызырежьэр зэрытхауэ щыт "е"ми хэту щыт макъхэр "изй"уэ зэрыщытыр гурылүэгьуэщи, мы жытлахэр мыбы щыгьуэй мэгъэзашІэр (ещІ → "изйщІ")-.

У, ІУ:

"У"р ужьыгьуэу лъытапхьэрщи, ар функциял зэманыгьуэ зэхьуэкІыныгъэм кызырыгуэклэ джыуэ щытым утыку кыригьэхьэу щыт функцэрщ: « $f(t), f(x)$ ».

"У"р "э"рэ "и"м кьагъэщІыу щытырщи, сенкроникэрэ диякроникэу, дэтхэнэ зы ужьыгьуэм и лъабжьэрщ. Ар зэманыгьуэрэ дэтхэнэ зы щыІэ гуэрэм и ужьыгьуэу щытырщ.

Зэман блэкІым кызырыгуэклрэ зэрелъытарэклэ, джырэ утыку кыхьэр кьэзыгьэлыагыуэу щыт "и"м и зэхьуэкІыныгъэклэ кьэхьуу щытыр ужьыгьуэрщи, зы ужьыгьуэ ІэнатІэу щытыр бзэм зэрыхэт щІыклэр "Іу" макъым кыгьэлыагыуэрауэ жыІэпхьэщ. Ар ипщэклэ " Δt (Δ)" зэхьуэкІыныгъэмклэ кьэхьуу щыт " Δu (Δ)" зэхьуэкІым кызырыгуэклэ утыку кыхьэу щыт функцэ ($f(t)$) ІэнатІэрщ. "У"р ужьыгьуэу зэрыщытклэрэу функциялщи, "Іу"р зы ужьыгьуэ (y) ІэнатІэрщ; ужьыгьуэу щытым и хыхьэпІэрэ и хэІыпІэу щытырщ ар. Ар зы ужьыгьуэрэ зы функцэм и зы ІэнатІэрэ лимитацэрщ. Ужьыгьуэр кызырыхьурэ, функцэр зэрызэхьуэкІрэ зэрыбагыуэм кызырыгуэклэІэй, ужьыгьуэрэ функциялу, "Іу"м ипІэри зэхьуэкІынщ. Ар зэманыгьуэрэ зыужьыгьуэу утыку итым елытауэ зы ужьыгьуэ ІэнатІэрщ.

Аращи, зы Іуэхур зы функцэу зэрыщытклэрэу зы ужьыгьуэу щытщи, "Іу"р абы и зы ІэнатІэрщ; ужьыгьуэр кызыдынэса щІыпІэ ІэнатІэр "Іу"рщ. А ужьыгьуэр зэрыкІуатІэрэклэІэй, "Іу"ри мэкІуатІэр; икІи, "Іу"р гьэкІуэтэнри ужьын Іуэхугьуэрщ. Аращ, "Іу"р функциял зэманклэрэ (Іуэ) "ху"ным утыку кырылхьэр зы ужьыгьуэ зэрыхьукІэрэу зы "Іуэху"р кызырыхьу щІыклэр.

О:

ТІанэ, ипщэклэ кьэдгьэлыэгьуауэ щыт координат системэм абсисрэ ординатыр зыщыхьхьэпІэу щытыр математикэ символу кызырагьэлыагыуэр "о"рщи, ар "оргин" жыхуаІэрщ. Ар бжыгьэклэ жыІэпхьэу щытмэ, бжыгъэ зимыІэрэ мыхьуаращи, бжыгъацІэу "зырикІ (0)" жыхуаІэрщ. Бжыпхьэрэ кьэпщытапхьэу щыт функцэр зыдэщымыІэрэ, кызыщыхьуу щыт щІыпІэращ ар. Ар кьэхьупІэрэ кІуэдыпІэрщ.

АдыгэбзэкIэ "ит зэман"ыр къэзыгъэлыагъуэу щыт макъыр "о" макъырщи, ар икIи математикэ символу "къахъупIэ"р къызэригъэлыагъуэм езэгъыу щыту жыIэпхъэщ: МатематикэкIэ "о" символом кыигъэлыагъу щыIупIэр къэхъупIэрщ, оргиерщ, оргинырщи, джарэ зы функцэу утыку итыр кыызхъукIарщ абдежыр. ИкIи, щыIэу щыт функцэр щымыIэ зыщыхъужырщ. ТIэ, сытри щыджыр иджы зэрыхъукIэрэу, "иджы"р оргиерэ оргинуй лъытапхъэщ. Къэхъур кыызщыхъурэ щыджыр "иджы"ращи, ар икIи, джауэ щыт гуэрыр щыхъырщ; икIи, щIэуэ джыр кыызщыхъурщ.

"О" макъыр "эу" макъ зэгухъахэм кыитехъукIауэ зы макъыу хэт хъуауэ щытщ адыгэбзэми, ипщэкIэ мы макъхэм теухуауэ жытIахэр гурыIуэгъуэмэ, "эу" макъ зэгуэтыр зэманыгъуэ ужь хъурейуэ зэрыщытыр нахуэ хъунщ. Ар щыхъукIэй, "о"р иужькIэ къэхъуауэ щыт зы макъми, макъыбзэ логиер зэрылажьэрэкIэ къэхъуарэ, джыпIэр ("иджы"р) игъуэджэу кызыIуапхъэу зы макъыу зэрыщытыр гурыIуэгъуэнщ.

"О"р, зы гуэрыр зыщымыIэрэ (0), щыIэрэ функцэр утыку кыхъэн IэмалыгъуапIэу щытырщи, ар джыпхъэ гуэрым и джыпIэрэ и кIуэдыжыпIэ (иджы) зэрыхъукIэрэу, математикэ оргиныр къэзыгъэлыагъуэу къэсэбпырщ.

Аращи, сытри къэзыIуатэу щытрэ бзэр зыгъэлажьэу щыт "сэ"р функциял зэманым зытет щыIупIэр зы итыпIэщи, абдежыр "сэ"м "э" ужьыгъуэу (у) зэрилъытэм кыызэрыгуэкIкIэ, псалъэр "сэ"м кыызэрыгуэкIрэ и ит зэманыгъуэу мэлажьэр: "сокIуэ".

Ы:

Зы макъыр щхъэжу зэрыщытрэ, оригиналу иджыр къэзыгъэлыагъуэр "ы" кIэух пыту кыыщыIурщи, ар "ы"м дыщытепсэлъыхъым щыгъуэ гурыIуэгъуэ хъуагъэнщ. Зы макъым зы гуэр иджу щытщи, ар зы гуэр оригинал гуэру зэрыщытыр къэзыгъэлыагъуэр "ы" кIэухкIэ кыыщыIурщ. ТIэ, зы макъым "э" кIэух иIэрэ зы Iуэхугъуэ гуэр иджу щыт щыхъуам щыгъуэй, абы аргуэрэу "ы"р кыыпыхъэжмэ, а макъыр и оригиналыпIэм иришэжынщ. Зи кIэухыр "ы"уэ щыт макъыр, оригиналу щыт макъырщ.

Зы макъыр оригиналу зэрыщытым кыызэрыгуэкIкIэ, абы ужьыгъуэ щыгъуэтыр а нэхъ мащIэу зы "э" кыыщыпыхъэрщи, апщыгъуэм зэманыгъуэрэкIэ мэужьыр. Дэтхэнэ зы макъ щэхум езым и Iэмалыгъуэр оргину зэрыщытым кыызэрыгуэкIрэ зэрелъытарэкIэ, абы "э" кыыщыпыхъэм щыгъуэ, математикэу, координат системэм техъэрэ ужьу жыIэпхъэщ; зэманым елытауэ зы функцэр ($f(t)$) къэхъуауэ жыIэпхъэщ апщыгъуэм. ТIэ, зы макъыр оргиным зэритрэ оригиналу зэрыщытым текIарэ (э кыыпыхъэмэ), функциял зэхъуэкIыныгъэм (э) кыызэрыгуэкIкIэ зы функцэу ужьыгъуэ игъуэтауэ щыкIуэм щыгъуэ, аргуэрэу "ы"р кыыпыхъэжрэ "э"р пыхужмэ, а макъыр зэрыщытарэ гъуэгум щытехъа щыпIэм мэкIуэжыр; зэманыр похужри зэманым темыхъауэ зэрыщытам хуэдэ мэхъужыр; зэманыр кыыздемыжьауэ щыт оргиным хохъэжыр, и оригиналыгъэм мэкIуэжыр. Ар математикэрэ координат системэу жыпIэмэ:

« $y = f(t)$ »щ; зэманыгъуэр (э) зэрыкIуэдым (ы) кыызэрыгуэкIкIэ, " $t = 0$ "щи, тIэ, " $y = 0$ " хъунщ; апщыгъуэми, Iуэхур " $f(t) = 0$ " хъунщ».

ТIэ, мы къэхъуа Iуэхур, зы макъыр "ы" кIэухыу щылажьэм хуэкIуэжын Iуэхугъуэрщи, зэманыгъуэм елыта функцэр къэхъуркыыми, а макъыр и оригиналыпIэм зэрыиткIэрэу зы *потансиял* функцэу зэрыщытым хуэдэ мэхъужыр. Ар, математикэрэ функцэ Iуэхугъуэм дызэрытепсэлъыхъым кыызэрыгуэкIкIэ "F"уэ гъэлъэгъуапхъэу щыту лъытапхъэщ.

Мыр оригиналу зы операцэрщи, "ы" кIэухкIэ къэIуу щыт макъхэр и оригиналыпIэм зэрыхуэкIуэжымрэ, математикэкIэ оргиныр зэрагъэлъэгъуауэ щыт "о" символом игъэзащIэр

зэрызэхушытыр утыку кырильхэу зы шапхэщ: "О"р "иджы"рэ ит зэману шытыр кызылуэ макъ зэрыххурэ, ари кээхуэлуэ зэрышытым кызыэрыгуэклэ оргину зэрышытымрэ, макъыр "ы" клэухклэрэу оригиналу утыку зэритыр зыпызыщлэу зы операцэ шапхэщ.

Ауэ, "ы" макъым игъэзащлэр, сыт шыгъуэй мыпхуэдэу оргиным игъэклэужын луэхугъуэркъым. Ар кызыпыхэу шыт псалъэм и мыхъэнэм кызыэрыгуэклэ, а псалъэм иджу шытыр кыгъэувылэр; а псалъэрэ функцэу шытыр, ординат лъэныкыуэу кызыдынэсам тету кыгъанэр. Математикэу, ординатыр кызыэрыувылэрэ функциял зэхуэкыныгъэ кызыэрымыхъум кызыэрыгуэклэрэу, а функцэр мыужьыж мэхури, а кызыэрына щыклэрэ зэрыджауэ зэрышытым тету кыоувылэр.

Ар щыхуклэй, джауэ шытыр зэрышыту кызытоувылэри, иужьрей дыдэу зэхуэкыныгъэ щыхуа щыплэр зыхэлъыжу, а функцэр лимитацэ мэхур. Мырац зы псалъэм "э" клэухыр щыпыхурэ "ы"р кышыпыхэм шыгъуэ кээхур. Зэманыгъуэу (э) шылажэрэ шыкыуатэм шыгъуэ, абы "ы"р клэухуу кышыпыхэжым кээхуу шытыр мырац. А псалъэм хэту шыт макъхэм зэдаухуарэ "э" клэух зэрыпытклэрэу кыгъэхуауэ шыт мыхъэнэр кыоувылэри, мыкыуэтэжу зыдэшытым кыонэжыр. Мыпхуэдэу утыку кыххэу шыт псалъэхэр зэтеувылауэ, ехьэлларэ екыуэлапхэу гъэзэщлэн хуейуэ шыт псалъэхэу утыку кыоххэр: «Къэпсэлъэн, къэпсэлъын; лэщлагъэ, лэщлагъэ....».

Нытлэ, зы псалъэу зы функцэ зэтеувауэ шытым "ы" клэух кызыэрыпыхэу кыэтлуэтауэ шытхэр математикэ лъэныкыуэри хэтыжу кыэтлуэтапхэмэ, мыхэр жылэпхэнщ:

«Зы функцэр $y = f(t)$ »щи, "ы"р "э" клэухым иплэклэ зы псалъэм кышыпыхэм шыгъуэ, функциял зэман зэхуэкыныгъэр кызувылауэ аращи, ар $\Delta t = 0$ хъунщ. Ар кышыпыхум шыгъуэ, абы кыпэщытрэ кызыэрыгуэклэ зы джыгъуэ лэнатлэри кээхуркъыми, ар $\Delta t = 0$ м кызыэрыгуэклэ, $\Delta y = f(t + \Delta t) - f(t) = 0$ хъунщ. $\Delta y = 0$ хъууэ шытмэ, функцэр зэмыхуэклэрэ мыужьыжу, ординатыр кызыэрыувылаклэрэу зэрышыту кыанэрщи, утыку кыххэуэ шыт функцэр зэмыхуэкыу шытми, мыбдежым нэгъунэ ухуарэ (ар зы псалъэмэ, абы хэту шыт макъхэм зэдаухуауэ шыт мыхъэнэр) утыку кызыэрихъа щыклэу, зэрышыту кыонэр ($y = f(t)$). Ар щхэ, ар зэманклэрэу ужьыжкъыми, утыку иту шыт зы функцэпкъыу кыонэр; тлэ, ари "Fm" хуэдэу тхыпхэнщ».

**

Мы кыэтлуатэхэр математикэм кызыэрыгуэклэ кыэтлуатэу шыткъым. Ди луэхуу шыткъым математикэри. Ауэ, бзэм дыщытелэжыхъым шыгъуэ, флэкыплэ зэрымилэ щыклэу гулытапхэ кытхуэхуу шытщ математикэр. Бзэм и лэжьэклэрэ и логием дызэрыхыхэм кызыэрыгуэклэ, утыку кыитлэххэу шыт псалъэрэ гупшысэхэр математикэ щлэныгъэми кызыэрилуатэр гулытэ кытхуохур. Адыгэбзэм шыгъуазэ дыхуещыр математикэбзэми, арац математикэ терминхэм и гугъу щлэтщыр.

Тлэ, зы бзэр зы логиеу зэрышытым кызыэрыгуэклэй, и лэжьэклэм кыгъэлыагъуфыну кыщлэжыныщ математикэри. Ауэ, ипщэклэ зы гугъу зэрытщлам хуэдэу, зы бзэм математикэ лэжьэклэри макъхэм кызыэрыгуэклэрэ теухуэу утыку кырильхээн папщлэ, а бзэм и лъабжьэр щлэмыударэ зэгущу зэхэту шытын хуейуэ кыщлэжыныщ. Математикэ щлэныгъэри зы логие луэхугъуэрщи, бзэр зэрылогьерэ, и лъабжьэр щлэмыудауэ логие лъабжьэу шытмэ, тлэ, математикэбзэри кызытехуэкыныур абы утыку кырильхэ логьерэ гупшысэклэрагъэнщ. Арагъэнщ адыгэбзэм дыщытелэжыхъым шыгъуэ, математикэбзэри кыщлэунэхур.

Математикэ жыхуэтлэр зы логием тету шытырщи, ари зы бзэу шытщ. Икыи, ар кызытехуэклари цыхум и гупшысэращи, мыпхуэдэу гупшысэр утыку кызылэххэу шыт зы бзэр зы лъабжьэ щлэмыудараш. Зи лъабжьэ щлэудын дэнэ кыэна, натуралрэ козмикэр зэрилъабжьэрэклэ зы бзэу

зэрызэтеуварэ, кызырыху лъандэрэ зытету щыт логиер мыкӀуэдарэ мыгъуэшауэ щытщи, арагъэнщ мыпхуэдэу математикэбзэм дэщӀыгъурэ, ар кыигъэхуу щӀыщытыр адыгэбзэр.

Мыпхуэдэу щытщи, макъхэм я Іэмалыгъуэр мыкӀуэдауэ я *матесис*кӀэрэ зэрылажъу хэтщ адыгэбзэм. Макъ Іэмалыгъуэр кызырысэбэпыр утыку кызырихъа лъандэрэ зы лъабжъэм тету щытрэ, и матесисри имгъэкӀуэдауэ щытмэ, тӀэ, а макъыр щыбджыжым щыгъуэ, математикэми зыкыигъэлабгъуэнщ. Дэнэ къэна, математикэр утыку кызырихъэ логиер а лэжыгъэм кыигъэунэхужу щытщи, аращ ипщэкӀэ къэхуу щыт Іуэхугъуэр.

Математикэр зы щӀэныгъэ щхъэхуу утыку итщ нобэ. Абы езым хуэӀуауэ терминхэр иӀэжщ. Математикэ координат системэр зы операцэ системэрщи, абы Іуэхур зэригъэзащӀэ щӀыкӀэр езым хуэӀуагъэжщ. Бзэм макъхэр зэрыхэтрэ, матесису зэрылажъэри бзэ Іуэхугъуэу щытыжщ. Ауэ, адыгэбзэм хэту щыт макъхэм я матесисыр зэрымыкӀуэдам кызырыгуэкӀкӀэ, ахэр нахуэ пщӀырэ бджыжмэ, математикэ гупщысэр къатехъукӀыпхъуэу щытынщ. Ар дыдэу, математикэ гупщысэкӀэ убгъэдыхъэми, адыгэбзэ макъхэр тыншу бджыжыфынщ.

ИпщэкӀэ кыжытӀахэм кызырагъэлабгъуэу, адыгэбзэ макъхэр зы системэ зыджу щыт макъхэрщ. Натуралрэ козмикэм езэгъуу щытщи, ахэр зэрыужьыбзэмкӀэ къэхуауэ зэрыщытыр жыӀэпхъэщ макъхэри; зы математикэ системэр кызырыхуэрэ зэрызэтеувэ логиер яхэлъу щытщ ахэм. Дэтхэнэ зы системэр натуралрэ козмикэ системэм емызэгъуу щытми, ар, мыпхуэдэ лэжъэкӀэ зиӀэу щыт зы бзэм кыигъэлабгъуапхъуэу зэрыщытынур гурыӀугъуэнщ: Зы системэр натуралрэ козмикэ лъэныкъуэмкӀэ *тестрэ критикэ* зыщӀыфыну зы логие зиӀэу зы бзэу жыӀэпхъэщ адыгэбзэр.

Математикэри цӀыхум и зы Іуэхугъуэу щытщ; цӀыхур гупщысэрэ бзэ зиӀэрщ. Бзэр псэлъэбзэ закъуэу щыткъым; ар дэтхэнэ зы щӀэр кызырыхуэрэ зэрыужь щӀыкӀэр зытету щыт логиеращ. Ар щыхъукӀэй, математикэри зы логиеу щытщ; икӀи, цӀыху логием иухуауэ зы щӀэныгъэ *дисциплин*щ. Ауэ, гъэщӀэгъуэныр аращи, мы лъабжъэжыр нобэй, адыгэбзэм хэту щытщ; икӀи, ухуауэ щыт Юглид координат системэр критикэ зэрыпщӀыпхъуэу зыкыегъэлабгъуэр.

ИпщэкӀэ математикэ системэр кызырыхуу щӀыкӀэр бзэм и лэжъэкӀэм утыку кыырилъхъуэ жыӀэпхъэщ. ИкӀи, къэдгъэсэбэпауэ щыт математикэ терминрэ ІэнатӀэри, математикэ къежъапӀэу щытырщ. Ар щыхъукӀэй, дэтхэнэ зы математикэ дисциплинрэ ІэнатӀэу щытыр (*дифференциал, тригонометри...*) бзэ лэжъэкӀэм зрезэгъкӀэрэу къэгъэсэбэпыпхъуэу щытщ. ИкӀи, а математикэ системэхэм хильхъэну щыт еплъыкӀэ щӀэхэри къытехъукӀыну кыщӀэкӀынщ адыгэбзэм ущытелэжыыхъым щыгъуэ. Ди Іуэхур математикэркъым; ауэ, бзэр зэрылажъэм ухэлэжыыхъмэ, математикэр нэхъ лъэщрэ лъагъу къэзыгъэсэбэпыфыну математикантхэр къытхигъэкӀыну кыщӀэкӀынщ адыгэбзэм. ИкӀи, мы бзэр игъуэрэ хуэфашеу джарэ, и бзэщӀэныгъэр утыку кыхъауэ щыт хъумэ, тӀэ, математикэри тыншу гурыӀуэгъуэ зэрыхуфынури гулъытапхъуэу щытщ.

Дауи ирехъу, зы бзэрэ зы логиер пэжу щытрэ кызырежъа лъабжъэр зэрымгъэкӀуэдарэкӀэ лажъуэ щытмэ, козмикэу щытынщ, натуралуй щытынщ; мыхэм езэгъуу щыт математикэми дэщӀыгъунщ. Ар щыхъукӀэй, ахэм дэмыкӀуу щыт Іуэхугъуэрэ лъэныкъуэхэри зэрымыпэжыр кыигъэлабгъуэфынщ.

МАКЪ ІУЭР ГУПЫМ ЗЫ ХЭПЛЪЭГЪУЭЖ...

ИпщэкӀэ кызырыдгъэлабгъуам хуэдэу щытщи, "ы"р цӀыху макъ Іуэр нэкулъырщи, ар макъ Іуэрхэр кызытехъукӀырщ. Абы, япэрауэ кыхэхъукӀыр "э" макъырщи, ар, макъ Іуэрхэм и къэхъукӀэм и

къежыаплэрщ, и пэцлэдзэрщ. "Э"р зы клуэтэгъуэрэ хэхъуэгъуэу кызырыхъум кызырыгуэкклэ, ар зыдынэсым ельытарэ абы хуэзадэу утыку кыхьэр "и"рщ. Мыпхуэдэу макъ луэр клуэтэгъуэрэ къэхьуклэу утыку кыхьауэ щыт "э"рэ "и" макъитлым зэдащлэрэ, я зэхуакум дищлэу щытыр "у"рщ. Мыпхуэдэщ макъ луэр лъабжьэрэ ужыгъуэр кызырыхъур. Тлэ, макъ луэр лъабжьэрэ ужыгъуэр кыщыхьуаклэй, макъ луэрхэри ахэм кытехьуклынщи, аращ икли къэхъури, адрей макъ луэрхэр мы макъ луэр лъабжьэхэм къатыхьуклыр.

Икли гурылуэгъуэу щытщ, мы макъ луэр къэхьуклэр натуралрэ козмикэм зэрэзэгъыр. Макъ луэр лъабжьэу жыхуэтлэ мы макъхэр натуралу къэлуу щытщ: Ахэр, цыху клуэцлрэ жьэм, дэтхэнэ зы пэувэрэ къэзыгъуэуылэ зэрыщымылэрэклэ, жьыр натуралрэ хуиту кызырыжьэдэклым кыгъэхъуу щыт макъхэрщ.

Мыпхуэдэу къэхъауэ щыт макъ луэрхэм геометрикэ лэнатлэ зэраджри гурылуэгъуэнщ; икли, ипщэклэ ари жытлагъэхэщ. Макъ луэру жыхуэтлэу хуиту къэлхэр (макъ луэр пьытлахэр хэмыту) макъ щэхухэр зезышэрщ. Макъ луэрхэм зы геометрикэ лэнатлэ зэраджым кызырыгуэкклэ, макъзешэу кызыпыхьэрэ зэрэшэу щыт макъ щэхурэ макъдэклуашэхэр, зыдашэм шагъэджыр: Макъзешэр кызыпыхьа макъдэклуашэр, а геометрикэ лэнатлэм щоджыр. Тлэ, макъзешэхэр макъдэклуашэхэр зыщыджыплэрщ (мы, мэ, ма, ми, му, мо...).

Тланэ, макъ луэр гуэрхэр кызырыхъурэ кызтехьукл макъ луэрхэм кызырыгуэкклэ, щхьэжу зы щылэплэрэ зы щылэгъуэ зилэу щытхэрщи, ахэм кыкклэлыклуэу щыт макъ щэхухэр мы джыгъуэм кызырыгуэклрэ зэрелытарэклэ мэджыр (иджы, игъуэ, луш, ут, лэт...).

Мыпхуэдэу къэхъурэ, бзэм хэлэжьыхьу щыт макъ луэрхэр, кызырыхъурэ зэрызэклэлыхьэужыкклэу алфавитым хыхьэу щытмэ, нэхь игъуэ хьуну кыщлэклынщ. Икли, ахэр зэрыщыту хэтхэн хуейуэ кыщлэклын алфавитым. Тлэ, макъ луэрхэр алфавитым зэрыхэтхэн хуеймрэ, ахэр бзэм зэрыхэлэжьыхь щыкклэу, псалъэ къэхъунклэ кызырысэбэпхэми тлэклу тепсэлыхьыпхьэу кыщлэклынщ.

*

"Таб:4"ым кызырыгуэкклэ къэхъуарэ, бзэм хэлэжьыхьу утыку кыхьауэ щыт макъ луэрхэм и бжыгъэр пщыклууплщ:

«ы, лы, э, лэ, а, и, ли, й, е, е, ле, у, лу, о».

Нэрылъагъуу щытщ мы таблицэр кызырысэбэпклэрэу нэгъуэщл макъхэри кызырыхъуфыну зэрыщытыр; апхуэдэу къэхъауэ щыт макъхэр, адыгэбзэрэ абэзэбзэ жьэрыпсалъэхэмрэ нэгъуэщлыбзэхэм хэту щытщ.

Ар щхьэ, гулытапхэрэ гъэщлэгъуэныр аращи, макъ луэррэ макъзешэхэр кызырыхъу щыкклэри, ахэм ягъэзащлэу щытри, мы утыку кыхьауэ щыт макъхэм нэгъуэщл макъхэр кызыригъэщлыфыну зэрыщытри къэзыгъэлыагъуэрэ гурылуэгъуэ ищлыфу щытщ адыгэбзэм. Ар кызыхэклыр, япэрауэ, адыгэбзэр зы макъыбзэу зэрыщытращ; икли, адыгэбзэм макъ мыхьэнэ лэжьэклэр зэрилэрэ, макъхэм я матесисыр зэрамыгъэклуэдарэ, и лъабжьэр зэрыщлэмыударэщ.

Макъ луэрхэм ящыщрэ, лимитацэ хъауэ жыхуэтлэу щыт макъ пьытлахэр хомыбжэмэ, адрейхэр макъзешэщ. Макъ луэр лъабжьэу жыхуэтлэхэм къатыхьуклрэ хуиту къэлуклэ зилэ макъ луэрхэр макъзешэщ.

Адыгэбзэм зэрыхэтклэрэ макъзешэ къэлэн зымгъэзащлэу щыт макъ луэрхэм хуэдэу жылэпхьэщ нэгъуэщлыбзэ куэдым хэту щыт макъзешэ къэлэн зыгъэзащлэу щыт макъ луэрхэр:

«лы: *l*; лэ: *a*, *la*: *a*; ли: *i*; ле: *e*; лу: *u*».

Нэръялбагъуу шьтши, мы макъхэр зи макъзешэу шьт бзэ нэхьибэм, адыгэбзэм хэту шьтрэ, жьыр жэм хуиту кызырыжъэдэкIым кыгъэхьуу шьт макъхэр хэткъым. Макъ Iуэр лъабжьэу къэтлытауэ шьт макъхэри мыпхуэдэу натуралрэ хуиту кызырыIуэр жытIауэ шытащи, апхуэдэу макъ Iуэр къэлуныр зы лъабжьэщ. НэгъуэщI бзэ куэдым мыпхуэдэу хуитрэ лъэщу макъ Iуэр кызырыIур "ударенэ" Iуэхугъуэу ялытэр.

Адыгэбзэм дыкыхуэкIуэжмэ, абы макъ Iуэру кыгъэщIауэ шьтхэр, мы таблицэ (Таб:4) лэжыгъэми кызырыгъэлабгъуэрщи, мыхэрэщ:

«ы, Iы, э, Iэ, а, и, Iи, й, е, Iе, у, Iу, о».

Мыбы "е"мрэ "е"р зэхуэдэу тхауэ шьтши, алфавитым зэрыхэтхам хуэдэу а макъитIри "е"уэ къэдгъэлъэгъуэнщ. Tэ, зы жьэрыпсалъэ пыухытыкIауэ къэсэбэпуй жылэпхъэ мыхъуми, "ы"м кытехьукIауэ шьт "Iы"ри хэтыжу, Къэбэрдей алфавитым хэтын хуейуэ лъытапхъэ макъ Iуэр бжыгъэр пщIыкIуэщ зэрыхьур:

«ы, Iы, э, Iэ, а, и, Iи, й, е, Iе, у, Iу, о».

Мыбы нэмыщI, макъ зэгъуэт гуэрхэри зы тхыпкъкIэ тхыпхъэй мэхъури, аращ Крил алфавитым кызырыгуэкIкIэ адыгэбзэ алфавитми кыыхыхъауэ шьт "я" тхыпкъыр. "Я" тхыпкъым кыгъэлабгъуэу шьт макъхэр "иа" (икIи, "йа") макъ зэгъуэтхэрщ. "Я" тхыпкъым хэту шьт макъхэр икIи макъзешэу шьтщ; ауэ, "я" тхыпкъым кыгъэлабгъуэу шьт макъхэр зы *слогу* шьтши, макъзешэ къэлэн игъэзащIэркъым. "Я" тхыпкъым хэту шьт макъхэр макъ Iуэру зэрыщытым кызырыгуэкIкIэ, а слогри Iуэру къэлуу шьтши, ари хэббжэмэ, Адыгэ алфавитым хэту шьт макъ Iуэр тхыпкъхэр зыкIэ мэбагъуэр.

Tанэ, "я" тхыпкъым теухуауэ жылэпхъэхэр шьтIэщ: "Я" тхыпкъым кыгъэлабгъуэу шьт макъ зэгъуэтыр нахуэрэ IупщIыу шьт макъхэрщ; ахэр зэрызэгухъэкIэ яджыр зэхъукIыркъым, зэрыщыту шьтыжхэщ. "Е" тхыпкъым иджым хуэдэу (из, эи) зы IуэхугъуэщIэ утыку кыхьэркъым "я" тхыпкъым кыгъэлабгъуэ макъхэмкIэ. Ар щыхъукIэй, "я"м хиубыдэу шьт дэтхэнэ зы макъыр зэрыщыту тхыпхъэщи, щхъэхуэу "я"р къэгъэсэбэпын ухуэныкъуэжынкъым. Ауэ, алфавитым щыхэткIэ "я" тхыпкъыри хэббжэжынщ.

Tэ, Къэбэрдей алфавитым хэту шьт макъ Iуэрхэр ипщэкIэ кызырыдгъэлъэгъуам хуэдэу зэкIэлъхъэужьыкIэ иIэу шьтыныр игъуэщ. Мы зэкIэлъхъэужьыкIэм зэрэзэгъкIэрэу, макъ Iуэр гупхэри нахуэу шьтщ. Макъ Iуэхэр зэхэгъэкIыпхъэу шьтмэ, ахэр "э, и, у"м кызырытехьукIым кызырыгуэкIкIэ гуп зэрыщIыпхъэр мыпхуэдэу лъытапхъэщ:

«Ы, IЫ»; «Э, IЭ, А»; «И, IИ, Й, Е, -Я-, IЕ»; «У, IУ, О».

МАКЪ IУЭРХЭР ПСАЛЪЭ ЗЭРЫХЪУРЭ, АХЭМ ПСАЛЪЭ КЫЗЭРАГЪЭХЪУ ЩЫКIЭР

Макъыбзэу шьт адыгэбзэм хэту шьт макъ Iуэрхэм и зы бжанэр, кызырыIу щIыкIэу зы мыхъэнэ утыку кызылхъэу шьтхэщи, а дэтхэнэ зы макъыр зы псалъэу лъытапхъэщ:

«Iэ, а, и, е, Iе, у, Iу».

Ауэ, макъ Iуэррэ макъзешэ къэлэн зыгъэзащIэу шьтхэр нэхьибэу зыхуэсэбэпым кызырыгуэкIкIэ рол зилэ макъхэу шьтщ. Ахэр ипщэкIэ кызырыдгъэлъэгъуарэ кызырыхъауа щIыкIэм кызырыгуэкIкIэ, ахэм геометрикэ рол ягъэзащIэу шьтщ.

Зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм и макъ Іуэрхэм, ипщэкІэ утыку кызырихьам кызырыгуэкІкІэ гурыІуэгъуэу щытци, я къэлэнрэ ягъэзащІэр, зы геометрикэ Іуэхугъуэу щытщ. Макъ Іуэр гуэрхэм я Іэмалыгъуэм кызырыгуэкІкІэй, занщІэу глагол лэжъэкІэ ягъуэтыр:

«Ин, ун, Іун» макъхэр занщІэу глагол мэхъур; мыхэм щыщ макъитІым "э"р кыщыпыхьэм щыгъуэй аргуэрэу занщІэу глагол мэхуэр (уэн, Іуэн)».

Макъыбзэу щыт адыгэбзэм, мыхьэнэу кыгъэщІын Іуэхугъуэм теухуауэ, макъ Іуэрхэри зэпохьэр; ахэр зэкІэлъхъужьу кызырыІуфым кызырыгуэкІкІэй, зы мыхьэнэщІэ утыку кыралхьэри, псалъэрэ жылэгъуэхэр яухуэр. Япэрауэ, "ы" макъым ипІэм иувэу щыт "э"р макъ Іуэрхэм икІэм кыщыпыхьэм щыгъуэ, псалъэщІэхэр утыку къохьэр:

«Уэ, Іуэ; "е"уэ щыт "иэ"ри мыпхуэдэщ; "э" куэдагъуэ щыт "а"р "и"м кыщыпыхьэм щыгъуэ, и къэІукІэу щытрэ "я" тхыпкъым кыгъэлъагъуэ "иа"ри ардыдэу щытщ».

НэгъуэщІ макъ Іуэрхэри зэпыхьэфу щытци, зэкІэлъхъужьу къэІуу псалъэрэ жылэгъуэхэр утыку къохьэр:

«ИІэ, яІэ (иа-Іэ), уІэ, аІэ, ай тІур, ае, ауэ, еІэ, еуэ, еуей, еІу, иІу, ей, уи, уей, уае...».

Макъ Іуэрхэр зэрызэгухьэрэкІэ къэхъуу щыт мы псалъэрэ жылэгъуэхэр зы таблицэм иту къэгъэлъэгъуапхьэщ; апщыгъуэм икІи, зэгухьэрэ зэгумыхьэу щыт макъхэр нэхьыфІыжу гулгытапхьэ хъунщ, икІи, мыбы и щхъэусыгъуэу щытхэри къэунэхупхьэ хъунщ.

Мы псалъэм кызырыгуэкІкІэ, макъ Іуэрхэмрэ макъ щэхухэр зэрызэгухьэрэ псалъэрэ псалъапхьэхэр утыку кызырихьэр къэзыгъэлъагъуэу зы таблицэрщ "Таб:9"ыр.

Бзэ лэжъэкІэрэ, ар зэрызэтеувэ щІыкІэр, псалъэхэр утыку кызырихьэр макъхэр зэрызэгухьэкІэрщи, макъ зэгумыхьэу щытхэри хэплъэгъуапхьэщ мы таблицэми, зэгухьэфу щыт макъхэм утыку кыралхьэу щыт псалъэрэ жылэгъуэхэр е псалъапхьэхэр хэплъэгъуэфу щытщ мы таблицэм.

Таб: 9

	Сы, э	Цы, э	Цы, э	Дзы, э	Зы, э
Э	Сэ	ЦІэ	Цэ	Дзэ	Зэ
Іэ	Іэс, Іэсэ, Іэса		Іэц	Іэдзэ, Іэ дзэ, Іэдз, Іэдза, Іэ за; дзыІэ, дзыІа, дзаІэ, дзэІэ, дзаІа	Іэзэ, Іэза; зы Іэ, заІэ, заІа
А	Са	ЦІа		Дза, адзэ	За, азэ
И	Ис, исэ; си, сэй, саи	ИцІ, ицІэ, и цІэ; цІэи	И цы; цыи	Идз, идзэ, идза, и дзэ, и дза; дзыи, дзэи, дзай, дзэя, дзая	Из, яз, язэ, яза, изэ, и зы, и зэ; зи, зыи, зэй, зае, зыя, зая,
Ии	Иис				
Й	Сый, сэй, сай	цІый, цІэй, цІай	Цый, цэй	Дзый, дзэй, Дзай	Зый, зэй, зай

Е	Ес, есэ; се, сые	еңі, еңіэ; цые, ціе, цей	Це, цей	Едз, едзэ, едза, ядза, я дзэ, ядза; дзые, дзе, дзей, дзае	Ез, яз, езэ, язэ, езы; зе, зей, зые, зэе, зае,
У,э	Ус, усэ, уэс, уасэ, уса, уаса; сыуа, сауэ, сауа, сыуэ, сэуэ	уңі, уңіэ, уңіа, уэңіа, уңа, уңа; ціу, ціуу, ціууэ, ціуа, ціау, ціауэ, ціауа	Уц, уэц, уцэ; цыу, цыуэ, цэу, цау, цауэ	Удз, удзэ, уэдз, уэдзэ, удза, уадза, уа дза; дзыу, дзэу, дзыуэ, дзэуэ, дзауэ, дзыуа, дзауа	Уз, уза, узэ, узаа, узэ, уазэ, у зэ, уэ зэ, уа зэ, уэ зы; зэу, зауэ, зэуа, зыуэ, зыу, зу
Іу,э	Іус, Іусэ, Іуэсэ, Іуасэ, Іуса, Іуаса; сыІуэ, сыІуа, сэІу, сэІуэ саІуэ, саІу, саІуа	Іуңі, Іуңіэ, Іуэңіа, Іуаңіа, Іуаңіа, Іуэңіа, Іуаңіа, Іуэңіа, Іуаңіа; ціІу, ціІуу, ціІууэ, ціІуа, ціІау, ціІауэ, ціІауа	Іуц, Іуэц, Іуац, Іуэц, Іуэцэ, Іуацэ; цыІу, цэІу, цыІуэ, цэІуэ, цэІуэ, цэІуэ	Іудз, Іудзэ, Іудза, Іудзэ, Іуадз, Іуадза, Іуэдзэ, Іуэ дзэ, Іуа дзэ; дзыІу, дзыІуа, дзыІуэ, дзаІуэ, дзэІуэ, дзаІуа	Іуз, Іузэ, Іуза, Іуэз, Іуазэ; зыІу, зы Іу, зэІу, зэІуэ, заІуэ, зэІуа, заІуа, заІу, зыІу, зыІуэ, зыІуа

Щапхъэу къэтхъауэ щыт макъ щэху зы бжанэмрэ макъ Іуэрхэр зэрызэгухьэрэклэ утыку кыхьэу щыт псалъэрэ жылэгъуэхэр зэрымыващІэр гулгытапхъэу щытц. Мыпхуэдэ хъуну кыщІэкІынщ зы макъыбзэм псалъэхэр кызыэригъэщІ щыкІэри, а макъхэр зэрызэгухьэф Іэмалыгъуэм кызыэрыгуэкІрэ зэрелытарэклэ утыку кыхьэфыну щыт псалъэрэ жылэгъуэм и бжыгъэр клэ зымыІэу лытапхъэщ.

ЩыпІэ куэд имыубыдын папцІэ "ы, Іы, о" макъхэр хэгъэклауэ щытц таблицэр. ГурыІуэгъуэщи, "ы"рэ "э" клэух зиІэу щыт макъхэм я куэдагъэрэ я жыжыагъэр "а" хъууэ щытци, щхъэжу "А" макъ сатырым хэмыту "а" макъыр кызыэрыхъур гулгытапхъэщ.

Мыр зы Іуэхугъуэ ІэнатІэу щытци, зы щапхъэу щыт мы таблицэм хиубыдэри макъ щэху зы бжанэрщ; тіэ, къэна лъэныкъуэхэм телэжыыхыныр, бзэм хэлэжыыхыныр зи гугъэу щыт еджакІуэхэм къахуренэ.

ЕЩЭНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪ ЩЭХУХЭР

МАКЪ ЩЭХУХЭР ЗЭРЫЗЭРЕЛЪЫТАРЭ, ЗЭРЫБАГЪУЭР...

Макъ щэхухэр макъ Іуэрхэм геометрикэ ІэнатІэ зэраджым хуэдэу математикэу щыту жылэпхъэкъым. Пэжыщ, я мыхъэнэ Іэмалыгъуэрэ я матесисыр зэрамыгъэкІуэдауэ бзэм зэрыхэтри, утыку кыралъхъэу щыт мыхъэнэрэ псалъэхэр мыпхуэдэу зэтеувэу щытыщ. Ар щыхъукІэй, я лэжыэкІэр математикэ операцэкІэ утыку кыльхъэпхъэу щытц. Ауэ, макъ щэхухэр кызыэрыхъурэ, щхъэжу яджу щытыр нэхъыбэу филозофии Іуэхугъуэу жылэпхъэщ.

Макъ щэхухэр цыху клэуэцым кыщекІуэкІ зы Іуэхугъуэу, "ы" клэухкІэрэ кызыэрыІурэ макъ кулым хэту зыкыщагъэлыагъуэм щыгъуэ, утыку кыралъхъэрэ къагъэлыагъуэр филозофии Іуэхугъуэу

жылэпхьэщ. Ар щыхьуклэй, дэтхэнэ зы макъ щэхум кыигьэлыагъуэу щыт филозофии йуэхугъуэм щхьэжу тепсэлхьыхьын хуейуэ щытщ.

Тлэ, макъ щэхухэм теухауэ мы пыкыгъуэм и гугъу зэрытщылънур, ахэм яку дэлъу щыт зэпыщлэныгъэрэ, мы зэпыщлэныгъэм кызызэрыгуэкклэй кызызэрыхъу щыклэм дытепсэлхьыхьынщ. Танэ, макъ щэхухэр мыхьэнэрэ псалъуэ утыку кызызэрыхьэм дытепсэлхьыхьынщ. Йужьрей йыхьэм макъ щэхухэм щхьэжу дыщытепсэлхьыхьым щыгъуэ, ахэр зэрыфилозофии щыклэм нэхьыфлыжу зыкыигьэлыагъуэнщ.

Тлэ, мы пыкыгъуэм и пэщлэдзэу, ипщэкклэ макъ йуэрхэм дыхэплъэжарэ ахэр гуп гупу зэрызэхэдгъэклэ лэжыгъэм хуэдэу, макъ щэхухэри зэхэдгъэклмэ, адыгэбзэ макъхэр алфавитым зэритын хуей щыклэм теухауэ жылэпхьэхэр утыку кыхьэну кыщлэклынщ.

Нобэ адыгэбзэ (къэбэрдейбзэ) алфавитым хэту щыт макъ щэхуу жыхуэтлэу щытхэр мыхэраш:
«Б, в, г, гу, гъ, гъу, д, дж, дз, ж, жъ, к, ку, кл, клу, къ, къу, кхъ, кхъу, л, лъ, лл, м, н, п, пл, р, с, т, тл, ф, фл, х, ху, хъ, хъу, ц, цл, ч, ш, щ, щл».

Мы макъхэр алфавитым зэрыклэлхьэужьыклэри, -макъ йуэр жыхуэтлэхэр кызызэрыхэгъэклэ щыклэу- мы зэрытхтам хуэдэу щытщ.

Алфавитым хэту щыт макъхэр зэрызэкклэлхьэужьыклэр урысыбзэ алфавитым зэрегъэщхьарэкклэ ухуауэ щытщ. Урыс алфавитым хэту щыт тхыпкхэм я зэкклэлхьэужьыклэри Европэ алфавит зэхэлхьэкклэм зэрэзгъэрэкклэ ухуауэ щытщ. Мы алфавит зэхэлхьэкклэри, а алфавитхэр кызытехьуклауэ щыт алфавитыжэрэ лъабжэм кыигъуэгурыклуам кызызэрыгуэкклэ утыку кыхьауэ зы йуэхуш. Танэ, макъыр мыхьэнэншэу зылытэу щыт зы щлэныгъэм кызызэрыгуэкклэ, макъхэм я зэкклэлхьэужьыклэр йуэхушхуэу ялытэу щытккым. Ауэ, алфавит зэхэлхьэкклэм зы *стандарт* илэу щытмэ, елэжыгъуафлэрэ гулытэгъуафлэ хьуну кыщлэклынщи, мыбы кызызэрыгуэкклэ, дэтхэнэ зы бзэм и макъхэр алфавитым щыхыхьэм щыгъуэ, зэхуэдэрэ зэщхьу зэхалхьэр.

Ар щхьэ, адыгэбзэ макъхэр мыхьэнэншэккым; икли, макъыбзэу щытщ адыгэбзэри, макъ лэмалыгъуэрэ мыхьэнэхэр зэрылъабжьэрэкклэу алфавитыр зэхэлхьа хьууэ щытмэ, нэхь гурылуэгъуэрэ гулытапхьэу зы йуэхугъуэ утыку кыхьэну кыщлэклынщ.

Макъхэм мыхьэнэ йлэу щыжытлэм щыгъуэ, макъыр зэрыдж щыклэу кыигьэлыагъуэр и мыхьэнэрауэ араш жытлэр. Ар щыхьуклэй, зэгъунэгъуу къэлэу макъхэм я мыхьэнэхэри зэгъунэгъуу щытщ. Тлэ, зэгъунэгъуу къэлэу щыт макъхэр зэрызэкклэлхьэужь щыклэу макъ гупхэр къэгъуэнэхуарэ алфавитыр зэхэлхьауэ щытмэ, адыгэбзэм нэхь къезэгъыну щытщ; икли, мыпхуэдэу зэхэлхьауэ щыт зы алфавитыр, абы елэжынухэмклэй нэхь тынш хьуну кыщлэклынщ.

Танэ, макъ йуэрхэм дыщытепсэлхьыхьым щыгъуэ зэрытлэгъуам хуэдэу щытщи, адыгэбзэм хэту щыт макъхэр утыку кызызэрыхьарэ, а утыку кыхьауэ щыт макъхэми клуэ пэтрэ нэгъуэщл макъхэр кызызэрагъэщлар гурылуэгъуэу щытщ. Ар щыхьуклэй, макъ гуэрхэр нэгъуэщл макъхэм къатехьуклауэ щытщи, мыхьэнэрэ макъклэй кызытехьуакларэ зыхуэгъуэнэгъу макъым ещхьщ; икли, а макъыр кызытехьуклауэ щыт макъым елытарэ пыщлауэ щытщ. Тлэ, мы макъхэр зы макъ гупу лытапхьэщи, ахэр зэкклэлхьэужьу хэтын хуейщ алфавитым.

Мы еплъыклэмклэй, макъ йуэрхэр кызызэрыхьурэ зызэрелытам кызызэрыгуэкклэ, гуп гупрэ зы лэнатлэу щытын хуейщ. Абы кыкклэлъыклуэну щыт лэнатлэри, иджы зи гугъу тщылуэ щыт макъ щэхухэрщи, ахэри гуп гупурэ зэхэгъэклэу зэкклэлхьэужьыклэр утыку кыльхьэн хуейщ. Мыпхуэдэу щытын хуейуэ кыщлэклынщ адыгэбзэ алфавитым и зэхэлхьэкклэр.

Зы макъыбзэу зэрыщытым кызырыгуэклэ, адыгэбзэм и макъхэр зэрыкуэдэр гурылуэгъуэу щытщи, а макъхэр зэрыкуэдым щышынэн хуейуэ щыткъым; дэнэ къэна, ахэр зэрыщыту хъумэнрэ, дэтхэнэ зы жьэрыпсалъэм хэту щыт макъхэри кызызэщыиубыдэу алфавитым игъэхьэн хуейуэ щытщ. Абы хэклэуадэ макъыр зы макъыбзэ лъабжьэм хэщырщ.

Натуралрэ езырыжу, бзэм и лэжьэкълэм кызырыгуэклэ клэуэду щыт зы макъым иджыр, а макъым и гъунэгъуу щыт нэгъуэщл зы макъым трильхэу, езыр клэудыжми и лэмалыгъуэрэ и мыхьэнэр зэрыгъэзашлэр *гарант* зэрищлклэрэу, бзэм хэклэудыкълэу жылэпхьэщ. Ар щхьэ, алфавитым зэрыхомыгъэхьам кызырыгуэклэ клэудыплэм ибгъахуэу щыт зы макъым и лэмалыгъуэр нэгъуэщл зы макъклэрэ натуралрэ бзэ логием езэгъуу щлэзомыгъэзэщлэфым папщлэй, -икли, ар уэ бгъэзэщлэфыну зы гуэркъым, ар зэманыгъуэрэ псэ луэхугъуэрэклэ мэгъэзашлэр-, бгъэклэуэду щыт зы макъыр бзэм и зы лэмалыгъуэрщ: Мыпхуэдэ зы луэхур зы хьэкъ хъууэ щыт гуэр щылэнкъым!

Аращи, ипщэкълэ утыку кыхьэрэ зы мыхьэнэ пыухытыклэ къэзыгъэлъагъуэу щыт макъ луэрхэри хэтыжу зэхэлъхьэн хуейщ алфавитыр. А нэхъ мащлэу, нобэ гъэзэщлэпхьэу щытыр аращи, мы жытлэхэм кызырыгуэклэ алфавитыр зумыхъуэклэу щытми, адыгэбзэм хэту щыт макъхэр зэрыщытыр кыщыгъэлъагъуэу хуейщ алфавитым и къежъаплэм деж.

*

Ипщэкълэ Къэбэрдей алфавитым макъхэр зэратха тхыпкэрэ, ар алфавитым зэрыхэт зэкълэуэжыкълэр къэдгъэлъагъуауэ щытщ. Мы тгхауэ щыт тхыпкхэр алфавитым зэрыхэтклэрэу, язэхуакум кыдэхьэу щыт макъ луэрхэр хэдгъэклэуэ къэдгъэлъагъуауэ щытщ. Мы макъ щэхухэр кызырылу щыклэм дызэрыщыгъуазэм кызырыгуэклэ макъ гупхэр утыку кыхьэнщ. Апщыгъуэм, яджу щыт мыхьэнэхэри зэрызэпэгъунэгъур гурылуэгъуэ хъуну щытщ. Макъхэр кызырылум хуэдэу мэджри, зэщхьу къэлэуу щыт макъхэм яджрэ утыку кырагъэхьэу щыт мыхьэнэхэри зэгъунэгъуу щытщ.

Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ ящлэу щыт зы еплъыклэм кызырыгуэклэ, макъ щэхухэр гуп гупу зэхэгъэкълэу хуеймэ, илъабжьэкълэ къэдгъэлъагъуауэ щыт гупхэр утыку кыльхьэпхьэу щытщ. Макъ щэхурэ макъдэклэуашэу утыку итхэр кызырылу щыклэу зэхэбгъэкълэу щытмэ, ахэр, мыхьэнэу яджым кызырыгуэклэ гуп гупу зэхэбгъэклэу аращ хъури; мы еплыклэм кызырыгуэклэ, зы телэжьыхьыгъуэм утыку кыыригъэхьауэ щыт макъ щэху гупхэр мыпхуэдэу щытынщ:

«С, ц, цл, з, дз»; «гъ, гъу, гъ-дж, г, гу»; «д, т, тл»; «ж, жь»; «щ, щл, ш»; «к-ч, ку, кл, клу»; «къ, къу»; «кхъ, кхъу»; «хъ, хъу»; «х, ху»; «хь»; «лъ, л, лл»; «п, пл, б»; «ф, фл, в»; «м, н»; «р».

Зи гугъу тцла еплъыклэм кызырыгуэклэ, зы гуп щлэу луэхугъуэри, мы къэдгъэлъагъуауэ щыт щыклэ закъуэрауэ жытлэркъым. Ауэ, макъхэр кызырылу щыклэрэ, зы макъым нэгъуэщл макъыр кызыэригъэщыфри хэтыжу, лэнатлэ лэнатлэу тепсэлъыхьыпхьэ щлауэ зы еплъыклэклэ утыку кыхьауэ щытщ мы макъ щэху гупхэр.

*

Макъ щэхухэр "с" макъымклэ къедгъэжъащи, абы дыщытепсэлъыхьым щыгъуэ, и щхьэусыгъуэр гурылуэгъуэ хъуну кыщлэклэу щытщ. Икли, мыпхуэдэу гуп зэрытщлэм и щхьэусыгъуэри, макъхэм дыщытепсэлъыхьым щыгъуэ нахуэ хъуну кыщлэклэу щытщ.

Ауэ, мы макъхэр мыпхуэдэу гуп гупу зэхэбгъэкълэми, тежылыхьын гуэрхэр щылэщ абы. Ахэр кызырыхьурэ, зыр зым елытауэ зэрыщытыр, зыр зым кызыэригъэщыпхьэу зэрыщытыр жылэпхьэщ. Жыплэ хъуну, мы макъхэр зыр зым зэрелгытарэклэ къэхьауэ; къэлун лэмалыгъуэр кызырысэбэпрэ, макъыр кызыдикл щыплэр технологиэу кызыэригъэсэбэпклэрэу, цыхум зы макъым нэгъуэщл макъхэр кыытиргъэхьуэу жылэпхьэщ.

Макъхэр зыр зым елытауэ "пхэшагъэ, щэбагъэ, дэгугъэ, псыгъуагъэ, гъумагъ, щэхугъэрэ луэрыгъэ"клэ зэгъунэгъурэ зэщхэщыкыу щытщи, мыпхуэдэрэклэй, зыр зым кыигъэщыпхэрэ кытехъукыпхэу зэхуытщ. Мыпхуэдэ еплъыклэмклэ убгъэдыхъуэ щытмэ, дэтхэнэ зы макъым и пхъашэрэ и щабэ къэлуклэ зилэ макъхэр къэгъэхъупхэу щытщ. Мыпхуэдэрэклэй, алфавитым нобэ хэмыту щыт макъхэри кызырэлупхэр гурылуэгъуэ мэхъури, кылуапхэу щыт дэтхэнэ зы макъыр зэрыхэмытыр гурылуэгъуэ мэхъур бзэм. Танэ, а макъхэм дэтхэнэ зыр нэгъуэщл адыгэбзэ жьэрыпсалъэм зэрыхэтри гурылуэгъуэщ. Мыбы, кылупхэу щытрэ бзэм хэт мыхъуа макъхэри, хэту щытарэ нобэ хэклъжауэ щыт макъ гуэрхэри зэрыщылапхэр гурылуэгъуэ кыпхуещыр.

Макъыр пхэшагъэрэ щэбагъэу зэрызэхъэщыкылым нэмыщл, дэтхэнэ зы макъым и пытла макъри къэхъупхэу жылэпхэщ. Ар щхэ, а макъ пытла псори бзэм хэтыжу щыткъым, е хэту къэсэбэпакъым. Ауэ, бзэм хэту щытрэ "л" нагъыщэклэ къэдымгъэлъэгъуауэ щыт макъ гуэрхэр нэгъуэщл макъхэм я пытлауэ къэлупхэу щытщ. Псалъэм папщлэ, "к" макъым и пытлар "кл" зэрыхъум хуэдэжу, "гъ" макъым и пытлари "кл" хъунщ; "ч" макъым и пытлам хуэдэжу къэлунщ "дж" макъым и пытлари, ар "чл" хъунщ. "Гъ, хъ, кхъ" макъхэм и пытлар "къ" хъунщ. Пытщэмэ, "щ" макъым и пытлауэ щыт "щл" макъыр, иккы "жъ" макъми и пытла хъунщ. Аращи, адыгэбзэм и макъхэм, дэтхэнэ зы лъэныкъуэрэ еплъыклэм кызырэгуэклэ зэпыщлэныгъэ зэрызыхуалэр жылэпхэщ.

Дэтхэнэ зы макъым и пытла макъыр хэтыжу щыткъым дэтхэнэ зы адыгэбзэ диялектым. "Ж" макъым и пытлари, "ш" макъым и пытла макъри къэбэрдеибзэм хэмыту щытми, клэхэбзэм хэтщ. Мыбы хуэдэу щытщи, абазэбзэ жьэрыпсалъэхэми нэгъуэщл макъхэм я пытлахэр хэту щытщ.

"Хъ" макъым и щабэу къэлуу зы макъи хэтащ адыгэбзэми, ар тыркубзэрэ (h) алманыбзэм (ch) хэту щыт зы макъым хуэдэу щытащи, и гугъу щытщлэклэ мыбдежым ар "h" тхыпкъымклэ къэдгъэлъэгъуэнщ.

Мыбы ещхъу къэлуу щытрэ, иджрэ кыкылыр мыналуэжу щытами, дыгъуасэ нэгъунэ адыгэбзэм зы макъыу кыигъэсэбэпу щытауэ зы макъырщ "хъ" е "h"м и пытлауэ лъытапхэу щыт а макъыр. А макъымклэ кырилуэу щытащ адыгэбзэм, нобэ "хъэрып" жыхуэтлэу щыт псалъэм ипэ иту щыт "хъ"ри, ар гурылуэгъуэ хъун папщлэ "lh"уэ тхынщ. А макъыр "хъ" макъым зэригъунэгъур гурылуэгъуэу щытщи, абазэбзэм хэту зэрыщытрэ кызырэсэбэпри, адыгэбзэ "хъ" макъ мыхъэнэм ещхъу щытщ.

Мы зи гугъу тщлы лэмалыгъуэхэмклэ бэгъуауэ щытагъэнщ макъхэри, ахэр мы лэмалыгъуэхэмклэ зыр зым кытехъукыу щытщ. Къэбэрдеибзэм нобэ хэту щыт макъхэри мыпхуэдэу зыр зым елытауэ зэрыщытым кызырэгуэклэ, зыр зым кытехъулауэ лъытапхэу щытщ. Мы зи гугъу тщлауэ щыт лэмалыгъуэхэм (щабэ, пхъашэ, пытла...) кызырегъэхъурэ зэрзельытаклэрэу, нобэ къэбэрдеибзэ макъхэу алфавитым хыхъауэ щыт макъхэр мыпхуэдэу гуп гупу тхыпхэщ:

«С, ц, цл, з, дз»; «гъ, гъ-дж, г»; «д, т, тл»; «ж, жъ»; «щ, щл, ш»; «к-ч, кл»; «къ, къу»; «кхъ»; «хъ»; «х»; «хъ»; «лъ, л, лл»; «п, пл, б»; «ф, фл, в»; «м, н»; «р».

*

Нэрылъагъуу щытщи, мы макъ гупхэм "у" клэух зилэу щыт макъхэр хэттхакъым. "У" макъыр ужыгъуэу зэрыщытым кызырэгуэклэ, "у"р клэух зыхуэхъуу щыт макъым и ужыгъуэ мыхъэнэклэрэ зы макъыщлэ утыку кыхъэу щытщ.

Гурылуэгъуэ зэрыхъунуращи, зы макъыбзэм лэмал зэриларэклэ макъ куэд хэтынущ. Макъыр кызырэхъуфынурэ зэрызэхъуэкыфыну лэмалыгъуэхэр кызырегъэсэбэпклэрэу макъ щлэхэр кыигъэщыну кыщлэкыныщ абы. Дэтхэнэ зы бзэри, зы зэманыгъуэм мыпхуэдэу щытагъэнщ. Бзэр макъклэ зэрыхуэу ипкъ итклэ, псалъэбзэм и лъабжьэр макъыбзэу щытщ. Дэтхэнэ зы макъыр зы джын

Імалыгъуэу зэрыщытым кызырыгуэкІкІэй, зы Іуэхугъуэр кызыригъэлыагъуфрэ абы теухуауэ кызырысэбэпкІэрэу, зы мыхъэнэ утыку къохъэр. А зы мыхъэнэу щытым зэрытеухуарэ абы зэрыпыщІарэкІэ къэхъуу щытыр зы псалъэу къосэбэпыр. Аращи, макъ кызыІуэрэ, ар зы бзэу къэзыгъэсэбэпу щІэзыдза цІыхум, нэхъ Іэмалыгъуэ куэд кыигъэхъун гупщысэкІэ макъхэр игъэбэгъуэн иужь итагъэнщ; макъхэр зы псалъэу кызырысэбэным папщІэ, ахэр игъэбэгъуэн гугъэ иІагъэнщ.

Макъ гъэбэгъуэн гугъэ зэриІэрэ, абы и ужь зэритыр щыжытІэм щыгъуэ, а Іуэхугъуэм щхъэкІэ хэтрэ елэжыу, ар зы модернизмэ Іуэхугъуэу жытІэркъым. ТІэ, натуралрэ псэ ужьыкІэм кызырыгуэкІрэ зэрелъытарэкІэ, цІыхум езыри зыщыщрэ зыхэтыжу щыт зы лъабжъэу натуралрэ козмикэ системэр зэрылажъэм и гугъу тщІыуэ аращ мыбдежым.

Мыбы кызырыгуэкІкІэй, макъхэр щабэрэ пхъашэу, дэгурэ пІытІауэ кызыриІуэрэкІэ игъэбэгъуэн Іуэхугъуэм нэмыщІ, макъхэм яджым и ужьыгъуэ Іэмалыгъуэу "у" кІэухыр кыигъэсэбэпщ. ЖыпІэ хъунуш, дэтхэнэ зы макъ гупым хэту щыт зы макъым и ужьыгъуэ мыхъэнэр зэрыхъупхъэрэ макъыу кызырыІуфынум кызырыгуэкІкІэ, "у" кІэух пыту макъ гуэрхэр утыку кыхъауэ.

ТІэ, пхъэшагъэрэ щэбагъэу, пІытІа зэрыхъукІэрэу утыку кыхъэу къэбэрдеибзэм хэту щыт макъ щэху гупхэр ипщэкІэ къэдгъэлъэгъуауэ щытщи, ахэм ящыщ макъ гуэрхэм "у" кІэух зиІэу къатехъукІ макъхэр къэдгъэлъэгъуэнщ. "Таб:10"ым, къэбэрдеибзэм нобэ кыхъэнэжауэ "у" кІэухкІэ къэІу макъхэмрэ, ахэр кызытехъукІ макъхэр кыгъэлыагъуэр.

Таб: 10

КІэух ↓	Гъ	Гь	К	КІ	Къ	Кхъ	Хъ	Х
У	Гъу	Гу	Ку	КІу	Къу	Кхъу	Хъу	Ху

Мы таблицэм хэту щымытрэ "у" кІэух зиІэу къэІуу щыт нэгъуэщІ макъхэри иІэщ адыгэбзэм. Ауэ, дызтелэжыыхърэ макъыу тхыр къэбэрдеибзэрщи, нэгъуэщІ адыгэбзэрэ абазэбзэ макъхэр хэдгъэхъакъым. Нобэрей Адыгей бзэм хэту щытрэ "у" кІэухкІэ къэІу макъхэм ящыщщ мыхэр: «Жъу, пІу, тІу, цу, шъу, шІу».

Мыпхуэдэу "у" кІэухкІэ къэІуу щыту нэгъуэщІ макъхэри хэтщ абэзэбзэми.

Къэбэрдеибзэм щхъэжу макъыу "у" кІэухкІэрэ къэІуу хэт макъхэр ипщэкІэ кызырыдгъэлъэгъуам хуэдэщ. Ауэ, мыпхуэдэу щхъэжу макъ мыхъуу щытми, "у" кІэухкІэрэ къэІуу макъ зэгуэту псалъэхэр хэтщ къэбэрдеибзэми, ахэри кІуэ пэтрэ щхъэжу макъ къэхъупхъэ гъуэгум тетыну щытауэй жыІэпхъэщ. Мы зи гугъу тщІыхэр "тІу, шу, цІу" псалъэхэрщ. Мыхэм къакІэлыкІуэу щыту лъытапхъэщ "пІу, ву, фу, ду" хуэдэ макъхэри. ТІэ, адыгэбзэр псэ ужьыкІэр зи лъабжъэу, сыт щыгъуэй лъэщыджэрэ лъхугъуэм иту щытщи, ар натуралу и ужьыгъуэм иту щытмэ, макъ Іэмалыгъуэхэм кІуэ пэтрэ макъыщІэрэ лэжъэкІэщІэхэр кыигъэщІыпхъэу щытщ. Мы къэтхъауэ щыт щапхъэхэри, "у" кІэух зыпыту щхъэжу зы макъ къэхъун гъуэгум тету щытауэ, ауэ, щтарэ дияуэ къэнахэу лъытапхъэщ.

ТІэ, ипщэкІэ "у" кІэухкІэ кызырыІуфым кызырыгуэкІкІэ, щхъэжу макъыщІэу утыку кыхъэхэмкІэй бзэм хэту щыт макъхэр бэгъуауэ щытщ. Мыбы кызырыгуэкІкІэй, "у" кІэухкІэ къэІурэ

утыку кыхьауэ щыт макъхэри хэтыжу, нобэрей къэбэрдеибзэм и алфавитым хэт макъ щэхухэр зэрыхьуар мыпхуэдэщ:

«С, ц, цІ, з, дз»; «гъ, гьу, гь-дж, г, гу»; «д, т, тІ»; «ж, жь»; «щ, щІ, ш»; «к-ч, ку, кІ, кІу»; «къ, къу»; «кхъ, кхьу»; «хъ, хьу»; «х, ху»; «хь»; «лъ, л, лІ»; «п, пІ, б»; «ф, фІ, в»; «м, н»; «р».

*

Гурыфугъуэр араци, "у" кІэх кызырыпыхьэрэклэ къэхьуу щыт макъхэр, зэгуэту щыт макъхэрщ; макъитІым кытехьукІауэ щыт макъхэрщ. "У"р зы макъым и кІэхуыу кызырылукІэрэу, зэкІэлыпытрэ зэхэжауэ къэІуфу щыт макъхэрщ ахэр. Зы макъыбзэм и макъхэр куэд ищІын системэр зэрылажьэм кызыерыгуэкІклэ къэхьауэ щыт макъхэрщ ахэри, мыбы хуэдэу, макъ щэху гуэрхэри зэпыхьэрэ къэІупхьэ зэрыхьуфкІэрэу, утыку кыхьэу щыт макъ щэху зэгуэтхэр къегъэхьур макъыбзэу щыт зы бзэ системэм.

ТІэ, зы макъыбзэм и лэжьэкІэу щытыр макъ ІэмалыгъуэкІэрщи, Іэмал зэриІэкІэ, макъхэр бэгъуэн хуейуэ щытагъэнщ. Араци, макъдэкІуашэ зэгухьэрэ зэхэжэу зы макъ пэлытэу къэІуфу щытхэр хэтщ адыгэбзэм.

Таб: 11

кІэ- ух ↓	Т	ТІ	Щ	Ш	Лъ	П	ПІ	Б	Ф
С						Пс			
Ц							ПцІ		
З								Бз	
Дз								Бдз	
Дж									
Гъ								Бгъ	
Гьу								Бгьу	
Г								Бг	
Т			Щт						Фт
Ж								Бж	
Жь								Бжь	
Щ						Пщ			
ЩІ							ПщІ		
Ш						Пш			
КІ		ТкІ					ПкІ		
КІу		ТкІу							
Къ							Пкъ		
Хъ	Тхъ		Щхъ			Пхъ			
Хьу	Тхьу		Щхьу			Пхьу			
Х	Тх			Шх		Пх			
Ху	Тху			Шху	Лъху				
Хь	Тхьэ		Щхьэ						
Лъ						Плъ			
Л								Бл	
ЛІ							ПлІ		

Ахэм яджу щыт мыхьэнэри, зэгухьэрэ зэхэжэу а макьыр кьэзыгьэхьуауэ щыт макьхэм я Іэмалыгьуэм кьызэрыгуэкІлэ, зы мыхьэнэщІэ Іэмалыгьуэу утыку кьохьэр. Макь кьэлукІлэІ, мыхьэнэкІлэІ, зэгухьапхьэрэ зы мыхьэнэ пыухытыкІа утыку кьызыгьэхьэфу щыт макьхэращ зэгухьэрэ зы макьыщІэ кьэзыгьэхьуу щыт макьхэр. Мы псалъэм кьызэрыгуэкІлэ, кьэбэрдеибзэм нобэ хэту щытрэ, зы мыхьэнэ пыухытыкІа зиІэу бзэм кьыхэсэбэпыхь макь щэху зэгүэтхэр хьболъагьуэр "Таб:11"ым.

Мы таблицэм теухуауэ мыхэр жыІэпхьэщ:

*Япэрауэ, кьэхьуагьащІэу кьэдгьэлъэгьуауэ щыт макь зэгүэтхэр зэрыттха щІыкІэр бзэм хэту зэратха щІыкІэм хуэдэу щытщ; ар щхьэ, ахэр кьызтехьукІауэ щыту кьэтлгыта макьхэм кІэщІэттхаш. Псалъэм папщІэ, "пцІы" макь зэгүэтыр кьызтехьукІауэ тлгыта макьхэр "пІ"рэ "цІ" макьыу щытщ; ауэ, ар "пцІ"кьыми "пцІ"уэщ зэрыттхар.

*ГурыІуэгьуэрщи, кьэбэрдеибзэм хэту кьэлуу щыт макь зэгүэт псори кьыгьэлъагьуэркьым мы таблицэм. Мыпхуэдэу макь щэхухэр зэрызэгухьэрэкІэ мыхьэнэщІэхэр утыку кьыхьэу хэтщ бзэм. Ауэ, мы зи гугьу тщІыуэ щыт ІэмалыгьуэрэкІэ утыку кьыхьэу щыт макь зэгүэт псори зы макь пэлгытэу лгытапхьэу щыткьыми, ахэр зы макь зэгүэт щхьэхуэу тлгытакьым; ахэм игьуэ кьыщысым щыгьуэ дытепсэлгыхьынщ.

*Кьэдгьэлъэгьуауэ щыт макь зэгүэтхэр зыхэту щытыр кьэбэрдеибзэраши, адреЙ адыгэбзэрэ абазэбзэми нэгьуэщІ макь зэгүэтхэр хэтщ.

*"Тхьэ, щхьэ" макь зэгүэтхэм "э" зэрыпытыр нэрылгыагьуши, ахэр "хьэ" псалъэм кьытзэрытехьукІам папщІэ, апхуэдэу щытщ; икІи, бзэми зэрыщытрэ зэмыхьуэкІыу лажьэу хэтщ.

ТІэ, макь щэхухэм кьатехьукІауэ ипщэкІэ кьэдгьэлъэгьуа макь зэгүэтхэм зы мыхьэнэ пыухытыкІа утыку кьызэралгыхьэм кьызэрыгуэкІлэ, мы макь зэгүэтхэри зы макьыбзэ лэжьэкІэм кьыгьэщІауэ щыт макьыщІэхэрщи, ахэри хэббжэу щытмэ, кьэбэрдеибзэм хэту щыт макьхэр зэрыбагьуэр нэрылгыагьуу щытщ.

МАКЪ ЩЭХУХЭМ ЯДЖРЭ Я ІЭМАЛЫГЬУЭХЭР

ИпщэкІэ макь Іуэрхэр кьызэрыхьурэ яджу щытыр гурыІуэгьуэ кьытхуэхьуауэ щытщ. Ахэр кьызэрыхьурэ, зэрыджыр геометрикэ Іуэхугьуэу зэрыщытри гурыІуэгьуэ кьытхуэхьуагьэхэщ. Ауэ, макь щэхухэр кьызэрыхьур нэхь кІуэцІ Іуэхугьуэрэ филозофие Іуэхуу зэрыщытыр жытІауэ щыташи, тІэ, ахэр макь Іуэрхэм хуэдэу гурыІуэгьуафІэ хьуну кьыщІэкІынкьым. Ауэ, козмикэрэ натуралым яджри зы геометрикэ Іуэхугьуэу лгытапхьэши, тІэ, макь ІуэрхэмкІэрэ утыку кьыхьэу щыт геометрием езэгьыу джыну кьыщІэкІынщ макь щэхухэри. Ахэм яджыр зы геометрикэ ІэнатІэу щыткьым; ауэ, мыпхуэдэу геометрикэу утыку кьыхьэрэ хьууэ зэрыщытым щхьэусыгьуэ хуэхьунри хэтыжу, геометрием и зы дэтхэнэ щІыпІэм кьыщыхьур кьэзыгьэлъагьуэ Іэмалыгьуэхэращ макь щэхухэм яджыр.

Макь щэхухэм яджыр макь Іуэрхэм хуэдэу зы геометрикэ ІэнатІэу щымытми, макь Іуэрхэм бзэм халэжыыхьыр геометие Іуэхуу зэрыщытым кьызэрыгуэкІлэ, бзэр зэрызэтеувэрэ псалъэхэр зыр зым зэрелгытарэкІэ кьызэрыхьу щІыкІэри геометрикэу щытщ.

Макь Іэмалыгьуэрэ мыхьэнэхэм телэжыыхьын Іуэхур иужьрей Іыхьэ лэжыыгьэу щытщи, мыбдежым ахэм я кьэхьукІэрэ яджу щытым мащІэу зэ дьхэплъэнщ; икІи, зыр зым зэрелгытауэ яджыр утыку кьызэрихьэм кьызэрыгуэкІлэІ, зэгьэпшапхьэу кьэунэхуну кьыщІэкІынщ. Макь щэхухэм яджыр

филозофии Іуэхугъуэу лъытапхъэщи, ахэр къэгъэунэхун Іуэхур дэтхэнэ зы макъым щхъэжу телэжыхьын зыхуэныкъуэу зы Іуэхугъуэрщ. Ауэ, ахэм яджыр зы Іэмалыгъуэу щытщи, *абстракцэу* яджрэ, зыр зым елъытауэ гурыІуэгъуэ щынырщ мыбдежым къытпэщыт Іуэхугъуэри, ахэр зэрызэщхъэщыкІым гулъытэ хуэщІын Іуэхугъуэрщ.

Мы лэжыгъэм къыгъэунэхуну къыщІэкІынщ икІи, макъ щэхухэр гуп гупу ипщэкІэ зэрызэхэдгъэкІам и щхъэусыгъуэр.

Щхъэжу щыт макъ щэхухэр къэдгъэунэхуу щытмэ, ахэр зэрызэгухъэрэ зэрызэхэжэу утыку къыхъэу щыт макъ зэгуэтхэри къызэрыхъу щхъэусыгъуэри гулъытапхъэ хъуну жыІэпхъэщи, щхъэжу макъ зэгуэтхэм телэжыхьыныр еІуанэрей Іыхъэм къыхуренэ.

«С, ЦІ, Ц, З, ДЗ» Гупыр:

Мы гупыр, щымыІэрэ мыхъур, щыІэр къызэрыхъу шхъэусыгъуэр, сытри зырэ зэхуэдэу зэрыщытрэ, абы къызэрыхидзкІэрэу хъууэ зэрыщытыр къэзыІуатэ макъ гупырщ.

ЩыІэ мыхъуауэ зэхэлърэ "цІырхъ"у щытыр, зы лъабжъэрэ зы нэкулъыр зэрыскІэрэу, абы нэгъуэщІыгъуэхэр къызхэкІыпхъэ зэрыхъу Іэмалыгъуэр; сытри зырэ зы псом къызэрыхэхъукІрэ зэрыхиубыдэр; ар зы къэрукІэрэ зэрыщыту зэрыкІуатэр къызыІуэ макъхэрщи, козмикэрэ геометрикэу утыку къыхъэхэр зэрыщытрэ, я щыкІэу щытыр къэзыІуатэ макъхэрщ. ИкІи, мыхэм хуэдэ Іуэхугъуэхэр бзэм хэзылэжыхь макъхэрщ.

Сы: Дэтхэнэ зы щыІэр къызэрыхъурэ зэрыужьым и щхъэусыгъуэрщи, "ы"м "э"р къызэрытехъукІым къыщыщІидзэу, зэман шабзэр (э) зыдынэсар зы джыпІэу (и) утыку къызэрихъэрэ, абдежым (иджы) щыджри "сы" ІэмалыгъуэрэкІэщ къызэрыхъур. Ар, дэтхэнэ зы хъугъуэрэ щыІэгъуэм и къэхъуныгъэм щхъэусыгъуэ хуэхъурщ. "Сы" Іэмалыгъуэр къэмыхъумэ, хъуну зы гуэр щыІэнкъым.

ЦІ: Ар щыІэ мыхъурщ, щыІэ мыхъунурщ, зэй щымыІарщ; нэхъ гурыІуэгъуэу жыпІэмэ, мыщыІэрщ; мыщырщ, мыщынурщ, зэй мыщарщ.

Цы: ЩымыІэ пэлъытэу щыІэ цыкІу гуэрырщ.

Зы: Ар нэхъ псоуэ щыІэгъуэ зиІэрщ, щыІэу щыт псори зыхэзыубыдэрщ; а нэхъ зэгущыгъуэрэ лъэщыгъуэ зиІэу щыІэгъуэрщ; нэгъуэщІ щыІэхэр къызхэкІрэ зыхыхъэжырщи, щыІэгъуэ пашэрэ лъабжъэрщ; икІи, сытри зыхэзыубыдэрэ зыхыхъэжу щыт псорщ.

Дзы: Зы гуэрыр зэрыщытрэ зыуэ къызэрынэрэкІэ кІуэтэнырщ.

«Гъ, Гъу, Гъ-Дж, Г, Гу» Гупыр:

"Сы" Іэмалыгъуэм къызэрыгуэкІкІэ, зы гуэрыр утыку къызэрихъэр, мыувыІэу зы гуэрхэр утыку къызэрихъэпхъэр, зы гуэр къэзыгъэхъупхъэрэ къызэрыхъур, ар къызтехъукІрэ, абы къытехъукІри къызыІуэ макъхэрщ. Хъугъуэ фыгъуэу гъащІэр къызщегъэрэ, ар щыухри; гъащІэ зиІэм пІэ хуэхъурэ зэрыхэкІуэдэжри къызыІуэ макъхэр зыхэт гупырщ.

Мо козмикэрэ натуралу геометрикэу ужьыр зэрыджрэ, зэрыджыпхъэу зэрыщытыр; абы щыІэгъуэщІэрэ псэугъуэр къызэрыхэхъукІрэ зэрыхэкІуэдэжыр къызыІуэ макъхэр зыхэзыубыдэ гупырщ.

Гы: ГъащІэм ехъэлІа Іэмалыгъуэхэр зыджырщи, "гъ"рэ гъащІэр къызэрежъэрэ зэрызэпыуду зэрыухыр къызыІуэрщ.

Гъу: "Гы" ужьыгъуэу щытырщи, "гы"м игъэзащІэхэр зэрыужьрэ зэрыкІуэдыжыр зыхэзыубыдэу щытырщ; мы Іуэхугъуэхэм пІэ хуэхъу Іэмалыгъуэрщ.

Гы-Джы: "Сы" Іэмалыгъуэ защІэу итым къыхэхъукІынур къызэрыхэхъукІ щыкІэр къызыІуэрщ. "Сы" защІэрэ зэхэту щытым къыгъэхъур "гы-джы" ІэмалгъуэрэкІэ утыку къохъэр. Мы макъитІыр нобэ адыгэбзэ жъэрыпсалъэ зэщхъэщыкІхэм зы мыхъэнэу къыраІуэ хъуа макъхэрщ.

Гу: "Гы (джы)" Імалыгъуэ ужыгъуэу шытырши, мыуыІэу джырэ джыпхъэу шытын Імалыгъуэрщ.

Г: "Гы-джы" Імалыгъуэм кыхэхъукІ зы къэру Імалыгъуэрщ. ФІуэ джын Іуэхугъуэм кыгъэщІырши, фІуэ джырщ.

«Д, Т, ТІ» Гупыр:

Зэхэлрэ зэпэшу шытрэ, лъэщыгъэ зиІэр; мыпхуэдэу зы псоуэ шытым щхъэщыкІыр; зырэ зэгущу зэхэлгыгъуэм хэпщІэрэ хэпщэу, ар зэккырызыхурэ зыгъэбагъуэр кызыІуэ макъ гупырщ. ТІэ, мыпхуэдэу бжыгъэрэ геометрикэу зы къэрууэ зэхэлъу шыт пори кызыІуэр; абы щхъэщыкІрэ щхъэщыкІыныгъэу кыхэхъухьыр; ар зерыкІуатэрэ зэрыбагъуэр кызыІуэ макъхэрщ.

Козмикэр зэхэту зэрыщытыр, зы геометриерэ зы псоуэ зэрыщытыр; абы хымыубыдэр зы щхъэщыкІыныгъэу гурыІуэгъуэ зыщІыр; абы езыри, абы хиубыдэу шыт дэтхэнэ зы ІэнаІэри зерыкІуатэрэ зэрыбагъуэм игъуэр кызырыхурэ, щхъэусыгъуэ хуэхур; мыпхуэдэу зэрызэхъэщыкІыр кызыІуэ макъ Імалыгъуэхэрщ.

Ды: Зэхэлрэ зэгущу шытырши, зы лъэщыгъэрэ зы купщІэ зиІэрщ; зэрыщыту зерыкІуатэр "дзы" ІмалыгъуэкІэрщ.

Ты: "Ды"рэ зэхэлъу шыт зы псом хымыубыдэрэ, абы и щхъэщыкІыныгъэ Імалыгъуэрщ.

Ты: "Ды"рэ зэхэлъу шытым хищІэрши, ар зы псоуэ зэрыщытым изгъэкІ Імалыгъуэрщ; зырэ зы лъэщыгъэу шытыр зэрызэхэлъ щІыкІэр зыгъэкІуэдрэ, ар зэхъэщыгъэкІырщ; абы зэхъэщыкІыныгъэрэ бэгъуэн Імалыгъуэу кыхуэкІуэрщ.

«Ж, Жъ» Гупыр:

Къэхурэ хъууэ шытым и лъабжъэр зэрымгъэкІуэдкІэрэу зэрылажъэрэ, зы жылэр хъууэ шытым зэрижерэкІэ зэрымкІуэду зэрыхъумауэ кызырынэр кызыІуэ Імалыгъуэр; дэтхэнэ зы гуэрыр хъууэ зэрыщытрэ, къэувыІэпІэ зэрымІэрэкІэ лажъэу зэрыщытыр кызыІуэ макъхэрщ.

Козмикэу къэхъуу шытрэ геометрикэу ужыр, сыт шыгъуэі иужъ кыыригъанэ гуэрхэр зэрыщІэрэкІэ увыІэгъуэ имыІэу зэрылажъэр кызыІуэрщ; абы зы къэувыІэпІэрэ зы итыпІэ зэрымІэр гурыІуэгъуэ зыщІ макъыр зыхэлъырщ. Ауэ, мыпхуэдэу мыуыІэу зэрылажъэ щІыкІэр кызыхэкІыр, кызырежъа къэрурэ нэкулъырши, ар зэрымгъэкІуэдыр гурыІуэгъуэ зыщІ макъ гупырщ. Козмикэрэ натуралу ужыгъуэ зиІэу шытыр, зы купщІэм кызызэрыгуэкІрэ зэрелгытарэкІэ зэрыужьыр; сыт къэхъуу шытрэ хъууэ шытми, а нэкулърэ жылэр зэрыхъумэрэ, абы зэрелхар кызыІуэрщ. А жылэрэ къэрур хъууэ шытым зэрижерэ зэрыхэлъкІэрэу хъур къохур.

Жы: Ар жану зы макъырщ; псынщІэрыкІуэрши, дэтхэнэ зы гуэрыр зыгъажэрщ; икІи, дэтхэнэ зы гуэрым мыуыІэу ирижерщ. Ар псынщІэрыжэу зэрыщытым кызызэрыгуэкІкІэ сытри зезыпхрэ зыпызыщІэрщ, зыпызыщІэжырщ. Иужъ дыдэ къэхъуар и лъабжъэрэ и къежъапІэм зышэжыф Імалыгъуэрщ. Ар зы жылэрэ жылэ лэжыгъэ зиІэ макъ Імалыгъуэрщ.

Жы: "Жы"м хуэдэу жану зы макъыу шымытми, увыІэпІэ имыІэу лажъэрши, лэжыгъэр кызызэрекІуэкІыр кызыІуэ макъ Імалыгъуэрщ. Ар кызызэрыІуатэ щІыкІэр увыІэпІэ зэрымІэкІэрши, зы Іуэхур блэкІа е къэмысауэ шытми, ар къэувыІэпІэрэ итыпІэ зэрымІэкІэрэ гурыІуэгъуэ зыщІыр "жы" макъырщ. Ар гъэпсэхупІэ зымыІэу лэжъакІуэу зы макъ Імалыгъуэрщ.

«Щ, ЩІ, Ш» Гупыр:

ЩыІэгъуэрэ щыІэ лъабжъэр кызызэрыхур; ар кызызыхурэ кызыдэхъу зэманыгъуэрэ щІыпІэр; щыІэ гуэрым езым хуэІуарэ и кІуэцІкІэ кызызыхур, ар утыку кызызэрыхур кызыІуэ макъ гупырщ.

Козмикэу ужьыгъуэу щытым кыхэхъукIым и щхъэусыгъуэр "сы" Iэмалыгъуэрщи, мыпхуэдэу джырэ утыку кыххэн Iуэхугъуэр кызыIуэр; зэманыгъуэ ужьым кызыэрыгуэкIкIэ кэхъуу щыт мы Iуэхугъуэр кызыщыхъу зэманыгъуэ IэнатIэр, ар кызыщыхъурэ кыздэхъу щыIпIэр кэхъыгъэлыагъуэр; дэтхэнэ зы щыIэу утыку кыххэуэ щытым езым кыхэхъукIыжри кэхъыIуатэ макъ Iэмалыгъэ гупырщ.

Щы: "Сы" Iэмалыгъуэу кэхъуу щыт защIэрагъэнщ "щы"ри, "сы"р зэрытыж щыкIэу сыуэ щытынарагъэнщ "щы"р; "сы" Iэмалыгъуэр иту зэрысыр "щы"уэщ. Зэман шабзэр зыдынэсым езырыжу щысрэ щыджым щыгъуэ кэхъури "щы"рщи, абдежыр "щыгъуэ" хъурщ; мы щыгъуаплэм кыщыхъуу щыт "щы"р зы зэман IэнатIэрэкIэ лэжыгъэ зэригъуэткIэрэу щыIэ мэхъур.

Зэман ужьыгъуэми "щы"р кызыэригъэхъур гурыIуэгъуэу щытщ мыбдежым; ар щхъэ, "щы"р зэман ужьыгъуэм кызыэрыгуэкIрэ зэрелыта закъуэу кэхъуу зы Iэмалыгъуэу кыщIэкIынкъым. Ауэ, ар кызыхэхъукIыр "сы" Iэмалыгъуэрщи, абы и кэхъукIэ щхъэусыгъуэр "сы"р иту щыт зэрыхъурщ.

"Сы" Iэмалыгъуэр кызыхуэкIуэрэ кызынэсым щыхэлэжыхъым щыгъуэ кэхъур "щы"рщи, апщыгъуэр зы "щыгъуэ"рщ. "Сы"р зынэсрэ зыхэлэжыхъым щыхэлэжыхъ щыгъуэращ "щы"рщи, ар мыпхуэдэу зэриткIэрэу зэрыджым кыхэхъукIыр зы зэманыгъуэ IэнатIэрэкIэ "сы"р зыхэлэжыхъыпхъэрщи, зы зэманыгъуэрэкIэ мыпхуэдэу "щы"уэ щытыр "щыIэ"рщ. "Сы"р кызыхуэкIуэрэ зыхэлэжыхъ хъум хэту щыхэлэжыхъыхукIэ, ар сыуэ щыт хъунырщи, мыпхуэдэу кэхъур "щы" Iэмалыгъуэрщ; икIи, мы "щы"р зэрилъабжьэрэкIэ зы зэман IэнатIэу "сы"р зыхэлэжыхъыпхъэу кэхъуращ "щыIэ" жыхуэтIэр.

Дэ езыхэр, зы щыIэу щытрэ, зи лъабжьэрэ кызыэрыхъу щхъэусыгъуэр икIэ нэгъунэ кызыгурымыIуапхъэу щытхэм, тIэ, "щы"ри икIэ нэгъунэ кызыгурымыIуапхъэу дыщыту кыщIэкIынщ. ИкIи, дэ "щы"р дызэрилъабжьэрэ, сытри "щы" лъабжьэу лъытаплэм дызэриткIэрэу, тлътэфыну щытхэр "щы"р зи лъабжьэу щытхэрщ.

Ауэ, "щы"м ипэрэ, "щы"р кызыхэхъукIыр "сы"уэ зэрыщытыр гурыIуэгъуэщи, "сы"р "щы"м аткIэрщ. "Сы"м ипэу щытрэ, "сы"м аткIэри "щы"рщи, ар "сы" Iэмалыгъуэ зыхэмылэжыхъырыщ; ар мысырщи, мыджырщ, мыджапхъэрщ; мыджерщи "щы"рэ щыIэ мыхъупхъэрщ, мыщыIэрщ. "Щы"м щхъэщыкIыр "ты"рщи, ари щыIэу щымытырщ; щыIэм щхъэщыкIырщ, ужьыгъуаплэ лэныкъуэрэ лэагIэу щытырщ.

Мы кэхъуатэхэм кызыэрыгуэкIкIэ, дэтхэнэ зы гуэрыр кыщыхъури, кызыщыхъури, кыздэхъури, сытри "щы"уэ зэхэлъхъауэ щытщи, "щы"р мыпхуэдэ IэмалыгъуэрэкIэ кэхъэбэпу бзэм хэлэжыхъу щытщ.

Щы: "Щы" лимитацэрщ "щы"ри, ар "щы"м кызыэрыхэхъукIкIэрэу, щыIэр кыздэхъуплэрщ, зы щыIпIэрщ. Дэтхэнэ зы гуэррэ хъуэу щытым и зы теплэгъуэрэ и зы итыгъуэр зы щыIпIэрщ. Сыт кэхъуми, кызытехъукIыу щытыр зы щыIрщи, щыIын Iэмалыгъуэм зэман ужьым кыхуихъыр "щы"рэ щыIэн"ырщ. "Щы"р "щы"м и лимитацэрэ и локализацэрщи, щыIэу щыт дэтхэнэ зы гуэрыр кызыщыхъуплэрщ. Дэ щыIым дызэрытеткIэрэу кэхълэжыр щыIын Iуэхурщи, тщыIым кызыэрыгуэкIрэ зэрелытарэкIэщ тщыIэри; икIи, тщыIэращ тщыIыфыр.

Шы: Дэтхэнэ зы гуэрым и кIуэцIкIэ кыхэхъукIыу кыщIэжрэ кыж гуэр щыIэу щытмэ, мыхэр "щы" Iэмалыгъуэм кыIуэтапхъэ мэхъур. Ар езырыжу кыжыпхъэу щытщи, мыпхуэдэу "щы" Iэмалыгъуэ кIуатэр "шэн" Iуэхугъуэр кызыхэхъыпхъэрщ.

«К-Ч, Ку, КI, КIу» Гупыр:

Мы макъхэм яджыр щыIэ гуэрхэм я щыкIэм ехъэлIа Iуэхугъуэхэрщ. Зы гуэрыр зэрыпсыгъуэрэ ку зэрымIэр, зы гуэрым ку зэригъуэтыр; псыгъуэрэ езырыжу зы щыIпIэм кыхэхъукIыр; мыпхуэдэу

кѣхъуу щыт шыІэ гуэритІым я зѣхуаку дѣлу щыт зы зэрелытѣгъуэфІыр кѣзыІуэу щыт макъ Іэмалыгъуэхэрщ.

Мыхэм козмикѣу зы гуэр яджу шымытми, щІым тету кѣхъурѣ шыІѣу щытхэм теухуа щІыкІэхэр кѣагъѣагъуэр. Ауэ, дѣтхэнэ зы ужыгъуѣу щытым зы курѣ кууагъ зэриІэри гулгытапхѣщ.

Кы-Чы: Мы макъитІыр адыгѣбзэм и жѣрыпсалхѣхэм зы мыхѣнэ яджу кѣсѣбѣпу щытщ нобѣм. А макъыр кѣызэрыІум хуэдѣщ, абы кѣыраІуѣу щытри, зы гуэрыр "зѣпыкын"рѣ "зѣгуѣкын" Іуэхугъуэхэр гурыІуѣгъуѣ ищІыу щытщ. Зы кѣэкІыгъѣм кѣыгуѣпкыу щыт зы кѣуѣдамѣ цІыкІури "кы"щ. Ар икІи, псыгъуэрѣ ку зимыІѣ пѣлгытѣу зэрыщытым хуэдѣщ "кы" макъым иджыр.

Ку: "Кы"рѣ ку зимыІѣм и ужыгъуѣу (у) кѣхъунур, абы ку зэригъуѣтынурагъѣнщи, ар кѣзыІуэр "ку" макъырщ.

КІы: "Кы" макъым и пІытІа макъыу щыт мы макъыр, псыгъуэрѣ ку зимыІѣ пѣлгытѣу, "кы" пѣлгытѣу зы кѣхъукІѣр кѣзыгъѣагъуэрщи, ар кѣэкІыгъѣхэм я кѣхъукІѣр кѣзыІуэрщ. Мыбы кѣызэрыгуѣкІрѣ, мыпхуѣдѣ Іуэхугъуэхэр кѣзыІуѣу бзѣм хѣлѣжыхъу щытщ "кІы" макъыр.

КІу: Ар "ку"рѣ "кІы" макъитІми кѣатехъукІыфу щыт зы макъырщ. "КІу"р, ку зыдищІѣу щытрѣ, лѣэныкѣуитІым язѣхуакум дѣлу щытыр лимитаѣ хъун Іуэхугъуэрщи, зи зѣхуакурѣ зи кум мыпхуѣдѣу кѣыдѣхъухъыр, мы зѣхуакурѣ кур зырѣ зѣхуѣдѣ щІын пѣлгытѣ Іуэхугъуэрщ. Ар кѣыздѣхъухъу щытхэм я зѣхуакур зырѣ зы пѣлгытѣу зѣпыщІѣныгъѣ зиІѣ мѣхъури, мыр зи зѣхуаку кѣыдѣхъухъхэм я и зы ІэмалыгъуэфІырщ. Дѣтхэнэ зы гуэритІрѣ лѣэныкѣуитІым язѣхуакум дѣлу щыт ужыгъуѣу, ахэм зыр адреім зэрѣплгытѣныгъѣфІыр "кІу" Іэмалыгъуѣм иджырщи, а Іэмалыгъуѣм ехѣэллѣрѣ хуѣкІуэрщ "екІу" жыхуаІѣр.

«Къ, Къу» Гупыр:

Утыку кѣыхѣнрѣ кѣхъуныр, а кѣхъуныгъѣм и ужыгъуѣу щытыныр кѣзыІуѣ макъ гупырщ.

Козмикѣу дѣтхэнэ зы гуэрыр кѣхъун Іуэхугъуэр зы "кѣы" Іэмалыгъуэрщ. Псалхѣм папщІѣ, "и" лѣэныкѣуэрѣ "иджым" кѣыщыхъун Іэмалыгъуѣу утыку кѣыхѣр кѣызэрихѣу зэрыщытыр кѣзыІуэрщ "кѣы" Іэмалыгъуэр. Дѣтхэнэ зы кѣхъур зѣпыщІѣрѣ, зѣгуѣмыкІрѣ зѣщхѣщымыкІыу ужѣу щытмѣ, ар "кѣу" Іэмалыгъуэрщи, козмикѣу кѣхъуу щытыр кѣызтехъукІым пыщІѣуѣ, абы и ужыгъуѣу щытщи, а кѣызтехъукІым и кѣуу щытщ. Ауэ, кѣызтехъукІам пымышІѣуѣ лгытапхѣу, зы гуэрым щхѣѣжу зы шыІѣгъуѣу щигъуѣтым шыгъуѣу, ар "кѣуѣ" псалхѣм игъѣзашІѣу зы Іуэхугъуэрщ.

Кѣы: Дѣтхэнэ зы гуэрыр утыку кѣызэрихѣр кѣзыІуѣу зы Іэмалыгъуэрщ "кѣы" макъыр. Зы гуэрыр кѣызхѣхъукІым хуѣкІуѣжын пѣлгытѣу, кІуѣдыпІѣм ихуѣжынри кѣиІуѣтапхѣщ "кѣы" Іэмалыгъуѣм.

Кѣу: КѣыхѣхъукІыныгъѣр кѣзыгъѣагъуѣу "кѣы"м и ужыгъуѣу "кѣу" хъунщи, ар кѣыхѣхъукІрѣ кѣыхѣхъукІыпхѣ хъуѣу щыту зы ужыгъуѣуэрщ.

«Кхѣ, Кхъу» Гупыр:

Кѣхъупхѣэрѣ лѣабжѣу щыт Іуэхугъуэхэр кѣзыІуѣу щыт макъхѣу лгытапхѣщ.

Кхы: КѣызхѣхъукІыпхѣэр зы лѣабжѣу зэрыщытыр кѣзыІуѣу макъыу лгытапхѣщ.

Кхъу: Мы кѣыхѣхъукІыпхѣэрѣ лѣабжѣу щытым и ужыгъуѣу хъурщ.

«Хѣ, Хъу» Гупыр:

Лѣабжѣу щыт дѣтхэнэ зы гуэрымрѣ, ар зэрылѣабжѣэрѣ абы и ужыгъуѣу кѣхъур кѣзыІуѣу макъ Іэмалыгъуѣу гупырщ.

Козмикѣу дѣтхэнэ зы гуэрыр кѣызтехъукІыр зы лѣабжѣэрщи, "хѣы"рщ. Зѣманыгъуэрѣ зы кІуѣтѣгъуэр кѣыздежѣэр зы лѣабжѣэрщи, "цІырхѣ"ырщ; абы кѣызэрытеужыкІкІлѣрѣу хъуѣу щытыр

козмикэрэ геометриеу утыку кыхьэрщ. Лябжьэрэ макъ Іуэр нэкулъу жыхуэтІа "ы" макъыр зы "хы"уэ лытапхьэрщи, абы кытехьукІыныгъэ хьурэ утыку кыхьэр "э"рщ. "Э" шабзэм кызырыгуэкІрэ зэрелытарэкІэ утыку кыхьэр "и"рщи, ари, езым кытехьукІыну щытхэм я лябжьэу зы хьырщ; абдежым (и) кытехьукІыр, абы и ужьыгъуэу иджырщи, дэтхэнэ зы гуэрыр кыщыхьурэ щыджыр иджырщ.

Хы: Ар зы лябжьэрщ. Дэтхэнэ зы гуэрыр лябжьэу лытапхьэ зэрыхьукІэрэу зы "хы"уэ щытырщ.

Хьу: Дэтхэнэ зы лябжьэу щыт "хы"м и ужьыгъуэу кьэхьурэ хьууэ щытыр кызыІуэ макъ Іэмалыгъуэрщ. "Хьу"р кызтехьукІыр "хы"рщи, "хы ужьыгъуэ"у щытыр "хьу"рщ.

«Х, Ху» Гупыр:

Зэхуэдэу зы тэфагъэрэ, захуэрэ зэхуэдэ защІуэ зы куэдагъэр; мыпхуэдэу зы лябжьэ хьууэ щытыр; мыпхуэдэу зэрыщыткІэрэу гьэкІуэтэн Іуэхугъуэу хун Іуэхур кызыІуэ макъ гупырщ.

Козмикэу кьэхьур хы пэлытэу захуэрэ зэхуэдэу лытапхьэщи, ар зэрыужь щІыкІэри мыпхуэдэу зэрыхьукІэрщ.

Хы: Захуэрэ зэхуэдэу, лябжьэрэ зы системэм и ординат хьупхьэу щытырщи, ар мыпхуэдэу Іэмалыгъуэ зэрыхьум кызырыгуэкІкІэ, япэрауэ зы псы хьуреишхуэм фІэщыгъэцІэ хуэхьуарщ. ИкІи, "хы"р а зи фІэщыгъэцІэм и макъым хуэдэу кьэІуу зы макъ зэрыхьури гулытапхьэщ.

Ху: "Хы"рэ зы зэхуагъэрэ куэдагъэр, зы лябжьэр зэрыщыту гьэкІуэтэн Іуэхугъуэу "ху"р "хы"м и ужьыгъуэ Іэмалыгъуэрщ.

«Хьы» Макъыр:

Ар зы гугъуехь макъыу кьэІурщ. Зы гугъуехь лэжыгъэр кыщекІуэкІрэ, абы и нэужьым зэхэпхыу щыт макъырщи, мыпхуэдэу Іуэху кІуэтэгъуэхэри кызыІуэрщ. Мы гугъуехь Іуэхугъуэхэр кьэзылэжь псэущхьэрагъэнщ "хьэ" фІэщыгъэцІэр зыхуэфашэр. А фІэщыгъэцІэр, нобэрей цІыхур кызтехьукІам игъэзащІэ Іуэхугъуэхэм кызырыгуэкІкІэ фІэщыгъэцІэ хуэхьуауэ кыщІэкІынщ.

«Ль, Л, ЛІ» Гупыр:

ГьашІэрэ псэугъуэм кыхьу щыт Іэмалыгъуэхэм кызырыгуэкІкІэ кьэхьуауэ щыт макъ Іэмалыгъуэхэу лытапхьэщ мы гупыр.

Льы: Псырэ, абы кытехьукІ псэм и ужьыгъуэу утыку кыхьэу щыт лъэм и лябжьэу щытырщи, лъэр кьэзыгъэщІрэ кызтехьукІырщ.

Лы: Дэтхэнэ зы лъэ зиІэм и гущІыІум трищІэрэ телъу щыту, шабэрэ цІафтэу тетыгъуафІэрэ ирикІуэгъуафІэу зы лъэ лэужьыгъуэрщ.

Лы: Зи лъэр зэщІэуварэ, зи фэрэ зи лыр зэрыхьун хьуа псэущхьэу цІыху ныбжь курытым хужаІэрщ. Патрияртал лъэхьанэ нэужьрагъэнщи, ар зэрыхьун хьуауэ щыт цІыхухьум папщІэ жаІэ зы фІэщыгъэцІэу кытенагъэнщ.

«П, ПІ, Б» Гупыр:

Дэтхэнэ зы гуэрым хэмытрэ, абы и гъунапкъэу Іутыр, абы пыщІэныгъэ зиІэу щытыр кызыІуэр; мыпхуэдэу зэрыщыткІэрэй, ар зи гъунэр кьэзыхухьэр ар зыхьумэр; ар зыпІрэ зи быныр, быным пІэ хуэхьурэ зыхапІыр кызыІуэ макъ Іэмалыгъуэхэрщ.

Мыхэр нэхьыбэу псэ ужьыгъуэм кытехьукІауэ щыт Іэмалыгъуэхэрщи, ягъэзащІэхэм кызырыгуэкІкІэй, нэгъэщІыгъуэ ІуэхугъуэхэмкІэ кьэсэбэпу хэт хьуахэщ бзэм.

Пы: Зы гуэрым хэмытрэ, абы зэпыщІэныгъэ зэриІэрэкІэ и гъунэм Іутыр "пы" Іэмалыгъуэрщ. Зы гуэрыр зыпыщІам зы щІыпІэ закъуэкІэ тенгенс хуэхьун Іуэхугъуэрщ "пы" Іэмалыгъуэ закъуэм

игъэзашлэр. А зи гугъу тшлър зы шылэгъуэ хъурэ, "пэ"уэ утыку кыххэмэ, а зыпыщлэм и гупэу шытыр кызылуэ хъунщ.

Пы: "Пы" Іэмалыгъуэ шытыр, зехъэллэр зэпыщлэныгъэ зыхуиІэм хуэкІуэн Іуэхугъуэмэ, ар "пІы" Іэмалыгъуэрщи, ар зехъэллэр къэзыхухъырщ. "Пы"рэ зы гуэрым елытарэ пыщлауэ щыт Іэмалыгъуэр ппытІмэ, зыхуэкІуэнур зыпыщлараци, апщыгъуэм къэхъурщ "пІы" макъ Іэмалыгъуэм игъэзашлэри. Мыбы кызырэгуэкІлэй, "пІы"м кыиухухъу шытыр къэзыхъуреихъырщи, ар зэрытырщ; мыри зы шылэгъуэ зиІэ гуэру "пІэ" хъунщи, ар, зыхуэхъур зыгъэужьырщ икІи.

Бы: Пын Іуэхугъуэу къекІуэкІыр зыхуэІуарэ, зехъаллауэ зыхуагъэзашлэр бынырщи, "бы" Іэмалыгъуэр мыпхуэдэу зэрехъэллэр зэрелъытарэкІэ ужьыгъуэ Іэмалыгъуэрщ.

«Ф, ФІ, В» Гупыр:

Зы лъэкІыныгъуэу щытрэ, абы утыку кырилъхъэхэр; мыбы кызырэгуэкІлэй къэхъуу щытхэр; зы фэрэ зы лы зыубыдарэ ахэр зи теплър; мыпхуэдэу фэрэ лыуэ зы гуэрым и гушлылум трищлэрэ телъ хъур зэгъэдзэкІынрэ зэхэтхъуэныр кызылуэу щыт макъхэрщ. Мыхэр гъашлэрэ псэ ужьыгъуэм къигъэщла Іэмалыгъуэхэрщ; мыпхуэдэу утыку кызырэихъэрэ ягъэзашлэ Іэмалыгъуэхэм кызырэгуэкІлэй, нэгъуэщІыгъуэ мыхъэнэхэр утыку кыралъхъэфу бзэм холэжьыхъхэр.

Фы: Ар зы лъэкІыныгъэрщи, утыку кызырэихъэрэ зэманыгъуэу щылэ хъууэ щытмэ, къэхъуу шытыр зы фэрщи; мыпхуэдэу зы лъэкІыныгъуэ дэтхэнэ зы лъэ зиІэм зы фэй иІэщ. А лъэкІыныгъэр зы ужьыгъуэу утыку кымыхъэфрэ, зэрыщытрэ зыдыхэт гъуэм кынэжу кымыкІыпхъэ щыхъум щыгъуэ, къэхъур ужьыгъуэм и пхэнджырщи, ар "фыгъуэ"рщ, "фын"ырщ.

ФІы: Зы фэрэ зы лы зиІэу утыку кыххъуэу щытрэ хъугъуэ-фІыгъуэу къэхъуу щыт дэтхэнэ зы гуэрыр фІыщ. Ар зи лъэрэ зи фэр зэщІэуварэ зэрыхъупхъуэ утыку кыххъа хъурщ. Мыпхуэдэу щыт сытри фІыщ.

Вы: Фэм ехъэллауэ зы Іуэхугъуэрщи, ар щлагъ-щІылу щІын Іуэхугъуэрщ.

«М, Н» Гупыр:

Дэтхэнэ зы гурыр гулътэгъуэ зыщІрэ кыиуапхъэ зыщІыр; а гулътатпхъэ хъум пэдджэжынрэ, ар гурылуэгъуэ щІын Іуэхур кызылуэ макъ Іэмалыгъуэхэрщ. Макъхэм я нэхъыжъу лътатпхъэхэрщи, цІыхур кызытехъуклауэ щыт псэущхэм и папбгъуэ лъэхъанэм кыщІлэныжауэ щыт макъхэрщи, пэщхъынэ макъхэу къэхъуарэ апхуэдэу щытхэрщ. Ауэ, ахэр адыгэбзэм нобэ зэрыхэт щІыкІэр, я пэщхъынагъэр а нэхъ мащІэу кызырэлулэрщ.

Мы: Дэтхэнэ зы гуэрыр гулътэ зыщІ макъырщ; езырыжу хъууэ щыт дэтхэнэ зы Іуэхур къэзыгъэлгагъуэрщи, икІи, дэтхэнэ зы Іуэхур зэрымыхъури кызылуэф макъырщ. Пэщхъынэ макъуу зэрыщытым кызырэгуэкІлэй, япэрарэ нэхъыбэу, пэ Іуэхугъуэм ехъэлла Іэмалыгъуэхэр кызылуэрщ икІи.

Ны: Ар кызырэыхъуар "мы" макъым кыкІэлъыкІуэу жыІэпхъэщи, игъэзашлэхэри "мы" Іэмалыгъуэм хуэдэрэ елытауэ щыт Іуэхугъуэхэрщ. Ар "мы" макъым кыкІэлъыкІуэ макъуу, "мы" макъым и пэдджэжын Іэмалыгъуэу къэхъуауэ жыІэпхъэщи, зы Іуэхугъуэр "мы" ІэмалыгъуэрэкІэ гулътэ зэрыхъум кызырэгуэкІлэ, гурылуэгъуэй зэрыхъуу зэрыщІидзэр "ны" ІэмалыгъуэмкІэрщ. Зы гуэрыр кызырэщІидзэрэ зэрыкІуатэри "ны" ІэмалыгъуэкІэрщ; икІи, дэтхэнэ зы гуэрыр зэрыщыт щІыкІэжу зэрызтеувыІэрэ, кІуэ пэтрэ зэрыухыр кызылуэ Іэмалыгъуэу къэсэбэпри "ны" ІэмалыгъуэмкІэрщ.

«Ры» Макъыр:

Ар макъ пхъашэу зэрыщытым кызырыгуэжкIэ, дэтхэнэ зы гуэрыр къэзыгъэлагуэрэ, фIэкIыпIэ зэрымIэу гулгытапхэрэ гурыIуэгъуэ зыщIырщи, адыгэбзэм кIэух закъуэу хэсэбэпыху щыт зы макъырщ.

МАКЪ ЩЭХУ IЭМАЛЫГЪУЭХЭР МЫХЪЭНЭРЭ ПСАЛЬЭУ УТЫКУ КЪЫЗЭРИХЪЭР

Макъ щэхухэр, цIыхум и пкыгъуэм кыыхэхьукIрэ макъу утыку кыихъу щыт мыхъэнэ IэнагIэхэм и лъабжьэхэрщ. Ахэр зы *организмэм* кыыщыхъуу щыт мыхъэнэхэрщи, макъу утыку кьохъэр. Ахэр псэм кыыхэхьукIрэ псэущхэпкъ кIуэцIым щэхуу хэтыжу щыт Iэмалыгъуэрэ мыхъэнэхэрщи, псэм кыигъэщIрэ хэту зы псэ пэлыгъэ хъуауэ щытхэрщ. Ахэр псальэ хъупхъу щытхэрщи, утыку кыихъэрэ зы лъэрэ зы мыхъэнэ щагъуэтым щыгъуэщ "псальэ" щыхъухэр. Ар утыку кызыгъахъэрэ макъу къэзыгъэIуфри зы макъ Iуэрырщ. Макъ щэху жыхуэтIэр мыпхуэдэу зы организмэм кыыщыхъурэ зы макъу къэIупхъэ щыхъум щыгъуэ, ар зы макъ Iуэрым и IэмалыгъуэрэжкIэ къэIуфу щытщ. МакъдэжIуашэу жыхуэтIэ макъ щэхухэр макъ лъабжьэу щытщ. Ахэр, макърэ бзэм и лъабжьэу щытхэрщ.

Дэтхэнэ зы макъыр макъу къэIурэ, зы макъ закъуэрэ защIэу утыку кыыщыхъэм щыгъуэ, абы пыухытыкIауэ псэлыбзэм зы мыхъэнэ утыку кыырилхъэу щыткымы, ахэр кызырыIум кызырыгуэжкIэ, макъ Iэмалыгъуэу щытхэщ. Мы къэIуу щыт макъым и Iэмалыгъуэм кызырыгуэжкIэ, кIуэ пэтрэ, мыхъэнэу кьосэбэпыр е и Iэмалыгъуэм иджыр бзэм зы мыхъэнэу утыку кыыщохъэр. Ауэ, макъ гуэрхэри, иджыри, бзэм зэрыхэтрэ зэрыхэлэжыхъы щIыкIэр, макъ Iэмалыгъуэ закъуэрэ защIэу щыту жыIэпхъэщ. Ахэр зы мыхъэнэм фIэмынарэ, макъ Iэмалыгъуэу лажъэу бзэм хэтхэрщ. А макъхэр мыхъэнэншэкъым; икIи, ауэ кызырыкIуэу къэсэбэпу щыткымы; зэрылажъэрэ утыку кыыралхъэр я Iэмалыгъуэм кызырыгуэжкIыр гурыIуэгъуэу щытщ; зыхуэщхэпэхэр гурыIуэгъуэщ. Ар шхъэ, а макъхэр, адрейхэм хуэдэу зы мыхъэнэ пыухытыкIа утыку кызымылхъэу щыт макъхэрщи, щхъэжу зы псальэу щытхэркъым.

-ГурыIуэгъуэу щытщи, козмикэри хъууэ щытырщ; абы хэту щыт дэтхэнэ зы гуэрри хъуауэ щытхэм хуэдэу зэфIэкIарэ утыку кыихъауэ щыткымы нобэй; икIи, хъуарэ зэфIэкIауэ щыт жыхуэтIэри хъууэ щыт жыхуэтIэхэм зэрелгытауэ хъуауэ тлгытэу щытхэрщи, ахэри зэманыр зэрыужьым кызырыгуэжкIэ хъурэ зэхъуэкIыу щытхэрщ. Ауэ, зи гугъу тщIыхэр, хъууэ щытрэ утыку итрэ джыуэ щытхэм щхъэпэ хуэхъуу щытхэрщи, а джырэ хъууэ щытхэм я хъукIэм щхъэусыгъуэ яхуэхъуу щытщ. Мы хъууэ щытрэ, хъупIэм иту щыт макъхэр, игъуэ кыыщысым щыгъуэ, зы мыхъэнэрэ псальэу утыку кызызэрихъэрэжкIэу щыхъунухэри гурыIуэгъуэнщ-.

Мыбы хуэдэу жыIэпхъэщ, адыгэбзэм хэту щыт макъ псори зы псальэрэ зы мыхъэнэ пыухытыкIауэ утыку зэрымытыр. Таблицэм хэту щыт макъхэм дыщытелэжыхъыым щыгъуэ, мы кыыжитIэхэр лэжыгъэм зэрытеухуарэжкIэ нэхъри гурыIуэгъуэ хъуну кыыщIэкIынщ.

Мы жытIэхэри зэрыхэткIэрэу, ипщэкIэ гуп гупу зэхэдгъэкIауэ щыт макъ щэхухэр, мыхъэнэрэ псальэ хъун IуэхугъуэрэжкIэ къэдгъэлагуээнщ зы таблицэм итуй (Таб:12), тIанэ дытепсэлтыхъынщ.

Таб: 12

«Сы, ЦI, Цы, Зы, Дзы»; «Гъы, Гъу, Гъы-Джы, Гу, Гы»; «Ды, Ты,

ТЫ»; «ЖЫ, ЖЫЫ»; «ШЫ, ШЫЫ, ШЫЫ»; «КЫ-ЧЫ, КУ, КИЫ, КИУ»;

«КЪ, КУУ»; «КХЪ, КХУУ»; «ХЫ, ХУУ»; «ХЫЫ»; «ЛЫ, ЛЫЫ»;

ЛЫ, ЛЫЫ»; «П, ПЫ, БЫ»; «ФЫ, ФИЫ, ВЫ»; «М, Н»; «Р»

Таблицэм теухуауэ занщӀэу нэрылгагъуу шытыр мыраш:

*Латин каректеру тхауэ шыт макъхэр, зы "н" кӀэух кызырэрыпыхъуу глагол хъууэ шыт макъхэрщ.

*Зи лъабжьэр щӀэтхъахэр -латин каректер ирехъу, нормал тхыпккӀэ тха ирехъу-, зы Іуэхугъуэрэ зы гуэрэм и фӀэщыгъэцӀэу шыту зы псалъэу бзэм хэт хъуахэрщ.

*Нормал тхыпккӀэ тха макъхэр, -икӀи латин каректеру шымытрэ зи лъабжьэи щӀэмытхъахэр-, глаголрэ зы фӀэщыгъэцӀэу зы псалъэу шымыт макъхэрщи, ахэм икӀи "ы" кӀэух пыттхауэ шыткъым. Ахэр, я ІэмалыгъуэрэкӀэ сэбэп хъууэ бзэм хэту шыт макъхэрщи, я Іэмалыгъуэм кызырэрыгъуэкӀэ, ахэм рол гуэрхэр зэрагъэзашӀэр жыӀэпхъэщ. Ахэр иджыри зы псалъэрэ глагол мыхъуауэ шыт макъхэрщи, зи цӀэ кырамыӀуэрэ глаголизацӀэу бзэм хэсэбэпыхъуу шыт макъхэрщ; я ІэмалыгъуэрэкӀэ бзэм зэрыхэлэжьыхъӀэрэу, зы псалъэр утыку кырагъэхъэн папщӀэ сэбэп хъууэ шыт макъхэрщи, езыхэми зы псалъэрэ глагол шаухуэнур гъунэгъушӀэу шытщ.

ТӀэ, ахэр функциял макъхэу лъытапхъэщ. Зэрымакъ Іэмалыгъуэу шыт макъхэрщ. Макъ псори мыпхуэдэу я ІэмалыгъуэрэкӀэ утыку итагъэнти, макъ гуэрхэр я Іэмалыгъуэм кызырэрыгъуэкӀрэ зы Іуэхугъуэ ІэнатӀэ гуэр зэриджем кызырэрытенэрэкӀэ зы псалъэу утыку кыхъагъэнхъэщ. Ар щыхъукӀэи, фӀэщыгъэцӀэрэ зы псалъэу е глагол хъуну шыт макъхэр мы зи гугъу тщӀы макъхэм хуэдэу шытагъэнщ. Мы зи гугъу тщӀы макъхэр нобэй зы мыхъэнэм фӀэмынауэ, Іэмалыгъуэ защӀэу бзэм хэлэжьыхъуу хэт макъхэрщ.

Мыбдежым мыри пыщӀапхъэщ: А зы псалъэу утыку кыхъэн Іуэхугъуэр, макъ Іэмалыгъуэр зэрылажьэм кызырэрыгъуэкӀэ, игъуэ кыщысым шыгъуэ къэхъуу шыт Іуэхугъуэрщи, зы макъым мыпхуэдэу зы мыхъэнэр кызырэригъэлгагъуэм кызырэрыгъуэкӀэ зы псалъэу утыку ит хъун Іуэхугъуэр, бзэр зэрызэтеуэ щӀыкӀэр къэзыгъэлгагъуэу зы макъ Іэмалыгъуэ архиву шытырщ; тӀэ, ар бзэм и тхыдэр зэрыдж щӀыкӀэри къэзыгъэлгагъуэрщ.

Нэрылгагъуэу шытщи, бзэм и лэжьэкӀэм кызырэрыгъуэкӀэ, мыхъэнэ зиӀэу шыт макъыр нэхъыбэщ. Таблицэм ущыхэплӀэм шыгъуэ, глаголу шытхэм и нэхъыбэр, икӀи зы фӀэщыгъэцӀэу зэрышытыр нэрылгагъуш; икӀи, фӀэщыгъэцӀэу шытхэм зы глагол кызырэрытехъукӀынур зэрымыжыжьэр гурыӀуэгъуэу шытщ.

Ауэ, мыракъым Іуэхушхуэр. Зы глаголрэ зы фӀэщыгъэцӀэу зы псалъэу мыхъуауэ шыт макъхэри, зы псалъэу утыку кызырэрихъэнур зэрыгъунэгъур гурыӀуэгъуэу зэрышытыр нэрылгагъуш. Араши Іуэхур, зы макъыбзэу шыт адыгэбзэр, макъ ІэмалыгъуэрэкӀэ зэрылажьэм кызырэрыгъуэкӀэ, дэтхэнэ зы лъэныкъуэмкӀэи зы псалъэрэ мыхъэнэ нэгъуэщӀыгъуэхэр утыку кыырильхъэну хъэзырщ.

Мыр дигу къэдгъэкӀыжын хуейуэ шытщ: Макъ щэхухэр, зы Іэмалыгъуэ зиӀэрэ псэ ужьыкӀэ организацӀэу шытхэрщи, ахэр къӀурэ зэхэхыпхъэ щыхъум шыгъуэ, гурыӀуэгъуэ зэрыхъурэ кызырэрысэбэным кызырэрыгъуэкӀэ мэхуэр бзэр. Ар щыхъукӀэи, ахэм я Іэмалыгъуэр бзэ Іэмалыгъуэу зэрылажьэрэкӀэ, игъуэр кыщысым шыгъуэ, зы макъыр зы псалъэу утыку къохъэр. А зы псалъэу утыку кыхъарэ зы мыхъэнэ зиӀэ хъуауэ шыт макъым, мы и зы увӀэпӀэр абы и ІэмалыгъуэрэкӀэ

кѣхъуарѣ утыку кѣхъауѣ щытырщ; мыхъумѣ, а макъым и Іѣмалыгъуѣр зы мыхъѣнѣ закъуѣу утыку кѣхъауѣ щыт мы псалъѣ закъуѣэракъым.

Аращи, ипщѣкІѣ кѣэдгѣлъѣгъуауѣ щыт таблицѣм щхъѣжу гурыІуѣгъуѣ кыпхуищІышхуѣ щымыІѣу жыІѣпхъѣщ. Макъхѣр зы мыхъѣнѣу утыку зѣритрѣ зы псалъѣу зѣрыщытыр занщІѣу гурыІуѣгъуѣ кыпхуищІыу щытщ таблицѣм. Утыку кѣхъауѣ щыт псалъѣрѣ глагол бжыгъѣр зѣрыкуѣдыр бзѣ лѣжъѣкІѣм теухуауѣ зы фІѣнапІѣ пщІыну зы Іуѣхугъуѣшхуѣркъым. Абы хѣтрѣ, зы псалъѣрѣ зы глагол зымыджу кѣэдгѣлъѣгъуауѣ щыт макъхѣм ягъѣзащІѣри мащІѣкъым; ауѣ, ахѣм я пщІѣу щытыр таблицѣм кыуигѣлъѣагъуѣркъым. ИкІи, псалъѣрѣ глаголу зыкъѣзыгѣлъѣагъуѣа макъ Іѣмалыгъуѣэхѣри, а псалъѣрѣ глаголу утыку кѣхъахѣм фІѣмынѣу мѣлажъѣри, я ІѣмалыгъуѣэмкІѣрѣ нѣгъуѣщІ Іуѣхугъуѣрѣ псалъѣхѣр утыку кыралъхъѣн папщІѣ кѣосѣбѣпхѣр. Макъ Іѣмалыгъуѣр бзѣ лѣжъѣкІѣрѣ ужыкІѣм ирожѣри, игъуѣ кыщысѣрѣ и Іѣмалыгъуѣм игъѣзѣщІѣфыну зы Іуѣхугъуѣ кыщыкыуѣкІым щыгъуѣ, зы мыхъѣнѣрѣ псалъѣу утыку кѣохъѣр. Мыр, макъым и генеалогіѣ Іуѣхугъуѣу лытапхъѣщи, а макъыр бзѣм хѣту пѣзухукІѣ, кыхукыуѣкІ зы Іуѣхугъуѣр, и Іѣмалыгъуѣм кызѣрыгуѣкІѣрѣ зѣрѣлытарѣкІѣу щхъѣжу зы мыхъѣнѣрѣ зы псалъѣу кѣосѣбѣпыр; е, зы псалъѣм хѣту зыкѣгѣлъѣагъуѣри, зы мыхъѣнѣ джын ІуѣхугъуѣкІѣ кѣосѣбѣпыр. Мыращ, нобѣ мыхъѣнѣ зы бжанѣ зыІѣу бзѣм хѣту щыт макъѣрѣ псалъѣхѣр зѣрызѣтеувауѣ утыку кызѣрѣхъѣм и лѣабжъѣрѣ щхъѣусыгъуѣр.

Мыхъѣнѣрѣ зы псалъѣ мыхъуауѣ щыт макъхѣр, хъууѣ щытхѣрщ, хъупІѣм иту щытхѣрщ. Мыпхуѣдѣу зы Іѣмалыгъуѣу кызѣрынам щхъѣусыгъуѣфІ иІѣу щытщѣи, а макъхѣм щхъѣжу дыщытепсѣлъѣыхъым щыгъуѣ, мыхѣри кѣѣунѣхуну кыщІѣкІынщ. Ахѣм кыраІуѣр хъупІѣм итыпІѣрѣ щыІѣм ехъѣларѣ елытауѣ щыт Іуѣхугъуѣрѣ, щымыІѣрѣ кѣхъуу щыт Іуѣхугъуѣхѣрщ.

Таблицѣм хѣту щыт макъ гупхѣм псѣлытІѣ-щы тежыІыхъыпхъѣу щытщ.

«*Сы, ЦІ, Цы, Зы, Дыз*» Гупыр:

Мы гупым хѣту щыт "цІ" макъым нѣмыщІѣ, адреѣхѣм зы мыхъѣнѣ кыраІуѣу щытщ. Ахѣм ящыщу щыт "цы, зы" макъхѣр зы фІѣщыгъѣцІѣ хъууѣ щыт псалъѣхѣрщ. Мы гупым хѣту щыт макъ гуѣрхѣми "н" кІѣух кызѣрыпыхъѣрѣкІѣ глагол мѣхъур: «Сын, дзын». "Сын" псалъѣр икІи зы фІѣщыгъѣцІѣу утыку кѣохъѣр.

"ЦІ" макъыр бзѣм зѣрыхѣткІѣрѣу, щыІѣ мыхъуарѣ мыхъунур кызыІуѣрщѣи, ар "щымыІѣ" псалъѣм кыриІуѣм кыщымынѣу, "мыщыІѣ"рщ. ТІѣ, щыІѣ гуѣр мыхъуу щытым зы мыхъѣнѣ зѣримыджкІѣрѣй, а макъыр зы псалъѣ хъуауѣ щытынкъым; икІи, ар зы глаголуѣ кѣсѣбѣпыпхъѣу щытынкъым. Ауѣ, ар мыщыІѣ зѣрыхъукІѣрѣу, зы щыІѣ гуѣрыр зѣрыух щІыкІѣу кызѣрысѣбѣпкІѣрѣу, бзѣм хѣлѣжыкыыпхъѣу утыку кѣохъѣр.

«*Гъы, Гъу, Гъы-Джы, Гу, Гы*» Гупыр:

Мы макъ гупым хѣту щыт "гу"р зы фІѣщыгъѣцІѣу щытщѣи, "гу" макъым утыку кырильхъѣ Іуѣхугъуѣм кызѣрыгуѣкІѣкІѣ, ар зы фІѣщыгъѣцІѣу утыку кыщІыхъѣр наІуѣщ: Зытеухуа Іуѣхугъуѣм зѣрыхуѣфащѣу, "гъ (дж)" ужыгъуѣ (у) хъууѣ щыт гуѣрым и фІѣщыгъѣцІѣ хъууѣ щытщ "гу"р.

Мыбы нѣмыщІѣ, занщІѣу глагол хъууѣ щыт макъхѣм утыку кыралъхъѣ глаголхѣр мыхѣращ: «Гъын, гъун, гъын-джын, гын». "Гын" глаголу щытым утыку кырильхъѣ Іуѣхугъуѣм кызѣрыгуѣкІѣкІѣ, зы фІѣщыгъѣцІѣ псалъѣу щытщ.

«*Ды, Ты, ТІы*» Гупыр:

"ТІы" Іѣмалыгъуѣм игъѣзащІѣу щытым кызѣрыгуѣкІѣкІѣ, "тІы"р зы фІѣщыгъѣцІѣу щытщ нобѣ, ар зы Іѣщыхъум и фІѣщыгъѣцІѣ щыхуѣхъуар жыжъѣ дыдѣу щыту кыщІѣкІынкъым.

"ТІы" макъри хѣтыжу мы гупым занщІѣу глагол кѣагъѣщІыр: «Дын, тын, тІын».

«Жы, Жы» Гупыр:

"Жы" Імалыгъуэу щытыр, зы Іуэхугъуэм теухуауэ жыІэпхэмэ, а Іуэхугъуэр имыту щымыт зэманыгъуэр иджнырщи, апщыгъуэм къэхъуу щытыр, икІи блекІа хъунщи "жы"нщ; икІи, кыщымыхъуа зэманыгъуэ хъууэ щыту "жы"нщ.

"Жы"м и Імалыгъуэри "жы"ри глагол зыщІу макъхэрщ: «Жын, жын».

«Щы, Щы, Шы» Гупыр:

Мы макъищри фІэщыгъэцІэу щытщ. Ауэ, жыпІэ хъунуц зы псэущхэм "шы"р фІэщыгъэцІэ щыхуэхъуар куэду иужьрей Іуэхугъуэу. Ар "шэн" Іуэхур зыхуэІуа хъуауэ щыт псэущхэм и фІэщыгъэцІэу утыку кыхъауэ жыІэпхэщ.

Мы макъищми глагол яухуэр: «Щын, щын, шын». "Шын"ыр зы глаголу зэрыщытым хуэдэжу, зы Іуэхугъуэм и фІэщыгъэцІэу щытщ аргуэрэу.

«Кы-Чы, Ку, КІы, КІу» Гупыр:

"КІы"р зы фІэщыгъэцІэу щытми, ар "кІэ-ы" къэхъукІэм утыку кыыригъэхъауэ щытщ; мыхъумэ, "кІ" макъ Імалыгъуэм утыку кыырилхъэну щытыр занщІэу зы глаголу къэсэбэпынырщ: "КІын".

ИкІи, зы фІэщыгъэцІэрэ, икІи глаголу утыку кыхъэу щытщ "к-ч" макъхэри. Ахэр тІэкІу зэщхэщыкІ Імалыгъуэхэр зиІэу щыт макъыу щытхэми, нобэ жьэрыпсалхэ лІэужьыгъуэм кызыэрыгъукІкІэ, зэхуэдэ Імалыгъуэ зиІэрэ зэхуэдэ мыхъэнэ кыраІуэу бзэм хэту щытщ. Мы макъхэм и глаголу щытщ "кын-чын" псалхэр.

Ар щхэ, "ку" макъым "н" кІэхуыр кыпыхъэмэ, езырыж зэрыхъун нэмыщІ, зэ щхэ зы глагол щхэхуэ утыку кыхъэркыым. Ар зы фІэщыгъэцІэ псалхэу щытщ.

"КІу" макъым занщІэу зы псалхэ утыку кыыригъэхъэркыым. Мыбы и щхэусыгъуэу лытапхэщ, "кІу" Імалыгъуэр утыку кыхъэн папщІэ ІуэхугъуэитІрэ зы гуэритІ узэрыхуэныкыуэнур; аращи, ахэм язэхуаку дэлхъуу зы Імалыгъуэр зыджырщ "кІу"р; ахэр зэрызэкІур иджыну щытщ абы.

«Къ, Къу» Гупыр:

"Къы" макъыр щхэжу зы псалхэу щыткыым; икІи, абы "н" кІэху кыпыхъэми зы глагол утыку кыхъэркыым. Мыр кыызхэкІри, "къ" Імалыгъуэр зэрыщытырщ. Ар зы Іуэхугъуэрэ зы гуэру утыку итыр къэзыгъэлыагъуэркыым; абы кыгъэлыагъуэр щыІэ гуэркыыми, а щыІэм и къежъапІэрщ е кызырежъэрщи, "къы" макъыр Імалыгъуэ занщІэу щытрэ зы глаголизацэ макъырщ. Абы кыыриІуэр утыку иту щытрэ нэрылыагъуэу къэхъуу щыт зы Іуэхугъуэркыым; абы кыыриІуэр, къэхъауэ утыку итыр къэмыхъауэ щытым я зэхуакуу зы Іуэхугъуэрщ. Аращи, ар зы гуэрыр кызыэрыхъурэ кызырэхъукІыр кызыІуэрщи, а къэхъауэ щыту утыку итыр кызымыІуэрщ. Ар щыхъукІэй, зы мыхъэнэрэ зы псалхэу щыткыыми, щыІэрэ утыку иту щыткыым; гурыІуэгъуэрэ нахуэ хъууэ зы Іуэхугъуэу щыткыым "къ" Імалыгъуэри, ар щхэжу зы псалхэй, зы глаголи хъуркыым.

Ауэ, а Іуэхугъуэр къэхъурэ утыку кыхъауэ зы Іуэхугъуэ щыхъум щыгъуэ, ар кыызхэхъукІам зэрыпыщІарэкІэ зы ужыгъуэу щытщи, мис апхуэдэу щыт гуэрым и фІэщыгъэцІэ хъуну щытынщ "къу"р.

«Хы, Хы» Гупыр:

Мы макъитІри зы псалхэ зырызу щытщ; "хы"р зы фІэщыгъэцІэщ; ар лъабжьэрэ убгъуауэ щылтырщ. "Хы"м "н" кІэху кыпыхъэми, занщІэу зы глагол ухуэркыым. Ауэ, "хы" Імалыгъуэр лъабжьэу зэрыщыткІэрэу, абы кытеужьыкІыр "ху"рщи, ар глагол щыхъуращ "хун" псалхэу утыку кыхъэр. "Ху"р икІи зы фІэщыгъэцІэ псалхэрщ.

«Хы, Ху» Гупыр:

Мы макъитми псалъэ утыку кыралъхъэр. "Хы"р зи флэщыгъэцлэр гурылуэгъуэу щытщ; икИи, абы, и гушлылур зэхуэдэ лъэгаплэу зэрыщытым кызырыгуэкклэ, лъэгаплэ зэгъэпшапхъэрэ лъабжьэу щытырщ. Ар щыхъуклэй, дуней щлы хъурей гушлылум и ординату лъытапхъэрщ. Ар ординат зэрыхъуклэрэй, "хы" глаголизацэм игъэзащлэр ехыррэ зы лъабжьэм хуэклуэн хуэдэ луэхугъуэхэрщ; ар щхъэ, ар занщлэу зы глагол мыхъуу, глаголизацэу щытщ. "Хы"р икИи, зы бжыгъэцлэу щытщ.

"Ху"ри зы флэщыгъэцлэу щытщ нобэ. Ар зы гуэдз лъэпкъым и флэщыгъэцлэрщ. Ар щхъэ, "ху" лэмалыгъуэм кызырыгуэкклэ, а флэщыгъэцлэр куэдэ иужьрагъэнщ утыку кыщихъар. "Ху"р щхъэжу зы глагол хъуфырщи, ар "хун" псалъэрщ: Зы луэхугъуэр зы линием тету гъэклуэтэн мыхъэнэм хуэдэу зы псалъэрщ ар.

«Хы» Макъыр:

Мы макъыр щхъэжу зы псалъэу щыткъым; ауэ, ар зы луэхугъуэрэ гъэпсэхугъуэ макъуу лъытапхъэщ. ИкИи, зы глаголу утыку кыщихъэм щыгъуэ, ар зы луэхуу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ: "хын".

«Лы, Лы, Лы» Гупыр:

Дэтхэнэ зы макъри зы псалъэ хъуауэ щытщ; икИи, зыр зым зэрелъытарэ кызырытехъуклауэ зэрыщытыр жылэпхъэщ. Мы макъхэм "н" клэух кыпыхъэмэ, "езырыж хъун" нэмышл, зэуэ зэнцлэрэ щхъэхуэу зы глагол къатехъуклыркъым.

«П, Пы, Бы» Гупыр:

"П" макъыр зы псалъэу щыткъым. Абы иджрэ къыгъэлъагъуэу щытыр, щылэ гуэрым елбытауэ зы позицэрщ; мыхъумэ, абы дэтхэнэ зы щылэ гуэррэ, абы хэту щыт зы луэхугъуэ къыгъэлъагъуэн лэмалыгъуэ иджырккъым. "П"ыр зы щылэ гуэрым хэмытрэ, ар зыдэужь лъэныкъуэ гунапкъэу щыт зы *пункту* лъытапхъэрщ. Ар зы щылэ гуэрым елбытауэ зы *позице* кызылуэрщ. Мы щхъэусыгъуэрагъэнщи, ар зы щылэ гуэрым и мыхъэнэ хъурккъыми, зы псалъэу щыткъым; икИи, а щхъэусыгъуэм кызырыгуэкклэй, абы занщлэу зы глагол утыку кырилъхъэрккъыми, ар зы лэмалыгъуэрэ глаголизацэу щытщ.

"Пын, бын" псалъэхэр глагол щылклэу утыку кыхъауэ щыт псалъэхэрщ. Ар щхъэ, "бын" глаголыр зэрехъэлларэ зэрелъытар "пын" луэхугъуэрщи, мыпхуэдэу утыку кыхъэу щытращ "бын"ыр: "Бын"ыр я"пы"у щыт псэущхъэ шырырщ.

«Фы, Фы, Вы» Гупыр:

"Фы" макъри зы лэмалыгъуэу щытырщ. Ар зы лъэклыныгъэм къыгъэцл лэмалыгъуэрщи, утыку кыхъэрэ зэманыгъуэ щыгъуэтклэ "фэ" хъурщ. Ар утыку кымыхъэу зэрыщыту кызызэхэнэмэ, е, утыку кыхъам и зэхэуэжыгъуэ хъумэ, апщыгъуэм зы глагоу "фын" луэхугъуэр къэхъунщ.

"Фы"мрэ "вы"р псалъэу щытхэрщ. "Фы"р, икИи плыфэцлэу зы псалъэрщ, икИи глагол хъуфу зы псалъэу щытщ: "фын". Мыпхуэдэу щыту жылэпхъэщ зэ щхъэ, "вы" макъым игъэзащлэри.

Ауэ, "вы" псалъэр "вэн" луэхугъуэр зехъэлларэ ар къезыгъэклуэкл псэущхъэм и флэщыгъэцлэ зэрыхъуклэрэу, бзэ зэтеувэным елбытауэ утыку кыщихъар гъунэгъуу зы лъэхъанэрщ. ИкИи, "вы" макъ лэмалыгъуэм къыгъэщыпхъэу щытыр зы глагол хъуну щытщи, ахэр "вын, вэн" луэхугъуэрщ; тлэ, мы луэхугъуэр утыку кыхъарэ кызыреклуэклым кызырыгукклэ, "вы" флэщыгъэцлэр иужьклэ утыку кыхъагъэнщ.

«М, Н» Гупыр:

Мы макъхэр лэжъакуэу макъхэрщ; ар щхъэ, мыпхуэдэу кызырылум кызырыгуэкIкIэ, ахэм щхъэжу зы псалъэ утыку кыралъхъэу бзэм хэткъым е хэтыжкъым. Ауэ, "мы"р икIи "мэ"р зырехъэллар (мэ-ы: мы) кыкIыу фIащауэ зы пхъэщхъэмыщхъэ фIэщыгъэцIэу зэрыщытыр жыIэн хуейщ.

Мы макъ Iэмалыгъуэхэр макърэ псалъэхэм ипэрэ икIэ кызырыпыхъэм кызырыгуэкIкIэ, къэхъуу щытыр къэзыгъэлъагъуэ макъхэрщ. Ахэр икIи, глаголи хъуркъым.

Араши, "н" макъращ кIэух щыхъум щыгъуэ макърэ псалъэхэр глагол зыщIыр. Ар кIэух зыхуэхъур глагол мэхъури, кIэух зыхуэхъур а нэхъ мащIэу, "езырыж хъун" глагол Iуэхугъуэу мэлажъэр.

«Р» Макъыр:

Мы макъри зы псалъэу щымытырщ; икIи, ар зы макърэ псалъэм ипэ кыпымыхъэу зы макъырщи, зы глагол псалъэи кызырхэмыкIынуырщ. Ар кIэух закъуэу мэлажъэр; "р"ыр пхъашэу зы макъырщи, абы ипэ иту щыт макъыр лъэщу кыгъэлъагъуэу фIыуэ гурыIуэгъуэ кыпхуешIыр; кIэух зыхуэхъур фIэкIыпIэ щымыIэжу *къэбыл* уегъэщIыр.

*

ИпщэкIэ къэдгъэлъэгъуауэ щыт таблицэми заншIэу хэплъагъуэр араши, ахэм дыщытепсэлъыхъым щыгъуэ, нэхъри нахуэ кызырытхуэхъум кызырыгуэкIкIэ, мы бзэр зы макъыбзэу щытщ. Макъхэр кызырыIукIэрэу зы Iэмалыгъуэ зэралэрэ зэрыджкIэрэу мыхъэнэхэр утыку кыралъхъэфыну щытщ; икIи, а Iэмалыгъуэу утыку кыралъхъэ къэруращ бзэ лэжъэкIэу утыку кыхъэр. Макъхэр, я IэмалыгъуэрэкIэ зэгухъэу щытщи, а Iэмалыгъуэ зэхэлъ хъууэ щытыкIэм, къагъэхъурэ зэдэджкIэрэу макъ зы бжанэ зэхэлъ хъууэ псалъэхэри утыку кырегъэхъэр.

Макъ щэхуу ипщэкIэ къэдгъэлъэгъуауэ щыт дэтхэнэ зы макъым макъзешэхэр кызырыпыхъэрэкIэ псалъэщIэхэр утыку кьохъэр. Макъ щэхур зы макъдэкIуашэу щытщи, ар щхъэжу кызырыIу щIыкIэр "ы" макъзешэкIэрщ. Макъзешэ пашэу щыт "ы"м кыкIэлъыкIуэр "э"уэ щытщи, ари кызыпыхъэ макъыр кIуатэрэ зэманыгъуэрэкIэ зэрылажъэм кызырыгуэкIкIэ, "э" макъзешэр макъдэкIуашэхэм тыншу кыпыхъэфу зы макъырщ. Ар щыхъукIэй, мыхъэнэщIэрэ псалъэщIэхэр утыку кыхъэу щытщ.

Мы псалъэхэм кызырыгуэкIкIэ, макъ щэхухэм "э" кIэухыр кыщыпыхъэм щыгъуэ къэхъуу щыт мыхъэнэрэ псалъэхэр "Таб:13"м щыхыболъагъуэр.

Таб: 13

«Сэ, Цэ, Цэ, Зэ, Дзэ»; «Гъэ, Гъуэ, *Гъэ-Джэ*, Гуэ, Гэ»; «Дэ, Тэ,

Тэ»; «Жэ, *Жъэ*»; «Щэ, ЩIэ, Шэ»; «Кэ-Чэ, Куэ, KIэ, *KIуэ*»; «Къэ,

Къуэ»; «Кхъэ, Кхъуэ»; «Хъэ, Хъуэ»; «Хэ, Хуэ»; «Хъэ»; «Лъэ, Лэ,

Ллэ»; «Пэ, Пэ, Бэ»; «Фэ, ФIэ, Вэ»; «Мэ, Нэ»; «Рэ»

Мы таблицэри "Таб:12"м хуэдэу зэхэлъхъауэ щытщи, нормалу тхэхэр глаголизацэу щытхэрщи, зы мыхъэнэ пыухытыкIа къэзымыгъэлъагъуэхэрщ; латин каректеру тхэхэр занщIэ глагол хъуну макъхэрщ; зи лъабжъэ щIэтхъахэр фIэщыгъэцIэу утыку ит псалъэ хъуахэрщ.

Макъхэм "э" кыпыхьэрэ шыкӀуатэм шыгъуэ, бзэр гъуэгу техъуэ щӀидзауэ араши, абы кыигъэщӀыну мыхьэнэхэр нэхъыбэнщ. Арагъэнщи, "э" кызпыхьауэ щыт макъхэр нэхъ лантӀэ хьуауэ жыӀэпхъэщи, бзэ лэжьэнрэ зыужьыным нэхъ дыхуэхъэзырщ иджы.

Иджыри, "э"кӀэ кьэӀуу щытми, макъ гуэрхэр зы мыхьэнэрэ зы псалъуэ щыт хьуркымы, глаголизацэ зашӀэрэ Ӏэмалыгъуэу бзэм хэлэжьыхьыу щытхэщ. "Ы" кӀэухкӀэ кьэӀу макъ гуэрхэм утыку кыралыхьа мыхьэнэхэри зыдитыпӀэм кызэрикӀ мэхьур. Мыхьэнэ зымыджу щыт макъ гуэрхэри, иджыри зэрыщыту ӀэмалыгъуапӀэм иту кьонэжыр.

Мы таблицэм хэту щыт псалъэрэ глагол хьуну щытхэр гурыӀуэгъуэрэ нахуэу щытши, тӀэ, глаголизацэ жыхуэтӀэ макъхэм теухуауэ псалъитӀ-щы жыӀэпхъэщ:

*"Цэ" макъыр зы псалъэ, зы глаголи хьуркым. Ар глаголизацэ хьууэ щыт "цы"уэ жыӀэпхъэщ. "Цы"р цыщи цыуэ кьонэжыр, а макъ Ӏэмалыгъуэм нэгъуэщӀ зы Ӏуэхугъуэ игъэзащӀэркым; "цэ"ри цы куэдагъ кызыӀуэу зы глаголизацэрщ.

*"Гуэ"р зы глаголрэ зы псалъуэ щымытми, ар "гу" макъым кытехьукӀауэ щыт зэрыхьурэ, "гу"ри зы Ӏуэхугъуэрэ зы щыӀэ ӀэнатӀуэ зэрыщытым кызэрыгуэкӀкӀэ, "гуэ"р "гу"м и хэщӀыгъуэрэ (гу-) и хэхъуэгъуэр (гу+) кьэзыгъэлъагъуэу зы глаголизацэрщ.

*"Т" макъым кытехьукӀауэ щыт "тэ"р зы глаголрэ зы фӀэщыгъэцӀэ хьуфу щыткым. Ар "ты" Ӏэмалыгъуэм иджыр кӀуэтэгъуэ (э) зэрыхьум кызэрыгуэкӀкӀэ кьэхьуауэ щыту зы макырши, мы мыхьэнэм теухуауэ глаголизацэ мэхьуфыр; игъуэ кыщысым шыгъуэй зы лэгапӀэрэ зы тетыпӀэр кызтехьукӀырщ.

*"Къэ"ри кызтехьукӀауэ щыт "кы"м хуэдэу щытши, "кы"м кыигъэлъагъуэу щыт кыхэхьукӀыныгъэ хьууэ щытыр кызэрыхэхьукӀрэкӀэ кӀуэтэгъуэрэ, гъуэгуыкӀуэу щытыныр кьэзыгъэлъагъуэрщ "къэ"р. Псалъэм папщӀэ, "кӀуэн" Ӏуэхур кьэзыӀуатэм елъытауэ утыку кыхьарэ хьууэ щытмэ, ар "къэкӀуэн"ырши, ар жызыӀэм елъытауэ утыку кыхьарэ гъэзащӀэу щыт кӀуэн Ӏуэхугъуэрщ. ГурыӀуэгъуэраши, "къэ"ри "кы"м хуэдэу зы глаголизацэрщ.

*"Хъэ"ри "хы"м кытехьукӀауэ щытши, "хы" Ӏуэхугъуэр зы лъабжэ зэрыхьукӀэрэу абы елъытауэ глаголизацэ хьууэ щыт ӀуэхугъуэхэмкӀэ кьэсэбэпу щытщ.

*"Хьуэ"ри зы глаголизацэрщи, "хьу"уэ утыку кыхьауэ щытыр зэманыгъуэрэкӀэ зэрызэхьуэкӀым и глаголизацэу щытырщ.

*"Хэ"р кызтехьукӀа "хы"р зы ужьыгъуэрэ зы куэдагъуэ зэрыщытрагъэнщи, "хэ" макъыр зы куэдагъэ кьэзыгъэлъагъуэрщ. Зы псалъэм ипэрэ икӀэм "хэ" кыщыпыхьэм шыгъуэ, а Ӏуэхугъуэр куэдагъ мэхьур.

*"Хуэ"р кызтехьукӀар "ху" макъырши, абы игъэзащӀэм хуэдэу зы Ӏуэхугъуэрщ игъэзащӀэр. Ауэ, "э" кӀэухым кызэрыгуэкӀкӀэ зэщхъэщокӀыр Ӏуэхугъуэу утыку кыхьэри, ар занщӀэу "ху"м хуэдэу глагол хьуркымы, глаголизацэу жыӀэпхъэщ.

*"Рэ"р кызтехьукӀауэ щыт "р"м хуэдэу кьосэбэпри, кыигъэлъагъуэр гъуэгу тету щигъакӀуэм (э) шыгъуэ, кыкӀэлъыкӀуэ макърэ псалъэм пыщӀэныгъэри мэгъэзащӀэр.

*

Макъ щэхухэм кытехьукӀауэ щыт макъ зэгүэтхэм я ӀэмалыгъуэрэкӀэ кьэхьурэ утыку кыхьэу щыт мыхьэнэрэ псалъэхэр "Таб:14"м хэпӀагъуэу щытщ. Мы макъ зэгүэтхэми "э" кыщыпыхьэм шыгъуэ кьэхьуу щыт мыхьэнэрэ псалъэхэри кыигъэлъагъуэу щытщ мы таблицэм.

Таб: 14

П: Псы, Пиы, Пшы, Пхыы, Пхыу, Пхы, Плыы

Псэ, Пиэ, Пшэ, Пхэ, Пхыуэ, Пхэ, Плыэ

ПІ: ПцІы, ПицІы, ПкІы, Пкыы, ПлІы

ПцІэ, ПицІэ, ПкІэ, Пкыэ, ПлІэ

Б: Бзы, Бдзы, Бгыы, Бгыу, Бгы, Бжы, Бжыы

Бзэ, Бдзэ, Бгэ, Бгыуэ, Бгэ, Бжэ, Бжэ

Т: Тхыы, Тхыу, Тхы, Тху, Тхэ

Тхэ, Тхыуэ, Тхэ, Тхуэ, Тхэ

ТІ: ТкІы, ТкІу

ТкІэ, ТкІуэ

Щ: Щты, Щхыы, Щхыу, Щхэ

Щтэ, Щхэ, Щхыуэ, Щхэ

Ш: Шхы, Шху,

Шхэ, Шхуэ

Ль: Льху

Льхуэ

Ф: Фты

Фтэ

Нэрылыагыуши, макъхэр щхэжу кызыредгэлыэгъуа щыкІэм тету щытщ макъ зэгуэтхэри кызыредгэлыэгъуа щыкІэр: Псалъэрэ глагол е глаголизацу тлытэу щытхэр тхыпкъ каректеркІэрэ зэщхэщыдгэкІауэ щытщ. Ардыдэу щытщ, ахэм "э" кІэух кыпыххэрэ къэхуу щыт макъ зэгуэтхэр зэрызэщхэщыкІри кызыредгэлыэгъуар.

Макъ зэгуэту щытхэм Iэмалыгъуэу яIэрэ ягъэзащIэр, кызытехъукIауэ щыт макъхэм я Iэмалыгъуэм елътытауэ щытщ. Аращи, утыку кыралъхъэу щыт псалъэрэ глаголхэр зэрыбагъуэр нэрылъагъуш.

Таблицэм зэрыхэткIэ плъагъуу щытыр аращи, мы макъ зэгуэтхэм и нэхъ мащIэраш зы мыхъэнэ зимыIэрэ глаголизацэ жыхуэтIэу къэсэбэпыр. Псалъэрэ фIэщыгъэцIэу утыку итхэмрэ занщIэу глагол хъууэ щытхэр гурыIуэгъуэу щытщи, глаголизацэ жыхуэтIэхэри, псынщIэу зы псалъэрэ зы глаголу утыку кызызэрихъэнури гурыIуэгъуэу щытщ. Ахэр макъ Iэмалыгъуэу щытхэм зы мыхъэнэ утыку кыралъхъэн папщIэ зэгухъэрэ зэхэжауэ щытщи, тIэ, утыку кыхъэу щытхэр тыншу зы глагол мэхъухэр.

Ауэ, макъ зэгуэт Iэмалыгъуэу къанэу щытрэ, глаголизацэ къэлэн зиIэхэри къэхъуу щытщ. Ахэм теухуауэ псалъытI-щы жытIэнщ.

Пшы: Къэзыгъэхъуа макъхэм яджыр гурыIуэгъуэу щытщ; ар зы псалъэ мыхъуарэ Iэмалыгъуэу щытми, "э" кIэхурэкIэ занщIэу зы псалъэ мэхъур.

Пкъэ: "Пкъы" псалъэм и кIуэтэгъуэу глаголизацэрщи, "пкъы хъууэ щыт" мыхъэнэрщ къыкIыр.

Бгъы: "Бгъэ" псалъэм кызытехъукIауэ зы Iэмалыгъуэу жыIэпхъэщи, "гъэ"р къэгъэувыIэн мыхъэнэр игъэзэщIапхъэу щытщ.

ТкIы: Зы псалъэ пэлъытэу щыт зы макъ зэгуэт Iэмалыгъуэрщи, "и"р кышыпыхъэм щыгъуэу къэхъур "ткIий"рщ. "ТкIэ"ри "ткIы"м и глаголизацэ хъурщ.

Щхъы: Ехынрэ лъабжьэу щыт хъупхъэу зы глаголизацэрщ.

Щхъэ: "Ищхъэ"м и пхэнджыр къызыIуэу зы глаголизацэщ.

Щхъу: ЗэхъуэкIыпхъэр къэзыгъэхъуу щытрэ "щхъуэ" Iэмалыгъуэрщ; ар мызэгъи щхъэпэй хъупхъэрщ.

Фтэ: Ари зы глаголизацэрщ.

Зи гугъу тщIы тапблицэм "тхъэ, щхъэ" псалъэхэр зэрытха щIыкIэм щыгъуазэ зыхуэщIын хуейш; а псалъэхэм "ы" кIэху иIэу зыкызызэрамгъэлъагъуэм зы щхъэусыгъуэфI иIэщ. Ахэр "хъэ" псалъэм кызызэрытехъукIам кызызэрыгукIкIэ, "э" кIэху зиIэу макъ зэгуэту утыку кызызэрихъар кыхъэгъэщын хуейщи, "хъэ"р зэрыщыту кIэхуыу къэнэн хуейуэ къэхъуа псалъэхэрщ.

ЕПЛАНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪХЭР ЗЭРЫЗЭГУХЪЭРЭ ПСАЛЪЭХЭР УТЫКУ КЫЗЭРИХЪЭР

"Э" кIэхуыр кызыпыхъэу щыт макъ щэхухэм утыку кыралъхъэу щыт мыхъэнэрэ псалъэхэр зэрымымащIэр нэрылъагъуш. Ар дыдэу щытщ, макъ щэху зэгухъэхэми утыку кыралъхъэу щыт мыхъэнэхэри; икIи, ахэр нэхъыбэу зы псалъэу зэрыщытри нэрылъагъуш. Мы макъ зэгухъахэм "э" кIэху кышыпыхъэм щыгъуэй, мыхъэнэщIэрэ псалъэщIэхэр утыку кызызэрихъэр нэрылъагъуш. ТIанэ, мыхъэнэрэ псалъэу утыку кыхъэхэм нэмыщI, Iэмалыгъуэу ягъэзащIэр бзэ лэжьэкIэм папщIэ щхъэпэшхуэу зэрыщытыр гурыIуэгъуэщ. Мыпхуэдэу Iэмалыгъуэу закъуэу щытрэ глаголизацэу тлъыта макърэ макъ зэгухъэхэр сыт щыгъуэу кызызэрихъукIэрэу бзэр къэувыIэпIэ зэрымыIэрэкIэ мэлажъэр; мэужьри, зы лэзбакъуэ нэужьым мыхъэнэщIэрэ псалъэхэр утыку кырылхъэу щытщ.

Мыпхуэдэу щытщ макъхэр щызэгухъэрэ псалъэхэр утыку кызызэрихъэ щIыкIэри. Макъ Iуэрхэри зэрызэгухъэфрэ псалъэрэ жыIэгъуэ гуэрхэр утыку кызызэрихъэр ипщэкIэ тлъэгъуауэ щытщ. ТIэ, макъ

щэхухэм макъ Іуэр кышыпыхьэми ардыдэу мыхьэнэрэ псалъэхэр утыку кьохьэр. Ар дыдэу, макъ Іуэр нэхьыбэм макъ щэху кышыпыхьэм шыгъуэй, мыхьэнэщІэрэ псалъэщІэхэр кьохьур. Макъ щэхухэр макъдэкІуашэу зэрыщыткІэрэу, макъзешэ кызырэпыхьэрэкІэ мыхьэнэрэ псалъэхэр кІэ зэрымІэ пэлъытэу кьэхьуу макІуэри, мэужьыр бзэр.

Мы Іуэхугъуэу кытІуауэ щыт псори кызырэыхьу щІыкІэр макъхэм ягъэзащІэу щыт Іэмалыгъуэрэ мыхьэнэхэр кызырэсэбпкІэрэу кызырэыхьур гурыІуэгъуэщи, тІэ, зы макъыбзэр зэрылэжьэну щІыкІэри мырагъэнщ.

Кытпэщыт лэжьыгъэр, мы кьэтІуэтахэм и шапхьэхэр кьэгъэлыагъун Іуэхугъуэу щытщ. ИпщэкІэ "Таб:9" таблицэр, макъ Іуэрхэм ягъэзащІэхэр кьэгъэлыагъун папщІэ, ахэр макъ щэхухэм кьазэрыпыхьэ щІыкІэу утыку кыралъхьэу щыт псалъэхэм и зы шапхьэрщи, мыбдежым кытпэщытыр, зи гугъу тщІауэ щыт дэтхэнэ зы макъыр адрейхэм щыпыхьэрэ кыщыкІэлъыкІуэм шыгъуэ утыку кыихьэну щыт псалъэрэ псалъапхьэхэр зы таблицэм хэту кьэгъэлыагъуэн Іуэхугъуэрщ. Мыри, кІыхь дымщІын папщІэ макъ щэху зы бжанэр зыхэту щыт "Таб:15"р зы шапхьэу кьэдгъэлыагъуэнщ. ТІэ, кьанэр бзэм телэжьыхьын зи гугъэ еджакІуэхэм кьахуренэ.

МакъытІыр зэрызэгухьэрэкІэ утыку кыихьэу щыт псалъэхэрщ мы таблицэм кыигъэлыагъуэр. Макъхэр, щхьэжу зэрыщытрэ (ы), "э" кІэух кышыпыхьэри хэтыжу, утыку кыихьэу щыт макъиплІым я тІурытІ *корелац*эр кыщыдгъэлыагъум шыгъуэ, зы псалъэ хьууэ щытхэмрэ псалъэ мыхьуу щытхэр хыболъагъуэр таблицэм. ТІууэ корелацэу щытми, "ы"р зэрыпыхукІэрэу кьэхьуу щытхэри хэтыжу, псалъэ кьэхьукІэм кызырэгуэкІкІэ "э" гуэрхэр зыдэщытым кызырэгуэкІкІэ зэхьуэкІрэ "а" зэрыхьуфыр гурыІуэгъуэнщи, тІэ, утыку кыихьэу щытыр корелацэу кьэхьупхьэ бжыгъэм щхьэщокІыр.

Таб: 15

	Джы,э	Жы,э	Жьы,э	Ды,э	Ты,э
Джы,э	Джыдж джыджэ джэджэ *джаджэ	<i>Джыдж</i> *джыжэ <i>джэж</i> <u>джажэ</u>	*джыжь *джыжьэ *джэжь *джэжьэ *джажьэ	*джыд <u>джыдэ</u> <u>джэд</u> <i>джэдэ</i> <i>джадэ</i>	<i>Джыт</i> <i>джытэ</i> <i>джэт</i> <i>джэтэ</i> <u>джатэ</u>
Жы,э	*жыдж *жыджэ *жэдж <i>жэджэ</i> <u>жаджэ</u>	<i>Жыж</i> *жыжэ <i>жэж</i> *жэжэ <u>Жажэ</u>	<u>жыжь</u> <u>жыжьэ</u> <u>жэжь</u> жэжьэ <u>жажьэ</u>	жыд *жыдэ жэд жэдэ *жадэ	<i>Жыт</i> *жытэ <i>жэт</i> жэтэ *жатэ
Жьы,э	*жьыдж *жьыджэ *жьэдж *жьэджэ <u>жьаджэ</u>	<u>Жьыж</u> <u>жьыжэ</u> <i>жьэж</i> <i>жьэжэ</i>	<u>жьыжь</u> <u>жьыжьэ</u> <u>жьэжь</u> жьэжьэ	жьыд *жьыдэ жьэд <i>жьэдэ</i>	<i>жьыт</i> <i>жьытэ</i> <i>жьэт</i> <i>жьэтэ</i>

		<u>Жьажэ</u>	<u>жьажьэ</u>	<u>жьадэ</u>	<u>жьатэ</u>
Ды,э	<u>Дыдж</u> *дыджэ <i>дэдж</i> <i>дэджэ даджэ</i>	<i>Дыж</i> <i>дыжэ</i> <i>дэж</i> <i>дэжэ</i> <i>Дажэ</i>	<u>дыжь</u> <u>дыжьэ</u> <u>дэжь</u> <u>дэжьэ</u> <u>дажьэ</u>	<u>дыд</u> <u>дыдэ</u> дэд *дэдэ <u>дадэ</u>	<i>Дыт</i> *дытэ <i>дэт</i> *дэтэ *датэ
Ты,э	*тыдж *тыджэ <i>тэдж</i> <i>тэджэ таджэ</i>	<u>Тыж</u> <i>тыжэ</i> <i>тэж</i> <i>тэ(е)жэ</i> <i>Тажэ</i>	<u>тыжь</u> <u>тыжьэ</u> <u>тэ(е)жьэ</u> <i>тэ(е)жьэ</i> <u>тажьэ</u>	тыд тыдэ <i>тэ(е)д</i> <i>тэ(е)дэ</i> <u>тадэ</u>	<i>Тыт</i> тытэ <i>тэ(е)т</i> тэтэ *татэ

Мы таблицэм (Таб:15) теухуауэ мыхэр жыIэпхъэщ:

*Зы псалъэу къэхъуарэ адыгэбзэм зы фIэщыгъэцIэу (щыIэцIэ, плъыфэцIэ, цIэпапцIэ...) хэту щытхэр и лъабжьэр щIэтхъауэ тхэхэрщ; глагол хъупхъэрэ глагол лэжьэкIэу щытхэр латин каректеру тхауэ щытщ; зы фIэщыгъэцIэрэ икIи зы глаголу щытхэр зи лъабжьэ щIэтхъауэ латин щIыкIэу тхауэ щытщ. ТIэ, псалъэ хъуауэ жыхуэтIэхэр нобэ бзэр зэрылажьэ Iэмалыгъуэрщ.

Зэрыщыту тхарэ "" нагъыщэкIэ къэдгъэлъэгъуахэр зы псалъэ пэлытэрти, псалъэ кыызхэхъуахэрщ; мыпхуэдэхэр зэрымыащIэр гулъытапхъэщи, тIэ, нобэ зы псалъэу къэдымгъэсэбэпу щытми, псалъэ хъуфыну щыт макъ зэгъуэтхэрщ. Ахэр зы псалъэ мыхъуарэ псалъэ хъупхъэу бзэм и Iэмалыгъуэр къэзыгъэлъагъуэ макъхэрщ. Мыри нобэй бзэр зэрылхугъэрэ лъэщыджэу зэрыщытым и зы щапхъэщ. Дызтепсэлъыхьыр зы адыгэбзэ жьэрыпсалъэрти, абы хэмыту щыт псалъэхэу щыт щхъэ, мы къэдгъэлъэгъуауэ щытхэм щыщ гуэрхэр нэгъуэщI адыгэбзэ жьэрыпсалъэ гуэрхэм зы псалъэ хъуфу хэтщ.

*Псалъэ мыхъуарэ псалъапхъэуи щымытхэр зэрыщыту тхауэ щытхэрщи, ахэм и нэхъыбэри макъ IэмалыгъуэрэкIэ псалъэ къэхъухэм зэгъуэту яхэт макъхэрщ; мыпхуэдэхэр зэрымащIэри гулъытапхъэщ.

*ТIанэ, макъ гуэрхэм я Iэмалыгъуэм кызызэрыгуэкIэ, лэжьакIэу зэрыщытрэ, дэтхэнэ зы макъым ипэрэ икIэм кышыпыхъэм щыгъуэ мыхъэнэхэр утыку кызызэралхъэр гулъытапхъэу щытщ.

*Макъхэр зэрызэгухъэм кызызэрыгуэкIэ къэхъуу щыт зы псалъэм утыку кыырилхъапхъэу щытыр сыт щыгъуэй зы мыхъэнэ закъуэу зэрыщымытыр гулъытапхъэщи, мыр макъ Iэмалыгъуэм кызызэрыгуэкIэ утыку кыхъэу зы Iуэхугъуэрщ, зы макъыбзэм иIэу щыт лъэкIыныгъэшхуэрщ, абы утыку кыырилхъэф мыхъэнэр зэрыкуэдырщ.

ЕТИУАНЭРЕЙ ЫХБЭ
МАКЪХЭР МЭПСАЛЪЭ

ЯПЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪХЭР ПСАЛЪЭМЭ...

Зы археолог жылэгъуэжъ шылэщи, "мывэр псалъэмэ..." жёлэри кышлэдзэр. Зы луэхугъуэм и пэжыплэр кьагъэунэхун папщлэ, археологистхэр мывэм щытелэжьыхьым щыгъуэ, мывэхэр кьэпсалъэу ялътэр. Мы жылэгъуэр, а мывэм тетыхьахэри зыхиубыдэу зы жылэгъуэу щытщ. Ауэ, а жылэгъуэм кыкльыр занщлэу кьапщтэмэ, и пэжыплэр аращи, мывэр кьэпсалъэнкьым; кьэбгъэпсалъэми куэд жилену кышлэкльынкьым. Ар щхьэ, "псалъэ"м езыр макъклэ мэхуэр; икלי, а макъхэр зы макъыбзэм и макъхэу щытмэ, макъхэр зы псалъэуи щытщи, апщыгъуэраш "макъхэр мэпсалъэ"р игъуэу шыжылэпхьэр.

Тлэ, макъхэм кьалыуатэу щытым уедалуэмэ, я мыхьэнэрэ я кьежыаплэм теухуауэ мащлэ жалэну кышлэкльынкьым. Ар щыхьуклэй, бзэм кьилыуатэу щыт дэтхэнэ зы луэхугъуэрэ мыхьэнэу утыку итым и кьежыаплэрэ и пэжыплэм теухуауэ гурылуэгъуэ кьыпхуищлынури мащлэу щытынкьым.

Макъхэр зы бзэм и лъабжьэхэраш; жьэрыбзэ псори макъхэмклэрэ ухуауэ щытщ. Псэушхьэ нэхьыбэм макъ кьыжьэдагъэкльыфу щытщ; икли, кьыжьэдагъэкльыу щыт мы макъхэмклэ зы гуэрхэр кьыралыуэ жылэпхьэщ. Зы псэушхьэм кьыжьэдыгъэкльыу щыт макъым, а псэушхьэр зыхуэнукъуэ, зыхуэгъуэ е зыхуэзгъэхьэзыр гуэрэхэм теухуауэ натуралу мыхьэнэ гуэрхэр кьырилэуэ щыту жылэпхьэщ. Ар щхьэ, цыху закъуэрауэ кьышлэкльынщ, кьыжьэдэкльыу щыт макъхэр -натурал мыхьэнэр илъабжьэу зэрыщытклэрэу- кьыгъэсэбэпурэ зы бзэ псо зыхуэфар.

Мы бзэр лъабжьэкльэ зэрынатуралрэ зэрымакъыбзэр гурылуэгъуэщ. Ар щхьэ, мы натурал мыхьэнэхэмрэ ар зи лъабжьэкльэрэ ухуэу щыт бзэм зэманклэрэ макъ мыхьэнэхэр хэклэудыкльыжрэ макъ мыхьэнэм темытыжу зы бзэй утыку кьыхьэфынщ. Апщыгъуэм, мы бзэр зы макъыбзэу щытыжынкьым; макъ мыхьэнэрэ лэмалыгъуэр зэрыклэуэдам кьызырыгуэклькльэ, мы бзэм и лъабжьэр щлэудауэ лъытапхьэщ. Нобэ дунейм тет бзэхэм я нэхьыбалыуэри макъ мыхьэнэ зимылэж бзэ хьужауэ щытщ; икли, бзэщлэныгъэрэ грамеру тлэытэу бзэр зыщлэдджыр кьызтыращлыкльа Европэ бзэхэри мыпхуэдэу щытщ.

Зы бзэм узбгъэдыхьэн щлэныгъэрэ методым макъхэр мыхьэнэншу щилытэкльэй, а щлэныгъэрэ методым кьызырыгуэклькльэ, дэтхэнэ зы бзэр зэриджыжынури макъхэр мыхьэнэншэуэщ. Ар щыхьукльэй, а фащэр щызытлагъэ бзэм мыбы инэужь лэжьэну зэрыщлэдзэнури макъ мыхьэнэншэ гъуэгукльэрщ. Мыпхуэдурэ а щлэныгъэрэ методым щладж бзэм и макъ мыхьэнэхэр нэмыплъ зэрыхьукльэрэу, и лъабжьэр мылэытэжрэ мылэжьэж мэхьур, и лъабжьэр щлоудыр, зэрымакъыбзэр мэкльэдыр.

Адыгэбзэр макъ мыхьэнэбзэщ, макъыбзэщ; абы и макъхэр сыт хуэдэу кьэлэуу щытми, иджри араш, кьикльри натуралу араш. Зи гугъу тщлыуэ щыт Европэ бзэщлэныгъэрэ грамерым нобэ адыгэбзэр щладжыкльыу щытми, мы дыкьыздынэсауэ щыт зэманыгъуэми, адыгэбзэр зэрымакъыбзэр хэклэудэжауэ щыткьым. Макъ мыхьэнэхэр нобэй мэлэжьэфыр; грамерым адыгэбзэ макъхэм сабэ кьытыригъэхьэфауэ щытми, ахэр щлитлэжыфакъым; икли щлихьумэфакъым.

Адыгэм зы бзэр кьызыргурылуэ щлыкльэр нобэй макъ мыхьэнэклэрэщи, мыр игъэпэжу щытщ нэгъуэщлыбзэу адыгэбзэм кьыхьа псалъэхэр кьызырилэуэтэж щлыкльэхэмрэ ахэм триухуа мыхьэнэхэм. А псалъэхэм хэту щыт макъклэрэуэ зы Адыгэм а псалъэр кьызыргурылуэ щлыкльэри, адыгэбзэ макъ мыхьэнэм кьызырыгуэкльрэ зэрэзэгъклэрэу а нэгъуэщлыбзэ псалъэм мыхьэнэ тыриухуэжу щытщ.

Нытлэ, адыгэбзэр зыгурыбгъэлэунэмэ е абы и щлэныгъэм ухыхьэнэмэ, япэрауэ -е иклэм иклэжым (флэкльыплэ зэрымилэрщи!)- и макъхэм иджыр зэбгъэщлэн хуейщ. Мыраш адыгэбзэм и щлэныгъэм

хыхьэпIэу щытрэ, бзэ щIэныгъэ пэщIэдзэу кытпэщытыр. ТIэ, адыгэбзэм хэту щыт макъхэм яджрэ я Iэмалыгъуэрэ мыхьэнэу щытхэр къэгъэунэхун хуейуэ кытпэщытщ.

*

Макъхэр зи гугъу тщIы бзэщIэныгъэм мыхьэнэншэу илътэу щытми, ахэр адыгэбзэм зэрыхэтыр мыхьэнэ Iэмалыгъуэу щытщи, тIэ, ахэр къэпщытэжыпхьэщ; мыри къэхутапхьэу зы Iуэхугъуэ IэнатIэу кытпэщытырщ.

А макъ мыхьэнэхэр кызыщыпхутэжыпIэхэри а макъхэр зыхэту щыт псалъэхэрщ. А псалъэхэм зэрыхэткIэрэу яджу щыт мыхьэнэхэм кызырэгуэкIкIэ, дэтхэнэ зы макъым игъэзащIэу щыт мыхьэнэр къэпщIын хуейуэ щытщи, ар зэхуэхьэсыжарэ зэгъэпщапхьэрэкIэ утыку кыльхьэжын хуейуэ щытщ. Мыпхуэдэу зы лэжыгъэр зы археологие пэлытэ Iуэхугъуэу зэрыщытыр гурыIуэгъуэнщ.

ГурыIуэгъуэу щытщи, зыхэту щыт псалъэхэм, макъхэм хагъэзэщIыхь мыхьэнэхэр зэхуэхьэсынрэ, къэIуэтэжын Iуэхугъуэр зы *композицэ* лэжыгъэу щытщ. А композицэм кыдигъэлъагъуэну щыт макъ мыхьэнэри зы мыхьэнэ *композицэ*у щытынщ. Ар, а макъым и мыхьэнэу бзэм хэту лажьэу щыт псори зыхэзыубыдэрщ. Мы макъ мыхьэнэ композицэм кыыхэгъэкIыпхьэу щытщ а макъым и къежъапIэу щыт мыхьэнэрэ Iэмалыгъуэр. Аращи, мыхьэнэ къежъапIэр къэзыгъэунэхупхьэу щыт мыхьэнэ композицэр зы макъым и мыхьэнэ архиву лытапхьэщ. А архивыр зэрызэтеувэ щIыкIэр зэпкырыхыжын Iуэхугъуэр, абы и къэхутэныгъэ Iуэхугъуэу щытыр "макъ мыхьэнэ археологие" Iуэхугъуэу лытапхьэщ.

ТIэ, мыпхуэдэ Iуэхугъуэу лытапхьэщ мы Iыхьэм и лэжыгъэу кытпэщытыр. Мы лэжыгъэр, дэтхэнэ зы макъым и мыхьэнэ къэхутэныгъэ Iуэхугъуэу, дэтхэнэ зы макъыр псалъэхэм зэрыхэткIэрэу, абы игъэзащIэу щыт мыхьэнэм тепсэлтыхьынрэ щапхьэхэр къэхьын Iуэхугъуэу къекIуэкIыу щыт зы композицэ *эссэу* щыту жыIэпхьэщ.

Мы композицэм кыгъэлъагъуэу жыIэпхьэщ, дэтхэнэ зы макъыр псалъэхэм зэрыхэтым кызырэгуэкIкIэ, игъэзащIэу щыт мыхьэнэхэр зэрызэпыщIауэ зэрыщытыр. Дэтхэнэ зы мыхьэнэр кызытехьукIрэ зельытауэ утыку кызырэихьэр а макъым и зы мыхьэнэу зэрыщытыр гурыIуэгъуэ ещIыр мы макъ мыхьэнэ композицэу щытым. ТIэ, зы макъым, зыхэту щыт псалъэм хигъэзэщIыхь мыхьэнэр, а макъ Iэмалыгъуэм утыку кырылхьауэ щыт япэрей и мыхьэнэм кызытехьукIыу щытщи, ари кызытехьукIыр а макъым и Iэмалыгъуэжрэ и къэIуэкIрауэ щыту жыIэпхьэщ.

Мыпхуэдэу зы Iэмалыгъуэрэ мыхьэнэр псалъэхэм хэлэжыхьэрэ бзэм ирижэу щытмэ, а макъым и Iэмалыгъуэр бзэм и ужыгъуэм зэрелъытарэкIэ ирижэу щытщи, абы и къэжыхьыкIэм кызырэгуэкIрэ, мыхьэнэу утыку кырылхьэхэм яухуэну щытыр "зы макъым и мыхьэнэрэ Iэмалыгъуэ жыг"ырщ. А макъ Iэмалыгъуэрэ мыхьэнэ жыгыр "а макъ Iэмалыгъуэрэ мыхьэнэм и *генеалогие*"у лытапхьэщ.

Ар щыхьукIэй, мы кытпэщыт Iыхьэ лэжыгъэм и Iуэхугъуэр, икIи, макъ Iэмалыгъуэрэ мыхьэнэ жыгыр къэгъэунэхунырщ; макъ Iэмалыгъуэрэ мыхьэнэм и генеалогие Iуэхугъуэрщ. Мы Iуэхугъуэр кызытехьукIрэ ухуапIэм изгъэувэри, ипщэкIэ и гугъу зэрытщIам хуэдэу, макъ мыхьэнэ археологиеу къекIуэкIырщ.

*

Куэдэ *спонтанэу* къежъарэ къекIуэкIыу зэрыщытыр жыIэпхьэми, кытпэщыт лэжыгъэр, псалъэхэм хэту щыт макъ мыхьэнэхэр зы композицэ лэжыгъэу утыку кыльхьэн закъуэм кыщынэркъым. Мы лэжыгъэр мыпхуэдэу зы гъуэгу закъуэрэ методологие закъуэм кытенэркъым. Макъхэм натуралу я къэIуэкIэми щыгъуазэ хуэхьуу щытщ мы лэжыгъэри, макъхэм я Iэмалыгъуэрэ я къэIуэкIэм зэредаIуэрэкIэ, ахэм натуралу утыку кыралхьэ щIэным и гугъу ещIыр икIи. Макъ

кьэлүклэрэ Іэмалыгъуэу утыку кьихьэр, мыхьэнэу игъэзащІэу щытхэм зэрэзэгърэ зэрыдэгъур гурылуэгъуэ кьыпхуищІыу жыІэпхъэщ мы лэжыгъэм.

Мыпхуэдэу, зы макъыр кьызэрыІурэ, а макъ Іэмалыгъуэм мыхьэнэу игъэзащІэу гуэр кьыщыхъум щыгъуэ, тІэ, а макъыр зы мыхьэнэу щыІэгъуэ лъабжъэ щІэну лъытапхъэщ. Ар щыхъукІэ, мыри *гносис* жыхуалэм езэгъыу зы щІэн Іуэхугъуэу щыту лъытапхъэщ. Гносисыр *онто* жыхуалэу щыт щыІэгъуэ лъабжъэ щІэнырщ. ТІэ, мыпхуэдэу щыІэгъуэ лъабжъэу щыт макъым и лэжыкІэр зэры"онто"рэ, "щыІэгъуэ лъабжъэ щІэн"у зы гносис зэрыхъукІэрэу бзэм хэлэжыыхъу щыт хъумэ, мыр щыІэгъуэ лъабжъэ щІэну, макъыр зэрылажъэ щІыкІэр кьэзыгъэлъагъуэрщи, а макъым иджыр щыІэгъуэ лъабжъэ щІэну зэрыщыткІэрэу кьызэрыхутэнур и зы онтологие лэжыгъэу лъытапхъэщ.

Онтологие лэжыгъэр филозибием пыщІауэ зы Іуэхугъуэрщи, филозобием жиІэхэр нэхъ лъабжъэрэ гурылуэгъуэ зыщІыу зы дисциплинырщ. ТІэ, мыпхуэдэу филозофии щІыныр, абы аткІэ щымыІэжу лъабжъэу филозофии лъэщ щІын Іуэхугъуэу лъытапхъэщ. Ар щыхъукІэй, макъхэм натуралу я кьэлүклэрэ я Іэмалыгъуэм кьызэрыгуэкІкІэ мыхьэнэу утыку кьихьэхэм телэжыыхъын Іуэхуу кьытпэщытыр зы онтологийэр филозофии Іуэхугъуэу жыІэпхъэщ.

Мыпхуэдэу зы макъ Іэмалыгъуэр зы щыІэгъуэрэ зы филозофии Іуэхугъуэу, гурылуэгъуэ щІынырэ щыгъуазэ ухуэхъун Іуэхур, ипщэкІэ кьэтІуэтауэ щыт макъ мыхьэнэу композицэ жыхуэтІэу щыт зэгъэпщапхъэм кьыщымынэу зы Іуэху хъунщ. Ауэ, зы нэрыбгэр абы щыгъуазэ зэрыхуэхъур зы субъект Іуэхугъуэу щытщи, а щыгъуазэ зыхуэхъур гурылуэгъуэ щІыжынрэ утыку кьильхъэн Іуэхум папщІэй, зэгъэпщэныгъэ дисциплиныр кьэгъэсбэпын хуейщи, мы лэжыгъэр мыбы щыгъуазэу жыІэпхъэщ.

Мы макъ Іэмалыгъуэрэ мыхьэнэу щытым езыр кьэгъэунэхун Іуэхум кьыщымынэу, дэтхэнэ зы макъыр зыхэту щытрэ мыхьэнэу зыхигъэзэщІыхъ псалъэхэм дыщытепсэлъыхъым щыгъуэй, а мыхьэнэрэ псалъэм кьызэрыгуэкІкІэ езырыжурэ ухуэрэ кьытпэщІэхуэу щыт гупщысэхэр утыку кьохъэр. Мыри макъ Іэмалыгъуэм кьызэрыгуэкІкІэ утыку кьихьэу щыт мыхьэнэрэ псалъэхэм кьыдагъэлъагъуэ филозофииерщи, ар бзэм зэригъэзащІэ щІыкІэри нахуэ кьытхуохъур. Ар щыхъукІэй, а бзэр зезыхъэу щыт цыхум и гупщысэрэ, утыку кьырилъхъэ филозофиием езырыжу дыыхъэ мыхъур.

ИкІи, зи гугъу тцІыуэ щыт дисциплинрэ щІэныгъэкІэ дыбгъэдыхъауэ щыткъым мы лэжыгъэм. А щІэныгъэ щхъэгъубжэмкІэ дыдэплъэрэ зэдгъапщэу щыткъым адыгэбзэм и лэжыгъэу кьедгъэкІуэкІыр. Ахэм я лъэныкьуэкІэ еджапхъэмэ, кьэунэхуну щыт Іуэхугъуэхэрщ зи гугъу тцІыри, жьпІэ хъунущ адыгэбзэм а щІэныгъэ ІэнатІэрэ дисциплинхэм щІэну мащІэ химылъхъэну.

Ди Іуэхуу щыткъым филозофийер мы лэжыгъэ кІуэцІым. Ауэ, макъхэм дызэрытелэжыыхъым кьызэрыгуэкІкІэ, кьытпыщІэхуэу щыт псалъэрэ мыхьэнэхэм дызэриІэпишэрэкІэ, жыІэпхъэу кьытпэщэхуэхэр мащІэу утыку кьытлъхъэу щытщ. Ар щыхъукІэй, филозофииерэ гупщысэ куухэр езырыжу утыку кьохъэр. Ар щхъэ, мыр жыІэпхъэщ: «АдыгэбзэмкІэ филозофиие щІыныр икІи тынщ; икІи, гъуэзэджэрэ гуфІэгъуэшхуэщ. Европэ *филозофыр*хэр кьызтехъукІауэ щыт гупщысэ гуэрхэр зы адыгэбзэ псалъэм щхъэжу утыку кьырилъхъэфу жыІэпхъэщ. ИкІи, а гупщысэхэр адыгэбзэм теухуауэ пэжрэ щыуагъуэ зэрыщытри гурылуэгъуэ кьытхуэхъуу жыІэпхъэщ». ТІэ, филозофиие зи Іуэхум щІэныгъэу мащІэ иритыну кьыщІэкІынкъым адыгэбзэм.

*

Мы лэжыгъэр адыгэбзэм и макъхэр Іэмалыгъуэу кьызэрысбэпрэ, бзэм мыхьэнэу хилэжыыхъэр кьэгъэунэхун ІэнатІэу зэрыщытым кьызэрыгуэкІкІэ тІэ, адыгэбзэм и лъабжъэр джын Іуэхугъуэу щытщ.

Зы бзэр кьэзыпсэлъу щыт цыхум и логиерщи, а бзэр зэрызэтеувэ щІыкІэм хуэдэ логие зэриІэрэкІэ зэтеувэу щытщ а цыхубэ хабзэрэ псэукІэри. Зы логие лІэужыгъуэу щыт псэлъэбзэр,

ухуауэ щхъэжу зы бзэ ІэнатІэу щытщи, цІыхум кыыригъэкІуэкІ дэтхэнэ зы Іуэхугъуэр и логиерэкІэ кызыериІуатэр бзэрщи, бзэр мыпхуэдэу зы архивырщ. Ар тІэ, дэтхэнэ зы логиерэ бзэ лІэужыгъуэм и архивырщ. Ар щыхъукІэй, мы лэжыгъэм кыигъэунэхупхъэу щытщ, Адыгэ хабзэр зэрызэтеуэвэ щІыкІэм и лъабжъэрэ и ІэнатІэ гуэрхэр.

Зы бзэр къэзыпсэлтым и логиерщи, а цІыхур зэрыгупщысэри къэзыгъэунэхурщ. Ауэ, ар зэрыгупщысэ щІыкІэм кызыэрыгуэкІкІэй, а цІыхубэм кыипсэухъауэ щытхэмрэ, и щхъэм кыырикІуарэ тегупщысыхъыпхъэу щытхэри къэзыгъэунэхурщ зы бзэр. ТІэ, Адыгэм кыигъэугурыкІуам теухуауэй мащІэ жиІэну кыыщІэкІынккъым, абы и бзэм телэжыыхъын Іуэхугъуэм.

Бзэр зэрызэтеуварэ зэрыхъун хъауэ зэрыщытыр мин бжыгъэкІэ куэдэу жыжъэ лъэхъанэхэрауэ жыІэпхъэщи, ар зэрызэтеуварэ, къэзыпсэлтым и логиеу лэжыгъэ зиІэу зэрыщытым кызыэрыгуэкІкІэ, Адыгэм кыигъэугурыкІуа лъэхъанэрэ псэукІэ Іэджэр кыыхэщэу щытынщ адыгэбзэм.

Адыгэбзэр лъэпкъым и логие лъабжъэу зэрыщытрэ, лъабжъэ щІэуд зэрымелэрэкІэ кызыэрыгъэугурыкІуэми кызыэрыгуэкІкІэ, Алыгэ хабзэри ардыдэу жыжъэ зэманыгъуэхэм кыыщІидзэу зэтеувэрэ кызыэрыгъэугурыІуэр гурыІуэгъуэ ещІыр бзэм. Адыгэ хабзэр *матриартал*рэ *патриартал* псэукІэри зыхэлъу зы хабзэу зэрыщытыр; икІэ дыдэми, *феодализм*эми шызекІуауэ зы хабзэу зэрыщытыр кыыхощыр адыгэбзэм.

Адыгэ хабзэр адыгэбзэм хуэдэжу, козмикэрэ натуралу зэтеуварэ, дэтхэнэ зы лъэхъанэм кыыщыхъум езэгъыр кыигъэунэхуу зыхилъхъауэ зэхэлъу щытщи, мыпхуэдэу езэгъэ защІэрэкІэ зэтеувэу зы цІыхугъэ архиву зэхэлъыжу жыІэпхъэщ. Абы и къежъапІэр дэтхэнэ зы лъэхъанэрэ зы зэманыгъуэрккъым; икІи, дыгъуасэрей феодализмэри зытеувауэ щыт лъабжъэр къекІуэкІыу щыт хабзэрщи, феодализмэ лъэхъанэм шыгъуэй щІыбагъкІэ къэблэгъа гуэрхэри зэригъэзэхуар жыІэпхъэ щхъэ, мыпхуэдэу хабзэм хыхъауэ щыт гуэрхэр хабзэ купщІэрэ къежъапІэу лъытэныр шыуагъэщ. Хабзэм теухуауэ мыхэр кыыхэщэу жыІэпхъэщ адыгэбзэм.

Хабзэри бзэм хуэдэу ужьарэ зэгъэпэщауэ зэхэлъхъарэ зэтеувауэ зы логие лъэщ зиІэу жыІэпхъэщи, адыгэбзэм хуэдэжу, хабзэми зыужыгъуэрэ псэугъуэ Іэмалыгъуэ игъуэту щытмэ, абы и логие лъэщыгъэм нобэрэи псэукІэр зыхуэныкъуэ лъэныкъуэхэри зэрзыхиубыдэрэ зэригъэзэхуэфынур жыІэпхъэщ.

Хабзэр зыхухуэр гъащІэрщи, хабзэм езым натуралу зыхъуэжрэ гъащІэ къекІуэкІым зыдигъэкІуу щытщ; ар зэмыхъуэкІын хуейрэ, сыт шыгъуэй гъэзэщІапхъэ защІэу зэхэлъырккъым. Хабзэр, зы бзэ лІэужыгъуэрщи, ар жъэрыбзэр зэрызэтеува щІыкІэрэ логиерэ езэгъыу зы лъабжъэрэкІэ къэхъауэ щытырщи, абы и щІыкІэрэ и лэжъэкІэри бзэм хуэдэу, къабзэу лэжъэкІэрщ.

Хабзэм и ІэнатІэр псэукІэрэ зэхэтыкІэрщи, къекІуэкІыу щыт хабзэр зы лъабжъэу зэрыщыткІэрэу, мыхэр гъащІэрэ щылэгъуэм а нэхъ зэрэзэгъын щІыкІэу зэтеувэжрэ ухуэу хабзэм зеужьри иту щыт хабзэу мэлажъэр. Мы Іэухур, бзэ ужьыкІэм зэрэзэгърэ зэрыхуэдэр гурыІуэгъуэщи, хабзэ ужьыкІэр зыхыхъэр бзэрщ; хабзэу къекІуэкІым и архивыр бзэрщ.

ТІэ, хабзэм телэжыыхъыну щытхэм гурыІуэгъуэ къахуэхъун хуейщ адыгэбзэри, абы и щІэныгъэр утыку кыыхъауэ щыт щыхъум шыгъуэ, Адыгэ хабзэри гурыІуэгъуащэ хъуну кыыщІэкІынщи, зызэриуэщІыжыну щІыкІэри къэунэхунщ.

Бзэм и лъабжъэр зэрыщІэмыудам кызыэрыгуэкІкІэ, абы кыигъэугурыкІуар бзэ тхыдэ лъэныкъуэу къэунэхуу щытщ икІи. ИкІи, мыпхуэдэу бзэ тхыдэ лъэныкъуэу щытым, цІыху псэукІэрэ хабзэм теухуауэй куэд кыыбгургъаІуэри, тІэ, ари тхыдэ ІэнатІэу къэхутапхъэу кыытпэщыт Іуэхугъуэхэрщ. Тхыдэтхым мыпхуэдэу зэтеувауэ щыт зы бзэм кыыхыхыну щІэныр мащІэккъым.

Мы псалъэм кызырыгуэкIкIэ пыщапхъэщи, Адыгэ лъэпкъым кыигъуэгурыкIуарэ кыипсэухъам теухуауэ мащIэ кыбжиIэкъым мы лэжыгъэм. Матриарталрэ патриартал псэукIэ хабзэ ирехъу, къэпщIынгэрэ вэн-сэн лъэхъанэрэ псэукIэ хабзэхэм теухуауэ щырет, щыгъуазэ дызхуэхъурэ дызхуэмышъуф щIэн Iэджэ ди пашхъэм кырилъхъэу щытщ мы лэжыгъэми, Адыгэм езым и псэукIэжри хэлъыжу, *антропологии* Iуэхугъуэу адыгэбзэм хэплъагъуэр мащIэкъым. Зы *антропологистым* кыыхихыну щIэнрэ щIэныгъэр мащIэкъым адыгэбзэм.

ТIанэ, мы зи гугъу тщIы архивхэр щIимыхъумэу зэрыщытрэ, ахэр лъабжьэ зэрищIкIэрэу хабзэр зэрызэтеувэр гурыIуэгъуэ кыпхуещIыр бзэм. ЖыпIэ хъунуш, адыгэбзэм езыр макъ мыхъэнэм кыщIидзэу зэрызэтеувэрэ, и лъабжьэри щIэмышъумауэ зэрыщытым хуэдэжу, Адыгэ хабзэри, цIыху гупрэ зэхэтыныгъэр кызырыхъум кыщIидзэу зэтеувэу. Мы зэтеувэкIэ щIыкIэрэ лъагъуэхэр гурыIуэгъуэ кыпхуещIыжыр бзэм. Псалъэм папщIэ: «Адыгэбзэм зэрилъытэрэкIэ япэ къэхъуар нэхъапэрщ, нэхъыжыырщ, нэхъ лъабжьэрщ. УнэгъуэщIэр нэрыбгэщIэм нэхърэ нэхъапэ кыраIуэр; цIыхубэр нэрыбгэм нэхърэ нэхъапэрщ; нэрыбгэр цIыхубэм кыхохъукIри абы ейуэ лъытапхъэщ, ауэ, мыбы и пхэнджыр бзэ лэжъэкIэм езэгъыркъым. Адыгэбзэм япэ кыыриIуэр нэхъапэрщи, нэхъыжыыр, нэхъыбэр япэ кыреIуэр. Мы бзэ логием хуэдэщ хабзэри, нэхъапэ къэхъуар нэхъыжыырщ, нэхъапэ Iуэхуш: Матриартал лъэхъанэм кыщIэныжауэ зы хабзэ IэнатIэм хэтыр, нэхъапэ игъэщыпхъэщ, гъэзэщIапхъэщ. Анэдэлъхур куэдым щыгъуэ нэхъыжыырщ; пхъурылъхур къуэрылъхум нэхърэ нэхъапэщ Адыгэ хабзэу. ЦIыхубзыр генетикэу нэхъыжыырщи, хабзэкIэ ар сыт щыгъуэй нэхъыжыпIэр зыхуэфашэрщ; абы имыдэр зэй хъуркъым».

ТIэ, адыгэбзэр къэзыпсэлърэ зэхэзылхъэу щыт цIыхубэм и тхыдэмрэ, и псэукIэу щыт хабзэр зэрызэхэлъ стилир кыигъэлъагъуэу жыIэпхъэщ бзэми, мыри диякроникэрэ синкроникэу лъэныкъуитI Iуэху зыхэлъырщ; бзэрэ хабзэм и тхыдэмрэ и зэтеувэкIэу щыт *конструктурэ* Iуэхугъуэу лъэныкъуитIырщ.

Бзэр зэрызэтеуварэ зэрыхъун хуейм зэрихъар илъэс мин бжыгъэкIэ куэду жыжъэу зы лъэхъанэрщ. Абы и зэтеувэкIэми мащIэ кыбжиIэнкъым; ауэ, ар зэтеува нэужь, абы и лэжъэкIэр и лэжъэкIэжу кызырыгуэгурыкIуами мащIэ кыбжиIэну щыткъым. Мыбы кызырыгуэкIкIэ, гъуэгум къэIуэтапхъэу къэхъуахэр кызырыхъуа щIыкIэу кыIуатэу зэрыщытыр къыдэгъуэгурыкIуагъэнщ бзэми, абы и лэжъэкIэрэ и лъабжьэр щIэмыудауэ щытмэ, ар зы архиву гурыIуэгъуэ кыпхуищIынгэр мащIэу кыщIэкIынкъым.

Мы зи гугъу тщIа Iуэхугъуэхэр нэгъуэщI щIэныгъэ IэнатIэхэм бзэм хилъхъэфыну щытхэм я щапхъэхэм щыщхэрщ. Ахэр мы лэжыгъэр кыщцекIуэкIым щыгъуэ гулъытапхъэ хъууэ щытхэрщи, зи щIэныгъэ лъэныкъуэкIэ къэхутапхъэщ. Ауэ, мы лэжыгъэм и Iуэхугъуэу илътэхэр мыхэракъым. Мы лэжыгъэр зыхуэIуар адыгэбзэрэ, абы и макъхэр къэгъэунэхунырщ. ТIэ, и IэнатIэу щытращ и гъуэгурэ и гъуазэри, нэгъуэщI еплъыкIэрэ щIэныгъэ гуэрхэр гъуазэ къытхуэхъуркъым. Мы лэжыгъэм и гъуазэращ икIи щыгъуазэ кыпхуищIыр, нэгъуэщI гуэркъым.

*

ТIэ, адыгэбзэмрэ, мы лэжыгъэ къытпэщытым теухуауэ, хэхарэ нэхъ гурыIуэгъуэу мыхэр пыщапхъэщ:

*Адыгэбзэм и лъабжьэр макъырщи, дэтхэнэ зы макъыр щхъэжу зы Iэмалыгъуэрэ мыхъэнэу щытщ; тIэ, и Iэмалыгъуэрэ игъэзащIэм кызырыгуэкIкIэ, дэтхэнэ зы макъыр икIи зы псалъэ хъупхъэу щытщ. Мы макъ Iэмалыгъуэрэ мыхъэнэхэм кызырыгуэкIкIэрщ, макъ зы бжанэр зыхэту щыт зы псалъэр утыку кызырэхъэ щIыкIэр: Макъыр кызырыIурэ щхъэжу зы Iэмалыгъуэу зэрыщыт щIыкIэу,

ахэр зэрызэкЛэльхьэужьыкЛэм кьызэрыгуэкЛэрщ псалъэр зэрызэтеувэ щЫкЛэр. Тlэ, зы псалъэр кьэзыгъэхьуу щыт макъхэм я зэкЛэльхьэужьыкЛэм зы щхьэусыгъуэ илэш; икЛи, ахэр зэрызэкЛэльыкЛуэм зы *хиерархие* кьагъэхьур: «Зы псалъэм хэту щыт макъхэм япэ итрэ япэу кьэлү макъыр макъ пашэу лъытапхьэрщи, абы зэрелъытарэкЛэрщ кьыкЛэльыкЛуэ макъ lэмалыгъуэм игъэзащlэ мыхьэнэр. Зы макъым щхьэжу и lэмалыгъуэрэ и мыхьэнэр зэрылажьэр, кьызкЛэльыкЛуэу щыт макъым елътатауэ щытщ. Псалъэр кьызэрежьэ макъым и lэмалыгъуэрэ мыхьэнэр зэрыщыту мэджыр; кьыкЛэльыкЛуэр, абы кьызэрыгуэкЛрэ зэрелъытарэкЛэ мэджыр. Кlэух макъыр, а псалъэр зэрыухырщи, а псалъэм и мыхьэнэр зыдэкЛуэрэ кьыздэувылэрщ; ар, зи кlэух псалъэм и глаголу лъытапхьэщ».

*"Псалъэ зэпха" жыхуалэри зы псалъэ пэлътэу лэжьэкЛэ зиlэрщ; ипэ ит псалъэращ lуэхури, кlэух псалъэр абы хуэлажьэрщ, ар зылътэрщ, абы плъыфэ хуэхьурщ. ИкЛи, мы псалъытlыр зэпхауэ зы псалъэу зэгуэту тхауэ шымытми, зы lуэхугъуэ псорэ зэпхар утыку кьызэралъхьэм кьызэрыгуэкЛlэ, зы псалъэр зэрызэтеувэ щЫкЛэм хуэдэу кьолур; икЛи, апхуэдэу тхыни хуейщ. Щапхьэмэ: "Псалъэ зэпха"уэ кьилуэнрэ тхын хуейкьыми, "псалъэ зэпха"щ зэрытхыпхьэрэ кьызэрилупхьэр; мыбы хуэдэу, "псалъэ гуауэ"кьыми, "псалъэ гуауэ" хьун хуейщ...

*Мыбдежым кьэхьуу щытыр бзэм и хабзэрщи, абы *ударенэ* lуэху хэлъкьым! "Псалъалъэ" хуэдэ псалъэхэри пэжу зэтеувакьыми, мыпхуэдэ псалъэщlэрэ бзэ лэжьэкЛэщlэхэр кьызэрыхьум и щхьэусыгъуэр, адыгэбзэр зэрымджарэ, абы щlэныгъэ ныкьуэкЛэ бгъэдыхьэнырщ. ИкЛи, мыбы дыкьыщынэсакЛэ, мыри пыщапхьэщ: Зы псалъэр зэрыухыр "а" хьуркьыми, мыбы щхьэусыгъуэ иlэр игъуэ кьыщысым щыгъуэ кьэдгъэлагъуэнщ; тlэ, адыгэбзэ хабзэу, зы псалъэр зэрызэтеувэ щЫкЛэм кьызэрыгуэкЛlэ, "псалъэуха" псалъэр зы фlэщыгъэцlэу пэжкьым!

*Ударенэм и гугъу щытщlакЛэй, мыр пыщапхьэщ: «Макъ мыхьэнэр зыщlэудауэ щыт бзэхэм дежкЛэ, зы псалъэм хэту щыт макъхэр зэрытхам хуэдэу кьилупхьэу зэрыщымытым кьызэрыгуэкЛlэ, макъ гуэрхэр нэхъ лъэщу кьэлун lуэхугъуэм папщlэ кьагъуэтауэ зы фонетикэ хабзэрщ ударенэр. Ауэ, адыгэбзэр зы макъыбзэу щытщи, ар кьызэрыlум хуэдэу тхын хуейщ. Макъ гуэрхэр нэхъ лъэщрэ, макъ гуэрхэр нэхъ машlэу кьэлүу щыткьым. Ауэ, бзэм и лэжьэкЛэрэ псалъэхэр зэрызэтеувэм кьызэрыгуэкЛlэ, макъхэр зэрызэхьуэкЛыр гурыlуэгъуащэ зэрымыхьуам папщlэ, мо бзэщlэныгъэм хэту щыт ударенэ техникэкЛэ мы lуэхугъуэр зэфlэгъэкЛыным и ужь дызэритым кьытхуихьауэ щытырщ ударенэри, ар адыгэбзэр зыхуэмныкьуэрэ, абы и лэжьэкЛэм емызэгъуу зы техникэрщ. Аращи, ударенэ хабзэр зымышlэм дежкЛэ, зэджэу щыт псалъэр гурыlуэгъуэкьым е пхэнджу мэгурыlуэр. Псалъэм папщlэ, Къэбэрдей жылэкЛэу щыт "Абэзэхэ"р зы Адыгэ жылагъуэрщи, мы фlэщыгъэцlэр кьызтехьукларэ абы кьикlри, "Абазэ щlыналъэмкЛэ ехьу зы щlыплэм тес жылагъуэ"рщ; тlэ, мыр "Абазэхэ"у ятхыр нобэй, абы кьикlыр гурыlуэгъуэщи, Абазэ куэдагъэрщ. Нэрылгагъуэщи, ударенэр бзэм и лэжьэкЛэр зэхитхьуэну зы хабзэу мэлажьэр нобэ».

*Псалъэ зы бжанэр зыхэту щыт "псалъэуха" жыхуалэри зэрызэтеувэ щЫкЛэр, зы псалъэр зэрызэтеувэ щЫкЛэм хуэдэщ: «Зы псалъэухам ипэ иту щыт псалъэр пашэу лъытапхьэщи, абы кьызэрыгуэкЛlэщ кьыкЛэльыкЛуэ псалъэм иплэр зэригъуэтыр. Зы псалъэухам хэтрэ япэу кьэлүу щыт зы псалъэр а псалъэухам и пашэрщи, а псалъэухам и мыхьэнэр зэрызэтеувэ щЫкЛэр, а пашэ псалъэм кьызэрыгуэкЛрэ зэрелъытарэкЛэрщ. Мыбхуэдэу псалъэхэр зэрызэкЛэльхьэужь щЫкЛэр зы хиерархие lуэхуу щытщи, дэтхэнэ зы псалъэм игъэзащlэр абы ипэ кьэлүу щыт псалъэм кьызэрыгуэкЛlэрщ. Мыпхуэдэу псалъэхэр зэрызэкЛэльхьэужь щЫкЛэм кьызэрыгуэкЛlэ утыку кьихьэу щыт зы мыхьэнэ lэнатlэрщ псалъэухар. Зы псалъэухам и кlэух хьууэ щыт псалъэр, а псалъэухар зыдэкЛуэрэ

кыыздэувылэрщи, ар глаголырщ». -Тлэ, луэхур зытетыр мырамэ, адыгэбзэр литературэбзэрэ кыэралыбзэ тхэклуэ зэратхрэ кыызэрапсэль щыклэрэ *стилыр* пэжкыым!-

*Тлэ, гурылуэгъуэр аращи, макъым кышщылэдзауэ зы лъагъуэм тету мэлажъэр адыгэбзэри, псалъэр зэрызэтеувэ щыклэм хуэдэщ псалъэхар зэрызэтеувэ щэклэри. Мы жытлахэр бзэ хабзэу щытщ; ауэ, икли, мыпхуэдэщ зы бзэ лэужыкыгуэу щыт Адыгэ хабзэри зэрызэтеувэр: «Нэхъыжыр нэхъапэрщ, пашэрщ; абы кыкылэлыклуэхэм, япэ иту щытым зэрелытарэклэ луэхугъуэ ягъэзашлэр. Нэхъыщлэр клашэрщи, луэхур зыгъэзашлэрщ, лэжыаклуэрщ, луэхутхъэбзашлэрщ».

*Адыгэбзэр зы макъыбзэрщи, макъ лэмалыгуэхэр кызырэсэбэпклэрэу утыку кыохъэр мыхъэнэ жыхуэтлэрэ псалъэу щытхэр. Ар щыхъуклэй, макъ лэмалыгуэхэр кызырэсэбэпклэ, луэхугъуэрэ мыхъэнэ куэд утыку кыхъэпхъэнщ. Аращи, макъхэр зэгухъэрэ зы псалъэ щыхуэхэм щыгъуэ, а псалъэм иджыр зы мыхъэнэм кышщымынэу мыхъэнэ зы бжанэ утыку кыохъэфыр. Зы макъыр зы лэмалыгуэрщи, ауэ кызырэсэбэпкыым; абы иджыр и лэмалыгуэрщ. Ауэ, макъхэр щызэгухъэм щыгъуэ, зы макъ лэмалыгуэхэр утыку кырылхъэр, кызыклэлыклуэ макъым зэрелытарэклэрщ зэрыхуэри, апщыгъуэм нэгъуэщлэ мыхъэнэхэр утыку кыхъэфынщ. Тланэ, зы макъыр бзэм кызырэсэбэпкыым кызырэсэбэпклэ, а макъ лэмалыгуэхэр утыку кырылхъэу щыт мыхъэнэхэр зэрызэтеувэм папщлэ, зы макъым бзэ клуэцлым мыхъэнэу хилэжыкыыр мэбагъуэри, абы мыхъэнэ зы бжанэ кырылуэ мэхъур. Мыхэм кызырэсэбэпклэй, зы адыгэбзэ псалъэм иджрэ кыкылыр зы мыхъэнэ закъуэм кымынэу жылэпхъэщ нэхъыбэм щыгъуэ. Макъыр мыхъэнэншэрэ, псалъэр ауэ кызырэсэбэпкыым зы мыхъэнэ закъуэр кызыгъэлыгъуэ материал пэлытэу зэрышщытым кызырэсэбэпклэ, зэгухъэу щыт макъхэм мыхъэнэ куэд кыгъэлыгъуапхъэ мэхъур. Мыри адыгэбзэм мыхъэнэу утыку кырылхъэр куэд зэрыхъум и зы щхъэусыгъуэу, зы бзэм дежклэ лэмалыгуэшхуэрщ.

*Япэррей лыхъэми хэтлэгъуауэ щытщи, макъхэр кызырэсэбэпкыым зэрыджыр философикэрэ онтологикэу, макъ луэрхэри икли математикэу кылуэтапхъэщ. Дэтхэнэ зы макъым игъэзашлэр и лэмалыгуэрщи, зы псалъэм кызырэсэбэпкыым ар дыдэрщ. Ар ауэ кызырэсэбэпкыым. Абы иджыр и лэмалыгуэрщ. Ауэ, псалъэ гуэрхэр кыхъуу щытщ "щлагъыбзэ"рэ "щэклуэбзэ" жыхуэтлэхэм езэгъуы, мыхэр кызырэсэбэпкыым щхъэусыгъуэ илэщ. Щлагъыбзэрэ щэклуэбзэм, щылэр зэрышщылэ дыдэу кызырэсэбэпкыым гурылуэгъуэнщи, абы папщлэ, бзэм и лэжыкыым щхъэщыкыу зэтеувэу щытхэщ ахэр. Мыхэм и кыхъуклэм теухуауэ клэщыу мыхэр жылэпхъэщ: «Кыеклуэкыу щытыр натуралу зы луэхугъуэу зэрышщытым кызырэсэбэпклэ, тхэклымэ зилэу щыт зы псэушхъэм езым папщлэ кыралуэу щыт макъхэм занщлэу е клуэ пэтрэ гулытэ зэрыхуищыфынур гурылуэгъуэнщ. Тлэ, абы гулытэ имышлын папщлэ, флэщыгъэцлэрэ псалъэ нэпцлхэр зэхалхъэри, а псэушхъэр шагъауэр, кыагъапцлэр щаклуэхэми, мырауэ жылэпхъэщ щэклуэбзэм и лъабжъэр. Щлагъыбзэм и кыхъуклэри мыбы ещхъщ. Мыпхуэдэу, зы флэщыгъэцлэрэ псалъэр зэхъуэклауэ жылэн хуей зэрыхъум кызырэсэбэпклэ кыхъуу щытхэри хэтыжу, щэклуэбзэрэ щлагъыбзэм и кыхъуклэ щхъэусыгъуэхэр мащлэкыым». Гурылуэгъуэщи, бзэр зэрылажъэм емызэгъуэ кыхъуу щыт псалъэрэ лэжыкыэр кызыгъэлыгъуэу щыт адыгэбзэм, бзэр зэрызэхъуэклэрэ и лъабжъэр зэрибгынэ щыклэрэ щхъэусыгъуэхэм теухуауэ мащлэ гурылуэгъуэ кыпхуищылыну кышщлэкынкыым.

*Адыгэбзэр зы макъыбзэрщи, макъ лэмалыгуэхэр яджым кызырэсэбэпклэ зэтеувэу щытщ псалъэхэр. Ар щыхъуклэй, макърэ псалъэхэм утыку кырылхъэр лъабжъэрэ щылэгъуэр кызылуэ лэмалыгуэклэрщ. Ауэ, бзэр зэрызэтеувэм кызырэсэбэпклэ, абы утыку кырылхъэу щыт дэтхэнэ зы псалъэри лъабжъэрэ щылэгъуэр кырылуэу зэтеувэу жылэпхъэкыым. Лъабжъэрэ щылэгъуэрэклэ утыку кызылхъэу щыт псалъэхэм елытауэ мащлэу лытапхъэми, адыгэбзэм псалъэ гуэрхэр зэригъэщхъым

теухуауэ кьелуатэр. Псалъэм папшлэ, плыфэцлэхэм уеплзу шытмэ, ахэр "хужь, гьуэжь, плыжь, щхуантлэ"у шытши, мыхэр плыфэ лъабжьэхэрщ, нэгъуэщл плыфэхэри кьызтехуькырщ; хужьыр плыфэу псори зыхэлъырщ; ауэ, мыхэм нэгъуэщл плыфэхэр адыгэбзэм кьызэрилуатэр зэригъэщхьклэрэуш (удзыфэ, кьэхьэуафэ, тхьэмбылыфэ...).

*Макьрэ макьышлэхэр кьызэрыхьум япэрей лыхьэм шыгъуэ и гугъу тцлагъэхэщ; мы кьытпэщыт лэнаплэми шыгъуазэ дешлър абы. Адыгэбзэр макьхэр кьызэрыхьуми шыгъуазэ ухуэзыщлыу зы бзэрщ.

*Адыгэбзэм, ауэ кьызэрыклуэу макь хэклуадэ шылэкьым. Макь хэклуэдэнрэ хэщлыным щхьэусыгъуэ илэщ. Зы макьыр земыхьапхьэ хьуарэ, псалъэу машлэм хэтыжу шытмэ, а макьым и мыхьэнэр, и гьунэгъуу зы макьым трельхьэри хоклуэдэжыр зы макьыр бзэм хэклуэдэжыну шытмэ. Мыпхуэдэ кьабзэу шытши, макьхэри ауэ кьызэрыклуэу зэхьуэькыркьым. Тлэ, макьхэр зэрызэхьуэклрэ зэрыклуэдми шыгъуазэ ухуэщлър адыгэбзэми, ахэм и щхьэусыгъуэр гурылуэгъуэ кьыпхуэщлър.

*Псалъэхэр зэрызэтеуэр лъабжьэрэ шылэгъуэр нахуэ зэрищклэрши, дэтхэнэ зы псалъэм иджыр зы луэхугъуэрэ зы шылэплэ лэнаплэу жылэпхьэщ. Икли, япэрей лыхьэми хэтлэгъуауэ шытши, макьрэ псалъэхэм яджрэ зэрызэгъухьэ щыклэр зы геометрием зэрэзэгьклэрщ. Ар щыхьуклэй, зы псалъэр макьыу зэпкьырыхын луэхур зы геометрикэ анализу жылэпхьэщ. Ар дэтхэнэ зы лъэныкьуэмклэй зы гьунэгъугъэрэ зэрелъытэгъуэу утыку итырши, а и гьунапкьэхэри кьэгъэунэхун хуейщ зы псалъэр иклэ нэгъунэ зэпкьырыхын пащлэ. Ар кьызэрыхьу щыклэр зы геометрикэ луэхугъуэу шытши, зы псалъэу зэтеуэр, и гьунапкьэхэм лут макьрэ псалъэхэм елытауэ мэджри, мыхьэнэу мэхуэр. Ар щыхьуклэй, лэжьыгъэ клуэцлым дызтепсэлъыхьу шыт зы макьрэ зы псалъэ лэнаплэм папшлэ жылэпхьэу кьэтуатэхэр зы лъэныкьуэ еплъыклэу кьанэу шытынщ зэзэмызэ. Тлэ, зы псалъэр зэрызэтеуэр лъэныкьуабгъуэу шытши, зи гугъу зэрытцлым хуэдэу, кьэдымгъэунэхуа лъэныкьуэхэми еплъынрэ еджэныр еджаклуэхэм кьахуонэр.

*Мы лэжьыгъэм кьызэрыгуэькллэ, макь гуэрхэр макьыхьурэ, макь гурхэри зэрымакьыбзыр езырыжу гурылуэгъуэ кьытхуэхьуу шытщ. Тлэ, ахэр псалъэрэ флэщыгъэцлэу кьызэрысэбэпыр, мы и бзыгъэрэ хьугъэм кьызэрыгуэькллэрщ. Ар дыдэу шытши, Адыгэ цыхуцлэхэр макьыхьурэ макьыбзхэр кьызэрысэбэпклэрэу игъуэджэу флэшу зэрыщытар гурылуэгъуэ кьытхуохьур. Мыпхуэдэу зы цыхубзыцлэрэ цыхухьуцлэ архив зэтеуауэ илэжщ Адыгэм. -Ар иужьрей лъэхьанэхэм кьызэрысэбэпам кьызэрыгуэькллэрщ цлэныгъэхэм гурылуэгъуэ кьазэрыхуэхьу щыклэри, ар мыпхуэдэу зэралъытэм щхьэщыклыу нэхь лъабжьэу зэрыщытыр гурылуэгъуащэу кьыхошър лэжьыгъэм-. Тлэ, макьыхьурэ макьыбзу шытхэр гурылуэгъуэ кьызэрытхуищлым кьызэрыгуэькллэ, бзэ гуэрхэм я лэжьэклэу шытрэ, хьурэ бзым зэщхьэщыклауэ еджэн хабзэм и лъабжьэмрэ, бзэ гуэрхэми хьумрэ бзыр *артиклу* зэрыщхьэщыкл хабзэм и лъабжьэрэ и щхьэусыгъуэм теухуауэ гурылуэгъуэ кьытхуищлыну шытыр машлэкьым адыгэбзэм.

*Мы лэжьыгъэм, Адыгэ хабзэрэ, абы кьыхуэьклуэу шыт зэхьуэькыныгъэр кьызэригъэунэхум хуэдэжу, Адыгэ луэрылуатэм теухуауэй зы гуэрхэри кьыхуоунэхур. Ахэри, бзэ лэжьыгъэр кьызэреклуэьклым кьызэрыгуэькллэ, езырыжу утыку кьытхуихьауэ шыт луэхугъуэхэрши, зы *мифологии* лэжьыгъэр ди луэхурэ ди гугъэу зэрыщымытар жылэпхьэщ. Адыгэ луэрылуатэм хэту шыт лыхьужь флэщыгъэцлэ гуэрхэр кьызэрыхьур макь лэмалыгъуэ лэжьэклэу шытши, ахэр козмикэрэ натуралу кьэхьурэ кьеклуэькыр кьэзылуатэу утыку кьыхьауэ шытхэрщ; мыбы кьызэрыгуэькллэй, макьхэр лэмалыгъуэу утыку кьызэрихьэрэ бзэм хэту зэрылажьэр лъабжьэ щлэуд зэрымилэрэклэ кьызэрыгъуэгурыклуам и зы шапхьэу лъытапхьэхэрщ ахэр. Адыгэбзэр мифологии цлэныгъэми флыуэ

зэрыдэлэпыкыуэгъур гурылуэгъуэщи, бзэмрэ мифологиём зыхуалэфыну щыт зэпыщлэныгъэм и шапхъэ пашэу зэрыщытыр кыыхэщу щытщ мыпхуэдэ луэхугъуэхэм.

*Псалъэхэр макъу зэпкырыхын луэхугъуэу кыитпэщытыр, макъ лэмалыгъуэр кыэгъэунэхун луэхугъуэрщи, псалъэхэр мы лэмалыгъуэм кызырыгуэкклэ утыку кызырихъэр кыэгъэлъэгъуэн луэхугъуэрщ. Мы луэхугъуэр зы *этимологии* луэхугъуэу щыткыым; ауэ, абы щхъэщыклрэ и лъабжъэу щыт зы луэхугъуэрщ. ИкИи, макъ мыхъэнэрэклэ зэпкырыхыныр, зи лъабжъэр кыэгъэунэхун луэхугъуэу, этимологии лэжыгъэм нэхърэ нэхъ лъабжъэ еплъыклэ зилэрщ; ар щыхъуклэй, этимологиём и луэхур зыгъэмащлэрщ, икИи, ар лузгъэклэуэтрэ лузыхыж луэхугъуэу лъытапхъэрщ. Ауэ, зы псалъэр макъ мыхъэнэу зэрызэтеувэр гурылуэгъуэ кыитхуэхъуу щытми, ар кызырыхъуэрэ кызтехъукла луэхугъуэм теухуауэ еплъыклэхэр утыку кыщитлхъэм щыгъуэ, зэзэмызэххэй дэлэпыкыуэгъуу кьедгъэблагъэр этимологии еплъыклэрщ. Мыпхуэдэу, зы макъыбзэр кызырыунэхум кызырыгуэкклэ, бзэм зэпыщлэныгъэ зыхуилэу щыт щлэныгъэ дисциплин гуэрхэр зэрызэхъуэклэным и зы шапхъэу жылэпхъэщ, адыгэбзэм и лэжыгъэм этимологии дисциплиным и лэжыгъэ лэнатлэр зэригъэмащлэр.

*

Кыитпэщыт тхыгъэхэр, кьэдгупшысауэ щыт гуэрхэр кызылуатэу зы лэжыгъэркыым; е, дэтхэнэ зы кылуэтапхъэ гуэрхэр кызылуатэу щыт зы лэжыгъэркыым. Мы лэжыгъэр бзэм зыкызырилуэтэжым теухуа тхыгъэу лъытапхъэщи, абы кылуатэу щыт гупшысэхэр, макъхэр зэрылажъэрэ псалъэхэр зэрызэтеувэм кызырыгуэкклэ утыку кыихъэу щыт гупшысэхэрщ. Мыпхуэдэу бзэм зыкызырилуатэм зэрэзгъэклэрэ, игъуэу зэрытлхъытэм щыгъуэ пытцауэ щыт гупшысэ гуэрхэри зыхыхъауэ зы тхыгъэу жылэпхъэщ мы лэжыгъэр.

Тлэ, еджаклуэм кыитпэщытыр, тхылъым зи гугъу ищлрэ кылуатэу щыт гупшысэ гуэрхэр гурылуэгъуэ зыхуищлэныр зэрихуэн луэхугъуэркыым. Тлэ, макъхэм яджу щыт мыхъэнэхэмрэ, мыбы кызырыгуэкклэй зэтеувэу щыт псалъэхэм кыагъэхъуу щыт гупшысэхэм щыгъуазэ зыхуищлэны луэхугъуэрщ еджаклуэм кыитпэщлэр. Макъ лэмалыгъуэрэ мыхъэнэхэр кызырысэбэпрэ псалъэхэр утыку кызырихъэм кызырыгуэкклэ лэжыгъэ зыгъуэту щыт адыгэбзэм щыгъуазэ хуэхъурэ, ари лъабжъэ зыхуэхъуж еджаклуэм кыитпэщытыр, гупшысэхэм пыщэнрэ хэгъэхъуэн луэхугъуэрщ.

ЕТИУАНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪ ЛУЭРХЭР

«Ы» МАКЪЫМРЭ "Ы"Р

«Ы»...

Адыгэбзэ макъхэр жьэм кыжжъэдэклэным, луа хъунум и лэмалыгъуэр зыгъэзащлэ макъыр "ы"щ. Арыншэу зы макъ кылуэркыым. Ар макъдэклуашэм ямызакъуэу макъзешэхэр кыщылуэм щыгъуэй зызгъэлабгъуэ макъщ; ар дэтхэнэ зы макъым клэухыу кыпохъэр. Зы макъ дэклуашэм езым и мыхъэнэжыр кыщырилуэм щыгъуэ дэщлыгъуу кылу клэух макъырщ "ы"р: «мы, хы, щы...». Ар макъ щэхухэм имзакъуэу, макъ луэрхэми и клэухыу зэхыбохыр: «Иы; уы, луы...».

Зы макъым иджыр е и мыхъэнэр зэмхъуэклауэ, езым нэмыщлэ зы мыхъэнэ имылэн папщлэ, "ы" макъыр клэухыу кылуэн хуейщ. Мы макъым, клэух зыхуэхъуа макъыр зэрыщыту кыгъэлабгъуэн нэхъ кыэлэн илэжыгъэм; клэух зыхуэхъуа макъым зэманыгъуэ кыритыркыым, ар игъэлажъэркыым, зы макъым иджрэ и мыхъэнэр зэрыщыту гурылуэгъуэ кыещлэ закъуэр. Клэух зыхуэхъуа макъыр зыщлыплэй имышэу,

а макъым иджыр зэриджкIэрэу утыку кыихэным е зэхэыххэ хуфыным Iэмалыгъуэ къезыт макъзешэрщ ар. КIэух зыхуэху макъым езыр мыхъумэ, зы мыхъэнэщIэ зезымгъэгъуэтрэ езымыт макъырщ "ы"р.

Зы макъыр нэгъуэщI макъзешэхэм ирамышажьэ ипэ, а макъым зы зэманыгъуэ имгъуэт е нэгъуэщI зы щыIэгъуэ кыыхэмыхукI джыщIэ, а макъыр зэрытыпIэм изгъэту щыт макъыр "ы" макъырщ. Зы макъым зэманыгъуэ игъуэтрэ утыку ихъэу лэжыгъэ щигъуэтым щыгъуэ, "ы" макъым и пIэм япэрауэ "э" макъыр йоувэфыр; мыбы кызырэгуэкIэIэй, нэгъуэщI макъзешэхэр утыку къохъэфри, макъдэкIуашэхэр зырашэ мэхуфыр.

Дэтхэнэ зы макъыр къэлүфын Iуэхугъуэр а нэхъ экономикэу зыгъээзщIэфыну макъыр "ы" макъраши, ардыдэу къосэбэпыр. Зы макъыр а нэхъ къэру цIыкIукIэ къэлүфын Iэмалыгъуэр "ы" кIэухкIэ къэлунраш. Дэтхэнэ бзэй иреху, макъ щэхуитI-щым язэхуакум "ы" макъ зэрыдыхэрэкIэщ я къэлукIэ Iэмалыгъуэ хуэр. Ари зэрыщапхъэу, мы Iуэхугъуэр зы натурал Iуэхугъуэщ. Мы натурал щIыкIэр зи лъабжьэрщ адыгэбзэр; икIи, лъабжьэ зэрымгъэкIуэдам и зы шапхъэу лъытапхъэщ мыр. Адыгэбзэм дэтхэнэ зы макъыр кызырэриIурэ зэрилъытэр – ар зы натурал экономикэ Iухугъуэщи- "ы" кIэухкIэрщ. Ауэ, тщIэуэ щыт бзэхэм макъхэр зэралъытэр "э" кIэухкIэрэ къэлүуш. ГурыIуэгъуэщи, ахэм "ы" макъыр адыгэбзэм зэрыхэтым хуэдэу ялгытэжыркыым; икIи, макъыр мыхъэнэншэу щалъытэкIэй яфIэIуэхуыым; ар щхъэ, адыгэбзэр макъыбзэу щытщи, дэтхэнэ зы макъым и къэлэныр зэригъэзащIэрэкIэу, натурал экономикэу зэрехъэр.

*

"Ы" макъыр макъ Iуэр нэкуль зэрыхъум кызырэгуэкIэIэ, макъ щэхухэр макъыу къэзыгъэлүэрщ; а кIуэщI Iуэхугъуэрэ макъ щэху Iуэхугъуэхэр макъыпIэм иришэу макъыу щызыгъэлэрэ къэзыгъэлүрщ. Ар щыхъукIэй, макъ щэхум и мыхъэнэр зэрыщытрэ щхъэжу утыку кызылхъэрщ.

Ар зэманыгъуэр кызтехуыкIырщи, зэманыгъуэрэ кIуэтэгъуэри къэзыгъэувылэрщ; икIи, къэхъауэ щыт кIуэтэгъуэми езыгъэхыжырщ.

Зы Iуэхур зэманыгъуэрэ кIуэтэгъуэ зэриIэрэкIэ лажъэу щытмэ, ар къэзыгъэувылэрэ, кыщыувыла щIыпIэм зэриткIэрэу, абдежым ехъэлIауэ гъээзщIапхъэу жылэкIэр кызтехуыкIыр "ы" макъ Iэмалыгъуэрщ.

Мы и Iэмалыгъуэхэм кыгуэкIыу "ы" макъым IуэхугъуэфIхэр щыхегъээзщIыхъыр бзэм:

*Зэманугъуэ (э) зыгъуэтарэ зы лэжъэкIэм тет макъым игъэзащIэу щытыр Iуехыжри, а макъым и щыпкъэ мыхъэнэрэ и щхъэжу иджыпхъэр егъэлэжьэжыфыр:

«Гъэ-гъы, кIэ-кIы, лъэ-лъы, пIэ-пIы, лIэн-лIын, жэн-жын ...».

*Зы зэманыгъуэр кызтехуыкIрэ ар зыхыхъэж зэрыхуыкIэрэу, зы Iуэхугъуэр мыкIуатэрэ зэрыщытыпIэм зэриткIэрэу зэрыгъээзщIапхъэри кызыIуэф Iэмалыгъуэр зыгъэзащIэр "ы" макъырщ. КъекIуэкIыу щыт зы Iуэхугъуэм и жылэкIэр, а Iуэхугъуэм ехъэлIауэ жылэгъуэ ещIыр:

«Шхэн-шхын, тхэн-тхын, джэн-джын, тхъэщIэн-тхъэщIын...».

*"Э"мрэ "ы"м мы я зэхушытыкIэм кызырэгуэкIэIэ, а зы макъым язхэзыр кIэух зэрыхъум елгытауэ, кIэух зыхуэхуу щыт макърэ псалъэми и мыхъэнэм кызырэгуэкIэIэ, мыхъэнэкIэ зэхуэпхэндж псалъэхэри къохъур: «Хэшын-хэшэн, Iушын-Iушэн, гуэкIын-гуэкIэн, гуэхун-гуэхуэн...».

*"Э" макъымрэ, абы кытехуыкIауэ щыту, икIи ар (э) зыхэтрэ зыхэлэжьыхъу щыт "Iэ" макъми игъэзащIэ Iуэхугъуэхэр, Iуэхур зыгъэзащIэрэ а Iуэхум ехъэлIауэ жылэкIэ кытхуешIыр:

«"Ыгъын (Іэ-ы-гъэ-ы-н)"... мы жылэкІэ Іэмалыгъуэм зы псалъэкІэй кыхокІыр: "Іэхъэ-Іыхъэ, жылэн-жыІын, шыІэн-шыІын, шыІэн-шыІын"...».

ГурыІуэгъуэщи, "ы" макъыр изакъуэрэ щхъэжу щыткъым е изакъуэу бзэм зы мыхъэнэ иІэу хэткъым; икІи, ар зы макъым е зы псалъэм ипэ кыпыхъэкъым. Ар сыт шыгъуэй зы макъым и кІэхуыу зэхыбохыр; мыбы и щхъэусыгъуэри, а макъым и мыхъэнэр кыбгуригъэІуэнращ. Мыбы и шапхъэхуэ ипщэкІэ къэтІуэтахэмкІэ, абы зы макъыр зэхэхыпхъэрэ гурыІуэгъуэ зерищІыр нэрылгагъуш.

*

Бзэр нобэ зэрыужба щІыкІэу, "ы" макъыр бзэм хэту зэрыщытымкІэ зы къэлэн иІэу щытщи, ипщэкІэ абы и гугъу тшІагъэхэщ. Ауэ, "бзэ" жыхуаІэ лэжъэкІэм хэмыт хуэдэу щытми, "ы" макъыр щхъэжу къэсэбэпыфуй щытщ. ЯпэкІэ и гугъу зэрытшІам хуэдэщи, "ы" макъыр макъ Іуэррэ макъзешэ нэхъыщхъэрщ, лъабжъэрщ.

Ар, цІыхум кыжъэдэкІрэ макъ шыІэгъуэ зиІэу щыт а нэхъ макъ Іуэр машІэрщ. Ар макъ Іуэрхэр кызтехъукІ макъ Іуэр нэкульрэ япэрейщ. Ар щыхъукІэй, зы макъ Іуэрым игъэзэщІапхъэр япэрауэ зыгъэзэщІэрщ. Ар япэрауэ къэІуауэ зы макъ Іуэр зэрыхъум кызэрыгуэкІкІэй, цІыхум и гугъэхэр кызэригъэлгагъуэу щхъэжу къэІуфу зы макъуу зэрыщытар жылэпхъэщ.

ТІэ, "ы"р бзэм щхъэжу хэту къэмыІуми, цІыхум и зы гугъэр макъуу утыку кызылхъэу къэсэбэпыфу зы макъырщ. Аращи, дэтхэнэ зы цІыхум ар кыриІуэу, и гугъэр утыку кырильхъэн Іуэхугъуэр зэфІигъэкІыфу щытщ. Мы Іуэхугъуэри адыгэбзэр е нэгъуэщІ зы бзэр зезыхъэу щытхэм хуэІуауэ щыткъыми, цІыху псом дежкІэ, зэхуэдэу гурыІуэгъуэ хъууэ зы Іуэхугъуэрщ: Ар натуралу щытщи, зы Іуэхугъуэр гурыІуэгъуэ зэрыхъуар къэдгъэлгагъуну "ыы!" (гурыІуэгъуэщ!) хуэдэу, е гурыІуэгъуэ хъун хуейуэ щыт зы Іуэхугъуэм дыщыщІэупщІэкІэй "ыы?" (сыт жылэа?) хуэдэ къэІукІэхэр кыдогъэсэбэпыр.

Зы бзэр зэрызтеува щІыкІэмкІэ, зы "упщІэ"р, "гурыІуэгъуэ"р, "хъун"рэ "мыхъун"ыр, "гурыщхъуэ"р кызэрыриІуэрэ утыку кызэрырильхъэ щІыкІэр зы псалъэрэкІэу щытми, мы псалъэхэм и пІэм иувэрэ, цІыхум дэтхэнэ и зы "гугъэ"ри "ы" къэІукІэмкІэ натуралу гурыІуэгъуэ ищІыфу щытщ нобэй.

Зы макъ гуэрым и кІэху мыхъурэ, икІи, щхъэжу бзэм хэту къэдгъэсэбэпу щымытми, ди гугъэр "ы" макъ къэІукІэмкІэ гурыІуэгъуэ дощІыфыр. Мыбдежым "ы" макъым игъэзэщІэу щыт Іуэхур, "ы"р зы макъым и кІэхуыу кышыпыхъэм шыгъуэ игъэзэщІэ ІуэхугъуэмкІэ зэдэгъуу щытщ. Ар, зы гугъэр макъуу гурыІуэгъуэ зыщІырщи, япэрей макъ Іуэр зэрыхъукІэрэу, цІыхум кыриІуэрэ макъ кулъым хыхъэу щыт япэрей макъ Іуэрырщ. Макъ Іуэр нэкульрэ япэрей макъ зэрыхъукІэрэу, цІыхум и гугъэр макъуу утыку кырильхъэн папщІэ кыгъэсэбэпыну иІэу щыт макъ закъуэу шытагъэнщ ар.

Мыбы кызэрыщІэныжарэкІэй, нобэй, цІыхум и гугъэр псалъэбзэм хэмыту щытми, натуралу утыку кызэрырильхъэфу щыт макъырщ "ы"р. ИкІи, ар мыпхуэдэу япэрей макъ Іуэр зэрыхъукІэрэй, зы макъыр зэрыщытрэ щхъэжу къэзыгъэІу макъуу къэсэбэпырщи, "ы" макъыр адыгэбзэм зэрыхэт щІыкІэр мыпхуэдэщ.

МыбыкІэй, абы натуралу иджымрэ и мыхъэнэу щытыр гурыІуэгъуэ мэхъур. Мы натурал къэІукІэхэми кыдгурагъаІуэр, бзэм зэрыхэт щІыкІэу, ипщэкІэ къэтІуэтауэ щыт "ы" къэлэнырщ. Адыгэбзэм "ы" макъыр зэрхэтыкІэр натуралрэ макъ Іуэр лъабжъэу зэрыщытыр мыбыи кыдегъэлгагъуэр. Адыгэбзэм и натурал лъабжъэр зэрымыгъэкІуэдарэ натурал мыхъэнэкІэрэ

зэрылажээр, дэтхэнэ и зы лэныкьюэмклэй зэрыхэплэгъуэфыну и зы шапхэу зыкьегъэлаагъуэр "ы" макъыр кызырысэбэпым.

Ы...

"Ы" макъыр "ы" макъзешэм и текъузэ хъуа жыплэфыну зы макъщ; ар "ы" макъым кызырытехуклам кызырыгуэкллэ макъ луэру щытми, макъзешэкъым. "Ы" макъыр езыр зыми емлгытарэ пымщлауэ, зыми дэмыклуэу е зыри кырымшэклыу, цхъэжу утыку итыфу зы макъырщ. Кызытехуклауэ щыт "ы" макъыр макъ луэр лъабжээрэ, а нэхъ макъ луэр мащлауэ зэрыщытым кызырыгуэкллэ, абы и зы лимитацэрэ и зэхуэльэфэса щыклэу щыт "Ы" макъым "ы"м игъэзащлауэ щыт луэхугъуэхэри имыгъэзэщлапхъуэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. Тлэ, "ы"м игъэзащлэр имыгъэзащлэрэ цхъэжу къэсэбэпыф зэрыхъурэ, "ы"м кызырытехукла щыклэми кызырыгуэкллэ, лэмалыгъуэрэ мыхъэнэу игъэзэщлапхъэр гурылуэгъуэ хъууэ щытши, ар мыхъуныгъэ луэхугъуэклэ кызырысэбэпыпхъэр гурылуэгъуэнщ.

"Ы" макъым иджыр е игъэзащлэхэр "ы" макъым ещхъу жылэпхъэщ; сыт хуэдэми, абы кытехуклащ. Ауэ, "Ы" макъым игъэзэщлэнухэр, ар кызытехуклауэ щыт "ы" макъым натуралу игъэзащлэхэм и зы лыхъуэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. "Ы"р кызытехуклауэ щыт "ы"м елытауэ - цхъэж щыхуклэ- нэхъ тклирэ лупщлыу щыт зы макъырщ. Тлэ, "ы" макъым игъэзащлэхэм ящыщрэ, "Ы" макъым игъэзащлауэ щыт лэнатлэр, нэхъ гурылуэгъуэу мэгъэзащлэр. "Ы" макъым бзэм хилэжыхъ луэхугъуэгъуэр араши, ар клэух зыхуэхъу макъыр зэрыджрэ и мыхъэнэжклэрэ кьегъэлаагъуэр; "Ы" макъым мыр зыми хуищлэнкыым. "Ы" макъыр, езым и плэ иувэрэ макъдэклаушэр кьезышэкл нэгъуэщл макъзешэхэм кырашэклын яуха нэужь, макъдэклаушэм клэух хуохъужри егъэувылэжыр; ар и плэм ирегъэуэвэж, цхъэж ещлыжри, цхъэжу иджу щытыпхъэр ирегъэдджыжыр. Ар цхъэ, "Ы" макъым укыхуэнэмэ, зи клэух хъуну макъым "Ым" жыригъэлэнукыым, ирихухынуу, игъэбзэхынуу.

Натуралуй "Ы" макъыр хыхъэ-хэкл зимылэрэ зыми емкыуаллэ е емзэгъым, зы гуэрми зигу хуемкыуаллэм и щыклэ зыхэлэрэ, мы щыклэр зыджрэ зи мыхъэнэу щыт макъырщ... ар мыхъэнэуэ щытмэ(!). "Ы"м цхъэжу идж шапхъэхэм ящыщу щыт "Ыы!"р е "Ыл"ыр зымыдэм и кьэлуклэрщ; ар кьалуэуи жылэпхъуэ кышщлэклынкыым, мэлү(!). "Ыы!"м "хъуэ-хъуэ" е "хъуххэнукыым" жыхуилэщ; е, зызгъэгусарэ сыт жеплэми емкыуаллэрэ -мо зэ уенэпэфуэнщи хъункыым, мыудэлужу гынанэу щидзэнщ, ар цхъэ...- сытми, хэклыплэ кыуэзмыт саби щыклэншэ макъырщ ар. Зы макъ е зы псалъэм ипэ "Ы" кышщыпыхъэм и шапхъэхэр: "Лыхъы!" жилуэ кьэлүу езыр зызгъэлаагъуэрэ, зы луэхугъуэ пэщлэдзэ хуэдэр кьэзгъэлаагъуэу щытми, абы щлагуэ кызырымкынынур ущыклэлтыплгыжклэ кыуегъэлаагъужыр. Угузавэу уелъэлунщи "Лыхъыхъ"ынщ, е "Лыхъыхъ"урэ ихъынур зыдебгъэхъынум –узхуейм хуэдэ мыхъуами- ебгъэхъынщи, "Лыхъ" жилуэ кьэтлысыжынщ; умгъэхъейуэ щыгъэс цхъэхъынэр(!).

Мыпхуэдэу, цхъэхъынэрэ зэрымхъун щыклэхэм нэмыщл кызырысэбэп щымылэу, мыхъэнэншагъэхэр зыдж макъым кыпхуищлэнур, лажъуэ щытыр мылэжъэж ищлынрэ, дилэ е щылэ тлэклүри игъэбзэхын мыхъумэ, кызырыдхуэсэбэпын щылэкъым... Ар жьэрыпсалъэ гуэрхэм "кыым" клэухым иплэ иувэу кьосэбэп закъуэр: "Клуэкъым – клуэлым".

Бзэм хэту "Ы" макъыр зэрзыхэпх щыклэхэу "Лыгын (лэ-ы-гъэ-ы-н), Лыхъ (лэ-ы-хъ), щылын (щылэ-ы-н)" псалъэхэр кьэзгъэхъур, ипщэклэ "ы" макъым деж кызыэритлуам хуэдэу щытши, ар

мыбдежми кызырыдгъэлыагъуэм хуэдэжу "ы" макъым и Іэмалыгъуэхэраш; мыхъумэ, ахэр щхъэжу "Іы" макъым тхуигъэзащІэу щыткъым.

«Э, ІЭ, А» МАКЪХЭР

Э...

Зи гугъу зэрытщІам хуэдэщи, "ы!" е "ы?" хуэдэжу, "э!, ээ!" е "э?, ээ?" макъ къэлукІэхэри щыІэш; икІи, зи сэбэпхэри ипщэкІэ "ы" макъым папщІэ жытІахэм хуэдэш; зэрзэщхъэщыкІэхэри, "э"р "ы"м елытауэ нэхъ макъ Іэауэ зэрыщытым папщІэ, зэхагъэхыпхъэ гугъэ зэралэрауэ жыІэпхъэш.

Мы макъитІым ягъэзащІэхэр зэрызэщхъэрэ, макъ Іуэру зэгъунэгъурэ зэкІэлъхъэужу зырыщытми кыдигъэлыагъуэр араши, "э" макъри зы макъым е зы псалъэм ипэ иувэкъым. Ар сыт шыгъуэй кІэух хъууэ хэтщ бзэм; икІи, изакъуэу зы мыхъэнэ пыхытыкІай иджккъым; абы и къэлэныр кІэухкІэрэу егъэзащІэр.

Япэрей Іыхъэм кызырыдгъэлыагъуам хуэдэщи, "ы" макъыр кызырыхъу кээрур хэбгъахъуэу щытмэ, "ы"м кыкІэлъыкІуэу япэрауэ къэхъуну щыт макъ Іуэрыр "э" макъырщ. Мыпхуэдэу зы Іуэхугъуэм кыкІэлъыкІуэу щытщ адрей макъ Іуэр къэхъукІэхэр. "Э" макъыр, "ы" макъым и зы кІуэтэгъуэрэ и зы ужыгъуэу къэхъуу щытщи, ар щхъэжу зы щыІэ хъууэ щыткъым иджыри. Ауэ, мы ужыкІэрэ кІуэтэгъуэу къэхъум утыку кырелъхъэр къэхъупхъэу щыт нэгъуэщІэхэри. Мыпхуэдэш "и" макъыр кызырыхъу щыкІэр. "Э"р щхъэжу щыткъым, ар щхъэжу зы мыхъэнэу хэткъым бзэм; ауэ, ар кызырыхъум кызырыгуэкІрэ зэрелъытарэкІэ утыку кыхъэу щыт макъырщ щхъэжу зы щыІэгъуэ зиІэрэ джыри, ар "и"рщ. Араши, "э" макъыр япэрей кІуэтэгъуэрщи, ар функциял зэманыгъуэу щытщ; мыхъумэ, щхъэжу зы ІэнатІэу щыІэ гуэркъым. Ар зи кІэухрэ, абы игъэлажъуэу щыт макърэ псалъэхэм зэманыгъуэрэ кІуэтэгъуэ ягъуэтыр.

"Э"р "ы" макъым кызырытехъукІ щыкІэм шыгъуазэ дыщыхуэхъум шыгъуэ, гурыІуэгъуэу щытщи, "э" макъыр "ы"м ипІэ йоувэр. Ар кызтехъукІрэ къэзыгъэхъур "ы" макъырщи, абы и кээрур хэхъуэн Іуэхугъуэу утыку кызырихъэм кызырыгуэкІкІэ, "э"р кыщыхъурэ кыщыІум шыгъуэ "ы"р къэлужыркъым. ИкІи гурыІэгъуэнщи, "э"р "ы"м ипІэ щуивэм шыгъуэ, зы мыхъэнэщІэш къэхъур. Ауэ, зы макъыр нэхъ экономикэу кызырыІуфынурэ, зэрыщыту зы макъу утыку кызырихъэфынур "ы" макъ кІэухкІэрэш; "ы"р минимал макъ Іуэрырщи, зы макъыр къэлуну щытмэ, абы къэлун Іэмалыгъуэ къэзыту зезышэ макъыр "ы" макъырщ. Мы макъым кыкІэлъыкІуэрэ а къэлэныр зыгъэзэщІэфыну щыт етІуанэрей макъыр "э" макъырщ.

"Э" макъыр "ы" макъым ипІэ зэриувэкІэрэу, икІи, мы макъитІыр зэрызэщхъми дэкІуу, "э" макъыр кыщыІум шыгъуэ абы "ы" макъ лъэпкъ хэлъыжккъым. ИкІи, "э" макъым кыгъэщІыну щытрэ кыхъэхъукІыну макъхэми "ы" макъыр хэлъынукъым, кыхъэхъукІынукъым (Іэ, а, о).

"Э" макъым игъэзащІэ Іуэхугъуэхэм и зы бжанэр "ы" макъым игъэзащІэхэр кыщытІуатэм шыгъуэ и гугъу тщІа хъуауэ щытщ: Абы къэувыІар зырегъакІуэжыр, егъэкІуатэр; "ы" макъым игъэзащІэу щыт ехъэллэныгъэ хъуауэ щытыр кыгуешри ирешажъэ, егъэлажъэ, зэманыгъуэ кыретыр...

Ехъэллауэ гъэзэщІэну щыт зы Іуэхугъуэр, ар зэрагъэзащІэу зэрыщытыр е Іуэхур кызырекІуэкІуэ зэрщытыр гурыІуэгъуэ кытхуешыфыр: «Дын (дэн Іуэхугъуэр екІуэллауэ гъэзэщІэн е дэн Іуэхугъуэм ехъэллауэ зэрыщыткІэрэу дэн); дэн (дыуэ щытын; дын Іуэхугъуэр гъэкІуэтэн)....».

*

"Э" макъзешэм зы кІәухыу зыщигъәлғагъум щыгъуэ, а макъым езым щхъэжу иджым е и мыхъәнэм елгытауэ зы кІуэтэгъуэ е зы зэманыгъуэ кыыхуокІуэр, гъуэгу тохъэр. Мы зытехъэ гъуэгум - езы макъым хэлъу щыт мыхъәнэм кызыэрыгуэкІыу- зы мыхъәнэщІэ е зы щыІәкІәщІэ кыыхуехъыр. Мы гъәзәщІа хъу Іуэхугъуэхэм псоми "э" макъым хищІыхъыр зэхуэдәщ; ар щхъэ, "э"р кІәух зыхуэхъу макъым езым хэлъыж джыпхъэм елгытарэ кызыэрыгуэкІә, а макъхэм дэтхәнэ зыр мэкІуатэ, хэтыр мэлажъэри зы зэманыгъуэм йохъэр, хэтым зэманкІэрэ зы щыІәгъуэщІэ кыыхуокІуэр, хэтми кыбгурымыІуэжыпхъэу зехъуэкІыр.

"Дзы" макъым хэт мыхъәнэр "э" ІэмалыгъуэкІә мэлажъэри "дзы" Іуэхугъуэм "дзэ" кыыхокІыр; ар зы Іәпкълъәпкълъәщ; икІи, ар зэрыбыдэрэ бийм зызэртри "дзэ"кІэрэй, аргуэрэу зы фІәщыгъәцІәу "дзэ"м зыкъегъәлғагъуфыр. Е, ипІә икІарэ пхуэмубыдыжу зыз "дз" псы ежэхым "псыдзэ" фІәщыгъәцІәу хуагъәфәщэр.

Мыбы ещхъэщи, "мы" макъым "мэ"рэ кыпщІихъэр кызыэрыхәкІыр гурыІуэгъуәнщ; тІанэ, "мэ" жиІәу зы гуэрэ кыуэзытыр, е "мэ"р къриІуу зы гуэрэ кыуэзгъәлғагъуэм игъәзащІәр, е къәхъуа гуэрым кыгъәщта пэлъытәу "мә!" жызыІэм кыиІуэри "э" Іэмалыгъуэр кІәух зэрыхъум кызыэрыгуэкІә утыку кыихъэу щыт псалъэхәрщи, ахэр "мы" макъым иджыр нахуэ щыхъум щыгъуэ гурыІугъуэ хъунщ.

Мыбыхэм ещхъэу, "э" макъыр зы макъым кІәух щыхуэхъум щыгъуэ, нэгъуэщІыгъуэ мыхъәнэхэр е фІәщыгъәцІәхэр къохъуфыр: Дунейм и "къу" пэлъытә хъууэ щыт "къу"хэр (бгы) къапщтэмэ, къуитІ я зэхуәкур "къуэ" зэрыхъум хуэдәу, зы анэ-адэм кытехъукІауэ зы щыІәгъуэ зиІә хъуа зы бынри "къуэ"щ зэрыхъур.

Мы щапхъэхэм хуэдәу щытщи, зы макъым "э" кІәух кыщыпыхъэм щыгъуэ, къәхъуу щыт псалъэхэм я мыхъәнэр кызтехъукІауэ щыт макъхэм пымышІа е емылгытауэ щыткъым; а макъым иджыр е и мыхъәнэр фІуэ гурыІуэгъуэ щыхъукІә, Іуэхур зытетыр нахуэ мэхъужыр. Мы псалъэм хиубыдәнщ зы макърә псалъэм "э" макъыр кІәух щыхуэхъукІә къәхъу псалъәщІәхэр: «Сы-сэ, фы-фэ, хы-хэ, лы-лэ, тІы-тІә...». Мыхэр "э"м и ІэмалыгъуэкІә къәхъуа псалъәщІәхәрщи, кызтехъукІауэ щыт макъдәкІуашэм зэрелгытарэ зэрәпхар, а макъдәкІуашэхэр утыку кыщитлхъэм щыгъуэ нэхъ нахуэу гъәлгъәгъуа хъунуш.

"Бы"р мэкІуатэ, мэбагъуэ, гъуэгу тохъэри зэманкІэрэ "бэ" мэхъур. Быныр ща"пІы"м е зыха"пІы"хъым и цІәр "пІэ" мэхъур. "ЦІы"м (щымыІә, цІырхъ), мы щыІәпІәу щыт зэманыгъуэм щыщ хуэдәу зы зэманыгъуэ ирагъэгъуэт пэлъытәри "цІэ" ящІыр. ИтІанэй, мы щымыІәу щыІә пэлъытә ящІар (цІәр) "фІы"уэ ялғагъу гуэрым –ар ягъа"фІэ"у- хуагъәфәщэр: Хуэфәщәнури "фІы"уэ ялгытәри, мо "фІы"м хуагъәфәщар -абы ей хъуар- зэманыгъуэкІэрэ (фІә) езыр пэлъытәу "щы"Іән папщІә "фІащ"ыр: "цІэ" ящІа "цІы"р "фІы" гуэрым зырагъа"фІэ"рә зырагъәщІәгъуэжу "фІәщыгъәцІә"у фІащыр.

"Э" макъым и фІыгъәкІэрәу "лгы"р зэманкІэрэ "лгэ" мэхъур; "псы"м зэманкІэрэ "псэ" еухуэфыр е кыыхохъукІыфыр; "кІу" Іэмалыгъуэ зиІәр мэ"кІуэ"фыр. Зы гъащІәрэ зэманыгъуэ зиІә зы къэ"кІы"гъэм е зы "кІы"хъагъ зиІә гуэрэм зы тәлайкІә е зы зэманкІэрэ "кІә" егъуэтыр. Зэманыр щыІә щыхъукІә "зы"м сыт щыгъуэй "зэ" Іэмалыгъуэр хуолажъэр; "жы"уэ щытыр егъа"жэ"р. "Хъын" Іэмалыгъуэ зиІәр "хъэ" мэхъури, игъуэ нәса цІыхур "лІы" щыхъукІә абы -и гъащІәмрә и щхъәхуитыныгъэм- кыпәлплъэр - игъуэрэ гъуэзәджәкІэрә- "лІә"ныгъәраш.

"Э" макъым игъэзащІэхэр, кІэх зыхуэху макъым иджыпхъэраш; а макъ Іэмалыгъуэм кызырыгуэкІкІэ, игъэкІуэтэнщ, зы гъуэгу тришэнщ, абы зэманыгъуэ кыритынщ; мыхэр а макъым имыІэмалыгъуэмэ, абы ехъэлІа е теухуауэ зи гугъу тщІы ролхэр хуигъээзщІэнщ: «Зы "гуэ"рыр нэгъуэщІ "гуэ"рэм е зы щІы"гу" ІэнатІэм щы"гуэ"хъэр (мыр, "гу"м зэрехъэлІам папщІэ "гухъэн" хуэдэй хъунуш) е кышщы"гуэ"кІыр къэлүэтапхъэ ищІынщ. Мы глаголитІым зэхуэдэу хэту щыт "гуэ"хэм "гу"м елбытауэ ягъэзащІэр математикэбзэкІэ тхын хуейуэ щытмэ, зэрытхыпхъэнур мыпхуэдэнщ: «"гуэ"хъэн: гу+, "гуэ"кІын: гу-». Нэрылгагъуэрэ гурылүэгъуэу щытщи, "э" макъым игъэзащІэр кІуэтэгъуэрэ зэманыгъуэ зэрыхуэкІэрэу, зы "гу" ІэнатІэм хуэкІуэнрэ хыхъэнри, абы пыкІынрэ хэщІынри "э" ІэмалыгъуэкІэ мэджыр.

"ЩІэ"ныгъэр зэманкІэрэ п"щІы"уэ щытым зэриухуэр гурылүэгъуэ кытхуэзыщІыр "э" макъым и Іэмалыгъуэраш.

"Хъу"р зэрхуам ибгъэкІмэ, бгъэкІуатэмэ е ебгъэлеймэ ар зэрызэ"хъуэ"кІынур гурылүэгъуэщи, ар "э" Іэмалыгъуэм кызырыгуэкІкІэ утыку кыххъуэ зы мыхъэнэщ. ТІанэ, хъуауэ щытым зэманкІэрэ зэрзи"хъуэ"жынури кыдгурызыгъалүэр "э"раш; "хъу"рэ хъуар ипІэм изгъэкІыр, зэманкІэрэ е ебгъэлейнкІэрэ зэххуэкІыр "э"раш.

"Э" макъым игъэзащІэ закъуэр зэманыгъуэ кыритынраш зыхуэкІэху макъхэм: КІуэтэнрэ ебгъэлейнри, хъунрэ зэххуэкІынри зэманыгъуэ зиІэраш зи щхъэ кырикІуэфынур; икІи, и щхъэ кызырикІуэну щІыкІэр, "э" макъыр зи кІэху хъууэ щыт макъым езым хэль джыпхъэраш.

Іэ...

"Э"м кытехуэкІыу щыт "Іэ" макъри зэманыгъуэ къэзыгъэлгагъуэу зы макъырщ. Ауэ, "э"р гурылүэгъуэу щытщи, зы зэман шабзэрэ функциял зэманыгъуэрщи, "Іэ"р зы зэманыгъуэ ІэнатІэу щытми, а зэманыгъуэ ІэнатІэми щыхэлэжыххыу щытщ "э" Іэмалыгъуэр.

"Э" макъым игъэзащІэхэм ещхъщ "Іэ" макъми игъэзащІэхэр; "э" макъыр функциял зэманыгъуэмэ, "Іэ" макъыр нэхъ ІупщІыу зы зэманыгъуэрщи, ар гурылүэгъуэу зы зэманыгъуэрщ; функциялу щыткъым, *абсэлуд*щ. Мыбы кызырыгуэкІкІэй, нэхъ гурылүэгъуэу щыт зэманыгъуэрщ; моуэ кыпІэрыхъэн хуэдэу гурылүгъуэ хъууэ щыт зэманыгъуэ Іуэхугъуэхэр кыреІуэр.

ЩыІэр зэрыщыІэ зэманыгъуэр зы зэманыгъуэ ІэнатІэу зэрыщытыр гурылүэгъуэ зэрищІым хуэдэу, гурылүэгъуэу зы зэманыгъуэрщ "Іэ"р. Ар щхъэ, а зэманыгъуэр щыІэу щытым елбытауэ зы зэманыгъуэрщи, зы зэманыгъуэ ІэнатІэу щытми, "Іэ"м кыриІуэр щыІэу щытым елбытауэ зы зэманыгъуэ ІэнатІэрщ.

Дэтхэнэ зы щыІэгъуэ зиІэрэ щыІэр кызырыхуфыр зэманыгъуэрэкІэрщи, зы зэманыгъуэ ІэнатІэкІэ мыр къэзыгъэлгагъуэраш "Іэ"р. Дэтхэнэ зы щыІэ хъуфынур "щы"р зыгъуэтарэ зэзгъэпэщаращи, абы зы зэманыгъуэ ІэнатІэрэкІэ щыІэгъуэ зэригъуэтыфрэ, щыІэу утыку кызырихъэфыр "Іэ"р глагол зэрыхуэхуэкІэрэуш.

"Іэ" макъыр зы макъым е зы псалъэм ипэй икІэй похъэфыр, щхъэжрэ изакъуэу мэлэжъэфыр. Ар макъзешэкъым; макъ Іуэрщи, езыри кызырашэкІыным ежъэркъым. Ар зы зэманыгъуэ ІэнатІэу зэрыщытым кызырыгуэкІкІэ, ІупщІрэ гурылүэгъуэ гуэрщи, щхъэжу зы мыхъэнэу щытщ. Мыпхуэдэу зы зэманыгъуэ ІэнатІэу зэрыщытым кызырыгуэкІкІэй, кыпІэщІэхъапхъэрэ зы зэманыгъуэ ІэнатІэкІэ щыІэгъуэрэ еигъуэ зи"Іэ" Іуэхугъуэхэм теухуауэ мыхъэнэ нэгъуэщІыгъуэхэри кытехуэкІыу щытщ.

*

"И" псалъэм ушыгъуазэмэ, абы ипэ пыту щыт "и"м кыгъэлыагъуэр абсис (и) лъэныкъуэрши, "и" гъуэм зы зэманыгъуэ ІэнатІэкІэ (Іэ) кыыхуэхъуаращ кыгъэлыагъуэр "иІэн" псалъэм.

Зы зэманыгъуэ ІэнатІэкІэ "иІэн" Іуэхугъуэр, "и"м кызырэгуэкІэкІэ зы зэманыгъуэ (э) хъурши, ар, зиІу щытым кыппэщыту щытын Іуэхугъуэрщ. Зы гуэрыр зыдэщытым (и) кызырэгуэкІэкІэ, и ужыгъуэ лъэныкъуэу щытынырщ а гуэрым "иІэ"у жыхуэтІэр. Цыхум теухуауэ мыр кызырэыхъу щыкІэр, абы и гупэмкІэ щытынрэ ипэм итын Іуэхугъуэ пэлытэрщ. Ипэрэ и гупэмкІэ гъэзауэ щыт цыхум зы гуэр иІэн Іуэхугъуэр, зыІэщІилъхъэн пэлытэ Іуэхугъуэрщ. Араши, изакъуэрэ щхъэжу "Іэ"р, цыхум и гупэмкІэ щыІэу щыт зы Іэкълъэкпкъым и фІэщыгъэцІэ хуэхъуфауэ щытщ. Цыхур зэры"Іэ"бэрэ зэры"Іэ"пхъуэ Іэкълъэкпкъым и фІэщыгъэцІэращ "Іэ"р.

"Іэ" макъым кыриІуэр зы зэманыгъуэ ІэнатІэрэ уи ІэнатІэу кыппэщытырши, тІэ жыпІэ хъунущ, "Іэ" макърэ мыхъэнэм иджыр нобэрей е иджырей Іуэхуу. Ар зы зэманыгъуэ ІэнатІэрэ кыппэщыту уи гупэмкІэ щыту щытрэ, уи гупэр зыхуэгъэзауэ щытырши, тІэ, ар иджыркІэ ит зэманыгъуэу уиІэращ. Узхэту е кыппхэту щыт Іуэхугъуэрщ "Іэ"м кыгъэлыагъуэри, уиІэр ущиІэр нобэращ; "Іэ"м зи гугъу ищІыр блэкІаракъым е къэкІуэнуракъым.

БлэкІар укыздикІараши, а гъуэгуанэм кырикІуар "лъакъуэ"ращ; тІэ, зы цыхум дежкІэ, блэкІар щыбкІэ къэнараши, абы кырикІуари лъакъуэу зэрыщытым кызырэгуэкІэкІэ, "Іэ"р зы гупэрэ зы зэманыгъуэ ІэнатІэ зэрыхъум хуэдэжу, лъакъуэри блэкІарэ щыбым кыщынэрщ.

"Іэ"м кыгъэлыагъуэр нобэрщ, кыппэщытырщ. Нобэр къэкІуэнум и лъабжъэщ; уиІэр нобэщ узщиІэри, ар уи пщэдейм и лъабжъэнщ; нобэ уиІэм уи пщэдейм унихъэсыфынщ; нобэ уиІэр уи пщэдейм илъабжъэ кыщІэнэжынщ; нобэ уиІэр уи пщэдейм и теуванІэщ; нобэр къэкІуэнум и блэкІаращ; нобэ уи"Іэ"р пщэдей уи "лъакъуэ"щ!

Нобэрэ узытету щыт зэманыгъуэ ІэнатІэр "Іэ" Іэмалыгъуэм иджырши, абы функциял зэманыгъуэри (э) хэту щытщ. Араши, блэкІауэ щыт зы зэманыгъуэ ІэнатІэр "э"м и лэжъэкІэу мэлэжъэр: «ЩыІаш, жиІаш, хэІаш...».

Ауэ, "Іэ"р зы зэманыгъуэ ІэнатІэрши, ар кыппэщыту щымытми, къэпщытапхъэрэ гурыІуэгъуэу зы зэманыгъуэрщ. Ар щыхъукІэй, кыппэщытрэ ухэмыту зы зэманыгъуэ ІэнатІэу жыІэпхъэ мэхъуфыр "Іэ" зэманыгъуэ ІэнатІэм кыгъэлыагъуэр: «ЩыІалэ? къэкІуалэ?...».

БлэкІар, функциял зэманыгъуэр "Іэ" зэманыгъуэ ІэнатІэм зэрыхэтым кызырэгуэкІэкІэ "Іа" хъууэ щытщ; ауэ, къэкІуэнур узытету зы зэманыгъуэ ужыгъуэу щытырши, ар "у" Іэмалыгъуэу мэлэжъэр: «ЩыІэнущ, щыІэну?...».

БлэкІар зы зэманыгъуэ ІэнатІэу жыІэпхъэ зэрыхъум хуэмыдэми, къэкІуэнури гурыІуэгъуэ ищІыу щытщ "Іэ" Іэмалыгъуэм. Ауэ, къэкІуэнур блэкІам хуэдэу ІэдэкъэщІэкІ хъуауэ зы зэманыгъуэ ІэнатІэу щыткъыми, абы гурыщхъуэ тельщ; ар щыхъукІэй, "Іэ" Іэмалыгъуэр кызырэсэбэп щыкІэр упщІэуш: «КІуэнуІэ? КъэхъунуІэ?». ГурыІуэгъуэу щытщи, мы упщІитІым къыдгурагъаІуэр, кІуэну щыт гуэр зэрыщыІэрэ, къэхъун гуэр щыІэу зэрыщытым и гурыщхъуэрщ. Ахэр къэкІуэну зэманыгъуэ ІэнатІэу щытми, кызырэыхъунур нахуэу щыткъыми "Іэ" Іэмалыгъуэр зы зэманыгъуэ ІэнатІэ гурыщхъуэу къонэр.

ИпщэкІэ, "Іы" макъыр мыхъуныгъуэу зэрыщытым кызырэгуэкІэкІэ, ар "къым" кІэхум ипІэ иувэфу жъэрыпсалъэхэм хэту зэрыщытыр жытІагъэхэщ. "Іы"р мыхъуныгъэмэ, "Іэ"р зэрыхъуныгъэри гурыІуэгъуэнщ. Араши, "Іэ" макъри, "къэ" упщІэ кІэхум ипІэм иувэфу хэтщ зи гугъу тщІа жъэрыпсалъэ гуэрхэм: "КІуэнукъэ?: кІуэнуІэ?". Мыбдежым къытпэщыт псалъэмрэ, ипщэкІэ зи гугъу тщІауэ щыт "кІуэнуІэ?" хуэдэу упщІэхэм къагъэлыагъуэри зэрызэтэхуэр гурыІэгъуэу щытщ.

"Іэ" макъ Іэмалыгъуэр бзэм хэту зэрылажъэ щапхъэхэми кыызэрагъэлъагъуэу, ар кыызтехъукІауэ щыт "э" макъыр натуралу кызырэсэбэпыфым хуэдэжу натуралуй къэсэбэпу зы макъырщ. Натуралу цыху къэу "Іэ" бжым и рэфлексу -кІэщІыу "Іэ!" жиІэу- кыыриІуэ макъырщ "Іэ" макъыр. Пэмыплъэу е имыщІэу къэхъуар, зэуэ е занщІэу утыку кыхъар, зэхъуэкІа хъууэ утыку кыхъэ щІэр е къэхъуа-къэщІар кызырэгурыІуэ щІыкІэращ мы къэуІэбжъа цыхум кыыриІуэу щыт "Іэ" макъым кыикІыр. Мо макъзешэрэ функциял "э"м макъхэм хуигъэзащІэу щыт зэманыгъуэ Іуэхугъуэр, зыми пымыщІа е емылгыта пэлытэу езырыжрэ зэуэ занщІэу зы зэманыгъуэ ІэнатІэкІэ утыку къохуэр: «Іэ!» е "Іэгъу!».

*

"ИІэн" хъуныр, уэ уиІэ хъур, уэ уей пэлытэ хъуныр, уэ кыуэхъэллауэ кыпІэрыхъэ хъууэ щыт Іуэхугъуэр нэхъ ІупщІыу зыгъэзащІэу щыт Іэпкълъэпкърагъэнщ "Іэ"р. "ИІэ" хъуным е ей пэлытэ хъуным и нэхъ Іэмалыгъуэ зиІэр, ар зыхуэлъэкІрэ зыхуэзфІэкІ Іэпкълъэпкъыр Іэращ.

"ИІэн" псалъэм игъэзащІэр, «"Іэ"м ехъэллауэ щыт хъун»ращ икІи; мы "Іэ"р икІи, утыку ит зы зэманыгъуэ зиІэ гуэрщ; зы зэманыгъуэ ІэнатІэрщ, щыІэ гуэрщ. Уэ уиІэ хъуфынур, уэр хуэдэу зы щыІэгъуэ зиІэращ, щыІэ зы гуэрщ, щымыІэр уиІэфынкыым; уиІэм къехъэлІа хъур зы "Іэ"гъуэ итращ, щы"Іэ"ращ.

"ЩыІэ" жыхуаІэр "щы"р "Іэ" хъунращ; ар "щы"уэ зэманым тетырщ, зы зэманыгъуэ ІэнатІэ зиІэ хъунращ. Дунейр щыІэщ, тетхэр щыІэщ; дунейр зыхэтыжу щытрэ, дэркІэ гъунапкъэншэу къэхъурэ (кы) зэманыгъуэу (э) ужъыу (у) иту (о) щыт уэзыгъуэрэ уэщІу щытыр, -къозмозыр- щыІэщ. Ахэм къагъэхъури къагъэщІри щыІэщ; бзэри, културэри, гупшысэри сытри щы"Іэ"щ, къыт"Іэ"рмыхъэхэми...

"ИІэн" псалъэм нэгъуэщІ мыхъэнэй иІэщ; ар зы гуэрым и фэр зэхъуэкІа хъунращ, зы плыфэ кыищта хъунращ; зы плыфэкІэ ла хуэдэ хъунращ. Ауэ, мы Іуэхур лэн Іуэхугъуэм хуэдэкъым; лэныр зы плыфэр зы гуэрым щыхуэнращ. Ар щхъэ, мыпхуэдэу лэн пэлытэу щытми, "иІэн"ыр, зы гуэрым езым зы плыфэ кыищтэныр е къегъэщтэнырщ; а плыфэр а гуэрым хищІэу, езым еиж пэлытэу "иІэ" хъунращ иІэныр.

Уэ зы гуэрэ уиІэ зэрыхъуфым хуэдэу, зы щэкІми, ар зыраІа плыфэр иІэ мэхъур; щыраІэкІэ е щыриІэкІэ, иІа мэхъур; а плыфэр абы иІэ хъуа мэхъур. Ар щыхъукІэй, "иІэн" псалъэм иджыр е кытхуиІуатэр зыщ; ар щхъэ, глаголу я лэжъэкІэр зэщхъэщокІыр.

Зы гуэрэр ей пэлытэу зиІэр, а иІэм теухуауэ Іуэтапхъэ щыхъукІэ, зы статус къэзгъэлъагъуэ лэжъэкІэщ къэхъунур: "уиІэщ" хуэдэу... ЩэкІ иІэныр ягъэзащІэу е езыр езырурэ къэхъуу зы Іуэхугъуэрщи, а глаголым и лэжъэкІэр "ибоІэ" - "иреІэ" хуэдэхэщ; икІи а Іуэхугъуэр нэхъ нахуэ хъун папщІэ псалъэри нэхъыбэм жыІэпхъэ зэрыхъури "ириІэн" хуэдэщ.

Аращи, "иІэн" псалъэр зэхуэдэ зы мыхъэнэу зэрыщытыр гурыІуэгъуэми, а псалъэхэр зы глаголу зэрыщытрэ зэрылажъэхэр зэщхъэщокІыр. Сыт щхъэ жыпІэмэ, а "иІэн" псалъэкІэ къэхъуу щыт Іуэхугъуэхэр кызырэхъурэ зэрылажъэр щхъэхуэ Іуэхугъуэхуэ щытхэщ. ЩэкІ иІэнрэ, зы гуэрым зы гуэрыр иІэн Іуэхугъуэр зэхуэдэу мыхъэнэу иту щытми, я къэхъукІэрэ я лэжъэкІэр зэщхъэщыкІыу ІуэхугъуитІырщ.

*

"Іэбэн, ІэщІэкІын, Іэрыхъэн, Іэзэ, Іэхъэ (Іыхъэ), ІэплІэ" псалъэхэм хэту лажъэ "Іэ"р Іэпкълъэпкъ "Іэ"ращ. Ауэ, "Іэщ, Іэхъуэ, Іэщэ, ІэфІ" псалъэхэм хэт "Іэ"р, мы былым (Іэщ) е Іэмэпсымэхэр (Іэщэ)

зейуэ щыт зы цыхум зэр"иЭ"м кытехьукІ "Іэ"хэраш. "Іэхъуэ"р уэ уи"Іэ"у щыт былымыр зыгъэ"хъу"раш.

"ІэфІ" псалъэм "Іэпкъ-лъэпкъ Іэ" Іуэху зыхэмылтыр гурыІуэгъуэщ; мыпхуэдэу "Іэ" хъур, утыку кыхъуэ иту щытрэ, зы зэманьгъуэ ІэнатІэрэкІэ уи Іур е уи гур фІы зыщІыу щыІэ хъурщ. Зы зэманьгъуэ ІэнатІэкІэ "фІы" хъунраш "ІэфІ" псалъэм зи гугъу ищІыр: ГуфІэгъуэ зиІэр, фІы кыпхуэхъур, уи Іур фІы зыщІыр е уи гур фІы зыщІраш ІэфІыр.

"ГуІэн"ыр, -гу зэр"иЭ"м гулътэ зырищІыпхъуэ-, зы гуэрыр игум хыхъэн е хэуэнраш; игум еІэнрщ; зэуэ гукъеуэ хуэхъунраш.

"ХэІэн" псалъэри мыбы ещхьщ; и жагъуэ хъунраш хэІэныр; "и гум хэхъэ е хэтІысхъэ хъун"раш кыз"хэІа"рэ зи жагъуэ хъуа цыхум "иЭ хъуа" гу къеуэр. Аргуэрэу, "хэІэн" псалъэм иджыфу зы мыхъэнэй шыІэщ: Зы куэдагъым (хэ) хэІэбэн.

"УІэн"ыр, еуэрэ зэреуэгъуэр зэуам "иЭ" щІынраш; зэуам уэгъуэ дыркъуэр трищІэнраш, зэуам а дыркъуэр иЭ хуэхъунраш.

"ГушыІэ"р, гум кырихуу жьэм кыІуатэ пэлытэу, "гу къэкІыпхъэ хъууэ щыІэ" хъууэ къэпсэлъыпхъэхэу, цыхум хуэ"шыІэн"рэ и шэкыпхъэ хъууэ щыт псалъэхэраш. "УвыІэн"ри зы зэманьгъуэ ІэнатІэкІэ увыным ит хъунрэ, увыныр зиІэ хъунраш.

"ЩІыІэ" псалъэри "Іэ" макъым игъэзашІэр гурыІуэгъуэ зыщІыу зы псэлъэфІщ. ЩІыІэр щІым иІэ хъураш; щІым иІэр зэрымхуабэр щІымахуэр зыпсэуам ещІэр. Абы щІымахуэ фІэщыгъэцІэ зэриІэри – Адыгэ *топокозмологие*кІэ жытІэмэ-, "гъэ"р "щІы"м щыхыхъэм щыгъуэ къахъуу зы зэманьгъуэу зэрыщытраш. ЩІым гъэр иубыдрэ тепщэр щІы щыхъукІэ, махуэр щІым и махуэщи, мы зэманьгъуэ ІэнатІэр щІымахуэщ. ЩІым и махуэ щыхъукІэй, щыІэнур "щІым иІэ"раши, ари "щІыІэ"рщ. ЩІыІэр тепщэ хъурэ щылажьэкІэ, уэ абы елътатауэ ухуабэмэ, -икІи щІым ущытеткІэ- ар кыптекІуэнщ, абы уиубыдынщ; щІыІэр кыпхыхъэфынщ.

ЩІым утетрэ ар узтет щІыпІэ щыхъукІэ, уи"пІэ"р "щІы" щыхъукІэ у"пІыщІэ"нщ. "ПщІыІэ"ри, щІыІэ дыдэ е щІыІэппэ мыхъуми уигъэпІыщІэфын хуэдиз щІыІэ хъурщ; нэхъ кІэщІу жытІэмэ, "щыІэ пэлытэ" хъураш.

"ПсыІэ" щыхъум щыгъуэр, уэм псыр текІуауэ араш; уэм иІэн хуейм нэхърэ нэхъыбэу псы иІэ хъуауэ араш. Апщыгъуэр, уэр псым ІэщІыхъауэ араш; уэр псыкІэпсылэ хъуауэ араш; уэм псырылэжьэкІэ иІэ щыхъураш.

"ИІэ!, кхъыІэ!" псалъэхэми "Іэ" макъым кыриІуэхэр гурыІуэгъуэ ещІыр. "ИІэ!" псалъэр, зыхуей гуэрэм (ар хъун е щыІэн е и"Іэ"н зыхуейраш) хуигъэкІуэн е зы Іуэхугъуэ иригъэжьэн папщІэ кыраІуэу зы псалъэщ. Ар еуэрэ щержьэдыдэ щыхъум щыгъуэ къэхъум иІэраш "иІэ!" щыжаІэм иІэ хъу мыхъэнэр. "ИІэ!" щІыжаІэм щыгъуэ, еуэрэ "еІэ"у ежьэмэ, "иІэ!"р мэээфІокІыр. "КхъыІэ" псалъэри абы ещхьщ: Сыти щІэ, лъэкІ къомыгъанэ, мы сыщІыпхуэлъаІур утыку кыигъэхъэ, щыІэ щІы, "Іэ" щІы жыхуиІэрщ.

А...

"А" макъзешэри "э" макъымрэ "Іэ" макъым ящхьыу къаІуу зы макъырщ. "А"ри кызтехьукІар "э" макъраши, абы иджу щыт мыхъэнэмкІэй ахэм ящхьыу щытщ. "А" макъыр, щхъэжу къэсэбэпыфу щытщ; икІи ар, "Іэ" макъым хуэдэу нэгъуэщІ макъ е псалъэхэм ищхъэй икІэй кыпохъэфыр. "А"р, кызтехьукІауэ щыт "э"м хуэдэу функциялрэ зэхъуэкІыныгъуэу щымытырщ. "А"р "э"м кытехьукІарэ,

ар зыхэмылэжыхыжу шытырщ. Ар функциялу шымырщи, блэкларэ кэмысауэ щыт зэманыгъуэрэ жыжыагъэрщ.

"Аа!" е "аа?" кэлуклэхэм натуралу "гурылуэгъуэ хъуаш!" е "сыт кээхъуар?" хуэдэ мыхъэнэхэми кыагъэлыагъуэр "а" макъым блэкла е зэфлэкла зы луэхугъуэрэ зы жыжыагъэу шытыр зэригъэлыагъуэр. "Ээ(!,?)"м е "ыы(!,?)"м кыырилуэрэ гурылуэгъуэ хъууэ шытракъым е кээхъуу шытракъым "аа(!,?)"хэм кыыралуэр; блэкларэ зы жыжыагъэ луэхугъуэу шытращ кыыралуэр.

"А" макъыр кыызтехуклыр, функциял зэманыгъуэу щыт "э" макъращ. Зы функциял зэманыгъуэу щыт "э" макъым кыитехуклыу щытщ "а" макъри, а функциял зэманыр зэрыблэкларэ зы жыжыагъэр кыызэрыхъуар гурылуэгъуэ ищлыу щытщ; ар щыхъуклэй, функциялу зы зэманыгъуэр кыэзымгъэлыэгъуэжырщ.

Ар "э"м хуэдэу узыхэтрэ узырыужыу щытым хэмыту зы зэманыгъуэ зэрыхъуклэрэй, "э"м хуэдэу мыгурылуэгъуашэрэ, кыплэщлэмыхъуэ зы зэманыгъуэркыым; ар блэклауэ зы зэманыгъуэ зэрыхъум кыызэрыгуэкллэ гурылуэгъуэ хъуауэ зы зэманыгъуэрщ. Ар узыухуэрэ езырыжу узэзыхъуэклыу зы зэманыгъуэркыым. "Тэ"р пыухытыкларэ функциял зэманри зыхэлэжыхыу зэрыщытым хуэдэу зы зэманыгъуэркыым; икли "а"р, иджырэ иджыгъуэм хэмытрэ ит мыхъуу щыт зэманыгъуэрщи, функциял зэманыгъуэр зыхэмылэжыхыжырщ. "А"р зы зэманыгъуэу щытщ; ауэ, а зэманыгъуэр функциялрэ лажъэу зы зэманыгъуэркыыми, блэкларэ кэмысауэ шытырщи, дэтхэнэ зы щыплэклэй жыжъэу щыт зы зэманыгъуэрщ. Ар зы жыжыгъэу щыт зэманыгъуэрщи, "а"р кызылуэу щыт нэрыбгэр зынэмылэсыу щыт зэманыгъуэрщ. Ар нэмылэсыпхъэу щыт жыжыагъэращ.

"Э"уэ щыт функциял зэманыр иджым щыджрэ блэклмэ, кыклэлъыклуэ функциял зэманырщ (пп: э2) джыри, тлэ мис апщыгъуэм, а блэклар джарэ мыджэжу зы зэманыгъуэрщи, икли функциялу щытыжкыым. Мис ар "а" хъуаращ.

Функциялу плытэр, узлэлэсыпхъэу шытырщи, ар бджыуэ шымытми, ит зэманыгъуэу джыпхъэу шытырщи, мыпхуэдэу щымытырщ "а"р. Ар узнэмысрэ узлэмылэсырщ. Ар дыдэу, ухуэклуэу щытми, иджыри кэмысарэ унэмысауэ щытри "а"уэ шытырщ. Ар зы зэманыгъуэй, ар дыдэу зы жыжыагъэй хъунщи, узнэмылэсыр "а"рщ.

*

Нытлэ, "а"р кэзгъэхъур "э"ращи, "э" зэхъуэклауэ щытрэ функциял зэман мыхъужырщ "а"ри, ар функциялу щымытырщ. Функциял жыхуэтлэр сыт щыхъуй джыуэ шытырщи, ар икли *сингулару* джырщ. Дэтхэнэ зы щыплэмклэй зэхуэдэу джырщ ари, зэманыгъуэ шабзэ хъурщ. А шабзэм темытыр "иджы"м щыгъуэ джыркыым. Абдежым щыт зы нэрыбгэм елытауэ, абы химыубыдэу щыт зэманыгъуэр "а"уэ лытапхъэрщ.

Зы нэрыбгэр зыдэщытым кыызэрыгуэкллэ, кыльэлэсу щыт зэман шабзэращ "э"уэ илгытэри, зылъэмылэсу щытрэ, зы зэманыгъуэм иту щыт "э"хэри а нэрыбгэм дежклэ мысырщ, мыджырщ. Тлэ, зы нэрыбгэр зылъэмылэсу функциялу щыт зэманыгъуэхэри (э) щылэу щытщи, ахэри а нэрыбгэм елытауэ "а"уэ щытщ. Зыдит зэманыгъуэр функциялу, икли, зыдитым кыызэрыгуэкллэ зылъэмылэсу щыт функциял зэман шабзэхэри кыпэщыту щыщытклэ, тлэ, мы кыпэщытрэ зылъэмылэсхэри "э"уэ зэрыщытклэрэу, зы "э" куэдагъэрэ лувагъэр а нэрыбгэм елытауэ щылэу щытщи, ахэр езы нэрыбгэм кынэсауэ щыт "э"м нэмыщл "э"хэрщ. Тлэ, ахэри нэрыбгэм кыльэмылэсыу щыт "э"хэрщи, кыльэмылэсрэ зынэмысыу щыт мы "э"хэри "а"уэ илгытапхъэрщ.

Аращи, функциял зэман жыхуэтлэу щытыр, *синхронизацэу*, дэтхэнэ зы щыплэмклэй щылэу щыт зэман шабзэ хъуаращи, зы зэман шабзэр (э) зылъэлэс нэрыбгэм дежклэ, адреи "э"хэр "э" лувагъэу

щытынщ. Езыр зыхэту щыт функциял зэманыгъуэр синхроникэрэ сингулару щытми, къыльэмылэсрэ мысэу щыт зэман шабзэ ІэнатІэхэр езым хуэпэжыжъу щыт зэманыгъуэ ІэнатІэхэрщи, "э"хэрщ; езым лъэмылэсу щыт мы "э"хэр зэхуэдэу "а"уэ илъттапхъэщ.

ТІэ, "а"м къыгъэлъагъуэр, ар бзэм хэту къэзыгъэсэбэпыр нэрыбгэр зынэмысырщ. Ар зэман ужыу щыт *диякронизацэ* зэманыгъуэм къызэрыгуэкІлэ, иужь къинауэ щыт зы зэманыгъуэу блэкІауэ щытынщ; диякронизацэ зэманыгъуэу, къамысарэ къэкІуэну зэманыгъуэй хъунщ. Ар зы синхронизацэ зэманыгъуэу узхэмытрэ къыплъэмылэсрай хъунщи, джыуэ щытми, узлъэмылэсыпхъуэу джыуэ щыт зы жыжъагъэм щыдж функциял зэманыгъуэй хъунщ. Мыбы хуэдэу, ар уздитрэ узлъэласым аткІауэ, зы жыжъагъэй хъунщ.

Мы жытІэхэм зэманыгъуэу зы жыжъагъэрэ, зы "э" Іувагъэр къызэраІуатэм хуэдэжу, нэрыбгэр зыдитыпІэм хуэпэжыжъэ щыпІэри "а"уэ зэрылътэнур гурыІуэгъуэщ. Зы "и" ІэнатІэм иту щыт зы нэрыбгэм дежкІэ, зылъэмылэсу щыт "и" щыпІэхэри "а"уэ илътэнщ. Мыпхуэдэу зы жыжъагъэм итхэр "а, ар"у лъттапхъэ хъунщ. ИкІи, мыпхуэдэу "и"тІым язэхуакум дэлъу щытыр зы зэманыгъуэрщи, ар "э" Іувагъэрщ; абы ухэкІыным зы зэманыгъуэ зэрихыным къызэрыгуэкІлэ, ар зы жыжъу лъттапхъэрщ.

ИтІанэ, функциял зэманыгъуэрэ зэман шабзэр дэнкІэй зэхуэдэу нэсу зэрыщыткІэрэу сингулару щытши, мыпхуэдэу зэрыщытым къызэрыгуэкІлэй, сытри зэуэ зыхэзыубыдэу щытщ. Сытри сингуларрэ зэрэ зэхуэдэу, синхроникэу джырэ хъууэ щытши, ар зы нэрыбгэр зыхэту щыт зы зэманыгъуэй зэрыщыткІэрэу, а нэрыбгэм дежкІэ, хъууэ щытыр щыхъум щыгъуэр гурыІуэгъуащэу щытынкъым. Ар гурыІуэгъуэ зэрыхъур "а"мрэ "Іэ" макъ Іэмалыгъуэрэ мыхъэнэхэр утыку зэриткІэрэущ.

Мыпхуэдэу къыпІэщІэмыхъэрэ гурыІуэгъуащэу щымыт функциял зэманыгъуэ "э"р щыблэкІам щыгъуэращ е щыжыжъэм щыгъуэращ гурыІуэгъуэ щыхъур. А блэкІарэ жыжъу щытыр, джы функциял зэманым къызэрыгуэкІлэ джарэ утыку къыхъауэ щытыр гурыІуэгъуэрэ нэрылътагъуэ зэрыхъуам гурыІуэгъуэ ищІыр зы зэманыгъуэрщ. ТІэ, мыпхуэдэу щыт зы зэманыгъуэр, "Іэ" зэманыгъуэ ІэнатІэм хуэдэжу щхъэжу къэсэбэпу хэтынщ бзэм. Аращи, "а"р щхъэжу къызэрысэбэпу хэтщ бзэм.

Функциял зэманыр дэнкІэй зэхуэдэу джырщи, джыри зыджырщ; джырэ зыджыр мыпхуэдэу сингулару щытщ. Мыпхуэдэу, джыуэ щыт гуэрыр зыджыр зыуэ щымытрэ, сингулар мыхъуу щытмэ, а джыуэ щытыр зэхуэмыдэхэм яджу щытмэ, ар зы сингулар Іуэхугъуэу щытми, зы куэдагъэрщ; мы синхроникэу гъэзащІэр зы куэдагъ хъунщ; тІэ, а Іуэхугъуэри "а"м къыгъэлъэгъуэнщ. Аращи, зы Іуэхуу щытми, нэрыбгэ куэдым яджрэ ягъэзащІэу щыт зы Іуэхур "а" макъымкІэ утыку къохъэр: «ЯщІащ, яІэщ, яухащ; къахъащ, къагъакІуэр...».

*

"А"м къыуІатэ зэманыр къыуымыбыдыжыфыну пІэщІэкІа зэманращ, блэкІаращ; абы къыриІуэ жыжъагъэри уздэмІэбэжыфыным къыщІидзэу аддэ нэгъунэ кІуэ жыжъагъэращ. А жыжъагъэр ищхъэкІэ, илътэбжъэкІэ е ибгъукІэ, дэнкІэй ирехъу, къызыІуэ макъыр "а"щ. ДэнкІэй щыреІэ, уздэмІэбэфымрэ узтемыІэбэфымрэ уэрэ уи зэхуакум зы зэман бжыгъэ дэлъынщ. Ар "ээ..." жылэ е "Іээ.."уй жылэ, "а"р узылъэмылэсрэ уи Іэ имылъыр е имылъыжырщ.

Жыжъэ къыпхуэхъумрэ уэрэ уи зэхуакум зы зэман бжыгъэ щыдэткІэ, гъащІэм утетрэ узэрит зэманыр мыувыІэу пІэщІэкІрэ блэкІыу щытмэ; къагъуэр блэкІмэ; мыувыІэу, уиІэу щытхэр уиІауэ щыта е щыІэу щытхэр щыІауэ щыта щыхъукІэ; къэкІуэнури къэмсауэ узхэмыплъэфрэ уиІэ мыхъуфмэ, ари къызэрысу зэрблэкІынур пщІэуэ щытмэ... блэкІа мыхъумэ сыткІэ зыбгъэнщІын(?); блэкІа мыхъумэ сыткІэ узэпэщ(?); блэкІа мыхъумэ сыт пщІэр е сыт уи щІэныгъэр(?)... Ар щыхъукІэй "а" макъым нэхъыбэу зи гугъу ищІ жыжъагъэхэр блэкІа зэманырщ: «Хъуащ, кІуащ, блэкІащ, аращ, мыращ...».

"А"р изакъуэуи къосэбэпыфыр; "а махуэм" шыжаIэм шыгъуэ, зы жыжъэ махуэм и гугъуш ищIыр; ар, блэкIами е къэмысами, нобэркъым. Ар дыдэу, "а слъагъур...(!)" шыжаIэм шыгъуэй, мыр жызыIэу шытым зи гугъу ищIыр зыхуегъэпэжыжъэр е хуэпэжыжъэ гуэрым игугъуш ящIыр. "Ар" жыхуиIэр "а" хъууэ шытыр "р"ым къызэригъэлъагъуэрэ къыбгурызгъаIуэу, узнэмсыф е узэмыIэбыфу зы жыжъагъэм щыIэ зы гуэрэщ; ар сыти ирехъу; зы Iэмэпсымэ, зы нэрыбгэ е ещэнэрей персонаж... "Аддэ" жыхуиIэр жыжъэу(а) зы щыпIэ е зы лъэхъанэ ирехъу, умыщIэн хуэдизу зы шыIэгъуэ гуэрщ зы итыпIэщ(д), зы гуэрщ. "Адэ"р укызхэкIырщ, "анэ"р укызхэхъукIыр е укъэзылъхурщ.

"А" макъым сытри жыжъэ ещI, сытри блэкIа зэман ещIыр; абы къелыну зэманыгъуэрэ лэжыгъэ щыIэкъым. Макъхэр зыгъэлажъэрэ, зэманым дэкIуу къезышэкIыу щыт "э"м ипIэ зэриувэкIэрэу, "э" Iэмалыгъуэу щыт Iуэхухэр блэкIа зэманыгъуэрэ лэжыгъэ ещIыр "а" макъым. "Э" макъыр зыхэту щыт "Iэ" кIэуххэми ардыдэр къырещIэри блэкIарэ щы"Iа" ещIыр.

Абыи къэмынэжу, "ы" макъзешэ кIэух зиIэу, езым и джыпхъэр утыку къызылъхъэу щыт макърэ псалъэхэри, блэкIа зэманыгъуэм ирегъэхъэхэр: «ЩIын-ищIащ, къэхъын-къэпхъащ, ехын-дехащ...».

*

"А" макъыр щхъэжу къосэбэпыр; зы макърэ зы псалъэм ипэ къыпыхъуэуи къосэбэпыр; ар кIэух хъууэ зэрыщыткIэрэй, зы глаголу щытщи, блэкIа зэманыгъуэр къыгъэлъагъуэуи къосэбэпыр. Ар икIи, зы псалъэ кIуэцIым итуй болъагъур. Апщыгъуэм игъэзащIэу щыт Iуэхугъуэри, ипщэкIэ зи гугъу тщIа Iуэхугъуэхэм хуэдэу зы къэлэнщ.

Зы псалъэр зы Iуэхугъуэ псоуэ шытырщи, и мыхъэнэм зэрыпыщIарэкIэ, ар икIи зы функцэрщ. Зы функцэр зельытарэкIэ зэрылэжъэнур къызхэкIыр ординату щыт функциял зэманырщ. Ари бзэм зэрыхэт щыIкIэр кIэухыу щыт глаголуэщ. Зы псалъэм "э" кIэух пыту щытмэ, ар а псалъэм и глаголу щытщи, ар икIи зы функциял зэману зэрыщытыр гурыIуэгъуэ хъуагъэххэщ.

Мыпхуэдэу щытрэ, зы псалъэм "э" кIэух пыту щытмэ, а зы псалъэрэ зы мыхъэнэу утыку къыхъэр, къызэрихъам хуэдэу зы Iуэхугъуэ псоуэ шытыр зэрелытарэ зэрылэжъэну щыIкIэр ординату къэтлгыта "э"рщ. Зы псалъэу утыку къыхъэр, гъэпсарэ псоуэ зы функцэрщи, ар зэрыкIуэтэнурэ зэрылэжъэну щыIкIэр зельыта хъунур зы функциял зэманыгъуэ закъуэрщ. КIэухыу щыт "э"р функциял зэману зэрыщыткIэрэй, а псалъэм а "э"м нэмыщI функциялу "э" хэтын хуейкъым тIэ. Е, а кIэух "э"м ипэ итрэ игъунэгъуу щыт "э"хэр зэрыщыту щытын хуейкъымы, ахэр "а"р къызэрыхъу щыIкIэм къызэрыгуэкIкIэ "а"уэ щытын хуейщ. Ар "а" хъурэ функциялыгъэм щыхэкIым шыгъуэ, абы ипэкIэ къыщытрэ псалъэм хэту щыт "э"хэри Iуэхужкъым; а "э"хэр а "а"м иужь къынауэ щытхэрщи, зы блэкIа зэманыгъуэм иужь къынауэ щыт макъхэр зэрыщыту къэгъэлъэгъуэн папщIэ, а "э"хэр зэрыщыту щытыни хуейщ. А "э"хэр зэрыщыту щытын хуейщи, псалъэу зэтеувэу щытым къызэрыгуэкIкIэй, зэхъуэкIыпхъуэуи щытын хуейш: «Гъэлъэгъуэн; лъагъуэ; къэгъэлъэгъуэн; къагъэлъагъуэ; къагъэлъэгъуэн; къагъэлъагъуэр...».

Аращ икIи бзэм и лэжъэкIэу къэхъур. Псалъэм папщIэ, "псалъэ"р шапхъэу къэдгъэлъагъуэмэ, "э"р абы кIэухыу хэт щхъэ, абы ипэкIэ къакIуэу щыт "э"р "а" хъуауэ щытщ. "Псалъэ"м хэту щыт макъхэр "псэ"рэ "лъэ"рщи, а макърэ псалъэу щытитIыр зэгухъэрэ зы псалъэщIэ къагъэхъуу щытмэ, къэхъур зэрызэтеувэ щыIкIэр "псалъэ"уш. Ар зы мыхъэнэ гъэпсарэ псоуэ утыку итырщи, зыгъэлажъэнур и глаголырщ; ари "э" кIэухырщ. "Псалъэ"р зы функцэу къапщтэмэ, ар зэрылэжъэнур и кIэухкIэрщи, ари функциял зэманым къызэрыгуэкIкIэ лэжыгъэ игъуэтынурэ зэхъуэкIынуш. Аращи, "псалъэ"р лажъэу щыщIидзэм шыгъуэ, "а"уэ хэт макъхэр зэрыщытыпIэм йовэжри, "э" мэхъужхэр. "Псалъэ"у къэтхъауэ щыт шапхъэм къытехъукIарэ мыхъэнэ эщхъэщыкIхэр утыку къызылъхъэу щыт

псалъэ лIэужьыгъуэхэм хэту щыт "э"р зэрызэхъуэкIрэ зэрыщыту кызызынэм и щапхъэхэрщ мыхэр: «Псэлъэн, псэлъэкIэ, псэлъэкIей, псалъэкIэ, псалъэрэкIэ, псэлъагъэхэ, псэлъэщIэ, псэлъэжь, псалъакIуэ, псэлъэрей, псэлъэ гуауэ, гуауэу псалъэ, псэлъэ IэфI, IэфIу псалъэ, псынщIэрыпсалъэ, псэлъэрылажьэ...».

«И, ИИ, Й, Я, Е, IE» МАКЪХЭР

И...

"И" макъым кыигъэлагуэр геомэтрикэ координат системэм и "абсис" лъэныкъуэу щытырщ. Мыр фIуэ гурылуэгъуэ зыщIу щыт зы псалъэри "ин" псалъэраш; абы иджыр, "и" лъэныкъуэмкIэ лажьэу зы Iуэхугъуэ хъуэу щытынырщ. "И"р сытым ипэ иту щытми ар кыххэIэтыкIа пэлъытэу кыгъэлагуэр; дэтхэнэ макъым кIэух хуэхъуми, ар кыдеIэтыкIыр. Зы псалъэр зэрытыр е зырыхэллар кыбгъэлагуэnumэ, е зы псалъэр дэпшейуэ бгъэлагуэnumэ "и"раш кыбгъэсэбэпынур.

"И" макъыр псыгуэрэ ткIийуэ, кIий пэлъытэу къэлуу е кыIуыу, дэшеярэ лъагэ хъуэу зы макъщ; и диябазоныр лъагэщ. Зы макъ гупым е зы псалъэм "и" макъыр хэту щытмэ, нэхъ зэхэхыгуафIэ хъунур "и" макъырщ. НытIэ, зы гуэрэр кыбгъэлагуэnumэ е Iэауэ ебгъэлагуэnumэ, "и" макъыр кыпщхъэпэнщ; абы езым зызэригъэлагуэкIэрэй, зыхэт гупыр е и зыхэтыпIэр гъэлагуэу ещIыфыр.

Адыгэбзэ макъхэр натуралу щытщ; абы натуралу кыгъэлагуэр яджу щытраш. "И" макъыр зыгъэлагуэапхъуэу зы макъ зэрыхуэкIэрэу, икIи зы упщIэу щытщ натуралу; ар зыхэзыхыу щыт дэтхэнэ зы цIыхум кыгурылуапхъэрэ "ы?"м кылуатэр зы гуэрым ехэлларэ ар кызызыригъэлагуэу кысэбэпыр. Зи гугъу ящIыр кырамылуэрэ, абы ипIэкIэ "и" макъыр кыщыралуэм щыгуэу, ар зы упщIэу кысэбэпыр: "и?, ий?".

Гурылуэгъуэщи, "и"р "ы"рэ "э"м хуэдэу "гурылуэгъуэ!" мыхъэнэкIэ кысэбэпыркъым. Мыбы и щхъэусыгуэри, жыпIэ хъунуш, "и"р джыпIэ лъэныкъуэу утыку кызызырихъэм папщIэу. А джыпIэ лъэныкъуэр(и) "ии?" упщIэмкIэ утыку кыохъэри, "сыт хъур?" е нэхъ IупщIу, "и" лъэныкъуэу кыэхур сыт" жыхуиIэу, натуралу "и" лъэныкъуэр мэгъэлагуэр. ТIанэ, зы упщIэр щIэнрэ кыэхум и пIэу утыку кыихъуэу щытщи, "и"р натуралу упщIэу утыку кызызырихъэми и щхъэусыгуэр мырагъэнщ. Ар зы упщIэрщи, хъунурэ щIэну щытым ипIэр кыигъэлагуэу щытщ. А упщIэм и пэджэжыр "и" лъэныкъуэу кыэхурэ джыр утыку кыилъхъэнырщ, кыгъэунэхунырщ.

Мыпхуэдэу натуралу кызызысэбэп дыдэраш бзэм хэту кыщысэбэным щыгуэу зэфIигъэкI Iуэхугъуэхэри; "и"р абсисырщ, функциял зэманьгуэм иджырщи, джыпIэу кыэхурщ; дэтхэнэ зы гуэрыр зыщыджырщ, кызыщыхурщ. Ар щыхуэкIэй, "и"р дэтхэнэ зы щIыпIэм щыплъагуэрэ щызэхэпхыу щытмэ, абдежым зы абсис Iуэхугъуэ щытщ; джыуэ щыт щIэ гуэр щыIэщи, джыр кыигъэлагуэу кысэбэпыр "и" макъыр.

*

"И" макъым зы бжыгъэй кыгъэлагуэр: ар "7"ым щхъэщыкIуу щыт "8" бжыгъэрщ. "И"р зыкызыгъэлагуэрэ, абсисыгуэу щытырщи, ар зы функцэр кызыгъэлагуэрщ, функцэр щыдж

лэаныкьуэрщ; тIэ, ар щхьэжу щытмэ, зы хэтыгьуэрэ зы зэщIэблэгьуэм хэкрэ щхьэщыкI хьууэ щытращ мыхьэнэу иджынури, мырагьэнщ "блы"м "и(8)" бжыгьэр кьыщIыкIэлъыкIуэр. "И(8)"р мыпхуэдэу кьызэрысэбэпыр "блы" псалъэм игъэзащIэращи, мыпхуэдэу зэхэту щытрэ зэщIэблэу щытым щхьэщыкIрэ, зы IуэхугьуэщIэу утыку кьышыхьэрщ "и"м игъэзащIэр. Ар зи бжыгьэ хьууэ щыт псалъэм иужь кьыпохьэри мэлур, мабжэр: «ЦIыхуий, вэрэвий...».

ГьэлъэгьуафIэу щыт "и" макъ Iэмалыгьуэм псалъытIыр зэхэхупхьэ ещIыфыр; "и"м ипэ кьэлэу зы макъ е зы псалъэмрэ, икIэм кьэлэу зы макъ е зы псалъэр зэхэбгьэгьуэщэнрэ зэхэту зэхэпхыну Iэмал иIэнкьым. "И" макьыр мы кьэтIуатэхэми зэрагьэлъэгьуэрщи, зы макъзешэщ: Ар абсисыгьэу щытщи, макъхэр зэришэ лэаныкьуэри мыращ; абы макъхэр дрешей-кьырешэх.

Ар абсисрэ, зы функцэми зы абсисыгьэ щилэ щыхьукIэй, макьрэ псалъэхэр зы функцэу щыщыткIэ, "и"р макъ е псалъэ псоми кьыпыхьэнщ, кIэухи хуэхьуфынщ. Зи мыхьуми, а псалъэ щIыкIэр –ещэнэрей сует Iуэхуу- кьигьэлъагьунщ: «И кьуэр; и щIыкIэр...». Мыпхуэдэу, нэгьуэщI нэрыбгьэхэр кьызыIуэ макъхэми кIэух хуэхьуу кьигьэлъагьунщ: «Уи тIысыкIэр; фи кьуажэр...». Мыпхуэдэу кIэух кьызэрыхьукIэри, кIэух зыхуэхьу псалъэр хьууэ щытым хибжэнщ, кьигьэлъэгьуэнщ: «ЩIыкIэри, тIысыкIэри, кьуэри, кьуажэри...».

Мы и Iэмалыгьуэ кьэтIуэтахэм кьызэрыгуэкIыу, "и" макьыр зы псалъэм ипэ кьыщиувэкIэ е префикс щыхуэхьукIэ, а псалъэм и кьежьаплэр IупщI мэхьури, зэрехьэлларэ зэрылэжьэплэр мэгьэлъагьуэр. Мыхэр "и" макьым кьыдигьэлъагьуэми, абы игъэзащIэхэр, кьызпыхьэу щыт макъ е псалъэхэм яхуэ Iуэхугьуэхэми елгытащ. "ИкIын, икIэн, ихун, ихуэн, илъэн, илтын, ирищIэн, инэн..." хуэдэ Iуэхугьуэхэр "и" прэфиксым Iуэхур зэрдийейрэ кьызэришэхкIэрэ кьыщыдигьэлъагьум щыгьуэ, Iуэхур кьыздекIуэкI щIыплэри гурыIуэгьуэ кьытхуохьур. "ИщIын, ищIэн, ихьын..." хуэдэу зы псалъэм ипэ пытмэ, сует гъээзщIапхьэ Iуэхугьуэхэр а суетым ехьэллэ ещIыр, е Iуэхур кьызщекIуэкIыр гурыIуэгьуэ ещIыр. Мыпхуэдэу щыт псалъэхэм нэгьуэщI префикс кьыпыхьэу щытми, "и"м и кьэлэныр егъэзащIэр: «КьыищIэн, кьыищIыхун, кьыриIуэн...».

"И"р ипэ кьызпыхьа псалъэм и мыхьэнэр кьызщекIуэкIыу щыт щIыплэрэ зыгъээзщIэну нэрыбгэм зэрехьэллар кьызэригьэлъагьуэм кьызэргуэкIкIэ, псалъэщIэрэ жыIэкIэхэри утыку кьохьэр: «Ипэ, ипщэ, ищхьэ, икIэ, ипхэ, ику, ибгьу, игьуэ, илъэс...».

Ит зэманыр е джыуэ щытыр "и"м кьигьэлъагьуэу "иджы" псалъэр; кIуэрэ куэд хьууэ е тIанэу щытыр "и"м кьызэригьэлъагьуэкIэрэ "итIанэ"р; зы гуэрэр зэфIэкIа хьуауэ абы узэрикIынрэ иужьыр кьэзгьэлъагьуэ "икIи" псалъэхэри кьохьури, псалъэуха ухуэкIэмкIэй зэпыщIэныгьэкIэ дэлэпыкьуэгьу кьытхохьур.

*

Зы псалъэм ипэ кьыпыхьэрэ а псалъэр зэрехьэллэ Iуэхугьуэр кьигьэлъагьуэу кьэсэбэп "и"р, тхэн хабзэкIэ, а псалъэм пымытрэ ипэ кьихьэу -зы псалъэ щхьэхуэ пэлъытэу- тхыпхьэу кьэхьуащ: «И щхьэ, и Iуэхур, и псалъэр...».

Зы Iуэхугьуэ кьекIуэкIыр кьызэрежэ лэаныкьуэр кьызэригьэлъагьуэкIэрэу, зы псалъэу утыку кьыхьауэ щыт "ищхьэ"мрэ, зы псэушхьэм и "щхьэ"р зэрызэщхьэщыкIрэ зыхэхугьуапхьэу зэратхар тхэн IуэхугьуэкIэ зы фIыгьэу щытми, мы хабзэр зы бзэ хэбзэшхуэу гурыIуэгьуэ щIын хуейуэ кьыщIэкIынкьым. Япэрауэ "и"м кьигьэлъагьуэр гурыIуэгьуэрщи, ар щхьэжрэ зы псалъэм зэрыпыщIарэкIэ кьызэрысэбэпынур игъэзащIэ Iуэхугьуэм кьыуигьэлъагьуэу жыIэпхьэщи, тIэ, "и щхьэ"р мыпхуэдэу псалъытI пэлъытэу тхын хуейуэ кьыщIэкIынкьым. Сыт щхьэ жыпIэмэ, "и"р "щхьэ"м

зэрехьэллэрэ ар кызыригьэлыагыуэр гурылуэгьуэу шытши, ар абы зы гуэрурэ пыщларэ гухьауэ шытын хуейуэ кыщлэклынщ. Танэ, адыгэбзэр зы макьыбзэщ, абы и макьхэм сыт яджу шытми кьагьэлыагыуэри аращ; ар кызыэрапсэлым хуэдэу тхын хуейщ, зэхэзэрыхьэрэ гурылуэгьуэ мыхьунклэ шынагыуэ хэмылгу. ИкИи, и льябжьэм ущлэплэжмэ, узэрыпсалъэ шыклэращ ущытхэклэи кьэбгьэлыэгьуэн хуей псэлъэклэр; ар пхуээфлэмыклмэ, уи тхэклэращ псэлъэклэм елытауэ лажьэ зилэр; псэлъэклэр, ар зыхуээфлэмыкл тхэклэм тебгьэхьэныр луэхугьуэ пэжкьым.

Танэ, укыщыпсалъэклэи зэхэхупхьэу "ищхьэ" е "и щхьэ" зэрыптхын хуей шылэщи, ар кыщыхьури нахуэ мэхьур. Ар зы цыхум ейуэ "зы щхьэ"уэ шытми, кызыэралуэ щыклэм елытауэ, - тхэн хабзэклэ зэрыптхын хуейм утемытми- "и щхьэ" е "ищхьэ" хуэдэу тхын хуей щыхьу шылэхэщ. "Ар уиз, мыр уитI" жылэгьуэр зэрытха хьуам хуэдэу тхыпхьэ хьуфрэ гурылуэгьуэ хьужыфмэ, "ар уи зы, мыр уи тIу" тхын ухуэныкьуэнкьым, икИи пэжыркьым. "Гу" псалъэр шапхьэу кьапщтэмэ, кызыэрапсалъэрэ гьэлыэгьуапхьэ зэращI щыклэм елытауэ "и гу", "игу", "и гур" е "игур" хуэдэу тхыныр щынэхьпэж шылэнищ.

Иклэм иклэжым, ищхьэм е ипщэм дыклуэжрэ, и кьежьаплэр зэдгьэпэщыжмэ, бзэрэ псалъэ лэжьэклэр кьыдгурылуэрэ и щлэныгьэр джа хьумэ, ди тхэклэм кьыхэклын тфлэщлу шыт "и клэ"мрэ "иклэ!"мрэ зэхэгьуэщэным дытешыныхьыжынкьым. Дауи ирехьу, узэрыпсалъэм хуэду ("хуэдэу е хуэдэу" хьун хуэмеижу) утхэми, адыгэбзэр зэрмакьыбзэклэрэу гурылуэгьуэнищ, икИи нэхь пэжри арагьэнищ.

Ауэ, "и"р псалъэм гуэкла хьун хуейуэ шылэ хабзэр, зий мыхьуми дывгьэланлэ, дывымгьэткИий. Щхьэр кьэдгьэлыагыурэ "ищхьэ" ттхымэ, е гур кьэдгьэлыагыурэ "игу" шыттхклэ, щхьэй гуй ткьутэркьым.

Мы зи гугьу тщлы луэхугьуитIыр зэхэхупхьэ щлын Iэмал имылуэ шытмэ, зи мыхьуми, "ищхьэ" жылэгьуэмрэ "и щхьэ" жылэгьуэр зэхэгьэклын папщлэ, "и щхьэ"у ттхыуэ шытыр "и-щхьэ"у ттхымэ нэхьыфIщ, нэхь езэгьщ "и"р зы псалъэ пэлытэу ттхын нэхьрэ.

-Мы кьэтлуэтахэм мыхэр щихьумэркьым: Псалъэр зы цлэ е зы флэщыгьэцлэу шыщытым шыгьуэ, ипэ кьыпыхьэ "и"мрэ псалъэр зэпымыту зэрыптхын хуейр; псалъэр зы пслъыфэцлэу шыщытым шыгьуэй, зэпыту зэрыптхын хуейр зэрынэхь игьуэр гурылуэгьуэщ. Танэ, зы псалъэр цлэи, флэщыгьэцлэи, пльыфэцлэи щыхьуфри гурылуэгьуэщ-.

*

"И"р зы макь е зы псалъэм и клэух щыхьуклэ, а псалъэр дешейри, нэхь гьэлыэгьуапхьэ ищлурэ уегьэбжыж е уегьэлытэжыр: «Ар-ари, мыр-мыри; ари уэри, хэти, дэтхэнэри, ини цыкIуи, дэни, клуэжи, кьэклуэжи, икИи...».

Мыпхуэдэу зы псалъэм иклэм кьыпыхьэрэ, а псалъэм абсисыгьэ кызыэритклэрэу зэрыдишейм кызыэрыгуэклэ, гурылуэгьуэрэ гьэлыэгьуапхьэ кьытхуешIыр "и" клэухым. Ауэ, мы "и" клэухым, аргуэрэу "й" клэух кызыэрыпыхьэрэклэ, нэхьри дишеин луэхугьуэри кьэхьупхьэу шытши, "и" клэухклэ кьыгьэлыэгьуауэ шыт луэхугьуэр аргуэру кьыдегьэлыагыужыр. Апщыгьуэм кьэхьуу шытыр, "ардыдэ" жыхуилэ зы луэхугьуэрщ: Мыпхуэдэщ "арий, хэтий, икИий, клуэжий..." жылэклэхэри кызыэрыхьур.

Мыпхуэдэу клэух зыхуэхьуу шыт псалъэрэ макьыр зэрыдишейм кызыэрыгуэклэ, псалъэу кьыдигьэлыагыурэ кьыдгуригьэлуэжын луэхугьуэм нэмышI, "и" макьыр клэух зэрыхьум кызыэрыгуэклэ псэлъэщлэхэри утыку кьохьэр: «Бий, клИй, клИин, ткИий, фиин, хьий...». Мыпхуэдэу

"ий"р кIаух зыхуэхуу щыт псалъэр дэшеяуэ мэгъэлабгъуэри, "а псалъэм кызырыгуэкIкIа утыку кыхьэ" мыхьэнэр мэгъэзащIэр: «КIий: "кIы"уэ щыт; "кIы" дэшея хьууэ щыт».

Мы псалъэхэм щыгъуазэ дыхуэхуу щытмэ, "и"мкIа гъэлъэгъуауэ щыт Iуэхугъуэр нэхъри дэшея мэхъури, зы щыIэкIа гуэр утыку кьохьэр. Псалъэм папщIа: "Бий"р, "бы" Iэмалыгъуэрэ "зэрелгытарэкIа ужьыгъуэ"у щытыр, а зельытауэ ужьыгъуэу зэрызыхушытым кыытемкIыу щыIэкIа зиIэрщ. Ар зыхуэбийм зэрыхушыт щыIэкIа задэу зы щытыкIэрщ; зэрелгытарэкIа ужьыгъуэ зыхуэхуу щытым "уэр-сэр" хуэмыхьуу зы щытыкIа зыхуиIэнырщ. "Фиин" псалъэри, фэм кыхьэхьукIрэ псыгъуэрэ дэкIыу зы кIий макъыу зэрыщытыр гурыIуэгъуэнщ.

Ии...

"Ии"р "и" макъым и текъузэрэ пIыта хьууэ щыту, "и"м елыытауэ нэхъри псыгъуэу къэлIуу зы макъщ. "И" макъыр щыпIытIрэ лимитацэ щыхьум щыгъуэ, абы кIаухуу "ы"ри кыхьэлукIыжынкъым. Мыпхуэдэу "ы"р зымыIэж "и"м, игъэзащIауэ щыт дэшеинрэ игъэлабгъун Iэмалыгъуэхэр нэгъуэщI макърэ псалъэхэм хуимщIажу зы макъщ "Ии"р. Ар мылэжьэжрэ дияуэ е цтауэ щыт "и" макъырщи, "и" Iэмалыгъуэу мылэжьэжу щыт макъырщ.

Аращи, зыри и Iа кымыхьыжу щытым, Iэмалыгъэншагъэм натуралу и кIий макъырщ "Ии" макъыр.

Зыми хуэлажьэркъым ар; абы зыри игъэлажьэркъым, игъэлабгъуэркъым. Ар, абы аткIа щымыIажу, псыгъуэрэ жауэ щыт "и"рщ. Ар "и"м и теплъэр зыхэлъырщ; ауэ, кызыхэуывыIарэ дияуэ, цтауэ е жауэ. Ар "и" фIаепл хуэдэу, зы "Ии"сыр гурыIуэгъуашэ мыхьуу щытыр кызыIуэу щыт макъырщ. Ауэ, "и"м и теплъэрэ и плыфэр кыбгурызгъаIуэу зы макъщ.

Ар бзэм зэрхэтыр гурыIуэгъуэщ; ар щхьэ, щыIэхэм я щыIэкIа теухуауэ зыри зымгъээщIэн макъщ ар. Бзэм хэту зэрщыт закъуэри, зы гуэрэр зэрехьэлIарэ зэртеухуар е илэжьрэ зыщхьэпэ хьур щымгурыIуэгъуэм щыгъуэ кызырсыбэпынырщ: «Сыт зыIысыр?».

Абы, щыIэрэ "щы" зиIа хьуа лъэпкъ кыгъэлабгъуэкъым; икIи ахэм ягуэхьэкъым е ехьэлIа хьуркъым; ар зыгуэхьэ закъуэр, иджыри мыхьуауэ хьупхьэу щытыр зыдж "с" закъуэращ. "С"р "Ис"ым и глагол зэрыхьукIэрэй, "Ии"р иджыркIа щымыIа пэлыгъэрэ хьупхьэу зэрыщытыр мэгъэлабгъуэр. Координат системэм зэрхэтыкIэр аращи, "и"р "щы"м язхэзырщ; адрей щыIэхэм пыщIэныгъэ зэрымьIэкIэрэ "Ии"р "с"м хуэпэгъунэгъунщ, хуэдэгъуш; ауэ, "с"ыр лъабжьэрэ лэжьакIуэу зы макъми, "Ии"м зыри кыпхуищIэнукъым.

"Ии" макъыр *абсолудсенэ* "и" зэрыхьукIэрэу, ар кызытехьукIыу щыт "и"м игъэзащIауэ щыт гъэлабгъупхьэр зы щыIа гуэрым ехьэлIауэ кыгъэлабгъунри хузэфIэкIыфыркъым. Ауэ, абы игъэзащIэр "и"м игъэзащIауэ щытыр гурыIуэгъуэ щынырщи, зы гуэрыр кымыгъэлабгъуфу щытми, а гуэрыр зэрехьэлIарэ зи щысыр, зыIысыр кыдгуригъаIуэу кьосэбэпыр.

"Ии" пIытIауэ щыту жыIэпхьэ "Ии"р, нэгъуэщI макъым емхьэлIарэ пымышIауэ щыт "и" макъ езырыжырщ. "Ии"м зы гуэр кыгъэлабгъуэр; абы зы гуэр кымгъэлабгъужу щытмэ, ар "Ии" мэхъур. Зы гуэр кызымгъэлабгъуэу щыт "Ии" макъыр зыхэту щыт псалъэм кыриIуэнурэ кыгъэлабгъуэнури гурыIуэгъуашэ хьункъыми, ар "Ис, зыIыс" псалъэхэрщ: Ар "и"м ехьэлIауэ щытрэ "с"уэ лэжьэр, "и"пIа лъэлэ"с"у щытыр жыхуиIауэ лытапхьэщ.

"Ии"р езырыжрэ езым зыкыгъэлабгъуэж "и" зэрыхьурэ, *"абсолудсенэ и"* зэрыхьум кызырыгуэкIкIа, зы гуэрыр зыIысыр абы ехьэлIауэ мэгъэлабгъуэр; мыхьумэ, езым зыри

кыгъэлыагъуэркыым. Ар, зэманыгъуэм елытарэ кызырыгуэкIкIэ джарэ утыку кыхыауэ щыт "и"м и езырыжырщи, абдежым щыIэу щытрэ джыуэ зы гуэр къэхуркыым. Ар мыджэжрэ, зыри зымгъэлыагъуэж "и"рщ; зэманыгъуэм елытауэ щымытыж "и"рщ. Зы гуэрыр зэрыIисыр "и"м зэрехъэлларэкIэ мэгъэлыагъуэр; мыхъумэ, "и"м езыр "и"м и Iэм итыжу щытынырщи, абы зыри кыгъэлыагъуэркыым.

*

Аращи, "зыIис" псалъэ закъуэм хэт хъууэ щытрэ, зы гуэрыр зехъэллар кыыриIуэу щытми, зы гуэр къэзымгъэлыагъуэрэ лэжыгъэм тыримыгъэхъэу щыт "и" макъыр нэгъуэщIыу къэсэбэпкыым. Бзэм хэту псалъэ нэгъуэщIыгъуэхэм кыхахъуэ "и" макъхэр макъ зэхэту кыахурщ: «"КыIихын: кы-Iэ-(ы)-и-хы-н"; "Ихын: Iэ-(ы)-и-хы-н"; "Игъын: Iэ-(ы)-и-гъэ-ы-н"» хуэдэ псалъэхэр "Iэ"м ехъэлIа Iуэхугъуэхэу "и"м зэригъэзащIэ щыIкIэхэращи, зи гугъу тщIыуэ щыт "и" макъым хуэдэу къэIуми, "и" Iуэху яхэлъкыым.

Й...

"И"р "и" макъым кытехуыкIыу зы макъщ. "И"р абсисрэ, дэкIыр е дэшей хъурауэ щытмэ, "и"р абы дэжейрщ, дэжейж хъурщ. "И" макъым, кIэхуыу "ы" макъ кыхахъуэ; "и"м ар кыхахъуэ. "И"м "ы" макъ кыхахъуэжмэ "и" мэхъур. "И"р "ы" кыхахъуэж "и" макъырщ.

Зы макъыр утыку кызырихъэрэ кызырыIур "ы" макъIэрэщ. А макъым "ы" макъ кыхахъуэж щыхъуэ, ар зи щхъэ хуэлэжъэж макъуу жыIэпхъэщ. "И" макърэ, джыпIэу щытрэ гъэлыагъуэпхъэу къэсэбэпыр, щхъэжу кызырыIум хуэдэу къэмыIужу "ы"р пыхуауэ щыт щыхъуэ, абы зы гуэр кыгъэлыагъуэрэ зэманыгъуэкIэ лэжъэн Iуэхугъуэ и къэлэныжкыым; абы езым и щхъэ щхъэпэжыфын Iуэхугъуэщ игъэзэщIэфынур.

"И"р езырыжу къэна "и" макъырщ; "и"р езыр зытеухуэж "и" макъырщ; "и" макъым езы закъуэм хуэлэжъэжу щытыр "и"рщ. "И"м игъэзащIэрэ кызырысэбэпыр "и"м папщIэрыщи, "и"м ипIэрэ и цIэкIэрщ.

"И"ри зы макъзешэщ; ауэ, ар "езыр зышэж и" хъуаращ. "И" макъыр зэрымакъзешэу, езым зызэришэжрэ зыдишеижмэ, нэгъуэщI макъ димшеймэ, нэхъ псынщIэу зэрдишынур гурыIуэгъуэщи, дэжей мэхъур; мис мыр "и"рщ; "и" дэжейн Iуэхуу къэсэбэпырщ "и"р.

"И" макъыр "и" макъым и "ы" кIэхуыр щыпыхум щыгъуэ къэIуращ; мыхъумэ, ар зы макъ щхъэхуэкыым; ар "и" макъ эффектщ. Аращи, "и"р щхъэжу къэIуфу зы макъкыым; "и"р щхъэжу зы макъкыым, ар "и" эффектщ.

Адыгэбзэ макъхэр кызырыIу щыIкIэр -ипщэкIэ и гугъу зэрытщIауэщи- "ы" макъIэрщ. "И"м "ы" кыхахъуэжкыым: "И"р езырыжу щыхахъуэрэ щыхабагъуэм щыгъуэ, езырыжу мэгурыIуэгъуэжри, "ы"р щылажъэркыым; "и" макъ хахъуэгъуэращ "и"р; "и"р "и"р къэзгъэлыагъуэжырщ. Мыбый кызырыдыгъэлыагъуэу, "и"р зы макъ щхъэхуэкыым; ар "и" макъым кыгъэщIрэ ар къэзгъэлыагъуэжу щытращ; "и"м езым и зы щыIкIэрщ "и"р.

Нэхъыбэу, кIэху хъууэ щыт макъ гуэрхэми "ы"р кыхахъуэж мэхъур; "ы"р зэрыпымыту къэIуу щыт макъ кIэххэр къохъури, ар нэхъыбэу кызырыхъу адыгэбзэри къэбэрдеибзэрщ (Iуэху, Iэгу, лъэпкъ, жъэпкъ...). Мыпхуэдэу кызырыхъуми зы щхъэусыгъуэ иIэщ. Ауэ, "и" макъыр макъ Iуэр лъабжъэхэм ящыщ; ар зы джыпIэрэ, икIи абсису щытырщи, игъэзащIэр мащIэу щыткыым. "И"рэ "ы"р зыпыхуар кызырысэбэпри "и" макъым и эффектщ. Ауэ, абы "и" Iуэху игъэзащIэу щытми, зы къэIуэу

бзэм хэтырши, "и" макъым и Іуэхур зэрыІуэхушхуэм кызызэрыгуэкІкІэ, "й"ри хэмыгыуашэу зы хьэрфкІэ лытапхъэ хъуауэ зэрыщытыр фІыщ.

ИкІи, "ы"р макъым зэрыпыхуакІэрэу кыщысэбэпыр кьэбэрдеибзэращ нэхьыбэу. Мыпхуэдэу "ы"р зыпыхуауэ щыт макъхэм хуэдэжу, "и"ми "ы"р зэрыпыхуакІэрэу утыку кыхьэу щыт "й"ри нэхьыбэу кьэзыгъэсэбэпыр кьэбэрдеибзэращ. Мыбы и зы шапхъэу щытщ, адыгэбзэ жьэрыпсалъэ куэдым "ей" псалъэри "еи"уэ кыраІуэу зэрзырахьэр.

*

МатематикубзэкІэ жытІэмэ, "и"р абсис щыхьукІэ, зы *функцэр* – ар зы псалъэй хъунщ- дэшея зыщІыр е дэшейрэ кьэзгъэлыагыуэращ "й"р. Абсисыр хэхьуэрэ функцэм нэхьри зыщыхигъэлыагыуэ щыхьукІэ, функцэр ординатым елытауэ абсис лъэныкьуэкІэ хэхьуа мэхьур. Функцэм и абсис хэхьуэр е абсисым кыхэхьуэу щытырщ "й"м игъэзащІэр. "Й: Δu ; $\Delta u > \Delta x(\Delta)$ ". Ар щыхьукІэй, "й"р функцэм *тенгент* эффект хуохьур е функцэм и тенгентыр хегъахьуэр. Хигъахьуэу кьэмынэжу "й: $\Delta u = \infty$ "рэ, " $\Delta x(\Delta) = 0$ " зэрыхьукІэрэу, "й" \rightarrow "и" мэхьури, "й"м игъэзащІэр "и" Іуэхугьуэ защІэм хуокІуэжри, "й"м "и"уэ щыт псори кьегъэлыагыуэр. Ар щыхьукІэй, функцэр е псалъэр "и" лъэныкьуэ защІэ мэхьури, псалъэр абы аткІэ мылэжьэжу утыку кызызэрихьам хуэдэу дешейуэ мэгъэлыагыуэр. Ауэ, мыбдежым кьэхьуу щытыр, "й"р зы макърэ псалъэм и кІэху щыхьурщи, "й"ри мыпхуэдэу дэтхэнэ зы макъым и кІэху хьуркьым. Ар мыпхуэдэу кІэху зыхуэхьуну макъхэр геометрикэ ІэнатІэ иджу щыт макъхэрщи, ахэм и кІэху щыхьукІэ, "и" макъым и кьэлыэныр егъэзащІэр.

"Й" макъыр щхьэхуэу зы макъ щымыхьукІэ, "и" эффектэр "и"м иджым нэгъуэщІ щимыджкІэ, зы псалъэм пымышІарэ изакьуэу зыкыгъэлыэгъуэнкьым; икІи, зы макъ е псалъэми ипэ кыпыувэнкьым. Езыр зыхуэлэжьэж "и" Іуэхугьуэ зэрыхьурэкІэ, "й"р нэгъуэщІ макъым пашэ хуэхьуфынкьым, префикс хьуфынкьым. Ауэ, "и" эффекту щытрэ "и" лъэныкьуэр кыгъэлыэгъуэн зи кьэлэн "й" макъыр зи кІэху хьу макърэ псалъэхэр нэхь псынщІэу дэшея щыхьукІэ, "и"м и Іуэхур нэхь ткІийрэ быдэу гъэзэщІа мэхьур. "Й"р, нэхьыбэу "и" макъымрэ "э"мрэ я кІэху мэхьуфыр; а макъхэмкІэщ тыншу зэрдэжеифри. "Е"р кьэзыгъэхьур "и"рэ "э" макъхэрщи, тІэ, "е"ри хэтыжу, мы макъхэр абсисрэ ординат лъэныкьуэу зэрыщытыр гурыІуэгъуэщи, аращ "и" мыхьуми, абы и эффекту щыт "й"р мы макъхэм и кІэху щыхьукІэ, утыку кыхьэу щыт Іуэхур гъэзэщІарэ гурыІуэгъуэ щІэхьур.

"Й"р "и" макъым хуэдэу зы псалъэм ипэ кыпымыхьэрэ префикси мыхьурщ. Сыт щхьэ жытІэмэ, ар зы макъ щхьэхуэкьыми, зы "и" макъ эффектщ. Ауэ, тхын ІуэхугьуэкІэ "икІын, ихьэн" хуэдэу "и" префикс зиІэу щыт глаголхэр ит зэманрэ ещэнэрей нэрыбгэ лэжьэкІэр зэратхыр "йокІ"уэщ. А глагол лэжьэкІэм ухэплэжмэ, зэрытхын хуейр "иокІ"уэщи, "и" макъ нэужь "о" макъыр кыкІэлъыкІуэу кыщипІуэкІэ "й" уэ зэхыбохыр ("и"м и кІэху "ы"р абы кыкІэлъыкІуэ кьэрууфІэ "о"м зыхелъафэри зэхэпхыжкьым). Ар "иокІ"уэ тха хьуми кызызэрыІуэнум зыхуэжкьым; ауэ, тхэн хабзэкІэ пэжу тха хъунщ. Мыбы хуэдэ шапхъэщ "егупщысын" глаголым и ит зэманыгъуэу ещэнэрей нэрыбгэ лэжьэкІэри; ари "йогупщыс"у дотхри, и пэжыпІэр "еогупщыс"щ. Мыбы кыпыт "е" макъым "и" хэтщ (иэ); абы "о"р кыкІэлъыкІуэу ушеджэм щыгъуэ, кьэрууфІэ "о" макъым "э"р хелъафэри, "е (иэ)"м кыхэнэж "и" макъри "й"уэ кьолур. ТІэ, "е (иэ)"рэ "и" макъ нэужьым кьэрууфІэ "о" кыщыкІэлъыкІуэм щыгъуэ а макъхэм я кІэхур зыхелъафэр; "е(иэ)" макъым "э" щыпымытыжкІэ, "и" макъми "ы"р щыпымытыжкІэ кьэхьурэ кьэІу макъыр "й"уэ зэхыбохыр.

*

ИпщэкIэ зэржытIащи, "й"р нэхьыбэу "и, э, е" макъхэм кIэхуы кыакIэльыкIуэр; а макъхэм и ухыпIэу, ахэм ягъэзащIэр хуищIыж пэлъытэу мэлажьэр. А макъхэр зы псалъэм и кIэху хьурэ щылажьэми, а псалъэхэр ягъэкIуатэрэ зэрдашейкIэрэ "ин"ыгъэрэ "ей" хъуныгъэ кыыхуагъагIуэр. Мыхэр шыгъэзащIэм шыгъуэй, "й"м Iуэхур егъэбыдэжыр.

"Пий, тIий, кIий, фий" псалъэхэм и кIэху хъуауэ щыт "ий" макъхэм иныгъэ глагол къэлэн ягъэзащIэр. "Пиин, тIиин, кIиин" хуэдэу глагол щыхьукIэй, "и"р зэрыщыту кьосэбэпри, абы "й" лъэпкъ хэтыжкъым; "й"р зи эффекту щыт "и" макъым езыр кьосэбэпыр. "Гъейн, зеин, хейн, хъейн" хуэдэу "ейн" Iуэхугъуэ къэзгъэлъагъуэ глаголхэри "й" лъэпкъ зыхэмылгырщи, "и"уэ щытщ; а глаголыр лажьэу "н"р щыIуагъым шыгъуэ къэхьу псалъэм "й"р кIэху хуохьур: «Гъей, зей, хей, хъей». Е, нэгъуэщI псалъэхэри щыIэщ "ейн" Iуэху кыгъэлъагъуэрэ фIэщыгъэцIэ хъуауэ: «Хъей, вэнвей, кей, кхъуей, джэджей, ЩIэжыкъуей...».

"Iей" Iуэхугъуэ гуэр къэзгъэлъагъуэу кIэху хъууэ щыт псалъэхэри "й"мкIэ мэхур: «ВэкIейуэ (вэкIэ-Iей) вэн, ней (нэ-Iей) нейуэ къэплэн, фIей (фIы-Iей)...».

"Й"р "и"м е "е"м кыщыкIэльыкIуэми кыдегъэлъагъужыр зи гугъу тщIауэ щыт "й"м абсис хэгъэхьуэн Iуэху зэригъэзащIэр. Зы псалъэм "и" кIэху иIэу щыщыткIэ, ар дэшейнрэ къэгъэлъэгъуэн папщIэ, а абсисым и хэхьуэгъуэр кыгъэлъагъуэу "й"м зегъэлъагъуэр. "И" макъымкIэ ухыу щыт "е(ей)"р зы псалъэм и кIэху хьурэ, дэшейнрэ гъэлъэгъуэн хуей щыхьукIэй, "и"м кыкIэльыкIуэрэ кыпыхьэу щыт "й"м игъэзащIэр "и" хэхьуэгъуэу щытщ.

ГурыIуэгъуэр аращи, макъ Iуэрхэм яджыр зы геометрикэ Iуэхугъуэрщ. Ахэр зы координат системэм и зы IэнатIэр зыджрэ зыгъэлъагъуэрщ. Ар щыхьукIэй, ипщэкIэ "й"р "и"м кыкIэльыкIуэрэ абы и эффектэр зэригъэзащIэм хуэдэжу, "и эффект" гъэзэщIэн Iуэхугъуэр, дэтхэнэ зы макъ Iуэрым "й"р кызырэыкIэльыкIуэм кызырэыгуэкIэ гъэзэщIэнщ. Аращи, дэтхэнэ зы макъ Iуэрым и кIэхуы зыкъегъэлъагъуэр "й"м. "Э" нэужьым кыагъуэу щыт "й"м и щапхъэхэрщ мыхэр: «КIуэй къэкIуэж, мыпхуэдэй апхуэдэй хъунщ, адэй-анэй...».

ТIэ, "э"м кытехьукIыу щыт "а, Iэ" макъхэри геометрикэ системэм щыхэджу щыт макъхэрщи, ахэм я кIэхуы зыкъегъэлъагъуэр "й" макъым. Ар щыхьукIэй, "и" лъэныкъуэу гъэзэщIапхъэр мэгъэзащIэри, кIэху зыхуэхьур абсискIэрэ докIыр: «ЩыIэй, жыпIай, къэкIуай...».

Арамэ тIэ, "я (иа)" макъри "й"кIэ дэшея хъунщ; "я"м хэт "иа" макъхэми кыбгурагъагIуэр ар зэрыхьунур: «Хуеяй щыIэтэкъым; ар дияй; мыр ахэм яйщ...».

"У"ри зы макъ Iуэрщи, а макъым функцэу игъэзащIэр дэнкIэйщ; дэнкIэй щыхьукIэ, абы абсиси ординати зэрхэтынур гурыIуэгъуэщ; ар щыхьукIэй, "й"р кIэхуы кыпохьэр: «Мыпхуэдэу, дау, кыагъуэу-кIуэжуй...».

НытIэ, аргуэру жытIэнщи, "й"р макъ щхъэхуэкъым, икIи щхъэжу зы макъкъым; "и" макъым и Iэмалыгъуэр езым кыыхуэсэбэпыжу щылажьэкIэ, "и"м "ы"р пыхуарэ "и" эффектэжу кыщынэм шыгъуэ, абы и хэхьуэгъуэу къэсэбэпыжу къэхьуращ. "Й"р, "и" макъым "ы" пымытыж щыхьукIэ "и эффект" хъууэ зэрыщытыр нэхъ гурыIуэгъуэ хъун папщIэ, "ы" макъыр кызыпыхуу къэсэбэп нэгъуэщI макъ щапхъэхэми еплъын хуейщ. Псалъэм папщIэ, "Iуэху" псалъэм и кIэхуы щыт "у" макъми "ы"р пыхуауэ щытщ, ауэ ар зэрыщыту дотхыр; "пкъы" псалъэм ипэ ит "п" макъми "ы" пыхуарэ "къ" макъым гухьауэ щытщ; тIанэ, "пкъы" псалъэм кытехьукIыу щыт "лъэпкъ" псалъэм и кIэху макъ "къ"ри кызырэыIу щыкIэр "ы" зэрыпымытыжкIэрэщ. Мыпхуэдэу щапхъэ куэд диIэщ, икIи, къэбэрдейбзэм хэту щыт нахьыбапIэ псалъэхэм кIэху кьахуэхьуу щыт макъхэм "ы"р кьахэмыIуагъуэу кьолур.

Я Тхыпкъ...

ИпшэкIэ и гугъу зэрйтщIащи, "я" тхыпкъыр "иа" макъ зегуэтхэм (зы *слогым*) и зы тхыпкъыу кыдогъэсэбпыр. "Я" хьэрфыр крил алфавитым хэтү зэрщытым кызызыгуэкIкIэу адыгэ алфавитми кыхыхьа хьуаш. Макъыбзэу щыт адыгэбзэм хуаухуа алфавитым макъитI зыгъэлыагъуэрэ слог тхыпхъэу щыт "я" хьэрфыр кыхыхьа хьуаш.

"И" макъым кыгъгъагъуу шыт зы Іуэхугъуэр блэкІа зманыгъуэрэ жыжъагъуу къгъгъагъууэн цыхъум шыгъуэ, е а Іуэхугъуэр зы куэдагъ шыхъукІэ, е "и"м кыыриІуапхъуу шытыр нэрыбгэ куэду шызэрихъуэкІым шыгъуэ, кыызэраІуэ щІыкІэр ятхын папщІэ къосэбэпыр "я" тхыпкыыр. "Я бын, ящхъэ, я щхъэ, я Іуэху..." хуэдэ псалъэхэм "и"м игъэзащІэ Іуэхугъуэхэр, -е зыгъэзащІэ нэрыбгэр- куэдагъ(а) зэрыхъураш "я" хьэрфкІэ тха щІэхъуар.

"И" жыжбагыэр куэдагыэрщ "иа"ри, "ипэ"у шытыр жыжбэу зэрышытрэ блэклэ шыхбум шыгыуэ кьэхбур "япэ"рщ. Тлэ, "епэрей лыхьэ"р ипэ иту шыт лыхьэм хуэклүэрэ ар кьэзыгыэлыагыуэрщ; "япэрей лыхьэ" шыжыплэм шыгыуэ, ар блэклэрэ жыжбэу шытрэ ипэ иту зы лыхьэрщ е зы лыхьэ бжанэм ящыщрэ ипэ итыр кьызылүэрщ.

"Енэ-ядэ, янэрэ ядэрэ..." хуэдэ псалъэхэм "анэ, адэ" псалъэхэм кыпыт "а"р зэрхэткэ "и анэ, и адэ" жыхуиЭу "и"мрэ "а"мрэ "я"р кыагэхуфыр; икИи, "я анэ, я адэ" жыхуиЭу куэдаг зыгэльяагуэри тхыпхэ мэхуффри, аргуэрэу "янэ-ядэ"у, зеймрэ абы ейуэ щытыр лэныкыуэ еплъыкИтИкИэ мэлуатэри, мыхэниплИ кыыхокИфыр.

"Япэ, яужь" хуэдэу, е "ящIащ, яухащ" хуэдэ псальэхэм хэт "я" хьэрфым хэт макъми блэклIа зэманрэ сует куэдагь къегъэлыагъуэр.

"Ягъэ екІынкъым" псалъэми "Іеигъэ екІынкъым" жыхуиІэрщи, ар "я Іеигъэ екІынкъым" жыхуиІэрщ; икІи, ар "я Іеягъ екІынкъым" хуэдэуи гурыІуэгъуапхъэщ.

Глагол лэжбэкIэу "елъагъу-ялъагъу, ецIыху-яцIыху, иIэщ-яIэщ..." хуэдэу, "е(иэ; иэй)" префикс зыпытхэр, ецэнэрей сует куэдагъэу шылажэм шыгъуэ, куэдагъэр къэзыгъэлъагъуэу "иа"р къосэбэпыр; абы "э"р къыпыхапхъэу шытми, "э" куэдагъэр "а"уэ зэрышытым къызэрыгуэкIкIэ, "иа"м хэту шыт "а"м абы и кълэнри игъэзащIэу шыт мэхъур.

Е Тхыпкъ ("Иэ", "эи" макъхэр)...

"Е" тхыпкыым зэхуубыдэу щытри макъитIщ; мы тхыпкъри зы слог тхыпкъэу жыIэпхъэщ. "Е" тхыпкъыр Адыгэ алфавитым зэрыхыхъакIэрэу, "е"р изакъуэрэ щхъэжу щытмэ, е зы псалъэм ипэ щыпытым щыгъуэ къипIуэу щытмэ, е зы псалъэм икIэм пыту щытми изакъуэ пэлытэу къипIуэмэ, мыбдежхэм "е" тхыпкыым къигъэлъагъуэр "из" макъ зэгугъуэщ къызэрыIур: «Ефэн, екIуэлIэн; ар е мыр, уае...».

Ауэ, зы псалъэм ику иту "е" тхыпкьклэ къэгъэлъэгъуа хъуа макъыр кызэрылу щыкълэр, нэхъыбэм шыгъуэ, "эй" е "эи" хуэдэш (къекълүүлэн, ирекълуэ...). Зи гугъу тцлэ мы макъ зэгущыр (эй) зэкълэпыпытрэ зэхэгъуэщапхъуэ, зэхэжауэ кыщиплуэкълэ къэлүү щыт макъырщ мыбдежым зи гугъу тцлэрэ "е" тхыпкьклэ тхауэ щытыр.

Ауэ, зи гугъу тш1ыуэ щыт мы макъ зэгуэтыр (эи) зэк1эльхьэужьу щытми, зэхэмыгъуашэрэ цхьэжу кышцип1уй щы1эщ. Апщыгъуэ кыра1уэу щыт мыхьэнэри "е" тхыпкым кыигъэлыагъуэ мыхьэнэм хуэдэкъым: «Хуэин, хуэигъуэ...».

Тланэ, "е" тхыпкымыкIэ кьэдгьэлыагьуэу зи гугьу тцIы "эи" макьхэр зэхэтрэ зэхэжауэ "е"уэ кьыщыIум щыгьуэй, абы "и" е "й" кьыпыхьэнщи, зэхэмыгьуащэу щхьэжу кьэлунщ: «Хуей, хуейн, кьуейщIей, льеин...».

Мы жытIэу щытхэр нэхьыбэу кьэбэрдеибзэм зэрыхэт щIыкIэхэраш зытеухуар. Мы шапхьэу кьэтхьа псалъэхэм ящыщ гуэрхэр нэгьуэщI адыгэбзэ жьэрыпсалъэхэм зэрыхэт щIыкIэри зэщхьэщокIыр. Псалъэм папщIэ, Кьэбэрдей жьэрыпсалъэкIэ "кьуейщIей" псалъэр "кьуэйщIэй, кьуэйщIэи" хуэдэу; "хуей" псалъэр "фэй, фэй" хуэдэу; "хьенапэ" псалъэр "хьэйнап, хьэйнапэ, хьэинапэ" хуэдэу кьызыIуэ адыгэбзэ жьэрыпсалъэхэр щыIэщ.

Адыгэбзэ архивым ухэплэжрэ, зэманкIэрэ зэщхьэщыкIыныгьэ зэрыхьуарэ щIэ гуэрхэри кьызэрыхьупхьэр гулытэ пщIыжмэ, зи гугьу тцIыуэ щыт "е (эи)" тхыпкымы кьыгьэлыагьуэ макьхэр зы макьыщIэу утыку кьыхьауэ жыIэпхьэнщ. ИкIи, а макьыщIэрэ эффектив макьыу зэхэжа зы слог хьууэ щыт "е(эи)"р нэхь зезыхьэ хьуауэ щытыр кьэбэрдеибзэрауэ жыIэпхьэнщ. Псалъэкум ит "е (эи)"р Кьэбэрдей жьэрыпсалъэкIэ кьызэрысэбэным и нэхьыбэр нэгьуэщI адыгэбзэ жьэрыпсалъэхэм зэрыхэт щIыкIэр макьытIыр зэхэмыгьуащэу "эй, эи"уэ зэрахьэу щытц нобэй.

Нобэ бзэм зэрыхэткIэрэу "е" тхыпкыкIэ тха хьуауэ щыт "из"мрэ "эи" макьхэм яджыр, зэхэжарэ макьхэр зэхэгьуэща пэлытэу щытц. Ауэ, абы "из" макьытI зэхэжа мыхьэнэри, "эи" макьытI зэхэжа мыхьэнэри, зыдэщытрэ кьызэрысэбэным елытауэ, щхьэхуэ щхьэхуэу еджыфыр. Абы папщIэ, "е" тхыпкымы кьыгьэлыагьуэр мыхьэнитIщи, икIи ар, макь зэгуэтрэ зэхэжауэ щыт макьытI щхьэхуэу жыIэн хуейщ (из, эи).

Ауэ, "эи" макьытIу зэхэжауэ кьэлур кьызтехьукIари псалъэкум ириубыдэу щыт "из"рауэ жыIэпхьэнщ (екIу-кьекIу). Мыпхуэдэ кьэлукIэ зэрыхьуфыр льябжэ зэрыхьукIэрэу, "эи" макь зэгухьэхэри зы макь пэлытэу кьэлупхьэ хьуагьэнщи, ари "е"уэ ятхауэ щытц. Мы лэжьэкIэр зи льябжьэрэкIэ, мы кьэдгьэлыагьуа шапхьэхэм (кьекIун) хуэдэу кьэмынэжу, псалъэкум кьыщыхьу "эи" макьхэр зэрызэхэжкIэрэу, мы зи гугьу тцIыуэ щыт шапхьэхэм кьагьэлыагьуэ мыхьэнэу щытым щхьэщыкIагьэнщ етIуанэрей мыхьэнэу жыхуэтIэрэ зи гугьу тцIыуэ щыт "эи" макь зэхэжам кьыриIуэр.

*

"Эи" макьыр "из"м хуэдэу щхьэжу зы макьыркымы; "е (эи)" макьытI зэхэжар эффективу кьэхьуауэ щытц. Ар псынщIэрыпсалъэкIэм кьыгьэщIауэ щытрэ зы макь пэлытэу утыку кьыхьауэ щытц. Мыхьумэ, "эи"р "из"м хуэдэу щхьэж хьуарэ, макьхэр бзэ лэжьэкIэм зэрыхэтым езэгьыу кьэхьуауэ зы макь зэхэжакьым. Ар щхьэжу щыткьымы, псалъэ кIуэцIрэ псалъэ кIэухым щызэхэпхьу кьэхьуащ. Мы Iуэхугьуэр утыку кьызэрихьар, бзэ логие лэныкьуэхэм щыгьуазэ узэрыхьукIэрэ гурыIуэгьуэ кьыпхуэхьуну кьыщIэкIынщ. TIэ, ар бзэ логием езэгьыу кьызэрыхьуам хэплэпхьэнщ.

"Эи"уэ зы псалъэм икум щызэхуэзауэ щыт макьытIым кьыраIуэр, макьхэм утыку кьыралъхьэ мыхьэнэр щхьэхуэ щхьэхуэу кьыIуэн хуейуэ щымытрэ, псынщIэрыджэкIэ кьызэрыIум кьызэрыгуэкIэ зэхожэри, "е" тхыпкымыкIэ ятхауэ щыт "эи" макьыр кьолур. TIэ, "э" макьыр зы псалъэм икIэм пыту щытмэ, абы "и" макь кьыпыхьэжрэ, ари щхьэжу кьэлупхьэу щымытмэ, ар зэкIэлъыпыту кьэлупхьэ щыхьум щыгьуэ, зэдолажьэри зэхожэр.

А макьытIыр мыпхуэдэу щызэдэлажьэм щыгьуэ кьэхьуу щытыр мыпхуэдэу кьэлүэтапхьэнщ: «"Э" макьыр зы макьрэ зы псалъэм и кIэух щыхьум щыгьуэ, а псалъэм кIуэтэгьуэ кьызэритыр гурыIуэгьуэщ. Зы макьрэ зы псалъэр зы функцэрщи, абы "э" кIэух кьыщыпыхьэм щыгьуэ, зэман лэныкьуэмкIэ кIуатэу зы функцэрщ кьэхьур. Мыпхуэдэу лажьэу щыт функцэм абсисыгьэ щыгьуэтым щыгьуэ (псалъэм кIэухьу "и" кьыщыпыхьэм щыгьуэ), мы функцэр хэхьуэрэ багьуэу лажьэу щедзэр.

Мыбы шыщидзэрэ, "и" лъэныкьюу джын Iуэхугьюу хуэклиуэри (е) хэтыжу "эий" макъ зэкIэлтыпытыр кышыхъум шыгьюу, зы функцэм и тенгенс бэгъуам функцэр "и" защIэу дешейр».

Абсисым хуэклиуэ функцэр мэджыр; тIэ, зы функцэр зэрыбагьюэр, зэрыдэклиуейрэ зыщыджыр "и"рамэ, зы гуэрыр ищхъэ лъэныкьюэклэ щыдэклир, щыхэхьюэрэ кыхэхьукIыр, зыщыджыр, зыщыджрэ кышIэхьюэр кызылуэ псалъэхэри "эий" клэухклэ ухынщ. Мы жытIахэм, кьэхьюу шыт Iуэхум ейуэ шытри, а Iуэхур зейуэ шытри кызырегъэлабгьюэр гурылуэгьюэщи, еиныгъэр кызырыхьури мыращ.

ИтIанэ, "и" макъым дыщытепсэлъыхьым шыгьюу, "ий" макъыр зы псалъэм и клэух щыхъум шыгьюу, а псалъэм зы мыхъэнэщIэ зэригьюэтрэ зы псалъэщIэр утыку кызырихьэри гурылуэгьюу кытхуэхъуауэ шытщ. Ар щыхьукIэй, зи гугъу тшIыуэ шытрэ, зы псалъэкум е зы псалъэм и клэм зыкыгъэлабгьюуу шыт "эи" макъ зэгъуэхъам "й" клэух кышыхьэхъэжым шыгьюу, ар зы IуэхугьюэщIэ зэрыхьунури гурылуэгьюэнщ. Ауэ, мыбдежым "ий"р "э"м зэриклэухыр гулытапхъуэ шытщи, ахэм яджыну шыт геометрикэ IэнатIэр гурылуэгьюу хъуауэ кышIэклинщ. Аращи, "эий"уэ ухыу шыт зы псалъэр, а псалъэм иджу шыт мыхъэнэр ординату (э) шыкIуатэм шыгьюу, "и" клэухым зэрыдишейрэ зэрыдэщяуэ кызырынэм (ий) кызырегыуэклэ, кьэхьюу шытыр, а псалъэм кыхэхьукIрэ кызыхэхьукIари зыхиубыдэу зы функцэ бэгъуаращи, ар зы псалъэщIэрщ. А псалъэщIэр, кызытехьукIауэ шыт псалъэм и абсисыгъуэ зэрылажьэ зэрыхьукIэрэй, ар кызытехьукIауэ шыт псалъэм и гугъу ищI мыхъэнэм кызырегыуэклэ, а псалъэм кыхэхьукIрэ, абы ей хъунщ; е, а псалъэ мыхъэнэри зыхэзыубыдэу зы Iуэхугьюэр кыгъэлабгьюэнщи, тIэ, а псалъэрэ мыхъэнэри зей хъунщ.

Гурылуэгьюуу шытщи, "ей" псалъэм, икли, "и"м хуэклиуэныр (е) кырылуэр: "Ей"р, "е (иэ)"рэ "й"м хуэклиуэрщи, "изей"рщ. Икли, "и"р джыпIэу зэрыщытыр гурылуэгьюэщи, абы хуэклиуэрщ мы Iуэхуу кьэхьури, абы хуэклиуэри зэрыджынуыр гурылуэгьюэнщ. Абы (и) хуэклиуэр зыщыджынуыр абдежыри (и), тIэ, абдежри, хуэклиуэр зыхэзыубыдэрщ, ар зейуэ шыт хьурщ; е, а псалъэм и мыхъэнэм кызырегыуэклэ, "и"м хуэклиуэрэ джыр кызыхэхьукIыр а псалъэрауэ зэрыщытыр кыгъэлабгьюуу зы мыхъэнэ утыку кыхьэнщи, ари а псалъэм кыхэхьукIрэ абы ей хъунщ. Мыхэращ "ей" псалъэм иджрэ утыку кырылхьэри, икли, аращ еиныгъэр кышIэхьур.

ТIэ, Iуэхур зы "и" Iуэхугьюуу зэрыщытыр гурылуэгьюэщ. "И"м хуэклиуэр мэджри, абы хуэклиуэу абдеж щыджыр "ей"рэ "зей"уэ нахуэ мэхьур. "Ей" псалъэри, "и"м хуэклиуэн (е) Iуэхугьюэрщ; "еин"ри ар дыдэу, "и" хуэклиуэнрэ, "и"уэ лэжьэн е "и" хъун (н) Iуэхугьюу кьэзылуатэрщ.

Аращи, "ей"ыр "и"м хуэклиуэнрэ "и"уэ джын хъууэ шытырщи, ар "изей"уэ бзэ лэжьэклэм зэрезэгьклэрэу кьэхъуауэ шытщ. ТIэ, зы еиныгъэ Iуэхугьюэр бзэм зэрыхэтырщ мы кьэхъуу шыт лэжьэклэм и лъабжьэри, мыр жыIэпхъуэу шытщ: «"Ей (изей)" псалъэр бзэм зэрыхэтым папщIэ, зи гугъу тшIауэ шыт "...эи" макъ зэгъуэтым "й" клэух кызырегыуэхьэрэклэ, утыку кыхьэу шыт Iуэхугьюу зы "еиныгъэ" Iуэхугьюэри лъабжьэ зэрыхуэхъум кызырегыуэклэ, "эий" клэухыр "изей"м тIэкли щхъэщыкIыу кьэлуи, абы хуэдэу кьэсэбэпыхъэ хъуауэ кышIэклинщ».

ТIэ, "эи" макъыр зы эффектив макъу утыку кызырихьэрэ, "изей"м хуэдэрэ "изей"у кызыреысэбэпам и щхъэусыгъуэр, бзэм "изей"р зэрыхэтрэ "ей" псалъэр кызыреысэбэпрауэ жыIэпхъэщ. Ауэ, ар дэтхэнэ зы еплъыкIэмклэй зэпэщу зы логиер зэриллабжьэрэклэ утыку кыхьауэ жыIэпхъэщ.

Аращи, зы псалъэм "э" клэух иIэу шытрэ, абы "и" кыпыхъэжмэ, ординат лъэныкьюуу кIуэуэ шыт функцэр, "и" кызырегыуэхъэм папщIэ, абсис лъэныкьюуу мэджыжыр. Ар щыхьукIэй, функцэм и тенгэнтыр мэбагьюэри, а нэхъ мащIэу $y = x^2$ хуэдэу зы хэхъуэгьюу кыпохьэр функцэм. ТIэ, апщыгъуэм кьэхьур, ар зи клэух псалъэр (функцэ) кьэгъэлабгьюэнырщ, бэгъуэнырщ, дэклинрэ

дэжеинырщ... Ар зи кІәух хьууэ щыт псалъэм и мыхьэнэм кызырыгуэкІкІә, кьэхьуу щыт Іуэхур мыхьэнэу зэшхьэщокІыр. Ауэ, кьэхьур зыщ: Ари "и" лъэныкьуэу джынырщ.

ТІә, мы жытІахэр лъабжьэ зэрыхьукІэрэу, "эи" макъ эффектив зэхэжар кызырысэбпкІэрэу утыку кыхьэу щыт псалъэ шапхьэхэм деплгыжынщ. ИкІи, "эи" макъыр кызырыІурэ кызырысэбпкІэрэу, мыхьэнэу кыхьэхэр зэрыужьрэ зэрызэшхьэщыкІым шыгыуазэ дыхуэхьунщ.

*"И" лъэныкьуэу джыуэ щыт зы псалъэ мыхьэнэм кызырыгуэкІкІә, ищхьэ лъэныкьуэмкІә дэкІын Іуэху кьэхьунщ. Зы глаголыр, ипщэкІә унэтІыгьэр кыгьэлыагьуэу шылажьэм шыгыуэ, "эий" кІәухым зыкьегьэлыагьуэр: «Дэпщеин, дэщеин, дэкІеин, дэплъеин, дэлыеин...».

*ТІәкІу зэшхьэщыкІми, мы шапхьэхэм хуэдэу жыІәпхьэщ мыхэри: «Лъеин, тІеин...». "Лъеин"ыр зы глаголщи, лъэр зэрыщыту "и" лъэныкьуэкІә зэрыдэкІыр кьэзыгьэлыагьуэрэ кызыІуэрщ. А "лъэ"р зы лъакьуэу щытмэ, лъэдийм дэкІыу щатІагьэр "лъей" хьунщ.

*"Эий"р зи кІәух псалъэм кызырыгуэкІкІәщ мыхьэнэщІәу утыку кыхьэри, тІә, бзэгум и "иин" Іуэхур "бзеин"ырщ. И щІагьыр кыщІәщ пэлытәу, зы гурым и щытыкІэр бгьунжу зэхьуэкІыныр, "гьэщІеин, щІеин" псалъэхэм кыраІуэрщ.

*ЦІыхум (хьэ) кыхьэхьукІыр "хьей"щи, ар хьэм ейуэ зэрыщыткІэрэу гурыІуэгьуэ мэхьур. Мыхьэнэу утыку кыхьэр, "эи"р зи кІәухыу щыт псалъэм кызырыгуэкІкІәрщи, тІә, цІыхубэм (хэ) ей хьур "хей"щ. ТІә, ар кьэзыгьэхьурэ зейр кьэзыгьэлыагьуэу псалъэхэрщи, мыпхуэдэу жыІәпхьэнщ "жыгей" фІәщыгьэцІэри. Мы еиныгьуэу кьэхьу псалъэхэм хуэдэу жыІәпхьэщ "жей" псалъэри. Мы кьэхьу мыхьэнэхэм зы лъэбакьуэкІә ущхьэщыкІмэ, "хуей" псалъэр кьэхьунщи, ар, зы"ху"м "ей" ищІын гугьэрщ.

*Кьызыпыхьэу щыт псалъэм кызырыгуэкІкІәщ "эи" кІәухым иджри, "и" лъэныкьуэу джын Іуэхугьуэу, мыхьэнэ зэшхьэщыкІ хуэдэу щытщ утыку кыхьэу щыт псалъэхэр. ТІә, кьавэрэ кызызщІәвэм кыхьэхьукІыр "вей"уэ жыІәпхьэрщи, ар вэн-сэн Іуэхуми зэрыщхьэпэм кызырыгуэкІкІә, "вэнвей" фІәщыгьэцІэр утыку кыхьэнщ. Мыпхуэдэу вэнвейуэ щытщ мыхэри: «Хьэвей, мэлкІәвей, шывей...». Мы иужрей псалъэ кьэхьукІэм ещхьщ, "кхьуей" фІәщыгьэцІэри.

*ТІанэ, псалъэ гуэрхэм "эи" кІәух кыщыкІәлгыкІуэм шыгыуэ, кьэхьуу щыт мыхьэнэрэ псалъэщІәм, кызытехьукІауэ щыт псалъэри зыхиубыджынщ; зы псалъэм езыр зейрэ кызыхьэхьукІыр кыгьэхьужынщ "эий" кІәухкІэрэу. Мыбы и шапхьэу щытщ мыхэр: «Дей, бжей, кІей, кьужьей...». Ауэ, "псей" псалъэр зы жыг лІәужыгьуэм и фІәщыгьэцІә зэрыхьурэ, мыпхуэдэу зэрызетеувэр гурыІуэгьуащэу жыІәпхьэкьым.

*Цым кыхашыкІыр "цей"щ. Мы мыхьэнэрэкІә кьэхьуу щыту жыІәпхьэщ "кей" псалъэри.

*Гьыуэ щытынрэ, гьыныр зей пэлытә хьуныр "гьеин"уэ жыІәпхьэщи, мыбы хуэдэу кьэхьуу щытхэщ мы псалъэхэри: «Іуеин, кьэкеин...».

*"Жыгей"р зы псо гуэрэм кыхьэхьукІ "щыкьуей"хэрщ. Мы логием тету кьэхьуу щыт псалъэхэрщ мыхэри: «Джэдъжьей, бдзэжьей...».

*"И" лъэныкьуэу егьэлеяуэ джыуэ щытыр кызыІуэ псалъэхэрщ мыхэри, ахэр "Іей" кІәухыу лгытапхьэу щытщ икІи: «ВэкІей, псалъэкІей, ней ней, кьуейщІей, фІей...».

Дауи ирехьу, "из" макъ зэгүэтыр адыгьбзэ логием зэрэзэгькІэрэ кьэхьупхьэти, ипәІуэкІә кьэхьуагьэнщ; ар бзэ хабзэм макъ зэгүхьэкІәмкІәй йозэгьыр; икІи а "е" макъыр щхьэжу мэлэжьэфыр; ар щыхьукІә, зы мыхьэнэй иІәжщ. Ар щхьэ, "эи, эй" хуэдэу зэгүэту щыт зы макъыр щхьэжу кьәІуныр адыгьбзэ хабзэм езэгьыркьым. ИкІи, ар щхьэжу зы макъыу щыткьыми, зы псалъәкум щызэхуэзэрэ кІәух хьу "эи" макъхэм –макъ зэхэжа эффектив- кьатохьукІыр.

"Е (эи)"р шхъэжу кызырымылупхъэрэ эффективу зэрышытыр кыызхэкыр гурылуэгъуш: "Э"р бзэм зэрыхэткIэрэу шхъэжу къэсэбэпырккым, икIи кьежапIэй хъурккым; ар щыхъукIэй, шхъэжу бзэ хабзэм езэгърэ хэтыжу зы гуэри иджырккым.

"Э"м, "и, й" макъхэр кыкIэлъыкIуэу псалъэкурэ кIэухыу зэрышыткIэрэу, псынщIэрыджэкIэ кышчыралум шыгъуэ *лиезон* жыхуалэм кызыртехъукIрэ, макъитыр зэрзэхэгъуашэкIэрэу къэхъуауэ жыIэпхъэщ бзэм эффективу хэт "е (эи, эй)" макъыр.

ИкIи мырагъэнщ, къэбэрдеибзэм хуэдэжу нэгъуэщI адыгэбзэхэми "е (из)"р щIызекIуэр; ауэ, ардыдэу, къэбэрдеибзэм хуэдэжу шызекIуэрккым "е (эи, эй)" макъыр нэгъуэщI адыгэбзэхэм. -ТIэ, ипщэкIэ къэтхъа шапхъэхэр, нэгъуэщI адыгэбзэ жьэрыпсалъэхэмкIэ жылэнрэ зэгъэпщэныр еджакIуэхэм кыыхурэнэ-.

*

"Иэ" Iуэхур, зы макъдэкIуашэм е нэгъуэщI макъзешэм "э" макъзешэр кызырыпыхъэм хуэдэу зы Iэхугъуэщ: «Мэ, нэ, фэ, дэ, къэ, Iуэ, уэ...» хуэдэу. Макъзешэ "и"мрэ, ар зышэу щыт макъзешэ "э"м зэдаухуа зы Iуэхугъуэ хъуауэ щыт "е"ми макъзешэ Iуэхуш игъэзашIэр.

ИпщэкIэ зэржытIаращи, "е" тхыпккым кыигъэлъагъуэу щыт макъыр шхъэжу щытмэ (ар е мыр, араш е мораш), е зы псалъэм ипэ кыпыхъэмэ, "из" макъитыр зэуэ кызырылу щIыкIэрщ. "Иэ" макъ зэкIэлъыпытым къагъэлъагъуэр нахуэщ: Къэзыгъэлъагъуэрэ абсис (и) хъууэ щытыр зэманыгъуэкIэ (э) макIуэр. Мыбы кыкIри, абсискIэ дишейрэ къэзгъэлъагъуэу щытым зэманыгъуэй шигъуэткIэ шхъэжу щылэ хъууэ араш; икIи, "и"м езыри шхъэжу джыуэ зы макъырщ. Араш "е (из)"р шхъэжу кышщIысэбэпыфыр: Зы псалъэр кытIуа нэужь "е (из)"р шхъэжу кышщIум шыгъуэ, а псалъэр гъэлъэгъуаи мэхур, ауэ, кыкIэлъыкIуэ псалъэми хуэкIуэу шигъэлъагъуэм шыгъуэ, а псалъитIми ящымыщрэ шхъэжу къадэхуауэ щыт "е" макъым а псалъитIри зэхуэдапхъэу къегъэлъагъуэри, а псалъитIым яхэдапхъэ кытхуейщIыр (ар е мыр).

Мыпхуэдэу зэманыгъуэ зилэ хъууэ щыт "и"р "из" щыхъум шыгъуэ, зы пэ кыпыхъэ макъ е псалъэм йокIуалIэри, и къэлэну щыт къэгъэлъэгъуэн Iуэхугъуэр хуегъэзашIэр; араш префикс щIыхуэхуфри зы псалъэм. Ар щыхъукIэй "е (из)"р, кызыпыхъэ псалъэм игъэзэщIуэу щыт Iуэхугъуэр зы гуэрым зэрэкIуалIэрэкIэ мэгъэзашIэр: «Джэн-еджэн, бэнэн-ебэнын, хъуэнэн-ехъуэнын, тIэн-етIэн, пэмэн-епэмын, нэцIэн-енэцIын, Iулэн-елулэн, Iубын-елубын, фыгъуэн-ефыгъуэн...».

Мыпхуэдэу "е (из)"р префикс зэрыхъукIэрэу къэхъуа псалъэщIэхэм нэгъуэщI префикс кышщIыпыхъэм шыгъуэ, "е" макъыр ику кызыринэкIэрэу, ар кызырылу щIыкIэм "эи, эй" хуэдэу зыхъуэжу шапхъэхэри щылэщ: «Къелулэн (къэ-елулэн), хуехъуэхъун (хуэ-ехъуэхъун)...

Мы зы гугъу зэрытщIым хуэдэу, псалъэхэм префикс хуэхъуным имызакъуэу, зы псалъэщIэ къэхъун Iуэхугъуэми шхъэусыгъуэ хуэхъуу щытщ "е(из)" макъыр. "Иэ" макъым нэгъуэщI макъхэр (мышхэнэхэр) кышщIэлъыкIуэм шыгъуэ псалъэщIэхэр утыку къохъэфыр: «ЕкIуэлIэн, ежэн, ехъэлIэн, ехын, екIун, ешын, еIэн, екIын, еин, ебэн, екъун, есэн...». Мы къэхъуауэ щыт псалъэщIэхэми префикс къапыхъэрэ "е (из)" макъыр нэгъуэщI макъхэм я зэхуаку кышщIэдэнэм шыгъуэй, "е (эи, эй)" хуэдэщ кызырылур: «КъекIуэлIэн (къэ-ы-екIуэлIэн), нежъэн, хуехъэлIэн, зешын, щIеин...».

Мыхэми ямызакъуэу, "эи, эй" хуэдэу къэлуу щытрэ макъ зэхуаку итыгъуэ зилэ "е (эи, эй)"р бзэм хэт хъуауэ щыщыткIэ, нэгъуэщI псалъэщIэхэри къэхъупхъэ мэхур: «ЗекIуэн (зэйкIуэн, зийкIуэн), зехъэзекIуэ, зешэн, зегъэкIуэн...».

Мыбдежым, бзэм –нэхъыбэу къэбэрдеибзэм- "эи, эй" макъхэр зэхэжауэ кызырылу щIыкIэу "е"р къэсэбэпу щIидза нэужь, мы шапхъэу къэтхъа псалъэхэр утыку кызырихъар жылэпхъэнщ; мыхъумэ,

ипщэкIэ кьэтхьа псалъэ шапхьэхэм хуэдэкъым мы псалъэхэри, "е (иэ)" макъым кыигъэщIа псалъэхэркъым.

"Е (иэ)" макъыр щхьэжу ирехъу, зы псалъэм и префикс зэрыхъукIэрэу ирехъу ар, е, игъэзащIэ Iэмалыгъуэм кызырыгуэкIкIэ зы псалъэщIэ кызырыхъуфым шыгъуэ ирехъу, "е (иэ)" макъым иджрэ игъэзащIэу щыт кьэлэныр зы макъым е псалъэм икIэ кышыпыхьэм шыгъуэй мэгъэзащIэр: «Уае, мэзае, ае...». Ардыдэу, "е (иэ)"р зы псалъэм ипэ зэрыпыткIэрэу, кьэхъуу щыт псалъэ зэгүэтитIым ику кьинэ "е (иэ)" макъыр зэмыхъуэкIауэ кьолуфыр: "фэеплъ".

Мы зи гугъу тшIа Iуэхугъуэхэм ящхьрэ, псалъэм ипэ имыту щытми, "е (иэ)" макъыр зэрыщыту кьэлэуу нэгъуэщI шапхьэхэри щылэш: «ДэкIэен, дэкиен...». Мы жылэкIэхэм хэту щыт "эе"р е "ие"р зэхэмгъуашэу кьэлэун хуей мэхьур мыхьэнэ гьэлъэгъуапхьэмкIэй, кьолухэр. Мы шапхьэм хуэдэщ мы псалъэхэри кызырыхъур: «Пиин-тиен, гьэщIеин-гьэщIиен, пиин-пиен...».

Псалъэм ипэ кыпыхьэу, а псалъэ мыхьэнэр екIуэлэн (е: иэ) IуэхукIэ зыгъэзащIэ шапхьэхэм нэмышI, "Iуэхугъуэ глагол" псалъэхэм я "ещэнэрей нэрыбгэ закъуэ"кIэ шылажьэм шыгъуэ, екIуэлэн кьэлэным кышымынэу Iуэхур (кыкIэлъыкIуэ псалъэм и мыхьэнэр) тIэкIу зэрыдилэтеижым (й) –Iуэхур мыпхуэдэу зэригъэзащIэм- гулътэ хубощIыфыр; "иэ" нэужьым зы "й" макъ шызэхьыбохыфыр (иэй). Мыбдежым шызэхэпх макъыр "е (иэ)"м кышымынэу "иэй"уэ зэрыщытыр гурыIуэгъуэщи, мыри "е" тхыпкымыкIэ тхауэ щытщ. Кьэтхь шапхьэхэм ипэ кыпыхьэ "е"р кызырыIум гу лъытапхьэщ: «ЕщI → е(иэй)щI; е(иэй)лъагъу».

*

ИпщэкIэ кызыритIуам хуэдэщи, "е" тхыпкыым кыигъэлъагъуэу щыт "иэ"р адыгэбзэ хабзэм макъ зэгухьэкIэрэу йозэгъыр; ар щхьэжу бзэм кыыхэсэбэпыхьу щытынщ. Ауэ, "эи"ыр бзэ хабзэмкIэ, и закъуэрэ щхьэжу зы макъуу кьэсэбэпыфыну хэтынкъым. Сыт щхьэ жылIэмэ, "и" макъыр щхьэжу кьэсэбэпыф щхьэ, "э" макъыр щхьэжу кьэсэбэпу бзэм хэткъым; "э" макъым и кьэлэныр аращи, зи кIэ кызыпыхьэ макъыр егъэкIуатэр, ар зи кIэху хъууэ щыт макъым зэманыгъуэ кьегъуэтыр. Аращи, "эи" макъуу зэхэтхрэ "е" тхыпкыкIэ кьэдгъэлъагъуэу щытыр, "э" макъымрэ абы кыкIэлъыкIуэу щыт "и" макъыр псынщIэу кышыралу щыхъум шыгъуэ кьэхъуауэ зы макъщ. "Иэ"р, кьэхъупхьэу зы Iуэхугъуэрщи, "и"м "э" кышыпыхьэм шыгъуэ кьэхъуу щыт зэгүэтитIырщ.

ТIэ, математикэу ущеплъым шыгъуэ, абсису (и) кьежьэрэ ординат (э) лъэныкъуэмкIэ лажьэ хъууэ щыт зы функцэм (иэ) бзэм хищIыхьыр нэхъ гъунэгъуу гурыIуэгъуэ щIын хуейуэ кытпэщытщ.

"Е (иэ)"р нэгъуэщI зы макъ е псалъэм пымышIарэ емылътэуэ, псалъитI зэхуаку е псалъэ ухатI зэхуакум дэмытрэ щхьэжу щыту кIуэуэ щытрэ, дэтхэнэ зы псалъэр фIэмыIуэхуу шылажьэм шыгъуэ, Iуэхуу кьэхъур мыраш: "И"уэ абсису щытыр, "э" зиIэ хъууэ, зэманыгъуэ техьэрэ ординаткIэ зекIуэ щыхъукIэ, изакъуэрэ зи щхьэ зезыхьэжьа пэлътэу щытщ мы кьэхъу Iуэхугъуэри, ар зыдэкIуэ лъэныкъуэр наIуэщи, щIэкIуэр щхьэусыгъуэншэщ; кьэувыIэн гугъэрэ щхьэусыгъуэй зимылэу кIуэрщ.

Абсис хъууэ щыт "и"р, и кьэлэным кызырыгуэкI гуэри кымгъэлъагъуэу, и закъуэрэ езырыжу ординат (э) лъэныкъуэкIэ шыкIуатэм шыгъуэ кьэхъур сыт?

Кьэгъэлъэгъуэн кьэлэн зиIэу бзэм хэлэжыхьу щытрэ, абсисыгъэ хъууэ щыт "и"р, зыри кымгъэлъагъуэрэ зыми имейуэ макIуэр апщыгъуэм. Абы зы гуэр кыигъэлъагъуэркъым; икIи, зы щылэ гуэрми игъакIуэркъым ар; тIанэ, ар зы щылэ гуэрым хуэкIуэу наIуэкъым.

Геометрие координат системэм кызырыгуэкIкIэ, зы функцэр щылэ гуэру лъытапхьэ хъууэ щытмэ, мы кьэхъум теухуауэ мыхэр жылэпхьэщ: «А нэхъ машIэу лъэныкъуитIым (абсис: и, ординат: э) зы функцэ зэдаухуэри, а функцэри "щы"щ, ещанэрщ. –ТIум щыр зэдаухуэр, утыку кырагъэхьэр(!)-».

ЩыІэр кызтехукІ "щы"м яшыщрэ язхэзу щытым езыр (абсисыгъэ) ординатымкІэ макІуэр; а зыдэкІуэри "щы"м языхэзыжырщ. Ар щыхукІэ, "иэ"р "щы"м и "тІу" зэрыхукІэрэу зэдаджу щытыр "щы"уэ щытыщ. Ар зы ужыгъуэу (у) жыІэпхъэ щхъэ, "иэ" макъым бзэ Іуэхугъуэ зызэримыхуэрэ, бзэм щыхуиІэ къэлэныр щибгынэм щыгъуэ, мы къекІуэкІ Іуэхур бзэ Іуэхуэгъуэу щыткъым. Ди Іуэхур бзэ Іуэхугъуэу щытрэ пэт, ай тІум нэгъуэщІ зы псалъэр къагъэлягъуэркъыми, езым загъэлягъуэжурэ мэджджэр. Ар щыхукІэ къэхъуу щытыр, ауэ кызырыкІуэу зы Іуэхугъуэркъым: ГъэщІэгъуэнщ къэхъуу щытри, бзэр зытеужыхъыну лъабжъэм езыр джыуэ щыт мэхъур. Ари зыужыгъуэу (у) зы Іуэхугъуэнщи, зы функцэщ ухуэр; ауэ, ди Іуэхур бзэращи, ещанэ Іуэхугъуэу утыку кыхъэн хуейри, мы макъитІыр зыхуэсэбэпыну щытыр зы псалъэу щыІэ гуэр хъун хуейт. Ар мыбдежым кыщыхуркъым; къэхъуу щытыр мырыщ: Мы макъитІыр дэтхэнэ зы псалъэм зэрыхуэмылажъэу, икІи лъабжъэрылэжыгъэр я щыкІэрэ щхъэжу зэрылажъэкІэрэу, бзэ лэжыгъэ дэнэ къэна, бзэм хэджыкІыхъэрэ текІыхъ хъууэ щытщ!».

Бзэм хэту щыт дэтхэнэ зы макъым и къэлэну щытыр зы псалъэм щхъэпэ зэрыхуэхукІэрэу бзэм хуэлэжъэнырщ. Макъхэр щхъэжу кызырэсэбэпри бзэм щхъэпэрэ бзэм и фІыгъэрэкІэщ, бзэм и гъуэгурыкІуэ зэрыхукІэрэщ. Ауэ, ипщэкІэ къытІуауэ къытпэщыт Іуэхугъуэр пхэнджу къыдгурымыІауэ щытмэ, мы макъ зэгүэтитІым мы я лэжъэкІэр пхэндждж. А Іуэхугъуэр бзэ гъуэгурыкІуэгъуэркъым.

"И" макърэ абсис зыджу щытым бзэм хищІыхъ къэлэныр, зы макъ е зы псалъэр гъэлягъуапхъэ ищІынращ. Ауэ, мыбдежым ар игъэзащІэркъыми, езыр зэрыабсисрэ геометрие системэм и зы лъэныкъуэ лъабжъэ зэрыхукІэрэу, ординат лъэныкъуэмкІэ макІуэр; ди физикэ лъабжъэм езыр макІуэр, зыри кымыгъэлягъуэрэ тет гуэр зэримыджкІэрэу.

Ар щыхукІэ, тІэ ди Іуэхури бзэуэ щытмэ, мы Іуэхугъуэр бзэм дэлажъэркъым. Абы бзэ лъабжъэр зэхикъутэн Іуэхугъуэ елэжбыр. Бзэ лъабжъэр, бзэм и пІэр, бзэм и гъуэр, бзэ щыІэпІэр, псалъэ джыпІэр егъур мы лэжъэкІэм. Аращ, зыми емылгытарэ зыми хуэмылажъэу, езырыжу лажъэрэ зыдэкІуэри мынахуэу ежауэ щыт "е (иэ)" макъыр бзэм зэрыхуэмыфІрэ, мы лэжъэкІэмкІэй "Іей" мыхъэнэр кыщІигъэлягъуэр "е"м.

Мы макъ зэгүэтитІым я лэжъэкІэу къытпэщытыр зы пасалъэм хуэмыщхъэпэу щыщыткІэ, бзэм фІыгъуэкІэ хэджыхъыфынкъым; дэтхэнэ зы псалъэ гуэр яфІэІуэху мыхъуу зэрыкІуэр, бзэм къезэгъыну кыщІэкІынкъым. Мы лэжъэкІэр бзэм и лэжъэкІэм езэгъыркъым; ар бзэ лэжъэкІэм ей хъункъым, хуэфІ хъункъым. Дэтхэнэ зы псалъэрэ мыхъэнэм хуэмылажъэрэ, бзэм хуэмыфІрэ ей мыхъуу щыт "(иэ)"р, иджыри зыми ейкъым. ИкІи, лажъэу щыт мы макъхэм къалэжбыр зы лъабжъэ лэжыгъэу щытми, мы лэжъэкІэм езыми зыри ей хъуфынкъым. Зыми пымышІарэ емылгытауэ, щхъэжу кІуэуэ щыт "иэ"м къэувыІэн гугъэй иІэкъым; ар зыми имейуэ макІуэр. Ар къэувыІэмэ зы гуэрым ей хъунщ! ГурыІуэгъуэщ апщыгъуэм ещэнэрей гуэрэ утыку кызырэхъэнурэ, "ей (иэй)" зэрхуфынур. Абы мы и кІуэкІэр и кІуэкІэжу, зэрыщыту кызырэувыІэну щыкІэр зызэригъэлягъуэн Іуэхугъуэращи, ар зыгъэзэщІэнур "и"м езым хуэлэжъэж "й"рщ; апщыгъуэ, абы "ей (иэй)" Іуэхугъуэ иджынщ.

Мыбдежым аргуэрэу къэгъэунэхужыпхъэ гуэрхэр щытщ. "Иэ" макъ зэгүэтитІым яджу щыт Іуэхугъуэр щхъэжрэ зыми емылгытауэ кыщыІум щыгъуэ "Іей" Іуэхугъуэ зэрадж щыкІэрэ, абы "й" кыщыпыхъэжкІэй "ей" Іуэхугъуэ зэраджыр жытІауэ щытщ. А яджу щыт Іуэхугъуэ дыдэращ я лэжъэкІэ хъууэ щытыр, "иэ" макъыр дэтхэнэ зы щыпІэ кыщыІум щыгъуэй. Ахэр зы макъым ипэ е икІэ щыпытым щыгъуэ, зыпыту щытым елгытауэ зы мыхъэнэ къохъур.

Аращи, "хей" шыжытІэм щыгъуэ, "хэ"р зы куэдагъэ къэзыгъэлягъуэрщи, абы кыигъэлягъуэу щыт куэдагъэр цыхубэрщ. Ар щыхукІэй, а цыхубэр зы лъабжъэу мэгъэлягъуэри (и) макІуэр (э), а

кӀуэрэ лӀабжьэрылажьэ хьууэ шытыр "й" макькӀэрэ гьэлъэгъуэж щыхьукӀэй, зы координат системэрщ утыку кьихьэу шытыр апщыгъуэм; а системэр зыхуэляжьэр "хэ"рщ, цӀыхубэрщ: ТӀэ, цӀыхубэр (хэ) лӀабжьэу координат системэ хьууэ шытырщи, абы "ей" Іуэхугъуэр глагол щыхуэхьум шыгъуэ, кьэхьуу шыт псалъэр "хей" Іуэхугъуэрщ; "хей"р кьызэрыхьу щыкӀэми кьызэригьэлягъуэу шытщи, ар хэм ей жыхуиІэрщ.

Мы кьэхьукӀэм хуэдэжщ, "е (иэ)"р зы псалъэрэ макьым ипэ кьыщыпыхьэм шыгъуэй кьэхьур. Псалъэм папщІэ, "ехын" псалъэм иджыр мыращ: "И"рэ "э" зиІэу кӀуатэу шытым иджыр зы лӀабжьэу зы системэрщи, ар "хын" псалъэм зэрыхуэкӀуэрэу, а системэм и щхьэм кьырикӀуэр "хын" Іуэхугъуэрщ.

Аращи, "е (иэ)"м иджыр зэмыхьуэкӀыу шытми, ар щхьэжрэ изакъуэу, зыми пымышӀарэ емылбытауэ шылажьэм шыгъуэ, кьэхьуу тӀагъуэр фӀыкьым, Іейщ.

ИпщэкӀэ, "е" макьыр бзэ хабзэм тету кьызэрысэбэпрэ, псалъэм и кӀэух е и префикс хьууэ игъэзащІэхэмрэ, псалъитӀ зэхуакум щхьэжу дыхьэрэ, ахэр зыхэдапхьэ зерищӀыр хэтыжу, игъэзащІэхэм дытетхыхьащ. Мыхэр "е"м игъэзащІэу шытхэм и зы лӀэныкъуэу шытщи, зы псалъэ е зы псалъэхуам зэрелъытэгъуэ Іуэхугъуэу шытхэщ. Ауэ, "е"р щхьэжрэ зыми пымышӀауэ шылажьэм шыгъуэ, кьэхьуу шытыр "Іей" Іуэхугъуэрщ. Абы игъуэ кьыщысым шыгъуэ, "Іе" макьым дыщытетхыхькӀэ дытепсэлъыхьыжынщ.

*

"Е (иэ)"р зыми пымышӀарэ зэремылбытакӀэрэу шылажьэм шыгъуэ, зы псалъэу шыІэ гуэрыр и Іуэхуу кьыщимылбытэм шыгъуэ, бзэм щхьэпэ хуэмыхьурэ хуэмыфӀэфӀу зэрылажьэр гурыІуэгъуэщ. ИкӀи, а лӀэжьэкӀэм координат системэкӀэ кьыкӀыу шытри гурыІуэгъуэ кьытхуэхьауэ шытщ. Координат системэ жыхуэтӀэри, шыІэу шыт гуэрыр математикэбзэкӀэ кьыщыдгьэлягъуэу зы системэрщ. Гу зэрылбыттащи, бзэм хэмылӀэжьыхьу шытми, "е (иэ)" Іуэхугъуэм геометрикэ системэм зы гуэр хещӀыхьыр; абы зы гуэр еджыр; ауэ, абы хищӀыхьэр зэрихьуэкӀыр системэрщ. Зы системэм щыхэддыхьым шыгъуэй, кьилӀэжьу шытыр зы лӀабжьэ Іуэхугъуэрщ. Мы лӀабжьэрылӀэжьыгъэр бзэм зэрыхуэмылажьэм папщІэ, е нэгъуэщӀу жытӀэмэ, бзэм хэту шыт дэтхэнэ зы псалъэр фӀэмыІуэхуу зэрылажьэм папщІэ, ар бзэмкӀэ фӀыкьым, ар бзэм хуэфӀкьым; абы бзэм хищӀыхьу кьызэрысэбэпри "Іей" Іуэхугъуэуш.

Ауэ, математикибзэкӀэ абы иджыр зы лӀабжьэ Іуэхугъуэрщ: МатематикибзэкӀэ а лӀэжьэкӀэр, геометрие координат системэм езыр зэхьуэкӀын Іуэхугъуэрщ. Мы лӀэжьыгъэр зэ кьэувыІэрэ гьэлъэгъуапхьэу утыку кьихьэ хьумэ, -нэгъуэщӀыу жыпӀэмэ-, зы *лимит* кьыгъуэту шытмэ, кьилежьар нахуэ мэхьур. Ар кьызэрыувыІэрэ, гьэлъэгъуапхьэ зыщӀри "и" е абы и эффекту шыт "й"ращ; ар а лӀэжьыгъэм лимит хуохьур. Ар щыхьукӀэй, шыІэ гуэру хьуар зыщагьэлягъуэ щыпӀэр джыуэ аращ кьэхьур.

Дэтхэнэ зы шыІэми и пӀэу шытращ джа хьууэ шытрэ кьэгъэунэхуа хьур. Дэтхэнэ зы гуэрым ипӀэр, и гъуэр мэджыр апщыгъуэм. ЩыІэпӀэр мэджыр, мэгьэлягъуэр. Зы шыІэ гуэрыр зейращ джыр; дэтхэнэ зы гуэрыр зейуэ шытыр кьоунэхур. Мис аращ "ей" псалъэр утыку кьызэрихьэрэ, дэтхэнэ зы гуэрыр зейр кьызэрыунэхурэ щыджыр. ИкӀи, дэтхэнэ зы гуэрыр лӀабжьэу кьапщтэмэ, абы "ей"уэ шытри кьэзгьэлъэгъуэфу шыт псалъэр кьызэрыхьу щыкӀэри мыращ.

Нэрылагъуэщи, бзэм хуэмылажьэрэ зыми емылбытарэ емызэгъыу шыт лӀабжьэрылажьэр "ер"щ, "Іей"рщ; ауэ, а лӀабжьэрылажьэр кьэгьэлягъуа хьурэ, зы Іуэхугъуэм теухуауэ кьыщыунэхум шыгъуэ "еиныгъэ"р кьохьур. Зыр ди лӀабжьэщІэудщ (ер, Іейр); адрейр (ей) ди лӀабжьэрщ, дызрейрщ, дызтетрэ ди шыІэгъуэр зытеужьыхьырщ. Зым кӀэ игъуэтрэ (е, ем, ер) утыку кьихьэу гьэлъэгъуа щыхьум шыгъуэ

адрейраш (ей) къэхьур. Зым (ем) геометрие координат системэр зехьуэкI; щызэрихьуэкIкIэй, абы тету щылэм и лъабжьэр шIеудыр. Адрейм ("ей"м), мы системэу джыр (иэ) гьэлъэгьуапхьэ (и, й) ещIри, абы тету щылэм и лъабжьэу щытыр къыщIегъэщ, гурылуэгъуэ къытхуещIыр.

Емрэ еиныгъэр мыпхуэдэу зэхуэгъунэгъуу псалъитIщ; икIи, яджыр а нэхъ зепэжыжьэу псалъитIу щытщ. А псалъитIым яджу щытыр фIыуэ гурылуэгъуэ шIын хуейщ, зэхэгъэгъуэщэн хуейкъым; зэрзехагъэгъуащэрагъэнщи, еиныгъэ зилэу шыкIрэ езгъэлейуэ ем хуэкIуэхэр мащIэкъым. Мыр къызхэкIри, а псалъэхэр къызэрыхьурэ зэрызэхуштырагъэнщи, ар лъабжьэу зэрыщытым зыкъегэлабгъуэжыр.

Зыми пымышIарэ зыми емылгытауэ кIуэуэ щыт лъабжьэрылажьэ "е"р, зы щылэ гуэр зэрымгъэлабгъуэрэ щимыджым папщIэ, щылэу щытхэмкIэ фIыкъым. А Iуэхугъуэр бзэ Iуэхугъуэмэ, зи гугъу тщIы лэжьэкIэ зилэу щыт "е"р бзэм хуэфIынкъым. Мы и кIуэкIэр и кIуэкIэу щытрэ, зэрылъабжьэрылажьэу зы увылэпIэ (лимит) кыгъуэтрэ къэгъэлабгъуа хьумэ, -ар къэзыгъэлабгъуэнури "и, й"рщи-, зы лъабжьэрылажьэу зигъэлабгъуэу араш апщыгъуэм къэхьури, ар "ей" мэхьур. Къэхьуауэ щыт "ей"р зы IэнатIэщ; ар лъабжьэрылажьэу зы IэнатIэрщи, щылэ гуэррэ, бзэм хэту щыт дэтхэнэ зы псалъэми и лъабжьэрэ, сытри зейуэ щыт IэнатIэу утыкур еубыдыр.

Сытми и лъабжьэрэ зейуэ щыт мы IэнатIэм и IэнэтIагъэр мыхьужу кIуэду щытмэ, къэгъэлабгъуныр зи къэлэну щыт "й" кIэхуыр абы пымытыж щыхьураш ари, апщыгъуэм къэхьур "е"рщ. Ар, иджыри зы лъабжьэрылажьэу кIуэуэ щытрэ, зыми зэрыпымышIарэ зэремылгытам папщIэ, зыми хуэфIыркъым; ар "е"р у кIуэрщ, "ем" хуэкIуэрщ, "Iей"рщ.

Арагъэнщи, зеиныгъэр шыкIуэдым щыгъуэ, кIуэду щытыр лъабжьэраш; лъабжьэр зыфIэкIуэдарэ, лъабжьэрыкIуэдыр къызхуэкIуэр зыми имыIисыжрэ зыми зэремылгытарэкIэ ем хуокIуэр. "Ей"р щыгъуащэрэ шыкIуэдкIэ "ер" къохьур.

"Ей"р зы координат системэу, щылэр зытетрэ ар зыхуэIуауэ щыт лъабжьэрщ. А системэр мынахуэрэ зыми хуэмыIуауэ щылажьэм щыгъуэ, зэхьуэкIыу щытыр, щылэр зытету щыт лъабжьэраши, абы тету щытрэ щылэгъуэрэ щылэ лъэныкъуэу къэхьуу щытыр "ер"щ, "Iей"рщ; ар лъабжьэрылъэсырщ, лъабжьэрылъэщIырщ, лъабжьэрыгъэкIуэдырщ.

*

"Еин" псалъэр нэрылабгъуши зы глаголщ. Ар "еигъэ цIэпапщIэ"уи жалэр грамер фIэщыгъэцIэу. Дауи жылэ, ар зы глаголыфэ зилэу зы псалъэрщи, зэратх щыкIэри араш; икIи, ипщэкIэ гурылуэгъуэ къытхуэхьуауэ щыт и къэхьукIэм щыгъуазэ дищIауэ щытщи, ар зы глаголу лъытапхьэщ. Еин Iуэхугъуэм къыкIри "иIэн, иIэ хьун" Iухугъуэхэм хуэдэу зы Iуэхугъуэрщ. Ауэ, еин Iуэхугъуэр, иIэ хьун Iуэхугъуэм елгытауэ куэдэ нэхъ лъабжьэ хьууэ щытщ. "ИIэн" Iуэхугъуэр, щылэ гуэрым, зэ щхьэ е зы зэманыгъуэкIэ зы гуэр ей пэлытэ хьун Iуэхугъуэу жылэпхьэщ; зы гуэрым зы Iэмэпсымэ пэлытэ гуэр иIэ илэ хьун Iуэхугъуэрщ "иIэн" глаголым иджыр.

ЦIэпапщIэу е глаголу щыт мы псалъитIым я лэжьэкIэри зэхуэдэу жылэпхьэщ. Статус къэзыгъэлабгъуэ лэжьэкIэ ялэу лъытапхьэщ тIуми: «иIэщ, ейщ; сиIэщ, сэсейщ, сысейщ; фиIэщ, фэфейщ, фыфейщ...».

Я лэжьэкIэр тIэкIу зэрызэщхьэщыкIри нэрылабгъуш. "ИIэн" псалъэ лэжьэкIэ закъуэракъым икIи, "еин" псалъэм и лэжьэкIэр зыщхьэщыкIыр. Статус къэзыгъэлабгъуэу щыт дэтхэнэ зы глагол е цIэпапщIэ жылэ, ахэм щхьэщокIыр "еин" псалъэм и лэжьэкIэр. Ар ахэм яхэббжэрэ ящыщу пIытэу щытми, абы езым хуэIуауэ зы лэжьэкIэ иIэжщ. Дэтхэнэ зы бзэми, еиныгъэ цIэпапщIэ е глаголым и лэжьэкIэр нэгъуэщI псалъэхэм я лэжьэкIэм щхьэщокIыр.

Пэжыр жыпIэмэ, мы зэщхьэщыкIыныгъэрэ "ейн" псалъэм езым хуэIуауэ зы лэжьэкIэ щIиIэр, ипщэкIэ кызырэгъуэIуэIауэ, "ейн" псалъэм и къэхъукIэрэ, абы иджу кыикIращ. Ар лъабжьэу лажьэу зы псалъэщ; абы зы щыIэ гуэрым и лъабжьэр еджыр: Зы щыIэ гуэрыр кызытехъукI лъабжьэрэ, ар зейуэ щытращ "ейн" псалъэм иджу щытыр.

Ар, зы лъабжьэрылажьэрэ, щыIэхэр зейр зыджрэ къэзыгъэлажьэуэ зы псалъэ щыхъукIэй, щыIэ гуэрым дэтхэнэ зы нэгъуэщI гуэрыр езым ейуэ жиIэфын Iуэхугъуэр Iуэху гугъу мэхъур. "Еин" псалъэр, зы статус кыгъэлажьэуэ щыт дэтхэнэ зы псалъэм хуэдэу бгъэлажьэмэ, ипщэкIэ къэтхьа щапхъэхэми кызырегъэлажьэуэрщи, жыпIэн уи гугъэр къэIуэтапхъэ хъуркыым: "сейщ, уейщ..."; ауэ, бзэм зэрхэткIэ ар зырыхъун хуейр "сэсейщ, сысейщ; уэуейщ, ууейщ" хуэдэщ.

"Е (иэ)"мрэ "ей" псалъэхэм папщIэ ипщэкIэ жытIахэри дигу къэдгъэкIыжмэ, мы лэжьэкIэу еин глаголым хуэIуар кыщIэхъур гурыIуэгъуэ хъунщ: Зы лъабжьэ зыджу щыт "ей (изй)" системэ пэлытэ зыпщIкIэ зы гуэрыр уэуей пщIыныр тыпшкыым.

Ар нэгъуэщI псалъэ лэжьэкIэхэм хуэдэу лэжьэкIэ къэбгъэсэбэпрэ, уэр пэлытэу щыIэ гуэрыр уэуей пщIыну иужь ущихъэм щыгъуэ, -уэуей хъун дэнэ къэна-, езым ей уещIыфыр: "сейщ"! "Сейщ" жыIэкIэм кыикIыр "сырейщ" жыIэпхъэу щытщ.

тIэ, нэгъуэщI псалъэ лэжьэкIэхэм хуэдэу, префиксу щыт "сэ"р зэ къэбгъэсэбэпкIэ Iуэхур зэфIэкIыркыым, псалъэр кыпхуэлажьэркыым; икIи, уи гугъэм и пхэндж мыхъэнэращ ухуэр. Уэуей пщIыну иужь уиту щытым ей ухуэхъунри кьохъур. А лэжьэкIэм жыпIэн уи гугъэр хузэфIэкIыркыым; бзэм жыпIэр зыхуигъакIуэр гурыIуэгъуэщ: «Уэ зы лъабжьэм урейщ; тIэ, зы лъабжьэм уэр хуэдэу ей гуэрыр, ууей хъуфынкыым».

Ауэ, бзэ хабзэм емызэгъми, цIыхум и гугъэр кыгъэщIыну иужь итынухъэ тIэ! Апщыгъуэм, текъузауэ жиIэн хуей мэхъур и гугъэри щэ, зэкъыми, етIуанэу "сэ"р кыреIуэр; етIуанэу зыкыреIуэжыр: "сэсейщ!". -Гугъэр гурыIуэгъуэ хъуагъэнщ тIэ!

Мыпхуэдизым зи ужь дитрэ ди гугъэр жыIэн Iуэхугъуэр гугъу щIэхъум и щхъэусыгъуэр гурыIуэгъуэщ: «ЩыIэгъуэ зиIэу щытрэ я щыIэгъуэ лъабжьэр зыуэ щытхэр зей хъуфыркыым! Зытету щыт системэр зыуэ щытхэр а системэм ейуэ щытщ; ахэм языхэзыр адреим ей хъункыым! Зэхуэдэ пэлытэу зы лъабжьэм тету щыIэгъуэ зиIэу щытхэм зыр адреим ей хъуфыркыым; хъумэ хъур, зыр адреим иIэ мэхъуфыр! Езыр лъабжьэ зыхуэхъуу щымытыр, езым кыытемыхъукIарэ кыыхэмышъукIауэ щытыр, езым ей хъуркыым!».

Ар щхъэ, зи гугъэм иужь иту щыт цIыхур, -ар хъу мыхъуми- зи гугъэ кыгъэхъун иужь иту щытрэ, зи гугъэр къэзыгъэхъуф зыфIэщIрэ, икIи къэзыгъэхъуфу зызлътэрщи, абы папщIэ сытри зызхуигъэлэжьэнущ; бзэри!: "Сейщ" псалъэм цIыхум и гугъэр кымыгъэхъуфу щытмэ, цIыхум аргуэру зыкыыхегъэщри токъузэри, "сэсейщ(!)" жеIэр.

*

"Еиныгъэ" псалъэрэ лъабжьэ системэу джыуэ щытыр, ипщэкIэ зи гугъу зэрытщIам хуэдэу щытщи, "ей (эий)" кIэхум, кызыпыхъэ псалъэм кызырыгуэкIрэ зэрелътэтарэкIэ, а псалъэм ейуэ щытри зэриджыр жытIагъэхэщ. Мыпхуэдэу щыт псалъэхэр зы куэдагъщ, зы цIыхбэрщ, зы цIыхурщ, зы щыIэгъуэ лъэщыгъэрэ кьежъапIэу щытрэ лъабжьэрщ. Мы "эий" кIэхур кыщыпыхъэм щыгъуэ, а псалъэм ей хъууэ щыт псалъэу утыку кыыхъауэ щыт щапхъэхэм зэращыщыр гурыIуэгъуэ хъуауэ щытщ мыхэр: «Хъей (хъэм ей), хей (хэм ей)».

Аращи, цIыхубэ псэукIэм кыгъэщIрэ утыку кыырилхъэр, зы унагъуэм е щхъэжу зы нэрыбгэм иухуэрэ утыку кыырилхъэхэри, а цIыху гупрэ щхъэжу а нэрыбгэм ейуэ мэлътэр. Мы лэжьэкIэр

зэрилъабжьэу къэхъауэ щыт шапхъэхэр Адыгэ псэукIэм мымащIэу кыгъэщIауэ щытщ. Мы шапхъэхэм ящыщ: «"Къэбэрдей, Хьэтыкъуей, Джылахъстэней" хуэдэу Адыгэ жылагъуэ фIэщыгъэцIэхэр; "Мысостей, Дыгулыбгъуей, Къундэтей" хуэдэ къуэжэцIэхэр; "Адыгей, Урысей" хуэдэу хэгъэгущIэхэр».

ГурыIуэгъуэрщи, "ей" системэр, зы гуэрым и лъабжьэрэ, а гуэрыр кызтехъукIыр къэзыгъэлабгъуэ щыхъукIэ, мыр цIыхубэрэ щхъэжу цIыхум хуэIауэ къэмынэу, щыIэгъуэ лъабжьэхэри кызыIуэу къосэбэпыр. ТIэ, "ей" системэр фIыщэу зыхэлэжьыхьэрэ къэгъуэгурыкIуэу щыт адыгэбзэм, дэтхэнэ зы гуэрыр зейрэ кызтехъукIар кыгъэунэхуапхъэу жьыIэфынщ. Мыбы и зы шапхъэу лъытапхъэщ "жыгей" псалъэм кыдгуригъаIуэри.

ГурыIуэгъуэщи, жыгейр зы жыг лъэпкъырщ. Ар Адыгэм пщIэ зыхуищIыу зы жыгщ икIи. Ауэ, ар, дэтхэнэ зы лъэпкъым пщIэ зыхуащIыу зы жыгыу жьыIэпхъэщ; икIи, цIыхум Iуэхугъуэ куэдкIэ кыщхъэпэу зы жыгщ. Абы и цIэу щыт "жыгей" псалъэм уедаIуэмэ, ар жыгыр зейру кызырэбгурыIуапхъэр нахуэщ. Жыгыр кызтехъукIарэ жыг лъабжьэрэ лъапсэу щытыр жыгейрауэ хъуныр хэлъщ мы фIэщыгъэцIэм. Мыр жыгыр зейуэ гурыIуапхъэмэ, тIэ ар жыг пашэрщи, жыг дыдэрщ; ар жыг жылэрщи, жыгыр кызтехъукIарщ. Мыхэр пэжу лъытэн папщIэ, щIэныгъэ нэгъуэщIхэм я къахутэныгъэри узхуэныкъуэу зы Iуэхухуэщ; ауэ, дэтхэнэ зы псэущхъэ лъэпкъым, зы къежъаплэрэ жылъэ хуэхъауэ щыт зы лъэпкъ щыIэщи, тIэ, мы "жыгей" псалъэри мыпхуэдэу кыдгуригъаIуапхъэ мэхъур. Нобэ зы жыг жылэ лъэпкъ щыIэу щытмэ, тIэ, ар "жыгей"уэ кыщIэкIынщ.

Адыгэбзэм жиIэр, кызырэбдгурыIуэм хуэдэу щытмэ, щIэныгъэ нэгъуэщIыгъуэхэм пэмыщI, Адыгэ IуэрыIуатэрэ фIэщхъуныгъэжхэми щыгъуазэ дыхуэхъун хуейщ; мыбы имзакъуэу, нэгъуэщIыбзэрэ хабзэхэми, мифологиэхэми, жыгейр адыгэбзэм зэрыжиIэм хуэдэу гурыIуэгъуэ кытхуэзыщIын архивхэмрэ лъагъуэхэм дыщыхуэзапхъэщ. Мы псалъэм кызырэгуэкIкIэй, "жыгей" псалъэр францыбзэми адыгэбзэм хуэдэ къабзэу зтеуеуауэ зы фIэщыгъэцIэу зэрыщытым дырохъэлIэр: ФранцыбзэкIэ жыгыр "арбр"щи, "арбрие" жыхуиIэр "жыг зэхэт"рэ "жыг лъэпкъ", "жыгыр зей"уэ гурыIуэгъуэщ.

НэгъуэщIыбзэхэм и гугъу кыщыхъеякIэ, нэгъуэщI лъэпкъыбзэхэми, "ей"м ещхь кIэух зиIэ фIэщыгъэцIэхэр зэрыфIащыр жьыIэпхъэщ. ИкIи, а фIэщыгъэцIэ щыкIэр къэзыгъэсэбэпу щыт лъэпкъхэм я бзэм хэт еиныгъэ цIэпапщIэрэ глаголыр куэду щхъэхуэу щытщ. Ар щыгъукIэй, зи шапхъэу къэтхъыну щыт Iуэхугъуэхэм теухуауэ еиныгъэ цIэпапщIэрэ кIэуххэр кызтехъукIауэ щыт бзэр, лъабжьэкIэ нобэрэи адыгэбзэ системэм хуэдэу щытауэ жьыIэпхъэнщ. Мы зи гугъу тщIы нэгъуэщIыбзэ фIэщыгъэцIэ шапхъэхэм ящыщ мыхэр: «УрысыбзэкIэ "Руся, Францие, Турцие"; францыбзэкIэ "Туркий"; алманыбзэкIэ "Туркай"; инджылызыбзэкIэ "Тюркей"; тыркубзэкIэ "Тюркие"».

Еиныгъэ Iуэхугъуэр, ипщэкIэ кызырэтIуэтам хуэдэщи, кызхэхъукIрэ къэзгъэщIым хуэIауэ щытырщ. Бзэм гурыIуэгъуэ зэрищIым хуэдэу елытэр ар хабзэми, зеир, ипщэкIэ зэрыжытIам хуэдэу зэрихъэу жьыIэпхъэщ. "Ей" псалъэр зэрызтеуэвэ щыкIэм кыгъэлабгъуэр гурыIуэгъуэщи, "зей"р нэхь лъабжьэрэ нэхьыжъу, нэхь куурэ нэхь куэду щытырщ. Мы псалъэхэм кызырэгуэкIкIэрщ адыгэбзэм кызырэиIуатэрэ, Адыгэ системэри зэрызтеуэр. ТIэ, ар щыхъукIэй: «Пщыр цIыхубэм ейщ; къуэр адэ-анэм ейуэ жьыIэпхъэщ; гупщысэр къэзгъэщIауэ щыт гупщысакIуэм ейщ; усэр зыусам ейщ...».

Бзэм кызырэиIуатэ щыкIэу, еиныгъэ системэр зэрылажьэр гурыIуэгъуэщ. А системэр зыхэлэжьыхъу щыт зы бзэм и логиэм кызырэгуэкIкIэ хабзэ зиIэну щыт зы лъэпкъым зэрилъытэнур аращи, зы цIыхур цIыхубэм ей хъунщ; мыхъумэ, зы цIыхубэр зы нэрыбгэм ей хъункъым: Пщыр цIыхубэм ейщ; мыхъумэ, цIыхубэр пщым ейкъым.

**

Дэтхэнэ зы Іуэхугъуэри мыпхуэдэщи, "ей" системэ лъабжьэу, зы гуэрыр, кызтехъуклам ейщ; гурылуэгъуэщи, мыри игъуэджэу хейщ. "Ей" системэр икIи, "хей" псалъэм фIыуэ кыдгургьаIуэр. "Хей"р цIыхубэм ейуэ щыт Іуэхугъуэрщ; мыхъумэ, ар зы пашэм е зы пщым ей хъууэ щытыркъым. "Хей" псалъэм кыIуатэу щыт Іуэхугъуэр кызпкырыкIыр цIыхубэрщ, зы нэрыбгэркъым. Зы нэрыбгэм кыпкырыкIыр абы ей хъунщ, ар щхъэ, "хей" хъункъым.

Ар щыхъукIэй, ипщэкIэ къэтхъауэ щыт псалъэрэ жылэкIэ хъуауэ щыт "Беслэней, Джылахъстэней" хуэдэ псалъэхэр, адыгэбзэм и еиныгъэ системэр зэрилъабжьэкIэ бзэм кыIуатэу щыт фIэшчыгъэцIэхэрщ; ауэ, адыгэбзэ еиныгъэ системэр зи логиерэ зи лъабжьэу щыта Адыгэ хабзэжъым емызэгъыу жылэпхъэщ (нэрыбгэр цIыхубэм ейщ; цIыхубэр нэрыбгэм ей хъункъым). ТIэ, а жылэкIэ хъуауэ щытхэр, адыгэбзэр зи лъабжьэу къэхъуаи, абы и еиныгъэ системэм емызэгъ псалъэхэрщи, тетыгъуэ хабзэр кызырыкIуам кызырыгуэкIэ, пщы системэм и зэхъуэкIыныгъэу къэхъуауэ щыт тепщэгъуэ системэм кызырыгуэкIрэ и нэужьым жылэкIэу утыку кыхъауэ щыт псалъэхэрауэ жылэпхъэщ.

Жылагъуэ фIэшчыгъэцIэ псори мыпхуэдэу иужькIэ къэхъуарэ, Адыгэ хабзэ зэхъуэкIыныгъэм кызырыгуэкIэ утыку кыхъауэ щыткъым. Мы жытIэм и щапхъэу щытщ "Хьэтыкъуей, Жаней" хуэдэ жылагъуэ фIэшчыгъэцIэхэр. Мыхэр зы жылагъуэ фIэшчыгъэцIэу щытщи, зэрыжылагъуэу зыхиубыдэу зэрыщытым папщIэ, адыгэбзэ хабзэм езэгърэ игъуэу фIэшчыгъэцIэхэрщ. Ахэр хейуэ щытщ; а жылагъуэрэ лъэпкыр зы пщым ейуэ зылгытэ фIэшчыгъэцIэхэркъым. Мы псалъэхэр кызырыху щIыкIэр адыгэбзэ хабзэм езэгъыу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, Хьэт лъэпкъым кытехъукIа жылагъуэ жыхуиIэрщ "Хьэтыкъуей"р; "Жаней"ри, Жан лъэпкъ зэхэтырщ.

Мыбдежым гукъэкIыпхъэу щытщ Адыгэ къуэжэцIэхэри. Ахэм и нэхьыбэр, унэгъуэцIэм "ей"р кIэхуыу кызырыпыхъэкIэрэ къэхъуауэ щытщ. ИкIи, *феодализм*эр и лъабжьэрэ щхъэусыгъуэу кызырагъэлягъуэм кызырыгуэкIэ, нэхьыбэу нобэ гурылуэгъуэ зэрыхури, ипщэкIэ къэтхъауэ щыт "Бесленей, Джылахъстэней" хуэдэу щытщи, къуажэм дэсыр къуэжэпщым ейуэ ялытэфыр.

Зы унагъуэм зы къуажэ иухуэныр игъуэу зы Іуэху хъунщ; ар щыхъукIэй тIэ, а къуажэр а унагъуэм ейуэ лъытапхъэщи, къуэжэцIэри а унагъуэм зэрейкIэрэ зэтеувэнщ. Ауэ, а къуажэм дэс цIыхубэр а къуэжэцIэр кызтехъукIа унагъуэм ейуэ лъытэныр мыхъун Іуэхущ: Бзэ логием кызыригъэлягъуэр аращи, зей хъур кууращ, лъабжьэу щытращ, куэдращ, цIыхубэрщ. Ауэ, иужькIэ Адыгэм кыхуэблэгъа системэм кызырыгуэкIэ, зы къуажэр зэрыщыту зы нэрыбгэм, зы къуэжэпщым ейуэ лъытапхъэ хъуауэ щытщи, феодализмэ нэужьу иджыри Іуэхур кызырыдгурылуэр мыпхуэдэщ.

ТIэ, бзэ системэм емызэгъыу щыту, нобэ кызырыдгурылуэ щIыкIэр кызтехъукIар зы хабзэрэ псэукIэ системэм и зэхъуэкIыныгъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Мыбдежым зэхъуэкIыныгъэ жыхуэтIэр феодализмэ Іуэхугъуэм изакъуэу лъытапхъэжъым; ауэ, а системэр кыщекIуэкIым кыхуэзэу къэблэгъа тетыгъуэ *стил*ращ мы зэхъуэкIыныгъэр кызтехъукIауэ жылэпхъэр. Мы тетыгъуэ щIыкIэр Адыгэм и пщыгъуэ системэм кызырыхыхъэрэкIэ къэхъуауэ щытщ Адыгэ тепщэгъуэр. Адыгэм езым и псэукIэм кыхыхъэу щыт зы зэхъуэкIыныгъэрщ мыри, аращ адыгэбзэм и еиныгъэ системэм хуэмыдэрэ емызэгъыу гурылуэгъуэ хъууэ щыт мыхъэнэхэр зэрыхуар; аращ икIи, хабзэм хуэпхэндж фIэшчыгъэцIэхэр кызтехъукIауэ жыхуэтIэ зэхъуэкIыныгъэр. Адыгэбзэм и еиныгъэ системэр бзэ лъабжьэу щытми, мы фIэшчыгъэцIэхэр утыку кызырихъэрэ гурылуэгъуэ зэрыхуэ щIыкIэр зэхъуэкIауэ жылэпхъэщ.

Нобэрей системэрэ сивилизацэм и лъабжьэу лъытапхъэщ тепщэгъуэ системэу ухуар; икIи, зи гугъу тшIауэ щыт зэхъуэкIыныгъэм хуэдэщ а фIэщыгъэцIэхэр нобэрей сивилизацэмкIэ гурыIуэгъуэ зэрыхъур. Танэ, мы зэхъуэкIыныгъэу жыхуэтIэр зыхуэIуар нэхьыбэу Къэбэрдей жылагъуэрщи, къэбэрдейбзэрэщ а фIэщыгъэцIэрэ тепщэгъуэ псалъэхэри зыхэтыр. ТIэ, Адыгэ хабзэрэ пщыгъуэр и лъабжьэу зэрыщыткIэрэу, нобэрей сивилизацэ лъабжьэм хуэфI системэр зыхуа Адыгэ жылагъуэр Къэбэрдейраш.

Адыгэ къуэжэцIэхэм теухуауэ мыхэри пыщапхъэщ: «Зы Адыгэ унагъуэрэ, лIэкъуацIэр зыдэсу щытыр зы хьэблэрщ. Хьэблэр гурыIуэгъуэщ икIий, япэрауэ ухуауэ щыт цIыхубэ дэсыпIэрщ. Ауэ, "хьэблэ" псалъэми гурыIуэгъуэ ищIыу щытши, абы дэсыр зэхуэдэрэ зэблагъуэ зы цIыху гупырщи, зы лIакъуэм къытехъукIахэрщ. А хьэблэр, абы дэсу щытхэм и лIэкъуацIэкIэрщ къызэраIуэр. Абы дэсу щыт лIэкъуацIэм нэмыщI унагъуэхэр хьэблэм къыдэтIысхъэу щытмэ, кIуэ пэтрэ а хьэблэр, зэхуэдэу зы лIакъуэр зыдэс хьэблэу къэмынэжу, зэжылагъуэхэр зыдэсу зы къуажэ хъунщ. Мис апщыгъуэм хьэблэу къэнэжынкъым абжежри, и цIэри зэхъуэкIынщ. А хьэблэрэщ мы къуажэр къызтехъукIари, хьэблэр зи хьэблэу щыт лIэкъуацIэр гурыIуэгъуэщ; тIэ апщыгъуэм, а къуажэр къызтехъукIа хьэблэ лIэкъуацIэр къыхэщу зы къуэжэцIэ ухуэнщ. Мыпхуэдэу хьэблэу щымытами, зы къуажэр япэрауэ зыхуарэ къызщIэныжауэ щыт лIэкъуацIэм зэрейр къыриIуэу зы цIэ фIащынщи, мыр адыгэбзэ еиныгъэ системэм езэгъырщ. Дауэми, а къуажэр къызтехъукIарэ зыхуа унэгъуэцIэм зэрейрэкIэ къыраIуэнщ. Зы къуажэр хьэблэ хьэблэуи зэхэсыпхъэщ. Апщыгъуэм, а къуажэр зыхуарэ къызтехъукIам и цIэкIэ къыраIуэ хъунщ».

Ауэ, мы жытIэхэр адыгэбзэм къыдгуригъаIуэрэ Адыгэ хэбзэжыу щытаращи, мы къэтIуатэр зы тхыдэу лъытапхъэкъым. Мы лэжыгъэм и Iуэхуу щыткъым Адыгэ псэукIэрэ хабзэри къэхутэныр; ар щхъэ, бзэр, зезыхъэу щыт цIыхубэм и логиеу шыщыткIэ, абы ущытелэжыкхъым щыгъуэ, зы бзэ системэу лъытапхъэу щыт хабзэрэ цIыхубэ зэхэтыкIэм и лъабжьэри къыпхуэунэхуу жылэпхъэщ. Ауэ, а нэхъ мащIэу, къуэжэцIэ зэтеувэкIэм теухуауэ жытIэхэр, зы псалъэрэ зы фIэщыгъэцIэр къызэрыхъурэ, абы и зехъэкIэ хабзэ зэрыхъум теухуащи, зы псалъэр мыхъэнэу зэрылажэрэ зэрызэхъуэкIым и тхыдэм теухуа Iуэхугъуэу лъытапхъэрщ. ИкIи, бзэрэ логиеу зэрилъабжьэу утыку кыхъауэ щыт псалъэхэрэщ а бзэр зезыхъэу щыт цIыхубэм и еплъыкIэри, тIэ, мыбдежым жытIэхэр, цIыхубэм и логием теухуа Iуэхугъуэхэрщ нэхьыбэу. Ауэ, а лъэпкъым и логием къезэгъ къемызэгъми, и псэукIэр зэхъуэкIыпхъэщи, апщыгъуэми, и бзэр зэрилъабжьэрэкIэ мы псэукIэщIэри зэрылажэ щIыкIэр къызэрыхэщкIэрэу къиIуатэу щидзэнщ. ТIэ, и бзэрэ и логием къемызэгъми, зы цIыхубэм и псэукIэм къыхуихъыр къызэрыIуатэр и бзэкIэрщи, псалъэхэм и мыхъэнэ зэхъуэкIымрэ хэкIуадэхэм, бзэ лэжэкIэ зэхъуэкIхэм а лъэпкъым и псэукIэрэ и хабзэр зэрызэхъуэкIыр къаIуатэри, мыр бзэ археологиэм къытIэщIигъэхъэу щыт щIэнхэрщ. Мыбы щIэныгъэм хильхъэр мащIэкъым; а бзэр икIи, адыгэбзэу щытмэ...

Ie...

"Ie"р ем кIуэр е ер зыгъэзашIэрщ. "Ер" е "ем кIуэр", ипщэкIэ зи гугъу зэрытшIащи, "е" макъыу екIуэлэныр зи Iуэхур, зыми пымщIарэ зы гуэрми емыкIуалIэрэ емышъэлIауэ шыкIуэрщ; "е" езырыж хъурщ.

"Ie"р зыми зыпымыщIарэ езырыжу щыт "Iи"р шыкIуатэрщи, ар "Iиэ"рщ. Ар щыхъукIэй, езырыжу къызэрынарэ, зыми зыпымыщIауэ кIуатэу щыт абсисым, езыр зыхэту щыт координат системэр итхъурэ илгъэцI хъунщ. ТIэ, зы функцэр игъэлгъэуэн папщIэ щыIэу щыт зы координат

системэр, зыри кымыгъэлаагуэрэ зэрымджыкIэрэу кIуатэу щытмэ, ар функцэрэ щыIэу щытым и лаабжырылысырщ. Ар щыхъукIэй, "Ie"p щыIэрэ функцэм емызэгъырщи, ар зыгъэкIуэдырщ.

Мыбы хуэдэу щытщи, "Ie" макъыр кызытехъукIыр "e"уэ пльытэу щытми, ар "е абсолудсенэ" хъурщ. Абы игъээщIэнури "Ie"м игъэзащIэм хуэдэнщ: "E (иэ)"рэ координат системэм тету зы кIуэтэгъуэу щытыр, лимитацэ хъурэ зэхэувэмэ, зы функцэ фIэмыIуэхуж хъунщи, ар мыпхуэдэу зыми пымышIарэ емылытауэ кIуатэу щытмэ, къэхуну щыт Iуэхур ипщэкIэ зи гугъу зэрытщIам хуэдэщ: "Iи"p зэрыкIуатэм (э) хуэдэу зы Iуэхугъуэ хъунщи, "Ie"p къэхунщ.

*

"Ар е мыр" хуэдэу зы жыIэгъуэм щыгъуэ "e"м игъэзащIэр, а псалъытIыр зэпищIэнрэ ухигъэдэн Iуэхугъуэрщ. Мыпхуэдэ зы Iуэхугъуэй имгъэзащIэу, зыми хуэмыкIуэрэ, "e"p езырыжу гъэлыгъуапхъэ щыхъукIэ, "p" макъыр кIэух хуэхъуу "ер" мэхъур; е, Iуэхум ухигъаплъэрэ кыбгуригъаIуэ щIыкIэу, "м" макъыр кIэух хуохъури "ем" жыIэгъуэр къохъур: «Ер уипэм ихъэн; ем хуэкIуэн...».

"E(иэ)" макъым иджрэ, "ер" Iуэхугъуэри кызырыхъур гурыIуэгъуэ зэрыхъуар лаабжэ хъууэ щытмэ, "ерыщ" псалъэри гурыIуэгъуэ мэхъур. Ар адыгэбзэм мыфI Iуэхугъуэу зэрыхэтыр гурыIуэгъуэщ. "Ерыщ"ыр, "ер"у кIуэуэ щытырщ; ар зи щIыкIэм, и гугъэу щытыр лаабжэрылажъэкIэу игъээщIэфыну кыщIэкIынщ; ауэ, а щIыкIэр зы фIыгъэрэ *позитивыгъэ* щIыкIэу илытэу жыIэпхъэкъым адыгэбзэм.

"E"p зы мыхъумыщIэм е мыхъупхъэ гуэрэм щыхуэкIуэр къэзыгъэлаагуэ "емынэ" псалъэми жытIэхэр егъэпэжыжыр: "Емынэ"p, "мынэ"м кIуэуэ щытыр кызыIуэрщ. "Мы-нэ"м кыпыхъэрэ и префикс хъу "е"м игъэзащIэр, нэ мыхъуу щытым хуэкIуэрщи, ари "емынэ" мэхъур. "Мынэ"p "нэ" зэрмыхъукIэрэ, зы гуэр къэзмышлхур е кызыхэмыкIырщ; нэгъуэщIыу уеджэмэ, "мынэ"p "нэ" мыхъурщи, "нэ" мыхъур щыIэ хъумэ, Iуэхур абы хуэкIуэмэ(e), хъууэ щыIэм и пхэндж хъунщ; хъум и пхэнджкIэ лажэ хъунщ. "Емынэ" хъур, щыIэм хуэпхэндж хъууэ щыIэм емзэгъынырщ, щыIэм езуэнырщ; щыIэ гъэкIуэдыгъуэ кызыхэкIыпхъэрщ.

Арагъэнщи, Емынэм темыкIуэф Сосрыкъуэм зыри хузэфIэкIынтэкъым; ар абы темыкIуатэмэ, щыIэ хъуфынтэкъым е щыIэжыфынтэкъым.

Арагъэнщ, псэр зыкъемылрэ псэугъуэм емызэгъыу щыт уз Iейхэр, "кIуэдыгъуэр кызыхэкI уз" хъууэ щыт узыжхэр "емынэ уз"у щIалыгътэр.

"Емзэгъ"ри Адыгэ IуэрыIуатэм хэту щыт зы фIэщыгъэцIэщ; икIи, зыкызызэриIуатэм хуэдэщи, ари "емынэ" пэлытэу щытщ. IуэрыIуатэм кызырыхэщымкIэ, "Емзэгъ"ыр "Ахуэмыдэ"м и пхъурщ. "Ахуэмыдэ"ри IуэрыIуатэм фIыгъэ зи лэжыгъэу кыыхэщыркъым; ари, гъащIэрэ хъугъуэ-фIыгъуэ къэкIуэкIым хуэдэкъым; хъугъуэ-фIыгъуэм хуэфIыркъым, абы езэгъыщэркъым: Зы системэрэ хабзэу къэкIуэкIыр позитивыгъэрэ хъугъуэ-фIыгъуэу щытмэ, "ахуэмыдэ"у щытыр позитиву щымытырщи, мыбы кыыхэхъукIыnrэ кыильхунури позитиву щыт хабзэм "емызэгъ"ынурагъэнщи, ари позитиву щымытырщ. Аращи, зы фIэщыгъэцIэу "е, ер, ем, емынэ" хуэдэжу, макъкIэ зэхэлъхъауэ щымытми, "Ахуэмыдэ"рэ "Емзэгъ"ыр, зы псалъэу зэрзэтеувэ щIыкIэми кызызэригъэлаагуэрэ, ар зи фIэщыгъэцIэу щытхэм кьалэжыр IуэрыIуатэхэм зэрыхэт щIыкIэми кьагъэлаагуэр аращи, ахэр емынэжъейуэ щытхэрщ.

*

Мы шапхэхэм кыызэрагъэлаагуэу, "е"р езырыжрэ (ер) зыми емылгытарэ хуэмыкгуэу, езым зыхуэкгуэж (ем) –е, езырыж гъэлаагуэ- щыхукгуэ, е зы мыху-мышкгуэм щыхуэкгуэкгуэ (емынэ), къэхур фыккым.

Нытгуэ, "е"р езырыжрэ зыми емылгытауэ зэрыкгуатэ щыкгуэу лажуэу шытрэ, а зэрыщытым тету къэбгъанэрэ ппытгуэм, мыбы "ге"кгуэ еджапхэ хуонщ. Бзэм зэрихабзэкгуэрэ, "и"р мылэжжэжрэ зыри кымгъэлаагууж щыхукгуэ, зыри имгъэлаагуэжу езырыж щыхукгуэ "иг"р кызырыхуэу хуэдэщи, ардыдэр зи щхэ кырикгуэ "е"ри "ге" хуонщ. Мылэжжэжрэ зыми хуэмыгуауэ езырыж щыхукгуэ, "абсолудсенэ и"р "иг" зэрыхуэу хуэдэу, "е абсолудсенэ"ри "ге" хуонщ. "ге" макыр "е"м кытехуыкгуэу уеплмэ, гуэхур кызырыхуэу щыкгуэрэ мыхэнэу утыку кыххэр мыраш.

Мыбы имзакгуэу, "ге" макыр "иг" макым кытехуыкгуэпхэщ; икги, зи гугуэ тшгуэу шыт гуэхугуэу дыдэр кытехуыкгуэпхэщ абы. "иг"р, зиту къэнэрэ зыри зымыгъэлаагуэу шыт "и" макырщ; ар "и"жрэ езырыж "и"уэ шытырщ; "иг"р, диярэ штауэ шыт "и"рщи, бзэм хэлэжыхырккым; езыр мэгъэлаагуэу закгуэр. Ар мыпхуэдэу шытрэ, зэрыщыту "э" лъэныкгуэмкгуэ кгуатэ хуэми, зыри кыгъэлаагуэнукуым; бзэм зы фыгуэ хуиджынукуым. Зэрыщыту координат системэр итхурэ илэсу, лэабжэрыгъэкгуэд хуонущ.

Ипщэкгуэ, щхэжрэ зыми емылгытауэ кгуэуэ шыт "е(иэ)" макым папщгуэи мыбы ещхэ псалэхэр жытгуэу шыташ. Ауэ, мыбдежым гуэхур нэхри ткгуийщ. "Иэ"м шыгуэу, гуэхур, зыми емылгытарэ утгыпшгуэу зэрыкгуэрат; ауэ, мыбдежым гуэхур, лэжыгуэм нэмысу, кыздежым кышщедзэр. Бзэм емзэгърэ ем хуэкгуэн гуэхугуэр кышщидзэр "иг" макым дежщ.

Атгуэми, щхэжу шыт "иг" макым зыри кыгъэлаагуэртэккым; ар бзэм хэлэжыхыртэккымы, зыгъэлаагуэжрэ сытри езым зэрелгытарэ зэрехэллэкгуэрэу шыгуэу илгытэу зы щыкгуэм иту шытт. Мы щыкгуэр зи щыкгуэу шыт "иг"р бгъэкгуатэрэ ординат лъэныкгуэри епту шытмэ, координат системэм езым зишхыжу араш къэхуонури, ар "е(иэ)"м нэхрэ нэхь быдэ хуонщ.

А къэхуэ макым зы кгуэх кыпыххэн хуэныкгуэккым гурыгуэгуэу хуон папщгуэ. Ар зэрыщыту гурыгуэгуэщ: ге! Абы зэрыщыту игъэзашгэр нахуэщи, лэабжэр егур; ауэ, мы гуэхугуэр къэбгъэлаагуэу ухуеймэ, "иг"р къэбгъэсэбпынщ: геи!

Нэрылаагуэщи, "ге"м "иг" кышщыпхэм шыгуэу гуэхур зэхуэкгуырккым. Ипщэкгуэ, езырыжрэ зыми емылгытауэ кгуэуэ шыт "е"м мы и лэжжэкгуэр зэрымыфгэр, ем зэрыхуэкгуэр е еру зэрыджыр жытгуэу шыташ. Ауэ, а лэабжэрыджу шытым зы къэувылггуэ хуэхуу шытрэ, зы лэнатгуэ иджу утыку кышщыххэм шыгуэу, "ег" гуэхугуэр утыку кызыриххэр жытгуэу шытщ. Мыпхуэдэу шытккым "ге" гуэхугуэр: Ар, зи гугуэ тшгуэу шыт "е" лэжжэкгуэ мыфгым и текгузэрэ тегъэщгуэ хууэ шыт "ге"уэ утыку кыххэрщ; е, нэггуэщгуэ къэхукгуэу, "ге"р, кызтехуыкгуэу шыт "иг"м кышщыщгуэдзгуэу бзэм хуэмыфгыщгуэу шытщи, абы зы къэувылггуэ игуэтрэ зы лэнатгуэ иджу шытми, нэггуэщгуэ зы гуэхугуэр кыгъэлаагуэу шытккым. Абы "иг" кгуэх кыпыххэмэ, зэрыщытрэ зэрымыфгыр зы лэнатгуэу утыку къоххэри, мыпхуэдэкгуэ хуэмэ хур, мы лэнатгэр зы гуэрым ехэлларэ абы теухуа мэхур: "цыху геи!".

*

"Ем" е "ер"ым кырагуэраш "ге"р; ар "е" езырыжу шытырщ; "ге"р зыми пымшгуэу шытырщ. Нытгуэ, ипщэкгуэ кызырытгуэтам хуэдэщи, "ге"р "Иэ"у тхыпхэщ, гурыгуэгуэапхэщ. Ар щыхукгуэи, "ге" (Иэ)"р "иг" хурэ зэманыгуэи(э) зигэрщ: Зыри кымгъэлаагуэу езырыжу шыт "иг"р мылажжэ е мыщххэпэ абсисщ; мыщххэпэ абсисыр ординат зигуэ хуэмэ е зэманым теххэрэ лажжэмэ, шыгуэу хуэам я лэжжэкгуэм емыщххэрэ емыкгуалгэрэкгуэщ, емызэгъкгуэрэщ зэрылэжжэнур. Шыгэр къэхуэ-къэщгэрамэ, зи гугуэу тшгы лэжжэкгуэр шылэхэм я лэжжэкгуэм теухуэнукуым е екгуунукуым. Шыгэр шыгуэу хуэаращ,

сытриклш; шылэр шылэхэмклэ изш, шылэр и шылэгъуэ изыжш. Нытлэ, шылэгъуэм изыжрэ зы нэшлшлэ шыщымылэклэ, "Ie (Иэ)"ми шылэхэр зыгъэщылэ зэманьгъуэ хэлъу шытмэ, шылэжъэнур шылэхэр зыщылажъуэ зыдэщытырщи, ай тIур зэмзэгъш.

Шылэр фIыш; "Ie"р шылэм емзэгъуэ шылэпхъэ хуфынурш. Ар щыхъуклэй, "Ie"р шылэпхъэрэ шылэ хуфмэ, икIи шылэм хуэдэу фIы мыхъуу шытмэ, ар "щылэ мыфI"ырщи, ари "фIы Iей"щ, "фIей"рщ: "Ie"р изакъуэу жылэпхъэщ, ауэ, зы гуэр кыигъэлыагъуэ щыхъуклэ е зы гуэрэм и плъыфэ щыхъуклэ, - ипщэкIэ "й"м игъэзащIэхэм кыызэригъэлыагъуэкIэрэу- "Iей" мэхъур.

"ФIей" псалъэм "фIым ей"уэй еджапхъэщ; фIы жыхуилэри зы хъугъуэ-фIыгъуэу шыту шылэращи, икIи "фIей"р шылэм ейуэ шытырш.

Мыхъу-мышлэр зыгъэлыагъуэ "Ie"м зыгъэлыагъуэу шылэ хъумэ "Iей"щи, ар хъугъуэ-фIыгъуэм и пхэнджу зы Iуэхугъуэ Iэнатлэрш; "Iей"р "фIы"м и пхэндж хъурш. Къэхъурэ убзыхукIэрэ хъууэ шытым, зы бзэм тету ужьыгъуэ зилэм и пхэнджыр, шылэгъуэ-фIыгъуэ зыгуэт "Iей"раш; ар "фIы-Iей"щ, "фIей"щ. "Къэ"хъурэ и "бзэ" зэртетыжкIэрэу "къабзэ"у кIуэм и пхэнджу лажъэрш фIейр; зыужьыгъуэу е убзыхугъуэу хъун хуейуэ шытым и пхэнджырш фIейр; ар зыужьыгъуэр къэзгъэувылэрш, убзыхуу кIуэр зыгъэбзыхъырш; фIейр къабзэм и пхэнджырш.

"Ie"р дауи къэгъэхъу, абы игъэзащIэр "ем" хуэкIуэнрэ "ер" къэхъуныгъэ Iуэхугъуэрш. "Ie"м и къэхъукIэм уеплъмэ, гурылугъуэу шытщи, ар бзэм хуэмылажъэ щIыкIэраш кызтехъукIыр. Зыми емылгытарэ зи щхъэжу лажъу, лъабжъэрыкIуэдър зи Iуэхугъуэу шыт "е"м кытехъукIыу шыт "Ie"ри, емрэ еру шытым хуэдэжщи, ахэм зы фIыгъэ гуэркIэ бзэ лэжыгъэй ягъэзащIэркъым, бзэ лэжыгъэм хокIхэр. Бзэ лэжыгъэм хэкIым зы хъугъуэ-фIыгъуэу къэхъу-къэщIыр кыигъэлыагъуфыжынкъым, кылуэтэфынкъым; къэбгъэсэбэпмэ зыхуэсэбэпынур мыхъу-мышлэрш; зылыср мыгурылугъуэрш е зыми имыIису мыфIырш.

Къэтпсэлъхэми кыызэрагъэлыагъуэу гурылугъуэщи, "Ie"р адыгэбзэм зэрыхэту шыт бжыгъэр куэд хъуркъым. "Iи"р "зыIис"ым зэрыхэт закъуэу шымытми, бзэм "Ie"р зэрхэтыр куэдкъым. Ар щхъэ, "Ie (Иэ)"м зэманьгъуэ зэрилэпхъэ щыхъукIэ куэд хуфын Iэмалыгъуэй иIэнш. Ауэ, дауи ирехъу, абы адыгэбзэм хилэжыыхъыр мащIэщ: «Iей, фIей...; е, зы гуэрэр егъэлярэ шылэу шытым емыщхъэрэ емзэгъ зэрыхъукIэрэ "псэлъэкIей (псэлъэкIэ-Iей), кIуэкIей (кIуэкIэ-Iей), щIыкIей (щыкIэ-Iей)..."».

Тлэ апщыгъуэм, "фIы"м къэхъу-къэщIыр зэригъэлыагъуэрэ, "ер"ым, "ем" хуэкIуэм, "емынэ"м, "Ie"м мыхъу-мышлэр кыызэрагъэлыагъуэм кызырэгуэкIрэ, фIым и пхэндж зэрыхъукIэрэй, адыгэбзэр зэрыфIыбзэрэ зэрыбзэфIыр, фIыри зэр позитивыр мэгъэлыагъуэжыр.

«У, IУ, О» МАКЪХЭР

У...

"У"р дэтхэнэ зы шылэм и шылэклэр зригъэунэтIынрэ зэрикIуэтэн Iэмалыгъуэрш. Ар, къэзыгъэщIым и шылэклэрэ и щIыклэм и кIуэтэклэрэ и хэбэгъуэкIэрщи, абы кызырэгуэкIрэ зэрелгытарэкIэ утыку кыххъуэ шыт Iэмалыгъуэрш.

"У"р, зэман кIуэтэгъуэу шытымрэ (э), абы елгытарэ кызырэгуэкIкIэ утыку кыххъуэ шыт "и" лъэныкъуэм, зэдащIырш. "Э" лъэныкъуэрэ "и" лъэныкъуэм зэдаухуэрш "у"р. Ар "и" лъэныкъуэм зэманкIэрэ кыигъэщIырш.

"У"р хуурэ кIуэрщ, хуурщ. Дэтхэнэ зы гуэрым и хуукIэрэ и ужьыкIэ хууэ щытырщ. Дэтхэнэ зы лъабжьэрэ хуыр хууфу щытмэ, зэрыхуэр "у" Iэмалыгъуэрщ.

"У"р зыужьыгъуэ хуурщ; "у"р гурылуэгъуэ зыщIыу щыт псалъэр "ужьыгъуэ"рэ "зыужьыгъуэ"рщ. "У"р "у"уэ щыт хумэ, мыувылэу "у" къэхуу щытмэ, *кроникэу* "у" къэхумэ, ар "ужь" хуунщ. УвылэпIэрэ зпыудыгъуэ зэрымIэрэкIэ "у"уэ щытыр ужу щытраши, ар езырыжрэ щхьэжу "у" Iуэхугъуэмэ, зыужьыгъуэрщ. Мыпхуэдэ IуэхугъуэрэкIэ ужьу щытым, мыувылэу ужьым, иужь кьинэ гуэрхэри кьегъэхуэр.

ИпщэкIэ зэржытIам хуэдэу, "у" макъым зыужьыныгъэр кьегъэлъагъуэр, еджыр; е нэхъ пэжыр жытIэмэ, "у"м и Iэмалыгъуэраш зыужьыгъуэ хуыныр къэзгъэхуэр, зыужьыгъуэр зыгъэзащIэ къэрур кыызхэкIыр. Нобэм, итыгъуэм, иджыуэ щытым кыигъэхуэр мэ"у"хуэри, ар къэкIуэнум и лъабжьэ зэрыхуэкIэрэу, мэужьыр. Ужьыгъуэм (у) ит зэманыгъуэр (о) иужь кыызэригъанэкIэрэу, къэкIуэну зэманыр (у) кьегъэлъагъуэр; а лъагъуэр зыджыр "у"щ. "О"м кыыхэхуукIыу ужьыгъуэр зыдж "у" макъым къэкIуэну зэман лъагъуэри еджыр: «КъэкIуэн"у"щ; кIуэн"у"т...».

Дэтхэнэ зы "хы"уэ щытым "у" Iэмалыгъуэ кыыхуэкIуэрэ "ху"р кыызэрыхум хуэдэу, къэкIуэну зэманыгъуэри, итрэ иджым кыызэрыгуэкIкIэ "у" Iэмалыгъуэм кыихыну щытщи, иджыр ужьыгъуэ зэрыхуэкIэрэу къэкIуэнум хуокIуэр. Иджым кыыхэхуукIыу щытщ "у" Iэмалыгъуэрэ къэкIуэнум дызышэр, дызэрыужьыр.

НытIэ, "у"р зыужьыгъуэ къэзгъэлъагъуэраш, ар къэхууну щытыр зэрыхуэн щIыкIэр зыджраш; а Iэмалыгъуэр зэригъэзащIэкIэрэй, къэкIуэну зэманри къэзгъэлъагъуэф макъырщ "у"р. КъэкIуэну зэманыр (у) кыыщысым щыгъуэ, кыыздэкIуэнурэ къэхууну щытри зы ит зэманыгъуэщ(о); игъуэр кыыщыскIэ "у"р "о"гъуэм итыпIэ щегъуэтыр.

"О" р ит зэманыгъуэу щытщи, ар къэзыгъэхуу щыт макъхэр "э"уэ зэрыщытым и гугъу тцIауэ щыташ; "о"р функциял зэманыгъуэрэ "у" Iэмалыгъуэм кыызтехуукIар игъуэ кыыщысакIэ аргуэру гукъэкI зыхуэтщIыжынщ.

"У"м игъэзащIэу щыт зыужьыгъуэ Iуэхугъуэр, зи кIэух хуа макъым елъытауэ дэнкIэйщ. Ар кыызэрыхуа щIыкIэри дигу къэдгъэкIыжынщи, абы "э"рэ "и" лъэныкъуэри хэтщ. "У" Iэмалыгъуэу лэжьэкIэ хуэр мыпхуэдэу щытщи, абы и лэжьэкIэр, икIи ищхьэрэ ибгъукIэй хуунщ, дэкIыгъуэрэ зыубгъугъуэ илэнщ; икIи ипэкIэ кIуэтэгъуэй илэнщ. Араши, абы дэкIыгъуэр къэзгъэлъагъуэ "и" Iэмалыгъуэрэ, кIуэтэгъуэр къэзгъэлъагъуэрэ зэманыгъуэ зыгъэлъагъуэу щыт "э" Iэмалыгъуэри зыгъэзащIэу зы макъщ "у"р. Абы, зы координат системэм хиубыдэ щIыпIэ псори из ищIыфынщ.

"У" макъыр зыужьын Iэмалыгъуэр къэзыгъэщIырщ. Зыужьыгъуэ мыхумэ "иужь"и щыIэнкъым. Зыужьыгъуэрэ кIуэм, кIуатэм зытекIуэтыкIыу щытыр иужь кыырегъанэр. "Иужь"ыр "у"м – зыужьыгъуэм- и кIэ кьинэрэ "у"м елъытауэ щыт "жы"гъэрщ. "Иужь"ыр "ужь"ым кыыщIэнэрщ; абы кыигъэщIырщ, абы и жьейуэ кыыхэхуукIырщ.

*

"У" макъыр зы макъзешэ къэлэни зыгъэзэщIэфырщи, кIэух зыхуэхуу щыт макъхэр зыдишэр а макъхэм я ужьыгъуапIэраш. Ар, зи кIэух хууэ щыт макъхэм яджу щытым зыужьыгъуэ зезыт макъраши, кыырит ужьыгъуэр а макъым иджыфынум елъытауэ дэнкIэй лъэныкъуэщ: Абы "гъы(g)" Iэмалыгъуэр игъэужьу(у), мы макъым и мыхьэнэр мыувылэу иджынщ, гъыуэ е гъэ защIэу кыигъэнэнщи "гу"р ухуэнщ. Гу хуарэ гъы защIэу щытыр, икIи джыпхьэфIщ. "У"р кIэухрэ глагол

зэрыххуэпэрэу, абы "хы"р и"ху"нщ; "хы"р игъэ"ху"нщ; "кы"м "ку" иригъэщIэнщи, "ку" зиIэри игъэ"куу"фынщ; "кы"хэкIыу щытыр игъэужьынщи "кыу"р иухуэнщ.

"У" макъыр езыр зэрыджкIэрэй, и Iэмалыгъуэу щытым зы Iуэхугъуэр кыигъэлъагъуэу щытынщи, щхъэжу зы мыхъэнэ утыку кыхъэнщ; ар "у" жыхуэтIэрщ. Ар зэманкIэрэ(э) джа е джыпхъэ хъунщи "уэ"рэ "уэгу"р утыку кыхъэнщ: ЩIым тетым дежкIэ "зыужьыгъуэр" е нэхъ зыужьыгъуэ лъагэр урщ, уэрщ, уэгурщ.

Аргуэрэу "у"р лэжьэфынщи, уэгум удигъэ"уеи"нщ; аргуэрэу "у" Iэмалыгъуэр къэсэбэпынщи уигъэ"уэ"нщ. Пытщэмэ, "сэ" си ужьыгъуэ хъуну е зыхуэзгъэужьыфыну щытрэ, функциял зэманыгъуэри (э) зытеухуэу щыт зы пышэгъуу "уэ"ри укысхуигъэхуфынщ "у" Iэмалыгъуэм.

Зыужьыгъуэ Iэмалыгъуэу щыт "у"р езырыжу къэнэрэ зэуэжу щытмэ, зэхэуж пэлъытэ хъунщи кыизхэхуэпэрэ зиужьыгъуэу щыт пкыгъуэм егуэуэнщ, еуэнщи, ари зы псалъэрэ зы мыхъэнэу "уз" хъунщ. Езырыжрэ щхъэжу щыт "у"р функциял зэманыгъуэрэкIэ зы псалъэу утыку кыхъэнщи, ари "уэз" хъунщ. "Уэз"ым зэманыгъуэрэ (э) щхъэжу щыIэгъуэр зэригъэкIуэдкIэрэй, ар кыизхэхуэпэрэ къэзыгъэхуу щыт пкыгъуэм емызэгъыж хъууэ къанэмэ, ари "уз" хъунщ.

Мыпхуэдэу кыигъэхуэ фIэщыгъэцIэхэм пэмышI, Iуэхугъуэ гуэрхэри хузэфIокIыр "у" макъым. Зы псалъэм и кIэху хъу"уэ" а мыхъэнэр зэримхуэкIы"у" игъэлэжьэнщи, а мыхъэнэр зэрщыт"у" игъэбэгъуэнщ е игъэужьынщи: «Псалъэ"у" щытыр; кIуа"уэ" жаIэр...».

Мыпхуэдэ лэжьэкIэм тету къэхуэ жыIэкIэхэм бзэм и лэжьэкIэ Iэмалыгъуэхэри хагъахуэр: «"Ауэ" (ар щхъэ е ар хъууэ щытми), "ауэ" (а кызырыкIуэм тету)...».

"У" макъ Iэмалыгъуэр бзэ гъэлэжьэнкIэ щхъэпэшхуэщ: Псалъэхэр зэрщыту егъэужь егъэбагъуэр; псалъэкIэ къэхуэрэ псалъэуха кIыххэр ухуэным Iэмалыгъэшхуэ кыхелъхъэфыр.

Зы псалъэм е зы макъым ипэ кыщыпыувэм щыгъуэй, -зыужьыгъуэу зэрлажьэкIэрэу-кыкIэлъыкIуэ макъыр и ужьыгъуэм щIэту егъэлажьэр: «Ухуэн (зыужьыныгъэ-ху-э-н), ухын (зыужьыныгъэ-хын/увыIэн), уэз (езыр езырурэ ужь, зыужь)...».

"Уэз"у езыр езырурэ зыужьыныгъэ зиIэр *енэргуи*ращ; ар ужьыгъуэ зиIэу жыхуэтIэ Iуэхугъуэ псоми яхэлъу умлътэгну Iэмал иIэкъым; "у"р езыр езырыжу щызхуэлэжьэж щыххуэпэрэ къэхуэращ уэзыр е енэргие жыхуаIэр. "У"м игъэзащIэ Iуэхугъуэхэм уеплъу щытмэ, езы "у"ри енэргие пэлъытэу зэрыщытыр гурыIуэгъуэнщ: «Усэ (ум исэн- зыужьыгъуэ сэн), удж (ур джын- зыужьыгъуэ джын- зыужьыгъуэн)...».

Адыгэбзэм "уэздыгъэ" псалъэри хэтщ; ар, къэзгъэунэхуу щыт Iэмэпсымэхэм я фIэщыгъэцIэу кыдогъэсэбэпыр. Ауэ, ущыкIэлъыплъыжкIэ, ар "уэз"рэ "дыгъэ"у зэрыщыт щIыкIэр гурыIуэгъуашэ хъуркъым. "Уэз"ыр енэргие зэрыххуэрэ, ари "дыгъэ" глаголкIэ лажъэу зы псалъэ утыку кыщыхъэм щыгъуэ, мы къэхуу щыт Iуэхугъуэр зи фIэщыгъэцIэу щытым щIыфIащар гурыIуэгъуашэу щыту жыIэпхъэкъым нобэ. Дыгъэм езыр зэр енэргуиэрэ зэрысыр е сыуэ зэрщытыр гурыIуэгъуэщи, ди гъащIэри абы и къэрууфIэ "гъэ" IэмалыгъуэкIэ зэрыххуэр дощIэр. Дыгъэр сыт щыгъуэй иту е ит зэманыгъуэ псоми ису сыуэ щытырщи, зику иту щыт и системэр зыгъэххуэрэ зыгъэщIыу щытырщ. Ар щыххуэпэрэ, дыгъэм кыигъэщIэ Iэмалыгъуэ пэлъытэу щыт уэзыр зэрддыгъэжыр дауэ(?): Уэздыгъэр сыт? Ар Адыгэхэм ирагъэщхъыу фIащауэ гуэр; хъэмэрэ, нобэ ди щIэныгъэм хэмтыжрэ кымубыдыжу, блэкIа зы лъэхъанэм щыIауэ е цыхум хузэфIэкIэрэ кыигъэщIауэ зы гуэру щыта(?)... Адыгэбзэр зэрыужь щIыкIэрэ зи лъабжъэ зэрымыкIуэдакIэрэу, "уэздыгъэ" цIэр ауэ кызырыкIуэу зы Iуэхугъуэу кыщIэкIынкъым.

ИтІанэ, Адыгэбзэм "уэздыгъей" жыг фІэщыгъэцІэри хэтщ. А жыгым шыщ зы кы цІыкІуу пыбгъанэми "уэздыгъэ"кІэ йоджэр. Ар фІыуэ зэрыскІэрэ мафІэ щІэгъэстыпхъэй щыхъукІэ, аргуэрэу гурыщхъуэ тыбощІыхъыжри, мы фІэщыгъэцІэр зэрагъэщхъым кыызэргуэкІкІэрэ фІашауэ зэрхъуа гупшысэм уекІуэлІэжыпхъэ мэхъужыр.

Ауэ, "ей" системэрэ, ар кІэух щыхъум шыгъуэ, къэхъу Іуэхугъуэхэм ипщэкІэ (е тхыпкъ) дытепсэлъыхъащи, "уэздыгъэ"р кызыІуэ "уэздыгъей" псалъэр фІыуэ гурыІуэгъуэ кытхуэмышхъу хуэдэу жыІэпхъэщ. Ар щыхъукІэй, мы щІэгъэстыпхъэу щыт Іэмапсымэр, "уэздыгъэ"у щытарэ нобэ шыгъуэзащэ дыхуэмышхъуу, блэкІа зы технологие гуэрыр е апхуэдэу къагъэсэбэпу шыта гуэрыр лъабжэ зэрыхъукІэрэу къэхъуауэ зы фІэщыгъэцІэу кыщІэкІынщ. Е, зи гугъу тщІы технологиер мы ди уэздыгъей дыдэм кыхъэщІыкІауэ кыщІэкІынщ.

*

Зы макъым е псалъэм ипэ кыщыпыхъэкІэ, ипщэкІэ зи гугъу тщІырэ къэдгъэлъэгъуа щапхъэу "у-уэ-уэгу" мыхъэнэхэр е "ун-уэн-еуэн" мыхъэнэхэр лажъэхэу псалъэхэри къохъуфыр: «Уэлбанэ (уэгу ужыгъуэр лэжъэным епхауэ къэхъуу утыку итыгъуэр), уае (уэ Іей жыхуаІэу уэм и зекІуэ, уэ зэрызехуэрэ зэрызехъэр), уэшх (уэгум кыхъэхъукІыу -и шэу- къехыр); уІэн (кыызэрауам и дыркъуэр иІэн), удын (уэгъуэу кытехуэ Іуэхугъуэ лэужыгъуэ), уз (езыр езыру зэуэж)...». "Еуэн, Къэуэн, фІэуэн, зэхэуэн, къегуэуэн" хуэдэхэу, "уэн" глаголым ипэм макъ кыызэрпыхъэу къэхъу псалъэхэр е "уэ"р зи кІэух псалъэхэри, "-уэн"ыр зэрлажъэкІэрэу- къохъур.

НытІэ, "у"р зыужыгъуэ къэзгъэхъуфрэ, а къэрур зыджырщ. Ар, ит къэрум(о) кыхъэкІыу дэнкІэй зыужыгъу(у) щыт енэргьер зыгъэхъуращ; ар, хъунур е къэкІуэнур(у) къэзыхърэ иджым иту(о) къэзгъэхъуфырщ. Ар езыр езыруй гъуэгу техъу мэлэжъэфри "уэз"у зоужыгъуэж е зыужыгъуэ защІэ мэхъур; игъуэ игъуэтрэ ит(о) щыхъукІэ еджыр; "уэзыр мэдж"ри "иджы"р къегъэхъуфыр.

"Уэз"ыр, "у"р *консантрэ* хъууэ шылажъэращ. "У"р зэманкІэрэ(э) зэхыхъэрэ зэхэпщэу зы мэхъури, "уэз"у мэджыр. Уэз джыуэ щытым зы итыпІэ(о) егъуэтыр; уэзым иджращ джыр, уэзыр щыджращ "иджы"р; иджы мыхъумэ зейкІ джын щыІэкъым.

Уэзыр дэнэ щыджми е сытым и щхъэ кыырикІуэми, -кыызхуэкІуэм елгытауэ- е егъэужыр е егъэузыр. Уаер зэрыхъурэ уэшхыр кыызэрешхри, абы кыгъэхъуфу щыт уэгум и зы зиужыгъуэкІэ къэхъу Іуэхугъуэхэращ. Абы сытри еухуэр, дэнкІэй мэхуэфыр ар.

Зэман ужыгъуэм кыгъэхъуу щытщ сытри, зы зэманыгъуэрэ ІэнатІэ хъуреипІэу утыку кыхъэр "и"рщи, абдежырщ сытми и джыпІэрэ "иджы"р. Мыпхуэдэу иджым кыщыхъурэ джыр зы къэрууфІэу зы зэманыгъуэрщ. Абдежыр кыкІэлъыкІуэ иджым зыхуэкІуапІэрщи, зэманыгъуэ ужыпІэрщ икІи. Мыпхуэдэу къэрууфІэу, зэман (э) ужыгъуэу (у) щытыр, зы къэрууфІэ макъ зэхэлъу щыт "о" макъ хъуауэ хэтщ нобэ бзэм.

Итыр джыуэ щытырщ, "о"р "иджы"рщи, "э" ужыгъуэрщ (у), "эу"щ; а ужыгъуэр функциялу ужыгъуэнырщ, "уэу"щ. МыувыІэу ужъу щыт функциял зэманыгъуэрэкІэ ужыгъуэщ къэхъур. МыувыІэу ужъу щытымкІэ зы ужыгъуапІэрщ къэхъур. МыувыІэу джыуэ щытымкІэ, зы джыпІэ мэхуэр; мыувыІэу джыуэ щытым зыужыгъуэ егъуэтыр.

Зызыужъ джыр, -мо джы кыызэрикІар- и итыпІэрэ и джыпІэм кыкІынщ; зызыужъ джыр - адыгэбзэ хабзэмкІэ- зэрыпІуэтэфынур е тхыпхъэ зэрхъунур "джу"щ; ар, "джы" макъ пэлъытэу бзэм хэту шыта "гъы"м кыхъэхъукІауэ щыт "гу"ращ. "Гу"р зы "джыпІэ" кыызэрыхъурэ "кыызэрикІа джын" зэрыхъукІэрэ, икІи зы пІэ зиІэрщ, икІи ипІэ кыкІыу дэнкІэй нэсыфращ. Арагъэнщи, иджыркІэ

кѣмхѣуарѣ мыджѣр зѣрзыубзыхур е кѣзыльхур гу бзыгѣагѣэраш; кѣкѣуѣнур е хѣунур кѣызхуѣкѣуѣрѣ кѣыздѣуѣр, кѣызгурыуѣр гураш; блѣклар зыдѣухуѣжыр, кѣзгѣѣкѣжыр е кѣыздѣкѣжыр гураш: Гур мыувыуѣу джыуѣ шытрѣ, джыпѣй хѣураш. Икѣи, джыуѣ е зы джыпхѣу шыуѣу хѣуар, зѣрыджрѣ ужыгѣуѣ зѣриѣ зѣрыхѣур "гу"ш: «Щѣгу, уѣфѣгу, ѣгу...».

Сыт шыгѣуѣй зы зѣманыгѣуѣм дитш; абы дыхѣпшарѣ дыпыщѣуѣу дызѣйуѣ шыту дѣлѣр ит зѣманраш. Блѣклари итауѣ шытарш; нобѣр ит зѣманырш; ит зѣманыр иджыш, иджырш, иджу шытырш, джырш. Сытри иджыш шыджыр; иджы мыджыр е иджыркѣ шыѣѣкѣым е шыѣѣжкѣым е зѣйкѣ шыѣѣнкѣым. Блѣклар кѣыщауѣтѣжри (а) кѣкѣуѣнум и гугѣу щашѣри (у) иджыш, ит зѣман (о) шыпѣлѣрш.

Ит зѣманыр иджырш; иджыр джыуѣ шытырш; джыуѣ шытыр зыужыгѣуѣ зѣлѣрш. Зыужыгѣуѣраш зыджыр; зыджыр шыджыр иджырш. Зыужыгѣуѣ зѣлѣр уѣзырш; уѣзыр мѣджри иджыр кѣохѣур; сытри шыджыр иджырш.

Сытри "у" ѣмалыгѣуѣкѣш зѣрыхѣур. Ар езырыж хѣууѣ кѣуѣфырш, лѣжѣѣфырш: Уѣзыр кѣзыгѣѣшѣыр араш. Ит хѣурѣ зѣрыджкѣлѣрѣу, иджыр кѣзыгѣѣхѣур араш; икѣи, абы щхѣѣщыкѣлѣр - аргуѣрѣу зѣ- иджыр кѣызѣригѣѣшкѣлѣрѣу, мыувыуѣу лажѣр араш. Иджыри зыджыр, абыи щхѣѣщыкѣлѣр аргуѣрѣу зѣрыджкѣлѣрѣу, сыт шыгѣуѣй ит хѣур араш кѣызхѣхѣукѣыр; абы икѣри араш. Сытри шыджрѣ сыт шыгѣуѣй джыр, сыт шыгѣуѣй шыджыр иджырш. Иджыр сыт шыгѣуѣй хѣурш. Иджым нѣгѣуѣшѣ хѣуи джыи шыѣѣкѣым. Икѣи, иджыр сыт шыгѣуѣй мѣджри блѣкѣыр. Хѣераклит (Herakleitos) и гугѣу зыхуищѣлар мырагѣѣнци, абы жилар мыпхуѣдѣ гуѣрш: «А псы ежѣх дыдѣм етѣуѣнѣу зыщыбгѣѣпскѣжыфынкѣым!».

*

"О"р сыт шыгѣуѣй хѣууѣ шытырш, хѣураш; ар хѣум ѣйрѣ хѣур зѣлѣраш, хѣурейш; ар сыт шыгѣуѣй мѣхѣур; кѣѣхѣур шыхѣураш, кѣѣхѣунур зыщыхѣунураш. "О"р функциял зѣман (ѣ) ужыгѣуѣ (у) зѣрыхѣукѣлѣрѣй, зѣман шабзѣр зыдѣщыуѣу шыт дѣтхѣнѣ зы шыпѣлѣр кѣызыуѣрши, ари зѣпѣхѣурейрш. Хѣууѣ шытыр шыхѣум шыгѣуѣй, аргуѣрѣу хѣууѣ шытыр "о"м и ѣмалыгѣуѣкѣлѣрѣ мѣхѣур. "О"р блѣмыкѣраш, хѣмыщѣраш, хѣмыхѣуѣраш; иту кѣанѣрши, функциял зѣман (ѣ) ужыгѣуѣ (у) защѣуѣ шытынырш.

Ауѣ, зы "о" закѣуѣрѣ зы "ѣу" ѣнатѣм уѣплѣыфмѣ, ар зѣрыджкѣлѣрѣу кѣѣхѣунур, хѣупѣ иувѣрѣ зѣрхѣун шыхѣум шыгѣуѣ, а хѣу ѣнатѣу шытым "о" кѣѣрур зѣртыригѣѣкѣуѣдѣрѣ, езыр зѣрыкѣуѣдыжри блѣагѣур. Ар щхѣѣ, "ѣ" функциял зѣманыр сыт шыгѣуѣй зѣрыфункцѣрѣ зѣрылажѣѣрѣкѣлѣ, зѣманыгѣуѣ ужыгѣуѣапѣу "о"р сыт шыгѣуѣй кѣѣхѣуу шытши, ар мыкѣуѣдыжу мѣджыжри, мѣитыжыр; ар мыувыуѣлѣрѣ зѣпымыуу *импровизацѣ* хѣужраш.

"О"р ит зѣманырш, "иджы"р кѣзыгѣѣлѣагѣуѣрш. Сыт джыи иджыр шыджраш "иджы"р; иджы мыджѣр дѣѣкѣым, мыджѣш; иджы мыхѣумѣ джын шыѣѣнкѣым. Джы гуѣр шымыѣѣмѣ, кѣѣхѣу зы гуѣррѣ зы мыхѣѣнѣй шыѣѣнкѣым, "иджы"и шыѣѣнкѣым. Иджы шымыѣѣмѣ, блѣкѣын гуѣри, кѣѣблѣгѣѣнрѣ кѣакѣуѣр кѣыздихѣѣрѣ итыпѣ хуѣхѣун гуѣри шыѣѣнкѣым. Иджы шымыѣѣмѣ шылѣр шыѣѣнкѣым. Нытѣ, иджым мыхѣумѣ зы шыѣѣпѣлѣй, зы шыѣѣлѣй шыѣѣкѣым.

Кѣѣкѣуѣнури блѣклари кѣызхѣкѣлѣрѣ кѣзгѣѣшѣыр "иджы"раш. Кѣѣкѣуѣнур мыджауѣ шытраш; щѣщымыджакѣлѣй блѣмкѣлараш. Икѣи, "иджы"м имытыр мыджраш, мыджѣраш. "Иджы"р шыджым шыгѣуѣ, джыр шытым шыгѣуѣ, "о"р шыджым шыгѣуѣ, кѣѣрууфѣлѣ "о"р кѣызѣрикѣуѣ иджыр иджа шыхѣукѣлѣ, а зѣ щхѣѣ, "о" кѣѣрур а иджым токѣуѣдѣр. "О"р псоуѣ кѣѣмнѣжу, зѣщхѣѣщѣкѣыр; "о"м зѣрхѣмтыжрѣ иту шымтыж "у"р мѣухуѣри кѣѣкѣуѣнур е кѣѣхѣунур кѣѣкѣуѣ, кѣѣохѣури, итыпѣ

зэригъуэткIэрэ аргуэрэу "о" мэхъу, мэджди иджыр къохъур. "О"м и къэрур зытекIуэдауэ джа хъуараш, иджы мыджэж хъуараш блэкIар. Ар "э" ужыгъуэм имытыжрэ функциялу щымыт зэманыгъуэрщи, "а"рщ. НытIэ, къэкIуэнури блэкIари къэзгъэщIрэ зэрелгытар иджымрэ иджым щыIэраш.

КъэкIуэну е къэхъуну зы джыпхъэ щыIэкъым; нэгъуэщI зы щыпIэ щыIэу, джынуэрэ иджы хъурэ итыпIэ кIыхъэну зыгуэр къыдэжъэркъым. Джыныр къэзгъэхъур джыуэ щытым, ит хъурэ джым, иджым и къэрураш. "Иджы"м джыуэ щыт "о"р къызэрикIауэ щыджкIэ мэужьыр; зыужыгъуэрэкIэ щыджым щыгъуэй "о(эу)" къызэрикIауэ джыуэ щытым "у"р кIыхэкI щыхъукIэ, "эу"р зэщхъэщыкI мэхъу, "у"р джым е "иджы"м, щыIэм щхъэщоури мэу, мэуджди аргуэрэу мэдж, ит мэхъури "эу, уэу (о)" мэхъур, аргуэрэу "иджы"р къохъур.

Зэман шабзэр зыдэщытраш иджыри, ар зэрыджкIэрэу зэман шабзэр щхъэщокIри мэужьыр; иужьрейр мэджди, аргуэрэу иджыр къохъур.

Сытри мыпхуэдурэ мэужь, сытри сыт щыгъуэй мэужьри къэхъунур мэхъур; къэхъунум хуэкIуэр джырщ, иджырщ; къэкIуэну хуэкIуэр иджырщ, мыхъумэ ар къакIуэкъыр. Сытри мыпхуэдурэ щыужькIэ уэщIри мэужь, и къэкIуэну хуокIуэ, мыувыIэу мэдждыр. Мыр мыпхуэдэу, хэщыпIэрэ увыIэпIэ зэрымIэкIэрэ хъуурэ къыщекIуэкIкIэй, къакIуэ къытфIэщIрэ "къэкIуэн" зыфIэтщари, ди къэкIуэн фIэщхъуныгъэу мэхуэр.

Сытри езырыжу ужыу щыт зэманыгъуэрщ къызхэкIри, ар функциялу щыт зэманырщ; ар козмикэу зэман шабзэрщ. Зэман шабзэр зыдэщылэр ит мэхъури мэдждыр. Ар мэужьри, зыдэужьыпIэраш мы зэм щыгъуэ ит хъур; зэман шабзэр зыдитыр джырщ, иджырщ. КIуэр зэман шабзэрщ; къэкIуэну жыхуэтIэр, зэман шабзэр зыхуэкIуэрщ. Зэман шабзэр зыдэщымыIэр мыджэрщ. Зэман шабзэр ит зэрыхъурэ зыщхъэщыкIыр блекIа зэманыгъуэу джараш, иджым иужь къинараш; ар функциял зэманым утыку къыригъэхъарэ зэманыр зытекIуэдаращи, ужыгъуэу щытыр зыщхъэщыкIаращ; ар иужь къинарэ зэман зытекIуэда зэрыхъукIэрэй, функциял зэману щымытырщи, "а"рщ.

Джыр щыджым щыгъуэ, иджым, итым и къэрураш джыр. Иджым, итыгъуэм, ит хъуфым хэлъу щыт къэрураш джыри, иджыри, иджыр зыджри. Щиджыр иджы (о) мэхъур, иджар блэкIа мэхъур (а). Ауэ, джа хъуарэ утыку кIыхъар зэманыгъуэрэкIэ лэжыгъэ зилэ хъуараш, ар сыт щыгъуэй зэманыгъуэ зилэу щыIэ хъурщ.

Зы щыIэ гуэрыр зэрыджарэ утыку къызэрихъам къызэрыгуэкIрэ, мыувыIэу джырщи, зэрыджым къызэрыгуэкIкIэй, зэхъуэкIынуэрэ и щыIэкIэр кIуэдыжыну щытырщ; ар утыку кIыхъэрэ кIуэдыжыху, зы зэманыгъуэ IэнатIэкIэ (Iэ) лэжъэну щытырщ. "ЩыIэ" жыхуэтIэр зэрыщылэр зы зэманыгъуэ IэнатIэрщи, а зэманыгъуэрэкIэ мыувыIэу джыуэ зэрыщытым къызэрыгуэкIкIэй, зэхъуэкIрэ и щыIэкIэр кIуэдыжырщ. ЩыIэ хъуар мыувыIэу мэдждыр, зэрыджкIэрэй зохъуэкIыр.

ЩыIэр утыку кIыхъэрэ щыIэхукIэ, функциял зэманкIэрэ лэжыпхъэу щытщ. Зэман шабзэр сыт щыгъуэй къэхъуу щытщи, зэ щхъэ къэхъуар сыт щыгъуэй функциял зэманыгъуэм иджу щытщ. ЩыIэ хъуар сыт щыгъуэй джыуэ щытщи, иджым иту щытщ. А щыIэр джырэ зэхъуэкIыу щытми, ар зэрыджкIэрэу утыку кIыхъэну щытыр абы и зэхъуэкIыныгъэрщ. А щыIэр зэрыщылэ щыIэкIэм икIыжрэ, а щыIэкIэу щымылэж хъумэ, а щыIэкIэм и зэманыгъуэ IэнатIэр зэриухкIэрэу, утыку кIыхъэу щытыр аргуэрэу зы щыIэ гуэррэ зы щыIэкIэ зилэу щытырщ.

Аращи, блэкIарэ "а"м къыгъэлъагъуэу щыт зэманыгъуэр, итыпIэу зы иджым къызэрыгуэкIкIэ ит мыхъурэ мыджырщ. Ар зы зэман шабзэр зыщыджым имытырщ, щымыджырщ. Зы щыIэ хъуар щыIэху,

зэман шабзэр зытетрэ иджым иту джыуэ щытырщи, а зы зэман шабзэм ипэкIэ зэман шабзэу щытахэрщ "а" хьур. Мыхьумэ, щыIэр сыт щыгъуэй "Iэ"кIэ лажьэрщи, а зэманыгъуэ IэнатIэр функциял зэманыр зыхэлэжьыхуэ зы щыIпIэрщ; "Iэ"р зы зэманыгъуэкIэ функциялу щытырщ.

*

КъэрууфIэу джырэ иджыр (о) къызэрикIарэ щыджэм щыгъуэ, къызIэшIэкIауэ джыуэ щыт иджым (о) "у"р къыIэшIэкIрэ щыутIыпщым щыгъуэ, "у"р джым иджым къыщхьэщыкI щыхьум щыгъуэ, "у"р езырыж мэхьур, уэз мэхьур. "Эу"уэ щыт "о"р щыджрэ, "э" зэманыгъуэрэ зы IэнатIэу щыт "Iэ"р къыщыхьум щыгъуэ, "э"р зэхьуэкIрэ "Iэ"р утыку къыригъахьэрэ щыIэр къыщигъэхьум щыгъуэ, "у"р мэутIыпщыр. УтыIыпща ур функциял зэманыгъуэрэкIэ езырыжу къонэри уэз мэхьур.

Функциял зэманыгъуэрэ зэман шабзэр зэрыджкIэрэу иджыр къохьури, къэхьур зы зэманыгъуэ IэнатIэу лэжьыгъэ зиIэу щыт мэхьури, аращ "щыIэ" хьур. Зэман шабзэ (э) ужьыгъуэр (у) иджым (о) зэрыхэкIрэ зэрыщхьэщыкIкIэрэу мыджым мэунэтIыр; зыужьыгъуэр (у) езырыжу (зы) къонэри, уэз мэхьур.

БлэмкIауэ щытрэ, икIи иджым имытыжрэ икIыр, итыпIэ зымыIэжырщи, "о"м къыIэшIэкI "у"р джыпIэм имытыжырщ; джыпIэу щымытыр мыджырщ. Иджым, джыпIэм къыщхьэщыкIыу "у"р зыдэкIуэнур мыджырщи, ар иджыри щымыIэрщ. ЗыдэкIуэн щымыIэ "у"р езырыж мэхьур, зэманкIэрэ мэуэзыр.

Иджым икIыу уэзыр зыдынэсынй щыIэкъым. Езырыжу зыхэтыж "у"р, уэзыр зыдынэсыни щымыIэж! ЩымыIэмэ, зыдынэсыр езырыжырщ: Зыдынос, зыносыжри уэзыр мэс!...

Зызнэсыжу зызсыж уэзыр езым зысыжщ; ар езырыжщи, иджым имысыж, мыджэми нэмыс, зэрысри езырыжщ: Исым исыжу мэс.

Уэзыр мэс: Зысыр езырщ, зырисрэ зыдысыр езырыжщ, сыр езырыжщ: Уэзыр сыуэ(с) ису иту(о) мэс(с). Зыри щымыIэрэ мыджэм хуэкIуэ уэзыр -мо "иджы"ми хэмтыжу- езырыж хьурэ, зыдынэсри езырыжрэ, зынэсыжу сыж уэзым иджу щытыр езырыжщ, щыджэрэ "иджы"р езырыжщ. НытIэ нэгъуэщI зэрыщымыIэкIэ, бзэ хабзэмкIэ, езыр сыуэ иту (ису) сым и жыIэкIэр мырагъэнщ: "сос!".

Уэзыр сыжу итмэ, "сос"ыр къохьу. Уэзыр езырыжу мэс; уэзыр -и хэкIыпIэ закъуэу- мэс, уэзыр – и джыпхьэ закъуэу- мэс, уэзыр –иджри иджыри зыджкIэрэ- мэс, уэзыр –хуейрэ фIэфIу- мэс.

Иджым къыхэхьукIрэ мыджэж уэзыр, иджым хэмытыжу щыт уэзыр зынэсыжрэ зэрыскIэрэу мэджри, иджырщ джыр; щыджырщ иджри, иджыр мэджыр.

Езырыжрэ хуеижу джыр, езым зыхуеиж дыдэр зыджыр мафIэр; езыр фIыщ, зэрыджэр фIыщ, иджыр фIыщ. НытIэ, уэзыр зэрыскIэрэу мафIэр: Зысу зысыжрэ зэритыжу исыжыр мафIэр: "Сос"ыр мафIэри, зэрыщыфIэм къызэрыгуэкIкIэ утыку къыхьэу щытхэри фIыщ; "сос"ым къыхэкIхэр, "сосрыкъуэ"р фIыщ!

Уэзыр зэрыдж щыкIэр, езыр зэрсыжынкIэраш; уэзыр зэрыс щыкIэр "сос"раш; "сос"ыр мафIэр; фIэуэ щытым къыхэхьукIыр фIыщ. Исыр мэдж мафIэри къохьу; имысыр мыджэщи, мыхьурщ.

Мы къэтIуэтахэм Адыгэ IуэрыIуатэ лыхьужьыщIэхэр зэрыхэтыр гурыIуэгъуэщ. Ауэ, IуэрыIуатэрэ мифологиер ди Iуэхуу зэрыщымытыр гурыIуэгъуэнщи, зи гугъу тщыуэ щыт цIэхэр езырыжрэ зэрымыщIэрэкIэ, макъыр зэрызэпкъырытхым къыгъэхьуу щыт къэлэуэтапхьэхэм къыхэхуауэ щытхэрщ. Къыхэхуа дэнэ къэна, къэлэуэтапхьэу щытыр къэзгъэунэху Iуэхугъуэу утыку къыхьэхэщ Нарт лыхьужьыщIэхэр. Мы фIэщыгъэцIэхэр къызтехьукIар къэтIуатэу щыт "къэхьуныгъэ" Iуэхугъуэхэрщи, къэхьурэ хьууэ щыту кIуэм и IуэрыIуатэу щытхэщ езы лыхьужьыщIэхэр. IуэрыIуатэу жытIэми, ар

шыпсэрэ пцѳуэ шытхэркъым; козмикэрэ натуралым езэгърэ дэкѳуу шыт зы псэукѳэм къыгъэщѳауэ шыт мы Іуэрыѳуатэхэр, гъэщѳэгъуэнрэ гъуээзджэу къэхъуныгъэр къэзыѳуатэ архивхэрщ. Къэхъуныгъэ Іуэхугъуэр къэзыѳуатэу мыбдежым къытхуэунэхуарэ къытпыщѳэхуа Нарт лѳыхъужыщѳэхэр мыхэм хуэдэу шыт фѳэщыгъэщѳэхэрщ: Узэрымэс, Узэрымэдж; Ис, Имыс, Мысэ, Мыджэ; Сосрыкъуэ, ар къызхэхъукѳа "сос".

**

Хъугъуэ къэхъугъэу хъуар ужыгъуэкѳэрэщ къызэрыхъур. Хъугъуэрэ къэхъугъэ зилэу утыку кыхъам, итыпѳэ зыгъуэтам е щыѳэ хъуа сытми зауужьыр. Зимыужьу къэнам, нэгъуэщѳэ шыѳэгъуэ кыхоужыкѳыр. Псэ зыѳут сытми зауужь, зимыужыкѳу къанэр е зиужыгъуэ къэувыѳэр мэужыгъуэх мэгъуэжыых, мэгу; зиужыгъуауэ шыта гъуэм йохъжыр. Къэхъугъуэу хъуам къыздикѳыгъуэ е къыздиужыкѳам зэригъэзэжкѳэрэ, псэущхъэ шыѳэгъуэ зилэу щыѳэм, и зиужыгъуэм кыхэкѳыу шыт псэр мѳпсэхри мѳпсыщѳыжыр; и псыр мэщѳофыкѳыжри фыгъуэм хохъэр. Зымыужыж псэущхъэр мѳфыгъуэр.

Сытми зеужь, зызужыыр маѳѳэр; зымыужыыр мѳф, мѳфыгъуэр. Фыгъуэр ужьрэ зиужыгъуэкѳэрэ иужь къынэракъым; нэхъ зызужьу шытым иужь къынэракъым фыгъуэр; фыгъуэр мыужыырщ.

"у" Іэмалыгъуэмкѳэрэ зиужыгъуэр мэухуэр; "у" Іэмалыгъуэмкѳэ, езырыж хъурэ уэз зэрыхъукѳэрэу къэхъунур къохъу, уэщѳри мэухуэр. Нытѳэ, "у"р къэмыхъужу уэзыр мыджэтэмэ, сыт хъунт(?)... Сытри зэхэзэувыѳэнти мащѳэу зэ щхъэ зэрытынт. Танэ, уэщѳыр къэущѳеинти зызужьу шыту хъуам жьызыгъуэр къахуэкѳуэнт. Хъуауэ блэкѳауэ шытар къэхъужурэ къызтехъукѳауэ шыт и хъым хуэкѳуэжынт; "у"р пхэджу лэжъэнт... Псэущхъэхэр, жьы хъуауэ зэрилѳыкѳар къеузыжу щѳы фѳыщѳэм кыхэкѳыжынти, кѳуэ пэтрэ щѳалэрэ саби хъужурэ и анэм хэкѳхъэжынт... Нобэм елгытауэ, сытми и зэманыгъуэу зэрщыѳѳар пхэнджкѳэрэ джыжынт, къэджыжынт. Нобэ адыгэбзэ макъхэм къаджу шытхэр пхэнджыу ягъэзащѳэ хъунт. Кѳуэ пэтрэ –нобэ еплъыкѳэмкѳэ: "къэкѳуэж пэтрэ"-, ухуауэ шытыр ехыжынт, убзыхуар бзэхыжынти къызхэкѳам хэбзыщѳыхыжынт. Икѳэм икѳэжым, уэщѳэ бзэхыжыр зэхэужрэ зэхэгуэжурэ зэхэкѳауэ "у" е "къэу" къэмнэжыху зэрыщѳыкѳуфын хуэдизу щѳыкѳу хъужынти, зы щѳырхыу мыджэ мыпцѳэу къэнэжынт.

Зыужыгъуэ Іэмалыгъуэр дызэриѳэрэ "у" макъыр лъабжъэ зэрыхъукѳэрэ бзэм зэрхэтыр сыту фѳыт!

Іу...

Зыужыгъуэр къэзгъэлъагъуэрэ зыджу шыт "у" макъым утекъуэзэмэ, бгъэбгъуэзэмэ е ппѳытѳмэ зэхэкѳынур "Іу" макъращ. "Іу" макъыр зы "у" Іэнатѳэу къэѳурщ. Ар, "у" макъым и лимитацэу къэхъуарщи, "у"м къыгъэлъагъуэу шыт ужыгъуэм и зы Іэнатѳэрщ.

Зызужыыр е ужьу шытыр къэбгъэувыѳѳыны кыщѳѳѳынкъым; ауэ, зэрыужыым зетауэ дэщѳыгъу пѳлгытэу зыужыпэм уѳутыфынщ. Ар щыхъукѳэ, ужыпэм ущиткѳэ, плъагъунур е зыхэкѳѳѳыны шытыр зызужьу шытым ипѳращ. Ужыгъуэм ипѳэ уитрэ зызужыыр зэрыужь щѳыкѳэр, абы иужь къыригъанэр щомлъагъуфым шыгъуэ, уэркѳэ зыужыгъуэшхуэ лъэпкъ шыѳѳѳынкъым. Е, зызужыым зызэриужьу зэрщытрэ ищѳлахэр, иужь къыригъэнауэ шытхэр икѳэ нэс умлъагъумэ; зызужыым иужь къыригъанэу шыт псори умлгытэу, ипѳэ иту ужь мащѳэ закъуэр гулгытэ пщѳымэ, а тѳэкѳуращ "Іу"

хьунур. Е, зыужьу шытым ипэ уиту, упэрытрэ утепльапхэа шыхьум шыгъуэ, абы утелэбапхэа кыпхуэхьуу шыт ужьыпэраш "Iy" хьур.

Ар икIи, зыужьу шытым иужьыдэу кьэхьу зыужьыкIэ IэнатIэраш, ужьым икIэраш. Зы зыужьу Iуэхугъуэм иужьыкIэ укIэлыплъыжмэ е и кIэм ущыту уеплэмэ, зыужьыгъуэ хьууэ шытым зызтеужьу шыт лъэныкьуэраш и кIэ кыпхуэхьур. "У" макъым игъэзащIэу шытым и зы лъэныкьуэ пэлъытэ хьууэ шыт "Iy" макъым игъэзащIэ мыхьэнэхэр кызырэыхьу щIыкIэхэр кызыхэкIыр мыхэраш.

НытIэ, "Iy"р зыужьым зиужьыпэу кьэхьу лъэныкьуэраш; ар ужьыгъуэ хьу лъэ псорикIкьым, и "Iупэ" е ипэ ит лъэ ныкьуэраш: ар зыужьыгъуэ хьум и гущIы"Iy"щ. Ар, зыужьыгъуэр шыщылажьэу е щылэжьэфу шыт лъэныкьуэрщ: "Iy"р, лэжьэф жьэрщ. "Iy"р ужьыгъуэм хэту шыт и зы гъунэ IэнатIэш; ар зы ужьыгъуэм и гъунапкьэ зэрыхьукIэрэи, зыужьыгъуэр зыхьумэфыну шыт и зы лъэныкьуэраш: зыужьыгъуэм мэ"Iy" хуэхьуфрэ зыхьумэр араш. "Iy"р иужьыдэу ужьа хьуа тIэкIурщ; ужьыгъуэм кIэ хуэхьуфынураш; ужьыгъуэм и кIэ хьуну шытырщ: Зыужьыгъуэр "Iузых"рэ "зыIуужьыхь"ырщ; зыужьыгъуэр "IузпIэжыф"рэ зыхьур араш.

Ар, ужьыгъуэ зиIэм и хыхьэпIэрэ и "Iy"хьэпIэ хьураш: УжьыпIэрэ ужьыгъуэбжэр зыIузых е зыIузпIэжыфу шыт "Iy"нкIыбзэр араш зыхуэзэфIэкIыр. Зыужьыгъуэр зы лэжьыгъуэ е зы джыгъуэу, абы иджрэ кыкIыр гурыIуэгъуэ зыщIрэ, нахуэрэ "IупщI"у "наIуэ" зыщIыр араш зыгъэзащIэр.

"Iy"р "у"м и хыхьэпIэрэ и хэкIыпIэ IэнатIэрщ; икIи, а "у"м и дэтхэнэ зы щIыпIэ IэнатIэрщ.. "У"р зы функцэу шытрамэ, "Iy"р, а функцэм и лимитацэ хьуауэ шытырщ, и зы IэнатIэрщ. А IэнатIэри, ординат зэхьуэкIыныгъэрэ кIуэтэгъуэу шыт зы зэманьгъуэ IэнатIэмпрэ (Iэ), абы елытарэ кызырэыгуэкIкIэ ухуэу шыт зы "и" IэнатIэм зэдаухуэу шыт зы функцэ IэнатIэрщ.

*

"У"м кыгъэхьурэ "у" лъэныкьуэу шыт "Iy"р, "у"м и хыхьэпIэй и хэкIыпIэй зыгъэзащIэу зы макъщ. Адыгэбзэ хабзэм кызырэдыгъэлыагъуэщи, зы макъ е зы псалъэм ипэ кышыпыхьэкIэ, кыкIэлыкIуэу шытхэм -"Iy"м иджу шытым зэрелъытакIэрэу- я джыпхьэхэр мэгъэзащIэр; кIэух шыхьум шыгъуэй, "Iy"р а псалъэ е макъым иджым глагол хуохьури, ахэр -"Iy"р зэрыджкIэрэ- зыдэкIуапхьэхэм макIуэхэр. ИпщэкIэ "Iy" макъым игъэзащIэу кытIуа мыхьэнэ нэгъуэщIыгъуэхэр, гурыIуэгъуэщи, "Iy"р псалъэпэ шыхьум шыгъуэй мэлэжьэр.

Жьэуэ шыт "Iy"р лъабжэ зэрыхьукIэрэу кьэхьуу шыт щапхьэхэрщ мыхэр: «Iуэн, кьэIуэтэн, IуэрыIуатэ, Iушэ (зи Iу е зи жьэ ешэкIа пэлъытэ), Iущ (жьэрэIурагъ хэмылгу Iуэр; акъылыфIэ; зэгущу псалъэр)...».

Зы гуэрым и пэрэ е и Iупэм, и хыхьэпIэрэ и щIэхьэпIэм теухуауэ кьэхьу псалъэ щапхьэхэрщ мыхэр: «Iутын, Iусын, Iужын, IукIын, IукIэн, Iухын, Iухьэн, Iунэн, IупIэн, Iуз хьун, IущIэн, Iунэ, гъущIунэ, IумпIэ...».

"Iy"р кIэух шыхьукIэй, зи гугъу тщIа мыхьэнэхэр мэлэжьэр: "КьэIун, гъэIун, щэIун" хуэдэхэр жьэм кыбыжэдэкI макъ мыхьэнэ зиIэ хьу Iуэнхэрщ; икIи кьэIу макъу, икIий зы дыхьэпIэ е зы щIыхьэпIэрэ зы хыхьэпIэ кьэзгъэлыагъуэу гурыIуэгъуэ хьуфхэри шыIэш: «ДэIун е дэIуэн, щIэIун, хэIун, иIун е иIуэн, кыIун е кыIуэн...».

Мыбыхэм хуэдэу кырыIуэу шытыр зэхэхупхэа мыхьурэ мынаIуэ дыдэу шыт псалъэхэр шыIэш: «НаIуэ (нэ хьуа Iуэ: кызыхэкIыр е кызытехьукIыр зыхэпхьыхьэрэ зыхэпщIапхьэ хьур; нахуэр е IупщI хьур); IупщI (кьэIурэ зэхэпхьэ пэлъытэ пфIэшIыр е уи пэ ит пэлъытэу ухыхьэпхьэ хьур)...».

Нэрылгагъуши, "Iy" макъым иджхэр "y"м елытауэ къэхъу Iуэхугъуэхэрщ; ар щыхъукIэй, зы "Iy" макъыр дэнкIэй хырет, ипщэкIэ "Iy"р кызырыхъуф Iэмалыгъуэхэм елытауэ мэджыр. Адыгэбзэм и хабзэм тету шылажьэкIэй, кызырсэбэпыжым елытауэ къэхъу псалъэ мыхъэнэхэм дыщеплыжкIэ, нэгъуэщI мыхъэнэхэр идж кытфIэщIми, иджыр зыщ: "Iy".

О...

"О" макъыр иужь дьдэу къэхъуауэ адыгэбзэм хэту щыт макъхэм ящыщ; икIи, ар иужьрейуэ къэхъуа макъ Iуэру жыIэпхъэщ. Ар кызырыхъуари, псэлъэкум итрэ, ит зэманыгъуэр къэзыгъэлыагъуэу щыт "эу" макъ зэгухъэхэр псынщIэрыпсалъэу кыщыIум шыгъуэу жыIэпхъэщ. "О"р кызырыхъуарэ кызытехъукIауэ жыхуэтIа макъхэм зэдадж Iуэхгъуэ дьдэу къэсэбэпу хэтщ адыгэбзэм. Ар икIи, кызырыхъуам хуэдэжу, кызыщыIур псэлъэкурщи, зы псалъэрэ макъым ипэрэ икIэм кыпыхъэркъым; ар кызытехъукIа макъхэм (эу) хуэдэжщи, щхъэжу зы мыхъэнэ утыку кырылхъэркъыми, щхъэжуй къэсэбэпыркъым. "О"р "эу" макъхэр зэхэжауэ кыщыIум шыгъуэ утыку кыхъэу щыт зы эффектив макъщ.

Зэманыгъуэ (э) ужьыгъуэу (у) щытыр "эу" макъырщи, ар псынщIэрыIуэу кыщыIуаIуэм шыгъуэ къэхъур "о" макъырщ. "Эу" макъхэм дэтхэнэ зыр щхъэжу кыIуэн хуэмейрэ, зэуэ къэхъуу зы Iуэхугъуэ пэлытэу зэхэжарэ лиезон жыхуаIэм хуэдэу кыпIуэмэ, къэхъунур "о" макъырщ. А макъытIым кыраIуэу щыт зэманыгъуэ ужьыгъуэу псынщIэу джырэ блэкIыпхъэу щытыр, псынщIэу зэрыблэкIым езэгъуу кыIупхъэ щыхъукIэ къэхъурщ "о"ри, ар зы ит зэманыгъуэрщ, иджы зэманыгъуэрщ.

"О"р кърэууфIэу зы макъщ, макъзешэщ; кIэух зыхуэхъу макъдэкIуашэхэр лъэщрэ зьдэщытыр из ещIыр; абы зэришэ макъыр итыпIэм ирешэри, ит ещIыр. Ар зьдэщыIэм лъэщыгъэр щыIэщ. Ар кыщыхъум шыгъуэ инрэ лъэщ хъууэ макIуэр; абы иджыр, Грис тхыпкыкIэ омега (Ω) жыхуаIэм иджым хуэдэщ; ар музыкэ термину *рондо* жыхуаIэм хуэдэу мэджыр.

Натурал рефлексу "оо!" щыжаIэм шыгъуэй, абы кырагъэкIыр ипщэкIэ утыку кызыритлхъэ мыхъэнэхэм дэкIу гуэрхэращ. "О" макъыр щызэхэпхым шыгъуэ, зы кърэууфIэ гуэр утыку кызырихъэр гурыIуэгъуэ пхуэхъуу аращ; ар натуралу кыщыраIуэри мыпхуэдэу зы гуэр кызырыхъуаращ. Ауэ, жьпIэ хъунуш, а къэхъур ит зэманыгъуэу къэхъуу щытрэ, зы гъэщIэгъуэн гуэррэ кърэууфIэ гуэрыр щалъагъум шыгъуэ "о" макъыр кыраIуэу: "Сыту гъэщIэгъуэн, сыту ин, сыту лъэщ" хуэдэу е зыпэмыплъэ гуэр кызырэхъуа е зэралъэгъуар зэрагъэщIагъуэр наIуэ зыщI макъуу кыраIуэр.

"О" макъым адыгэбзэм хигъээщIыхъхэри, зы гугъу тщIауэ щыт Iуэхугъуэхэрщ. Ар, зы глаголыр ит зэману шылажьэкIэ къосэбэпыр. Ит зэманкIэ лажъэу щыт глаголым кыпыхъэу щыт цIэпапщIэ прэфиксым кыкIэлъыкIуэу -нэгъуэщI прэфикс иIэмэ ахэри хэтыжу- "о" макъыр кьоIури, псалъэр ит зэману егъэлажьэр (сокIуэ, сыкьокIуэ,...).

"О"р итырщ, зытыпIэр из зыщIырщ, кIуэ пэтрэ лъэщрэ ин хъуурэ ипIэм имзэгъэжу икIрэ зыужьыпIэ ихъэфынырщ; зыужьыгъуэр зыхэлърэ кызхэкIырщ. Зыужьыным и Iэмалыгъуэр ит зэманым кыщэжъэми, мы къэжъэр къэкIуэну зэманым и лъабжъэрэ и итыпIэ хъуурэ, къэкIуэну зэманым хуэкIуэу зы Iуэхугъуэрщ. "О" макъымрэ "у" макъыр натуралрэ фонетикэу зэщхъщ; икIи, "о"р "эу"ым кызыригъэхъуар гурыIуэгъуэ хъуагъэнщи, абы "у" макъ Iэмалыгъуэр зэрыхэтри гурыIуэгъуэщ.

КъэкIуэну зэманым (у) зы итыпIэ (о) щигъуэтрэ, къэкIуэу къэблэгъар джыуэ щыт щыхъуаращ "о"ри, "о"р бзэм хэту кызырысэбэпри, ит зэманрэ кърэуууфIэу щытыр кыигъэлыагъууш. Ар кърэуууфIэу зэрыщытым кызырыгуэкIкIэй, джыуэ щытыр щыджырщи, ари "иджы"рщ. "О"р, глаголыр ит зэману

кьэзыгьэлыагьуэрщ. Ар "эу" макъ зэхэт зэрыхьуклэрэу функциял ужьыгьуаплэрщи, арагьэнщ, ит зэманклэрэ джыуэ щытым зыужыгьуэ (у) кьызэрытехьуклэрэ кьыщлэхьэклри.

Дауй ирехьу, щылэр зэманклэрэу (лэ) щылэщ, щылэр зэманьгьуэ зилэрщ; щылэ мыхьэнэу зы макьыр зэманклэрэ (э) лэжьэхьуклэй ит зэману (о) джынуш, кьэклуэнуми (у) итыплэ игьуэтынущ; итыгьуэр зыгьэклуэдри блэкла (а) хьунущ, щыла хьунущ. "О"р кьызэриклмэ "у" мэхьур, блэклмэ "а" мэхьур.

"О" макьыр нэхь Iупщлыу Кьэбэрдей жьэрыпсалъэхэм хэт хьуауэ щытщ; икли, "о" макьыр кьэбэрдейбзэм кьыгьэхьуауэ жылэпхьэщ. Адыгэбзэ архивым ухэплъэу щытмэ, "о" макьыр кьэбэрдейбзэм кьызэрыхьукла щхьэусыгьуэрэ гьуэгур гурылуэгьуэ мэхьуфыр.

Зы шапхьэу "клуэн" глаголым и ит зэманьгьуэ лэжьэклэр кьатштэмэ, адыгэбзэ жьэрыпсалъэхэм ар кьызэралуэ щыклэр "сэклуэ, сэйклуэ, сэиклуэ, секлуэ, сэуклуэ, соклуэ" хуэдэу жылэпхьэщ. Мы жылэклэ псори зэхуэдэу адыгэбзэщ; икли, кьалуатэхэр макъ мыхьэнэ лъэныкьуэклэ зэхуэдэу адыгэбзэ Iэмалыгьуэм кьытохьуклыр.

Адыгэбзэр макьклэ зэрзетеувэрэ зэрыхуэ щыклэр макъ зэклэлъхьэужьыклэраши, ипэ ит макьыр пашэщ. Ипщэклэ кьэтхьа шапхьэхэр зэпкьырытхэр деджэмэ кьагьэхьуу щыт мыхьэнэр мыпхуэдэу жылэпхьэнщ: «"Сэклуэ"м жилэр араши, "сэ"м зэрелъытарэ кьызэрыгуэклэ "клуэ"н Iуэхугьуэр зэрыхуэрщ; нэгьуэщлыу жыплэмэ, "клуэ"р "сэ"раш, клуэн Iуэхугьуэр кьызпкьырыклэрэ зылэжьыр "сэ"раш. "Сэйклуэ" псалъэм иджым уеплэмэ, "сэ"м зэрехьэлларэклэ (й) "клуэ"н Iуэхугьуэр утыку кьохьэр. "Секлуэ" псалъэми жилэр ардыдэрщ. "Сэйклуэ"м жилэри, "сэйклуэ"м жилэм хуэдэщ; "сэ" "клуэ"ным зэрехьэлларэклэ (и) утыку кьыхьэу щыт Iуэхугьуэрщ; ар нэгьуэщлыу жыплэмэ, "сэ"раш Iуэхур кьызпкьырыклри, "и" лъэныкьуэу джыуэ щытыр "клуэ"н Iуэхугьуэрщ. "Сэуклуэ" псалъэм жилэри мыбы ещхьши, "сэ"м зыужьыгьуэу (у) кьилэжьу щытыр "клуэ"н Iуэхугьуэрщ. Мы иужьрей жылэклэм "соклуэ" псалъэр кьытехьуклыу жылэпхьэщ».

Нэрылыагьуши, "соклуэ" псалъэраш Кьэбэрдей жылэклэ хьууэ щытыр; араш "о" макъ зыхэтри. Мы адыгэбзэ зыужьыгьуэрэ зэщхьэщыкьлыныгьэми зэригьэлыагьуэраши, "...эу" макьхэр псынщлэу кьыщиплуэм щыгьуэ, клуэ пэтрэ, "о" макьыу кьызэрлунар гурылуэгьуэнщ. "Сэуклуэ" псалъэм жилэр "сэ-у-клуэ" зэхэлъ мыхьэнэхэрщи, зыужьыгьуэр кьызпэщыту мыблэклэрэ лажьэу щытыр ит зэманьгьуэрщ.

Ит зэманьгьуэу джыплэу щытрэ иджыр псынщлэрылажьэрщ, икли кьэрууфлэрщи, "эу" макьхэр псынщлэрэ кьэрууфлэу кьыщиплуэм щыгьуэ кьэхьур зы макьыщлэу лъытапхьэмэ, ар "о" хьунщ.

*

"О" макьыр "эу" макьым кьызэрытехьуклар гурылуэгьуэщи, ар кьызэрыхьуарэ кьырилуэми хуэдэжу, бзэм щыхэсэбэпыхь щыплэхэри хэмыгьуэщауэ нахуэу щытщ. Абы иджрэ кьыгьэлыагьуэр ит зэманьгьуэрщи, абдежыр иджырщ; иджыр, кьэрууфлэу джырэ щылэр кьыздэхьу щыплэрщ. Мыпхуэдэ Iуэхугьуэр игьэзашлэу жылэпхьэщ, Адыгэ лъэпкь унэгьуэцлэ гуэрхэми щыхэтым щыгьуэ "о" макьым.

Пщыр адыгэбзэм зэрилъытэрэ кьызэрырилуэ щыклэр, ар шапхьэрэ ит зэрыхьурщи, унафэри кьызпкьырыкьлыу зы кьэрууфлэрщ. Ар цыхубэм ейрэ, и иту илътэрищи, Адыгэм пщы хьуа унэгьуэцлэхэри кьызэрырилуэр бзэрэ хабзэ зэтеувэм кьызэрыгуэклэрщ. Мы хабзэрэ бзэ зэтеувэклэм кьызэрыгуэклэ, иужьрей лъэхьанэхэм пщы унэгьуэцлэхэм "о" макьыр хыхьауэ зэрыщытыр гурылуэгьуэщ.

Икли, мыпхуэдэу пщы унэгьуэцлэхэр утыку кьыщыхьар, "о"р зы макьыу утыку кьыхьарэ зэрыхьун хьуа нэужьрауэ зэрыщытыр гурылуэгьуэщ. Тлэ, пщыр зы кьуэжэпщ ирехьу е зы жылагьуэрэ

лѣпкѣ псом и пщыуэ щырет, ар пщыуэ зылъытѣ Адыгѣм и бзэрэ и хабзѣм кызырыгуэкIкIѣ, иту кырилуагъэнщ.

"Е" макъым щыгъуэ и гугъу зэрытщIам хуэдэнщи, адыгѣбзѣм "ей" системэр зэрылажѣ щIыкIѣм кызырыгуэкIкIѣ, итрѣ шапхъуэ щыт пщыр зэрилъытар цIыхубѣм ейуэщ. Апщыгъуэм, Адыгѣм пщы унѣгъуэцIэхэри зэрыфIища щIыкIѣр, цIыхубѣм ейуэ е цIыхубѣм кыыхѣхъукIарэ и къуэу, е цIыхубѣр зѣджѣу зэрыщытар кыыхошчыжыр. Ауэ, иужькIѣ къѣхъуауэ щыт хабзэрэ псэукIѣ зѣхъуэкIыныгъѣхѣм кызырыгуэкIрѣ, бзѣ Iѣмалыгъуэри кызырысѣбпкIѣрѣу, *традицѣу* пщы хъуауэ щыт унѣгъуэцIэхэр "о" макъ IѣмалыгъуэрэкIѣ кырилуэу щIидзагъэнщ.

ЗэржаIѣращи, зы *традицѣр* кызырыхъуэ зѣманыгъуэр, зы Iуэхугъуэр зѣрахабзѣкIѣрѣ *гѣнѣрацѣу* пщы блѣкIарѣ, а Iуэхугъуэр еплIанѣм щыгъуэи къѣкIуэкIыу щыщытыжым щыгъуэращ. Ар щыхъукIѣ, лѣпкѣым и пщыуэ щытхѣм я унѣгъуэцIѣм "о"р щыхыхъэри лѣэкъуищ нѣужьым щыгъуэрауэ кыщIѣкIынщ.

ТIанѣ, "къуэ" жыхуиIѣм зи гугъу ищIыр зы адѣрщи, ар зы нѣрыбгѣщ. ИкIи, ипщѣкIѣ цIыхубѣм кыыхѣхъукIарэ и къуэрѣ абы ей мыхъуу, щхъѣжу зы нѣрыбгѣм и фIѣщыгъѣцIѣм кытѣхъукIауэ унѣгъуэцIѣ фIѣщын хабзѣр иужькIѣ къѣжѣагъэнщ, псэукIѣрѣ хабзѣ зѣхъуэкIыныгъѣм кызырихъкIѣрѣу. Ар зы нѣрыбгѣу щытми, зы унѣгъуэцIѣу щытауэ щытми, "къуэ" кIѣухыр кызырыпыхъэрэкIѣ унѣгъуэцIѣ щIѣ хабзѣр къѣжѣауэ жыIѣпхъѣщ. ТIѣ, мыпхуэдѣу унѣгъуэцIѣ щIѣр кызтѣхъукIыр зы лыщIѣу щытми е зы унѣгъуэцIѣу щытами, цIыхубѣм пщыуэ илъытам е тепщѣу тет кыыхуѣхъуам и унѣгъуэцIѣм "о"р бзѣ хабзѣу хѣт зѣрыхъуар гурылуэгъуэщ.

Аращи, зы лѣпкѣым зы цIыхур пщыуэ зэрилъытарѣ, а унагъуэри пщы унагъуэу кызырѣкIуэкIыр лѣэкъуищым блѣкIа нѣужьым, зы традициял Iуэхугъуэщ утыку кыихъѣр. ТIѣ, а унагъуэм кыщIѣхъукIхѣм пщыр къазѣрыхѣхъукIынур традициялу къѣлуѣтапхъѣ щыхъукIѣ, адыгѣбзѣм а унѣгъуэцIѣр ит зѣманыгъуэу кылуѣтапхъѣ мѣхъур. Мыпхуэдѣ зы псалъѣр зѣрызѣтеувѣну щIыкIѣри адыгѣбзѣмкIѣ нахуэу щытщ: «А унѣгъуэцIѣщIѣр кызтѣхъукIауэ щыт унѣгъуэцIѣр е "лѣщѣ"р (Къан) ит (пщы) хъуаращи, абы "о" макъыр кыкIѣлъыкIуэмѣ (Къѣн-о...), абы и итыгъуэр къѣхъунщ; а итыгъуэм кыщIѣхъукIхѣр (къуэ) "о" макъым кыкIѣлъыкIуѣжынщи (Къѣн-о-къуэ) фIѣщыгъѣцIѣр утыку кыихъѣнщ. ТIѣ, а итыгъуэм (Къѣн-о...) кыыхѣхъукIыу (къуэ) щытхѣм, а итыгъуэм и лѣжѣэкIѣр (глагол) зѣралѣкIѣрѣу зы фIѣщыгъѣцIѣр (Къѣнокъуэ) утыку кыихъѣнщ. Мыбдежым гурылуэгъуэщи, "къуэ" кIѣухыр глагол хъурщ; ар щыхъукIѣ, зи кIѣух псалъѣм кызырыгуэкIкIѣ, макъуэр; иту (о) лѣжѣэр (глагол) "къуэ" мѣхъур, мокъуэр».

Мы къѣхъукIѣм кызырыгуэкIкIѣ къѣхъуу щытщ мыпхуэдѣ шапхъѣхѣр: Хѣтыкъуощокъуэ; Елтѣрокъуэ, Бгъѣжънокъуэ....

ТIанѣ, мыри пыщапхъѣщ: «ИпщѣкIѣ "о" макъым игъѣзащIѣм кызырыгуэкIкIѣ, традициялу пщыуэ цIыхубѣм яхѣту щыт хъуахѣм я лѣкъуацIѣр зѣрыхуам и гугъу тщIауэ щытщ. Ауэ, мыпхуэдѣу *административ* лѣѣныкъуэу щымытми, щIѣныгъѣрѣ фIѣщхъуныгъѣ хуэдѣ лѣѣныкъуѣхѣмкIѣи лѣпкѣым щхъѣпѣрѣ пашѣ хуѣхъуарѣ, традициялу ит хъуауэ щыт унѣгъуэцIѣхѣри "о" макъым и къѣлѣнкIѣрѣ утыку кыихѣапхъѣщ. ТIѣ, традициялу зы унагъуэр "мѣгъу, тхъѣгурмагъуэ, гъубж" хуэдѣ IуэхугъуѣхѣмкIѣ лѣпкѣым тхъѣмадѣу илъытауэ щытмѣ, ахѣм я унѣгъуэцIѣми "о" макъыр хѣтынщ. Мы жытIѣхѣм гулъытѣ ухуѣзыщIыну унѣгъуэцIѣ зилѣхѣр хѣтщ Адыгѣ унагъуѣхѣм».

*

"О" макъыр зы макъыщIѣу къошъур; икIи, кызтѣхъукIѣри "ѣу" макъхѣрщи, игъѣзащIѣу щыт Iуэхугъуэр гурылуэгъуэщ. Ар щыхъукIѣи, "о"р щхъѣжу къѣсѣбпкѣым; "ѣу" макъхѣм игъуэ

кыыщыхъум шыгъуэ зэдаджырщ "о" макъу джыуэ шытри, щхъэжу зы Iуэхугъуэ щхъэхуэ иджыркъым. Ар (о) "эу" макъхэм къатехъуклауэ щыт зы макъ эффективырщи, щхъэжу къэсэбэпыркъым "о" макъыр; икIи, зы псалъэм ипэи кыпыхъэркъым. Абы зы Iуэхур ит зэманыгъуэу утыку кызызыхъэраш кыигъэлыагъуэри, "зэманыгъуэ (э)"рэ "зыужыгъуэ (у)" хъураш лъэщрэ псынщIэрылажъуэ иджыр. "Иджы" жыхуэтIэр псынщIэу блэкIыу зы зэманыгъуэрщи, "о" макъыр псынщIэрыпсалъэу утыку кызызыхъари игъуэдждэу щытщ.

"О" макъыр "эу" макъхэм къазэртехъукларэ къэлэну иджри гурыIуэгъуэ хъуаш. Къэлэну игъэзащIэр гурыIуэгъуэ щыхъукIэй, дэтхэнэ зы "эу" макъри "о" зэрымышхунрэ хъун зэрыхуэмейр гурыIуэгъуэнщ. Дэтхэнэ зы щIыпIэм шыплъагъуэ "эу" е "уэу" макъхэр ирехъу, "Iуэ" макъыр ирехъу, псынщIэу кыщищIуэм шыгъуэ "о" макъ пэлъытэу къээрыIунур гурыIуэгъуэнщ; ауэ, ахэр зи гугъу тщIа "о"м игъэзащIэр щимыгъэзащIэм шыгъуэ, шыуагъэкIэ "о" макъу тхын хуейкъым. Псалъэм папщIэ, "Iуэху" псалъэри псынщIэу кыщищIуэм шыгъуэ "Iоху" хуэдэу къэлунщ; ар щхъэ, апхуэдэу тхын хуейкъым. Мыр зэхэмгъээрыхъарэ гулътэ зэрыхуащIарэкIэу зэратхами пщIэ хуэщIыпхъэщ.

Ауэ, дауи ирехъу, зы макъыр е зы псалъэр утыку кыхъа нэужь, мыхъэнэрэ кызызыхъэбэным кызызыхъуэкIлэрэу нэгъуэщI гъуэгухэри мэхуэр; нэгъуэщIыгъуэ къэсэбэпыкIэмкIэ нэгъуэщI мыхъэнэхэри мэхуэр. Макъыр зы макъыщIэу щытми, утыку кыхъарэ къэсэбэпу щIидзамэ, а макъым игъэзащIэу щытхэм кызызыхъуэкIлэрэ, бзэ лэжъэкIэу утыку ит хабзэр зэрылажъэ щIыкIэу, утыку кыырилъхъэ мыхъэнэр кIуэ пэтрэ куэд хъуэу щIидзэнщ. Ауэ, абы и лъабжъэр имыгъэкIуэдауэ щытмэ, мыхъэнэу утыку кыхъэхэр кызызыхъуэ щхъэусыгъуэри нахуэу щытынщ. Мыбы хуэдэнщ, адыгэбзэу щытмэ, "фо" псалъэри утыку кызызыхъар: Ар "фэ зыгъэужь" мыхъэнэ зиIэу, "фэу"уэ кыщIэкIынщ.

ТIанэ, адыгэбзэ гуэрхэм "Сэусырыкъуэ е Саусырыкъуэ" фIэщыгъэцIэр Къэбэрдейм кызызыхъуэри "Сосрыкъуэ"уши, мы фIэщыгъэцIэу щыт псалъэ кIуэцIым "о" макъым хигъээзщIыхъу щыт мыхъэнэри "эу" макъым иджу щыт ит зэманыгъуэрагъэнщ. ИкIи, "сосрыкъуэ" псалъэр кызызыхъуа щIыкIэм и гугъуэ зэрытщIам шыгъуазэ ущыхуэхъум шыгъуэ, ари "о" макъыр зыхэт зэрыхъукIлэрэу, гъуээдждэу зэтеувауэ зы псалъэу жылэпхъэщ.

Нобэ, Къэбэрдей псалъэкIлэрауэ жылэпхъэщ "о" макъыр нэхъыбэу кызызыхъуэклар. Ауэ, Адыгей тхэкIэм ар куэдэу къегъэсэбэпыр; ауэ, кызызыхъуэсэбэпыр "о" макъ къэхъукIэм езэгъыу жылэпхъэкъым. Ар щыхъукIэй, зы IуэхугъуэфIыу лъытапхъэркъым.

Адыгэбзэм "о" макъкIэ къэлэу хъуауэ шапхъэхэр куэдэу жылэпхъэнкъым. ИкIи, "о" макъыр кызызыхъуэкларэ, абы игъэзащIэу щытхэри гурыIуэгъуэщи, дэтхэнэ зы щIыпIэм зэкIэлъхъэужьу щыт "эу"р "о"уэ кызызыхъуэм и гугъуэи тщIащ. Ауэ, зы псалъэр бзэм щыземыкIуэж щыхъурэ, абы кыкIри кIуэ пэтрэ хэгъуэщэжу щIидзэмэ, а псалъэм и макъхэри зэхъуэкIыфынщи, пэжу къэмыIужу щIидзэнщ.

Мыбы и шапхъэхэм ящыщ, "фIэхъус апщи" псалъэр "фIохъус" е "Iохъус"кIэ кызызыхъуэри; мыбы хуэдэщ икIи, "фIэхъусыж" псалъэр "Iохъусыж"у кызызыхъуэри. "ФIэхъус" псалъэм кыкIыр мынэлужрэ, ар зэрызекIуэр машIэ хъуэу щIидзэмэ, абы и къэлукIэми зыхъуэжынщи, ипщэкIэ кызызыхъуэгъэлыагъуам хуэдэ хъунщ. Ауэ, ар зырахым хужалэу щытыр "фIэхъус апщи" е "фIэхъусыж" хуэдэу шытагъэнщ икIи; ар щыхъукIэй, псалъэм хэту "о" макъыр кызызыхъуэнур нэхъ тынш хъунщ.

Мыбы хуэдэу жылэпхъэщ, "бэ ухъу апщи" псалъэри "бохъу апщи"уэ кыыралэу зэрыхъуар. ГурыIуэгъуэщи, мы псалъэхэр зэрызыхъуэхъым кызызыхъуэкIлэ, нобэ фIыдыдэу къазэрыгурымыIуэм папщIэ, а псалъэрэ макъхэри тыншу зохъуэкIыфыр.

Араши тІә, мы иужьрей шапхъэхэм кызырыдагъэлыагъуэм шыгъуазэ ушыхуэхъум шыгъуэ, "о"р "эу"рэ нэгъуэщІ макъхэм фонетикэу къазэрытехъукІыфым кызырыгуэкІкІә къэсэбэпу щІидзауэ жыІәпхъэрши, мыри адыгэбзэмкІә зы фІыгъуэркъым.

"О" макъ хъуауэ щыт шапхъэхэр мащІә щхъэ, мы къэдгъэлыгъуахэм и закъуэу щыткъым. "ЛІәу" псалъэр нобэ "лІо"уэ кыраІуэри ятхыр; "кэу, чэу" псалъэр "ко, чо"уэ кыраІуэр; "къэум" е "къаум"ыр "къом"у кыритІуэ хъуащ; "бэу"р "бо"щ кызыритІуэр; "Іуэу"р "Іо"уэ кыдоІуэр.

"О" макъыр кызырыхъур гурыІуэгъуэу щытши, ар зэрыщытым хуэдэу къэгъэсэбэпын хуейщ. Абы папщІәй, ар кызырыхъуар гурыІуэгъуэ яхуэщІын хуейуэ щытщ адыгэбзэр къэзыпсэлъ цІыхубэм. Мыхъумэ, дэтхэнэ зы макъ зэгухъуэу щытыр псынщІэрыджэу "о" макъыу кыІуапхъэр утыку кыихъэнщи, "эу"уэ къэхъуарэ утыку ит "о" макъ мыхъэнэр хэкІуэдэжынщ.

Мыпхуэдэу, макъ мыхъэнэр зэрилъабжьэрэкІәу адыгэбзэм ухэплыхъу щытмэ, макъхэм нэгъуэщІ макъ кызырагъэхъуфыр, икІи, макъхэм яджыр зэраджкІэрэу бзэ кІуэщІым кызырысэбэпын зэрелытарэкІәу нэгъуэщІ мыхъэнэхэри ягъэзэщІәфу зэрщІидзэр болъагъур. Мыри адыгэбзэр зэрылхуэрым и зы шапхъэу кыщІәкІынщ; абы жъэрыпсалъэрэ диялекту иджыри куэд кыильхупхъэнщ. Аргуэрэу пыщапхъэщ: Адыгэбзэм зы макъыр кызырыхъу щІыкІәри хыболъагъуэр!

ЕЩАНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ МАКЪ ЩЭХУХЭР

«С, Ц, Ц, З, ДЗ» МАКЪХЭР

С...

Адыгэбзэм хэт макъ щэхухэм я нэхъ гугъуу гурыІуэгъуэ хъуну зы макъращ "сы" макъыр. Ауэ, ар бзэм куэдэу кыыхэсэбэпыхъуу зы макъщ; икІи, игъэзашІэхэм уеплъмэ, дэнкІәй лэжыгъэ зыгъуэту зы макъырщ. Ар лэжыакІуэу зы макъырщ, къэхъуу щыт дэтхэнэ зы гуэррэ, гурыІуэгъуэ хъуну щыт гуэрыр утыку кызырихъэнури абы и Іэмалыгъуэу жыІәпхъэщ.

Зэман ужыгъуэу щытым кызырыгуэкІкІә утыку кыихъуэу щыт дэтхэнэ зы гуэрыр кызырыхъуар "сы" Іэмалыгъуэу жыІәпхъэщ. Зэманыр кызырежъари ардыдэу "сы" Іэмалыгъуэу жыІәпхъэнщ. Дэтхэнэ зы хъугъуэ-фІыгъуэ щыІэмэ, ар кызырыхъур "сы" ІэмалыгъуэрэкІэрщ.

Зэман ужыгъуэу, зэман шабзэр зыдынэсам къекІуэкІыр "сы" Іуэхурщ. Зэман ужыгъуэу зэхуэдэ жыжыагъэм нэсауэ щыт зэман шабзэ зэпэхъуреипІэм кыгъэщІыу щыт "и" лъэныкъуэу утыку кыихъэр "сы" ІэмалыгъуэрэкІэрщ. А джыпІәу къэхъуу щыт "иджы"р кызырыхъу Іуэхур "сы" Іэмалыгъуэрщ. А джыпІәу щытым щыджыр зэрыджри "сы" Іуэхуш. Иджым щыджыр зэрыджри, а иджым щхъэщыкІыныгъуэу къэхъур кызырыхъуфрэ, абы и нэужым къэхъуу щыт иджыри кызырыхъуфыр "сы" ІэмалыгъуэкІәш. А къэхъуа иджыщІэм кышыхъуу щыт щыІәщІәри кызырыхъу Іэмалыгъуэр "сы" Іуэхугъуэщ. Мыпхуэдэ Іуэхугъуэхуэу зы ужыгъуэу къэхъури кызырыхъуфыр "сы" ІэмалыгъуэрэкІэрщ.

Зэман шабзэр зыдэщытыр мэс, сыуэ щытыр мэджри иджырэ абы щыджыр къохъур. Дэтхэнэ зы Іуэхугъуэр зельытауэ кызырыхъур зэман шабзэ кІуэтэгъуэрэ ужыгъуэу щытши, а ужыгъуэм кыгъэхъур кызырыхъу щІыкІәр сын Іуэхугъуэу щытщ. Зэманыр а иджым щхъэщыкІрэ зэрыужыфри сын Іуэхуу щытщ.

Мыпхуэдэу зэрылэжыакІуэм кызырыгуэкІкІәй, зэманым кызырыгуэкІрэ зэрелытакІэрэу, къэхъуу щыт дэтхэнэ зы гуэрыр кызырыхъурэ кызырыІуатэр "сы" Іэмалыгъуэу жыІәпхъэщ. Зэман

шабзэ зэпэхъурейрэ зы иджы хъууэ щытым и зы щыплэрэ и "и"плэм щыт зы нэрыбгэм елгытауэ, иджым и дэтхэнэ зы щыплэм къэхъуу щытыр а нэрыбгэм зэрызыхищлэнурэ къызэриуэтэнурэ, абы къызэрынэсу щытым елгытарэ къызэрыгуэкклэрщ. Иджым къыщеклуэклэрэ, а нэрыбгэм илъягъуу, зэхихыу, зэхичлэу, елэбу щытхэр а нэрыбгэм къынэсу щыт нэху, макъ, мэхэрщи, ахэр а нэрыбгэм зэрысклэрэу а иджырэ зы щыплэ гуэрхэм къеклуэклыу щытхэр гурылуэгъуэрэ лытэгъуэ мэхъур. А нэрыбгэм ахэр зэрызыхищлэм хуэдэжу, а мэрэ макъуу щыт ллэужыгъуэхэри къызэрыхъурэ а нэрыбгэм нэгъунэ къызэрыклэуэм и щхъэусыгъуэ хъури "сы" лэмалыгъуэрщ.

Аращи, "сы"р сытклэй щхъэпэрэ щхъэусыгъуэ хъууэ щытырщ. Ар къэхъун щхъэусыгъуэ хъурщи, къэхъуауэ щытым и ужыгъуэми щхъэпэ хуэхъурщ.

*

Зыужыгъуэм (у) дыщытепсэлъыхъым щыгъуэ, иджым къыщхъэщыклэрэ аргуэрэу зы иджы щыджым щыгъуэ, а иджитлэм язэхуаку дэту сырауэ зыкъыдегъэлъагъуэр "сы" макъым. Ар сырэ мафлэ хъу закъуэ мыхъуу, иджым е джыуэ щытым ипэ исрэ ипэ иту щытырщ; а джын луэхугъуэмрэ иджымрэ къызэрыхъуным къынэсрэ зэрынэсынращ "сы" макъым игъэзащлэ лэмалыгъуэр. Ар, иджы итым къыщхъэщыклэу иужьрейуэ къаклуэ иджым дезгъасэрщ. Джыуэ "щы"м ихъа хъуауэ щытым нэс лажьэр "сы"ращ. Зы иджыплэм щылэ хъуауэ щытым къыщхъэщыклэрэ къыклэлъыклэу зы джыплэрэ иджы гуэрым щылэ гуэр щыхъунум нэс лажьэр аращ.

Джыр зэрыджыр сынклэрщи, джам щхъэщыклэрэ иджыри зыджыр сынырщ. Иджы щылэм щхъэщыклэрэ, иужьрей иджым нэс, а щылэу щытым нэсрэ зысыр, а щылэр зэрысклэрэу иджы щлэ къэхъум щызгъэджыр сын луэхугъуэрщ.

Ар, исыр зысрэ имысыр зымысырщ; уэзыр ису зэрысрэ зэрысжыр аращ зи луэхугъуэри. А луэхугъуэу, зы плэ игъуэтрэ ису зису сыуэ щыту "сос"ыр къэхъурэ, абыи сосрыкъуэ къыщыхэхъуклыжым щыгъуэ, -къэхъуныгъэрэ къэхъупхъэр къэхъурэ щылэгъуэ иувэу щылэ щыхъуклэ-, зи луэху зэфлэкла хъур "сы"рщ.

"С"ыр, щымылэм е "цл"м нэужь, сытми и къежъаплэм щылажьэрэ сосрыкъуэу къэхъур зыгъэхъуфырщ. Ар, къэхъур щылэ хъуху лажьэрщ; щылэмрэ щылэ хъунумрэ нэсу дэсыр аращ; щылэу щыт тлэми нэсыфу, икли абы ящымыщ хъуфращ "сы"р. Ар нэсырщ, лъэлэсырщ, исырщ. Ауэ, ар зы гуэрым илэрэ хэлъ е итрэ хэту щытыркъым.

Нэрыллагъуэи, "сы" макъым игъэзащлэу щыт луэхугъуэшхуэхэр гурылуэгъуафлэкъым. Мы дыздиту щыт "иджы"м иту къэмынэр, дэ езыхэр зы щылэгъуэ зилэу зыщыдбжклэ, дэ тчыщ мыхъурэ къытхэмыт щхъэ, къыднэсрэ дызыс зэрыхъуклэрэу, щылэр щылэху мыувылэу лэжъэну щыт "сы"р дэрклэ гурылуэгъуафлэ хъункъым. Абы игъэзащлэхэр зэригъэзащлэ щыклэу бзэм зэрыхэтыклэхэри гурылуэгъуэфлэ хъункъым. Ауэ, сыт щыгъуэй -бзэм зэрыхэтрэ игъэзащлэр и лэмалыгъуэращи-, мэ"с".

*

"Сы" макъым ущлэдэлуклэмэ, ар сыуэ щытым е сысу щытым къыхэлуклэ макъуу зэрщытри гурылуэгъуэщ. Ар адыгэбзэ макъ псом хуэдэжу натуралу зы макъщи, зэрзэхэпхым хуэдэщ иджрэ игъэзащлэр; абы мыхъэнэ игъэзащлэр, къызэрылу щыклэм къыбгуригъалэуэ джыращ.

Япэрауэ, "сы" макъым игъэзащлэ зы луэхугъуэу бзэм зэрыхэтыр, мафлэр къэзгъэщылу сын луэхугъуэу. "Уэзыр мэс" жыхуалэр аращ, мафлэми дыгъэми узэрысыр аращ, "сэху е сырыху" псалъэхэр къызхэклари а сын луэхугъуэращ. Ауэ, -уи нэм къыщлэуэ пэлъытэу- мафлэй дыгъэ бзии щымылэу клэцклэ сынри къохъур. Уигу щлогъу плъагъу е зэхэпх зы гуэрэми, уи лыр мэузри уи гур

мес; е, шхалъэ уз уиІэщи уегъэгузавэ, уи кІуэцІыр кыпресыкІыр, "сымаджэ" уохъур. Зы шхын пщытырым уи Іур ес; ар мыхъуми, зы шыбжийм уи жьэр ІуресыкІыр. Дауй ирехъу, мы сын Іуэхухэр, плъагъуу щыт мафІэр зиІэри зимыІэри зэрызэхуэдэр гурыІуэгъуэщ. Исыр мэхохъуэкІыр: ЩыІэ зы гуэр зы мафІэм есри и щыІэкІэр мэкІуэдыр; и кІуэцІ сыныр и кІуэцІым зыгуэрэ кыщыхъурэ зы гуэрхэр зэрыкІуэдкІэрэ зэхъуэкІыныгъэ кызхэкІынырщ; и жьэр е и Іур зы шыбжийм исмэ, а жьэ е Іум зихъуэкІыу, зэрщытам хуэдэу щымтыжрэ зы гуэрхэр кыхэхъукІыу кІуэдрэу зэхъуэкІа хъунщ.

Сыт щыгъуэй зы гуэрхэр мэсыр; щыІэр иджым зэрщыІэу, кьэкІуэну зы "иджы"ми и зы щыІэкІэ игъуэтын папщІэ зы гуэрхэр игъэсын хуейщ; е, сы гуэрыр абыкІэ кыщхъэпэн хуейщ. МафІэмрэ дыгъэмрэ уису умкІуэдыжыпэу щымытмэ, уегъэхуабэри уи щыІэгъуэкІэ узхуэныкъуэу щыт уи хуэбагъэр уиІэнкІэ кыппщхъопэхэр. Мыхъумэ, абы кыуат хуэбагъэр кьэбгъуэтын щхъэ, пхузэфІэмкІын хуэдизу зыгуэрхэр бгъэсын хуей хъунут. ТІэ арагъэнщ, "дыгъэ"рэ "мафІэ" фІэщыгъэцІэхэр щІыфащар.

ГъащІэ зиІэ псоми я гъащІэр яхыфынрэ заужыу бэгъуэн папщІэ, ягъэсын гуэрхэм хуэныкъуэщ. КъэкІыгъэм псыр зыщІифрэ хэшхыкІыу дыгъэм зырегъуэ, ишхэхэр щхъэпэ хуэхъун папщІэ егъэткІу егъэсри, узыншэу хохъуэри мэбагъуэр. ГъащІэ зиІэхэм жьы кьатшэри, тшхыри догъэс, фІыуэ дыгъэсын папщІэй спорт тыдощІыхыж, долажъэ, добагъуэ, доужыр.

МыувыІэу дызхуэныкъуэ гэсын гуэрхэр кьэгъуэтынрэ, ахэр дгъэс защІэкІэрэу ди гъащІэр дохьыр. Гъэсын уимыІэмэ е умгъэсыфмэ укІуэдауэ аращ. Ущы"сэхыж"кІэ, щыІэгъуэрэ джыныр кызтехъукІыу щыт лъабжъэу "сы"пІэм уехыжу аращи, ар бгъэсын ухуэмныкъуэжрэ умгъэсыжу, гъэсын Іуэхугъуэм ухэкІыжу аращ.

Аращи, зы кьежъапІэ щыІауэ щытмэ, а и кьежъапІэм кьэхъуауэ щыт уэзыр зэрыскІэрэу джырэ щыІэгъуэр кьэхъуауэ щытмэ, а Іуэхугъуэр кызэрежъэрэ зэрлажъэ щІыкІэдыдэр, щыІэгъуэ зиІэхэм я щыІэкІэ хъуагъэнщ. Сыт щыгъуэй щыІэу хъуахэм я Іуэхур увыІэпІэ зэримыІэу уэз гъэсынщ; сыт щыгъуэй а уэз гъэсынкІэ щыІэр аргуэрэу щыІэ мэхъуфыр.

*

ГъащІэрэ уэцІыр щыІэхукІэ, щыІэрэ джыныр хъухукІэ, иджырэ аргуэру иджы кьэхъухукІэ сыныр хъунуш. Мыхэр кьэзгъэхъурэ щыІэ зэрыхъур "сы" ІэмалыгъуэкІэрщ. Ар дэни нэсыфрэ зыдынэсым сыурэ иджыр кьэзгъэхъураш.

Зэман шабзэ хъурейр зынэсырщ сыри, а зэпэхъурейуэ щытыр зэрыскІэрэу джырщ иджыр. А иджым хэтрэ сыуэ щытырщ, джыр зынэсыр. Зэман ужьым исрэ, зэманыр зыдынэсауэ щыт иджым исыр, зэман ужьыгъуэу сырщи, зэманым елъытауэй сырщ. Мыпхуэдэу щытыр бзэ хабзэу кызэрыІуэтэнур "сэ" хъунщ.

Зэман ужьыгъуэр зынэсрэ джырэ зэхъуэкІыу, хъууэ щыт дэтхэнэ зы гуэрырщ "сэ"р. Мыбы кызэрыгуэкІкІэй, япэрэ сыт щыгъуэй щыІэгъуэ хъур "сэ"рщ. Ар иджым исырщ.

Сытри "иджы"м итщ; джыуэ щытыр кызхэкІрэ ар зылъагъур е зи щхъэ кыырикІуэу щытыр иджым исырщ; иджым исым елъытауэщ, а иджым щыгъуэщ, кьэхъур зыхэзыщІэрэ гурыІуэгъуэ зыхуэхъур. А иджым ису зэманыгъуэ зиІэрэ, кьэхъур зэманыгъуэкІэрэ кызэрыІуэтапхъэр "сэ" хъунщ. Иджым исрэ зыхэзыщІэу щытыр, а джыуэ щытыр кьэзыІуэтэпхъэрщи, ар зы цІыху нэрыбгэу лъытапхъэмэ, ар япэрей нэрыбгэу лъытапхъэрщ; тІэ, абы "сэ" хужыІэныр хуэфашщ. Джыуэ щытыр, кьэхъу-кьэщІыр, кьэхъунури блэкІари, езыри уэри ари нэгъуэщІхэри зэрыхъу щІыкІэр зыІуэтэжыфыр "сэ"раш.

Сытри зы иджым исщ, зыдисыпIэм ес егъэсри иджыр кыыхуохъуж; ар зыхуэхъуу щытыр, абы сыуэ исыр "сэ"рщ. Хэтрэ сытри зы иджы итыпIэ зиIэрщи, а зыщысрэ зыщигъэсым, и уэзыр щысым исрэ щыджыр иджырщи, ар езыр "сэ"щ. "Сэ"р, сыуэ щытырщи, сыт щыгъуэй "иджы"м ису щыт закъуэ зэрыхъукIэрэй хъууэ щытыр къэзыIуэтапхъуэ щытырщ; икIи, сытри къэIуэтапхъэ зыщIырщ; япэрей нэрыбгэр "сэ"щ. КъэзыIуатэрэ езым кыынэсрэ, езыр зынэсу щытыр, зыджрэ зыхуэджыр, иджым хэту щыт хэтрэ сытри "сэ"щ. Ар зыхуэфашэрэ къэзыIуатэр цIыху зэрыхъукIэрэй, "сэ"р япэрей нэрыбгэрщ.

Сытри, иджым ису сыуэ щыт "сэ"м зэрелъытакIэрэ мэIуатэр. ЩыIэр зыхэзыщIэу къэзыIуатэ закъуэр, щыIэр кыизхуэкIуэрэ зыхуэхъур, иджым иту и уэзымкIэ сыуэ зэманыгъуэ зиIэу щыт "сэ"рщ. Ар дэтхэнэ зы щыIэгъуэ зиIэрщ; ауэ, къэзыIуатэу щыт нэрыбгэ закъуэр "сэ"рщи, ар щхъэжу дэтхэнэ зы нэрыбгэ хъупхъэрщи, и щхъэ кыырикIуэр кыыщиIуатэм щыгъуэ, хэти "сэ"щ.

УэркIэ джырэ сэ кызнэмIэсыр сэ сымысырщ; ар сэркIэ мысырщ. СэркIэ мысыр сэ сызмысыр, сэ кызнэмысыр сэркIэ джыркъым. Сэ иджым щыIэу кыслъэIэсым сахэсщ, ахэм сас; уэзу сызхэсыр кызнэскIэрэ кысхуэуэзыжу мэсри мэджыр; соджри, сэркIэ иджыр къохъур.

"Сэ"р мыувыIэу сыуэ зэманым тетырщ; ар зэрыскIэрэй иджыр кыыхуохъур; сытри "сэ"м зэрнэскIэрэ мэджри иджы мэхъур. "Сэ"р мыувыIэу мэсыр; ар и кIуэцкIэ мэс, зылъэIэскIэ мэс, илъягъухэмкIэ мэс, мэгушчысэри мэс, гулъытэ ещIри мэс е гукъэкI ещIри мэсыр. Абы и уэзыр сыурэ сытри мэдж мэгуруIуэр. ЗылъэмIэсрэ имлъагъур, зэмгушчысрэ зэхимыхыр, ар зымысу кызырэынэкIэрэ мыджэрщ, иджым хэмытырщ, "сэ"ркIэ щымыIэрщ. НытIэ "сэ"р, мыувыIэу иджым ису сыуэ иджыр зыджрэ зыхуэджыр, щыIэр зыхуэщыIэрщ, щыIэр щыджырщ; икIи сытми зэрыскIэрэй щыIэм яджырщ. "Сэ"р уэзу сырщ, уэзу исыр кыизхуэхъурщ, имысыр зыхуэмыхъурщ; хъур джырщ, щыхъур иджырщ, мыхъур мыджырщ. Уэзу сыри, уэзу джыри, сытми зысу зысыр зысрэ исыр иджы хъууэ щытыр "сэ"ращ; псори нахуэ хъуну зи щхъэ кыырикIуэр "сэ"ращ. Ар щыхъукIэ, сыуэ ису сыж уэз щыкIэу щыт сосым кыыхэхъукI сосыкъуэ и пIэр "сэ"ращ зейр.

*

"Сы"р дэнкIэй лъэIэсыгъуэ зиIэрщ; зылъэIэсыр сыуэ джыр е кыизлъэIэсым ису джыр "сэ" хъурщ. Зы гуэрэм лъэIэсыфыр ар зысращи, ари "сын" зи Iэмалыгъуэу "сэ" хъунщ. Уи лъэм кыыхэпыджэрэ уи куэ кIуэцI лъэIэсыр, абы уз кыыхуэзгъакIуэу зысыр "сы" Iэмалыгъуэу зиIэ гуэрщи, ар "сэ" хъунщ; ар "дзасэй, мастэй, сэшхуэй" хъунщ.

"Сы"р иджымрэ кыкIэлъыкIуэ иджым я зэхуаку хъурщ; е "сы"р иджым кыыхокIри иужьрей иджыр мэджыр. Ар щыхъукIэ, иджым ипэри икIэри "сы"щ; ар иджым зэрымнэкIэрэ, блэкIари къэмсари къэзгъэлъагъуфынырщ; "сы" Iэмалыгъуэм елъытарэ кызырэыгуэкIкIэ, блэкIари къэкIуэну зэманыгъуэри лъытапхъэрэ къэIуэтапхъэ хъунщ: Иджым ипэу "пасэ", иджым икIэу "кIасэ", мынобэжрэ зы гъуэ ит хъуам (е, "ды"уэ щыту "гъуа" хъуа "сэ") "дыгъуасэ" щIыхужалэр аращ.

"Сы"р, уэзыр сыуэ джыным и щхъэусыгъуэ хъуращ. Ар щхъэу"сы"гъуэ мыхъуатэмэ джынри къэхъунтэкъым, иджы -ит зэманыгъуэр- хъунтэкъым. Аргуэрэу, а иджым иту сыр мыхъуатэмэ нэгъуэщI кыкIэлъыкIуэ иджы къэхъунтэкъым. Сыр зэрыскIэрэ иджым исыр мэсри, аргуэрэу къэхъуну иджым лъоIэсыр; щылъэIэскIэ аргуэрэу мэсри исыр мэдж иджыр къохъур. Аращи, иджым итым и лъэрэ и IэкIэрэ зыды"нэс"ыфрэ зылъэIэс"ыр, е и лъагъуэ итрэ илъягъуфыр, абы зэрнэсыфкIэрэ зыдынэсам ис щыхъукIэ ахэр "мис, мес, абы нэс..." хуэдэ къэIуэтэкIэрэ еIуатэр. "Сэ"р абы нэсрэ зы Iуэтэгъуэ щIыхуэхъуфри ахэм тригъэкIуадэ и зы уэз сыгъуэрщ.

"Сын"ыр зы фэеплѳу яухуэрэ ягѳувраш. Ар зи фэеплѳ хѳум и фэрэ и Іуэхугѳуэхэм хуэгѳэзаращ. Абы псэ зэрхэмыткІэрэ ужыгѳуэй зимыІэрщ. Ауэ, зи фэеплѳу щытым и ужыгѳуэрэ иджыр зэриджкІэрэу, а джа хѳум тригѳэкІуадэ уэзыр зэрыс щІыкІэр кыгѳэлѳагѳуэу, е ар зыхуагѳуэуам идж хѳур зэрыс щІыкІэу сыныр зы фэеплѳу утыку кѳохѳэр. Ар, зи фэеплѳым лѳэІэсыпхѳэрщ.

"Сы"р джынрэ хѳунум, щыІэнымрэ и щыІэгѳуэ зэхѳуэкІыным и щхѳэусыгѳуэрщ. Ауэ, ар джаракѳым, щыІэ хѳуаракѳым; мы ІуэхугѳуэхэмкІэ и закѳуэ ирикѳу мыхѳурщ. Дауй ирехѳу, ауэ, ар мыбыхэм я зы щхѳэусыгѳуэщ. Ар щыхѳукІэ, зыгуэрэ бгѳэхѳуну е бджыномэ "сы"р кѳэбгѳэсэбѳынущ. Зы кѳэкІыгѳэ бгѳэхѳунумэ, и жылэр кѳэхѳупхѳэ зы щыпІэ хэпсэн хуейщ. Зы макѳ е зы псалѳэм и кІэ кѳыпыхѳэрэ и глагол зэрыхѳукІэрэ "сэн"ым игѳэзащІэхэр мыраш; -ауэ, а псалѳэм хѳэту "с" Іуэхугѳуэр зыхуэлэжѳэну щыт макѳхэм зэрелѳытакІэрэ-. "Гусэн (гум исэн), гуэсэн, щІэсэн, дэсэн, Іусэн, исэн, фІэсэн, хэсэн, зэхэсэн..." хуэдэ псалѳэхэр кѳыззэрыхѳур аращ. "Хѳэсэ, гѳасэ, хасэ..." хуэдэ фІэщыгѳэщІэхэр кѳызхэкІри мыхѳэраш.

Кѳэгѳэхѳун папщІэ "хэсэн" хуэдэ мыхѳуу, "щытын е щылѳын" хуэдэу щыІэгѳуэ зиІэ псоми я щІыкІэу щытым зэрашхѳэщыкІкІэрэ, "тІысын, щысын, хэсын, зэхэсын, кѳуэсын, Іусын, щІэсын, фІэсын..." хуэдэу, зы псэущхѳэ Іуэхурэ зы зэманыгѳуэкІэ кѳэхѳуу щыт Іуэхугѳуэхэри, "сын" кІэухым егѳэзащІэр. Араш кѳызхэкІыр, щІэс яхуэхѳуа хуэдэм "щІасэ" щІыхужалэр; зи гуапэ кѳыхуэхѳухэм жалэр, зи хэхѳуэгѳуэ щІэблэм папщІэ "тІасэ"р; зи гѳуэрэ зи гѳуэгур зэхуэдэу щытрэ зэдэІэпыкѳуэгѳурэ зэдэщхѳэщыжхѳу щыт зэгѳунэгѳугѳэр зэ"гѳусэ"хэрщ. Лѳакѳуэр щІым зэрынэскІэрэ кІуэныр "лѳэс" зэрыхѳур; псым кѳыхэхѳукІэрэ шабэу уэгум кѳехыр "уэс"ырщи, абы и кѳехыкІэр "кѳэсын"ырщ.

Ум, уэгум е ужыгѳуэ хѳум хэсэн пэлѳытэу, цІыхум и псалѳэхэм кѳыщхѳэщыкІрэ кѳэрууфІэу щыт псалѳэ гѳуэзэджем "усэ" щІыхужалэри гурыІуэгѳуэщ.

ЗэхуэкІуэрэ зы щыпІэм екІуэлІэ Іуэхугѳуэм папщІэ "зэхусын"щ жалэри, апхуэдэу зэхэтыныр "зэхуэс"ырщ. Зэхуэсауэ щытрэ, нэгѳуэщІ зы гуэркІэ зы гупрэ зы куэдагѳэр кѳыриІуэу кѳосэбѳыр "сымэ" кІэух псалѳэр: «ТІутІэ сымэ кѳэкІуащ» .

Зы макѳ е зы псалѳэм и кІэух хѳу "сы"м игѳэзащІэ Іуэхугѳуэхэр, зи гугѳу тщІауэ щыт псалѳэхэр игѳэлэжѳэнырщ; ахэм глагол хуохѳур "сы" кІэух макѳыр. Зы макѳ е зы псалѳэм ипэ кѳыпыхѳэ "сы"м игѳээщІэнур, кѳыкІэлѳыкІуэ макѳ е псалѳэр "сы"р зэрыпашэкІэрэ лэжѳэнырщ. Ар щыхѳукІэй, "сы"м кѳыкІэлѳыкІуэ макѳхэр абы хуэлэжѳэнщ.

"Сы"р, "щы"рэ щыІэ лѳабжѳэр кѳэзыгѳэхѳурщи, езыр "щы"рэ щыІэ мыхѳурщ. ТІэ, "сы" макѳым кѳыкІэлѳыкІуэ макѳрэ псалѳэм иджынуыр зи щыІэкІэр гѳэкІуэдын Іуэхугѳуэрщ; "сы"уэ щыт хѳуныр зи щхѳэ кѳырикІуэр "щы"рэ щыІэ мыхѳунырщ. Ар щыхѳукІэй, и щыІэкІэм ехыжынщ. Иджыр зы джыпІэрэ ужыгѳуэр кѳызтехѳукІыу щытырщи, кѳыкІэлѳыкІуэ иджыр кѳыззэрыхѳунур "сы" ІэмалыгѳуэкІэрщ; уэзыр "сын" Іуэхугѳуэрщ мыбдежым кѳэхѳури, "сы" ІэмалыгѳуэрэкІэ кѳежѳэу щыт зы псалѳэр зи уэзыр сын Іуэхугѳуэм хуэкІуэнщ; зи ужыгѳуэр зыгѳэкІуэдын Іуэхугѳуэм хуэкІуэнщ, иджым кѳыкІэлѳыкІуэ иджым ужѳауэ щыджынкѳым.

"Сы"пхѳэу хэлѳ хѳуар машІэ зэрыхѳурэ, ужыгѳуэрэ "щы" щІэ кѳызхуэмыхѳужыр, ужыгѳуэу зэрыщытым зэрехыжыр кѳээІуатэ "сэхын, сэхыжын, кѳэсэхын" псалѳэу утыку кѳыхѳэхэр кѳэру кІуэдыгѳуэ псалѳэхэрщ. "Сэхѳун"ри абы ещхѳу, кѳэрур хэщІыу кІуэнырщ; "сы"р ипэкІэ мылажѳэу иджым хуэкІасэу кІуэнырщ. Мыпхуэдэ псалѳэхэрщ: «Сэхѳуджэн, сыхѳэн (сыуэ зэгуэтхѳэ), сэкІын (сэм

икlын), сымаджэ (уэзыр сыуэ мыджэу, джар сим зэрхуэлажьэкlэрэ, уэзыр сим хишрэ мыджапхъэу зэхэсыхъыжын, узын)....».

Мыхэм хуэдэу жыlэпхъэщ, и щылэкlэр зэрхуэкlэрэ нэгъуэщl щылэкlэ хъуауэ щытхэм я фlэщыгъэцlэ хъуауэ щыт шапхъэхэу "сабэ, самэ" хуэдэ псалъэхэр. "Сэмэгъу" псалъэри, "сы"пхъэ лъэныкъуэр е тlасхъэ лъэныкъуэр, "сы" lэмалыгъуэр зыдэщылэ лъэныкъуэр зыгъэлагъуэ зы псалъэу кыщlэкlынщ.

"Сысын"ыр сыуэ сы хъурщ; иплэ имыклэрэ зэрытыплэм ису сы хъунырщ; зы джыпхъэ мыхъуу иплэм, иджым е зэрыджа щылплэм хуэпасэрэ хуэкласэй мыхъуу, ипэрэ иклэкlэ клуэрэ е ебэрэ къэкlуэжу, аргуэру иджыплэм иту сы хъурщ; сыт щыгъуэй иплэм лъэлэсыжу хъеинырщ.

"Сы"р иджитl зэхуакурэ сыуэ джырэ иджыр къэзгъэхъумэ, сыт тlэ "сыт"ыр? Сытупlэрэ ар зэр"сыт"ыр? "Сыт"ыр "сы"уэ щытырщ (т); "сы"плэм иту щытырщ.

Ар сыуэ щытми, сэ ар зэрысыр кысылъэлэсрэ сису щытми, абыклэ сызэрысыр нахуэ мыхъуу сырщ; "сыуэ щыт"ыр иджыри мыджарщи, аращ "сыт"ыр. "Сыт"ыр иджыри мыджарэ нахуэ кыпхуэмыхъуарщ.

"Сыту" псалъэр "сыт"ыр зэрыужьырщ; мыувылэу сыт хъурщ; "сыт" зэрыхъуэ лlэужьыгъуэ упщlэрщ. "Мыст"ыр "сыт"ыр къэзыгъэлагъуэрэ (мэ), ар аргуэрэу "сыт" пэлъытэу зэрыщытыр, "с"рэ "т"уэ зэрщытыр кыдгурызгъалуэрщ. "Сытри"р, а "сытыр"р дэшейрэ къэзыгъэлагъуэрщи, "сыт"рэ "мыст"у щытрэ, дэтхэнэ зы гуэрыр зыхэзыубыдэр аргуэрэу къэзыгъэлагъуэрщ (и); схуэмыджауэ джыпхъэу щытрэ, сыуэ щыт псори зыхэзыубыдэрщ.

"Сыт"ыр, зылисыр сымыщlэрщ; ар утыку кыщыхъа дэдэм, иджыри сызнэмсарэ зэрызымджыфам кызыэрыгуэкlкlэ, сэрклэ иджырклэ щымылэ пэлъытэ хъууэ щытырщ; ар джыпхъэм (с) иту щытырщи, сынэсрэ зджымэ, зытеухуар къэсщlэфыну щытырщ.

*

Джыным и щхъэусыгъуэ хъууэ щыт "сы" макъым езыр иджыри джауэ щыт мыхъуарщ, щылэ мыхъуарщ; ар щымылэрэ "щы-lэ" зэрмыхъукlэрэ, щылэм и къэхъукlэрэ и клуэдыклэ щlыклэрэ и щхъэусыгъуэу щытырщ. Щылэрэ зы щылэкlэр къэхъуху лажъэу щытыр "сы"рщ; щылэр щыклуэдыжкlэй зыдехыжу щытри япэрауэ "сы"рщ, е зыдехыжыну щытым зэрехыжыну щхъэусыгъуэ хъури "сы"рщ.

Щылэу щытым нэгъуэщl щылэ гуэрхэмкlэ зэпыщlэныгъэ илэн lуэхугъуэри зыгъэзащlэу щытыр "сы" lэмалыгъуэрщ. Щылэр нэгъуэщl щылэхэм носыр, лъолэсыр; абы зы гуэрхэм и уэзыр егъэсри мэщылэр.

Щылэхэм зы щlыклэ зыралэным езгъасэри "сы" lуэхугъуэм хуэкlуэнырщ. Щылэрэ джыуэ щыт хъуным и щхъэусыгъуэу щытыр "сы"рщи, ар, щылэу хъуар щылэхукlэ къашхъэпэу щытырщ. Зы щылэ гуэрыр зэрыщылэрэ, нэгъуэщl щылэ гуэрхэм зэрызэпыщlар "сы" lэмалыгъуэкlэ гъэзащlэу щытщ. Зы щылэ гуэрыр зыхэтэу щыт щылэгъуэм зэрыхэт щlыклэр "сы" lэмалыгъуэрэкlэщ. Абы, а зыхэтэу щыт щылэхэм теухуарэ кызыэрыгуэкlкlэ "сы"уэ щыт хъунрэ, зы сыклэ илэу щытын хуейщ; мыхъумэ, ахэм яхэтэу щылэу щытыфынкъым. Щылэу щытын хуеймэ, ахэм хуэкlуэу сын хуейщ, ахэм зыдигъэкlун хуейщ, ахэм есэн хуейщ; И сын щlыклэр ахэм дэкlуу щытын хуейщ. Ахэм есауэ щымытмэ, ахэм кызыэрыгуэкlкlэ сын lуэхугъуэ щlыклэ зыхуимыгъэпэщмэ, ахэм яхэтэу щылэфынкъым. Аращи, "есэн"ыр, зы гуэрым хуэкlуэу сынырщ; зыдыхэтым екlурэ езэгъыклэу сын lэмалыгъуэ ухуэнырщ.

Зы псэушхьэ лIэужьыгъуэр цIыхум "Iэш" кыхуэхъуху зэригъасэрэ "Iэсэ" зэришI Iуэхугъуэри, а псэушхьэр "сы" Iэмалыгъуэм зэрхуигъакIуэкIэрэщ. "Iэсэ"у шытыр, зэрагъэсам теухуауэ зы щIыкIэ зиIэрщ; ар зэресам хуэсэу шытырщ.

Гъэсэн Iуэхугъуэр, зэрхъуну узхуейм нэс ебгъэкIунрэ ебгъэзэгъынырщ; зебгъэсэн у шыт гуэрым кызырэгуэкIкIэ, а псэушхьэм щыIэкIэ иIэ пщIынырщ. Ауэ, а Iуэхугъуэр, ар зэрщыту "сын"рэ джа хъун Iуэхугъуэрккым; абы и щыIэгъуэрэ щыIэкIэр зэхъуэкIын Iуэхурккымы, и щыIэкIэращ зэхъуэкIыныр. Ар зэрщыIэу щыIэнщ; ар щхьэ, зэхъуэкIауэ зы щыIкIэ иIэ хъунщ; "гъэсэн"ыр зы щыIэ нэгъуэщIыгъуэ щIынраккым. И щыIэкIэр зэрищыIэкIэжу, икIи зы щыIкIэ нэгъуэщIыгъуэй иIэ хъуауэ, а щыIэкIэщIэу зыхуэкIуэм зэрнэсыфкIэрэ нэсрэ къэсыжауэ "еса"уэ хъунырщ.

Зебгъасэу шыт Iуэхугъуэрэ уэрэ уи зэхуакум зы "сын" Iуэхугъуэ дэлъщ; ауэ, а "сын" Iуэхугъуэр, зыр зым игъэсын Iуэхугъуэу шытынараккым; зыр зым ису шытынырккым. Зызебгъасэм унэсрэ, уи уэзыр абы и уэз щыIкIэм дебгъэкIуу, уэзитIыр зэкIу хъуауэ, зыр зым игу зэрытехуэкIэрэу дэтхэнэ зым и сыпхьэр зэрысыф щыIкIэу, зы щыIкIэ яIэ хъун Iуэхугъуэрщ "есэн"ыр. Узэсэм уи уэзыр хуэкIуэрэ екIуу бгъэсынырщ "есэн"ыр. НэгъуэщIыу жьпIэмэ, "есэн"ыр, "сын" Iуэхугъуэм хуэкIуэнрэ ехьэлIа хъунырщ (е-сы-э-н); ар "сын" Iуэхугъуэм хуэкIуэу (е) шыт зэпытынырщ (э); мыхъумэ, ар сынрэ езым шыщ щIынырккым, зэщыщ хъунырккым; "сын" IуэхугъуэмкIэ щыIэкIэр зэхъуэкIынырккым. Есэм зызэсэу шытыр ису араккым.

Псым есэнри мыпхуэдэщ: Псым уимытхьэлэу уесэфу шытмэ, уэ уи щыIэкIэр уи щыIэкIэжу, псым узэрыгурыIуэн щыIкIэр къэбгъуэтауэ аращ ар. Ар щыхъукIэй, псым и щыIэкIэм узэрэкIурэкIэ уи уэзыр бгъэсыжу аращ "есэн"ыр; мыхъумэ, "сын" IуэхугъуэрэкIэ джауэ утыку кыихъауэ шыт зы Iуэхугъуэу, зы щыIэкIэ гуэр кыпххъуарэ, псым хэс псэушхьэу зы щыIэгъуэм ухуэкIуа хъунараккым. Есэнрыр зегъэкIунаращ узхэсым.

Аращи, псым теухуауэ "есэн" Iуэхугъуэр дэтхэнэ зы есэн Iуэхугъуэм хуэдэщ; мыхъумэ, нэгъуэщI зы Iуэхугъуэ гуэр къэхъурккым. Адыгэбзэм ар кызыэриIуэта щыIкIэри "есэн" псалъэкIэрэщ; икIи, а Iуэхугъуэр, "есэн" псалъэм иджу шытым и нэхъ щэпхъэфIу зы Iуэхугъуэу жьIэпхъэщ. А Iуэхугъуэр, дэтхэнэ зы есэн Iуэхугъуэм щхьэщыкI фIэщIыныгъэкIэ, "ерысэн" псалъэр иужьрей зэманыгъуэхэм къагъэсэбэпу щIадзауэ кыщIэкIынырщ. "Ерысэн" псалъэм хэту шыт "ер" е "ерыщ" хуэдэ мыхъэнэхэр, дэтхэнэ зы есэн Iуэхугъуэм кызырэмызэгъым хуэдэжу, псым есэн Iуэхугъуэми къезэгъыу кыщIэкIынккым. "Ер"рэ "ерыщ" щыIэкIэ "есэн" Iуэхугъуэ къэхъурккым. Есэнрыр зебгъэкIунырщи, зегъэкIун Iуэхугъуэр ерыщыгъэкIэ хъуну зы гуэрккым. Есэн Iуэхугъуэр ерыгъэкIэ хъунккым; ар фIыгъэкIэ хъуну зы Iуэхугъуэу шытщ. Ерыщ ухъуу шытмэ, зыми узэремысэфыным хуэдэжу, псыми зебгъэкIуфынккым; щызумыгъэкIуфым щыгъуэй псым зыуыригъэсэнккымы, уитхьэлэнщ.

Есэнрыр, "сын" Iуэхугъуэр зы гуэрым ехьэлIарэ хуэIуауэ къебгъэкIуэкI Iуэхугъуэрщ. А ушесэм шыгъуэ, узэсэм хуэкIуэу "сын" Iуэхур лъэщрэ *консантрэуэ* кьокIуэкIыр; ар щыхъукIэй, узэсэм хуэIуауэ уоджыр, зыбоджыр; уи уэзым абы хуэфI хъууэ зэсри зеджыр. Есэн Iуэхур зэфIэкIа нэужь, узэсам хуэфIыу узэрыджам кызырэгуэкIкIэй, узэсам хуэфI уохъур. Апщыгъуэми, узэсам "сын" Iуэхушхуэ тумыгъэкIуадэу угуроIуэр. Ар узхунэса мэхъури, уэз машIэ зытебгъэкIуэдэж кыпхохъур. TIэ, зы гуэрыр сыт шыгъуэй узхуэзапхъэу шытмэ, абы тебгъэкIуэдэн "сын" Iуэхур бгъэмэщIэн папщIэ, абы хуэфI ухъун папщIэ, абы уеса хъун хуейщ. Узэсам тебгъэкIуэдэну уэзыр, абы ушесэм шыгъуэ зэрэ зэпэшу тебгъэкIуэдауэ шытщи, абы и нэужьым сыт шыгъуэй уэз тебгъэкIуадэрккым.

Сытри зэрыщылэр зэрыскIэрщи, сын Iуэху зыхэмылгъэрэ мысыр мыджырщ. Псэушхьэри апхуэдэщи, ар зэрысрэ зэресэкIэрщ зэрыщылэрэ зэрыпсэур. МыувыIэу сыуэ шытынрэ сыт шыгъуэй сын

нэхэрэ, зы гуэрым уесэу щытмэ, абы нэх тыншу удэпсэунщ. Мыбы кызыэрыгуэкIкIэрщи, псэушхэр зэсараш щыпсэуфыр.

*

Иджым итым, джыуэ щытым, кээрүүфIэу джым, кызыэрикIауэ джым иджыр кызыэригъэщIкIэрэ, кыхэхьукIыу щыт "у"р иджым кышхьэщыкIэрэ зы пIэ зимIэж щыхьукIэ, езырыжу кызырынэкIэрэ зынэсыжу мэсыр. Езым нэсрэ зынэсыр зэрыскIэрэ зэрысыжу сыуэ зысыр мэджыр; езыр зынэсрэ зысыж уэзыр зэрыджыр сынкIэрщ; сыуэ итым иджыр иджырщ, иджым иджрэ щыджым хьур кьохьур. Джа хьур щыIэ мэхьур, щыIэ хьур щыIэгъуэ зиIэхэм яхэлъырщ, яхэт хьурщ.

Сытри зэрыскIэрэ щыIэ мэхьур, диIэ мэхьур; "сэ"м и уэзым зэрыскIэрэ мэджыр. "Сэ"м иджыр зэриджкIэрэ, зэрыфIэрэ зэрефIакIуэу зэриджкIэрэ, а иджым и джыгъуэм кыхэхьукIыу щыт "у"р уэзыжрэ зыхуэсыжурэ хуоджыж, хуэджыр кызыэрхуэхьукIэрэ иIэ мэхьу, щыIэм хохьэр. Сэ си Iэмалыгъуэрэ си гъащIэм кызытауэ щыт сытри мэлажьэри, собауэ, сокIуэ, соплэ, сопсалэ, соIэб, сошхэ, согупшысэ, гулътэ сощI, гукъэкI сощIыр. Мыхэм псори зэрыджрэ кызыэрыхьу щIыкIэр, иджыр зэрыджкIэрэ кысщхьэщыкI уэзыр зэрыскIэрэщ. Сэри сызэрысрэ сыкызыэрыхьуакIэрэу, си сытри мэсри хьууэ макIуэр. Си лъыр мэс мэджри лъэ мэхуэр; лъэр мэужьри зыдынэсыр ес, мэс, мээджыр. Ар зыужьыгъуэм итын папщIэ сын зыхуэныкьуэщ, игъэсынур "у"щ; зэрбауэкIэрэу уэм и "у"м носри егъэсыр, игъэсыр зэрыджкIэрэ мэужьыжыр. Зэригъэсынрэ игъэсын кызыэригъуэткIэрэ мэужьыр сытри: И лъакьуэр мэдж макIуэр; и нэм исыр, игъэсыр е и нэр зэрыскIэрэ мэджри и ужьыгъуэр мэгъэзащIэ маплъэри зэплъым нос, зынэ"с"ыр мэ"с"ри, сыр мэдж; плъэр мэджри елъагъу, зэплъыр игъуэ йохуэри мэлъагъуэр. И Iэм уэзыр мэс мэджри мэлэбэр; и Iэр зыдынэсыр мэс, и Iэмрэ зыдынэсыр зыдосри, зыдынэсам йоIэб, зыдынэсар зэрелэбкIэрэ мэдж; Iэбар зыдынэсам ес, зэрыскIэ мэджри иджыр мэхьур.

Зы псэушхьэм и уэзыр мэс мэджри мэужьыр, игъэсын хуоныкьуэжри машхэ; ишхыр егъэсри мэдж мэужьыр. Зы цIыхур мэгупшысэр, и гупшыр мэс е мэхасэри, зэрысыкIэу мэджыр; цIыхур гукIэ мэужьыр, игум зегъэужьыр. Аргуэрэ ужьын папщIэ, дэтхэнэ зы Iэпкыльэпкыым игъэсын гуэр хуэныкьуэщ; а игъэсынур кызыхэкIынури зыпыщIарэ кызыхэхьукIауэ щыт пкыгъуэраш. Гъэсын зэригъуэткIэрэй, зы Iэпкыльэпкыым и кьэлэныр егъэзащIэри мэужьыр. Зызыужьа гур мэгулътэр, гукъэкI зиIэ хьурщ, гурыхуэ хьурщ; исрэ иджкIэрэ зызэриужькIэрэ убзыхуэрэ мэджыр, зигу убзыхугъуэр губзыгъагъэ зиIэрщ.

*

"У"р кызыхэкIыр иджырщ; "у"р зэрыужькIэрэу уэзу мэсри исурэ мэдж, аргуэрэу иджыр кьохьур. А иджыр мыджэрэ зэрынэмэ, "у"р кьэхьужынкыым е мэщIэнщ. МэщIэ хьуа уэзыр зэрысри мэщIэнщ, сыр мэщIэ хьунщ; уэз мыхьур сынкыым, ар мысщ, мысэщ; мысыр мыджши, мысэри мыджэщ.

Ауэ, зэры"уэщIы"у зыужьыгъуэ иту, и уэзыр зэрыскIэрэ джыуэ иджыр кызыэрыхьукIэрэй ужьу щытым, и уэзу игъэсрэ зэрыджэр мэщIэ хьурэ, зэриужьу щытарэ зызэриужьыпхьэу щытым дэкIуу щымыужьыжым щыгъуэ, и щхьэ кыырикIуэр сыт?

Япэрауэ, уэщIым зышиужькIэ, сытри зэрыужьыпхьэу зиужьу араш. Ар щыхьукIэй, иджыр мыувыIэрэ зэпыкыгъуэ зэрымIэу кьохьур. Иджыр сыурэ кьохьури и "у"р зэрхэкIкIэрэй мэсри иджыр мэхьур. Иджым ипэри икIэри сын Iуэхуш.

Джныр, ипэ ит сыным елыташ; сыныр мащлэмэ мащлэу мэджыр; мащлэу джыр игъуэу джым кыкларыхурщ, уэщлым иджым кыкларыхурщ. Кыкларыхум и "у"р уэщлым иджым кыкларыхурщ; иджым кыкларыхур, сыурэ иджы кээхуэплэ лъэныкыуэ ебаращ. Нытлэ, зэрхуэу хуейуэ зызмыужыр, зымгэсыфрэ мыджэжыфыр, джыуэ щыт нэгъуэщлыгъуэм кыкларыхур, сым кинэрэ мыджэфыр, сыр зи иджыурэ джыр сым еджэрщ, сымаджэрщ. Ар сыуэ щыт (сэ) хууэ сэхужырщ, мыджэжу сэхыжырщ. Ар зэрхуэу зэрхуейуэ мыбэуэж, мыклуэж, мылэбэж, мыпсэлэж, мыгупшысэж, мыгултытэжрэ мыгурыхуэж хууэ щытхэм я хуыкларщ.

Уэщлым исынрэ зэрысыныр мащлэ хумэ, мащлэу джы хуынщ; иджыр мащлэу кээхуэ хуынщ. Иджыр зэриджыр езырыжу, зыми зэремлытакларэу гулытапхэ зэрхуэу зы зэгъэпщапхэ зэрщымылэклэрэ, сытри абы елытауэ зэриджрэ иджыр кызырыхуыкларэ, сэхыжрэ мысэхыжыр е сымаджэрэ мысымаджэр зыцыхун е зыщлэн щылэнкыым (ар зи луэхуу кыщхэщытрэ, ар зыхууэ щыт гуэр нэмыщл).

Абы исыжын щымылэжрэ мыджэж щыхуыи иджы щлэ кээхужынкыым, зыдит иджым иту кинэнщ; мыджэу кээнэнщ. Исынрэ иджныр зыхуэ уэщлым сытри хэтрэ, ахэми ясынрэ ядж кыщымнэжраши, уэщлыр кызырыхуыкларэ гу лъытэ хужынкыым. Ар иджым, иужыдыдэ джа иджым мыджэжу зэ щхэ тетыну кыщлэклэнт. А зэ щхэми зы егъэпщапхэ щылэнкыым.

Ауэ, ди гугъаши, ар мо сымаджэ е жы хуа пэуэщхэм хуэдэу сэхыжу щлэдзэнт. Зэриджрэ идж зэпыту иджыр кызырыхуэ щылэклэм ипхэнджкларэ сэхыжынт. Иужырей джа иджыр сыурэ уэзыжынт; уэзыр уурэ зыджым хыхэжынти, сэхыж иджым япэ кээхуауэ щыта иджым хэпщэжынти а иджыр кэрууфлэжынт. Мыпхуэдурэ сэхыжрэ бзэхыж уэщлым, аргуэрэу игъэсыжын кыхуэнэжынтэкыми, зэрсэхын щылэжынтэкыым.

Уэщлыр джырэ иджыр кызырыхуыкларэу, абы хэту щыт сытри абы зэрхэтыжкларэу, абы зиужырэ, хэмэрэ, сэхыжрэу зэхэхупхэу щытынкыым. Дызэрклэлыплэклэрэ ар мэужь, мэси мэдж, иджыр кэохуэ; сытри апхуэдэу мэщылэр. Ауэ, иджым ипэй иклэй зэрысрэ иджыр зыджри джыуэ щытрамэ; иджы мыхуэмэ зыри мыджэрэ щымылэмэ, иджым иту щытыр иджы мыхуэмэ зыми нэсынкыым.

Дызтэт дунейр зыхэт вагъуэ системэм, дунейр зыхэт уэщл системэм дызэреллытакларэ, зэрхуэу, дыхэтыжу дэ дызэрхуэураши, зыхэтщлэр зэрылыср зэдгъэпщэн щылэнкыым. Ауэ, нэгъуэщл уэщл систэмэ кыклуэклхэм зэреллытакларэ, ди дунейр зыхэт луэхугуэр кытхуэгурылуэгъуэнщ. Иклэ нэс уэщлыр зылыср зэрылыскларэ тцлэнкыым.

*

Дауэй ирехуэ, дэ дызхэт уэщлрэ гъащлэу дызхэту щыт щылэгъуэр кызыхэклар, мыджэ мыщлэу щыт цырыхыр плэнклрэ иплэ зэрыкларэу, сыуэ зэрщлэдзэрагъэнщ. Ар сыуэ щлэдзэрэ сосыр кызырыхуыкларэй, абы кыыхэхуыклар хууэ зэрыубзыхуыкларэу дыккэзгъэхуэу флыр кээхуагъэнщ. Сыуэ щыту зысыжыр, нэгъуэщл имысу езым зысыжыр зэрфлэфлэклэрэ зызсраши, уфлэрафлэу сыраш; ар езыр тхэжу мафлэр жылэпхэщ. А сым исыжу мафлэу щытраш зы (гуэр) кызыхэклрэ кэзгъэхуыфынури, флэрафлэу кыыхэхуыкларэ щылэ хуэр, сосым и кыуэ хуэраши, ар сосыкыуэрщ. Щылэрэ кээхуэгуэр зэрыужыкларэу сырэ джырэу мэужыр; сосрыкыуэр аргуэрэу утыку кэохэжыр.

Кызырэжэ лъандэрэ уфлэрафлэу, флы хуэ зэпыту кээхуэр мэфлыр. Щылэр зэрщылэнрэ сыуэ зэриджынкларэу, сытри мафлэр. Араш, Сосрыкыуэр зэрыфлэри, зэрдигъафлэрэ ди мафлэр сыт шыгъуэй

кытхуиху зэршытыр. Сосрыкхуэр мафIэрщ; мафIэр кытхуэзыхэр кытхэзылхэрщ; мафIэ щымIэжрэ фIы щымхужкIэй, мафIэр -"мэфIэ жылэ"р- кытхуэзхыжрэ дызгэфIэжырщ. Сосрыкхуэ мафIэри, сытри мэдж, мэщыIэр.

Ди уэщIыу ди дунейр зыхэт системэр зыгэфIэри дыгэрщ; дыгэр мафIэри ди гьащIэр мэщыIэр, мэужыр, ди гьащIэри мафIэр. ТIэ, Сосрыкхуэр мо дыгэращ икIи, а дыгэм икхуэу зы дыгэрщ, мафIэрщ; дызгьащIэрщ, дызгьафIэрщ; дыщызгьэлэрщ, ди щыIэгьуэрщ; ар ди дыгэщ, ди мафIэрщ.

Дызхэт уэщI системэр кыызхэкIарэ кьэзгьэхуар дыгэрщ. Ар нобэй сыуэ ису сыжырщ, ар "сос"ырщ. Ар езырыжу сырэ езырыжу фIэжкIэрэу -мэфIэжкIэрэу- щытщи, кыхэхьукIа щыIэгьуэр абы и бынщ, икхуэщ, сосрыкхуэщ. Сосрыкхуэр, щыIэгьуапэу щыIэгьуэ зилэ хуараш, щыIэгьуэ пашэщ. ГьащIэр кыызхэкIарэ кыызтехьукIа щыIэгьуэ пэщIэдзэр аращ; сытри кызтекIар аращ; гьащIэрэ щыIэгьуэр щыIэхукIэ щыIэнур сосрыкхуэрщ.

Дызхэт дыгэуэ уэщIыгьуапIэм сытри дыгэм кыхэкIащ; нобэй дыгэм щигьэлэу игьэужу щытщ; дыгэм и уэзыр зэрысыхурэ зэриухкIэрэй щыIэгьуэр щыIэнущ. Сытри дыгэм кыызэрхэкIахэрэу, сытми зы дыгэагэ илэщ; сытри магьэри, зы гуэрхэр егьэр; сытри дыгэм кыызэрхэкIрэ дыгэм зэрехакIэрэу дыгэщ. Сытри дыгэм и бынщ, сытри дыгэм и кхуэщ, сосрыкхуэщ.

*

Сын Iуэхугьуэрэ "сосрыкхуэ" псалэр кызтехьукIым теухуауэ, нобэй Адыгэм зэрахьуэ щыт зы жылэгьуэр дигу кьэдгьэкIыжын хуейщи, пыщапхэщ. Игур ису щытым папщIэ, игум имыкIыжрэ зысу щытым папщIэ щыIэ Адыгэ жылэгьуэхэр мыпхуэдэщ: «"Сосыр игум илхуэ щытащ", "сосыр игу илхуэ дунейм ехыжащ", "игум сос илхуэ"».

Мы псалэхэр щыIахэрэ зыхуагьафашэр гурыIуэгьуэщи, зыгуэрэм зы гуауэр игу имыкIыжу кьинарэ, а игум илхуэ щыт гуауэм игур зэрисращ: А игу илхуэ кьина гуауэм игур увылэгьуэ зэрымIэрэкIэ есыр; щыгьупщапIэ кызэрымIэжрэу игур есыр а гуауэм; игу илхуэ гуауэм зыгуэр кыхэкIыркхым, а нэрыбгэм зыри хузэфIэкIыркхым; а гуауэр игум икIыркхым, икIи а мафIэр ункIыфIыркхым; игум ису щыт хуа гуауэм игур мыувылэу есыр, аргуэрэу есыр, аргуэрэу...

Мы жылэгьуэр Адыгэм кызэригьэсэбэпыр гурыIуэгьуэщи, "сыуэ иту сым" папщIэщ. Ар ипщэкIэ ирехуэ, "у" макхым дыщытетхыхым щыгьуэ ирехуэ, дэ "сос"ыр зэрызэкхырытх щыIэкIэм йозэгьыр. Пэжщи, "сос"ыр зы псалэу хэту щытхым адыгэбзэм; ар зы псалэу зэрыщымытри зы Iуэхугьуэшхуэщи, абы и щхьэусыгьуэрэ зы псалэу бзэм зэрыхэмытххэр "у" макхым дыщытетхыхым щыгьуэй жытIагьат. Зы кьэжьапIэ Iуэхугьуэу, исрэ иту зысыр (сос), а зэрыщытым зэритыжкIэрэу, мыджэрэ иджыр кызэрымыхуэ папщIэ, абы хуэщыхьэтыну гуэри зэрыщымыIэнур гурыIуэгьуэ хуагьэнт.

Аращи, зыри кыызхэмыхьукIауэ щыт "сос"ыр иджыри мыджарщ; ауэ, джыпхьуэ сыуэ щытырщ. Мыджарэ утыку кыщымыхьам папщIэй ар зы гуэркхым, ар зы псалэу хуэуэщытхым. ИкIи ар зы псалэу хуауэуэ щытхым. Ауэ, "сос"ыр зы жылэгьуэм хэту кыщысэбэпыр щыгьуэ, зы гугьуэ ящIын зыхуейхуэ щытыр зыIысыр гурыIуэгьуэ мэхур: Игум имыкIыжрэ игур мыувылэу ису зы гуауэ илхуэ щытщ (игум "сос"ыр илхуэ!). ИкIи абы, мыр зезыхьэрэ нобэй кьэзыгьэсэбэпу щыт адыгэбзэм теухуауэ куэд кыбгургьаIуэр.

Ц...

"Сы"м утекьузэмэ е ппЫтмэ, пЫтлауэ кьиплуэмэ, а кьэлуу щыт макьыр "сІ"уэ тхыпхьэнщи, "цІы" макьым хуэдэщ кьызэрыпІурыкІынур. ТІанэ, "сы" Іэмалыгьуэр зэхэувыІэрэ лимитацэ хьумэ мысыж хьунщи, ари "сІ"уэ тхыпхьэнщ; абы нэхьри утекьузэмэ узхуэкІуну макьыр "цІы"рщ. Ар щыхьукІэй, жьпІэ хьунуш, мо "сы"м игьэзащІэу хьуар зикІ мыгьэзэщІэжыну. Сын щымыІэ хьурауэ жьІэпхьэнщ "цІы"р. Сын Іуэхугьуэ кьэмыхьужмэ, джыни иджыри мыхьуу аращ кьикІри, тІэ, "цІы"р мыурэ мыужьыр, мыужьрэ "у" зымыІэр, "у" Іэмалыгьуэ зымыІэрэ мыузрэ уэз зымыІэнырщ.

ТІэ, "цІы"р сын Іуэху мыхьуу щытырщи, ари, зэманыр кьемыжьарэ, дэтхэнэ зы ужьыгьуэр кьэмыхьуу ипэу щытырщ. Ар зэрымыскІэрэй, "щы" кьэмыхьун Іуэхугьуэрщи, зэманкІэрэй щыІэ хьун зимІуэхурщ; щыІэгьуэ льябжьэу щымытырщ.

"ЦІы" макьымрэ ещхьу щыт макь гуэрхэр кьыщиплуэм щыгьуэ, ар дэтхэнэ зы цІыхум дежкІэ мыхьуныгьэ Іуэхуу гурыІуэгьуэ зэрыхьунур жьпІэ хьунщ. Бзэ гуэрхэми а макьыр зыхэту щыт псалъэхэр "хьункьым, хьэуэ" хуэдэ мыхьэнэу зырахьэр. Ар натуралу "хьэуэ" псалъэр зыджу жьІэпхьэнщи, ар кьыщысэбэным щыгьуэ хьунрэ зыужьыныр, кІуэтэнрэ бэгьуэн Іуэхугьуэхэр щыІэркьым; мы хэщІынрэ гьэмэщІэн е кьэгьэувыІэн Іуэхугьуэхэм я щхьэусыгьуэрэ льябжьэри "цІы" макьым иджырщ.

ГурыІуэгьуэщи, ар мыпхуэдэу бзэм щыхэсэбэныхьым и щхьэусыгьуэр, абы кьыгьэлыагьуэу жыхуэтІэрщи, ар сынрэ дэтхэнэ зы джыгьуэ зымыІэу зэрыщыткІэрщ. Бзэм хэту щыт мыхьэнэрэ, щыІэу щытхэр кьызэраІуэ псалъэхэр мыджэжрэ мыкІуэж пэлъытэ ещІыр "цІы" Іэмалыгьуэм; ахэр щымыІэжьпІэм ирешэхьр; егьэцІыкІур.

Абы хуэкІуэр мэцІыкІур; "цІыкІу"р зэрыужьын зэрхуейуэ зызмыужьаращ; абсисымкІэ мыбэгьуэрэ ин мыхьуаращ; щымыІэж пэлъытэу "цІы"р зи кІуапІэ пэлъытэ хьуаращ. "ЦІынэ"р, "цІы"р нэрэ гьуэ хуэхьу пэлъытэу, цІыкІу дыдэ *матерялу* щыІэкІэ зиІэ хьурщи, ар псыкІэпсылэу щытрэ тІатІэрэ тІаткІуэрщ. Псыфрэ "пцІапцІэ"у щытри цІынэщ; ар "зэхэпцІэ"рэ щымыІэ пэлъытэу "цІы"м хуэкІуэрщ. Мыпхуэдэу цІынэрэ тІатІэрэу зы гуэр щыпхуэу блэуэ щытмэ, ар "цІэлэн" Іуэхугьуэу аращ. Ху пЫта цІынэр "хупцІынэ"щ. "ЛьцІын"ыр, лыр "цІапІэ"у щыбгьэлыгьуэм щыгьуэ кьэблэжь Іуэхугьуэрщ. "ЕцІэцІэн"ыр, зыри кьымыкІ псалъэ гуэрхэр желэнырщ зы гуэрым. "ЦІырхь"ыр "цІы"уэ "хьы"рщ, тІасхэ дыдэу "зырикІ" зыхужьІэпхьэрщ. "ЦІуун"ыр, щымыІэ пэлъытэ гуэру, зы щыІэ гуэрым кьыхэкІыу "у"уэ кьэхьурщ. "ПцІы"р, цІы пэлъытэнырщ е цІым пІэ хуэхьурэ цІыр зыгьэлажьэрщ, цІым тепщэгьуэ езытырщ; цІым хуэпэгьунэгьуэу щыт псалъэрщи, абы кьикІ щыІэкьым, икІи ар, джынкьыми щыІэу утыкур иубыдыфынкьым, икІэм икІэжым кьыщІэщыжынщ.

"КьэцІын" Іуэхугьуэри, зы "цІы" хьун Іуэхугьуэу щытщ. Зы псэушхьэм езыр зы пкьыгьуэрэ псоуэ зэрыщытыр гурыІуэгьуэщи, а псэушхьэм езым кьыгьэхьуу щытми, и пкьыгьуэм а фІейр зыщыхидзым щыгьуэ, ар имежу зэрилгытэу щыхыфІидзэкІэ, ар зы "цІы" Іуэхугьуэу кьэхьуу елгытэр. Арагьэнщ, зы пкьыгьуэм кьыхэхьукІыу (кьэ) "цІы"м хуэкІуэу кьыщІыриІуэр. Мыбдежыми, зы щыІэ гуэррэ пкьыгьуэу щытым и щыІбрэ, а пкьыгьуэм щхьэпэ хуэмыхьуу щытрауэ мэлъытэр "цІы"р.

"ЦІы"р щыІэм хуэмыщхьэпэрщ; а щыІэм имысрэ имыджырщ, мыджрэ мыхьурщ "цІы"р; мыхьурэ щымыІэу лытапхэ хьурщ ар, щымыІэрщ. ЩымыІэм адэкІэй "мыщыІэ"р зыдж макь зэрыхьурэ, ахэр зыгьэлыагьуэ Іэмалыгьуэ зэриІэрэкІэй, натуралу "хьэуэ е хьункьым" псалъэхэр зыгьэзэщІэнырщ. "ЦІы"м бзэм щыхилэжьыхьыр мыхьуныгьэрэ щымыІэ пэлъытэ Іуэхугьуэм хуэкІуэ

мышьэнэхэрщ; ауэ "цЫ" макьыр, щымылэм адрьщЫр зыгьэлъагьуэу "мышьлэ"р зыхуэфашьу щыту зы макьырщ.

Ар зи лъабжьэу щыщытклэй, абы дэтхэнэ зы мышьуныгьэрэ щымылэн Іуэхугьуэм натуралу лъабжьэ хуохьуфри, мы Іуэхугьуэхэмклэ бзэм кьыхосэбэпыхьыр.

*

Ар бзэм хэт хьуа нэужь хигьээщЫхь хьууэ щыт Іуэхугьуэхэм и гугьу зэрытщІаращи, мышьуныгьэ Іуэхугьуэхэрщ. А ІуэхугьуэкІэ кьызэрысэбэп щхьэусыгьуэри, езыр кьызэрыхьуа щЫклэрэ кьызтехьукІа лъабжьэрауэ жылэпхьэщ.

Натуралу, дэтхэнэ зы цЫхуми кьызэрыгурыІуэну щЫклэр "хьэуэ"у щыту зы макь щылэщ. А макьыр кьызэрыІу щЫклэу щытар, адрей макьхэм хуэдэкьым. Дэтхэнэ зы макьыр цЫхум езым кьыжьэдэкІу щыт жьым кьегьэхьур. Ауэ, зи гугьу тщІуэ щыт макьыр жьэм кьыжьэдэкІ жьым кьыгьэхьукьыми, жьэм жьэдэтшэу щыт жьыращ кьэзыгьэхьур. Мы зи гугьу тщІы макьыр "цЫІ" хуэдэу тхыпхьэщ.

А макьым и кьэхьукІэр адрей макьхэм я кьэхьукІэм и пхэнджщ. Бзэм хэт хьурэ лэжьыгьэ зыгьуэту щыт макьхэр жьэм кьызэрыжьэдэкІлэрэу кьызэхьукІрэ кьэзыгьэхьур цЫхум и пкьыгьуэрщ. А макьхэм я кьэлукІэр мыпхуэдэу зэрызэхуэдэм папщІэй, зэкІэлъхьэужьу кьолуфри, макь зэхэтхэм псалъэ гуэрхэр яухуэфыр. Ауэ, зи гугьу тщІуэ щытрэ "цЫІ" жыхуэтІэ макьыр, жьыр жьэм зэрыдэтшэ щЫклэу кьызэрыхьум папщІэу кьыщІэкІынщи, адрей макьхэм ядэщІыгьуу кьэлурэ, кьызэрыІум тетуй макь гуэрхэм дэщІыгьуу зы псалъэ гуэр джынкІэ щхьэпэ хьуркьым.

ТІэ, мы зи гугьу тщІуэ щыт Іуэхугьуэрэ, нэгьуэщІ макьхэм и пхэнджу кьызэрыхьум папщІэу кьыщІэкІынщ абы мышьуныгьэ Іуэху кьызэригьэлъагьуэрэ, "хьэуэ" мышьэнэр щІиджыфыр. А Іуэхугьуэрагьэнщ, мышьуныгьэ Іуэхугьуэр япэрауэ кьэзыгьэлъагьуэу щыт макьыр "цЫІ" хьууэ зэрыщытар. Иужьклэ, абы кьыгьэлъагьуу щыт мышьуныгьэ Іуэхугьуэр, нэгьуэщІ псалъэхэмклэ кьэгьэлъэгьуа хьугьэнти, ар адыгьбзэкІэй "хьэуэ" псалъэм кьыгьэлъагьуу щІидзагьэнщ иужьыІуэкІэ.

Нэрылъагьуши, зи гугьу тщІы макьым и лъабжьэу щытрэ кьызэрыІу щЫклэми гурыІуэгьуэ зэрищІаращи, ар, зэрымышьуныгьэ Іуэхугьуэр кьэзыгьэлъагьупхьэу щытщ. Арагьэнщ, иужьклэ нэгьуэщІ макьхэм хуэдэу жьэм кьыжьэдэкІу щыт жьы ІуэхугьуэкІэ цЫхум а макьыр утыку кьыщІыригьэхьарэ кьыгьэсэбэпыхьэ щІэхьуар. Мыпхуэдэу зы мышьуныгьэ Іуэхугьуэр кьэгьэлъэгьуэн папщІэ, цЫхум ар адрей макьхэм хуэдэу кьыриІуэфрэ и бзэм щІыхигьэхьар, а макьым иджу щыт мышьуныгьэ Іуэхугьуэу кьыщІэкІынщ. Мырагьэнщ, бзэм хэт хьуауэ щыт "цЫ" макьыр кьызэрыхьуа щЫклэрэ щхьэусыгьуэр.

А кьэхьуа макьыу щыт "цЫ"ми, бзэм хигьээщЫхьыр мышьуныгьэрэ щымылэныгьэ Іуэхугьуэ хьууэ щытщ. ЦЫхум мышьуныгьэ кьэзыгьэлъагьуэ макьыр бзэм хэту кьыгьэсэбэп хьунрэ хигьэлэжьэфын папщІэ, зэрымышьуныгьэм кьзэрыгуэкІклэ бзэ лэжьэкІэ мышьуфу щыт "цЫІ" макьыр лъабжьэ зэрищІлэрэу, зы макь кьыгьэщІагьэнщ. А макьыр ди бзэм хэту щыт хьуа "цЫ" макьырщ.

Нобэ бзэм хэтрэ кьэдгьэсэбэпу щыт "цЫ" макьыр адрей макьхэм хуэдэу жьэм кьыжьэдэкІ жьым кьыгьэщІми, ар кьызтехьукІауэ щыту зи гугьу тщІы макьыр жьэм жьэдэтшэ жьымклэ кьэхьуу щытщ. Ар щыхьукІэй, нобэ, адрей макьхэм хуэдэу кьэлуу щытми, "цЫ" макьыр кьызтехьукІауэ щыт макьыр пкьым кьыхэхьукІу зы макьыркьым. Ар пкьы щІыб Іуэхугьуэу кьэхьуу щыт макьырщ; пкьым кьыхэхьукІ макьырщ. Макьыр зы псэущхьэпкьым и кІуэцІым кьыщигьэщІрэ, абы кьыхэлукІу щыт хьууэ щытрамэ, а макьыр адрейхэм хуэдэу зы макьыуи мылгытапхьэрщ.

Мы псалъэхэм кызыргыуэкIкIэй, макъыр псэущхэм кыхэххукIрэ, шылэгъуэрэ шылэкIэ гуэрхэр зыджу шытмэ, зи гугъу тцIы макъым иджыр мыхэм я пхэнджырщи, шымылэрэ мыхъурщ, мыджырщ. Аращи, зи гугъу тцIыуэ шыт "цIыI" макъ натуралыр зы лъэбжьэжыщ; ар макъыу шылэу хъуам я пхэнджыр зыджу зы лъабжьэрымакъщ; шылэрэ джыр кызылэу макъхэм я пхэнджыр зэриджкIэрэй, мыхъуныгъэр абы кызыриуэ шыкIэри, адрей макъхэмкIэ зтеувауэ шыт "хъуэ" псалъэм хуэдэу лантIэу зы мыхъэнэу кыщIэкIынтэкъым. А макъым кыриуэу шытар шымылэххэнрэ мыхъуххэн Iуэхугъуэу шытауэ кыщIэкIынт; абы адэкIэй, мыщылэрэ шылэ мыхъупхъэ Iуэхугъуэрагъэнт а макъыр кыщыIум шыгъуэ кыкIыр.

ТIэ, дэтхэнэ зы макъыр пкъым кызырыхэххукI шыкIэм теухуауэ, джырэ шылэу шыт гуэрхэр кызырагъэлабгъуэу зырыщытым кызыргыуэкIкIэ, ахэм я пхэнджу шыт макъ цIыбми мыджэрэ шымылэрэ зы лъабжьэрыIуэхугъуэу кыгъэлабгъуэнт. А Iуэхугъуэм гу лъызыта цIыхум, а макъыр адрей макъхэм хуэдэу кыжьэдыгъэкIрэ бзэм хэту зэригъэлажьэрэкIэ, мыхъуныгъэрэ шымылэн Iуэхугъуэхэм теухуауэ псалъэхэр иухуагъэнщ. А мыхъунрэ шымылэн Iуэхугъуэр нобэ "цIы" макъыр бзэм зэрыхэт шыкIэмкIэ хыболъагъуэр.

ТIанэ, "цIыI" макъыр утыку кызырихъарэ кыщыхъар, икIи кыщIыхъа щхъэусыгъуэм езыр зы къекъаплэу шытщ: А лъандэрэ, шылэрэ шымылэрэ зэщхъэщыкIыщэу шымыту кыIупхъэ хъуауэ бзэм хэту жыIэпхъэщ; ахэр зэхэгъуэщапхъэу шылэу шытхэщ; шылэмрэ шымылэрэ зы бзэм кызыриуэтэфрэ, зыр зым зырыхуэкIуэфрэкIэу зэхэтхэщ. Жыплэ хъунщ, цIыхум "цIэ"рэ фIэщыгъэцIэхэр зэриухуарэ, ахэр зырыфIишар кызырежьари апщыгъуэрауэ.

*

"ЦIэ"р шылэхэм я фIэщыгъэцIэ хъураш; шылэхэр кызыраIуэрщ. Шылэхэр шымылэ гуэркIэ кыраIуэнрэ ялытэн Iуэхугъуэу къэсэбэпыр "цIэ"щ. Шылэр зэршылэкIэрэ бгъэлабгъуэу, нэгъуэщI шылэхэм яхэмгъуэщэнрэ зы шылэгъуэ нэгъуэщIыгъуэй джауэ къэмхъун папщIэ, а шылэр зырыбгъэлабгъуэфыну зы шымылэ гуэркIэ хъун хуейщи, нытIэ ар "цIы" Iэмалыгъуэм егъэзащIэр. Ар "цIы" Iуэхугъуэу шытрэ мыщылэми, мы зи гугъу тцIыуэ шыт Iуэхур бгъэзэщIэн пащIэ, "цIы"м кыхэххэрэ шылэу шытхэм япэпщIэн шыхъум шыгъуэ, абы зы лэжыгъэ шигъуэткIэ, зы зэманыгъуэ тет пэлытэщ мы Iуэхугъуэри, ар "цIэ" мэхъур. ТIэ цIэр, шымылэу "цIы"уэ шытым шылэгъуаплэ шигъуэтраш; ар шылэхэм ятебыхуэми, шылэхэр зыхыгъуэ зырыщылэу къонэжыр.

"ЦIэ" гугъу шытщIым шыгъуэ, ар адыгэбзэкIэ зы псэущхэм и фIэщыгъэцIэу зырыщытри зыщыгъэгъушсэн хуейкъым. А псэущхэри цIыкIу дыдэу зырыщытрэ, цIыху пкъыгъуэу шылэм зырыхуэмыфIым папщIэ, "цIэ"р фIэщыгъэцIэу абы фIащауэ жыплэ хъунщ.

"ЦIэ"р, фIэщыгъэцIэр шылэхэм зыхамыщIэу, дэтхэнэ зы шылэ гуэрым хуэIуауэ иIэ хуэхъуфу фIы хъурщ: Ар, шылэгъуэ зыгъуэта пэлытэу ди фIэщ зырытщIрэ, фIэщыгъэм кызыргыуэкIкIэрэу мэлэжьэри фIэщыгъэцIэ мэхъур. Мы псалъэм и къэххукIэм ешхъу къохъур "фIыщIэ" псалъэри: фIыуэ (шылэу) шытрэ цIы пэлытэр (шымылэ пэлытэр) зи фэу цIэ (цIы-э: цIы лэжьэкIэ зилэ) хъууэ шытрщ ар.

"ЦIы"р зэржытаращи: мысырщ, мыфIэрщ, мыджырщ, мыхъурщ, мыщылэрщ. Нэхъ нахуэу жытIэмэ, ар шымылэрщи, мыджэнурщ, мыхъунурщ, мыфIэнурщ. Ар цIэуэ, зы фIэщыгъэцIэу утыку кыхъа мэхъур, фIы мэхъур. ФIы зырыххукIэрэй фIэщыныгъэрэкIэ шылэгъуэ зилэу шылэхэм яхыхъэу лытапхъэ мэхъур; ауэ, икIи абы яIусэркъым, янэсыркъым.

Ар цIэ хъурэ шылэхэм янэмысу шылэгъуэ зилэхэм яхэту жытIэ щхъэ, ар цIэ зыщIарэ фIэщыгъэцIэу шылэ гуэрхэм яфIэзышар, езыр зы шылэ гуэру шыт цIыхураш. Лъэмылэсыр, нэмылэсыр е

нэмысыр, а зыдынэмысу шытымклэ мысырщ; мысери мыджырщи, цлэр зынэмысу шыт шылэхэмклэ сыркъым; шымысклэй джыркъым. Нытлэ, шылэхэм нэмысрэ мысу, мысрэ мыджу е шылэхэр зы гуэрклэ плейтлей зымышлрэ, шылэхэмклэ зикл луэху зыхуимылэ цлэр цыхум иджауэ шыщытклэ, цыхур абы лъэлэсагъэхэщ. Цыхум ар щимыдж ипэ абы нэсауэ шытын хуейщи, цыхумрэ "цлы"мрэ зынэсарэ зынэсу шытауэ шыт хьун хуейщ. Цыхумрэ "цлы"м я зэхуакум зы сын луэхугуэ дэлъу шытагъэнщ, иджыри дэлъу шытын хуейщ.

*

Цыхур сыт тлэ? Ар упщлэшхуэщ. Дэ дызэрыцыхум кызызыгуэклэй, субиективу зы упщлэрщ. Ар зэпкырыхынрэ дэтхэнэ лъэныкыуэклэй джыжын луэхугуэр гугъущ; икли, зы макърэ псалъэ закъуэм и лэжыгъэ луэхугуэуы шыту лъытапхэкъым. Мыбдежым "цыху" псалъэр "цлы" макъ дызтепсэлъыхыр ди луэхугуэ лэнатлэу зэрыщытым кызызыгуэклэ къэдгъэунэхуну иужь дитынщ.

"Цыху" псалъэр, бзэм зэрыжилэрэ зы псалъэу зэрыщытклэрэу, нэрылъагъуши "цлы ху"рщ. "Цлы ху"р зы псалъэ хьумэ "цыху" мэхьур. "Цлы ху"р зы луэхугуэу шыщытклэ, а луэхугуэр "цыхун" хьунщи, ар зы глаголщ. А глаголу шыт "цыхун" псалъэм кырилуэри цыху хьунырщ. "Цыхун"ыр цыхум езыр хьунырщ, хьужынырщ.

Адыгэбзэм хэту шыт дэтхэнэ зы псалъэри глагол формэм йохъэфыр. Глагол формэм ибгъэхъу шыт псалъэр сыти ирехъу, дэтхэнэ зы гуэрым езырыж хьунрэ езыр хьужын луэхугуэу мэгъэзашлэр. Мывэр зэр "мывэн" е хьэр зэры "хьэн" хуэдэу, цыхури "цыхун" зэрыхьуклэрэ езырыж мэхьур; езым зызэрегъэзэщлэжыр. Мыпхуэдэу шытщи, "цыхун" глаголми "цыху"м теухуарэ игъэзашлэу шыт дэтхэнэ зы луэхугуэри иджу жылэпхъэщ.

Тланэ, къэхъу-къэщлыу шыт зы луэхугуэр къэзыгъэлъагъур глагол щыхьуклэ, япэрауэ къэхъу псалъэу глаголыр лъытапхъэщи, цыхун луэхугуэр кызызыхьум кызызыгуэклэу, иужьклэ ар зи луэхугуэу шыт флэщыгъэцлэр къэхъагъэнщ. "Цлы ху" макъитлыу шыт псалъитлым кыралуэр зы луэхугуэрщ: Ар "цыху!" псалъэ щыхьум шыгъуэ, къэхъуу шытыр "цыхун" глаголым и лэмыр модщ. "Цыхун" псалъэр иужьклэ зтеувауэ плытэми, "цыху!" псалъэм иджыр зы луэхугуэрщи, а луэхугуэр зи лэдэкъэщлэклым и флэщыгъэцлэу кысэбэпыжагъэнщ иужьклэ.

Араши, бзэм кыдъжилэм дедалуэу шытмэ, цыхур цыхун луэхугуэ зезыхуэрщи, цыхур зыцыхуу шытырщ; цыхур зыцыхуращ. Цыхун луэхугуэр зыхуэлуарэ зыгъэзашлэр цыхущ. Тлэ, цыхун луэхур зымгъэзашлэм цыхуфэ илэу шытми, ар цыху хьуфыркъым; зымцыхур, иклэ нэгъуэнэ цыху хьуркъым.

Цыхур шылэгъуэ зилэрэ шылэхэм иужь дыдэ къэхъуарэ утыку кыхъауэ зы псэущхьэрщ. Ар иужь дыдэ къэхъуарэ, езым ипэ шылэу шытахэм кытеужьыклауэ шытмэ, зыужьыгуаплэм лусрэ шылэу хьуам щхьэтэль хуэхъауэ зы шылэгъуэ зилэу зэрыщытыр жылэпхъэщ. Ар шылэгъуэм и гьунапкъэу зэрыщытклэрэу, шымылэми и гьунэ лутырщ. Езыр шылэу зэрыщытклэй, шымылэр зыхурщ, зыдэхурщ. Ар щыхьуклэй цыхур, "цлы"р хун луэхугуэр зезхьэллауэ шыт хьурэ, зыщыщу шыт шылэгъуэ ухуэм зэрхэтыр гурылуэгъуэщи, ухуэу шытыр зэрыубзыхуу кызызргъуэгурыклуэ бзэри зыхэлъу шыт хьурщ.

А бзэр, шылэр зэрыубзыху щыклэрщ; зэрыужь бзэрщ. А бзэр шылэу хьуам яхэлъщ; икли, шылэу хьуар кызызыхьу щыклэрэ шылэ зэрыхьурэ зэрыджырщ. Бзэр макъ закъуэклэ ухуэрэ псалъэфыныркъым; ар убзыхур зэрыубзыху щыклэрщ. Шылэрэ шылэгъуэр зэрыубзыху щыклэу шыт бзэр дэтхэнэ лъэныкыуэмкли шылэхэм яхэлъу шытщ.

Ауэ, макъ кыыриуэхэмкIэ зы бзэ лъэщ зыхуарэ и гупщысэр абыкIэ къэзыуэтэф хъуари цIыхурщ. Ар езыр зы шыIэ гуэррэ, цIыри кызыпэщыту шыIэгъуэ зилэрщи, абы шыIэу щыт нэгъуэщIыгъуэ псоми яхэлъу щыт шыIэгъуэм и убыхубзэ закъуэ мыхъуу, цIы хууэ щытри зи гурыуэгъуэ хъурщ. Арагъэнщи, макъ кыыжъэдэлукIхэмкIэй зы гупщысэбзэ зыхуауэ щыт цIыхум цIыри гурыуэгъуэ зыхуэхъукIэрэу, шыIэу хъуам цIэ фIищыф хъуаш.

"ЦIы"р, бзэм зэрхэту зыкызэригъэлыагъуэкIэрэ, щымыIэрщ, мысрэ мыджырщ. Ар щымыIэм нэхъри адэкIэ кIуэуэ мыщылэрщи, мысынрэ мыджынырщ. Щылэхэм ялъэмыIэсми, ухуэрэ ужьу щыт шыIэгъуэм и гъунапкъэу щытырщ. Ар, шыIэхэм нэмысрэ ямысми шыIэгъуэ зилэхэм дэщIыгъуу ху хъурщ.

Щылэр сыт шыгъуэй ужьыгъуапIэм зэриткIэрэ, сынрэ джынкIэрэ хъууэ щытырщ. А сынрэ джыным "цIы"р хэтыркъым; "цIы"р мысрэ мыджэрщ. Ауэ, "цIы"р зэрщыту шыIэм дэщIыгъуу мэхур. Зы псэущхъэм сынрэ джын хуэмыхъужмэ е хузэфIэмкIыжмэ, зымыужьыфыжмэ; ар мысрэ мыджэ хъужмэ, щымыIэжыным хуэкIуэу аращ. Ар мысрэ мыджэжмэ, абы дэхуу щыт цIым текIуадэу жылэпхъэщ. Щылэр зэрыщылэху, щымыIэр кыпэщыту щытщ. Щылэгъуэ ухуэм сыт шыгъуэй щымыIэрэ, мыщылэр кызырэпэщыту щыхуэкIэ, щымыIэжынри и щхъэм кыырикIуапхъэу кыпэщытщ.

"ЦIы"р зэригъунапкъэм кызырэгуэкIэрэ, зэрыужькIэрэй абы дэхуу щыт псэущхъэм сыт шыгъуэй кыпэщыту щыт "цIы"р кызырэхуэкIуапхъэр гурыуэгъуэнщ. Ар зыхэзыщIэрэ кызыгурыуэу щыт цIыхур, цIыфэ зытеуапхъэрщ икIи. Ар езыр шыIэгъуэ зилэрэ шыIэгъуэтелъу зэрыщытрэ, "цIы"м зэрыдэхум кызырэгуэкIкIэ, "цIы"р зыхэзыщIэрщи, мыбы кызырэгуэкIкIэй, ар шыIэр зэрыщымыIэжынрэ цIы пэлъытэ зэрыхужынур кызыгурыуэрщ. Щылэр зэрыщымыIэжым кызырэгуэкIкIэ, езыри щымыIэж зэрыхунур кызырэгурыуэр лъабжэ зэрыхуэхъукIэрэу, сыт шыгъуэй, кIуэдыжыпхъэу зылъытэж хъуфырщ цIыхур.

Мыбы кызырэгуэкIкIэй, цIыхур, шыIэрэ мыкIуэдыжауэ щыщытым шыгъуэ, щыпсэум шыгъуэ, "цIы"р зызэрыхищIэм папщIэ, "цIы"уэй зылъытапхъэрщ; абы сыт шыгъуэй цIыфэ кытеуапхъэщ. Ар мыкIуэдыж джыщIэ кIуэдыжыпIэр кызыхуэкIуэфырщ.

Мыбы ар гупщысакIуэ куурэ, и псэм пыкIыпхъэй ещIыр. Ар дыдэуи, пцIыгупси ищIынщ. "ЦIы" пэлъытэрэ, "цIы"м и уэфэгъуэщу къекIуэкI пцIыр зи IэдэкъэщIэкIри цIыхурщ; гупщысэ куурэ гузэвэгъуэм хэкIын щхъэусыгъуэу иус пэлъытэу пцIы зыупсыфыр цIыхуращ.

Зи шыIэгъуэр зыхурэ щымыIэж хъур кIуэду щытми, "мыщылэж" хъууэ лъытапхъэркъым; ар "цIы"м хуэкIуауэ жылэпхъэкъым. Абы шыIэгъуэ Iэмылыгъуэр игъэкIуэдауэ лъытапхъэкъым; мы Iэмалыгъуэр шыкIуэдыжым шыгъуэщ, и шыIэгъуэ жылэр шыкIуэдари, ар "цIы"м хуэкIуэнырщ. Щылэрэ шыIэгъуэм и жылэу лъытапхъэу щыт "щы"мрэ, абы и гъуэу щыт "шыгъуэ"м хэкIыжыр зыдэкIуэнуращ "цIы"р. Аращи, зи шыгъуэм хэхъэжа щхъэ абыи имыкIыжар щымыIэжу щытми, ар мыщылэу лъытапхъэкъым; ар "цIы"м хуэкIуэркъым. "ЦIы"м хуэкIуэр шыIэгъуэ жылэу шыгъуэм икIыжырщ.

ИпщэкIэ зи гугъу зэыртщIащи, "цIы"р бзэм куэдыщэу кыыхэсэбэпыхъу щытми, абы и лъабжэр куэду жыжьэрэ куууэ щытщ; икIи, бзэм хэту "цIы"м игъэзащIэ Iуэхугъуэхэр а лъабжэ мыхъэнэ лъэщрац кызытехъукIыр.

-Адыгэм "шыгъуэн, шыгъуэ махуэ, шыгъуэм ехыжын..." хуэдэ псалъэхэр кызыэригъэсэбэпхэри дигу къэдгъэкIыжын хуейщ-.

ЩыІэу хъуар щымІэж зэрыхъур, мысрэ мыджэу щыт "цІы"м шыхуэкІуэжрэ хуэкІуэжын зэрхъуну щІыкІэр зыцІыхурагъэнщ цІыхур. ЗэржаІэщи, кІуэдыжынрэ псэхыжыныр, лІэжыныр кыызгурыІуэ псэущхъэ закъуэращ цІыхур. НэгъуэщІ псэущхъэхэр псэхыжрэ кІуэдыжми, зэрыкІуэдыжынур зымцІыхухэрщ. "ЦІы" хууэ щытыр къазэртекІуэнур ахэм яцІыхуркъым. "ЦІы" хууэ щытыр кыызгурыІуэр, ар зэр мысрэ зэр мыджэр зылъэІэсрэ зыхэзыщІэр, кыызгурыІуэр цІыхурщ. ЩыІэгъуэ зилэхэр зыхэхуэну щыт "цІы ху"уэ щытыр зыхуэнахуэ хъуращ цІыхур.

"ЦІы" хууэ щытым зынэскІэрэу, "цІы хун"ыр кыызгурыІуэрэ псалъэ зыхуэджу щытыр, адрей псэущхъэхэм зэрыщхъэщыкІкІэ, "цІыху" зыфІищыжу утыку кыхыагъэнщ. Сытми ипэрэ икІэр, и къэхъукІэрэ и кІуэдыкІэр гурыІуэгъуэ хуохъур цІыхум; сытми и гъуэрэ зи гъуэ хъур кыыгурыІуэр абы; ар сытми носыр, зынэсыр игъуэкІэрэу мэджыр. Зэрыджэр "цІы ху"м къегъэлъагъуэр. "ЦІы"р и гъубжэ е и щхъэгъубжэ мэхъуфыр цІыхум; а кыыздэплъэрэ зэрыплъэм игъуэкІэрэ, сытми зы гъуэ зэриІэр мэджыр, а джымкІэ щыІэхэм зэрефІафІэкІэрэу щыІэхэр елъагъур, зэрилъагъурэ кыызэрриІуэр "цІэ" мэхъур.

Сырэ джыуэ щытым, щыІэу щытрэ ужъу щытым и гъунапкъэр, икІэм икІэжым "цІы"рщ. ЩыІэу хъуам я ужыкІэр зи гъунапкъэу щытыр "цІы"ращи, щыІэхэм я гъунэ джын Іуэхугъуэр, а нэхъ лъабжэрэ икІэм икІэжым, "цІы"р зэрыхукІэрэущ кыызэрыунэхунур. Зы щыІэ гуэрым и гъунапкъэрэ и гъуэр къэбгъэунэхуну щытмэ, ар зыдэщымыІэр къэбгъэунэхуну аращ пщІэн хуейр. Ар зыдэщымыІэр е зыдэщымыІэжыр езыр зыдэщыІэхэм елъытауэ "цІы" пэлъытэу хъууэ щытщи, ар зыдэщымыІэрэ мыпхуэдэу "цІы"уэ зэрыщытыр пхууэ ущытмэ, ар зыдэщыІэрэ зыдэщымыІэр зэрыщыту нахуэ къэпщІынщ. Ар нахуэ зэрыхъу щІыкІэри "цІы хун" ІуэхугъуэрэкІэрщи, арагъэнщ икІи "цІыхун" жыхуаІэр.

Дэтхэнэ зы щыІэ гуэрыр езыр зыдэщыІэу щытрэ, зи гъуэр из зыщІыр къэзыгъэунэхуфу щытыр, а щыІэр кыызэрихъуреихыкІэрэ, ар зыдэщымыІэу щытрэ "цІы" зыщыхъур зыхуфыр цІыхурщ. ЗыдэщыІэрэ зыдэщымыІэр "цІы хун" ІуэхугъуэкІэ къэзыгъэунэхуу щыт цІыхум, кІуэ пэтрэ, ар зыдэщыІэнынурэ зыдэщымыІэжыну щыгъуэри, щыпІэрэ щІыкІэри ар дыдэу "цІы хун" ІуэхугъуэкІэ кыыхуэунэхуфынщ.

Езыр зы псэущхъэу щытрэ, щыІэу хъуа псом я ужыгъуэу къэхъуарэ, ахэм я гущІыІуу зэрыщытрэ зэрытелъым кыызэрыгуэкІкІэ, щымыІэрэ "цІы"м дэхуу щыт цІыхур, мы щыІэгъуэу хъуам я гущІыІу хъуныр зыхэлърэ "цІы"м зэрыдэхукІэрэу, щыІэгъуэм и гъунапкъэр щымыІэрэкІэ (цІы) къэзыпщытыхыпхъэрщ. Езыр зэрыщыІэрэ зэрыщыт щІыкІэр мыпхуэдэщи, ищІрэ ищІэнури мыпхуэдэщ. ТІэ, абы мыпхуэдэу "цІы хун" зэрыхэлъкІэрэу, езым хэлъу щыт мы *техн*эр дэтхэнэ зы щыІэ гуэрыр и гъунапкъэрэкІэ къэгъэунэхун папщІэ къэзыгъэсэбэпыфырщи, цІыхум щыІэу щыт дэтхэнэ зы гуэрым и гъунапкъэр зэрихукІэрэу а щыІэр къэзыгъэунэхурщ. Мыр "цІы хун"ым кыыхуихъу щыт зы Іэзагъэу цІыхум хэлъырщ. ЦІыхур "цІы ху"уэ щытырщи, дэтхэнэ зы щыІэр зыдэщымыІэ лъэныкъуэр зэрихукІэрэу къэзыгъэунэхурщи, мы Іуэхугъуэри цІыхунырщ.

"ЦІыхун" псалъэр зы глаголрэ, цІыху хъун Іуэхугъуэрмэ, тІэ, цІыхум игъэзащІэу щыт дэтхэнэ зы Іуэхугъуэ лъэныкъуэри зыхэзыубыдэу зы псалъэрщ ар. ЦІыхум ищІрэ ищІэр, фэщын Іуэхугъуэрэ фІэщхъуныгъэу иІэр, кыыгурыІуэу хъуарэ щыуагъэ кыыхуэхъуу щытыр, зэрыхуакІуэрэ зэрызэтекъутакІуэр, дэтхэнэ зы и ІэщІагъэрэ Іэзагъэри къэзыгъэлъагъуэр, дэтхэнэ и зы цІэпІагъэри гурыІуэгъуэ зыщІрэ зыхэзыубыдэр "цІыхун" псалъэрауэ жыІэпхъэщ тІэ. ЦІыхум хуэІуауэ щыт дэтхэнэ зы гуэрырщ "цІыхун" псалъэм зыхиубыдэр.

Цыхур зы шылэрэ, шылэу хуам теужыклауэ зы псэущхэ зэрыхум кызырыгуэклэ, шылэгъуэ жылэм кышцлэдзауэ зэтеухуэу шытыр зыхэлъу кхэхуауэ шытци, мы гуэгурыклуэгъуэм ишхэри кыгурылуэжынклэй хуону кышцлэжынц цыхум.

Кхэхуаныгъэр кызырыху лъандэрэ зыужу шыт уэщлрэ уэзым, и ужыплэм кыпэщит хууэ клуэр, абы и ужыгъуэм дихуу шытыр "цл"рши, уэз хуерейрэ уэщл псом, я гунапкхуэ шыт "цл"р дахур. "Цл хун" луэхугуэр шылэгъуэм хэлъу зы луэхугуэрщ. Ауэ, ар кызгурылуэрэ кхэзгъэунэхуу шытыр, зы шылэгъуэ зилэрэ зы псэущхэу шыт цыхурщ. Цыхур, "цл"м хунэсрэ "цл"р зэрихуклэрэу шылэ гъунэр кхэзыгъэунэхурщ; шылэм и гъуэрэ и гур зыджыжырши, шылэу шытыр кызгурылуэрщ ар.

Мыбы атклэ, "цл ху"р зыхуэклэрэ зыхэзыщлэу "цл хун" зыхэлъ хур, "цл"р иджрэ цлэ зыхуэ хуар, игуэклэ сытми зэрынэсрэ зэрыджклэрэу, "цл"р сытми триухуэклэрэу "цл" пэлъытэ ухуаклуэй мэхур цыхур.

Цыхур "цл"м хуэклэрэ, "цл"ри кызхуэклапхэрщ; "цл"м хуэклэрэ "цл"р кызхуэклапхэ хуаныр, ар ихуу зэрышытырши, абы хэхуапхэщ; цлфэ кызытеуафэрэ "цл"уэ зылъытапхэрщ цыхур. "Цл"р зыхуу зэрышытклэй, "цл"р зыхэзыщлэрщ, "цл"р кызгурылуэрщ. "Цл"р зэрихуклэрэй, абы теплэрэ тезыджырши, "цл" зыхуэрщ; "цл" зыхуэрэ ар флэщ зыщлэжырщ. "Цл"рэ шылэм хэмытыр зэрихуклэрэу, "цл"уэ шымытрэ шылэу шытыр кхэзыгъэунэхуфращ цыхур. Цыхур зыцыхурщ.

Ц...

"Ц" макъыр "ц" макъым и плыла хуауэ зы макъу зэрышытыр гурылуэгъуэщ. "Ц"р псэущхэхэм кхатеклэу псыгуэрэ псэ зыхэмыту, фэм кхытеклэу шытырщ. Ар зытет фэ лъабжэм, абы и лъапсэр хэтрэ псэр лъабжэу зыщлэту шытми, цыпкыр псэ зыхэмытырщ. "Ц"р кызтеклыр зы псэущхэрши, абы и фэ шлагъым шлэтрэ цы лъабжэу шыт лъэныкхуэр псэ зылутырщ; ауэ, фэм и гушлыу телъ цыпкыр псэ зылумытырщ. Цыр псэм кыгхэщлрэ псэ зылумытырши, псэр шыухуу псэм кыхэхуыкырщ ар. Ар, зытет псэущхэм и лымрэ и фэм зы фашэ кыхуэхурэ, псэущхэр хуабэрэ шылэм шызыхумэрщ. Ауэ, мыпхуэдэу псэм и дэлэпыкхуэгъуу шытми, цыр псэм дежклэ зы "цл" пэлъэтырщ. Арагъэнщ, ай тлур зэгъунэгъу макъу зэршытыр.

"Ц"ыр бзэм хэту кызырсэбэп закхуэри "цы" луэхугуэхэм зэрытеухуауэщ: «Цыху, цей, цакуэ; щхэц, бацэ, бжэхуц, пхэц...».

Цыр сыт хуэдизу псыгуэрэ шымылэ пэлъытэу шытми, ар фэм куэдышэу кышытеклэм папшлэ, зы куэдагъ дигу кыгхэклыу шытц абы. Ар и лъабжэу кышцлэжынши, цымрэ ар зытет фэр бэгъуагъэм и зы фэеплэу ялътэу шытащ. Икли, цы зытет фэр бэгъуагъэ кыхын флэщхуныгэклэ *питуал* лэмэпсмэу зэрахэу шытащ.

Зы нысэр зы пшлантлэм шыдэпшэрэ унэм шыщлэпшэм шыгуэ, абы бэгъуагъэ кыхын фэеплэу, цы зытет фэм тырагъэувэу шытащ. Мифологие мыхэнэу цым хуагъэфашэри, ар бэгъуэныгъэм и символу зэрышытырщ. Шым цы хуэдэу кхэлыгъэ кытынрэ, цыхубзым бын куэд игуэтынрэ бэвыгъэ луэхугуэхэр, цы символизмэр зэрызырахэ луэхугуэхэрщ.

Бзылхугъэм бын куэд игуэтынрэ лэпкыр бэгъуэн луэхугуэм ехэллауэ цы символизмэр кызырагъэсэбэным кызырыгуэклэй, цыр лхугъэ символу шытц. Абы кызырыгуэклэй, цыр бзы символу кхосэбэпыр.

Адыгэ джэгурэ псэулэхэм цырэ фэ луэхугуэр кышысэбэп шылэхэм я лъабжэм кызырышлэжымклэй, цыр бзы луэхугуэу шытц. Цыр мыпхуэдэу хабзэм зэрыхэт шылэлэрэ,

мифологиелай бзыр лъхугъа символу зырыщыр, езы макъым иджу щытми кызыргуклэ, "цы" макъыр зы макъыбзу илытауэ щытщ адыгэбзэм.

Адыгэ цыхум фIашу щыта цIэхэри, бзэ логиер зырылажьэрэ макъ онтологием кызыргуклэ, игъуэрэ зыхуэфашкIэрэу, макъыхурэ макъыбзкIэ ухуауэ щытащ. Ар, езы Адыгэм гъунэгъу лъэхъанэ нэхъунэ анэцIэрэ цIэ лей хъужауэ зэрихъуэ щыта цыхуцIэхэм кыбгургъауэр.

"Цы" макъыр макъыбзу шыжытIакIэ, тIэ, ар Адыгэ цыхубзыцIэу къэсэбэпын хуейщ. "Цы" макъыр яхэту щыт Адыгэ цыхубзыцIэхэм ящыщщ мыхэр: «Цыцэ, Цынэ, Цырэ, Цыкуэ, Цацу, Цацэ, Цуцэ, Цыцу, Цунэ, Быцу, Быцунэ, Бабыцэ, Быцэ, Бацэ, Куцэ, Куацэ, Хъэцунэ, Хъэбыцэ, Хъэцырэ, Хъэцыцэ...».

3...

"Зы" макъыр "сы" макъым и гъунэгъуу зы макъщ; "сы"м нэхърэ нэхъ пхъашэу зы макъщ; "сы" макъым кыкIэлъыкIуэ макъщ. Ар "сы"м елытауэ нэхъ къэрууфIэ макъырщ. "Сы" макъыр нэхъ быдэрэ нэхъ лъагэу зэхэыхъуафIэ пщIымэ "зы" макъыр къэхъунщ. Ар, зы гуэрэм хуэгъэзарэ *консантрэ* хъуауэ, а Iуэхур IэцIэмкIыпхъэу зэригъэзэщIэным зыритауэ, икIэ нэс пыкыгъуэ имылэрэ кIуэ пэтрэ нэхъри тегушхуэу, а Iуэхур "цIыз!" жоуэ эфIэзгъэкIыным и щIыкIэ зиIэ хуэдэу зы макъщ.

"Зы"р зы бжыгъэцIэуи щытщ, бжыгъэ Iуэхугъуэр кызырежьэрщ; япэ ит бжыгъэцIэрщ. "Зы" макъым иджыр езырыжырщ; езырыж зырыхукIэй мыбжэрщ: ИкIи бжыгъэ хъууэ, икIи зэр езыррэ зырызакъуэкIэй бжыгъэм хэмытырщ. Бжыгъэ къежъапIэу зырыщыр бжыгъэцIэхэр "зы" нэужьым кызырыхукIэрэ, "зы"р бжыгъэщ; бжыгъэ къежъапIэм щытырщ; "зы"р бжыгъэ пашэ хъурщ. "Зы"р бжыгъэ пашэ зырыхукIэй, сыт шыгъуэ зы къэбжын Iуэхугъуэ щытрэ, ищхъэм кыщIыщIэдзауэ бжын гуэр щыхъум шыгъуэ, а ябжыр зэрабжыр кызырежьэр "зы"щ; икIи, а къагъэлыагъуэу щытыр сыту щытми, "зы" бжыгъэр ипэ ит мэхъур. Ар зы бжыгъэцIэу щытми, ипэ иту зыкъегъэлыагъуэр абы: «Зы цыху, зы Iуэху, зы гуэр...».

Дэтхэнэ зы бжыгъэцIэр, зыхуэбжыгъэу щыт гуэрым зэреплъыфэкIым кызыргукIэлэрэ, бжыгъэцIэр щыIэ гуэру ябжу щытым кыкIэлъыкIуэн хуейуэ щытщ; бжыгъэцIэр, зи бжыгъэу щытым кыкIэлъыкIуэн хуейщ. Зы бжыгъэцIэр зи бжыгъэу щытрэ, езыр щыIэу щытым и пашэркъым, и кIашэрщ; и кIэху хъууэ ар къэзыгъэлыагъуэрщ. Ауэ, "зы"р пашэщ; ар бжыгъэхэми щыIэу хъуа псоми я пашэщ.

Ар, щыIэу хъуауэ щыт псори зыэрзыр, зырыз щхъэ, зырызурэ зэр зыр, псори зыуэ зырыщытыр гурыIуэгъуэ кытхуэзыщIрэ къэзгъэлыагъуэрщ. ЩыIэу хъуар зым кызыхэхукIарэ, сытри зым кызыэригъэщIар кыдгурызгъауэу, а гурыIуэгъуэм зырытеткIэрэй, бзэм хэту лажъэу зы макъщ "зы"р. "Зы"р щыIэм я пашэрэ, щыIэу хъуар кызыхэкIари езыр щыхукIэ, сытри кызтехукIарэ, псори зы зырыхужыну зырыщытыр къэзыгъэлыагъуэрщ; "зы"р зыми емлытауэ сытри езым зэрелъытIакIэрэу езырыжу щытырщ.

Зыр, щыIэу хъуам нэхъ псорэ зэгущу хэтырщ; зыр зыуэ щытыху, зы гурыщхъуэ щыIэнкъым; "зы"р а нэхъ зэпэщу щытырщ. "Зы"р зы псорэ нэхъ зэгущу щытмэ, ар зыдэщыIэм гурыщхъуэ щымыIэжмэ, нытIэ, абы езым нэгъуэщIыр кыгъэлыэгъуэн хуейкъым. БжыгъэцIэр, зы гуэрым и бжыгъэр къэзыгъэлыагъуэу щытрамэ, тIэ, "зы"р бжыгъэцIэ хъуни хуейкъым. "Зы"р бжыгъэм хэмытырщ, мыбжыгъэрщ, бжыгъэ мыхъурщ; ямыбжыни хуейуэ щытырщ; ар бжыгъэри кызыхэкI

зэрыхъум папщІэ зы бжыгъэщ; тІэ, ар бжыгъэщІэуи лъытапхъэрщ; ауэ, ар сыт шыгъуэй пашэщ, нэхъ псорщ, нэхъ зэгушщ.

*

"Зы"р гъуэгу техъэрэ кІуатэмэ, зэманыгъуэ ихъэмэ, зы зэманыгъуэрщ кыигъэлыагъуэр. Ар кызыпыхъэ Іуэхур занщІэрэ фІэкІыпІэ зэрымІэрэкІэ мэгъэзащІэр. Абы, кІуэуэ щытыр зэпеудри, занщІэу зыуэ щыт ещІыр: «Зэ е зэ щхъэ е зэкІэ (зы зэман бжыгъэкІэ е папщІэ), зэм ар зэм мыр (зы зэман бжыгъэкІэ ар е мыр), зэ гуэр (зы зэманыгъуэ)...". "Зий (зы-и), зикІ (зы-икІ), зэй (зы-и)...».

"Зы"р зы псалъэм ипэ итрэ префиксу щытмэ, а Іуэхур зыгъэзэщІэн "зы" гуэр кыигъэлыагъуэу мэлажъэр; а Іуэхур а "зы"м теухуауэ мэлажъэр; а Іуэхур, къэзлэжъыну щытым и щхъэ Іуэхуу зэфІокІыр: «Зылэн, зыхъын, зыхун, зыцІыхун...».

"Зы"р езырыж зэрыхъукІэрэ, "и"кІэ зыгъэлыагъуэж щыхъукІэ, абы кызыпыхъэ макъ е псалъэхэр езырыжу мэлажъэр: «Зилэн, зихъын, зишэн, зицІыхун...». Мыбы хуэдэу жылэпхъэщ, зы псалъэр къэзыгъэлыагъуэу щыт "и"м ипэ "з"ыр кызыпыхъэм шыгъуэ, утыку кыихъэу щытхэри: «зи кІэ, зи щхъэ, зи ужъ, зи щІыкІэ...».

"Зы"р кІуатэмэ, зэманыгъуэ зэрыхъукІэрэу куэди мэхъур (зэ); зы макъ е псалъэм "зэ" префиксыр кызыпыхъэм шыгъуэ, зыр зы бжанэ зэрыхъукІэрэу, а псалъэр "зыр зым" хуэлажъэ Іуэхугъуэу мэлажъэр: «Зэзэуэн, зэбэнын, зэкІун, зэдэкІуэн...».

Мыбы кызызрыгуэкІкІэ псалъэхэри къохъур: «Задэ (зыр зым дэкІуу дэкІ е зы хъуурэ дэкІ), захуэ (зэхуэкІуэ, зы хъуа ухуэ, пыкыгъуэ зэрымІэкІэрэ зыр адреи зым зэрпыщІакІэрэу, а икІэ дыдэу щыт зым и кІэщыпІэкІэ хуэкІуэ), занщІэ (зы хъун пэлъытэ хъуа -щІа-), защІэ (зы куэд, зэхуэдэ щІа), зэкІкІэ (зыуэ щыт псорикІ, псори зэрыщыту, щхъэж къэс псорикІ), зэв (зы Іувыгъэ зиІэрэ и гъунапкъэхэр зэгъунэгъу), зэгъ (зыгуэрэр адреи гуэрэм гъэ е фІы хуэхъуу щыт), зэхуаку (зымрэ адреим якур е ай тІум зыхуаІэ кур)...».

"Зы"р езырыж зэрыхъукІэрэ, езыр езырурэ, икІи зэманым (э) кызызрихъкІэ зи щхъэ кыырикІуэн Іуэхугъуэхэри егъэлажъэ, егъэзащІэр: «Зэгуэпын, зэгуэудын, зэгъэн...».

"З"р зы макъ е зы псалъэм и кІэху хъумэ, а псалъэр егъэзыр, зы ещІыр е игъэзэщІэну Іуэхугъуэм хуэгъэзар егъэзауэ егъэлажъэр: «Зы гуэрэр и абсискІэрэ зыгъэлыагъуэ "и"р "из" ещІыр; зы лъэганІэр зыгъэлыагъуэ "тэ"р "тез (тэ-и-з)" ещІыр; зы "нэ"м кІэ кыыхуехъри "нэз" ещІыр; зы бгъуагъэр егъэ"зэв"ри "бгъузэ" ещІыр; узхэтын гуэрыр "хэз" ещІыр; зы бжэлупэр "Іуз" ещІыр; мо жыг бжыгъэ куэд зиІэу зэхэтыр зыуэ кызызригъэлыагъуэу "мэз" ещІыр; "уэ"р зэхешэжри езырыжу зэхэт "уэз" ещІыр; бджырэ бгъэзащІэр плъэмкІыжу уи "у"р уэз мыхъужыфу "уз"у кыптырегъэуэжыр; е, уэзыр мыужыбыжу уз (уэ-ы-з) ещІыр...».

ДЗ...

"Дзы" макъри "зы" макъым ещхъу къэІуу зы макъщ. Зы гуэрыр зэрыщытрэ зимхъуэкІыу, зыдэщытыпІэм икІрэ псынщІэ дыдэрэ зэуэ нэгъуэщІ зы щІыпІэм хуэкІуэнращ "дзы" Іэмалыгъуэм игъэзащІэр. Ар зы гуэрурэ джарэ зэхъуэкІа зэрыхъукІэрэ дза мэхъур. Ар зы къэру лъэщым и Іуэхугъуэрщ; зы гуэрэр зы къэрукІэрщ зэрыдзыр. Дзыныр зы Іуэхуш, ар хуэм хуэмурэ хъуркъым; дзын Іуэхур зыгъэзащІэм и къэрукІэрэ гъэзэщІа хъууэ зы Іуэхугъуэщ. ФІэкІыпІэ имыІэу нэгъуэщІ зы щІыпІэ кыкІын хуейуэ щыткъым зи гугъу тщІыр; ауэ, дзын Іуэхур гъэзэщІэн папщІэ, зы къэрум

узэрыхуэныкхуэрщ. Араши, шапхэмэ, езым кызырыгуэкIкIэ дзын Iуэху щIынырщ "зидзын" Iуэхугуэри, мыпхуэдэу щытщ, зы пхэбгъур IуэнтIауэ щыту кызырынэри "зидзын" псалъэмкIэ кыIуапхэу щытщ.

Зы щыIэ гуэр зыдэщыIэпIэм кыигъэкIынкIэ зы нэгъэщI щIыпIэм игъэхъанырщ дзыныр. А зыщыIэу зыдэщытарэ зыдихъа хъуам и зэхуакум псынщIэ дыдэу блэкIрэ, зыблэкIа гъуэгур зымыджрэ езырыжу кээзгъанэ хъураш дзын Iуэхугуэр. Ар зыблэкIар зэрымджжIэрэ езыри джыркъым. ЗэрщытыжжIэрэу зы пIэ иувэж хъу Iуэхугуэуэщ дзын Iуэхугуэр.

"Дзы" макъыр, "зы"р ипIэ зэрикIыр зыгъэзащIэу зы Iуэхугуэ зэрыхъукIэрэ, а Iуэхур зы гуэр джын мыхъуу щытми, джыпхъэн пэлытэ зэрыхъукIэрэ, джыным хуэзгъакIуэу щыт "джы" макъми хуэгъунэгъуш. "Зы"р мыджэрэ езырыжу кызырынэжрэ, сыт щыгъуэй а "зы"м зы итыпIэ кызыригъуэтыжыр зыгъэзащIэ макъ зэрыхъукIэрэ, "дзы" макъыр "ды" макъми хуэгъунэгъуш.

*

"Дзы" макъыр зы псалъэ е зы макъым икIэ кыыпыхъэми, а макърэ псалъэм игъэзащIэ Iуэхугуэм кызырыгуэкIкIэ дзыуэ щытыр кыигъэлъагъуэу зы псалъэщIэ утыку къохъэр. Щапхэмэ, "дэдзын" псалъэр, зы гуэрыр зыдэлъ е зыдэтым зэрыщыту кыигъэкIынкIэ, нэгъуэщI зы щIыпIэм гъэкIуэнырщ. Ауэ, а кIуэныр езым и Iэмалыгъуэ мыхъуу, уэ уи къэрурэ уи лыгъэкIэрэ, зыщыбдза щIыпIэ щIэм ар зэрыщыту ихъа хъунырщ. ЗыдэщытыпIэм кызырибгъэкIауэ зэрщыту ибдзэнырщ зыдибдзэм. ТIэ, "идзэн"ри зы гуэрыр зыщIыпIэм, зы илгыпIэрэ зы итыпIэм дза щIынырщ. "Тедзын, хэдзын, Iудзын, гуэдзын, фIэдзын..." Iуэхугуэхэри мыбыхэм хуэдэщ кызырыхъур: Зы гуэрыр зыдэщыIэ щIыпIэм зэрибгъэкIкIэрэ "дзын" пщIынырщ.

"Дзы" Iэмалыгъуэр зы пкыгъуэм езым зыхуигъэзэщIэжу щытрэ, а пкыгъуэри зы псэущхъэпкъыу щытмэ, ар зэманкIэрэ "дзы" Iэмалыгъуэу гъэзащIэрщи, утыку кыхъуэу щыт дзыгъуэу щыт лъэм "дзэ" фIэщыпхъэнщ. "Дзэ" зэрбыдэрэ, а быдагъэкIэ зэрлъэщкIэрэй къэсэбыпынщи, "дзэкъэн" Iуэхугуэхэр игъэзэщIэнщ. Дзэм и жанагърэ и быдагъэр зэманкIэрэ мэкIуэдыжри пагуэ мэхъур; дзэ пагуэм папщIэ "дзагуэ"щ жалэр.

Мыпхуэдэу быдэрэ дзэкъапхъэу щыт "дзэ"р лъабжъэ зэрыхъум кызырыгуэкIкIэ, сэ лIэужыгъуэ Iэмэпсымэ фIэщыгъэцIэхэри утыку къохъэр: "Дзасэ".

Дзэр зы быдагъэрэ лъэщыгъэ кээзгъэлъагъуэу зы псалъэ щыхъукIэ, зы лъэпкъым езым кызыхигъэхъукIыу щытрэ, зыхъумэжынрэ зэуэн Iуэхугуэхэм папщIэй кыигъэсэбэпу щытым папщIэй "дзэ" фIэщыныр игъуэ хъунщ. Араши, Iэщэ фашэкIэ зэгъэпэщау щыт зэуакIуэ цIыху гупым папщIэ жалэри "дзэ"щ.

Пкъым и ужыкIэм елытарэ кызырыгуэкIкIэ, псэущхъэпкъым кыхэдзыкIа хъураш "быдз" жыхуалэр. Мыпхуэдэу кыхэдзыкIауэ щыт гуэрхэм папщIэй къосэбэпыр "быдз" псалъэр.

Зы къэкIыгъэм и щхъэмыжым и кIуэцIрэ игуу щытым ирищIэр, иридзэрэ кыридзу щытри "гуэдз" жыхуалэрщ. ЦIыхум япэдыдэу хисэрэ кыигъэкIауэ щыт мэш лъэпкъыр "хъэ" жыхуалэрщи, абы и гуэдз лIэужыгъуэр "хъэдзэ"у кыраIуэраш. Ар зэрыжъым кызырыгуэкIкIэй, мыпхуэдэу зы гуэдзрэ хъэдзэ пэлытэ цIыкIурэ закъуэр кыриIуапхъэу жыIэгъуэ хъуауэ къосэбэпыр "хъэдзэ" псалъэр: «"Зы хъэдзэ иIэкъым", "зы хъэдзэ щыIэкъым", "зы хъэдзэй кыхсхуищIэкъым"».

"Дзы" Iэмалыгъуэм бзэм хищIыхъу щыт Iуэхугуэ шапхэхэр кызырыхъу щыкIэхэм и гугъу тщIауэ щытщи, а Iэмалыгъуэр зэрылъабжъэкIэрэу, жыIэгъуэхэр кыигъэщIыфу бзэм хэт хъуаш. Мыбы и шапхъэу щытщ мыпхуэдэхэр: «Зэуэ гу къэкI хъур, "гум кыридзэ"у жыIэпхъэнщ. Зы гуэрым

епсальэныр нэгъуэщӀщ; ауэ, ар зыпэмыплъэрэ зыхуэмыхъэзыру щыт зы псальэр зэуэ жёлӀнрэ, ар къэгъэпӀейтӀейн пэлытэ щӀыныр "псальэ хуэдзын"ырщ. Мыпхуэдэу щытрэ, усэбзэкӀэ зы псальэ ІэнатӀэу щытыр зы "дзыгъуэ"рэ "едзыгъуэ"рщ. Псальэ зыхуэбдзыпхъэ щыӀэщи, ар зышэкрэ зышыӀэфырщ; ар икӀи, узщыгъугъырщи, уи зы щэхур зыжепӀапхъэрщ; мыр "дзыхъ" зыхуэпщӀырщ. Ямылътэрэ пщӀэ зыхуамыщӀ гуэрырщ "кыырамыдзэ"р».

"Дзы" ІэмалыгъуэрэкӀэ къэхъуауэ щыту, гурыӀуэгъуащэ кытхуэмыхъу псальэхэри хэтщ адыгэбзэми, мыбы и шапхъэу щытщ "бадзэ, дзыгъуэ" фӀэщыгъэцӀэхэр.

«ДЖ-ГЪ, Г, ГУ, ГЪ, ГЪУ» МАКЪХЭР

ДЖ-ГЪ...

"Джы" макъыр "дзы" макъми и гъунэгъуу зы макъщ, икӀи "ч" макъми и гъунэгъуу. Зы гуэрыр зыдэщытыпӀэм изгъэкӀрэ нэгъуэщӀ зы щӀыпӀэм зыгъакӀуэрэ, а "зы"р зэрщыту къэзгъанэу щыт "дзы" Іуэхугъуэм хуэмыдэу, "джы"р, зи щхъэ кыырикӀуэу щыт сытри зезыхъуэкӀырщ. Абы зы гуэрыр зэрыщытрэ зэры "зы"уэ кыгъанэркъым; зы гуэрыр и пӀэм иригъэкӀрэ, а гуэрыр зэрыщыту кыызэригъанэрэкӀэу зы щӀыпӀэ зыгъакӀуэркъым "джы" Іэмалыгъуэр. ТӀэ, а зы гуэрэм и щхъэ "джы" Іуэхугъуэр кыырикӀуэ щыхъукӀэ, ар зыдытыпӀэм зэритыжу, зэхъуэкӀа мэхъур; "джы"р зи щхъэ кыырикӀуэу щыт дэтхэнэ зы гуэрыр мэджыр.

Къэбэрдей жьэрыпсальэхэми яхэту щыт "гъы" макъыр алфавитым зэрыхэтха зэрмыхъуам кызыэрыгуэкӀкӀэ, абы ипӀэри тхыбзэу "джы" макъым иубыдащ. Къэбэрдей псальэкӀэ зы бжанэм хэту щыт "гъы" макъым игъэзащӀэмрэ "джы" макъым игъэзащӀэр зэхуэдэу щытщ. Жьэрыпсальэу зэщхъэщыкӀыу щытщ а макъитӀыр. А макъитӀыр зэманкӀэрэ зэхуэдэ е зэхэмыхужыпхъэ хъуа хуэдэщ. МакъитӀми яджыр зы хъуа хуэдэщ. Ар щхъэ, "гъы" макъыр къэзыгъэсэбэп жьэрыпсальэхэм я псальэ гуэрхэм "джы" макъыр зэрхэтым хуэдэжу, "джы" макъыр къэзыгъэсэбэпхэм я псальэхэми "гъы" макъ зэрыхэтыр болъагъур. "Гъы" макъ къэзыгъэсэбэпхэм я псальэу щыӀэщ "пхэндж" псальэр; мыбы хуэдэу, "джы" макъыр къэзыгъэсэбэп Къэбэрдей псальэхэм хэту щыт "гиен, егиен" хуэдэу тха хъуауэ "гъиен, егъиен" хуэдэу къӀу псальэхэри щыӀэщ. Нобэ, "джы"р тхыбзэ зэрыхъуам кызыэрыгуэкӀкӀэ, "гъы" зыхэту щыт псальэхэр кӀуэ пэтрэ мащӀэ хъурэ, "гъы" макъыр "джы" е "гы" тхыбзэм зэртэхэкӀэрэу хокӀуэдэжыр. Ар щхъэ, "гъы" макъым кыытехъукӀауэ щыт "гу" макъыр, дауэ тхауэ щытми, кызыэрылукӀэр "гъы" макъым кызыэрытехъукӀар ІупщӀыжу зэрылукӀэрэу хэмыкӀуэдэжу Адыгэбзэм хэтыну кыщӀэкӀыныщ.

Мы макъитӀым яджыр зэгъунэгъуу кыщӀэкӀыныщ. Яджыр зэрзэщхъэщыкӀыр нобэ мынаӀуэ дыдэжми, зэпыщӀауэ зы мыхъэнэ зэраджыр гурыӀуэгъуэщ. Джыным и Іуэхугъуэр къэзгъэунэхужрэ нахуэ зыщӀыу макъ лъагэ хъууэ щыт хуэдэу кыщӀэкӀыныщ гъын Іуэхугъуэр. Дауи ирехъу, а макъитӀыр зы макъ хуэдэрэ, "джы"уэ кызыэрыдгъэсэбэпкӀэрэщ нобэ дызтепсэлыхъыныр.

*

"Джы"р сытым кыыхуэкӀуэми, ар мэджри иджыр къохъур. "Иджы" жыхуаӀэ зэманыгъуэр иту джыуэ щытырщ; иджыр джыуэ щытым ипӀэрщ. Сытри щыджыр "иджы"рщ.

"Джы"р сытым и щхъэ кыырикӀуэми е сыт хуэдэ псальэрэ макъым кыыпыхъэми, ар "джы"ным щӀэту мэлажъэр, джыпхъэ мэхъур. "Джыдэ"р гъушӀ е нэгъуэщӀхэр зэраджыпхъэрщ. "Джатэ"р

гьушлэхкыу шытырши, ар зэраджыпхэмкIэ яджауэ шытырщ; кыызхашцIыкIарэ кыызхаджыкIам щхьэщыкIыу зы Iэмэпсымэрщ.

Мыпхуэдэнщ утыку кыызэрихьэр, "джабэ, джэд, джэш.." хуэдэ псалъэхэри, ахэри "джы" IэмалыгьуэрэкIэ кьэхьуу щыт псалъэхэрщ. Джэд е джэш хуэдэ фIэщыгьэцIэхэр адыгэбзэу кьэхьуауэ щытмэ, кышцIэхьуа щIыкIэр нобэ мыгурыIуэгьуащэу щытми, макъ Iэмалыгьуэу зы "джы"н Iуэхугьуэ зэраджыр гурыIуэгьуэщ.

"Джызын (джыгьуэм зыригьэзын е джыгьуэр зэуэ кыыхуэкIуэн), джылын (джыгьуэу шытыр лэн; ауэ кыызэрыкIуэу джыуэ шытрэ, куу мыхьу лэжьэн), джэдэн е кьэджэдыхьын (иджрэ кьилэжьу шытрэ зыхэтыр мынаIуэу кIуэн-кьэкIухьын)..." хуэдэ псалъэхэри кыызэрыхьу щIыкIэр "джы" е "джэ" IэмалыгьуэрэкIэ кьэхьуу щыт псалъэхэрщ. "Джэлэн" псалъэри мыхэм яхэту зы псалъэщ; ар "джэ" цхьэ, "лэ" лэжыгьэкIэ джэуэ зы псалъэщ; "джэ"р зыджырщ, зыгьэхьурщ, зэхьуэкIырщ; ауэ, "джэлэн" псалъэм хэт "джы"р -гьуэгьу техьауэ щыт "джэ"р-, зэхьуэкIыпхьэ кьэмыхьуу цхьэфэ телъ пэлытэкIэ - "лэ"уэ- мэлэжьэр.

"Джы" макъыр зы макъ е зы псалъэм и кIэух щыхьукIэй, гурыIуэгьуэнщи, а псалъэр джыным е джэным хуокIуэр: "Пыджэн (ипэкIэ джэн), бзэджен (бзэкIэ джэн, бзэ хьууэ джэн)" хуэдэ псалъэхэмрэ, "еджен, зэджен, зиджын" хуэдэу джын Iуэхугьуэр нэхь гурыIуэгьуэу лажьэ псалъэхэр кьохьур.

"Бзаджэ" псалъэм хуэдэу кышцIэкIынщ "фаджэ" псалъэри. Бзэр лъабжьэрылажьэрэ, сыт хьууэ щытми зытетрэ зэрыхьу щIыкIэу шытыр зы бзэу зэрыщыткIэрэу, ар кыызхуэкIуэрэ зыщIэфу щыт гуэрым "бзаджэ" фIэщыгьэцIэр адыгэбзэкIэ хуэфащэ хьунщи, мыпхуэдэу кьэхьурэ зэрыхьу щIыкIэри кызыгурыIуэнрэ зыджыфыну шытыр хэткIэй гутехуэгьуафIэу шытынкьым. Мыбы ещхьу кьэхьуауэ жьIэпхьэщ "фаджэ" псалъэри: Зы Iуэхум зыритарэ, ипсэр хилъхьа пэлытэу а Iуэхугьуэр зэфIигьэкIыну иужь итым, а Iуэхум ифэри дэужьу джыуэ щытырнэ, и фэ дэкIымкIэ зэхьуэкIыу, Iушэ нашэ пэлытэу кьэнауэ щытым папщIэ "фаджэ" хужьIэпхьэнщ.

Мыпхуэдэ псалъэ "Iэджэ" -е нэхь лъэщу жыпIэмэ "Iэджэ"- джарэ, иджым иту "Iэ" хьуауэ джыпхьэхэу щыIэхэщ. Зы щыIэм езыр имыджрэ, абы и "гьу"р идж пэлытэу кьэзгьэлъагьуэр "гьуджэ"щ. Гьуэр зэрыджырэ зэрыщыту лъэщу щыджэм щыгьуэщ "гьуэзджэ"р щыджэрэ "гьуазджэ"р кышыхьур. "У"р щыджырщ е щыджым щыгьуэщ "удж"ыр кышыхьур; уи "у"р утIыпшарэ ущыджым щыгьуэщ гьуазджэ джыныр кышыхьури, ар "удж"щ. Мыпхуэдэу, кыызэрикIарэ утIыпшауэ зыщаджым кыгьэхьуу щыт уджым уи лъэрэ уи гур, уи пцIантIэрэ щIыгур иубыдарэ утыкур кышыхьуэнэм щыгьуэрэ, мыпхуэдэу джыныр зы Iуэхугьуэ IэнатIэ щыхьуращ "джэгьу" жыхуалэр.

*

Уджыр кыызэрыхьуфыр, уи уэзымкIэ зызэрыбджыж защIэу ущытрэ, уэз пэлытэу джыуэ ущыщытырщ. НэгьуэщI зыри зэромыджкIэрэ, уи уэзыр зэрысрэ уи лъэр зэрыджкIэрэ ууджу щытмэ, уи лъэрэ уи гур узэрыуджым дэкIурэ нэгьуэщIым хуэмыкIуэу зэдэуджыжмэ, уджым уитщ; уджыр пхэтщ, бджыр уджырщ, уджым уеджыр; джым ухэтщи иджыр уоджыр; иджым нэгьуэщI зэрщымыIэр, сытри зэрыджрэ зыдэщыIэу щыджыр кьыбгурыIуэнщ. Уджым иджыр едж, уджым иджыр джэгущ, джэм и гурщ. Джэм игур иджырщ. Сытми иджыр щыджыр иджырщ.

Уджым "иджы"р кьыбгургьаIуэр; уджыр зэрыджкIэрэ, ухэтрэ зыхэпщIэу кыпхэтрэ ууджу щытмэ, иджым нэмыщI зэрыщымыIэр кьыбгургьаIуэр. ЩымыIэр мыджэрщ, мыджэр цIырщ. ЦIыр мэху; щыIэхэр зэрыджкIэрэ щыIэхэм яху; щыIэхэм зэхоху: ЩыIэхэр зэрыджкIэрэу щымыIэр мэху.

Джыр иджыраш щыджыр; джым иджраш иджыр; иджыр джыуэ щытырщ, иджым нэгъуэщӀыр мыджэрщ. БлэкӀ щыӀэкъым, блэкӀай щыӀэкъым, сытри мэджри щыджыр иджырщ. КъэкӀуэн щыӀэкъым, иджыр мэдж мэджри мэужь. Сытми иджым еджыр; сыуэ щыт сыт щыгъуэй иджырщ, джыпӀэу зы иджыщ щыӀэр. Иужь къинэ щыӀэкъым ипэ ит щыӀэкъым; иджыр мэдж, мыджэр къонэр. Къанэр иджым щыгъуэ мыджэрщ; мыджэр иджым еху, доху, тоху, щӀоху.

Джа хъуауэ къэна щыӀэкъым; зэрыджакӀэрэу къанэ щыӀэкъым. Иджым иджу къел щыӀэкъым; иджым хыхъуэ хэкӀ щыӀэкъым. Джыр мыувыӀэу джыгъуэ ихуэрэ итырщ; джыр мыувыӀэу джыуэ щытырщ. Джыр мыувыӀэу мэдж, джар аргуэрэу мэджыр. Джыгъуэ зэрыхъукӀэрэ мэдж; джыр сыт щыгъуэй джыгъуэ итырщ; джыгъуэр щыджыр иджырщ.

Сытри мэджыр; щыджри иджырщ. Джыуэ иджым къэхъур щыӀэ мэхъур. "Цы"р мыджэрщ, щымыӀэрщ; щыӀэм къыдэхуу щытрэ, щыӀэм къадэхурщ. ЦӀэр, щыӀэм дэхуу щытым зэманьгъуэ зиӀэ хъурщ. ЦӀэр сыт щыгъуэй "цӀы"пхъуэ щытырщ; цӀэр сыт щыгъуэй "цӀы" хъужыпхъэрщ. Зы щыӀэ гуэрым и фӀэщыгъэцӀэу щыӀэгъуэ зиӀэ пэлытэ хъуауэ щыт "цӀы" лӀэужыгъуэр "цӀэ"рщ; цӀэр "цӀыфэ" зиӀэрэ щыӀэфэ зыгъуэтарщ. "Цы"р щыӀэгъуэм зэрыдэхум хуэдэу, цӀэри зыфӀащауэ щытым хэмыщӀэрэ хэмышхъуэ, абы дэхурщ.

ЦӀэр, щыӀэм хэмытырщи, сыт щыгъуэй ар щыӀэ гъунэм зэрыӀутрэ, абы къызэрыӀунэрэкӀэ щыӀэм дэхурщ. "Цы"р щыӀэгъуэ гъунапкъэу зэрыщытым хуэдэу, "цӀэ"ри зыфӀащам и гъунэу щыӀэгъуэ пэлытэ хъуауэ лъытапхъэщ.

ЦӀэр щыӀэм и гъунапкъэ хъууэ щытырщи, щыӀэм и гъунапкъэр щыӀэм и пӀэрэ и гъуэр зыджыпхъэрщ, и гъуджырщ. ЦӀэр щыӀэм и зы гъунджэ лӀэужыгъуэрщ.

ЦӀэр щыӀэхэм хэтрэ, ахэм я щыӀэкӀэм емышхъуэ щыӀэ хъуауэ щытырщи, щыӀэхэм зэрыфӀащрэ зэрытыраухуэм къызэрыгуэкӀкӀэ, щыӀэхэр щымыӀэу зылытэрэ зыхэзыубыдэрщ. Абы щыӀэр зэрылытэр щыӀэм и "гъу"кӀэрщи, ар зэрихъуэкӀыркъыми, "гъу" ӀуэхугъуэрэкӀэ ибжу щыту жыӀапхъэщ. ТӀэ, цӀэр "цӀы" гъубжэу щыӀэгъуэ зиӀэхэм яхэт хъуарщ.

Ар икӀи, щыӀэр щымыӀэ лъэныкъуэрэкӀэ лъагъупхъуэ щытырщи, ар "цӀы" щхъэгъубжэу лъытапхъэщ; икӀи щхъэгъубжэ "цӀы" хъууы лъытапхъэщ. "Цы" хур, "цӀы"р зыхур, щыӀэгъуэ гущӀыӀум трищӀауэ щыт щыӀэгъуэ зиӀэрщи, ар иужь дыдэ джарэ щыӀэ хъуараш; ар цӀыхураш. ТӀэ, "цӀы" щхъэгъубжэр зи щхъэгъубжэу щытыр цӀыхураш. "Цы"р зыдэхурэ зыхуу, зыпэхуу щытыр цӀыхурщ; "цӀы" хууэ щытрэ "цӀы" кӀуэтэгъуэр бзэ хабзэмкӀэ "цӀэ" хъунщи, цӀэр къызэрыхъум и щхъэусыгъуэр къызхэкӀри мырагъэнщ.

ТӀэ, ар цӀэуэ къызхуэхъуу щытыр "цӀы"р зыхуу щыт цӀыхурщ. ЩыӀэм щыщрэ хэтыр, икӀи "цӀы" щхъэгъубжэм Ӏутыр, "цӀы"ри зэрыдэхуу зэрыщытым къызэрыгуэкӀкӀэ, ар зи "фӀэ"рэ "щы" пэлытэ къызхуэхъурэ зи фӀэщ хъур цӀыхурщи, тӀэ цӀэ фӀэщын Ӏуэхугъуэри зыхууэр цӀыхурщ.

"ЦӀэ" хъууэ щытыр къызхуэкӀуэрэ зыхуэфашэ хъууэ щыт щыӀэгъуэ зиӀэу щытыр цӀыхурщи, макъ къыриӀуэнрэ псалъэ иухуэн Ӏэмалыгъуэм зэрихъэрэкӀэ, цӀыхум цӀэр зы псалъэу утыку къырелъхъэфыр. Псалъэр, "цӀы"м дэхуу щыт цӀыхум и псэм къыхэхъукӀырщ; ар цӀыхум и псэм къыхигъэхъукӀыу щыт макъырщи, макъхэр къызэригъэсэбпкӀэрэу псалъэхэр мэхуэр. ТӀэ, "цӀы"уэ щытыр зы щхъэгъубжэу къызхуэхъуу щыт цӀыхум, а щхъэгъубжэмкӀэ илъагъуу щытыр къызэриӀуатэр зы псалъэрщи, псалъэр щыӀэу щыт макъкӀэрэ зэрыухуэкӀэй, къэхъур "цӀэ" хъунщ. "ЦӀэ"р, щымыӀэ щхъэгъубжэкӀэ къэхъуу щытырщи, цӀыхум а щхъэгъубжэмкӀэ зэрыдэплым къызэрыгуэкӀкӀэ, щыӀэхэр

зэрилѡагѡурщ. "Цы" щхъэгѡубжэмклѡ плѡагѡур щымылѡрѡклѡ плѡагѡунырщи, тлѡ, мыпхуэдѡу кѡэхѡуу щыт цлѡмклѡрѡ шылѡ гуѡрыр щыплѡытѡм шыгѡуѡ, ай тлур зынѡсыркѡым.

"Цлѡ"р цлѡхум и зы "псалѡ"у флѡщыгѡѡ зѡрзыхуищлѡм кѡызѡрыгуѡклѡ, ар щылѡхѡм флѡщыр. Мыпхуэдѡу зы лѡытѡныгѡѡр цлѡхуращ зыхуѡлуарѡ зыхуѡфашѡри, ар цлѡхум и щылѡгѡуѡм кѡыхуиэхѡу щыт зы лѡмалыгѡуѡрщ. Мыпхуэдѡрѡклѡ, "цлѡ" щхъэгѡубжэмклѡ утыку кѡихѡѡу щыт зы цлѡр, дѡтхѡнѡ зы щылѡ гуѡрыр зылѡытѡрщи, дѡтхѡнѡ зы флѡщыгѡѡцлѡу утыку кѡихѡѡу щытыр, щылѡр зѡрылѡытѡ цлѡклѡрѡу утыку кѡихѡѡрщ. Тлѡ, мыпхуэдѡу утыку кѡихѡѡрѡ бзѡ лѡжѡѡклѡм хѡту щыт цлѡр зѡхѡмытхѡѡжрѡ и лѡабжѡѡр имгѡѡклѡуѡдыжу щытмѡ, а бзѡр щылѡхѡм я гѡунджѡу лѡжѡыгѡѡ зилѡу лѡытапхѡѡщ. Цлѡр, щылѡхѡм я гѡур зѡрыджыпхѡѡрщ; ар щылѡ гѡуджѡрщ.

"Цлѡ"р мыджѡрщ, джымрѡ иджым дѡхурщ; джым хѡмыт хѡуурѡ хур, джым и ухыплѡ хѡурщ. Джым е щылѡм иухыплѡр, щылѡм и гѡунѡ хѡурѡ и гѡуѡр кѡззгѡѡлѡагѡуѡрщ. Щылѡм и гѡунапкѡѡр кѡззгѡѡлѡагѡуѡрѡ, щылѡр зѡрыщылѡгѡуѡу зыгѡѡлѡагѡуѡр щылѡм гѡуѡ пѡлѡытѡ хуѡзыджырщи, ар "гѡу"уѡ лѡытапхѡѡщ. Щылѡм гѡуѡ пѡлѡытѡ хуѡзыджыр, щылѡм и "гѡу"рѡклѡ щылѡ гѡунѡр кѡззыгѡѡунѡхурщи, ар гѡуѡ зыджрауѡ лѡытапхѡѡрщ; мыпхуэдѡу гѡуѡзѡджѡу гѡуѡ джыныр гѡуѡзджѡрщ.

Цлѡхум "цлѡ"р "ху" кѡызѡрыхуѡхѡурѡ, езыри сыт щыгѡуѡй "цлѡ-хун"у зѡрыщытрѡ "цлѡ" гѡунѡм зѡрылутклѡрѡ, "цлѡ"рѡ щымылѡ щхъэгѡубжѡри, щылѡрѡ джы щхъэгѡубжѡри зилѡу лѡытапхѡѡрщ. "Цлѡ"р зыхуѡхурѡ щылѡгѡуѡр зыхуѡгѡуѡтклѡрѡу, "цлѡ"р зѡрыхуклѡрѡу ар зѡманыгѡуѡу хуѡухуѡу гѡуѡзѡджѡрѡклѡ "цлѡ" зыхуѡур цлѡхурщи, ар щылѡгѡуѡр мыпхуѡдѡ гѡуѡзджѡклѡрѡу зыхуѡѡжыфырщ.

Щылѡм и гѡунапкѡѡр зыхуѡхурѡ щылѡм и гѡуѡр щымылѡ лѡѡныкѡуѡмклѡ кѡззыгѡѡунѡху цлѡхур, "цлѡ" щхъэгѡубжѡ лѡѡныкѡуѡмклѡй щылѡм хѡплѡѡфу щытырщи, зѡрыплѡѡфым кѡызѡрыгуѡклѡрѡ зѡрѡлытарѡклѡ, зыхѡтрѡ зызухуѡу зыджыр мы лѡѡныкѡуѡ псѡмклѡй зылѡагѡуфырщ. Щылѡр гѡуѡзѡджѡу зылѡагѡурѡ, гѡуѡзджѡу гурѡ псѡрѡклѡ зыджыжыр цлѡхуращ. Щылѡр флѡуѡ зылѡагѡур цлѡхурщи, ар *филѡзофырщ*. Илѡагѡур гѡуѡзджѡу, ипсѡклѡ утыку кѡызылѡхѡѡфыр; и псѡм кѡыхѡхѡуклѡым лѡѡ зѡригѡуѡтклѡрѡ псалѡѡр кѡззгѡѡхѡур; флѡуѡ илѡагѡур псалѡѡклѡ утыку кѡызылѡхѡѡфыр цлѡхурщ. Илѡагѡуу щыт дѡтхѡнѡ зы луѡхугѡуѡрѡ щылѡгѡуѡ зилѡу щытхѡр зѡрилѡагѡур и псѡм кѡыхѡхѡуклѡуу щыт псалѡѡу утыку кѡызылѡхѡѡрщ цлѡхури, мыпхуэдѡу утыку кѡихѡѡхѡрщ флѡщыгѡѡцлѡхѡр.

Цлѡхур, зыдытыплѡм зыритрѡ зѡрыджклѡрѡу, и псѡм хѡджыклѡрѡ щылѡр цлѡ флѡщыгѡѡклѡ кѡызѡрипсѡлѡклѡрѡу; щылѡгѡуѡр зѡрщылѡрѡ зѡрыджѡр, зѡрыубзыхурѡ зѡрыужѡ щлѡклѡу щыт бзѡм дѡклѡу, ар псалѡѡклѡрѡ кѡззлуѡтѡрщ.

Гу...

"Гу"р зыужыгѡуѡ(у) зилѡу щыт "гѡы"рщ. "Гѡы" макѡыр "у" макѡклѡ щылажѡѡм щыгѡуѡ кѡэхѡуу щыт макѡыр "гу"рщ. "Гѡы"р зыужыгѡуѡ зилѡ хѡурѡ зѡрылажѡѡрѡклѡй, мыувылѡу "гѡы (джы)" хѡуѡу (у) щытырщ кѡѡхѡур; джы зѡпыту щытырщ ар. Джым и ужыгѡуѡу щылѡ хѡуѡу щытырщ "гу"р. Джыѡуѡ щыт дѡтхѡнѡ зы гуѡрыр "гу"рщ; мыпхуэдѡу джыпхѡѡу щытри "гу"рщ, джѡ хѡуѡуѡ утыку кѡихѡѡри зы джынхѡѡщи, "гу"р джыпхѡѡщ. Ар мыувылѡу джыѡуѡ щытырщ, иджым иту щытырщ; джы зѡпыту щылѡ щыхѡуклѡ джыпхѡѡ зѡпыту щытырщ; е, зѡрыджклѡрѡй джыпхѡѡ хѡурщ. Ар джыѡуѡ щыт лѡнатлѡрщ; джыѡуѡ щыт пкѡыгѡуѡрщ; джыѡуѡ щытырщ, джыѡуѡ щыт дыдѡрщ, джыѡуѡ щытым и курѡкупсѡрщ.

"Гу"р, зы щылѡ "гуѡр"ыр зѡрыщылѡгѡуѡ псѡрѡ, и гѡунапкѡѡ нѡс зѡрыщыту зыхѡзыубыдѡу щытырщ. Зы щылѡр зы джыпхѡѡрѡ джыѡуѡ зѡрщылѡклѡрѡу, ар зы "гу"уѡ жылѡпхѡѡнщ; ар "гу"уѡ зы

зэманьгүэ (э) зиІэу зыгъэлыагъуэ (р) зы "гуэр"щ. А зы "гуэр" псалъэм, къэхъуауэ щыт зы гуэрэр, "аргуэрэу" къызэрыхъури къегъэлыагъуэр.

*

"Гу"р зы макъ е зы псалъэм и кІэух щыхъукІэ, а псалъэм идж псори зэрзыгуэррэ зэрыджыпхъэр утыку къырелъхъэр. ЩІы псор е зи гугъу ящІу щыт зы щІы ІэнатІэр зыхэзыубыдэу зы псалъэ хъууэ щыт "щІыгу"р мыбы и зы шапхъэщ. Мыбы хуэдэщ, къурэ къуэ зимыІэу узтеплъэр бгъуэрэ зэлухауэ щыт зы щІыгум "губгъуэ"у зэреджэхэр. МафІэр зыдилърэ жьэн Іуэху къыздекІуэкІыр "жьэгугу"щ. Хум и кІуэцІым илъыр, ху хъэдзэрэ гуэдз хъур "хугу"щ.

"Гу"м зы ІэнэтІэ псо гуэр къызэригъэлыагъуэм къызэргуэкІкІэрэ, зы псалъэ е зы макъым ипэ "гу" къыщыпыхъэм шыгъуэй, а псалъэ е макъыр а зы гуэрым (гу) къызэрыгуэкІкІэ мэлажъэр: Зы жыгым тет "гуанэ"хэр, зытету щыт жыгым и къуэдамэхэр (гу-э) къызхэкІыпІэрщ (нэ).

Зы псэущхъэм е цІыхум ехъэлІауэ щыту, зи "гугъу" тщІы Іуэхугъуэм хуэдэхэр зыгъэзащІэу "гу" макъыр къосэбэпыр. Зы цІыхум езыр е и кІуэцІыр зэрщыту къызэхуыбыдэу "гу"р къыщысэбэп щыІэщ: "гунэщІІ". Е, зы Іэпкъыльэпкъыр зэрыщыту е и кІуэцІ лъэныкъуэр къэзыгъэлыагъуэу "гу" кІэухыр къосэбэпыр: «Іэгу, лъэгу, бзэгу...».

"Бзэгу"р дызэрыпсэлъэфу щыт зы гуэрщ, зы лъэрщ. Ауэ, абы и къэлэныр имгъэзащІэу щытмэ, а бзэгур зэры "гу"м къыгуэкІауэ (гуэ) аращи, а цІыхур "бзагуэ"щ. ДызэрыдаІуэр тхъэкІумэрщи, ар дэІуэн Іуэху зыдж е зыгъэзащІэу зы"гу"щ; и къэлэныр мыгъэзащІэмэ, мыгурыІуэгъуэу ("ды"уэ) зы "гу" хъунщи, ар "дэгу"щ. Зы цІыхур е и зы Іэпкъыльэпкъыр зэры"гу"кІэрэу "бэгу" къытекІэнщ; е, "гуэрэф" хъунщ.

"Гу"м зы гуэр къызэригъэлыагъуэ зэрыхъу шапхъэхэр мащІэкъым. Зы гуэрым ипэ лъэныкъуэр къэзгъэлыагъуу щыт "гупэ" псалъэри; зы гуэрыр зэрыгукІэрэу, абы и щІыІур "гущІыІу" зэрыхъу псалъэри, мы шапхъэхэм ящыщщ.

"Гу"р зы джыпхъэ центр хуэдэщ. Мыбы къыкІыр, зы щІыгу ІэнатІэу зыдэщытым зэрыщытрэ, абы ику хъун закъуэракъым. Зы хъуреипІэ ІэнатІэу щыт зы шэрхъри, ар зыщІэтыжу утыку къыхъа хъуари "гу"щ. Мы гум къыхэхъукІыу щыт псалъэхэри мащІэкъым: «Выгу, шыгу, гуплІэ, гупхэ, гулъэ, гу лъэмыж...».

Зы джыпхъэ ІэнатІэм е зы щІыгум хыхъэнрэ хэкІын глаголхэр "гу е гуэ" макъхэр ипэ зыпыт псалъэхэу къохъур: "ГуэкІын, гуэкІэн, гуэхъэн е гухъэн, гуэхун, гуэхуэн, гуэхын...". УздэкІуэну щыт зыщІыпІэри зы гуэру зы "гу" ІэнатІэщи, абы игъуэу ушынэмсыфым шыгъуэ уо"гувэ"р. Е, зы гуэрэр зы щІыпІэ е зы гуэрэм хэдзэн е абы хэтыным егъэзын хуэдэу "хэгуэн, Іугуэн, щІэгуэн..." псалъэхэр къохъур.

"Гу"р зы джыпхъэрэ мыувыІэу джыуэ щытырщи, ар икІи джыпІэрщ. "Гу" макъ зыхэль псалъэхэм мыхэр къегъэлыагъуэр: «Джыуэ щыт, джыпхъэу щыт, мы мыхъэнэ псори зэхэзыубыдэу щыт».

Мыбы имызакъуэу, джыпІэр зы центру къапщтэмэ, абы хыхъэнрэ хэкІын Іуэхугъуэхэри "гу" макъым иджынщ: Зы ІэнатІэрэ центру щытыр къэзыгъэлыагъуэр "гу"мэ, абы хэщІынрэ хэбэгъуэн Іуэхугъуэр математикэ гъэлэгъуэкІэу "гу-", "гу+" хуэдэу тхыпхъэщи; хэщІын Іуэхугъуэ шапхъэ хъунщ "гуэкІын"ыр, хэбэгъуэн шапхъэу щытхэрщ "гухъэн е гуэхъэн" псалъэхэр.

*

Ауэ, "гу" макъ зыхэту щыт псалъэхэм нэхьыбэр кызхэкIыр, ди кIуэцI сэмэгурабгъум илгу щыту ди гъашIэр зэпхауэ щыт "гу"рауэ хуэдэщ зэрытлгытэр. "Гу" макъыр, зэпымыудыпхъу джыуэ щытыр кызыIуэу зы макъыу зэрыщытым кызыэрыгуэкIкIэ, джырэ утыку кыхъуэ щыт зы псэ пкыгъуэрэ, псэущхъэ кIуэцIым илгу щыт Iэпкълъэпкъым игъуэджэу фIэщыгъэцIэ хуэхъуауэ щытщ. Ар икIи, псэм кыхэхъукIрэ мыувыIэу зэрыджым кызыэрыгуэкIкIэ, зы джыпхъэрэ джыпIэу, а нэхъапэ къэхъуауэ щыт лъэрэ Iэпкълъэпкъырщ; ар псэущхъэ пкыгъуэ нэкулгу нэхъапэ къэхъуарщ. Нэхъапэ къэхъуауэ щыт псэ пкыгъуэрщи, псэущхъэ Iэпкълъэпкъхэри, ар зэрыджкIэрэу, абы кыхэхъукIауэ щытщ. Ар, псэущхъэ пкыгъэ нэкулгырщи, псэущхъэ пкыгъуэр кызхэхъукIарщ. Псэущхъэ пкыгъуэр кызхэхъукIа зэрыхъукIэрэй, псэущхъэм и купщIэрщи, дэтхэнэ зы Iэпкълъэпкъыр зэпхарщ; псэущхъэ пкыгъуэм и псэугъуэр зэпхауэ щытырщ.

Гупщысэдрэ гузэвэныр, гулгытэдрэ гухэлъынри арауэщ кыздекIуэкIыу кызыэрыдгурыIуэр. Гуадрэ гуашIэр, гуфIэгъуэрэ гуIэгъуэр къезгъэкIуэкIыр аращ. Мы "гу"м игъэзащIэр а псэущхъэр зыгъэпсэунрэ зыгъэджынырщ; лгы зыхуэныкыуэм лгы хуэзгъакIуэрэ, гупщысэ зыхуэныкыуэм гупщысэдрэ Iэмалыгъуэр езытыр аращ; ядрэуэ абы и лэжыгъэр щызэфIэкIым щыгъуэщ мыхэр кыщыхъур.

Аращи, "гу"р зы псэущхъэм иIэ Iэпкълъэпкърэ кIуэцIылыу хъуам ягуш, я пашэщ. Ар, зыхэтыну псалъэхэм ипэ иту хэтынуши, зы цIыхум сыт игъэзэщIа хъунуми, ар зэрипашэкIэрэ гъэзэщIэнщ. Абы ехъэлIауэ сыт джыуэ, "гу" зыпыт сыт хуэдэ зы Iуэхугъуэр къэлэуэтапхъуэ щытми, абы кызыэргуэкIкIэрэщ зэрыджрэ зэрыIуэтапхъэр.

Гур зы псэущхъэм игурщ, и центырщ; ар "гу" макъым иджу щытырщ. Зы псэущхъэм кыгуэкIрэ гъэзащIэу щыт Iуэхугъуэу, а псэущхъэм езыр зэрыпсоуэ къэгъэлъэгъуапхъэ щыхъукIэй "гу" макъыр къосэбэпыр. Зы псэущхъэри зы лъэ IэнатIэщ, зы гум ехъэлIауэ кыIуапхъэрщ, зы гуэрщ. "Гу" макъыр ипэ кызыпыхъэ псалъэхэм яджын Iэмалыгъуэр "гу"м кызыэргуэкIкIэ щыгъэзащIэм щыгъуэ, а "гу"м кыыриIуэу щытыр "гу" фIэщыгъэцIэ зыхуэхъуауэ щыт лъэ закъуэракъым. А псэущхъэм езыр психоуэ зы "гу"уэ зэрщыткIэрэ е зы гуэр зэрыхъукIэрэу, "гу" зыпыту щыт а псалъэм кыыриIуэ Iэмалыгъуэр, зи къэлэну щыт зы лъэ е зы Iэпкълъэпкъращ зехъэлIауэ щытыр. Псалъэм папщIэ, "гупщысэдрэ" Iуэхугъуэр цIыхум хуэлэуащ; ар зи къэлэну щытри щхъэкуцI щыхъукIэ, "гу"м кыыриIуэр щхъэкуцIарщ. ИкIи укIэлъыплъыжмэ, ар щхъэ Iуэху закъуэу къэмынэу, щыгупщысэм щыгъуэ цIыхум езыр зэрщыту - психоуэ- мэджыр. Зы гупщысэр щхъэкуцI Iуэхугъуэ IэнатIэу утыку кыхъуэ щытми, а гупщысэр зы цIыхум и Iуэхугъуэ психоми хэту щытши, ар и лъэ псом къахэхъукI мэхъур. Мыбы хуэдэнщи, ушыгуфIэкIэ фIы хъур уи гу закъуэркъым, зэрщыту уи лъэ псорщ. Ар дыдэщи, ушыгубжъкIэ уи гу закъуэркъым зыхэзыщIэр е кызгуэкIыр. Ауэ, зы цIыхум сыти иредж, щыджэм щыгъуэ игур дэщIыгъуу маджэр.

НытIэ, "гу" макъым кыгъэлъагъуэр джыпхъэ хъуэу щытырщ, джыуэ щытырщ, икIи джыпIэу зы гуэрщ. А зы "гуэр"ым и зы лъэныкыуэри зы "гуэр"урэщ кызыэригъэлъагъуэр. Зы "гуэр" псалъэмкIэ, психоуэ щыт гуэр мэгъэлъагъуэр. Аращи, "гу" псалъэм зы фIэщыгъэцIэ гуэр (лъэ) кыщигъэлъагъуэ щыIэщ; ар щхъэ, а гум имзакъуэу, а "гу" макъыр кызыпыхъэ псалъэр зехъэлIауэ щыт Iуэхугъуэр зыдж зы нэгъуэщI гуэри егъэлъагъуэр; икIи, а Iуэхугъуэр зи Iуэхуу щыт псэущхъэри егъэлъагъуэр. Зы псэущхъэм дежкIэ гум пщIэшхуэ иIэщ; псэущхъэм и псэр абы елгытащ, пыщIащ; ар увылэмэ, зы тэлайкIэ псэущхъэм и псэри хэкIа хъунщ. Ар щыхъукIэ, зы псэущхъэм кыгуэкIыу щыт сыт хуэдэ

Іуэхугуэ шыІәми гум епхаш. Сытри зэрыдж шыкІәр гум елыташ; дэтхәнэ зы лъэм игъэзашІә Іуэхур игъэзашІәу шытынуми, ар зыхишІәу гур лажьәу шытын хуейш.

ИкІәм икІәжым, а лъәмрә Іәпкълъәкълъэр зэдәкІурә зэдәгуу шылажьәм шыгуэ, зәдаухуэрә зыхуэлажьэр, зыхәту шыт а псәущхьэрши, Іәпкълъәпкълъым сыт ягъэзашІәу шытми а псәущхьәм игъэзашІәу араш ар икІи.

*

"Гу"р зы псәущхьәм игурә и курәкупсәу зэрышытыр гурыІуэгъуэ хъуагъәнш. ИкІи, зы псәрә псәущхьэр кълъзэрыхуэрә кълъзэрежьәм и пәшІәдзәрш гур. Ар утыку кълъхьәу шыт япәрәй псәупкълъгуэрши, ар кълъзэрыхуэр зэрилъабжьэрәкІәрш зы псәущхьэр утыку кълъзэрихьә шыкІәр. Ар япәрауэ утыку кълъзэрихьэрә зэрыужьым кълъзэрыгуәкІәй, дэтхәнэ зы лъәрә Іәпкълъәпкълъыр абы кълъхьәхуәкІу шытш. Зы псәущхьэр утыку кълъзэрихьэрә зэрызәтеувә шыкІәр мыпхуэдәу шытши, ар гураш кълъзхьәхуәкІрә зәпхәуэ зэрышытыр.

Дәтхәнэ зы Іәпкълъәпкълъым и ләжьәкІәри гум елытарә кълъзэрыгуәкІәрш. Зы Іәпкълъәпкълъым игъэзашІәхэр гум кълърит кълърум кълъзэрыгуәкІәрш зэрыгъэзашІәр. Гум кълъдәжрә кълъритым кълъзэрыгуәкІә ләжьыгъәхэр зэрыгъэзашІәм хуэдәжу, дэтхәнэ зы Іәпкълъәпкълъым игъэзашІәхәри гум зәхишІәу шытш. КІуэ пәтрә, дэтхәнэ зы Іәпкълъәпкълъым и кълъәнәу шытхэр зэригъэзашІәм зәресәрәкІә, сыт шыгуэуі гу кълърур зэрышыту кълъзэрымысәбәпрә, гъэзашІәу шытхәри гум зэрызыхимышІәрәкІә ләжьәфу шІәдзәр Іәпкълъәпкълъхэр. ИкІи, дэтхәнэ зы Іәпкълъәпкълъыр кълъзхьәхуәкІауэ шыт пкълъыгуэм зәремыпхарә шхьәжу и кълъәнхэр игъэзәшІәнкІә иунәтІыпхьәу шытш. Дәтхәнэ зы гуэрыр кълъзхьәхуәкІәм зэрыпымышІәрә шхьәжу шыІәгуэ зэригъәтыфынури мырагъәнш икІи.

Ауэ, дәтхәнэ зы гуэрыр гум кълъдәмыжарә зыхимышІәу зы Іәпкълъәпкълъыр зәресәрәкІә гъэзашІәу шытмә, ахәр а пкълъыгъәм шхьәпәшхуэ зэрыхуәмыхуәнур жыләпхьәш. А псәущхьә пкълъыгуэр кълъзхьәхуәкІәрә зәрепхәуэ шыт гур, а псәущхьә нәкулъырши, абы кълъдәмыжыр а псәущхьәм и псә ужьыгуэм емызәгъынкІәй хьунш. ТІә, Іәпкълъәпкълъым игъэзашІәр а пкълъыгуэм хуәшхьәпәнәу шытмә, ар а пкълъыгуәгум и ужьыгуэм езәгъын хуейуэ жыләпхьәши, ар зыхәзыхур гураш.

Цыхум и шхьәкуцІри абы и зы Іәпкълъәпкълъырши, абы и ләжьәкІә хьунури гум епхәуэ шытш. Ари кълъзхьәхуәкІәр псә ужьыгуэрәкІә гураш. Ари дәтхәнэ зы Іәпкълъәпкълъым хуэдәу ләжьәфырши, гум зыхимышІәпхьә хьууэ, зәресәрәкІә ләжьәфу жыләпхьәш. Ауэ, гум кълъдәмыжрә зыхимышІәу шытрә, шхьәкуцІ Іуэхугуәу кьәкІуәкІхэр сыт шыгуэуі а цыхум шхьәжу езым шхьәпә хуәхуәфыну жыләпхьәкълъым. ИкІи, а цыхум хуәмышхьәпәхэр цыхугъәми шхьәпә хуәхуәнкълъым.

Шхьәжу зы нәрыбгәрә пкълъыгуэр и гум зэрыхушыт шыкІәм хуэдәу жыләпхьәш, зы нәрыбгәмрә цыхугъә псом я зәхушытыкІәри, зы нәрыбгәр цыхугъәм и зы Іәпкълъәпкълъ пәлытәрш. Зы цыхур кълъзхьәхуәкІәр цыхугъәрши, ар абы и ужьыгуәу кълъхьәуэ утыку кълъхьәрш.

Цыхугъәм и гум кълъдәмыжрә зэхимышІәу кълъхьәу шыт гуэрыр, сыт шыгуэуі цыхугъәм хуәшхьәпәнәу кълъхьәпхьә гуәркълъым. ИкІи, мыпхуэдәу утыку кълъхьәу шыт Іуэхугуәхэр, цыхугъә зэрыхәлъякІәрәу гъэзәшІәпхьәу утыку кълъзэримыхьәри хәлъяжу, а Іуэхур зыгъэзашІәу шыт езы нәрыбгәм и гум кълъзэрыдәмыжарә зэрызыхимышІәм папшІә, мы Іуэхугуәхэр а цыхуәм сыт шыгуэуі пшәрыль зыхуишІәнуи кълъшІәкІынкълъым.

ТІә, шхьәкІуцІри зы Іәпкълъәкълъу шытши, ари зәресәрәкІә лажьәу шытыныр зыфІәфІрә, шхьәжрә зыми зэрыпымышІәрәкІә шыІән ләәныкълъуәкІә екьуу шытырш. Гум кълъзэрыгуәкІрә зыхишІәу шыт ләжьыгъәхэр псә ужьыгуәу Іуэхугуәу, а пкълъыгуәм и ужьыгуәу шытхэр кълъзхьәкІырши, абы пымышІәуэ шыт ләжьыгъәхэр а пкълъыгуә псом хуәшхьәпән хуейуэ шытынкълъым. А пкълъыгуәм

хуэщхьэпэу шытыр, пкыгыгуэр кызырыхуарэ кызырыгуэгурыкIуам кыггьэунэхуфынщи, ар зи архивыр гурагъэнщ.

Гур псэ ужыгыгуэм и нэкульырщи, псэужыгыгуэрэклэ псэушхьэпкыыр кыызхэхьукIа лъабжьэрщ. Ар гъащIэ зиIэу шыт псэушхьэм езэгъыр кыыздэжрэ зыхэзыщIэрщ. Ар гъащIэм езэгъыр зыщIэрщи, дэтхэнэ зы Iэпкыльэпкыым игъэзащIэр абы кызыредэжкIэрэ гъэзащIэу шытмэ, гъащIэм езэгъ Iуэхугуэхэрщ утыку кыралхьэнур. Гур, гъащIэр кыызхэхьукIэрэ зыхэзыщIэрщи, гъащIэ гуэгуэм езэгъым и архиврэ IункIыбзэр зыIыгырщ. ЩхьэкуцIым игъэзащIэ Iуэхугуэхэр гъащIэм зэрэзэгъынур зыхэзыхуфынур гураш. ЩхьэкуцIым игъэзащIэу шытхэр гъащIэм зэрэзэгъынур зыхэзыщIэр гураши, абы кыдэжрэ зыхищIэу шытхэр зыгъэзащIэ щхьэкуцIыр, утыку кырылхьэу шыт Iуэхугуэхэр гъащIэм зэрэзэгъынклэ цыуэнкыым.

Зы ужыгыгуэр зы хэхуэггуэрщи, шыIэр зэрыхэхуэр шымыIэр зэрихукIэрщ. Гунапкьэр, кыызхэхьукIым и ужыгыгуэм Iутрэ, ужыгыгуэм кыпэщытыр зыхурщ. Ар, зышышу зыхэтрэ, зыхэмытым и зэхуакуу шытырщ; зыхэтрэ кыызхэхьукIым и ужыгыгуэу иужьдыдэ кьэхуауэ шытырщи, а ужыгыгуэр зыдэужьрэ кьэмыхуам Iуту кIуэрщ. ЩыIэ хуауэ шытрэ шымыIэр зыхур иужьдыдэ кьэхуарэ зы гунапкьэу шытырщи, езыр кыызхэхьукIам шымышу шытыр "цIы"уэ лъытапхьэмэ, ар "цIы"р зыхурщ. "ЦIы"р зыхур, "цIы"м хуэкIуэрщи, абы хуэкIуэр икIи хэхуапхьэ хьунщ; ар езыр зы ужыгыгуэу кызырыхуар и гум кызырыгуэкIэрщи, тIэ, ар "цIы"м зэрыхэмыхуэнур зыгъэзащIэр и гураш. Зы гунапкьэр зэресам тету лажьэми, и гум кыдэмыжу игъэзащIэр, езыри хэтыжу зыхэт псом щхьэпэ хуэмыхьупхьэу кышIэкIынщи, ар "цIы"м хэхуапхьэщ.

Мыпхуэдэу шытщи, шыIэггуэу иужь дыдэ кьэхуауэ шыт цIыхуми яужь дыдэ кыхэхьукIарэ ужыгыгуаплэм Iуту шыт и Iэпкыльэпкыыр щхьэрщи, абы и купщIэр мы ужыгыгуэм кызырыгуэкIклэ ужьу шытырщ икIи. ЩхьэкуцI гущIыIу хьурэ ужыгыгуэ гуэнэм Iутыр "цIы"ри кызпэщытырщи, ар зэрылажьэрэ абы кыилэжхэр "цIы"м хэхуэнрэ гъащIэм хыхьэн Iуэхугуэу шытщ. ГъащIэр кызырыгуэгурыкIуэм езэгъынур зыхэзыщIэну нэхьыщхьэр гурщи, абы кыдэжым езэгъыр зыгъэзащIэ щхьэкуцI гущIыIур "цIы"м хэмыхуэу кьелынщ; икIи, гъащIэр кыыригъэлынщ. –Гум кыдэжрэ зыхищIэр кызмьдзэрэ IэщIыб зыщIу щхьэжу лажьэу шытмэ, щхьэкуцI гущIыIуу шыт *кортексым* мы и лэжьэкIэр гъащIэмклэ шынаггуэу жыIэпхьэщ.

Псэугуэрэ псэ ужыгыгуэу утыку кыхьэр зэрыужькIэрэу зыдэхуу шыт "цIы"м хэхуапхьэщи, ар "цIы"м кызырелыну щIыкIэр, а псэ ужыгыгуэрэ пкыгыгуэр кызыреларэклэ кызырыгуэгурыкIуа щIыкIэрщ. Гур псэушхьэ гъащIэ нэкульрэ, зэрыужькIэрэу псэушхьэпкыыр зэрыщыту кыызхэхьукIарщи, сыт шыгыуэи джырэ ужыгыгуэу шытырщ. Ар зы ужыгыгуэрэ джыгыгуэрэ джыпхьэ защIэу шытырщи, зи гугуэ тщIыуэ шыт ужыгыгуэ архивыр гум ирищIауэ шытщ.

*

Сытри зыджу шытрэ, сытри кыызхэхьыпхьэу шыт "гу"р, бзыгъэ зиIэу зы макъуу жыIэпхьэщ. Адыгэ бзылхугъэ пашэр зэраджэу шытыр "гуащэ"щ. "Гуащэ"р бзылхугъэм пщIэ хуэщIын хабзэу кьэсэбэпу шыт зы псалъэрщ икIи.

Ауэ, абы и пэжыплэри, бзылхугъэм и шыIэкIэр кьэзыгъэлаггуэу зы псалъэу утыку кызызрихьауэ зэрыщытырщ. Дэтхэнэ зы бзылхугъэр, зыхэту шыт цIыхубэм и нэхьыжыплэр зыхуэфашэ хьурщ; ар щыхьукIэй, цIыхубзыр зыхэту шыт цIыху гупым и итыплэрэ и "гу"у шытыплэр зыхуэфашэу шытырщ. Натуралуй мыпхуэдэу цIыхубзым и шыIэкIэу шытыр; икIи, Адыгэ хабзэкIэй мыпхуэдэу шытщ абы иплэрэ и пщIэр.

"Гу"р *центру* зэрышытым кызэрыгуэклэ, "гуащэ"ри цэнтру (гу-э) шылэклэрэ шылэгъуэ зилэу (щы-э) шытырщи, ар зи центрыр цыхубэрщ. А цыхубэрэ, дэтхэнэ зы цыху гуп зэхэтрэ зэдэпсэууэ шытым, псэуклэрэ хабзэ кьеклукым и центру шытырщ "гуащэ"р. "Гуащэ" псалъэр, кызэрыхъум шыгъуазэ ухуэхъуу шытмэ, мы жытлэхэр а псалъэр зэрызэтеувэклэм кызэрыгуэклэ зэрыжылэпхэхэр гурылуэгъуэ хъунщ: "Гу"р центру зэрышытклэрэу, абы хуэклунрэ (гу+) кыгуэклын (гу-) луэхугъуэхэр зехьэллэ хъууэ шыт зы мыхьэнэщ "гуащэ" псалъэм кыкыр. Ар мыпхуэдэу сытри зыхыхьэллэрэ зеклуэллалэу; цыхубэ псэуклэрэ хабзэм кызэрыгуэклэй, игъуэрэ зэгущу шыт дэтхэнэ зы гуэрри кызпкырыкыпхъуэ зы шылэклэ зыгуэтауэ шытырщ. Ар цыхубэ псэуклэрэ хабзэм и центру шытырщи, абы и купщлэр кызгуэклырщ.

Аращи, "гуащэ"р ику итыплэ зилэрщи, ар пщы пэлъытэу шытырщ; цыхубз пщыуэй лъытапхэрщ. Пщыр цыхубзи цыхухъуй хъунщ; ауэ, "гуащэ" псалъэр бзыгъэ зилэу зы псалъэрщи, абы кыкырэ иджри мыхьэнэбзу зэрышытыр гурылуэгъуэнщ; "пщы" макъ зэгуэтрэ псалъэр мыпхуэдэу хъурэ бзыуэ лъытапхъуэ зы псалъэркым.

Цыхубыр нэхьыжыщ, бзыр лъабжьэрщ; хъур кызхэклыр бзырщ. Тлэ, гуащэр сытри зехьэллэгъуэрэ (гу+), сытри кызпкырыкыгъуэрэ кызгуэклыгъуэу (гу-) шыт цыхубзырщ. Ар цыхубз нэхьыжырщ.

"Гуащэ" псалъэм кыклым хуэдэу кьэсэбэпу хэтщ ар Адыгэ хабзэми. Дэтхэнэ зы цыхубзыр "гуащэ"у жылэпхьэщи, хьыджэбз гупым хэту шытрэ нэхь итыплэрэ центр хъуплэр зыхуэфашэу шыт зы хьыджэбзыр "хьыджэбз гуащэ"рщ. Дэтхэнэ зы унэ исрэ щхьэгъусэу шыт цыхубзри гуащэу лъытапхъуэ шытщи, "унэ гуащэ" жыхуалэр кызхэклыр мыращ. А унэр зыхэту шыт унагъуэм и нэхьыжыу шыт бзылхугъэр "унагъуэ гащэ"рщ; нысэхэм гуащэу ялътэр аращи, ар "гуэщэж"щ. Зы кьуажэрэ зы жылагъуэм и пщы гъусэу шыт бзылхугъэри тлэ, а пщыгъуэу шыт лэнатлэм и "гуащэ" хъууэ шытырщ. Мыпхуэдэу клуэуэ шытщи, пщышхуэм и гуащэри "гуэщэшхуэ" хъунщ. Пщым и щхьэгъусэу шыт гуащэр "пщы гуащэ"уи кьыралуэр. Тлэ, пыщапхьэщ, зы гупым итыплэр зыхуэфашэу шыт цыхубзращ а гупым "гуащэ"у ялътэр.

Мыпхуэдэщ гуащэ жыхуалэри, Адыгэ луэрылуатэм хэту шыт "Тхьэ гуащэ"хэри кызтехьукыр ардыдэрщ. Тхьэ гуащэхэм я луэхугъуэ лэнатлэхэри псэ кыхэхьукыныгъэрэ бзыгъэ зилэ луэхугъуэхэрщ. Мыхэм ящыщ "Хытхьэ Гуащэ, Псыхъуэ Гащэ"хэр. "Псатхьэ"ри бзыуэ зэрышытынур гурылуэгъуэнти, икли, бзылхугъэщ зэралътэр; тлэ, ар "Псатхьэ Гуащэ"уй кылуапхьэщ.

Тхьэпэлътэрэ бзылхугъэ лыхъужыу луэрылуатэхэм хэт гуэрхэри кызэралуэ щыклэр "гуащэ" псалъэрэклэщ: "Сэтэней Гуащэ".

Адыгэ эпикэ ритуалхэми яхэту шытщ "гуащэ" псалъэр зыхуагъэфашэхэри: "Хьэнцэ Гуащэ". Адыгэ лэщлагъуэ цыхубз сын е сурэту шытрэ, хьыджэбз цыклухэр ириджэгун папщлэ кьагъэсэбэпу шытхэми зэреджэри "гуащэ"ущ. Зы джэгупхьэ гуащэр, хьэнцэм кызэрыхашыклым папщлэ, "хьэнцэ гуащэ"у кьыралуэр.

"Гу"р зэры"макыбз"рагъэнщи, зи гугъу тщлауэ шыт гуащэхэм ямызакъуэу, "гуащэ"р зыхэту шыт цыхубзыцлэхэр мащлэкым. Адыгэм цыхубзыцлэу, "гуащэ"рэ "гу" зыхэль флэщыгъэцлэхэр флишу шытащ. Мы флэщыгъэцлэхэм ящыщ мыхэр: «Гуэщэнагъуэ, Гуэщэнэ, Гуэщэпс, Гуэщдыгъэ, Гуэщэдыгъэ, Мэзгуащэ, Гуэщмазэ, Гуэщвагъуэ, Гуэщлэаплэ, Гуэщпагуэ, Гуэщэжан, Гуэщэнур; Гупсэ, Гунэ, Гулэ, Гулэз, Гуланэ, Хьурыгуэ, Жанпагуэ...».

Г...

"Гы" макъыр "гы" макъым игъунэгъуу зы макъщ. Ар "джы"мрэ "гы" макъым игъэзашцІа Іуэхугъуэхэм пыщІауэ зы Іэмалыгъэ зиІауэ зы макъщ. Джыуэ щытым кыгъэхъурэ иджым текІынкІа зы джын Іуэхугъуэ къэзгъэхъупхъуэ зы макъщ. Е, "гын" хъууэ щытыр, зэрщытам текІрэ зы нэгъуэщІыгъуэ хъуным е джыным хуэкІуэрщ. "Гы" макъым уцІэдэІукІмэ, зы къэру къепщэрэ зыгъэпщ Іуэхугъуэ макъ зэрыхъури зэхэхыпхъэнщ.

Бзэм зэрхэткІэрэ "гын"ыр щыскІа ипІэр къэзгъауэу зы Іэмэпсымэщ; ар цІыхум Іэмэсымэу кызырагъэсэбэпыр куэд хъукъым; ауэ, "гы" макъым игъэзашцІауэ щытыр зэригъэзашцІагІэрэу "гы хъун" мыхъэнэр кыкІыу "гын" фІэщыгъэцІэр екІуу фІащагъэнщ.

"Гыбзэ"р, зэтрикъутэн пэлъытэу зауэ зыщІэлъкІэрэ губжьауэ щыт цІыхум кыбжьэдэукІыу зы бзэрщ, зы гужыгъэжыбзэрщ. "Гэ"р цІыхухъум и хъулъху жылэхэмрэ цІыхубзым и бзылъху жылэр зэрылтырщ.

КІаух кызхуэхъу псалъэхэр "гы"м егъэужь е ипІаи ишыпІэрэ пІанкІыпІэр кыхуегъакІуэр: «Бэгын (бэуэ щытым и гъуэр нэхъри зэІуишын), лъагэ (лъэуэ щытыр дэшея щІын), пагэ (къеплтых пэлъытэу зи пэр дэлэтея)...». Мы псалъэхэм хуэдэщ "жыг, бгы..." псалъэхэм къагъэлъагъуэри.

ИгъэзашцІа ІуэхугъуэхэмкІа "гы" макъ Іэмалыгъуэр, иту щытыр зэрыщыткІэрэ, абы кыхуэкІуэу щыт бэгынкІа къэпщын Іуэхугъуэхэм кыгъэщІырщ. Зы гуэрым и кІуэцІым ирищІэрэ ирапщэу щыт жьым, а кІуэцІ жыхуэтІэм и блыныр дэнкІагІэ гъэкІуэтарэ ша ищІын Іуэхугъуэрщ "гы" Іэмалыгъуэм игъэзашцІа. Ар кызхуэкІуэр къэуэным хуокІуэр.

Араши, иджы джыуэ щытыр, кызырикІауэ джыуэ щытыр, къэрууфІауэ иджыр щыджым щыгъуэ, иджым кыгъэщІэрэ уэным хуэзгъакІуэр, "о (эу)"м "у"р кыІащІагІыпІэм изгъахуэ Іэмалыгъуэр "гы"уэ жыІапхъэнщ.

Гъ...

"Гъы" макъым идж Іуэхугъуэр "гъын"ращ. Абы, ІупщІрэ нахуэу кыгъэлъагъуэрэ кыкІа закъуэр гынырщ. Зы псалъэм ипэ е икІа кыпыхъэм хэгъуащэ мыхъуу иджыр гынырщ. Гъын зыдэщыІэр хэгъуэщэнкъым. Гъын зыдэщыджым, нэгъэщІа зы гуэр джынкъым. Гъын щыджым гъэр джэнкъым.

"Гъынэнэн"ыр гъы зэпыту щытырщ е гъын Іуэхугъуэм кынэу щытынырщ; ауэ, угъ зэпытыфынкъыми, ар гъы нэпцІащ. "Гъыринэ"р, зи зыхэмылтым папщІагІэ гъыуэ зыщІэзидзэрщ; куэдрэ, псынщІауэ гъыуэ щытырщ ар.

"Гъейн (гъы-е-й-н)" гъыныр зейрэ, гъыуэ щытыр щІагъыр зыгъэлъагъуэу гъынырщ; гъыуэ щытым и гъыныр кызхэкІым хуэкІуэнырщ; зыгуэрэм теухуауэ гъынырщ.

"Гъы" макъым, гъын мыхъумэ зыри кызыримгъэлъагъуэр гурыІуэгъуэу щытми, нэгъуэщІа мыхъэнэ иІа хуэдэу "гъы" макъыр адыгэбзэм хыболъагъуэр. Ауэ, мы "гъы" макъыр "гъэ"м кытехъукІауэ зэрщытри нахуэ мэхъур. "Зэгъ" жыхуаІэр мыбы хуэдэщ; ар "гъэ"м кызырхэкІрэ, "зэгъ"ыр зезэгъыу щытым ехъэлІауэ щыжыпІэм щыгъуэ къэхъу жыІагІэрщ "зэгъ (зэ-гъэ-ы)" псалъэр: Ар, "э"м ипІа иувэу щыт "ы"м игъэзашцІа Іуэхугъуэу зэрщытыр нэрылъагъуэщ. Мы шапхъэм хуэдэщ нэгъуэщІхэри: «Щыгъын (щы-гъэ-ы-н), щыгъагъын (щы-гъэ-гъэ-ы-н), щыгугъын (щы-гу-гъэ-ы-н), Іыгъын (Іэ-ы-гъэ-ы-н), щІагъ (щІы-а-гъэ-ы)...».

"Гъуэгын" псалъэми кыыриІуэр гъын Іуэхугъуэрщ. Ар, гъыуэ щытынырщ. Гъыуэ щытыныр гъым ужыгъуэ иІа хъунырщи, ар бзэм кызыригъэлъагъуэр "гъы-у"щ; гъыуэ щытыр зэманкІэрэ (гъы-у-

э) "гын"ым хуэкIуэнщи, ар "гъуэгын"ырщ. Ауэ, "гъуэгын"ыр, икIи, гъуэм икI е гъуэ кIуэд пэлъытэу, "гъуэ"м "гын" кыыхэхьукI хьунырщ. Ар, гыным зэщIиуд пэлъытэ хьууэ щыт гын щIыкIэрщ. Аращи, адыгэбзэм кыиуатэр дэнкIэй еджэ, зырегъэпэщыр.

*

"Гъы" макъыр "гъу" макъри кызтехьукIыу щыт макъырщ. Ар икIи, "гъэ"р кызыхэхьукIырщ. "Гъы"р гъуэгу техьэмэ, е зэманьгъуэ игъуэтмэ, "гъэ" мэхьур. Гъэным и лъабжьэр гынырщ.

"Гъэ"м сытри хузэфIокIыр; ар, сыт хуэдэ псалъэми кыпыхьэфынщи, кызпыхьэу щыт мыхьэнэр игъэлэжьэфынщи; ар, "гъащIэ" къзыщIыфырщ. ГъащIэм и зы Iуэхугъуэу къекIуэкIыр "гъэ"щ; зы гъэр зы илъэсщ; а зильэскIэ гъэр къокIуэкI; гъэм и зы къекIуэкIыгъуэ хьуращ илъэсри, зильэс хьуа нэужь аргуэрэу гъэр къожьэжыр. ЩIымахуэм щIым иубыдыр гъэращ; щIым щиутIыпщыжым щыгъуэ гъэр тхэн зэрыщIидзэкIэрэу "гъатхэ" мэхьур; ар тхарэ итхэхэмкIэй и махуэ щыхьукIэ, къэхьур "гъэмахуэ"рщ.

Сыт хуэдэ зы Iуэхугъуэу щыт зы псалъэри игъэзэщIэфынщ "гъэ" префиксым: «Гъагъын, гъэгъэн, гъэхьун, гъэфIын, гъэсын, гъэсэн, гъэхьэн...».

"Гъэ"р зи кIэух хьууэ щыт псалъэм къатехьукI псалъэщIэхэр, а псалъэм иджым иджыпIэ хуохьур, е "а псалъэм и мыхьэнэр зыхэлъу щыт" мыхьэнэу мэхуэр: «ЛIыгъэ, фIыгъэ, хьугъэ, тыгъэ, дыгъэ, дагъэ, гугъэ...».

*

"Гъагъын" псалъэр зэрыхьу щIыкIэм гу лъытэн хуейщ. Абы, зы блэкIа зэманрэ (а) зы жыхьагъ (а) хуэдэу е зы куэдагъ (а) хуэдэу жыIэкIэ иIэщ: "гъа"гъын. "Гъын" глаголыр ит зэманкIэ щылажьэм щыгъэ, ещэпэрей нэрыбгэ лэжьэкIэр "магъ" зэрыхьури гу лъытапхьэщ: Бзэм зэрихабзэкIэ "мэгъ" хьун хуейуэ лъытапхьэт.

"Гъы" макъым ипэ кыпыхьэ "э"р "а" зэрыхьур мыбы изакъуэкъым. ИкIи, ар щызэхьуэкIыр "гъын" глагол щыхьу закъуэу щыткъым; "гъэ"уэ щытрэ "э"р пыхуарэ кIэухыр "гъ" щыхьукIэй зегъэлъагъуэр: "ЩIагъ" псалъэри, "куэдагъ, Iуцагъ, IэщIагъ" псалъэхэри апхуэдэщ; "щыгъагъын" псалъэми ардыдэр хэтщ. Мы щапхьэхэм я кIэухыр "гъэ"щ; ар зэркIэухкIэрэ "э"р пымыхурэ зэрщыту къанэмэ, зи гугъу тщIыуэ щыт псалъэ щапхьэхэр зэрхьунухэр мыпхуэдэщ: "ЩIагъэ, куэдыгъэ е куэдагъэ, Iущыгъэ е Iуцагъэ, IэщIагъэ".

Мы псалъэхэм "э" кIэух пыт пымытми, зэхуэдэ мыхьэнэ къагъэлъагъуэу щытми, "щIагъ" псалъэмрэ "щIагъ"мрэ еплъын хуейщ. Япэрауэ, "щIагъ" псалъэм "щIагъэ" мыхьэнэри кыкIыфу щытщи, ар "гъэ" кIэух зиIэрэ, ехьэлIапхьэу "гъэ-ы" зэрыхьум кыззэрыгуэкIкIэ зэхуэдэ мыхьэнэу утыку кыхьэу псалъытIырщ. Ауэ, мы псалъытIыу щыт "щIагъ"рэ "щIагъэ"м, зэхуэмыдэрэ зэщхьэщыкIыу мыхьэниI яIэй мэхьур.

Мы псалъытIым хуэдэу щыткъым, "магъ"рэ "магъэ"р. Ахэм я мыхьэнэр сыт щыгъуэй зэщхьэщыкIыу щытщ. "Магъ" жыхуиIэр ещэнэрей нэрыбгэр ит зэманьгъуэу щыгъырщ; ауэ, "магъэ" жыхуиIэр "гъэуэ щыт"ырщ.

НытIэ, "гъын, гъагъын" хуэдэ псалъэхэм дауэ "гъэ" зи кIэухыу щыт "щIагъ"ым хуэдэу лэжьэкIэ щIиIэр? ИкIи, "магъ"рэ "магъэ"р зэрызэщхьэщыкIыым хуэдэу, "щIагъ"рэ "щIагъэ"р щIызэрыщхьэщыкIыр сыт?

"ЩIагъ" псалъэм "илъабжьэ"рэ "щIы лъабжьэ" кыкIыу щытщи, ар кызыхэкIыр мырагъэнщ: Гъэр щIым щымылажьэрэ щIым иубыду щытмэ, "щIагъ" псалъэр "гъэ" кIэух зиIэу утыку кыхьауэ плъытэу

щитми, абы кырилуэр щы шлаг зэрыхум папщлэ, "гъэ"ри "щы"м щыхэмылэжьыхым кызыргуклэ, "гъэ"р "гъэ-ы" хьунщи, клэухыр "гъэ"уэ кьэнэнщ. Ар, щымырэ гъэр зэрызэхушытыклэм кызыргуклэ кьэхуу зы луэхуэгъуэрщ.

Ауэ, "шлаг" псалгэм кырагъэклыу щытыр "щы"уэ щымытрэ, зы гуэрэм и лъабжьэу щытми, япэрауэ псалгэр кызытехуклэ кызырежьар щы лъабжьэм теухуауэ зэрыщытым кызыргуклэрэ лэжьэклэ зэригъуэтарагъэнщи, а лэжьэклэр дэтхэнэ зы лъабжьэм папщлэй кьэсэбэпу щытынщ.

Зы еплъыклэу щытщи пыщапхъэщ: "Шлаг" хьур утыку имытырщ, дызтемытрэ дызхэмытырщи, ар "гъэ"м кыхимыубыдэну зы луэхугъуэрщ; ар дэрклэ, "гъэ"рэ гъэн луэхугъуэри кыздемыклуэкл хьууэ щытырщ. "Гъэ"уэ щымытыр джыуэ щымытырщи, ар дэ кытхэмытрэ кытхуэжыжьэу щытырщ; ар дызхэмытрэ жыжагъэклэ кылуапхъэ зэрыхум кызыргуклэй, "щлэгъ" хьуркымы, "шлаг" мэхьур.

"Гъагъын" псалгэмрэ "магъ" жылэклэм дыкыхуэклуэжмэ, мыр жылэпхъэщ: "Шлаг" псалгэр зэрыхуэ щыклэр зы щапхъэу ди пащхъэ итщи, "гъын"ри гъэ мыхьурщ е гъэм ехыпхъэрщ. Бзэм и хабзэмклэ ар кызырылуэтэнур "гъэ-ы" хьунщи, ар "гъы"рщ. Икли, "гъэ"ри кызыхэклыр "гъы" макъырщи, абы зэманьгъуэ щигъуэтым щыгъуэ, утыку кыххъэу щытращ "гъэ"р. Гъэным и кьежаплэрэ и лъабжьэр гъынырщ; икли, гъыныр гъэным и кьэувылэплэ хьурщ, и ехыплэрщ, и бзэхыплэрщ. Тлэ, сытри кыздеклуэкыу щыджэрэ шыужьыр гъэрауэ щытмэ, гъэ зыщымылэр мыджэрщ, иджым имытырщ; ди иджым имытыр дызлэмлэсырщ, жыжьэрщ: Ар щыгуклэй, "мэгъ" хьункыым "магъ" хьунщ: Гъыныр гъэм имытрэ джыуэ щымытырщи, ар гъэрэ джыгъуэм хуэпэжыжьэрщ; тлэ, ар кытпэжыжьэу щыт "гъэ"уэ - "гъа"уэ- жылэпхъэрщи, "гъын" луэхугъуэр гъэм хэту зэрылгымытэрэклэ, ещэнэрей нэрыбгэм ит зэманьгъуэу илэжыу щытрамэ, ар "магъ" зэрыхум хуэдэу, гъыныр кыхуэзыгъэклуэн луэхугъуэу щытри, "гъэгъын" хьункымы "гъагъын" хьунщ.

Гъыныр зы кьежаплэщ. Ар, гъэныр кызыхэклэрэ кыздежьэрэщ. Гъэ хьууэ щытыр джэрщ; гъащлэр зыджыр е зыщлыр гъэрэщ. "Гъы" лэмалыгъуэу щытыр зэгъэпэщынрэ гъуэгу тегъэхьэн луэхугъуэу, зы щыны луэхугъуэрагъэнщ "гъащлэ"р. Нытлэ, "гъы"ным "гъэ"р кыхэхьукларэ, "гъэ"ри "гъащлэ" зыщлэрауэ щыщытклэ, гъащлэми и нэхъ лъабжьэу и кьежаплэу щытыр гъынырщ.

Гъэн зэманьгъуэ(э) зымылэжыр гъын (гъэ-ы-н) мэхьур; гъэр зэ щхъэ кышчыувылэм щыгъуэ кьэхьур гъынырщ. Гъэн кьэувылэпар гъащлэми и кьэувылэплэ хьурщ. Гъэным зэманьгъуэ имылэжрэ мылэжьэжмэ, гъащлэри мэсэхыж мэбзэхыжыр. Нытлэ, гъащлэр зэрысэхыжрэ зэрыбзэхыж щыхьур гъын луэхугъуэр кышыхьурщ.

Икли, гъынымрэ гъэныр зы гъащлэ луэхугъуэу, зы гъащлэ зилэ псэушхъэхэм хуэлуауэ щытщ. Гъынри гъэнри гъащлэ луэхугъуэхэрщ; гъащлэм ушыхэтклэ угъэнклэй хьунщ угъынклэй.

"Гъы"м зэманьгъуэ(э) щигъуэтклэ гъэ мэхьури, гъэ зыгъуэтар магъэр; и "гъэ"фыр егъэр. Зы псэушхъэм и кьэрум кызыргуклэ, клуэцылъу щытыр, и "хы"уэ щытыр, зэманьгъуэ зыхэтым дэклуу егъахъэр. И "хы"р гъэ зымщыфрэ зым "гъэхъэ"фым, имгъэхъэфарэ хуэмгъэхъэфыр егъейр.

Бзэм и зэрзэхэлъыклэм кызыредгуригъалуэм хуэдэщи, цыхур гъащлэм кызыртехъэ хьур гъыурэщ. Зы быныр кышыхьум щыгъуэ, япэрауэ магъыр. Ар мыгъмэ гъащлэм кыхыхъэфыркыым; гъащлэм кызырхыхьэр гъыурэ хьун хуейщ мыхьумэ псэуфынкыым.

Гъащлэм кыхыхьэрэ псэууэ хуежъэ быныр гъын лэмалыгъуэклэрэ маплэр. Абы гъэн лэмалыгъуэ щимгъуэтыжрэ, зы гуэр кьеуз е хуэныкыуэ щыхьуклэй гъыныр и лэмалыгъуэу илэщ. Гъэнклэрэ гъащлэм

хэт зэрыхууклэрэй и гыныр мэмашлэр. Цыху цыклур сыт шыгъуэ гыуэ шытми, апшыгъуэр, гъэн щимгъуэтырщ; е гъэн имгъуэтрэ гъащлэ Іуэхугъуэхэр цыхузэфІэмыкІым шыгъуэ магъыр.

Цыхур гъащІэм зэрхэтыклэрэу цыхубэ хабзэри мэхуэр. А хабзэм дэклуу, езым и гъащІэр кьезгъэкІуэкІыжрэ, зи щхъэ зыхуэжыф хъуарэ лыплэ иува цыхур Іэмал зэриІэкІэрэ гыжыркъым; гыныр абы кьекІужкъым; ар гыныр емыкІуш; зы лЫр гыымэ Іуэхушхуэщ.

Зы лыплэ иува цыхум и гъащІэрэ и гъэныр сыт шыгъуэй зэпымыуу кыыригъэкІуэкІыфу шыткъым. Ар щыхуекІэй, гыныр абы и гъащІэрэ и гъэ хуным пэщІэту шытщ; ауэ, абы йокІри мэгъэж, и гъащІэр кыырегъэкІуэкІыжыфыр. Гыныр хуэемыкІурэ, сыт шыгъуэй шымыгъэфрэ гыын Іуэхугъуэри кыпэщыту зэрщытклэрэу, щхъэхуит хъуауэ лыплэ иува цыхум хузэфІэмыкІрэ имгъэфыр -гыным хуэкІуапхъэу- гыным ейуэ мэлажъэр.

Ар гъеин жыхуалэрщи, зы лЫм имгъэфыр егъейр. Абы и гыын щІыкІэр игъеинырщ: И анэ-адэр фІэкІуэдынщи игъеинщ; хузэфІэмыкІрэ и Іэм имылыу шытыр игъеинщ; имгъээщІэфарэ иджыри мыгъээщІауэ гъэн мыхъуар игъейуэ шытынщ.

Лыплэ иувэрэ щхъэхуит хъуа цыхум игъейуэ шыту иІэ хъу Іуэхугъуэхэм нэмышІ, зы лЫр шыгъ шыІэщ. ГъащІэм и гуэщІагыр кыгурызгъаІуэу фІэкІуэдрэ фІэлІэ цыхухэм игъагынынщ ар. Мыбы нэмышІ, зы лыплэ ит цыхур, къэхъуар умщІэххэу зэуэ занщІэу зыгъагыф Іуэхугъуэхэр шыІэщ: Гъуээзджэрэ дэхагъэшхуэр, шынагъуэшхуэр, гуфІэгъуэшхуэр, цыхугъэшхуэрэ цыхугъэншагъэшхуэр, закъуэныгъэшхуэр... Мыбыхэм цыхум и гъэр зэ щхъэ кыызэрагъэувыІэфым папщІэрщ а цыхур щІэгъыр.

Гыныр ауэ кыызэргуэкІ Іуэхукъым. Гыныр кууш. Моуэ зэ удыхъэшхыфынщ; ар щхъэ, ауэ угынкъым. Зы лыплэ ит цыхум и гыныр абы и гъунапкъэрщ: Гъыр гъэм и гъунапкъэм Іуытрщ. Ар щІэгърэ зыгъагъ Іуэхугъуэхэр, абы гъащІэр зэрихърэ кыызэргурыІуэр зыгъэлъагъуэ Іуэхугъуэхэрщи, а цыхур кыыздишу шыт зы гъуджэу жыІэпхъэнщ. Узгъагърэ ущІэгъыр, уи гъащІэм бгъейуэ уиІэр кыызжепІэмэ, уи гъур зджынщ, гъуджэ сыпхуэхъунщ, узтетыр бжесІэнщ.

Гыы цыхур гъа нэужь нэгъуэщІыу зы цыхужщ; гыным уигъэкъэбзэнщ; гъа нэужь цыхур зэры гъэрэ игъэхэмрэй зэхъуэкІыпхъэнщ. Зыри зымгъей цыху шыІэу кыщІэкІынкъым; ауэ, зэи мыгъа е мыгъ цыхур, зы лЫр шыгъым нэхърэ нэхъ Іуэхушхуэу кыщІэкІынщ.

Зы цыхур гъа нэужь, -гыныр гъэным зэ щхъэ и зэпыудыгъуэ зэрхуэхуекІэрэу-, а гыныр зытеухуауэ шыт гъэнрэ гъеин Іуэхугъуэхэм хэплъэжа мэхуфыр. Гъэныр зэ щхъэ зэпыуда зэрыхуекІэрэу, зэрзэпыудыр фІэмыфІу шытми, гъа цыхур зыхэтрэ игъахъэу шыт Іуэхугъуэхэм хэплъэжыфын Іэмалыгъуэм ихъа мэхур. А Іуэхугъуэхэм и пщІэр къэпщытэжынрэ, ахэр нэгъуэщІуы зэрыхуфынур гурыІуэгъуэ мэхури, нэгъуэщІыгъуэ гъэн хъупхъэ Іуэхугъуэхэр мэгъэлъагъуэр. Аращи, гыныр, бгъейуэ шытрэ б"гъэ"у шыт Іуэхугъуэхэр зэ щхъэ зэпыудыгъуэ зэрыхуекІэрэу; ахэм хэкІыжыпхъэ хуфырщ; ахэм зыкъегъэлыпхъэрщ; зэхъуэкІыпхъэ кыыхуэзгъакІуэрэ нэгъуэщІ гъэнрэ гъеин Іуэхугъуэхэм техапхъэ къээзгъэхурщ.

ГъащІэм ипэр гынкІэрэщ; гъащІэр зэрекІуэкІыр гъеинкІэрэщ. ГъащІэр щихым шыгъуэ зы цыхум хузэфІэмыкІахэмрэ, гъащІэр зэримхыжыфынури егъеижыр. Ауэ, гъащІэр шыІэщІэкІыжрэ шыІэжым шыгъуэ, зыри хузэфІэмыкІыжыпІэм щихуэрэ, гъащІэм и хэтыкІэ хъууэ шыта сытри шыІэщІэкІыым шыгъуэ, гъэныр шыІэщІэкІыу шыбзэхрэ шыпсэхыжым шыгъуэй, цыхур гыуэ кыщІэкІынщ. Гъэным, гъэ щІыным, гъащІэм ипэри икІэри гынырщ.

Гыныр зыхуэлар, гьашцэ зицэрэ мыгъэщцэныр кыпэщыт зыхуэху псэущхэхэрэщ. Ауэ, гыныр нэх зыхуэларэ зыхэщцэцэ цыхурщ. Ар гьашцэм щыхэтым щыгъуэ, игъэрэ игъеижурэщ и гьашцэр зэрихьыр. Ар, мыгъэрэ мыджэр зыхэщцэу, мыбы зыгъагъыфырщ. Абы, хьурэ мыхьур кыгурыуэр; ар, щыцэр щыцэ зэрихьурэ щыцэр зэрыджэкцэрэу мыджэр зэрихур, щыцэр зэрыгъэрэ зэрымыгъэжынури кызгурыуэфырщ. Цыхур, зы псэущхэу зэрщыцэкцэрэ, зэрыпсэхыжынуэр зэрыщымыцэжынури кызгурыуэрщ.

Зы гьашцэ зицэр псэущхэрэщ. Гьашцэр гъэнырщ; гъэныр гьашцэм щыджэнырщ; гъэ мыхьур гьашцэм щымыджэрщ. Мыджэр щыцэ мыхьурщ; щыцэ мыхьурэ щымыцэр цы пэлыгъэрэщ. Гьашцэм зэрелъытэкцэрэ мыгъэр мыджэрщы, цы пэлыгъэу къанэрщ. Гыныр, гъэ зэрымыхьурэ гьашцэм и зы увыцэцэ зэрихьурэу, цы пэлыгъэ хьурщ; гьашцэр зэрымыгъэжкцэрэу гыныр, гъэр цым хуэкцэу пэлыгъэрэщ.

Гыныр, гьашцэр щыгъэм щыгъуэ, мыгъуэ щытырщ; ар гьашцэм и гъэным дэхурщ; ар зэрымыгъэрэ зэрмыджэкцэрэу гьашцэм и цы пэлыгъэ хьурщ. Гъэным дихур гынырщы, цэ, мыр зы "цы ху"н цуэхуэуэрщ. Цы хууэ щытрэ, гьашцэр мыгъэж кызхуэхуфыр, гынымрэ гъэным хэту щытрэ, ахэр зыхэлъу щыт псэущхэрэщ. А псэущхэр, щымыгъэм щыгъуэ зэрыгъэкцэрэ, цы хууэ кыпэщытыр кызхуэкцэуфрэ абы хилъэффэу зы псэущхэрагъэнщ цыхур.

Гъу...

"Гъу" макъыр гугъуу зы макъщ. Ар кызхэхьукцэ "гъы" макъырщ. "Гъы" макъыр "гъэ" хьурэ гьашцэр зыхуэ цэмалыгъуэми и къежъацэщ; икцэ, "гъэ"р зэрехыжрэ зэркцэуэдым щыгъуэ зыхыхэжырщ. "Гъы" макъыу, гьашцэм и гъэным зы увыцэцэ зы зэпыудыцэ хьур, икцэ "гъэ"м и лъабжэу и къежъацэ хьурщ. Мы и цэмалыгъуэр зэрыгъэзакцэрэу, зиубгъумэ е ужъа хьууэ щытмэ, мис аращ "гъу" макъыр.

"Гъы" макъым зыужьыгъуэ щыгъуэтым щыгъуэ, къэхьуу щыт макъращ "гъу" макъыр. "Гъы" макъым ужьыгъуэ (у) кыпыхьэрэ кыщыцэу щыгъуэ, щылажъэм щыгъуэ къэхьу макъыр "гъу" макъырщ. А макъым иджрэ бзэм хилэжыхь цуэхуэуэхэри мы и къэхьукцэм кызэрыгуэкцэрэщ; икцэ, мы къэхьукцэм зэрэзэгъэкцэрэщ.

"Гъу" макъри "гъы" макъым хуэдэщи, нэхьыбэу зы гьашцэ цуэхуэуэщ: А макъхэр, гьашцэр кызэрэжьэрэ щыухыжым щыгъуэ зызгъэлагъуэ цуэхуэуэ макъхэрщ. Гыныр гьашцэ къежъацэрэ, гьашцэм зэрхэткцэрэу гъэным и зэпыудыгъуэрэ и зэпыкыгъуэ зэрихьум хуэмыдэжу, зы гьашцэ зицэр гьашцэм щехыжыпэм щыгъуэ къэхьур иджу зыкъэзгъэлагъуэу зы цуэхуэуэщ гъуныр.

А ужьарэ убгъуа гъы хьууэ щыт "гъу"р, гьашцэрэ сыт хуэдэ хьугъуэ-фцыгъуэри зыхэту щыт зы цэмалыгъуэ макъырщ. "Гъы" закцэрэ, "гъы" убгъуауэ щыт "гъу" макъыр "гъыгъуэ"у щытырщ; "гъу"р, "гъы"ми и хэтыцэрэ и итыцэ хуэхьурщ. "Гъы"р гъэм и зэпыудыгъуэрэ и ухьыцэу зэрыщытым хуэдэу, "гъу"ри гьашцэ зицэрэ псэ зыцэ зы кыыгъуэм и ухьыцэрэщ, ар псэр щыкцэуэдырщ.

"Гъы"р "гъу"м кызэрхэкцэрэ, зэманыгъуэ зэригъуэт щыхьукцэ, гьашцэр зыцэ "гъэ"ри къохьур. "Гъу" макъым зэманыгъуэ щыгъуэткцэ, хьур "гъуэ"щ. "Гъуэ"р, щыцэу хьуа сытми итыцэ хуэхьурщ; ар сытми и цэрэ и гъуэрэщ; сытри "игъуэ" щыхьукцэ кыщыхьурщ, кыздэхьурщ. Сытми зы гъуэ ицэщ; сытри игъуэкцэрэщ зэрихьур, игъуэ къэмыс зыри хьуркыым; къэхьуу хьуар игъуэщи къохьур; мыгъуэрэ имыгъуэу зыри хьуркыым; зэригъуэкцэрэу, сытри зы гъуэ иту щыцэ мэхьур.

"Гъу"р, щыІэгъуэ зиІэ хъунухэм я "гъуэ"р зиту щыт хъуну "гъуэ нэщІ"ырщ. "Гъуэ"р къэзыгъэщІрэ зыхэкІуэдэжыр "гъу"рщ. "Гъуэ"р щыІэр зыдитыпІэу зэманыгъуэ зыгъуэта "гъу"рщ; "гъуэ"р зэманыгъуэ зиІэрщи щыІэм щыщщ; "гъу"р абы щыщыркъыми, ар щыухырщ.

*

"Гъу" макъыр зэрыгурыІуэгъуейм къызэргуэкІкІэ, ар зы псалъэм ипэ щыпыткІэй гурыІуэгъуафІэу щыткъым. Ауэ, зы псэущхэ гъащІэр зэрыгъужрэ зэрыкІуэдыжыр къызыІуэ Іуэхугъуэ мыхъэнэхэр нахуэщ: «Гъун, гъужын, гъур ("гъу"уэ щытыр е "гъу"р зи плыфэр), гъущэ ("гъу" дыдэ е зэры"гъу"рэ гъуру щыІэ хъур)...».

Гъэгъунрэ зы гъуэ щІын е зыхуэфашэрэ игъуэу зы Іуэхугъуэм щхъэпэ щІын папщІэ, щІым гъупхъэу хэлхэр къыщІахыр. Ахэр зэрагъукІэрэу дэтхэнэ зы гуэрым зы фашэрэ зы гъуэ къыхухащІыкІыр. А Іуэхугъуэхэм ехъэллауэ "гъу" Іэмалыгъуэм къыгъэхъу псалъэхэр щыІэщ: «ГъущІ, гъущІэн, гъукІэ, гъуаплъэ, гъуху...».

"Гъу"р дэтхэнэ зы щыІэгъуэ зиІэм и гъуэ лабжьэ зэрыхъукІэрэу, зэманыгъуэм хэтрэ зы гъуэ мыхъу ІуэхугъуэхэмкІэй къосэбэпыр. Ар гъуэ къызхэкІырщ, гъуэр зыхыхъэжырщ, гъуэм и щымыІэпІэрщ; ар, гъуэ къэмыхъу ипэ абы игъуэу щытырщ; ар, зы гуэр щыІэ мыхъурэ зы гуэр къыщымыхъум щыгъуэй лъабжьэрэ "хъы"уэ щытырщ. Ар, зыгуэрым зэрымджэрэ езыри мыджэу зэрщыткІэрэу -цІы пэлъытэу- щыІэгъуэрэ гъащІэгъуэм яхэтыфырщ.

"Гъум" псалъэр езыр зы гуэрым и гъуэркъым, икІи зы гъуэй къыгъэлъагъуэркъым; ауэ, ар, зы гъуэ зиІэу щыІэ гуэрым и гъуэр къэзыпщытэрэ зэрыгъуэ бгъуэр къыдгурызгъаІуэрщ.

"Гъунэ"р, зы щыІэ гуэрым и гъуэр зэриухыр е абы ухыпІэ хуэхъурэ (гъу), ар къызэрежъэр е и къежъапІэ хъур (нэ) къэзыгъэлъагъуэ псалъэрщ. Гъунэр, зи гъунэу щытыр зы щыпІэрщ, зы пІэрщ, зы гъуэрщ; гъунэр зы гъуэр къэзыхъуреихърэ, ар гъуэ зыщІырщ. "Гъунапкъэ"р, гъунэ защІэу зы пкъыгъуэ хъурщ; гъунэри къызхэкІырщ. "Гъунэгъу"р, я гъунэхэр зэдэгъуу щытырщ: Зым и "гъу"р щыухыпІэм адрейм и "гъу"р къызэрежъэкІэрэу, я "гъу"хэм зыр зым иджрэ къызхэкІ хъунырщ.

"Гъусэ"р, зы "гъу"р зэрыскІэрэу, я "гъу"р зыхунэхэрщ; щыІэу хъуарэ гъуэ зиІэу щыт сытри я зэхуэдэу игъуэ зыхуэхъуу щытхэрщ; мыпхуэдэу зэхуытхэр, зы гъуэгум и гъуэгурыкІуэ хъухэрщ.

"Гъубжэ"р, зы гуэрым е зы гуэрхэм я гъуэхэр зэхэзыбыдэу зы бжэ яхуэхъурщ; ар езыри, гъубжэ зыхуэхъунум хуэфІу зы гъуэ нэщІрэ зы бжэ зиІэрщ. "Щхъэгъубжэ"р щхъэм гъубжэ хуэхъурщ. Зы гъубжэр "гъуэ нэщІ"ырщи, ар "гъу"уэ щытырщ; ар икІи зы бжэ зиІэжырщ.

"Гъубж"ыр, нобэ зы махуэм и фІэщыгъэцІэу бзэм къыхэнащ; икІи, ар зы Адыгэ унэгъуэцІэу щыІэщ. Ауэ, ар макъкІэ зэпкъырыха пщІыуэ щытми, къыкІыр нобэрей еплъыкІэмкІэ гурыІуэгъуащэ хъункъым. Ар гурыІуэгъуащэ хъун папщІэ, мифологиерэ пэсэрей псэукІэхэм хэплъэжыпхъэщ. Дауй ирехъу, "гъубж"ыр "гъу бжын" ("гъу"р щыбжрэ шабж, зэрабжрэ зэрабжыпхъэ) зэрыхъукІэрэу, щыІэгъуэрэ къэхъугъуэм теухуауэ зы псалъэу, къыщыхъуа лъэхъанэ щІэныгъэрэ фІэщхъуныгъэм хэту щытауэ зы Іуэхугъуэ лъаплэу къыщІэкІынщ. Ар зы мэхуэцІэу зы махуэ лъаплэрэ, зы Тхъэ Іуэху махуэр къэзыгъэлъагъуэрщ. Ар зы унэгъуэцІэрэ цІыхуцІэу къапщтэмэ, а щІэныгъэрэ фІэщхъуныгъэр къезгъэкІуэкІрэ зезыхъуу щытарагъэнщ ахэр. Зы щІэныгъэрэ фІэщхъуныгъэ Іуэхугъуэу жыхуэтІэ "гъубж" псалъэм къыкІыр гурыІуэгъуэу щытщи, зы "гъу" бжын Іуэхугъуэрщ. "Гъу"р зы лъабжьэрщи, иджыри щыІэ мыхъуарэ щыІэ хъупхъэу щытым и "гъуэ"р къызхэхъукІынырщ. Ар бжын Іуэхугъуэри, а къэхъунурэ къэхъупхъэр лъытэнрэ щІэн Іуэхугъуэрщи, тІэ, "гъубж" Іуэхур "мэгъу" Іуэхугъуэ пэлъытэу къыщІэкІынщ.

"Гъу" макъыр зы псалъэ е макъым и кӀэху щыхъукӀэ, а псалъэм зэрелъытакӀэрэу мэлажъэр. Зы къэкӀыгъэм и псэр хэкӀрэ и щыӀэгъуэр щихуым щыгъуэ, и псыр щӀэфыкӀыжын Ӏуэхугъуэр "гъун" псалъэм къегъэлагъуэр. Псэ зыӀуту щыт зы къэкӀыгъэр и гъуэм зэриткӀэрэу и псэр зыхэкӀырщи, мыр "гъун" Ӏуэхугъуэрщ; тӀэ, мыращ "гъу" Ӏэмалыгъуэм кыхьри, ар гъуэр кыызхэкӀрэ зыхыхъэжынщ: «Гъэгъун, хэгъун, хэгъухьын, тегъухьын...».

Мыбыхэм хуэдэщ "шыгъу"ри. Зы Ӏуэхугъуэр щымыӀэ пэлытэ хъунри, -щымыӀэр гъуэ зимыӀэрэ игъуэ зэрмыхъукӀэрэу- гъэгъунщи, ар "гъу" кӀэхукӀэ мэгъэзащӀэр: «Хуэгъэгъун, хуэгъун...».

"Гъу"р, зы щыӀэ гуэрыр зэриту щыт "гъуэ"м и лъабжъэрэ и итыпӀэу, зы гъуэ нэщӀырщ; ар щыхъукӀэй, я щыӀэгъуэрэ щыӀэкӀэр нэгъуэщӀыу щытми я зэманыгъуэрэ я гъуэ хъур зэритыпӀэр зы хъун Ӏуэхугъуэхэр зыгъэзащӀэ "гъу"р кӀэхуыу къосэбэпыр: «Ныбжъэгъу (я ныбжъэ зэдэгъу -е зэхуэдэ-), цӀэджэгъу (зэхуэдэу зэдаджэ цӀэ), бэгъу (бэрэ икӀи зэдэгъу), дӀэпыкъуэгъу, гъунэгъу, лэжъэгъу...». Мы псалъэхэм ядж мыхьэнэр зыджу, гъунэгъуугъэ къэзыгъэлагъуэу нэгъуэщӀ псалъэхэри щыӀэщ: «ДэщӀыгъун, игу щӀэгъун, гущӀэгъу...».

"Гугъу" псалъэр гугъуу зы псалъэщ: Зы гуэрыр зэры"гу"рэ, зи "гъу"м итыж хъурши, ар бгъэзэщӀэныр и гъуэм ущхьэщыкӀыу джын Ӏуэхугъуэу гугъуш. Ар икӀи, зы "гу"рэ джыпхъэу, икӀи мыджыпхъэрэ мыджэу щыт "гъу"м хуэкӀуэрщи, ар джыныр Ӏуэху тыншкъым; "гугъу" псалъэм къыгъэлагъуэр мыпхуэдэу Ӏуэхугъуэшхуэрщ. Ар гъэзэщӀэныри, гурыӀуэгъуэ щӀыныри гугъуш. Ӏуэху гугъу жыхуаӀэр джыпхъэфӀ къыпхуэхъункӀэ ущымгугъ; ар джын щхьэ –абы уигур егъурэ дэгъу пэлытэу- фӀыуэ "егугъун" хуейщ.

"Щыгугъын"ыр, зэфӀэгъэкӀын хуей зы Ӏуэху гугъум теухуауэ, е сыт хуэдэ "гугъуехь" хъууэ щытми абы теухуауэ егугъункӀэ зы гуэрым ухуиӀэу щыт гугъэрщ: "щы-гу-гъэ-ы-н".

Зы гуэрым "и гугъу" щыныр, -зы гуэрыр зэры "гу"рэ ари зы "гъу" зэриткӀэрэу-, абы и "гу"р зэрыджрэ джыгъуэ зэрыхъу щыкӀэ хъум е хъупхъэм тепсэлъыхьынырщ (и "гу"м и "гъу"р джын пэлытэраш).

"Щыгъупщэн"ыр, щыӀэгъуэм е щыӀэпхъэ хъуным емхыжыпхъэу(щ), игъуэ щыхъукӀэ и гъуэм шумгъуэтэжу, и "гъу"м ипщхьэжынырщи, ар гум къэкӀыжыху ежыпхъэщ.

*

"Лъагъун" псалъэр "лъэ"р "гъу"м хуэкӀуэнырщ; лъэ гъунырщ. Лъагъун Ӏуэхугъуэр, зылъагъум илъагъуу щытым и "лъэ"р игъун Ӏуэхурщ. Абы и "лъэ"р жыжъаплъэу игъунырщ; лъэм и гъуэу щытыр зэриту щыт "гъу"р джынырщ. Лъагъуныр, зылъагъум дежкӀэ илъагъуу щытым и "лъэ"р жыжъаплъэу(а) "гъу джэ"н пэлытэрти, ари, зылъагъур илъагъуу щытым хуэ"гъуджэ"нырщ.

А Ӏуэхугъуэр, "гъу джын" мыхъуарэ "гъуэ джын" хъуауэ щытатэмэ, плъэуэ зылъагъум илъагъуу щытым и "гъуэ"р иджа хъунт; ари, зы щыӀэ гуэру утыку кыхьэнт. "Гъуазджэ"р мыпхуэдэрщи, гъуэ джыжын Ӏуэхугъуэ Ӏэзагъэрэ ӀэщӀагъэхэу утыку кыхьэхэрщ. Ар щхьэ, "гъуджэр" е "гъунджэ"р "гъу" зыдж зэрыхъурэ, "гъу"м езыр зы гъуэ гуэр мыхъурэ мыджэу щытырщи, тӀэ, "гъуджэ"р, мыджэр зыдж пэлытэу щыӀэр мыдж лъэныкъуэкӀэ зыджырщ.

"Гъу"р, игъуэ мыхъуарэ иджыркӀэ зы гъуэ мыхъурщ; икӀи, игъуэ къыщыкӀуэм щыгъуэ гъуэр кыызхэхъукӀырщ; абы ипӀэрщ. Ар, къэхъурэ щыӀэ хъууэ щыту зы гъуэ зиӀэ хъунум и гъуэр кыызхэхъукӀырщ; къэхъур кыщыхъупӀэрщ. Ар щхьэ, къэхъурэ щыӀэгъуэ зиӀэу щытыр щыӀэ щыхъукӀэй, абы дэхуу щытрэ лъабжъэу "гъуэ"м щыгъуу щытырщ. Ар, щыӀэ хъум и гъуэр игъуэ

щыхъукІэ кыызхэхъукІын Іэмалыгъуэрщи, къэхъунурэ кызыщыхъунур зыхэлъыпІэрщ. "Гъуэ"р кыызхэхъукІыр "гъу"рщ.

Зэманыгъуэ зэригъуэтрэ, щыІэ хъууэ щытым "гъуэ" хуэхъуу щытыр "гъу"рщи, зэманыгъуэ зиІэу щытрэ зы "гъуэ" зиІэм и зэманыгъуэр щигъэкІуэдым щыгъуэй, зыхыхъэжрэ зыдехыжыр "гъу"рщ.

*

Зы щыІэрэ зы гъуэ иту щытыр, "гъу"м хэлъэфарэ ар илъэгъуауэ щытатэмэ, къэхъунури кызыщыхъунурэ кыыздэхъунури илъагъунт. "Мэгъу" жыхуаІэр арагъэнт. Зэманыгъуэ зиІэу щыт щыІэхэм я гъуэ лъабжьэу щытыр "гъу" зэрыхъукІэрэу, "гъу" гуэр къэлъэгъуауэ щытатэмэ, абы кыытехъукІынури къэщІапхъэу щытынт. Къэхъуну щытым и гъуэр кыызхэхъукІыу щытыр "гъу"уэ хэтщи; къэхъунур къэмыхъу джыщІэ "гъу"р къэхъурэ нахуэ хъумэ, мы "гъу" хъур къэлъуэтэн папщІэ "мэгъу" жыІэпхъэщи, а Іухугъуэр кыыздэхъурэ кыызхуэхъуу щытым папщІэ "мэгъу" хужаІэр.

Пэжщ, къэхъунур Тхъэ мыхъумэ зыщІэн щыІэнкыым; къэхъунур Тхъэм игум илърауэ кыыщІэкІынщи, Тхъэм игурэ и гугъэр зэІуха кыыпхуэхъуфмэ, ари "гъу"м езыр утыку кыыхъэу аращи, апщыгъуэй "мэгъу" Іуэхугъуэщ къэхъуар. Тхъэм и гур "гъу"уэ утыку кыызэрихъэрэ, ар кыызхуихъэу кыызхуэкІуэу ялътэм папщІэ "тхъэгурмагъуэ" хужаІэр. Арагъэнщ, "тхъэгурмагъуэ" псалъэхэри "мэгъу" псалъэм хуэдэу бзэм щІыхэтыр.

Зэманыгъуэ зыгъуэтрэ щыІэ хъууэ щытыр кыызхэхъукІ лъабжьэр "щы"рэ "щыгъуэ"у зэрыщытым хуэдэу, "гъуэ"ри кыызхэхъукІыр "гъу"рщ. Игъуэр къэсрэ щыІэ хъууэ утыку кыыхъэм, и "гъуэ"ри езым кыдохъур. Игъуэр къэсрэ, щыІэу щыт гуэрым зэманыгъуэр зэригъэкІуэдкІэрэу, и щыІэгъуэр зэриухрэ щыгъуэм зэрехыжым щыгъуэй, ар дыдэу, и "гъуэ"ри езым дэщІыгъуу мэкІуэдыжри, мэгъу(!), и "гъу"м хохъэж, "гъу" мэхъур.

"Мэгъу" псалъэм жиІэр "гъууэ щыт"ращи, ар, и гъуэрэ и щыІэгъуэм имытрэ икІын Іуэхугъуэ гуэрырщ; икІи, зи гъуэрэ зи щыІэгъуэм иджыри имыхъараш. Ар, иджыри мыджауэ джапхъэу щытрэ джынуырщ; икІи, мыджэж зэрыхъунурэ иджым икІыжыну щІэзыдзараш. Ар, зи гъуэм ит мыхъуарэ и гъуэм икІ хъууэ щытырщи, щыІэу щымытрэ зи щыІэгъуэм хэкІыж хъурщ; ар, "щыгъуэ"м ит пэлътэтэрэ, щыгъуэм хуэкІуэж пэлътэтэрщ. Ар игъуэрэ и гъуэм икІыжынырщ.

ТІэ, "мэгъу"р, къэхъунури кІуэдынури зыгъурщ, зылъагъу пэлътэтэрщ. "Мэгъу" псалъэм дэтхэнэ лъэныкъуэмкІэй кыигъэлъагъуэр зэманыгъуэ Іуэху зыхэмылърэ абы щхъэщыкІыу щытырщи, ит зэманыгъуэм икІыу щытынырщ, джыуэ иджыри ит зэманыгъуэ зиІэ мыхъуараш.

*

"Гъу"м зэманыгъуэ щигъуэткІэ къэхъуу щытыр "гъуэ"рщ. "Гъуэ"р зы щыІэпІэрщ, щыІэрэ зэманыгъуэ зиІэ хъуам, гъащІэрэ щыІэгъуэм хэтыпІэ хуэхъуу щытырщ; гъуэр зы щыІэпІэрщ, зы псэупІэрщ. ГъащІэм дызэрхэткІэрэу, зы псэущхъэ е щыІэ гуэр, зы Іуэхугъуэ е къэхъу-къэщІ зы гуэр щыІэккыым "гъуэ" зымыІэу. Ар зи увыпІэ зыхуэмыхъу щыІэккыым. Ар псалъэу хъуам и кІэхуыу кыыдогъэсэбэныфыр: «Псэлъэгъуэ, кІуэгъуэ, хъугъуэ, фІыгъуэ, лІыгъуэ, щыІэгъуэ...».

"Гъу"р зэрыгурыІуэгъуейм хуэдэу, абы зы зэманыгъуэ зэриІэкІэрэу кыыхэхъукІыу щыт "гъуэ"ри зы псалъэм ипэ щыпыткІэй игъэзащІэр гурыІуэгъуафІэккыым. "Гъуэз"ыр, зы псэущхъэр зы "пкыыгъуэ" зэрыхъуу зы гъуэм зэриткІэрэу, зэщІэплъарэ кыызІэщІэкІауэ щылажъэм щыгъуэ, и пкыыгъуэр зыдиту щыт и гъуэр из зэрищІрэ зэпхиуд пэлътэу кыыхэхъукІ уэзырщ.

"Гъуазэ"р, зи гъуазэу щыт Іуэхугъуэм и щІэныгъэр зыджарэ, и гъуэрэ и гъунапкъэр зыщІэрщ. А щІэныгъэр игъуэ зэрыхъуу щыкІэрэ зэрмыхъуну щыкІэр зыхэзыхурщ "гъуазэ"р; ар, а щІэныгъэм и

гъуэм хуэзэфарэ, а щІэныгъэр игъуэ зыхуэхъуараш. Ар щыхъукІэй, а щІэныгъэм и Іэзэрщ; а щІэныгъэм и гъуэмрэ езым и гъуэр зэтеухуарэ зы хъуараш; а щІэныгъэр зыджарэ зыджыжу хэзгъахъуэрщ.

"Гъуэтэн"ыр, зы гуэрыр зэрхъун хуей хъуа нэужь, и гъуэу шытым щхъэщыкІынырщ; абы и гъуэр зэхъуэкІа хъунрэ игъуэ мыхъуу щыт зы гъуэ гуэрым хуэкІуэнырщ. "Гъуэщэн"ыр, игъуэу щыт и гъуэм щхъэщыкІынырэ, зи гъуэр зэхъуэкІарэ зымгъуэтыжынырщ.

"Гъуэгъу"р "гугъу" мыхъуу джырщ, кІуэрщ, узышэрщ; "гъуэ"р "гу" хъуарэ нахуэу джыпхъэ хъунырщ. "Гъуанэ"р, зы гуэрым гъуэ кыхэкІынырщ; а зы гуэрыр езыр зы гъуэ зэриткІэрэ, езым зы е зы бжанэ гъуэ кыхэкІынырщ; зыдэщыІэпІэу щыт и гъуэр гъуэ зэпэщым хэкІыжынырщ.

"Гъуабжэ"р, зи "гъуэ"у шытым -бжэр зэрхуІухакІэрэу- и гъуэм икІынырэ и фэр зэхъуэкІынырщ; и фэр хэкІауэ зы плыфэцІэрщ.

"Гъуэжъ"ри зы плыфэцІэщ; ар "гъуэ" дыдэу шытырщ, гъуэ лэщу гурыІуэгъуэу шытырщ, гъуэ кроникэрщ. ЗыдэщыІэр гъуэ зыщІрэ и гъуэр из зэрищІкІэрэу, абы кышщхъэщыкІыпхъэ хуэдэу зыдытым имзэгъэж пэлъытэу зыужыгъуэ зыІэу зы плыфэц гъуэжыр. А плыфэр кыпхохъэри гъуэжъ гъуэжыу пхухэт мэхъур. Ар лъагъугъуафІэу зы плыфэц. Ар щыхъукІэй, зыуигъэлъагъурэ, и гъуэм икІыу кыпхуэкІуэрэ уи гъуэм уригъэкІ пэлъытэу зы плыфэц гъуэжыр. "Гъуэ"м езыри гъуэжыу зы плыфэцІэщ; икІи, щыІэу хъуам, нэм илъагъупхъэу зы гъуэ зыраІэри гурыІуэгъуэщ.

*

"Гъуэ"р зи кІэух хъу псалъэм зы гъуэ егъуэтри, а псалъэхэр игъуэу мэлажъэр. "Іухугъуэ"р зы Іуэху къэхъурэ и гъуэ щигъуэтырщ; зы Іуэхур зыхэлъыпІэрэ, а Іуэхур кыызхэкІыпІэрщ. "Бэгъуэн"ыр "бэ"р "гъуэ" зэригъуэткІэрэу "бэ" хъуэрэ кІуэнырщ; "бэ"р игъуэ щыхъурщ. "Жагъуэ"р, удиярэ ужауэ укъэзгъэнапхъэу зы Іэхугъуэрщ.

"Дыгъун (дыгъуэ-ы-н) е дыгъуэн" псалъэхэр, зыдэщыІэрэ и гъуэ хуэхъуар умыщІэу думп хъууэ шытым папщІэ жыІэпхъэу щыт псалъэрщ. Ар, игъуэ мыхъурэ мыгъуэу, и гъуэм ирагъэкІ хъун Іуэхугъуэраши, ар зи Іуэхугъуэ хъур "дыгъу"щ. "Дыгъу"р дыгъунрэ дыгъуэн Іуэхугъуэр зехъэлларэ зыхуэІуауэ шытырщ. Мыбы кызырэгуэкІкІэй, цІыхум и Іэщыр зыдыгъуу щыт хъэ лъэпкъым папщІэ, щакІуэбзэ пэлъытэу "дыгъужъ (дыгъун Іуэхур зи хэбзэжъ)" фІащэгъэнщ.

"Фыгъуэ, тхъэгъуэ, щІэгъуэ, Іуэгъуэ, щэгъуэ..." псалъэхэр, "гъуэ"р зи кІэух хъууэ щыт Іуэхухэр "игъуэ" щыхъухэрщ. "Игъуэ"р абсисыр (и) гъуэ хъунырщ (и-гъуэ); ар кыызхуэкІуэу шытым зигъэлъэгъуэнщ, итыпІэ игъуэтынщ. "Игъуэ"р джыпхъэрэ щыІэ хъупІэрщ; зи "игъуэ" хъууэ шытыр джыпхъэу шытырщ, къэхъупхъэрщ, кышщыхъупхъэм къэхъурщ; зи зэманыгъуэрэ зи фыгъуэ хъурщ.

"Щыгъуэ"р, щыІэгъуэр кыызхэкІыу щыт "щы"м и гъуэ хъурщ. Зи щыІэгъуэр зыхурэ щымІэж хъурэ ехыжым и кІуапІэу гурыІуэгъуэ мэхъур "щыгъуэ"р; абы хуашІыу щыт "щыгъуэн" Іуэхугъуэр щехыжа махуэм хуэзэу зы махуэщ. А щыІауэ щытар щыщыІэм щыгъуэр гукъэкІ щыжын Іуэхугъуэу, ар щыгъуэм щехыжа махуэм теухуэу зы махуэрщ "щыгъуэ махуэ"р. "Щы"р щыІэм и лъабжъэ зэрыхъукІэрэй, иджым имытрэ иджы мыджэу щыту "Іэ" мыхъуар, кышщыхъунум е щыІэу щыщыта зэманыгъуэм папщІэй "щыгъуэ" псалъэр къосэбэпыр: «Апщыгъуэ (абы щыгъуэ), сытым щыгъуэ, сыт щыгъуэй; кышщыкІуэм щыгъуэ, кышщыкІуам щыгъуэ, кышщыкІуэным щыгъуэ...».

"Фыгъуэн" псалъэр, фын Іуэхугъуэр игъуэ щыхъум щыгъуэ къэхъурщ; ар фынрэ зэхэфыхъыжын зэманыгъуэрщ; ар, и гъуэм зэриткІэрэ фынырщ. Псэ зыхэтрэ псы зыщІэгъуэ щыт дэтхэнэ гуэрми, зымыужыжыфрэ "гъэ"р щыхуэзэфІэмкІыжыфым щыгъуэ, и щхъэ кыырикІуэр фынырщ. Ар и гъуэм

щифыхьым шыгъуэ, абы и фымэрэ и гъуамэм, и гъунэгъухэри япэрауэ игъэгъуэтэнщ; итІанэ, ахэми фІыгъуэр яхилъхъэнщ. Зызмыужьрэ зэхэфыхьыжу щытым, зызужъу щытхэр и биинщи, ахэри, езыр зыхэт мыужьыгъуагъым хилэфэн иужь итынщ. Езыр зыхэту щыт "фыгъуэн" Іуэхугъуэр ахэм хуигъакІуэу "ефыгъуэн"щ: "Фыгъуэн"ыр зы шыІэ гуэрым и шыІэкІэу къэхьурщи, ар нэгъуэщІ зы гуэрым ехьэлІауэ шылажъэм шыгъуэ къэхьуу щыт псалъэр "ефыгъуэн"ырщ.

«Д, Т, ТІ» МАКЪХЭР

Д...

"Ды" макъыр быдэрэ лъэщу, зыІэщІэлърэ къэрууфІэу, псорэ пхъашэу зы макъщ. Ар зэрыкъэрууфэм къызэрыгуэкІкІэй, бзэм Іуэху куэдыщэ зэфІэгъэкІыу хэлэжыыхьырщи, "ды" Іэмалыгъуэм кыигъэщІ псалъэрэ мыхьэнэхэр зэрызэтеувэм къызэрыгуэкІкІэ, зэхуэмыдэу лъытапхъэ мыхьэнэхэр утыку кыхьэу щытщ.

Ар къэрууфІэрэ лъэщыгъэу щытырщ (дэ, дыщэ, дыгъэ, быдэ); зы лъэщыгъэрэ быдагъэм хуэкІуэнырщ (диин); зы лъэщыгъэм кыигъэщІ Іуэхугъуэрщ (дыркъуэ); зы гупрэ псоуэ зэхэлъ хъунырщ (дэ, куэд); зэхэту щыт гуп зэрыхьукІэрэу утыку кыхьэу щыт Іуэхугъуэхэр кызыІуэрщ (дэлэпыкъун, дэщІын, зэдэщІыгъун); ар зы зэхэтыпІэрщи, зы гуэрыр зыхэтым хэкІынкІэ хыхьэнырщ (дэкІын, дэхьэн); ар зэхэтыкІэрэ зэхэлъыкІэу зэрыщытым къызэрыгуэкІкІэ, зы гуэрыр илътыпІэ зыхуэхьурщи (дэ), мыпхуэдэ Іуэху утыку кыильхьэныр зыгъэзащІэрщ (дын, дэн, дэрбзэр); ар зы илътыпІэрэ итыпІэ зэрыхьукІэрэй, илъу щыт гуэрыр зыдилъ нэщІыгъуэрщ, зы пкыгъуэр зыдилъу щыт пкыгъуэ нэщІырщ (лъэпэд, хьэдэ); ар лъэщыгъэрэ нэщІыгъэри кызыІуапхъэу зы макъыу зэрызэтеувэрэкІэй, мыгурыІуэгъуэрэ мынахуэу щыт зы къэрурщ (лыдын, Іэдэ, уадэ)...

*

"Ды" макъыр зэрылъэщрэ зэрыкъэрууфІэм езэгъыу зы щапхъэр, "гъэ"р кызыхэкІыу щыт "дыгъэ"рщи, ар "ды" Іэмалыгъуэрщ. Дыгъэр зы къэрууэр лъэщыгъэ зиІэу (ды) къа"гъэ"рщи, гъэр зыщІрэ гъащІэр къэзыгъэщІырщ.

"Ар дыдэ" жыхуаІэр, ар езыр зэритыжу зэрыщытырщ; ар зэрыпсорэ, и шыІэкІэу щытым зэритыжу щытырщ; езырыж хъунырщ. "Дыдэ"р езырыж зэрыхьур араши, "ды"уэ щытыр зэрыщыткІэрэу зэманыгъуэрэ шыІэгъуэ (дэ) зэрыхьур къэзыгъэлыагъуэу зы псалъэу зэтеувауэ щытырщ. Ар мыпхуэдэу "ды"уэ щытыр "дэ" кІэух зэриІэрэкІэ лэжыгъэ зыгъуэту зы псалъэ мыхьурэ, "хуэ"р "дэ" кІэухкІэ лажьэмэ, а "дэ"уэ щыт хъум хуэкІуэу зы Іуэхугъуэрщ утыку кыхьэнури, мыпхуэдэу зэтеувэ псалъэр "хуэдэ" псалъэрщ. Ар езырыжкымы, езырыжу зэхэлъ гуэрым зыхуэкІуэрэ зэрешхьыр гурыІуэгъуэ зыщІырщ: «Мыбы хуэдэ, абы хуэдэ, апхуэдэ...». ТІанэ, "шyd" фІэщыгъэцІэри кызэрыхьуар мырагъэнщ: Щыдыр шы мыхьуу щытрэ, шым зэрешхькІэрэу шым хуэдэ хъурагъэнщ.

"Диин"ыр, тхьурэ абы хуэдэу тІэтІагъэ зиІэхэм папщІэ къагъэсэбэпу зы псалъэрщ. Зы тхьу ткІуаткІуэр щты пэлъытэ хьурэ, тІэтІагъэ зэрымІэжрэ зы быдагъэ (ды) щигъуэтрэ абы щытым (и) шыгъуэ, ар дияуэ ялътытэр.

"Дыщэ"р "ды" дыдэу шыІэ хьурщ; "ды"рэ, зэры "ды"кІэрэуи шыІэ гуэрщ. Ар щыхьукІэ, дыщэр езырыжу зэрыпсоуэ зы лъэщыгъэрэ быдагъэ зиІэрщ. Ар икІи, щэн-къэщэхун Іуэхугъуэм теухуауэ зэхуэжыпхъэу (щэ) къэсэбэп "ды"рщ. "Дыжыын"ри дыщэм хуэдэ дыдэу щымытми, "ды"уэ лъэщыгъэрэ лъэпІагъэ зэриІэрагъэнщи, ари зэхуэжын Іуэхум теухуауэ лажьэу (жыы) кызэрысэбэпрагъэнщ, ар щІыфашауэ зэрыщытыр.

"Дыркъуэ"р зы Исрэ зейр мыналуэу зы пкыгыуэрэ Іэпкълъэпкъ гуэрым кытехъуклырщ е тырадзэрщ. Ар зы удын Іуэхугъуэми кызырэгуэкІкІэ къэхъуауи щытынщ. "Ды"рэ зы щыІэ гуэрыр кызылуэр "къуэ" кІэухкІэ шылажъэм шыгъуэ къэхъуу щыт "дыркъуэ" псалъэм кыгъэлыагъуэр, зы пкыгыуэм кыыхэхъукІ Іуэхугъурщ. Ар икІи, зы пкыгыуэу щыт Іэщэрэ Іэщхэр зэхэхупхъэ щІын Іуэхугъуэм щхъэпэн папщІэй тырадзэ хъураш.

Къэрурэ зы псоуэ щыт зы щыІэ гуэрым е зы псэушхъэм кІуэдыпІэ кыыхуэкІуэныр, зы псорэ "ды"уэ зэрщытым ехыжынырщи, ар "дыкын" Іуэхугъуэрщ. Е ар дыдэу, псо зэрыхъуарэ и лъэщыгъэр(д) кыызхэкІуу зыужыгъуэ(у) хъуауэ зэрщытым хэхъэжынкІэрэ кІуэдыжынри "думп" хъунраш. Мы псалъэхэм кыралуэр "кІуэдын" Іуэхугъуэрщи, ар "ды"м хуэкІуэнырщ.

Ар умышцІэ зы гуэрым хэт хъунрэ, мыгурылуэгъуэ гуэр зи гъуэрэ зи пІэ хъунырщ. Зи гъашцІэр зыухыжауэу щыт цІыхум (хъэ) и пкыгыуэ лІам папщІэй, ар "хъэ"уэ зэрыщытыр кырилуэу, ар зэркІуэдар "ды" макъкІэ кыгъэлыагъуэу "хъэдэ" псалъэр кызырэыхъуа щІыкІэри гурылуэгъуэнщ. "Хъэдэ"р, хъэ пкыгыуэу щытырщи, хъэр зэрыпсэурэ зэрыщыІэкІэр зымыІэжырщ; зи псэ хэкІа "хъэ"рщ. Зи псэ хэкІа хъэр, зэры"хъэ"у щымыІэжырщи, хъэ щыІэкІэ зымыІэжу щытрэ хъэ пкыгыуэ нэщІуу щытырщ "хъэдэ"р.

"Ды"р зэрпсорэ зэрзэхэлъкІэрэу, узхэкІрэ узыхыхъэж хъупхъэрщ. Ар зэманыгъуэ зыгъуэтарэ щыІэ зэрыхъукІэрэу "дэ"р къэхъунщ. "Дэ"р "сэ" сызхэтрэ лъэщыгъэрэ къэрууфІагъэй зэрызгъуэту щыт гупырщ; а гупым и бжыгъэр мыналуэу щытынщ; ар щхъэ, "сэ" къэрууфІэ сызыщІ псорщ.

"Дэ"р зы нэрыбгэри зыхэту щыт зы Іуэхугъуэрэ зы гупыр зыгъэлыагъуэу зы макъ зэрыхъукІэрэй, ипэ кызыпыхъэ псалъэхэм идж Іуэхугъуэхэр, а нэрыбгэр хэту зэрщытрэ зэрдэщІыгъукІэрэ мэгъэзашцІэр: «ДэщІыгъун, дэвэн е зэдэвэн, дэжэн е зэдэжэн, дэкІун е зэдэкІун, дэкІуэн е зэдэкІуэн, дефэн е зэдефэн, дэхъун е зэдэхъун, дэщІын е зэдэщІын; дэІуэн, едэІуэн...».

Псорэ, езырыжу зэхэту щытым зы лъэщагъэ иІэми, ар икІи налуэ мыхъупхъэуи зы гуэрщ: "Адэ"р "дэ"рэ узхэту щытрэ укыызхэкІыпхъэрщи, ар икІи, уи япэ щыІэ зэрыхъукІэрэй зы жыжъэ (а) узхуиІэрщи, мыпхуэдэу зэрыщыткІэрэу укыызхэкІа лъэщыгъуэрщ. Анэр "нэ"уэ зэрыщытым папщІэ, нэхъ нахуэу укыызхэхъукІырщ.

"Дэ"р зэрбыдэрэ зэрыпсокІэрэу икуми зы гуэр илърэ ирищІэуи хъунщи, "дэ, дэшхуэ, дэжъей, дэ цІыкІу" зи фІэщыгъэцІэхэр мыпхуэдэу купщІэ илърэ фэ быдэ зытелъу щыт пхъэщхъэмышхъэ лІэужыгъуэхэрщ.

"Дэ"р зы гуэрыр зыхэту щыт зэрыхъукІэрэу, зы псалъэ е зы макъым ипэ кыпыувэмэ, а псалъэм иджу щыт Іуэхугъуэр "дэ" Іэмалыгъуэм зыдигъэкІукІэрэ, зыдэтрэ зыдыхъэ ІуэхугъуэкІэрэу мэлажъэр: «Дэхъэн е дыхъэн, дэкІын, дэгуэн, дэкуэн, дэхын, дэлъхъэн, дэсэн, дэсын, дэтын, дэжын, дэжэн, дэдзын, дэдзэн, дэхун, дэхуэн, дэІуэн...».

"Дын" Іуэхугъуэр, "ды"гъуэ игъэхъэн е "ды"р зы гъуэ пэлъытэ щІын Іуэхугъуэу, псорэ уздит хъууэ зы шыгъын ухуэнырщ. Е, мыпхуэдэу дыпхъэ хъууэ щыт зы гуэрымкІэ зы нэгъуэщІыгъуэу зы гуэрым зи сэбэп Іэмэпсымэ псо гуэр утыку кыгъэхъэнырщ. "Дэн" Іуэхугъуэм екІуэлларэ ар шыгъэзашцІэкІэрэ къэхъур, дын (дэ-ы-н) Іуэху къекІуэкІ хъурщ.

"Гуэдэн, пйдэн, тедэн, зэщІэдэн, щІэдэн, Іудэн..." псалъэхэр дэрбзэр Іуэхугъуэу, "дэн" Іуэхугъуэр зытеухуа щІыкІэр къэзыгъэлыагъуэ псалъэхэрщ. Мы дэрбзэр Іуэхуу утыку кыихъэхэр, а Іуэхур зыхуэІуам кызырэгуэкІкІэ зыдитырщ, зыхэтырщ, зытетырщ, зыІутырщ, зыщІэтырщ.

Мы Іуэхугуэхэр зыгъээшІэну шытрэ, дэрбээр Іэмэсымэр "дыд" хьунши, абы ираІуэрэ зэрад кІапсэу шыт данэри "Іуданэ" хьунш.

"Лъэпэд (лъапэм хуэфІыу да), фэнд (фэ да)..." псалъэхэр дэрбээр ІэшІагъэхэу дын Іуэхугуэхэрш. Зы лъакъуэм щатІагъэу шытрэ, а лъэкъуапэр зэрилъу дауэ шытырщ лъэпэдри, ар икІи, а лъакъуэр зыдихьэну шыт зы пкъыгъуэ нэшІырщ.

Зы пкъыгъуэ нэшІыр къэзыгъэлагъуэу шытри "ды" ІэмалыгъуэрэкІэ утыку къызэрихъэфым къызэрыгуэкІкІэ, зы илгыпІэм илърэ, абы и купщІэу шытыр имылъыжрэ мыджэжмэ, ку нэшІ пэлъытэмэ, ари "ды" Іэмалыгъуэм къыриІуапхъэрши, мыпхуэдэш "дэгу" псалъэр. Дэлэуэн зи Іуэхуу шыт тхьэкІумэр нэшІ пэлъытэу шытрэ, и къэлэныр щимыгъээшІэжырщ "дэгу"р.

"Дэн"ыр зы псорэ зыхэту шыт зы гуэр зэрыхьукІэрэй, зы псэущхэм е зы цІыхум езым иІэ хьункІэ зыхуей пэлъытэрщ; зэдэгурэ зэдэшІыгъуныр фІэфІ хьунырщ. Зы гуэрэм идэу шытыр, езыр зыхэтрэ иІэ ишІырщ е а зы гуэрым ейуэ хэт хьуным хуэкІуэрщ.

*

"Ды" макъым игъэзашІэу шыт мы Іуэхугуэхэр, ар кІэух зыхуэхъуу шыт псалъэ е макъхэм яджымкІэй мэгъэзашІэр. "Куэд"ыр, ку зиІэрэ зы кууагъ хьууэ шыту, мынаІуэу зы бжанэ хьурщ.

"Лыдын"ыр, зы гуэрым и фэрэ и лыуэ шыту, и щхьэфэ телъ хуэхъум къызэрыгуэкІкІэ, езым къыхэхьукІ нэхугуэр зы къэрууфІэу зэрыщытым папщІэ игъуэу зы псалъэ хьууэ жыІэпхъэш. "Уд"ыр, ужыгъуэрэкІэ (у) зы лъэщыгъэ зиІэ хьурщ; абы "у" Іэмалыгъуэ зэриІэкІэрэу къэкІуэнрэ къэхьунури ишІэнкІэй хьунш; икІи, а Іэмалыгъуэр лъэшу зэрхэлъкІэрэй къыптекІуэн Іэмалыгъуэм итуй хьунш. "Уэд"ыр "уэ"м хуэдэу псыншІэрэ лы зытемылтрагъэнш.

"Іэдэ, уадэ, джыдэ" псалъэхэр, кІэух зыхуэхъуу шыт макърэ псалъэхэр, "дэ" къарууфІэрэ лэщыгъэ зиІэм зэригъэлажьэкІэрэу, Іэмэпсымэ е Іэшэ фІэщыгъэцІэ мэхьур.

"Быдэ"р зэрехьэлІа гуэрым и щІыкІэр зыгъэлагъуэрэ, ар нэгъуэщІ гуэрхэм елгытакІэрэу зэрыджрэ зыужыгъуэ зэриІэ щІыкІэрщ. "Кудэн"ыр, зыгуэрым и ку гъэбыдэнырщ.

"Задэ"р зырэ зэхуэдэ пэлъытэ хьуауэ дэкІыпІэрэ дэкІеипІэ хьурщ. "КІадэ"р пэсэрейхэм фадэ зыракІэу зы Іэмэпсымэми, ар "кІа" зэрыхьу щхьэусыгъуэр нобэ гурыІуэгъуашьжыркъым. Ауэ, "фадэ"р зы лъэщыгъэ зыхэлъ хьууэ шыт ефапхъэ лІэужыгъуэ гуэрщ.

"Хэдэн"ыр, зы куэдагъэ хьууэ шытым хэтыр къыхэхынырши, "хадэр" хэхауэ къэкІыгъэ гуэрхэр зыхатІэрщ. Мы псалъэм ещхьрэ зэхуэпхэнджу зэхэлъхьауэ шыт "дахэ"р, зэркъэрууфІэрэ зы псор зэрыхуауэ зэрщытым къызэргуэкІкІэ, зыхэту шытым я шапхъэ пэлъытэу абы я куэдагъэм иуасэ хьурэ и пщІэр зыхэлъу къыщІэкІынш.

"Шхыдэн"ыр, зыхуэгубжыр ишхын пэлътэрэ хуэдэу, зы гуэрым хуэгубжынырщ.

**

"Ды"р лэжыакІуэу зы макъыу шытши, и Іэмалыгъуэр мыхьэнэ нэгъуэщІыгъуэрэкІэ къэсэбэпу бзэм хэтщ. Мыпхуэдэу зэшхьэщыкІрэ зэхуэмыдэу зэрыщытрэ, икІи зэхуэпхэндж мыхьэнэхэр гурыІуэгъуэ къызэрытхуищІым папщІэ, абы и Іэмалыгъуэм и ужыкІэрэ и лэжыэкІэу мыхьэнэхэр зэрызэтеувэр нэхьри гурыІуэгъуафІэ щІын хуейш. А Іэмалыгъуэр, бзэм и ужыкІэм къызэрыгуэкІрэ ирижэу зэрыщытыр нэхьри нахуэ щІын хуейши, абы и Іэмалыгъуэ жыгыр къэгъэунэхупхъэу къытпэщытщ.

"Ды" Іэмалыгъуэр зы псалъэ ухакІэ жыІэпхъэмэ мыр пхужыІэнщ: Ар зэхэлърэ зэхэтырщи, зэхэлъыжрэ зэхэтыжырщ; зэхэлърэ зэхэт кърэурщ, кърэууэ зэхэлърэ зэхэтырщ; зы лъэщыгъуэ зэкъырылърщ; зэкІурэ зэзэгъырщ.

Мы псалъэу хъуар зыхиубыдэу зы псалъэрщ "дыгъэ"р. Мыпхуэдэу зы кърэурэ лъэщыгъуэу шытщ, "дагъэ, дэгъуэ, дыщэ, дыжбын, быдэ" хуэдэ псалъэхэри.

Мыхэм хуэдэу, "ды" кърэурэ зэгущыгъуэу шытыр зэрыхэлъкІэрэ зэкІужу шытыр "дахэ"рщ. Дахэу шытыр, зэрызэхэлъыжрэ зэрызэкІужым къызэрыгуэкІкІэ шыІэгъуэ зыгъуэтарщи, ар "дэ" ІэмалыгъуэпІэм итырщ, "дэгъуэ"у шытырщ.

Дэгъуэу шытыр, "дэ"уэ зэрыщытым итыжырщ. Ар зэрыщыту зэгущу шытырщ. Мыбы хуэдэу шытыр "дыдэ" псалъэм къыриІуэрщи, ар зэрыщытрэ зыдитыпІэм итыжырщи, "ар дыдэ"р "лъэщу ар", "езырыжыр" жыхуиІэрщ.

Мыпхуэдэу езырыж хъууэ шымытми, зы гуэрэр нэгъуэщІ гуэрым ещхърэ, зэрыщытыпІэр зыхуэфашцэу щыт нэгъуэщІыр, а жыхуэтІауэ шытыр зэрызэхэлърэ зэрызэкъырылъым (дэ) хуэкІуэу (хуэ) шытыр къиІупхъэу щыт зы псалъэр "хуэдэ" хъуну жыІэпхъэщ. Зы гуэрым и шытыкІэрэ и щІыкІэрэ зи щІыкІэу шытыр, зэщхъу шытым хуэдэщ; е, ай тІур "зэхуэдэ"щ. Мы мыхъэнэу утыку кыхъам къызэрыгуэкІкІэй, зы псалъэм и кІэух хъууэ щыт "ды" Іэмалыгъуэм, зи кІэух хъууэ шытым хуэдэ хъун мыхъэнэр зиІэу зы псалъэ утыку кыырегъэхърэ: Зы шым хуэдэрщ "шyd"ыр.

"Ды" Іэмалыгъуэр, зы кърэурэ зэрытыпІэу шытырщи, шыІэрэ утыку иту щыт дэтхэнэ зы гуэрэр къыриІупхъэу къосэбэпыр ар. Ар щыхъукІэй, ар сытрэ хэткІэй къэсэбэпыпхъэрщи, "дэтхэнэ"р зэхэтрэ сытри кызыІуапхъэрщ. Дэтхэнэ зы гуэрыр зыдитыпІэм имытрэ мыгъуэтыжыпхъэу щыт хъуамэ, ар зы щыпІэрэ зы итыпІэм шыІэу кыщІэкІынщи, "кІуэдыгъуэ"р кыыхуэкІуагъэнщ. ЗыдэщытыпІэрэ и гъуэм ирагъэкІыр кызэралуэр "дыгъуэн" Іуэхугъуэущ. Ар къэмыгъуэтыжыпхъэу ядыгъуэрэ кІуэдауэ щытмэ, "думп" хъуагъэнщ. МыкІуэдарэ ямыдыгъуэуэ щытми, "ды"р дэтхэнэ зы шыІэ гуэррэ зы кърэу зиІэ зэрыхъукІэрэу, ар кызэрыхъуам (кы) хуэкІуэжынкІэ кІуэдыжыгъуэр кыыхуэкІуэныр "дыкбын"ырщ.

"Хуэдэ"рэ "дыкбын" псалъэхэм и гугъу шытщІакІэ, цІыхуу шытрэ лІэжам и пкъыгъуэращ "хъэдэ" жыхуаІэр. Ар зыдыхыжри "хъэдырыхэ"рщ. "Хъэ"р псэ зыхэту щыт цІыхурщи, абы и псэр щыхэкІым шыгъуэ, и пкъыри занщІэу кІуэдыжыркъым. Ар псэншэу, икІи, а цІыхум и фэрэ и пкъыр зэрыщыту утыку итырщ; гурыІуэгъуэ зэрыхъурщи, ар псэншэу зэрыщытым папщІэ, а цІыхум хуэдэу теплъэ зиІэу щытми, пкъыгъуэ нэщІыу шытырщ. Аращи, "хъэдэ"р а цІыхум (хъэм) хуэдэрэ, хъэм и псэр зыхэлъауэ щыт хъэ пкъыгъуэ нэщІыу шытырщ.

Хъэдэр зи кълэн зымгъээзщІэж цІыхуращи, мыпхуэдэу зи кълэн зымгъээзщІэжу щыт Іэпкълэпкъхэри нэщІрэ купщІэншэу е псэншэу лъытапхъэ хъунщ. Ар щыхъукІэй, зы тхъэкІумэм дэІуэн кълэн щызэхуэмыфІэкІыжым шыгъуэ, ар зей псэущхърэ "дэгъу"у лъытапхъэщ.

"Ды"рэ "дэ"р зы итыпІэу шытырщи, зы псэрэ куцІ зыкІуэцІылырщ; купщІэ ищІапІэрщ. Мыпхуэдэщ "дэ, дэжъей, щІыдэ" хуэдэу утыку кыхъэ фІэщыгъэцІэхэр кызэрыхъури.

Дэтхэнэ зы гуэрым зы итыпІэ иІэу шытщи, ар "дэ" пэлъытэу щытмэ, зы "дэтыпІэ"рщ. А дэтыпІэр из хъууэ щытмэ, тІэ ар "дэз" хъууэ жыІэпхъэнщ. Зы дэтыпІэрэ илъыпІэу шытым икум зыгуэрхэр из щІын Іуэхури, "икудэн"ырщ; а итыпІэм и бжэм зы гуэрхэр "Іукудэн"рэ гъэбыдэнри "кудэн" Іуэху хъунщ. А дэтыпІэм "дэлбын, дэтын, дэхун, дэхуэн, дэхъэн, кыдэкІын" хуэдэ псалъэхэр кытехъукІынщ. Мыбы хуэдэу къэхъу псалъэхэр мащІэкъым: «Бгъэдэхъэн, щхъэдэкІын...».

Мыпхуэдэу уздэт мыхъуми, узхэтри "ды" Іэмалыгъуэу зыхиубыдэу шытщи, къэзыІуатэу щыт "сэ" нэрыбгэм езыр зыхэту шытыр зэрилъытэр "дэ"уэщ. ЦІыхуитІрэ абы щхъэщыкІыр "дэ"уэ

лбытапхъэщ. "Дэ"р зэгъусэрэ зэхэту лбытапхъэ хьурщи, ахэр "зэдэгъу"у щытхэрщ. Мыпхуэдэу, утыку кыхъэу щыт зы Іуэхур, зы нэрыбгэ мыхъуу нэхъыбэм ягъэзашІэу щытмэ, ар кызырэІуэтэнур "ды, дэ" ІэмалыгъуэрэкІэрщи, мыхэр мыбы и шапхъэу щытщ: «ДэщІыгъун, зэдэкІуэн, дэкІун, зэдэІэпыкъун».

Дэтхэнэ зы гуэрыр зы зэккырылгъуэрырщи, зы итыпІэрщ. Ар зы итыпІэу зы "дэ"уэ щытырщи, "ку" зиІэрщ икІи. Зым щхъэщыкІрэ зы бжанэу щытыр, ку лъэныкъуэкІэи къэІуэтапхъэ хъуфынщи, ар зы ку мыхъуу зэдэщІыгъу ку бжанэ щыхъум щыгъуэ "куэд"у лбытапхъэщ.

ЗэдэщІыгъунрэ зэдэпсэун пашІэ зы гуэрыр уигу ирихыныр "дэн" хъуфынщ. Мы Іуэхугъуэр зэрилъабжьэрэкІэи, зы Іуэхум папщІэ щхъэпэ кыпхуэхъуну плытэ гуэрри "дэн" псалъэм кыыриІуэф хъунщ. "Дэн"ыр, щыІэу щыт гуэрхэм кыхэхын Іуэхугъуэу щыту лбытапхъэщи, ар "хэдэн" Іуэхурщ; икІи, "дэн"ыр мыбы и нэужым къэхъуу лбытапхъэщ. Мыпхуэдэу ухэдэу, уигу зыхуэкІуэ къэкІыгъэхэм я жылэр хэсэныр бдауэ щыту, ахэр уи бжэІупэм хэпсэн Іуэхум кызырэгуэкІкІэ, ахэр зыхэпсауэ щыт щІыгу ІэнатІэр "хадэ"у лбытапхъэщ. "Хадэ"м ит къэкІыгъэхэр, хэдарэ хэхауэ щыту, хасарэ хатІа хъуа къэкІыгъэхэр зыдит щІыгурщи, ар икІи, къэкІыгъэ лІэужыгъуэ гуэрхэр (хэ) зэдэщІыгъуу зытырщ (дэ).

"Ды" Іэмалыгъуэр зы къэру зэрыхъукІэрэу, зы къэрум кыхэхъукІрэ игъэзашІэу щыт Іуэхугъуэхэри кызырэІуэтэнур "ды" Іэмалыгъуэрщ. Мыпхуэдэ шапхъэхэрщ мыхэр: «Удын, дыркъуэ...». Мыбы хуэдэщи, зы лъэщыгъэрэ къэрууэ къэсэбэпыпхъэ Іэмэпсымэхэми "ды" ІэмалыгъуэрэкІэ утыку кыхъэу щыт фІэщыгъэцІэхэр фІащу щытщ: «Уадэ, Іэдэ, джыдэ...».

Зы гуэрым и лырэ и фэм кыхэхъукІрэ лбытапхъэ кыпхуэхъуу щыт цІуугъэ къэхъур "лыдын"ырщ. Зыужыгъуэрэ лъэщыгъэ зиІэу зы гуэрырщ "уд" жыхуалэр.

"Ды" Іэмалыгъуэр зы итыпІэу щытырщ; икІи, зы гуэрыр зэккырылгъуэ щытырщи, ари "ды" Іэмалыгъуэм кыыриІуэрщ. Мыпхуэдэу зэккырылгъуэ зэрыщытымкІэ зы гуэрэри, зы итыпІэу щыт щІыпІэри, ар кызыщыхъуу щыт зы зэманыгъуэри, тІэ, "ды" ІэмалыгъуэрэкІэ къэІуэтапхъэрэ къэгъэлъэгъуапхъэщ: «Мыдэ, модэ, адэ, аддэ...». "Адэ" жыхуалэри мыпхуэдэу щытрэ, укызыхэкІараш.

"Ды" Іэмалыгъуэр зы итыпІэрщи, абы итыр зы пкъыгъуэрэ зы лъэ зиІэрщ. Зы Іэпкълъэпкъыр зыдилгыну гуэрыр хуэфІыу хуэщІынри, "дын" Іуэхугъуэ хъунщ. Мы Іуэхум кыхэхъукІыу щыт псалъэхэрщ: «Дэрбзэр, дыд, Іуданэ, фэнд, лъэпэд; дэн, гуэдэн, тедэн, хэдэн, Іудэн, щІэдэн, хэдыкІын...».

Т...

"Ты"р "ды" макъым и гъунэгъуу зы макъщ; ар щыхъукІэи, ягъэзашІэхэри зэщхъщ. Адыгэбзэ жьэрыпсалъэ зы бжанэми зы хъуарэ, "ды"р "ты"м хуэкІуауэ хэтщ. Ауэ, а макъитІыр зэщхъу щытми, ягъэзашІэ Іуэхугъуэрэ яджыр зэщхъэщокІыр. ИпщэкІэ зэржытІауэщи, "ды" макъыр лъэщрэ къэрууфІэу, уздэтрэ узхэт Іэмалыгъуэхэр зэригъэзашІэкІэрэи ику итыпІэ хъууэ зы Іуэхугъуэ зиІэрэ зыгъэзашІэу зы макъщ. "Ды" макъым мы и Іэмалыгъуэхэр зэригъэзашІэкІэрэу езыри макъ пхъашэрэ быдэу щытщ.

"Ды" макъым елгытауэ "ты" макъыр шабэ хъуауэ зы макъщ. "Ты" макъыр "ды" макъ ущэбауэ зы макъщ. ЖыпІэ хъунуш, "ты" макъыр "ды" макъым игъэзашІэу щыт Іэмалыгъуэр зыгъэшабэрэ зыгъэланлэу; икІи, абы щхъэщыкІыу зы Іэмалыгъуэу. Ар щыхъукІэи, "ды" макъыр зы хэтыпІэрэ зы быдапІэ хъууэ щытмэ, "ты" макъыр а зыхэтыпІэрэ быдапІэу щытым щхъэщыкІынырщ.

"Ты" макъыр, узхэтрэ уздитым кыхэхъукІыр пщхъэщыкІыу кІуэнырщ. Узхэтрэ уздитыр зы гъуэуэ щытмэ, "ты"р а гъуэм кыхэкІрэ щхъэщыкІыу кІуэуэ зы Іэмалыгъуэ зиІэ хъурщ. Ар щыхъукІэи, зы гуэрыр зы итыпІэ зэрыхъурэ, ар зэрызэккырылгъуэ зэрыщытыр зыгъэлъагъуэ "ды" макъым игъэзашІэм щхъэщыкІынырщ "ты" Іэмалыгъуэр.

"Ты"м игъэзашIэр, зыдитым итыр зэриткIэрэу, абы кыыхэхъукIыр е иIэу щыт гуэрыр и "ды"пIэм е и "ды"гъуэм щхъэщигъэкIынырщ. Гъуэ зиIэм щхъэщыкIыр, щыIэу щыт сытми зы гъуэ зэриIэкIэрэу, щымыIэж хъунырщ; и щыIэгъуэм икIынырщ "ты" Iэмалыгъуэм игъэзашIэр.

ТIэ, "ты" Iэмалыгъуэм, щыIэхэм я щыIэгъуэм щхъэщыкIыу щытыныр егъэзашIэр. "Тын" псалъэр щыIэм щхъэщыкIыпхъэ хъууэ щытырщи, зы щыIэ гуэрым езым иIэу щытыр езым зыщхъэщигъэкIрэ нэгъуэщI зы щыIэ гуэрым хуигъакIуэу абы иIэ хуэхъун Iуэхугъуэрщ. А зыщхъэщигъэкIрэ тын ищIыу щытыр, езым иIэу щыт зы шхыныгъуэй хъунщ, Iэмэпсымэй хъунщ, и пщIэнтIэпси хъунщ, езым щыщ гуэри хъунщ. Тын Iуэхур цIыхубэм зэригъэзашIэ щIыкIэри зи гугъуэ зэрытщIам хуэдэш.

"Тыгъэ"рэ "тыгъуэ"ри кыызхэкIыр "тын"ырщи, "тын" псалъэм префикс кыщыпыхъэкIэ, "зитын, етын, иритын, хуэтын..." хуэдэ псалъэхэри къохъур.

"Ты" макъыр зы псалъэ е макъым ипэ иту нэгъуэщI зы Iуэхугъуэй гъэзашIэркъым. Ауэ, "ты"р "ды"м зэрыщхъэщыкIрэ, зы лъэгапIэ Iуэхугъуэ зыгъэзашIэу зэрщыткIэрэу, зэманыгъуэ(э) иIэ щыхъукIэ къэхъу "тэ"м зы "тафэ", зы "тетыпIэ" е зы платформ къегъэлягъуэри, абы ехъэлIауэ тетрэ ухуэ Iуэхугъуэхэр "те (тэ-и, тэ-е)" префикскIэ мэгъэзашIэр: «Тетын, тедэн, текIэн, телъын, тесын, тесэн, техъэн, тетIкIуэн, техун, техуэн, тешын, тешэн, тепсэн, тешIэн, тешIыхъын, телун, телуэн, телунщIэн...».

"Ты" макъым, зы итыпIэрэ зэпкъырыту щыIэу щыт гуэрым кызэрыщхъэщыкI Iуэхугъуэ зэригъэзашIэм кызэрыгуэкIкIэ зы гуэрхэр зэрызыщхъэщыкIрэ зэрызэтекIри егъэлягъуэфыр: «Теджын"ыр "тэ" гъуэм хуэкIуэнырщ; зыдэщылгърэ зыдэщысым щхъэщыкIынырщ; "ты"м хуэкIуэу зыджынырщ; зыдит щIыкIэм щхъэщыкIынырщ. "ТекIын"ыр, зытету щытым (тэ) икIын е хэкIынырщ; зы гуэрыр нэгъуэщI гуэрым зытетрэ зыхэту щыт Iуэхугъуэм щхъэщыкIын е щхъэпырыкIынырщ. "ТекIуэн"ыр зы Iуэхугъуэм теухуауэ, зы гуэрыр адреим щхъэщыкIынрэ, а IуэхугъуэкIэ абы ипэ ищынырщ. "Теухуа хъун"ыр, зы адреим хуэIуауэ ухуапхъэ щынырщ. "Теун"ыр, зы гуэрэр зыхэту щыт зэшыгъуэр щхъэщыкIынырщ».

"Ты"р щхъэщыкIын Iуэхугъуэрщи, ар зыщхъэщыкIыр зы гуэрщ; ар щыхъукIэй, "ты"р зы псалъэм и кIэухуу къэсэбэпыпхъэу зы макъырщ. КIэух щыхъукIэй, зыхуэхъуу щыт псалъэм и мыхъэнэр ищхъэ лъэныкъуэмкIэ е лъэгапIэ лъэныкъуэмкIэ хуэкIуэу зы позицэ зэриIэу мэгъэлягъуэр: «Щытын, тетын, итын, Iутын, гуэтын, хэтын, Iэтын...».

Зытетрэ зыхэтыр къэзыгъэлягъуэ псалъэхэри, мы щIыкIэм тету къохъур: «ФIэтын, пытын, щIэтын, хуитын...».

"Хуит" жыхуиIэр, и абсисыгъуэу щытынырщ, "и"гъуапIэм хуэкIуэнырщ. "Къэтын" псалъэм кыигъэлягъуэ Iуэхугъуэр "къэ" префикс зэрыпыткIэрэу кызэркIуэжын хуейр гурыIуэгъуэщи, ар мыпхуэдэу зыдэщылэ щIыпIэм иту зэрщытыр кыреIуэр. "Къуэтын"ыр, зы къу зыхуэхъуу щыт гуэрэм и щIыбагъым щытынырщ. "Кэгъуэтын" жыхуиIэр, къэтрэ зы щIыпIэ къуэту щытыр зыдэщытыгъуэм щыгъуэтынырщ; зылтыхъуэм илтыхъуэр игъуэтынырщ; зыри зымлтыхъуэм зы гуэр кыигъуэтынри мэхъу.

"Тэ"р кIэух щыхъукIэ, а Iуэхугъуэр зыдитыпIэу щытым щхъэщокI е йокIри мэкIуатэр: «КIуэтэн, къэхутэн, тIэтэн, гъуэтэн, джатэ...». "Щэтэн"ыр, и щыIэкIэм щхъэщыкIынрэ, нэгъуэщI щыIэкIэмкIэ кIуэнырщ. "Къутэн"ыр, зы гуэрыр зэрыпсорэ зэрызэхэтыкIэм щхъэщыкIынрэ, къу Iуэхугъуэми кыщымынэу, абый икIынырщ. "Лъытэн"ыр, лъыр нэгъуэщI зы лъым -елъытауэ- кызэрыщхъэщыкIрэ зэхэхупхъэ зэрыхъукIэрэ гурыIуэгъуэ щынырщ: "Гулъытэн, елъытэн" псалъэхэри кыызхэкIыр аращ.

"Льэтэн"ыр, зы лээр зэрыпсоклэрэу зыдэщытыплэм иклрэ зы лэагаплэ хьууэ щыт "тэ"м хуэклэуэныр е "тэ"гьуэм ихьэнырщ. "Матэ"р зы тетыплэ е телыплэ хьууэ щытрауэ кьыщлэклынщ. "Иклутэн"ыр зы итыплэ еклум хуэгъэклуэнырщ; "иклутын"ыр, зиту щытым итыр щхьэщыгъэклынырщ.

Нытлэ, "ты" макъым игъэзащлэр нэхъ лупщлэу къэзыгъэлаагъуэрэ гурылуэгъуэ зыщлыр шэк хэмылзу "тын" луэхурщ. Ар зы глагол зэрыхъу щлэклуэ "ты" лэмалыгъуэр зыгъэзащлэрщи, ар ипщэклэ дызэрхэплэаклэрэу "тын" луэхугъуэр зыхуэклэуэр луэхугъуэ кууш. Тын луэхугъуэр кьызхэклрэ кьызэрыхъур, икли абы цыху гъащлэм хигъэзэщлыхьыр мащлэкъым.

**

"Тын" жыхуалэр зытым езым илэу щыт гуэрыр, езым игу кьызэргуэкллэрэ щхьэщыкла хьунырщ, зыщхьэщыгъэклынырщ. Зы псэущхьэу щытрэ зы анэу щытым езым кьыхэхьукларэ и быну щытыр зэрипл щлэклуэ етын луэхугъуэ закъуэр мыхъумэ, мыпхуэдэу езым ей гуэрыр нэгъуэщлэ зы гуэрым зы уасэрэ зы плалъэ зэрымилэрэ, пэплъэжуй зэрыщымытклэрэу езытыр цыху закъуэраш. -Икли, уасэрэ плалъэр зи луэхуу щытри цыхурщ-. Ауэ, цыхум тын щлщлэрэ щлтым зы щхьэусыгъуэ налуэ имылэу жылэпхьэми, тыншэу зэй кьэнауэ кьыщлэклынкъым цыхур.

Тын зыщл цыхум, лъэщрэ кьэрууфлэу зельытэжыр; и тын щхьэусыгъуэр сытми, тыныр цыхум хуэфлрэ шхьэпэу зы луэхугъуэрщ. Цыхур, тын зэрищлфклэрэу зыщогугъыжри, зыхурикъужу зельытэр.

Тын хьур цыхум кьыхудэхуэ гуэрщ; а цыхур зыхурикъуж щыхьуклэ, кьыхудигъахуэраш тыпхьэр. Тын ищлф хьур езым кьелыж пэлытэрщи, тын зэрищлфклэрэ зэрзыхурикъужыр мэгъэлаагъуэр. Тын зэрищлфрэ, езыр зыхурикъуж зэрыхьуклэрэу, езым зытоклуэжыр цыхур; зэрзытеклуэжклэрэй, зиухуэжыплэми йохьэр; икли, езым зыкьищлэжыплэрэ зицыхужыплэм йоувэр. Апщыгъуэм цыхур, зи щхьэ зыхуэжыплэр егъуэтыр, щхьэхуитыплэ йохуэри, щхьэхуит хьунклэ хуитыж мэхьур. Тын щлыныр зыхурикъужынырщ; тын зыщлыр щхьэхуитырщ; тын кьызтехуэр щхьэхуит цыхурщ.

Езым зыхутепщэжрэ щхьэхуит хьууэ щыт цыхур, тын зыщлфырщ. Тын зыщлфыр, илэрэ ейуэ щытхэм пыклыфырщи, щхьэжу кьэнэфырщ. Тын зыщлфыр, иклэм иклэжым езыри тын зыщлфырщи, шынагъуэрэ кьиклуэтыгъуэ зымылэж зэрыхьуклэрэу, ар лъэщыгъэрэ кьэрууфлэ зилэ хьупхьэрщи, ар зи щхьэр зымыгъэщхьырщ. Мыпхуэдэу тын зыщлф цыхур, зыдитрэ зыхэтым кьыщымынэжу, сытми щхьэщыклыфу щытрэ езыми зыщхьэщыклыныгъэ зилэ хьуфу зыужьыфырщи, ар щылэу хьуа псэущхьэхэми ятеклуэнщ, я тепщэнщ; ар, щылэм я шапхьэрэ япщу ужьыплэ ит хьурщ. Тын зыщлф псэущхьэ закъуэр цыхураш. Щхьэхуитыныгъэр зыхуэлэуар цыху закъуэрщ.

Ауэ, цыхум тын щлщлым щыгъуэ, зыужьыгъуэрэ зыхуэжыгъуэ игъуэту щытми, абы тын щлщлыр, дэтхэнэ зы гуэрым папщлэркъым; абы, тын щлщлым зы щхьэусыгъуэ пыухутыкла илэкъым. Абы щхьэусыгъуээншэу тын ещлыр; е, тын щлщлым и щхьэусыгъуэр ищлэркъым, ищлэжыркъым. Ауэ, тын щлыныр цыхум хуэлэуэ щытщи, зэрилъэгъуэрэ зэресам кьызэрыгуэкллэ тын зэрищлырщ зызэрилъытэр. Гурылуэгъуэщи, тын щлыныр зы щэнхабзэ луэхугъуэщ икли; ауэ, ар щэнхабзэ закъуэу щыту кьыщлэклынкъым. Тын щлыныр цыхум зэрыхуэлэуам и щхьэусыгъуэр, ар цыхуу кьызэрыхьуэрэ зэрыщытырщ.

Цыхур, щылэмрэ щымылэр кьызгурылуэрщ. Ар, джымрэ мыджэр зыхэзыщлэрщ. Ар, джыуэ щытым кьыдэхуу щыт "цлы хун"ыр зи гьунэгъурэ зи зэдэгъурщ. Ар, "цлы" гьубжэклэ джырэ щылэр зылаагъурщ; "цлы" гьубжэклэ джын зыхуэщлфклэрэ цлэ кьэзыгъэщл хьурщ. Ар, щылэр щылэ зэрыхьу

щЫкІэр икІэ нэгъунэ зи щІэныгъэу шымытми, шыІэр зэрщЫлэкІэрэу шымыІэр зэрыхур кызыгурыІуэрщ. Абы кызыэргукІэкІэрэу, иІэу шыІэр зы щЫлэгъуэ зиІэми зы уасэрэ пІалъэ зэримыІэкІэрэу тын хуищІыфынщ. Ар, шымыІэр кызыэргурыІуэрэ "цЫ"р кызыэрхуэхукІэрэу, иІэу шыІэр "цЫ" пэлъытэуи зылъытэнырщи, абы пыкІыфынырщ. Ар щилэжъым щыгъуэ, -езыр зы щЫлэгъуэ зиІэ зэрыхукІэрэу-, шыІэу хъуам зэрхутепщэфрэ зыкызыэрищІэжкІэрэу, "цЫ"м тепщэ зэрыхуэмыхъуфынур зылъагъурщ. ЦІыхур, сытми тепщэ зэрхуэмыхъуфынур зыщІэрщ. ЦІыхур, мы къекІуэкІрэ шыІэр зэрыджрэ "цЫ"р зэрыхукІэрэу, гъэзащІэу щыт мы Іуэхугъуэр кызыгуэкІыу щытым зэрхутемыпщэфынур кызыгурыІуэрщ. ЦІыхум тын ищІыныр езым и щЫлэгъуэм кыыхуихъ зы Іуэхугъуэрщ; езым и щЫкІэм кызыэрыгукІэ зы Іуэхугъуэрщ; и щЫлэгъуэ щЫкІэм езэгъ зы Іуэхугъуэр тын щІынырщ.

Сытри кызыэрызекІуэкІыр, езыр зыхэту щыт щЫлэгъуэрэ абы дэхуу щыту езыри зыхэхуапхъэу щыт "цЫ"р зэрыхур зыхуээфІэкІым, сытри ейуэ зэрыщытыр кызыгурыІуэ цІыхум, езым щхъэщыкІыу щытыр, тыныр, а сытри зейм хуегъакІуэр. Тын щІыным нэхъ и щхъэусыгъуэрэ нэхъ и лъэгапІэр мырагъэнщ. Мыр зэригъэзащІэкІэрэу цІыхум, ипІэр сыт щыгъуэй егъэпэжыжыр; и щыпкъагъэм гу лъетэжыр; и тепщэгъуэр зыдынэсыр игум ирегъэсыжыр; иджыпхъэрэ ищІапхъэм щыгъуазэ хуохъужыр. ЦІыхум и тепщэгъуэр зыдынэсыр кызыэргурыІуэжкІэрэу, и тепщэгъуэр зыдынэмысрэ езым тепщэ кыыхуэхъуфу щыт гуэрри кыгыроІуэр; ар цІыхум кыщхъэщыкІыу щыт зы гуэрырщи, мыпхуэдэу щхъэщыкІыныгъэ зэриІэрэ, езы цІыхум (хъэ) кызыэрыгукІэрэ зэрелъытакІэрэу кыыриІуапхъэ щыхъум щыгъуэ, бзэ хабзэмкІэ абы "тхъэ" псалъэр хуэфашэ хъунщ.

ТІэ, цІыхум тын щІищІыр езым и щЫлэгъуэм кызыэрыгукІэкІэрщи, мы щЫлэгъуэм кызыэригъэлъагъуэрэкІэ цІыхум щхъэщыкІыу щыт гуэрры гулъытапхъэ кыыхуэхъуу щытщи, ар тхъэу лъытапхъэу зэрыщытым папщІэй, цІыхум езым щхъэщигъэкІ тыныр зыдэкІуэр Тхъэрщ.

ТІ...

"ТІы" макъыр "ды" макъымрэ "ты" макъым ягъунэгъуу зы макъщ; а макъитІым утекъузарэ пІытІауэ кыбжбъэдэкІмэ, къэхъуну макъыр "тІы" макъырщ. "ТІы" макъыр а макъхэм щагъунэгъукІэ, игъэзащІэри абы япыщІауэ къэлэуэтапхъэ хъунщ.

"Ды" макъым утекъузэрэ зэхэппІытІэмэ, и лъэщыгъэрэ и быдагъэр зэркІуэдкІэрэу къэхъуу щытыр зы тІэтІагъэ хъунщи, "ды" макъым кыигъэлъагъуэу щыт быдагъэрэ итыпІэм ухэкІа хъунщ. "ТІы" макъыр "ты" макъми и пІытІа хъууэ щыт макъырщ. "Ты"ыр "ды" макъым игъэзащІэу щыт Іуэхугъуэхэм щхъэщыкІынрэ, уздимытыпІэм ухэкІын Іуэхугъуэу щытынщи, "ты" пІытІауэ щыт "тІы"м зыщІыпІэй уигъэкІуэнкъым, ущхъэщигъэкІынкъым; зы гуэр кыппкыыркІыфыну щытмэ, мы уздихуауэ щыт "тІы"гъуэм кыщыпхэхъукІыфынщ. "ТІы" макъым игъэзащІэр, "ды" макъым иджыр кІуэдыпІэ зэрихуэрщ; икІи, "ты" макъым и Іэмалыгъуэ хъууэ щыт щхъэщыкІынрэ кІуэтэгъуэ хъун Іуэхугъуэхэр игъэувыІэнырщ.

ЩЫлэ гуэрры зэрызэхэлъэрэ зэритыр къэзыгъэлъагъуэр "ды" Іэмалыгъуэрщ; зы щЫлэ гуэррым щхъэщыкІыныгъэри "ты" Іэмалыгъуэрщ. А щЫлэ гуэрры пІытІа зэрыхъури "тІы"рщ; икІи, абы щхъэщыкІыныгъэу къэхъу "ты" пытІари "тІы"рщ. ТІэ, щхъэщыкІыныгъэу щыт "ты"р ппытІрэ лимитацэ хъууэ щытмэ, щхъэщыкІын Іуэхуи къэхъужынкъым. ТІэ, а зыщхъэщыкІым кыинэу щыт щхъэщыкІыныгъэ Іэмалыгъуэр, кызыхэнауэ щыт щЫлэ гуэррым и кІуэцІым ирищІэнщ, хэлэжыыхъынщ.

Ар щыхъуклэй, а зи клуэцлым хищлэу щыт щхъэщыклыныгъэ Iэмалыгъуэр, зыхэту щытыр зэщхъэщыгъэклынщ. Аращи, "тIы"р къэзхуэкIуэ щылэ гуэрыр зэщхъэщокIыр, куэд мэхьур, мэбагъуэр.

"Ды"м езыр итыплэрэ зэхэтыплэу щытырщ; ар гъуэ пэлытэрщ. "Ты"р щылэ гуэрым щхъэщыклыныгъэрщи, гъуэ гуэрым щхъэщыклын Iэмалыгъуэрщ; ар зы гъуэ гуэр зилэркъым; икли, "тыгъуэ"р щылэгъуэ зилэ гуэру къэхьуркъым. Ауэ, "тIы"р гъуэм ирищлэрщ; икли, апщыгъуэращ "тIыгъуэ"ри, тIыгъуэр мэбагъуэр, зэщхъэщокIыр, куэд мэхьур.

"ТIы"р щхъэщыклыныгъэркъым, быдагъэй зилэркъым; ар "ды"мрэ "ты" макъ Iэмалыгъуэхэр клуэдыплэ изгъахуэрщ. "ТIы"р щыджым щыгъуэ, ар "ды"уэ щытым и клуэдыплэ хъууэ щытми, а "ды"ым кыххъукIыпхэр кыххэзгъэхьукIыфыну щыт "тIыгъуэ"м зэрихуэрэкIэщ "ды"м и клуэдыклэ хьур.

Нэрылгагъуэщи, "ды"м и пIытIыгъуэ хьурэ ар зыгъэкIуэду, "ты" щхъэщыкIыпхэм и пхэпджу щыт Iуэхугъуэр зыгъэзашлэ "тIы" макъым игъэзашлэр Iуэхугъуэшхуэщ. Икли, мыпхуэдэу клуэдыплэрэ къэхьуплэ е куэдыгъэр кыххъукIыпхэ хьуплэ Iэмалыгъуэ зилэ "тIы" макъым игъэзашлэрэ и лэжьэклэ хьур гурылуэгъуафIэркъым. Ар, зы гуэрыр кыххъукIыпхэ зыгъэхьурэ, зыгъэбагъуэ хъууэ щыт зы Iэмалыгъуэщ.

Арагъэнщи, гъэбэгъуапхэрэ къезыгъэлыхупхэ хъууэ щытым "тIы" фIэщыгъэцлэр хуагъэфашэр. ЦIыхухъу щIалэми хужалэу щытыр, икли "тIалэ"щ. "ТIалэ"р "тIы" къэру зэриэнклэ зэманыгъуэ(э) тету клуэ(л) пэтрэ хэхьуэу щыт цIыхухъу щIэблэрщ. ЩIалэм е тIалэм, нэхъ гъунэгъугъэрэ лъагъугъуафIэкIэрэу еплъу щыт нэхъыжьхэр "тIасэ"клэй йоджэфхэр.

"ТIы"р, куэдыгъэрэ бэгъуэн Iэмалыгъуэ зыгъэзашлэрэ, и къежъаплэ хьурщ; "тIы" Iэмалыгъуэр къызхуэкIуэ зы къэкIыгъэрэ зы псэущхэри, зэрхьун хъуауэ щытын хуейщ; мыхъуарэ зэрхьун хъуауэ щымытыр "тIы" хьуркъым. "ТIы" хьур зэрхьун хъуаращ, и гъуэ иувараш; "тIы"м игъуэ къыщысрэ къызхуэхъуу щытхэр, зэрхьун хъуауэ щытхэращ. Зы псэущхэ е зы цIыхухьур и гъуэ иува щыхъум щыгъуэ, бэгъуэныгъэ зыгъэгъуэту щыт шэ къыщIохьукIыр; а хъу шэуэ щытыр, "тIы" Iэмалыгъуэ зыгъэзашлэрэ игъуэ хъунум екIурэ хуэкIуэу щыт "шэкIуртIэ"рщ. Зы къэкIыгъэрэ зэрхьун хъуауэ щыт пхъэщхъэмыщхэм къыхуэкIуэрэ ахэр зыгъэтIыгъуэри "тIы" Iэмалыгъуэрщ. ТIыгъуэм ихуауэ щыт сытри зэрхьун хъуауэ, псэ зыIуту щыт и лъэпкъэгъухэм я щапхъэ хъууэ щытырщ.

Гурылуэгъуэщи, "тIыгъуэ"у щытыр псэ зыIутырщ. Псэ зыIут къэкIыгъэр къызхэкIри къызхэхьукIри щIыгуращ, ятIэращ; "ятIэ"р зэратIыфрэ къэкIыгъэм и бэгъуагъэрэ и тIыгъуагъэми и гъуэ хъууэ щытырщ. "ТIы" Iэмалыгъуэр сыт щыгъуэй зи пIэу щытыр щIыгуращ; ауэ, мывэракъым, явэ хьуращ; "тIын" хъууэ щыт ятIэращ.

ЯтIэр "къатI" "зэхатIыхъ"ри, къэкIыгъэ жылапхэр хасэ е "хатIэ"р; жылэр ятIэм хотIыгъуэри "зэхотIэтIыхъ", жылэ къуэпсхэр къыхохьукIри къэкIыгъэу утыку къохьэр. КъэкIыгъэхэми гъатхэ хьурэ "гъэ"уэ щыщIидзэкIэ и къуэдамэхэм къыпедз, "къотIэпI", къогъагъэр; гъагъэм купщIэ ирешлэри, ар хъууэ щIедзэр; зэрхьун хъуа нэужь жылапхъуэ утыку къохьэжыр.

Хым икум хэту щыт щIыгур е ятIэгур "тIыгу"ш, хы тIыгуш. Мыпхуэдэу, зи тхьцIэм зы тIыгу къызхэхьукIам "тIыгур"у йоджэхэр. "ТIы"гъэ пэлытэу зы гуэрыр къэпIий е зигъэпIийрэ, "тIы" Iэмалыгъуэр абисым хуэкIуэу зигъэлыгагъуэжу щытмэ, ар "тIий"уэ аращ. "ТIэщIын"ыр къэтIын пэлытэу, "тIы" Iэмалыгъуэр зыхэлъу щытыр е и лъабжьэр къыщIэгъэщынырщ. "ТIысын"ыр, зыгъэцIыклун пэлытэу, щIым нэсын пэлытэрщ. Щытынрэ щылыныр зи щылэкIэм езэгъуу зы щыклэ

хьууэ шьт зы гуэрымкIэй, тIысыныр зэ щхьэ хьууэ шьт зы Iуэхугьуэрщ; кIуэру шьт зы псэушхьэм дежкIэ, тIысауэ кьэнэныр игьуэу шьт зы щIыкIэркьым.

"ТIы"р игьуэ кьызыхуэхьум, бэгьуапхьэ Iэмалыгьуэр кьежьэн Iуэхугьуэ зыхуэзгьэзащIэрщ; а Iэмалыгьуэр кьызуэкIуэр, гьащIэ зиIэу псэ зыIутырщ. "ТIы"р, гьащIэ зиIэрэ зэрхьун хьуам и зы Iэмалыгьуэу щытырщи, игьуэ щыхьукIэ абы кьыхуэкIуэрщ. Гьэбэгьуэнрэ гьэкуэдын кьежьаплэр зи Iэмалыгьуэ "тIы"р, зэманыгьуэ иIэ хьурэ езырыжрэ езым зыдэкIуж хьуауэ кIуэмэ, кьэхьунур машIэрщ: "тIэкIу"рщ. Е, нэгьуэщIыу жьплэмэ, "тIы"р езырыжу кIуатэ хьумэ, зыдэкIуэфынур зы тIэкIуш. Пыщапхьэщи, "тIы"р, кьыхэзгьэхьукIрэ бэгьуэн Iэмалыгьуэ кьэзыхьу щытырщи, игьуэ кьыщыхьурэ тIыгуаплэр кьыщысым щыгьуэ, ар езырыжу кьэхьуу щытырщ; тIэ, езырыжу кьэхьур зэрыплэагьунурэ зэрзыхэпщIэнур "тIэкIу"уш.

Игьуэ кьыщыскIэ тIыгьуэм ихуэу щытым "тIы"р зэрыхуэлажьэкIэрэу, Iэмал зэрымьIэкIэрэ, ар кьызуэкIуэр зэрщыту щыта щыкIэм йокIыр; "тIы"р кьызуэкIуэм и щыIэкIэр кIуэду нэгьуэщIыгьуэ кьыхохьукIри, зы щыIэкIэ щIэ егьуэтыр. Зы гуэрыр тIыгьуэм ихуэрэ щытIыгьуэкIэ, а щыIэ гуэрым и щыIэкIэр зэхьуэкIрэ кIуэдыжу щытми, абы и щыIэгьуэр кIуэдыжыркьым. А щыIэрэ тIыгьуэм ихуар, и щыIэгьуэм кьыхэхьукIыну зы щыIэ гуэркIэ мэужьыр, мэбагьуэр. Ужьыгьуэ зиIэр "у" щыхьукIэ, тIыгуагьэ кьызуэкIуарэ "тIы"р зэрлажьэкIэрэу, тIыгуа хьум и щыIэгьуэм кьыхэхьукIыр, а тIыгуам езым и ужьыгьуэщ. Ар щыхьукIэй, -бзэм зэриIуэтэну щыкIэкIэ-, ар "тIы-у" мэхьур, "тIу" мэхьур. Зы щыIэгьуэм иту шьт зы щыIэкIэр тIыгьуэрэ зы щыIэ нэгьуэщIыгьуэ кьыщыхэкIэкIэ, абы и щыIэгьуэм зиужьу араши, ар "тIу"ш. "ТIы"р, бэгьуэнрэ куэд хьуным и щхьэусыгьуэ хьуфырщи, щыIэм бжыгьэкIэ зы ужьыгьуэ зэригьуэтым и щапхьэрэ и лэабжэ хьур "тIу"рщ. Ар зым щхьэщыкIрэ, зыр "тIы" Iэмалыгьуэ ужьыгьуэу (у), куэд хьуныр кьызырыхьунум и пэщIэдзэрщ; куэд хьунум и кьежьаплэрщ "тIу"р.

"ТIы"р зыгьэкуэдрэ зыгьэбагьуэ е кьыхэзгьэхьукI зэрыхьукIэрэ, зэманыгьуэу кьосэбэпыфыр: "тIэ". "ТIэ!" щыжаIэкIэ, зы Iуэхугьуэм и кьежьаплэ хьууэ аращ ар. Зы Iуэхугьуэм кьызыргьуэкIрэ кьызыригьэхьукIэрэу, утыку кьыхьа хьуращ "тIэ!" жезгьаIэр. Ар, а Iуэхугьуэм и зэхьуэкIыпхьэй хьунш. ИкIи, а Iуэхугьуэм и кьежьаплэр зыгьэлэагьуэ хьунш. А "тIэ" Iуэхур кьызыхэхьукIыу шьт Iуэхугьуэр кьызырежьар е зыхуэкIуэну щытым зы жьыжаплэ(а) зэригьэлэагьуэкIэрэу, "атIэ" жьIэпхьэнш. Е, зыхыхьэ зы Iуэхугьуэр кьызыригьэлэагьуэрэ ар зы кьежьаплэу зэрилъытэкIэрэу, "нытIэ" жьIэпхьэнш. Зы Iуэхур кьежьарэ абы тету щытым, а Iуэхур кьызырежьар мыжыжэу зы зэманыгьуэу зэрыщытыр зыгьэлэагьуэ псалъэр "нетIэ"рщ. Куэдыгьэрэ бэгьуагьэр зыгьэзащIэу шьт "тIыгьуэ" хьур е "тIэ"уэ щытыр зы кьежьаплэ зэрыхьукIэрэ, зы зэман цыкIуш, машIэ хьууэ зы гьуэ зиIэрщ. "НетIэ" щыжаIэм мыр и щхьэусыгьуэнш. "НетIэ" псалъэм, а Iуэхур зи зэманыгьуэ хьурэ кьызыхэкIауэ щытыр (нэ) егьэлэагьуэр; икIи, абы кьызыргьуэкIэкIэ, "тIэ" хьууэ зэрежьа хьуам зэрехьэлларэ зэрхуэкIуэр "е(иэ)"кIэ егьэлэагьуэр.

*

МыувыIэу куэд хьурэ багьуэу шьт псэ зыIуту щыIэхэм я ужьыгьуэм щхьэусыгьуэ хуэхьуу шьт зы Iэмалыгьуэщ "тIы"м игьэзащIэр. А ужьыгьуэ хьууэ кIуэм, бжыгьэкIэ багьуэу щытым и кьежьаплэрэ пэщIэдзэ хьур, тIыгьуэм ихуа зым кьыхэхьукIыу шьт тIы ужьыгьуэу тIурщ. "Зы"м нэхь зыри щымыIэу плъытэмэ, е "зы"м нэмышI щыщымыIэм щыгьуэ, игьуэ кьэсрэ, а "зы"р тIыгьуэ щихуэм щыгьуэ, "тIу" зэрыхьу щыкIэр гурыIуэгьуащэ хьункьым.

Гурылуэгъуэщи, "тЫ" макъыр зыгъэбагъуэрщ, бэгъуагъэр зыгъэзащІэ Іэмалыгъуэр зиІэу шытырщ. "ТЫ" Іэмалыгъуэм къызэрыгуэкІкІэ фІэщыпхъэ хъуауэ зы фІэщыгъэцІэрщ "тЫ"ри, ар зыфащар мэлыхъурщ. Ар зыгъэбагъуэрэ къэзыгъэхъурщ, езыр "хъу"щ. Аращи, "тЫ" макъыр макъыхъущ.

"ТЫ" Іэмалыгъуэр зэрлажъэрэ, абы игъэзащІэр зэргурылуэгъуэкІэрэу, Іэмал зэримыІэрщи, гъащІэм дэщІыгъурэ дэкІуу ухуэу щыт псэукІэ хабзэми хэту шытынщ. Адыгэу лъабжъэр зымыгъэкІуэду къэгъуэгурыкІуэ лъэпкъым, и фІэщыгъэцІэхэри "тЫ" Іэмалыгъуэм игъэзащІэхэр къыхэщу иухуащ. Адыгэм и цІыхухъуцІэ архивым и нэхъыщхъэхэр "тЫ" макъыр зыхэту щытхэрщ. Аращи, Адыгэ цІыхухъуцІэ мащІэ щыІэкъым "тЫ" макъыр зыхэту. А АдыгэцІэхэр икІэм икІэжым цІэ лейрэ цІыкІушхъэцІэу фІащу къынэсащ нобэм. Нобэ цІэ лейуэй фІамщыж хъуауэ щытми, Адыгэм къыщІэныжауэ щыт цІыхухъуцІэ зы бжанэм ящыщщ мыхэр: «ТыгІэ, ТІатІэ, ТІатІу, ТІатІ, ТІатІыш, ТІатІышэ, ТІаблыш, ТІамыш, ТІымыш, ТІахъуэ, ТІархъуэ, ТІырахъу, ТІарэ, ТІутІэ, ТІутІ, ТІыхъу, ТІатІыхъу, ТІыкъэ, ШытІэ, ШытІу, ШытІыш, ШатІ, ШатІэ, ШытІыхъу, ШутІ, ШутІэ, ІутІэ, ХъэтІу, ХъэтІутІ, ХъэтІутІэ, ХъэтІитІ, ХъэтІитІэ, ХъэІутІэ, ХъэбатІ, ХъэпІатІ, ХъэпІатІэ, ХъапІу, ХъэпІытІу, ХъэпІытІыхъу, ХъэтІыш, ХъэтІыхъу, ХъутІэ...».

«Ж, ЖЬ» МАКЪХЭР

Ж...

"Жы" макъыр псыгъуэрэ псынщІэу зы макъщ; и диябазоныр лъагэу зы макъщ. Ар щыхъукІэй, диябазон лъагэм игъэзащІэ Іэмалыгъуэм къызэргуэкІкІэрэу, псынщІэрэ зыпыкыгъуэ зимыІэу -зэуэрэ занщІэу- къэхъу ІуэхугъуэхэмкІэ къосэбэпыр. Абы игъэзащІэ Іуэхугъуэхэр къызэрыхъу щІыкІэр плъагъуныр гугъущ; а Іуэхугъуэхэр нэсрэ къэсыжауэ псынщІэу зэфІокІыр; а Іуэхугъуэхэр щыхъум щыгъуэ, зэрыхъу щІыкІэм лъэбакъуэ лъэбакъуэу е ІэнатІэ ІэнатІэу ущыгъуэзэфыркъым; ар пыкыгъуэ зимыІэ щІыкІэрэу мэгъэзащІэр: Псы ежэхым, мылу жам, псынщІэрыкІуэу жэуэ щытым, метал тІэтІахэр зэрзэхэжэм, узІурихрэ жейуэ щыщІэбдзэм щыгъуэ, къэхъуу щытхэм лъэбакъуэ лъэбакъуэу ущыгъуэзэнрэ, ахэр къызэрыхъур пыкыгъуэ пыкыгъуэу къыбгурылуэныр Іуэху гугъущ е Іэмал зимыІэ Іуэхугъуэхэрщ. Зы Іуэхурэ "жы" макъ ІэмалыгъуэкІэ къэхъур, пыкыгъуэ зимыІэрэ къызэрыхъуари мыгурылуэгъуэу зэфІокІри, зэфІэкІауэ утыку къыщыхъэм щыгъуэщ нэрылбагъу щыхъур.

Зы метал тІэтІар упщІыІурэ "жын" Іуэхугъуэр и щхъэм къыщырикІуэкІэ жырэ быдэ зэрыхъур зэгъэпщапхъэу зы зэманыгъуэм къимубыду жыІэпхъэщ; ар игъуэ щихуэкІэ зэуэ занщІэу мэжыр. Мы жыІэгъуэм къызэргуэкІкІэ, метал нэгъуэщІыгъуэхэр ягъэтІатІэрэ зэхакІэрэ метал зэхэгъэжа ящІыр; мы метал зэхэжахэм ящыщщ "жыр, жэз" жыхуаІэхэр.

Металым имызакъуэу, ятІэхэр щыІэщ щыгъушыжым щыгъуэ быдэ хъурэ жыуэ. Мыпхуэдэ ятІэхэмкІэ яиу щытащ унэ лъэгур е унащхъэр. Мис апхуэдэ ятІэкІэ яия унэ лъэгум папщІэ жаІэу къыщІэкІынт "жэхэфэгу" псалъэр. А жэхэфэгур зэрапхъэнкІ Іэмэпсымэри "жыхапхъэ е жэхампхъэ" фІэщыгъэцІэкІэ йоджэхэр.

Аращи, дэтхэнэ зы ткІуаткІуэ гуэрым и щІыкІэу щытщ "жы" Іэмалыгъуэри, ахэр зэры"жэ"м нэмышІ, псыр "мэж"ыр. Зы щІыІэгъуэ къыщыхъум щыгъуэ, псыр япэу мэщт, итІанэ игъуэ щыхъукІэ мэжри мыл мэжыр.

"Жы" макъыр псынщІэрылажъэу зы макъ зэрыхъукІэрэу, псынщІэу кІуэр е зы гъуэгу ІэнатІэр псынщІэ дыдэу зыкІуэр, гъуэгум ихьыну зэманьгъуэр -урикІуэным елъытауэ- кІэщІ дыдэу зэфІэзгъэкІыр, "кІуэн" Іуэхугъуэу ялътэркъыми "жэн" Іуэхугъуэрщ. Ущыжэм щыгъуэ уи лъакъуэхэр зэрлажъэр псынщІэ дыдэщ; икІи, ущыкІуэм лъэбакъуэ пкым хуэдэу бжыпхъэу щымыт пэлътэрщ. "Жын" Іуэхугъуэр зэманьгъуэкІэ шылажъэм щыгъуэ къэхъур "жэн" Іуэхугъуэрщи, ар Іэмал зэриІэкІэрэ псынщІэрылажъэу кІуэтэнрэ гъуэгу хьынырщ; "жэн" Іуэхур, зы гъуэгум ихьыну зэманьгъуэр зыгъэкІэщІрэ, а гъуэгум икІэр псынщІэу къэзыхъ Іуэхугъуэрщ.

Зы цІыхур псынщІэ дыдэу зэрыкІуэфым "жэн" псалъэр зэрхуэфашэм хуэдэщи, зы бгыщхъэм е зы мыл гъуэгум ІэжъэкІэ псынщІэу къехынри "къежэхын"ырщ. "Лъэрыжэ"кІэ уэсым е мылым тету кІуэнри, а лъэрыжэм шэрхъ щІэтрэ гъуэгум "щІэбгъэжрэ" ущыпсынщІэрыкІуэм щыгъуэй, зы машынэр щежъэм щыгъуэ и кІуэкІэри "жэн" псалъэм зыхиубыдэ Іуэхугъуэхэрщ.

"Жэн" Іуэхур фІуэ зыгъэзашІэу щыт гуэрыр "жэр"у щытырщ. Жэру щыт шыр "жажэ"щ; жажэу щыт шым "жагъэ" иІэщи, ар жагъэуц зэралътэр. Жагъэу щытарэ емыкъуж хъуарэ емыкъуу щыт шым папщІэ, "жэгъагъэм ехын" е "и жэгъагъэр къэувыІэн" мыхъэнэр къыкІыу "жагъын (жа-гъэ-ы-н)" хужалэр.

"Жэн" ІэмалыгъуэкІэрэ лажъэу, сытри "жэ" пэлътэу е "жэрыжэ"кІэрэ псынщІэу зэфІэзгъэкІрэ зыджыр "жыджэр"щ. Жыджэрагъэр, нэхъ кІэщІыу е нэхъ ІупщІрэ лъэщу жыІэпхъэ щыхъукІэ "жан" псалъэрщ къэхъур. "Жан" псалъэм хэту щыт "а" макъым игъэзашІэ Іуэхугъуэри нахуэщ: "Жэ хъуауэ (жа)", "жэ Іэмалыгъуэр зыхэлъ хъуауэ щыт (жа)" зэрыхъукІэрэу лэжыгъэ (н) зиІэрщ "жан" псалъэм къыкІри, ар псынщІэрылажъэу щытырщ.

"Жэн" Іуэхугъуэм къыгъэщІ псалъэхэрщ мыхэри: "Къыдэжэн", "зэдэжэн", зыхэту щытым "хэжын" е зы гуэрым "хэжэн", зы гуэрым жэрагъкІэ текІуэн жыІэгъуэу "тежын", зы лъэгапІэм "дэжеин", зыщІэт щІыпІэм "щІэжын" е зы щІэтыпІэм "щІэжэн", зыІуту щытым "Іужын", зы бгыщхъэм хуэкІуэу е зыдэту щытым "дэжын"...

Мы иужькІэ къитІуа псалъэхэм ущыхэплъэжкІэ, ахэм нэгъуэщІ мыхъэнэхэри хыболъагъуэр. Псалъэм папщІэ, "дэжын" е "къыдэжын" псалъэхэм къагъэлъагъуэр зы къэкІыгъэм тхъэмпэ е зы къудамэ къыхэхъукІын Іуэхугъуэхэрщ икІи. "Жы" макъыр диябазон лъагэрэ, пыкыгъуэ зимыІэу къэхъу Іуэхухэр зыІуатэу зы макъ зэрыхъукІэрэу, зы къэкІыгъэ пкъыгъуэм и зы щІыпІэм, игъуэ хъурэ зэуэ зы къудамэ е зы тхъэмпэ къыщыхэкІым щыгъуэй, ар абы "къыдэж"у лъытапхъэнщ.

Мыпхуэдэу къыдэжыпхъэ пкъыгъуэу щытрагъэнщ "жэпкъ" жыхуалэр. Жэпкъ защІэрэ, зи къыдэжыпІэхэм къызэрыдэж защІэкІэрэу къудамэрэ тхъэмпэкІэрэ зызджу щыт къэкІыгъэ зызужьарэ лъагэ хъуам и фІэщыгъэцІэр "жыг"щ. Къыдэ"ж" зэпытрэ лъа"гэ" хъууэ щыт "жыг" псалъэр къызхэкІыр, "жы" зэпытурэ "гы" зэрыхъу щІыкІэрагъэнщ. Къыдэжауэ щытхэр "чы" щыхъукІэй "чыг"и хъупхъэщ.

Ауэ, мы жыгыр къызхэкІыр щІыращ; къызхэхъукІыну пкъыгъуэ лъабжъэ хуэхъури щІым хэхуауэ щыта зы "жылэ"рщ. Жылэу хасар е щІым хэхуар тІыгъуагъэ йохуэри къотІэпІ; абы зы жэпкъ е зы жэпкъ бжанэ къыхож, жэпкъыр хохъуэри езым жэпкъыщІэхэр е къудамэхэр къыхожри зеужь, зедж мэбагъуэри мэг, мэлъагэр; кІуэ пэтрэ зи жылэ къызпыкІэж жыгыр къохъур.

"Къыдэжын" псалъэр псэущхъэм е цІыхум и узыншагъэрэ фІуэ зызэрилътэм теухуауй жыІэгъуэ хъууэ зы псалъэщ. Жылэр къэтІэпрэ къызэрдэжри, жэпкъым зы тхъэмпэ е зы къудамэ къызэрдэжыфри узыншагъэ Іуэхуш; жылэми жыгми псы зэригъуэтрэ и псэр зэрыужьыфыр

зыгъэлыагъуэ Iуэхугъуэщ ар. Мыбы хуэдэщ цIыхури, ар узыншэрэ фIыуэ зилъытэмэ, абы "гу кыдэж иIэщ"; фIыуэ зимылъытэрэ зы гуэр кьеузу щытмэ, абы "гу кыдэж иIэкъым"и, "гу кыдэмыж"щ ар.

"Дэжын е кыдэжын" псалъэхэм, псыр зыдэт гуэррэ зы щIыпIэм кызырэщIэкI Iуэхугъуэхэми и гугъу ещIыфыр. Аращи, "жэн" Iуэхугъуэр псыми ехьэлIауэ кьосэбэпыр. Псыри зы пыкыгъуэ зэримыIэкIэрэ мажэр; икIи, псым нэрылыагъу хъууэ зы пкыгъуэ иIэкъым, псы пкыгъуэр цIыкIу дыдэу щытщ; ар дэнэ щыIэми е сытым итми абы и пкыгъуэм йокIур. Псы жылэр нэрылыагъуу щыт гуэркъым; зэпыкыгъуэ зымыIэрэ зэрщыту зыдэкIуэфыну щыт ехыпIэ лъэныкъуэмкIэ макIуэр, "йожэхыр". Псыр "мажэр", "къожыр", "йожыр", из зыхуэхъуам "щхьэщожыр", псы зытезыкIэм псыр "кыпожыр", кьожэхыр; псыр дорэшым "кыдожыр"; псыр сыт щыгъуэй "йожэх"ри икIэм икIэжым хым "хохьэж" е "хожэжыр".

Псы ежэхым узэпырыкIын папщIэ, и лъэныкъуитIри псы нэпкытIым тету зы гуэр телъхьарэ (лъэ), псы ежэхым иримхьэхыну (мыжэну) гъэбыдамэ, ар зы псы икIыпIэ пхуэхъунщи, ари "лъэмыж"щ.

Жэру зы макъыу щыт "жы"р, псым хуэдэу зэпыкыгъуэ имыIэу кIуэуэ зэрыщытым имызакъуэу, зэпыкыгъуэ гуэрхэмкIи кьэсэбэпу зы макъщ. Ущхьэукъуэрэ уIурихмэ, кьэхьур кызырэыхъуа щыгъуэрэ щIыкIэми гу лъомытэу узыхьэрэ узхильафэу щыт "жеин"ыр мис аращ. Жеиныр кьакIуэрэ ущыхильафэм щыгъуэ, Iэмал имыIэу узхэту щыт Iуэхугъуэрэ гупщысэр кьоувыIэ е зэпокри жеиным кыпхуихь дунейм ухохьэр. Ди нэхэр кыицIуукIрэ махуэ Iуэхугъуэхэм дыхэту дыхэпсэхьми, Iэмал зэримыIэкIэрэ, игъуэ щыхьукIэ, "жей" дунейм дызэрхильэфэжынури гурыIуэгъуэщ. Жеиныр "жы е жэ"м ейрщ; "жэ"р игъуэ щыхьукIэ езыр езырурэ кьакIуэрщ, пыкыгъуэ имыIэу лажьэрщ; ар ди лъабжьэрылажьэрщ. Ар нэхьыбэу кыщыкIуэжыр, ар нэхьыбэу щылажьэр, е абы нэхьыбэу и хэщапIэр "жэщ"ырщ; тIэ, "жэщ"ыр "жэ"м и "гуэщ"щ.

"Жы" макъыр жыджэру зы макъщ. Зэхуэмыдэ лIэужьыгъуэ куэдыр егъэзашIэр. Зы цIыхур щыгузавэм щыгъуэ, дэлэпыкъуэгъуу илътэу "зэжалIэ" нэгъуэщI зы цIыхур, абы и "жэрэгъу"у жыIэпхъэнщ. Моуэ щэ, жиIэхэр уигу темыхуэрэ уигъэдий пэлътэ кыпщыхьурэ, ежэлIэн дэнэ кьэна узIуигъэжу щыт зы цIыхур "жагъуэ"у болътэр, уи "жэгъуэгъу"у бобжыр. "Жы" макъым и жыджэрагъым хузэфIокIыр, Iуэн е зы псалъэ кьэлун Iуэхугъуэри, утыку кыильхьа зэрыхъу лъэныкъуэкIэ Iуэтэнри, ар "жыIэн" мэхьур.

ТIанэ, ху е гъавэр гъэушэбэн Iуэхугъуэу щытрэ, ар хьэ фIэщыгъэцIэм кызыртехьукIари гурыIуэгъуэу щыт "хьэжыгъэ" щIын Iуэхугъуэри, хьэр щхьэлкIэ "хьэжэн"ри "жы" IэмалыгъуэкIэрэщ кызырэыхьур.

"Жы" макъым зы пыкыгъуэ имыIэу диябазон лъагэрэ лъэщкIэрэ лэжыгъэ зэриIэкIэрэу, зы пкыгъуэр сэ жан гуэркIэ зэурэ занщIэу тIу ищIыкIын Iуэхури "жы" Iэмалыгъуэм хузэфIэкI Iуэхугъуэу кьохьур мы псалъэхэр: «Пыгъэжын, гуэгъэжын, фIэгъэжын».

*

"Жы" макъым и диябазоныр лъагэу зэрыщытым кызырэыгуэкIкIэ, ар псынщIэрылажьэрщи, зы псалъэм кIэухыу кыщыпыхьэкIэ, а псалъэр а нэхь мащIэу тIэу егъэлажьэри, а псалъэм и мыхьэнэр "аргуэрэу" кьеIуатэр, кьеIуэтэжыр. А мыхьэнэр зэпыудыгъуэ имыIэу егъэлажьэри, ар кыздежъауэ зэрыщыту щытар мэгъэлыагъуэр, мэгъэлыэгъуэжыр. Ар щыхьукIэй, "жы"р зи кIэух хъуа псалъэм кыIуатэ Iуэхугъуэр и кьежъапIэм егъакIуэр, "егъэкIуэжыр": ЗызхьуэкIар егъэ"хьуж", кьэкIуар мэ"кIуэж", дэкIар "кьохыж", кIуэдар "кьагъуэтыж"ыр... Е, "кIуэ" псалъэр "кIуэж" мэхьури, "кIуэ"

Іуэхугуэу джар кыздежапІэм мэкІуэжыр. Мыпхуэдэу шытци, "жы" Іэмалыгуэр кІэх зэрыхуэрэ зы псалъэр шылажъэм шыгуэ, ар псалъэм иджыр кыздежъам мэкІуэжыр: Хъур мэ"хъуж", къехыр "къехыж" мэху, кІуэдыр "кІуэдыж" мэхур...

Мыпхуэдэу "жы" макъыр зи кІэх ху псалъэм еІуанэу лэжъэгуэ зэригуэтыжкІэрэу, а мыхъэнэр и къежапІэм мэкІуэжыфыр. Мыпхуэдэу зы Іуэхугуэр, и къежапІэм зэрІууэжыфрэ зэрІуплъэжыф шыхукІэ, а Іуэхум и къежапІэу шытрэ а Іуэхум ипэу шытри мэгъэлагуэр. Зи гугу тцІы мы лэжъэкІэу шытыр, зы Іуэхум ипэрэ и шыпкъагъэр зыхэль хууэ шытрагъэнци, ар Іуэтэжыпхъэ зэрхунур "пэж" псалъэрагъэнц. "Пэж" псалъэм "пэ-ж", "пэ хъуж", "ипэ кІуэж" жыхуиІэрци, ари "Іуэхум ипэ" е "Іуэхур кызэрежъэ щІыкІэ" жыхуиІэрц.

"Пэж" псалъэм, зы Іуэхугуэр ипэ дыдэ утыку кызэрихъэрэ кызэрыхум *генератик*эу зэпыщІэныгъэ зэрызыхуиІэр кьелуатэр. ИкІи, "пэж"ыр къежапІэ зыхэлърэ зы шыпкъагъэм кызэрхэхъукІэрэу, лъэщ хъурэ ипэкІэй кІуэрц; ар ипэ ижырц, ипэкІэ жэрц; шыпкъагъэр зэрлэщрэ зэрыпашэр къэзылуатэрц ар. Мыри шыпкъагъэрэ пэжыгъэр -абы аткІэ шымыІэжу- зифІэщрэ, а фІэщ хъуныгъэкІэ ухуа хабзэкІэ псэууэ шыт зы бзэ лъэпкъ Іуэхуу кыщІэкІынщ: Лъэщыгъэрэ текІуэныгъэр, ипэ ищынрэ пэшагъэр зыхуэфашэу шытрэ, зэманми къелыну лэжыгъэр зи Іэмалыгуэу шыт закъуэр пэжыгъэрэ шыпкъагъэ закъуэу зэрышытын хуейр; икІи, мыбы нэгъуэщІ зы Іэмалыгуэй зымыщІэ цІыху щэнхабзэм кыигъэщІауэ зы псалъэщ "пэж"ыр жыІэпхъэмэ.

*

"Жы" макъым зэхуэмыдэхуэ игъэзащІэу шыт мыпхуэдиз Іуэхугуэ шыщІэкІэ, мыхэр зэригъэзэщІэф Іэмалыгуэрэ щхъэусыгуэхэм аргуэрэу хэплъэжын хуейщ. ИкІи, нэхъ кІэщІрэ гурыІуэгъуэу хэплъэжауэ, дэтхэнэ зы псалъэм зыпызыщІэфу шыт "жы" макъым иІэ жыджэрагъэмрэ щэныфІагъэр кызхэкІыр къэгъэунэхун хуейщ.

"Жы" макъым Іэмалыгуэу куэд зэригъэзащІэр пэжщ. Ар диябазон инрэ пэриод цІыку дыдэ зиІэу зы макъщ; ар шыхукІэй, дэнкІэй хэхъэфу е хэжэфу жыІэпхъэнц. КъэкІыгъэхэр бэгъуэнрэ, аргуэру къэкІыгъэ кыхэхъукІыжыныр, зэщІэблэжыныр зыгъэзэщІэжыр зы жылэ зэрыхури гурыІуэгъуэщ. КъэкІыгъэм имызакъуэу, псэ зыІутрэ псэущхъэ хуауэ шытми я бэгъуэнрэ зэщІэблэжыныр жылэ мыкІуэда ІэмалыгуэкІэрэщ. Адыгэхэм лъэпкъ псалъэм ипІэ "жылэ" псалъэр зэригъэуэфри мырагъэнц. "Жы" макъыр псэм и лъабжъэрылажъэу, псэм хуэлажъэ Іэмалыгуэхэр зыхузэфІэкІырщ. Псэм дэщІыгуу зэрыщІэм и шапхъэхэм ящыщ "бынжэ" псалъэм кыІуатэу шытри: Анэм и быныр ипІын папщІэ хуигъакІуэхэр зэрыжэ гъуэгущ бынжэр.

Псэм и лъабжъэрэ зэманкІэрэ псэр кызхэхъукІыу шыт псым и кІуэкІэрщ "жэн"ыр. Жэныр псым и "щэн"ырщ; узэфэу шыт псым и закъуэу шымыту, "псы" макъ зэгъуэтым гурыІуэгъуэ ящІыу шыт зы щІыкІэ зиІэу шыт дэтхэнэ зы гуэрми и щэнырщ зи гугу тцІыр.

Псы щІэмыжэрэ псы щІэмытыжмэ псэ зыІутыр псэужыфынкъым. Ауэ, а псыр щІэжэрэ, езым хэт псырэ лъыпсыр и лъэм шырижэм шыгуэщ псэр зэрыпсэуфынур. Псы игъуэту шытми, ар щІэмыфыжрэ езым и псыр зэмыжэжмэ псэм зымыхыжу аращ, псэр мыпсэужу аращ; ар псэхыжын Іуэхугуэрци, апщыгуэм а псэущхъэр лэжауэ аращ.

Псэ гъэпсэхуныгъэу, псэущхъэхэр арыншэрэ абы хуэныкыуэ зэпыту я гъащІэр куэдрэ зэрамхыфыну шыт "жеин"ри "жы" Іэмалыгуэщ. ИкІи, ар игъуэ шыхукІэ езырыжу кызэрыкІуэрэ псэущхъэм зэрфІэфІыжурэ зэрхилъафэ шыхукІэ, жеинрэ "жы" Іэмалыгуээншэу, псэм и щІэІэгуэр

зэригхыфынур гурылуэгъуэ кытхуещыр. "Жы" хэщанлэу жыхуэтла жэщращ псэушхьэм и гъащлэм нэхъ гъэпсэхугъуэу илэ жейныр щыигъуэр.

Псэ луэхум мыпхуэдэу зэрпыщларагъэнщ, "псэм кыхэхьукл лэ"уэ жылэпхьэ хьууэ щыт "псалъэ"р кьэлэун папщлэ, "жылэн" псалъэр жылэпхьэ щлэхуар. Псалъэр, "жы" лэмалыгъуэрэклэ псэм кызырыхэхьуклыр кыгъэлъагъуэу зэрыщытрагъэнщи, зы зэманыгъуэ лэнатлэрэклэ (лэ) псэм кыдэжрэ кызырыхэхьукларагъэнщ "жылэн" псалъэм гурылуэгъуэ кытхуищыр. Псалъэгъу кыпхуэхьуфыр уи "жэрэгъу"щ, уи псэр щыбамплэм е гу кыдэж ущимылэм щыгъуэ абы уожаллэри уопсалъэр; зы гуэрхэр зыжыволэри фи псэр фогъэпсэху е гу кыдэж фогъуэтыжыр. Ауэ, псалъэгъу кыпхуэмхуэфрэ уепсалъэн зы гуэр уигу кыхудэмыжу щыт зы цыхури уи "жагъуэ"у щытырщ. Узэрижагъуэр кьэбгъэунэхуауэ щытмэ, тлэ а цыхур уи "жэгъуэгъу"щ. Мы кьэхуэ луэхугъуэхэр зэхуэпхэнджу щытми, жылэпхьэ зэрыхуэ щыклэр "жы" макъ защлэклэрэщ.

*

Гъащлэр иухрэ псэушхьэр щыллэжым щыгъуэй, ар зигъэпсэхуплэу щыт гуэруплэрэ(?); ар пщлэнкыым, ауэ, гъащлэм хэту щыт псэушхьэхэр мэпсэхыжри, дунейр кыфл кьахуохьур жэщми хуэмыдэжу. Ар щхьэ, "лэжын" псалъэм "жы" макъ зэрхэтклэрэу, лэныгъэми "жы" луэхугъуэр дэщлыгъуу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, мыбы кызырыгуэклэ "лэн"ыр зэ щхьэ и щхьэм кыыриклуэу кыщлэклынкыым зы псэушхьэм. Ар кыздиклам клуэжу аращ "лэжын" псалъэм гурылуэгъуэ кытхуищыр. Зы кьэжыгъэр бжыхьэм гъужрэ гъатхэм кызырыгъэгъэжым хуэдэу, дэтхэнэ зы псэушхьэри мыувылэу лэжрэ кьэхужу зэрыщытыр гурылуэгъуэ кытхуищыу жылэпхьэщ "лэжын" псалъэм.

Гъэщлэгъуэнщ псэушхьэм папщлэ лэн е сэхын (сым ехын) закъуэ мыхуу, "лэжын, сэхыжын" жылэгъуэхэр кыщлэхуфыр. ИкИ, "жы"р клэух щыхьуклэ, аргуэру кытыригъэзэжын мыхьэнэр кыщлэхуфым тегупщысыхьыпхьэщ.

Сытри хьууэ маклуэр, гъащлэрэ щылэгъуэр кызыреклуэклыр хьуурэщ. Хьур зэрыхуауы кьанэркыым, зохьуэклыр е зехуэжыр. Зэ хуар зэрыхуауэ кьэмынэжу зехуэжыр. Жыплэ хьумэ, сытри кьоклуэклыр хьурейуэ -хьум ейуэ-. Хьурейуэ кьеклуэклэ щыхьуклэй, лэмал зэрымилэщи хьуам зехуэж, аргуэрэу хуауэ жылэпхьэми зехуэжыжыр. Тлэ, зэ хуар аргуэрэу аргуэрэу хьурэ хьужурэ маклуэр. Хьурейуэ укыщеклуэклэ зы щыплэм -игъуэ кыщысым щыгъуэ- аргуэрэу ублокыжыр. Узылууэм ущохуэ, аргуэрэу ущылууэжклэ аргуэрэу ущохуэжыр. Ар щыхьуклэй, "сы"м укыхэкларэ "щы" бгъуэтауэ щытмэ, зы зэман нэужь аргуэрэу "сы"м улууэжынщ, усэхынщ, усэхыжынщ. "Лэжын" псалъэр жылэгъуэ щлэхуфры мыпхуэдэрагъэнщ.

Нытлэ, "жы" макъыр псэ луэхугъуэ закъуэм хуэлуакыым. Ар диябазон ин зэрыхьуклэрэу сытми хожэр, сытми ирожер. Абы, и жэрагъэмклэрэ сытри зэпешлэфыр; и жыджэрагъымклэ сыт джырэ хьууэ щытми, зи лъабжьэрылажьэу хэтрэ зэманыгъуэм дэщлыгъуу жэрщ "жы"р; икИ, зэманыгъуэм кьелу щытрэ, лъабжьэми хуэклуэжырщ. Лъабжьэу щытыр зэманым дэклурэ сыт щыгъуэй клуэтэгъуэ зилэ хьурщи, дэтхэнэ зы щылэгъуэ зилэу кьэхьум хэтыжу щылэгъуэрэ гъащлэм ирижерэ сыт щыгъуэй лейуэ щымытрэ блэклын луэхугъуэм кьелу щытырщ; мыпхуэдэу зы щылэгъуэ лъабжьэ хьууэ щытыр зэманыгъуэм иризгъажэрщ "жы" лэмалыгъуэр.

Пыкыгъуэ зимылэрэ лажьэу, сытми зэрхэжэфклэрэ зыхэжэу щыт сытри -езыр зыхэт зэрыхуэ щыклэу- зэпыщла зэрищклэрэу, "жы"р сытри зыпыщла зыщырщ. Сытри зыпыщлауэ кьеклуэклрэ хьууэ

зэршытым хэтырщ "жы"р; сытри зыпыщла зэрыхъум и шыэусыгъуэрщ ар. "Жы"р сыт шыгъуэй, джыуэ шытым хэту лэжыгъэ зиэрщ.

Тлэ, "жы" макъым игъэзащлэр, козмикэу мыклуэдрэ зэман ужьым ирижэу шыт лъабжьэрщ; ар козмозым и "генэтикэ" луэхугъуэр къэзылуэтапхъэрэ гурылуэгъуэ къытхуэзыщлауэ жылэпхъэнщ. "Жы" лэмалыгъэм игъэзащлэрагъэнщ "ген" луэхугъуэр къызхэклар. "Ген" псалъэр бзэ гуэрхэм зэрыхэтри "жен"у зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

"Жы" лэмалыгъуэр дэтхэнэ зы гуэрыр зэпызыщлэфырщ; зы псэушхэм и лъабжьэр мыклуэдыжу, абы и гъащлэм ирижэрэ зэрыхэтыр зыгъэзащлэрщ. Мыр зы луэхугъуэу утыку къышхыэм шыгъуэ, тлэ, "жэн, ирижэн" хуэдэ глаголщ къэхъунур. Гулгытапхъэщи, "ген, жен" псалъэхэри адыгэбзэм и глагол формэм иту шытщ. Ахэр –*спекулативу*- адыгэбзэу шытауэй жылэпхъэнщ; ауэ, ахэр Греколатин бзэжхэм къыщлэныжауэ шыт псалъэхэрщ; мы бзэжхэр лъабжьэклэ адыгэбзэм хуэгъунэгъуу зэрыщытари жылэпхъэнщ.

Дэтхэнэ зы ужыгъуэм ириклуэрэ, зы ужыгъуэм и лъабжьэр зэрымыклуэдыр къэзылуатэр "жы" макъырщи, ар зы флыгъуэу шыт "жы" лэмалыгъуэм хуэдэу гурылуэгъуэу шытщ генетикэ луэхугъуэри. Макъ лэмалыгъуэхэр къэгъэунэхуныр, ахэр бзэм хэту зэрылажьэрэ бзэм зэрижэ щыклэхэр утыку къылхъэн луэхугъуэрщи, мыпхуэдэу макъ лэмалыгъуэ жыгхэр къэгъэунэхун луэхури зы флыгъэр "жы" лэмалыгъуэрщ.

"Жы"р сытми хэтщ, сыт хъуми хэтынуш, сытри "жы"м елытауэ пыкыгъуэ зэрымлэкларэ зыпыщлауэ шытщ. Зы зэманыгъуэклэ къэхъуарэ утыку къыхъауэ шыт зы гуэрыр, а зэманыгъуэм ипэ зэрыщытам хуэдэ зэрыхъужын луэхугъуэр "жы" лэмалыгъуэклэ мэлүэтэжыр. Сытми хэтрэ сытми пыщла щыхъуфклэй, дэтхэнэ зы луэхугъуэр и къежъаплэм пищлэжыфынщ, зы луэхугъуэр аргуэрэу уригъэщлэфынщ: Къэклуар игъэклуэжынщ; мыхъур игъэхъужынщ; клуэуэ шытыр аргуэру клуэнщи клуэжынщ; плъэр плъэжынщ...

*

"Жы" макъым теухуэ къэтлуэтауэ шыт псоми къызэрагъэлагъуэу, иужьклэ жытлэжахэм нэхъ нахуэ къызэращлыжам ущеплклэ, "жы" макъым бзыгъэ зэрыхэлъыр гурылуэгъуэнщ. Ар зы лъабжьэу шытрэ сытри зыпызыщлэф хъурщ. Ар, быныр зэрипыну "бынжэ" ирехъу е къэтлэпрэ жэпкыр къызхэклару "жылэ" ирехъу; псым хуэдэу жэрэ псынщлэу, псыгъуэрэ зэпыкыгъуэй зимылэу, лъабжьэклэ лажьэрэ лъапсэ луэхугъуэу шытщ. "Жы" макъым игъэзащлэу шыт луэхушхуэхэр бзыгъэ зыхэлъу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, ар къэхъугъэрэ плыгъэ луэхугъуэ лъабжьэу лэжыгъэ зилэу зы макъщ. Ар щыхъуфклэй, макъхэр хъурэ бзыуэ зэхэгъэклар хъумэ, "жы" макъыр макъыбз гупым къахэнэнщ. "Жы" макъыр макъыбзщ.

Адыгэ цыхуцлэхэр, зыфлащым теухуауэ макъыбзэрэ макъыхъуу шытхэр къызэрагъэсэбэпклэрэу флашу зэрыщытараш гурылуэгъуэ къытхуэхъур. Ар щыхъуфклэй, Адыгэ цыхухъуцлэхэм "жы" макъыр хэтагъэнкъым. А макъыр зыхэту шыта Адыгэ цыхубзыцлэр машлэу къыщлэкларнтэккъым. Нобэ тцыхужу шыт Адыгэ цыхубзыцлэ зы бжанэм ящыщ мыхэр: «Жан, Жансурэт, Жанцыху, Жанхужь, Жансер, Жансэт, Жангуашэ, Жанпагуэ, Гуэщэжан, Нэжан, Нэхуржан...».

ЖЬ...

"Жы" макъри "жы" макъым ещхьщ; ар щхьэ нэхъ хуэмщ, и диябазоныр нэхъ лъахъшэщ. Ари "жы"м хуэдэу мыувылэн IэмалыгъуэкIэрэ лэжыгъэ зилэу зы макъщ. "Жы" макъыр къэбгъэувылэрэ иту щыбгъэтыныр Iэмал зимылэрщ.

Ар ит зэманым щымылэу лажьэрщ. "Жы" макъыр зэпыкыгъуэ зэримылэкIэрэ, ит зэманми - къызэрыкIуар умышIэххэу- мэлажьэр; ар щхьэ, "жы"р ит зэман мыхъумэ дэнкIэй щыбгъэуэтыну зы мыхъэнэ зилэу зы макъщ. Джыуэ щытым хэту кIуэр "жы"уэ щытырщи, сыт щыгъуэй иджым ит хъурщ; мыбы и пхэндж Iэмалыгъуэу щытырщ "жы"ри, ар зэй иджымрэ зы итыпIэм кимынуэ лажьэрщ. Ар щыхъукIэй, мыувылэу къэзыкIухьрэ лажьэ Iуэхугъуэхэр; зэ иужь, зэй къэмышхъуа зэманыгъуэм теухуа лэжыгъэхэр къэзылуатэр "жы" макъырщ. "Жы" макъыр лэжъакуэу зы макъщ; пхушымгъэтрэ зы щыпIэ йомгъэтыфу, мыувылэу къэкIуэнрэ блэкIа зэманыгъуэр къилуатэу зы макъщ. Иджырэ ит зэманыгъуэм къэмхъуу щытыр къызэрытлуатэр "жы" макъкIэрщ; икIи, блэкIарэ ит зэманыгъуэм имытыжри "жы" хъуауэщ къызэрытлуатэр. Зы Iуэхур, блэкIарэ къэмышхъуауэ щыт зы зэманыгъуэ Iуэхуу щымыту, зы увылэпIэ зэримылэкIэрэу зы "лэжъэкIэ"м тетрэ, зэ адэкIэ зэ мыдэкIэ кIуэуэ "лажъэ"у щытмэ, ари къэзылуатэр "жы" макъ IэмалыгъуэкIэрщ. ТIэ жыпIэ хъунуш, "жы" макъым и Iуэхур иджыри къэмышхъуарэ "жы"уэ, блэкIуу щытрэ "жъэ"уэ; зи зэманыгъуэр блэкIарэ "жы" хъуауэ, е мыувылэу "лажъэ"у зы Iуэхугъуэу.

Мыувылэу лажьэрэ, и щылэн щхьэусыгъуэр лэжъэн папщIэ хъууэ щыт гуэрым и фIэщыгъэцIэщ "мажъэ" псалъэр. Лэжъэн Iуэхугъуэр зы Iэ лъэныкъуэм нэхъ хуэфащэ щIэхъуам и щхьэусыгъуэр нэгъуэщI зы Iуэхуш, ауэ, "ижъ" щIыжалар ауэ къызэрыкIуэу хъуауэ къыщIэкIынкъым.

Мыувылэу "лажъэр" "лэжъэнщ"и "жы" хъунщ; жыы щыхъукIэ "мылэжъэж" хъунщ. "Мэлажъэ!" щыжаIэкIэ, ар кIуэуэ (лажъэу) зэрщытрэ, зы тэлайкIэ мылэжъэжыфу ("лэжъэ"уэ) жыы зэрхъунури гурылуэгъуэ къыпхуещIыр.

Мыувылэу лажъэу щытрэ шхэуэ е жьэгъуашхъэу щыт Iэпкълъэпкъым и фIэщыгъэцIэр "жъэ"щ. Ар щымышхэрэ щымжьэгъуашхэм щыгъуэ маIуэр е мэпсалъэр. Жьэр шхын дэхъэпIэрщ, икIи псалъэ къыкIыпIэрщ. Ар зы бгъуэнщIагъ пэлытэщ; ар щыхъукIэй, зы бгъуэнщIагъми жьэм хуэдэу "жъэдэхъэн" е "къыжъэдэкIын" хъунщ; е, зы гуэрым и Iупэм ущыIухъэм хуэдэу "жъэхэхъэн" жыIэпхъэщ. Зы бгъуэнщIагъ хуэдэу зы щIэхъэпIэрэ щIэтыпIэ е IутыпIэ зилэ гъуэ пэлытэм "жъэгъу" фIэщыпхъэнщ. Мыпхуэдэурэ зы псалъэ къаум къегъэхъур "жы" Iэмалыгъуэм: «Жъакиэ, жъажъэ, жьэрэIурэ, жъэдэлхъэн, жъэдэуэн, жъэхэуэн, къыжъэдэкIын, къэжъын...».

Зэманыгъуэ дыздитым имытыр, е блэкIащ -ар кIасэрщи, "жы" хъуараш-, е игъуэр къэмысараш -ар пасэрщи, иджыркIэ "жы"уэ щытырщ-. Зи зэманыгъуэрэ зи щIэлэгъуэр блэзгъэкIа лIыр "лIыжъ"щ. Зэманыгъуэр блимгъэкIами, зы Iуэхугъуэм е зы щытыкIэм иту куэд щIауэ щыхъукIэй "жы" Iэмалыгъуэр къэгъэсэбэпыпхъэщ; *кроникэ* жыхуаIэ пэлытэу, а зытету щытым тетыжу щытхэри къызэрылуэтэнур "жы" IэмалыгъэкIэрщи, мыпхуэдэ щапхъэхэрщ мыхэр: «Адыгъжъ, Нартыжъ, щIэлэжъ, кIэгужъ, бгъэжъ, выжъ, шыжъ...».

Мыбы ящхьхэщ, езыр щхьэжу зы щылэ гуэру щымытрэ, зы щылэ гуэрым елътатарэ пыщIауэ зэхъуэкIуу щыту зы щылэгъуэ зилэ хъуауэ щытхэми я фIэщыгъэцIэхэр къызэрыхъур: «Жъауэ, ныбжъ, ныбжъэгъу, жъэуэгъу...».

Мыхэм хуэдэрэ нэхъ гъэщIэгъуэнхэр плъыфэцIэ кроникэхэрщ: «Хужъ, гъуэжъ, плъыжъ».

Зы зэманыгъуэрэ зы шыпIэу аддэ шыIэр "жыжьэ"рщ: "Жы" Iэмалыгъуэу шытрэ, зэпыщIэн Iуэхугъуэ хъур, дызтету шытрауэ зэрыщымытыр (жы) къэзыгъэлыагъуэу утыку кыхъауэ зы псалъэ мэхъур "жыжьэ"ри, арагъэнщ абы жыжьагъ щиджыфыр.

Зэрхъун хуейуэ шытым имытыжыр е икIыр "жы" макъIэ къэIуэтапхъэщ. Псалъэм папщIэ, зы лы Iэхъэр мафIэм хуэбгъазэрэ умгъэсыпэу зэхъуэкIа щыхъукIэ, ар "жа" хъунщ. Мы "гъэжьэн" Iуэхугъуэр цыхум кыIурIэфIарэ кыагъэунэхуа "нэужь", зы Iуэхугъуэ IэнатIэ "къожьэ"ри, абы псалъэ куэд къегъэхъур: «Жьэн, гъэжьэн, жьэрыжьэ, жьэрымэ, жьэгу...».

"Ежьэн, ехъэжьэн, егъэжьэн, хуежьэн..." хуэдэ псалъэхэри, ит зэманыгъуэрэ зыдит шыпIэм кышщиджэрэ кыкIыу зы Iуэхум щIэдзэн псалъэхэрщ. "Зыужыгъуэ, иужь, нэужь..." хуэдэ псалъэхэм я лъабжьэри ар дыдэщ. "Ежьэн"ыр икIи, къэкIуэну е къэхъуну зыпэплъэ Iуэхугъуэхэм теухуауэ жыIэпхъэ хъурщ.

Адыгэбзэр езыр зы бзэжьщи, псалъэ куэд иIэщ "жы" макъ хэту: «Бжьы, бжьэ, бжьыхъэ, бдзэжьей, бэрэжьей, кхъужь...».

"Жы" макъым адыгэбзэм хищIыхъ Iуэхугъуэхэр куэдщ; а макъыр лэжьакIуэу зы макъырщ.

«Щ, Щ, Ш» МАКЪХЭР

Щ...

ЖыпIэ хъунуш, "щы" макъыр гурыIуэгъуэ хъумэ Iухугъуэшхуэ зэфIэкIауэ. Мы макъыр зи лъабжьэу къэхъауэ бзэм хэту щыт "щыIэ"р фIыуэ гурыIуэгъуэ щIынрэ, фIы дыдэу лъагъун Iуэхугъуэу утыку кыхъауэ щыт щIэныгъэ дисциплиныр философиерщ. "Щы"р шыIэм хэлрэ и лъабжьэу зэрыщытыр гурыIуэгъуэ зэрыхъукIэрэу, тIэ, "щыIэ"р гурыIуэгъуэ зыщIыну щыт философиер, "щыIэ"м хэзышэрэ хэзыгъахъэу зы Iэмалыгъуэрщ "щы"р.

Зэрыжалэрщи, шыIэр къэгъэунэхуныр кIэ зымыIэу зы Iуэхурщи, тIэ, философием и Iуэхури кIэ зымыIэу зы Iуэхурщ; ар щыхъукIэй, философиер мыувыIэу зи гъуэгум тетыхуэ кIуэнырщ: Философиер гъуэгум тетыхуэ. Арамэ, щыIэм и лъабжьэжу щытыр "щы"рэ, ари зэманыгъуэу зэрылажьэр къэзыIуатэу щыт адыгэбзэр, философием и зы гъуэгунэр къэзыгъэунэхурщи, мыпхуэдэу зэпэщрэ зэгущу зэхэлхъэрэ зэтеуауэ щытмэ адыгэбзэр тIэ, философием езыр фIыщэу зыгъэкIуатэу зы бзэу жыIэпхъэщ икIи.

ЩыIэр "щы" зыхэлъу зэманкIэрэ кызырыхъур къэзыгъэлыагъуэу зы бзэрщ адыгэбзэри, мыпхуэдэрэкIэ философиеу игъэзащIэ Iуэхур мащIэкъым. ИкIи, шыIэр зы зэманыгъуэ Iуэхугъуэу ялгытауэ щытщ иужьрей философхэм; ауэ, ар зэрызэманыгъуэ щыкIэр адыгэбзэм зэрыжиIэм хуэдэу нахуэу гурыIуэгъуэ яхуэхъуакъым иджыри: "ЩыIэ" псалъэр щызэппкырыпхым щыгъуэ, ар "щы" лъабжьэрэ зы зэманыгъуэ (Iэ) зэриIэрэкIэ лэжьыгъэ зиIэ гуэру зэрыщытыр гурыIуэгъуэ кыпхуешIыр адыгэбзэм.

ГъащIэу цыхур дызхэтрэ, цыхугъэм кыгъэщIауэ хъуам кыгурыIуарэ ицыхур, ищIэрэ ищIыр, еджэрэ иджыр, зызэриужьрэ зыужыгъуэу иIэу хъур, хъуэу шытрэ хъуну щытыр, сытри кызырэкIуэкIрэ зыхэлъу шытрэ зэрыщытынур "щы" IэмалыгъуэкIэрщ.

"Онто" жыхуалэр пэсэрэи алыджыпбзэрщи, "щыIэ" мыхъэнэрауэщ зэралгытэр. "Щы"р "щыIэ" псалъэми и лъабжьэрэ, ар кызытехъукIырщ. ТIэ, "щы"р а "онто" жыхуалэми и лъабжьэу щыт хъурщ. ЩыIэгъуэ логиер кыгъэунэхуныр зи Iуэхуу щыт онтологием и Iуэхугъуэ нэхъыщхъэр тIэ, "щы"рауэ

жылэпхэщ. Мыбдежым гурылуэгъуэр араши, "щы" Iэмалыгъэр щылэ лъабжьэу зыхэту щыт адыгэбзэр, филозофиер зыгэкIуатэу зэрыжытIам хуэдэжу, онтологием и Iуэхури зыгэкIуатэрщ.

Ауэ, Iуэхур мыбы кышцынэркым. "Щы"р кызырыхури "сы" IэмалыгъуэкIэрауэщ адыгэбзэм зэрыжилэу зэрытлътэри, тIэ, "щы"р кызырыхуэр абы аткIэри кызылуэу щыт адыгэбзэр, нобэрей онтологием и пшэплтым куэду щхьэщокIри мэкIуатэр. Онтологием и Iуэху IэнатIэу илътар "щылэ" псалъэм зэхиубыдэу щытырщи, абы и хыхьэпIэри кьегъэлыагъуэр адыгэбзэм; ар щыхьукIэ, онтологием и Iуэхур егъэтыншыр. ИкIи, абы уыхьэрэ уздэкIуэфым аткIэри гурылуэгъуэ кыпхуещIыр адыгэбзэми, апщыгъуэм онтологиер егъэужьыр, икIи абы Iуэху кыыхуикъуехыр. "Щы"р зы зэман IэнатIэм (Iэ) папщIэ щылэ зэрыхуэрэ, а зэманыгъуэ IэнатIэу мылэжьэж щыхьум кызырыгуэкIкIэ щымылэж щыхьум щыгъуэй, "щыгъуэ"м зэрыхыхьэжыр кьэзылуатэу щыт адыгэбзэм, "щы"рэ "щыгъуэ"р кызырыхуэрэ кызыхэкIыр "сы"уэ зэрилътэм имызакъуэу, "щы"рэ щылэм щхьэщыкIри кьэзыгъэлыагъуэрщи, ари "ты" Iэмалыгъуэм гурылуэгъуэ кытхуищIырщ. ТIэ, мыхэр мыпхуэдэу утыку кышцырилъхьэкIэй, адыгэбзэм онтологие щIэныгъэм и Iуэхур егъэкIуатэ, Iуэхуй кыыхуикъуехыр; икIи, абы ужьыгъуэ кыретыр, зегъэубгъур.

ТIэ, щылэм и логиер кьэгъэунэхуныр зи Iуэхуу щыт онтологием и пащхьэм адыгэбзэм ирилъхьауэ щыт зы Iуэхугъуэ IэнатIэр "щы" Iэмалыгъуэрщи, ар онтологием гурылуэгъуэ ищIыныр хузэфIэкIмэ, онтологием и IэнатIэу зыхузэфIэмкIынырэ зыхузэфIэмкIа кьэнэнкым. ТIэ, абы и нэужьым и Iуэхури зэрэфIэкIа мэхури, езы онтологиери утыкум икIыжынщ.

Ауэ, а Iуэхугъуэр, цIыхум езыри зыхэтрэ зыхиубыдэу, хьууэ щытым теухуауэ щытырщи, ар нахуэ щIынырэ зэфIэгъэкIыныр, Iэмал зимылэу зы Iуэхугъуэу кышцIэкIыныщ. Сыт хуэдиз упщIэр утыку кьилъхьэнрэ, упщIэу хьуар щылэхункIэй, "щы"м ехьэлIа Iуэхугъуэхэри куу хьурэ ужьыу щытынщи, абы кIэ игъуэтыну кышцIэкIынкым. УпщIэ нэхьышхьэрэ, упщIэу хьуам и пэджэж лъэщрэ Iуцагъэхэр кыыхуэбгъуэткIэй, хэкIыпIэ зэгущрэ щыпкъагъэр кьэгъуэтауэ лъытапхьэ хьуфыну кышцIэкIынкым. ИкIэм икIэжым, пэщIэдзэ упщIэм упщIэ нэхьышхьэу ухуокIуэлэжыр: Сыт тIэ "щы"р? – "Щы"р щыщ!

*

"Щы" макъыр, "сы" макъым и пхьэшэу кьэлуу зы макъщ. Макъ кьэлуэу а макъитIыр зэрызэгъунэгъум кызырыгуэкIкIэй, яджыу щытхэм зы зэпыщIэныгъэ зыхуалэу жылэпхэщ. ТIэ, "сы"р "щы"м и щабэ макъырщи, абы и лъабжьэу джырщ. "Сы" Iэмалыгъуэу джыуэ щытым кыигъэхьурщ "щы"р. "Щы" кьэхьуным и щхьэусыгъуэ хьур "сын" Iуэхугъуэрщ.

Сыуэ щытрэ зысу исыжу щытыр "сос"ырщи, абы кыыхэхьукIыу джырауэ жылэпхэщ "щы"уэ утыку кыихьэр. Ауэ, зы гуэрыр кызыхэхьури "щы"рщи, япэрейуэ утыку кыихьэу щыт "щы" Iэмалыгъуэр тIэ, "сос" жыхуэтIэрагъэнщ. Джыр зэрыдж щIыкIэр зэрыскIэрщи, ису ит хьуауэ ис хьууэ щытырщ джыр зыджрэ зэрыджри, апщыгъуэри хэтыжрэ апщыгъуэм кыыхэхьукIыу щытрэ джыуэ утыку кыихьэри "щы"рщ. А утыку кыихьэу щыт "щы"р зэманыгъуэрэкIэ "щылэ" хьууэ щытырщи, ар зы зэманыгъуэ IэнатIэкIэ зэрыщылэу щыт хьурщ. ИкIи, щылэр сыт щыгъуэй сын Iуэхугъуэр зехьэлIарщи, ар щылэхукIэ сыуэ иту сырщи, сыт щыгъуэй "сос"ым иту щыт хьурщ.

"Сы"р щылэ мыхьурэ, щылэ лъабжьэу щыт "щы"р кьэзыгъэхьурщ; икIи, щылэ хьуам хэлэжьыхьэрэ абы "щы" кызырыхыщIыкIэрэ, щылэм и щылэкIэ лъабжьэр зэзгъэпэщырщ.

"Щы"р кызырыхьур мыпхуэдэу жылэгъуафIэрэ гурылуэгъуафIэу щытми, ар япэрауэ кызырыхьурэ, и кьэжапIэу щытыр зэрымынахуэм кызырыгуэкIкIэ, "щылэ" хьууэ щытым и лъабжьэр кьэгъэунэхуныр зы Iуэхугъуэ гугъурщ.

Сыуэ щыт гуэрым и гугъу щытщІкІэ, тІэ, а сыр щыІэу зы гуэрырщ; ари "щы"уэ зэхэлъ гуэрырщ. Сыуэ щыт дэтхэнэ зы гуэрыр "щы" гуэрырщи, "щы"м и къежъапІэм унэсынрэ и лъабжъэр къэгъэунэхуныр гугъущ, пхузэфІэмкІын Іуэхуу щытырщ.

"Уэзыр мэс" щыжыпІэм щыгъуэ, уэзым езыр щыІэ гуэрырщи, "щы"уэ зэгъэпэщарщ. Уэзыр джырэ иджыр къыщыхъукІэй, къэхъуу щытыр зы "щы"рщи, ар щыІэ лъабжъэрщ. Ауэ мы Іуэхугъуэр щыІэ лъабжъэр къэгъэунэхун Іуэхугъуэркъымы, щыІэу щытыр аргуэру зэрыджрэ щыІэ зэрыхъуж щІыкІэр къэзыІуатэу щыт Іуэхугъуэрщ.

"Щы"м и пэщІэдзэрэ и къежъапІэ мыхъуми, ар къызэрыхъур гурыІуэгъуэщи, "сы" Іэмалыгъуэрщ; тІэ, мыувыІэу къэхъуу щытыныгъэращ гурыІуэгъуэ хъур: "Сы"р мэджри иджыр къохъури, "щы" мэхъур; исырщ "щы" хъур. Ар щыхъукІэй, "щы"р иджырщ, иджым щыджырщ. Пэжщ ар иджырщ, иджыми щыджырщ; ауэ, ар икІи, "щы"уэ утыку къыхъауэ щыт мыджри хъунщ; мысэрэ мысэр, мыджэ жыхуэтІэр "щы" зиІэу щытри хъунщ; ар щхъэ, икІи, зэй "щы" зиІэ мыхъуай хъунщ.

Ар щхъэ, Іуэхур щызэхэхупІэр мыбдежырщи, мысэрэ мыджэри "щы" Іэмалыгъуэм итыпхъэнщ; "щы"р иджым итрэ, джыуэ щыт закъуэрагъэнкъым. Ауэ, иджым итрэ щыджырщ "щыІэ" хъур. Иджым имытми, "щы" Іэмалыгъуэр зэрыщыту щытырщи, ар къэкІуэну зы зэманыгъуэй хъунщ; блэкІарэ иджым имыту щытрэ мысэрэ мыджэй хъунщ. Ар щыхъукІэй, иджы мыхъурэ щымыджу щытри, "щы" Іэмалыгъуэнщ; ауэ, иджым щыджыр щыІэгъуэ зиІэ хъурщ.

ТІэ, иджым щымыджэрэ, икІи, мыджэу зэрыщыткІэрэй, зэй джыну щымытыр, "щы" Іэмалыгъуэу щымытырщи, ар "цІы"уэ щытырщ.

Мыбы дыщыхуэкІуэм щыгъуэй, "щы" Іэмалыгъуэмрэ "цІы"м зы зэхэкІыпІэрэ зэхэхупхъэ яку дэлъу зэрыщытыр гулъытапхъэу щытщ. Зы псалъэ хэтщ адыгэбзэми, "щы"рэ хъупхъэу щыт лъабжъэ "хъы"р хэту щытщ абы. А псалъэр "цІырхъ" псалъэрщи, ар япэрауэ зэры "цІы"р гулъытапхъэу щытщ. Ар зы "цІы" Іуэхугъуэрщи, ар "цІы"рэ "хъы"рщ; мыхъумэ, "цІы"р "хъы"уэ лэжыгъэ зиІэу зы псалъэркъым. "ЦІырхъ"у зэхэлъыр, япэрауэ "цІы"уэ щытырщи, ар "цІы"рэ "хъы"уэ зэхэлъу щытырщ. ГурыІуэгъуэщи, "цІы"р мыхъунурэ зэй мыджэнурщ; "хъы"р "щы"пхъэрэ хъур къызэхэхъукІыну щытырщ. ТІэ, дауэ хъуми, "цІырхъ"ыр и пІэм зерикІрэ зэрыпІэнкІлэрэу, "цІы"рэ "хъы"р зэщхъэщыкІагъэнщ. Ауэ, "цІырхъ" псалъэр зэрызэхэлъ щІыкІэм къызэрыгуэкІкІэ, ай тІур зэдэгъурэ зэхуэдитІыркъымы, зэхуэдапхъэу зэщхъэщыкІауэ лъытапхъэкъым; а зэхэлъу щытым, "хъы"р къыхэкІагъэнщи, "цІы"ри зэрыщыту къэнагъэнщ. Мыпхуэдэу зэрызэщхъэщыкІым къызэрыгуэкІкІэ, хъур къэхъуагъэнщи, ар къызэрыхъури, "хъы"уэ щытыр зэрысрэ зэрыджкІэрщи, ар икІи, "щы"ри къызэрыхъурщ.

*

"Щы"р "сы" Іэмалыгъуэм къызэрыгуэкІкІэ утыку къыхъэу щытырщ. Зэман ужыгъуэу щытрэ, зэман шабзэр зыдынэсыпІэр "сы" Іэмалыгъуэр къызщыхъурщи, абдэжым щыджыр "щыІэ" хъурщ. Ар зы зэманыгъуэ ІэнатІэрэкІэ (Іэ) щыІэу щыт хъурщи, а зэманыгъуэр щыблэкІым щыгъуэ, ар щыІэу щыт хъункъым, щыІэжынкъым. Ар иджым имытрэ блэкІа щыхъукІэй, зэманыгъуэ ІэнатІэу лэжыгъэ зимыІэжырщи, "щы"уэ къызэтенэжырщ. КъэкІуэну щытми, иджым щымыджу щытрэ зэманыгъуэ зиІэу лэжыгъэ зымгъуэтаращи, ар "щы"рэ къэхъупхъэу щытми, иджыркІэ мысэрэ мыджэрщ. ТІэ, мысэрэ мыджэу щытрэ, иджым щымыджу "щы" Іэмалыгъуэ зиІэ хъур мырагъэнщ. Мыпхуэдэ Іуэхугъуэхэри бзэм къызэрыІуатэр "щы" макъ ІэмалыгъуэкІэрщ.

Аращи, "щы"рэ игъуэ къэсыр мэсри мэджыр, щыІэ мэхъур. "Игъуэ" жыхуэтІэр, "и"пІэу щытырщи, абдежыр джыпІэрщ, абсисырщ. А джыпІэу щытращ иджы жыхуалэр. ТІэ, игъуэ къэсрэ иджы

кыыщыхъум щыгъуэ, джыну щытрэ, щыІэ хъунаращ "щы"ри, абдежыр икІи "щы"пІэрщ, "щыгъуэ" псалъэм кыыриІуапхъуэ щытырщ. Ар щыхъукІэй, зэман ужыгъуэр кыызхунэсрэ игъуэ щыхъум щыгъуэ, "щы"уэ щытым зэманыгъуэ щигъуэтыр, иджыуэ щытрэ ар зэманкІэрэу щыджырщи, зэман зиІуэ лэжыгъэ зыгъуэта "щы"р "щыІэ" хъуарщи, ар щыхъуа щыпІэрщ "щыгъуэ"р. ИкІи, а щыпІэр "щы"м и гъуэу щытырщи, икІи "щы игъуэ"у щытырщ.

"Гъуэ" жыхуэтІэр, щыІэм кыызхигъэхъукІыу щыт зы пІэ пэлытэрщи, ар зы джыпІэу щытрэ джыгъуэрщ. Ар зы щыпІэрщ тІэ икІи. Мыхэр зэманыгъуэм зэрелъытарэ кыызэрыгуэкІкІэ утыку кыихъуэ щыт Іэмалыгъуэхэрщи, зэманыгъуэу гурыІуэгъуэ хъууэ щыт джыпІэхэр "щы" Іэмалыгъуэр кыызэрысэбэкІэрэу кыызэрыІуэтапхъэм хуэдэжу, щыпІэрэ джыпІэхэри "щы" ІэмалыгъуэрэкІэ къэІуэтапхъэу хэтщ бзэм.

Зэманыгъуэрэ джыпІэу щыт щыпІэхэри "щы" Іэмалыгъуэу кыызэрыІуатэм хуэдэжу, дэтхэнэ зы щыІэгъуэрэ щыІэ гуэрри къэІуэтапхъэу къосэбэпыр "щы" макъыр. Сыт хуэдэми, зэманыгъуэрэкІэ джыпІэм щыджрэ щыІэ хъууэ щыт гуэрыр, икІи, зы зэманыгъуэ зиІэрэ джыпІэрэ джыпхъэрщи, мы псори "щы" ІэмалыгъуэрэкІэ къэІуэтэныр игъуэджэу щыт Іуэхугъуэрщ; ахэр зэхуэмыдэрэ зэщхъыщыкІыныгъэ зиІэ Іуэхуу щыткъым. ИкІэм икІэжым, "щы"р кыызэрысэбэкІэрэу ахэр кыызэрыІуатэ щыкІэр "щы" лъэныкъуэу къэкІуэкІ Іуэху зэрыхъукІэрэщ.

ИкІи, дэтхэнэ зы щыІэ гуэрыр зэрыдж щыкІэу щытыр, и щыкІэрэ и щыІэкІэу щытырщи, ахэри кыызэрыІуэтапхъэри "щы" макъкІэрщ.

Мыпхуэдэ Іуэхугъуэхэр зэригъэзашІэрэкІэ бзэм хэту щытщ "щы" макъри, ар лэжыакІуэрэ зэхуэмыдэ Іуэхугъуэ куэдым папщІэ къэсэбэпу бзэм хэту щытщ.

*

"Щы"р щыІэм и лъабжъэ хъуращ; "щы"м зэманыгъуэ щигъуэткІэ "щыІэ" мэхъур. ЩыІэр зэрыхъу щыкІэр "щы"кІэрэщ; дэтхэнэ зы щыІэр утыку кыызэрихъэрэ щыІэпІэ зэриуэ щыкІэр "щы"кІэрэщ. Зы щыІэ гуэр щыІэкъым щыр имыгъуэтауэ щыІэ хъуауэ. Макъри, плъыфэри, псыри, гъашІэри, сытри щыІэ зэрыхъу щыкІэр "щы"р лъабжъэ язэрыхуэхъукІэрщ. Сытми "щы"р лъабжъэ зэрхуэхъукІэрэу, зэманыгъуэ (Іэ) щигъуэтым щыгъуэщ "щыІэ" щыхъур (щы-Іэ).

"Щы" макъыр адыгэбзэм куэду хэтщ; икІи, зэрыхэт щыкІэм гурыІуэгъуэ кытхуещІыр "щы" Іэмалыгъуэр. Абы, утыку кыихъар, зэманыгъуэкІэрэ кыызэрихъэр, кыызэрихъэ гъуэр е щыпІэр кыыдегъэлыагъуэр.

"Щы"р зы бжыгъэщ; икІи, мы бжыгъэращ щыІэр щыІэ хъун папщІэ игъуэ хъун хуейуэ щытым и бжыгъэр. "ЩыІэ"р, "щы" бжыгъэ Іуэхугъуэр зи лъабжъэ хъуарэ зэманыгъуэ зыгъуэтаращ. Щы Іэмалыгъуэ зыгъуэтам, зэманыгъуэ имгъуэтауэ щытмэ, щыІэ хъуфыркъым; ар "щыгъуэ"м ит хъуарагъэнщ, "щы"р зыгъуэтауэ щытырщ.

"Щыгъуэ" зыгъуэтарагъэнщ икІи зэманыгъуэ щытехъэкІэ щыІэ хъуфыр. ЩыІэ хъур зы зэманыгъуэ ІэнатІэрэкІэ щыІэ хъууэ щытырщи, ар щымыІэж щыхъукІэ и щыгъуэм ехыжырщи, аргуэрэу зы зэманыгъуэ ІэнатІэрэкІэ щыІэ хъупхъуэу и гъуэм итыжырщ; игъуэрэ и зэманыгъуэр кыыщыскІэй, и гъуэм ису иту щыскІэрэу щыІэ хъужу кыыщІэкІынущ.

НытІэ, зы щыІэри зэрщыІэкІэрэу щымыІэж щыхъукІэ, и "щыгъуэ"м ихъэжу кыыщІэкІынущ. Мыхэр гурыІуэгъуэ зыщІ псалъэ куэд хэтщ адыгэбзэм. Псалъэм папщІэ, дунейм ехыжар ягу къагъэкІыжу хуащІ махуэм щхъэ "щыгъуэ махуэ" жаІэр. Щыгъуэ махуэр, зэманыгъуэкІэрэ дунейм темытыж зы щыхъум и махуэщ; абы зэманыгъуэ щыІаращ: «Иджы, и щыгъуэ махуэм, абы зэманыгъуэ

иІэжккымы, и шыІэкІэм зэманыгъуэ иІэжккым; и "щы"р зэманыгъуэ глаголкІэ лэжбэжккымы, и шыгъуэм ихъэжащ, шыгъуэм итщ».

"Шыгъуэ" псалъэр, ит зэманыгъуэ лэжыгъэ мыхъуу, блэкІа е къэкІуэну зы зэманыгъуэм шыІэгъуэ зыгъуэту щыт Іуэхугъуэхэм папщІэй къыдогъэсэбэпыр: "Сыт шыгъуэ, сыт шыгъуэй..." хуэдэ псалъэхэр е "абы шыгъуэ, апщыгъуэ, кыщыкІуам шыгъуэ, кыщыкІуэм шыгъуэ, кыщыкІуэnum шыгъуэ..." псалъэхэр къыдогъэсэбэпыр. Мы "шыгъуэ" псалъэхэм жаІэу щытхэри ипщэкІэ шыжытІа "шыгъуэ" псалъэм хуэдэщ: Функциял зэманыгъуэм имыту щытрэ шыІэпхъэ хъуф!

Зы Іуэхугъуэр къэмыхъуарэ къэхъупхъэмэ е кыщыхъуа зэманыр блэкІауэ щытмэ, абы и гугъу щыпщкІэ жыІэпхъэ хъур "шыгъуэ" псалъэрщ. Джа е джыну щытрэ, иджы имытрэ иджым щымыджэмэ, ар джыпхъэу щытмэ е зы итыгъуэ игъуэтыпхъэмэ, шыІэ хъур зэманыгъуэкІэ лажъэу щыт "щы"рамэ, мыхэр "щы" лъэныкъуэкІэ къызэрыІуэтапхъэр "шыгъуэ" псалъэмкІэрщ. БлэкІа е иджыри къэмхъуами, нэгъуэщІуу жытІэмэ, "щыІэ" мыхъуами, зы Іуэхугъуэм и гугъу дощІыр: «Ар щыхъуам шыгъуэ; ар щыхъум шыгъуэ; ар щыхъунум шыгъуэ...».

*

"Щы"р шыІэм и лъабжъэ зэрыхъукІэрэу, шыІэгъуэ зиІэ зэрыхъурэ, и шыІэкІэр (ар щы зэрыхъу щІыкІэр), зыдэщыІэ щІыпІэр (щыр зехъэлІа гъуэр), кыщыхъу зэманыгъуэр къыдегъэлъэгъуэфыр. Дэтхэнэ зы "щы" макъ зыхэту щыт псалъэхэм утыку къыралхъэ мыхъэнэхэр, мыпхуэдэ щІыкІэрэ лъэныкъуэмкІэ зыгурыгъэІуапхъэщ.

"Щытын, щысын, щылын" псалъэхэм къыдагъэлъагъуэр, зы шыІэ гуэрым и щІыкІэ е и зы шыІэкІэ хъуращ; а шыІэ гуэрым и *позиционер* къыдегъэлъагъуэр. Мыхэм ещхъу, зы гуэрыр зы щІыпІэм бжыгъэ куэду щылымэ "щыз" псалъэр жыІэпхъэ мэхъури, а шыІэр зи гуэгъу тщІуэу щыт щІыпІэм зэр изыр мэлъуатэр. Щылырэ щысыр щыбохури ипІэм ибогъэкІыр; щытмэ ипІэ ибоху е и щытыпІэм тыбогъэкІыр. Щылырэ щызу щытыр къыбошыпыфыр; зы щІыпІэ щылырэ щыз хъур, псэ зыхэмыт гуэрхэрщ. Щылыу щытыр зы псэушхъэмэ ар кыщыбохур; ар дыдэу, щысми кыщыбохуфыр зы псэушхъэр. Ауэ, псэ зыхэмыт гуэрыр щытмэ, ар къэпщтэфынщ. Мы псалъэрэ жыІэгъуэхэр зэртеухуа Іуэхугъуэхэр къэзгъэлъагъуэхэрщи, а Іуэхугъуэхэр зэрехъэлІа шыІэкІэ щІыкІэхэм теухуауэ къосэбэпхэр. НытІэ "щыпын (щэ-ы-пэ-ы-н) е къэщыпын", "щыхун е кыщыхун", "щтэн е къэщтэн" псалъэхэми къалъуатэр, шыІэ зы гуэрым и шыІэкІэрэ и щІыкІэм теухуауэ Іуэхугъуэхэрщ.

"Щы"р шыІэ хъум, уыку къыхъэм и лъабжъэ зэрыхъу щІыкІэращи, уи пэрылъагъу хъууэ щытым папщІэ "щыпэ-лъагъу" жыбоІэфыр. Вэуэ щытым щхъэ е вэн Іуэхугъуэр къыщекІуэкІ зэманыр кыІуэн папщІэ, "щывэм шыгъуэ е щывэкІэ" жыІэгъуэхэр къосэбэпыр. Мыхэм хуэдэщ "щыкІуэм, щыкІуэм шыгъуэ, щыкІуэкІэ..." хуэдэ жыІэгъуэхэри.

Мыхэм ящхъми, Іуэхур къыздекІуэкІ щІыпІэр кыІуатэу кыщысэбэп шыІэщ "щы"р. "Щывэн, щыдэн, щыпсэлъэн, щымэжэлэн, щымэхын..." хуэдэ жыІэгъуэхэм зы Іуэхур къыздекІуэкІыр е игъуэ щыхъур, щыигъуэр къалъуатэхэр.

А Іуэхур къыздекІуэкІ зы щІыпІэр "щы" префикскІэ зэрыгъэлъагъуэм нэмыщІ, а Іуэхур къэзыІуатэ цІыхум езым кыщыхъуу щытхэри къэзыгъэлъагъуэу етІуанэ мыхъэнэкІэ къэсэбэпыф псалъэхэр шыІэщ: "Щыуэн (зы щІыпІэ уэн Іуэху къекІуэкІын; икІи, цІыхум езым и щхъэм кыырикІуэ шыуагъэ хъун), щыхъун е кыщыхъун (зы щІыпІэм зы Іуэху къэхъун; икІи, цІыхум езым зы гуэрыр

нэггүэшл зы гуэрэу флэшлын)..." хуэдэу. Мы псалъэхэр зэхуэдэу кьэлүрэ тхыпхэ хьууэ шытми, я глагол лэжьэкIэр зэщхэщокIри мыхьэнэ зэщхэщыкIитI мэхуэр, мэджыр.

Мыбыхэм ешхьу, зы Iуэхугьуэр зызэрехьэлIа щыпIэри, етIуанэ мыхьэнэу, шыIэгьуэ зиIэри кьелуатэр "щы"м. Зы Iуэхур зехьэлIарэ зытеухуар, ар кьызпкырыкIыр кьегьэлыагьуэр "щы" Iэмалыгьуэм: «Щышынэн, шыукIытэн, шытхьун...».

"Щы"р шыIэ льябжьэщ; шыIэр кьызтехьукIыр "щы"рщ. Ар щыхьукIэй, "щы"м "хьун" Iуэхугьуэ льябжьэщ игьэзашIэр. Хьун е кьэхьун Iуэхугьуэ льябжьэр "щы" зэрыхьукIэрэй, "щы" зыгьуэтарэ кьэмхьуар, зэманыгьуэ зымыгьуэтыфар "щы"уэ "щыгьуэ"м кьонэр; кьэхьупхьэрэ, иджыркIэ зэманыгьуэ кьытемыхьэфар "щыгьуэ"у кьонэр.

Мы псалъэхэм хуэкIуэу "щинэжын" псалъэр зы щапхэщ. "Щы"р хьупхьэу зэрыщыткIэрэу, абы утеуныр "щыуагьэ"щ; шыIэныгьэм и льябжьэр "щы" зэрыхьукIэрэу, "щыкIын"ри, шыIэкIэм икIын пэлытэу жыIэпхэ мэхьур. ИкIи, мы псалъэхэр, зытеухуауэ шытым и щыкIэрэ и шыIэкIэрщ.

Цыхум зихуапэу зэрщидза лъандэрэ, и шыIэкIэу шытыр зы гуэр шыгьынырщ. Араши, абы зызэрихуапэу шыт щэкIрэ фэращ "щыгьын (щы-гьэ-ы-н)"ыр. ЩыгьынкIэ зихуэпэн Iуэхугьуэр "щытIэгьэн" Iуэхугьуэрщ. Ар и шыIэкIэ щыхьуакIэй, зитIэщыныри "щыгь"ыр е и шыгьыныр "щыхын" Iэхугьуэрщ.

Мыбы ебгьэщхь хьунуш, цыхур цыхубэм зэрхэтрэкIэ зэрыпсэурэ, ар и гупрэ и лъэпкьым е и унагьуэм зэрдэщыгьуэу зэрыпсэур кьэзгьэлыагьуэ псалъэу "щыщ"ыр. Цыхур, нэрыбгэ кьэс зы лъэпкьым, зы жылъагьуэм, зы унагьуэм, зы псэупIэрэ зы гупым ейш; абы ящыщ.

Зы гуэрэ уи щхьэм кьырикIуэныр, зы шыIэкIэ гуэрым уихуэнырщ; е, а шыIэкIэм тет ухьунырши, ари "щы" макькIэ кьежьэу хьуа-щIар мэлүатэр: «ЩыщIын е кьыщыщIын». Мыр гурыIуэгьуэщ, ауэ, мыбы ешхь зы псалъэ шыIэщ, кьилуатэрэ кьызэриIуатэ щыкIэм нэхьри тегупщысыхьын хуэйуэ. Мы псалъэр "щыщIэн" псалъэрщ. "ЩыщIэн" псалъэм кьилуатэр хэщынырщ; хэщыныр, зы куэдагьыр мащIэ хьунырщ; е, псоуэ шыт зы Iуэхугьуэм е зы шыIэкIэм и псоугьэр игьэкIуэдын е игьэмэщIэнырщ. УкIэлъыплъыжмэ, шыIэу хьуам и льябжьэ хьууэ шытыр "щы" зэрыхьукIэрэу, "щы"р зи пIэр зыубыдрэ, ар зи льябжьэкIэрэ зы "щIэн" Iуэхум щыхуэкIуэм шыгьуэ, дьябжьэу зыхуэлажьэу кьызхэкIрэ зыдэкIуэр "щы"раши, апщыгьуэ хьур зыужьыгьуэкьыми льябжьэр "щIэн" Iуэхугьуэу утыку кьохьэр. Ар щыхьукIэй, Iуэхур "щы"м е "щыгьуэ"м йокIуалIэри, хошIыр; а куэдыгьэ е псоугьэм щошIыр, щыщIэн Iуэхугьуэр кьохьур. Зэрхьун хьуа нэужь, зы псэушхьэр щыщIэу щIедзэр; и кьэрур кIуэ пэтрэ мэкIуэдыр, хошIыр. Зы цыхур лъыпIэ иува нэужь, хэщIрэ щыщIэурэ и гьащIэр блегьэкIри дунейм йохьж, и шыгьуэм йохьэжыр.

Мы Iуэхум и кьэхьукIэм укIэлъыплъыжмэ, "щыгьупщэн" псалъэм игьэзашIэри "щыщIэн" Iуэхугьуэм ебгьэщхь хьунш. Ар щхьэ, "щыгьупщэн" псалъэм кьилуатэр кьызэриIуатэ щыкIэр мыпхуэдэу гурыIуэгьуэнш: «Щыгьуэм ехьэлIауэ пщэн (щы-гьуэ-ы-пщы-э-н)».

*

Сытри утыку кьызэрихьэ зэрыхьуфынрэ, зэманыгьуэ зэригьуэткIэрэ шыIэ зэрыхьуным и льябжьэр "щы" зэрыхьукIэрэу, "щы"р кIэух зыхуэхьуу шыт дэтхэнэ зы макь е псалъэм шыIэгьуэ игьуэтыпхэщ. НэгьуэщIыу жытIэмэ, "щы" глаголкIэрэ дэтхэнэ зы Iуэхур зэфIокIри, утыку кьыхьэпхэ мэхьур. Ар щыхьукIэй, "щы" кIэух зиIэ псалъэм идж мыхьэнэр зэрыщытыр мэгьэлыагьуэр.

Ар, зэманыр зытелэжыхьэрэ Іуэхур шыджым шыгъуэ, мыхъуу е иджым имыту, ит зэман шымышхурэ блэкІауэ шыт е къэблагъэрэ къэхъуну шыт сытри "щы" кІэху е глаголу шыІэщ. "Щы"м хуэкІуэм "щыгъуэ" егъуэтыр; "щы"уэ зэгъэпэща хъум "щыІэгъуэ" игъуэтынщ: «Хъуаш, хъунуш; кІуаш, кІуэнуш; укъэкІуаш, дыкъэкІуэнуш...».

"Щ" кІэхухым игъэзащІэр блэкІарэ къэкІуэну зэман глагол лэжьэкІэ закъуэркъым. Сытри зы шыІэкІэм итрэ, зы фІэщыгъэцІэ иІэмэ, е зы гуэрыр сытым и Іису шытми, ар "щ" кІэхукІэрэ мэгъэлагъуэр: «Ар ТЫтІэ-щ, уэ уІэзэщ, дэ ды-Адыгэщ, дыщыпсэур хэкуращ, ахэр Адыгэ хэхэсщ, ар си ныбжьэгъуш...».

Мыбыхэм ямызакъуэу, "щ" макъыр зы макъ е псалъэм и кІэху шыхъукІэ, а псалъэр зы шыІэкІэм йоувэр, зы сэбэпыныгъэ егъуэтыр; е, а Іуэхугъуэм езым хуэІауэ зы *статус* егъуэтыр: «Уэщ (уэн Іуэхугъуэм хуэІауа хъуар), гуэщ (зы ІэнатІэ пыухутыкІа, –гу хъуар), Іэщ (тІэщІэль пэлытэрэ диІэ хъуа былым), жэщ ("жэ"р зы хэщапІэ хъур), лъэщ (лъэм хуэІауа, лъэ щапхъэ хъуар), Іуш (Іу лъэщ, Іу щапхъэрэ фІуэу псэлыэныр зыхуэІауа хъур), ерыш (ерыр зыхэтрэ къызхэкІ; еми фІыми шымысхьэрэ къымыгъэувыІэфу, игъуэ имыгъуэми зыдиунэтІам екъуу шыт), зэгущ (зыгу зы щхъэ пэлытэ хъур, зэдэгъу-зэдэщІ Іэхугъуэ хъур, зы Іэхугъуэ псо хъур)...».

Мыпхуэдэу зы *статус* утыку къыхъэгъуэ гъэзэщІэн закъуэ мыхъуу, зы глагол псалъэм и кІэхуи мэхъуфыр "щы" макъыр: «Гъушын, фІэшын, къэшын, хэшын...». Нэрылагъуэщи, "щы"р зы глагол псалъэр зыгъэлажъэ кІэху шыхъукІэ, а Іуэхугъуэр зыдэкІуэнур зы шыІэкІэ е зы статус зэхъуэкІыныгъэраш. ИпщэкІэ къэтхъа щапхъэхэр мыпхуэдэу гурыІуэгъуэнщ: «Гъушэ нэужь зы псыфыгъэ къанэркъым; мыпхуэдэу шыІэу шытыр "гъушэ"рщ. Зы цІэ фІаша нэужь, абы "щы" хуэхурэ шыІэкІэу ар зэрылытэр а фІэщыгъэцІэрщ. Къаша нэужь цы къытекІэжыху мэлыр джафэщ. Къыхэщыр къыздыхэщым хэтрэ абы ящыщу шытми, къыхэщу жыхуалэр зыхэтым ящымыщ пэлытэу къашхэщыкІ шытыкІэрэ шыІэкІэ зиІэрщ». Ауэ, мы щапхъэхэм хэту шыт "къэшын" псалъэм къыриІуэ Іуэхугъуэр, цыр зыдытету шыт щыпІэм игъэкІын Іуэхугъуэу, къыхэщыкІынрэ къыхэщыгъэкІынырщи, ар "къэ-щэ-ы-н" хуэдэу зтеувауэ зы псалъэрщ; ар зы "щэ" Іуэхуш.

Мы "къэшын" псалъэр хэмыту, къэтхъауэ шыт щапхъэхэм хуэдэщ "нэху шын" Іуэхугъуэри, апщыгъуэраш "нэхуш" жыхуалэр. Махуэм и пэщІэдзэ зэманыгъуэрэ, махуэр къыщыунэхунум шыгъуэрщ, нэхулырэ нэхушыр.

*

"Щы"р шыІэм и лъабжьэщ, икІи зы бжыгъэщ: "З". Бжыгъэ зэрыхъукІэрэ, "щы"р бгъэкІуатэмэ "щэ" мэхъур. "Щэ"ри зы бжыгъэщ (100). "Щы"р икІи, шыІэ хъум и лъабжьэрщи, зы зэманыгъуэ зиІэми и лъабжьэ щІэль хъурщ. Утыку къыхъауэ шыт "щы"р шыбгъэкІуатэрэ зэрщыту шыбгъэбагъуэм шыгъуэ, е ар зэман гъуэгу шытехъэкІэ, ар бзэ хабзэмкІэ къызэрыІуэтэнурэ зэрыхъунур "щэ"щ. НытІэ, "щы"р икІи шыІэ хъум и лъабжьэщ, икІи а лъабжьэ зэрыхъукІэрэй зы бжыгъэщ; а бжыгъэрэ шыІэ лъабжьэу шытыр шыбгъэбагъуэм шыгъуэ къэхъур "щэ"рщи, ари адыгэбзэм и нэхъ бжыгъэ бэгъуа мэхъур.

"Щы (3)" бэгъуар "щэ (100)" зэрыхъум имызакъуэу, шыуэ (3) е шырыщу зы бжанэм и гугъу шытщІэкІэй, жыІэгъуэ хъур "щэ" псалъэрщ: "щанэ, ещанэ, ещэнэрей" жыІэгъуэхэм хуэдэу къэпщытэныгъуэу шыт папщІэй "зы щалэ" жыІэгъуэри шыІэщ. Мы псалъэм ещхъ хуэдэщ "пэщыбэ" жыхуалэри, ар зы къэпщытапхъэрэ зэгъэпщапхъэу шытырщ.

"Шы"р гъуэгу шытехэкIэ къэхъуу шыт "щэ"р, бжыгъэ закъуэкъым; "шы"р шыIэ лъабжъэ зэрыхъукIэрэу, "э" кыпыхъэрэ шыкIуатэ е шыбагъуэм шыгъуэ, къэхъуу шыт "щэ"м игъэзащIэр мо шыIэ лъабжъэ "шы"р гъэкIуэта щIынращ. Мыбы кызырхэкIкIэй, зы шыIэ гуэрыр гъэкIуэтэнрэ зыдэщыIэ щIыпIэр зэхъуэкIа щIын Iуэхугъуэу "щэн" Iэмалыгъуэр къохъур. Мыпхуэдэу къэхъуа псалъэр, икIэм икIэжым, зы сом уасэкIэ зы гуэр щен-къэщэхун Iуэхугъуэми лъабжъэ зэрыхуэхъуфкIэрэу зы мыхъэнэщIэй къэхъуагъэнщ.

Ар щхъэ, "щэн" псалъэм, "щылэн" лъабжъэр зэрыхэлъкIэрэ, ипIэ игъэкIын закъуэ мыхъуу, нэгъуэщI Iэмалыгъуэ зилэрэ зыджыфуи шытырщ. Зы цIыхур и пIэм икIрэ цIыхубэм зэрыхыхъэнур зы "щэн" Iуэхугъуэрщ. Мыпхуэдэу "щэн" псалъэм кыгъэлъагъуэ Iуэхугъуэр абы и шыIэкIэрэ и щIыкIэу (шы) шыт (э) хъурщ (щэ). Зы цIыхур шыIэгъуэ зилэ псом елгытауэ хэхъэ-хэкI зилэрэ ар зыхузэфIэкI зы псэушхъэрщ. Ауэ, зы цIыхур, и хэщIапIэм имыкIрэ цIыхубэм хэмыхъэмэ, щэн игъуэтынуи кыщIэкIынкъым. Абы "щэн" имылэрэ хэмылъмэ, зы цIыху гупым хэхъэнкIэ гугъу ехъынщ. ИкIи, "щэн" зимылэрэ, дэтхэнэ зы цIыхурэ гупым зырымгъэкIумэ, ахэм дежкIэ шыIэкIэфI шигъуэтынкъым; ахэм лъагъугъуафIэй яхуэхъункъым.

Щэн Iуэхугъуэр икIэм икIэжым, *ахъшэрэ* уасэ Iуэхурэ *бэзэр* Iуэхуу утыку кыихъэху, гъуэгу кIыхъ кыырикIуагъэнщ; икIи "щэн" псалъэр зэрщытыжу, нобэ ди гурыIуэгъуэ щIыкIэмкIэ, Iуэхугъуэ нэгъуэщIыгъуэ куэдкIэ лэжъа хъуащ. Ауэ, "щэн" псалъэм иджрэ игъэзащIэр лъабжъэрэ мыхъэнэкIэ зэщхъэщыкIарэ зэхъуэкIауэ шыткъым.

Бжыгъэ "щэ"р кызырхъуу жыхуэтIа логием хуэдэ къабзэу, езым и логием тетыжу мэлажъэр "щэн" псалъэр. "Щэн" псалъэм, "зы шыIэ гуэрыр гъэкIуэтэнри, гъэбэгъуэн Iуэхугъуэри, зыдэщыIэ щIыпIэр зэхъуэкIынри" кызырриIуэр наIуэщ. Мыбы и щапхъэхэм ящыщ "щыпын е къэщыпын" псалъэхэри: ШыIэ гуэрыр ипIэ игъэкIын е гъэкIуэтэн мыхъэнэр зэрхэлъэрэ, а къэщыпыным ехъэлIауэ "щы (щэ-ы)", икIи а Iуэхугъуэр уи пащхъэ зэритрэ абы зэрехъэлIакIэрэу (пын: пэ-ы-н) зы "щэн" Iуэхугъуэу къохъур "щыпын"рэ "къэщыпын" Iуэхугъуэр. ИкIи, къэщыпын лъэхъанэрэ ар кызырекIуэкI щIыкIэр кыдегъэлъагъуэр "щыпын-къэщыпын" псалъэхэм.

Мыбы имызакъуэу, кыкIэлъыкIуэ лъэхъанэ хъууэ шыт "щакIуэ лъэхъанэ"ри "щэн" IуэхугъуэкIэ гурыIуэгъуэ кытхуохъур. Ауэ, "щэн" Iуэхугъуэр "щыпын" Iуэхум хуэмыдэжу зэрзэхъуэкIари кыдгуроIуэр. Мыпхуэдэу "щэн" Iуэхур зы Iэзагъэрэ зы IэщIагъэр, а Iуэхур "щэн" Iуэхугъуэ гуэр гъэзэщIэным хуэкIуэу (е) жыIэпхъэу шытши, "ещэн, ещэкIуэн, щэкIуэн" псалъэхэр къохъур. Ар, кыппэщIэхуэр къэщыпын Iуэхугъуэу "щэн" Iуэхум елгытауэ, узхуэкIуэнрэ уекIуэлIэну зы Iуэхугъуэу зэрыщытыр гурыIуэгъуэ ещIыр "ещэн" псалъэм. Ар зы IэщIагъэ пыухытыкIа мэхъур; абы зы Iэзагъэ зэрыпылтыр, "кIуэ" кIэухымкIэ гурыIуэгъуэ мэхъур: «ЩакIуэ, ещэкIуэн».

"Шы"р кIуэтэгъуэрэ бэгъуэгъуэ щихъэкIэ къэхъуу шыт "щэ-щэн" Iуэхугъуэм шыIэ гуэрыр цIыкIу цIыкIу хъун Iуэхугъуэри егъэзащIэр: щэщэн. Сыт хуэдизу, щеща хъум и шыIэкIэр зэхъуэкIами, ар и щIыгъуэм икIакъым; а шыIэкIэр зэхъуэкIари, шыIэкIэ нэгъуэщI зилэ зы куэдагъ къэхъуащ. Мыбы хуэдэщ "щэтэн" псалъэри, "ущэбын е ущэбэн" псалъэри. Мыбы кызырхэкIкIэрэй, "щабэ" псалъэм IупщIыу кьеIуатэр щэщарэ (щэ) куэд (бэ) хъуауэ зы шыIэкIэ гуэрыр.

Щэн къэщэхун Iуэхугъуэм нобэ дэтхэнэмкIй зиубгъуарэ, хэкIыпIэ зимылэжу дунейр зэщIиублауэ шытщ. Абы утемыпсэлъыхъми, и цIэр щызэхэпхым шыгъуэ, занщIэу гурыIуэгъуэ хъур бэзэр Iуэхугъуэрщ. "Щэ, щэн" псалъэм кыыхэхъукIрэ ухуауэ шыту нэгъуэщI Iуэхугъуэхэр "щэн-къэщэхун"

Іуэхугъуэхэм нэхрэ нэхъыжыщ; икІи, нэхъ лъабжьэ Іуэхугъуэхэрщ. Ар щыхъукІэ, абыхэм нэхъ тепсэлъыхъыпхъэщ бэзэр Іуэхугъуэм нэхрэ.

"Щы"ыр зэрылъабжьэрэ, "щы" куэдыгъэр "щэ" зэрыхъукІэрэу кІуэр хун Іуэхум "щэху" псалъэр кьегъэхъур. Ар икІи, зы бэзэр Іуэхуу кызырэсэбэпынур гурыІуэгъуэнщ. Ауэ, ар япэрауэ, лъабжьэрыхуу щытынырщ. Ар зы щІыкІэрэ зы псалъэкІэм папщІэй кьэсэбэпынщ: «Щэхуу лэжьэн, шэхуу псалъэн». Мы лэжьэкІэр зэрилэжьэкІэу, и щыІэкІэр наІуэ зымышщІыу лъабжьэрылажьэу щытрэ, дэтхэнэ зы лъэныкъуэкІэ щІэдэІуэкІыу зы щІыкІэ зиІэн хъунри "щэху" хъунщ; ар зи лэжьэкІэри "щэхурылажьэ"у жыІэпхъэнщ. Щэхуу псалъэм хуэдэу, зы сымаджэрэ псалъэнкІэй гугъу ехъу щыт зы псэущхъэрэ цІыхуми щэхуу кыххэІукІ макъыр "щэІун" псалъэмкІэ кыраІуэр.

"Щэ"р "щы"м и куэдагъэр и бэгъуагъ зэрыхъукІэрэу, зы псалъэм лъэщыгъэрэ фІэщыгъэ етын хуей щыхъукІэй кыдогъэсэбэпыр: «Куэдыщэ; кІуэри щэ, моуэ щэ...». Е, зы Іуэхугъуэр зэфІэгъэкІынрэ зэрхъун хуейм дыщпэплъэм щыгъуэ, ди гугъэр кьэдгъэлабгъуэу, жытІэ псалъэм и кІэхуыу "щэ"р кыдогъэсэбэпыр: «КъэкІуа-щэрэт, хъуащэрэ...».

"Щэ"р зы куэдагъэр бэгъуагъ зэрыхъум кызырэгуэкІкІэй, зы псэущхъэпкъым и лым лейуэ тырищІэу щытыр "щэ" фІэщыгъэцІэм кыреІуэр.

"Щэ"р зыхэт глаголхэр, ипщэкІэ зи гугъу тщІа псалъэрэ глаголхэм катехъукІащи, мыхъэнэкІэ ахэм яхъхъэр ящыщ хъурщ: «Дэщэн, гъэушъбын, хэщэтэн, хэщэтын...».

"Щэ"р зы лъэщагъэй кьэзыгъэлабгъуэрщи, ар кІэху зыхуэхъу псалъэрэ фІэщыгъэцІэхэри кьохъур: «Дыщэ, гушэ, гуащэ, Іэщэ...».

*

"Щы" макъыр бзэм зэрыхэт щІыкІэми кызырэдгуригъаІуэм хуэдэщи, ар щыІэ хъум и лъабжьэу зыкьэзыгъэлабгъуэрщ. Дэтхэнэ зы хъуныгъэрэ зэхъуэкІыныгъэ щыІэми, зы зэманыгъуэ зыгъэлабгъуэ Іуэхугъуэрэ зы щІыпІэм ехъэллауэ кьэхъуну Іуэхугъуэ кытІуэну щытми "щы" Іэмалыгъуэращ кьэсэбэпыр. ДыщыІэху "щы" Іэмалыгъуэм дыщхъэщыкІыфынукъым. Дэ зы щыІэгъуэ зиІэхэм дащыщрэ дыщыллакъуэкІэй, дызхэтрэ кытхэлъу щыт щыІэгъуэм дыщхъэщыкІыфыну кыщІэкІынкъым; икІи, щыІэрэ щыІэгъуэ зиІэ мыхъумэ кыдгурыІуапхъэй щыІэу кыщІэкІынкъым. Ар дэнэ кьэна, щыІэм дыщыщыщкІэй, икІэ нэгъунэ щыІэрэ щыІэныгъэри кыдгурыІуэну кыщІэкІынкъым; щыІэрэ щыІэгъуэр, икІэ нэгъунэ ди щІэныгъэм хэтыфыну кыщІэкІынкъым. Ауэ, цІыхур хъупхъэ кызырэихъэрэ зызэриужь лъандэрэ, "хъэ" фІэщыгъэцІэр зэриІэрэ абы "Тхъэ"р зэрилъытэн "щхъэ"р зэрыфІэт щыхъуа лъандэрэ, цІыхум, щыІэу хъуам я пашэ псэущхъэу зелъытэр; ар "щхъэ (щ-хъэ)" псалъэми гурыІуэгъуэ кытхуешщІыр.

"Щы"рэ "щыгъуэ"м нэс гурыІуэгъуэ хъуныр зы лъэныкъуэщ; ауэ, абы щхъэщыкІ Іэмалыгъуэ диІэу кыщІэкІынкъым. Дэ езыр дыщыІэ гуэру, щыІэгъуэм дыхэтрэ дыкьыхэнэну дыщытщи, дэркІэ, "щы" лъабжьэу щытым аткІэр мыджыпхъэрэ мыгурыІуэгъуапхъэрщ. Аращи, дэ дызхэтри икІэ нэгъунэ дджыпхъэрэ кыдгурыІуапхъэу кыщІэкІынкъым; ауэ, а Іэмалыгъуэм дитщ. Сыт хуэдизкІэ зыджурэ ди щІэныгъэр хэдгъахъуэми, козмосыр кьэтпщытэрэ зыгурыдгъаІуэми; е, щыІэу хъуам я щыІэкІэхэр зэдгъащІэрэ зэгъэпщэныгъэ лъэщхэр дыухуэми, щыІэрэ щыІэгъуэр, щыгъуэрэ "щы"р кызырэыхъурэ кыщІэхъур икІэ нэгъунэ кыдгурыІуэфыну кыщІэкІынкъым. Сыт щхъэ жыпІэмэ, дэ езыр зы щыІэгъуэ зиІэрэ, абы и Іэмалыгъуэм диту дыкьэгъэщІауэ щытщи, зи гугъу тщІыуэ щыт ди гъунапкъэм дикІыфмэ, нобэрэй цІыхуу дыщытыжынкъым, нэгъуэщІ дыхъунщ; ар хъумэ, щыІэрэ щыІэгъуэр зыхуэу

дыхуонш: Нобэрей ди еплъыкIэмкIэ "Тхъэ". Ауэ, ар мыхъуну зы Iуэхугъуэрш; сыт шхъэ жыпIэмэ, -ар "шхъэ" псалъэми кыдегъэлъагъур-, щым дыкытехъукIауэ щытци, щым адэр, адрьщIыр нэгъуэщIш.

Нобэ шхъэ, щыр кызырыхъурэ ар зы зэманьгъуэ зэрытехъа лъандэрэ, "щыIэ"р мыувыIэу щыIэш. Сыт щыгъуэй мыувыIэу мэдж, мэджыжри аргуэрэу щыIэр зэпымыуу щыIэу макIуэр. ЩыIэ гуэрхэр мэкIуэд, ипIэ йокI, мэщашэр. Псэущхъэхэрщи, ахэр хъупIэм йохъэри, итIанэ хощI; щощри я гъашIэр мэх, мэпсэх, мэсэх е я щыгъуэм йохъэжри, я щыIэгъуэр яухыр; нэгъуэщI щыIэгъуэхэр къэхъункIэ сэбэп хъууэ щытми езым и щыIэгъуэр яуха мэхъур; ауэ, щыIэр аргуэрэу къокIуэкIыр; зэманьр щыIэхукIэй щыIэныгъэр щыIэну кыщIэкIынш.

ЦIыхум гъашIэр щыщиухым щыгъуэ, и щыгъуэм ихъэжу кыдгургегъаIуэр адыгэбзэм. Щыгъуэ щыхъукIэ, цIыхур е псэущхъэр лIэжми "щы"м икIыркъым; щимыкIкIэй, аргуэрэу щыIэ хъупхъэш. Ар езыр дыдэу -цIыхуу- щыIэ хъужын, хъэмэрэ нэгъуэщI зы псэущхъэ хъун(?); ар гурыIуэгъуэкъым. Мырагъэнщи, Адыгэм зы тхъэлъаIу щыкIэ иIэу зэхыбохыр: "ЦIыху сурэту уи пашхъэ дыкыхъэжын нэсып тхуищI!".

ЩI...

"Щы"р кызырыхъур гурыIуэгъуэщи, ар зэманкIэрэ щыIэ хъурш. Ар щыIэ лъабжъэу щытрэ, щыIэ хъупхъэрщи, дэтхэнэ зы гуэркIэ зэхъуэкIыныгъэр кыщыхуэкIуэм щыгъуэ, зы гуэр кызыхъукIыпхъэу щытырш. Ар лимитацэ хъууэ щытмэ, ар зэхъуэкIыныгъэм ихъа хъунщи, ар зэрыщытрэ щыIэ лъабжъэу зэрыщытам кыщынэкъым. "Щы"р зэрыхэлъкIэрэу зы гуэр кызыхъукIынщи, ари зы лъабжъэу щытми, "щы"м хуэдэжынкъым. "Щы"м и лимитацэу утыку кыххэр "щы"рщи, ар щыIэ лъабжъэрщ икIи. Ар щыIэр зыщыджрэ зыдэщыIэ щыпIэрш. Ар щыIэм и пIэу зы щыIэ гуэр хъууэ щытырш. ИкIи, дэтхэнэ зы щыIэ хъууэ щытыр зы щыпIэу щытш. Мыраш "щы" Iэмалыгъуэу утыку кыххэр.

Зэман ужьыгъуэр кызыдынэсауэ щытрэ, зэман шабзэм хуэзадэу утыку кыххэр "и" лъэныкъуэрщи, абдежыр зы джыпIэрш. "И" лъэныкъуэу утыку кыххэр, зы джыпIэ зэрыхъукIэрэу, "щы"м зэманьгъуэ щыгъуэту щыт зы пIэрш. Абдежыр зы джыпIэрщи, джыр щыдж зэманьгъуэу "иджы" хъурш. Иджыр зы джыпIэ зэрыхъукIэрэу, зы зэман IэнатIэу, зы зэманьпIэрш. Абдежыр щыIэр кызыщыхъурэ, щыIэр зыщыджырщи, ар зы щыIэ лъабжъэрэ пIэ хъурш; абдежыр зы щыпIэрш. Абдежым къэхъурэ щыIэ хъууэ щытри зы джыпIэу утыку кыххэрщи, ари зы щыпIэрш.

Зэман ужьым кызырыгуэкIрэ зэрелъытарэкIэу утыку кыххэу щыт "и" лъэныкъуэр зы джыпIэрэ щыпIэрш. Ар зэманым зэрелъытарэкIэ мыувыIэу къэхъуу щытырщи, мыпхуэдэу щытыр зы щылыгъуэу лъытапхъэш. "И" лъэныкъуабгъуэм утыку кыыригъэхъэу щыт "х-координат" системэр щыпIэр зехъэлIарэ кызырыпщытапхъэ системэрш.

ЩыIэр зыдэщыIэкIэрэу щыIэпIэри щыIэ мэхъур. ЩыIэпIэр, сыт щыгъуэй щыгъуэ ихуэрэ къэхъу "щы"р, зэманкIэрэ щыIэ зыдэхъупIэрш. Езыр щыIэрэ, зы щыIэпIэй хъуауэ щыт щыIэр кызыщыхъур, щыIэр мыувыIэу зытеджыхъыжу щыт щыIэпIэр "щы"ш. "Щы"р, зэманьгъуэ зыгъуэтрэ утыку кыхъа хъуа щыIэр зытеуджыжырш. Зы зэман IэнатIэкIэрэ щыIэ хъуарэ пкъыгъуэ зыгъуэта е зы лъэ иува "щы"р, щыIэу утыку кызыдихъэпIэр "щы"рш. ЩыIэр зыдэщыIэнур, мыбы аткIэ зы щыпIэраш. Щыр, щыIэгъуэм къыгъэщIауэ щыт зы пIэрш.

Козмикэ ужьыгъуэрэ уэзу ужьу щытыр, зэрысрэ зэрызэхыхъэм кызырыгуэкIкIэ зэхэвэжу щытым утыку кыырилъхъэу щыту зы пкъыгъуэ зыгъуэтырш щылыгъэ жыхуэтIэр.

✻

Щы пкыыгуэ зыгуэтар зы щылыгэ хуараш; ар дыгэрш, вагуэхэрш, мазэрш, дунейрш. Ахэм кьатехухэрэ кьатехукI щыIэхэри я щыIэпIэм иту кьохэри, а кьыздэхухэри щыпIэхэрш.

Дэ ди щІыр, щІыльэр, щІыпІэр "щІы хуерей" жыхуэтІэу щыт дунейрщ; дэ мы щІыльэм дыкытехуухыаш; мы щІы хуерейм джа дыхуаш, дыщыджаш, иджыри дыщыджыр мы щІыпІэращ. Мы щІы хуерейуэ дызтет щІыпІэр дэ ди лъабжьэщ.

Дыщыджарэ щыІэ дыщыхъуар мыбдежырщ. ДызщыІэр мыбдежырщи, дызщымыІэжынури мыбдежырщ; щыгъуэм дыщыхъэжынуур мыбдежырщ. Дэ дыщыджынуэр дджынухэри мыбдежырщ, мы щыпІэр дызхэтрэ ди Іэуэлыауэу щытырщ.

Дэрклэ иджыр щыджыр дызтету щыт мы щЫльэ хъурей гущЫгуращ. ЩЫм дызэртетклэрэу, дджыри щЫращ; дэ ди Ізуэльяуэклэрэ джы хъур щЫращ. Дэ сыт хуэдэ Ізуэльяуэ диІэрэ, а Ізуэльяуэклэ сыт утыку кыихъми, и лъабжэрэ зехъэлІар, и щхъэусыгъуэ хъур "щЫ"ращ.

НытІэ, дэ ди ІэуэлґауэкІэ дджыр щІыр джынращ, щІыр лэжынаращ; икІи, дызтеджыхьрэ дызтелэжыхьри щІыращ. Ар щыхьукІэй, дэ дджыуэ щытрэ ди Іуэху хьууэ щытым папщІэ, ди лэжыгьэрэ глагол тщІыуэ щытыр "щІы"рщи, мы Іуэхугьуэу щытым "щІын" хуэжыІэпхьэщ.

Дэ, шыІэрэ джыуэ шытым, икІэм икІэжым утыку кґыхґа хґуа псзущхґэ дызґрыхґурэ, джыуэ шытым иджым гу лґызытэу, шыІэрэ шымыІэм дыщыгґуазэрэ цІыхун Іэмалыгґуэ зиІэ дыщыхґукІэ, тщІыми шыгґуазэ дыхуэхґунщ.

Тшдым шыгъуэ дышыхуэхъукIэй, зэ тшлар аргуэрэу шдыфын Iэмалыгъуэ диIэ мэхъур. "Шдын" Iуэхугъуэр догъэкIуатэр; бзэ хабзэкIэй "шдын" кIуэтэгъуэрэ, зэманыгъуэ зыгъуэт "шдын"ыр "шIэн" хъунш. ШIэныр, шдыныр гъэкIуэтэнырш, зэманкIэрэ утыку кыльтхэжыфынырш. Пшдыр зы бжанэ нэужь аргуэрэу утыку кыплъэжыфмэ, а пшIауэ шытар бошIэр. Пшдыраш пшIэнур; тIанэ, пшIэраш пшдынури. Мы Iуэхугъуэ къэкIуэкI хъурейми "шIэн"рэ "шIэныгъэ" фIэшчыжыпхъэнш.

ЩЫм тепщыху щыт сытри щэн щыхуклэ; икли, пщыуэ щыт сытри аргуэрэу пщырэ, пщыр сыт щыгъуэй ужъа щыхуклэ; е, етгуанэу пщыр япэ пщам кыщхъэщыклрэ зы нэгъуэщыгъуэ хъууэ щытмэ, ар зы кгуэтапхъэрэ зы щэныгъэ зыхэлъ пэлыгъэ щыхуклэ, абы "щлэ" флэщыгъапхъэщ. "Щлэ"р, япэклэ умыщлэрэ мышлауэ, иджы дыдэу утыку кыхыараш; уи щыпэлъагъурэ умыщлэххэу кыппыщлэхуараш. Бзэм кыхэхыуклауэ хэту щыт "хъэщлэ, лыщлэ, унэщлэ, выщлэ, щлэлэщлэ..." хуэдэ псалъэхэм кырагуэр, зи гугъу тщыгуэ щыт "щлэ" гуэхугъуэм кыхоклыр.

Сытри кыыщыздеклуэктыр зы щыплэш; дунейуэ щылыгэ хьурейри зы щыщ; зы губгъуэр е зы бгыщхьэри зы щыщ е зы щыплэш, бгъуэщлагъри зы щыплэш. Щыплэращ зы гуэрэ зыщыпщтыр е зыщыпщлэр, зыдэпщлэр. Зи гугъу пщтыуэ щыт зы щыплэ пыухытыклам хэмытыр, абы елытауэ жылэпхэ хъумэ, абы "щыб" желэпхээнщ. Унэ клуэцтыр зы пыухытыкла щыплэу кьапщтэмэ, абы хэмыхьэрэ хэмытыр щыбщ; уи унэ бжелупэри хебгъэубыдэрэ узлэуэлъауэрэ зыщыбгъэпщлэнтлэм "пщлэнтлэ" желлэмэ, уи унэ гупэ мыхьурэ щыбу кьанэр щыб дыдэу плытэнщи, мыпхуэдэу "щыб хьур" кьылэуэтапхэу "щыбагъ (щы-бэ-гъэ-ы)" хужеплэнщ. Зы псэущхьэм и пкыыри зы пкыыгъуэу зы щыплэ е зы щылыгэщи, "щыфэ" псалъэр абы хуэфашэ хьунщ; абый и щыбрэ щыбагъ илэнщи, "щыб, щыбыку" псалъэхэр жылэпхэ хьунщ. Зы щыплэрэ зы щылыгэр зы ллэужыгъуэ е зы ужыгъуэ зэрыхьуклэрэй, абы и ухыплэрэ и "гу"уэ щыт хьури "щылы, гущылы" псалъэклэ кьылэупхээнщ.

Зы щыпIэрэ щыльгэм и щыбрэ щыбагъ иIэ щыхъукIэ, зи гугъу тщылуэ щыт щыпIэм зы ку е зы кIуэцI иIэ хъунци, абы уитын е уихъэнрэ уикIын Iуэхум псалъэхэр кытехъукIынщ: «ЩIэтын, щIэсын, щIэлын, кыщIэнэн, щIэхъэн, щIэкIын, щIэпщхъэн, щIэпщын...».

Ар узщыхъэрэ узщIэлъ щыхъукIэй зы лъабжъэ мэхъур, зы щыпIэ е зы "щы" хъупхъэ мэхъури, абы и кIуэцI мыхъуу щытым папщIэ, "щыб-щыбагъ" зэржепIэм хуэдэу, икIуэцIми "щIагъ (щы-э-гъ-ы)" жеIэпхъэщ. Зы щыпIэ лъабжъэрэ щIагъым ехъэлIауэ жьIэгъуэрэ псалъэхэри къэхъунщ: «ЩIэтIэн, щIэвын, щIэвэн, щIэкIэн, щIэгъуэн, щIэхуэн, щIэхун, щIэуэн, щIэIуэн, щIэIун, щIэлъэн, щIэдын, щIэдэн, щIэхъуэн, щIэшэн, щIэшын, щIэдзын, щIэдзэн, щIэжын, щIэжэн, щIэзын...».

Зы щIэхъэпIэ щIэтыпIэр, зы щIэпсэхуыпIэй зэрыхъукIэрэу, абы и бжэ IэнатIэу щытыр гъэбыдэн папщIэ абы хуэфIуу хуэщIауэ щыт зы гуэрэр IупIэн Iуэхур "хуэщIын" псалъэмкIэ кыIуапхъэщ.

ЗанщIэу щIым ехъэлIарэ къэкIыгъэ е къэхъугъэ псалъэхэр щыIэщ: «ЩIыдэ, щIырыкIуэ, щIымахуэ, щIыIэ, пщIыIэ...». Мыхэм ямызакъуэу, щIым кыыхахрэ Iэмэпсымэ щIынкIэ къагъэсэбэп металми "гъушI"щ хужалэр. "ГъушI" псалъэр нэхъыбэу "гъу щIын" Iуэхугъуэрагъэнщ кыызхэкIыр.

"ЩIын" Iуэхугъуэрэ псалъэр къежъапIэ зыхуэхъуауэ псалъэ куэд хэтщ бзэм: «ДэщIыгъун (зы гуэрэм е зыгуэрэ зыщIым и гъусэн), дэщIын (зы гуэрэм дэщIыгъуу зыщIын), жьыщIын, тхъэщIын, хуэщIын, лъэщIын, тIэщIын, зыпищIын, хэщIын, ущIын, ущIиин, унэщIын; нэщI, куэщI, кIэщI...». ЩIын Iуэхугъуэращ кыызтехъукIыр "щыкIэ, щыкIэншэ" псалъэхэри.

"ГуащIэ" псалъэри уигум щIыхъэ пэлъытэу, уигум ирищIэм кыыхэкIауэ зы псалъэ хъунщ. Мыбы хуэдэу "фыщIын, фIыщIэ" псалъэхэри, Iуэхугъуэ щIыным кыытохъукIыр. "ЩIыхъ" жыхуалэри, ищIыфрэ и щIэныгъэр лажъэрэ зызужъу кIуэуэ щытым папщIэй, зи тепщэрэ зи пщIэр зыдынэс щыпIэр зэрубгъуа хъум папщIэй жьIэпхъэнщ. "ЩIыхуэ" пIалъэри, "щIын хуейуэ" е "щIыным (щIы) хуэкIуэжу (хуэ)" зы Iуэхугъуэу кыщIэкIынщ.

ЩIыр, щыIэ хъуауэ зы пкъыгъуэ зэриIэрэ, сытри зытеухуэрэ зытешIыхъ зэрыхъукIэрэу зы лъабжъэщ. Ар, ухуэу щытымрэ, ящIымрэ я лъабжъэщ; ахэр зытелэжъыхъэрэ зыхэлэжъыхъ лъабжъэщ. Ар, сытри зытыращIыхъэрэ кыызхащIыкI лъабжъэщ. ЩIырэ щыпIэ зымыIэ цIыхум зытырищIыхъынрэ зытелэжъыхъын лъабжъэй иIэнкыым. ЩIыр, цIыхум кыилэжъращ; икIи и лэжъыгъэр зытырищIыхъ лъабжъэщ; щIыр, цIыхум ищIынурэ и щIэным, и щIэныгъэм и лъабжъэщ.

Ар щыхъукIэй, цIыхум зыгуэрэ ищIрэ иухуэу щытмэ, ар зи фIыгъэр щIыращ; икIи мыращ "щIын, щIэн" псалъэхэм и лъабжъэ хъур: "ЩIы"р щIынрэ щIэным и щхъэусыгъуэщ, и сэбэпщ. Ар щхъэусыгъуэу щытырщ. НытIэ, зы гуэр щIын е щIэн папщIэ щхъэусыгъуэ къэзгъэлъагъуэ мыхъэнэкIэ къосэбэпыр "щIэ" макъыр зы псалъэм ипэ кыщиувэкIэй, апщыгъуэ а псалъэм и щхъэусыгъуэр кыкIыжу псалъэщIэ зэтоувэр: «ЩIэкIуэнур сыт, мыр щIэхъур сыт, щIищIэн щхъэусыгъуэ; щIэхъуэпсэн, щIэхъуэхъуэн, щIэхъуэнэн, щIэбэгын...».

ЩIыр зэрылъабжъэкIэрэу, ди щIэныгъэм и лъабжъэу щытырщи, ар кыыздикIауэ зэрыщыт закъуэу къэмынэу, икIи кыыздикIрэ кыыздикIынурщ. ЩIыр ди щIэн блэкIараш, нобэрей ди щIэныр кыызхэкIырщ; икIи, пщэдэи ди щIэныр кыызхэкIынуращ. Ди къэкIуэныгъэрэ лъабжъэр щIы зэрыхъурэкIэй, ди лъабжъэм кыщIэхъуэнурэ, ди пщэдейуэ тлъытэу хэхъуэу щыт ди бынхэри "щIэлэ, щIалэ" псалъэкIэ кыдоIуэр.

ЩIыр лъабжъэщ, сытри зытетщIыхъэрэ ди щIэныгъэр кыызхэкIрэ зыхыхъэжырщ.

Ш...

"Шы" макъыр "шы"рэ "щы" макъхэм ягъунэгъуу зы макъырщ. Тiэ, Iэмалыгъуэрэ мыхъэнэ игъэзащIэхэмкIэй а макъхэм зэпыщIэныгъэ зыхуиIэу зы макъщ "шы" макъыр: ЩыIэрэ зы щыIэпIэу щытым къагъэщIрэ къатехъукIрауэ жыIэпхъэщ "шы" Iэмалыгъуэу утыку кыихъэр. Ар, а къэзыгъэщIрэ къызтехъукIхэм къащIэхъуу щытырщи, ахэм къащIэжырщ. Ар "жы" макъми игъунэгъуу зы макъырщи, "жы" IэмалыгъуэрэкIэ къэхъурэ, "жы" щыIэкIэй зиIэрщ.

"Шы" Iэмалыгъуэр, щыIэ хъуауэ щыт щыIым гъэ кыыхуэкIуэрэ къэкIыгъэрэ псэущхъэ кыыщытехъукI нэужьым, ахэм къахэхъукIыр къэзыгъэлъагъуэрщ. Абыхэм псырэ дыгъэ зэрагъуэткIэрэу, я псырэ яшхыр зэрагъэскIэрэу, къащIэхъукI ткIуэпсырщ; абы я *продуктэ* хъурщ.

КъэкIыгъэрэ псэущхъэхэм къащIэхъукIрэ кыыщIэж хъууэ щыт ткIуатIкIуэр "шэ"рщ. Ар, псэущхъэрэ къэкIыгъэ ужьыгъуэр зыщIырщ; икIи, ар зыгъэлъагъуэрщ. "Шэ"рэ псырэ зыщIэмтыж къэкIыгъэрэ псэущхъэр мэгу, малIэр. А кыыщIэкIыу щытым езырыжу щыIэгъуэ щигъуэтым шыгъуэ, "шы" зэманыгъуэ зиIэ мэхъури, бзэ хабзэмкIэ абы "шэ" фIэщыгъэцIэр хуэфашщ. "Шэ"р, къэкIыгъэ е псэущхъэм кыыщIэкIрэ кыыщIэжу щытырщ.

Гъэр зэрыхъурэ къызэрекIуэкIым къызэргуэкIкIэрэу, гъэм и фIыгъэкIэ ди Iэщым кыыщIэкI "шэ"р "гъэш"щ. "Гъэш"ыр Iэщым кыыщIэкI шэ закъуэрагъэнкыым; ар, ди шхыныгъуэхэр къызхэкIрэ, гъэм кыыриту щыт Iэмалыгъуэм къызэрыгуэкIкIэ, дэтхэнэ зы къэкIыгъэрэ псэущхъэм кыыхэтхыу щыт псори зэщIиубыдэу зы Iуэхугъуэу кыыщIэкIыныщ. Езырыжу къэкIыу е халъхъэрэ хасэу къагъэкIым кыыпкIэрэ кыдэкIэу цIыхум и шхыныгъуэ хъууэ щытыр "мэш"щ. "Джэш"ри яджауэ зы гъэшрэ мэшу щытрагъэнщи, мы мыхъэнэр нэхъ нахуэу къегъэлъагъуэр "джэнш, гъэнш" фIэщыгъэцIэу щытрэ, Адыгэ жъэрыпсалтэ гуэрхэм къызэрыраIуэм. Джэшыр мэшым хуэдэу езырыжу (мэ) къэкIрэ гъэш хъуркыым; ар яджрэ къагъэхъурщ; абы укIэлъыплъынрэ къэбгъэхъун хуейщ. Мэзым хэт жыгыпкърэ я къуэдамэхэм (п.п: псей е къуацэхэм) кыыщIивыкI ткIуаткIуэр "мэзыш"щ.

ХъэщIэм хуаукIрэ, ар зэрагъэхъэщIэ шхын хъууэ щыт "ныш"ыр, а унагъуэм иIэ Iэмалыгъуэм къызэргуэкIрэ унагъуэм кыыщIэкIыу зы "шы-шэ" Iэмалыгъуэу зы шхын хъуфырщи, ар нэхъыбэу зы Iэщ хъун хуейуэ зэрыщытыр гурыIуэгъуэнщ.

Уэгум "пшэ" зэхуэсыр зы щыIэпIэ щивэкIэ зэхэткIуэрэ щыIым къеткIухыр "уэшх"щ; уэшхыр "къешхыр"щи, уэм кыыщIэхъукIрэ "уэш (уэм и шэ)" хъурэ къехырщ (хын).

Iэщым кыыщIашу щыт гъэшым ехъэлIауэ псалъэхэр къэхъуащ: «Къэшын, бжэныш, мэлыш, жэмышэ, шыкIэрышэ, шкIэ; шэ хэкIэ, шэжын, шэжыпс, шэзын, шэрэз; шэху, шэхудэ...». "Гъэш" псалъэм, шэрэ абы кыыхащIыкI шхыныгъуэхэри зэщIеубыдэр. Лырэ пIастэм дэкIуу, тхъурэ нэгъуэщI гъэш зэхэщIарэ ткIуаткIуэ шхыным и цIэри "шыпс"щ.

"Шы"р, къэкIыгъэрэ псэущхъэм къащIэхъуэрэ къахэкI хъууэ щыщыткIэ, ар абы къалъхум папщIэй жыIэпхъэ мэхъур: "шыр"ыр дэтхэнэ зы псэущхъэм кыилъхуагъащIэ хъуращ. А къалъхуагъащIэу щыт псэущхъэ лIэужьыгъуэм хуэIауэ зы фIэщыгъэцIэ мыухуамэ, дэтхэнэ зы къэлъхугъащIэрэ анэм кIэщIэлъ псэущхъэ цIыкIур "шыр"щ: «Джэду шыр, дзыгъуэ шыр, хъэпшыр, блэ шыр...».

Псэущхъэрэ къэкIыгъэм имызакъуэу, щыIым кыыдиту щытрэ шхыныгъуэ IуэхугъуэхэмкIэ кыытщхъэпэу щыт "шыгъу"ри зы "шы" Iэмалыгъуэ Iуэхущ. Шыгъур, дэтхэнэ зы гъэшрэ шхыныгъуэхэм папщIэ къегъэсэбпыр цIыхум. Гъэшрэ шхыныгъуэр зэмхъуэкIынрэ мыгъуэтэн папщIэ, ахэр шыгъукIэ

"ешуу"р. "Мышу"р шлэх зохъуэкыр; "шыугъэ"ри флы дыдэнкым, ауэ, шхыныр шыгъуклэ хуэмныкъуэн хуейщ.

*

Къэклыгъэрэ псэущхэм, уэгурэ шлым кыхэкIрэ щхьэпэ хьууэ щыт "шы"р, икIэм икIэжым езырыж мэхуфыр, кыызхэкIам гуэкIрэ щхьэщыкIыу щылэ гуэр мэхур. Ар зыщлэтыр кыумышрэ, зыхэтым кыхыумышми, шэр игъуэ щыхъуклэ кышчIэжынуш. Псэ зыIутрэ зыхэлъу хьуам, игъуэ кышчыхъуклэ шэ къещIыр. Ар хьуми бзыми хуэIуакым. УIэгъэ е псыбыб хьуауэ бэгауэ щыт зы Iэпкълэпкъми кышчIэжыпхъэ хьу ткIуаткIуэр "шын"щи, ар кышчIомышми, лъэм езыр езырурэ кышчIигъэжынуш, кышчIивыкIынш. Ар езыр кышчIэжыпхъэрэ кышчIэгъэжыпхъэу зэрыщытрагъэнш "шы хьун (шын)" фIэщыгъэцIэр зэрыхуэфэщар. Пэм къижу щыт ткIуаткIуэри "пэшын"щ.

КIэщIыу жыпIэмэ, "шы"р кышчIож, шIаж, мажэр; "жы-жэ" макъ мыхьэнэм ешхьу зы щIыкIэ иIэщ "шы-шэ" макъым. НэгъуэщIыу жыпIэмэ, "шы-шэ"уэ щытыр зэрыткIуаткIуэм папщIэ, жэн Iэмалыгъуэ зиIэрщи, ар къожыр, мажэр. "Шы"р "шэ" хьууэ мэкIуатэр (э). Арагъэнщи, зы фонк е зы фокIэщIым идзыр, абы къикIрэ кIуэ *гъурсызри* "шэ"щ. А технологием ипэй щылащ "шэ"р: "шабзэ"м и шэри "шабзэшэ"щ. Шабзэр зы Iэшэу кышчырахьэкIкIэ, шабзэшэхэрэ -нобэрей шэхэри- зэрылтыр "шалъэ"рщ.

Нэрылгагъуши, "шы" макъым "э" кыпыхьэрэ гъуэгу техьэмэ, къэхьуу щытыр "шэ"рщ; гъуэгу техьапхъэ хьууэ щыт "шы" Iуэхугъуэр "шэ"щ. Ар "гъэш, мэш, шын" Iуэхугъуэхэм кытемынэу, зы Iэщэм кыхэкIрэ езырыжу кIуэ хьуфрауэ утыку къохьэр. "Шы-шэ" мыхьэнэр кызызрыхьурэ утыку кызызрыхьэ щIыкIэм езэгъыжу, мыхьэнэ нэгъуэщIыгъуэхэр кызызрыхьур нэрылгагъуш.

Мыбы кызызругъэкIкIэй, "шы"р зи лъабжъу, мыхьэнэщIэрэ псалъэщIэхэри къохьур. Шэр кышчыщIэпшым щыгъуэ, жэм быдзым узэрэкъум хуэдэ Iуэхугъуэхэр зы мыхьэнэ гупу мэхуэр: «ЗэщIэшын, зэпышын, зэфIэшын, зышытIэн, шытIэн, шэщIын, шиин, тхьэкIумэр тешын...».

Панэ, мыбдеж жыIэпхьэнщи, "зэхуэшэн, зэлүшэн, шыхьын" псалъэхэри мыхэм я гъунэгъу Iуэхугъуэхэу утыку къохьэр. Мы мыхьэнэхэм я гъунэгъуу, зэщIэшарэ, зэрыхьун хуейм хуэмыдэж хьуа Iэпкълэпкърэ, ар зи щIыкIэ хьуахэм папщIэ, жыIэпхъэ хьуауэ щыт псалъэхэри щылэщ: «Щхьэшэ, нашэ, Iүшэ, Iэшэ, лъашэ...».

Мыбыхэм хуэдэу, дээр зэрщытрэ игъэзащIэу щытам щыщIэныгъэ Iуэхугъугъуэ кышчыхьум щыгъуэ, "дээр мэш" жаIэр. Мыбы ешхьщ, зы псэущхьэр лажьэрэ и къарур мащIэ хьууэ щытмэ, зэрщытауэ щытам хуэмыдэжу, и къарур хэкIарэ зэщIэша пэлъытэу кышчынкIэ хужалэ "ешын, зэшын, езэшын" псалъэхэр.

Зы гуэрэр зэрщытынрэ зэрыхьун хуейуэ зэрышчымытыр къызыIуэрэ (Iүшэ, нашэ, лъашэ), зы псэущхьэр зыужьыпIэ зэрымтыжыщэр гурыIуэгъуэ зыщI (ешын, зэшын, езэшын) псалъэхэм хуэмыдэжу, мыхэми щхьэщыкIрэ, зы псэущхьэр зэрзэщIэша защIэрэ и зыужьыгъуэм кызызериша хьуа щIыкIэу "шынэн" псалъэри къоьур. Шынэныр, зыужьыгъуэ зымыIэжрэ, дэтхэнэ и зы Iэпкълэпкъым я къэлэнхэр ямыгъэзэщIэжыф хьууэ щыту, я зэхузэфIэкIыпIэм иша хьураш. "Шынэн"ыр кызызеришарэ шауэ къэнэнырщ.

Зы унэм и зы щIэсыпIэрэ Iуж хуэдэу Iужа мыхьуми, унэм гуащIыхьым "пэш"щ хужалэр. Зы Iэш е нэгъуэщI щылэ гуэру щытрэ бжыгъэкIэ куэдэр "хьушэ"щ. Ар, зы гуэрыр зэрщыт защIэрэ зэхуэдэ защIэкIэрэ гъэшынырщ, шэнырщ, гъэбэгъуэнырщ.

Мыхэм хуэдэу зэщлэшынэм кышцлэдзауэ гъэбэгъуэным нэгъунэ "шы-шэ" Іуэхугъуэм игъэзащлэхэм зы лъэбакъуэ кышцыхыхъэжкІэ, уиІэрэ уэ пщыщ гуэр е уи зы Іапкыльэпкыыр кыпхэкІарэ уимылэжын, е зэй уимылэн мыхъэнэ зиІэ псалъэхэри къохъур: "Щхъэншэ"р, щхъэ уиІар уимылэжын е зэй уимылауэ щыта пэлъытэу мыхъэнэ зиІэу зы псалъэщ. Мыбы хуэдэщ "узыншэ, зеиншэ, фызыншэ, щІыкІэншэ, Іуэхуншэ" хуэдэ псалъэхэри.

ИкІэм икІэжым "шын" Іуэхур, ипІэ икІыпхъэрэ икІыф хъурщ; "шэн" Іуэхугъуэри ипІэ икІынрэ гъуэгу техъуэ кІуэн Іуэхугъуэрщ, гъэкІуэн Іуэхуш. Ар езырыж мыхъуу зы гуэрэм игъэзащлэ Іуэхугъуэй хъурщ. Узпылрэ унагъуэ кыишапхъуэ плъытэм щхъэ "къэшэн"щ хужыпІэр; зы гуп е зы дзэ зезышэрэ абы я тхъэмадэ хъум "пашэ"щ хужалэр.

Езырыжу кІуатэрэ зэщлэша е "ша" хъум папщІэ, -бзэ хабзэмкІэ- "машэ" хужыІыпхъэнщ.

*

Зы къэкІыгъэ е зы псэущхъэм кышцІэкІым е уэгурэ щІыгум кыхэхъукІыу утыку кыххъэ хъу "шы-шэ" Іуэхугъуэр зи лъабжьэкІэрэ, кІуэ пэтрэ мыхъэнэхэр зэтоухуэ, зэтоувэр. ИкІэм икІэжым, зы гуэрэр дэщІыгъуу гъэкІуэтэн мыхъэнэр къохъуфыр. Мы "шэн" глаголыр зи лъабжьэ хъууэ псалъэхэр къохъур: «Блэшын, блэшэн, бгъэдэшын, бгъэдэшэн, дэшын, дэшэн, къэшэн, нэшэн, зэхуэшэсын...».

Мыхэм хуэдэщ, зы гуэрым кызыэргукІкІэрэ нэгъуэщІ зы гуэрхэм хуэшэн е етын пэлъытэу жалэ псалъэхэу "гуэшын, тегуэшэн" псалъэхэри.

Мы къэхъу лъэбакъуэхэмкІэ гъуэгурыкІуэрэ, икІэм икІэжым зи гугъу тщІауэ щыт "шэн" глаголыр утыку кышцыхъэм щыгъуэ, лъэсырыкІуэ защІэкІэрэу гъуэгурыкІуэу и гъащІэр зыхъ цІыхум, и гъуэгур кІэщІ кыхуэзыщІ зы Іэмалыгъуэ кыІэщІохъэр: Лъэсу мыкІуэу зы гуэрым зыригъэшэн, зыкызыэригъэшэкІын!

Зышэнрэ къезшэкІыну зы псэущхъэ кыигъуэтащ цІыхум. Мыбы аткІэ зэдэщІыгъунрэ зэдэпсэуну, икІи зыр зым и хъэл-щэным фІыуэ гулътэ зыхуалэну зы ныбжьэгъуфІ кыигъуэтащ цІыхум. А ныбжьэгъум "шэн" Іуэхугъуэр къэлэн хуимыщІ ипэ а псэущхъэм зэреджэу щытар тщІэжкыым; ар щхъэ, абы "шэн Іуэхугъуэр зэрехъэлларэ езырыжу зэригъэзащІэ" мыхъэнэр кыкІыу зы цІэ фІищаш; мы Іуэхугъуэр бзэм и хабзэмкІэ кызыэрыІуэтэфыну щыт псалъэр "шы (шэ-ы)"щ.

"Шы" фІэщыгъэщІэр апхуэдизу цІэрыІуэ хъуауэ нобэм къэсаши, "шы" макъыр щызэхэтхкІэ, шэч имыІэу мо цІыху гъусэращ дигу къэкІ закъуэр. Дэнэ къэна, "шы е шэ" макъ хэту щызэхэтхкІэ, ар Іэмал имыІэу ди гъусэ хъуа псэущхъэм кытехъукІауэ зы псалъэу кыдгуролуэр, кытфІошІыр. Нобэ кытхуэмынауэ щыт ди гъусэ лъапІэр дбгынауэ щытми, и фІэщыгъэщІэр зэрзэхэтхыу дигу къэкІ закъуэр араш. Дауэ мыхъунрэт ар: ЦІыхумрэ шымрэ я зэгъунэгъугъэ щІыкІэм бзэ хабзэ кыигъэщІаш: "шу".

"Шу"р, шым шэсауэ щыт цІыхурщ. "Шэсын"ри шы щэнхабзэм кыигъэщІауэ зы псалъэщ. Ауэ, "шы" макърэ "у" макъыр зэгуэт хъуауэ зы псалъэ кыигъэхъуаш шы щэнхабзэм.

Шы щэнхабзэм кыигъэхъуауэ щыт псалъэрэ хабзэр куэдыщэщ. Арагъэнщ, икІи, цІыхум и нэхъ гъунэгъуу зэрилътэрагъэнщ шыри, "шы" макъ зыхэту щыт псалъэхэр Іэмал имыІэжу шым хуехъыр Адыгэм. Дауэ уедэуэн ар зэрымыпэжым; шы макъ щызэхыхкІэ занщІэу нэжэгужэ мэхъу, мэгуфІэ, мэгупсэр...

ИпщэкІэ "шы-шэ" макъхэм дыщытепсэлъыхъым щыгъуэ, шы псэущхъэр кызыэрхэмышарэ, псалъэхэм я лъабжьэр абы зэрхуэдымгъэкІуар зы АдыгэмкІэ гукъанэу кышцІэкІынщ. Ауэ, а макъыр

зэрыдж щыкIэр пэжу зэхэтхынрэ зэпкырытхын папщIэ, а Iуэхугуэм дыщытелэжыхым щыгуэ, зы лъэныкыуэ дымышун папщIэ, *методологии* захуэ дыдетын папщIэ, япэ шы псэушхэр кыыхэдгэщактым. А методым дытемытатэмэ, Iуэхум хэкIыпIэ хуэдгъуэтыжыфыну кыщIэкIынтэктым: Дышэсрэ шууэ дежъа нэужь, дыкъепсыхыжынрэ лъэсу гъуэгу дьтехъэжыныр гугъу хьунт.

Дауи ирехъу, "шы-шэ" макъхэм яджыр ипщэкIэ кызэритIуам хуэдэу кыщIэкIынщ; абы и лъабжьэр ди шы гуартэрагъэнктым. Пэжщ, псэушхэ ныбжьэгъуу диIэ шы Iуэхугуэм кытехъукIа псалъэхэр мащIэктым; ар зы щэнхабзэ IэнэтIэшхуэ хъауэ щытмэ... Мыбы кытехъукIаш, шыр зыщIэтым папщIэ "шэщ" псалъэри, "шыкIэпшынэ"ри, "шыбгъэрыпх"рэ нэгъуэщI Iэджэй.

Ауэ, "кыуэш"ми, "шыпхъу"ми, "зэкъуэш"рэ "зэш" псалъэхэми я лъабжьэр ди шы хужьрактым кызтекIар. А псалъэхэм я лъабжьэ хъур, ипщэкIэ къэтIуэта Iуэхугуэрэ гъуэгураш. Зы анэм зэрашыррэ, зы анэ быдзышэ зэрефарэкIэу зэхуэдэ шыритI хъууэ щыт кыуитIыр "зэкъуэш"ынщ; мыбы хуэдэу, анэмкIэ зэхуэдэ шыр пхъуитIри "зэшпхъу" хъунщи, зэкъуэшхэм я "шыпхъу" хъунщ.

«К-Ч, КУ, КI, КIУ» МАКЪХЭР

К-Ч...

Нобэ "кы" макъымрэ "чы" макъыр зэхуэдэ мыхъэнэ зиIэу макъитIщ. Адыгэбзэ тхэкIэм "чы" макъраш ялытарэ атхауэ зэрыхэтыжыр. Ауэ, зэзэмызэ мы макъитIри зы жьэрыпсэлъэкIэм хэту ушыхуэзэ щыIэщ нобэй. Адыгэбзэр зы макъыбзэрэ макъ къэс мыхъэнэ зэраIэм ушышыгъуазэкIэ, а зэщхэрэ зэгъунэнъуу къэIу макъитIми зэгъунэгъу мыхъэнэ зэраIэн хуейр гурыIуэгъуэнщ.

Бзэм ухэплэжрэ мы макъитIым фIыуэ щыгъуазэ ушыхуэхъум щыгъуэ, зэрзэщхэщыкIыр гурыIуэгъуэ мэхъур. А макъхэм яджыр кызэрыIум хуэдэу жыIэпхъэщи, "зэпыкын, зэгуэкын" макъыу зэрыщытым теухуа Iуэхугуэхэрщ. Зы къэкIыгъэрэ абы и зы къудамэр кыщыпыпкым щыгъуэ, кыпIэщIыхъуэ щыт къудамэ цIыкIур зы "кы" мэхъур икIи. TIэ, "кы" макъым кыикIрэ иджыр, ку зимыIэ пэлытэу псыгъуэу зы щыIэкIэ зиIэрщи, ар, зы къэкIыгъэ е зы жыг къуэдамэ цIыкIу хъунщ. "Чы" макъым иджри "кы" пэлытэу псыгъуэу зы дыркыуэ трищIэнрауэ жыIэпхъэщ зы гуэрми, зы гуэрыр псыгъуэрэ "кы" пэлытэу зэгуэкIынрэ, "зы Iэбджыр чын е чэн" Iуэхугуэу жыIэпхъэнщ. Ар щхэ, нобэ а IуэхугуэитIри зы макъкIэ кыраIуэ хъуа хуэдэщ: "чын-чэн" е "кын-кэн".

Зыхэту къэтлгыта макъ гупыр нэхыбэу "к" тхыпкыыр кызэрагъэсэбэпу зэратхам папщIэ, мы макъитIыр зэрзэпыщIари зэригъэлгагъуми кызэргуэкIыу, -сыт хуэдизрэ Къэбэрдей алфавитым "чы"уэ итми-, мы дызтелэжыхъу щыт лэжыгъэм щыгъуэ, "кы" тхыпкыыр къэдгъэсэбэпыныр нэхъ игъуэу тлгыташ.

Зи гугъу тщIыуэ щыт мы макъитIри, "цы" макъым игъунэгъуу къоIур. ИкIи, а макъитIым яджрэ ягъэлгагъуэу щыт мыхъэнэхэри "цы" макъ мыхъэнэм и гъунэгъуш. "Цы"р щымыIэ пэлытэу псыгъуэ дыдэу щыIэ гуэру щытырщ. Апхуэдизу псыгъуэрэ щымыIэ пэлытэу жыIэпхъэ мыхъуну щытми, "кы-чы" макъым иджрэ игъэзащIэу щытхэр Iухушхуэу щыту зы гуэрктым. Абы зы купщIэ иIэу жыIэпхъэктым.

Араши, "кы" макъым иджыр ку зимыIэ пэлытэу псыгъуэу зы къуэдамэ пэлытэш, е мыбы хуэдэу псыгъуэу зы дыркыуэ трищIэнырщ зы гуэрым. Мы псалъэм кызэргуэкIэкIэй, "кы" псалъэр зы

кыуэдамэ псыгъуэ цыкIум и цIэрщ; мыр зи лъабжьэкIэй псалъэхэр къохъур: «Кы цыкIу, кы захуэ, кы кыуаншэ; кыжь, кыкIэ, кыщхъэ; кыщмыщ...». "КыщI"ыр дауэ зэпкыырыпхын тIэ?

"Кы"р бгъэкIуатэ е бгъэбагъуэмэ "кэ" хъунщ. Ар икIи, кы куэдагърэ кы Iуэхугъуэ къэзыгъэлабгъуэу "кэу е ко, кэт, кей" хъунщ; икIи, кы пэлытэу псыгъуэрэ зэгъуэмыкIа дыдэу, зы Iэбджым кыыхуэкIуэ Iуэхугъуэу "кэн, къэкIэн, зэгъуэмын" хъунщ. "Кы" макъыр нэхъыбэу зы кыуэдамэ Iуэхугъуэм макIуэр, "кэ" макъри зэгъуэмын е къэкэн Iуэхугъуэм макIуэр: «Гъуэмын-гъуэкэн, дэмын-дэкэн, къэмын-къэкэн, фIэмын-фIэкэн, хэмын-хэкэн, щIэмын-щIэкэн...». Кы пэлытэу псыгъуэрэ цыкIуу е мащIэу, "ауэ кызырэгуэкIкIэ кIуэтэн" мыхъэнэр кыкIыу жыIэгъуэ къохъур "зы лъэбакъуэ кын, зыкын" хуэдэу.

Зы Iэпкыльэпкъ фIэщыгъэцIэу "кэ" псалъэр кыщIэхъуар, зэкIэлъхъэужыгъуэр кыкIыу "кэзу"р кыздикIар гурыIуэгъуэкъым. Ауэ, "шэк, шэмын" псалъэ хуэдэ мыхъэнэр иIэу Тыркубзэми хэтщ "чэк, чэкмэк" псалъэхэр; икIи, мы мыхъэнэм хуэдэу КъуэкIыпIэ Курыху бзэхэми яхэтщ "шэк, чэк, шэкэл" хуэдэ псалъэхэр. Мыпхуэдэ псалъэрэ "шэк, шэмын" мыхъэнэ зиIэу щытхэр адыгэбзэ макъ мыхъэнэ зэтеуэкIэми езэгъыщэу щыткъым. Ахэр бэзэр Iуэхугъуэу КъуэкIыпIэ Курыху щIыналъэм кыщыхъуарэ, абы ис лъэпкъхэм я бзэхэм зэрыхэтым кызырэгуэкIкIэ, адыгэбзэми кыыхыхъауэ жыIэпхъэнщ.

ТIанэ, жыг щыIэщ "кэщей" и цIэу; ар зы жыг лъапIэ щхъэ, а фIэщыгъэцIэм кыкIыр "кы" зэпэщ кызырэыхэкIрагъэнщ. Мыбы хуэдэщ, хужыгъэ шапхъэу кыраIуэу щыт "кэсей" псалъэри; абы кыкIри гурыIуэгъуашэкъым.

"Кэнж е кэндж" псалъэри "мыкуу" жыхуиIэрщ; ар псыгъуэрэ цыкIуу, ку зымыIэ пэлытэрщ.

Ку...

Псыгъуэрэ ку зымыIэ пэлытэ "кы"м зебгъэужь, имыIэрэ зыхуэныкъуэм хуэбгъакIуэмэ, "кы" макъым имыIэу щыт кууагъэр къэхъунщ; ку зиIэ хъунщ; икум унэсынщи, аращ "ку" макъ Iэмалыгъуэм иджыр.

"Ку"р зы гуэрэм кIуэцI хуэхъурщ; ар кIуэцI хъурщ; и фэрэ и лым е и къупщхъэм кIуэцылтырщ "ку"р. Зы гуэр зыкIуэцIылым ку иIэщ, "ку"р кIуэцIым илтырщ, кIуэцIым кыинэрщ. Фэр зытырищIэр зы "ку"уэ лъытапхъэщи, фэ зиIэм ку иIэщ. Зы гупрэ зы щыгу IэнатIэм и"ку"р "курыт"щ, "курыху"щ.

"Ку"р кIуатэрэ зэманыгъуэ щигъуэткIэ "куэ" хъунщ; "куэ"р, куфI зиIэу зы Iэпкыльэпкъ фIэщыгъэцIэрщ. Куэр зы итIысхъэпIэ е зы щыпIэу къэбгъэсэбэпмэ "куэщI" хъунщ.

Ку зиIэ зэпыт хъууэ щыт "куэ"р зы "ды" IэмалыгъуэкIэ щылажъэм щыгъуэ, "ку" зэхэтыгъуэрэ лъэщыгъэ къэхъунщи, ар "куэд" хъунщ.

"Ку"р бгъэужьмэ "куу" мэхъури, ар ку защIэ зиIэ мэхъур; ар, кIэ зымыIэ пэлытэу ку зиIэ мэхъур. "Ку" макъым кыыхэхъукI псалъэхэр нэхъыбэу "кIуэцI, ку" мыхъэнэ зиIэ псалъэу щытщ: «Кумб, куцI, купщIэ, кунэф, кунэщI, кусэ; кудэн, Iукудэн; щыбыку, лIыку, хъэку, зэхуаку, хэку...».

"Ку" Iуэхугъуэ щIын щыхъукIэ е зы ку Iуэхум телэжыыхъын щыхъукIэ, къэхъуну щыт псалъэхэрщ мыхъэр: «Iукуэн, дэкуэн...».

"Ку" макъыр зы кIуэцI зиIэ хъууэ щытыр къэзыгъэлабгъуэрщ. Зы кIуэцI зиIэу щытым икум зы "куцI" ирищIэнкIэй мэхъури, абы ирищIэу щытыр "купщIэ"уй жыIэпхъэщ. Зы купщIэр зи купщIэ хъууэ щытым и жылэу щытырщ. ТIэ, жылэр куцIырщ, купщIэрщ; нэгъуэщIыу жыпIэмэ, зы "ку"м илърэ ирищIэр жылэрщ.

"Кы"р ку зимыларэ цы пэлытэрщи, абы и ужыгыуэу кээхур "ку"рщ. Тіэ, ку кээхун папціа а нэхь мащіау лэныкыуиті шылэн хуейщ. А нэхь мащіау тіум "у" кыагыщіри, "кы"м и ужыгыуэу "у"м кыиггыщіыр "ку"рщ. Тіэ, "ку"р зы бэгыагыэрщ. Зым щхэщыкыу шытым язэхуакум дищіэр "ку"рщи, мыпхуэдэу клуэтэгыуэ (э) зиіэрэ зэхэль (д) хыууэ шытыр "куэд"щ.

*

Ку зиіэрэ зы гуэрым и піэ хуэхуфу шытыр, а гуэрыр зыпірэ кээзыггыхуфу шытырщи, мыр зи Іэмалыгыуэрэ зи Іуэхуу шытри бзыуэ шытырщ. "Ку" макым иджрэ иггызашіау шыт Іуэхугыуэхэр бзыггы зыхэльу шыт Іуэхугыуэу жыліпхэз шыхыукіа, "ку" макыр зы макыбзу жыліпхэзщ. Зы куэдагыуэ зэхэлрэ, куэдаггы кээзыггыхури зы бзыггы зиіэрщ.

Апщыгыуэй, нэгыуэщі макыбз шапхэхэм ядэглэгыуам хуэдэу, "ку" макъ зыхэту шыт цыхубзыщіхэр хэтыну кыщіэкыынщ адыгэбзэм. Мыбы и шапхэз зы бжанэр мыпхуэдэщ: «Кунэ, Кукуэ, Куакуэ, Куцэ, Куацэ, Курэ, Кулэ, Нэку, Нэкурэ, Джыку, Хыэкукуэ, Хыэкунэ, Хыэкуцэ...».

КІ...

"Кы"р "кы"м и лэабжыэрэ и пытіарщ; "кы" макыр хэптыла "кы"уэ жыліпхэзщ. "Кы"р, зыпыту шытым кызырыхыукі щыкларщ "кы"р; "кы"р, "кы" Іэмалыгыуэрэклэщ утыку кызырыхыэр; кыр, кыэкіращ зиіэрэ зыпыт хур. "Кы"р пытіауэ кыщипыуэм шыгыуэ "кы" макыращ кээхури, гыатхэм зы жыг кыудамэм кыпыпкрэ хэптіауэ шыт зы кы цыкыр кэггыггыэнщи, кыэкыынщ. "Кы" макыр лэжыапхэз шыхыукіа е глагол шыхыукіа "кы" Іуэхугыуэр кыохур.

"Кыэкыгы"р щыгу щыагым кыщыхыурэ, щыгу щылыр "зэгуик"рэ "зэгуиггыекі"уу утыку кыхыуэ (кы-э) "кы" Іэмалыгыуэрэклэ лэжыгыэ зыгыуэтырщ. "Кы"ыр, зы щыпІэм е зы щыгум кыхыхыукыынащ. Щым кыхыхыукыыр "кыэкыгы"щ, ар щым кыиггыхыурэ кыхыэкыырщ. Зы жылэр щым хэхуэрэ шытігыуэм шыгыуэ, абы кыдежри, зыдыщіэлэу шыт щыр зэпхыриуду щыгу щылым кытехыуэ дожейр. А Іуэхур "кыэкы" Іуэхугыуэрщи, а щыгу щылым дэжей лэужыгыуэри зы "кыэкыгы"щ. Кыэкыгыэм и ужыкыа щыкыауэ шыт "кы"ыр "зырик"кларщ зыргызащіэри, кыэкыуэ шытыр кыуэ пэтрэ зырика мэхур.

Тіэ, кыэкыгыэм хуэдэу, зы щыпІэм кыхыхыукыращ "кы" макым иджыр. А кыхыэкырэ дэжейр лэщу шытмэ "кы"щ; фыуэ кырэ и кыгыэр кыуэуэ шытмэ "кыхы"щ; ар кы зыхыырщ, кы зыпыту шытырщ.

Зы псэ зыІурэ зы гыащіа зиІэм и гыащіэр еухыр; зы гыащіа зиІау шытым зэманыгыуэм кыхуихыынар, а гыащіэр ухынащ: Кыэкыгыэр кырэ дэкейуэ шыт щхэ, зэманыгыуэм а кыэкыгыэми кыхуихыынар, -икІэм икІэжым-, дэкеинрэ псэуным зы увыліпІэрэ ухыпІэрщ. Зэманкларэ кыуэ шытым, а зэманыгыуэм кыхуихыыр "кы"щ. Кыуэ шытым, иггыуэрэ и зэманыгыуэр кыщыхуэкыуэм шыгыуэ, кээхур "кы"щ. "Кы"р зэманкларэ (э) "кы" мэхур; кыуэ шытым зэманым кыхуихыынар кыщ. Кым зэманкларэ кы егыуэтыр.

*

Мы псалгыэхэм кызыргыуекыа "кы" макыр зи лэабжыуэ псалгыэхэр кыохур: «Кыэкы, дэкеин, гыэкы...».

*

Мыхэр кыэкыгы Іуэхущ, ауэ, мыбы кызыргыуекырэ бзэр зырыжы щыкыауэ нэгыуэщі Іуэхугыуэм пащіа, "кы" Іэмалыгыуэр кэсэбэпу щидзагыэнщ. Мыбы и шапхэу, зы гуэрым кыхыхыукырэ хун

Іуэхугуэ шыхукІэ "кІын" Іэмалыгуэм нэггуэщІ псалъэхэри кьегъэхур: «Зыдэт щІыпІэм "дэкІын", зыхэту шытым "хэкІын", зыгуэту шытым "гуэкІын", зыдыщІэтым "щІэкІын", зыдыкьуэтым "кьуэкІын", зыдыІутым "ІукІын", зыпэрыту шытым "пэрыкІын", зытетым "текІын", зыдыфІэту шытым "фІэкІын", зэрыхуауэ шытыр "зэхуэкІын" хуэдэ псалъэхэр кьохур».

Нэрылгагуэши мы псалъэхэр зы кьэкІыгъэ Іуэхугуэхэркьым; ар щхъэ, кІын Іэмалыгуэрэ, ар гъащІэм и фІыгъэкІэрэ щІым кьыхэхукІыу щыт кьэкІыгъэ хъэл-щэн зи шапхъэу утыку кьыхарэ, нэггуэщІ Іуэхугуэхэри кьэІуэтапхъэ хъуаш. Зыхэтым хэкІын хуэдэ мыхуу, зыдэщІытым икІрэ кІыуэ (е кІуэуэ) е зыдытет Іуэхум кІэ иримыту шытын хуэдэ Іуэхугуэхэри жыІэпхъэ хъуаш: «ЕкІуэкІын, ежэкІын, ехъэкІын, ехуэкІын...».

Мыбы хуэдэщ, егъэлеуэ кьекІуэкІ Іуэхугуэрэ, кІэ зымгуэту абы тетрэ текІуэдэн щІыкІэхэр кьэзыІуатэ "ивыкІын, исыкІын, иІыкІын..." псалъэхэри.

"КІын" Іуэхугуэр зы щІыпІэ е зы гуэрым хэкІын шыхукІэ, "пыкІын" Іуэхугуэри игъуэ мэхури зэтоувэр. ИкІи, "кІы" Іуэхугуэм ухыпІэ щигъуэтыпхъэу "кІэ" псалъэри кьыщыхуакІэ, "кІэрыкІын" псалъэри пыкІын пэлъытэу зы псалъэу кьохур. Мыбы хуэдэу, "щы"м икІын жыІэггуэр "щыкІын", "сэ"м игъэкІын Іуэхугуэр "сэкІын" хуэдэу кьызэтоувэр. Мыхъэнэхэр зэхуэкІ хуэдэми, ущыкІэлъыплъыжкІэ псори "кІын" Іэмалыгуэм кьызэригъэщІыр гурыІуэггуэ мэхур.

*

"КІы"м ухыпІэ зэригъуэтыр зэманкІэрщи, "кІэ" псалъэр кьохур. КІэр зы Іуэхурэ зы щыІэггуэм иухыпІэ шыхукІэй, сытми и ухыпІэр "кІэ" псалъэмкІэ кьэІуэтапхъэ мэхуфыр. Ар зы Іуэхум иухыпІэу "икІэ" зэрхуфым хуэдэу, зы псэущхъэри щхъэкІэ кьежъэу "кІэ"кІэ мэхур. Мы Іэмалыгуэм кьызэргукІкІэй, псэущхъэ Іэпкълъэпкь фІэщыгъэцІэхэр мэхуэфыр: «КІэ, кІапэ, кІэн, кІанэ, кІэбз, кІэтІий...».

Мыпхуэдэу Іэплъэпкь хъуэу щыт кІэри кьыкІыу "кІэзыын"; зым икІэм нэггуэщІыр кьызэрпыхъэрэ кьызэрыхуэкІуэкІэрэу "зэкІэлъыпытын, зэкІэлъхъэужьын, зэкІэлъыкІуэн" хуэдэ Іухугуэхэр кьэзыІуэтапхъэ псалъэхэр кьохур.

"КІы"м зэманыгуэ зэригъуэткІэрэу "кІэ"р кьызэрыхум кьызэрыгукІкІэ, "кІэ" псалъэр "кІы"м и пхэндж Іуэхугуэу щытши, "кІэ"р "кІы" Іуэхугуэм и пхэнджуй лэжъэн Іэмалыгуэу зиІэ мэхур. Мыбы и шапхъэхэщ "икІын, хэкІын, текІын" хуэдэ Іуэхугуэхэм я пхэнджу лэжыгъэ хъуэу щыт "икІэн, хэкІэн, текІэн" псалъэхэм кьыраІуэ Іуэхугуэхэр.

"КІэ" зыгуэтынрэ зы "кІэ"уэ шытым ихун Іуэхугуэу, нэггуэщІ псалъэхэри кьохур: «КІэрыхун, кІэрыкІын, кІэрышын...». Мы Іуэхум и пхэнджрэ, зы гуэрыр нэггуэщІ гуэрым пыщІэн Іуэхугуэхэри "кІы"м зэрипхэнджкІэрэу "кІэ" Іэмалыгуэм кьэІуэтэфыр: «КІэрыщІэн, кІэрышэн, кІэріІулэн, гуэгъэкІэн...».

КІэрэ щхъэр зыдэщытыпІэр зэхэгъуэщапхъэрэ зэхуэкІыу щытрэ, уфэразэу щытыным "кІэрэхуэн, кьэкІэрэхуэн; кІэрахуэ" хуэдэ псалъэхэр кьегъэхур.

"КІэ"р "кІы"м и ухыпІэ зэрыхум хуэдэу, дэтхэнэ зы Іуэхугуэм икІэри "кІэ" кІэухым гурыІуэггуэ кьытхуищыфынщ. НэггуэщІыу жытІэмэ, "кІэ"р, икІэм икІэжым зы Іуэхугуэращ зи кІэу щытри, "кІэ" кІэухыр кьызпыхъэу щыт зы псалъэм кьыріІуэ Іуэхур зытетрэ кІэ зэригъуэт щІыкІэу кьыдгуроІур. Зы псалъэр зэхэтхрэ кьыдгуроІуэмэ, а псалъэр кьызэрыхурэ зэрылажъэр кьыдгуроІуэнщи, ар "кІэ" кІэухым кьыдгурегъаІур: "псэлъэкІэ". Мыбы хуэдэу дэтхэнэ зы Іуэхугуэм

и *стилыр* кыдгурызгъауэр а Іуэхугъуэм и кІәухраш; а Іуэхугъуэр зэрыхрэ, икІәм икІәжым утыку кызэрихъэ щІыкІэр, а Іуэхур зэриухырщ; икІи, "кІә"р кІәух щыхъукІәй глагол зэрыхъури гурыІуэгъуэнщ: «ЩІыкІә, лэжьэкІә, кІуэкІә, шхэкІә, плъэкІә...».

Мыбы хуэдэу зы кІәухыу зы псалъэм икІә кыпыхъэрэ, кыгъэлъагъуэр кызыпыхъэ псалъэ стилрауэ щымыту, зи кІәух хъу псалъэр зы лъабжьэ е щхъэусыгъуэ зэрыхъур кыщыгъэлъагъуэ щыІәщ. "КІы"м езыр, кызыхэкІыу щыт зы гуэрэм зэрпыщІакІэрэу, "кІә"ми зы гуэр е зы зпыщІэныгъэ лъэныкъуэ егъэлъагъуэр. Зи кІәух хъу псалъэр зы Іуэхугъуэ лъэныкъуэу утыку кыпрелъхъэр: «ПсалъэкІә, абыкІә, дэтхэнэкІә, кыщІәкІуакІә...». Мыбы хуэдэщ "зэкІә, тІәукІә, щэкІә" хуэдэ жыІәгъуэхэри. Ауэ, "зэкІә" псалъэм хэт "кІә"р зэкІәлхъэужурэ зэхэжауэ тІуащІәу кыщыІукІә, "псори, зэрыщыту е зэуэ" мыхъэнэр мэхур: "зэкІәкІә".

Зы Іуэхугъуэр кызыхэкІрэ зыпыщІар е зэхэлІар къэзыгъэлъагъуэу щыт "кІы-кІә" псалъэхэм я Іэмалыгъуэр бзэ ужыгъуэм кызызэрыгуэкІкІә, мыхъэнэщІэхэри мэхуэр, зэтоувэр. Ар щхъэ, уцегупщысрэ мыхъэнэхэр зэрыхуэрэ зэрзетеувэхэр кыщыбгурыІуэкІә, псори "кІы" макъым кызызртехъукІрэ зэрнатуралыр нэрылъагъурэ гурыІуэгъуэ мэхур. Мыбы и зы шапхъэщ "лъэкІын" псалъэри. Ар, "лъэм и къэрум кызэрихъэрэ, лъэм утыку кырирлхъэр" жыхуиІәу "лъэм ІәщІәкІын, лъэм и ІәдэкъэщІәкІ хъуфын, лъэм хузэфІәкІ" жыхуиІэрщ. ЛъэкІыныр, лъэ къэрум елътатщ; лъэм икІыпхъэ хъур лъэм ишэкыфынураш; "лъэкІ" жыхуиІэр "Іэмалыгъуэ"рщ.

КІу...

Зи гугъу тщІауэ щыт "кІы" Іэмалыгъуэм зиужрэ зиубгъумэ, къэхъу макъыр "кІу" макъырщ. "КІу" макъыр, икІи "ку" макъми и гъунэгъущ, абыи кытехъукІыпхъэщи, "ку" макъым утекъузэрэ пІытІауэ кыпІуэмэ къэхъунури "кІу" макъырщ. Танэ, "кІы"уэ щытым "ку" Іэмалыгъуэ иІә щыхъукІә къэхъураш "кІу" макъым иджыр: КІуэ щыт ужьарэ ку зиІә хъуар "кІу"щ.

Ар ку зиІәу кІырщ; ку зиІэрэ кІуэ щытыр кыщыхъукІә, зэдэкІурэ зэдэкІуэ ужыгъуэраш къэхъур. "КІы" Іэмалыгъуэр "у" Іэмалыгъуэ зиІә хъууэ щытмэ, кІуэ щыт защІә Іуэхугъуэ къохъури, а къэхъуауэ щыт дэтхэнэ зы "кІы"р, *паралелу* зэдэкІурэ; "кІу"р паралелрэ зэдэкІужу зэдэкІурэщ.

"КІу" Іэмалыгъуэр зэдэкІуу щытхэм яхэлъ щІыкІэрщ; мыхъумэ, езым щхъэжу зы мыхъэнэ иІәнукъым; ар щыІә гуэритІым я зэхуакум кыдэхъухъырщи, ахэр зэдэгъу пэлъытэу щытынраш ар къэзыгъэхъур. Абы хуэкІурэ (е) "екІу"щ. "КІу" Іэмалыгъуэр лэжьэнрэ зы мыхъэнэ пыухытыкІа утыку кыхъэн папщІә, а нэхъ мащІәу щыІә гуэритІ хъун хуейщ. ЩыІәхэм я зэхуаку дэлъу щыт зы Іуэхугъуэщ "кІу"р зыгъэлэжьэфынур. Зы гуэритІ зэфІрэ ззэгърэ зэмзауэмэ, дэтхэнэ зым и щыІәкІэр адрейм къезэгърэ хуэгуапэмэ, гъащІэр зэфІрэ зэдэщІыгъуу яхъыфмэ, зым ищІыр адрейм къезэгъмэ, тІә ай тІум язэхуаку "кІу" Іэмалыгъуэ дэлъщи, ззэгъыныгъэ кыщыхъукІә "кІу" Іэмалыгъуэр мэлажьэри, "зэдэкІухэр".

"ЕкІун" жыхуиІэр, нэгъуэщІ зы гуэрым хуэфІрэ, ай тІум зы Іуэхугъуэ псо зэдаухуапхъэу, зэпэщрэ зэгущу щытынырщ. "ЦІыкІу"р цІым хуэдэу щытырщ, цІы пэлъытэу кІуэрщ е щытырщ. "ТІәкІу"ри, мыкуэдэрэ зы "тІә" Іэмалыгъуэ зиІәу щытырщ; абыкІә зыхурикъурщ. "НәкІу, нәкІу-пәкІу" псалъэхэми кыраІуэр "нә"м дэкІуу щытхэрщи, ари напэ жыхуаІэрщ.

ЩыІә гуэритІыр зэдэкІуу щытмэ, зэдэщІыгъуу гъуэгу тохъэфыр, зэдэкІуатэхэр, я зэхуаку дэлъ "кІу"р зэдэгъэлажьэри "кІуэ" Іуэхугъуэр къохъур, зэдэкІуэхэр. Ар зы щІыпІэрэ зы пкыгъуэм

кыызэрхэкIаIэрэу макIуэхэр, зэдокIуэфхэр. А пкыыгъуэрэ щIыпIэу щытым кыыхэхьукI гуэрхэм я зэхуакум "кIу" Iэмалыгъуэ дэлъ щыхьукIэ зэдэкIуу щыт мэхьухэри, апщыгъуэм ахэр икIи зэдэкIуэфу жыIэпхьэнщ. ЗэдэкIурэ зэдэщIыгъуу кIуэфу щытрэ, зы пкыыгъуэм кыыхэкIарэ зы лъэм кыыхэхьукIауэ щыт "лъэ кьуэ"хэм, зи "кьу" хьууэ щыт "лъэ"ри яшэр. А пкыыгъуэр, и лъакьуэу щытхэм и фIыгъэкIэ макIуэр. Ари, зы псэущхьэм я лъакьуэхэм я зэдэкIугъэм кыыхэкI "кIуэн" Iуэхугъуэрщ.

Лъакьуэ зыщIэтрэ, а лъакьуэхэри зэдэкIу хьууэ щыт псэущхьэхэр макIуэр, зокIуэр; псынщIэрыкIуэ зиIэ хьур мажэр. ЗэдэкIун Iуэхугъуэу лъакьуэ IэмалыгъуэкIэ кьэхьуауэ щыт кIуэн Iуэхугъуэр псэущхьэм и Iэмалыгъуэшхуэ хьуащ. КIуэр псэущхьэр, мыкIуэфрэ мыжэфу щыт е и кIуэтэныгъэр пщынкIэ зыгъэзащIэ псэущхьэхэм елбытауэ Iэмалыгъэшхуэ зиIэ псэущхьэхэрщ. ЦIыхур, зэрыкIуэфым и фIыгъэкIэ дунейр кыикIухьыфарэ, нэхь псэупIэ щIыпIэфIхэр кьэзгъуэтауэ зы псэущхьэрщ.

КIуэн Iэмалыгъуэр Iэмалыгъуэшхуэрэ, цIыхум и Iуэлъауэ Iуэхугъуэхэм я лъабжьэу щытырщ. Арагъэнщи, цIыхум сыт хуэдэу IэщIагъэрэ Iуэхугъуэ иIэми, -лъакьуэм игъэзащIэ Iуэхугъуэ закьуэ мыхьуу-, "кIуэн" псалъэкIэ кьыриIуэ хьуащ. Зы IэщIагъэ зиIэр, а IэщIагъэм ирикIуэу елбытэр. УкIэлъыплъыжми, а Iуэхугъуэм ирикIуэныр а Iуэхугъуэм дэкIуэнырщ, дэщIыгъуу кIуэнырщи, ар абы дэкIуэнырщ. Мы кьитIуэхэм я шапхьэу усэн зи Iуэхур "усакIуэ", гупщысэн Iуэхугъуэм дэкIуу щытыр "гупщысакIуэ", щэн Iуэху зезыхьэр "щакIуэ" хуэдэ псалъэхэр кьохьур. Мыбы хуэдэу щытщ, "лIыкIуэ, зекIуэ..."; Iэщхэм я Iуэхугъуэу "хьуэкIуэн" псалъэхэри.

Дэтхэнэ зы Iуэхугъуэ зиужь итым папщIэй, "кIуэ" кIэухыр кьосэбэпыр: «ВакIуэ кIуэн, щэкIуэн, щакIуэ кIуэн...». Зы гуэркIэ щхьэщыкIа хьунри "текIуэн" Iуэхугъуэщ.

Мыбыхэм хуэдэщи, жыIэгъуэрэ псалъэ кIуэд "кIуэн" кIэухкIэ утыку кьохьэр: «ДэкIуэн, зекIуэн, кIэлъыкIуэн, хуэкIуэн, фIэкIуэн...».

"КIуэ" псалъэм кIэухыу кьыпыхьэрэ псалъэщIэ кьэхьуу шапхьэ куэд щыIэщ: «КIуэдын, кIуэтэн, кIуэсэн, кIуэцI, кIуэцIырыхун, кIуэцIыгIысхьэн...».

*

Ку зиIэрэ ужьыгъуэкIэ кIуэрагъэнщ "кIу" макъри, абы иджу щытым екIунрэ зэкIун хуэдэ псалъэхэр кыыхохьукIыр. Аращи, "ку" макъыр зэрымакьыбзым хуэдэжу "кIу" макъри макъыбзщ. Ар щыхьукIэй, Адыгэ цIыхубзыщIэ гуэрхэр "кIу" IэмалыгъуэкIэ утыку кьыхьэнщ. ИкIи, цIыхубзыр нэхь екIурэ дэкIуу зэрыщытри гурыIуэгъуэнщи, Адыгэм цIыхубз фIэщыгъэцIэу зэрихьахэм ящыщщ мыхэр: «Klурэ, Klулэ, Klунэ, Klуланэ, KlуакIуэ, KlукIуэ, ХьэкIунэ...».

«КЪ, КЪУ» МАКЪХЭР

Къ...

"Къы" макъыр макъыжьщ; абы иджри зы кьежъапIэрщ. Зы кьэкIыгъэр щIым кыызэрхэкI щIыкIэр кьэзыIуатэрэ, мыбы кыызэргуэкIаIэрэу лэжьэкIэ зыгъуэту зэтеувэ мыхьэнэхэр кыызэхьукI "кIы" макъым нэхьрэ нэхь лъабжьэу зы Iуэхугъуэщ "къы" макъым иджрэ мыхьэнэуэ утыку кьырильхьэр. Ар "кIын" Iуэхугъуэр кыызэрежъарщи, абы и лъабжьэ хьурщ; "кIы" Iуэхугъуэри, нэгъуэщI дэтхэнэ зы Iуэхугъуэри кыызэхьукIрэ кыызэрыхьур кьэзыгъэлъагъуэрщ "къы" макъыр. Дэтхэнэ зы кьэхьугъуэрэ утыку кьыхьэгъуэ хьууэ щытыр "къы" IэмалыгъуэкIэрэщ кыызэрыхьурэ кьэлъэтапхьэ зэрыхьур. "Къы"р

дэтхэнэ зы гуэрым и кьежъяпIэрэ кьэзыгъэлыагъуэу зы макъуу зэрыщытым папщIэ, дэтхэнэ зы псалъэм кыкIрэ иджу щытыр зы кьежъяпIэкIэ кьэлүэтэн хуейуэ щытмэ, Iэмал зэрымIэрщи, "кы" макъ Iэмалыгъуэр ипэ зэрищкIэрэщ зэрыжыпIэфыну щыкIэр. Дыщыпсалъэрэ зы гуэр кыщытIуэм щыгъуэ, "кы" макъыншэу зы кьежъяпIэрэ кьэхъупIэр кьитIуэфыну Iэмал иIэкъым; икIи, а макъыр хэмыту куэдрэ дыпсэлъэфын тлэкIыну кыщIэкIынкъым.

"Кы"р кыыхэкъуыпIэрщ. Абы езым щхъэжу зы щылэгъуэ иджыркъым. Ар кьэхъур кызырыхъурэ кыздэхъупIэрщи, щылэрэ щымыIэм и зэхуакур зыджырщ. Кьэхъурэ щылэ хъуа гуэр зэрымыхъум кызырэгуэкIкIэй, "кы"м езым зы щылэгъуэ гуэр иджыркъым. Ар кьэхъурэ кьэзыгъэхъу зы кьэрур кызыIуэ Iэмалыгъуэу зы макъырщ. Ар дыдэу, щылэр щымыIэж зыгъэхъу Iэмалыгъуэрщ. Ар глаголизацэу зы макъырщ.

Аращи, "кы"р кьежъяпIэ кьэзыIуатэ макъщ; кьежъяпIэр кьэзыгъэлыагъурэ, зы псалъэр е зы жыIэгъуэр и кьежъяпIэм хуезыхэлIэжыфырщ. Сыт хуэдэ зы Iуэхугъуэми, зы кьэлүэтэкIэрэ зы кьежъяпIэ зэриIэкIэрэу, дэтхэнэ зы псалъэм ипэ кыпыыхъэфын Iэмалыгъуэ зилэ "кы" макъымкIэ псалъэщIэхэр кьохъури, дилэу хъуа псалъэхэр тIукIэ мэбэгъуэжыфыр. Мы псалъэм кызырэгуэкIкIэй, щылэу щыт зы псалъэ бжанэм "кы"р ипэ щыпытлхъэм щыгъуэ, псалъэщIэхэр кьохъур: «КыщIэхъун, кыгурыIуэн, кыпыкIын, кыпыкIэн, кыыхэщын, кыфIэщIын, кыгуэщын, кыгуэхун, кыхэнэн, кыфIэнэн, кыщыхъун, кыхуэхъун, кыыхэкIын...».

"Кы"р нэхъыбэу, щылэу щыт псалъэхэрэщ кызыпыхъэр. Ар щыхъукIэ, кьэхъуу щыт псалъэхэр псалъэщIэу лытапхъэщ икIи; икIий, апщыгъуэм "кы" макъым игъэзащIэр, а псалъэм кыIуатэ Iуэхугъуэм зы кьежъяпIэ иритынырщ.

"Кы" макъыр зы псалъэм ипэ кыпыыхъэмэ, а псалъэр зыхуэлажъэр кьегъэлыагъуэ; икIи, а псалъэр кьежъяпIэу зызэрехъэлIар утыку кыырелхъэр. "Кы" макъыр ипэ кызыпыхъэу щыт псалъэм и кьежъяпIэр кызыэригъэлыагъуэм хуэдэжу, ар зы псалъэм икIэ кыщыпыхъэм щыгъуэй, а псалъэр и кьежъяпIэм хуегъэкIуэжыр. "Кы" Iэмалыгъуэр кьежъяпIэрщ, кьэхъупIэрщ. Ар щыхъукIэй, "кы" макъыр кIэух зыхуэхъу псалъэр кьэмыхъуа пэлытэ мэхъур. Ар зы псалъэ е зы макъым икIэм кыщыпыхъэм щыгъуэ, а псалъэр кызыхэкIыпIэм хуегъэкIуэжыр; а псалъэр щымыIэж пэлытэу кIуэдыжыпIэм ирехуэр. Мы Iэмалыгъуэм кызырэгуэкIкIэ, зы псалъэр мыхъуныгъэ Iуэхугъуэу кьэгъэлыэгъуэн хуей щыхъукIэ, "кы" кIэухыр кыдогъэсэбпри, абый "м"ыр кIэух щыхуэхъужкIэ, Iуэхур и кьэхъупIэм (кы) зэрыкIуэжыр мэгъэлыагъуэр (м): «Хъункъым, кIуакъым, кьэкIуэнукъым...». Мы лэжьэкIэм тету кьэхъу глагол шапхъэщ "дыкъын" псалъэри.

*

"Кы"м зэманыгъуэ щигъуэткIэ хъунур "кэ"щи, абы кыIуатэр, "кы" IэмалыгъуэкIэрэ кьэхъуарэ гъуэгу тет хъууэ щыт зы Iуэхугъуэр кьэлүэтэнырщ. Е, зы Iуэхугъуэм и кьежъяпIэ дыдэр утыку кыырымыхъуэу, кызырыхъуарэ кызырежъар, а Iуэхугъуэр гъуэгу зэрытетрэ, дэ абы и кьежъяпIэм дызэрымщыгъуазэрэ дыпэжыжъэу зэрыщытыр кыдгургегъалуэр: «Къэвэн, къэжэн, къэгувэн, къэкIуэн, кьэхъун, кьэгъэзэн, къэтеджын, кьекIун, кьеуэн...». Нэрылыагъуши, мы псалъэхэри, щылэу щыт псалъэхэм "кэ" кызырэпыхъэ щыкIэу кьэхъуа псалъэщIэхэрщ.

"Къабзэ е къэбзэн, гъэкъэбзэн" псалъэхэри мы кьитIуа шапхъэхэм ящхъщ, ящыщщ. Ауэ, къабзэр зы кьежъяпIэ зэриIэрэ гъуэгу тету щытрэ, ар "бзэ"кIэ зэрлажъэр гъэщIэгъуэнщ. Мыбы кыкIыр, зэрыхабзэу убзыхукIэрэ ухуэу кIуэуэ щытрауэ аращ; "къабзэ"р, кызырыхъуауэ щытым тетрэ убзыхуу

кӀуэрщ. Ар, кызырыхуарэ зырыхун хуейуэ зэрщытыр кызыгъэлыагъуэу зы псалъэ зырыхукӀэрэй, зырылабжьэр гурыӀуэгъуэщ. А лэжьэкӀэм къемзэгъыр зырыхуымыщӀэрэ зырыфӀейр кыдгурегъаӀуэр. Бзэм езыр зы лабжьэ Ӏуэхугъуэ зырыхурэ, сытри зыружурэ зырубзыхур кызыгъэлыагъуэу зы псалъэу зырыщытыр гурыӀуэгъуэ щыхуым щыгъуэ, "кыабзэ" псалъэр, мыпхуэдэу кыэхурэ (кы) лабжьэрылажьэу (бзэ) зы псалъэу зырыщытыр гъэщӀэгъуэнщ.

Адыгэбзэм и макъхэр зы псалъэщ е зы глаголизацэ Ӏэмалыгъуэу щытщ. "КӀу, кы" макъхэр мыпхуэдэу щыт макъхэрщ. "Кы" макъми иджыр зы псалъэ пыухытыкӀа хуфыркъым; ауэ, идж Ӏэмалыгъуэр псалъэ кыэхуныкӀэ убгъуауэ щытщ. "Кы" макъыр зыпыхъэ псалъэхэм я гугъу тщӀащ; ауэ, а макъыр нэгъуэщӀ макъхэм кыапыхъуэ псалъэщӀэхэри ухуа мэхур, утыку кыохур. КызыхэкӀыпхъэм кыыхэмкӀа хуны Ӏуэхугъуэу "кыэнэн"; "лы-лэ" макъ ӀэмалыгъуэкӀэрэ лэжьыгъэ игъуэту "кыэлэн, кыелын"; "сы" макъ ӀэмалыгъуэкӀэ лэжьыгъэ игъуэту "кысын, кысын"; "жы-жы" Ӏуэхугъуэу "кыжын"; "фы-фэ" макъ лэжьыгъэ зыгъуэту "кыфэн, кыфыхын" псалъэхэр "кы" макъым хуэлажьэ макъхэмкӀэ утыку кыыхуэу щыт псалъэщӀэхэрщ.

"Кы" макъыр зы макъ е псалъэм кӀуэх щыхуэхуым щыгъуэ, кыыхэкӀыпӀэрэ кыыхэкӀыпхъэ е хыхъэпхъэ мыхъэнэ зиӀэ псалъэхэр кыохуфыр: «Дакъэ, лэдакъэ; вакъэ; дзэкъэн». Пэ дакъэ пэлытэу щытым папщӀэй "пакъэ" хужалэр. "Дзэкъэн"ыр гурыӀуэгъуэщ, дзэм кыигъэхурэ, дзэм кызызыгуэкӀкӀэ кыэхуу щыт зы Ӏуэхугъуэрщ ар. Ар щхъэ, "вакъэ"р гурыӀуэгъуэщэу зы псалъэркъым.

"Кы"р зы псалъэм и кӀуэх хууэ щытмэ, а псалъэм фӀэкӀыпӀэ зэрымӀэрэкӀэ зы гуэр кызырыхуыкӀыну кыгъэлыагъуэу зырыщымытыр ипщӀкӀэ кыэтхуауэ щыт шапхъэхэм гурыӀуэгъуэ ящӀыу кыщӀэкӀынщ. Ар щыхуыкӀэй, кыыхэкӀыпхъэу зырыщытрэ, фӀэкӀыпӀэ имыӀу кыыхэкӀыну зырыщымытыр утыку кыщырилхъэкӀэй, "кы" макъ кӀуэхыр кызыпыхъуэ щыт Ӏуэхугъуэм гурыщхуэу щытехуэй щыӀэщ. ИкӀи, мы зи гугъу тщӀа Ӏуэхугъуэрэ гурыщхуэу кызызыгуэкӀкӀэй, "кы" кӀуэхым -мыхуныгъэ лъэныкъуэу- зы упщӀэ утыку кыырилхъуэу кыосэбэпыр: "Аракъэ? КӀуэркы? Мы вакъэракъэ? Мывэракъэ?".

*

"Кы" макъыр, сыт хууэ щытми ар и кыжыапӀэрэ кыыхэкӀыпӀэ езыхъэлӀу зы Ӏуэхугъуэ зыджу зы макъырщ. Сыт хууэ щытмэ, кызырыхурэ кызыхэкӀыпӀэр зыгъэлыагъурэ зыджыр "кы-кы" макъырщ. Сыт утыку кыыхъэми, кыыхъэпӀэ хуэхурэ кызыхэкӀыпӀэр "кы" макъым егъэзащӀэр. "Кы" макъыр зы кыжыапӀэ хууэ щытщ; дэтхэнэ зы гуэр кыэхуыпхъэми, абы и кыэхуныгъэ хууэ щытрэ кызырыхуфыр "кы" макъ ӀэмалыгъуэкӀэрэщ. Ар кыэрууфӀу зы макъщ; "кыру" псалъэри, кыыхуыкӀэрэ (кы) ар "р"кӀэ фӀыуэ зыгъэлыагъуэрэ гулытапхъэ хууэ "у"кӀэ зыужыгъуэ зыгъуэту щыт зы псалъэрщ. Дэтхэнэ зы Ӏуэхугъуэр зыгъэзащӀэрэ зэфӀэзгъэкӀыу щыт "кыру" псалъэр, "кы-кы" макъуи лабжьэ зырыхуыкӀэрэу утыку кыыщыхъэкӀэ, "кы" макъым ипщӀэрэ и Ӏемадыгъуэр гурыӀуэгъуэ хууэ кыщӀэкӀынщ. Кыэрур, дэтхэнэ зы гуэр кыэхуыфу щытми, абы и лабжьэ щӀэту щытырщ; ар, утыку кызыгъэхурэ кызыгъэхурщ. Ар, "кы" ӀэмалыгъуэкӀэ зыгъэлыагъурэ, кыыхуыкӀэрэ кызырыхурэкӀэ зыужыгъуэ зыгъуэтырщ. "Кы"р кыэрууфӀэрэ кыэрууӀэрщ.

Кы...

Сытми и кыжыапӀэр зыгъэлыагъуэрэ кыэхуны Ӏуэхугъуэр кыыхэзгъэкӀыу щыт "кы" макъым, мы и кыэлэныр зэрщыту зырыхуыкӀэрэу зыужыгъуэ кыыхуыкӀуэрэ "у" Ӏэмалыгъуэм щыхуыкӀуэм щыгъуэ, кыэхуу щытыр "кы" макъ Ӏэмалыгъуэрщ. "Кы"р, "кы"гъэ зиӀэрэ ужыа хурщ; зыужыа "кы"р

"кѳу"щ. Ар щыхѳукІэй, "кѳу"р убгѳуарэ зыужѳауэ кѳэхѳуарщ; е, кѳэхѳурэ (кѳы) зыужѳыгѳуэ (у) зыгѳуэтырщ. Зы щІыпІарэ зы пкѳыгѳуэ зиІэм кѳыхэхѳукІрэ, а кѳызхэхѳукІауэ щытым пыщІарэ абы и зы лѳэныкѳуэрэ и зы ІэнатІау щытырщ "кѳу"р.

КъызхэхъукI пкъыгъуэм пыщIауэ щытрэ, къызхэхъукIым и зы IэнатIэрэ и зы лъэныкъуэ хъууэ щыт Iуэхугъуэ щыхъукIэ, "къу"р дунейм кыхэхъукIыу щыт бгыхэми хуэфашъу зы фIэщыгъэцIэ хуэхъунщ. "Къу"р тIэ, япэрауэ, дызтетрэ сытри къызтехъукIыу ди лъабжьэу щыт дунейм кыхэхъукI бгыхэращ. Мы "къу"шхуэ къэхъуар зи лъабжьэу, нэгъуэщI псалъэхэри зэтоувэр: «Къурш, къущхъэ, къущхъэхъу, къущхъэ тес...».

КъызхэхъукI пкъыгъуэр зы Iэшлагъэрэ, "къу"ри къызхэхъукIым пышIа зэрыхъукIэрэй, зы Iэгубжьэрэ зы фальэм кыхэхшыкIарэ убыдыпIэ хъуауэ щытми "къу" фIэщыпхъэщ. Мы убыдыпхъэрэ зехъэпхъэкIэ къэсэбэпу щыт "къу" псалъэр лъабжьэ зэрыхъукIэрэу, псалъэ куэд утыку къохъэфри глаголуй лэжьыгъэ ягъуэтыр. Къур убыдыпIэ зэрыхъукIэрэу, мыпхуэдэ псалъэхэр зэтоувэр: «Къузын, щIэкъузын, текъузын, хэкъузын, екъун, зэдэкъун...».

Къур, езым елгытауэ зы пкыгъуэшхуэм пыщлауэ щыт зы пкыгъуэ зэрыхукIэрэ, зы пкыгъуэм и зы дэтхэнэ лъэныкъуэри абы и зы къу хуэдэщ. Зы пкыгъуэм дэтхэнэ и зы Iыхьэр, абы и зы "къу" зэрыхукIэ, къу куэдагърэ къу кIуэтагъ къыщыхукIэ, бзэ хабзэм къызэрыгуэкIкIэ, ар "къуэ" псалъэм зыхиубыдэнщ. Ар щыхукIэй, зы пкыгъуэрэ зы псор "къуэ" зыбжанэу лъытапхъэщ; ар зы псалъэу утыку къызэрихъэну щIыкIэри "лъэныкъуэ" хъунщ. Зы псорэ пкыгъуэ зиIэм лъэныкъуэ зы бжанэ иIэнщ. Мыр утыку къыщыхьэкIэй, жыIэгъуэрэ псэлъэщIэхэр, абы ехьэлIа Iуэхугъуэхэу глаголхэр къэхупхъэщ. Япэрауэ, дэтхэнэ зы "къу" е "къуэ"р къэгъэсэбэпынрэ ар щIэтыпIэ щIыным "къуагъ (къу-э-гъэ-ы)" псалъэр еухур. Ар зы "къуагънапIэ"й къыпхуэхъунщ. Абы "къуэхъэн, къуэкIын, къуэтын, къуэсын, къуэуэн, къуэкIын, къуэкIэн, къуэльхъэн, къыкъуэнэн, къуэшэн, къыкъуэщын, къуэхун, къыкъуэхун..." хуэдэ псалъэхэр тоухуэр.

✻

"Къу" кIуатэрэ къу защIэу зы бжанэр "къуэ" зэрыхьур гурылуэгъуэщ. Ар щхьэ, зы пкъыгъуэм и зы "къу" хьууэ шытыр зыпыщIауэ шыт пкъыгъуэ псом кыгуэкIрэ, гъуэгу техьэу щхьэжу шыIэгъуэ щигъуэтыжкIэй, -бзэм и хабзэкIэ- а "къу"ри "къуэ" хьунщ. НытIэ, зы къуэр кызхэхьукIам кыбгъэдэкIыфрэ щхьэжкIэ зы шыIэгъуэ зилэ мэхьур. Ар, зы анэм кыльтхуу и бынжэр пыупщIа нэужь щхьэжкIэ зы псэущхьэ зэрыхьу щIыкIэу зы къуэ хьунщ.

Мыбы нэмыщІрэ, бгырэ кѳу зыфІэттахэм я зэхуаку кѳыдэнэу щыт щІыпІэм, кѳуитІым я зэхуаку зэрыхѳукІэрэу, –бзэ хабзэкІэ- "кѳуэ" фІэщыныр игѳуэ мэхѳур.

Мы "кьюэ" мыхьэниТри хэтыжу, нэгъуэщІ псалъэхэри утыку кьохьэр. Лъэм зэрпыщІарэ зэрибын пэлъытэу "лъакьюэ"р, лъэкьюитІ язэхуаку хьууэ щыт "бэкьюр (бэ-кьюэ-ы)", лъакьюэхэр зэдэкІурэ бэкью кьызэрагъэщІ щІыкІэу зэрыкІуатэу щыт "лъэбакьюэ"р мы щапхъэхэм ящыщ. Зыри зымыІэрэ зыми пымышІауэ щытыр, езыр зи кьюэж пэлъытэу щытыр "закьюэ"щ.

Зы унагъуэм къыхэхъуклауэ щхъэжу щылэгъуэ зиlэхэм, хэтыр зэ"къуэш"щ; хэтыр "унэкъуэш"щ. А унагъуэм хэмытми, блэгъагъэ зыхуилэрэ, щхъэгъусэ дэльхуу зыщlэгъэкъуэгъу хъуфыр унэкъуэш пэлытгъу "щыкъу" хъунщ; ар үзщыпщым щыщ хъуараш.

Мы псалтэ кьэхьукIэм ящхьрэ, цIыхум кьыхуэсэбэпу щыт шхыныгъуэхэр зэрырахьэу щыт Iэмэпсымэхэр "хьэкъу-щыкъу" мэхьуфыр. ЗэкIэщIэпхьарэ "икъухьа"уэ щыту джэдым кьищыпын

шхыныгъуэ "щыкъуей"р "щыкъун" мэхъуфыр. Мы къэхъукIэм тету, зэхэупщIэта пхъэ цIыкIухэр зэщIэкъуэжыпхъуэ "къуэщIий" фIэщыгъэцIэри къохъур.

"Къуэ"р зы пкъыгъуэ псом къыгуэкIрэ зы щылэгъуэ пыухытыкIа зыгъуэта зэрыхъукIэрэу, нэгъуэщI псалъэхэри зэтоувэр: «Плъыфэ нэгъуэщIыгъуэкIэ зэхэлърэ зэхэлар "къуэлэн"щ; зы пкъыгъуэ псом къыхэкIарэ зэбгырытхъуа е зэтелъу щытыр "къуей е щыкъуей"щ; зы хьэтхъупсым хэлъ щыкъуейр кхъулэ е "къулэ (къуэ-ы-лэ)"щ; щыкъуейуэ щытхэр зэхуэхъэсыныр "зэщIэкъуэн" хъунщ; зы гуэрыр къэмыуэн папщIэ убыдыныр "зэщIэгъэкъуэн" хъунщ; зыгуэрэм дэщIынкIэ дэщIыгъуу зы гуэр щыныр, абы "дэлэпыкъун" Iуэхугъуэ хъунщ».

"Къу-къуэ" макъхэм яджыр гурыIуэгъуэу щытщи, къагъэщIыу щыт псалъэхэр мащIэкъым: «Къу зэхуакуу щыт "къуэ" защIэу кIуэр "къуэладжэ"рщ. Зы къуэрэ къуэладжэм дэпсэхъу щыт бзухэр "къуэлэ бзу"щ. Зы гуэрэм и къу пэлъытэу, абы и зы лъэныкъуэрэ и зы пэ пэлъытэ хъууэ щытыр зы "къуапэ"щ. Зы къуршрэ зы къуэм дэтрэ абы къыдэкIауэ щыту жыг лIэужыгъуэ лъахъшэрэ бэлацIэу щытхэр, е зы жыгым и зы къуэдамэ бацэр "къуацэ"щ. КъызхэкIар зы жылагъуэрэ "къуэ" псалъэм къыриIуапхъуэ, зы къуэ дэсу зэдэлэпыкъуэныгъэрэ зэкъуэшыныгъэр я щыкIэрэу зэхэжа пэлъытэу щыт зы цIыху гупым и псэупIэр "къуажэ"щ».

**

Зыхуэм"ныкъуэ"у зызлътэж зы цIыхур, зыхуэныкъуэ щымыIэж пэлъытэу тыншыгъуэм щиткIэ, зызэригъэпэщыным иужь итынкъым; ар щыхъукIэ, гъащIэ Iэмалыгъуэрэ адреи цIыхухэм къыкIэрыхунщи, иужь къинэнщ. Зыхуэныкъуэу зызлътэр щэ, лажьуэрэ зызэригъэпэщын иужь итынщ; зызэригъэпэщIэрэй зыхуэныкъуэ къыкъуэкIынщ; аурэ гъащIэр зэрыблэкIрэ зыхурикъуж зэрымышъуфым гу лъитэнщ. Ныкъуэ-дыкъуэу зэрыпсэурэ гъащIэм тхэгъуэрэ тыншыгъуэ зэримгъуэтыр къыгуроIуэр цIыхум; абы и тыншыгъуэр къыщыхуэкIуэнур и лIэгъуэу зэрыщытыр ещIэр. ЛIэгъуэр къэсрэ и щыгъуэм щыхыхъэжым щыгъуэ, цIыхур зыхуэныкъуэн къэнэжыркъым. Апщыгъуэм зыхурикъужа хъуупIэрэ(?), ари тцIэркъым. Ауэ, и зи лъэныкъуэу къызхэкIауэ щыт щIымрэ и щыгъуэм щыхыхъэжкIэ, и лъабжэм хуэкIуэжу щытщи, зыри зыхуэмыныкъуэжу тыншыжу къыщIэкIынщ.

ЛIэныгъэр, зыхуэкIуэжын "лъэныкъуэ"у зыпэплъэрэ, абы хэкIыпIэ имыIуэ зэрежъэрэкIэу зыхуэпсэу закъуэ пэлъытэу щыт псэушхъэ псори "лIакъуэ"щ. Ар щхъэ, лIакъуэр, зэрлIэжыныр къызгурыIуэжу щыт цIыхум нэхъ хуэIуауэ зы псалъэу къыщIэкIынщ.

Мыбы къызэрыгуэкIкIэй, езыр зы лIа гуэрым къызэрытехъукIарэ къызэрыщIэныжам къызэрыгуэкIкIэ, зы лIакъуэу зэрыщытыр зыщIэжырщ цIыхури, цIыхум езым зызэрилътэжыр игъуэджэу лIакъуэуш. Ар, и блэкIарэ и лIэжахэм къызэрыщIэныжакIэрэу зы лIакъуэрщи, зы лIа гуэрым къызэрытехъукIарэ зэрикъуэр Iуэху къыхуэхъупхъэнщ, къыфIэIуэхунщ; ар щыхъукIэй, езым лIакъуэу зызэрилътэжым къызэрыгуэкIкIэ, "лIэкъуацIэ" зыфIещыр, зы "лIэкъуацIэ" зэрехъэр.

ЛIакъуэу зэрыщытрэ, и лIэкъуацIэм кыгъуэгурыкIуауэ щытыр зэры гъуэгу кIыхьрэ зэрылътэжым къызэрыгуэкIкIэ "лъакъуэ лъэщ"у щытыр, "лIакъуэ лъэщ"уи лъытапхъэщ. "ЛIэкъуэлъэщ"ыр лIакъуэу щытрэ лIакъуэми къызэрытехъукIар гурыIуэгъуэмэ, тIэ, ар "лIэкъуэлIэш"и хъуфынщ.

*

"Къуэ"р, зы псорэ лъабжэ гуэрым къыхэхъукIрэ щхъэжу щылэгъуэ зыгъуэтар къызыIуэу зы псалъэрщ. Абы, къызхэхъукIа зы лъабжэрэ зы псо гуэр гурыIуэгъуэ къытхуещIыр.

"Къуэ"р зы цыхуу къеплътэмэ, ар зы анэ-адэм кыхэхьукырщ. Патриартал псэуклэм кыщцлэныжагъэнщи, къуэр зы цыхухьуу мэлътэр. Ар кыызхэхьуклам и къуэу кырауэми, ар кыщыхьум щыгъуэ, кыызцлэхьу лъэпкъым и хабзэм кызырыгуэкклэ, абы зы цлэй егъуэтыр. Ар кыызхэхьуклам и къуэу щытми, ар зы цлэ зилэу щхьэжу зы щылэгъуэ зилэ мэхьур.

Адыгэбзэм гурыуэгъуэ кытхуищыр аращи, Адыгэм флищу шыта цыхуцлэхэр цыхухьуцлэрэ цыхубзыцлэу зэщхьэщокыр. Зы нэрыбгэр цыхухьурэ цыхубзу кызырыхьуам елытауэ, абы хуэфашцэу зы цлэ флащыр.

Ауэ, къэхьурэ зы цлэ зилэ хьуауэ щыт зы нэрыбгэм и гъащлэм кыщилэжь лухугъуэхэм кызырыгуэкклэ, и цлэри зэрихьуклыфыну зэрыщытыр жылэпхьэщ. Икли, пэсэрей хабзэу шытащ, зы цыхум кылэжьым кызырыгуэкклэ цлэ игъуэтыныр. Мыбы кыклри, зи къуэу щытым щхьэщыклыррэ щхьэжу зы щылэгъуэ зэригуэтынращи, зы цыхум хуэфашцэри мыпхуэдэу щхьэхуитыплэ игъуэтынырщ.

Мыпхуэдэу зы цлэщлэ къэзылэжьым, ар и унэгъуэцлэу кыжьапхьэщи, абы кыщцлэхьу быныр абы щхьэщыклыхуклэ а унэгъуэцлэр зэрихьэнщ. Мыбдежым кыхэщыр аращи, зы цлэ зыфлащарэ зы къуэуэ щытми, зы нэрыбгэм кылэжьыфу щыт цлэр абы нэхь хуэфашцэ зэрихьурщ; тлэ, мыбы и нэужьми зы унэгъуэцлэрэ лэкьуацлэр кыжьапхьэ мэхьур.

Нэрыбгэм кылэжьрэ хуэфашцэ хьуам кызырыгуэкклэ унэгъуэцлэрэ лэкьуацлэхэр утыку кьохьэр. А унэгъуэцлэри, щхьэжу зы щылэгъуэ зилэ хьурщи, ари кыызтехьуклауэ щыт гуэрым и "къуэ"у лытапхьэу шымытрэ, щхьэжрэ псоуэ зы флэщыгъэцлэу зэрыщытынур гурыуэгъуээнщ пэсэрейм. Ар езыр зы псорэ, езым кызырыхэхьуклыпхьэр кыггэлъэгъуэныр нэхь игъуэу лытапхьэщ, "къуэ"уэ лытэн нэхьрэ.

Пэсэрей хабзэу, цыхуцлэрэ лэкьуацлэр кызырыхьу щыкклэм ещхьщ лъэпкъыцлэри. Ауэ, цыхуцлэр нэхь зэхьуклыгъуафлэу щытщ лэкьуацлэм елытауэ; тлэ, зы лъэпкъыцлэри зы лэкьуацлэм елытауэ нэхь зэхьуклыгъуейщ.

Лъабжьэ клуэдыгъуэр зыхуэпэжыжьэрэ щхьэхуитыныгъэр зи шапхьэрэ зылэжьыпхьэу щыт цыхум, цлэрэ лэкьуацлэ кэхьуклэ хабзэри зэриа щыкклэри абы и псэуклэм езэгъуу шытагъэнщ. Ауэ, мыпхуэдэу зы хабзэр кызыреклуэклэрэ зэритыплэр зэрызэхьуклым кызырыгуэклэрэ, лъэпкъыр зэбгырытхьуа зэрихьуарагъэнщи, иужьым, "къуэ" клэухыр зы лъабжьэ кызылуэ хабзэу игъуэрэ ит хьуагъэнщ. "Къуэ" клэух зыпыту шымытрэ, зэрымныкьуэрэ зэрыпсоуэ зэрыщытыр кыггэлъагъуэу, и цлэр езым кызырилэжьар къэзыггэлъагъуэу зы лъэпкъыцлэ зехьэн хабзэм и плэм, лъэпкърэ лъабжьэр зэрыклуэдым флэкыплэ зэрымилэрэклэ кыхуихьауэ щытым кызырыгуэклэ, а лъэпкъым кыщцлэныжауэ зэрыщытыр кыхэщу "къуэ" клэух зилэ лъэпкъыцлэрэ лэкьуацлэхэр зехьэн хабзэр зэриувар гулгытапхьэщ. Мыбы и шапхьэу лытапхьэщ икли, "Хьэт"рэ "Хьэтыкьуэ, Хьэтыкьуей" псалъэхэм зыхуафэу щыт зэпыщцлэныгъэр.

Адыгэбзэм кызырыхэщыр аращи, "хьэ"р цыхур кыызтехьуклауэ щытрэ пэсэрей цыхурщ. Кэхьуауэ щыт зы зэхьуклыныгъэм кыхэхьуклауэ щыт мы цыхум, куэд иужьу кыщцлэкыныщ флэщыгъэцлэу "цыху" зэрзыхуигъэфэщар. Ар зы флэщыгъэцлэу утыку кыхьэху, тлэ, "хьэ" зыжрифэу шытагъэнщ. Аращи, я кыжьаплэр нахуэу шымыту жылэпхьэщ "Хьэт"хэми, а лъэпкъыр зы Адыгэ жылагъуэу зэрыщытар клуэ пэтрэ гурыуэгъуэ мэхьур цлэныгъэмклэ. "Хьэт" лъэпкъыцлэм кыккыр, адыгэбзэклэ "хьэ" зэхэт (т) жыхуилэрщ. Хьэтхэр зэбгырытхьуарэ зыхэту щыт лъэпкъхэм хэшыпсыхьыжыныр кыщыблагъэм щыгъуэрагъэнщ, абы кыщцлэныжарэ кытехьукла жылагъуэр "Хьэтыкьуэ"рэ, "Хьэтыкьуей"уэ щилгытэжар Адыгэм.

Адыгэбзэм лэкъуацлэрэ жылагъуэ куэдым и цлэм хэтщ "къуэ" клэухыр. ИкIи, апхуэдэ цлэхэр нэхъыбэу зыхэтри Къэбэрдейращ. Къэбэрдейр, Адыгэ щыналъэм и гъунэм Iусрэ, нэгъуэщI лъэпкъхэм зэпыщIэныгъэ зэрызыхуилар гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ хабзэр зэригъэгъуэтауэ зэрыщытым и щхьэусыгъуэхэр кыызхэкIари мырагъэнщ.

Клуэдыгъуэр зыхуэпэжыжъуэ щытрэ, щхьэжрэ щхьэхуиту щытыныр зи гъуэгъуу щытым дежкIэ, кыызхэхьукларэ зи къуэу щытыр щигъэгъупщэжыныр зы щхьэхуитыныгъэ IэнатIэрщи, езым кылэжъ фIэщыгъэцлэр зыхуегъэфэщэжыр. Ауэ, мыпхуэдэу зы щхьэхуитыныгъэ гъуэгурэ хабзэр зэрыщIэудрэ, клуэдыгъуэр кышыблагъэм щыгъуэ, зы лъабжъэм хуэныкъуэж хъууэ щыт цыхур, и лъабжъэр кырилуэрэ зи къуэу щытыр кыыхигъэшу зы цIэ зыфIэщынрэ зехьэн хэбзэщIэм тохьэр. Жыплэ хъунуш тIэ, "къуэ" клэухрэкIэ зылытэжын хабзэр, лъэпкъ зэхыхьэр кызызыхьуам кызызыхьуэкIрэ лъабжъэ клуэдыр фIэкIыплэ зэрымилэрэкIэ кышыблагъэм щыгъуэ, лэкъуацлэ фIэщын хэбзэщIэу игъуэджэу къахъуауэ. ТIэ, ар кышыхьукIэй, "къуэ" клэухрэкIэ лэкъуацлэ зехьэн хэбзэщIэм кызызыхьуэкIэ, щылуэ щыт унэгъуэцлэхэм и клэухыр "къуэ" зэрыхьукIэрэй, клуэ пэтрэ лъабжъэрэ лъакъуэ лъэшу лытапхъэ мэхьур.

Араши, "къу"р кыызхэхьукIым хэтрэ щышу ужыгъуэ зилэрщ; щылэгъуэрэ гъащIэ зилэм кыпэщытрэ зыхуэкIуапхъэу щытыр щхьэжу щытынырщи, "къу"уэ къэхьур кыызхэхьукIым щхьэщыкIыу "къуэ" хъуным екъунщ. "Къуэ"р кыызхэхьукIам кызызыхьуэкIэ зы лытапхьэрщи, тIэ, "къуэ"м и Iуэхугъуэу кыпэщытыр нэхъ щхьэжрэ щхьэхуит хъунырщ; мыбы кызызыхьуэкIэ, кыызхэхьукIыр зыщигъэгъупщэжыпхъэу щхьэжрэ щхьэхуитыжу зы щылэгъуэм хуокIуэри, зыхуэфашэ фIэщыгъэцлэр къелэжыр. Цыхум кыпэщыт закъуэр щхьэхуитыныгъэрщ.

«КХЪ, КХЪУ» МАКЪХЭР

Кхъ...

"Кхъы" макъыр адыгэбзэм куэдыщэу хэмытыжу зы макъырщ. "Кхъы" макъыр зэрытха тхыпкъми кызызыхьуэкIэ, "къы" макъымрэ "хъы" макъым язэхуакуу зы макъщ; икIи, а макъитIыр зыхэту къэхъуауэ зы макъыу лытапхъэщ. Ар щыхьукIэй, "кхъы" макъым иджрэ игъэзащIэу щыт мыхьэнэри, а макъитIым яджу щытыр зэрызэхэжа мыхьэнэрэ, а макъитIым язэхуакуу жыIэпхъэщ: "Кхъы" макъыр, "къы" макъым хуэдэу зы къежъаплэрэ къэхьупIэ зыгъэлагуэрэ, ари "хъы" макъым игъэзащIэу щыт лъабжъэм зэрхуэкIуэрэ кызызыхьуэкIэ зы мыхьэнэ зилэрщ. ТIэ, "кхъы" макъым иджыну щытыр, зы къежъаплэрэ зы лъабжъэу щытырщ.

ЗэржытIащи, псалъэ куэд диIэжккъым "кхъы" макъыр хэту. Зы лъэIу жыIэгъуэ хъууэ щыт "кхъыIэ" псалъэр зы щапхъэщ. Ар, къежъаплэрэ къэхьупIэ зыгъэлагуэуэу щыт "кхъы" макъкIэ щидзэу зы псалъэу щыщыткIэ, Iуэхур куэрэ лъабжъэу кыщцIедзэр; тIанэ "Iэ"р кыкIэрыхьэ щыхьукIэй, а Iуэхугъуэр хьупIэм йохуэр: "Кхъы" Iэмалыгъуэу щыту фIэкIыплэ зэрымилэрэкIэ зэманыгъуэ игъуэтрэ щылэ хъун Iуэхурщ ар. "КхъыIэ"р, хъуну зыхуейм папщIэ хужалэу зы лъалуэрщи, ар куэду лъабжъэрэ куууэ зы псалъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Ар зы къежъаплэрэ зы лъабжъэ Iуэхугъуэу щылэ хъун хуейуэ утыку кышыхьэкIэй, ар цыхум зыхужилэ Iуэхугъуэр Iэмал зэрилэкIэ гъэзэщIапхъэу щытщ.

Щхьэц лъабжъэм кыхэхьукIыу щытрэ, гуэдз хьэдзэм и фамплэм папщIэй "кхъаплэ"щ хужалэр.

Мыбы нэмышIыу "кхъэ" псалъэр щылэщи, "кхъы" мыхьэнэ зыджым "э" кышыпыхьэкIэ къэхьуращ ар; икIэм икIэжым дызщыхьэжыну щыт щIы лъабжъэрэ ди хъуныгъэр кыызхэкIым (хъы) хуэкIуэжу зы мыхьэнэ еджыр абы. "Кхъы"р лъабжъэрэ къэхьун Iуэхугъуэр зыджу щытмэ, ар зэманкIэрэ

зыхуэкIуэрэ зыхыхъэжу щытыр "кхъэ"уэ кыщIэкIынщ. Зи лIэжыгъуэ къэсауэ щыт лIыжхэм папщIэй, кхъэм ехыжыпхъэ мыхъэнэр кыриIуэ пэлытэу "кхъахэ" хужалэр.

Кхъу...

"Кхъу" макъыр "кхъы" макъым и ужыгъуэ (у) хъуращ. Мыбы иджри "кхъы" макъ мыхъэнэм тету зы джыгъуэщ.

Нобэ адыгэбзэм кыхэнауэ щыт псалъэр зы бжанэу мащIэщ. Мыхэм ящыщ, къэкIыгъэ лIэужыгъуэ фIэщыгъэцIэ хъууэ щыт "къужь"ыр. ТIэ, "кхъу" макъ Iэмалыгъуэр сыту щытми, абы и кроникэу щытыр кхъужьырщи, ар нэхъапэ къэхъуарэ нэхъыжьыу щыт кхъурщ, нэхъ кхъуфIырщ. Ар "жь" макъкIэ щихым щыгъуэ, зы лъэбжьэжъу аращ. Ар зы пхъэщхъемыщхъуэ зы шхыныгъуэу зэрыщытыр гурыIуэгъуэнщ нобэ; ауэ, мы фIэщыгъэцIэр щилэкIэ, лъапIэу зы мыхъэнэ хуиIауэ щыту кыщIэкIынщ цIыхум дежкIэ. "Къужь"ыр, зы шхыныгъуэу зэрыщытым кызырэгуэкIкIэ фIацауэ щыт зы фIэщыгъэцIэмэ, зы лъабжьэрыужыгъуэ зилэрэ щхъэпэшхуэу зы шхыныгъуэу ялътэу кыщIэкIынщ. Мыбы дигу кыгъэкIри, ар хушхъуэшхуэу ялътэу зэрыщытаращ. ИкIи, а псалъэр "жь" макъкIэ щихым щыгъуэ, "кхъу" Iуэхугъуэу щыт кхъужьыр, а щхъэпэу щытхэм я нэхъыфIрэ я нэхъ жыуэ зэрыщыр гурыIуэгъуэ хъууэ кыщIэкIынщ. Ар кызыпкIэ жыгыр "къужьей"щ.

"Кхъу" макъыр зыхэту щыт нэгъуэщI зы псалъэри, гъавэр и лъабжьэмкIэ зэщIагъэкIрэ зэразу щыт "кхъузанэ"рщ. Ари "кхъу зын" Iуэхум щхъэпэу зы псалъэрщи, тIэ, "кхъу"р "гуэдз хъэдз" жыхуиIуэ гурыIуэгъуэщ.

Зы Iуэху IэнатIэрэ зы Iуэху IэщIагъэ хъууэ щыт "кхъуэщын" псалъэри хэтщ адыгэбзэм. Ар, шхыныгъуэрэ фадэр зыралхъуэ зы Iэмэпсымэу къагъэсэбэпыр. Мы кызыхуэсэбэпу щыт Iуэхугъуэми уцегупщысыжым щыгъуэ, "кхъу" е "кхъуэ" жыхуалэр илхъэпхъэ зыхуэхъуу кызырэсэбэпыр а псалъэм и зэтеувэкIэ щхъэусыгъуэ хъуауи лъытапхъэщ: зы кхъурэ кхъупIэу щытыр "кхъуэщ" хъунщи, а Iуэхур утыку кыгъэхъэн Iуэхугъуэр "кхъуэщын" хъууэ жылэпхъэнщ.

Адыгэбзэм хъэлыгъуэ псалъэри хэтми, абы "щIакхъуэ"й хужыдоIэр. "Кхъу"р лъабжьэрэ зыужыгъуэ зилэ зэрыхъукIэрэу, ар зы IэщIагъэу утыку кыгъэхъэнрэ щылэ гуэр щIыныр "щIакхъуэ" хъунщ.

Псэущхъэу "кхъуэ" фIэщыгъэцIэри диIэщи, ар "кхъу"уэ щылэ (э) гуэрщ. Пасэм щыгъуэ, ар шхыныгъуэ нэхъыщхъэхэм ящыщу зэрыщытар гурыIуэгъуэщ. Абы и фэр къагъэсэбэпурэ ящIыу щытащ "кхъухъ" лIэужыгъуэхэр. Мы псалъэм кыриIуэ Iуэхугъуэхэрщ мыхэри зи фIэщыгъэцIэу щытхэр: «Кхъуафэ, кхъуэфэжьей, хъэкхъуафэ». Мы псалъэхэр гурыIуэгъуэ кызырэтыхуэхъукIэ, кхъуэ фэм кыхэщIыкIауэ щыт Iэмэпсымэ лIэужыгъуэхэрщ. "Кхъуэхъ, кхъухъ" жыхуиIэри кхъуэм и фэ зы бжанэм кызырэтыхъыкIара гурыIуэгъуэ кызырэтыхуэхъуну щытыр; хъэмэрэ, абыкIэ яшэу щыт шхыныгъуэрэ нэгъуэщI лIэужыгъуэ гуэрхэра "кхъу"рэ "кхъуэ" макъхэр а псалъэм щIыхэтыр, ар гурыIуэгъуащэу щыткъым.

Танэ, зы глагол диIэщ: "къэкхъун". Ар "къэ" макъкIэ кызырэтыхъуу щытри къэзыгъэлыгъуэрэ "кхъу" Iуэхугъуэм хуэкIуэу зы псалъэрщ. Абы кыкIри зы лъабжьэ Iуэхугъуэрщ. Ауэ, ар "кхъу" Iуэхугъуэу щыщытыр гурыIуэгъуащэкъым.

*

Дауи ирехъу, "кхъы, кхъу" макъхэр гурыIуэгъуащэ хъуауэ лъытапхъэкъым. Ар, бзэм псалъэ куэдкIэ кызырэтыхъынам папщIэ зэгъэпщапхъэу зэрыщымытрагъэнщ; икIи, макъыжьрэ зэхэту щыт макъыжьытIым яджыр зыхэзыубыдэу зэрыщытым папщIэ, гурыIуэгъуафIэу щыту кыщIэкIынкъым.

Ауэ, "кхъу"р икИи -е нэхъыбэу- зехъэллауэ щыт мыхъэнэр, цыхум кыщхъэпэрэ езырыжу зы лъабжъэ илэжу кхъхъуауэ щыт шхыныгъуэ ллэужьыгъуэу зэрыщытыр жылэпхъэнщ. Зы хъэтхъупсым хэту щыт шхыныгъуэ пкыыгъуэхэм папщлэ, "кхулэ" зэрыжалэм хуэдэжу "кххулэ"й хужалэр. ИкИи, "кхъы, кхъу" макъхэр бзэм хэклуэдэжу зэрыщлэдам папщлэ, я лэмалыгъуэ гуэрхэр макъ гъунэгъу гуэрхэм траухуэу щладзагъэнщ; мыбы кызызэрыгуэкIыу, "кхулэ" псалъэм и пэжыплэр "кххулэ"уэ щытынти, хуэм хуэмурэ ар "кхулэ" псалъэмкIэ гъэзашлэу щлэдзэу кыщлэжыныщ.

Тланэ, "щлэкхъуэ"р цыхум ищлауэ щытми зы кхэкIыгъэ шхыныпхъэм кызызэрыхэщлэжылар гурылуэгъуэщ; ар нобэ абэзэбзэу долгытэр; е абэзэбзэр адыгэбзэр зэрызэщхъэщымкIа лъэхъанэм кыщлэжынауэ зы псалъэу кыщлэжыныщ.

"Кхъужь"ыр цыхум кыхуэщхъэпэшхуэу зы шхыныгъуэу щытми, а псалъэр зэрызэтеувам уеплэу щытмэ, ар "кхъу" защлэу щытрэ "кхъу" шапхъуэ (жъ) щыт хъурщ.

"Кхъуей"ри шэм кыхащлэжыны зы дэшхыныгъуэрщ; ауэ, абы кызызэрыгуэкIлэ, "кхъу"р зылысыр гурылуэгъуашэкъым.

"Кхъузанэ"мкIэ язрэ щлагъэкIыу щытыр гуэдзхэкI хъэдзэхэрщи, а щлагъэкIыр зы шыныпхъэу щытми, ари "кхъу"уэ зэрыщытыр гурылуэгъуэ кытхуешлэр "кхъузанэ" псалъми, ар "кхъу"р зэразу щыт зы лэмэпсымэрщ.

Ауэ, "кхъу"р зы шхыныгъуэ ллэужьыгъуэщлэу тлэйтэми, ар зыхуэлауэ зэрыщыт щлэжлэрэ нэгъуэщлэ шхыныгъуэхэм зэрызэщхъэщылэр гурылуэгъуашэу щыткъым; абы папщлэй, "кхъу" макъыр гурылуэгъуашэу лъытапхъэркъым.

«ХЪ, ХЪУ» МАКЪХЭР

Хъ...

"Хъы" макъри зы макъ лъэбжъэжыщ. Ар, кхъхъур кызытехукI лъабжъэр зыгъэлабгъурщ. Сыт кхъхъуу щытми, кызытехукIыу щытыр а хъууэ щытым и лъабжъэраши, ар "хъы"щ. Дэтхэнэ зы гуэр кхъхъуми, ар кызытехукIыр абы и "хъы"уэ щытращ; икИи, а хъуауэ жыхуэтлэм езыри, езым кытехукIыну щытым и лъабжъэ зэрыхъужкIлэрэу, езым кытехукIыну щытым и "хъы"жу щытщ. Хъун луэхугъуэр щылэху, "хъы" мыхъэнэри щылэнущ. Дэтхэнэ зы гуэрыр кхъхъуу ужьыгъуэ игъуэту, хъууэ щытмэ, кызытехукIыу щыт и лъабжъэр "хъы"рщ.

Хъун луэхугъуэр кхъувылэми, сытри мыхъужрэ хэмыхъуэж е зыри мыужьыжу кхъанэу щытми, а зэрыхъуауэ щытыр зы лъабжъэу кызызэтенэнущи, ари "хъы"щ. Ар щыхъукIэй, зыри мыужьрэ мыхъуу щытми "хъы"р кхъэнэнущ; е сытри "хъы"уэ кхъэнэнущ. Абы зыри кыщытемыхъукIыжкIлэ, "хъы"уэ жэлэпхъэжмэ! Ауэ, "цыхъ"ыр арагъэнщ.

"Хъы"р, хъурэ щылэгъуэ зыгъуэту щыт дэтхэнэ зы гуэрым и лъабжъэ зэрыхъукIлэ, а щылэ гуэрхэр зэгъэпщэнрэ зым елытауэ адреир зэрзэщхъэщылэр кхъэпщытэн луэху щыхъум щыгъуэ, а зэгъэпщапхъэу щытхэр зэрзэщхъэщылэр кхълуэтэн щыхъум щыгъуэ, лъабжъэрэ "хъы" луэхугъуэкIлэ лажъэу зы псалъэ кыдогъэсэбэпыр: "нэхъ": «Абы нэхърэ мыр; ар нэхъыфIщ; ар уэ нэхърэ нэхъыжыщ; нэхъапэ, нэхъыкIлэ, нэхъ лей, абы нэхъей...».

"Хъы"р мыджауэ щытрэ джыпхъэ лъабжъэу щытраши, "хъыджэ" псалъэм кыдгуригъауэр мырагъэнщ; икИи, хъыджэрэ (хъырэ джапхъэ) бзыуэ щытым папщлэ "хъыджэбз" щыхужалэри мырагъэнщ.

"Хы"р лѣабжѣ зѣрыхѣуклѣй бзыпхѣу шытырщ; мыбы жылѣгѣуэрѣ псалѣ куэд кыыхѣкѣпхѣэнщ. Дуней координат системѣри "хы"щ; абы ещхѣрѣ бдзѣжѣеящѣхѣм кѣагѣэсѣбѣп лѣмѣпсымѣри "хы"щ е "пхы"щ. Мыбзѣрѣ мыужѣу шытрѣ, зѣрщытым итрѣ хуѣмыхуу шыт цѣыхум хужаѣр "хымыбыл"щ. Щѣагѣуѣ мыхѣурѣ шымылѣ пѣлѣытѣу мащѣу шытрѣ, тѣасхѣу шытым папщѣй "цѣырхѣ"щ хужаѣр. Зы гуѣрым и лѣабжѣэр тѣклѣу джа хѣумѣ е джѣгуу шытмѣ "хѣеин" лѣуѣхуш кѣэхѣур. "Хы"р лѣабжѣ зѣрыхѣум кыызѣргуѣклѣ, зы лѣабжѣэрѣ хабзѣу кѣекѣлѣуѣ шытым иклѣрѣ шыкла хѣуам папщѣ "хѣйым иклѣын" псалѣэр хужылѣпхѣ мѣхѣур.

"Хы"м "ѣ" кышыпыхѣклѣй лѣабжѣ защѣ мыхѣэнѣклѣрѣ мѣджыр; "хы"р зѣрышыту клѣурѣ лажѣу шыт мѣхѣур апщыгѣуѣм. "Хѣар, хѣарзынѣ" псалѣэхѣр "хѣ" лѣмалыгѣуѣу кѣохѣур. "Лѣхѣэн" псалѣѣри лѣэр иплѣ имклѣыжыфрѣ зыдѣшытрѣ зѣрщыту кѣэнѣнырщи, мыужыжыу кѣэгѣэнѣнырщ. Зы зѣманыгѣуѣ пыухытыклѣар зы "лѣхѣанѣ"щ. Илѣабжѣэрѣ иклѣ нѣгѣунѣ гѣащѣлѣм хѣту зыгѣѣфѣлѣныр "гѣэхѣэн"щ е "тхѣэн"щ. лѣм и фѣр зѣгуѣкыныр "сыхѣэн"щ; гур кыызѣлѣхѣэныр "сѣхѣуджѣн" е "мѣхѣэшѣн"щ.

Хѣу...

"Хѣу"р, гурылѣуѣгѣуѣ зѣрыхѣуарщи, "хы"м и ужыыгѣуѣу шытырщ. "Хы"р зы лѣабжѣуѣ, хѣупхѣу шытырщ; хѣунур кыызхѣхѣуکلѣнуращ; "хѣу"р лѣабжѣэрѣ хѣупхѣу шыт "хы"м и зиужыыгѣуѣу кѣэхѣурщ.

Дѣтхѣнѣ зы гуѣрыр зѣрыхѣурѣ зышихѣуѣжклѣ, шылѣу шыт гуѣрыр зы нѣгѣуѣщѣыгѣуѣм хуѣклѣуѣу зѣхѣуѣклѣ шыхѣуکلѣ, "хы"мрѣ "хѣу"р сыт шыгѣуѣй утыку итырщ. "Хѣу"р кыызхѣхѣуکلѣр "хы"рщ.

Сытри сыт шыгѣуѣй хѣуѣу шытщ, сытри мыуылѣу мѣхѣу; хѣур кыызтѣхѣуکلѣр кыызхѣхѣуکلѣр хѣуаѣу шытращи, ар иджы хѣуѣу шытым и лѣабжѣу шытырщ, и "хы"щ. "Хѣун" псалѣэр лѣжѣакѣуѣу зы псалѣэш; дѣтхѣнѣ зы псѣлѣѣуха клѣыхѣым кыыхѣмыхѣэнрѣ хѣмытыну лѣмал зымылѣрщ.

"Хѣун" псалѣэр зи лѣабжѣуѣ псалѣ куэд кѣохѣур: «Хѣупѣн, хѣуфын, кѣэхѣуکلѣ, кѣэхѣун...». Хѣупхѣэм хуѣклѣуѣн лѣуѣхур "ѣхѣулѣн, кѣѣхѣулѣн"ырщ; зы шыгыныр хуѣфѣ хѣун лѣуѣхур "хуѣхѣун"ырщи, хуѣмыфѣлѣр ин кыыхуѣхѣуамѣ, ар "быхѣу"щ; зы хѣупхѣѣ лѣуѣхур "зыдѣхѣун, шыхѣун, кыыщѣлѣхѣун" псалѣэхѣм нѣхѣри кѣагѣѣунѣхур; кѣѣмыхѣуаы кѣэхѣуа фѣлѣщѣын лѣуѣхугѣуѣр "кыышыхѣун" псалѣэм кыырилѣуѣрщи, мыпхуѣдѣ щапхѣэхѣу "хѣун" псалѣэр зи лѣабжѣуѣ псѣлѣэшѣ куэд кѣохѣуфыр.

Хѣуар зѣрыхѣуакѣлѣрѣу шыгѣѣтыныр "хѣумѣн"щ; зы лѣщ куѣдыр "хѣушѣ"щ; а лѣщ хѣушѣм уащхѣѣшыту "хѣуплѣ"рѣ "хѣун"ыфѣлѣхѣм хѣбгѣашхѣрѣ пхѣумѣу ущытмѣ, ар "гѣэхѣун" лѣуѣхуш, "гѣэхѣуѣклѣуѣн" лѣуѣхугѣуѣш.

Хѣун лѣуѣхугѣуѣр сыт шыгѣуѣй зыужыыгѣуѣ хѣуркыым, "сы-сѣ" лѣуѣхур зѣрылѣабжѣэрѣ, зѣрыѣхыплѣ зѣрыхѣуکلѣрѣу, "сѣхѣун, сѣхѣуджѣн" псалѣэхѣри "хѣун" лѣуѣхуу утыку кѣохѣѣфыр. Мыбы хуѣдѣу "хѣунщѣлѣн" псалѣѣри мыхѣумыщѣлѣ лѣуѣхуу кѣэхѣурщи, ари "хѣун" псалѣэм ѣгѣѣзащѣлѣр.

"Унѣхѣун" псалѣѣри хѣклѣуѣдѣн пѣлѣытѣ зи мыхѣэнѣу зы псалѣѣу шытщ, аѣу, ар щакѣуѣбзѣ псалѣ кѣэхѣуکلѣм ѣзѣгыу зы псалѣѣу кыыщѣлѣкѣынщ; ар, унѣрѣ унагѣуѣу зѣрышымытыжыныр кыырилѣуѣу зы щѣагѣыбзѣу кѣэхѣуаѣу зы псалѣѣу кыыщѣлѣкѣынщ.

Сытри хѣуѣу шыклѣуѣрѣ хѣуѣу кыыщѣекѣуѣклѣ, хѣуѣу шытыр хѣурѣ хѣурѣйѣу кѣокѣуѣкѣыр; "хѣурѣй" жыхуилѣр, хѣур зѣрыхѣу щѣылѣу хѣум ѣйѣу шыт хѣурщ. Хѣур хѣурѣйщ; хѣур зѣрыхѣу

щЫкІлэр хьурейуэщ; сыт хьууэ щытми, кьиухьуреихьрэ и хьуреягькІлэрэщ зэрыхьур; "хьурей"р "хьу"уэ щытым и "форм"у щытырщ; хьурейр фІлуэ хьурщ, хьум езыр зэрыхьурщ.

ИкІи, -зэрыжаІлэрщи- хьур мыбзырщ. Ауэ, сыт хьууэ щытми убыхьукІлэрэ щыхьукІлэ, хьуарэ утыку кьихьауэ щыт дэтхэнэ гуэрыр зы хьуа бзыгьэрщи, ар зы бзыгьэ зэрыхьукІлэрэу зэрыбзыр гурыІуэгьуэщ. Дэтхэнэ зы хьу ІэнатІуэ утыку кьихьэр зы бзыгьэу щытщ. Ар щыхьукІлэй, хьур кьызтехьукІлрэ хьууэ щытым и льябжьэу щыт "хьы"ри, хьуарэ утыку кьихьари зы бзыгьэ гуэр зэрыхьукІлэрэй, мыхьуу щытыр бзыуэ жыІлэхьэнщ. Зы хьыр мыбзыуэ жыІлэмэ, абы зыри кьыхэмхьукІыну жыІлэхьэщ. Ар зы бзыгьэу щытмэ, зы гуэр кьыхэхьукІынущи, абы кьыхэхьукІыпхьэр кьыщыхэхьукІыр "хьун" Іуэхугьуэрщ. Хьупхьэу щыт хьыр зы бзыгьэу щыщытым щыгьуэщ хьур кьыщыхьури, тІэ, хьур зы бзыгьэр гьэкІуэтэнырщ; ар кьызэрыувыІлэрэ кьыщыувыІам щыгьуэ, аргуэру зы бзыгьэ Іуэхугьуэрщ утыку кьихьэу щытрэ кьэхьур. А бзыгьэр "ужьыгьуэ хун Іуэхугьуэ"у щытынырщ "хьун"ри, ари убыхьун Іуэхугьуэрщ.

*

Дауй ирэхьу, хьур сыт щыгьуэй мыувыІлэу хьууэ макІуэр. Зэ щхьэ хьуар хьуауэ кьыщыплътэкІлэй, а хьуауэ жыхуэтІар зэрхьун хьуауэ кьэнэжыркьым; аргуэрэу хьум зэрейкІлэрэ хьууэ щытщ. КьэувыІлэлэ зэрымЫлэкІлэрэу хьууэ щытмэ, зэ щхьэ а зэрхьуауэ щытым йокІыр, зехьуэжыр, зохьуэкІыр. ТІэ, хьуар хьуауэ кьэтлътэмэ, абы щхьэщыкІыр зохьуэкІыр; кьэтлътэуэ щыт хьуам йокІыр. Хьуар хьуащ, ебгьэлеймэ зехьуэкІыр. "Хьу"р гьуэгьуэ щытехьэжкІлэ "хьуэ" мэхьур. Хьууэ щытыр щыхьурейкІлэй, аргуэрэу аргуэрэу хьууэ щытщи, хьуауэ щытым зэрызыхьуэкІ щЫкІлэр зэрызыхьуэжкІлэрэщ (жы!).

Арагьэнщ, фІы хьун жыІлэгьуэу Адыгэм яІэ "хьуэхьу, хьуахьуэ, хьуэхьуэн" псалгэ щЫкІлэхэр кьызхэкІыр: "ФІы защІлэ хьун, фІы хьууэ кІуэн, хьууэ щытыр фІы хьун" Іуэхугьуэрщ "хьуэхьу" псалгэм кьикІри, хьуэхьуу жаІлери ардыдэу фІы защІлэ псалгэхэрщ.

"Хьуэ"р хьуауэ щытыр зэхьуэкІынрэ, зэрыхьуа щЫкІлэу дызхуейуэ щытым текІын Іуэхугьуэ зэрыхьуфым кьызэргьуэкІлэ, "хьуэнэн, хьуэн, хьуэр, хьуэрыбзэ" хуэдэ псалгэхэр зэтоувэр.

"Хьуэ"р хьууэ щытыр е хьун Іуэхугьуэм и кІуэтэгьуэ кьызэрыхьукІлэй, "ихьуэн, дэхьуэн, техьуэн, щІэхьуэн, щІлэгьэхьуэн, игьэхьуэн, хэхьуэн..." хуэдэ псалгэхэр кьохьур. Іэщ гьэхьун Іуэхугьуэхэу "Іэхьуэ, шыхьуэ, выхьуэ, хьуэкІуэн" псалгэхэр кьохьур.

"Льыхьуэн, щыхьуэн, етІэхьун, гьуэхьуэн...", "пхьуэн, Ілпхьуэн, щІлпхьуэн..." хуэдэу, зэхуэмыдэ мыхьэнэрэ кьэхьукІлэ зилэ хьууэ щыт псалгэ куэд кьыхохьукІыр "хьу-хьуэ" льябжьэкІлэ хьууэ щытыр щылажьэкІлэ.

*

Хьууэ щыт дэтхэнэ зы гуэрыр кьызтехьукІыу щытыр "хьы"рщ; зы гуэрыр кьапщтэрэ, дэтхэнэ зы зэманьгьуэри ар зэрыхьуну щЫкІлэм и кьежьаплэу плътэмэ, а кьежьаплэр кьытехьукІыу щытым елътэуэ "хьы"уэ лътэпхьэщ. "Хьы"р льябжьэрщ; абы кьызэрхэкІлэ зыужьу щытри "хьу"уэ щытырщ. "Хьы"р зы бзыгьэрщи, лътэпхьэрщ; ауэ, хьууэ щытыр сыт щыгьуэй утыку итыпІэ зилэу щытырщи, ар кьэувыІлэгьуэ зымыІлэрщ. Сытри щымыІлэрэ мыхьуу щыщытауэ зы льябжьэ кьэплътэмэ, "хьы"уэ льябжьэу щытар, сытри хьууэ кьыздыщІлдар арагьэнщ. Хьууэ щытыр кьыдгуролуэр; ар щхьэ ар кьызтехьукІыу щыт "хьы"р долътэр.

Ар щхьэ, дэтхэнэ зы щЫлэр зэрыджкІлэрэу зэрыужь щЫкІлэрэ зэрыхьум хуэдэу, цІыхури хьуурэ макІуэр. Езыр хьууэ щытрэ, хьууэ щытми хэтү щыт цІыхум, хьууэ щытыр икІлэ нэгьунэ кьыгурыІуэнрэ

кыпшытэфыныр, Іэмал зимыІэу зы Іуэхугуэу кыщІэкІынщ. Цыхум, хуэр зэрыхуэ щІыкІэри икІэ нэгъунэ кыгурыІуэркыым. Ар зыдэкІуэ лэаныкыуэрэ щІыкІэри икІэ нэс кыгурыІуэну кыщІэкІынкыым.

Адыгэбзэм зэрхэткІэ, икІи зы геометрикэ форму щыт "хуерей"р "хуым ей"уэ жыІэпхэщ. А формыр хууэ щытым ейуэщ адыгэбзэм зэрыжиІэри, икІи, зэржаІэращи, козмикэу хуэр хуерейуэщ зэрыхуэу зэрыщытыр. Дунейр хуерейщ, дэтхэнэ зы вагъуэрэ дуней пэлытэу щытыр хуерейщ; дыгъэр хуерейщ, абы епхарэ пыщІахэр хуерейщ; ахэр зыдиту щыт козмозым езыри хуерейщ. Ди дунейр зыхэту щыт хуерейгъ псори зы хуерей (дыгъэ) гуэрым и хуерейгъкІэ, икІи езыхэми я хуерейгъыжкІэ кыуэхуерейхыри щытщ; зыри ипІэм иувыІауэ иткыым, сытри хуерейгъкІэ мэдждри мэужь, хууэ макІуэр. Мы козмос Іуэхугуэрэ пкыгъуэшхуэ зиІэхэм дыпыкІрэ, щыІэу хууам я нэхъ цыкІухэм (п.п: атом) дыщеплкъІэй, зэрхуерейхэмрэ кыахуерейхуэ зэрщытыр долъагъур.

Япэрей Іыхэм кэадгъэлыгъуауэ щытщи, натуралрэ козмикэу щыт геометрииер хуерейщ. Юглед геометрием хуэдэу, захуэу щыткыым; кыуаншэщ. Кыуаншэрэ хуерейгъэ зиІэу щыт зы функцэр нобэрей геометрикэ системэм икІэ нэгъунэ щызэпкыырыхыфынукыым.

Лэахэнэ куэд лэандэрэ хуерейм, -ар "круг" ирехуэ, "цилиндрие" ирехуэ, "кюб е шар" ирехуэ-, и хысэпыр икІэ нэгъунэ зэфІэкІауэ утыку кыхыэфакыым. Хуерейм ехэлІа хысэпхэр утыку кыльхыэфын папщІэ кыгъуэтауэ щыт "пи (π)" бжыгъэр нахуэу утыку кыралхыэфакыым. Ар ухыпІэ зимыІэу зы бжыгъуэ кыщІэкІащ; икІи кІэ игъуэтауэ зы "пи" бжыгъэ утыку кыхыэнуй кыщІэкІынкыым.

Ауэ, гъэщІэгъуэнщи, а хысэпым икІэр кыагъуэтын папщІэ математикант куэдым зырагъэзэшщ, нобэй зырагъэзэшщ щытщ!

"Пи" бжыгъэр: "3.141592653589793238....." хуэдэу, кІэ зимыІэрэ, зэй зэхуэдэу зы зэкІэлыхыужыкІэ кымыхуу, зэкІэщІэпхэрэ тепхъа пэлытэу бжыгъэхэр макІуэ мэлъей! Мы бжыгъэм кІэ имыІэу щыкІуэкІэй, *компитур*хэм я хысэп лэащыгъэр зыгъэлыагъуэу зы Іуэхугуэу кыосэбэпыр нобэ; ауэ, а хысэпым кІэ езыта компитур утыку кыхыакыым, кыхыэфынкыым икІи. Нобэ кыэс а бжыгъэр зэфІэзгъэкІарэ утыку кызылыхыэфа щыІэкыым. Ар утыку щымыткІэй, дэтхэнэ зы хуерей хысэпыр икІэ нэс зэфІэкІарэ кІэ игъуэтауэ щыткыым; "пи" бжыгъэр зыхэмыт зы функцэ кыуаншэрэ хуерей хысэпи щыІэкыым.

"Пи" бжыгъэ Іуэхур, захуэу щыт Юглед (*Euglides*) координат системэрщ кыызхэкІыр. ТІэ, зы захуэ системэм щеплэгъэм щыгъуэ, хуерейр а системэм хуэмыхурщ; хуерейр, захуэ системэм емгъэгъырщ.

ТІэ, хуэр зэрхуерейрэ, дызхэт системэр хуерейуэ зэрыщыткІэ, сытри хуэрэ джыуэ щыт зэрыхуэкІэрэу, сытри хуым ейщ, сытри хуерейщ. Ауэ, Юглед системэр мыпхуэдэу щыткыыми, захуэ системэрщ; ар лэабжэ зэрыхуакІэрэу, цыхум нобэкІэ зыхуейм хуэдэу хысэп тырищІыхыфыркыым абы.

Хуерей систэмэм ящыщу зы координат системэщ Рииман (*Riemann*) системэр, икІи нэхъ зэпэщрэ зэгущу ужъа системэрщ. Ауэ, ар нобэ щхъэ, икІэ нэгъунэ гурыІуэгъуэ мыхуарэ, икІэ нэгъуней дэтхэнэ зы хысэпри тешІыхыпхъэ мыхуауэ щытщ.

ТІэ, узхэтрэ хысэп зыщыпщІыну щыт геометрииер натуралрэ козмикэ системэм теухуа зы геометриемэ, уи хысэпым мыпхуэдэу (пи) *иррационал* зы бжыгъэ кыгъэхуынкыым. Мыбы кызызыгуэкІкІэй, геометрие системэр кызырагъэсэбэпыну Іуэхугуэу и хысэпым елытауэ щытын

хуейщ; е, хысэпыр зыдэпщыр геометрикэу пэж хъун хуейщ. Геометриемрэ, ар кызырыбгъэсэбэпкIэрэу пщыныу щыт хысэпымрэ зэзэгъын хуейщ. Уи хысэпыр ебгъэубыдынумэ, хъууэ щытым езэгъын хуейщ.

ИкIэм икIэжым, хъууэ щытым дэри дызэрхэткIэрэу, а хъур зэрыхъуу зэрыщытыр икIэ нэгъунэ хысэп тщыффу дыхэкIыжыфыну кыщIэкIынкъым.

«Х, ХУ» МАКЪХЭР

Х...

"Хы"р япэрауэ псы иувыларэ, дунейм и кумбапIэхэр из зыщIауэ щытырщи, а макъыр кызырылу щыкIэри а псышхуэм и макъым хуэдэу щытщ. Хыр дуней хъурейм и нэхъ кумбрэ ехыпIэ хъууэ щытым итырщ; икIи, хыуэ щыт а псышхуэ иувылар зэхуэдэ щхъэфэ щыкIэу зы тафэ захуэ пэлъытэщ. Хыр, зэхуэдэ щхъэфэу зэрыубгъуакIэрэу, дуней щыгуIум и нэхъ ехыпIэу щыт тэфагъэрэ, и нэхъ лъэхъаплэрщ. Ар щыхъукIэ, "хы"р зы ехыпIэу щытырщ; икIи, дунейм и зэхуэдэ лъэгаплэрэ зэхуапIэ хъууэ щытырщи, "хы"р, лъэгагъэрэ зэхуэдэ лъэгаплэу кIуэтэгъуэм и зэгъэпщапIэ хъурщ. Дэтхэнэ зыгуэрым и лъэгаплэр зэгъэпщапхъэу кызыралъытэ щыплэр хы гущылуращ. Дуней гущылуи илъабжэ хъууэ щытыр хы гущылуфэрщ. "Хы"р зы геометрие координат системэм и ординат (х) лъэныкъуэ хъурщ.

ИкIи, "хы"р псыщи, псыр псэ кызыхъукIырщ; тIэ, псэрэ гъащIэ зилэр кызыхъукIыу щыт "хы"р аргуэрэу зы лъабжэщ.

"Хы"р, етIуанэу, зы бжыгъэцIэ (6) хъууэ щытырщ. Бжыгъэу "6" щIэхъур нэгъуэщI Iуэхущ, ауэ, "хы" макъым иджу щыт Iэмалыгъуэр, ипщэкIэ къэтIуэтахэм къагъэлъагъуэу кыщIэкIынкъым. "Хы" макъыр хым и макъыу къэIуу зы макъырщ икIи.

"Хы"р зэрыпкIэрэу, къэхъуу щыт псалъэхэр щыIэщ (хыв, хы тIыгу...); ауэ, хыр зэрылъабжээрэ натуралу зэрщыIэ щыкIэ мыхъэнэр къыгъэлъагъуэу зы псалъэ диIэщ: "хыфIэдзэн". ФIэдзэн псалъэр зыгуэрэр зы фIэдзапIэ епхын пэлъытэу зы Iуэхугъуэщ; ар щхъэ, "хы"р ипэ кышщыпыхъэм щыгъуэ, мы "фIэдзэн" Iуэхугъуэракъым гурылуэгъуэ хъур. "Хы"р "фIэдзэн" IуэхукIэ зикI игъуэу зыгуэркъым. Ар щхъэ, ущыкIэлъыплъыжкIэ, ипщэкIэ "хы"м теухуауэ къыжытIауэ щытхэм дыщыщыгъуэзэжкIэ, зы хэкIыпIэ кытхуохъур. "Хы"р лъабжэщ, икIи натуралу щытщ. Адыгэбзэм зэрыхэткIэй "фIы-фIэ"р хъугъуэ-фIыгъуэрщ; сыт къэхъурэ щыIэ хъууэ, щыIэхэм дэкIуу щытрэ Iейуэ щымытмэ, ар фIыщ. Мы псалъэуха тIур гурылуэгъуэ кышщытхуэхъукIэ, "хыфIэдзэн" Iуэхугъуэр нахуэ хъуфу кыщIэкIынкъым: Ауэ кызырыкIуэу натуралу дзын Iуэхугъуэрагъэнщ "хыфIэдзэн"ри, ар икIэм икIэжым хы лъэгаплэращ лъабжэу зыдэкIуэфыну.

"Хы"р зы лъабжээрэ ехыпIэ зэрыхъукIэ, зы ординату гурылуэгъуэ щыхъукIэ, "х"ыпIэм щхъэщыкIа хъууэ щытрэ "и"гъуэ зилэ хъуам, мы и лъэгаплэр щыгъэкIуэдым щыгъуэ зыдэкIуэнур "хы"ращ. Мыбы кызыргъуэкIкIэй, псалъэхэр къохъур: «Едзыхын, егъэзыхын, къехын, ехын, ехъехын, ехуэхын, евыхын, ехухын, ешэхын, ефэхуэхын...».

ИкIи, мы глаголхэр "е"кIэ кызыэрежъэми гу лъытапхъэщ. Ауэ, псэ зыIутым и щхъэ кырыкIуэ псэ Iуэхугъуэхэр щыIэщ "хын" Iуэхугъуэ хъууэ: "Мэхын, псэхын, сэхын" е зы бзэрэ зы хабзэ тетрэ убзыхукIэрэ хъууэ щыт зы Iуэхугъуэр –ар зы псэушхъэй хъунщ- кышщыувылэрэ мыубзыхуж щыхъукIэ, "бзэхын, бзэхыжын" псалъэхэр мэхъур.

Мыпхуэдэу лъабжэмкIэ ехын Iуэхугъуэ мыхъурэ, зы гуэрэр зыдэщытрэ зыдитым е зыхэтрэ зытетым, кIэщIыу жыпIэмэ, ипIэ хъууэ щытыр зэхъуэкIын Iуэхугъуэу "хын" кIэухыр къосэбэпыр. Зы лъэгапIэрэ зы позициер зэхъуэкIа хъууэ щытмэ "хы" Iэмалыгъуэр – "ординат"ыгъэр- зэхъуэкIа мэхъур: «Пыхын, пэрыхын, дэхын, ихын, кыкыуэхын, кIэрыхын, хэхын, Iэрыхын, Iухын, фIэхын...».

*

"Хы"р зэрылъабжэрэ зэрыубгъуам хуэдэжуй зэхуэдэ защIэу зы куэдагъэрщ. "Хы"м зэманыгъуэ игъуэтрэ "хэ"р кыщыхъум щыгъуэ, мыбы зы куэдагъэрэ, зыхэтрэ зырейуэ щыт гуэрэр кыыриIуэу, зы гуп е зы лъабжэ мыхъэнэ еджыр. "Хэ" кызыхъэ псалъэр зы куэдагъэм е зы лъабжэ хъууэ щыт Iуэхугъуэм холэжыхъэ е кыыхокI, кыыходжыкIыр: «Хэгуэн, хэдэн, хэдзэн, хэлэн, хэтын, хэсын, хэлъын, хэлъэн, хэтIэн, хэхъуэн, хэуэн, хэкIын, хэджыкIын, хэджыхъын, хэхын, хэхун, хэсэн, хэлэн...». Мыпхуэдэу "хэ"кIэ къежэ псалъэхэм нэгъуэщI зы префикс кыпыхъэу псалъэщIэхэр мэхуэр: «Зэхэхун, зэхэдзын, зэхэхын...».

Зы щIыпIэр зы гуп е зы лъэпкъым и тIысыпIэ хъупхъэн Iуэхугъуэр къэзыIуатэ псалъэр "хэгъэгу"щ: Ар "хэ"м и "гъэ"пхъуэ щыт зы щIыпIэ IэнатIэрщ (гу); а щIыпIэр "хэ"м и щIыгу ищIыпхъэ хъурщ. Мы псалъэр езы Адыгэм и псэупIэрэ псэуалъэжэ щыхъукIэ, ар "хэку"щ: Ар "хэ"м и "ку" хъурщ. "Хэ"р зы гупрэ зы щIыпIэ щыхъукIэ, кызыхъукIарэ зытепсэухъу зытет щIыпIэр "лъахэ"рщ. АдыгэмкIэ, мыхэкурэ мылгъахуэ щытрэ, езым щымыщыр "хамэ"щ. АдыгэмкIэ, хамэм хэсу щыт хъуа и лъэпкъэгъурэ и хэкуэгъур "хэхэс"щ. "Хэ"р зы гупрэ зы лъабжэ зэрыхъукIэрэу, зы жылагъуэрэ зы лъахэр кызэщIиубыдэу, а жылагъуэрэ лъэпкъым зырахъуэ щыт "хабзэ"м кызэрэзэгърэ, сытри зейр цIыхубэрауэ зэрщытыр кыгъэлгъагъуу "хей, хейн" псалъэхэр кызэрэхъуар гъэщIэгъуэнщ.

"Хэ"р кIэух щыхъукIэ, бжыгъэ куэдагъ кыгъэлгъагъуэр: "ахэр, выхэр, шыхэр; Абазэхэр...". Е, "хы" мыхъэнэр ехыпIэ лъэныкъуэ кыгъэлгъагъуу кIэух зэрыхъури щыIэщ: «КIахэ, Абэзэхэ...». - ГурыIуэгъуэщи, Абазэр зыдэщыс щIыпэмкIэ ехыу зы щIыпIэм щысу щыт зы Адыгэ жылагъуэрщ "Абэзэхэ"р-.

"Дахэ"р "хэдэн" IуэхугъуэрэкIэ хэха хъууэ щыту, "дэ" Iэмалыгъуэу теплъэ лъэныкъуэ куэдкIэ зэгущрэ зэпкъырылгъу зэрыщытыр кыгъэлгъагъуэу зы псалъэу кыщIэкIынщ.

"Хы-хэ" макъым игъэзащIэхэр, позиции зэхъуэкIынрэ лъабжэ Iуэхугъуэ е куэдагъ кыгъэлгъагъуэн хъууэ щытми, зэкIэлъыпыту щыт "ххэ" макъыр зы псалъэм хэт хъууэ щытмэ, а Iуэхур хъуарэ зэфIэкIауэ щыт хъуарщ (хъуагъэххэщ); е а Iуэхур мыхъупхъэщ (хъуххэнкъым). "Ххэ" кIэух кызыхъэ зы псалъэр, е хъуарэ зэфIэкIарщи "х" защIэу щытщ; е хъун Iэмал зимыIэрэ мыхъун хуейуэ зы Iуэхугъуэрщи, аргэурэу "х" защIэу щытырщ. Дигу къэдгъэкIыжмэ, "х" макъым ординатим тету щытынрэ, абы хуэкIуэу къэувыIэн Iуэхугъуэр еджыр: Ар лажъуэ щытыр къэзыгъэувыIэрщи, мыпхуэдэу утыку кыихъар хъуагъэххэрщ; е, мылажъуэ щытыр зикI зымыгъэлэжьэнурщи, ар мыхъуххэнурщ. Аращ, зэфIэкIарэ хъуагъэххэр кызыIуэрэ, зикI мыхъунрэ, хъуххэну щымыт Iуэхугъуэхэр "х" защIэрэ "хх" кIэухкIэ кызэрэхъу щыкIэр. "Ххэ" макъ зэгъуэтыр кIэух зыхуэхъуа глагол псалъэхэр "хы"м хэт защIэ мэхъури, абы хэкIыфыркъым; ординатим кытонэри, абы текIыфыркъым; апщыгъуэй, а Iуэхур кIуэтэфыркъыми, Iуэхур зэрыщыту къанэрэ мылажъуэ утыку кыихъа мэхъу; е, къэмыхъупIэм иту къонэр: «KIуагъэххэщ; зэфIэкIагъэххэщ...; KIуэххэн хуейкъым; псалъэххэн хуеякъым...».

Ху...

"Хы"м "у" Імалыгъуэ шигъуэтым шыгъуэ къэхъуу шыт "ху"м, "хы"р гъэкІуэтэнрэ гъэужьын Іуэхугъуэм хуегъакІуэр. "Хы"уэ ехынрэ къэувыІэн зи Іуэхугъуэу шытыр, а и щІыкІэм тыригъэкІыу гъуэгурыкІуэ ищІын Іуэхугъуэщ "ху" макъым кыилэжьыр. Абы игъэкІуатэу шытыр "шэн" Іуэху хуэдэу гъэкІуэтэныркъым; абы игъэкІуатэр зэрылѳабжьэрэ зэрыщыту мэкІуатэр. Абы, зы къэрукІэрэ егъэкІуатэр зыпыхъэ псалъэрэ Іуэхухэр. Ар зи ипэ кыпыхъэ зы псалъэм иджу шыт Імалыгъуэм елѳытауэ, а Іуэхугъуэр лыгъэкІэ егъакІуэр, егъэпщыр е егъажэр, ехур. Абы, зы псалъэм идж Іуэхур зыдынэсыпхъэрэ зыхыхъэпхъэм нэс егъакІуэр, е зыхэкІыпхъэм хегъэкІыр.

Адыгэм къыгъэкІыу шыта зы гуэдз лъэпкъми "ху" фІищаш. Ар къызхэкІыу шытыр, "хун" Іуэхугъуэм иджу шытым дыщеплъкІэ, гурыІуэгъуашэ мыхъуу шытми, а шхыныгъуэр зэрыхужьрэ, абы "ху" Імалыгъуэу къэру къызэритрагъэнт. Ар сыт щхъэусыгъуэкІэ фІищашэ шытми, мы къэкІыгъэ "ху"р зи лѳабжьэу псалъэ куэд зэтеуашэу бзэм хэт хъуаш: «Хугу, хужьгъэ, хупщІынэ...».

"Ху" макъым иджрэ и Імалыгъуэм дыхэплъэжмэ, дэтхэнэ зы Іуэхугъуэр щІыфынрэ зехуэфын Імалыгъуэ нэхъыфІыр къыдэзыту шыт ди нэхэр къэдгъэсэбэпынкІэ къытщхъэпэу шытыр "нэху"щ. Нэхур, "нэ"м "хун" Імалыгъуэ шигъуэтрэ, а Імалыгъуэр къыщыхъурщи, а Імалыгъуэр зиІэу шытырщ нэхур. Къэгъэунэхуарэ нэхуу шытыр, лѳагъупхъэрэ гурыІуэгъуэу шыт хъурщи, ар "нахуэ" хъурщ.

Зы нэхур, дыгъэ бзийрэ плъыфэу хъуар зыхэлъу шытмэ, нэм и Іуэхур нэхъыфІыжщи, апхуэдэ нэхуу шытыр "хужь"щ. ТІэ, "хужь" жыхуиІэр, "хушхуэ, ху дыдэ, хубзэ, ху ин, ху пашэ, ху нэхъыщхъэ, сыт шыгъуэй хууэ шыту шыта, ху кроникэ" хъураш. "Хужь"ыр "нэхъ ху ІмалыгъуэфІрэ ху дыдэ" щыхъукІэ, зы плъыфэу къыдгурыІуэу шыт "хужь"ым ипІэкІэ "ху"ри къэгъэсэбэпыпхъэщ. Апхуэдэу "ху" Іуэхугъуэу шытхэр, "ху"р зи ипэ кыпыхъэрэ зи кІэху хъууэ шыт макърэ псалъэхэм къатохъукІыр: «ХущІын, пэху, кІэху, сэху, сырыху, мывэху, егІэху...».

"Ху" макъыр зы псалъэм ипэ ит щыхъукІэ, а псалъэм и мыхъэнэр гъуэгу тырегъэхъэри зыдынэсынум егъакІуэр; "хурехулІэ"р. ИкІи, зы Іуэхугъуэр зыхуэкІуэным щынигъэскІэ "ху"м е "хун" Іуэхугъуэм зы зэфІэкІыныгъэ иІэщи, абы куэд "хузэфІокІ"ыр; ар сытми хуокІуэри "хурокъу", "зыхурикъуж" ещІыр. "Ху"р зы псалъэм ипэ кыпыхъэрэ, "Іуэху зехуэн"рэ "хурикъун"ыгъэу къэхъу щапхъэхэр мащІэкъым: «Хун, хурисэн, хухэтын, хухэхын, хухэхун, хухэхуэн, хунигъэсын, хушытын, хущІэхын...».

"Ху" макъыр къэрууфІэу зы макъщ, абы сыт Іуэхугъуэри хузэфІокІ; зэфІэкІыныгъэри къыреІуэр. Мы Імалыгъуэрэ зэфІэкІыныгъэр гъуэгу техъэрэ зэманыгъуэ зиІэ щыхъукІэ "хуэ" мэхъур. Абы игъэзащІэри "ху" Імалыгъуэ зиІэ хъунрэ кІуэнырщ. Ар щыхъукІэй, "ху" Імалыгъуэр зэрыхуу зэрыщыткІэрэу мэлажьэр. Ар зы макърэ псалъэм ипэм къыщыпыхъэм шыгъуэ, псалъэщІэ куэд къохъур. Мыбыхэм ящыщу щапхъэхэрщ "хуэзэн, хуэпэн, хуеин, хуэгъун, хуэщІын..." псалъэхэр къызэрыхъу щІыкІэу, "хуэ"р зы Іуэхугъуэм хуэкІуэ псалъэхэр.

ТІанэ, "ху"м езыр щхъэжу зы къэрурэ, кІуэтэн Іуэху къызэригъэхъум къызэрыгуэкІкІэ, абы "э" кІэхуыу шыт кІуэтэн Імалыгъуэ зиІэр къыщыпыхъэм шыгъуэ, "ху" Іуэхур зыгъэзащІэу шытым хуэкІуэжын мыхъэнэщ къэхъур.

Мы къэдгъэлъэгъуашэу шыт псалъэхэм хуэдэу, "ху-хуэ" макъыр ипэ къыщыпыхъэм шыгъуэ, псалъэщІэхэри къэхъур. Мы псалъэхэм я къэхъукІэм щыщ "хуэдэ" псалъэри. Мыбдежым "хуэ"р зыхуэкІуэр зы "дэ" Імалыгъуэрщ; ар зыхуэкІуэу шыт "дэ"ри, зыхуэдэу жыхуалэ щІыкІэр зыхэлъырщ. "Хуэм" щапхъэри къызэрыхъу щІыкІэр мыбы хуэдэщ; ар езырыжу зэрыщыткІэрэ (м) зэрыхур

къэзыгъэлыагъуэу зы псалъэрщи, ари псынщэ зэрыхьхунур гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ зы мыхьэнэр кыкыгу щытщ "хуэмыху" псалъэми, ар мыхуу зэрыщытрэ хуныр зыфлэмылуэхуу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Мыбыхэм хэту щыт "хуэ"р кызырэсэбэным хуэдэу къохьур "хуабэ, хуэбэн" псалъэхэри. "Хуэхун" псалъэри мы къэхьуклэм хэтщ; ар хуэсэбэпынрэ хуээфлэкын псалъэхэм я гъунэгъуш.

Хуээфлэкырэ зы гуэрэм зыхуищлэ луэхугъуэхуэ, "хуэ"р зы псалъэм ипэ кышыхуэклуэм щыгъуэ, къэхьуу щыт псалъэр куэдщ: «Хуэклуэн, хуэкын, хуеуэн, хуэвэн, хуэжэн, хуэубыдын, хуиунэттын, хуелэбын, хуефэн...».

*

"Ху-хуэ" макъыр зы псалъэм иклэ кышыхьхэм щыгъуэй, а псалъэм иджу щыт луэхугъуэр зыхуэклуапхьэу щыт зы луэхугъуэмклэ маклуэр, мэхур. Шапхэмэ, ипщэклэ зи гугъу тцла "нэху" псалъэм иджыр, "нэм и лэжыгъэ хьурэ, нэм и лэжыгъэ лэмалыгъуэр кызырэыху"ращ. "Нэху" псалъэм кыкыр нэм къезэгъуу зы лэмалыгъуэщ, нэр зэрыхур лэмалыгъуэр кьелатэр. Клэух хьур "хуэ"мэ, къэхьур "нахуэ" псалъэрщи, "хуэ"р "ху" лэмалыгъуэ хьууэ щыт (э) зэрыхьуклэрэу, "нахуэ" псалъэм кыкыр "нэху хьуа", "нэху хьур" е "нэху хьууэ щыт" жыхуилэрщ. Нытлэ, "нэху" псалъэр "нэр зырыху" хьууэ щытмэ, "нахуэ"р "нэм илыагъупхьэу нэм кышцлэуэрэ, нэм щыхьэ" хьууэ жылэпхьэнщ. Тлэ, "нэху"р нэ хурщи, "нахуэ"р нэм хуэклуэрэ щыхьэрщ.

Мыбы хуэдэу, езырыжу (мэ) хууэ щытыр "мэху"у жылэпхьэрщи, а хууэ щытым езыр "махуэ" хьунщ. Ар щыхьуклэй, а езырыжу хун луэхуу гъэзащлэрэ, ар зи щыклэу щытырщ махуэр.

Глагол хьууэ щыт псалъэхуэ, "ху"рэ "хуэ" къэхуэ зилэхэм яджу щыт мыхьэнэ зэщхьэщыкыныгъэри зи гугъу тцлауэ щыт щэпхьыттым хуэдэщ. Мыпхуэдэ шапхьэхэщ мы глаголхэр: «Дэхун-дэхуэн, дэкын-дэклэн, къуэхун- къуэхуэн, техун-техуэн, флэхун-флэхуэн, гуэхун-гуэхуэн, пыхун-пыхуэн, лухун-лухуэн, щлэхун-щлэхуэн...».

Мы къэхьуу джыуэ щыт мыхьэнэ зэхушыхьклэр "кы"рэ "клэ"м я зэхушыхьклэм ебгъэщхь хьунщ. Кыуэ щытыр хууэ щыту жылэпхьэмэ, абы зэманыгъуэ щыгъуэтым щыгъуэ (хуэ), "клэ" мэхури, ар мыкыжрэ мыхужу зэрышыхьт кьанэрщ; икыи, кын луэхур (хун) зи щыклэу щытырщ клэр (хуэ). Ипщэклэ къэтхьауэ щыт псалъэхэм языхэзым деплхьжмэ, "къуэхун"ыр зыдыкъуэтым икын луэхугъуэрщ; "къуэхуэн" псалъэм кыкыр, зы гуэрыр зы къуагъ гуэрым хуэклуэнрэ, абы зэрыкъуэхьэклэрэу, и клуэклэм клэ игъуэтынырщ.

"Ху" е "хуэ" клэух зилэрэ мы шапхьэхэм хуэдэу къэхьауэ щытми, нобэ кызырэдыгурылуэ щыклэмклэ зэщхьэщыкыгу щыт мыхьэнэ зилэ псалъэхэри щылэщ. Мыбы ящыщщ, "щэхун, щэху" псалъэхэмклэ гурылуэгъуэ хьууэ щыт щэхурылажьэ луэхугъуэрэ, "къэщэхун, щэхуэн, щахуэ" псалъэхэм хуэдэу бэзэр луэхуу гурылуэгъуэ хьуфу щыт "щэхун, щэху" псалъэхэр. Ауэ, "цыху щэху"рэ зызыушэхуу щытыр нэгъуэщлщ. Мыпхуэдэу зы псалъэ хуэдэу щытрэ, мыхьэнэ щхьэхуитл кызырэагъэлыагъуэм и щхьэусыгъуэр "щы" макъырщи, абы дытетхьхьауэ щытащ. Ауэ мыбдежым ди луэхуу щытыр "ху"рэ "хуэ"м яджым кыкырщи, ипщэклэ зэрыжытлэм хуэдэу, "ху"р клэух зыхуэхьу мыхьэнэр егъаклуатэр; ар щхьэ, "хуэ"р клэух щыхьуклэ, зыхуэхьу псалъэм и мыхьэнэр зыхилхьэу зы псалъэ къохьур. Ар щыхьуклэй, "щэху" псалъэр, "щы"рэ лъабжьэу щытым и зы щыклэу щыт "щэ"р "хун" луэхугъуэрщ. "Щэхуэн" псалъэм кыкыр щэ, "щэ"уэ щыт гуэрыр ерым зыхилхьхьэн луэхугъуэу зыхуигъэклуэнырщ.

Мы псалгэхэр шапхэу кьэггэлгэгуа шыхьуклэ, нэхь гурылуэггуэ мэхьур: "Зым хуэклуэу щыт"ырщ "захуэ" псалгэм кьырилуэр.

"Ху" макьыр клэух шыхьуклэ, зи клэух хьууэ щыт псалгэр зыхуэклуэнуу хуэклуэу щыт мэхьур, мэхур. А клэунрэ хун лэмалыггуэр зы луэхуггуэрэ зы зэманыггуэу щытмэ, а луэхур утыку кьызэрихьэ зэманыггуэри кьоггэлгэгуэр: «Вэху, кьэклыху, гьужыху, кьэклуэху, клэужыху, дышхэху...».

Дэтхэнэ зы луэхуми зы зэманыггуэ ехьыр. Икли "луэху" псалгэри "ху" клэухклэ мэхьыр; ар, зыужьыггуэу нэзу щыт "лу"м клэутэггуэрэ зэманыггуэ илэ хьуарэ (луэ) хунырщ. Зыужьыггуэу хьууэ щытым луыр (лу) гьуэгу техьарэ (луэ), "ху" лэмалыггуэу клэутэнырщ "луэху"ри, зыужьыггуэу кьуапэ гуэр гьээщлэнырщ. Луэхур зыужьыггуэу гуэр лэжьынырщ; зыужьыггуэуапэр хунырщ.

Араши, хэхьуэрэ клэутэггуэу кьызуэклуэу щытыр зыужьыггуэуарщ; луэхуклэ хэхьуэр зыужьыггуэрщ, "у"рщ. А зыужьыггуэр (у) зэрыужь щыклэрэ зэрыхур, езым хыхьэж мэхьур "хуэ" клэухым зэриггэзащлэрэклэ. Езы "у" мыхьэнэжым хыхьэ луэхуггуэр "ухуэ"рщи, "хуэ" клэухым иггэзащлэр "ху"уэ щытыр зехьэллауэ щытым езым хэхьуэн луэхуггуэрщ; апщыггуэм "у"ж мэхьур, "ху" луэхуу кьэхьур езы хууэ щытым хохьэжыр; зыужьыггуэр мэбаггуэр, кьэхьуу щытыр аргуэрэу ужьыггуэрщ.

Нытлэ, "ху"р клэухыу кьызпыхьэ луэхуггуэр мэклуатэр, мэхур; а хууэ щытыр езырыжу зы щылэггуэу кьызэрылуэнуу "хуэ"щи, "хуэ"р зы псалгэм и клэух шыхьум щыггуэ, хэхьуэу щыту плыггуэнуу а луэхуггуэм езыращ; "хуэ" клэухым иггэзащлэр зыхэтым хыхьэжыггуэрэ ар зыггэбэггуэжырщ.

"Ху"р клэух зыхуэхьу псалгэрэ макь лэмалыггуэр мэклуатэр; нэггуэщлыу жыплэмэ, "ху"м кьыггэхьуу щытыр а луэхуггуэм шхьэщоклэри маклуэр; ауэ, а клэуэу жыхуэтлэр зи гуггуэ тщлыуэ щыт луэхуггуэрщ икли. Щапхьэмэ, "ху" лэжьыггуэр кьышыхьуклэ, кьэхьур зыхэту щытым хэхун е зыдэту щытым дэхун хуэдэ луэхуггуэхэрщ. Кьызпыхьэ псалгэрэ макьым иджым елгытауэщ "ху"м иггэзащлэр. Псалгэм папщлэ, "псэхун" щыжытлэклэ абы "псэм хэхун" луэхуггуэу кьыклынкьым; псэм и луэхуу кьэхьу хун луэхуггуэрщ. Танэ, "дэхун" щыжытлэклэй, зыдыдэтым дэггэклын закьуэ мыхьуу, "дэщлыггуу хун" мыхьэнэри зыриджим гулытэ хуэтщлын хуейщ. "Зэхэхун" псалгэми кьыггэщлыр, хэту щыт гуэрыр луггэклынрэ езым хэту щыт гуэрыр хэхун луэхуггуэу закьуэркьым. Абы икли, езыр зыхэмыту щыт гуэрхэм ящыщ зыр адреим хэхунрэ зэщхьэщыггэклын луэхуггуэрщ. Гулытэ зыхуэтщлын хуейр, хэхунрэ дэхун луэхуггуэу "ху"м иггэзащлэу щытыр, зыдэтрэ зыхэтым кьышхьэщыклынрэ зы клэутэггуэу кьэхьуу щыт луэхуггуэрщ. Дэтхэнэ зы псалгэм хуиггэзащлэр мыпхуэдэхэрщ "ху" макьым.

*

Нытлэ "цлыху" псалгэм дыкьыхуоклуэжыр. Ипщэклэ, "ху" макьыр зи клэух хьууэ щыт псалгэхэр зэрылажьэ щыклэр гурылуэггуэу хьуауэ щытмэ, "цлыху" псалгэм кьыклэри гурылуэггуафлэ хьунщ. Ауэ, а "ху" макьыр зи клэух хьууэ щытыр "цлы"уэ щыщытым щыггуэу, луэхур гурылуэггуафлэу кьанэркьым. Ар кьызыхэклэри, "цлы" макьыр зэры"ху"ну щыклэр кьэггэунэхун луэхуггуэр зэрымтыншырщ.

Яплэрауэ "цлы"р щымылэрэ мыджырщ. "Цлы"р, латиньбзэклэ "нихьил", алмыныбзэклэ "нихьтцл", тыкубзэклэ "хьич" жыхуалэрщ. Абы зы дэтыггуэрэ хэтыггуэу лэмалыггуэу диэкьым. Ар щымылэрэ мыджэ шыхьуклэ, щылэрэ джыуэ щытым и луэхуй хэлыкьым. Щылэрэ джыуэ щытыр мэужь, икли хьуурэ зыхьуэклыу маклуэр; джырэ зышихьуэжклэй, джа хьуауэ щытарэ хьуауэ щытам йоклыр; икл шыхьуклэй, хьуауэ щытар а зэрыхьуауэ зэрытлыта щыклэм хэщлыу жылэпхьэнщ. Ар шхьэ, щымылэрэ

мыджэм зыужыгъуэй, зэхъуэкIыгъуэй, хэщIыгъуэй иIэу жыIэпхъэкIым. Дауэ иIэн, езыр щыIэкIым, щыIэгъуэм иткIым; икIи, щыIэгъуэ лъабжэ хъууэ щыт "щы"рэ щыгъуэми имытырщ. Ар щыхъукIэй, "цIы"м хэхъуэнри ужьынри, хэхунри хэгъэкIынри щыIэнкIым.

Ауэ, щыIэр щыIэрэ джыуэ щыщытым щыгъуэ, щымыIэрэ мыджэри гурыIуэгъуэ мэхъур; икIи, щыIэр щыIэ зэрыхъур, уэзыр зэрыскIэрэу къэхъуу щыт "щы"м зэманыгъуэ (Iэ) зэригъуэткIэрщ. Мы къэхъуу щытыр къызэрыхъуфынури, щыгъуэ лъабжэ зэрыхъурэкIэщ. ИкIи, щыIэр щыIэрэ щыгъуэ зиIэ щыхъукIэ, абы "цIы" Iуэхугъуэй хэтыркIым. Ауэ, щыIэ хъуфрэ щы Iуэхугъуэ зиIэр зэрыскIэрэ мыувыIэу щыIэ хъууэ щытми, мыувыIэу мы къэхъуу щытым зы гъунапкъэ зэриIэн хуейрщ дэ къыдгурыIуэр.

ТIэ дауэ ирехъу, щыIэмрэ щымыIэр зэгъунэкIэгъуш; е, гъунапкъэ зиIэр зы пкъыгъуэрэ лъэ иува щыIэгъуэ Iуэху зэрыхъукIэрэу, щыIэрэ щыIэгъуэр зы псоуэ къапщтэмэ, абы и гъунапкъэр щымыIэрщ. Щы Iуэхугъуэр щыIэ зэрыхъурэкIэй, мы псорэ мыувыIэу джэжу щытым зы гъунапкъэ иIэу щытмэ, ари щымыIэрэ зикI щымыIэну щыт "цIы"рагъэнщ.

ЩыIэр джыуэ щытрэ иджыр къэхъумэ, иджым имытыр мыджэрщи, ар иджы щымыIэжыр е щымыIэрщ; ар блэкIарщ е иджыри къэмыхъуауэ къэкIуэнурщ. Ауэ, блэкIари къэкIуэнур и блэкIарэ къызэрыкIуэн IуэхугъуэкIэрэу джарэ, джыпхъэу щытырщ. Мыри гулъытэ зыхуэхъурэ къызгурыIуэ щыIэгъуэ зиIэу щытыр зы псэушхъэрщи, ар цIыхурщ.

Ар щхъэ, "цIы"р зэйкI джыпхъэ мыхъурщ. Ар, иджырэ блэкIа е къэкIуэну Iуэхугъуэу щымытырщ. Ар, щыIэгъуэрэ щыIэныгъэ дэнэ къэна, щы Iэмалыгъуэрэ щыгъуэм и щыIыбырщ. Абы сын Iуэхугъуэй къыщекIуэкIыркIым; къэкIуэкIыу щытамэ, тIэ, щы Iэмалыгъуэри къэхъупхъэ хъунт.

Иджымрэ блэкIари, къэкIуэнур и къызгурыIуэр цIыху зэрыхъум хуэдэжу, "цIы"р мы щыгъуэрэ щыIэгъуэ хъууэ щытым зэрищыIыбыр къызгурыIуэри цIыхурщ. ЩыIэр зэрыджрэ иджыр къызэрыхъур, блэкIарэ къэхъунур зэрилгытэрэ къызэргурыIуэм ещхъу, щыIэгъуэ лъабжэу щыт щыгъуэм и гъунапкъэр, мыщыIэрэ мыщыгъуэу "цIы" зэрыхъукIэрэ, ари зылытэу щытыр цIыхурщ. НытIэ, цIыхур щыIэмрэ щымыIэм я гъунапкъэ Iутырщ. ЦIыхур зы гъунапкъэщ: Ар, щыгъуэм и Iэмалыгъуэу къэхъуауэ щыт щыIэгъуэ гъунапкъэ хъурщ; ар щыIэгъуэ гъунапкъэ зэрыхъукIэрэй, щымыIэми и гъунапкъэжу щытырщ. ИкIи, ар езыр щыIэрэ щыIэ гъунапкъэ зэрыхъукIэй, щыIэр зэрыпсоуэ къызгурыIуапхъэ хъун Iэмалыгъуэ зиIэрэ, ар къэпщытэн зылъэкIыпхъэрщ. А Iэмалыгъуэр зэриIэфыр, щыIэ гъунапкъэм зэрыIуткIэрэу щымыIэфми зэрыIутырщ. ЩымыIэрэ, зэй "щы"рэ щыIэ мыхъуфыр "цIы" зэрыхъукIэй, - жыIэпхъэ хъууэ щытмэ-, щыIэ гъунапкъэ хъууэ щыт цIыхум и Iэр щыIэгъуэ псом телъу зэманыгъуэм зэрытеIэбапхъэу, и Iэ щыIыбри "цIы"м дэхуу щытынщ. ЩыIэ псор къэзыпщытапхъэрэ щымыIэр зыхутэ хъууэ щыт цIыхур, "цIы" лъэныкъуэкIэй "цIы"м дэхурщ, "цIы"м хэхурщ.

"ЦIы"м дэхурэ хэхур, икIи, "цIы"р зылытэ хъурэ абы хуэкIуэфырщ. ЩыIэр щыIэху щымыIэри (цIы) гъунэкIэнущи, сыт щыгъуэй, гъунапкъэ Iуту щыт зы щыIэ гуэрыр "цIы-ху"у щытынуш; а щыIэ гуэрыр зыщыIыхуу щыт гуэр хъунуш. ЗыщыIыхурэ щыIэ гъунапкъэ хъур, щыIэгъуэ гущыIу телъ хъур цIыхурщ.

Щыгъуэр зы лъабжэ хъууэ щыт щыIэгъуэм и гущыIу хъур, щыIалъэм телъу щыт щыIэ гуэрыр, щыIалъэр зэрыджкIэрэу хъууэ щыщыткIэ, мы джыуэ щытым и гъунапкъэ хъууэ щытри мыджэрэ щымыIапхъэрщ. ЩыIэгъуэр зэрыхъукIэрэу, щыIалъэ гущыIу хъууэ щытыр "цIы"м и гъунэ

зэрыхьуклэрэу, шылэр зэрщылэ лъандэрэ хьууэ зэрыкӀуатэ щыкӀлэу, абы и гущылырэ и фэ хьууэ шытым "цӀы"р дэхуу шытщ.

Шылэр шылэху "цӀы"ри мэху; "цӀы ху"р зэрыхьуклэрэй "цӀы хун" Ӏуэхури мэхур. Мыбы кызыргукӀлэй, шылэ гъунапкъэм Ӏуту шытым "цӀы"р доху; зэрыдэхукӀэрэй, зэрыхьуарэ и шылэкӀэ хьуам "цӀы"р кыыхуоху; "цӀы"р кызыхуэхур "цӀы"м доху, "цӀы"р хэлъ мэхур. "ЦӀы"р зыхэлъ хьум и шылэгъуэр ухыпхэ хьунырщ. Ар, зи цхьэ кыырикӀуэ шылэгъуэ зилэр псэущхьэщ. "ЦӀы" гъунэм Ӏутрэ, "цӀы"р зи ухыплэу шыт псэущхьэр, шылэгъуэ псо зыджыпхьэ зилэрщ.

Мы Ӏэмалыгъуэр зилэрэ, шылэр кызыгурылэрэ зыджыпхьэ хьууэ шыт псэущхьэр "цӀыху"щ. ЦӀыхур шылэгъуэм цхьэщыкӀ зэрыхьуфклэрэу шымылэ пэлъытэ щыкӀлэй зилэрщ. Езыр шылэрэ, шылэгъуэмкӀэ и гупэр къэгъзарэ шылэ хьууэ кӀуэуэ шытми, и щыбыр зэры"цӀ"кӀлэу "цӀы"м дэхурщ, "цӀы"р зыху хьу пэлъытэрщ. ЦӀыхум езыр шылэгъуэ зилэрэ шылэгъуэ гущылым телъу шытырщи, цӀыми дэхурщ; цӀым щихьуэу шытырщ.

Мы ӀэмалыгъуэкӀэ цӀыхур, шылэ хьурэ шылэфэу, шылэм телэжьыхь хьуфырщ. ЦӀыхур шылэрэ джыуэ шытыр зи гъунэпкъэжкӀэ зыджыр е зыджыжырщ. Абы, шылалъэм дэхуу шыт "цӀы" шымылэрэ мылэр зэрыхукӀэ -"цӀы" лъэныкьуэкӀэ- шылэр еджыжыфыр. ЦӀыхур шылалъэ телърэ тет зэрыхьуклэрэу, шылэрэ шылалъэм и "гъу"р зыджырщ; шылэр зэрылъ хьурэ и гъуэкӀэ зыджырщ; а Ӏуэхугъуэр "лъагъун"ырщ. Дэтхэнэ зы псэущхьэм шылэр зэрилъагъурэ цӀыхум зэрилъагъу щыкӀлэр зэхуэдэнкьым. Зы псэущхьэр, шылэгъуэм зэрыхэтрэ зэрщхьэщымыкӀлэрщ, зы шылэу шытыр зэрилъагъур. ЦӀыхум и лъагъукӀэ хьур, шылэм цхьэщыкӀын Ӏуэхугъуэу, шылэ гъунапкъэрэ шылэр зыдыщымылэж лъэныкьуэрэкӀэ, "цӀы ху" ӀуэхугъуэкӀлэрэуш. Ар щыхьукӀэ, зыхэту шыт "иджы"м сыт щыгъуэй хэмыт пэлъытэу еплъыкӀлэрэ лъагъукӀэ илэщ цӀыхум; апщыгъуэй, блэкӀлэр блэкӀар, къэхьурэ къэхьуну шытри илъятапхьэрэ илъагъупхьэу шытырщ.

«Хь» МАКЪЫР...

"Хьы" макъыр зы гугъуехь бэуэкӀэ пэлъытэу къэлэуу зы макъщ. Зы Ӏуэху зылэжьу шытрэ зы гугъуехь хэтым и бэуэкӀэ хьууэ шыт хьэкӀэ-псыкӀэ щыкӀлэ зилэу зы макъщ "хьы" макъыр. Мы къэлэутэкӀэм кызыргукӀлэй, "хьы" макъыр Ӏуэху лъабжьэ хьууэ шытырщ. Зы гъуэгъу кӀыхь зыкӀуэ псэущхьэм кыыхэлукӀ макъ хьууэ шыт "хьы" макъыр, зы лэжьыгъэ хьурэ глагол щыхьукӀэ къэхьур, -зы гуэр иплэ игъэкӀлэрэ зы тэлайкӀэ гъуэгъу тетарэ гъэкӀуэтэн Ӏуэхугъуэу-, "хьын" псалъэрщ. ЩӀэныгъэ лъэныкьуэрэ физикэкӀлэй, зы Ӏуэхур кызырыхьу щыкӀлэр, зы гъуэгъум зы зэманкӀэ утетынырщи, апщыгъуэм Ӏуэхуу къэхьуу шытыр узтета зэманыгъуэмкӀэ урикӀуэфа гъуэгъум елъяташ. Мыбы хуэдэжу, къэхьуу шыт зы Ӏуэхур, зы гуэрыр –зы хьэлъагъэр- зы гъуэгукӀэ пхьынырщи, Ӏуэхуу къэхьур, а хьэлъагъэрэ гъуэгъум и кӀыхьагъэм елъяташ. Дауй ирехьу, зы гъуэгъум псынщӀлэу урикӀуэмэ е зы хьэлъэ гуэр зы тэлайкӀэ пхьыуэ шытмэ, узэрыбауэр "хьы" макъ защӀэ хьуфынщ. Зи гугъу тщӀуэ шыт ӀуэхуитӀри зэщхьэр зэхуэдэщ. Зым езыр зы тэлайкӀэ зехьыж, адрейм зы гуэр зы тэлайкӀэ ехьыр. Зэхуэдэу узхуежьа мы ӀуэхуитӀ нэужьым, уи бэуэкӀлэу шыт "хьы" макъ кыпхэлукӀыр зэбгъэпщэфу шытмэ, физикэ щӀэныгъэкӀэ Ӏуэхуу зэхуэдитӀ пщӀауэ шытынщи, уи бэуэкӀлэрэ уи "хьы" къэлукӀитӀыр зэхуэдэнщ.

"Хьы" макъым иджу хъуар, зи гугъу тшыуэ щыт мы "хьын" Іуэхугъуэрауэ жыІэпхъэщ: Ар, зы Іуэху щІэгъуэ нэужьым кыпхэІукІ макъыу, узэрешар къэзыгъэлгагъуэрщ; хьэлъэу уи лъэм пкъырыклар къэзыІуатэрэ къэзыгъэлгагъуэрщ.

А макъыр кыызхэкІыр, зы хьэлгагъэкІэ зы гъуэгу тету кІуэнырщ; е, ар дыдэу зы гугъуехь ухэтынырщи, физикэ щІэныгъэкІэ утыкум зы Іуэху кызылтхъэу щытынырщ. Зы Іуэхур шыкІуатэрэ шылажъэ зэманыгъуэр, а Іуэхум ихь зэманыгъуэрщ. А Іуэхур гъээщІэху блэкІыу щыт зэманыгъуэр, а Іуэхум хыхъэ зэманыгъуэрщ. А Іуэхум ихь зэманыгъуэр зи зэманыгъуэу щытыр, а Іуэхур зыгъэзащІэм и зэманыгъуэу лъытапхъэщ. А зэманыр тезыгъэкІуадэу щытыр, а Іуэхур къэзылэжыырщ. А Іуэхур гъээщІэху, блэкІыу щыт зэманыгъуэр кыызхэкІрэ, а физикэ Іуэху хъум хыхъэу щыт зэманыгъуэр тезгъэкІуадэр а Іуэхур зыгъэзащІэрщ. Мыбы кызыргъуэкІкІэй, гугъуехь макъыу "хьы" макъыр кыызхэІукІыр, а гугъуехь зэманыгъуэр тезыгъэкІуадэу щытырщ. Ар "хьы"гъэрэ "хьын" Іэмалыгъуэ зиІэрщ; икІи, хьын Іуэхугъуэ зыгъэзащІэ хъууэ щытырщи, мыпхуэдэу дэтхэнэ лъэныкъуэ еплъыкІэ хъууэ щытми, ар зыгъэзащІэу щытым бзэ хабзэкІэ "хъэ" фІэщыпхъэнщ.

*

"Хьы"кІэ къежъэу къэхъуу щыт псалъэхэр "хьын" Іуэхугъуэу "хьыжын, хьыпэн, хьыфын" хуэдэхэрщ.

"Хьы"р зы псалъэ е макъым и кІэух щыхъукІэ, а псалъэ мыхьэнэр гъуэгу тету макІуэ, мэлажъэ, мэхуэр; нэгъуэщІыу жыпІэмэ, а Іуэхур хъууэ шыщыткІэ "хьын" кІэух кыпохьэр: «Ихьын, ижыхьын, игъэжыхьын, ивыхьын, икІыхьын, игъухьын, шыхьын, хуэхьын, зэхэзэрыхьын, зэхуэхъэсын, дзэзэрыхьын, къэкІухьын...».

Мы псалъэхэм хуэдэжу, зы гуэр хужепІэрэ хуэбдз хъууэ щытыр "дзыхь" зыхуэпщІырщ. КІэщІу щымытрэ зи кІэ къэмысу зыхьыр "кІыхь"щ; зи щІырэ зи щІэным кІэ зимыІэ пэлъытэр "щІыхь" зиІэрщ; зи лъэрэ зи пкъыр зымыхьыжыф хъур "лъэрмыхь"щ.

"Хьын" Іуэхугъуэм езым, зы зэманыгъуэ хьын Іуэхугъуэрщ игъэзащІэ мыхьэнэр. А хьын Іуэхугъуэу щытым, зы зэманыгъуэ (э) щигъуэткІэ "хъэ"р къэхъунщи, ар зы псалъэм и кІэух хъууэ щытмэ, а псалъэм езыр зы гъуэгу тету щытынкъым. Мыр "ху"мрэ "хуэ"р зэрзэхушытым ещхъу щытщ; икІи, а макъхэр зэдгъэщхъауэ щыта "кІы-кІэ" макъхэми ящхъщ. "Хьы-хъэ" кІэуххэр зэрзэщхъэщыкІым и зы шапхъэр "ихьын-ихьэн" псалъэхэм яджырщ. "Хъэ" кІэух зиІэ псалъэхэм езым хэт хъун Іуэхугъуэращ апщыгъуэм къэхъур: «Техьэн, гуэхьэн, зэхэхьэн, пыхьэн, фІэхьэн, дэхьэн, Іухьэн, къуэхьэн, щІэхьэн, щхъэщыхьэн, хущІыхьэн, зехьэн...».

Мыбыхэм ящхъу къэхъурэ, "Іэ"м хэхъэ е щІэхъэ хуэдэу "Іэхъэ" псалъэри къохъур. "Щхъэщыхъэ" псалъэр зы гуэрым ищхъэ хъууэ щытым техьэн зэрыхъукІэ, ипщэрэ и "щы" пэлъытэ Іуэху кызызрыхъукІэу "щхъэщыхьэн"ыр жыІэпхъэ мэхъур. Мыбы хуэдэу, зы цІыхум ущхъэщыхьэрэ утешхъэ пэлъытэу, "щыхьэн" псалъэм къэхъуу кыщІэкІынщ.

*

"Хьы" макъыу зы гугъуехь макъым зэманыгъуэ (э) щигъуэткІэ, а гуэгъехь Іуэхугъуэр къэзлэжърэ зи Іуэхугъуэу щыт хъур утыку кыхьэнщ. Мы утыку кыхьэр хьын Іуэхугъуэ зыгъэзащІэу щыт "хъэ" мэхъур.

"Хъэ" фІэщыгъэщІэм занщІэу дигу кыгъэкІыр араши, цІыхум игъэсарэ зыдигъэщІыгъу хъуауэ щыту и дІэпыкъуэгъуу дэнкІэй зыдишэфу щытрэ, нобэ, пщІантІэм дэту щыт ди хъумакиуэ "хъэ"рщ. Абы нэмыщІ, мэзым щІэту щытрэ, ди гъусэ хъа хъэм ещхъу щыт псэушхъэ псом щхъэй "хъэ" жиІэу

щытащ Адыгэм. Ар мэзыхъэ ирехъу, аслэнрэ къэплэн ирехъу, псори, хъэ лъэпкъыуц зэраджар. Мы псэущхъэ псоми зэщхъ псэукІэ яІэщ; ахэр зэльэпкъэгъухэщ; икІи, я щхъэ щІыкІэхэри зэщхыщ. Псэущхъэ ужьыгъуэу, цІыхур мы псэущхъэхэм кытехъукІауэ щІэныгъэ *гипотез*хэр щыІэщ; ахэм зэралытэкІэ, цІыхум и щхъэри зы зэманыгъуэ ипэ, зи гугъу тщІыуэ щыт хъэ лъэпкъхэм хуэдэщ зэрыщытар: И пэщхыныр нэхъ зэв зэрыхъукІэрэу нэхъ жьабгъуэ хъурэ, хуэкІыхъу щыта и щхъэр кІуэ пэтрэ хъурейуэ зэрзэтеувараш къаІуатэр.

Мы *антропологии гипотез*хэр нэхьыбэу кыызхэкІыр *археологи*ерщ; икІи, генетикэрэ нэгъуэщІ щІэныгъэхэри къагъэсэбэпри, мыпхуэдэ *тезрэ гипотез*хэр (хыипотезхэр) утыку кыыралъхъэр. Абы, бзэ щІэныгъэм хилъхъэр мащІэу жьІэпхъэщ; ауэ, адыгэбзэм "хъэ"р зэрзыхэтыкІэмрэ, зыхэту щыт псалъэхэм ущыгъуазэу щытмэ, цІыху мыхъэнэкІэрэу "хъэ" псалъэр зэрмымащІэр болъагъур.

Ауэ, ипщэкІэ зэржытІащи, адыгэбзэм нэгъуэщІ псэущхъэ мыхъэнэу "хъэ" фІэщыгъэцІэми кытехъукІауэ псалэхэр хэтщ: «Хэпшыр, хъэжъ, хъэбз, хъэІуцыдз, хъэщхъэвылъэ, хъэвей...». Мыбы имзакъуэу, "хъэпщхушщ, хъэпІацІэ, хъэмбылу..." хуэдэ псалъэхэри зэгъунэгъу псэущхъэ фІэщыгъэцІэхэу щыІэщ.

ГъэщІэгъуэнри, цІыхум япэ дыдэу хисарэ кыгъэкІыу щыта гуэдзми "хъэ" фІэщыгъэцІэ зэриІарщи, ар япэ дыдэу ХыфІыцІэ (Ахын) гъунэм кыщагъэкІауэ ялътэр. Абы "хъэ"р фІэщыгъэцІэ щІыхуэхъуа щІыкІэр нэгъуэщІ Іуэхугъуэнщ, ауэ, адыгэбзэм гуэдзрэ шхыныгъуэу кыгъэсэбэп Іуэхугъуэ фІэщыгъэцІэхэм ялъабжъэу яхэзщ "хъэ" псалъэр. "Хъэ" фІэщыгъэцІэм езыр зы гуэдз лІэужьыгъуэщи, мыр зи лъабжъэу къэхъуа псалъэхэрщ мыхэр: «Хъэсэ, хъэмэ, хъэуазэ, хъэдзэ, хъэнцэ, хъэжэн, хъэжыгъэ, хъэку, хъэтыкъ, хъэлыгъу, хъэлыгъуан...». Мы псалъэхэр, къэкІыгъэ хэсэнрэ, ар шхыныгъуэ щІын Іуэхугъуэ къежъапІэ хъуауэ зэрыщытым кытехъукІауэ зэрщыт псалъэхэр гурыІуэгъуэ дыдэу щытхэщ.

ЦІыхум, псэущхъэ лІэужьыгъуэхэм "хъэ" фІищауэ зэрщытым и щхъэусыгъуэр нэгъуэщІыу кыщІэкІынкІэй хъунщ, ауэ, къэкІыгъэм зэрфІищ щхъэусыгъуэр нэхъри къэгъуэтыгъуейщ. Ар щхъэ, "хъэуэ, хъэІ, хъэІэ" хуэдэ псалъэхэр кызэригъэсэбэп щІыкІэрэ щхъэусыгъуэхэри гъэщІэгъуэнщ. Мы псалъэрэ кызэрысэбэпкІэхэм ущыщыгъуэзэм щыгъуэ урогупшысыжыр: ЦІыхур, езым "цІыху"у зилътэжа нэужь, зэ щхъэ, "хъэ"р нэмыплъ ищІрэ игъэцІыкІун иужь имытыжаупІэрэ? Ар щхъэ, бзэм хэту щыт псалъэхэр мащІэкъым; икІи, иужькІэ, къэхъуу щыт Іуэхугъуэрэ фІэщыгъэцІэхэр зэржыыр зыгъэлъагъуэрэ, зэржыыр кыІуэн папщІэ къагъэсэбэпари "хъэ" псалъэрщ. Ар цІыхум и тхыдэм ящыщщ.

Хисэрэ кытырихыжу щыт къэкІыгъэми "хъэ" зыфІэзыщу щыта цІыхум и лъабжъэрэ, зыфІищыжауэ щыта цІэр "хъэ"уэ зэрыщытар къэзыгъэлъагъуэ псалъэхэр мащІэкъым: «ХъэщІэ, хъэщІэщ, хъэгъэрей е хэгъэрей, хъэблэ, хъэдэ, хъэдэІус, хъэдагъэ...». ГъэщІэгъуэныр аращи, цІыхум нэмыщІ псэущхъэхэм я вэнвей фІэщыгъэцІэхэр зэщхыщ: "хъэвей, шывей, мэлкІэвей" хуэдэхэщ; ауэ, цІыхум ейр "хъэм ей" мыхъэнэкІэ "хъей"щ.

Бзэр зэрзэтеувэм нэмыщІ, Адыгэ унэгъуэцІэу "хъэ" зи лъабжъэри куэдыщэщ: «Хъэтыкъуэ, Хъэтыжыкъуэ, Хъэкъун, ХъэцІыкІу, ХъэфІыцІэ, ХъэпащІэ...». "Хъэ" псалъэрэ фІэщыгъэцІэр жыжъэм кІуэуэ зы псалъэщ; икІи, "хъэ" зыхэту щыт унэгъуэцІэу хъуам псори апхуэдизу жыжъэ лъэхъанэхэм кымыкІми, "хъэ" фІэщыгъэцІэ хабзэр куэду жыжъэ зэманыгъуэхэм къокІыр Адыгэ фІэщыгъэцІэ хабзэу. Мы унэгъуэцІэхэми зэрхэт зэрыхъукІэй, "хъэ" псалъэр Хъэт е Хъэтихэм зэрахъэу зэрщытари

гурылуэгъуэщ; икIи, мы унэгъуэцIэхэм ящыщхэм зыкызыралуэтэжкIэ Хьэтхэм къатехъукIа е къащIэныжахэщ.

Адыгэ цIыху фIэщыгъэцIэу, ар цIыхухъуми цIыхубзми и цIэм хэт хъуфрэ, щыIэу щыт фIэщыгъэцIэхэм кыпыхъуу фIэщыгъэцIэщIэ кыгъэхъуу къосэбэпыр "хьэ"р: "Хьэтиу, Хьэпытиэ, ХьэпIатIэ, ХьэпIатI, ХьэпIутIэ, Хьэтиккъэ, Хьэтихъу..." хуэдэ цIыхухъуцIэхэмрэ, "Хьэцунэ, Хьэбулэ, Хьэнанэ, Хьэбабэ, Хьэбыху..." хуэдэ цIыхубзыцIэхэри "хьэ" псалъэр зи лъабжьэкIэрэу мэхууэр. Ар цIыхум хуэIуауэ щыт дэтхэнэ зы псалъэми и префикс хъуфу щытырщ: «Хьэмашэ, хьэкIукIуэ, хьэкIутIэ; хьэIупэ, хьэбакъуэ...».

"Хьэ" псалъэ е фIэщыгъэцIэр, езы цIыхур зэрэджэжу щыт "цIыху" фIэщыгъэцIэм ипэIуэкIэ щыIарэ "цIыху" фIэщыгъэцIэм ипIэ иту щытарагъэнт. "Хьэ" псалъэр, цIыхум ипэ щыIа и фIэщыгъэцIэ зэрыхъукIэрэу, зы цIыхум и цIэм кыщыпыхъэкIэ, мыбы кыгъэлыагъуэр зэржырэ жыжьэ кызыэрикIагъэнщ. "Хьэ" псалъэр фIэщыгъэцIэ щыхъукIэ, ар зи фIэщыгъэцIэ хъууэ щытыр зэрыжырэ зэрнэхъыжыжыыр кызыэригъэлыагъуэм кыгуэкIыу, ныуэжырэ нэнэжыу нэхъыжыжы бзылхугъэм "хьэнанэ"й хужалэу щытащ.

"Хьэ" псалъэр адыгэбзэм дэтхэнэ зы лъэныкъуэрэ еплъыгъуэкIэ зэрхэтыр жьыдыдэщ; ар, цIыхум ипэ илауэ щыта и цIэу е цIыхум ипэ щыIа цIыху пэлытэм и цIэу аращ кызыэрхэщыр. Псэущхьэр кызыэрыхъурэ зэрыжыым теухуа щIэныгъэ лэжыгъэрэ антропологии щIэныгъэмкIэ, цIыхур кызытехъукIарэ цIыху пэлытэу япэ дыдэ щыIар "хьомо хьэбилис (*homo habilis*)" жыхуалэрщ; абы "хьомо эректус (*homo erectus*)" кытехъукIащ; икIэм икIэжми, нобэрей цIыхурэ зыцIыху хъууэ щыт "хьомо сапиенс (*homo sapiens*)"ыр къэхъуащ. Ар щIэныгъэ еплъыкIэрэ, абы зы пэжыгъэ хэлъу щытмэ, адыгэбзэм хэтрэ цIыху псалъэр зипIэ иувауэ хэтлыагъуэу щыт "хьэ" псалъэр, а нэхъ мащIэкIэрэу "хьомо эректус" жыхуалэм хуокIуэр, -абы аткIэри, ардыдэу "хьэ"уэ е "хьэж"у щымытамы.

"ХьэщIэ" псалъэри гъэщIэгъуэну зы псалъэщ. Ар, зы унагъуэм къеблэгъарэ а унагъуэм и хэгъэреигъэрэкIэ зы бжанэкIэ щыIэ хъууэ щыт цIыхумэ –хьэмэ-, абы зы цIыху щIэ е зы хьэ щIэ хуэжалэнри гурылуэгъуащэ хъуркыым. Ар зы щIэ гуэрщ; ар зыгъэхъэщIэу щыт унагъуэм щIэсым хуэмыдэрщ. Ар зыгъэхъэщIэ унагъуэ щIэс цIыхухэм хуэдэрэ, абы я лъэпкъым щыщмэ, абы я шыфэ-лIыфэм хуэдэу щытмэ, "хьэщIэ" фIэщыгъэцIэр егъэлеяуэ зы фIэщыгъэцIэу щытщ. Ауэ, "хьэщIэ" псалъэм жиIэм ущыхэплъэжкIэ, хьэщIэр кызыдикIарэ зи лъэпкъ хъууэ щытыр, зи хьэщIэу щытым хуэдэу кыщIэкIынкъым. Ар кызыдэкIуауэ щыт лъэпкъым ящыщу кыщIэкIынкъым. Ар зы "щIэ" лэпкърэ "щIэ"уэ зы цIыхуу кыщIэкIынщ. TIэ, "хьэщIэ" фIэщыгъэцIэр кыщIэхъуа щхьэусыгъуэр, "хьэщIэ" псалъэр зи фIэщыгъэцIэу щыт Адыгэм хуэмыдэрэ нэгъуэщI лъэпкъыу, Адыгэм и хэкурэ и щIыналъэм къэкIуа цIыху щIэуэ кыщIэкIынщ. Ар, япэрауэ кытебэнарэ къезауауи щыту кыщIэкIынкъым; апхуэдэ хъуауэ щытамэ, гъэлъэпIэн IуэхугъуэкIэ хущытыну кыщIэкIынтэкъым. ХьэщIэр ягъэщIагъуэрэ, цIыху щIэ гуэр зэрагъэлъэгъуакIэрэу зы лъэпIэныгъэ хураIэ хъуауэ зы цIыхущ. А лъандэрэ, къэгъуэгурыкIуэрэ бзэм хэт зэрыхъуакIэй, хьэщIэр зы цIыху лъапIэщ. ХьэщIэ псалъэр кызыэрежыар зэрыжы дыдэрэ, Адыгэ хэкум хьэщIэр фIэмащIэу кызыэргъуэгурыкIуари лъытапхьэрэ гурылуэгъуэ ищIыу зы псалъэщ "хьэщIэ" фIэщыгъэцIэм.

ЩIэныгъэ Iуэхугъуэу, цIыхур "хьэ" пэлытэ псэущхьэхэм къазэрытехъукIа хипотезхэм имызакъуэу, лъэпкъ лIэужыгъуэ гуэрхэм я мифологиерэ я эпосхэми зэрыхэт щIыкIэр, а лъэпкъыр хьэм кызыэрытехъукIарэ хьэм зэрипIарэкIэщ кызыэрыхэщыр. Мыбы и шапхьэхэм ящыщщ, "Ромус"рэ

"Ромулус"ыр мэзым щІэт хьэм (дыгъужь) иплӕуэ эпос щыІэр. Тырку лъӕпкъри зыплар е кызтехъуклари хьэ лъӕпкъыу щыт дыгъужьрауэ хэтщ и эпосхэм. Мыпхуэдэу цІыхур кызтехъукларэ, ар зыплӕуэ щытыр хьэ лъӕпкърауэ зэрыщытым и щапхъэхэр мащІӕу кыщІӕкІынкъым. Ауэ, мы Іуэхугъуэр зы антропологие Іуэхугъуэ пэжу щытмэ, а Іуэхугъуэм и лъабжьэрэ и пэжыплӕр къэзыгъӕлӕгъуэу щыт зы бзэр адыгъбзэрщ. Адыгэ щӕнхабзэм а Іуэхугъуэр зэрыхэтыр, эпосрэ мифу щыткъым; адыгъбзэм кыІуатэу хэтщ.

**

"Хьэ"р, цІыхур утыку кымыхьэ ипэ щыларэ цІыхур кызтехъуклауэ щыт псэущхьэм и цІрауэ зэрыщытыр гурыІуэгъуэщ. А псэущхьэм, икІи, бзэй иІэу щытауэщ щІэныгъэм кыззэрыхэщри, ар дыдэу щытщ адыгъбзэми кыдгуригъаІуэр. Ар адыгъбзэм хэту щыт псалъэ куэдым гурыІуэгъуэ кытхуещІыр.

"Хьэ" псалъэрэ фІӕщыгъэцІэр адыгъбзэм зэхуэмыдэ ІуэхугъуэхэмкІэ къэсэбӕпу хэту щытщ нобэ. Мыпхуэдэу зэхуэмыдэ мыхьӕнэхэр кыззэригъӕлӕгъуэм щхьӕусыгъуэфІ иІэу кыщІӕкІынщ. Ар кыззэрежьэрэ зэрызэхъуэкІыр бзэм къеІуэтэжыр; икІи, "хьэ" псалъэм кыкІыр мыпхуэдэу зэрызэхъуэкІым и щхьӕусыгъуэр, цІыхур хьэм кытехъукІыу кыззэрыхурэ утыку кыззэрихьауэ зэрыщытым кыщІидзэу, абы лъандэрэ кыззэрыгъуэгурыкІуэ щІыкІэрагъӕнщ. ТІэ, зы фІӕщыгъэцІэр кыззэрыхури хэтыжу, зэрызэхъуэкІым и лъагъуэр гурыІуэгъуэ щыхъукІэ, абы зы антропологие Іуэхугъуэ ІӕнатІэр кыгъӕунэхуу жыІӕпхъэщ.

Мы псэущхьэм и бзэм (хьэбзэ) кыззэрыщІэныжар щІӕмыхъумэжыпхъэу, щапхъэхэр хэтщ адыгъбзэми, мыхэм ящыщ псалъэхэрщ мыхэр: «ХьэщІэ, хьӕгъэрей, хьэблэ, хьэдэ, хьэмашэ, хьӕкІукІуэ, хьӕкІутІэ, хьей...».

ЦІыхур хьэуэ зэрилгытэу щыта мы лъӕхъанэм, абы фІӕщыгъэцІэу кыгъӕсэбӕпу щытхэм ящыщ хъунри хэту кыщІӕкІынщ, ди лъӕхъанэм кынӕсауэ щыт цІыхуцІэрэ унӕгъуэцІэ гуэрхэри (ХьэтІу, Хьӕцунэ, Хьӕкъун...).

Ауэ, цІыхубэ (хьэбэ) зэхэтыр бзэм зэрыжиІӕнур "хьэт" хъунти, арагъӕнщ Адыгэм "Хьэт"уэ зэджэрэ, нӕгъуэщІ лъӕпкъхэм нэхьыбэу "Хьэти"уэ ялгытэу щыт лъӕпкъым и цІэр кыззэхӕлар.

ЩІӕныгъэми зэрыжиІэр аращи, псэугъуэрэ псэущхьэхэр зэхъуэкІыу щытщи, цІыху жыхутІэ псэущхьэри, "хьэ"уэ кытІуэ псэущхьэр зэрызэхъуэкІӕрӕу, абы кытехъукІагъӕнщ. Мы зэхъуэкІыныгъэр кыщыхъум щыгъуэ, зэхъуэкІауэ утыку кыхьам, и блӕклар зэримыпӕсыжыныр зы щІыкІэрэ натурал хабзэу къэхъуу жыІӕпхъэщ. Арагъӕнщи, цІыхуми, кызтехъукІа хьэр зэримыпӕсу зэрыщытар адыгъбзэм кыххэщу жыІӕпхъэщ. Мы лъӕхъанэм хуэзэу къэхъуауэ кыщІӕкІынщ псалъэ гуэрхэри, а псалъэхэм кыззэрагъӕлӕгъуэкІэ, "хьэ"р цІыхум дежкІэ мыхъумыщІэ гуэрщ. Ар мыхъунырщи, мыхъуныгъэ гуэрыр мыбы и нӕужькІэ, цІыхум зэрилгытэр "хьэ"м хуэдэущ: «Хьӕуэ, хьӕІэ, хьӕІ».

Мыбы имызакъуэу, зы гуэр кыІуатэрэ, ар мыхъун гуэру гурыщхъуэ трищІыхьыжмэ, кыззэриІуатэр аргуэрэу "хьэ"р кыззэригъӕсэбӕпкІэрщи, "хьэмэрэ" жыІӕгъуэм кыгъӕлӕгъуэр мыращ (ара хьэмэрэ мыра). МыхъумыщІэрэ нӕпӕтехуу илгытэ гуэрхэр "хьэ"м зэрыхуигъӕфӕщӕкІэрӕу къэхъуауэ щыт псалъэхэр хэтщ адыгъбзэм: «Хьӕйнапэ, хьӕнапэ».

Мы лъӕхъанэр, цІыхум хьэр зэригъӕцІыкІу лъӕхъанэу зэрыщытыр гурыІуэгъуэщи, мы псалъэхэр адыгъбзэм кыщыхыхьа лъӕхъанэрауэ кыщІӕкІынщ. ИкІи, щІӕныгъэми зэрилгытэр аращи, псэугъуэрэ псэущхьэ ужыгъуэм кыззэрыгуэкІӕ, япӕрей псӕукІэрэ псэущхьэр, псэущхьэ ужьам иужь кынауэ щытыр нӕмыплъ зэрищІӕкІэрӕу кьокІуэкІыр гъащІэр.

Мы къекIуэкI Iуэхугъуэм къызэрыгуэкIкIэ, хьэмэрэ, езым хуэдэу пэщхынабгъуэу зэрыщытым къызэрыгуэкIкIэ, сытми, цIыхум игъэсарэ дэлэпыкъуэгъу зыхуищIа псэущхьэ гуэрми и цIэр "хьэ"уэ щыту хэтщ адыгэбзэм. А псэущхьэм ещхьу щыт дэтхэнэ зы псэущхьэри къызэриIуэр "хьэ"уэщ адыгэбзэм.

Мыри гурыIуэгъуэнщ, ауэ, цIыхум япэдыдэ хисарэ къыгъэкIауэ щыт къэкIыгъэми, "хьэ" зэрыфIищар гурыIуэгъуащэкъым. Мыпхуэдээрэ, "хьэ" псалъэр нэгъуэщIыгъуэ Iуэхугъуэхэм теухуауэ къыгъэсэбпурэ, цIыхум езым и лъабжьэрэ ибгынауэ щытым зыхуигъэпэжыжьэу къыщIэкIынщ. Ауэ, мы псалъэр къызэригъэсэбп щIыкIэми щхьэусыгъуэрэ логие иIэу къыщIэкIынщи, "хьэ" псэущхьэр зэригъасэм хуэдэу Iэсэ ищIыу къыгъэкIрэ, езым къыщхьэпэу щыт къэкIыгъэми, "хьэ" фIищыныр игъуэу зэрилъытарэкIэ къекIуэкIагъэнщ Iуэхур. Аращи, мы технологием къызэрыгуэкIкIэ, псалъэ куэд хэтщ адыгэбзэм: «Хьэдзэ, хьэжэн, хьэжыгъэ, хьэлывэ, хьэлIамэ, хьэлыгъу, хьэнцэ, хьэку...».

Дауи ирехъу, гъащIэр блокI, лъэхъанэхэр къохъури хэбзэщIэхэр утыку къохъэр. Арагъэнщи, зы лъэхъанэм "хьэ"р жьыуэ илътэу къыщIидзагъэнщ цIыхуми, адыгэбзэм ар жьырэ лъапIэу зэрилъытарэкIэ хэт хъуащ. Аращи, нэнэжьым "хьэнанэ"уи еджэу щытщ Адыгэр.

ЦIыхуцIэрэ унэгъуэцIэу "хьэ" зыхэтү щытхэр, -зи мыхъуми, нобэм къынэсауэ щытхэм и нэхъыбаIуэр- мы лъэхъанэм къыщыхъуауэ къыщIэкIынщ. ИпщэкIэ къэтхьа фIэщыгъэцIэрэ "Хьэт" жыхуэтIэ лъэпкъри мы лъэхъанэм къэхъуауи жьIэпхьэщ. ПщIэ зиIэрэ жьыуэ илътэ фIэщыгъэцIэрэ лIэкъуацIэхэр "хьэ"уэ илътэу щIидзагъэнщ: «Хьэкъун, ХьэфIыцэ, ХьэлупщIэ, ХьэпашIэ...».

Нобэ "хьэ" зыхэтү щыт псалъэрэ цIэхэр зэрытлътэр мыпхуэдэу щытщи, ар жьыжьэрэ пщIэ зиIэу щыт псалъэхэрщ.

Мыбы къызэрыгуэкIкIэй, *икона* жыхуаIэу щытрэ, *крестан* динымкIэ пщIэ зиIэу щыт цIыху напэ *сурэтхэр* адыгэбзэм къызэриIуатэр "хьэнапэ"уш.

«ЛЪ, Л, ЛП» МАКЪХЭР

Лъ...

"Лъы" макъри лъэбжьэжъу зы макъщ. Ар зы псэущхьэм и "лъэ"р къызхэхъукI пцIапцIэрщ, ткIуаткIуэрщ, псырщ. "Лъы"м зэманкIэрэ "лъэ" къыхохъукIыр; е, "лъэ"р зэманкIэрэ къызхэкIрэ зыхуэр "лъы"рщ; "лъы"м езыр зэманкIэрэ "лъэ" мэхъур. Адыгэбзэм и лэжьэкIэрэ и макъ джыкIэ хабзэм мыр IупщI дьдэу къыдгургегъаIуэр: "Лъы"р зэманкIэрэ (э) "лъэ" мэхъур.

"Лъэ" зыхуэрэ псэущхьэ пкъыгъуэр утыку къызгъэхъуэ щыт "лъы"м иджу щытыр зэрщыту езырыжщи, а "лъы"уэ псы пэлътэм нэгъуэщI зы мыхьэнэ имыIэу хэтщ бзэм. "Лъы"р лъабжьэ хуэхъуу къэхъу псалъэ щапхъэхэр мыпхуэдэхэрщ: «ЛъыфI, лъыкIэпсыкIэ, лъыпс, лъыпцIэ, лъыху, лъынтху; лъыгъажэ, лъыгъэгъун, лъыщIэжын...».

Мыхэм хуэмыдэрэ псалъэхэм яхэтү щыт "лъы" макъ гуэрхэр "лъэ"м къытехъукIыу щытхэрщи, игъуэ къыщыхъум щыгъуэ, "лъэ-ы" къэхъукIэм къызэргуэкIкIэ къэхъуауэ щытхэщ. Мыбы и зы щапхъэу щытщ, псалъэм папщIэ "лъытэн (лъэ-ы-тэ-н)" псалъэр. "Лъытэн"ыр, зы лъэр зэрщыIэр гурыIуэгъуэ щIынырщ; абы теухауэ зы "гулътэ" щIынырщ. Мыпхуэдэ мыхъуарэ "лъэ"р зэрщыту къанэу щытмэ, къэхъу псалъэр "лъэтэн"ращи, ар нэгъуэщI зы псалъэщ; къиджри, "лъэ"р кIуэтэн Iуэхугъуэу ипIэ къыкIынырщ.

"Лъэ"р "лъы"м зэриухуэрэ зы псэущхьэ пкъыгъуэй хъурщ; абы дэтхэнэ и зы "лъэныкъуэ"ри, и зы "Iэпкълъэпкъ"у "лъэ"щ. Мы "псалъэ"хэр, "лъэ"р зи "лъабжьэ"у къэхъуауэ щыт псалъэхэрщ.

"Лъ"р зы пкыгыуэ зыдж зэрыхьурэ, дэтхэнэ зы пкыгыуэ зылэ шылэгъуэхэм ялэ гуэр шыхьуклэ, бзэм лэжыгыэшхуэ шылэ хьууэ зы мыхьэнэ зыджу зы макъщ. Дэтхэнэ зы "лъ"р зы пкыгыуэщ, зы итыплэ хьурщ. Дэтхэнэ зы шылэгъуэм зы "лъэ" илэжщ. Пкыгыуэрэ зылэщлэгъэхьапхьэ хуэдэу гурылуэгъуэ хьууэ шытым имызакъуэу, дэтхэнэ зы шылэгъуэрэ зы зэманыгъуэ зылэу шытым, -а зэманыгъуэм езыри хэтыжу-, "лъ"р и плэрэ и гъуэ хьууэ шытынщ. Мы псалъэм кызыэргуклэ шапхьэ куэд къэхьыпхьэщ: «Псалъэ, щыналъэ, пшыналъэ, ппалъэ...».

"Лъ"р, зы клэух хьууэ шыт псалъэм идж луэхугъуэм ехьэлауэ кышыцысэбэпклэ, "лъэ-ы: лъы" зэрыхьу шапхьэхэр мащлэктым. Икли, клэухыр зэрщыту "лъэ"уэ кышынэрэ, "лъы (лъэ-ы)"уэ клэух шыхьум шыгъуэй яджыр зэгъэпшапхьэ хьун папщлэ, шапхьэхэр кьэтхьынщ: «гуэлъын-гуэлъэн, дэлъын-дэлъэн, илъын-илъэн, пылъын-пылъэн, телъын-телъэн, хэлъын-хэлъэн, флэлъын-флэлъэн, щлэлъын-щлэлъэн...».

Мыбыхэм хуэдэу "лъэ-ы" къэхьуклэ закъуэклэ жылэгъуэ хьууэ шыт псалъэхэр шылэщ: «лэм илхьэнэрэ "илъын (и-лъэ-ы-н)" луэхугъуэу "лэрылхьэн, лэрылъын"; лэм илхьыпхьэ лэмэпсымэу "лэлъын"; зы гуэрым и лъэр иин луэхугъуэу "улыиин"; зы плэрэ зы гъуэм и лъэр хурихьэллэрэ хуригъэфлэин луэхугъуэу "гъуэлъын"; зы гуэрым (е ардыдэр кыкылу: "и лъэ"м) шыгъуэуэзэн луэхугъуэу "лъыгъуэзэн, клэлъыгъуэзэн"; зы гуэрым иужьымклэ еджэн луэхугъуэу "клэлъыджэн"; зыгуэрыр нэгъуэщлэ гуэрэм "лъэлэсын" луэхугъуэ хуэхьунэрэ абы ехьэлла зэрыхьуклэрэу "лъысын"; зы гуэрэм хуэклуэу нэсын луэхугъуэу "клэлъысын, клэлъыщлхьэн"; я пкырэ я клэр (я лъэр) зэлъэлэсыпхьэ щыкылуэ "зэклэлъхьэужьын"...».

"Лъ"р ипэ ит хьууэ шыт псалъэхэри куэдщ. "Лъ"р дэтхэнэ зы луэхугъуэрэ шылэгъуэ зилэр зэрылэрэ кызыхьыкылын зэрыхьуклэрэу, зы "лъабжьэ"у зы макъщ. Дэтхэнэ зы лъабжьэ луэхугъуэрэ, зыужыгъуэу шытыр, кьэлуэтапхьэ зыщылуур "лъэ" лэмалыгъуэрщ. Мы псалъэм кызыэргуклэ, "лъапсэ, лъэпкъ, лъахэ" хуэдэ шапхьэхэр кьэгъэлъэгъуапхьэщ.

"Лъапсэ"мрэ "псалъэ"р зэгъэпшапхьэу ди пащхьэм итщ. "Лъапсэ"р "лъэ"уэ шытрэ ар "псэ" глаголклэ лажьэу зы псалъэрщи, абы кыкылуур гурылуэгъуэнщ: "Лъэ"рэ зы пкыгыуэ хьууэ шытым "псэ" егъуэтыр; "лъэ"р псэклэ мэлажьэр; лъэм псэ кыыхохьукылу. "Псалъэ"р зы псэ луэхугъуэу шытщи, ар "лъэ" клэухклэ шылажьэм шыгъуэ, псэм лъэ игъуэту жылэпхьэнщ. Ар шыхьуклэй, "псалъэ"р, "псэ"м кыыхэхьуклэрэ зы "лъэ" зыгъуэту шыт луэхугъуэрщ.

Зы псорэ зы пкыгыуэ хьууэ шыт "лъэ"м кыыхэхьукылуырщ "лъакъуэ"р. "Лъакъуэ" псалъэм кыыхэхьуклэ псалъэхэр куэдщ; икли, "лъакъуэ"м езыр зы лъэ зэрыхьуклэй, абы кыыхэхьуклэрэ ехьэлла псалъэхэри кьохьур: «Лъэпкъ, лъабжьэ, лъапсэ...». Лъэр "щы"гъэрэклэ лажьэу, зэпкырылбжьэрэ зызхэтыж лъэ мыхьэнэри илэу "лъэщ, лъэщыгъэ" псалъэхэри кьохьур. "Лъакъуэ"м кызыэргуклэ, "лъэдакъэ, лъэхьуамбэ, лъащхьэ, лъэгу, лъэгуажьэ, лъапэ, лъапщэ, лъэдий..." хуэдэ "лэпкълэпкъ" флэщыгъэцлэхэр кьохьур. Икли, лъакъуэм шыгъын луэхугъуэу псалъэхэри кьохьур: «Лъэпэд, лъей, лъэпс...». Зы лъакъуэ луэхугъуэрэ щыкылуэ "лъамцлэ, лъэс, лъэгуажьэмыщхь, лъашэ..." псалъэхэри кьохьур. Лъакъуэрэ зы лъэу утыку кыихьэрэ, клэун луэхум щхьэпэ хуэхьу гуэрхэри псалъэу утыку кьохьэр: «Лъэрыжэ, лъэгургъажэ, лъэмыж...».

"Лъэ"р зы пкыгыуэ псо зэрыхьуклэ, абы шышу шытрэ, и зы ныкыуэу шытыр "лъэныкыуэ"щ. А псорэ плэ хьууэ шытым икум иту шытрэ, зы гуэрхэм я илхьыплэ хьур "лъащлэ"щ. Зы гуэрым зы лэщлагъэ кыыхэщыкылын луэхугъуэу "лъэ ухуэн" луэху кызыдеклуэклэ лэжьаплэр "лъащэ"щ. Зы гуэрыр инрэ, и

"лъэ"р зэхуэщларэ зырикауэ щытмэ, ар "лъагэ"щ; мыбы и пхэнджыр "лъахъшэ"щ. Зы "лъэ" псор зэхэщарэ зэгукъыу щытмэ, утыку кыхъуэ щыт дэтхэнэ зы лъэныкъуэми зы лъэ илэу зэрыщытклэрэу, лъэ защларэ лъэ куэд утыку кыхъэнщи, а лъэхугуэр "лъэлъэн, зэкларлъэлъын, зэхэлъэлъэн" псалъэхэм къауатэрщ.

"Лъаплэ"рэ "палъэ" псалъэхэри тепсэлъыхъыпхъэрэ зэгъэпщапхъэщи, дахэплъэнщ.

"Лъаплэ"р, лъэ плэрщ; "лъэ"р "плэ"м е и плэм клуэуэ щытырщи, ар зи плэ зыгъуэтыжауэ щыт лъэ зэрыхъуклэ, игъуэ зыгъуэтауэ щыт зы лъэхугуэу псо гуэррэ зы зэгущ лъэхугуэу хъурщ; ар щыхъуклэй, сыт щыгъуэй къэхъупхъэрэ гъуэтыгъуафлэ мыхъуу зы гуэру къыщлэклынщ. Лъаплэр зэплэзэрытырщ; зи пщларэ зыгъуэтарщи, пщлэшхуэ зилэу лъытапхъэрщ.

"Палъэ"р плэ лъэрщ; зы "плэ"рэ, ари "лъэ"м хуэклуэу щыт зы лъэхугуэрщ; ар, лъэм хуэкларэ зы лъэу утыку кыхъауэ щыт плэрщи, зи гъуэр зыгъуэтауэ щыт лъэхугуэрщ. Ар зи плэрэ, зи игъуэ къэхъурэ къэсын лъэху гуэрырщи, апщыгъуэм, зы лъэ иувэу утыку кыхъэнщ, и лъэр игъуэтыжынщ. - "Лъэ"р "плэ"м елытау нэхъ клуэтапхъэрэ къэклухъэклуэ хъууэ зэрщытыр гурылуэгъуэ хъуауэ къыщлэклынщ-. Зы гуэррэ зы лъэхугуэр зэрыхъун хуейр къэхъунрэ иплэ игъуэтын лъэхугуэр, зы "палъэ" лъэхугуэу хъунщ. Палъэр, къэхъупхъэрэ утыку кыхъэпхъэу щыт зы лъэхугуэу теухуауэ ялгытауэ щыт зы зэманьгъуэй хъунщ. Палъэр, зэрыхъун хуейр зыдэхъуплэрщ. Аращи, "палъэ"р, зы лъэхур зэтеувэн папщлэ зыхуэныкъуэ зы зэманьгъуэй хъунщ; е, зы гуэрым иплэ игъуэтын папщлэ зыхуэныкъуэ лъэхугуэр хъунщ; е, зи плэрэ зи гъуэр, зыхуэфашэ хъууэ щытымрэ, нэгъуэщым хуэфашэу щытыр лъытэн лъэхугуэри "и палъэр щлэн" хъунщ.

Панэ, "плъэн" лъэхугуэу нэужь къэхъурэ, абы и щхъэусыгъуэклэ ухуэу щыт лъэхугуэу "лъагъун" псалъэр щылэщ. Ипэклэ гъэпсын лъэхугуэу пэлъытэ хъууэ щыт "плъэн" лъэхум и флыгъэрэ, абы иужьым къэхъуу щыт зы лъэхугуэрщ "лъагъун" лъэхугуэр. Ар, зы "лъэ"р "гъу" лъэхугуэклэ джын хъууэ щыт лъэхугуэрщи, ар зы жыжъаплэм щыт "лъэ"р джын лъэхугуэу щыхъум щыгъуэ, "лъа" мэхъури, аращ "лъагъун" псалъэр къызэрыхъу щыкларэ щхъэусыгъуэр. Лъагъун лъэхугуэу къыклар, зы жыжъаплэм щыт "лъэ"р "гъун" лъэхугуэрщ.

*

Ипщэклэ зи гугъу зэрытщлащи, щылэрэ лъэхугуэу хъуам, зэманьгъуэрэ уэзу щытым зы лъэ лъэхугуэу илэу щытщ. "Лъэ"р зы псэ зыхэлърэ къызхэкл хъурщ; зы пкъырэ пкъыгъуэу щытырщ; зы псэрэ зы пкъыгъуэй зилэ гуэрри зэрытырщ. Ар зы фашэй, зы гъуэй хъунщ; икли, фашэр зыщыгъэрэ, гъуэм илэри хъунщ. Дэтхэнэ зы щылэгъуэ зилэм зы лъэй игъуэту щытщ.

Аращи, дигу къэдгъэклыжмэ, ипщэклэ "лъэ" макъ зи лъабжъуэ зы псалъэ къитлуагъаш: "лъащэ". Плэ, зы фашэрэ зы плэрэ гъуэ гуэрри, ахэм илгыпхъэ гуэрхэри утыку къыздыщэгъэхэ щыплэрщ лъащэр. Мыпхуэдэу утыку къырагъэхъэхэр къыздыхащыкларэ зэщхъэщыклынщ. Лъащэр, пхъащлэ ирехъу е гъуклэ ирехъу, зы форм утыку къызылхъэн зи лэжыгъэ хъууэ щытхэм я лэжъаплэрщ. Ар, пхъащлэ лэжъаплэй, гъуклэ лэжъаплэу кыщи хъунщ. Адыгэ лъэрыуатэм хэту щытрэ, лъащэрэ кыщ щыжытлэм щыгъуэ дигу къэклыпхъэу щытыр гъуклэм япщу щыт Лъэпщ-ырщ.

Адыгэ лъэрыуатэм "лъэ"р зыхуэрэ, дэтхэнэ зы къэхъугуэр зы "лъэ"м изгъэувэр е абы хуэфашэ "лъэ" хуэзыухуэр, езыр "лъэм япщ" зэрыхъукларэу, тхъэпэлъытэу щыт "Лъэпщ"ырщ. Гъэ къэклуэкл лъэхугуэрэ утыку кыхъуэ хъуам я "лъэ"р зыбзрэ зыубызхур, -ар къэклыгъуэу щытмэ Тхъэгъэлэдж и унафэм зэрэзэгъклэрэу-, абы лъэр зезытыр Лъэпщырщ. Гъэ лъэхугуэу закъуэ мыхъуу, щым кыхэкларэу

щыт гъущыр кыгъэсэбэпрэ зы лъэ ухуэн Іуэхури Лъэпщ и Іуэхугъуэщ. Мыпхуэдэу гъущІ закъуэ мыхъуу, жыр е жэз ирехъу, нэгъуэщІ зы Іэмэпсымэ къэгъэсэбэпауэ зы лъэ ухуэн Іуэху ирехъу, псори Лъэпщ и фІыгъэрэ и ІэмалыгъуэкІэрэщ зэрыхъурэ лъэу хъуар зэрзэтеувэр.

Къэхъуу хъуарэ къэхъур кызырыхъу лъандэрэ, щыІэгъуэ зыгъуэтхэр зы лъэ зэриувэфыр, лъэ Іуэхур зы ІэнатІуэ щыт Лъэпщ и фІыгъэкІэрэщ. Къэхъугъуэм и къежъапІэ хъурэ уэзыр зэрыскІэрэ къэхъу мэфІэгъуэм кыхэхъукІауэ щыт Сосрыкъуэ-р лъэ изгъэуварэ зы пкъыгъуэ езытари Лъэпщ-щ.

Мыпхуэдэу лъэ зыубыхурэ, дэтхэнэ зы щыІэ гуэрым хуэфашъу щыт лъэр къэзгупщысрэ зыхуэр, лъэ ухуакІуэрэ лъэ зэтеувэн Іуэхугъуэр зы къэлэн хъууэ щыт Лъэпщ-ыр; тІэ, ар икІи, технологие пашъу жыІэпхъэщ.

"Лъэпщ"ыр, гъукІэ Іуэхугъуэ пашэрэ, къэхъуу хъуауэ щытхэр зы лъэ изгъэуэу щытрауэ щытлътэкІэ, а фІэщыгъэцІэрэ псалъэр бзэ хабзэм зэрэзгъкІэрэ кызырыхъуа щІыкІэри гулътэ щІын хуейуэ щытщ. Дэтхэнэ зы лъэр зыпщрэ утыку кызыгъахъэр; джырэ утыку кыхъэпІэ зыгъуэтауэ щыт дэтхэнэ зы гуэрыр, щыІэ хъунрэ зы пкъыгъуэм ит хъун папщІэ, зы лъэ къэзгупщысрэ къэзыпщытэр, а щыІэ хъуну щытым езыгъапщэрэ хуэфашъэ зыщІыу езытыр "лъэпщ" хъуфыну кыщІэкІынщ бзэ хабзэмкІэ.

Л...

"Лъы" макъ пхъашэрэ лъабжъэ макъыр щабэ щІарэ кыІуэгъуафІэ хъууэ щытмэ, "лы" макъырщ къэхъур. Мы макъ зэхушытыкІэ хъууэ щытым хуэдэщ ахэм яджрэ я мыхъэнэ зэхушытыкІэ хъури. Лъым зэманкІэрэ кыгъэхъуу щыт лъэм и гущІыІум трищІэращ "лы"р.

"Лы"ри зы "лъэ"щ; ауэ ар, лъэрэ къупщхъэм телъ хъууэ щытырщ. Абы лъэрэ къупщхъэр щІеуфэр, ехъумэр. Ар захуэрэ цІафтэу, тежыгъуафІэрэ тецІэфтыгъуафІэ хъууэ щытщ. Ауэ, мы псалъэм деплърэ дыщыуэн хуейкъым; зы псы щтари лыуэ жыІэпхъэ хъунукъым, ар лы мыхъурщ "мыл"щ.

"Лы"р цІыхум и шхын зэрыхъу лъандэрэ ар зы лъабжъэу къэхъуауэ щыт псалъэхэр мащІэкъым: «Лыгъуэн, гъэлыгъуэн, лыщІын, лы гъур, лы цІынэ, лыкІэпсыкІэ, лэпс...».

"Лы"р зы лъэм и гущІыІу тырищІэу щыт зэрыхъум кызызэрыгуэкІкІэ, дэтхэнэ зы гуэрми телъу щытымрэ, зы Іувагъ зиІэу кІуэрэ зы щэбагъэрэ зэхуэдагъ хъууэ щытым папщІэй "лы" хужаІэр. Ар лъым иухуарэ къупщхъэм телъу щыт мыхъуу, зы щІыгум телъ ятІэри "лы"уэ кыщыраІуэ къохъур.

"Лы"р зы Іувагъ зиІэрэ зэхуэдэ пэлътэу телъу кІуэраши, утету укІуэнрэ ужэн Іэмалыгъуэй кыуэзытырщ. ТІэ, а лыр сыт хуэдэ лыуй ерехъу, "лы"м утету укІуэмэ е "лы"м урикІуэмэ, ар "лэ" хъунщ; а Іуэхури "лэн" Іуэхунщ. "Лэн" Іуэхур зы лым утету гъуэгу (зы *линие*) урикІуэнырщ; мыпхуэдэу зы лым узрикІуэн щІыкІэу, абы зы гуэр зэрщыпхуэ щІыкІэри "лэн" Іуэху хъунщ. Мыпхуэдэ Іуэхугъуэхуэ зы плъыфэ, тхъу, е шэхутхъур зы лы е лы пэлътэу цІафтэрэ захуэу щыт гуэрым щыхуэн Іуэхугъуэу, "зилэн, илэн, телэн, кІэрылэн, щІэлэн..." псалъэхэр къохъур. Зэхуэмыдэ плъыфэ зэхэлъ хъууэ щытыр "къуэлэн"щ.

"Лэн" Іуэхур, кІуатэу щытын зы Іуэхугъуэ зэрыхъум кызызэрыгуэкІкІэ "лэжъэн"; сыт хуэдэ лэжъыгъэрэ гъээщІэн хуейуэ кыппэщыту щытыр "къэлэн"; дэтхэнэ зы лэжъыгъэми мыгъээщІауэ къанэр "къэлын (лэ-ы)" хуэдэ псалъэхэр къохъур. Лажъэрэ кІуатэу щытрэ зы ІэнатІэрэ къэувыІэпІэ зимыІэр "лей"щ. ЦІыхум кыщІэхъухъэрэ, зы лъабжъэрэ зы гъуэгу тету кІуэуэ щытыр "щІалэ, щІэлэ-

гъуалэ" хъунщ; зы къуэу шытыр кӀуатэрэ джыуэ шыт хъумэ, абы "къуэладжэ" фӀэшпыхъэщ; абы дэту шыт бзухэри "къуалэ, къуэлэ бзу" хъунщ.

"Лэн" Ӏуэхур, тыншу кӀуэуэ зэрщытрэ зэпыудыгъуэ зимыӀуэ кӀуэрщ. Ауэ, ар быдэрэ лъэщыгъэ зиӀуэ зы Ӏуэхугъуэркъым. ИкӀи, "лэ" макъым иджыр, аргуэрэу "лэ" кӀэухкӀэ шылажъэм шыгъуэ къэхъур "лэлэн"щи, ар зи лъабжъэу "лалэ, ланлэ, гъэлэлэн, егъэлэлэхын" хуэдэ псалъэхэр мэхуэр.

Тыншрэ захуэу кӀуэтапхъэрэ кӀуэуэ шытыр, зы гъуэгу захуэ тету кӀуэр "лэн" Ӏуэху зэрыхъукӀэ, зы гуэрым къыхидзу шыт зы нэху бзийри "лэн"кӀэ жыӀэпхъэ хъумэ, "лыдын" псалъэри мы Ӏуэхугъуэм къытехъукӀынщ. Мы Ӏуэхугъуэу "лэн"ыр къыщысэбэным шыгъуэ, зы уэздыгъэри блэнщ; зы унэр е зы гъуэгур уэздыгъэ защӀэкӀэ "зэщӀэбла"уэ къагъэунэхунщ.

Л...

Мы макъ гупым яхэту нэхъ макъ быдэр "лӀы" макъырщ. Лъым зэманкӀэрэ лъэр зэриухуэ щӀыкӀэу, лыри зы лъэ зэрыхъукӀэрэу лъыращ къызхэхъукӀыр. Ар щхъэ, лыр, хъумэн хуейуэ шыт лъэхэм ятырищӀэу шытырщ. Зы лъэм и зыужыгъуэр ирикъуарэ зэрхъун хуейуэ утыку кыхъауэ шытмэ, абы лы тырешӀэжыр. Мыпхуэдэу дэтхэнэ и зы лъэ лӀэужыгъуэми лыр тырищӀэжу утыку кыхъауэ шытрэ, лъы Ӏуэхугъуэм къытехъукӀрэ къызэргуэкӀкӀэ, ухуа хъуфыным я нэхъ зэфӀэкӀауэ шыт хъуарагъэнщ "лӀы"р.

"Лы" макъыр пӀытларэ лимитацэ хъууэ къыщыӀум шыгъуэ, къикӀ макъыр "лӀы"рщи, ар "лы"м хуэдэу ланлэу зы макъкъым. ИкӀи, кыгъэлъагъуэрэ кыӀуатэу шыт Ӏуэхугъуэхэри ардыдэу быдэрэ лъэщу жыӀэпхъэщ. ТӀэ, зи лыр мыланлэрэ быдэу зэтеуварэ зэрыхъун хъуар, щӀэблэрэ щӀалэу щымытыжырщи, ар "лӀы" хъуарщ. Зи лыр зэщӀэуварэ зэтеувар, зэрыхъун хъуар "лӀы"щ.

Дауэи ирехъу, адыгэбзэм зэрхэткӀэ "лӀы"р, и Ӏэпкълэпкърэ и цӀыху хэтыгъуэкӀэу зэрхъун хъуауэ утыку иту шытырщ. Мыр нобэ цӀыхухъуу зэрхъун хъуауэ шытым папщӀэ къэдгъэсэбэпу зы цӀэрщ; ауэ, мыр мы мыхъэнэ закъуэу хэхарэ зэрзэтеувар *патриартал* псэукӀэм къыхэкӀауэ къыщӀэкӀынщ. А псэукӀэм, цӀыхухъур ипэ зэригъэщым къызэргуэкӀкӀэ, цӀыхуу зы лъэ иуварэ, и лъэр зэщӀэуэу зэрхъун хъуауэ шыту илгытар цӀыхухъуу къыщӀэкӀынщ.

ЛӀыр зэрхъун хуейуэ шыту зэпэщырщ, быдэрщ, лъэщырщ. Мыбы къызэргуэкӀрагъэнщи, "елӀыӀэн"ыр елъэщэн е еӀунщӀын Ӏуэхугъуэ хъууэ зы псалъэрщ. "ЛӀы"уэ быдагъэр зи щӀыкӀэ хъууэ шытыр къэгъэсэбэпа зэрыхъукӀэрэу "елӀуӀын-елӀуӀэн, егуӀын-егуӀэн, кӀэрыӀуӀэн..." хуэдэ псалъэхэр гъэбыдэн Ӏуэхугъуэр зи мыхъэнэу къохъухэр.

Псэ зиӀэу шытрэ, лъы зыщӀэту шыт дэтхэнэ зы псэушхъэр, гъащӀэ зиӀэу шыӀэхэрщ. ИпщэкӀэ зэржытӀауэ, а нэхъ лъэ ужыгъуэ зиӀэ хъууэ, абы и нэхъ хъупӀэ ихъауэ шытыр "лӀы" хъууэ шытщ; ар зэгъэпэщарэ лӀыпӀэ иувауэ шытми, псэ зыӀуту шытым и гъащӀэм зы кӀэ иӀэщ. Аращи, зэрхъун хъуарэ, абы аткӀэ нэхъыфӀрэ нэхъ лъэщ зэрыхъужыфын Ӏэмалыгъуэ щымыӀэжу шыт "лӀыпӀэ" иува цӀыхум, зэманыгъуэм (э) къыхуихъыну шытыр "лӀэн"ыгъэрщ. "ЛӀы"р гъуэгу техъэм зыдынэсынур "лӀэн"ырщ. Мыбы къелыпӀэрэ хэкӀыпӀэ зэриимыӀэри зыщӀыхуу шытыр цӀыхурщи, ар лӀыпӀэ иува нэужь, езыр къызхэхъукӀауэ шыт щэнхабзэри и лъабжъэу зэрыщытми къызэргуэкӀкӀэ, зы лӀым псэ быдагъэрэ лъэщыгъэу хузэфӀэкӀыфыну шытым нэхърэ нэхъыбэр и лъэкӀыныгъэу шытщ.

ЛӀэныгъэр псэушхъэхэм хуэӀауэ зэрщытым къызэргуэкӀкӀэ, цӀыхум "лакъуэ" зызэрфӀищыжым хуэдэу, псэушхъэу хъуар "лӀэужыгъуэ" хъурщ. "ЛӀэужыгъуэ" псалъэр псэ зыӀутым

хуэуауэ зы псалъэу къэхуагъэнщ; ауэ, нобэ дэтхэнэ зы нэгъуэщыгъуэм папщIэи къытIуэ хуагъэнщ. "ЛIэу?" упщIэри къызтехуауэ зыхуэуауэ щытыр, псэущхэрэ лIэныгъэ зиIэу щыт лIэужьыгъуэхэрщ; ари, нобэ дэтхэнэ зы Iуэхугъуэм папщIэ, сытыгъуэ упщIэу зетхэ хуащ. -ТIэ, мыр пэжу щытмэ, абы гу щытлгытаклэ, мы псалъэхэр игъуэкIэ зетхэу щIэддзэжын зэрыхуейри пыщапхэщ-.

«П, Ц, Б» МАКЪХЭР

П...

"Пы" макъым иджыр щыIэ гуэрым хэту щымытрэ, абы елгытарэ пыщIауэ щытырщ. "Пы"р зытеухуарэ зельытам и гъунэм Iутрэ кIэрыщIауэ щытырщ; ар, а щыIэу щыт гуэрым хэкIыпIэрэ хыхьэпIэ хуэхуу щыт зы щыпIэрэ зы Iуэхугъуэрщ. Ар зы гуэрым хэт, хэлъ е хэс мыхуу щытырщ; ауэ, абы и хыхьэпIэм Iутрэ кIэрыщIа хуэу Iуэхугъуэрщ. Ар, зы гуэрэр зэры гуэрэу, абы и гъуэм имытрэ, абы щыщу щыт и гъунапкъэ мыхуу щытырщ. Ауэ, а гъунэрэ "гъу" джыгъуэм ехьэлларэ, абы и хэкIыпIэрэ и "гъуэ" хыхьэпIэ хууэ щытырщ. Зы щыIэ гуэрым и ухыпIэрэ и къежыапIэ хууэ щыт Iэмалыгъуэ зыджырщ "пы" Iэмалыгъуэр. Зы щыIэ гуэрым иухыпIэ зэрыхуекIэй, а щыIэм елгытауэ щымыIэ хуырщ; ар щхэ, а щыIэм елгытарэ епха Iуэхугъуэ зыджырщ.

ТIэ, "пы" макъ Iэмалыгъуэр, мыпхуэдэу зы щыIэ гуэрым зэпыщIэныгъэ зыхуиIэу щытыныр къэзыгъэлыагъуэрщи, а щыIэ гуэрым хэмытырщ, щымыщырщ. Абы иджыр зы позицэрщ, зы щIэгъуэ гуэркъым. Ар щыхуекIэй, "пы" макъым щхэжу зы мыхьэнэ иджыркъым; ар занщIэу глаголи хуэркъыми, глаголизацэу зы макъырщ.

ГурыIуэгъуэщи тIэ, "пы" макъым щхэжу зы гъуэ Iуэхугъуэрэ щыIэм и "гъу"р е зы щыIэ гуэрым и пIэр иджыркъым икIи. Ауэ, абы я хыхьэпIэрэ я хэкIыпIэ хууэ щыт Iэмалыгъуэхэр щиджкIэй, "кы" макъым игъэзащIэу щыт Iуэхугъуэр къызщыхуэ щыпIэу щытырщ. Ар щхэ, апхуэдэу зы гуэрыр къыззыхуэрэ къызэрхэхуекIри зыджыркъым.

"Пы" макъым иджыр аращи, "кы" Iуэхугъуэр къызщыхуэ щыпIэр гурыIуэгъуэ щыхуэрэ утыку къызщыхэр къэзыгъэлыагъуэу жыIэпхэщ. "Кы"р дэтхэнэ зы Iуэхугъуэр къызхэклрэ кыззыхуэ Iуэхугъуэр зыджырщ; "пы"м иджыр зы щыIэ гуэрым ухыпIэрэ хыхьэпIэ хуэхуу щыт Iуэхугъуэщи, "кы"р джыуэ гулгытэ щыхури абдежырщ. "Пы"р, зы лэрэ зы гу IэнатIэ зиIэу щыIэм ехьэлларэ елгытауэ, мыбы и зы ухыгъуэрэ и зы хыхьэгъуэ IуэхугъуапIэ зыджырщ. Абы езым, "кы" макъым хуэдэу занщIэу зы щыIэгъуэ Iуэхугъуэрэ къэхуэгъуэ иджыркъым.

Ар, щыIэ гуэрым зехьэлларэ зэрелгытарэклэ зы позицэ зыджырщи, ари зы щыпIэу лгытапхэщ. А щыпIэ пэлгытэу щыт "пы"м зы зэманыгъуэ игъуэтрэ "пэ"р утыку къыщыхьэклэй, зы щыIэгъуэ джа мэхур. Пэр, "пы" Iэмылыгъуэр зехьэлларэ зельытауэ щыт гуэрым и гупэ щыпIэмклэ щыIэ хуырщ. Мыбдежым нэрылыагъуэщи, "гу"р зы гуэрырщ; абы и зы лэныкыуэмклэ "пы" Iэмалыгъуэу лгытапхэ хуэу езыр зы лэныкыуэрэ зы щыпIэу щыIэ гуэр зэрыхуекIэрэ, а лэныкыуэр а "гу"м и "гупэ"у утыку кьохэр.

"Кы"м зэманыгъуэрэ кIуэтэгъуэ гъэлыагъуэу "э" кыпыхэрэ "кэ" щыхуекIэй, зы щыIэгъуэ иджыркъым: Ар "кы" Iэмалыгъуэрэклэ утыку кыхьэу щытыр къыззыхуарэ гъуэгу зэрытетыр къэзыгъэлыагъуэрщ. Ауэ, "пэ"р зельыта гуэрым и гупэу щыIэ хуэа гуэрырщ.

Дауэи ирехуэ, "кы" Iэмалыгъуэр щыIэ гуэрым и къэхуэу Iуэхугъуэрщ; "пы"р а Iуэхугъуэр къызщыхуэ щыпIэр IупщI зыщIэ Iэмалыгъуэрщ. Ар щхэ, мы макъытIым яджыр зэрызэщхэщыкIыр

гурылуэгъуэ хъуауэ шытми, зы шылэ гуэрыр кызырыхъурэ ухыплэ зэригъуэтыр кызырагъэлыагъуклэрэу зэщхь луэхугъуэхэр яджыфу жылэпхъэщ. Мыбы кызырыгуэкклэй, зи гугъу тшлауэ шыт зэхуэдэ луэхугъуэхэр гурылуэгъуэ шлын папщлэ, тлур кьосэбэпыфыр. Арагъэнщи, Къэбэрдей псалъэклэм зэрхэтклэрэ, "кы"р пэрыт зыхуэхъур кызырыхъурэ, клэух зыхуэхъур зэрыхыр гурылуэгъуэщи, Клэхэ псалъэклэ гуэрхэм ухыплэр зыгъэзащлэу шытыр "п" макъырщ: "Клуэркым: клуэрэц".

"Пы"р математикэ терминхэмклэ гурылуэгъуэ шлын хуейуэ шытмэ, ар зы гуэрым сыт шыгъуэй *контакт* зыхуэхъурэ *тенгенс* хуэхъуфу шытын Iэмалыгъуэрщ: Тенгенс щыхъу шлынлэращ "пы" Iэмалыгъуэм иджыр. "Пы"р, зельытауэ шыт гуэрым е зытеухуауэ шыт пкыгъуэм сыт шыгъуэй телэбапхъуэ шыт Iэмалыгъуэ хъурщи, ар тенгенс жыхуалэрщ; абдежырщ "пы" Iэмалыгъуэм иджыр. Тлэ, "кы" Iэмалыгъуэм иджу шытрэ зы пкыгъэм кыхэхъуклыу шытыр утыку кызыщыхъэри, а пкыгъуэ хъурегъагъым и зы дэтхэнэ лъэныкъуэ гунапкъэм тенгенс хуэхъуу шыт зы шлынлэрищи, абдежыр "пы" Iэмалыгъуэм кыгъэлыагъу шлынлэрищ.

Тлэ, "пы" Iэмалыгъуэр, зы шылэ гуэррэ зы пкыгъуэу шытым хэтрэ хэлъ мыхъуу шытырщи, сыт шыгъуэй абы и гъунэм Iутрэ, и фэм телэбапхъуэ шытырщ. Зы пкыгъуэр къапщтэмэ, и хъурегъагълэрэ тенгенс хуэхъуу шыт дэтхэнэ зы шлынлэри зы "пы" Iэмалыгъуэрщ. Зы пкыгъуэм и хъурегъагъклэ "пы" Iэмалыгъуэ зэпытыр ириклуэмэ, къэхъуу шытрэ джыуэ шытыр, а пкыгъуэм и гъуэр зыдитыпхъуэ шытын Iэмалыгъуэрщ. Мыри, а пкыгъуэр, и хъурегъагъклэ кьеубзыклынырщ.

Ар, а пкыгъуэм и гъуэу шытыр джын луэхугъуэу шытщи, дэтхэнэ и зы шлынлэмклэй а гъуэм телэбапхъэ хъууэ шыту, а пкыгъуэр и гъуэрэклэ зыджыр, "пы" Iэмалыгъуэ зэпыту а гъуэм къеклуэклырщ. Ар щыхъуклэй, а пкыгъуэм и гъуэри зыдитыр "пы" Iэмалыгъуэу абы кыреклуэклырщи, гъуэр зыдитри зы гъуэ пэлъытэу шытщ. Апщыгъэм, ар, а гъуэм шыщ пэлъытэу шыт "пы" Iэмалыгъуэрщ: Гъуэм хэпщарэ теплытлэ "пы" Iэмалыгъуэр "пкы" хъунщ. "Пкы" Iэмалыгъуэу шытыр, зы пкыгъуэ ужыгъуэм Iут зэрыхъуклэрэй, ар зыпкырщ. А "пкы" Iэмалыгъуэр зы шылэ гуэру лъытапхъэ (э) щыхъуклэ, мис ар "плэ" хъурщ.

Мыбдежым мыри гулытапхъуэ кызырыхъуыр гурылуэгъуэщ: Къэхъуныгъэр зыджу шыт "кы"р кызыдыхъуклыр зы пкыгъуэ гуэрщи, ар "пкы-кы-гъуэ"у зэтеувауэ зы псалъэрщ. Тлэ, пкыгъуэр "пкы" Iэмалыгъуэрэ кыхэхъуклыныгъэ (кы) зилэу зы гъуэ гуэрщ.

Гъуэм и гъуэж пэлъытэу шыт "плэ"р, "гъуэ"м зэрелытарэклэ шылэгъуэ зыгъуэту шыт гуэрырщ; ар, гъуэри зыгъэгъуэжу шыту зы гъуэ хъууэ лъытапхъэрщи, мыр зэщыщрэ зэхэпща пэлъытэу зы луэхугъуэрщ. А "пы" Iэмалыгъуэ защлэклэрэ а шылэ гуэрым къеклэрэхъуэклыр, а зыкъеклэрэхъуэклым и гъуэм зэрыклэрыпщлэ пэлъытэу къэхъуу шыт мы луэхугъуэр, "пкы" Iэмалыгъуэрщ. Мы "пкы" Iэмалыгъуэр пкыгъуэр (пл-кы-гъуэ) зилырщи, а пкыгъуэм зэрелытарэ зэрыхушыту глагол щыхъуклэ "пкын" луэхугъуэщ къэхъур. "Пкын" луэхугъуэр кызыщеклуэклыр "плэ" мэхъур. А "плэ"м кыщеклуэклэ "пкын" луэхугъуэм зэрелытарэклэ ужыгъуэ хъури (бы), зы глаголизацлэ Iэмалыгъуэрщ; мы Iэмалыгъуэм езыр зы глагол псалъэ щыхъум шыгъуэ, къэхъуу шытыр "бын" псалъэм кырилуэрщ.

*

"Пы" макъыр куэдэу къэсэбэпрэ, псалъэ куэд къэзгъэхъуу зы макъщ: «Пывэн, пыгуэн, пыгъуэн, пыдэн, пыджэн, пызын, пыжын, пыкын, пылээн, пылын, пысын, пытын, пыхын, пыхун, пыхъэн, пыхъуэн...».

Мы псалъэхэм флыуэ уеплэмэ, "пы"р шылэ гуэрыр шыухрэ, къежъаплэ щыхъуу шыт зы шлынлэ зэрыхъур кыхошыр. Мы псалъэхэр "пы" макъклэ кыщекъэм шыгъуэ, яджу шыт луэхухэр

кыщекIуэкI шыпIэр зы гынапкээрщ. Псалъэм папщIэ: "Пыдэн" Iуэхур "хэдэн е хэдыкIын" Iуэху хуэдэу, Iуэхуу шытыр кыздекIуэкIым хэтрэ дэту шыткыым. ИкIи, "пыдэн" псалъэм, ику идэн е хэдэн зэримыIуатэр гурыIуэгъуэу шытщи, абы, икIэ е ищхьэ е дэтхэнэ и зы нэзым "Iудэн" Iуэхугъуэри кыигъэлыагъуэркыым. Пыдэн Iуэхур, и нэзым пыдэнуй, ищхьэ пыдэнуй, икIэ пыдэнуй хьунщ; ар зыпыдэн хуейуэ шыт гуэрым щхьэщыкIыу шытмэ, ар "пыдэн" Iуэхугъуэрщ. Ауэ, мы Iуэхугъуэхэр нэхь нахуэу къэгъэлыэгъуэн хуейуэ шытмэ, ахэр нэгъуэщI макъкIэ къэгъэлыэгъуапхьэ хьунщ: "щхьэщыдэн, кIэрыдэн, Iудэн". Iуэхур "пыдэн" мыхьурэ "пэрыдэн" хьуауэ шытмэ, пыдэн Iуэхур зырехьэлIа хьууэ шыт нэзрэ гынапкээр нэхь гурыIуэгъуэ мэхьур. Ар щIэхьури, "пэ"р зэрынахуэрэ шыIэ гуэр зэрыхьуам папщIэщ.

Къэтхьауэ шыт мы псалъэ шапхьэхэр "пэ" макъкIэ зэтхьуэкIмэ къэхьуну шыт Iуэхугъуэхэр зэрзэхьуэкIыр гурыIуэгъуэщи, мы шапхьэхэр зэгъэпшапхьэу къэдгъэлыэгъуэнщ: «Пэвэн, пэгун, пэдэн, пэджэн, пэжын, пэкIын, пэлъэн, пэлъын, пэсын, пэтын, пэхын, пэхун, пэхьэн, пэхьуэн».

Нэрылыагъуэщи, къэхьуу шытыр "пы"м иджыр зэриджу кIуэтэгъуэ хьууэ шытырщ. Ар щыхьукIэй, къэхьуу шыт псалъэхэм псори зэпэщ хьуркыым. Ауэ, "пэ" макъым иджыр зы гуэрым "ипэ" е и "пэ" щыхьукIэ, глаголыр зэпIэзэрыт мэхьур.

Мы псалъэ шапхьэхэр "пэ"р IупщIыу кыигъэлыагъуэу, "р" къэдгъэсэбэпу ттхымэ, къэхьуну псалъэхэр нэхь гурыIуэгъуэ мэхьур: «Пэрывэн, пэрыгун, пэрыдэн, пэрыджэн, пэрыжын, пэрыкIын, пэрылтын, пэрылъэн, пэрысэн, пэрытын, пэрыхын, пэрыхун, пэрыхьэн, пэрыхьуэн...». Мы Iуэхугъуэхэр кыздекIуэкIыр зэры "пэ"рэ зэр "ипэ"р гурыIуэгъуэщ.

"Пы" макърэ зы шыIэ гуэр зымыджрэ, гурыIуэгъуэ мыхьуу шытым зэманьгъуэу щигъуэткIэ "пэ" мэхьур. "Пэ"р гурыIуэгъуэщ; ар дэтхэнэ зы гуэрым и "пэ"у шыIэ хьууэ шыт гуэрщ; е, а шыIэм елытауэ "ипэ" ит гуэр хьурщ.

"Ипэ" щыжытIэкIэ, "и"р джыпIэрщи (абсис), иджыр кызыщыхьурщ; ар щыхьукIэй, "ипэ"р, зельытауэ шыту и гугъу тщIыр иджым щымыдж джыщIэ джырщ. А зи гугъу тщIыр джыгъуэм щытым щыгъуэ, а "ипэ"у жыхуэтIар джагъэххэщи, ар зи гугъу тщIым елытауэ "япэ" хьурщ, блэкIарщ.

Зы джыпIэм щыджрэ иджым итым елытауэ мыджэу шытырщ "пы" Iэмалыгъуэр. Ар, ипщэкIэ зэрыжытIам хуэдэу, зэманьгъуэрэкIэ джырэ "пэ" хьууэ шытмэ, ар иджым щыджрэ шыIэ гуэр хьууэ аращ.

Зы гуэрыр щыджу шыт иджым щымыджрэ, абы елытауэ зэрыщыткIэрэй, джыпхьэу шытыр "пы" Iэмалыгъуэрщ. Мыпхуэдэу, мыджэу зэрыщытым папщIэй, "пы"р мыхьэнэ зымыIэу зы Iэмалыгъуэрщи, ар щыджым щыгъуэ къэхьур "пэ"рщ.

Ауэ, ар зельытауэ шытыр джыуэ шыт гуэр зэрыхьум кызызэрыгъуэкIэ, а гуэрым и ужыгъуэм кыхьыну шытри, "пы"уэ шытыр джынаращ. TIэ, "пы"р мыджэу щытми, джыпхьэу шыт Iэмалыгъуэрщ.

Зэман ужыгъуэм кызызэрыгъуэкIэ, иджым щыджу шыт гуэрым елытауэ "пы" Iэмалыгъуэу шытыр, а зэман ужыкIэм кызызэрыгъуэкIрэ кызызэрыхькIэрэу джыну шытырщ. Ар щыхьукIэй, джыуэ шытым кыкIэлъыкIуэу джыпхьэ хьууэ шыт "пы"р, зэман ужыгъуэм ипэ иту шытырщ. Ауэ, ипщэкIэ зэрыжытIаращи, джыпIэу шыт иджыр кызыкIэлъыкIуэр зы иджырщи, абдеж щыджар, мы иджым елытауэ япэ джарщ. TIэ, ар щыхьукIэ, иджым имытрэ мыджэу шыт дэтхэнэ зы лъэныкъуэ хьууэ шытри "пы" Iэмалыгъуэу шытырщ. Ар джамэ ипэкIэ джаш; джынымэ, зэман ужыгъуэм и пэу шытырщи, джынуырщ.

"Пэ зиIэм кIэи иIэш" жыIэгъуэм кyiIуатэр араши, зы гуэрым кьежъапIэрэ ухыпIэ зэриIэрщ. КьежъапIэрэ ухыпIэр "пы" Iэмалыгъуэу щытмэ, мыджэрщи, а зи кьежъапIэрэ зи ухыпIэу щытым хэмытырщ. Ауэ, ахэр зы кьежъапIэу зы "пэ"рэ "ипэ"у щытмэ, е, ухыпIэр зы кIэ гуэру щытмэ, ахэр щыIэ гуэрхэрщ. ТIэ, "пэ"рэ "кIэ" жыхуэтIэм езыхэри зы щыIэ гуэрырщи, "пы" Iэмалыгъуэм кызыргъуэкIэ "кIэ"ми зы пэ иIэжщ; ар "кIапэ"рщ.

Мы кьэтиуэтахэм ущыгъуазэмэ, зы Iуэхур къэмыхъу джыщIэр, абы "ипэ"щ, а Iуэхур зэфIэкIа нэужьри а Iуэхум "ипэ"щ зэрыхъур. Зы Iуэхурэ зы гуэрыр ит зэманыгъуэу щыIэ щыхъукIэ, ит зэманыгъуэ имытрэ а ит зэман хъум елытауэ жыIэгъуэ кыщыхъукIэ, ар, "пы" макъым зэриджым хуэдэу щыIэ гъунэ Iутрэ щымыIэ хъурщ. Ит зэманыгъуэм нэмыщIыр е блэкIаращ е къэкIуэну зэманыгъуэрщ; къэмыхъуарэ къэхъупхъэрщ, блэкIарэ къэмыхъупхъэрщ. КъэкIуэну зэманыгъуэр ит зэманрэ щыIэ хъуауэ щыт гуэрым зэрелытакIэрэ ипэрщ; блэкIа зэманыгъуэри ит зэманрэ къэхъуауэ щыт щыIэ гуэрми зэрелытакIэрэ ипэ хъурщ. "Нэхъапэ" жыхуиIэр, зы Iуэхур къэмыхъу джыщIэрэ къэкIуэну зэманыгъуэр зыгъэлыгъуэу ипэрщ; икIи, зы Iуэху къэхъуа нэужь, а Iуэхур къэмыхъу ипэри зы блэкIа зэманыгъуэр зэригъэлыгъуэу "нэхъапэ" хъурщ. "Нэхъапэ"р, "нэхъ ипэ" жыхуиIэу зы жыжъагъ зэманыгъуэ къэзыгъэлыгъуэкIэрэу "нэхъ-и-а-пэ"рщ.

*

"Пы"р зипэ кыхъуэу щыт макъхэм яджым елытауэ, кIэух хъууэ щыт "пы"р нэхъ гурыIуэгъуейуэ жыIэпхъэнщ. "Гуп, дэп, жэп, нып..." хуэдэу "п" кIэухым кыигъэщI мыхъэнэхэр гурыIуэгъуафIэкъым. Ауэ, "пы" Iэмалыгъуэр мыджэрщи, зельытам и гъунапкъэрэ и ухыпIэр гурыIуэгъуэ зыщIырщ. Ар щыхъукIэй, "гуп"ыр зы ипэрэ пэуэ щытыркъым; а "гу" IэнатIэр зэрызыхэту щытыр и гъунэрэкIэ кызыIуэрщ. ТIэ, "гуп"ыр зы гу IэнатIэу зэхэту щытрэ, и гъунэрэ (пы) иджыр (езыр), хузэфIэкIыр гурыIуэгъуэу щытырщ. ИпщэкIэ кьэтхъа щапхъэхэри мыпхуэдэщ кызырыхъур.

*

"Пы"м зэманыгъуэ зэригъуэтрэ щыIэ гуэр щыхъукIэ (пэ), щыIэу щытым и гъунэ хъурщ, и гъунапкъэ хъууэ щыIэрщ. Ар зы IэпкъыIэпкъи хъунщ. IэпкъыIэпкъ хъууэ щыт "пэ"м кытехъукI псалъэхэр щыIэш: «Пэшын, пэвей; пакъэ, пагуэ, пэбгъу е пабгъуэ, пэтинэ; пащIэ; пэху; пагэ...». Зы IэпкъыIэпкъыу щыт "пэ"м и лэжыгъэрэ и кьэлэн хъууэ "пэмэн, епэмын" псалъэри кьохъур.

ЩыIэ гуэрым елытарэ ехъэлIа Iэмалыгъуэхэр зыджу щыт "пы" Iуэхугъуэрэ "ипэ" псалъэм кьиджу жыхуэтIауэ, ипщэкIэй щапхъэ кьэтхъахэм хуэдэ Iуэхугъуэу псалъэхэр кьохъур: «ПэщIын, зыпищIын, зыпищIыжын, пэуэн, зэпеуэн, зэпэсын...».

Мы "ипэ" Iуэхугъуэхэу "пэ"р кIэух хъууэ псалъэхэри кьохъур: «Лъапэ, лъэпэрэпэн, лъэпэд, къуапэ, напэ, Iэпэ, Iупэ, гупэ; гуапэ, псапэ, щхъэпэ, щхъэпэн...».

Мыпхуэдэу кIэух хъурэ а псалъэ е макъыр ипэ щыIэу игъэлажъэ закъуэ мыхъуу, "пэ"р ипэ иту къэхъу псалъэхэм ящыщ "пэж" псалъэр. "Пэж"ыр, зы Iуэхугъуэрэ щыIэ гуэрым ипэр кызыргъэлыгъуэрэ "ж" IэмалыгъуэкIэ шылажъэкIэ, зи гугъу ищIыу щыт щыIэгъуэрэ Iуэхугъуэм и "пэщIэдзэ" хъуауэ щытыр утыку кызылхъуэ, а Iуэхур кызылхъуэу щыт щыпкъагъэр кыридзэу зы псалъэрщ.

"Пы"р зы щыIэ гуэрым и гъунапкъэ Iутрэ абы елытарэ зэриджкIэрэу, къэIуэтапхъэ щыхъукIэ кыигъэлыгъуэу щытыр зы щыIэ гуэрыр зэрыщыIэращ. А щыIэр щымыIэмэ "пы" Iэмалыгъуэри кyiIуапхъэ хъункъым; икIи, ар гъуэгу техъуэ "пэ"рэ "ипэ" жыIэгъуэхэри игъуэ хъункъым. Мы псалъэм

кызыриуатэклэрэу, шылар шыла дьдэ хьунри кьэзлуэтапхэ хьууэ шытри "пы-пэ" Іэмалыгьуэрщ. Зы гуэр утыку кьихьамэ, ар кызырыхьуа дьдэрэ шыла зэрыхьуа дьдэр утыку кьырельхьэр: «Вэпэн, гьыпэн, кьуэпэн, лэпэн...». Мы псалъэ кьэхьуахэм яджыр "...ххэн" кьэхьым иджым и пхэнджырщ; икИ, "вэппэн, гьыппэн, кьуэппэн, лэппэн" хуэдэу жылэпхэ хьууэ шытщ.

*

Араши, "пы" макъым иджыр, нэгьуэщІ зы гуэрым зэрпыщларэ зэрехьэлІа хьууэ шытырщ. Зы гуэрым елытарэ пыщлауэ, абы и позицэкІэ шылэгьуэ зыгьуэтыпхэ хьууэ шытыр кьэлуэтапхэ щынырщ "пы" макъым игьэзащІэ Іуэхугьуэр. "Пы" макъымкІэ позицэ зыгьуэту шытыр, зыпыщларэ зельытам ипІыпхэ хьууэ шытырщ.

Зы шыІэм и хьурегькІэ, "пы" ІэмалыгьуэкІэ ехьэлІэгьуэрэ елытэгьуэ иІэщ. Зы хьурей гуэрым дэтхэнэ и зы щыпІэмкІэй "пы" Іэмалыгьуэ иІэпхэщ. Зы хьурейм дэтхэнэ и зы щыпІэй телэбапхьэрэ тенгенс хуэхьуу шытыр, а хьурейм "пы" Іэмалыгьуэ зыхуиІэрщ. Зы хьурейм дэтхэнэ и зы щыпІэй тенгенс Іэмалыгьуэ иІэщ; абы иІэ тенгенс Іэмалыгьуэр бжыгьэрэ кІэ зимыІэрщ; тІэ ар дьдэу, зы шыла гуэрым и хьурегькІэй "пы" Іэмалыгьуэ иІэщ. Пы Іэмалыгьуэ защІэу зэпыщлауэ шытыр, "пы" Іэмалыгьуэ зыхуэхьуу шыт гуэрым и хьурегьгьэрэ и хьуреипІэу шытырщи, а гуэрыр зэрыхьупІэрщ. Езым елытауэ шыт "пы" защІэрэ и хьупІэу шытмэ, тІэ, а гуэрыр зыджрэ зыгьэхьуу шыт хьунщи, ар а гуэрыр зэрытырщ. Езым елытауэ шытыр, езыр зыщыщ –е зыхэт, зыдит- хьурщи, езыр зыгьэхьурщ.

Мыпхуэдэу зыхуэпыщІа щыкІэр "пы" Іэмалыгьуэм щхьэщокІри нэхь куу мэхьур; мыбы "пІы" Іуэхугьуэр кызыригьэхьур гурыІуэгьуэщ.

III...

"Пы"р, "пы" Іэмалыгьуэ защІэу зы гуэрым и хьурегьгьыр кьэзыухухьэрэ, а гуэрым и ужьыпІэм Іутырщ, и ужьыгьуапІэрщ. Ар зэрыужькІэрэу, шыла хьууэ кьуэу хэхьуэн Іуэхугьуэр зыджырщ "пІы" Іэмалыгьуэр. Мыпхуэдэу шыт "пІы"р глагол щыхьукІэ, кьэхьуу шыт "пІын"ыр зы Іуэхугьуэу утыку кьохьэр.

"ПІын" Іуэхур, гурыІуэгьуэщи, езырыжу мыхьуу шыт зы Іуэхугьуэрщ; "пІын" Іуэхур зыгьэзащІэу зы гуэр шыІэн хуейщ. "ПІын" Іуэхугьуэр зы псэущхэ шырым е зы цыху "бын"ым ехьэлІауэ зы Іуэхугьуэ зэрыхьукІэй, зи Іуэхуу шытыр, нэхьыбэу анэхэрщ.

Быныр кьызыщыхьур анэ ныбэрщи, зы быну шытыр кьыздихьухьэрэ, ар кьэзыухьуреихь защІэу шытыр анэ ныбэрщ. Анэ ныбэр быным и "пІын" Іэмалыгьуэу шытырщ.

Анэм и ныбэм ирищІэу кьыщыщІидзэм кьежьэу, быныр зыпІыр анэрщ. Дунейм кьытехьэрэ зы пІэ иува нэужь, а Іуэхур зи кьэлэн зыхуэхьур псэущхэ гьащІэ хабзэхэм елытащ. "ПІын" ІуэхугьуэкІэ лажьэу шыт "пІы" макъым зэманьгьуэ кьыщыпыхьэм шыгьуэ "пІэ" мэхьур. "ПІэ"р "пІын" Іуэхугьуэ кьыздекІуэкІырщ; икИ, зы шылэгьуэрэ зы лэа зиІэу шыт дэтхэнэ зы гуэрым зы "пІэ" иІэщ, шылэу хьуар езым ипІэм итыжщ. "Пы" макъыр зыхэтэу шыт псалъэхэр шыІэщ: «ХэпІын, щІэпІын, шыпІын; пІытІын; пІиин; пІыжын...».

"Пы"р "пІы-э: пІэ" зэрыхьум хуэдэжу "пІэ"ри "пІэ-ы: пІы" зэрыхьуфри гулгытапхэ щыпІын хуейуэ шытщи, мыхэм шапхэ хуэхьуфын псалъэхэр шыІэщ: «ЩІэпІэн (щІэ-пІы-э-н), хэпІэн; тІэпІын (тІэ-пІэ-ы-н), пІытІын...».

"БэмпІэн" псалъэри, тынш мыхьунрэ бэуапІэ зымгьуэтын щыкІэр кьэзыгьэлъагьуэу зы псалъэрщи, "бэуэ мыпІэн (пІы-э-н)" жыхуиІэу кьыщІэкІынщ.

"Пэ"р зэрышыту зыхэт псалъэхэм и шапхъэхэрщ мыхэр: «Зи пэ имзагъэрэ мыувылэу зы гуэрхэр зылэжъ нэпцлыу шытым папцлэ жалэу шыт "пэжъэжъэн", иплэ иклынрэ пэу шытри хэтыжу зэхэлынрэ зэхэуэн лүэхуу "пэнклын"; гузавэ пэлгытэрэ зигу мызагъэ хъууэ "пейтлеин"; "палъэ, лъаплэ"; зы лүэхугъуэр кыздеклүэклрэ, абы иплэ зэрыхъуклэу "ваплэ, кляплэ, щыплэ, хъуплэ, шаплэ, улыдыплэ, лумплэ..."; лүхарэ гъэбыдэн е хуэщлын лүэхугъуэрэ, иплэ игъэуэвэн лүэхугъуэу "луплэн" псалъэхэр къохъур. "Пэ"р бын зыщаплрэ, дэтхэнэ зы "гъуэлъыплэ"ри зы пэ зэрыхъуклэрэу, зытыраплэ хъууэ шытри "теплэн"щ».

Б...

"Пы"р зы шылэ гуэрым и хыхъэплэрэ и хэклыплэ лүэхугъуэу зэрышытклэрэу, а гуэрым хуэлуарэ хуэфлу тегъэщлэгъуэ хуэхъуу шыджым шыгъуэ, зы "плы" лэмалыгъуэщ къэхъур; ари зыхуэлуарэ зыхуэфлу шытым ехъэллауэ зы лүэхугъуэу кыщеклүэклым шыгъуэ къэхъур "плын"ырщ. "Пы" лэмалыгъуэр кызщеклүэклыр "плы" клүэтэгъуэу "пэ"рщи, абдежым "плын" лүэхугъуэр кыщеклүэклым шыгъуэй, а "плын" лүэхугъуэр зехъэлларэ "пэ"р зыхуэхъур "бын"щ. "Бын" хъууэ шытрэ зы "пэ" зилэр, "плын" лүэхуэгъуэклэ ягъэужьрэ ягъэхъуу шытырщи, ар "бы" макъ лэмалыгъуэм иджу шытым и лүэхугъуэ хъурщ (бы-н).

Нытлэ, "бы"р зы ужьыгъуэ зилэ хъурщ; ауэ ар, "у" макъым иджым хуэдэу, шылэрэ джыуэ шытым езыр езырыжу ужьрэ, зыужьыгъуэр кызырыхъум хуэдэкъым. Тлэ, ар, зы шылэ гуэрым и лүэхугъуэрэ зэридждж щыклэклэрэу ужьыгъуэ зилэ хъурщ; ар ягъэужьу шыт лүэхугъуэрщ. Ар, зы шылэ гуэрым и лүэхугъуэрэ, абы зэрелъытарэ зэрелъахлэрэу ужьыгъуэ зыгъуэтынырщ.

Арагъэнщи, къэхъуу шыт зыужьыгъуэ лүэхугъуэхэм "у"м иплэм "у" пэлъэтэу "бы" макъыр йоувэфыр. "У"рэ езырыжу зы ужьыгъуэ хъууэ шыт лүэхугъуэр кызырыхъум хуэмыдэу, зы лүэхугъуэр, зыгъэзащлэ гуэрым елгытауэ лэжъэклэ зилэу шыт глаголхэм я лэжъэклэхэм мыр хыболъагъуэр. Псалъэм папцлэ, "плъэн" лүэхур нэ зилэм натуралу и лүэхурэ и зыужьыгъуэу шытщ; ар уэ кыпхохъуклри уи зыужьыгъуэу утыку итырщ, "уоплэ"р. Ар щхъэ, уплэрэ уи плэклэм кызырыгуэклэ зы лүэхугъуэу утыку кыххъуу шыт "лъагъун" глаголыр "у" лэмалыгъуэклэ лажъэркъыми, "бы" лэмалыгъуэклэ мэлажъэр: "Плъэн" лүэхугъуэм кызырыгуэклэ къэхъуу шыт лүэхугъуэр "лъагъун"ырщи, абы и лэжъэклэмклэ зы шылэ гуэр "лъагъу"у аращ; ар "болъагъу"р.

"Бы" макъыр "бын" лүэхугъуэми кызырегъэлыагъум хуэдэу зы гъэужьыгъэ лүэхугъуэрщ. Абы игъэзащлэ лүэхугъуэр "у" лэмалыгъуэм ещхъщ. Ар щхъэ, "у" лэмалыгъуэр езырыжу зыужьыгъуэ хъурщ; икли, "ужь"ыр "у"ращ кызтехъуклыр. "Бы" лэмалыгъуэр, зы лүэхугъуэ щыб лэнатлэр гъэклүэтэнрэ гъэужьын лүэхугъуэр зыджырщ. Ар, зэрелъытарэклэ ужьыгъуэ зыгъуэтрэ щын лүэхугъуэрщ.

*

"Бы"р зэрелъытарэклэ ужьыгъуэ щыхъуклэ, "бий"уэ зэтеуэу шыт псалъэми, зэрелъытарэклэ ужьыгъуэ зыхуилэу шыт гуэрыр е зи ужьыгъуэр зэрелъыта гуэрыр кырилүэнщ. Тлэ, зи ужьыгъуэр (у) хуитрэ щхъэжу шымытын лүэхугъуэр кызхэклрэ, зи ужьыгъуэр зэрелъытарэклэ игъэзэщлэн хуейуэ илгытэ гуэрыр гурылүэгъуэ зыщырщ "бий"р. Ар тлэ, утебэнэнрэ узэзэуэн хуейуэ шытыркъыми, уи щыклэрэ уи шытыклэр зызэрелпгытэн хуейуэ шытырщ. Апхуэдэу илгытэ зы нэрыбгэр зыдыхэтрэ зыдыщлэтым фырыфклэ щлэмыхъэн хабзэр зилэу шыта Адыгэм мы и щыклэр фыуэ гуэрылүэгъуэ зыщылу зы псалъэрщ "бий"р тлэ.

Узэрыщытым кыыхэхьукIрэ уи зыужьыгъуэу езырыжу къэхьуу щыт зы Iуэхугъуэу щытщ "плъэн"ыр; абы кыызэрыгуэкIкIэй, къэбгъэхьуу щыт Iуэхугъуэр "лъагъун"ырщ. Аращи, натуралу кыпхэлърэ кыпхэхьукIыу уи зыужьыгъуэу щыт Iуэхугъуэхэр "у" префикскIэ мэлажьэр; мыбы ящыщщ плъэн Iуэхугъуэр: нэ уиIэмэ "уоплъэр". Ар щхъэ, зы Iуэхугъуэр уи щыIэкIэу щытым кыыхэмыхьукIрэ, езырыжу къэхьуу щыт зыужьыгъуэу мыхьуу щытмэ, уэ ар зы Iуэхугъуэ IэнатIэу плъытэу къэ"б"гъэхьурэ къэ"б"лэжыу щытмэ, гурыIуэгъуэщи, апхуэдэ глаголхэм "бы" префикскIэ лэжыгъэ ягъуэтыр. Щапхъэмэ, "бэуэн, кIуэн, лIэн..." хуэдэ натуралу ди псэугъуэм кыыхэхьукIыу щыт Iуэхугъуэхэм и лъэжыэкIэ хьууэ щыт глагол гупыр япэрей глагол гупщи, ахэр "у" префикскIэ мэхуэр. "Гъэбэуэн, хьын, щIын, щIэн..." хуэдэу, зы Iуэхуу щытрэ, къэблэжыын хуей Iуэхугъуэу бгъэзащIэхэр "бы" префикскIэ утыку иболъхьэр.

Нэрылъагъуэщи, "бы" макъыр кыизпыхьэу щыт макъхэм зэрадэкIукIэрэу "п" е "пI"уэ зэхьуэкIыу щытщ. Глагол лэжыгъэ зэрыхьукIэрэу къэгъэхьуу щыт макъ зэхьуэкIыныгъэхэр, зы фонэтикэ Iуэхугъуэу кьохьур; ауэ, апщыгъуэм, зы мыхьэнэ зэхьуэкIыныгъэ къэхьуркьым. ИкIэм икIэжым, "бы"р зэхьуэкIмэ, къэхьуу щыт макъыр "пы" е "пIы" макъырщи, ахэри зы макъ гупу щытщ; икIи, а макъхэр зэрзэпыщIарэ зыр зым кыизхэхьукIрэ ипIэ зэриувапхьэу зэрщытри ипщэкIэ гурыIуэгъуэ хьуауэ щытщ.

Мыри пыщапхъэщ: Мы макъ гупыр, я фонэтикэми кыызэрыгуэкIкIэ, зэпыщIарэ зэхэжапхъэуи щытщ; мы макъ гупыр, макъ зэгуэт куэд кыизхэхьукIыу зы макъ гупырщ. Абы и щхъэусыгъуэ хьууэ щытри, ипщэкIэ къэтIуэтауэ щыт Iуэхугъуэм ящыщщ; икIи, мы макъ гупыр, макъ зэгухьэнрэ зэрелъытэн Iуэхугъуэхэр зэкIуу зы макъ гупу щытщ. Мыхэри зи гугъу тщIы щапхъэхэм ящыщщ: «Бгы, бгэн, бгъэ, бгъу, убгъун, бжэ, бжы, бжыын, бжъэ, бзы, бзын, бзэ, блы, блын, блэ, блэхун...».

*

Аращи, "бы"р зы глагол щыхьум щыгъуэ, "бын"щ къэхьури, ар зы пIыгъэ гуэрщ. Быныр ныбэм щилъым щыгъуэ, ар зыпI Iэмалыгъуэу "бынжэ" псалъэри кьохьур. "Бы" макъыр зы псалъэрэ макъым ипэ кыыщыпыхьэм щыгъуэ, зэрелъытарэкIэ зыужьыгъуэ хьууэ щыт Iуэхугъуэ къэзыгъэлъагъуэу щыт псалъэхэр къэхьунщи, мыхэр абы и щапхъэхэрщ: «"Быж"ыр зы гуэрым ижыпхьэу щыт гуэрырщ; "быдэ"р, зэрызэхэлъ щIыкIэм кыызэрыгуэкIкIэ, "дэ"рэ лъэщу щытырщ; "быхьу (бэ-ы-хьу)"р, зыхущIыптIагъэм "бэ" хуэхьурщ».

KIэху макъ хьууэ щыт "бы" макъыр, а псалъэм глагол хуэхьурщи, зи кIэу хьууэ щыт Iуэхугъуэм зэрелъытарэкIэ зыужьыгъуэ иджынщ: «"ЩIыб"ыр, зы щIыпIэу щытрэ, а щIыпIэм елъытауэ утыку кыыхьэрэ лъытапхьэу щытырщ; "щIыбагъ"ри щIыбу щытырщ; "кумб"р, зы кууагъ Iуэхугъуэу къэхьуу щытырщ». Мыхэм хуэдэ Iуэхугъуэхэрщ, кIэху зыхуэхьуу щыт нэгъуэщI псалъэхэми "бы"м хуигъэзащIэхэр: «EIэбын, eIубын, ущэбын, убын...».

"Бы" макъым кIуэтэгъуэ е зэманыгъуэ иIэ щыхьукIэ "бэ"р кьохьур. "Бэ"р куэд жыхуиIэрщ; "бы" Iэмалыгъуэр гурыIуэгъуэ щыхьум щыгъуэ, "бэ"р щIэкъуэдър гурыIуэгъуэнщ: ЗэрелъытарэкIэ ужьыгъуэ хьур къэзыгъэлъагъуэу щыт "бы"м кIуэтэгъуэрэ зэманыгъуэ щигъэтым щыгъуэ, ар зэры"бэгъуэ"нур гурыIуэгъуэнщ. "Бэ" хьууэ щыт Iуэхугъуэхэм и щапхъэхэрщ мы псалъэхэр: «Бэгъу, бэгъуэн, бэв, бэвыгъэ...». "Бэ"р зы куэдыгъэ зэрыхьурэ зы глаголыфэ псалъэ къэхьуу щытмэ, ар "бэн"ырщ: "Бын"ым зы "пIэ" зэриIэкIэрэу, "бэн"ым "пIэ" быхьу кыигъэлъагъупхьэнщи, бэныр пIабгъуэу зы пIэрщ.

Мы щапхъэ къэхьухэр зи лъабжьэу псалъэ куэд кьохьур: "Бы" Iэмалыгъуэм кIуэтэгъуэ кыыхуэкIуэрэ "бэ" хьумэ, ари "гы" Iэмалыгъуэм хуэкIуэу щылажьэм щыгъуэ, "бэгын" псалъэр кьохьур. Зы гуэрэф пэлытэрэ бэгауэ щытыр "бэгу"щ.

Мы псалъэхэм я къэхьукIэм ебгъэщхь хъунщ "бэкъу, бэкъуэн, лъэбакъуэ" псалъэхэр къызэрыхъури: ЛъэкъуитIым я зэхуакум дэлъу щыт "бэ"ращ "бэкъу"р; е нэгъуэщIыу жыпIэмэ, мы "бэ"уэ щытыр лъакъуэхэм елътатауэ къэхъуауэ щытщ.

Дыздиту щыт зы зэманыгъуэ IэнатIэрэ къэкIуэну щыт зэманыгъуэм дызщыхуэкIуэр "нобэ"щ.

"Бы-бэ" макъыр зы гуэрым е зы Iуэхугъуэм ехъэллауэ къэхъуу щыт Iуэхугъуэ зэрыхьукIэ, зы "Iэ"м и кIуэтэгъуэрэ иужьыгъуэ хъур "Iэбэн" Iуэхурщ; зы жьэ е "Iу"м и Iуэхугъуэрэ абы ехъэллауэ къэхъур "eIубын"ырщ; зы бжэр зы бгъуэщIагъым и зы "Iу" зэрыхьукIэрэу, ар гъэбьдэнрэ "IупIэн" Iуэхугъуэ пэлътэр "Iубэн"ырщ; икIи, зы гуэрым и бжэIупэрэ Iупэу щыт гуэрым Iузу щытыр, абы Iубауэ щыт хъунырщ. Куэдагъ зыгъэлъагъуэрэ, кIэух зыхуэхъуу щыт макъ мыхъэнэм бэгъуагъэ къыщыхуэкIуэм щыгъуэ, къэхъуу щыт псалъэхэрщ "щабэ, сабэ" псалъэхэр.

*

"Пы" Iэмалыгъуэу щытыр, зи гъунапкъэу къызпэщытым и хъурегъыр зэщIиубыдэу щыт щыхъум щыгъуэ, абы "пIы" Iэмалыгъуэр къызэрыхъум къызэрыгуэкIкIэ, "пIэ"ри къэхъуауэ щытщ. "Пы" макъым мыпхуэдэ IэмалыгъуэкIэ зыщыхъужым щыгъуэ, къэхъуу щытыр "пIы" Iэмалыгъуэрщ. "ПIы" Iэмалыгъуэу къэхъуу щытыр, зи гугъу тщIауэ щытрэ зи "пIэ" зыхуэхъуауэ жыхуэтIам ехъэллауэ щыт хъурщ. "ПIы" Iэмалыгъуэр зы глаголу щылажьэм щыгъуэ, къэхъуу щытыр "пIын" Iуэхугъуэрщи, ар, зи гугъу тщIыуэ щыт пIэр зи пIэу щытым телэжьыхъынырщ, теджыхъынырщ: "ПIын" Iуэхугъуэу къэкIуэкIыу щытым утыку къырилъхъэу щытыр зехъэлларэ, абы ипIуу щытыр зы "бын"щ. "Бын"ыр, "бы" Iэмалыгъуэу щытыр зы лэжьыгъэрэ зы Iуэхугъуэ зэрыхьукIэрэ къэхъуауэ зы псалъэрщ. "Бы" Iэмалыгъуэр, "пIы" Iэмалыгъуэр зехъэллауэ щыт хъурщи, "пIын" Iуэхугъуэр къыщIекIуэкIыр "бын"ым папщIэрщ. "Бы"р елътэгъуэкIэ ужьыгъуэ зиIэу зэрыщытыр, мы псалъэрэ Iуэхугъуэ къэхьукIэхэм ущыхэплъэжым щыгъуэ гурыIуэгъуэ хъууэ щытырщ.

"Бы" макъыр зыхэтү щыт псалъэхэр ипщэкIэ къэдгъэлъэгъуауэ щытщ. А псалъэхэм я нэхъыбапIэр псэрэ псэущхьэ Iуэхугъуэм ехъэллауэ зэрыщытри жыIэпхъэщ. ПIын Iуэхугъуэр зехъэллауэ щытыр быну зэрыщытым къыщыщIэдзауэ, уеплэрэ ущегупщысым щыгъуэ, "бы" IэмалыгъуэрэкIэ лэжьыгъэ зыгъуэту ужьрэ багъуэу щытхэр псэущхъэу жыпIэ хъунщ. Псэущхъэхэращ пIын IуэхугъуэрэкIэ ужьрэ хэхъуэу щылэгъуэ зиIэхэр. Ахэращ зыр зым къыгъэщIрэ зыпIыджхэр; икIи, зыр зым елътатауэ утыку къызэрихъэ щIыкIэ зиIэу щытхэр.

"Бы" макъым иджыр гурыIуэгъуэу щытмэ, псэрэ псэущхъэ ужьыкIэ хъууэ щытыр, а макъ Iэмалыгъуэм къыгъэлъагъуфыну зэрыщытри гурыIуэгъуэнщ. Арагъэнщи, псэущхъэ Iуэхугъуэхэм теухуауэ щыт адыгэбзэ псалъэхэм нэмыщI, псэущхъэ Iуэхугъуэхэм теухуарэ греко-латин лъабжьэу щыт "био, биологие" псалъэхэми "бы" макъ зэрыхэтри гулъытапхъэу щытщ. Аращи, "бы" макъ IэмалыгъуэкIэ лэжьыгъэрэ зыужьыгъуэ зыгъуэту щыт Iуэхугъуэ куэдър био-физиологикэ Iуэхугъуэхэрщ. Биологие Iуэхугъуэхэм я ужьыкIэр "бы" IэмалыгъуэрэкIэщ.

"Бэгу" псалъэри хэтыжу, биологие Iуэхугъуэу мащIэкъым "бы-бэ" макъым иджыр. Мыбы хуэдэщ "бамэ"р; абы ещхъу зы Iуэхуу щытщ псырэ псэ лъабжьэу щытым къыхих "бахъэ"р. Псэущхъэхэр зыхуэныкъуэу щыт жьы къэшэнри "бэуэн"щ. ТIанэ, псэущхъэрэ псэ ужьыгъуэм (бы-бэ) къезэгърэ хуэфIыу (хуэ) щыт зы Iэмалыгъуэрэ, куэдыщэ щыхьукIэ биологие зэхъуэкIыныри къэзгъэхъупхъэу щытыр "хуабэ"рщ. Хуэбагъэр егъэлеяуэ щытмэ, ар "бэмIэгъуэ"рщ.

Псэущхъэрэ "бы" макъым иджу щыт Iуэхугъуэу къэхъуауэ лътатапхъэ хъууэ щытхэм я фIэщыгъэцIэхэри "бадзэ, бжьыдзэ, хъэмбыпу" хуэдэу зэрыщытми гулъытэ хуэщIын хуейщ.

*

"Бын"ыр "пЫн" Іуэхугъуэ зыхуэхъурэ зи "ныбэ"р зы "пІэ" зыщІыу щытыр "анэ"хэращ. Анэхэр, къэзылхурэ быныр зыпІыжхэрщ; анэхэр "бзылхугъэ"щ, цІыхубзщ, "бзы"хэрщ. Псэр къызхэхъукІрэ зыпІыу щытхэр зэрыбзым хуэдэжу, псэм къыхэхъукІхэмрэ псэущхэ Іуэхугъуэу щытхэри "бы" Іэмалыгъуэрэклэщ зэрыужхэр. Мыпхуэдэ Іуэхугъуэхуэ, убзыхугъуэ зиІэрэ бзыгъэ хъууэ щыт Іуэхугъуэхэр къэзыІуатэ псалъэхэм бэуэ хэту щыт "бы" Іэмалыгъуэри бзы Іуэхугъуэу щытынщ. "Бзы"р, "бы" Іэмалыгъуэ дэдэрэ езырыжу зэрыщытыр къэзгэлъагъуэу зы псалъэрщ. "У" макъыр зы макъыхъуу зэрыщытым хуэдэжу "бы" макъри макъыбзщ.

Арагъэнци, Адыгэ цІыхубзыцІэу "бы" макъ зыхэтыр мащІэкъым: "Былэ, Быцэ, Быцу, Быху, Быбэ, Булэ, Бубэ, Бабыху, Бабу, Бау, Бэт, Былыху, Абу, Дыбыбэ, Бабэ...".

Езыр Тхьэгуащэрэ, Тхьэ лъэпкъыу хъуам я пашэрэ я къежъапІэу ялътэу щыт Анэдолэ Тхьэгуащэ "Къубабэ"ри "бабэ"у зэрыщытыр нэрылъагъущ. ИкІи, "Къубабэ"р къущхэрэ бгыщхэхэм я Тхьэгуащэу ялътэрти, а псалъэм езыми, адыгэбзэкІэ къыбгуригъаІуэу щыт и мыхьэнэр "къу анэ"у е "къу гуащэ"у зэрщытыр пыщапхэхэщ.

«Ф, ФІ, В» МАКЪХЭР

Ф...

"Фы" макъыр зэрыщыту щхьэжу зы мыхьэнэ зимыІэрщ. Ар зы Іэмалыгъуэу глаголизацэу къэсэбэпу хэтщ бзэм. Ар зы лъэкІыныгъэу щытырщ. Ар, зы лъэу утыку итым и лъэкІыныгъэу, а лъэм къыгъэщІынрэ къыхэхъукІын Іэмалыгъуэрщ. Зы лъэ зыубыдарэ утыку кыхъауэ щытым ехьэлІауэ зы Іэмалыгъуэрщ ар. Ар, лъэрэ лыуэ зэщІэувэм и Іэмалыгъуэу ялътэкІыныгъэрщи, зы лъэкІ Іуэхугъуэу къэсэбэпырщ.

"Фы" Іэмалыгъуэр, лъэкІыныгъэу щытырщи, ар къэхъурэ зэманыгъуэ игъуэту щыт хъумэ, утыку кыхьэр "фэ" хъунщ. "Фэ"р лъэ зэщІэувам трищІэрщи, ар а лъэм и лъэкІыныгъэу къэхъуарщ; икІи, и лъэкІыныгъэр зыгъэбыдэжырщ.

Хъууэ щытыныр къызхэкІыр зы лъэкІыныгъэрщ. "Хьы"м и ужьыгъуэу къэхъур зы лъэкІыныгъэу "хьы"м хэлъырщ. А лъэкІыныгъэм къызэрыгуэкІкІэ "хъуф"у щытщ ар. Хъуфу щытыр зэрыхъуфым къызэрыгуэкІкІэ, абы зы фэй къегъэхъур. Ар зэрыхъуфрэ, и лъэкІыныгъэу щытым къыгъэщІыу щытыр "фэ"рщ. Дэтхэнэ зы гуэррэ, хъуарэ хъуфу щытым зы фэ трищІэрэ иІэжу щытщ. Ар и теплэ хъууэ щытщи, зы "плъыфэ"й хъунщ. Мыпхуэдэу хъуарэ хъуфу щыт дэтхэнэ зы гуэрым зы фэ иІэу лъытапхэхэщи, зы "фэ" макъыр зи кІэхуыу щыт зы псалъэри ар дэдэу щытщи, зы теплэ зиІэрэ хъуфыну гуэрырщ. Аращи, "унафэ" жыхуэтІэри зыужьыгъуэ (у) зиІэу зы лъабжэ (нэ) хъуфыну (фы) щыт псалъэрщ.

Дэтхэнэ зы гуэррэ хъуфу щытым зы лъэкІыныгъэ зэриІэм къызэрыгуэкІкІэ, зы "фы" Іэмалыгъуэ иІэжщи, "фэ"р къызхэкІыр аращ. Дэтхэнэ зы щыІэ гуэрым зы фэ иІэжщ. Ауэ, зы лъэкІыныгъэу "фы" Іэмалыгъуэр зы ужьыгъуэ Іуэхугъуэм къызэрыгуэкІкІэ "фэ"р къызтехъукІыу зэрыщытыр гурыІуэгъуэнщи, зыужьыгъуэ мыхъурэ, зы лъэкІыныгъэр зэрыщыту къанэрэ къызэхэнэу щытмэ, "фы"р зыхэту щытрэ зыдитыпІэрэ и гъуэм имыкІыу зэтеувыІауэ щыту къанэмэ, ар "фыгъуэ"у щыт хъуауэ лъытапхэхэрщи, тІэ, ар мыужьыгъуэу щытырщ. Мыпхуэдэу щытыр, зы лъэкІыныгъэрэ зы "фы" Іэмалыгъуэр зэрыщыту къызэтенэу аращ.

"Фы" макъым иджыр, зэрхъун хъуам и лъэкІыныгъэрэ трищІэж Іэмалыгъуэрщ. Дэтхэнэ зы лъэ гущІыІум лы трищІауэ щытмэ, лыми и лъэкІыныгъэр къыгъэлъагъуэу езым трищІэж Іэмалыгъуэрщ

"фы" Імалыгъуэр; тіэ, зытырищІэм и гущІыІум къекІуэкІыу трищІапхъэ хъурщ ар. "Фы" Імалыгъуэр мыпхуэдэу къеІуэкІрэ щыкІуатэм щыгъуэ, бзэ хабзэу къэхъур "фэ" хъунщ.

"Фы" Імалыгъуэм зэманыгъуэ игъуэтрэ щыІэ гуэр щыхъукІэ къэхъуращ "фэ"р. "Фэ"р, лым кыхэхъукІрэ абы трищІэжу щыт зы лы быдагъэрщи, зи псыр щІэкІарэ щІэфыжауэ щытырщ. Фэр лым псыр зыхэкІарэ гъуауэ щытырщ. Фэр зы лъэрэ лы гущІыІум трищІауэ щытырщи, а лъэрэ лым и гущІыІум телърэ, и гъунапкъэу щытырщ. А лырэ лъэм и гъуэ хъууэ жыІэпхъэщ фэр. Ауэ, а лъэр, лы зытелърэ фэр зэрытрищІагъэжкІэрэу зы пкъыгъуэу щытырщи, фэри, лъэр зыдиту щыт гъуэм итрэ шыщ хъурщ; фэр лъэ гущІыІуу зэрыщыткІэрэу, лъэм и гъуэу лъытапхъэ хъурщ. ЖытІэнур аращи, "фы" Імалыгъуэр, утыку кыхъэу щыт зы пкъыгъуэ Імалыгъуэу щытырщи, абы зэрихъумэжын Імалыгъуэри кыызхэхъукІырщ. Мыпхуэдэу щыхъукІэй, а Імалыгъуэм кыызэрыгуэкІкІэ утыку кыхъэу щыт фэр, пкъыгъуэм и гъуэ пэлытэу, зи лъэм кыызхэхъукІрэ зи лъэкІыныгъэу щытым зэрызыхъумэжын папщІэ къэсэбэпырщ.

Фэр къэзыгъэхъур "фы" Імалыгъуэрщи, ар зы лъэ зиІэу утыку кыхъэм и лъэкІ хъууэ щытырщ. А лъэкІыныгъэу щытым кыызэрыгуэкІкІэ утыку кыхъэу щытхэм и къежъапІэрэ и хыхъэжыпІэу щыт Імалыгъуэрщ "фы"р. Ар щыхъукІэй, лым трищІэ "фэ"р, щыкІуэдыжым щыгъуэ, япэрауэ "фы" Імалыгъуэм зыкыгъэлъагъуэнщ. Фэр зэхъуэкІрэ зэрыщытым щикІым щыгъуэ, кыызхэкІауэ щыт Імалыгъуэм хуэкІуэжу жыІэпхъэщ. Фэр зэхэпщІэжрэ лыпщІэ щыхъукІэ, къэхъуу щыт Іуэхугъуэр "фын" Іуэхугъуэрщ. "Фы" Імалыгъуэр щыІэ зэрыхъу щІыкІэу утыку кыхъэу щыт "фэ"р кІуэдыжыныр фынырщи, бзэ зэтеувэкІэу "фын" псалъэр "фэ-ы-н"уэ утыку кыхъэу жыІэпхъэщ. Зы "фэ"м мыпхуэдэу зэхъуэкІыгъуэ щигъуэтым щыгъуэ, ар зэманкІэрэ (э) къэзыгъэхъуауэ щыт "фы" Імалыгъуэм хуэкІуэжрэ, хыхъэу хэкІуэдэжынырщ.

Фэр къэзыгъэхъуар псэущхъэ лъэкІыныгъэу щыт "фы" Імалыгъуэрщи, фыныр фэм кынэсауэ щытмэ, а псэущхъэм лъэкІ кыхуэмынэжауэ аращи, тіэ, а пкъыгъуэм ужыгъуэ иІэжу щыткъым; псэ хэтыжу щытуй кыщІэкІынкъым.

Тіэ, гурыІуэгъуэр аращи, зыужыгъуэр нэхъыфІыжу зыхуэІуар псэрщи, лъэкІыныгъэри зыужыгъуэ Іуэхугъуэу зэрыщытым кыызэрыгуэкІкІэй, "фы" Імалыгъуэр нэхъыбэу зехъэллэрэ зыхуэІуа хъур псэ зыІутрэ псэущхъэрщ. ИкІи, "фы" Імалыгъуэ защІэрэкІэ зи фэр зыхъуэжыфрэ, теплъэщІэрэ фэ щІэхэр къэзыгъэхъур псэущхъэрщ.

*

Дэтхэнэ зы щыІэ гуэррэ, зи лъэм лы трищІэу щытым, и лыми зы фэ трешІэр. Дэтхэнэ зы щыІэ гуэррэ лы зытелъым п гущІыІум трищІэрэ телърэ фэщ. Дэтхэнэ зы щыІэ гуэрым и гущІыІур фэ зэрыхъум кыызэрыгуэкІкІэ, зы гуэрэм ущеплъым щыгъуэ, плъагъуу щытыр фэрщ.

ЩыІэу хъуауэ зы лъэ зиІэу щытыр, ар пкъыгъуэу зиІэ ирехъу, пщІапщІэрэ ткІуаткІуэй ирехъу, уэрэ уафэ ирехъу ар, лъагъупхъэу щытмэ, абы зы фэ иІэу жыІэпхъэщ. Зы щыІэ гуэрым трищІэрэ узтеплъапхъэ хъууэ щыту плъагъур, а узэплъым и "фэ"рщ. А узэплъу щыт лъэм и зы лъэныкъуэу щытрэ, абы къэлъэгъуапхъэу телъу щытыр "фэ"рщи, мыр плъын Іухугъуэм кыызэрыгуэкІкІэ къэхъуауэ зы псалъэу "плъыфэ" хъурщ.

"Фы" Імалыгъуэу щыІэ хъууэ щытыр "фэ"щ; "фэ"р псыр зыщІэжарэ быдэ хъуауэ щыт "лы"рщ; лыр зы лъэм трищІэ зэрыхъукІэй, абы трищІэж хъууэ щытыр "фэ"рщи, зы лъэ зиІэ дэтхэнэ зы гуэрым "фэ" иІэщ. А щыІэу щыт гуэрыр зэрыплъагъу лъэныкъуэр а "фэ"кІэрэщ, ари а щыІэу щыт гуэрым и "плъыфэ"рщ.

Дэтхэнэ зы шылэ гуэрым зы фэ зэриэклерэу, а шылар зэры"пльагъу"р и "фэ" лъэныкъуэклерши, а Іэмалыгъуэр къыуэзытыр "пльыфэ"рщ. Дэтхэнэ зы гуэрыр зэрыпльагъуфыр и пльыфэклерэуш. Пльыфэу шытрэ, зы гуэрыр зэрытльагъуфу шытхэм я фІэщыгъэцІэри "пльыфэцІэ"щ. Ахэр пльыжыщ, гъуэжыщ, щхъуантІэщ; мы пльыфищым къатехъукІыу шыт нэгъуэщІ пльыфэ куэд шылэщ. Адыгэбзэм пльыфэцІэу зы фэ ещхъ гуэрыр къыриІуэу пльыфэцІэхэри иІэщ: «Удзыфэ, тхъэмбылыфэ, къэхъуафэ...».

Тланэ, зы гуэрым и пльыфэ хъууэ шытыр, зы пльыфэцІэм зэрыхуигъакІуэкІэі псалъэрэ жыІэпхъэ къэхъуауэ шытыщ: «Хужыфэ, сырыхуфэ, гъуэжыфэ, щхъунтІафэ, гъуэбжафэ...».

Мыбыхэм хуэдэу, пльыфэр къызхэкІыр "фэ"уэ зэрыщытым пащІэ, "фэ"р зы пльыфэм иплэми йоувэфыр. Зы цІыхур зыхуэдэм теухуауэ, ар зыльэгъуахэм уеупщІынымэ, и "шыфэ-лІыфэ"ращ узщІэупщІэр. Дэтхэнэ зы шылэм зы фэ зэриэклерэу, зы шылэкІэрэ зы щІыкІэу шытри зы теплърэ пльыфэрши, зы "фэ" зиІэрщ; тІэ, ар а и фэмкІэ къэІуэтапхъэрэ къэгъэунэхупхъэнщ. Зы гъащІэ зиІэм и зы ныбжыым теухуауэ зы шылэкІэрэ зы теплъэ игъуэту шытщи, дэтхэнэ зы ныбжыыр зы "фэ"кІэ къэІуэтэпхъэщ: «ЩІэлафэ, жыфэ, лІыжыфэ...».

Дэтхэнэ зы гуэрым езым хуэІуауэ зы "фэ" иІэщи, езым ифэрэ и щІыкІэр зэыхъуэкІрэ нэгъуэщІ щІыкІэ нэпцІ къэзыщтэр "фэрыщІ"щ. Дэтхэнэ зы шылэ гуэрым езым хуэІуауэ зы "фэ" иІэщ; икІи, зи фэрэ зи щІыкІэм хуэІуарэ екІуу шытыр абы и теплъэу шытырши, а теплърэ абы и фэрэ и "фащэ" хъурщ. Зы гуэрэм и шыгъыныр абы и фащэрщ; икІи, абы екІурэ езэгъыу шыт дэтхэнэ зы гуэрыр абы "хуэфащэ" хъурщ.

Зыужыгъуэрэ зы унэ Іуэхугъуэу къэхъуу шытрэ гъэзэщІапхъэ хъу псалъэр "унафэ"щ. Зыужыгъуэ (у) къызхэхъукІын (нэ) хуэдэу зэхэлъхъауэ (фэ), гъэзэщІапхъэу шыт псалъэрщ "унафэ"р.

Зы пкъыгъуэрэ зы теплъэ зиІэу шыт дэтхэнэ зы гуэрым зы "фэ" иІэщ. Зы псэущхъэпкъыр зы щІыпІэу лъытапхъэ зэрыхъум къызэргуэкІкІэ, ипкърэ и Іэпкълъэпкъым и фэр "щІыфэ"щ. Зы губгъуэм телэтыкІарэ зы тетыпІэу шыт щІыфэр "тафэ"щ. Зы хыр тафэм хуэдэу зы щІыфэ зиІэрши, ар захуэрэ зы теплъэ зиІэу ужыгъуэрши, абы и гъунэрэ и ухыпІэу шытыр "Іуфэ"щ. Уэгуми зы теплърэ зы фэ иІэнщи, а и фэ лъэныкъуэкІэ зы фІэщыгъэцІэ хуэбгъэфащэмэ, ар "уафэ" хъунщ.

"Фэ"р зы шылэм телъу зэрщыткІэрэу нэгъуэщІ псалъэхэри къохъур. Зы гуэрым тет хъун хуейуэ шытхэр темытыжмэ, ар "джафэ"щ; ар икІи, джарэ джыгъуафІэу зы теплърэ зы фэ зиІэрщ.

"Фэ"р дэтхэнэ зы шылэ гуэрым зэриэкІэ, фэм ехъэларэ къыгуэкІыу шыт Іуэхугъуэхэри "фэ" Іэмалыгъуэм утыку ирелъхъэр. И пкъыр щІым телърэ щихъуэу гъэкІуэтэныр "лъэфын (лъэ-фэ-ы-н)" Іуэхугъуэрши, щІым щихъуэу шытыр фэрауэ зэрыщытыр гурыІуэгъуэщ. Зы гуэр "къэлъэфын" е зы щІыпІэ "телъэфэн"рэ "хэфэхъун"ри мыбы хуэдэщ. "УфэрэкІын"ри ублэрэкІын Іуэхугъуэрши, и щІыфэр зэгъэдзэкІа хъунырщ.

"Къэфэн" Іуэхури, мыбыхэм хуэдэу зы "фэ" Іуэхугъуэрщ. Ар, щІым тетрэ абы дэкІуу лъакъуэ лъэфын Іуэхугъуэри зэрхэтыжкІэрэу "уфэрэзэн, къэфэрэзыхъын" хъууэ ящІырщ. Ауэ, "къэ"рэ "фэн" зэрыхъукІэрэі, зы лъэбжъэжърэ зы къежъапІэ къэзыгъэльтагъуу шыт псалъэ хуэдэщ "къэфэн"ыр. Ар, къэхъурэ утыку къыхъэм и лъэкІыныгъэу шыт "фы" Іэмалыгъуэр гъуэзэдджэу утыку къилъхъэнырщ.

*

Зы гуэрым псыр зыдитыпІэм иригъэкІынрэ зыщІишэн Іуэхугъуэу "ифын, щІифын, зыщІифын, щІэфын" хуэдэ псалъэхэр къохъур. Зы къэкІыгъэ лъапсэрэ къуэпсхэм я фэм пхырыкІыу зыщІащэрщ

псыр. Псыр кьэкIыгъэм и фэмкIэ зыщIефри, аращ зы кьэкIыгъэм и псэр зэригъэужь щIыкIэр кьызхэкIри.

ИкIи, зы кьэкIыгъэм иIэу щыт лъэкIыныгъэри псы "зыщIэфын" Iуэхугъуэ закъуэрауэ жыIэпхъэщ. Е, зы кьэкIыгъэу щытым япэрауэ хузэфIэкIыу щыт и лъэкIыныгъэшхуэр псы зыщIифынырщ. Зы кьэкIыгъэр псэурэ ужьыгъуэ зиIэу щытмэ, тIэ, абы и псэрэ и ужьыгъуэр имыгъэкIуэдын папщIэ, лъэкI кьимыгъанэу псы зыщIифын хуейщ; икIи, и лъэкIыныгъэр псым кьызэрыхэкIым папщIэй, лъэкI кьимыгъанэу зыщIифынущ псы зыхуэныкъуэр. Мы Iуэхугъуэми кьыдигъэлъагъуэр аращи, нэхъыбэу псэ ужьыгъуэм теухуауэ щытщ лъэкIыныгъэри, дэтхэнэ зы псэ зыIутым зы лъэкI зэриIэкIэрэу "фы" Iэмалыгъуэр кьохъур.

КьэкIыгъэм псыр зызэрыщIафым хуэдэу лъытапхъэщи, псы узхуэныкъуэр уи ныбэм егъэхыныр "ефэн" Iуэхугъуэрщ. Ефэн Iуэхугъуэр зы лъабжьэкIэрэу "хэфын, дефэн, зедефэн, щIэфын..." псалъэхэр кьохъур. Псы закъуэ мыхъуу, дэтхэнэ зы ефапхъэ лIэужьыгъуэ хэхауэ щытыр "фадэ"щ. Ефапхъэу щытхэр зэрытыпхъэрэ зырафыкIыр "фалъэ"щ.

*

"Фы" IэмалыгъуэкIэрэ зэманыгъуэ зыгъуэту щыIэ хъууэ щыт "фэ"р, псы зыщIэжарэ гъуауэ, лы гущIыIум трищIэрщ. Мыпхуэдэу псырэ псэ Iуэхугъуэ хъууэ щыт "фы" Iэмалыгъуэр зэрыщыту иту кьанэрэ, зэманыгъуэрэкIэй "фэ"уэ утыку кьимыхъэмэ, езырыжу кьыщызэхэнэм щыгъуэ "фын" Iуэхугъуэр кьохъур. "Фы" Iэмалыгъуэм кьыгъэщIыу щытыр зы теплърэ зы фэуэ щытмэ, фэр а кьызщежъам хуэкIуэжынрэ, и щыIэкIэрэ и зэманыгъуэр игъэкIуэдыжын Iуэхур, бзэ хабзэм кьызэрыгуэкIкIэ, "фын (фэ-ы-н)" Iуэхугъуэу жыIэпхъэщ. Апщыгъуэм "фы" Iэмалыгъуэр кьызхэхъукI псэм лъэкI имыIэжу аращ. Апщыгъуэм, ар кьэзыгъэщIыу щыт псэущхъэм и лырэ и лъэр зохъуэкIри, лъэкI кьыщIэмынэжу зэхоужьыр, зэхопщIэр; ар кьызхуэкIуэ лырэ лъэм зы фэ зэрамыгъуэтыжыфкIэрэу, зыужьыгъуэ ямыIэжу "фыгъуэ"р кьахуокIуэр. Фыгъуэ кьызхуэкIуэр мэфри зэрщытарэ зыдитауэ щытам йокIыжыр. Ар лъэкIыныгъэрэ зыужьыгъуэ зымыIэжырщ.

Зи псыр зыщIэзфыжрэ зи фэр икIауэ зэщIэмыплъэжыфу гъуарэ плъэн зыхузэфIэмыкIыж "нэ"ращ "нэф" жыхуаIэр.

Зы фыгъуэ кьызхуэкIуарэ фыгъуэ ихуар, фыгъуэм ехьыжри хокIуэдэжыр. Фыгъуэ зиIэрэ фыгъуэу щытым, зыужьыгъуэ Iэмалыгъуэ иIэжынкъым, ар зэхэфыхьынущ. Зэхэфыхьым зыужьыгъуэ зэрымьIэжынухуэ хуэдэжу, и щыIэкIэми екIурэ езэгъыу зы теплърэ зы фэ иIэжыфынухъым. Фыгъуэрэ зэхэфыхьыныр зыхуэIуар зы лырэ зы лъэуи жыIапхъэщ; икIи, ар зы цIыхууи хъунщи, ар зыужьыгъуэрэ фIыгъуэкIэ ухуакIуэныгъэр зыгъэкIуэд цIыхурщ. Фыгъуэрэ зыужьыгъуэр зы гъуэгу тетыркъым, зэгъуэгурыкIуэркъым; ай тIур зэхуэпхэнджщ; зэмызэгъырщ, зэрыгъэкIуэдын хуейуэ зыхуэлажьэрщ. ГъащIэрэ щыIэ джыгъуэ хъур зыужьыгъуэрщ, абы и пхэнджырщ фыгъуэр.

Фыгъуэр, нэрылъагъуэщи, зы псэущхъэ Iуэхугъуэрщ. Ауэ, а Iуэхугъуэр лъырэ псэ зыхэту щытым кьыхуэкIуэ закъуэркъым. Ар, псэрэ гум кьыпкъырыкI зыужьыгъуэ Iуэхугъуэхэми кьыхуэкIуэу щытырщ. Ахэри зы псэупкъым кьызэригъэщIрэ, зы псэущхъэм и лъэкIыныгъэу утыку кьыщыхъэкIэ, тIэ, "фы" Iэмалыгъуэу щытщи, абы кьыгъэщIынухуэ кьимыгъэщIыжыфмэ, зэхоужьыр.

Зи гугъуэ тщIыуэ щытхэр щхъэжу цIыхум утыку кьырилхъэ гушчысэхэрщ, щIыкIэрщ, хэтыкIэрщ, хабзэрщ, бзыпхъэрщ. Мыужьыжу кьыщынэм щыгъуэ, мыпхуэдэу щыт ужьыгъуэ Iуэхугъуэрэ лъэкIыныгъэу утыку кьыхъэу щытхэр зэхокъутэжыр цIыхур фыгъуэм щыхуэм щыгъуэ.

"Фыгъуэн"ыр, зы шылэкIэ хъурщ. Ар зы цыхур зыдихуауэ щыт шылэкIэрэ щыкIэрщ. Абы хэхуауэ щыт цыхум и зы дэтхэнэ Iуэхугъуэр фыгъэкIэ ужыгъуэ хъункъым. Ар зы щхъэ кыырикIуауэ щыт зы цыхум кылэжхэр, цыхугъэм езэгъ Iуэхугъуэ утыку кыххэну кыщIэкIынкъым. Апхуэдэу щыт зы нэрыбгэр цыхум иIэу щыт лъэкIыныгъэ щыкIэ зымылэжырщи, тIэ, кылэжхэр абы и ужыгъуэу лытапхъэкъым. Фыгъуэ цыхур емызэгъ хъуарщ. ФэрыщIыгъэкIэ цыхубэм хэтырщ ар.

"Фыгъуэн"ыр зы шытыкIэрэ зы щыкIэрщи, мыпхуэдэу фыгъуэу шытынымрэ, зы гуэрым "ефыгъуэн"ыр нэгъуэщI Iуэхугъуэ гуэркъым. "Фыгъуэн"ыр зы гуэрым натуралу и шытыкIэрэ и щыкIэрщи, япэрей глагол гуп лэжъэкIэ зилэрщ (софыгъуэ, сыфыгъуаш; уофыгъуэ, уфыгъуэнуш; мэфыгъуэ, фыгъуаш). Лъабжхэрэ зы щыкIэу шытыр фыгъуэнырщи, ар нэгъуэщI зы гуэрым теухуауэ лажъэу щытмэ, мис араш "ефыгъуэн"ыр. Фыгъуэн щыкIэр нэгъуэщI зы гуэрым ехъэлIауэ (е) лэжыгъэ зыгъуэту щытмэ, утыку кыххэрщ "ефыгъуэн" псалъэрэ глаголри, ар ещэнэрей глагол гупу шытырщ (софыгъуэ, сефыгъуаш; уофыгъуэ, уефыгъуэнуш; йофыгъуэ, ефыгъуаш).

Фыгъуэм итыр сыт шыгъуэй зы гуэрым ефыгъуэу шытынакъым. Ар зэрыфыгъуэн закъуэр зы гуэрым ехъэлIауэ гъээщIапхъэу шытын хуейкъым. Ауэ, ар зы гуэрым зэрефыгъуэ щыкIэри зыгъэпсырщ фыгъуэн Iуэхури, зэрефыгъуэр сыт шыгъуэй нахуэу шытынкъым.

Зыужыгъуэр нахуэщи, зIлуаш, ар фыщи цыхугъэми езэгъырщ; ауэ, фыгъуэрэ ефыгъуэныр зэрымыфIым папщIэ, щэхурэ гъэпщIуауэ хэту шытынщ зы цыхум. Ар мыгъэпщIупхъэ хъууэ щытмэ, нэхъыкIэжщ; сыт щхъэ жыпIэмэ, апщыгъуэм зыхуигъэпщIун гуэр щымылэу аращи, зыхэту хъуар зэхуэдэу фыгъуэу щыту кыщIэкIынщ.

*

ЩыIэу утыку кыххэрэ зы лъэ кыиуа хъууэ шытым зы фэ иIэ мэхъур. А фэр а шыIэу шытыр зэрыплъагъурщ, ар плъагъуфэ хъууэ щыт плыфэр кыызхэкIырщ, зыуэгъэлъагъуэр фэрщ. Зы псырэ зы лы зыщIэтым трищIэр фэрщ.

Зы шыIэ гуэррэ утыку кыххэ зы Iуэхугъуэр хъуарэ зэфIэкIауэ щытмэ зы теплгъэ яIэ хъуауэ араш. Дэтхэнэ зы Iуэхур зэфIэкIамэ, абы зы фэ иубыдарэ, ар зы фэм ихъауэ араш. "Фэ" псалъэр, *форм* жыхуаIэ мыххэнэри кызылуэрщ; форм Iуэхур, зы фэ зыубыдарэ зы фэ зыгъуэта е зилэ хъуауэ щыт дэтхэнэ зы Iуэхугъуэрщ. "И формым итын" е "форм зэригъэгъуэтын" хуэдэ жылэгъуэрэ псалъэхэм кыкIыр, зы лъэкIыныгъэр хэбэгъуэн Iуэхуш.

КIэщIыу жыпIэмэ, "фэ"м кыгъэлъагъуэр Iуэху зэфIэкIаращи, ари кыызхэкIыр, шыIэ хъуауэ щыт гуэрым и лъэкIыныгъэу щыт "фы" Iэмалыгъуэрщ. "Фы"р лъэкI хъууэ щытмэ, зы Iуэху утыку кылххэныгъэрэ, ар къэзлэжын Iэмалыгъуэ зилэр къэлугъэныр "фы" Iэмалыгъуэм хузэфIэкIынщ. "Фы" макъыр Iэмалыгъуэу зэрыщыту шытырщи, абы щхъэжу зы мыххэнэ кыкIыркъым. Ар зэманыгъуэу шылажъэм шыгъуэ, шылэгъуэ гуэр кызылуэрщ.

Ар щхъэжу зы Iэмалыгъуэрэ глаголизацэу бзэм хэлэжыхъу щытщ. Аращи, "фын" кIэхуыр зы псалъэм кыпыххэмэ, кызпыххэ псалъэм и глаголу, а псалъэм иджыпхъэ Iуэхугъуэр зыхузэфIэкIыныгъэу къелуатэр; ар зэрыхуфынур утыку ирелххэр, кыгъэлъагъуэр: «КIуэфын, щIэфын, хузэфIэкIыфын, плъэфын, лъагъуфын, вэфын, Iуэфын...».

ТIэ, щхъэгъусэу щыт цыхубзыр "фыз" щIэхъур сыт?

ФИ...

"ФЫ" макъыр, "фы" макъым и текъузэрэ и пълтлауэ къэлэуу шыт макъырщ. Ар лимитацэ хъуауэ шыт "фы" макъырщ. Дэтхэнэ зы шылэрэ хъууэ шытыр зы лъэкълыныгъэ зилэрщи, абы къызэрыгуэкълэ "фы" лэмалыгъуэр утыку къохъэр. Мыпхуэдэу шыт "фы" лэмалыгъуэм къыгъэхъурэ шылэу утыку къыхъэр "фэ"рщ. Ауэ, "фы" лэмалыгъуэр лимитацэ хъурэ зэхэувэу, зы лэнатлэу утыку къыхъэмэ, къэхъур "фЫ"рщ. "ФЫ"р, шылэу шытым и лъэкълыныгъэу шыт "фы" лэмалыгъуэр зэрызэтеувэнырщ, *абсолуд* хъунырщ.

Зы шылэгъуэ зилэрэ, шылэ псом езэгъыжу шылэф хъурэ, шылэу хъуам елытауэй дэтхэнэ зы фэ зыубыдауэ утыку къыхъэфыр "фЫ"щ. Фэ зилэу шылэрэ дэтхэнэ зы шылэм езэгъыр "фЫ"щ. "ФЫ"р, шылэ псом езэгъыу къэхъуу шыт псориклщ.

"Фэ" зилэ хъууэ шытым и лъабжьэу шытырщ "фЫ"р; игъуэрэ игъуэдждэу зы фэ итрэ зилэ хъурщ "фЫ"р; ар хуэфашэу шытрэ, хуэфашэрэкълэ къэхъурщ. Къэхъуу хъуар "фЫ"щ. "Хъугъуэ фЫгъуэ" жыхуалэраш "фЫ"р. "ФЫ"р мылейраш.

"Ie e Iей"р хъугъуэ фЫгъуэ мыхъурщ, къэхъуарэ шылэу хъуам елытауэ зы шылэкълэ зымылэр "Iей"щ. "Iей"р дэтхэнэ зы шылэ хъууэ шытрэ зэзэгъыжыфэ зилэу хъуам емзэгъырщ. Ахэм еклурэ езэгъыжу фэ зилэ мыхъурщ "Iей"рщ. Нэгъуэщл шылэхэм зэремызэгъклэрэу хъугъуэ фЫгъуэ къэхъуркъым; ауэ, мыпхуэдэу шымыту къэхъур хъугъуэ фЫгъуэркъыми, абы "фЫ" лүэхугъуэй хэлъыркъым; ар "Iей" хъурщ. Хъугъуэ фЫгъуэу къеклүэкълым хуэмыдэр "Ахуэмыдэ"рщи, мыпхуэдэми къыгъэщлынур "Емызэгъ"ырщ.

Мыпхуэдэу шымытыр "фЫ"щ. "ФЫ, фЫгъэ, фЫгъуэ, фЫпэ, фыщэ" шылэщ. Ауэ, зы гуэрхэр шылэщ, нэхъыфлрэ зы гуэрклэ нэхъ фЫгъуэ зилэу. ФЫгъэ зыхэлрэ гъащлэр фЫ зыщлэу шыт дэтхэнэ зы гуэрыр "Iэфл"щ. Iум хуэфлр "IэфЫклэ IуфЫклэ" хъууэ шытырщ. Махуэ псори фЫщ; ар щхъэ, зы гуэрклэ нэхъ "мэхуэфл" шылэщ. Зы махуэм елытауэ адреи махуэ шылэщ зы гуэрым теухуауэ фЫуэ. Мыбы хуэдэу, "уэфл" шылэщ, абы елытауэ "уае (уэ-е; уэ-Iей)" шылэщ.

"ФЫ" жыхуэтлэу хъугъуэ фЫгъуэ зилэу шытыр, шылэу хъуам езэгърэ ядэклужу шытын хуейщ. Икли, шылэу хъуам зы шылэкълэрэ зы хъукълэ хабзэ ялэщ; ахэр зэдэклурэ зэдэгъуэрэ зауужьыр. Я ужьыклэ зэрыхъу щлклэр зэраубзыхуклэрэуш. Ахэр къызэрыхъурэ гъуэгу зэртет зэрыхъу лъандэрэ зы бзэм тетхэщ; къэхъуарэ къызэрыгъуэгурыклэу зы бзэм тету шытщи, къабзэу, зэхушчытыныгъэрэ зэфлэфыныгъэкълэрэ зыр зым щхъэпэ хуохъур. Мыбы хуэдэу шымытыр къэхъуу шытым ящыщрэ, хъугъуэ фЫгъуэм ейуэ къэхъуу шытми, -"фЫ"ми-, ар Iейгъэ зыхэлъ хъурщ; ар "фIей (фЫ-Iей)" хъурщ.

"ФЫщлэ"ри зы фЫгъуэ зилэ хъуарэ "цЫ"м хуэклэу пэлъытэу шылэ хъуа зы "плъыфэ"рщ, зы "фэ"рщ. Дэтхэнэ зы фэрэ зы плъыфэ зилэр плъагъуфу шытрэ зы хъугъуэ фЫгъуэрщи, фЫщлэр зы плъыфэу, плъыфагъуэр щихуыу шыт (цЫ-э) зы плъыфэрщ. "КЫфл"ри, хъугъуэ фЫгъуэм хэту шытрэ, абы къыхэхъукълырщи, ар нэхурэ фЫуэ шытым и къежъаплэрэ и ухыплэ хъууэ шытырщ. Ар, лъэгъуапхъэр зэрытлгъагъу лэмалыгъуэу шыт нэхум и клэрэ и къежъаплэрщ. Ар (кЫфл), фЫу шыт нэхум и клэхуы (клэ-ы) шытырщи, фЫми (фЫ) хэтырщ.

"ФЫ"м зэманыгъуэ щигъуэтклэй фЫщ. Зэманыгъуэ зыгъуэтарэ "флэ" хъуауэ шытыр "фЫ"уэ клуэрэ клуатэу шытырщ. Мыбы и шапхъэфлр, "флэфЫн"рэ "флэрэфлэн"у къыщлэкълынщ. Гур "зыгъафлэр" "гуфлэгъуэ" хъууэ шытырщ; гуфлэгъуэ щыхъукълэ "гуфлэн" лүэхугъуэр къохъур.

Хъугъуэ фЫгъуэу щлым къыхэкълрэ фЫщлафэу "фламыщл"ри фЫщ. Ар ди "Iэщлагъэ" мыхъуу шытрэ, щлы щлагъым фЫ щлэхъухъауэ шытырщ; Iэщлагъэу зэрышчымытклэрэу фЫ хъуауэ (фла) зы

гуэрш. Ар фЫуэ мэсри дегъэхуабэр; ар бгъэсмэ мэфІэфІ ешІыр. "МафІэ" псалъэм зыкызыриуатэкІэ, езырыжу фЫ хъууэ цытырщ; фЫ хъууэ кІуэрщ.

АдыгэбзэкІэ сэлам ехынри зы фЫгъэ Іуэхугъуэу цытши, ар зы хъуэхъу пэлытэщ. Ар "фІэхъус" жыхуэтІэрщ. "ФІэхъус"ыр, зыхужалэм фЫгъэр кыыхуэкІуэнрэ кылысынкІэ (с) зы хъуэхъуш.

*

ЦІыхур, "цІы хун" Іуэхур зи ІуэхукІэрэ, щымыІэ гуэрхэри къэзгъуэту "фЫ" зыщІыфырщ. Абы "цІы"р щыІэ пэлытэ ешІ "цІэ" еухуэри щыІэхэм "фІэщыгъэцІэ"у "фІеш"ыр.

Хъугъуэ фЫгъуэр щыІэу хъуам я щІыкІэу, зызэрыдаужьрэ зэрыубзыхукІэрэу къабзэу цытми, цІыхур зэрцІыхум кыызэргукІэ, къэмыхъурэ щыІэ мыхъуауэ щыт гуэрхэри кыщохъури, ахэри фЫпІэм ирегъэувэфыр: ЦІыхум зы гуэрхэр "кыфІощІ"ыр. КъыфІэщІыу цытхэр кыфІэхъууи жыІэпхъэнщ. ЦІыхум кыфІэщІхэр зы щыІэгъуэ имытхэрши, абы ахэр шыуагъэкІэ щыІэу елытэр. ЦІыхур, кыфІэщІхэм хутепщэкъым; ахэр иІэ имылърэ зэрыхуэмылэкІэрэу къохъур, кыфІохъур; ахэр иІэм имылъу и щхъэм кырокІуэр; ахэм цІэй фІищыфыркъым. ЦІыхур сыт щыгъуэй шыуапхъэу цытырщ; цІы хун Іуэхугъуэу цытрэ зыпэрытыр, абы сыт щыгъуэй кытекІуапхъэнщ; цІыхур зыхилъэфапхъэрщ цІыр.

Хъугъуэ фЫгъуэу цытрэ, зы хабзэм тету зыубзыхуу цытыр цІэ фІэщыгъапхъэрщ. Ар къабзэу зэрыубзыху зэпыт зэрыхукІэй, цІыхум ахэр "фЫ"уэ елытэр, фЫ защІэрэ фЫ лъэщу елытэр. А фЫгъуэ защІэрэ зэпымыугъуэ зиІэ хъууэ кІуэр, цІыхумкІэ лъэщщ; "щы" Іэмалыгъуэм зэриткІэрэ мэхъур; сыт щыгъуэй а хабзэм тету макІуэр. Ахэр цІыхум и "фІэ щы" Іуэхугъуэу цытщ; ахэр цІыхум и "фІэщ"щ. ЦІыхум и фІэщ хъуныр гугъуш; ауэ кызыэрыкІуэ Іуэхугъуэр и фІэщ хъуркъым абы. Ар щхъэ, и фІэщ хъуа нэужьи абы фЫрыфІкІэ пхутекІыркъым. Абы и фІэщ хъуауэ цытыр щІэныгъэ лъэщ хъуауэ цытырщ; ар щІэныгъэм щхъэщыкІырши, зэхъуэкІыныгъэ зимыІэрщ; ар щыхъукІэй, "фІэщ хъун" Іуэхугъуэр щІэныгъэми хэмытыжу цытырщ. Зи фІэщ хъуа цІыхур, "фІэщхъуныгъэ" кыыхуэхъуауэ цытымкІэ лъэщщ. Ауэ, цІыхур зэрыцІыхукІэрэу, шыуагъэр сыт щыгъуэй кыщхъэщытши, и фІэщхъуныгъэми шыуагъэхэр хыхъэпхъэу цытынщ. Псалъэм папщІэ, ипщэкІэ и гугъу тщІауэ цытрэ, зы фЫпІэм фІиувэрэ цІыхум фЫуэ зезгъэлъытэ гуэрхэр, абы кыфІэщІу цытхэрши, ахэр щыІэу зэрилъытэрэ я зэрщыІэгъуэри игъэбыдэжрэ игъэлъэщыжу, и фІэщ ищІынри къэхъуу цытхэм ящыщщ. ЦІыхум, и щІэныгъэкІэй, и фІэщхъуныгъэкІэй, шыуагъэр сыт щыгъуэй кыщхъэщытщ.

*

ФЫ щІыным хуэдэу, зы гуэрыр фЫ зыхуэхъуауэ цытым, зыхуэфІу цытым зэрыхуэфІкІэрэ кытенэу цытмэ, ар а фЫм инэмэ, мыбы "фІэнэн" хужыІэпхъэнщ. ФЫуэ хэнэрэ кынауэ зи пІэ зыгъуэтар, абы фІэнауэ жыІэпхъэщ.

Быдэрэ лъэщу зы пІэ зыгъуэтауэ щыту, абы фІэнар, а хуэфІ зыхуэхъуауэ цытым игъэкІыжынрэ ихыжын Іуэхугъуэр "фІэгъэкІын, фІэхын" Іуэхугъуэрщ.

ФІэхын е фІэгъэкІын хуэдэ Іуэхугъуэхэр, зы гуэрыр зыхуэфІрэ зыфІэнауэ цытым хэгъэкІын – ІугъэкІын- Іуэхугъуэри къэру Іуэхугъуэрщ. А Іуэхур гъэзэщІэфын хуейш; ар зэрыбгъэзэщІэфынури зы къэрукІэрэуш. Зы къэрурэ лыгъэ псыгъэкІэрэ гъэзэщІэн Іуэхугъуэхэрщ "фІэгъэкІын, фІэхын" хуэдэ Іуэхугъуэхэр. Ахэр "хузэфІэкІыныгъэ"рэ "зыхуэфІэкІын" Іуэхугъуэхэрщ. ЗыхуэфІ пэлытэ хъуарэ абы фЫуэ ина пэлытэу щыт псалъэхэр мащІэркъым; ар зыхуэфІыу цытым зы къэрукІэ ихынри ар дыдэу

куэдш: «ФІэнэн, фІэхын, фІэхун, фІэхуэн, фІэхьун, фІэхьуэн, фІэІуэн, фІэуэн, фІэлъын, фІэлъэн, фІэсын, фІэсэн, фІэтын...».

ФІэщІын хуэдэу езым иІэрэ и лъэкІыныгъэм имытрэ, и щхьэ кыырикІуэ Іуэхугъуэ хуэдэу, е зы гуэрым фІэлъхьэн Іуэхугъуэхэм ящхьу, зи щхьэ кыырикІуэу щытым и Іэмалыгъуэрэ и Іэ имылгыжу лІыгъэ-псыгъэкІэ утыку кыхьэу щыт Іуэхухэри "фІэ" макъкІэ мэгъэзащІэр: "ФІищІэн, кыфІыІыхын..." хуэдэу хуэзфІэкІыныгъэрэ, зы лъэныкъуэм хуэІуа хьууэ щыт псалъэхэр къохьур.

"ФІэгъэжын"ыр сыт тІэ? "ФІы-фІэ"р хьугъуэ фІыгъуэу щытращи, дэтхэнэ зы щыІэгъуэ зиІэр, щыІэу щыт псом зэрэкІукІэрэ зэдэужьыгъуэ къэхьуу щытмэ, ар фІыуэ аращ. Ар щыхьукІэй, "фІэгъэжын" псалъэм пыту щыт "фІэ"ми кыгъэлабгъуэр зы хьугъуэ фІыгъуэ Іуэхугъуэрщ. А Іуэхугъуэр зехьэлІауэ щытыр зы псэущхьэ зэрыхьукІэрэу "фІы"уэ щытщ. ТІэ, фІыуэ щыт хьур (фІэ), "гъэжын" ІуэхугъуэмкІэ лажьэу зы псалъэщ "фІэгъэжын"ыр. Мы псалъэм хэту щыт "гъэжын" кІэхым кыыриІуэрэ игъэзащІэр, ар "пыгъэжын" псалъэми зэрыхэт щІыкІэрщ. Ар щыхьукІэй, "фІэгъэжын" псалъэм кыкІыу щытыр, "фІы"рэ зыфІэту щытым хуэфІу щыт зы лъэныкъуэр, а зыфІэту щытым гуэгъэжын Іуэхугъуэрщ.

**

"ФІы"р зэман ужьым кызыэрыгуэкІрэ зэрелытарэкІэ къэхьуу щытырщ. Козмикэрэ натуралым езэгъуу къэхьуу щыт дэтхэнэ зы гуэрыр фІыщ. Дэтхэнэ зы гуэрыр цІыхум зэрилгытэу "хьугъуэ-фІыгъуэ"рщи, козмикэрэ натуралу къэхьурэ хьууэ щытыр адыгэбзэм зэрилгытэр "фІы"уэщ.

Козмикэрэ натуралым зэрезэгъкІэрэу цІыхум утыку кыырилхьэу щыт дэтхэнэ зы гуэрри "фІы"щ; "цІы"рэ мыджрэ мыхьум кыыхищІыкІрэ утыку кыырилхьэу щыт "цІэ"ри натуралрэ козмикэм зэран зэрыхуэмыхьукІэрэу, цІыхум утыку кызыэрыгъахьэри, ар "фІы" зэрищІкІэрщи, ахэр щыІэу щытхэм фІешыр.

Козмикэрэ натуралым зэран хуэмыхьурэ "ер"у щымытыр, "ем хуэмыкІуэр", "Емынэ" мыхьур фІырщ. Мы къэхьуныгъэм хуэдэрэ, абы езэгъуу щытыр фІырщи, мыбы "Емызэгъ"ыр, мыбы хуэмыдэрэ "Ахуэмыдэ"у щытыр фІыкымы, "Іей"рщ.

ТІэ, козмикэрэ натуралу щытрэ къэхьур "фІы"рщи, хьугъуэ-фІыгъуэу щытырщ. Сосрыкъуэрэ сыуэ иту сым кыхьэхьукІрэ щыІэгъуэ пашэу утыку кыхьэу щытыр, щыІэгъуэр кызыэрыхьурэ кыызхьыкІыр фІыщ. Мыпхуэдэу къэхьуныгъэрэ хьууэ щытым езэгъыр "фІы"рщи, тІэ ар "позитив" жыхуаІэращ. Мыхэр мыпхуэдэу утыку кызылхьэу щыт адыгэбзэр позитиву зы бзэрщ; адыгэбзэр зы бзэфІырщ.

В...

"Вы" макъри "фы" макъым и гъунэгъурэ, абы ехьэлІауэ зы Іуэхугъуэ зыгъэзащІэу зы макъырщ. Ар "фы" макъым нэхрэ нэхь пхьашэу зы макъщи, "фэ"м ехьэлІауэ щыт пхьэшагъэ Іуэхугъуэхэр кыыреІуэр "вы" макъым и Іуэхугъуэхэм.

"Вы" макъми щхьэжу зы мыхьэнэ иджыркъым; ар "фы" макъым хуэдэу Іэмалыгъуэрэ глаголизацэу хэлэжыыхьыу хэтщ бзэм. Абы игъэзащІэр, "фы" Іэмалыгъуэм кызыэрыгуэкІкІэ, утыку кыхьэу щыт "фэ"рэ лыр зэхэтхьуэнырщ. ЩІагъ-щІыІу щІыпхьэу зэтеувауэ щыт дэтхэнэ гуэрыр зэхэтхьуэн Іуэхуш "вы" Іэмалыгъуэр.

Мыбы кызыэрыгуэкІкІэй, цІыхум и лэжыгъэ хьуарэ, зэманыгъуэ куэдыр зытыригъэкІуэдауэ щыт "вэн-сэн" Іуэхугъуэр лъэщу зы щэнхабзэ лъабжьэу зэрыщытым папщІэ, "вы" макъри, ар зыхэту щыт дэтхэнэ зы Іуэхугъуэри, занщІэу а "вэн-сэн" Іуэху лъэныкъуэм хуэдгъэкІуэну добэр, догуэр.

Щагъ-щылы хъун Іуэхугъуэу, лъыр къэплъынщи къэкъуэлъэнщ; ар, лъыр "къызэщІэвэн" Іуэхугъуэу жыІэпхъэщ. Ар дыдэу, псыри къэкъуалъэрэ щІагъ-щылы хъууэ щытмэ, ари псыр "къэвэн" Іуэхугъуэрщ. Мыбы ещхъу къэвэн Іуэхугъуэу щытщ, зы псэущхэм зы гуэр къыщезым щыгъуэ е уІэгъэ щигъуэтым щыгъуэ, и фэ щІагъым къыщІэхукІ шыныр къыкІын Іуэхугъуэри "къыщІивыкІын" зэрыхъур; шыныр фэ щІагъым, лым къыщІевыкІыр. Мыбы хуэдэ Іуэхугъуэу, уІэгъэ хъуауэ щыт зы Іэпкълэпкъым къыщІивыкІыу щыт шынрэ лъыр, къызщІивыкІауэ щыт лырэ фэ щІыІум тегъухъыжмэ, ар "вэгъу"щ. Вэгъур, вагъэ Іуэхугъуэм къытехъукІарэ фэ гушІыІум тегъухъыжауэ щытырщ.

Зи пІэм имызагъуэ жанрэ къэрууфІэу щыт щІэлэ-гъуалэм папщІэ жалэу щытщ, "и лъыр ковэ, къызэщІовэ" хуэдэ жыІэгъуэхэр. Дэтхэнэ зы псалъэри зы псалъафэу щытщи, ауэ къызэрыкІуэу псалъэу щытрэ, зэхэтхъуауэ къэпсалъэу щытхэм папщІэй "къовэр" жалэр.

Псэущхэхэм яшхыр я кІуэцІым къыщагъавэри, щхьэпэ хуэхъунухэр зыщІафыр; къанэу щыт вагъэр и пкъыгъуэм хедзыжыр. А зыхидзыжу щытыр и ныбэм зэхигъэвахэм щыщщи, ар зы "вей" Іуэхугъуэу щытырщ. Дэтхэнэ зы псэущхэм и кІуэцІ вагъэрэ зыхидзыжу щытыр, а псэущхэм и фІэщыгъэцІэм къызэрыгуэкІкІэ къыраІуэр: «Джэдвей, мэлкІэвей, шывей, хъэвей...».

Ахэр зы псэущхэм зыхуэмыныкъуэжу зыхидзыжу зы вагъэу щытми, къэкІыгъэхэм щхьэпэ хуэхъуу щытщ; ар щыхъукІэй, къэкІыгъэр къызщыкІ щыгур щавэм щыгъуэ къагъэсэбэпу щытщи, арагъэнщ ахэм папщІэ, вагъэрэ вэн Іуэхугъуэу щыт псори къызэщІиубыдэу "вэнвей" щІыхужалар.

Мыпхуэдэу, щІагъ-щылы зилэу хъуар зы ІувагъэрэкІэ зэхэапхъэу щытырщи, щІыгури мыпхуэдэу зы лырэ фэ зытелъырщ; щыгур щІагъ-щылы щІын Іуэхури, вэн Іуэхурщ. ЩІыгу вэн Іуэхугъуэр щІыхум щхьэпэ къызэрыхуэхъукІэрэу, зэманыгъуэ кІыхькІэ къекІуэкІауэ зы Іуэхугъуэрщ; нобэй къекІуэкІыу щытщ ар. ИкІи, а Іуэхугъуэр лъабжэ зэрыхъукІэрэй, щэнхэбзэшхуэ къытехъукІауэ щытщ; ар щыхъукІэй, вэн Іуэхугъуэм къытехъукІыу щыт псалъэхэри мащІэкъым: «Вэн-сэн, вэфын, вэщэн; къэвэн, хэвэн, щІэвэн, щІэвыкІын, дэвэн, дэвейн, къевыхын, зэдэвэн; вагъэ, вабдзэ, ващІэ, вакІуэ...».

"Вы" псалъэм езыр зы псэущхэ лІэужыгъуэм и фІэщыгъэцІэ хъуауэ щытщ. А фІэщыгъэцІэр къызтехъукІари, вэн Іуэхугъуэрщ. Вэн Іуэхугъуэм хуэІуарэ, ар зехьэлІауэ щытыр "вэ-ы" зэрыхъукІэрэу, "вы" хъунщ: Вэн ІуэхугъуэмкІэ къэсэбэпу щыт псэущхэм и фІэщыгъэцІэрщ "вы"р. Мы фІэщыгъэцІэр къызэрыхъуа щІыкІэр, "шы" фІэщыгъэцІэр къызэрыхъуам хуэдэщ. "Вы" фІэщыгъэцІэри, а псэущхэр "вэн" Іуэхугъуэм папщІэ къагъэсэбэпу щІадза нэужь, зы фІэщыгъэцІэу къэхъуагъэнщ. "Вэн" Іуэхугъуэр вийкІэ къезыгъэкІуэкІрэ "вэрэвий"кІэ вэуэ щыт зы лъэпкъым папщІэ, шым хуэдэжу хэхарэ щхьэпэ къыхуэхъуауэ зы псэущхэу къыщІэкІынт выри.

ЩІыгу щІыІум телърэ щІым хэлъу щыт гуэрхэр, вэн Іуэхугъуэм хуэмыфІрэ мывапхъэу щытхэрщи, ахэращ "мывэ"р.

*

Фэрэ лыр е дэтхэнэ зы зетелърэ зэхэлъу щытыр вэн Іуэхугъуэ хъупхъэу щытырщи, зэрызэхэлърэ зэрызетелъыкІэмкІэ, зы бгъуагъэ зилэр "Іувагъэ" зилэрщ. Зи фэхэр зэпэжыжъэу щытхэр Іувщ. И Іувагъэр мащІэрэ, и нэхэр зэгъунэгъуу зетелърэ зэхэлъу щытыр "зэв"щ. "Зэв"ыр, Іувагъэ зимыІэрэ, зи Іур (фитІ язэхуакур) бгъуэуэ щымытырщ. Зи гъунапкъэрэ зи фэхэм дэлъу щытыр (Іу) зэгъунэгъур зэвщ.

"Вы-вэ" макъыр зыхэту щытрэ гурыІуэгъуашэ мыхъу псалъэхэри диІэщ. Вэн Іуэхугъуэр зы щэнхабзэу зэрыщытым къызэрыгуэкІкІэ, абы къыгъэщІыну псалъэхэм лъэныкъуэ куэдымкІэ зыраубгъунури гурыІуэгъуэнщ. Ар щыхъукІэй, гурыІуэгъуэрэ наІуэу щымыт псалъэрэ жыІэгъуэхэри

кѣищѣфыну кѣищѣкѣищѣ. Мыбы и шапхѣэхѣм ящѣищѣ, зѣ бзу лѣужѣыгѣуѣ фѣѣщѣыгѣѣѣуѣ щѣт "вынд"ым кѣищѣыр щѣѣыгурыѣуѣгѣуѣр.

"Вакъ"ри гурылуэгъуашъу шыткъым. Ауэ, "вы-вэ" макъыр зехъэллауэ шыт луэхугъуэр лырэ фэ зэгъэдзэкIын зэрыхъукIэрэу, ар "фэ" луэхугъуэм ехъэллауэ шыту зы Iэмалыгъуэ зыджырщ. Ар шыхъукIэй, "вакъ"р зэхэгъэварэ быдэ шлауэ шытрэ, фэм кыхэщыкIа Iэмэпсымэ гуэру жыплIэфынуми, ар псалъэ къэхъукIэу гурышхъуэ зытелъырщ: Мыпхуэдэу "къэ"р кIэхухуэ зэрышытыр адыгэбзэ псалъэ къэхъукIэм емызэгъышъуэ жыIэпхъэщ; икIи, зэгъэпщапхъэ хъун нэгъуэшI шапхъэй куэдккъыми, ахэри фIэкIыплIэ имыIэу адыгэбзэу лъытапхъэркъым. "Вакъэ" псалъэр адыгэбзэу шытмэ, зи мыхъуми, "къэ"р макъ зэхъуэкIыныгъэу къэхъуагъэнщ (пп: "кхъэ, кхъуэ).

Апхуэдэу зы Іуэхугъуэрэ гурыІуэгъуашэу щымыту зы псалъэрщ, и лъакъуэм тетынрэ задэу щытын Іуэхугъуэм папщІэ, "увын" псалъэр къызэрысэбэпыр. "Увын"ыр, зы щІыпІафэм быдэу тет хъунрэ, ищхьэр уэгу лъэныкъуэу "зэфІэувэн" Іуэхугъуэу жыІэпхъэнщ.

Тланэ, "вагъуэ" жыхуэтIэхэри, вэн Iуэхугъуэу зэрыщытыр гурыIуэгъуашэкъым; ахэр зы щэкIуэбзэ пэлъытэу утыку кыхьагъэнкIэй хъунщ; икIи, цIыхум и лэжыгъэу щыт вэн-сэн Iуэгъуэм кызырыгуэкIкIэ кэхъуауи хъуну жыIэпхъэнщ. Ауэ, уэгум хэту тIагъу вагъуэхэр, шыпIэ пкыгъуэу зэхэгъэварэ зэхэгъэжауэ зэрыщытри пэжши, ахэм и фIэщыгъэцIэр кызтехъукIар мырауэ кыщIэкIынщ.

«М, Н» МАКЪХЭР

M...

"Мы" макъыр макъыжъ дыдэу зы макъщ. Ар, псэущхьэр ужьрэ жьабзэ мыхъу ипэ, и тэмакъыр макъ къэIун Iуэхугъуэм папщIэ фIыуэ къэмысэбэп ипэ, папбгъуэу щыта псэущхьэм кыыригъэкIыфу щытауэ зы макъырщ. "Мы" макъыр, пэщхьынэ макъщ; ар жьэм нэхъыбэу пэщхьынэм кыххэIукIыу зы макъщ.

Ауэ, адыгэбзэм "мы" макъыр хэту шыт зэрыхъуа щыткIэр, нэгъуэщI бзэ куэдым зэрелъытатIэрэ, пэщхъынэ макъ дыдэу шытыжкъым. Ар Iэмал зэриIэкIэ, щабэрэ пэщхъынэ Iуэхугъуэр мащIэ хъуауэ хэтщ адыгэбзэм. Мы Iуэхугъуэри, адыгэбзэр зэрыужьарэ тэмакъыбзэ зэрыхъуам и зы шапхъэу жьIэпхъэнщ.

Ауэ, "мы" макъыр макъыжърэ, адыгэбзэри зэрыбзэжъым къызэрыгуэкIкIэ, адыгэбзэм куэдү хэсэбэпыхъу къыхънащ "мы" макъыр; ар щыхъукIэй, "мы" макъыр пэщхъынэ Iуэхуу зэрыщытрэ къызэрысэбэпым и архивыр фIыщэу щыхъумауэ щытщ адыгэбзэм. ИкIи, "мэ"р зехъэлIауэ щытыр пэ Iуэхугъуэу щытщ; мэр къызщIихъэр пэращ; пэкIэщ "пэмэн"рэ "епэмын" Iуэхугъуэр зэрыщыIэри, икIи, "пэ"р "мэ"м зэрыхуэкIуэу а псалъэр къызэрыхъуари гулъытэгъуэу щытщ.

"Мы" макъыр, псэущхьэу утыку къихьам и макъ нэхъапэрэ нэхъыщхьэу жылэпхьэщ. Зы псэущхьэм "мы" макъым нэгъуэщI макъ къыримгъэкIыфу щытми, и псэм къызэрыгуэкIкIэ и *рефлекс*ыр утыку къызэрилхьэфыну щытыр "мы" макъымкIэ утыку къырилхьэфынщ, нахуэ къищIыфынщ. ТIэ, япэрей макърэ, а макъыр кIуэ пэтрэ къызэригъэсэбэп щIыкIэм къызэрыгуэкIкIэй, псэущхьэм иухуэу щыт бзэм и псалъэ пэлытэу щытар "мы-мэ" макъ лIэужьыгуэу жылэпхьэнщ. ИкIи, мыбы къызэрыгуэкIкIэй, ар пэщхьынэ макъу зэрыщыткIэрэу, пэ Iуэхугъуэм ехьэлIа IуэхугъуэкIэ бзэм хыхьауэ щытщ.

Цыхур кызтехуклауэ щыт хьэр пабгъуэу зы псэушхьэу зэрыщытараш зэралыгътэри, апщыгъуэм, абы и гъащIэрэ и псэугъуэр зэрихьым теухуауэ пэм игъэзащIэ Iуэхур куэдщ. ИкIи, зэгъэщIэнрэ къэгъэунэхун Iуэхугъуэхэм теухуауэ, адрей Iэпкълъэпкъ куэдым ягъэзащIэхэм нэхрэ нэхъ Iуэхушхьэхэрщ пэм игъэзэщIапхьэхэр.

Хъууэ щытрэ мыхъуу щытри, езырыжу къэхъур зэрихъу щIыкIэри кыдгурызгъаIуэу щыт "мы-мэ" макъыр, зы хъыбарегъащIэфIщ. Мы хъыбархэр псэушхьэм гурыIуэгъуэ хуэзыщI и зы Iэплъэпкъыр пэращи, пэ Iуэхуу щыт "мэ"р кыщытщIихьэм шыгъуэ, нэкIэ дымлъагъуфрэ гурыIуэгъуэ кытхуэмышхур кыдгуроIуэфыр. Зы "мэ" кытIурихьэмэ, ар кыздикIрэ зи лэужыгъуэу щытыр кыдгуроIуэр. Дыпамэмэ е зыгуэрым депэммэ, ар зи щхьэусыгъуэр, кытIурихьэ мэр зэхэтщIэн папщIэщ; "мэфI" щыIэщ, ауэ, "мэ Iей"рэ "бамэ"й "фырымэ"й щыIэщ; "жэрымэ"й, "фырымэ"й, "гъуамэ"й щыIэщ. ЩыIэу хъуам зы мэ иIэу кыщIэкIынщ, ауэ, псэушхьэхэмрэ абы я псэукIэм кызэргуэкIыу езыхэм хуэIуауэ мэ яIэхэщ. "Фуу! цIыхумэ" жызыIэу щыта иныжкым пэ жан зэриIари гурыIуэгъуэщ. ТIэ, нэгъуэщI Iэмалыгъуэхэр кыхуэхъурэ гупщысэкIэй лъэщ хъууэ щIидзэху, зы гуэрыр гурыIуэгъуэ щIын папщIэ, мэр фIыуэ кыхуэсэбэпу кыщIэкIынт цIыхум.

Ар дэтхэнэ бзэ лэужыгъуэуи щырет, "мы-мэ" макъыр нобэ кызырэсэбэпыфыр мащIэккым. А макъым адыгэбзэм хищIыхьыр куэдыщэу жыIэпхьэщ; икIи, япэ кызырэхъуам ипкъ иткIэ, абы натуралу игъэзащIэ Iуэхугъуэхэр мащIэккым: Зы гуэрэм теухуауэ "хъун"рэ "мыхъун" Iуэхугъуэ, дэтхэнэ зы Iуэхугъуэм теухуауэ "упщIэ", зы Iуэхугъуэм "тегупщысыхьын"рэ "гурышхьуэ" къэгъэлъэгъуэн Iуэхугъуэхэм хуэдэу, зэхуэмыдэрэ зэщхьэщыкIыу щыт мыхьэнэхэр "мы" макъыр кызырипIуэ щIыкIэм елытарэ кызырэгуэкIкIэ утыку кыхьэфу щыт мыхьэнэхэрщ.

*

Япэрауэ, бзэм хизэщIыхь зы Iуэхугъуэр "мыдэн"рэ "зэрымышхун" Iуэхугъуэр "мы" макъым зэридж шапхьэхэм дыхэплъэнщ. Дэтхэнэ зы Iуэхугъуэрэ къэгъэлъэгъуапхьэ хъууэ щытыр зыджыфу щыт "мы" макъыр, мыджэу щытрэ мыджапхьэри кызыIуэ макъырщ; икIи, джыуэ щытыр мыджэж зыщIыфырщ. Ар дэтхэнэ зы Iуэхугъуэр зыгъэлэжьэфрэ зыгъэувыIэфу зы макъ лъэщщ.

Аращи, зы Iуэхугъуэр "мы" Iэмалыгъуэм щIэту лэжьэфырккым. НэгъуэщIыу жыпIэмэ, "мы" макъыр зы псалъэ е зы макъым ипэ (префикс) кыщыпыхьэкIэ, а Iуэхур хъурккым; а псалъэм иджыпхьэу щытыр иджыжыфырккым: «МыкIуэн, мыплъэн, мыкIуэдын, мыгъэзэн, мыхъун...».

Мы лэжьэкIэ щIыкIэм кытехуекIарэ, "мы" макъыр ипэ зыпыту щыт псалъэщIэхэр утыку кыхьащ. А псалъэхэр, мыхъуныгъэ Iуэхугъуэм теухуауэ зы мыхьэнэ зэраджкIэрэу къэхъуауэ щыт псалъэхэрщ: «"Мывэ (мы-вэ: вэн Iуэхугъуэр зыхуэмышху), мыл (мы-лы: лы мыхъу), хуэмышу (хуэ-мышу: хун Iуэхугъуэр зыхуэмышхуа)" хуэдэу, "мызэ-мытIэ, лъэмыж; емыкIу, емзэгъ, емынэ...". Мы псалъэхэм хуэдэщ "мыгъуэ" псалъэри; ар гъуэрэ игъуэ зыхуэмышхуным папщIэ жаIэу зы псалъэрщ».

*

"Мы" макъыр зы псалъэм ипэ кыщыпыувэм шыгъуэ, мыхъуныгъэр кызырэхъур гурыIуэгъуэщ. Джыуэ щытрэ кIуэтэгъуэ зиIэу щытым зы зэманыгъуэ зэриIэкIэрэу, "мы" макъыр "мэ" мэхъур; ар щыхъукIэй, зы Iуэхугъуэм зэманыгъуэрэ зы гъуэгуанэ зэриIэр "мэ" IэмалыгъуэкIэ къэIуэтапхьэ мэхъур. А Iуэхугъуэр кыздекIуэкIыу щыт зэманыгъуэр ит зэманыгъуэми, зы жыжбэгъуэ щытыми "мэ"р къосэбэпыр. "Мэ"м хъун Iуэхугъуэрщ утыку кырылхьэр; зы щыIэрэ хъууэ щытырщ къыгъэлъагъуэрэ гурыIуэгъуэ кытхуищIыр. Абы къыгъэлъагъуэу щытыр зыдэщыт зэманыгъуэрэ жыжбэгъэм кызырэгуэкIкIэй, нэгъуэщI макъхэр кыпохьэр. Мис мыпхуэдэу къэхъуу щыт шапхьэхэр:

«Мы (мэ-ы), ме, ми, мо (мэу)». "Мэ" макъым кытехъукІрэ къэхъуауэ щыт мы макъхэр псалъэрэ жыІэгъуэхэм яхэту къосэбэпыр: «Мес, мис, мыр, мыбы, мыдэ, мыпхуэдэ, мэуэ щэ, моуэ щэ, мобы, мо, мор, модэ, моддэ...».

Къыуэзгъэлабгъуэу щыт "мэ"р, зы гуэри къыуэзытыпхъэ хъурщ: Зы гуэрэм зы гуэр къыщыуиткІэ "мэ" желэр. Абы къыуитыр къызэригъэлабгъуэ щІыкІэр "мэ"щ. Зы Іуэхугъуэр зэуэ занщІэу, упэмыплъапхъэу къэхъуу щытмэ, ар гурыІуэгъуэрэ гъэлабгъапхъэ зыщІыфри "мэ!" псалъэрщ.

Хъууэ щыт зы Іуэхурэ, зы гуэрыр зыдэщыІэрэ къыздекІуэкІыр, зэманыгъуэрэ жыжъагъэкІэ лэжыгъэ зыгъуэтрэ зыгъэлабгъуэф "мэ" макъыр, къэхъурэ хъууэ щыт зы Іуэхугъуэри къыдгурызгъаІуэу зы макъщ. Дэ е нэгъуэщІ зы нэрыбгэм зы гуэрэм имыхуэрэ имыІэщІагъуэ щытми, гъащІэрэ щыІэ ужыгъуэм къызэрыгуэкІкІэ, езырыжу къэхъуу щыт Іуэхугъуэхэр зыгъэлабгъуэрэ къыдгурызгъаІуэри "мэ" макъырщ. Мы лэжъэкІэми псалъэщІэхэр къыхохъукІри, мыбы теухуа щапхъэхэр къэгъэлабгъуапхъэу къытпэщытщ.

Дызхэту щыт гъэр, езырыжу зэрылажъэрэ къызэрекІуэкІыр гъэлабгъуапхъэ щыхъукІэ, "мэгъэ" мэхъур. Абы, дызэрыхэткІэрэу "гъэ"уэ зэрыщытыр къыгъэлабгъуу щытщ. Ар къытпэжыжъэу зы Іуэхугъуэу щыткъыми "магъэ" хъуркъым. "Мэгъэ" псалъэр, блэмыкІарэ дызхэту щыт зэманыгъуэу зэрыщытыр къыриІуэн папщІэ, "мэ"м "гъэ"р "мэ" жиІэ пэлытэу къыгъэлабгъуэу зэтеуауэ зы псалъэу щытщ. Ауэ, ар "магъэ" псалъэ хъуауэ щытатэмэ, абы, зы жыжъапІэу щытыр зэры"гъэ"р къыриІуэ хъунти, ар дыздитрэ дызхэту щыт "гъэ"уэ щытынтэкъым, функциялу (э) щытынтэкъым.

Езырыжу "жы" макъ ІэмалыгъуэкІэ лажъэу щытыр "мажъэ"щ. Зы итыпІэу щхъэпэ хъууэ щытыр "машъ"рщ. Езырыжу зыгъазэу щытрэ дунейм къыпекІэрэхъуэкІыр "мазэ"щ. Сыуэ щытым езырыжу къыгъэхъурэ, езырыжу "фІэ"р "мафІэ"рщ; ар зэрымафІэрэ зэрыскІэрэу къыхэхъукІыр "маскІэ"щ. Езырыжу хууэ щытрэ "хуэ"рыр "махуэ"щ.

Зыуэ щыт пэлытэу зэхэт жыг куэдыр "мэз"щ; гъэ къекІуэкІым къызэрыгуэкІкІэ езырыжу къэкІыу щыт гъэшыр "мэш"щ; езырыжу къэкІрэ къэкІыгъэ лІэужыгъуэ лэныкъуэу щытыр "мэкъу"щ.

"Мэ"р, зы гуэр зэрыщыІэрэ езырыжу зэрыджыр къыдгурызгъаІуэу зы макъщ. Ар щыхъукІэй, абы зы псэущхъэ ужыгъуэри, езырыжу убзыхугъуэрэ убзэхыгъуэ хъууэ щытри къегъэлабгъуэр. Зы псэущхъэр зэрщытрэ зэрыпсэу щІыкІэр -зэ щхъэ- езырыжу ебзэхыпхъэ пэлытэ щыхъукІэ ар "мэхын" Іуэхурщ. Мэх пэлытэу щытрэ, зэрыхъун хуейм хуэдэу щымытыр, мылэжъагъуэрэ тІасхъэу щытыр "махэ"рщ.

Дэтхэнэ зы Іуэхугъуэрэ щыІэ гуэрыр, зы гуэркІэ мыбагъуэрэ мыкІуатэми, ар зыужыгъуэфІым имыту щытми, ар щыІэ зэрыхъурэ, щыІэри Іэмал зэрымыІэкІэрэу джыуэ щытын хуей щыхъукІэ, а нэхъ тІэкІуу щытми езырыжу джыуэ щытын хуейщ. Араши, мыкуэдрэ мыбэвыр, ауэ къызэрыхъурэ къызэрыгуэкІкІэ хъууэ щытыр зыгъэлабгъуэри "мэ"раши, "машІэ"р араш.

Адыгэхэм, къэхъунур къэщІэн Іуэхугъуэрэ, ар зы Іуэхугъуэу щыт цІыхум папщІэ "мэгъу"рэ "тхъэгурмагъуэ" хужалэу шытащ. Ахэри "мэ" ІэмалыгъуэкІэ лэжыгъэ зыгъуэтарэ зэтеуауэ псалъэхэрщ. Езырыжу (мэ) зы "гъу"р къэхъумэ, е, Тхъэм и гум езырыжу (мэ) гъуэ щигъуэтым щыгъуэ, къэхъуныри гурыІуэгъуэ хъунщ.

*

"Мы"р зы псалъэм и кІэух щыхъукІэ, зы кІэух макъым къызэрыгуэкІкІэ, "ы"р пыхуауэ къоІур е "ым"у къоІур. ТІум щыгъуэй, "м"ырщ къэІу макъри, ар "мы" эффекту лытапхъэщ. Ипэ къызпыхъэу щыт псалъэр мыхъуныгъэм хуэзыгъаІуэу щыт "мы" макъыр кІэух щыхъум щыгъуэ, зы псалъэр "мы"

Імалыгъуэрэклэ лажьэ мэхьур; нэгъуэщІыу жыпІэмэ, Іуэхур "м"ым хуокІуэр. Ар щыхьукІэй, "мы" макърэ, щыІэрэ кьэхьуу щытыр зыгъэлыагъуэрэ гурыІуэгъуэ зыщІыу щытым, кІэух зыхуэхьуу щыт псалъэр кьегъэлыагъуэри Іуэхур зыдэкІуэнум хуэкІуауэ зэфІэклэ мэхьур. Зи гугъу тщІыуэ щыт мы Іуэхугъуэ зэфІэгъэклыным, "м"ыр зи кІэух хьууэ щыт псалъэ мыхьэнэхэм кьызэрыгуэкІклэ ІуэхугъуэщІэхэр утыку кьырелъхьэр: КІэух зыхуэхьуу псалъэ гуэрхэр зэрыщыту егъэлыагъуэри гурыІуэгъуэ ещІыр; нэгъуэщІ псалъэхэр кьызэригъэлыагъуэкІэ, зыдэкІуэну щытым хуегъакІуэр; нэгъуэщІ псалъэрэ лэжьакІуэу щытхэр кьызэригъэлыагъуэм кьызэрыгуэкІклэ хуэм мэхьухэр.

Мы кьэтІуатэхэм кьызэрыгуэкІклэ, "м"ыр зи кІэух хьууэ щыт псалъэхэр кьыгъэлъэгъуэн ІуэхугъуэкІэ кьызэрысэбэпклэ, жыІэгъуэ шапхьэхэр утыку кьохьэр: «Зым, зыуэ щытым, зэм, нобэрей махуэм, пщэдейм; цІыхум, пщым, ПшытІыхьу-м...». ГурыІуэгъуэщи, зи кІэух хьууэ щыт мы псалъэхэм яджыр гурыІуэгъуащэу щытщи, макърэ псалъэхэр "м" кІэухым зэрыщыгугъыр, а макърэ псалъэхэм езыр кьызэригъэлыагъуэнрэ хэхауэ зыхуэІуам гурыІуэгъуафІэ зэрыхуищІын папщІэщ.

Мы лэжьэклэм ещхьу кьэгъэлъэгъуэнрэ нахуэ щІын Іуэхугъуэу "м"ыр кІэухыу кьыщысэбэным щыгъуэ, псалъэщІэхэри утыку кьохьэфыр. КІэух зыхуэхьуу щыт макърэ псалъэр кьызэригъэлыагъуэкІэрэу, "м"ыр зы псалъэм ику кьыщинэй щыІэщ: «Думп, кумб, ІумпІэ; хьэмбылу, тхьэмбыл, тхьэмщІыгъу...».

Мыхэм ещхьу жыІэпхьэщ "гъум" псалъэри кьызэрыхьу щІыкІэр: Зи "гъу" Іуэхугъуэм "м"ыр кІэух щыхуэхьум щыгъуэ, абы ди плъэкІэр а "гъу"уэ щытым хуигъакІуэрэ гулътэ кьызэрытхуищІкІэрэу, зы гъунапкъэншагъэрэ гъуэшхуэу щытыр кьыдгуригъаІуэу жыІэпхьэщ. "М" макъыр зы псалъэм икум кьызэринэ щІыкІэу, зи гугъу тщІарэ кьэдгъэлъэгъуа шапхьэхэм хуэдэщ, "гъум" макъым кьытехьукІыу щыт "гъумыщІэ" псалъэри утыку кьызэрихьэр.

"М" кІэухыр кьызныхьэу щыт псалъэр мэгъэлыагъуэр. Ар щыхьукІэй, гурыІуэгъуафІэй мэхьур. ИкІи, щыІэр зэрыщыІэр гурыІуэгъуэ зыщІрэ зы хьыбарегъащІэу щыт "м" макъым игъэзэщІапхьэр, зы гуэрыр езырыжу зэрыщыткІэрэу зэрылажьэр гурыІуэгъуэ щІын Іуэхугъуэрщ. НэгъуэщІ Іуэхугъуэркьым. Абы щымыІэу щыт зы Іуэхур хьууэ кьыгъэлыагъуэркьым; е, зы Іуэхугъуэр псынщІэу игъэлажьэркьым. Ауэ, кІэух зыхуэхьуу щыт псалъэр гурыІуэгъуафІэ зыщІрэ, езырыжу зэрылажьэр кьызэригъэлыагъуэрэклэ, "м" кІэухыр кьызныхьэу щыт псалъэ лэжьакІуэ гуэрхэм я лэжьэклэр хигъэщІын Іуэхугъуэр кьэхьупхьэнщ.

"МашІэ" псалъэр кьызэрыхьуми ещхьэр, езырыжу ухуэрэ "хуэ"уэ щыт Іуэхугъуэр, "м" кІэухыр кьызэрысэбэпкІэрэу зы псалъэу утыку кьохьэри, "хуэм" псалъэр кьохьур. "Хуэ" псалъэм "м"ыр кІэух зэрыхуэхьукІэрэу, кьэхьуу щытыр езырыжу ухуэ Іуэхурщ, "машІэу ху"уэ щыт (хуэ) хьурщ. НэгъуэщІыу жыпІэмэ, "хуэ"уэ щытрэ ухуакІуэу щытыр "м" кІэухкІэ щыгъэлыагъуэм щыгъуэ гурыІуэгъуафІэ зэрыхьункІэрэу, и псыпщІэрылэжьэклэм хощІри, "машІэу хуэ"р кьохьур: "Хуэ"уэ щытыр "м" кІэухымкІэ мэгъэлыагъуэри мэгъэувыІэр; ауэ, "хуэ" псалъэрэ хуэру щытыр кьэувыІашьэжьым; икІи, ар кьэувыІэн Іуэхугъуэр зыхуэмыфашэу щытырщи, зи мыхьуми, гъэлъэгъуапхьэрэ езырыжу Іуэху кьекІуэкІыныгъэ хьун папщІэ, и лэжьэклэр машІэ мэхьур, хуэм мэхьур.

"Хуэмыху" псалъэм "зыхуэмыхуу щыт" (хуэ-мыху) лъэныкьуэм хуэдэжу, "хуэм"у "ху" лъэныкьуэкІэй (хуэм-ху) еджапхьэщ.

Мы псалъэ кьэхьукІэхэм хуэдэу кьыщІэкІынщ "уэм" псалъэри кьызэрыхьур. Зи зыужьыгъуэ Іуэхугъуэу щыт "уэ"р ер хьурэ щызэрихьэм щыгъуэ кьэхьуу щытыр "уае"рщи, ар хуэмрэ щабэ щыхьум щыгъуэ кьызэрыІуэтапхьэ псалъэр "уэм" псалъэрщ.

"М" макъыр кІәух зыхуэхъур, мыхъуныгъә Іуэхугъуәу утыку къохъэр. Ар зыхуэхъуу щытыр зы глагол ләжъәкІәу мыхъуныгъә Іуэхугъуәрщ. Ауэ, а Іуэхур, "м" кІәухым щхъәжу игъәзашІәу зы мыхъуныгъә Іуэхугъуәу щыткъым. "М" кІәухым игъәзашІәр "кы" макъыр кыигъәлгъәгуән Іуэхугъуәрщи, "кы"рә кыыхэхъукІыныгъә зыгъәлгъәгуәу щытыр, нэхъыбәу, зы псалгъэм ипә кыпыхъәныр зи хабзәу зы макъырщ. Ауэ, ар зы псалгъэм кІәух шыхуэхъум шыгуә, кыыхэхъукІыныгъә Іуэху кыигъәлгъәгуәркымы, кІәух (глагол) зырыхъум кызыргъуәкІә, кыызхэхъукІым хуигъәкІуәжрә щымылгъә щІын Іуэхугъуәм хуешәр а псалгъэр. Мис мы Іуэхугъуәм дәІәпыкыуәгу хуэхъуу жыләпхъәщ "м" кІәухри. Ар "кы"м икІәм кышыпыхъәм шыгуә, ар кызыргъәлгъәгуәм папщІә и мыхъәнәр нахуә зерищІым кызыргъуәкІә, Іуэхур кыызхэхъукІыпІәм зырыхуәкІуәжкІәрәу мәкІуәдыжыр. Ари, зы мыхъуныгъә Іуэхугъуәу утыку къохъэр. Мыбдежым "м" кІәухым игъәзашІәу щытыр мыраш: КыыхэхъукІыныгъәр зыгъәлгъәгуә щхъә, щхъәжу зы мыхъәнәрә зы Іуэхугъуә утыку кызымылгъәфу щыт "кы" макъыр "м" кІәухым кызыргъәлгъәгуәрәкІә, ар егъәлажъэр; шылажъэрә шыкІәухкІәй, зыдәкІуәпхъәм макІуәр Іуэхур.

*

"М" макъыр зы псалгъэм и кІәух шыхъукІә, а псалгъэр кыигъәлгъәгуәрә утыку кыырилгъәу кыигъәувыІәу зырыщытыр жытІауә щытщ. Мы кәәләныр зыгъәзашІә "м" макъым кІуәтгъуә кызыргъуәкІуәрә "мә" зырыхъукІәрәй, зи гугъу тщІауә щыт Іуэхугъуәм хуәдәхәр мәгъәзашІәр. Псалгъэм папщІә, "ар дыдәрам" жыләкІәм хуәдәжу "ар дыдәрамә" жыләкІәри кыосәбәпыфыр. Мы Іуэхугъуәр, икІи зы жьәрыпсәлгъәкІәуи щытщ, икІи, дәтхәнә зы жьәрыпсәлгъәми, "мә" кІәухкІә ухрә, зи гугъу тщІа "м" кәәләныр гъәзашІәуи щытщ. "Мә" кІәухкІә кәәхъуу щытрә, мы зи гугъу тщІыуә щыт Іуэхугъуәхәр зыгъәзашІәу псалгъэрә фІәщыгъәцІәхәри диІәщ: «Щимә, плІимә...». ГурыІуәгуәщи, мыбдежым "мә" кІәухым игъәзашІәу щыт Іуэхугъуәр, зи кІәух хъууә щыт макъым кыикІыр гурыІуәгуә ищІынырщ. Щапхъәмә, "плІимә" псалгъэм кыикІыр, "плІы кәәру"рщ; "плІы ләәныкыуә зиІәу щыт"ырщ; "плІы Іуэхугъуәу утыку кыихъәр"щ... Мы псалгъәхәмкІә кытІуән ди гугъуә щытыр аращи, "мә"р гурыІуәгуә зыщІырщ, зы кәәрурщ, зы кәәрур кыдззыгъәлгъәгуәрщ.

Ауэ, а кІәух хъууә щыт "м" макъми и кІәм "э" кышыпыхъәм шыгуә, кәәхъуу щыт "мә"м, езыр кәәмыувыІәрә гуәгу тегу щыт зырыхъукІәрәй гурыІуәгуә хъууә щытщи, апщыгуәм утыку кыихъәу щыт Іуэхур гурыщхъуә зыхуәщІыныфәу зы Іуэхугъуәрщ. КІәух зыхуэхъуу щыт псалгъэр зыгъәлгъәгуәрә кәәзыгъәувыІәу утыку кызылгъәу щыт "м"ым езыр кызыргъыувыІәм кызыргъуәкІә, упщІапхъәрә гурыщхъуәпхъәхәр утыку къохъэр. Хъупхъәрә зәрхъун хуейм дызпәплгъэр "мә" кІәухкІә шылажъәм шыгуә, гуәгу тегу мәгъәлгъәгуәри, гурыщхъуәй хәлгу жыләгуәхәр къохъур. Ар кызыргъуәм елгытауә упщІәй хъунщ: «Мырамә(!-?), ахәрамә(!-?), уәрамә(!-?)...».

Мыхәм хуәдәу, а Іуэхугъуәр зыщІар гурыщхъуә хәлгу зыгъәлгъәгуә щІыкІәу, "ар зыщІар уәрамә тхъә(!); ахәрамә, мырамә" хуәдә жыләгуәхәр къохъур. Мыхәм хуәдәщ "мырами, ахәрами, уәрами..." хуәдә жыләкІәхәр кызыргъуәри. Мыхәм ящхъу кәәхъурә, гурыщхъуә хәлгу гъәлгъәгуәпхъә зыщІыу щыт "мә"р кызыргъысәбәпкІәрәу, зы упщІәрә зы хәдән Іуэхугъуәу "хәмәрә" жыләгуәри къохъур.

"Мә" макъыр кІәух хъууә щытрә, зи гугъу тщІауә щыт "мырамә(!-?), арамә(!-?)" хуәдәу гурыщхъуәгуә мыхъу мыхъәнәй кыигъәлгъәгуәу кәәсәбәпуй щыІәщ. Ар "м" макъыр кІәух зырыхъум хуәдәжу кәәлән зәфІәзгъәкІыуи кыосәбәпыр: "Арамә" шыжыпІәкІә, "ар ардыдәу" зырыщытри кыигъәлгъәгуәу щытщ. Мы жыләкІәу щытри зы жьәрыпсәлгъә Іуэхугъуәуи жыләпхъәщ; икІи, зи гугъу тщІыуә щыт "арамә" псалгъэр "арам" жыләкІәу кызыІуәхәри щыІәщ.

Зы Іуэхугъуэр хъупхъэм изгъахъэ щыкІэу "мэ"р кІэух щыхъукІэ, псалъэщІэхэри къэхъуу щытщи, ахэр зы псалъэрэ зы фІэщыгъэцІэу зэрыщытым кызырэгуэкІкІэ, гурыщхъуэ Іуэхугъуэшхуэ зыхэмылгу щытми, зыхуэІуарэ зэрыхуэ щыкІэрэ кызырэсэбэпри нахуэ дыдэу щымыт Іуэхугъуэхэрэщ, кыгъэлъэгъуэфу щытыр: «Хъэмэ, самэ, Іэмэпсымэ...».

Мы псалъэм хуэдэу щытщ "хамэ" псалъэри. Ар зы "хэ" Іуэхугъуэу щытми, "мэ" кІэух зиІэу зы псалъэу щыщыткІэ, а "хэ"м кыыриІуэу щыт цІыхубэр зыхуэІуар нахуэу щыткыым. А псалъэр жызыІэм кызырэгуэкІкІэ, езыр зыщымыщрэ езыми щыщ мыхъуу щытращ "хамэ"у щытыр. Дэтхэнэ зы щыпІэрэ зы лъэныкъуэм щыщрэ, дэтхэнэ зы лъэпкъым щыщу щытми, уэ пщымыщырщ уэркІэ хамэу щытыр.

Мыбы хуэдэу лъытапхъэу кыщІэкІынщ "тумэ" псалъэри кызырэыхъуарэ зэрыщытари. Ар зытеухар гурыІуэгъуэщи, зэхуэмды лъэпкъытІым кытехъукІауэ щытырщ. Ар, кызтехъукІауэ щыт лъэпкъытІми ящымыщрэ, лъэныкъуитІри зыхэлъу зэрыщытыр "мэ" кІэухым кызыэригъэлъагъуэрэ, икІи шэк кытыригъэхуэу ар кызыэриІуатэр гурыІуэгъуэщи, "тумэ"у щыт псалъэр "тІумэ"у щытауи еплъыпхъэнщ.

*

Дэтхэнэ зы Іуэхугъуэр кыдгурызгъаІуэрэ, зы гуэрыр езырыжу зэрыджрэ мыджэж зыщІыфу щыт "мы-мэ" макъ лъэщыр, мы псалъэхэмкІэ гурыІуэгъуэ хъуэу щытхэм зэрэкІурэ зэрэзгъкІэрэу, натуралрэ езырыжу къэхъурэ джыуэ щыт Іуэхугъуэхэр зехъэлІауэ щыт япэрей глагол гупым и ит зэманыгъуэ лэжъэкІэм и ещэнэрей нэрыбгэ Іуэхугъуэр кызыгъэлъагъуэу щытырщ икІи: «МакІуэ, мэбауэ, машхэ, мэлажъэ, мэпсэу, малІэ...».

ГурыІуэгъуэщи, ипщэкІэ "мэ"р зы псалъэм ипэ кыщыпыхъэм щыгъуэ игъэзащІэу щыт Іуэхугъуэхэм хуэдэщ мы глагол лэжъэкІэу щыт Іуэхугъуэри. ТІанэ, ипщэкІэ "машІэ, махуэ, мазэ..." хуэдэу кыдгъэлъэгъуауэ щыт шапхъэхэр кызтехъукІари, "щІэн, хуэн, зэн..." глаголхэрщ. Зи гугъу тщІыуэ щыт псалъэхэр, мы глаголхэм я ит зэманыгъуэрэ ещэнэрей нэрыбгэ лэжъэкІэм кызырэгуэкІкІэ утыку кыхъуэ зы псалъэрэ зы фІэщыгъэцІэ хъуауэ щытхэщ.

"Мэ" макъым, ещэнэрей нэрыбгэм и лэжъэкІэр кыгъэлъагъуэрэ ит зэманыгъуэ лэжыгъэр кызыэриІуатэр, зи гугъу тщІа глагол гуп закъуэм теухуауи къанэркъым. Зи гугъу тщІыуэ щыт лэжъэкІэр зыхуэІуар мы глагол гуп закъуэрауэ жыІэпхъэми, адрей глагол гупхэми "мэ" къэрукІэрэ лэжыгъэ ягъуэтыфу щытщ. Дэтхэнэ зы Іуэхугъуэй ирехъу ар, езырыжу къэхъуу щытмэ; дэтхэнэ зы Іуэхугъуэр хэт кылэжъу щытми; нэгъуэщІ зы нэрыбгэм дежкІэ а Іуэхур езырыжу къэхъуу зы Іуэхугъуэу щытмэ, мы къэхъуу щыт Іуэхугъуэхэр "мэ" макъкІэ мэгъэлъэгъуэфыр. Е, дэтхэнэ зы Іуэхугъуэу щытми, къэхъурэ утыку кыхъэр кызтехъухъэрэ, а Іуэхур зи щхъэ кыырикІуэу щытмэ, мыри "мэ" ІэмалыгъуэрэкІэ мэгъэлъагъуэр. Псалъэм папщІэ: «ЗекІуэн: зокІуэр; мзекІуэр, мзэкІуэр; зыплъыхъын: зеплъыхъ, мзеплъыхъ, мзоплъыхъ».

"Мы-мэ" макъыр кыгъэлъэгъуэнкІэ лъэщу зэрыщытым кызырэгуэкІкІэ къэхъуфу щытщ мы Іэмалыгъуэхэр. Аращи, "щІэн" глаголым и ещэнэрей нэрыбгэ лэжъэкІэр "ещІэр, машІэр" хуэдэу мэхъуфыр. "МашІэр" щыжытІэкІэ, абы Іуэху лъэныкъуитІ кыреІуэр: Зыр, а Іуэхугъуэр езырыжу зэрыхъурщ; адрейр, хъуэу щыт Іуэхур ещэнэрей нэрыбгэм и щхъэм кызыэрикІуэрщ.

Адыгэбзэм хэту щыт глагол псори, мыпхуэдэу, ит зэманыгъуэрэ ещэнэрей нэрыбгэ лэжъэкІэу, "мэ" префикс кызырэпыхъэкІэрэ лэжъэфу щытщ; ауэ, кыгъэсэбэпыпхъэ хъунрэ мыхъун Іуэхугъуэр нэгъуэщІщ. Ар щхъэ, "мы" макъым утыку кыырилхъэр гурыІуэгъуэщи, езырыжу къэхъуу щыт

Іуэхугуэрши, натуралрэ козмоз Іуэхугуэхэр цыхум езым и Іэм имылрэ змылэжкІэрэу езырыжу кьэху-кьэшІырщ.

*

ТІэ, "мы" макьыр мыпхуэдэу зэрылэжьакІуэрэ, дэтхэнэ зы кьэху-кьэшІыр кьызэрыхуэрэ зэрыужьыр гурыІуэгъуэ ищІыфу кьызэрысэбпыфыр, ар утыку кьызэрихьа щІыкІэм елгытарэ кьызэрыгуэкІкІэрщ. Ар, хьэрэ цыхупэу щытым илгагъуу щытрэ езырыжу кьэху-кьэшІ дэтхэнэ зы гуэрыр кьыриІуапхъэу япэ кьэхуауэ зы макьырщ. Мыпхуэдэу "мы" макь Іэмалыгъуэр утыку кьызэрихьарэ кьызэрысэбпам кьызэрыгуэкІкІэ, нобэй, ар лъэкІыныгъэшхуэ зиІэу, дэтхэнэ зы глаголым кьыпыхьэн ІэмалыгъуэрэкІэ адыгэбзэм хэту щытщ. ТІэ, "мы" макьрэ макь щэху кьежьапІэу лгытапхъэ хъууэ щытым и архивыр щІэмыхъумауэ адыгэбзэм нобэй хэту жыІэпхъэщ.

"Мы" Іэмалыгъуэр кьызэрыхуэрэ зэрыщыт щІыкІэу нобэм кьызэрынэсари, гьашІэрэ псэ ужьыгъуэм, щыІэрэ щыІэгъуэр зэрыджрэ зэрыужьым дэкІурэ, ар дэтхэнэ зы лъэныкьуэкІэй кьэІуэтапхъэ зэрищІыфкІэрэу зы бзэу зэтеуауэ щыт адыгэбзэм и лъэщагъэу жыІэпхъэщ.

ИкІи, "мы" Іэмалыгъуэр зэрымыкІуэдарэ хэмыгъуэщауэ бзэм нобэ зэрыхэтрэ, ар ипщэкІэ зэрыжытІам хуэдэу зэщхъэщыкІ мыхьэнэхэр кьыриІуапхъэу зехьэнкІэ кьызэрысэбпыпхъэми кьыдигъэлгагъуэр араши, адыгэбзэр мыпхуэдэу лъэныкьуабгъуэу зэрылэжьэфыр, абы имгъэкІуэдауэ щыт бзыгъэращ; икІи, и лъхугъэ Іэмалыгъуэр зэрымгъэкІуэдаращ.

"Мы" макьыр япэ иту, макьхэм я лэжьэкІэ Іэмалыгъуэхэм жьэрыпсалгъэ щІэхэмрэ бзэ щІэхэри кьыгъэщІыпхъэу щытщ нобэй. Зы бзэр мыпхуэдэу лъхугъэ Іэмалыгъуэу зэрыщытыр, псэ ужьыкІэр и лэжьэкІэу зэрыщытырши, мыри, абы и псэр зэрыхэмыкІам и зы теплгъэ лъэныкьуэрщ.

Н...

"Ны" макьри "мы" макьым хуэдэу зы макьыжыщ; икІи, ар "мы" макь нэужь кьэІупхъэ хуэрэ утыку кьыхьауэ щыту зы макьыу жыпІэ хъунущ. "Мы" макьрэ, зы псэущхъэм дэтхэнэ и зы рефлексри утыку кьилхьэн Іэмалыгъуэ хъууэ щытым кьыкІэлъыкІуэу щыт "ны" макьыр, зы Іуэхугъуэ кьежьапІэр зыджу щытырщ.

Псэущхъэм, и рефлэкср кьызэригъэлгагъуэ макьыу щыт "мы" макь нэужьым, мы рефлексым кьызэрыгуэкІкІэ, псэущхъэм и пэджэжыр кьэхъумэ, ар "ны" макьымкІэ гъэзэщІапхъэрэ кьэІуэтапхъэ хъууэ жыІэпхъэнщ: "Мы" макьыр кьызэрысэбпу щыт "упщІэ"м и пэджэжу, "гурыщхъуэ"м и хэкІыпІэу, "гупщысэ"м и гъэзэщІапхъэу кьэхъуу щытхэм я кьежьапІэ хуэр "ны" макьырщ. Араши, "ны" макьым идж Іэмалыгъуэр, зы Іуэхугъуэ кьежьапІэ хуэрауэ жыІэпхъэщ.

Мыбдежым "ны"р кьежьапІэ щыжытІэм щыгъуэ, дигу кьэкІыр "кы" макьырщ. Абы кьэхуэр кьызэрыхуэрэ, утыку кьызэрихьэр кьегъэлгагъуэр. Ауэ, "ны"м мыбдежыркьым кьыриІуэри, ар утыку кьызэрихьэрэ ужьу зэрыщидзэр, гъуэгу зэрытехьэ пэщІэдзэу щытырщ "ны"м кьыгъэлгагъуэр. "Кы" Іэмалыгъуэ кьэрууфІэрэкІэ утыку кьыхьэр ужьыгъуэм зэрыщІидзэрщ "ны" макьым кьыІуатэр. Мо кьэхъуу щытыр псэущхъэм гулгытэ зэрищІыр "мы" Іэмалыгъуэрши, а гулгытэ кьыхуэхъуам еплъыжмэ, илгагъуу щытыр, ар ужьу зэрыщытрэ зэрыщІидзарши, ар а щеплгарэ гулгытэ щыщІам щыгъуэм кьыщІидзэу ужьу зэрыщІидзарэ кІуатэу зэрыщытыр кьызэриІуатэ Іэмалыгъуэр "ны" макьырщ.

ТІэ, "ны"р зы Іуэхугъуэм и кьежьапІэу щытмэ, щхъэжу зы мыхьэнэу щымытырши, ар щхъэжу зы Іэмалыгъуэу кьэсэбпырщ. Ауэ, абы зэманыгъуэ (э) игъуэтрэ "нэ" щыхъум щыгъуэ, ар щыІэ гуэрырши, дэтхэнэ зы гуэрыр кьызхэхъукІрэ и кьежьапІэу щыт хуэрщ.

"Ны"р, зыпыхъэ макърэ псалъэм къежъаплэ хуэхъуу щытщ. Зы хы Іуфэу щытрэ щІы гъунэ е щІым и къежъаплэу щытыр "ныджэ"рщ; зы псэущхъэм и кІуэцІ хъууэ щытрэ "бэ" хъур, къежъаплэкІэ къэІуэтапхъэ щыхъукІэ "ныбэ"щ. Зы псо гуэрым кыхэхъукІрэ "кыу-кыуэ"кІэ къэІуэтапхъэу щытыр, зы "лъэныкъуэ"рщи, ар икІи, зы псом и зы "ныкъуэ"рщ. Зы гуэрым и жьыгъэр къэзыгъэлабгъуэр "ныбжэ"щ; ар икІи, езым кыигъэщІыу щыт жъауэрщ; зэхуэдэ ныбжэ итхэр е зэгъусэу зыужьыгъуэ зыхуаІэхэр "зэныбжэгъу"щ.

"Ны"р, зы Іуэхугъуэ къежъаплэрэ кІуэтаплэ е хуэкІуаплэ зэрыхъукІэ, зэманьгъуэхэри кыщыІуатэм щыгъуэ къосэбэпыр: УзхуэкІэу щыт пщыхъэщхъэм и гугъу зэрыпщІыпхъэр "ныщхъэбэ"щ; ар дыдэу зи гугъу пщІынур, узхуэкІуэрэ е узхэкІа къудейуэ щыт жэщрамэ, ар "ныжэбэ"щ; уи иужь кыибгъэнауэ щытрэ укыизхэкІа зэманьгъуэр а пщэдджыжьу щытмэ, ар къэІуэтапхъэ зэрыхъур "нышэдибэ"ущ. Мы зэманьгъуэ шапхъэхэм хуэдэрэ, ит зэманьгъуэ махуэр кыигъэлабгъуэу щытщ "нобэ" псалъэм. -Мы шапхъэхэм, "бы" макъыр зэрызыхуэдэ ужьыгъуэ щІыкІэри аргуэрэу къагъэлабгъуэр-.

Зэманьгъуэрэ зы Іуэхугъуэ къежъаплэ зыгъэлабгъуу щыт шапхъэхэр, зы махуэм теухуа Іуэхугъуэ закъуэу къанэркъым. БлэкІарэ къэкІуэн зэманьгъуэхэри, дызхэтрэ дыздиту щыт зэманьгъуэм елбытауэ къэІуэтапхъэ зыщІри "ны" макъ Іэмалыгъуэрщ. БлэкІа джыщІэрэ дыздит зэманьгъуэри кызтехъукІауэ щытыр, дыздит зэманьгъуэм елбытауэ жыІэпхъэ хъууэ щытмэ, ар "нетІэ"рщ.

Дыздит зэманьгъуэрэ дызхэту щыт Іуэхугъуэм елбытауэ, зы Іуэхур зэрыдгъэпэжрэ щІэдзаплэу къитІуэр "нытІэ" псалъэрщ. Ар, къэхъуарэ блэкІа е хъууэ щыт зы Іуэхугъуэр зыгъэпэжырщ; икІи, дыздит зэманьгъуэрэ Іуэхугъуэм кызэргуэкІкІэ, дызхуэкІуэ Іуэхугъуэр къежъаплэу зыгъэлабгъуэу щыт зы псалъэщ; пэщІэдзэ псалъэ хъурщ.

Къежъаплэрэ кыизхэкІыплэр зыгъэлабгъуэу щыт "ны"р, зы псалъэм ипэ пыт щыхъум щыгъуэ, а псалъэм иджу щыт Іуэхугъуэрэ зэманьгъуэм и "*Іувертурэ*" хъууэ зэрщытыр жыІэпхъэщ. "Ны" макъыр зы макъ е псалъэм и кІэух щыхъукІэй, а псалъэм и "*финалэ*" мэхъур. Е, нэгъуэщІыу жытІэрэ, зы псалъэр, гъэпсарэ лэжъэну хъэзыр зы машинэм едгъэщхъмэ, "ны" макъыр, ипэ кызпыхъэ псалъэм и *контакт бутон*щ; ар къезгъажьэрщ. Мыбы ещхъу, "ны" макъыр, зикІэ кызпыхъэ псалъэм и френ хъурщ; ар зыгъэувыІэрщ.

Мыхэм кызэраІуатэкІэй, "ны" макъыр, кызпыхъэрэ зи кІэух хъууэ щыт псалъэхэм ядж мыхъэнэм хэлэбэркъым; ахэр зэрихъуэкІырккъым. Мы Іэмалыгъуэм кызэргуэкІкІэй, "ны" макъыр глагол кІэух хъуну зы макъщ. Ар кІэух щыхъукІэ, кІэух зыхуэхъу псалъэр зэрыщыту къегъанэр; псалъэм хэту щыт макъхэр замхъуэкІарэ зэрхъун хуейм хуэдэу къонэфхэри, глагол псалъэр зэрылэжъэным хуэгъэпсауэ зтеувауэ хъэзыру щыт мэхъуфыр: «КІуэн, къэкІуэн, псэлъэн, бэнэн, кыгургъэІуэн...».

ГурыІуэгъуэщи, мы глаголхэм кытехъукІыу щыт псалъэхэр "псалъэ, банэ"у щытми, ахэр глаголу зэрыщытынур "псэлъэн, бэнэн" хуэдэщ: Макъ мыхъэнэхэр зэрылэжъэн хуэдэ макъхэу, я пэжыплэм иту щыт мэхъур, ахэм "н" кІэух кыщыпыхъэм щыгъуэ. Аращи, тІэ, "н" кІэухым ипэм кьинэ зы псалъэр макъкІэрэ дауэ зэхэту щытми, и пэжыплэрэ и лэжъэкІэу щытри апхуэдэщ: шапхъэмэ, "лъагъун, псэлъэн".

Дэтхэнэ зы глаголым икIэм кышыпыхьэм шыгъуэ, а псалъэр зэрзэтеува щIыкIэу зэрыгъэпсауэ "финалэ" зыщIыу щыт "н" макъыр, дэтхэнэ зы псалъэм икIэ кыпыхьэ хъууэ щытми, а псалъэр зэрзэтеувэрэкIэ гъэпса хъун щIыкIэм ирегъэувэжри глагол ещIыжыфыр. Сыт хуэдэми, дэтхэнэ зы псалъэм –а нэхъ мащIэу- езырыж хъун хуэдэу зы Iуэхугъуэ кыпэщIэтти, ари зы глагол Iуэхугъуэу щытщ: «"Мывэ: мывэн", "ятIэ: етIэн", "мазэ: мзэн", "вагъуэ: вэгъуэн", "унэ: унэн" ...».

*

"Ны" макъыр зи кIэ кызыпыхьэ макърэ псалъэхэр гъэпсауэ мэувылэхэр. НэгъуэщIыу жытIэмэ, "ны" макъым зы кыыхэкIыпIэрэ зыхуэкIуапIэр зэригъэлъагъукIэрэу, зи кIэх хъууэ щыт зы псалъэм кыыхэкIыпхьэ хъууэ щытыр къэзыгъэлъагъуэу зы макъырщ. Мы Iэмалыгъуэм кызыэрыгуэкIкIэрщ, "ны" макъыр дэтхэнэ зы макърэ псалъэм икIэм пыт хъумэ, игъэзащIэри. TIэ, "ны" макъыр зы псалъэм ику итмэ, зи кIэлъхъэужь хъуауэ щыт макърэ псалъэм и щхьэ кыырикIуэри ардыдэрщ.

Псалъэм папщIэ, "IункIыбзэ" псалъэр къапщтэмэ, ар "Iун-кIыбзэ"у зэпкырыхыпхьэрщи, мыбы теухуауэ мыхэр жыIэпхьэнщ: «"Iун" псалъэм кыикIыр "Iу хъун" е "Iу Iуэхугъуэ гъэзэщIэн"ырщ; "Iу"м ехьэлIа Iуэхугъуэр, ар зы "у" гъунэ зэрыхьукIэ, "зи Iу" хъум -"у"м- хыхьэн е щIэхьэнрэ, хэкIын е щIэкIын Iуэхугъуэрщ. Ари зэрыхъуну щIыкIэр "Iу" хуэщIауэ -IупIауэ- щытыр IугъэзэщIыкIынрэ, а "Iу"м Iульрэ Iуту щытыр ихын (Iухын) Iуэхугъуэмрэ, зэлухауэ щыт "Iу"р хуэщIын (IупIэн) IуэхуитIырщ "Iун" Iуэхур. А Iуэхур зэрыхъун щIыкIэр "Iун"ым кыыкIэлъыкIуэ макъхэмкIэ мэлэуэтэжыр: "кIыбзэ (кIы-бзэ)"».

НытIэ "IункIыбзэ"р, Iухынрэ IупIэн Iуэху (Iун) зыгъэзащIэу, зы "бзэ" зилэрэ а бзэм ехьэлIауэ щыт зы "кIэ"рщ (кIэ-ы: кIы). НэгъуэщIыу жытIэмэ, Iухынрэ IупIэн зыгъэзащIэрэ, зы кIэ зилэу щыт зы бзэрщ; ауэ, ар кIэ зимылэми, "Iухыбзэ IупIэбзэ"рщ.

Аргуэрэу гулгытапхьэ щIын хуейуэ щытщи, зы псалъэрэ макъым икIэ кыпыхьэрэ финалэ зыщIыу щыт "н" макъ нэужьым псалъэр мыухауэ щытмэ, "н"ым кыыкIэлъыкIуэ макърэ псалъэм игъэзащIэу щытынур, "н" макъым кыигъэувылэу утыку кыхьауэ щыт Iуэхугъуэм зэрелгытарэкIэ лэжыгъэ игъуэтынырщ. Мыр зы щапхьэкIэ гурыIуэгъуэ щIыпхьэщ: «"Бы" Iэмалыгъуэр зы глаголрэ зы Iуэхугъуэ зэрыхьур "бын"ырщи, абы "жэ" макъ кыыкIэлъыкIуэрэ зы псалъэ ухуэу щытмэ, ар "бынжэ" хъунщ; ари, "бы" Iэмалыгъуэу щыт зы Iуэхугъуэр (бын) "жэ"кIэ щылажьэм шыгъуэ къэхъуу щыт зы Iуэхугъуэрщ: "Бы" Iуэхугъуэм (бын) папщIэ къэхъуу щыт "жэ" Iэмалыгъуэрщ "бынжэ"р. Ар, "бы" Iэмалыгъуэу щытыр зыдэжэрэ зырижэрщ; быныр зыпIыну щытыр зэрыжэрэщ бынжэр».

Мы щапхъуэ къэтхьэрэ тежытIыхьахэр, мы Iуэху къэхъуу щытыр гурыIуэгъуэ щIын папщIэщ. Армырами, Iуэхуу утыку кыхьэр, "н" макъыр кIэху щыхьукIэ къэхъуу щыт Iуэхугъуэм хуэдэжщ. Ар зы кIэхурэ, абыи зы макъыр кIэхуу кышыпыхьэм шыгъуэ къэхъуу щыт Iуэхугъуэхэм хуэдэжщ. Щапхьэмэ: "къэкIуэнщи, арагъэнщи" хуэдэ псалъэхэм "н" нэужьым къакIуэу щыт "щи" макъхэм я щIыкIэм хуэдэу жыIэпхьэщ дызтепсэлъыхьари.

Мы къэхъуу щыт псалъэкIэхэм нэхьрэ нэхъ зэтеува щапхъуэ кыщIэкIынщ, мы къэдгъэлъагъуэну щыт псалъэхэри, "н"ыр макъхэм язэхуакум кызыэрыдэнэ щIыкIэу утыку кыхьэу щыт мыхьэнэхэм папщIэ щэпхьэфхэу лытапхьэщ мыхэр: «Арыншэ, узыншэ, Iуэхуншэ, къэшэныншэ, щIыкIэншэ, къуэншэ, зеиншэ...».

ГурыIуэгъуэнщи, мы псалъэхэм хэту щыт "н" макъыр зи кIэхуыр зы Iуэхугъуэу щытщи, а Iуэхур зымгъэзащIэрэ абы хэнрэ щхьэщыкI хъууэ щытыр, абы хэкIыжа хъунрэ ар зимылэуэхур, а Iуэхум Iукарэ Iушауэ щытыныр къегъэлъагъуэр. Мы гъэзэщIапхъуэ щытхэр гъэзэщIэн хуейуэ щытщи, абы хэныжарэ

хэшыжауэ зэрыщытыр кызылуэхэрщ мы шапхэхэри, зы *статус*ым теша хьун луэхуш кыралуэр. Ахэр щхьэжу зы псалъэрэ флэщыгъэцлэу щымытхэрщи, бзэ лэжъэклэу кьэххуэрщ.

"Н"ыр псалъэм икум кызыэринэр мыпхуэдэу псалъэклэм кызыэрыгуэклэ кьэмыхуэрэ, щхьэжу зы псалъэрэ зы флэщыгъэцлэу утыку кыххэмэ, тлэ, ахэм ящыщ шапхэхэрщ мыхэр: «лэнлэ, лынтхуэ, пхуантэ, щхуантлэ, жьантлэ, лантлэ, луэнтлэн...».

Нэрылгагъуши, мы псалъэхэр икли, адыгэбзэ псалъэ кьэххуэ хабзэри зыхэплгагъуэу щыт псалъэхэрщ. Ахэр зы флэщыгъэцлэрщ е плыфэцлэрщ. Мы псалъэхэм ящыщ гуэрхэм кыралуэр шапхэ хьун папщлэ зэпкырытхынщ: «лэнлэ: Зы лэнатлэ хууэ щыту (лэн) зы кулгу щытыр (лэ). Лынтхуэ: Лыыр зэрыщыту (лын) зы кьэруклэрэу (т) хуным (ху) щхьэпэу щытыр (ху). Щхуантлэ: Зэхуэклынэгъэ зилэу зэрыщытклэрэу (щхуэн) ужыгъуэрэ клуэтэгъуэ е бэгъагъэ зилэр (тлэ)».

Мы шапхэхэм и закъуэу щыткым мыпхуэдэу кьэххуэу щыт псалъэхэр. Мыхэм хуэдэщ "джы" макъыр клэух зыхуэххуэу щыт "пхэндж" псалъэри, ар "пхэ" зэрыххуэклэрэу (н) джынырщ.

Мыбы хуэдэу, "щлын" клэухыр кызыпыххуэ зтеувэ шапхэхэри щылэщ. Зы гуэрым и гьунэрэ и щлыби хууэ щыт и "лу"м зы кьэру хуэклэу (е) щыт зы луэхур зэрыщытклэрэу (н), абы кыклэлъыклэуэр "щлын" луэхугъуэу щытмэ, "елунщлын" псалъэр кьэххуэнщ. Мы псалъэ кьэххуэ хуэдэщ "хуэнщлын, ухуэнщлын, хуэнщлий, ухуэнщлын..." псалъэхэри кызырыххуэ щыклэр. Мыхэм хуэдэу щытщ "зыгъэнщлын" псалъэри; ар, езым (зы) зытеухуауэ гъэ луэхугъуэу щытын (гъэн) "щлын"ырщ: Зы гъащлэ зилэрэ, абы хэту "гъэ"фу ущытыныр, "гъэн" луэхугъуэрщи, ар "щлын" луэхугъуэращ "зыгъэнщлын"ыр. Гъащлэм кызыэрихэрэ зэрэзэгъклэрэу, дэтхэнэ зы лэныкхуэрэ зыхуэныкхуэу щытымклэ зыхурикхуэжырщ "зыгъэнщлын" луэхугъуэр.

"Занщлэ" псалъэри "щлы-щлэн" луэхуу утыку кыххуэу зы псалъэрщи, ар, зы хуауэ щлын-щлэнрэ зэуэ щлын-щлэнырщ; ар икли, зы хууэ щытырщ, икли, утыку кызыэрихэрэ зэуэ щытырщ.

"Къуаншэ" псалъэр "занщлэ" псалъэм и пхэнджырщ. "Къуаншэ" псалъэмрэ "къуэншэ"р зэрызэщхьэщыклэри нэхъ гьунэгъуу кьэгъэлгагъун хуейуэ щыту кыщлэклынщ.

"Узыншэ"м "уз зымылэн" мыххэнэ кызыэригъэлгагъуэм хуэдэу, "къуэншэ" псалъэми "къуэ зымылэн" мыххэнэрщ кырилуэр. Ауэ, "къуаншэ" псалъэр зы флэщыгъэцлэрщ, ар "захуэу щымыт" зы щыклэу щытым папщлэ кыралуэрщ. "Къуаншэ"р щхьэжу псалъэ зтеувэклэ хабзэм езэгъуу утыку кыххуауэ зы псалъэрщи, абы хэту щыт "къуэ"р, клэухуэу щыт "шэ"м ипэ кьэлуу зэрыщытым папщлэ "къуа"уэ кьолур. Ар щыххуэклэй, ар зэрыблэклэрэ (а) зэрызэфлэклэклэрэу утыку иту щытщ икли; итлэнэй, ар "н" макъымклэ финалэ мэхур (къуан). Тлэ, мы псалъэу утыку кыххуэр зэрыщыту кызыэрыхуэаклэрэу, абы "шэ" луэхугъуэр клэухуэу хуолажьэр. Ар щыххуэклэй, кыххэххуэклэрэ зыужыгъуэ хууэ щыт "къу-къуэ"р кьэххуэрэ утыку кыххуауэ зэфлэклауэ (а) зэрщытклэрэу, -"къуа" зэрыхуэаклэрэу-, ар "шэ" клэухклэ (глагол) шылажьэм щыгъуэ, а кызыхэххуэклэ щыклэм имытыжрэ "шэ"уэ щыт мэхури, мыпхуэдэу кьэххуэу щытырщ "къуаншэ" псалъэр. Ар щыххуэклэй, кызыхэххуэклауэ щытым и унэтлыгъэм темытыжу нэгъуэщлэ зы лэныкхуэклэ зыунэтлрэ клуэрщ ари, зыдэщытым кыишарэ тешауэ щыт хьурщ, ша хьурщ "къуаншэ"р. Апщыгъуэ тлэ, "къуаншэ"р, "занщлэ" псалъэм кырилуэу щыт "зы хуауэ клуэн-щлэн" унэтлыгъэ щыклэр зымылуэу щытрэ, абы и пхэндж хууэ щытырщ. "Занщлэ"р, зырэ зэхуэдэ хуагъэххуэ (за) щыту гьапсарэ (зан) щлын луэхугъуэрмэ, тлэ "къуаншэ"ри кызыхэххуэклауэ щытым (къуа) темытыжрэ теша хууэ (шэ) клуэрщ.

*

КъызхэкIыпIэрэ кIуапIэу шытыр зыдж "ны"р гъуэгу шытехьэкIэ "нэ" мэхъури, абы, зы Iуэхугъуэр кыхэкIыпIэрэ ит зэманьгъуэм елъытауэ гъуэгу техьэгъуэ хъууэ зэрыщытыр кьегъэлягъуэр. Ар зы псалъэм ипэ кыпыхьэмэ, а Iуэхур къыздыхэкIрэ кIуэуэ зэрыщытыр, е ит зэманрэ дыздэщытыр кьежъапIэ зэрыхъукIэрэ кьэIуэтапхъэ мэхъур. Мы псалъэм кызэргуэкIкIэ, дыздыщытыр ежъапIэ пэлъытэу "нэкIуэн, нэхьын, нэхун, нэхъун, нэшэн..." хуэдэ псалъэхэр кьохъур. Ар зыдэкIуэм зэрежъэрэ зэриунэтIауэ зэрыщытыр кьэIуэтапхъэ щыхъукIэ "ихьын-нихьын, ехын-нехын, ехъэжъэн-нежъэн..." хуэдэ псалъэхэр зэтоувэр. Кьежъарэ зыхуэкIуэм пыщIа е ехьэлIа зы Iуэхугъуэ щыхъукIэ (нэ-ы: ны), "ныIухьэн, ныIукIын, ныжъэдэхьэн, ныжъэдэкIын..." хуэдэщ псалъэхэр зэрзэтеувэр.

Зы гуэрыр кыщытIуатэр ит зэманьрщ; икIи, дыздиту шытым кызэргуэкIкIэрщ кьежъапIэ хъурэ "ны-нэ" Iэмалыгъуэр кызэрсэбэпыр. Дызхэтрэ дыздитым елъытауэщ, блэкIари кьэкIуну зэманри кызэрытIуатэри, "ны-нэ" макъыр псалъэм ипэ кыпыхьэу, дыздитым елъытарэ кызэрыгуэкIкIэ, а Iуэхугъуэрэ зэманьгъуэр кьэIуатэр. Дыздитым имытрэ абы хуэкIуэр, дыздитыр кьежъапIэу зэрыщыткIэрэу гъэлыгъуапхъэ зыщIырщ "ны-нэ" макъыр; дыздит жыхуэтIэр зы щIыпIэй, ит зэманьгъуэй хъунщ. Псалъэм папщIэ, "мэгъэ"м дитрэ блэкIа гъэр кызэритIуэфынури "нэгъабэ"рщ.

"Ны"м зы кьежъапIэ зэригъэлягъукIэрэу, ар езыр зы щылэ гуэру зэманьгъуэ щигъуэткIэ "нэ" хъунщ. Дэтхэнэ зы гуэрми зы кыхэкIыпIэрэ кьежъапIэ зэриэкIэрэ зы "нэ" иIэнщ. А "нэ"р, Iуэху щIынрэ ухуэн Iуэхугъуэм нэхьыфIыу щхъэпэу щыт зы Iэпкълъэпкъым и фIэщыгъэцIэй мэхъуфыр. Нэр зэрылъапIэрэ зэрыщхъэпэм кызэргуэкIкIэ, нэр зыхэту щытыпIэ Iэпкълъэпкъ фIэщыгъэцIэхэри "нэ" фIэщыгъэцIэр и лъабжэ зэрыхъукIэ цIэ ягъуэтыр: «НатIэ, нэгу, набдзэ, напэ, нэпс, нэщIащэ...».

Iэпкълъэпкъ "нэ"м и щIыкIэм кызэргуэкIкIэй кьэхъуу щыт псалъэхэр мащIэкъым: «Нэф, нэфI, нэ Iей, ней-ней, нэжэгужэ, нагъуэ, нашэ...». ИкIи, нэ Iуэхугъуэ хъурэ нэр кызэрысэбэпу шытырщ "нэху"р; "нахуэ"ри, нэрылъагъу зэрыхъу щIыкIэу гурыIуэгъуэ хъурщ.

"Нэ" макъыр зы псалъэм и кIэух хъууэ щытмэ, зыхуэхъуу щыт макърэ псалъэм идж мыхьэнэр кызхэкI "нэ" мэхъур; е "нэ"р а псалъэм и глагол зэрыхъукIэрэу, а псалъэр и кыхэхъупIэу щыт "нэ"м хуэкIуауэ зы псалъэщIэ кьохъур. Мы псалъэм кызэрыгуэкIкIэ, зы "гъу"р кызхэкIыр зыдж Iуэхугъуэу "гъунэ" псалъэр кьохъур. Зы "гъуэ" хъууэ щытым "нэ" кыпыхьэмэ "гъуанэ" мэхъур. Зыужьыгъуэр зи пIэу шытырщ "унэ" жыхуаIэр; ар зыужьыгъуапIэрщ. Мы псалъэ кьэхъукIэхэм хуэдэщ мы псалъэхэри утыку кызэрихьэр: «Банэ, санэ, уанэ, фIанэ, данэ, Iуданэ, джанэ...».

"Нэ"р, зы гуэрыр кызхэкIрэ зэрытыпIэ зэрыхъукIэ, бжыгъэхэми я кIэух мэхъури, зи кIэух хъууэ щыт бжыгъэм и пIэр кьегъэлягъуэр: «Езанэ, етIуанэ, ещанэ...». Псалъэм папщIэ, "ещанэ"р "щы"уэ шытыр (щэ) зи пIэ хъуным (нэ) зэрехьэлIар (е) кызыIуэу зы псалъэрщ.

Мыпхуэдэу "нэ" кIэух зилэ псалъэхэр, ипщэкIэ и гугъу зэрытщIауэ "н" кыщыпыхьэкIэ, гурыIуэгъуэщи, ар зы глагол щIыкIэ зилэ псалъэй хъурщи, а псалъэхэр езырыжу зэрыщытыр кыгъэлыгъуэнщ: «Езанэн, етIуанэн..." е "унэн, уанэн, фIанэн...».

Ауэ, "нэ" зи кIэухыу щыт псалъэм аргуэрэу "н" кIэух кыщыпыхьэжкIэ, а псалъэхэр глагол дыдэ щыхъу щылэщ. "Нэ"р зы пIэрэ кыхэхъукIыпIэ зэрыхъукIэрэу зы псалъэм и кIэух хъурэ, аргуэрэу абы "н"ыр и кIэух щыхъукIэ, а "нэ"м "инэн" хуэдэу глаголхэр кьохъур: «ФIэнэн, хэнэн, кьэнэн, къуэнэн, тенэн, кыхуэнэн, пIынэн, пынэн, Iунэн, щIэнэн, кыщIэнэн...». "Хъуэнэн" псалъэри зы мыхъуныгъуэ

зэхуэжын (ху-э) гуэхугуэм хэнэн гуэхуу кышлэжынши, "ху"м зихуклэрэ "хуэ" хууэ, абы инэн хуэдэуш "хуэнэн" псалъери, апшыгуэ, хуур зэрыхууклэрэу утыку кыххэфыркым.

Мыпхуэдэу "нэн"ыр зи клэух хууэ шыт псалъэм идж гуэхугуэр, а псалъэм зы итыплэрэ нэ кыхуэхуэн гуэхурш. Мыбы и пхэнджу шытрэ, а хэнаплэрэ инаплэ хууэ шыт гуэхугуэм хэт мыхуфынри, "нын" клэухклэ мэгуэзащлэр: «Хэнын, щлэнын, щлэныжын, кышлэныжын, щинэжын...».

*

Нэрылгагүрэ гурыгуэгуэ зэрыхуауэ, "ны-нэ" макъхэм яджу шытыр зы кыхэхууклэплэрш. Дэтхэнэ зы гуэрми, кызхэхууклэу зы "нэ" илэщ; ар, езым кыхэхууклэу шытым и "нэ"щ. "Нэ"р, кэххуу шытыр кызхэхууклэри, абы кыхэхууклауэ шытым и лъабжэу шытырш; кэххуауэ шытым и блэкла зэманьгуэрэ и лъакхуэу шытш. Кызхэхууклар и "нэ" хууэ шытрэ, ари и лъабжэрэ и блэкла зэрыхууклэ, мыпхуэдэу шыт зы "нэ"р икли "а"уэ шытырш. Зы шылэ гуэрыр, и блэклам кызэрхэхуукла шыхууклэ, ар и "нэ"щи, мыр зэрыжылэпхэ псалъэр "анэ" мэхур.

Араши, "ны-нэ" макъыр, дэтхэнэ зы гуэрыр кызхэхууклэрэ кээзылхур зэригъэлгагүэрэклэй, зы макъыбзш. Ар шыхууклэй, анэми и анэу шытрэ анэшхуэ хууэ шытыр "нанэ"рши, "нэнэжэ, нууэ, нууэжэ, хэнэнэ..." флэшыгъэцлэхэр, жызылэм и анэ дыдэрэ и анэшхуэу шымытми, жбы дыдэ хуарэ лъэпкым я анэжу кьалгытэж фызыжхэм хужалэр.

"Ны"р зы макъыбз шыхууклэй, Адыгэ хабзэм кызэрыгуэклэ, ар цыхубзыцлэхэм хэту шытынуш. Адыгэ цыхубз флэшыгъэцлэ хууэ шытхэм мымашлэу "ны-нэ" макъ яхэщ. Мыбыхэм ящыщ: «Ани, Ану, Нани, Нану, Нэху, Нэхуцлыклу, Нэхунэ, Нэхун, Нэхуржан, Нэжан, Нагуэ, Хэцунэ, Кунэ, Гунэ, Гуэщэнэ, Синэ, Синэм, Синэху, Синэмис, Динэ, Динэмис, Данэ, Дэнэху...».

«Р» МАКЪЫР...

"Ры" макъыр пхашэу зы макъш. Ар кышылум шыгуэ, флуэ зэхэпххэу шыт зы макъырш. Абы езым щхэжу иджу зы мыххэнэ шлэркым. Ар шыхууклэй, езым шлэту зы лэжыгъэ кэххуркымы, зы макърэ зы псалъэм ипэ кыпыхэркым. Ар зы клэух макъырш. Клэухуу кызпыххэу шыт макърэ псалъэр кегъэувылэр; и пхэшагъэмклэ дэтхэнэ зы макърэ зы псалъэр кыгъэувылэпххэу мэлажэр. Иклэ кызпыххэ макърэ псалъэр зэрщыту кыдегъэлгагүэр, лыгъэклэ кыдгурегъауэр: И пхэшагъэмклэ, зы френ пэлытэу кыгъэувылэу шытыр, зэрщыту, зы мыххэнэ гуэр химылххэу ди пащхэ кырелххэри гурыгуэгуэ кытхуешлэр. "Ры"р клэухуу кышылум шыгуэ, и пхэшагъэм кызэрыгуэклэ, зи клэух хууэ шыт макърэ псалъэр зэрыщыту *импозэ* кытхуешлэр.

Дэтхэнэ зы псалъэрэ макъым иклэ кыпыхэрэ, кызпыххэр кэбыл кызэрытхуищлэрэу, абы зы макъ е зы псалъэ кыклэлыклуэжу шытмэ, а макъит е псэлытлэри зепешлэр; шызэпищлэм шыгуэй, кыклэлыклуэ макъ е псалъэр ипэ кыпыт псалъэм пешлэр, хуегъэлажэр: «луэрылуатэ, уэршэр, гурыгуэгуэ, хуэрей; араш ...».

Дэтхэнэ зы псалъэрэ макъыр текъузапхэ пщлын хуей хуэрэ кэбгъэпий пэлытэу утыку кыплххэнрэ, нэх гурыгуэгуэ пщлын хуейуэ шытмэ, "р" макъыр клэух пщлын хуейш. Мыбы и шапхэхэщ "ар, мыр, мор" псалъэхэр кызэрыхуу шлыклар. Зы глаголыр ит зэманьгуэклэ шылажэклэй, текъузапххэу кылэуэн хуейуэ шытмэ, "р" макъыр кыпыбгъэххэнш: «Соклуэ-соклуэр, мэлажэ-мэлажэр, бошлэ-бошлэр...».

Зы макърэ псалъэм икIэ кыпыхьэрэ, ар и пхъашагъэкIэ кышцигъэувылэм шыгъуэ, хэкIыпIэ имыIэжу ди гур абы хурешалIэри, ар фIыуэ кыдигъэлыагъун Iуэхур егъэзашIэр. Мыпхуэдэу щыт "р" макъым, зи кIэ кызпыхьа макъыр зэрыджраш IупшI кытхуищIыр. Ар шишIкIэй, джыуэ щытыр зэрыджакIуэраш кыдгуригъаIуэр. Псалъэм папшIэ, жэуэ щытыр кызэрдигъэлыагъукIэрэу "жэр" жыIэкIэр кышцихъум шыгъуэ, а Iуэхур зыгъэзашIэри дигу кырелъхъэри, жэн Iуэхугъуэр зыгъэзашIэр зэрыжакIуэкIэ гурыIуэгъуэ кытхуешир: "Жэр"ыр жакIуэрщ, икIи жэн Iуэхур фIыуэ зыхузэфIэкIырщ. Мыбы хуэдэщ "кIуэр, ухуэр, уэр, вэр, жьэр..." хуэдэ псалъэхэр: Мы псалъэхэр, икIи, итрэ функциял зэманкIэрэ хъууэ щыт зы Iуэхугъуэ къэзыгъэлыагъуэрщ; икIи, а Iуэхугъуэр зыгъэзашIэу щытыр къэзыгъэлыагъуэрщ; икIи, а Iуэхугъуэм хуэлэзэу щытыр къэзыгъэлыагъуэрщ.

Мы лъэжъэкIэм кызэрыгуэкIкIэ, зы Iуэхугъуэр зей пэлыгъэрэ а Iуэхугъуэм и Iээр кыгъэлыагъуэу псалъэхэри къохъур. Зы Iуэхугъуэ зыджу щыт псалъэм икIэ "р" макъыр кышципыхьэм шыгъуэ, а Iуэхум езыр IупшIыу кызэрыдгуригъаIуэм кышцимынэу, а Iуэху IэщIагъэрэ Iэзагъэри кыдгурегъаIуэри, а Iуэхур зейрэ зи Iэзагъэу щытыр лъэщу гурыIуэгъуэ кытхуохъур: ФIыуэ псалъэрэ, псалъэнкIэ Iэзэу щытыр, псалъэн Iуэхугъуэр зыми кыхуэзымгъанэр "псалъэрей"щ. Псалъэрейр, фIым кышцимынэу егъэляуэ псалъэ хъурщи, ар псалъэн Iуэхугъуэр зыгъэзашIэу щыт дэтхэнэ гуэрэми кышцихъэщыкIырщ; икIи, зыми емыщхъэрэ зыми хуэмыдэрэ емылгыта зэрыхукIэй "ей"уэ псалъэрщ. Мыбы хуэдэ псалъэхэрщ "хъурей, ефэрей, шхэрей, къэкIухьырей..." хуэдэ шапхъэхэр. Кызпыхьа псалъэр кыдигъэлыагъуэрэ, кIэухыу "ей"р кыпыхьэмэ, тIэ, а кыдигъэлыгъуа мыхьэнэр зыхуэлуар кыреIуэр. Мыпхуэдэу, "ейн" Iуэхугъуэу щыт псалъэхэр къохъур: «Япэрей, пэсэрей, етIуэнэрей, ещэнэрей...».

Мы шапхъэхэм хуэдэу "р" макъыр зы псалъэм икIэ кыпыхьэрэ, кызпыхьэр пхъашэу гъэлыгъуапхъэ ищIауэ, аргуэрэу зы макъ е псалъэ кызпыхьэжи щыIэщ. Мыбы и шапхъэу щытщ мыхэр: «ПэрытIысхьэн, пэрыкIын, пэрыхун, кIэрыхун, кIэрыкIын, кIэрыщIэн, кыыришэкIын, кыыришэжъэн, ириудын, иришэн, ирихун, ирикхун...». Мы лъэжъэкIэм нэгъуэщI псалъэхэри къегъэхъур: «Жъэрэмэ, фырымэ, тхъурымбэ, фэрыщI...».

Бжыгъэр "р" макъкIэ къэгъэлыгъуэрэ, абы икIэми аргуэрэу а бжыгъэр кышципыхьэжкIэ, Iуэхур а бжыгъэ защIэкIэрэщ кызэрекIуэкIыр: «Зырыз е зэрыз, тIурытI, щырыщ...».

Зы макъ е псалъэм икIэ "р" макъ кышципыхьэкIэ, а псалъэ е макъыр кызэригъэлыагъуэрэ пхъашэу гурыIуэгъуэ кызэрытхуищIыр нэрылыагъуш. А Iуэхугъуэм кыгъэщIыу щыт мыхьэнэхэм и гугъу тщIащ. А зи гугъу тщIауэ щыт мыхьэнэхэри зэрыхэтыжкIэрэу, "р" макъыр зы псалъэ е макъым икIэ кыпыхьэу зы Iуэхугъуэ фIэщыгъэцIэ дыдэ кышцихъуй щыIэщ. Мыбы и шапхъэхэрщ: «Жыр, шыр, зы гуэр, гъэр, кIыр, сыр, пIур, пхыр, пшэр, хъар, хъуэр, жыджэр...».

ГурыIуэгъуэщи, "р" макъым игъэзашIэу щытыр, сыт шыгъуэй, а и пхъашагъэм кызэрыгуэкIкIэ, кIэух зыхуэхъуу щыт макърэ псалъэр фIэкIыпIэ зэрымIэу гурыIуэгъуэ кытхуищIын Iуэхугъуэрщ.

ЕПЛАНЭРЕЙ ПЫЧЫГЪУЭ
МАКЪ ЩЭХУ ЗЭГУЭТХЭР (зэгухьэрэ зэхэжахэр)
МАКЪ ЗЭГУЭТХЭР КЫЗЭРЫХЪУМ ЗЫ ХЭПЛЪЭГЪУЭ

Адыгэбзэм хэт макъ щэхухэмрэ макъ Іуэр гуэрхэри оригиналрэ щхъэжу кызырэІур "ы" макъзешэІэрэщ. "Ы"р макъзешэ пашэщ, икІи макъзешэ лъабжьэщ. "Ы" макъ кІэухкІэ кьэІуу щыт зы макъым ар кыщыхэмыІукІыжым щыгъуэ, а макъыр кьоувыІэр, иту щыт мэхъур, мыкІуэж мэхъур. Апщыгъуэм, кьэхъуу щыт макъыр, а "ы" зыпыту щыта макъым и эффект хъууэ лъытапхъэщ. Мыбы и шапхъэхэу лъытапхъэщ макъ Іуэр кІэухыу щытрэ "ы"р кызхэмыІукІыж макъхэр: «Іэгу, лъэгу, бэгу; мэу, бэу; кІуэй, хуей...».

Ар дыдэу щытци, зы макъ щэхум и кІэухыу щыт зы макъзешэр е "ы" макъыр кыкІэщІэмыІукІыж щыхъум щыгъуэи, а макъыр кьоувыІэри ит мэхъур. Мыпхуэдэу "ы" кІэухыр кызэхэмыІукІыжым и шапхъэу щытхэщ мы псалъэхэр: «Куэдагъ, кьуагъ; лъэпкъ, Іэпкълъэпкъ, жьэпкъ; быкъ, дыкъ...».

Дэтхэнэ зы щІыпІэй зы макъым "ы"р пымытыж щыхъум щыгъуэ, мы кьэхъуу щытыр, а зи гугъу тшІуэ щыт макъым и эффекту лъытапхъэщ. Мыпхуэдэ шапхъэхэм хуэдэу щытщ, зы макъ щэхум "ы" макъзешэр пымытыжу кыщынэм щыгъуэ, нэгъуэщІ зы макъ щэхур абы кыщыпыхъэ щыІэщи, апхуэдэ шапхъэхэр щхъэжу зы макъ пэлытэу зэгуэтрэ зэхэжа макъхэу утыку кьохъэр (пщы, плы, блы...).

Ди ІэнатІэу щытыр мы макъ зэгуэтхэм дытепсэлъыхъынырщ. Ауэ, мыпхуэдэ Іуэхугъуэхэр, щхъэжу зы макъ пэлытэу утыку иту щыт макъ зэгуэтхэм нэмыщІ зы псалъэм хэтуй болъагъур (илъхъэн, пылъхъэн...); зы глагол лэжьэкІэхэми хыболъагъуэр (пщІаш, кьэслъэгъуаш...).

Макъхэр щхъэжу кызырэІу щІыкІэм хуэмыдэжу "ы" макъыр пыхуауэ кыщІэІум щхъэусыгъуэ иІэщ. Ар ауэ зы фонетикэ хабзэ жыпІэу ублэкІыну зы Іуэхукъым; икІи, адыгэбзэм фонетикэ хабзэр, джыуэ щыт мыхъэнэм зэрыпыщІауэ зэрыхэткІэй, ай тІур зэщхъэщыкІыркъым, зэхэхупхъэ Іуэхугъуэу щыткъым.

Глагол лэжьэкІэм щыгъуазэ дыхуэхъумэ, мы дызтепсэлъыхъ Іуэхугъуэм кыкІыр нэхъри нахуэ кытхуэхъуну кыщІэкІынщ. Мыпхуэдэ Іуэхугъуэм и шапхъэу щыт глаголхэри, етІуанэрей глагол гупрэ (зы шапхъэ: гъэкІуэн-дгъэкІаш), еплІанэрей глагол гупхэрщ (зы шапхъэ: кьэгъэкІуэн-къэдгъэкІуаш). Мы глаголхэр зы нэрыбгэм утыку кыырилхъэ Іуэхугъуэм ехъэлІа глаголхэрщ. Ахэр гъээщІэн хуейуэ щыт Іуэхухэрщ, езырыжу кьэхъуу щыт Іуэхухэркъым. А Іуэхугъуэр зы псэущхъэм и псэм кыдэжрэ езырыжу кьэхъуу щыт Іуэхухэркъым. А Іуэхур зыгъэзащІэу щыт нэрыбгэр, Іуэхум зытыригъэщІа щІыкІэрэу, утыку кыыригъэхъэу щыт Іуэхухэрщ. ИкІи, а Іуэхугъуэр зыгъэзащІэу щыт субиектыр объект пэлытэу а Іуэхугъуэм епхауэ гъэзащІэу щыт Іуэхугъуэхэрщ. А Іуэхухэр "бэуэн, кІуэн, пщын, шхэн, ефэн" хуэдэу натурал Іуэхугъуэхэркъым. А Іуэхухэр "щІын, гъэкІуэн, ухуэн" хуэдэу зы псэущхъэр зэрыхэгъуазэкІэрэу кылэжьу щыт Іуэхухэрщ. Е, нэрыбгэм и щхъэм кыырикІуэу щыт "щыгъупщэн, хэщІын, ІэщІэкІын..." хуэдэу Іуэхугъуэхэрщ. Нэрыбгэр а Іуэхум пыщІауэ зэрыщытым кызырэгуэкІкІэ утыку кыхъэу щыт Іуэхухэрщ; е, нэрыбгэм езым и щхъэм кыырикІуэ Іуэхугъуэхэрщ. Ар щыхъукІэй, мыпхуэдэ глаголхэм я лэжьэкІэри псэуным кызырэгуэкІкІэ, натуралрэ езырыжу утыку кыхъэу щыт Іуэхугъуэрэ глаголхэм хуэдэу щыткъым. Псалъэм папщІэ, "щІын" глаголыр къапщтэмэ, ит зэманымкІэ етІуанэрей нэрыбгэм и лэжьэкІэр "бощІ" мэхъур; ауэ, натурал глаголхэм и етІуанэрей нэрыбгэр зыгъэлагъуэр (цІэпапщІэ префикс) "у"щ: "хубауэ". "У"мрэ "б"мрэ яджрэ я зэхушытыкІэр дигу къэдгъэкІыжмэ, "б"ыр ехъэлІарэ пыщІа хъууэ щыт зыужыгъуэ (у) зэрыхъур гурыІуэгъуэнщ. Ит зэман лэжьэкІэр, "натурал Іуэхугъуэ глагол"хэмрэ "Іуэху щІэн глагол"хэм я лэжьэкІэр мыпхуэдэу зэщхъэщокІыр. А глаголхэм я блэкІа зэман лэжьэкІэм дыщеплъым щыгъуэ,

Іуэхур нэхь наІуэ мэхьури, нэрыбгэр "щІын" Іуэхугьуэм зэрыпыщІар нэхь ІупщІыу болъагьур: "пщІащ".

Утыку кьихьа хьууэ щыт Іуэхум нэрыбгэр зыгьэлъагьуэ (цІэпапщІэ) префиксыр гуэхьарэ зэхэжауэ щытщ; а Іуэхумрэ Іуэхур зылэжьар зы макъ пэлытэу кьэІупхьэ хьуащ; зы Іуэхур зи Іуэхуу щытым зэрпыщІар нэрылъагьуэ. А Іуэхур зыхуэр зы нэрыбгэу щытми, утыку кьихьа Іуэхур зи Іуэху хьууэ щытрэ, абы хэгэжауэ зы Іуэхугьуэ псоуэ утыку зэритыр гурыІуэгьуэщ. Іуэхумрэ ар зыхуауэ щыт нэрыбгэ гьэлъагьуэр (цІэпапщІэ префиксыр) зэхэгьэкІыпхьэ зэрымІэкІэрэу зы хьуащ; а Іуэхур, кьэзлэжьа нэрыбгэм зэриІэщІагьэр гурыІуэгьуэ кьытхуохьур. А Іуэхумрэ ар утыку кьызылхьэ нэрыбгэ гьэлъагьуэр (цІэпапщІэ) зэхэхупхьэ мыхьужу зы мыхьэнэщІэ ухуауэ утыку итщ. Мы щапхьэм хуэдэуэ, псалъэм папщІэ "щыгьупщэн" глагол лэжьэкІэри (пщогьупщэ, пщыгьупщаш). Мис мы щхьэусыгьуэхэмрэ Іуэхугьуэ псыгьуэхэращ а макъхэр щІызэгьуэхьэрэ щІызэхэжэр. Зэхэжа макъхэм яджрэ кьагьэхьу мыхьэнэр, а макъитІым зэрызурэ зэкІэлъыпыту яджу щытынум щхьэщыкІыжу зы мыхьэнэжщ.

Мис макъ зэгьуэхьа, макъ зэхэжа е зэхэгьэжахэр кьызэрыхьум и щхьэусыгьуэр мы кьытІуауэ щыт псалъэхэм кьагьэунэхур. Зы мыхьэнэщІэ кьэгьэхьун папщІэ, макъитІыр зэгьуэхьэри зэхэжа мэхьур. НэгьуэщІыу жыпІэмэ, зы макъым "ы"р зэрыпымытыжкІэрэу кьыкІэлъыкІуэу щыт макъым щыгьуэхьэм щыгьуэ, кьэхьуауэ щыт мы макъ зэгьухьаитІым яджу щытыр, а макъитІым щхьэжу яджу щытам хуэдэжкьым; абы яджыр зэхэгьэжауэ зы Іуэхугьуэщ; икІи, ар, а макъитІми яджу щытам кьащхьэщокІыр.

Ауэ, ипщэкІэ кьэдгьэлъэгьуа Іуэхугьуэ глагол лэжьэкІэм кьызэрыгьуэкІэ, утыку кьихьэу щыт макъ зэгьуэт Іуэхухэрщ. Мы лэжьыгьэм мыбдежым и Іуэхуу щытыр, макъ зэгьуэт хьурэ щхьэжу зы макъ пэлытэрэ зы мыхьэнэ утыку кьырилхьэу бзэм хэлэжьыхьу щытхэрщ.

А макъитІым щхьэж кьэс яджыу щытар зэхэпщарэ зэхэгьэжа хьуауэ зы ІуэхугьуэщІэрщ иджы а макъитІыр щызэгьухьэм щыгьуэ абы ядж хьуауэ утыку кьихьауэ жыхуэтІэр. Ауэ, ипэ пытыр "ы"р зыпыхуауэ щыт макъраши, ар зэрыпашэрэ ипэ кьызэрыІукІэрэу, икІэ итри зэрыкІэхурэ зэрыглаголкІэрэу, макъитІыр зэрызэхэжакІэрэу мэджыр. Мы мыхьэнэщІэр кьызэрыхьу щІыкІэми, ипэ ит макъым и "ы"р зэрыпыхуарэ ныкьуэу кьаІу зэрыхьуари хэтци, ар а макъым и эффекту лъытапхьэщ, абый гулътэ хуэщІын хуейщ. Макъыу утыку кьихьар зы функцэ зэрыхьукІэй, функцитІкІэ гьэбэгьуауэ аращ макъитІ зэхэжам яджыр. Ауэ, мы функцэр зыгьэлажьэр кІэх макъырщи, ар зыдэкІуэу щытращ мы макъ зэгьуэт функцэр зыдэкІуапхьэр. Ар щхьэ, ипэ кьыпыт макъ эффектырщ, а кІэхурэ зышэу щыт макъым ишэри, ар зыдишапхьэращ зыдэкІуэнур мы макъ зэгьуэт хьуауэ щыт функцэр.

*

Макъхэр псэущхьэм кьыриІуэфу утыку кьызэрихьэрэ, ахэр а псэущхьэм зы Іуэхугьуэм теухуауэ кьыгьэсэбэпу зэрыщІидзар зэрилъабжьэкІэрэу зы макъыбзэ зэтеувауэ щыту жыІэпхьэнщ. ИкІи, макъхэр щхьэжу кьызэригьэсэбэпкІэрэ псалъэу щІэзыдза псэущхьэм, а макъ Іэмалыгьуэр игьэбэгьуэн ІуэхугьуэкІэрэу, макъхэр зэгьуэтрэ зэхэжауы кьыгьэсэбэпу щІидзагьэанти, нобэ ди бзэм зэхэжа макъ жыхуэтІэу кьыхьэнауэ щытхэр, мы Іуэхугьуэу кьэхьуарэ блэкІауэ щытым кьыщІэныжауэ кьыщІэкІынщ.

Макъ зэгуэхьар е зэхэжар дэтхэнэ зы макъым кыыхэхьукыркъым. Зэгухьэпхьэрэ зэхэжа хьупхьэ макъхэр щылау кыщлэкынщ; кызырэу щыкларэ яджу щытым теухуауэ зэгуэхьэпхьэ хьуфыну щыт макъхэр щылау кыщлэкынщ; зэлъытэгъуэ мыхьэнэхэр зыдж макъхэр зэгуэхьэпхьэу кыщлэкынщ. Мырагъэнщи, зэгухьэрэ зэхэжа хьууэ щыт макъхэм я нэхьыбаплэр кызыхэхьукл макъ гупыр "пы, пы, бы" гупраш. Зыр зым зэрелытарэ зэрзыпыщлакларэу кьэхьуу щыт мы макъхэр, макъ зэгуэтхэм и нэхьыбэр кызыхэхьукыу щыщытыр гурыуэгъуэщ. Псалъэм папщлэ, "бы" макъыр, зэлъытэгъуэрэ зыпыщлэныгъэрэклэ ужьыгъуэ зэрыхьукларэу, макъхэм зызэрыпищлэрэ ахэм я лэмалыгъуэу щытхэм зэрелытарэклэ ужьыгъуэхэр утыку кызырилъхьэфынур гурыуэгъуэнщ. Мы гупым хэту щыт макъищми я лэмалыгъуэ щыкларэ зэщхьэрэ зэпыщлауэ щытщ.

Мы пычыгъуэу кьедгъэжьар зытеухуар, зы мыхьэнэщлэ кызыэригъэщлэу макъ зэгуэт хьууэ щытхэрщ. Мыхьумэ, ипщэклэ макъ зэгухьэу щытрэ бзэ лэжьэклэм кызыэрыгуэкклэ, дэтхэнэ зы макъ зэгуэт хьууэ щытракъым ди луэхуу щытыр. Араши, мы псалъэмклэ кытлуэу щытым я шапхьэу щытщ "м, н, р" макъхэр нэгъуэщлэ макъхэм щыгухьэм щыгъуэ кьэхьуу щытхэр. Мы макъхэр, дэтхэнэ зы макърэ зы псалъэм и клэух хьуфу щыт макъхэрщ. Мы зи гугъу тщы макъхэр зы псалъэрэ зы макъым и клэух щыхьум щыгъуэ, дэтхэнэ зы макъым езым хуэлуауэ щыт кьэлэнклэрэ, а псалъэрэ макъыр кьагъэлабгъуэр. Дэтхэнэ зы макъым езым игъэзащлэу зы лэмалыгъуэ илэжщи, а лэмалыгъуэрэклэ финалэ ищыу жылэпхьэщ зи клэух хьууэ щыт макърэ псалъэр. Псалъэм папщлэ "луэрвэр" щыжытлэм щыгъуэ, "в"ым ипэ иту щыт "р"ым кыгъэлабгъуэр "луэ"раши, ар зэрыгъэлъэгъуарэклуэ, абы кыкклэлыклуэ "вэр" псалъэм епха мэхьур; мыхьумэ, утыку кыихьэу щыт "...рв..." макъитлэ зэпыхьам зи гугъу тщылуэ щыт луэхугъуэхэм хуэдэу зы луэхугъуэ кыгъэщыркъым, зы мыхьэнэщлэ утыку кыырилъхьэркъым. Мыбы хуэдэ зы шапхьэу щытщ, "лунклэбзэ" псалъэм хэту щыт "...нклы..." макъ зэгуэту кьэлури. Ардыдэу щытщ "лупплэ" псалъэм хэтрэ зэгуэту щыт "...мплэ..." макъхэр. Мы шапхьэхэр, зи гугъу тщы макъ зэгуэтхэм хуэдэу щыткъым.

Мыри пыщапхьэщ: Бзэм и лэжьэклэм кызыэрыгуэкклэ псалъэхэм хэту щытрэ, дэтхэнэ зы щыплэм хэтлабгъуэу щыт макъитлэ зэгуэтракъым мы кьэдубла пычыгъуэ лэнатлэм и кьэлэнэу щытыр. Макъ зэгуэтым щхьэжу зы макъ пэлытэу зы мыхьэнэ щхьэхуэ кыгъэщлэ, абыи псалъэ нэгъуэщыгъуэхэм хэту зыкыщыгъэлабгъуэм щыгъуэ, ар мы лэжьыгъэ лэнатлэм и луэхугъуэ хьурщ.

*

Мы лэжьыгъэ лэнатлэм и луэхуу щытыр, макъитлыу зэгуэт хьуарэ щхьэжу кьэлуу щыт макъхэм хуэдэу зы мыхьэнэ пыухытыкла лэнатлэ утыку кызылхьэу, псалъэ зы бжанэкклэи шапхьэ зыгъуэтахэрщ. Ауэ, мы лэжьыгъэ лэнатлэми щыщу лытапхьэрэ, бзэм и лэжьэкларэ псалъэхэр зэрызэтеувэ щыклэм кызыэрыгуэкклэ, иужьклэ бзэм кыгъэщылу утыку кыихьауэ щыт макъ зэгуэт гуэрхэри щылэщ; ахэр зы луэхугъуэ лэнатлэ пыухытыкла мыхьуу, мыбдежым кьэгъэлъэгъуапхьэщ. Мыбдежым кьэгъэлъэгъуапхьэу щытхэмрэ, иужьклэ лэнатлэ лэнатлуэ зи гугъу тщыну щыт макъ зэгуэтрэ зэхэжауэ щытхэр зэхуэдэ логиеклэ кьэхьауэ жылэпхьэщ. Ауэ, и щхьэусыгъуэр ипщэкклэ зэрыжытлам кызыэрыгуэкклэ, иужьклэ дызтепсэлъыхьыну щыт макъ зэгуэтхэр зы луэхугъуэ лэнатлэ пыухытыклауэ лытапхьэщ; ахэр щхьэжу кызыэрылуларэу зы мыхьэнэ зилэу щыт макъхэрщ.

*Макъ зэгуэт мыхьэнэрэ, пыухытыклауэ щхьэжу кьэлупхьэу зы макъ мыхьуу щытми, "ы" макъыр зэрыпыхукларэу кьэхьуу щыт "л" макъыр, кыкклэлыклуэ макъым похьэфри, зыпыхьэм елътатауэ мыхьэнэ пыухытыклахэри утыку кьохьэр. Мыбы и шапхьэхэу щытщ "лулхьэн, клэрылхьэн, флэлхьэн, дэлхьэн..." хуэдэ псалъэхэм хэту щыт "лхь" зэгуэтыр. Ахэм кьагъэщыр, "лэ" луэхугъуэр ехьэлла хьун луэхугъуэу "лэ-ы" луэхугъуэрщи, ар "л" зэрыхьукларэу, абыи "ы"р похури, иклэ

кыпыхыэ макъым гуохыэр. Ар щыхыуклэ, кьэхыуу щыт "лхы" хуэдэу зы макъ зэгуэтым иджыр "лхэ"рэ "хын" Іуэхугуэу зэхэжарэ зэхэпща хьурщ.

*Мыпхуэдэу кьэхыуу щыт "лх" макъым нэгъуэщІ зы клэхыу игъуэтыр "хэ" макъ зэрыхыуклэрэу, кьэхыуу щыт макъ зэгуэтыр зыхэту щыт псалъэр "малххэ" псалъэрщ. Абы хэту щыт "лххэ" макъ зэгуэтым иджынур гурыІуэгъуэми, "малххэ" псалъэр мыпхуэдэу кызызрыхыур гурыІуэгъуашэу кытпэщыткъым. Ауэ, абы щыгуазэ хуэхун хуеймэ, мыхэр жыІэпхэнщ: "Малххэ"р лъабжьэкІэ благъэ хыуауэ зы гуэрщ; псалъэр, "лхы" ІуэхугуэрэкІэ (лх) лъабжьэрылэжьыгъэ (хы) зиІэу щыт (э) хьур кызыІуэу утыку кыххэу зы псалъэщ. ТІэ, "лхы"рэ лъабжьэр (хы) утыку кызылххэ макъ зэгуэтыр "лххэ"уэ щытщи, ар езырыжу кызызрыхыури "мэ"м кыгъэлабгъуэу щытщ; "малххэ" псалъэр мыпхуэдэу кьэхыуу жыІэпхэнщ.

*Зы макъ зэгуэт зыхэту щыт псалъэр "гъэпщкІун" псалъэрщ. Зи гугъу тщІынур гурыІуэгъуэщи, "пщкІу" макъ зэгуэтырщ. "ГъуэрыгъуапщкІуэ" псалъэми хэту щыт макъ зэгуэтри аращ. Мы макъ зэгуэтыр "пщ"рэ "кІу" макъхэр зыхэту зы макъ зэгуэтырщи, "пщы" макъ зэгуэтым тепсэлхыхыныр мы пычыгъуэм и Іуэхугуэуу кытпэщытщ.

*"Щы" макъ эффекту щыт "щ"ыр "кІу" макъ клэхкІэ шылажьэм щыгъуэ кьэхыуу щыт макъ зэгуэтыр "щкІу" хьунщи, ар "упІыщкІун" псалъэм хэту щытырщ. Мы макъ зэгуэтыр "щкІу"уэ щытынклэй хьунщ. Ар, пІытІарэ гъэушэбауэ зы шхыпхэ гуэрым теухуауэ зы Іуэхугуэрщ. Мыпхуэдэу, пІытарэ гъэушэбауэ щыт гуэрыр пшхы хуэдэ пщІынри "гъэныщкІун" Іуэхугуэрщ. Ар, шхынклэ "гъэ"ныр щызэфІэкІым щыгъуэ жыІэпхэу зы псалъэу утыку кыххэу щыт "зыгъэнщІын" псалъэм кыгъэлабгъуэ "гъэн" Іуэхугуэу хьунрэ щІэным (щ) зэрэкІуклэрэу (кІу) утыку кыххэу зы псалъэу кыщІэкІынщ.

*Макъ зэгуэт зыхэту щыт псалъэхэрщ "мастэ, лэныстэ" псалъэхэр. Ауэ, а псалъэхэр адыгэбзэу щымытыныр нэхыбэщ. Ауэ, а псалъэхэм хэту щыт макъ зэгуэтхэр зыхэту щыт адыгэбзэ псалъэ щапхэхэр щыІэщ. Ар щыхыуклэй, а макъхэр зэрызэгухэ щыклэр мыпхуэдэщ: "Сы" Іэмалыгъуэр гурыІуэгъуэ зэрыхыуам кызызрыхыуэкІклэ, абы и эффекту щыт "с"ыри гурыІуэгъуэнщи, ар, кызклэлхыкІуэу щыт "ты-тэ" макъым щыгухьэрэкІэ, кьэхыуу щыт макъ зэгуэтыр "сты-стэ" макъ зэгуэтырщ. "Пастэ" псалъэр адыгэбзэу щытмэ, абы кырыІуэри, зэхэпІытІауэ щыт гуэрырщ. Мы зэгуэт макъыр зыхэту щыт зы псалъэри "мыст" псалъэрщ; ар "сыт" упщІэм и пэджэжыпхьэрщи, "сыт" псалъэм езырыж пэлъытэу щытырщ; "сыт" псалъэм хэту щыт "сы"м и эффектыр "т"ым зэрыгухьэрэкІэ иту кьэнауэ зы псалъэу жыІэпхэщ.

*Мы макъ зэгуэтым ешхыу кьэхыуу щыт щапхэ нэгъуэщІхэри щыІэщ. Мыбы ящыщщ, "сыххэн" псалъэм кыдгуригъаІуэм ешхыу зы Іуэхугуэу щытыр; "сы"рэ "хэ" макъхэр щызэгуэхэм щыгъуэ кьэхыуу щыт "тІасхэ" псалъэм кыдгуригъаІуэр мыпхуэдэу зэккырыхыпхэнщ: "С" Іэмалыгъуэр лъабжьэу щыт "хы"м ишэу щытрэ зы Іуэхугуэу кьэхыуу щытмэ, ар "сын" эффектклэрэ лъабжьэрылажьэ зиІэ хьунщи, ар "сххэ" макъ зэгуэтырщ. А Іуэхугуэр сынрэ зэхыуэкІыпхэу щытырщи, хуэсакъын хуейуэ зы Іуэхугуэрщ.

*"С" эффектыр ипэм пыту, нэгъуэщІ макъ зэгуэтхэри кьохьур. Мыбы и щапхэу щытщ, мафІэрэ сыуэ (с) щытым кыхэхыукІыр (кІы-э) зы Іуэхугуэу ІэнатІэрэ шхэхуэ гуэру лытапхэмэ, ар "скІэ" макъ зэгуэтым кырыІуапхэ хьурщи, ар мафІэм кыхэхыукІрэ утыку кызызрыхыэкІэй (мэ), "маскІэ" псалъэр утыку кыххэпхэнщ. Ар зэрыхыукІэрэу, апхуэдэу кьэхыуу щыт Іуэхугуэхэм хуэдэхэри "хыуаскІэ"у лытапхэщ.

*"П"ыр "сы" кІәухуу шылажъэм шыгъуэ къэхъуу шытыр "псы"рши, абы кытехъукІыу шыт "псэ"м и эффекту шыт "пс"ри "кэ" кІәухкІә шылажъэм шыгъуэ къэхъуу шытыр "пскэ" е "псчэ" макъ зэгүэтырщ. "Псэ" Іуэхугъуэу шыт "пскэ" псалъэр "псэр кэн" Іуэхугъуэ пэлъытэрши, "псэ" эффекту шыт "пс"ыр "кэн" ІуэхугъуэкІә шылажъэм шыгъуэ утыку къохъэр. Ар щыхъукІәй, "пскэн" Іуэхугъуэу утыку къыхъэр, псэушхъэм и зы узыгъуэр къэзыгъэлабгъуэу жыІәпхъэш. Ауэ, ар икІә нэгъунэ "псэ кэн" жыІәгъуэм утыку кырилъхъэракъымы, а макъитІыр зэгүэтрэ зэхэжауэ кышщІум шыгъуэ кыраІуэу шыт мыхъэнэ зэхэпшаращ "пскэн" Іуэхугъуэу утыку къыхъэр. "Пскэн" псалъэм кытехъукІыу шытщ, "пскэ нэпцІ" хъууэ шыт "пскәуІун" псалъэр; макъ кызхэмыІукІыу шыт пскэн Іуэхугъуэу "пскәмыІу" псалъэр; тІанэ, "пскэ хушхъуэ" жыІәгъуэри щыІэш.

*"Псы" эффекту шытыр (пс) "кІы" ІэмалыгъуэрәкІә шылажъэм шыгъуэ, къэхъуу шытыр "пскІы" макъ зэгүэтырщ. Ар "псым икІын" Іуэхугъуэу жыІәпхъэш; ауэ, а Іуэхур дэтхэнэ зы псым икІын Іуэхугъуэу зэрышщымытыр гурыІуэгъуэш. Араши, мы макъ зэгүэтым къагъэлабгъуэрэ яджыу шытыр, "псым икІын"ри хэтыжу, "псы зытекІән", "псы зыдэгъэжэхын" Іуэхугъуэхэм къагъэлабгъуэрщ. Ар, а макъитІ зэгүхъэрэ зэхэжэу шытхэм я ІэмалыгъуэрәкІә къэхъуу зы Іуэхугъуэ ІәнәтІә щхъэхуэрщ. Ар икІи, "гъэ" Іуэхугъуэу ягъэзащІәу зы Іуэхугъуэу шытши, "гъәпскІын, зыгъәпскІын" псалъэхэращ зыхэту кызызрысэбпыр.

*"ПскІы" макъ зэгүэтыр зыхэту шытрэ, ипщәкІә къэтхәуэ шыт псалъэхэм хуэмыдәу зы мыхъэнэ зиІәу нэгъуәщІ зы псалъәй щыІэш: "ЩІәупскІән". ГурыІуэгъуэраши, абы хэту шыт "пс" макъыр, псырә псэм я зы щІыкІәу къэхъауэ шыт "псынщІә" Іуэхугъуэр къэзыгъэлабгъуэрагъәнщ. "ПсынщІә" псалъэр "псы" хуэдэ хъуныр (н) "щІә"н Іуэхугъуэрщ. Ар щыхъукІәй, мы псалъэм и лъабжъәу шыт "псы"м и эффект (пс) кызызрысэбәпкІәрәу къэхъуу шыт "щІәупскІән" псалъэр зэрыпкырыхыпхъэр мыпхуэдэш: "ЩІә" макъым кыриІуэр "щІагъ" Іуэхугъуэрши, "щІәупскІән" псалъэм кыриІуэр, лъабжъәкІә гъэхъеин Іуэхугъуэрщ; ар, и щІагърә и лъабжъәкІә зыужыгъуэ хъун Іуэхугъуэу, "у" ІэмалыгъуэрәкІә "псынщІәрыкІ"ыу шытын (э) Іуэхугъуэрщ.

*Зы гуэрым кыыхәхъукІыу шытым (шы) и эффект "ш" макъыр "кІә"кІә щызешэм шыгъуэ, къэхъунур зы кыыхәхъукІыпхъэрә ар кІәм кыкІыпхъәу шытынщи, ар зы псәушхъә шырым и фІәшыгъәцІәу къәсәбәпыпхъәщ. "ШкІә"р жәмым и шырырщ, кыльхуагъащІәрщ. Мыбы кытехъукІыу шыт псалъэхәрщ "шкІащІә, шкІахъуэ, шкІәщ, шкІәрышә" хуэдэ псалъэхәр. "ШкІәплъ"ри зы къәкІыгъәм и фІәшыгъәцІәрщ.

*"ШкІу" макъ зэгүэтри къәсәбәпу хэтщ адыгәбзәм. Ар гурыІуэгъуэ зэрыхъунураши, зы кыыхәхъукІ "шә" Іуэхугъуэ пэлъытәрә кІуапхъәу шыт ткІуәткІуагъә кызыІуәрщ. Ар щыхъукІәй, абы кыгъэлабгъуэр зы ткІуаткІуә Іуэхугъуэу шытщ. Араши, "шкІуртІ" макъыр зы ткІуаткІуәм и макъырщ; "шкІурән" жыхуәІәу зы ткІуаткІуә гуэр щыІэш. Зы куцІрә зы шә иІән хуейуэ шыт зы жыләрә зы пкыгъуэр нәщІыу кышщыщІәкІым шыгъуэ, абы папщІәй "шкІумпІ" хужәІәр.

*"Бджы" макъ зэгүэтыр "Іәбдж" псалъә закъуәм хэтщ. "Б" эффект (пс) "джы" ІуэхугъуәкІә шылажъэм шыгъуэ, къэхъуу шытыр "зэрелъытәгъуэ зыужыгъуэу джы"уэ жыІәпхъәщ утыку къыхъәу шыт макъ мыхъәнәхәр. "Іәбдж" псалъэр зәпкырыпхмә, "Іә ужыгъуэрәкІә джыпхъә" хъууэ зэрщытыр жыІәпхъәщ; икІи, "Іәбдж" жыхуәІәр мы зәпкырыхыкІәмкІә гурыІуэгъуәй мәхъур. Іәбджыр джафәу зы гуэрши, ар ІәкІә лъытапхъэрә джыпхъәу шытырщ. Ар "абдж"уәй кыраІуәри, апщыгъуәм макъ мыхъәнәу ухуәнур "зәманыгъуәм (а) кызызрыгуәкІрә зэрелъытарәкІә (б) джы"рши, ари зи гугъу тщІы Іәмәпсымәр кызызрыхъур кызыІуәу зы фІәшыгъәцІә хъунщ. Ауэ, "бджы" макъ зэгүэтыр нэгъуәщІ

псалъэхэм зэрыхэмытым папщІэ, е ар зыхэту щыт нэгъуэщІ псалъэ зэрыдимыІэжым папщІэ, "Іэбдж" е "абдж"ыр фІэкІыпІэ имыІэу адыгэбзэу лъытапхъэ хъуркъым.

*

Аргуэру къыхэгъэщыпхъэу щытщ мыхэр: ИпщэкІэ къэтхъауэ щыт шапхъэхэр, дызтепсэлъыхыну щыт макъ зэгүэтхэми хэбжапхъэу щытщ; икІи, мы дызтепсэлъыхыа шапхъэхэр, дызтепсэлъыхыну щыт макъ зэгүэт Іэмалыгъуэхэр кызырыхъуа щІыкІэм кыигъэщІауэ лъытапхъэ Іуэхугъуэхэрщ. Ар щыхъукІэй, мы дызтепсэлъыхыауэ щыт макъ зэгүэту псалъэхэм хэту щытхэр, иджы дызтепсэлъыхыну щыт макъ зэгүэтхэм нэужь къэхъауэ жыІэпхъэщ. Мы дызтепсэлъыхыа макъ зэгүэт шапхъэхэм щхъэжу зы макъ мыхъэнэ яІэжу нэгъуэщІ псалъэхэм хэт хъуарэ щхъэжу зы макърэ зы мыхъэнэ пыухытыкІауэ утыку кыихъауэ жыІэпхъэкъым. Ауэ, мы дызтепсэлъыхыну щыт макъ зэгүэтхэр щхъэжу зы макъ пэлытэу лъытапхъэщ.

Адыгэбзэм макъ зэгүхъэу кыигъэхъауэ щыт псоми и гугъу зэрыдмышІынуыр жыІэпхъэу щытщ; икІи, ипщэкІэ къэтхъауэ щыт шапхъэхэр, макъ зэгүэт къэхъун Іуэхугъуэм кыитехъукІауэ тлъытауэ щыт зы бжанэрщи, псорикІкъым.

«П, ПІ, Б» ГУПЫМ КЪЫХЭХЪУКІ МАКЪ ЗЭГУЭТХЭР

Псы...

"Псы" макъ зэгүэтыр "пы" макъым "ы"р зэрпыхуарэ мышэжу зыдытыпІэм кызыэринэ пэлытэу щытрэ, "сы" макъыр абы и кІэм кызыэрпыхъэкІэрэу лэжыгъэ зыгъуэтауэ зы макъ зэгүэтщ. "ПІ" макъыр зипэ кызыпыт "сы"р, абы иджри хэлыжу мэлажъэри, мыпхуэдэу макъитІ зэгүэткІэрэу "псы" макъыр мэджыр. А макъитІым щхъэжрэ псалъэхэм зэрыхэткІэрэу яджу щытхэр ипщэкІэ гурыІуэгъуэ кыитхуэхъауэ щытщи, а яджу щыт мыхъэнэхэри зэрыхэтыжкІэрэ зы мыхъэнэщІэщ мыбдежым щызэгүэхъэ е щызэхэжэм щыгъуэ яджыр.

НытІэ, къэхъауэ щыт мы макъ зэгүэтым "ы" макъыр зыпыхуар "пы"раци, игъэзащІэу щытхэр имыгъээщІэжыфу кызыэтенар аращ; ар, "пы" Іэмалыгъуэ купщІэрэ куцІыу щытми, зы макъым хуигъэзащІэр имгъээщІэжу къэнауэ щытырщ. "Сы"р зэрщыту мэджыр; аращи, зы купщІэ защІэрэ закъуэу, "пы" эффекту къэна "п"ыр ешэр; ауэ, ар ишэу щыщІидзэкІэ "сы" Іэмалыгъуэ закъуэркъым джырэ гъэзащІэу щыт Іуэхугъуэр; икІи, "п" закъуэркъым; тІэ, абыхэм нэхърэ нэхъыбэрэ нэгъуэщІщ "псы"м иджыр. "Псы"м иджыр "пы"м иджми, "сы"м иджми хуэдэжкъым. ТІэ, мы "п" Іэмалыгъуэр зы гъунэрэ зытеухуам тенгенс хуэхъуу зы гуэрщи, ар "сы" Іэмалыгъуэу щылажъэм щыгъуэ къэхъуу щыт "псы" макъ зэгүэтым кыигъэлажъуэр зы гъунапкъэрэ *контакту* сын Іуэхугъуэрщ. Зытеухуа хъууэ щытым нэсу щытырщ ари, зынэсу щыт щІыпІэм "сын" Іэмалыгъуэ кыыхуэзыхырщ. Ар "пы" эффект зиІэу "сы"уэ щытырщи, "пы"р пІын Іуэхугъуэми зэрыпыщІарэкІэ "сы"уэ щытмэ, ар зыпІапхъэрэ зэрыскІэрэй къэзыгъэхъупхъэу зы Іуэхугъуэ хъунщ.

"Пы" макъ Іэмалыгъуэу зи гугъу тцІауэ щытар, "пІын" Іуэхугъуэ гъунэгъурэ, ар зыхуэкІуэу щыт "бын" Іуэхугъуэ хъууэ щыт зыужыгъуэм япыщІарщ. Зы щыІэм и гъурэ хуэгъунэгъуу джыпхъэрэ зы Іэмалыгъуэрщ "п"ыр сыуэ щылажъэкІэ джыну щытыр. "Сы"м "п"ыр щишэм щыгъуэ, лэжыгъэу гъээщІа хъууэ щыт мы Іуэхур, "п" Іэмалыгъуэр и ІэмалыгъуэжрэкІэ джынырщ. "Пы" Іэмалыгъуэр гурыІуэгъуэу щытщи, ар, "пІын" Іуэхугъуэрэ абы зэрелъытарэ зэрыпыщІакІэрэу къэхъуу щыт "бы"

зыужыгыгуэри зехьэлларэ зыпышлауэ шыту зы Iэмалыгыгуэрщ; тIэ, а Iэмалыгыгуэр "сын" Iуэхугуэрэклэ шылажьэм шыгыуэ кьэхур "псы"рщи, ар, зыпIрэ кьэзыгьэхупхьэрщ.

"Псы"р, дэтхэнэ зы "пIын" Iуэхугуэ зилэу шытым щхьэпэу зы Iэмалыгыгуэ зилэрщ. Абы зэманкIэрэ (э) псэ кьыхохьукIыр, ар зэманкIэрэ псэ мэхур. Псыр, псэ зилэ псом я псэр ужьынрэ пIын папщIэ щхьэпэ хьурщ. Псы мыхьумэ псэй гьашцIэй шыIэнкьым, хьункьым. Псыр кьэзыгьэху макьхэри, ар зыхуэлажьэрэ щхьэпэ зыхуэху Iуэхугуэхэри зэрызэкIужыр гурыIуэгьуэнщ.

Нэрылгагуэщи, псы макьым иджу щыт Iэмалыгыгуэр кьызхэкIауэ шытыр "п"рэ "сы" макьхэрщ; ауэ, "псы"м иджыр ай тIум щхьэжу яджыр зэхыхьэрэ зэдэужу, щхьэжу утыку кьыралхьэ мыхьэнэр зэдэIэпыкьуу щытми, джыфыркьым. "Псы"р зэрыджрэ кьызэрыхур, а макьитIыр зэгухьэрэ зэхэжэу зы хьуауэ щыджым шыгыуэрщ.

"Пы" эффектър "сы" Iэмалыгыгуэрэклэ шылажьэм шыгыуэ, сын Iуэхур "п"рэ гьунапкьэрэклэ кьэхуу щытщи, ар занщIэу сын Iуэхуркьым; ар, "п"м кьызэрыгуэкIэ "сы" Iэмалыгыгуэу щытырщ. "Псы"р зы гуэрым и "пэ"рэ и "пIэ" пэлъытэрэклэ, и пабгуэу сын Iэмалыгыгуэ зыхэлъырщ, кьэзыгьэхурщ. Ар "сы" Iэмалыгыгуэм хуэдэу занщIэу зэрыскIэрэу зы гуэр кьызхэкIыркьым, кьэзыгьэхуркьым; тIэ, ар зы гуэр кьызхэкIыпхьэрэ кьэзыгьэхупхьэу щыт "сын" Iуэхур зыхэзыубыдэрщ, зыхэлъырщ.

*

"Псы" псалъэр, а нэхь ткIуаткIуэ шапхьэу щыт гуэрым и фIэщыгьэцIэрщ. Мы шыIэ гуэрым и фIэщыгьэцIэу щыт "псы"р зи лъабжьэкIэрэ псалъэхэр кьохур: «Псынэ, псыхуэ, псыдзэ, псыIудзэ, псыф, псыIэ...».

Псыр, нэхь ткIуаткIуэ шапхьэ зэрыхьум папщIэ, дэтхэнэ зы щIыпIэ зэвым дэхьапхьэрэ дэжыпхьэрщ; абы и кIуэкIэри "жэн" Iэмалыгыгуэрэклэщ. Мы Iэмалыгыгуэ щIыкIэхэм кьытехьукIагьэнщи, "псы" псалъэр зэрилъабжьэкIэрэ "псыгуэ" псалъэр кьохур. Псыр, мыпхуэдэу жэру зэрыщитрэ, икIи хьэлъэу зэрыщымытырщи, мы мыхьэнэр лъабжьэ зэрыхьукIэрэу "псынщIэ" псалъэр кьытохьукIыр. Псыр щхьэпэ зыхуэхур мащIэу щыткьым; абы кьызэргьуэкIэIэй, дэтхэнэ зы Iуэхугуэм щхьэпэ хуэхуу щыт нэгьуэщIыгуэ гуэрым и фIэщыгьэцIэри "Iэмэпсымэ"у щытщ.

Псыр псэ кьежьапIэрэ пIын Iуэхугуэм зыхуэщхьэпэ зэрыхьурэклэIэй, "бы" зыужыгыгуэр кьыщымышьужым шыгыуэ, псым хэкIуэдэжын хуэдэу "хэшыпсыхьын" псалъэр кьохуфыр.

Псыр зы кьежьапIэрэ бын Iуэхугуэу зыужыгыуапхьэ зэрыхурагьэнщи, гупщысэн Iуэхугуэр "гупсысэн" жыIэкIэуи шыIэщ. "Шыпсэ"рэ "пшысэ"у щытхэри, ар дыдэу, жьэрыпсалъэкIэ "псысэ"уи кьыраIуэфыр.

*

"Псы"м зэманкIэрэ (э) "псэ" кьызэрыхэхьукIыр гурыIуэгьуэщи, псэр зы гьашцIэ Iуэхугуэрщ. Псэ зыIуту зы гьашцIэ зилэри кьызтехьукIарэ зы"гьэ"ри зы лъэщыгьэрэ "гьэ"р зыхэту щытырщи, ар дыгьэрщ; дыгьэр псэ кьэхуным и щхьэусыгуэу ялътэр. Псэ кьэхун Iуэхугуэр, дыгьэм и фIыгьэкIэ псым кьызэрыхэхьукIыр адыгьэбзэмкIэ кьэIуэтапхьэ хьууэ щытмэ, мыпхуэдэу жыIэпхьэщ: «Дыгьэр кьопс псым хопсэри, псым псэр кьыхохьукIыр». Мыбдежым дыгьэри кьызэрепсыр нэрылгагуэщи, а Iуэхугуэри "псы-псэ" эффекту зэрыщытыр гулъытапхьэу щытщ.

Мыбдежым, "дыгьэ"рэ "гьэ"р зы хьугьэ зилэу зэрыщытыр гурыIуэгьуэнщи, "псы"ри зы бзы мыхьэнэу мэгьэлгагуэр. "Псы"р кьызтехьукIыу щыт "пы"м езыр нахуэу щымытми, абы и гьунэгьуу щыт "пы, бы" макьхэр макьыбзу щытщ. ИкIи, "псы" макьыр зы лъабжьэрэ псэр кьызтехьукIыпхьэу

зэрыщытым кызырыгуэклэй, утыку кырильхэу щытыр бзы мыхьэнэу жылэпхьэщ. "Псэ"ри ардыдэу зы бзы мыхьэнэу жылэпхьэрщи, зы бзыгуэу "лѳапсэ" псалъэри кызытехуэклэщ.

Тлэ, ар щыхуэклэй, Адыгэ цыхубзыцлэхэми хэту щытынщ "псы, псэ" псалъэхэр: «Гупсэ, Псынэ, Псанэ...».

А кѳэхурэ утыку кыххэу щыт псэм зыужыгъуэ щигъуэтым щыгъуэй "псэун" лүэхугъуэрщ кѳэхур. Псэрэ псэун псалъэхэр зи лѳабжэрэклэу нэгъуэщл псалъэхэри кѳохур: «Псэущхэ, псэугъуэ, псэгъу; псэхын, псэхыжын, псэхэх; псэф; псей...». Псэр зэрыхуэклэрэу псалъэхэр кѳохур: «Псэхун, гѳэпсэхун, гупсэху...».

"Псо" псалъэри кызытехуэклэ "псэу" псалъэрауэ кыщлэклынщ. Зы псэущхэр, зы пкыгъуэ пыухытыкла зилэу зэпэщрэ зэгущу щытрэ, ныкъуэу зэрыщымым кызырыгуэклэй, "псэу"м кытехуэклауэ зы псалъэу кыщлэклынщ "псо" псалъэр. "О" макъыр "эу" макъхэм кызырытехуэклэ жылэпхьэхэщи, тлэ, мыр лѳабжэ зэрыхуэклэрэу "псо" псалъэр "псэу"м кытехуэклэрэ абы хуэмыдэу зы мыхьэнэу утыку кыххэуэ зы псалъэрщ.

Дыгъэр кызырэпсым хуэдэу, "пс" клэухклэ ухыу щыт псалъэхэр хэтщ адыгэбзэм. Мыхэм ящыщ "кѳуэпс" псалъэри; абы утыку кырильхэ мыхьэнэр гурылүэгъуэу щытщи, "псы зыщлэзыф"рэ "псыр ирижэфу" щытыр "псыгъуэ" хъунщи, зы кѳэклыгъэм мыпхуэдэ и зы лѳэныкъуэрэ и лѳабжэм кыххуэклэ "кѳуэпс" хъунщ. Икли, кѳуэпсыр псы пэлъытэу зэрылүатэрэ зэрыужьри хэтыжщ мы лүэхум.

Тлэ, мыр гурылүэгъуэу щытми, "шым кѳепсыхын" жылэгъуэр кызырыхур гурылүэгъуашэу жылэпхьэжым. Тланэ, цыхум и хушхьэнрэ и пскэ пэлъытэу щытым папщлэй "кѳепсын" псалъэр кыдогъэсэбэпыр. Икли, "кѳепсын" псалъэр дыгъэ бзийхэр кызырытхуэклэу щыклэу кыдогъэсэбэпыр.

Дыгъэр кѳепсынрэ дэ кыттепсэн жылэгъуэхэр нэх гурылүэгъуафлэу жылэпхьэщ. Мыбдежым дыгъэр е дыгъэ бзийхэр сыуэ щыткымы, а сын лүэхугъуэр зэрыхэлъклэрэу, ар зи пкыгъуэжу кызырыклэу гурылүэгъуэ кытхуешы. Ахэр икли, бзыгъэ лүэхуу зэрыщытрэ, кызыххуэклэпхьэ гуэрхэр зэрыхэлъри гурылүэгъуэ кытхыщыу щытщ "бзий" псалъэм. Дыгъэ бзийхэм сын лэмалыгъуэ зэрызыхэлърэ, сын лэмалыгъуаплэу зэрыщытклэрэу кытхуоклэу. А бзийхэр зэрысклэрэу кытхуэклэуэркымы, псы пэлъытэу кытхуоклэу; арагъэнщ "кѳепсын" псалъэр кызырысэбэпыр игъуэу зэрыщытыр. Мыбы хуэдэу зэпкырыхыпхьэу жылэпхьэщ, шым кѳехын лүэхури, цыхур кызырэпс щыклэр кызырыхури; ахэри мо "псы" лэмалыгъуэр зэрызтеувэрэ, абы и щыклэрэ и лѳэжэклэм игъэзащлэу щытхэм зэрэклэрэ зэрыхуэдэм папщлэ жылэгъуэ хъууэ щытхэу жылэпхьэщ.

Пщы...

"Пщы" макъ зэгуэтрэ зэхэжари кызырыхуэ щыклэр, "псы" макъыр утыку кызырихьэ щыклэм хуэдэщи, "п"ыр "щы" макъым щыришажэклэ утыку кыххэу щытырщ. "Щы"р гурылүэгъуэ зэрыхуэклэрэу, дэтхэнэ зы щылэм и лѳабжэ щлэлуэ щытрщ; щылэр кызытехуэклэщ. "Пы"р, зыхуэлуам хэмыхьэрэ и гъунэ луту щытырщи, абы и эффект хъууэ щыт "п"ыр, щылэ лѳабжэ хъууэ щыт "щы"клэ шылажэм щыгъуэ, кѳэхуу щытыр щылэ гуэрым теухуауэ зы лүэхугъуэрщ: "П"ыр "щы"м и лүрэ и гъунэм лүтрэ, абы пыщларэ пыт лүэхугъуэ щыхуэклэ, "щы"м хэмыхьэрэ и гъунэр кѳэзыгъэлагъуэу зэрыщытклэрэу утыку кыххэу щыт "пщы"р, "щы" гъунэ зыджу щылэ хъууэ зы макъэр псалъэ хъууэ щытырщ.

Ар щыхуэклэй, "пщы"р, щылэм ехьэллэ зы лүэхугъуэ зыджырщ: Ар, щылэм ехьэллэ гуэррэ, щы гъунэ зыджу зы псалъэ зэрыхуэклэй, щылэу щыт гуэрхэм и хъурегъэрэ и плэр, и гъуэрэ и гъунэр, и

щЫкІлэрэ и щЫлэкІлэр утыку кЫзылхьяпхъэу зы Іэмалыгъуэ хъурщ. ТІэ, мыпхуэдэ ІуэхугъуэрэкІэ "пщы" псалъэм утыку кЫрылхъэр, щЫлэ гуэрыр зэрыщыту къэгъэунэхунырщи, "пщы"р дэтхэнэ зы щЫлэ гуэрым и щЫкІлэрэ и щапхъэр утыку кЫлхъэн Іэмалыгъуэрщ.

А къэхъуу щыт Іэмалыгъуэр, зытеухуа гуэрым и зы ІэнатІу е и хъуреягкІэ лажъуу зы Іуэхугъуэу утыку кЫшыхъэм щыгъуэ, "пщын" Іуэхугъуэрщ къэхъур: ЩЫлэу щытыр и гъунэ лъабжъэрэ и хъуреягкІэрэ утыку кЫлхъэн Іуэхугъуэр "пщын" Іуэхугъуэрщ. Мы Іуэхугъуэми "къэпщын"рэ, "къэпщытэн" Іуэхугъуэр кЫтохъукІыр. Мы псалъэхэм кЫкІыр аращи, ар, зытеухуа гуэру щЫлэу щытым езыр утыку кЫлхъэнрэ къэгъэунэхужын Іуэхугъуэщ.

Зы щЫлэ гуэрыр адрей гуэрым ехъэлІауэ пщын Іуэхугъуэр, абы "егъэпщэн" Іуэхугъуэрщи; щЫлэу щыт гуэритІыр зыр зым зэрелхьытэкІлэрэ пщын Іуэхугъуэр "зэгъэпщэн" Іуэхугъуэрщ. А щЫлэу щытитІыр зэгъэпщэн Іуэхугъуэм хуэкІуэфу щытмэ, ахэр "зэгъэпщапхъэ"щ. Зэгъэпщапхъэу щытхэм дэтхэнэр нэхъ лъабжъэрэ, я "щы" Іэмалыгъуэм хуэфашъэрэ я щЫлэкІлэр нэхъыфІуу къэзыгъэлыагъуэу щытмэ, ар щапхъэу щыт хъурщи, ар а зэгъэпщапхъэу щытхэм елхьытауэ "пщы"уэ щытырщ. Ар ахэм я щапхъэщ, я зэгъэпщапхъэрщ.

А щЫлэ гуэрхэм я щЫлэкІэ щапхъэу щыт хъурэ, ахэм я щЫлэкІэгъуэм итыпхъэу щытырщ "пщы"р. Ар, зыхэту щыт гуэрхэм я щЫлэкІэ курытырщ, я щЫлэкІэ купщІлэрщ. ЩЫлэ гуэрхэм я "пІыгъуэ"рэ я "бы" зыужыгъуэм хуэкІуапхъэу щыт "п" эффект Іэмалыгъуэр "щы" ІэмалыгъуэрэкІэ щылажъэм щыгъуэ, къэхъуу щытыр "пщы"рщи, ар а щЫлэ гуэрхэм я зыужыгъуэ щапхъэу щытырщ; ар ахэм я зэгъэпщапхъэ щыпкъэу щытырщ. "Пщы"р зэгъэпщапхъэрэ щапхъэ зыхуэхъуу щытыр, ар зыщыщрэ зыхэту щыт гуп лІэужыгъуэрщ. Ар, ахэм зэрыхэтрэкІэ я ит хъууэ щытырщ; ар къэзыгъэхъур зыхэту щытхэрщи, зэрыщЫлэ щхъэусыгъуэри ахэрщ; икІи, зыхэту щытхэм, ар зэрыщагъэлэ щхъэусыгъуэр, зызэрагъэпщэнрэ я щЫлэкІэ пэжыгъэр зэхэхун папщІлэрщ.

"Пщы" псалъэр зы псалъэрылажъэ хъурэ глагол щыхъум щыгъуэ, къэхъуу щытыр "пщын"ырщи, а Іуэхугъуэр гурыІуэгъуэу щытщ: Зы гуэрым и инагърэ и кІыхъагъри, зыр зэрызахуэрэ зэрыкыуаншэри зэхэхун Іуэхугъуэрщ "пщын"ыр; дэтхэнэ зы Іуэхугъуэр зы еплхьыкІэмкІэ утыку кЫлхъэн Іуэхугъуэрщ ар. Ауэ ар, зы Іуэхур лъабжъэрэкІэ зыгъэзащІлэрщи, зы щЫлэ гуэрыр и гъунэрэ и пІэрэкІэ утыку кЫлхъэн Іуэхугъуэрщ; "пщы" ІэмалыгъуэрэкІэ лхьытэныр, гъунапкъэрэ гъунэгъугъэрэкІэ къэгъэунэхунырщ.

Зэманыгъуэрэ бжыгъэ лъэныкъуэкІэ ирехъу, "пщы" Іэмалыгъуэр дэтхэнэ зы лъэныкъуэкІэй къэсэбэпыпхъэу щыт хъуаращи, зэгъэпщапхъэ хъуауэ щытхэр зэрзэщхъэщыкІыр пыухытыкІларэ нахуэ щІауэ къэгъэлъэгъуэнрэ утыку кЫлхъэн Іуэхугъуэрщ. Мыпхуэдэу зэгъэпщэн Іуэхугъуэрэ зэгъэпщапхъэ лъэныкъуэрэкІэ утыку кЫхъэу щыт псалъэхэри къохъур. Мыбы ящыщу щытщ, зэгъэпщапхъэу зыдэщытрэ зыдитыр кЫрыІуэ щЫкІлэу, упщІэ псалъэхэр: «Дапщэ, дапщэкІэ, дапщэрэ, дапщэщ...».

*

"Пщын" Іуэхугъуэр, зы щЫлэ гуэрым и щЫлэкІэм и хъуреягъыр зэщІэзыубыдапхъэу зэрыщыткІэ, зэщІиубыдэу щытым зыужыгъуэрэ "бэ"гъуэ кЫхуэкІуэн Іуэхугъуэу бэгын пэлхьытэ хъунри кЫзыІуэрщ. Ар "п" ІэмалыгъуэрэкІэ зы щытыкІлэрэ щЫлэкІэ зІлэу зы Іэмалыгъуэрщи, и гъунапкъэмкІэ лэжыгъэ зІлэрщ. Мы псалъэм езэгъыу щыт "къэпщын, гъэпщын, къэгъэпщын" псалъэхэр мыбы кЫтехъукІа псалъэхэрщ. Къэпщын Іуэхугъуэм кЫтехъукІыу щытщ, зы гуэр къэгъэщІын папщІэ жыр къэгъэсэбэпын Іуэхугъуэу щыт "ипщэн" псалъэри. Мы псалъэращ, жы кЫбжъэдэкІыр зы гуэрым хуэгъэкІуэн Іуэхугъуэу "епщэн, хуепщэн, тепщэн" псалъэхэр кЫзтехъукІри.

"Пщы" Іэмалыгъуэр, "п" Іэмалыгъуэрэ гъунапкъэ эффект зилэу лэжыгъэу зэрыщыткІэрэй, зы гуэрэр ипэкІэ зышэрэ пашэ хъун Іуэхугъуэри къэзыгъэлъагъуэрщи, ипэ итыпІэрэ ипэкІэ кІуэтапІэ мыхъэнэ зилэ псалъэхэри къызэригъэхъур гурыІуэгъуэщ. ТІэ, "пщын" Іуэхугъуэр ипэкІэ кІуэтэн Іуэхугъуэу утыку кыхъапхъэ мэхъур. Мы пщын Іуэхугъуэр гурыІуэгъуэнщи, зы лъабжьэрыкІуэ щІыкІэу щытынущ. Мы Іуэхугъуэр зэрилъабжьэкІэрэу, нэгъуэщІ псалхэри къохъур: «Пщын, къэпщыхъын, къипщын, ипщэн, ипщхъэн, къипщыжын...».

Ит зэрыхъукІэ зыхэпщІэу щыт "пщы" Іэмалыгъуэр, куэдыщэу хуабэу щытым папщІэй къосэбэпыр. Ит хъунрэ, и гъунапкъэмкІэ унэтІын Іуэхур, къэплэрэ зэщІэплъэу щыт зы гуэрым и щІыкІэу къэхъурщи, апщыгъуэми "пщы" Іэмалыгъуэр къэсэбэпыфынщ: «Пщытыр, пщтыр; къэпщтын». ЗэщІэплъэрэ къэпщту пщытыр хъурэ зи хуэбагъэр дэкІуейм и зыкыритІэн Іуэхугъуэри "къэпщтын, къипщтын" псалъэхэмкІэ къыраІуапхъэ мэхъур.

"Пщы"р зы щылэ гуэрым икурэ ипкъ итыгъуэ зилэрэ, а щылэхэр зэгущрэ лъэщ зыщІырщ; ахэр зытезыІыгъэ пэлъытэ хъурщ. Мыпхуэдэу дэтхэнэ зы гуэрым пщы зэриІэфынурэкІэу, зы пкъыр зытезыІыгъэрэ и зэтегъэувапІэ хъууэ щытым папщІэ "пщэ" хужыпІэнри игъуэнщ. Ар зи лъабжьэкІэрэ, нэгъуэщІ псалъэхэри зэтоувэр: «Пщэдакъэ, пщэдыкъ, пщэгъур, пщэрылъ, пщэдэль, пщампІэ, пщэрыдзэн...».

Упщу узэрыкІуэри къызхэкІыу щыт "пщы" макъыр, икІи уздитыпІэри зыгъэлъагъуэу зэрыщытыр гурыІуэгъуэу щытщ. Арагъэнщи, узэрит зэманыгъуэм елътэуэ, уздэкІуэнрэ уздэпщыну зэманыгъуэм я фІэщыгъэцІэ хъууэ щытхэр "пщэдей, пщэдджыжь, пщыхъэщхъэ" мэхъур.

Ит щІын Іуэхугъуэу, Іэщым пщыхъэщхъэр зы щІыпІэм щыпхъумэн Іуэхугъуэу къыщІэкІынщ "хэгъэпщын" псалъэр. "ГъэпщкІун" псалъэри, зы итыпІэрэ зы щылэпІэ хуэщІарэ гъэтІылын Іуэхугъуэу, зы щІыпІэ щІэхъумэн пэлъытэу, къэхъуауэ зы псалъэу лъытапхъэщ.

Хъэжыгъэ зэІыпщІэнрэ псы зэрщІэпкІэрэу хупцІынэ пщІыр зэщыщхъуу зэхэппІытІэнрэ бгъэтІысу хъэлыгъу пщІыну хуэбгъэхъэзырын Іуэхугъуэри "пщын" Іуэхуш. Апхуэдэ щІыкІэу шхын зэрыхъунум хуэбгъэхъэзырауэ щытыр игъуэ ибгъэхъэнрэ фІы пщІын Іуэхугъуэу къыщІэкІынщ, "пщэфІэн" Іуэхур. ПщэфІэн Іуэху къыздекІуэкІ щІыпІэр "пщэфІапІэ"щ. ПщэфІэн Іуэхур къызщекІуэкІрэ, узхуэпщэфІэу щытхэри, уи унэм щІэту щыт пщырагъэнщ. Дэтхэнэ зы цІыху гупым зы пщы зэриІэкІэрэу, зы унэ щІэхэри зы пщыгъуэу къэлъытапхъэщ. ИкІи, пщэфІапІэр унэ щІэхэр зытезыІыгъэрэ зыгъафІэ зэрыхъукІэй, унэм и "пщэ" пэлъытэнщ.

*

"Пщы" макъ зэгуэтым утыку къырилъхъэу щытрэ, ар зы цІыхубэм и шапхъэрэ и пашэ зэрыхъуар къызхэкІ Іуэхугъуэри "пщын" Іуэхугъуэу зэрыщытыр гурыІуэгъуэщ. Пщынрэ зэгъэпщэн Іуэхугъуэр, дэтхэнэ зы щылэ гуэрым ехъэлэуэ зы Іуэхугъуэу къекІуэкІыпхъэрщ. Зы лъэ зилэу щытыр пщыпхъэрэ зэгъэпщапхъэу щытщ. Къэхъурэ щылэу утыку кыхъэу хъуам зы лъэ иІэжш. Къэхъурэ утыку кыхъэу щытым игъуэту щыт лъэри, адрей щылэхэм я лъэхэм зэрелътарэкІэщ. А лъэр зыпщрэ къэзыпщытэу утыку къызыгъахъэр, лъэр зэтэзыгъэувэрэ зэтэзыІыгъэр Адыгэ ІуэрыІуатэм зэрыхэткІэрэу, "Лъэпщ"ырщ. Ар лъэ къэзыпщытэрэ лъэм и пщыу щытырщ.

Лъэпщым и къэлэну щытыр, дэтхэнэ зы гуэрым хуэфашэу щыт лъэр ипщрэ иритынырщ. Къэхъур зыпщрэ зи лъэм изгъэувэр; дэтхэнэ зы къэхъугъуэм хуэфашэу щыт лъэр къэзыпщытэр; езыгъапщэрэ зыхуэфашэм хуэфашэ лъэр езытыр; дэтхэнэ зы къэхъугъэр зы лъэм изгъэувэрэ

зэтезылыгээр Лъэпщырщ. Къэхуныгъэ ІуэрыІуатэм и лыхъужьрэ, къэхуу хуар кызырыху щыІкІэм и зы шапхъу щыт Сосрыкхуэр зы лъэу зэщІэгъэуари Лъэпщырщ.

Ар гъуцІ лІэужьыгъуэми зы лъэ езытырщи, гъукІапщу щытырщ. ГъукІэ ІуэхугъуэрэкІэ утыку кыххъу щыт дэтхэнэ зы Іэмэпсымэми и лъэр езытыр аращ: Тхъэгъэлэдж Іуэхугъуэу щытрэ, абы и унафэкІэ "гъубжэ"ми и лъэр къэзыпщытэрэ езытыр аращ.

Ар, къэхурэ лъэуэ утыку кыххъу хуам, зы лъэ зиІэрэ щыІэу хуам я лъэ зэгъэпщапхъэ закхуэрэ я шапхъу щытырщ. Дэтхэнэ зы къэхуу щытыр лъэ зэриувэм хуэдэу "псалъэ"рэ "пшыналъэ"ри зэтеувэу щытщи, тІэ, ахэри зэзгъапщэрэ я тэрэзыпІэм изгъэувэрэ зытезгъэувэр Лъэпщырщ. Лъэ зиІэу хуарэ къэхуу къэщІым я лъэ шапхъэрэ я лъэ щыпкхъу щытыр, лъэ зиІэу хуам я "Пщы"уэ щытыр Лъэпщырщ.

*

"Пщы"р, зы щыІэкІэу щытым и зы шапхъэрэ, а щыІэкІэм и зэгъэпщапхъэ хууэ ику иту щыт щыхъукІэ, псэущхъэрэ цыхубэм теухауэ зы Іуэхугъуэу утыку итынщ. Аращи, зы пщыр, зи пщыуэ щыт цыхубэм и шапхъэрэ и зэгъэпщапхъэу, ахэр зэтезылыгъэу якум итрэ ахэр зыгъэужьу щытрауэ жыІэпхъэщ. "Пщы"р, цыхубэ закхуэм хуэІуауэ щымыту, зи гугъу тщІы "пщы" къэлэныр кызырекІуэкІэ, нэгъуэщІ псэущхъэ гуп зэхэтыкІэми хабзэу яхэлъу щытщ. Щапхъэмэ, бжъэ гупми зэгъэпщапхъэрэ шапхъэу зы бжъэ яхэтщи, аращ бжъэпщу ялътэр.

"Пщы" псалъэр кызырыхурэ зэрыджу щытыр гурыІуэгъуэ зэрыхуаращи, ар зы шапхъэу щытырщ; икІи, щыІэгъуэрэ щыІэкІэу щытыр зыпщыпхъэрэ къэзыпщытапхъэрщ. Щапхъэу утыку итыр, дэтхэнэ зы псэущхъэ гупыр зэрыпсэунрэ зэрыщыІэн щыІкІэр къэзыгъэлыагъуэу щытырщи, икІи а гупыр зытезылыгъэрэ зыгъэужьыпхъэу щытырщ. ТІэ, гупу псэууэ щыт цыхубэм сыт щыгъуэй мыпхуэдэу итрэ курыту зы щыІэкІэр къэзыгъэлыагъуэу зы шапхъэ яхуэхуу щытащи, Адыгэ хэбзэжьу щытар мыпхуэдэ зэхэтыкІэр зэрилъабжъэрэкІэ зэтеувауэ зэрыщытыр гулытапхъэщ.

Зы зэгъэпщапІэм иту щыт цыхур, и псэукІэри зыригъапщэу, сыт щыгъуэй зы шапхъэ зылытэ хуауэ щытщ; ар зэрызэхэтрэ зэрыужь щыІкІэр мыпхуэдэщ. "Пщы" макъ Іэмалыгъуэр, дэтхэнэ зы щыІэ гуэрыр зэрыщыІэрэкІэ лъабжъэу зылытэрщи, мы зи гугъу тщІыуэ щыт зэхэтыкІэм, дэтхэнэ зы нэрыбгэр щхъэжу зэрилътэм кызыерыгуэкІэ, нэрыбгэм щхъэжу и ужьыгъуэ Іэмалыгъуэр ехъумэр, егъэзашІэр. ТІэ, апхуэдэу щыт псэукІэ хабзэм кызыерыгуэкІэ, дэтхэнэ зы цыхум кыпэщытыр зы шапхъэрщи, езыри шапхъэ зэрыхуэн гъуэгум тету жыІэпхъэщ. Ар щыхъукІэй, мыпхуэдэу зы хабзэм хэпсэхъ дэтхэнэ зы цыхур зы шапхъэ пэлытэу лъытапхъэ мэхур.

ЖытІагъэххэщи, мыр кызыщекІуэкІыр мыпхуэдэ зы хабзэм тету псэууэ щыт цыхубэ зэхэтыкІэрщ. А цыхубэм щыщу щыт дэтхэнэ зы цыхури пщыпІэр зыхуэфашцэрэ шапхъэу лъытапхъэщ. Мыбы кызыерыгуэкІэ, а хабзэр зезыхъу щыт цыхубэм щыщхэр, пщыпІэрэ щэпхъагъэр зыхуалытапхъэ хуэнщ. Ар щыхъукІэй, зи щхъэ хуэшапхъэжрэ зи пщыжу лъытапхъэу щытынщ дэтхэнэ зы цыхур.

Арагъэнщи, Адыгэм фІэхъус зыхурих цыхур пщыпІэм иту елътэр. Ар пщырэ шапхъэу зэрилътэм кызыерыгуэкІэ, ар "апщый" псалъэкІэ елътэр. "Апщый" псалъэм кыкІыр мыпхуэдэу жыІэпхъэнщ: «КызхэхъукІарэ кызыерыгъуэгурыкІуэ щыІкІэм (а) кызыерыгуэкІэ, пщыпІэр зыхуэфашцэрэ шапхъэу (пщы) щытыжу зызгъэлыагъуэ (ий)».

"Апщый" псалъэр, ипщэкІэ зи гугъу тщІауэ щытрэ цыхубэ курытрэ итыпІэ зиІэу щыт зы цыхум хужаІэу щыт "пщы" псалъэм хуэдэу зы нэрыбгэ закхуэм хуэІуарэ хуагъэфэщауэ, абы и фІэщыгъэцІэ пэлытэ хуауэ щытыркхым. "Апщый"р, "фІэхъус"ынрэкІэ узэхуэхъум хуэбгъэфашцэу щытырщи, ар

зыхуэбгъэфащэр мы хабзэм шыщу зы нэрыбгэрщ; ар щыхъукIэй, мы псэукIэм и зы шапхъэу лъытапхъэ хъурщ: «ФIэхъус апший, бэухъу апший, гуп махуэ апший, гъуэгу махуэ апший...».

"Апший"кIэ зы нэрыбгэм зэреджэ щIыкIэр, нобэ нэгъуэщI лъэпкхэм зэрахъуэ щыт "сйор, мистэр, мон сенийор, Мосуо" хуэдэ псалъэхэм хуэдэу жыIэпхъэщ; ауэ, ар мыхэм хуэдэу зы *тупр* пэлытэу зэрахъуэ зэрыщымытар жыIэпхъэщ. А псалъэхэр кызырэжъари "апший" пэлытэнщ; ауэ, а псалъэхэр кызырэжъам тетыхажъым; и лъабжъэрэ и хабзэр ибгынауэ щытщ. Дауи ирехъу, нобэ апхуэдэхэр хэбзэфIу лъытапхъэщ.

Мыпхуэдэу хабзэфIу щытыр езым и бзэмкIэ кызылуэу зы псалъэ зэрихъэн иужь ихъа пэлытэу жыIэпхъэщ нобэ Адыгэри; ар "зыуэхъэн" псалъэмкIэ игъэзэщIэн пэщIэдзэм дит хуэдэу щытщ нобэм. "Зиуэхъэн"ыр кызытехъукIауэ щытыр "зи уз схын" жыIэгъуэраши, ар, зыхуэупсэ гуэрым хужаIэпхъэу щытащ. Ауэ, мыпхуэдэу, и узыр кыхыпхъэу зэрыщытыр а псалъэр жызыIэм и Iуэхуши, ар зыхужилэм зэрэплъырщ. Ар щхъэ, ар егъэзауэ зы гуэрым хужылэн хуейуэ зы хабзэ кыгъэжъэныр Адыгэ хабзэм кызэгъыу кыщIэкIынкъым. ИкIи, а кыбрагъажъэ пэщIэдзэм дызэриту жыхуэтIэ "зыуэхъэн" псалъэр мыпхуэдэу кыгъэсэбэпын гупщысэри кызытехъукIыр, Адыгэм кытекIауэ щыт лъэпкъ щэнхабзэм зегъэщхын еплъыкIэу зэрыщытми гулъытэ хуэтщIын хуейщ.

*

"Пшы"р зэгъэпшапхъэрэ шапхъэр кызыгъэлъагъуэу зы псалъэрщи, ар Адыгэ зэхэтыкIэм цIыху шапхъэу илгытауэ щытым папщIэй хужилэпхъэу зы псалъэрщ, фIэщыгъэцIэрщ; мыбы кызырэгуэкIкIэ къэхъуу щыту жыIэпхъэщ "апший" псалъэри.

"Пщы"р, зы псэукIэм зэгъэпшапхъэрэ шапхъэу кыгъэщIырщи, ар а хабзэм и курыкупсэм ит хъурщ. А курытыплэрэ итыплэу щытыр, а хабзэрэ псэукIэм и нэхъ зэгущыплэрэ лъэгаплэр зылыгырщи, цIыхубэм шапхъэ зэрыхуэхъукIэрэи цIыхубэри зытезылыгъэрщ.

Жыплэ хъунуш, математикэу, "пщы"плэр Гаус (Gauss) къуаншэм и *медян* хъууэ щытрауэ. Медян хъур, координат системэм и "и" лъэныкъуэу нэхъ лъэгаплэрщ; икIи, координат системэм хэщIыхъауэ щыт а къуаншэм и курыкупсэм итырщ медяныр; Гаус къуаншэр зытезылыгъэри медянырщ.

ТIэ, пщыр а хабзэрэ псэукIэм и медяну щытырщи, а хабзэрэ псэукIэм кытешIыкIауэ щыт зы Гаус къуаншэм и курыкупсым итырщ; икIи, а къуаншэм и нэхъ лъэгаплэраш пщыплэ хъур. ПсэукIэ хабзэу щытым и дэтхэнэ зы лъэныкъуэмкIэй а нэхъыбаплэр зыхэлърэ зыхиубыдэу зэрыщыткIэрэу, а хабзэм и курыкупсэм ит хъууэ щытрэ, а нэхъ лъэгаплэу щытыр ("и" лъэныкъуэу) зыджрэ кызыпкырыкIырщ пщыри, а нэхъ пщIэшхуэр зыхуэфашэ хъурщ. Ар псэукIэрэ зэхэтыкIэм и шапхъэрэ и медяну щытырщи, хабзэмрэ ар зи хабзэу щыт цIыхубэр зытезылыгъэрщ; икIи, ахэм я ужыгъуаплэу щытрэ, я ужыгъуэми щхъэусыгъуэ хуэхъурщ.

Адыгэбзэм кызырэдыгъэлъагъуэм хуэдэу, Адыгэ хабзэми зы зэгъэпшапхъэрэ шапхъэу яхэтырщ пщыри, Адыгэ псэукIэ системэм дэтхэнэ и зы цIыхубэ IэнатIэм ит хуэхъуу щытыр пщыуэ мэлъытэр. Натурал зы псэукIэ системэм, нэхъыжъыр а системэм нэхъыбэ зэрыхэпсэхъам кызырэгуэкIкIэ, шапхъэ зэрыхъупхъэм папщIэ, ар пщыуэ елытэр. Нэхъыжъыр хабзэрэ бзыпхъэм нэхъ щыгъуазэрщ; икIи, а системэ кыекIуэкIыр зэрыхуэрэ зэрызэтеувэ щIыкIэм нэхъыбэу зи пщIэнтIэпси хэлърауэ кыщIэкIынщи, абы и нэхъ щыгъуазэраш нэхъыжъыр. Ар хабзэм и шапхъэу зэрыщыткIэрэй, а нэхъ хабзэ лъэгаплэр зыджыпхъэрэ кызыпкырыкIыпхъэуи щытын хуейщ; икIи, ар зыхуээфIэкIыплэм итын хуейщ пщыгъуэр зыхуэфашэ хъунур.

Дэтхэнэ зы псэукIэ гупым и зы IэнатIэм итыплэ зилэ хъур пщыуэ зэрыщытым кызырэгуэкIкIэ, дэтхэнэ зы унагъуэми и нэхъыжъыр пщыуэ ялътэр. Зы къуажэрэ жылагъуэм и нэхъыжъри ахэм япщу

щытыныр езэгъыу зы Іуэхугъуэнщ. Мы лъабжьэри зэрыхэлъыжкІэрэу, зы къуажэм и зы нэхъыжьымрэ, ар зи нэхъыжьы щыт унагъуэми кыгъуэгурыкІуам кызырэгуэкІлэ, а къуажэм а унагъуэр щапхъэрэ пщыуэ ялътэнщи, а унагъуэр цІыхубэм мыпхуэдэу зэрилътэу кызырэгуэгурыкІуэм кызырэгуэкІлэй, ар пщы унагъуэу зэрыщыт *традицэр* къекІуэкІыу щІидзэнщ.

Мыпхуэдэу жыІэпхъэщ Адыгэ псэукІэм и унагъуэхэм кыщІидзэу, къуажэрэ жылагъуэр зыдэсыпІэ пщыгъуэхэр зэрыухуэр. А пщыгъуэ системэр мыпхуэдэу зэрыужьым кызырэгуэкІлэй, зи гугъу тщІыуэ щыт лъэпкъыр зэрылъэпкъыу зы пщыгъуапІэми ит хъунщи, цІыхубэм я зэхуэдэу зы пщы ялътэу щытынщ. Мыпхуэдэу пщы системэу, дэтхэнэ зы пщыгъуэр зыхэтрэ зыхэзыубыдэу щыт цІыхубэ нэхъыбапІэми зы пщыж къахуэхъунщи, тІэ пщыхэм я пщыу щыт мыпхуэдэ зы пщыри пщышхуэ хъунщ. Пщыгъуэ системэр натуралу утыку кызыэрихъэрэ зэрызэтеувэ щІыкІэр, кІэщІыу мыпхуэдэу жыІэпхъэщ.

*

Мы зи гугъу тщІы Іуэхугъуэми кызыэригъэлагъуэу, "пщы"р цІыху щапхъэрщи, ар, зы псэукІэрэ хабзэм и зэгъэпщапхъэ хъууэ щытырщ. Ауэ, нобэрей сивилизацэм и псэукІэрэ и зэхэтыкІэу щытым уеплэмэ, и лъабжьэр зы пщы системэу лъытапхъэщи, абы и пхэнджу щыт Іэпхъуэшапхъуэ псэукІэ хабзэри кызырэыхыхам кызырэгуэкІлэ къахъуауэ щыт зы системэу жыІэпхъэщ. Мы псэукІитІыр *сентез* зэрыхъум кытехъукІауэ щыт тепщэгъуэ системэрщ нобэрей системэу къекІуэкІхэм и лъабжьэр.

Адыгэбзэу "тепщэ" псалъэр кызтехъукІауэ щытыр "пщы" псалъэрщи, "пщы"м кыкІыр ипщэкІэ къэтІуэтагъэхэщ; ауэ, а псалъэм кытехъукІауэ щыт "тепщэ" псалъэр мыпхуэдэу зэпкъырыхыпхъэ хъунщ: "Тепщэ (тэ-и-пщы-э)"р тет хъууэ щыт "пщы"рщ; тету щыт пщырщ; тетыгъуэ зиІэу щыт хъуа пщырщ. Ауэ, "пщы" псалъэм къыриІуэр, гурыІуэгъуэ зэрыхъуаращи, тету щытынракъым, иту щытынырщ ар; абы и пщІэр лъагъуэ щытми, ипІэр зы лъэгапІэу щытрэ цІыхубэм къеплтыхыу щытыныркъым, ар цІыхубэм и кум итырщ; ар тетыркъым, хэтырщ, *центрырщ*.

Пщырэ тепщэр зэрызэщхъэщыкІыр мыпхуэдэ Іуэхугъуэу жыІэпхъэнщ. Мы зэщхъэщыкІыныгъэм кызыэригъэлагъуэкІэрэй, пщыр цІыхубэм ейуэ щытырщ; ауэ, тепщэращ цІыхубэр зей хъур. Мы системитІ зэщхъэщыкІым дигу кыгъэкІыр мыращ: "Пщы" псалъэр лъабжьэрэ натуралу зэрыщытыр гурыІуэгъуэщи, "тепщэ" псалъэри "пщы" псалъэм кытехъукІауэ щытщ; ар щыхъукІэй, тІэ, цІыхубэ зэхэтыкІэ хабзэм зы зэхъуэкІыныгъэ кызырэыхуэкІуэкІэ къахъуауэ щыту жыІэпхъэщ "тетыгъуэ"у щыт Іуэхугъуэрэ "тепщэ" псалъэхэр.

"Тепщэ" псалъэр кызтехъукІар "пщы" псалъэрщи, ар бзэм кызыэригъэхъуа щІыкІэр мы къэтІуэта Іуэхугъуэрагъэнщ. "Тепщэ" псалъэр зыхэту щыт адыгэбзэри къэбэрдейбзэрщ. "Тепщэ" псалъэр мыпхуэдэу пщыгъуэ Іуэхугъуэ кыгъэлагъуэу нэгъуэщІ адыгэбзэхэм хэткъым. Къэбэрдей жылагъуэр Адыгэ лъэпкъым и гъунапкъэм зэрыІусарэ, абы Іэпхъуэшапхъуэ лъэпкъхэм зэпыщІэныгъэ зэрызыхуиІар гурыІуэгъуэщ. ИкІи, абы иужькІэ зэтригъуэва дзэ системэмрэ, мыбы кызырэгуэкІлэй пщыгъуэ системэу зэрихъар езым зэрыфІища щІыкІэу "тепщэгъуэ"щ. Къэбэрдейр зыхуэгъунэгъуу щытрэ, текІуэгъуэр кызыІэщІыхъа лъэпкъхэм пэщІэувэфын папщІэ, абы я тетыгъуэ системэрэ дзэ системэ лъабжьэу щытым зэрызыхуэныкъуар гурыІуэгъуэнщи, "тепщэгъуэ" системэр зэриухуам и щхъэусыгъуэр мырауэ жыІэпхъэщ.

А зэхъуэкІыныгъэм кызырэгуэкІлэ, пщыр тетыгъуэ зиІэ щІыкІэу "тепщэ" хъуауэ щІидзагъэнщ. Ар щыхъукІэй, пщыр зытетрэ зи тепщэу щыт цІыхубэр, пщым ейуэ щыт мэхъури, а цІыху гупу щыт жылагъуэрэ лъэпкъыр пщым и цІэкІэ къыраІуэу щІидзэу зы хабзэ къежъапхъэ хъуагъэнщ: «Беслэней, Джылахъстэней...».

Мыбы нэмышІ, пщым дэлажэ цыху гупыр, пщым илІ хууэ щытщи, "пщылІ" псалъэри кызтехукІар мырагъэнщ. Пыщапхъэу щытщи, мы псалъэр пщыгъуэ системэмрэ тетрэ тепщэгъуэ системэм кызэрыгуэкІрэ елытауэ зэхуэдэу гурылуэгъуэ зэрымышуноури нахуэщи, ар пщы системэм зэрыхэт щыкІэр, нобэ кызэрыдгурылуэм хуэдэу зэрыщымытыр жыІэпхъэщ. А псалъэр нобэ кызэрыдгурылуэ щыкІэрэ мыхъэнэр, тетрэ тепщэгъуэ системэм кызэрыгуэкІлэрщ.

**

Мыпхуэдэу дыкызыдынэсар хабзэ зэщхъэщыкІыныгъэрэ, зэхуэмыдэу щыт хабзэ гуэрхэр зэрызэхыхъэ щыкІлэрщи, тІэ, а хабзэхэмрэ я зэхыхъэкІэм щІэуэ кыгъэхъауэ щыт цыхубэ зэхэтыкІэ хабзэм теухуауэ нэхыбэ жыІэпхъэу кытпэщытщ. Мы кытпэщыт ІэнатІэм тІэ, мыхэм теухуауэ жыІапхъэу кытпыщІэхуэхэм дытетхыхынщ.

Япэрауэ мыр пыщапхъэщ: «Іэпхуэшапхъуэ псэукІэмрэ, зы хэгъэгур зи щыналъэ хуэрэ етІысэхуэуэ щыт псэукІэм и гугъу щытщыым щыгъуэ, мыхэр зы лъэпкъым теухуарэ хуэІауэ щыту жытІэркъым. Дэтхэнэ зы лъэпкъым а псэукІитІри кыипсэхуауэ щыту кыщІэкІынщи, мы псэукІэхэм кызэрыгуэкІлэ я хабзэри зетеувагъэнщ; икІи, я хабзэм а псэукІитІым кьатехукІа лъэныкыуэхэр хэту жыІэпхъэщ. Мыбдежым жытІэхэр, дэтхэнэ зы лъэпкъ Іуэхугъуэ хэмылгу, зы псэукІэ стилим теухуауэ щытщ».

ЖыІэ хуынщ, "пщы" псалъэр, етІысэхарэ зы хэку зиІэу щыт цыхубэм и псэукІэм натуралу езэгъуэ. Мыбы кызэрыгуэкІрэ натурал псэукІэ зиІэу щыт зы цыхубэм кызыхигъэхукІыу щытырщ "пщы"ри; "пщыгъуэ"р, мыпхуэдэу зэхэту щыт цыхубэм и зы хабзэ щыкІэу щытырщ. ИкІи, пщыр зейуэ щытри зи щапхъэу щыт гупырщ, цыхубэрщ.

Ауэ, зы Іэпхуэшапхъуэ псэукІэмкІэ, ерыщыгъэрэ Іэпкыльэпкъ къэрукІэ зэфІэкІыныгъэ зиІэр адреихэм зэрытекІуэ щыкІэу къэхъауэ жыІэпхъэщ а лъэпкъым я пашэрэ я щапхъэ хууэ щытри; а пашэр, а цыхубэм и тету щытрэ, тетыгъуэ зиІэ хуырщ; а цыхубэри абы и лъабжэ щІэтырщи, абы ейуэ мэлгытэр.

ТІэ, мыпхуэдэу зэхуэмыдэ зэхэтыкІэ зиІэу щыт цыхубэ гупитІыр щызэхуэзэрэ зэдэпсэууэ щыщІидзэм щыгъуэ, къэхъуу щыт щэнхабзэ зэхуэкІыныгъэм кызэрыгуэкІлэ, "пщы" псалъэр бзэм хэту кызэрызэсэбпыр лъабжэ зэрыхуэхукІэрэу, Іэпхуэшапхъуэ цыхубэ пэшагъэ щыкІэми "тепщэ" фІэщыныр хуэфэщагъэнщ. А псэукІитІми зызэрахуэкІрэ, зэщхэрэ зэхуэдэ зэрыхукІэрэй, "пщы"уэ щытар "тепщэ"рэ "тепщэгъуэ"у зэхуэкІауэ зы хабзэр кьежъауэ кыщІэкІынщ.

Къэхъуу щыт мы сентезым, Іэпхуэшапхъуэр зэрыригъэтІысэхынурэ зы щыналъэм тепсэхуын хабзэр зэрыхильхъэнур гурылуэгъуэщ. Танэ, мы сентезым, етысэхуэуэ псэууэ щыт лъэпкъ хабзэми Іэпхуэшапхъуэ зэфІэкІыныгъэхэр зэрыхильхъэнур гурылуэгъуэнщи, абы тетрэ щІэтыгъуэ зы дзэ системэй кыыхуэхуэнщ. Ар щыхукІэй тІэ, пщы системэу *культуралрэ сивилу* псэукІэ зиІэу щытыр, мы зэхуэкІыныгъэм *милитаризацэ* зэрищІынур гурылуэгъуэу кыщІэкІынщ.

"Тепщэгъуэ"р зы псалъэу "пщыгъуэ"м кытехукІауэ зэрыщытыр жытІащ; икІи, "тепщэгъуэ"у утыку кыхьар зы сентезу зы системэрщ. Ар зэхуэмыдэ псэукІитІым (хэку исыр; Іэпхуэшапхъуэр) кытехукІауэ зы системэрщ.

"Пщы" системэр зы хэтыкІэ системэрщ. Абы, цыхур щхъэжрэ зэгушу зы нэрыбгэу хэтынщ; а нэрыбгэм и гугъэрэ и гъуэгури, щапхъэрэ пщыпхъэ хунырщ.

"Тепщэ" системэр, кызтехукІауэ щыт лъэныкыуитІыр зыхэлъырщи, и тетыгъэ лъэныкыуэм кызэрыгуэкІлэ, ар икІи, тетрэ щІэт лъэныкыуитІ зиІэ системэрщ. Тету щытым дежкІэ, щІэту щытыр щхъэжрэ нэрыбгэ хэтыкІэ зымыІэрщи, ар тетым щыгугъэрэ дэплъейрщ. Тетым и Іуэхуу щытыр, и

щлэтхэр зэригээзхуэнрэ игъэхуунырщ, игъээзуэнырщ. Гурылуэгъуэщи, мы зэхэтыклэр нобэрей дзэ системэм и зэхэтыклэм езэгъырщи, дзэ системэр кызтехыуклар мы тет системэрщ, лэпхуэшапхуэ зэхэтыклэрщ.

Тепщэгъуэ системэр кызтехыукларэ, абы нэхъ лъабжъэ хуэхуауэ щыт и зы лъэныкыуэри, "пщы" системэрщи, ар нэрыбгэу зэхэтыклэ системэу лъытапхъэщ; ар хэтыклэ системэрщ. Хэтыклэ системэм и нэрыбгэр бгъэхууфыну щыту жылэпхъэнкыым. Ахэр щхъэжу нэрыбгэ зэхэтыклэ зилэхэрщ; тету щыт гуэр зэрыщымылэм кызэрыгуэкклэ, нэрыбгэр щхъэжрэ зи пщэрылтыжу щытщи, нэрыбгэ зэхэтыклэм кызэрыгуэкклэ мы системэр *индивидуализмэу* лъытапхъэщ. Мы хэтыклэрэ пщы системэр кызэреклуэклыфыр, а цыхубэм хэлъу щыт хабзэрщи, ар зэхуэдэу цыхубэм иухуэу щыт хэтыклэбзэрщ; икли, ар цыхубэм ейуэ зэрыщытклэй, хейщ. А системэр хейщи, зэрыхейгъэр кызхэкларэ зэрелытар, а цыхубэм и хабзэу зэрыщытырщ; тлэ, мыр зы хабзэ системэу лъытапхъэщ. Мы системэр, цыхур щхъэжрэ зи щхъэ ухуэжыплэм зэритыжклэрэу, абы кытет гуэр зэрыщымылэм кызэрыгуэкклэ, зы *анархизмэ* системэу лъытапхъэщ.

"Тепщэ"р сентезу кызтехыукла тетыгъуэ системэ хабзэр, щлэтыр тетым и унафэм (ар "унафэ" псалъэм зэхуыбдэ луэхугъуэрамэ!), нэхъ пэжу жыплэмэ, зэрылэпкыу а тетым и *директивым* пэплъэнрэ ар гъээщлэн системэ зэрыхуым кызэрыгуэкклэ, ар зы *тоталитаризмэу* лъытапхъэщ; а тетыр зы нэрыбгэ закыуэу щытмэ, тлэ, мыр зы *монархизмэ* хуынщ.

*

Нобэ, системэу кыеклуэклыр тепщэгъуэ системэрщи, ар етлэсэха лъэпкъ хабзэмрэ лэпхуэшапхуэ бгъэрыкыагъэ хабзэм и сентезу къэхуауэ жытлагъэхэщ. Мы сентезым зэхуыбдэу щытщ, а кызтехыукла системэхэм я щэнхабзэри. Мы сентезыр кызтехыукла псэуклитым я луэху щлэклэрэ зэфлэгъэклыныгъэри зэщхъэщыкыу щытщ; а псэуклитым я логиерэ я математикэр зэщхъэщыкыу жылэпхъэщ.

Адыгэбзэр кызэрыхуэрэ зэрызэтеувэм щыгъуазэ ухуэхуу щытмэ, абы геометрикэ системэр зэриджыр гурылуэгъуэщи, макърэ псалъэхэм я зэхушытыклэрэ я къэхыукларэ ардыдэу геометрикэу щытщ. Икли, "пщы" псалъэр зэрызэтеувэрэ, абы и мыхъэнэу щытри зы геометрикэ луэхугъуэу щытщ. Абы зи гугъу ищлыр, "щы"рэ щылэ дыдэрщ; щылэр зыдитыплэм щыджынырщ "пщы" псалъэм игъэзащлэри, нэгъуэщл щылэхэм елытауэ зы "щы" лэнатлэр "пы" лэмалыгъуэм кызэрыгуэкклэ мэджыр; абы иджыр, адрей щыплэхэм елытауэ зы щылэплэрщ: Щылэр зэрыщылэклэрэу и гыунапкьэрэклэ къэгъуэнэхун луэхугъуэрщ "пщы" псалъэм кыклыр.

"Пщы" лэмалыгъуэр "щы" зыхэзыубыдэу зы мыхъэнэ зилэу зы псалъэрщи, абы и купщлэр "щы" зэрыхыукларэу, абы ехьэллэ луэхугъуэщ гурылуэгъуэ ищлрэ иджыр. "Щы"р зи кум хэзыубыдэр купщлэ зилэрщи тлэ, ар зы центрырщ; а купщлэм кызэрыгуэкклэ ухуэу щыт мы системэр зы *централ* системэрщ тлэ. Зы центрым зыхуыбдэр щылэгъуэ купщлэрщи, а центрым елытауэ мэхуэр и гыунакьэхэри; икли, а центрыр кызэрыхуэри, и гыунапкьэрэ и гыунэгъуу щытхэм зэрелытарэклэщ. Мыпхуэдэурэ ухуэр зы гыунапкьагъэрэ гыунэгъугъэ системэрщ. Зэрызэпэгъунэгъугъэ зэрилэ защлэу ухуэр зы геометрикэрщ. Мы централ системэм хэту щыт дэтхэнэ зы щыплэри щхъэжу зы центрырщ икли; мыбы кызэрыгуэкларэй, нэгъуэщлхэр абы и гыунапкьэрщ, и гыунэгъурщ. Тлэ, мыпхуэдэу зы зэхэтыклэм дэтхэнэ и зы щыплэрэ и зы нэрыбгэр зэрыщытрэ зэрит щыплэу мэллытэр; ар щыхыуклэй, ахэр мы геометрикэ системэм и зы лъэныкыуэрэ и зы лэнатлэу лъытапхъэу щытщ. Ахэм зызэраллытэжрэ, зыр зым зэриллытэр, централ еплыкларэущи, мыри геометрикэ еплыкларэ луэхугъуэу щытщ.

"Пщын"рэ къэпщытэн Іуэхум зы щыІэ гуэрыр зэрилътэр а щыІэр зэрыщыІэ дыдэкІэрщ; ар зы псоуэ зэрыщыту ельтэр "пщын" Іуэхугъуэм, абы ильтэр и гъунапкъэрэкІэ ельтэр, физикэрэ геометрикэу ельтэр.

ТІэ, "пщы" псалъэр къызэрыхъум хуэдэу щытщ, цІыхубэ зэхэтыкІэ хабзэу ит хъуар зэрылтэри. А "пщы" жыхуэтІэр итрэ курыту щытраши, а шапхъэм ельтытауэ ухуэр, а шапхъэри зыгъэшапхъэу къекІуэкІыу щыт хабзэрщи, мыри зы геометрикэ системэрщ, зы пщыгъуэрщ. Мы къекІуэкІыр зы геометрие системэрщи, абы хиубыдэу щыт дэтхэнэ зы лъэныкъуэрэ щІыпІэри геометрикэу лъытапхъэу щытырщ; а къекІуэкІым хиубыдэу щыт дэтхэнэ зы нэрыбгэр умылътэну Іэмал зимыІэу зы системэрщ мыр. Дэтхэнэ зы нэрыбгэри, мы къекІуэкІыу щытым ельтытауэ зызлътэжырщ. Мы системэм, дэтхэнэ зы Іуэхур зэригъэзащІэри мыпхуэдэу щытци, геометрикэуш. Мы псэукІэр геометрие системэрщи, и нэрыбгэрэ цІыхубэри геометрикэ щІэн зыхэлъырщ.

ГурыІуэгъуэ зэрыхъуараши, зи гугъу тщІы пщы системэр, зы щІыналъэрэ хэгъэгур псэуалъэ зыщІарэ, езым хуэІуауэ щэнхабзэ къызхуэхъуа цІыхубэм и системэрщ. Мы системэр, зы системэу зэрызэтеуварэ зэрыщытым къызэрыгуэкІкІэ, гъунэрэ гъунапкъэ зиІэ системэрщ; ар зы щІыналъэ пыухытыкІар хэкү зыщІарщи, абы зы гъунэ зэриІэр гурыІуэгъуэш; а цІыхубэм и хабзэрэ и псэукІэр щыухырщ и зэхэтыкІэми и гъунапкъэр. А цІыхубэм, мыпхуэдэу геометрие системэ псэукІэ зэриІэм хуэдэжу, мы системэр езым зыхуэІуагъэжу зэрыщытым къызэрыгуэкІкІэй, хъумэнрэ зихъумэжын щІыкІэ зиІэрщ. А системэр *дефансив* системэрщ.

Ауэ, зы щІыналъэ пыухытыкІарэ зы хэгъэгур зи псэуалъэу щымытрэ, гъуэгурыкІуэ защІэу щыт Іэпхъуэшапхъуэм дежкІэ, щІэнрэ лътэн Іуэхур, нэхъыбэу бжын Іуэхурщ. Ар, "пщын, къэпщын, къэпщытэн" псалъэхэр къызэрыхъуарэ яджым хуэдэу лътэныгъэ мыхъурщ.

Зы щІыналъэ пыухытыкІар зи псэуалъэ хъуарэ хэкурысу щытым дежкІэ, а щІыналъэр анэ пэлътэрщи, абы епхарэ пыщІауэ щытырщ. Абдежыр гъунапкъэрэкІэ зы геометрикэ щІэнкІэрэ зыдитрэ зыпыщІауэ щытырщ. Мыр пщын Іухугъуэми езэгъыу щытырщ. Ауэ, Іэпхъуэшапхъуэр зэрыкІуэррэ, дэтхэнэ зы щІыналъэр пыухытыкІауэ зи псэуалъэ щыпкъэу зэрыщымытым къызэрыгуэкІкІэ, емыпхарэ хуиту зыубгъурэ кІуэрырщ. Абы дэтхэнэ зы щІыналъэр зэрилътэр, абы зэрытеувэрэ зэрыблэкІкІэрщи, зыдэкІуэм къыпэщыт щІыналъэри зэрилътэнур зыблэкІам хуэдэ гуэруэщи, лътэныгъэу къыхуэхъур бжын Іуэхугъуэу жыІэпхъэщ.

Абы зы щІыналъэр зэрилътэр и лъэр зэрытеувэкІэрщи, дэтхэнэ зы щІыналъэр зэрыхуэныкъуэм къызэрыгуэкІкІэрщ зэрилътэр. Абы и лъэр зытеувэр зэхуэдэу ельтэр. Абы дэтхэнэ зы щІыпІэр и псэуалъэу зэрилътэр, а щІыналъэм и лъэр зэрытеувэкІэрщи, зы щІыналъэ пыухытыкІам епхауэ къэмынэрэ щымытырщ. Абы и лъэр зытеувэр и псэуалъэу мэлътэр. Ар зы хэкурысым хуэдэу, зы щІыналъэм гурэ псэрэкІэ емыпхарщ.

Зы линием тетү гъуэгурыкІуэнырщ Іэпхъуэшапхъуэм къыпэщытыр. Іэпхъуэшапхъуэр, гъунапкъэ зимыІэ пэлътэу кІуэрырщ; ар сыт щыгъуэй зы гуэрхэм блэкІрэ блэфтырщ. Абы зы щІыналъэрэ щыІэ гуэрыр и лътэнрэ и щІэн Іуэхугъуэр, зэрыгъуэгурыІуэм къызэрыгуэкІрэ зэрелътэрэкІэщ. Абы ильтэр зэрилътэ щІыкІэр, зы гуэрым зэрыблэкІкІэрщ, зэрытекІрэ зэрытекІуэкІэрщ; зэригъунэгъугъэкІэркъым. Ар мыувыІэрэ къызэрымкІуэткІэрэу кІуэрырщи, сыт щыгъуэй дэтхэнэ зы гуэрым блэкІынщ; ар зы лъэныкъуэрэ и гупэмкІэ кІуэрырщи бгъэрыкІуэрщ; зыдэкІуэ лъэныкъуэмкІэ къыхуэзэм текІырщ, текІуэрырщ.

Абы ищІрэ и щІэныгъэри мыбы кызырыгуэкІрэ хуэкІуэу щытщи, кыпэщытыр зэрилътэр зэрибжкІэрщ. ИкІи, абы иІэр зы хушэрщи, езыри зы Іэхуэрщ; ар зыгъэхурщи, игъэхур зы бжыгъэ Іуэхуу кыпэщытырщ; ар игъэхум щхъэщытырщ, и тетырщ.

Іэпхуэшапхуэр кІуэрырщ, текІуэрырщ, кыпэщыт гъуэгум тету Іэпхуэрщ, бгъэрыкІуэрщ. Мы псэукІэр *офансиву* зы псэукІэрщ.

КІэщІуу жыпІэмэ, пщы системэр геометрикэ системэрщи, зызхумэж системэрщ. Іэпхуэшапхуэ псэукІэр аритметикэ системэрщи, зы линием ирикІуэнрэ бжыгъэкІэ лъэщу зы системэрщ; кымыкІуэту зэрыкІуатэм кызырыгуэкІкІэ текІуэрырщ, бгъэрыкІуэрэ зэуакІуэрщ.

Пщы системэр геомерие системэу зэрыщытым кызырыгуэкІрэ, нэрыбгэри фІэкІыпІэ имыІуу щхъэжу зэрыщытым папщІэ, зы *плуриялизмэ* системэрщ; ар монистрэ монархисткыым, тоталитерялкыым.

ТІэ, мы лъэныкыуитІыр зыхэлъу къэхуауэ щыт нобэрей системэр, зи гугъу тщІауэ щыт мы лъэныкыуитІым ярыхэзымкІэ ебапхуэу щытынщ. Арагъэнщи, монархизмэрэ плуриялизмэ зэхуакум зэхуэкІыныгъэхэр кыхъэхуэхуу щытщ нобэрей тепщыгъуэ системэм.

*

Адыгэм "хэку" зыхужиІэр езы лъэпкыым хуэІуауэ зы щІыналътэрщ; "хэку" псалъэм кыкІыр Адыгэ щІыналътэжу щытырщи, нэгъуэщІ лъэпкхэр зыдису щыт щІыналътэр зы "хэгъэгугу"рщ. "Хэгъэгугу"р зы цІыхубзэр (хэ) зыхэтрэ зыдит (гу) щІынырщи (гъэ), ар зы щІыналътэу зы псэуалътэ хууэ лытапхэрщ. ТІэ, мы псалъэм, зы лъэпкыым пыухытыкІауэ псэуалътэ хуэхуауэ щыт зы щІыналътэ пыухытыкІаракыым кыриІуэри, а щІыналътэр "хэку" щІыпхуэу зэрыщытыр кыриІуэу жыІэпхъэщ "хэгъэгугу" псалъэм. Ауэ, зы щІыналътэ пыухытыкІар езым и псалъэу кыхуэхуарэ зылътытарщ Адыгэри, ар зы псэуалътэу кызыщежъари нахуэу щыткыым. Танэ, "хэку" псалъэм кыкІыр, цІыхубэрэ зы лъэпкыыр (хэ) зыдисым и курэкупсэу щыту зэпкыырыхыпхъэщ; икІи, хы зэхуаку е хитІ зэхуакуу щыт зы щІыпІэр кызыІуэрщ ар. Абы кыриІуэр мыбы дэтхэнэрами нахуэу жыІэпхъэкыым. Ауэ, адыгэбзэр зэрызтеуэр геометрикэуши, "хэку" псалъэр мы мыхъэнитІри зыхэзыубыдэу зы псалъэу зэрызтеувапхэр жыІэпхъэщ. ТІэ, Адыгэм псэуалътэ кыхуэхуауэ щІыналътэр кызыриІуатэр и бзэр зэрызтеуэвэ щІыкІэу щытщи, а хэгъэгур и щІыналътэжу зэрыщытыр гурыІуэгъуэ ещІыр мыбы; икІи, и бзэр зэрызтеуэвэм дэщІыгъуу зтеуэву фІэщыгъэцІэ хуэхуауэ кыреІуэр и псэуалътэр.

Адыгэбзэм кызыэригъэлтагъуэр аращи, Адыгэ системэр лъабжэкІэ лъэщу пщы системэрщ. "Пщы" псалъэр зы административ Іуэхугъуэу кызырымхуар гурыІуэгъуэнщ. А псалъэр "пщы" макъ зэгугэт Іэмалыгъуэм иджым кызырыгуэкІкІэ зы псалъэу утыку кыхъэрщи, а макъ зэгугэтым иджрэ кыкІыр, щыІэр зэрыщыІэ дыдэрэкІэ къэгъэунэхун Іуэхугъуэу щытщ. Ар мыпхуэдэу кызырыхум кызырыгуэкІрэ зэрелътытарэкІэ, псэукІэхабзэм щапхуэу илътэ гуэрым ипІэр кыриІуэн папщІэ, гъуээджэу фІэщыгъэцІэ хуэхуагъэнщ.

Адыгэбзмэрэ хабзэу кыекІуэкІым дэтхэнэ зы цІыхур пщы пэлътэрщ зэрилътэри, Адыгэр цІыху щапхъэ хуэну зы хабзэм тету щытащ. Аращи, щыпкъагъэрэ цІыхугъэр гукъэкІ хуэщІын папщІэй Адыгэм зыжралэу кыгъэсэбэпыр "Адыгэ" псалъэрщ; икІи, дэтхэнэ лъэпкыми щырэщ ар, цІыхугъэрэ щыпкъагъэ зыхэлъу щыт дэтхэнэ зы нэрыбгэр ди гъунэгъу лъэпкхэм зэралътэр "чэркэс"у щытащ дыгъуасэ нэгъунэ. Ауэ, зы цивилизациэр кыкІуэту щІидзамэ, ар кызырикІуэтым и щхъэусыгъуэр езым и щІыбым кыщыхуу щытхэрамэ, тІэ, фІырэ щІэр и щІыбым кыщылыыхуэу щІидзэну кыщІэкІынщи, аращ кІуэ пэтрэ къэхуар. Адыгэр кызырикІуэтым кызырыгуэкІкІэ, зыщымгугъыжу щІидзагъэнщи, кІуэ пэтрэ, и щІыбкІэ къэхуу щыт дэтхэнэ зы гуэрыр фІэгъэщІэгъуэн хууэу зы хабзэ

кыхуэхуаш; нобэй абы дьтету жылпхэщ. Ауэ, абы и кыклуэтын щхэусыгуэу шытыр, цыхугээрэ шыпкагээрэклэ иужь кынауэ арактым; икли, гупшысэрэ шлэнклэй, лэагээрэ гуэзэджэклэй иужь кынауэ жылпхэктым. Ауэ, мыр и флэщ зэрыхум кызырыгуэклэ иужь зыкыригэнауэ жылпхэщ нобэ.

Пшы системэр бзэ лэабжээрэ бзэ логиеу зэтеуауэ шытми, гьащлэрэ псэуклэм кызырихьклэрэу, зы псэуклэрэ хабзэр зыхуэныкыуэм зэрыхуэклэу шлыклэу клуэцклэ зэхуэклыфынщи, шлэ гуэрхэр кызыригэхуэклынщ. Икли, и шлыб лэаныкыуэмклэ кыхыхыуэ шыт шлэ гуэрхэмклэй зы хабзэр зэхуэклыфынщ.

Адыгэ хабзэр клуэ пэтрэ зэхуэклауэ шытами, ар зэрышыту зы системэу зэхуэклыныгэм нэсауэ жылпхэктым. Абы и шлыкклэ кэхууэ шыт системэрэ сивилизацэр кызырытеклуэрэ зэрыужьклэрэу, Адыгэ хабзэрэ пшыгуэ системэр, -зы сивилизацэжыр- клуэ пэтрэ кыклуэтурэ и гум итлысхэжауэ жылпхэщ.

Ауэ, тепщэгээрэ зы сентезу кэхуауэ шыт системэр кызытехуэклауэ шыт пшы системэри, абы и зы лэаныкыуэу хэлэжыкыуэ шытщ. Системэм и шлыкклэ кэхуэрэ кеклуэклхэм кызырыгуэклэрэу тепщэгээрэ системэр кызырихыгэхуэклар пшыгуэ системэм. Пшыгуэрэ зы дефансив системэм зыхумэжын щхэусыгуэрэклэ кызыригэхуэклауэ жылпхэщ Адыгэ тепщэгээрэ, зыкыригэалын гугэм хурикуактым ар.

*

Адыгэм и пшыгуэм кызырыгуэклэрэ зэрэзэгьклэрэу дефансив щхэусыгуэрэклэ иухуауэ шытрэ, Адыгэ хабзэ шапхэу илытэу кызыригэхуэкла дзэр зыхумэжыным зэрыхуримыкыурэ кызыриклэуэклэрэу, клуэ пэтрэ зэхэжурэ бэмплэгуэм хуэклауэ жылпхэщ лэапкыр: И клуэцымклэ зэхэзыхыуэ иужурэ, кэзызэхум пэщлэтынрэ Адыгагээр ихумэжын папшлэ кызыригэхуэклауэ шыт дзэр езым и лым хуэжу шлэдауэ жылпхэщ. Мыпхуэдээрэй, клуэ пэтрэ зэхэфыгуэныр кызырыблэгэанур гурылуэгуэнщ. Ужыгуэ клуэдым фыгуэр кэхыр. Зы уэзыр зэхуэжмэ, кызыхыклым и уз зэрыхуэр гурылуэгуэнщ.

Мыпхуэдэ гукыутэр кэзыпсэуахэм я щхэм кырыкларэ я гукыеуэр я шлэблэм хуалуэтэжыныр хабзэм емызэгыну зы луэхугуэрт. Гьащлэр зыгэлаплэрэ зыгэпэжу шыт зы хабзэрти, кьащлэхуэхэм кьагэщлэанур ахэм кыхуагэанэрт. Гьащлэр лэфлэр гукыутэр шызгэгупщэрщи, мыр хабзэми езэгырт. Ауэ, мыпхуэдэу шытми, зытепсэхуэ хуауэ шыт хэбзэщлэм кызырыгуэклэ кэхууэ шыт лэабжэ шлэхумэжыгэм, *мазохизм* лэфлагэ тлэклу зыхэлэу шыт *носталги*рагэант кыгэхуэнури, мы кэхуауэ пшагуэм шлуфа лэабжэм щхэгэпцлагээр кыдэжыпхээнщ.

Теклуэнрэ зэуэным кытехуэкла тепщэгуэр, кэзызэхуахэм я системэрэ, езым иужь дьдэрэ шлэуэ кыхуэкларэ зыхэпсэхуауэ шыт мы псэуклэр, и гум кынэжарати, пшыгуэ системэр зылысир щыгэгупщэжыным хуишэрт абы. И гур флы ищлыжынклэ щхэлэ кыхуэхууэ шыт носталгием, зауэм шызырихыа лыхуужыгэа закыуэрт гукыэклыж кыхуищлэри, а пшагуэм шлуфауэ шыт пшыгуэ системэр кызырышыкыужрэ зэрилгытэжыр мыбы кызырыгуэклэрэу.

Дэтхэнэ и зы нэрыбгэр "апщый"уэ зылытапхэуэ шыт зы псэуклэ лэабжэр шлуфа нэужь, абы кыдэжыпхыэр щхэжу пшыуэ зылытэжыпхэуэ шытынрагээнщи, щхэзыфлэфыгээр кьоблагээр. Дэтхэнэ зы нэрыбгэр зы центр пэлытэу шытын системэр зырылуэдрэ и клуэдыгуэу кэхум нэрыбгэм кыхуиыхынуэр, сытри зехэлларэ щхэжу зылытэжынагээнщ. Зы централ системэм кышлэныжыр нэрыбгэм *егоцентру* хуоухуэр. Щхэа закыуэу зыкыгэалынрэ зылытэжыныр щхэзыфлэагээр, пшы системэрэ хабзэм и лэабжэм нэхэрэ, зыхэпсэхуым езэгэ тепщэгуэр.

лѡабжьэрэ хэкѡпѡу зезгѡлѡытѡрщи, икѡи, дзэ зэхэкѡутам кѡелауэ щытхэм кѡащѡхѡукѡым *генералу* зезгѡлѡытѡжырщ.

Пшы...

"Пшы" макъ зѡгуѡтым, щхѡѡжу, занщѡлѡрэ наѡуэу зы гуэр иджыркѡым. Ауэ, ущыхѡплѡэкѡ, "пы" эфѡкту щыт "п"ыр "шы" ѡмалыгѡуэкѡ щызешѡм щыгѡуэ, зы гуѡрым кѡыхѡхѡукѡу щытрѡ, абы и "шэ" е и гѡэш пѡлѡытѡу зы мыхѡнѡ мѡджыр. Ауэ, ар, "шы-шэ" ѡмалыгѡуѡм зѡрадѡ щѡыкѡу нахуѡу кѡѡхѡурѡ утыку кѡихѡу щыт ѡуѡхугѡуѡхѡм хуэдѡкѡым. Тѡ, ар, "п" ѡмалыгѡуѡрѡкѡ кѡѡхѡурѡ кѡыхѡхѡукѡу зы "шы" ѡмалыгѡуѡу щытырщи, кѡызѡрыхѡу щѡыкѡлѡр гурыѡуѡгѡуѡщѡу щытынкѡым. Ар зы хѡугѡу фѡыгѡуѡу щытырщи, утыку кѡызѡрихѡу щѡыкѡлѡр мыгурыѡуѡгѡуѡщѡми, кѡихѡа нѡужѡ зѡхѡпщѡу зы ѡуѡхугѡуѡрщ.

Щѡлѡ гуѡрым хѡмытрѡ щымыщу, ауэ, абы зѡпыщѡлѡныгѡу зѡрилѡу щыт позицѡр кѡизыѡуѡу щыт "пы"м и эфѡктыр, щѡлѡ гуѡрым и кѡуѡцѡым кѡыщыхѡурѡ кѡыришыпхѡу щытыр кѡизыѡуѡу "шы" макѡымкѡ щызешѡрѡ щылажѡм щыгѡуэ кѡѡхѡуу щытыр "пшы" макъ ѡмалыгѡуѡрщ. Ар щыхѡукѡѡй, кѡззыгѡхѡурѡ кѡызщыхѡум зы зѡпыщѡлѡныгѡу ѡлѡу щытми, абы щымыщу щыт эфѡкткѡлѡрѡ кѡѡхѡуу зы ѡуѡхугѡуѡрщ "пшы" ѡмалыгѡуѡм иджыр. Мы жытѡлѡхѡм хуэдѡу щытщ, "пшы" макѡыр зыхѡту кѡѡхѡуу щыт псалѡхѡм кѡыраѡуѡу ѡуѡхугѡуѡхѡр.

Арагѡнщи, музыкѡу тѡлѡгѡуѡщѡлѡгѡуѡнрѡ дызыѡпишѡу щытыр кѡызхѡхѡукѡым (нѡ) и фѡлѡщыгѡуѡцѡлѡр "пшы"нѡу щытщ. "Пшы"нѡ (пшы-нѡ)"р, цѡыхум и псѡр зыгѡуѡжѡрѡ зыгѡѡпсѡхуу, абы и псѡр зыхуѡныкѡуѡрѡ и шхын пѡлѡытѡу щыт музыкѡр кѡызгѡэкѡ ѡмѡпсымѡрщ. Пшы"нѡкѡ кѡѡгѡлѡупхѡу щытрѡ, абы илѡ пѡлѡытѡу музыкѡ зыхѡлѡу щыт уѡрѡдри зы "пшыналѡу"рщ.

Мы кѡѡхѡукѡм ебгѡуѡщхѡ хѡуѡу щытмѡ, зы щѡыпѡ кѡызѡрикѡыр умлѡагѡухѡу уафѡм езым, езырыжурѡ кѡыхѡхѡукѡу щытрѡ нѡрылѡагѡу хѡужри "пшѡ"щ. Пшѡ псалѡм кѡытохѡукѡыр "пшагѡуѡ, пшапѡ, пшѡплѡ..." хуэдѡ псалѡхѡхѡр. Пшѡ пѡлѡытѡу щѡыгум кѡыхѡхѡукѡлѡрѡ телѡу щыт мывѡ жыгѡейхѡр "пшахѡуѡ"щ.

Мыхѡм ямыщхѡу щытми, зы пщѡрылѡ кѡызѡрыхѡукѡлѡрѡу щѡыхуѡ кѡыптѡхуар зыхуѡубгѡэкѡыжынрѡ ептыжын ѡуѡхугѡуѡу "пшынын, пшыныжын, кѡѡпшыныжын" псалѡхѡхѡри "пшы" ѡмалыгѡуѡрѡкѡ утыку кѡохѡр. Кѡыппкѡырыкѡын хуейуѡу щытрѡ кѡыппкѡырыкѡыпхѡу хѡуѡу щытыр гѡѡзѡщѡлѡн ѡуѡхугѡуѡрщ "пшынын" псалѡм кѡыриѡуѡр.

Адыгѡбзѡмрѡ Адыгѡ еплѡыкѡлѡмкѡ, зы махуѡр кѡыщежѡу зѡманыгѡуѡр зѡры"пщыхѡѡщхѡу"р гурыѡуѡгѡуѡщи, зы махуѡм и кѡѡхѡупѡлѡрѡ, а махуѡм хуѡзышѡр кѡызѡритѡуѡр, а махуѡм и кѡежѡапѡ хѡуѡу щыт пщыхѡѡщхѡм и гугѡу зѡрытщѡ псалѡр "пшыхѡ"щ: «Мѡрѡм пшыхѡ, дыгѡуѡспшыхѡ...».

Пхы...

"Пы" макъ эфѡкту щыт "п"ыр зы гѡунѡ ѡуѡхугѡуѡу кѡззыгѡлѡагѡуѡрѡ, кѡыгѡлѡагѡуѡу щытым хѡмытрѡ хѡмыхѡу щыт ѡмалыгѡуѡрщи, ар "хы" ѡмалыгѡуѡм щышѡм щыгѡуѡ, зы "хы" ѡнатѡу щытым телѡбапхѡу зы ѡуѡхугѡуѡу жыѡпхѡнщ кѡѡхѡур. А кѡѡхѡуу щыт ѡуѡхугѡуѡр, зы щѡыпѡпѡр зыѡыгѡрѡ зыщѡлѡзыубыдѡу, ар щѡлѡзыуфѡу щытрѡ, абы хуѡфѡу хуѡухуа пѡлѡытѡу зы ѡмалыгѡуѡу жыѡпхѡнщ.

А ѡмалыгѡуѡр кѡыщѡкѡуѡкѡым щыгѡуѡ, кѡѡхѡуу щыт ѡуѡхугѡуѡр "пхын" ѡуѡхугѡуѡрщи, абы зы щѡлѡ гуѡрым и хѡурѡягѡыр зѡщѡиубыдѡу кѡѡкѡуѡкѡлѡрѡ кѡуѡтѡгѡуѡу зыѡу щыт хѡумѡ "пхѡн" ѡуѡхурщ кѡѡхѡур.

Пхынрэ пхэн Іуэхугуэр цыхум япэрауэ кызыригъэсэбэпа щІыкІэри, и зы Іэпкыльэпкъ гуэрхэр щІихъумэнрэ зэщІиубыдэн Іуэхугуэрауэ кыщІэкІынщ. А зэщІиубыдэрэ щІихъумэу шытыр, япэрауэ, и укІытапІэу шытхэрагъэнти, абы "пхэ" фІишагъэнщ.

"Пхыр" жыхуаІэр зэщІэпхауэ шыт зы мэкъу-мэш зэщІэкъузараш. ЗэщІэпхарэ зэщІэкъузауэ шыт гуэрым и кІуэцІым зы гуэр хэпІуэн Іуэхур "пхырыІун" Іуэхугуэрщ. А пха пэлытэрэ зы Іувагъэм зы гуэр хэлунрэ адреј лъэныкъуэм хэгъэкІын Іуэхур "пхыгъэкІын, пхыргъэкІын" Іуэхугуэрщ. Мыхэм хуэдэу къохъур "пхырыдзын, пхырыдзэн, зэпхырыкІын, пхегъэтхын..." хуэдэ псалъэхэр.

"Пхэ" псалъэр къэхъурэ лажъэу шыщІидзэкІэ, ар зи лъабжьэрэкІэ псалъэщІэхэр къохъур. "Пхэ"р зы кІэ пэлытэу шытырщ; икІи, кІэри зыпытырщ. Зы пкъым и кІэ хъууэ шытыр "пхэ" зэрыхъукІэй, зы пкъыгуэр кыщыщІидзэрэ кыщыщэжъэр "щхъэ"уэ шытщи, шыухрэ икІэ хъури "пхэ"рщ. КъежъапІэ хъууэ шытыр "щхъэ"рщ, ухыпІэр "пхэ"рщи, зы Іуэхугуэр захуэрэ зэрхъун хуейуэ зэрылажъэр мыпхуэдэуш. Щхъэ зиІэм кІэй иІэщи, кІэ зыгуэст Іуэхур зэфІэкІа хъурщ; кІэ зыгуэст Іуэхур япхэж е зэщІапхэжыр.

"Щхъэ"р къежъапІэрэ "кІэ е пхэ"р ухыпІэ зэрыхъур зы хабзэу зэрщыткІэрэу, абы утемытрэ, зы Іуэхур и щхэмкІэ кыщІомыдзэу и пхэмкІэ кыщІэбдзэрэ бгъээщІэн иужь ущихъэкІэ, а Іуэху щІэкІэ хъурэ джыкІэ хъурагъэнщ "пхэндж" псалъэм кыдгуригъаІуэр.

Пхы...

"Пхы"р кызызрыхъур мыраш: ПэщІэдзэ Іэмалыгуэр кызыхэкІыу шыт "пы"м и эффекту шыт "п"ыр, хъууэ шытым и лъабжьэрэ, хъур кызыхэхъукІыу шыт "хы" ІэмалыгуэмкІэ шылажъэм шыгуэ, къэхъуу шытыр "пхы"раш. Ар "хы" пэлытэу шытми, "хы"м хуэдэу зы лъабжьэ хъуфынкъым. Ар зы гуэрым тебдзэ е хэбдзэрэ зы лъабжьэ щІэдз хъуфу зы гуэр хъунщ. Абы зы гуэр кыыхэхъукІынкъым; ауэ, абыкІэ зыгуэрхэр кызыэщІэпкъуэфынщ.

Зы гуэрхэр зэрыхъуауэ зэрыщытрэ, кызыдыщІэкъуауэ зыдэщытым игъэкІынрэ икъухъын хуэдэ Іуэхугуэщ "пхын, тепхъэн, ипхъэн, ипхыхъын, зэбгырыпхыхъын..." псалъэхэм кыраІуэхэр. А ипкъухъэр теппхъэр, зы мэш къэбгъэхъун папщІэ щыхъуй шыІэщ.

"Пхы"р зы лъабжьэрэ зы Іуэхугуэм и пэщІэдзэ зэрыхъуу зэрщытри гурыІуэгъуэщ. "Пхы"м зы зэманыгуэрэ зы кІуэтэгъуэ кызыригъуэткІэрэу "пхэ" псалъэр къохъур. Ар зы псалъэм кІэух щыхуэхъум шыгуэ, зы Іуэхугуэр зэрыхъупхъэу зэрыщытыр кызыІуэу къосэбэпыр. Мыбы и шапхъэу шытщ мы псалъэхэр: «ЩІапхъэ, къэхъупхъэ, пыщІапхъэ, къэкІуапхъэ, псэлапхъэ, жыІэпхъэ...».

Зы шыІэкІэ зиІэу шытхэм яхэтрэ, я лъабжьэрэ я хабзэкІэрэу зэрщытын хуейр, я шыІэкІэ хъун хуейр фІыуэ зыгъэлагуэрэ зыхэлъыр, ахэм я "шапхъэ" хъурщ.

Ауэ, "пхэ"р щхъэжу зы псалъэу шытщи, ар "гъэсыпхъэ"у шытым и фІэщыгъэцІэрщ. "Пхэ"р, гъэсынрэ зы "мафІэ" щІын Іуэхугуэм нэмышІІ, зы "унэ"рэ унэ Іуэхугуэу фІыгуэ лІэужыыгуэхэм папщІэ кызырагъэсэбэп зэрыхъукІэрэу, зы Іуэхугуэ лъабжьэу "пхы"м кыдигъэлагуэхэм езэгъыну зы мыхъэнэ зиІэу жыІэпхъэнщ. Ауэ, щхъэжу "пхэ" фІэщыгъэцІэр утыку кызызрихъа щхъэусыгуэр, мы къэтІуэтауэ шытымкІэ иджыри нахуэу зэпкъырыха хъуауэ лытапхъэкъым. Цыхум кыщхъэпэу шыт Іэмэпсымэрэ унэ лъащІэр, тІанэ, унэм езыри кызыхищІыкІыу шытари "пхэ"кІэ кызызрыриуари гурыІуэгъуэщ. "Пхэ" псалъэр зи лъабжьэкІэрэу мы псалъэхэр къохъур: «Пхэбгъу, пхъафэ, пхъащІэ,

пхэх, пхяхуэ...». "Пхэгуль, пхэц" псалэхэри зы "пхэщхэмыщхэ"у "пхэ" лъабжэкIэ кхэхуауэ щыт псалэхэрщ.

Ипхыхыауэ щытхэр зэщIэкхуэн Iуэхугуэу щыт хуэдэщ "пхэнкIын" Iуэхури, зэрипхыхыарэкIэ "пхэ"уэ щытым кIэ етынрэ (кIэ-ын) зэщIэкхуэн Iуэхугуэу жыIэпхэнщ ар. Мы IуэхумкIэ, ипхыхыауэ щытхэр щызэщIэкхуэм щыгхуэ кхэхур "пхэнкIий"щ.

Пху...

"Пхы" Iэмалыгхуэм ужыгхуэ щигхуэткIэ (у) кхэхур "пху" Iэмалыгхуэрщ. "Пху" макхыр, "хы"м и зыужыгхуэу щыт "ху (хы-у)" макх зэгхуэтыр "п"ым и кIэх зэрыххурэ "п"ыр зэришэ щIыкIэу кхэхуауэ жыIэпхэщ. Мы еплыхкIитIри зэхуэдэу пэжынщ; тIуми утыку кхыралххэр зэхуэдэ Iэмалыгхуэрщ.

"Пху" псалэр шхэжу зы цIыхубз быным и фIэщыгхэцIэ мэхур; "пху"р "хыджэбз" ххупхуэу щытырщ. Ар "пху" зэрыххуэу, ипщэкIэ кхызэритIуараци, "п-ху"уэ щытырщи, ар, ххур кхызхэххуэу ххупIэу щытырщ; "пху"р ххум пыщIарэ елхытауэ щытырщ. Ар "пхы-у" зэрыххуэу "пхы" зыужыгхуэрэ зыужыгхуапхэрщ. Ар, кхэхуэу щытыр кхызхэххуэу ххурщи, зы лъабжэ джыпхуэу зэрыщытыр кхызыIуэ "пху"р зы "хыджэбз"щ. "Пхурылху" псалэри, "пху" псалэр зы лъабжэрэкIэ кхэхуэу зы псалэрщ.

"Пхы-пхэ" макх зэгхуэхэми, "пху" макхми, кхыгхэлхыагхуэрэ яджу щытыр зы лъабжэщ; икIи зы лъабжэр, ужыпхэрэ зы гуэр кхызхэххуэу зэрыххуэу, гхуэ лхэныкхуабэрэ ипэкIэ лажхуэу щыт зы Iуэхугхуэщ. Арагхэнщи, ипэкIэ Iэбэн Iуэхугхуэрэ, ар псынщIэрэ занщIэу, икIи лъабжэкIэрэ кхызэщIэкхуэн Iуэхугхуэу щытыр "пхуэн, епхуэн, пхуэтэн, кхэпхуэтэн..." псалэхэм яджырщ. Ар зэралхыагхуэу кхэхуэу щыт зы фIэщыгхэцIэри "пхуантэ"рщ.

ЗыкхызэщIэкхуэрэ зы шхэуэсхуэрэ зэрилхыагхуэу, псынщIэрэ занщIэу жэуэ щIэдзэн Iуэхугхуэр "щIэпхуэн"ырщ. Абы кхызэрхэххуэу кIэ "кIэлхыщIэпхуэн" псалэри кхоххур. "Iэпхуэн" псалэр, икIи "Iэ"кIэ "пхуэн"ырщ; икIи, щIэпхуэн пэлхытэу щытырщи, иIэу ххуар зэщIэкхуэнрэ псэуалхэр бгынэн Iуэхугхуэу, нэгхуэщI зы псэупIэ папщIэ гхуэгу теххэнырщ; ар зы хабзэ защIэу псэууэ щытыр "Iэпхуэшапхуэ"рщ.

Плы...

"П" Iэмалыгхуэр "лы" Iэмалыгхуэм иришажхэрэ зэгхуэу кхыщыIуэ "плы" макх зэгхуэтыр кхоххур. "Лы"м езыр "лэ"м илхыагхуэрэ ар зэманкIэрэ зыхуэрщ. "Пы" ефекту щыт "п"ыр "лы"м кхыпхыэрэ шылажхэм щыгхуэ кхэхур "плы"рщи, абы кхыриIуэу щытыр "лы"уэ щыткхым, икIи зы "лэ"у щыткхым. Ауэ, ахэм и зы щIыкIэу щытщ; "плы" Iэмалыгхуэм иджу щытыр зы "лы-лэ" Iуэхугхуэу жыIэпхэщ. "П" Iэмалыгхуэр зыхэлхуэу "лы"р шылажхэм щыгхуэ, кхэхуэу щыт "плы"р, "лы-лэ"м ехэлIарэ пыщIауэ зы Iуэхугхуэрщ. "Плы"р, зы "лы" щIыкIэ Iуэхугхуэрщи, лхыр "пы" Iэмалыгхуэм пыщIауэ зэрылажхэр кхэзыгхэлхыагхуэрщ. Апщыгхуэм кхэхуэу щытым, лхым и пIэ хуэхуэу щытрэ, лхыпIэу щытымкIэ зы унэтIыгхэ кхэгхэлхыагхуэр; лхыр ипIэ имызэгхэж Iуэхугхуэрщ кхэхур. "Плы"уэ щыт лхыр мэхуабэ, и гхуэнэхэмкIэ мхуэнэтIыр; зы лхым и хуэбагхэр дэкIуейрэ кхызэщIэуэу щытыр, "кхэпл"у аращ. Ар кхызхуэкIуэу щыт лхэри, ардыдэу кхэплхуэу щыт мэхур.

"Плгы" Імалыгъуэр лажьэрэ зы Іуэхугъуэ къэхъуу щытмэ, ар "плъын" глаголырши, ар зыхуэІуарэ кызыщыхъур зы "лъэ"у щытращ. ИкІи, а "лъэ"м кыщекІуэкІ "плъын" Іуэхугъуэм "п" Імалыгъуэр зэрыхэтым кызыргукІрэкІэ, лъэ кІуэцІым кыщекІуэкІ хъур, лъэр кызырыкІыпхъэрэ зылгытапхъэ мэхъур. КызырыкІыпхъэ хъурэ лгытапхъэ зыщІыу щытым, и кІуэцІкІэ плъын Іуэхугъуэр кызырекІуэкІкІэрэу, ар зэщІэкъуальэрэ къэпштауэ зэхэлъу шыт мэхъур. КъызэщІэкъуальэрэ кызыщІэвэ пэлъытэ хъуар кызыерикІыпхъэу, зи лъэм имзэгъэж хъууэ щытырщ. Апхуэдэу щыт зы гуэрыр, и гъуэрэ и плэм имзэгъэж пэлъытэ зэрыхъур зыгъэзащІэу щыт Імалыгъуэр "пы" эффекту щыт "п" Імалыгъуэрщ.

"Плгы" Імалыгъуэ зиІэрэ, ар кызыщекІуэкІыр, япэрауэ, псэущхъэу лъэ зиІэрауэщ гурыІуэгъуэ кызыеритхуэхъур. Пэжщ, лъыри зыхэту щытыр псэущхъэу лъэ зиІэрщ. Ауэ, плъын Іуэхугъуэр зыхуэІуа закъуэр псэущхъэрэ лъы зыщІэтыркъым. Дэтхэнэ зы щыІэу щыт гуэрым и щыІэкІэр зэрзыригъэпэщрэ зэрихъыр сын Іуэхугъуэрщи, сын Іуэхугъуэр кызыдекІуэкІым плъын Іуэхугъуэри къокІуэкІыр. Плъын Іуэхугъуэр къэзыгъэщІыу щытыр сын Іуэхугъуэрщ. Ар щхъэ, пэжщ, а нэхъыбэ зыгъэсрэ плъын Іуэхугъуэр нэхъ зехъэллауэ щыт щыІэгъуэ зиІэр псэущхъэрэ лъы зыщІэту щытырщ.

Аргуэрэу пыщапхъэу щытщи, "плгы" Імалыгъуэу къэхъур, "п" ІмалыгъуэкІэ "лгы"уэ щытырщи, ар зы кІуэцІ Іуэхугъуэу щытми, кызыхэкІрэ зехъэллауэ щыт Імалыгъуэр "пы" Іуэхугъуэу щытщ. Ар щыхъукІэй, къэплъу щыт зы гуэрым и гъунапкъэ хъурепІэр зохъуэкІыр, зэщІоплъэр. ИкІи, къэплъыр зыдэплъ лъэныкъуэрэ, нэхъ кызыериплъу щыт и лъэныкъуэр ипэ лъэныкъуэрщ, и гупэрщ.

ИпщэкІэ зэрыжытІам хуэдэу, зи плэм имзэгъэж пэлъытэ хъурэ, зи кІуэцІым плъын Іуэхугъуэр кызыщекІуэкІыр, и фэрэ и щІыбкІэй гулгытапхъэ хъууэ щытщи, ар дэ гулытапхъэ кызыеритхуэхъурэ кызыеритІуэр "къэплъын"рэ "къызэщІэплъын" псалъэхэрщ. А псалъэхэм кыдгурагъаІуэр, зы гуэрым и плъын Іуэхугъуэр кызыерыщІидзэрэ къэхъуу зэрыщытырщ. Сыт щыгъуэй кызыэщІэплъа защІэкІэрэ щыІэу гулгытапхъэ хъууэ щытым "плгыж" фІэщыпхъэнщ. КъызэщІэплъауэ щытым и фэр плгыжыщ. "Плгыж"ыр, плъын *кроникэу* щытырщ. Ар, плъын ІуэхугъуэрэкІэ гулгытапхъэ дыдэ хъууэ щыту зы фэ зиІэрщ.

ИкІи, мыпхуэдэу "плгы" Імалыгъуэр, и гъунэрэ и фэм трищІэн Іуэхугъуэ зэрыхъукІэрэу, зы гуэрыр гулгытапхъэ зыщІыр, абы и фэ хуэхъуауэ зэрыщыткІэ, ар "плгы" ІмалыгъэрэкІэ фэ зыгъуэту щытырщи, абы "плгыфэ" фІэщыпхъэщ. "Плгыфэ"р, дэтхэнэ зы гуэрым и кІуэцІкІэ "плгы" Імалыгъуэ къэхъурэ, и фэм щытырищІэм щыгъуэ, ар а гуэрым езыр и фэмкІэй гулгытапхъэ дызыщІырщ.

*

Дэтхэнэ зы щыІэ гуэрым и кІуэцІкІэ зы хуэбагъэ иІэу щытмэ, ар кызыхэкІыр "плъын" Імалыгъуэращ; икІи, ар и гущІыІу зэрытридзэм кызыерыгукІкІэу, абы зы плгыфэ иІэщ. Дэтхэнэ зы щыІэ гуэрми зы хуэбагъэ иІэу щытщи, ар, натуралу абы и кІуэцІкІэ хъууэ щыт плъын Іуэхугъуэрщ. Дэтхэнэ зы щыІэ гуэрым езым хуэІуауэ зы плъын Іуэхугъуэ зэриІэм кызыерыгукІкІэ зы хуэбагъэй иІэщи, ар абы натуралу и щыІэкІэрщ; икІи, натуралу и плгыфэри кызытехъукІыр мыращ. И плгыкІэм зэрихъуэкІмэ, мыхэри зохъуэкІыр.

Аращи, зы псэущхъэм и хуэбагъэр дэкІуеймэ е зы Іуэхугъуэм зыхуигъэпсрэ зыхуигъэхъэзыру щытмэ, ар кызыэщІэплъэу аращи, а зыхуигъэпсрэ зыхуигъэхъэзыр лъэныкъуэмкІэщ зыдэплъыр. И кІуэцІым кыщыхъу "плгы" Імалыгъуэр а лъэныкъуэкІэ зэтырехъэр е "плъын" Іуэхугъуэр а лъэныкъуэмкІэ ирегъабэр, егъэужьыр. Ар щыхъукІэй, кызыериплъ щІыкІэм, и фэр къегъэплъри и плгыфэри зохъуэкІыр; икІи, и фэрэ и гущІыІу хъууэ щытым щхъэщыкІыу кІуапхъэу зы ужыгъуэ е зы

уэз кыыхохъуклър. А щылэ гуэрым и лъэм кыыхэхъуклрэ ужьу щытыр, зы плыфэуи лъытапхъэ зэрыхъуклрэу, ар абы и фэ щыклэу щытщ; икИи, ар зэрыплъ щыклэ хъуам кызыэрыгуэклэ, зы нэху е зы хуэбагъэи къэхъунщ. Хуэбагъэрэ нэхугъэри, мэри, фэ щэбагъэрэ пхъэшагъэри, ІэфІыгъэрэ гуэщІагъэри е дыджагъэрэ сырагъри, макъыу кыыхэлуклри, а лъэр зэрыплъыклэм кыыхэхъуклрэ езым кыыщхъэщыкІыжу щыт зыужьыгъуэ лІэужьыгъуэ Іуэхугъуэхэрщ.

Мы кыыхэхъуклрэ зыужьыгъуэ хъууэ щыт зыужьыгъуэжрэ уэз лІэужьыгъуэ жыхуэтІэхэр зэрызэщхъэщыкІыр кыызтехъуклри, а плъын Іуэхугъуэ щыклэхэращ. А плъыуэ щыт лъэм кыыхэхъуклрэ ужьу щыт и уэзхэм и *диябозон (фреканс)* бгъуагъэм и зы щыплрэ и зы диябозон ІэнатІэр "макъ"щ, и зы щыплрэ "хуэбагъэ"рщ, и зы щыплрэ "нэху"щ... Дэ ахэм мыпхуэдэ фІэщыгъэцІэ фІэтцауэ щытми, ахэр уэзу дэ кытлэІэсхэрщ; икИи, а диябозонхэр зэрызэщхъэщыкІым кызыэрыгуэклэ, зыхэзыщІэ Іепкълэпкххэри щхъэхуэ щхъэхуэу щытщ. Ахэр зыхэзыщІэу щыт Іепкълэпкххэм я плъыклэри, зыхищІэу щыт уэзым и диябозонклэрэщ.

Диябозон жыхуэтІэри, зы зэман ІэнатІэм зыхиубыдэу щыт "плъын" Іуэхугъуэрэ "плъын бжыгъэ"рауэ жыІэпхъэщ. Зы зэман ІэнатІэм хиубыдэу щыт плъы Іэмалыгъуэу къэхъур, плъын бжыгъэу зы лъэм утыку кырылххэр, лъэм кыыхэхъукІ уэзым и диябозонырщи, а диябозоным елътарэ кызыэрыгуэклэ зы уэзыр хуэбагъэ хъунщ, зыр нэху хъунщ, адреір макъ хъунщ...

Зи ужьыклэрэ зи джыклэу щытыр плъын Іуэхугъуэрщи, зэрыплъым кыыхэхъукІ диябозон ІэнатІэр нэгъуэщІ зы щылэ гуэрым зыхищІэн папщІэ, абы, мыхэр зыхэзыщІапхъэу зигъэпсауэ щытын хуейщ. Мы гъэпсыгъэр зы плъын Іуэхугъуэ зэрыхъурэклэй, мы плъыклэм и диябозонымрэ, а зыхищІэну щыт плъыгъуэ диябозоныр зэхуэдэ хъун хуейщ. А нэхур е а макъыр зыхэзыщІэну щыт лъэр, мыпхуэдэу плъын Іэмалыгъуэ зиІэрэ, а нэху е а макъ диябозонымклэ гъэпсауэ щытын хуейщ. Е, ахэр зыхэзыщІэу щыт зы пкълыгъуэм, а зыхищІэну щыт уэз диябозонклэ плъыуэ щыт Іепкълэпкххэр иІэн хуейщ. Аращи, Іепкълэпкххэм я лэжьэклэу щытрэ, ахэр зыхуэгъэпса уэз диябозонхэр зэщхъэщокІыр: Зы бахъэм ирихъэжбарэ абы хэту щыт мэр зыхэзыщІэ пэр, а мэ плъыгъуэм и диябозоным хуэгъэпсащ; фэр е Іэфэр, фэ пхъэшагъэрэ щэбагъэр зэхихуну зы плъыгъуэм иту щытырщ е зы хуэбагъэр зыхищІэфыну щытщ; тхъэклумэр макъ диябозон кълэур зыхищІэфынурэ зэхихыфыну плъауэ щытщ. Пытщэмэ, нэри, зы уэз ІэнатІэр зыхищІэфынурэ зыхихуфыну гъэпсарэ плъын Іэмалыгъуэ зиІэу щытырщи, а уэз диябозон хъур нэхурщ.

Плъын Іуэхугъуэр, плъыфэр къэзыгъэщІыу зэрыщытым хуэдэу, а лъэм езым хуэІуауэ уэз лІэужьыгъуэу щыт нэхурэ макъ жыхуэтІэхэри къэзыгъэхъу Іуэхугъуэрщ. Зы псэущхъэм, езым хуэІуауэ зы хуэбагъэрэ зы плъыклэ иІэу щытщи, абы кызыэрыгуэклэ, и фэрэ и нэгъуэщІ Іепкълэпкххэри езым хуэІуауэ щытщ; икИи, ар нэгъуэщІ щылэгуээ зиІэ гуэрхэм зэрзыщхъэщыкІри, нэгъуэщІ щылэхэр зэрилътэрэ ахэм зэрэплъу щыт и лъэныкълэуэгъуэхэри кыызтехъукІыр плъын Іуэхугъуэрщ. НэгъуэщІ щылэ гуэрхэр илътатпхъэу, гъащІэм кызыэриххэр кызыэргуэклэ, зы псэущхъэм нэхэри зиужьрэ плъыфэ нэгъуэщІыгъуэхэр илътэн кълэнклэ зы лъэныкълэу зы бжанэ игъуэтмэ, зы гуэрыр мэклэ е макъклэ лътэн кълэн зиІэу гъэпса хъурэ плъыплэ иувэмэ, абы зыр пэ хъунщ е тхъэклумэ хъунщ. А лътэн кълэн зиІэ Іепкълэпкхъыр, сыт щыгъуэй, зыхуэІуауэ щыт плъыфэм хуэхъэзыру щытщ; икИи, ар фІыуэ зэрызэхиху щыхъукІэй, нэхэри мэлъри мэхъэзырыр.

Зы псэущхъэм, мыпхуэдэ кълэн зиІэу Іепкълэпкххэр игъуэтын Іуэхугъуэри кызыэрыхъурэ кыызтехъукІыр плъын Іуэхугъуэрщ. Зы пкълыгъуэрэ зы лъэу щыт псэущхъэр, гъащІэм зэрыхэтынрэ кызыэрелын щхъэусыгъуэклэ, плъын Іуэхугъуэр кыыригъэклэу щытщ. А плъын Іуэхугъуэр зы

Іуэхугуэ ІэнатІэм теухуауэ куэдрэ кыыригъэкІуэкІуы щытмэ, апщыгуэм, а Іуэхугуэм теухуауэ плъыуэ щыту щІидзэнщ. А плъыуэ щытыр зы лъэныкыуэм теухуауэ щытмэ, а диябозонкІэ плъыуэ щыт лъэныкыуэр а Іуэхугуэм хуэгъэпсауэ къэнэнщи, кІуэ пэтрэ а лъэныкыуэм щІэту щыт лъым зы лъэ лІэужыгъуэ иухуэу щІидзэнщ. Мис апщыгуэ, къэхъуу щыт лъэ лъэныкыуэр, зыхуэгъэпсарэ кыызтехъукІа щхъэусыгъуэкІэ лажьэрэ а псэущхэм кыыщхъэпэу зы Іепкълъэпкыу утыку кыхъа хъунщ. Мыбдежым къэхъуу щыт Іуэхугуэр икІи аращи, плъын Іуэхугуэр щхъэусыгъуэ зэрыхуэхъукІэрэу, лъым зы лъэ кыгъэщІа мэхъур; ар зы Іепкълъэпкыу утыку кыхъэу щытырщи, зыхуэІуауэ щыт Іуэхугуэри, а псэущхэр зыхуэныкыуэу щыта Іуэхугуэрщ.

Гулытапхъэ зэрыхъукІэрэу, пыщапхъэу щытщ мыр: Зы псэущхэм и плъын Іуэхугуэр зы лъэныкыуэмкІэ хуэгъэзауэ щытщ; нэхъыбэу зэрыплърэ зыдэплъ лъэныкыуэр пыухытыкІауэ зы лъэныкыуэу щытщи, ар а псэущхэм и гупэрщ. Абы и щхъэусыгъуэ хъууэ щытри, а псэущхэм, и кІуапІэ лъэныкыуэмкІэ кыыщыху Іуэхугуэхэр сыт шыгъуэй зэхихун хуейуэ зэрыщытырщ. А лъэныкыуэм хуэгъэзауэ плъын Іуэхугуэхэр нэхъыбэу къокІуэкІыр. Арагъэнщ, къэхъу къэщІыр дэтхэнэ зы уэз Іуэхугуэм кыызэрыгуэкІкІэ зэхихун папщІэ, зы псэущхэм иІэу щыт Іепкълъэпкхэр и гупэмкІэ щІыщытыр.

Зы Іепкълъэпкыр, плъыфэр фІуэ зэхихун папщІэ зыщигъэхъэзырым шыгъуэ, къэхъуу щыт зэщІэплъээн Іуэхугуэр зыхуэІуауэ щытым хуэгъэпсауэ щытщи, ар "еплъын" Іуэхугуэу жыІэпхъэщ: Ар, зы мэр илътэнэрэ зэхихун папщІэ, пэр, абы хуэкІэуэу плъын Іуэхугуэрщ; е, зы ІэфІыкІэ ІуфІыкІэр зэхихуным хуэкІуэу, Іур зы шхыныгъуэм еплъынырщ. Нэм и къэлэнри мыхэм хуэдэщ; ауэ, нэр, лътэн къэлэн зиІэ Іепкълъэпкь псоми къащхъэщыкІауэ зы плъын Іуэхугуэу зиІэу зы лъэрщ, зы Іепкълъэпкырщ. Ар зиІэ псэущхэм нэхъ жыжбэхэр елътэри зэхехуфыр. Ар Іепкълъэпкь псом нэхърэ нэхъ жыжбэм йоплъыфыр. Абы илътэфу щыт уэз лІэужыгъуэр "нэху" жыхуэтІэращ.

ТІэ, мыхэри пыщапхъэу щытщ: "Плъыфэ"р лъытапхъэрэ еплъыпхъэ хъууэ щытырщ. Плъыфэр плъын Іуэхугуэм кыызэрыхэкІым хуэдэ къабзэу, ар зылытапхъэрэ абы еплъын зи къэлэн хъууэ щыт Іепкълъэпкьри псэущхэм и плъын Іэмалыгъуэм кыигъэхъауэ щытщ; икІи, абы и къэлэнры зэригъэзащІэри плъын ІуэхугуэрэкІэщ. Зы плъыфэ мыхъурэ плъыпхъэу щымытыр зэмыплъыпхъэщ, икІи мылгагъупхъэу щытырщ.

Мы къэтІуэтауэ щытхэм кыызэрыгуэкІкІэ гурыІуэгъуэ хъауэ щытщи, "плъы" Іэмалыгъуэр лъэм и Іуэхугуэрэ хуэІуауэ щытщ. Лъэр кыызэхъукІуы щытыр лъыуэ щытми, лъэр зэрыщыІэ щІыкІэр, лъэр кыызэрыху щхъэусыгъуэр, лъэр зэрыужьрэ зы уэзри зы Іепкълъэпкьри кыызэрыхэкІу щхъэусыгъуэ хъур плъын Іуэхугуэу щытщ.

*

"Плъыфэ"р мыпхуэдэу щытщи, зы щыІэ гуэрыр зэрыплъкІэрэу плъыфэ иІэу щытщи, ар зэрыплъагъур а плъыфэм кыызэрыгуэкІкІэрщ. Адыгэбзэм и плъыфэцІэхэр, мыпхуэдэу щыІэ гуэрыр зэрыплъым кыызэрыгуэкІрэ зэрэзэгъкІэрэу фІэщыгъэцІэ хъауэ щытщ. ПлъыфэцІэхэм утыку кыыралъхъэ Іуэхугуэр, нэм ахэр зэрилъагъум езэгъыу щытщ.

ЩІэныгъэм плъыфэцІэхэр зэрилътэм езэгъыу щытщ адыгэбзэм плъыфэцІэхэр кыызэриІуатэр. Аращи, щІэныгъэми зэрилътэмкІэ, плъыфэу утыку кыхъэхэм лъабжъэ яхуэхъуу щыт плъыфэ гуэрхэр щыІэщи, адрейхэр мы плъыфэхэм къатехъукІауэ щытщ:

*"Хужь"ыр, "ху кроникэ"у щытырщи, нэр нэхъыфІуы зэрыхур гурыІуэгъуэ зыщІуы зы фІэщыгъэцІэу щытырщ; ар плъыфэ псори зыхэлъу щыт плъыфэцІэрщ. Ар икІи, зэплърэ зылагъур хуитрэ къабзэу зезгъэлътэ плъыфэрщ.

*"Гъуэжъ"ыр, "гъуэ кроникэ"у шытырщи, "гъуэ"р дэтхэнэ зы гъащIэрэ псэугъуэ зиIэм и пIэ хъууэ шытырщ. Мы плъыфэр, гъащIэрэ псэужьыгъуэ эффект кыузытырщ. "Гъуэжъ гъуэжъу хухэт" жыхуаIэр кызыхкIыр мырагъэнщ.

*"Плъыжъ"ыр, "плъы кроникэ"рщи, а нэхъ плъын Iэмалыгъуэу шытырщ. Плъынкэрэ хъзыр хъуным и плъыфэу шыт плъыжъыр ухуакIуэрэ зэуакIуэ плъыфэрщи, абы еплърэ ар зылабгъум кыыхуэкIуэ *психологии* щIыкIэри мыпхуэдэщ.

*"Щхъуэ"рэ "щхъуантIэ"р, щыIэу шытыр хъууэ шыт зыщIырщ; ар кIуэтэгъуэрэ бэгъуагъэм и плъыфэрщ; куугъэ зыщIрэ зыгъэкуурщ. Абы, еплърэ зылабгъум, кIуэтэгъуэрэ куугъэ эффект кыыретыр.

*"ФIыцIэ"р, "фIы" хъуауэ шытрэ шыIэу, щымыIэрэ (цIы) шыIэ хъуауэ (цIэ) зы фIэшчыгъэцIэрщ. Мы плъыфэцIэр щымыIэм и плъыфэу мэлъытэри, кIыфIырщ. Ар щымыIэнрэ щымыIэжыным (лIэныгъэм) и плъыфэу шытщи, зи эффектхэри мыпхуэдэ Iуэхугъуэхэрщ.

Мы плъыфэхэр лъабжъэу шытщи, адреи плъыфэхэр мыхэм къатехъукIыу шыту елъытэр щIэныгъэм. ИпщэкIэ зи гугъу тцIауэ шыт плъыфэхэр адыгэбзэм утыку кызыэрилъхъэ щIыкIэр зы шыIэгъуэрэ плъын Iуэхугъуэу зэрыщыткIэрщи, тIэ, а плъыфэхэр зэрылъабжъэр гурыIуэгъуэщ. Мы плъыфэцIэхэм хуэдэу лъытапхъэщ "гъуабжэ" жыхуаIэри, ар ифэ зытекIам е зэхэдзауэ шыт плъыфэм и плъыфэцIэрщ. Мыхэм нэмыщI плъыфэцIэхэр адыгэбзэм кызыэриIуатэр плъыфэу шыIэгъуэу зэрыщыткIэркъымы, щыIэ гуэрым и плъыфэм зэрешхъкIэрщ: «Удзыфэ, тхъэмбылыфэ, къэхъэуафэ...»

*

Нэр зыхуэгъэпсар нэхурауэ шытщи, ар нэху кыздикIым хуэхъэзыру шытщ; нэхур жыжъэ гъуэгу къыкIыфу шытщи, абы кызыэрыгуэкIкIэ, нэм и "плъын" Iэмалыгъуэр сыт шыгъуэй жыжъэм хуэхъэзыру шытщ; аращ нэм и "плъэн" Iуэхугъуэу шытыр. Нэр маплъэр; нэр, сыт шыгъуэй плъэн Iуэхугъуэр хузэфIэкIын къэлэнкIэрэ, зы пкъыгъуэм кызыхигъэхъукIауэ шытырщ. Нэр шыплъэм шыгъуэ зыдэплъэр, шыIэу шыт гуэрхэрщ. А шыIэу шыт гуэрхэм дэтхэнэ зыми -ипщэкIэ зэрыжытIаращи- зы плъыфэ яIэщ. Нэм езыр, зы шыIэ гуэру зы псэущхъэр хъэзыру шытын папщIэ, абы кызыхигъэхъукIауэ шытырщ; икIи, ар зыхуэхъэзыру шытынурэ зыдэплъэнури е зытеплъэнури зы шыIэ гуэрым и хъэзырагъэу шыт и плъыфэрщ. ТIэ, плъын Iуэхугъуэр зы зыужьыгъуэ зэрыхъукIэрэу, ар зыхищIэну гъэпсари зы плъын Iэмалыгъуэ зиIэу шытырщи, абый зы уэз кыыхохъукIыр; абый зы плъыфэ иIэщ.

Нэр зыхуэгъэпсарэ зыхуэплъэу шытыр, нэхурщ; нэху диябозоныр зыхищIэну плъыуэ шытщ нэми, ар а диябозонкIэ плъыуэ шытщ. Нэр зэплъэрэ зыхуэгъэпсауэ шытыр зы гуэрым и плъыфэрщи, а илътэу шытыр зэрилътэр и плыфэрэкIэщ. Зы гуэрым нэху бзийр техуэрэ къэунэхуу шытмэ, ифэр лъытапхъэ кызыэрытхуэхъу щIыкIэр, а нэху бзийхэм дэтхэнэр а фэм нэсрэ кыыхэлукIыжмэ ахэмкIэрэщ, а нэху бзийхэмкIэрэщ.

Нэрэ, жыжъагъэм еплъыныр зи къэлэну шытыр, зыдэплъэрэ зытеплъэ плъыфэр зэрилътэ щIыкIэр, а плъыфэхэр зэрзэхиху щIыкIэр "лъагъун" Iуэхугъуэрщ. "Лъагъун" Iуэхугъуэр зэрыхъу щIыкIэр, "лъэ"р "гъу" хъун (н) Iуэхугъуэущ.

"Лъагъун" псалъэр зэрызтеуэвэ щIыкIэри гъэшIэгъунщ. "Лъагъун" псалъэм езым хуэIуауэ зы Iуэхугъуэ хэлъщ; ар гулъытапхъэ щIын хуейуэ зы Iуэхуш. Адыгэбзэ хабзэмкIэ, а псалъэм и зэтеувэкIэ зэрыхъун хуейр, "лъэгъун" хуэдэу шытщ; ауэ, ар "лъагъун" псалъэу зэтеуващ. Мыбы кызыэрыдигъэлъагъукIэрэу, "лъагъун" псалъэм хэт "лъэ"р "лъа" зэрыхъукIэрэу, а "лъэ"р зы жыжъапIэ Iуэхугъуэу зэрыщытыр гурыIуэгъуэщ. Ар зы жыжъапIэ Iуэхугъуэ зэрыхъукIэрэу (лъа), "н" кIэухыр абы

кыпыхьэрэ глаголу зы псалъэ утыку кыщихьэм щыгъуэ, а глаголыр зэрылэжьэну щыкIэри, зы жыжъагъэ Iуэхугъуэу щыт "лъа" щыкIэрэуш.

Зы щыIэ гуэрэм зы "лъэ" зэриIэIэ, абы еплъу щытым илътэтр зы плъыфэу щытми, абы а плъыфэ лъэныкъуэкIэ иджу щытыр, ар зи плъыфэу щыт гуэрырщ, абы и "лъэ"рщ; ари зы жыжъагъэкIэ джа щыхъукIэ, "лъагъун" псалъэм хэту щыт "лъа"р, лъагъун IуэхугъуэкIэ яджу щытым и "лъэ"раш.

"Лъагъун" псалъэм и кIэхурэ и глагол хъууэ щытыр "гъу" зэрыхъури гулътатхъэ щын хуейуэ зы Iуэхугъуэрщ. Дэтхэнэ зы щыIэ гуэрэм зы гъуэ зэриIэр гурыIуэгъуэщи, ар щыIэу щытыр зыритрэ зырилъу щыту щыIэ гуэрырщ. Ауэ, "гъу"р апхуэдэу щыIэ гуэру щыт хъуаракъым. Ар, "гъуэ"р кызтехъукI лъабжьэу щытырщи, зэманьгъуэкIэ утыку кыщихьэм щыгъуэ, "гъуэ"р кызтехъукIырщ. Зы гуэрыр и "гъуэ"кIэ джын Iуэхугъуэр, ар зэхъуэкIын Iуэхугъуэ хъунщ. Ауэ, зы гуэрыр "гъу" IуэхугъуэкIэ джыныр, а гуэрыр зэхъуэкIын Iуэхугъуэ хъункъым. "Гъуджэ" псалъэми, кызэрыдгуригъаIуэм хуэдэу зы Iуэхугъуэрщ ар.

Араши, зы лъэр "гъун" Iуэхугъуэр, а лъэр зэхъуэкIын Iуэхугъуэу щыткъым. Ар а лъэм и гъуэм нэмыIэсу джынырщи, ар "лъагъун" псалъэм кызэрыдгуригъаIуэм хуэдэу, жыжъаплъэу джын Iуэхугъуэм езэгъуэ зы Iуэхугъуэ хъунщ. НытIэ, зы лъэр жыжъаплъэу джын Iуэхугъуэу щытрэ "гъун" Iуэхугъуэ хъур лъагъуэнырщи, а джыуэ щытыр жыжъаплъэу зэраджым кызэрыгуэкIэIэй, "лъэ"р "лъа" мэхъур. "Гъуджэ" псалъэ закъуэ мыхъуу, "мэгъу, тхъэгурмагъуэ" псалъэхэми я зэтеувэкIэрэ ядж мыхъэнэхэми гурыIуэгъуэ ящIыр "лъагъун" псалъэр утыку кызэрихъэ щыкIэрщ.

Пыщапхъэщ мыри, плъэн Iуэхугъуэр нэ зиIэм игъэзащIэу щыт зы Iуэхугъуэу, натуралу щыту зы глаголщ; ар щыхъукIэй, япэрэи глагол гупым хэтщ. Лъагъун Iуэхур плъэным зэрэпхарэ зэрелътаткIэрэу, абы и щхъэусыгъуэрэ и IуэхугъуэкIэрэу утыку кыхъуэ зы Iуэхугъуэ IэнатIэ зэрыхъум папщIэ, ар етIуэнэрэи глагол гупу щытщ; ар гъээзщIапхъэу зы Iуэху зыгъэлъагъуэу зы глаголщ. ИпшэкIэ, "лъагъун" псалъэрэ глаголыр зэрылажьэ щыкIэми кызэрыгуэкIэIэ, ар мыпхуэдэу зы Iуэхугъуэ зэрыхъур гурыIуэгъуэ хъуагъэнщ. ИкIи, плъэн Iуэху кыщыхъукIэ, лъагъун Iуэхугъуэри езырыжу къэхъупхъэ хуэдэми, плъэн Iуэхур кызэрыхъукIэрэу сыт щыгъуэй лъагъун Iуэхугъуэр утыку кызэрымыхъэр гурыIуэгъуэу кыщIэкIынщ: Натуралу нэ зиIэр маплъэр (1-рей глагол гуп); ауэ, лъагъуныр гъээзщIапхъэ хъууэ щыт зы Iуэхурщ (2-рей глагол гуп).

Лъагъун Iуэхугъуэр гъээзщIэн хуейуэ зы Iуэхугъуэ IэнатIэрщ. Плъыфэхэр зэщхъэщыкIауэ щымыIатэмэ, нэри плъэнтэкъым; а лъагъун Iуэхугъуэри нэгъуэщIыу джыну кыщIэкIынт. Нэм игъэзащIэ плъэн Iуэхур зыхуэIуар фэраш, плъыфэраш; плъыфэр узэплъыпхъэ хъууэ щыту узэплъыфрэ узэплъыфэрщ. Нэм илъагъупхъэ хъууэ щытыр плъыфэхэрщ; нэм ар зи плъыфэу щыт лъэр зэрыпсорэ зэрыщыту, зэригъукIэрэ щилъагъум щыгъуэ, а лъэ гъунэхэри нахуэ мэхъур. Геометрие форм жыхуаIэр плъыфэ гъунапкъэкIэ ухуэрщ, а гъунапкъэхэр къэтхъыхъауэ зэралътэ щыкIэу ябжырщ; мыхъумэ, плъыфэм емылътарэ езырыжу зы геометрие форм щыIэкъым, икIи плъыпхъэркъым. Зы лъэр и "гъу"кIэрэ щыджым щыгъуэ, нахуэ хъууэ щыт лъэ гъунапкъэкIэрэу, и бжыгъэри зэхэхупхъэрэ лътатхъэ мэхъур. Дэтхэнэ зы лъэр зэрыджкIэрэу а лъэ бжыгъэри къоунэхур.

*

Мыпхуэдэу физикэ щIэныгъэр кызэрысэбэпыпхъэу плъэнрэ лъагъун Iуэхугъуэр зэрызэхушщыт щыкIэр утыку кызылътхъэ адыгэбзэм фылъагъуныгъэри лъагъун Iуэхугъуэуш гурыIуэгъуэ зэрищыр.

ИпщэкIэ кызыртылутам хуэдэу, упльэфрэ пльагъуфу щытмэ, а пльагъум и лъэр гъун IуэхугъуэрэкIэ зэрыбджым кызырэгуэкIэ, ар жыжъаплъэу утыку кыибгъэхьэрэ фIы пщIыуэ аращ. Ар уигу нэсрэ пхуэфI хъууэ щытмэ, аращ фIыльагъуныгъэ жыхуалэр.

ФIыльагъуныгъэр, зыльагъум ильагъур хуэфI щыхуэхъум щыгъуэ къохъур; зыльагъум и пльыкIэр ильагъуу щытым и пльыкIэм хуэфIрэ езэгъыу щыт хъумэ, а пльыкIитIыр зэхуэдэ хъумэ, мис арагъэнщ лъагъуныгъэр кыызхэкIыр.

Плъэр зыхуеплъым и лъэр игъун Iуэхуу утыку къохъэр лъагъунри, а лъэ гъун Iуэхугъуэр зэрыдж щIыкIэм кыигъэхъуу щыт диябозоныр зыджу щытым и пльыкIэй мэхъур; апщыгъуэм, игъуу щыт лъэр езыр зэрыплъ щIыкIэжу –зыуэ- мэлъытэр. Апщыгъуэм къэхъуу щытыр, *резонанс* жыхуалэрэгъэнщ.

Лъагъуныр зэрыджкIэрэу, и джыгъуэм хуэфI хъуращ фIыуэ ильытэр. Плээрэ зыльагъум ильагъуу щытыр фIыуэ зэрилгъытэ щIыкIэр, зыльагъуу щытым и лъагъун джыгъуэр, зэплъу щытым и лъэрэ и пльыфэм егъэджызджыр. Ар икIи, ильагъуу щытым фIыуэ кыигъэплъэрэ зэщIигъаплъэу аращ и лъэр. Лъагъун джыгъуэр щыджызджкIэ, фIы мэхъур, мафIэр; ар зыгъэджызджрэ зыгъафIэжу щытырщ фIыльагъуныгъэр. Лъагъун Iуэху джыр зыгъэджызджрэ джыуэ ит зыщIыр, зызгъэджызджу къэзгъанэращ, а плъэуэ щытым фIыуэ ильагъу хъур.

Мы жытIэхэри ауэ кызырэгуэкIэ зы лъагъуныгъэу зэрыщымытыр гурылуэгъуэщи, къэтIуатэу щыт фIыльагъуныгъэр абы аткIэ щымылэжу лъагъуэныгъэу зэрыщытыр пыщапхъэщ. Дэтхэнэ зы лъагъуныгъэрэ, хэти и щхъэм кырыкIуэу щыт фIыльагъуныгъэр мыпхуэдэу зэрыщымытыр пыщапхъэщи, дывымгъэшырэ.

ПлIы...

"ПлIы" макъ зэгъуэтыр кызырэылуэрэ зэрзыхэпхкIэ, абы ипэ пыту къэлъу макъыр "пI" макърауэ жытIэпхъэщ. Ауэ, ар "п" тхыпкыкIэ тха хъуащ. Адыгэбзэ макъхэм и пэжыплъэу щытыр, ар зэрзыхэпх щIыкIэрщ. Ар щыхъукIэй, "плIы" макъ зэгъуэтым ипэ иту щытыр кызырэылуфрэ зэрзыхэпх щIыкIэмкIэ, ар "пI" макъырщ. ТIэ, зэрзыхэпхым хуэдэу щытщ зы макъри, ар "п" макъыу щытами, "лIы" макъым кыыщыпыхъэм щыгъуэ кызырэылуэрэ "пI"уэщ. ИкIи, "п, б, пI" макъхэр зы гупу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, ахэм яджу щытыр зэхуэдэ Iуэхугъуэхэрщ; зым и Iэмалыгъуэм адреир къегъэщI, е адреим хуэдэу зехъуэжыфыр. Аращи, зи гугъу тщIы макъыр "п" е "пI"м дэтхэнэрами, яджыр зэхуэдэрэ зэгъунэгъу Iуэхугъуэрщ. Ауэ, мыбдежым кызырэылуэ щIыкIэр "пI"уэ щытщи, "плIы" макъым дыщытепсэлъыхъым щыгъуэ кызыртылутану щIыкIэр аращ.

"ПIы" макъым "ы"р кызырэпыхукIэрэу къэхъуу щыт "пI"ыр, "лIы" макъым щышэм щыгъуэ, "плIы" макъ зэгъуэтыр къохъур. Мыпхуэдэу, "пIы-пIэ" Iуэхугъуэу щытыр "лIы"уэ щылажъэм щыгъуэ, къэхъуу щыт Iуэхугъуэр, зи пIэ зыгъуэтарэ игъуэ хъуарауэ жытIэпхъэнщ. Ар зэрзыхъун хъуарэ зи пIэ зыгъуэта хъуарщ; зэрзыхъун хъуа пIын Iуэхугъуэрщ; зэрыужьарэ зэрыпIар зы увыплъэу зыхурикъуауэ щытырщ; пIэ зэпэщу щыт хъуаращ.

Мыпхуэдэу зэрзыхъун хъуауэ утыку кыихъар къэзыгъэлягъуэ "плIы" макъ зэгъуэтыр зы бжыгъэцIэщ икIи; ар "щы"м кыыкIэлъыкIуэу зы бжыгъэрщ. Ар "щы"м нэхъэрэ нэхъ куэд хъурщ; "плIы"р "щы"м щхъэщыкIырщ. "Щы"р щытIэм и лъабжъэу зэрыщытри гурылуэгъуэу щытщи, зы бжыгъэу "щы"м кыыщхъэщыкIыу щытыр "плIы"уэ зэрыщытым гулгъытэ хуэщIын хуейщ.

"ЛЫ" макъым дыщытепсэлъыхым шыгъуэ зэрыжытIам хуэдэу, ар зы псалъэ хъууэ щытщи, абы кыкIыр зэрыхъун хъуауэ щыт цIыхурщ. ТIанэ, цIыхури, щыIэрэ псэущхъэу хъуам щхъэщыкIыу зы псэущхъэу зэрыщытри гурыIуэгъуэщ.

Ар щыхъукIэй, "плIы"м папщIэ мыхэр жыIэпхъэнщ: Ар, зы щхъэщыкIыныгъэрэ зы увыпIэ зиIэрщ; зы Iуэхугъуэр ипIэ зэриува щIыкIэу зэрхъун хъуар зыгъэлыагъуэрщ; щхъэщыкIыпхъэрэ зэрхъуным хуэкIуапхъэр зы пIэ пэлъытэ хъууэ щытырщ; "плIы" бжыгъэри мыхэр зыгъэзащIэу зы бжыгъэрщ.

Зы бжыгъэу "щы"м щхъэщыкIыу щыт "плIы"р, зэрыхъун хъуауэ щытрэ зы пIэ иувар къэзыгъэлыагъуэрщ. Ар щыхъукIэй, ар зы бжыгъэр зэпэшу зы Iуэхугъуэ IэнатIэрщ. Ар зы бжыгъэр нэм зэуэ занщIэу лъытапхъэ кыхуэхъуу щытщ; псалъэм папщIэ, тхыпкыиплIыр зэуэ лъытапхъэу щытщи, зэпкырыхынрэ зэгугъэкIын хуэмейуэ занщIэу еджапхъэщи, плIым щхъэщыкIым мыпхуэдэу зэпкыромыхуу уеджэфыркъым.

Мыбы имзакъуэу, зы Iуэхугъуэр ипIэ иуварэ зэрыхъун хъуауэ лъытапхъэ щыхъури, а Iуэхугъуэр еплIанэу утыку къызэрихъэм шыгъуэщ. Аращи, зы *традицэ* Iуэхугъуэу ялътэр, а Iуэхугъуэр еплIанэ генэрацэу утыку къыщыхэрщ.

"ПлIы"р зэгъэпэщарэ хъупIэм ихуэн лъабжэ бжыгъэрщ. ЛъэныкъуиплIу зэхэлъ Iуэхугъуэр зэгъэпэщауэ зы Iуэхуу ялътэр. Ар гъуазджэ Iуэхугъуэу къосэбэпыр: Зы сурэтым а нэхъ мащIэу плъыфиплI хэтын хуейуэ ялътэр.

"ПлIы"р зы бжыгъэ зэрыхъукIэрэу мы псалъэхэр къытохъукIыр: «ПлIанэ, плIырыплI, плIимэ...».

"ПлIы"р зы бжыгъэщIэу щытми, а макъым "э" къыпыхъэрэ зэманыгъуэ цигъуэтым шыгъуэ, плIы лъэныкъуабгъуэрэ лъэныкъуиплI зыхэту щыт Iуэхугъуэхэрщ къэхъур. Мыпхуэдэу къэхъуу щыт псалъэхэрщ мыхэр: «ПлIэ, плIэIу, IэплIэ...».

ПщIы...

"ПщIы"р, къызэрыIу щIыкIэм ущедаIуэм шыгъуэ, абы ипэ пыту щыт макъыр "пI"ырщи, "пI" Iэмалыгъуэр "щIы" макъIэрэ зышэу зы макъ зэгугъытщ "пщIы" макъыр. Зы "пI" Iэмалыгъуэр "щIы" IэмалыгъуэкIэ щызешэкIэ, "пщIы" макъ зэгугъытым иджыр "щIын-щIэн" Iуэхугъуэ пэлъытэ хъуарэ, ахэм ипIэ иувапхъэу щыт зы Iуэхугъуэхэрщ. А Iуэхугъуэр "щIын-щIэн" хуэдэу IупщIыу цIыхум игъэзащIэу щыт дьдэ мыхъуми, абы ещхъщ; абы ипIэ иувапхъэу щытырщ; ар зипIэ итрэ къызэрыхъу пэлъытэрщ.

Зы гуэрым икурэ и кIуэцI ирищIэр, абы и куцI хъууэ щытыр "купщIэ"рщ. "КупщIэ"р, кум и пIэм ирищIэрщ; кур пIэ зэрыхуэхъукIэрэу, абы ирищIэу щытырщ. Аращ, зы гуэрым и кум къыщыхъурэ къыщыщIэу щытыр ку "пщIы-э" зэрыхъур.

Ар, "щIын-щIэн" IуэхугъуэкIэ пIэ зыгъуэтырщ. Мыбы хуэдэщ, зы Iуэхугъуэ щIэн пэлъытэ хъууэ, зы къэкIыгъэрэ зы пхъэщхъэмыщхъэр къыпыкынрэ къэщыпын Iуэхухэм ещхъу щыт "пщIын, къэпщIын" Iуэхугъуэ псалъэхэр. Ар зы Iуэхугъуэу щIын Iуэхугъуэрщ; ауэ, а къэппщIыу щытыр, езыр къэхъуарэ зэрыхъун хъуауэ щыту зы гуэрщи, ар ипIэм игъэкIын Iуэхугъуэ пэлъытэу зы гуэр щIын Iуэхугъуэрщ "къэпщIын"ыр.

Зы къэкIыгъэм и лъабжэр (нартыху е джэш лъабжэр) бгъэушэбэн Iуэхугъуэр "пщIэн" Iуэхурщ; ар, а къэкIыгъэм и пIэрэ и лъабжэр щIын Iуэхугъуэрщ. Зы ткIуаткIуэ е пцIапцIэр зыдитрэ и пIэу щытым кIэрынэныр "кIэрыпщIэн"ырщ.

Уи щlэныгээрэ пщlауэ щытхэм теухуауэ нэгъуэщl цlыхухэм зы гуэр кыпхуамыщlэми, кыпхуащlэ пэлъытэрэ, кыпхуащlапхэм иплэ иувэу щытыр "пщlэ"щ. "Пщlэ" жыхуалэр, зи щlэныгээрэ зи щlыхкlэ зы плэ зыгъуэтрэ ит хьурщ. Ар зы "пщlэшхуэ"й хьунщ; ауэ, зыгуэр зэрыпщlрэ зэрыпщlэм папщlэ, дэтхэнэ зы цlыхум пщlэ кыпхуимыщlын lуэхугъуэр зы "пщlэншэ"у кьанэрщ.

Зы lуэху щыпщlэм щыгъуэ, укызыэщlэплээрэ уи хуэбагъэр зэрыдэкlуейм кызыэрыгуэкlкlэ, уи пкьым кыыхихуу щыт псыр "пщlэнтlэпс"щ; а lуэхугъуэр "пщlэнтlэн"ырщ. Пщlэнтlэн lуэхугъуэр сыт щыгъуэй кыщекlуэкlыпхьэу щыт зы щlыплэр, уи лэжьаплэрэ уи пщlэнтlэпсыр зыдэмыгъуыжжу щыт бжэлупэ зэрыхьукlэрэу, ар уи "пщlантlэ"рщ.

Щlынрэ щlэн пэлъытэ зыджу щыт "пщlы" макъ зэгъуэтыр "у" lэмалыгъуэм кыпыхьэрэ зы псалъэ щыхьукlэ "упщlэ" мэхьур. Ар зы lуэху щlын е щlэн мыхьуу щытми, абы иплэ игъэувапхьэу щытщ; е, "щlэн" lуэхугъуэм "плэ" хуэхьуу щытырщ ар: "Пщlы-пщlэ"р, зыужьыгъуэм (у) клэухьу кыпыхьэрэ глагол зэрыхуэхьукlэрэу кьэхьуу щыт "упщlэ"р, "щlэн" lуэхугъуэ кьежьаплэ пэлъытэ мэхьур. "Упщlэ"р, щlэн lуэхугъуэр хэзыгъахьуэрщ, зыплырщ, зыгъэужьырщ. "Упщlэ" псалъэм кытехьукlыу щытыщ "еупщlын, зэупщlыжын, щlэупщlэн..." хуэдэ псалъэхэр.

Упщlэм кызыэрыгуэкlкlэ кьэунэхуу щытщ щlэнхэр; зы щlэныр нахуэ хьуным щхьэусыгъуэ хуэхьур упщlэрщи, ар упщlэм игъэужьауэ жьлэпхьэщ; мыпхуэдэу нахуэрэ гурылуэгъуафlэ хьуари "lупщl"ырщ. Зы щlэныгъэм упщlэ нэгъуэщlыгъуэхэмкlэ утыку кыырилхьэу кыигъэунэхуу щытхэр гурылуэгъуафlэщи, "lупщl"у щытщ.

Мы "упщlэ" псалъэр, икли, зы клэпэр зы щlыплэм щlэлхьэн, е зы щэкlхэкl гуэрыр щэуплэнщlэн lуэхугъуэ мэхьури, ар "щlэупщlэн" псалъэм гурылуэгъуэ ищlыу щытырщ: Зы цакуэм и зы кьуапэр и лъабжьэкlэ бгъакlуэтэнрэ щlэуплэнщlэн lуэхугъуэр "щlэупщlэн" lуэхугъуэрщ.

Цlыхум езым и зы "щlын-щlэн" lуэхугъуэ мыхьуми, щыжейм щыгъуэ и щхьэ куцl лэжьыгъуэ щытыр "пщlыхь"ырщи, ар "пщlы" lуэхугъуэу кьекlуэкlырщ (хьын). Ар кыздеклэуэкlыплэу щытрэ, узэпщlыхьыр зы "пщlыхьэплэ"рщ. Зы пщlыхьэплэрэ, абы хэту щытхэм теухуауэ "пщlыхь" лъагъуныр "епщlыхьын"ырщ. Уи пщlыхьэплэ хэхуэрэ узэпщlыхьу щытхэр, уи щхьэ кыырикlуэрэ кыырикlуапхьэуи щытынщ; икли, кьэмыхьупхьэрэ пщlы защlэуи щытынщ; дауи ирехьу, ахэр зыщl пэлъытэу щытыр, абы епщlыхьырщ; икли, а пщlыхьхэр кыызхэкlрэ зэзгъэпэщыр, жейуэ щытрэ епщlыхьым и щхьэ клуцl lуэхугъуэу щытщ. Ахэр зыхэзылхьэрэ зэрызгъэзахуэр епщlыхьырщи, абы ищlрэ ищlэхэм кызыэрыгуэкlкlэ, а щlапхьэхэм иплэ иувэу щытхэрщ узэпщlыхьхэр. Пщlыхьыр, пщlы пэлъытэрэ, пщlэу щытхэм кызыэрыгуэкlкlэ зэхэплхьэу пщlыуэ щытхэрщ.

*

"Пщlы"р икли, зы бжыгъэцlэу щытщ. А бжыгъэцlэу щыт "пщlы"р, "пщlыуэ щытыр" зи мыхьэнэу зы псалъэу жьлэпхьэнщ. Ар щыхьукlэй, жьплэ хьунуш, "пщlы" псалъэр lэпэ бжэкlэм и клэух lуэхугъуэрэ, ар зэфlэкlа нэужь, мы кьалэжьарэ утыку кыхьауэ щыт бжыгъэр кыырилэу щlыклэу, "пщlауэ щытыр" кыкlыу фlащауэ. Икли, цlыхум итl илэрэ, абы lэпэу пытри пщlы щыхьукlэ, зы lэпэбжэкlэ lуэхугъуэр зэрызэфlэкlрэ зэрых бжыгъэр "пщlы"щи, ари бжыгъэ щlын lуэхугъуэр зэрытырщ, бжыгъэ щlын lуэхугъуаплэрщ. Мыбы кызыэрыгуэкlкlэ, а бжыгъэу утыку кыхьауэ щытыр зы lуэхугъуэ псорэ зэфlэкlауэ зэралъытэрэкlэ, бжэн lуэхугъуэми клэ зэригъуэтар кыырилэу кыщlэкlынт "пщlы" псалъэмкlэ. Абы кызыэрыгуэкlкlэй, ар зы цlэу хурикьурт lуэхуми, нэгъуэщl зы цlэ фlэщыпхьэ мыхьуу, бжыгъэ щlын lуэхугъуэ зэфlэкlам и плэкlэ кыыралэуу кыщlэкlынт ар. Мы еплъыклэм езэгъуу щытщ "tlэушl-tlошl (tlууэ щlын)" бжыгъэцlэм и кьэхьукlэри.

Къэтлукъэ еплъыкIэм езэгъуу шытщ *эзотерие* еплъыкIэ лъэныкъуэмкIэ "пщIы" бжыгъэр кызырыхуам теухуауэ къаIуатэри; ар мыпхуэдэу жыIэпхъэщ: Ар зы Iуэхугъуэ псорэ зэфIэклэ Iуэхугъуэу зэрыщытым кызырыгуэкIэ, зы Тхъэ Iуэхугъуэу ялътэрти, абы зы цIэ фащыртэкъым е и цIэр кыраIуэртэкъыми, "а зэрыпщIым хуэдэу" жыIэгъуэкIэ "пщIы" хужалэрт.

Дауи ирехуэ, "пщIы"р зы бжыгъэцIэу шыт "10"р, зы зэманьгъуэм дауэ кыраIуэрэ кыщIыраIуэри тцIэжыркъым; ауэ, "пщIы" псалъэм кыдгуригъаIуэр аращи, ар Iэпэбжэ Iуэхугъуэм кытехуыкIагъэнщ. Ар щыхуыкIэй, ипщэкIэ кызыритIуа щыкIэу къэхуагъэнщи, кызырыхуэ щыкIэри абы цIэу игъуэджэкIэ фIащауэ шытщ.

Эзотерие еплъыкIэм зэрэзэгъыкIэрэй, ар зы цIэкIэ кырамыIуэу зы бжыгъэм и цIэ хуараш. Абы зы цIэ иIауэ шытамы, нобэм кызырынэсакIэрэ, ар и цIэмкIэ кырамыIуэж хуауэ зы бжыгъэрщ. Ар зы цIэкIэ кырамыIуэж хуауэ зы бжыгъэцIэу шытмэ, абы зы табу лъабжэ иIэнкIэй хуынщи, "пщIыуэ шытыр" мыхъэнэкIэрэ гъэлъэгъуапхъэ хууэ шыту зы бжыгъэу кыщIэкIынщ.

ПщIы...

"ПщIы" макъ зэгухъам ипэ ит "п" тхыпкъри, ипщэкIэ зэрыжытIауэщи "пI" макъуу жыIэпхъэнщ. "Пы" эффекту шыт "пI" макъыр "цIы" макъымкIэ щешажъэм шыгъуэ къэхунур, зы шыIэ пэжрэ зэгущу шытыну кыщIэкIынкъым. ИкIи аращи, "пщIы"р мыпэжырщ, мызахуэрщ, мызэпэщырщ, шыуагъэу шытырщ.

"ПщIы" псалъэм кыыхэхуыкIу "пщIырыпцI, къэпцIэн, къэгъэпцIэн..." псалъэхэри утыку къохъэр.

Зы гуэрэр цIынэрэ цIынэ защIэу шытрэ зы пIэ шигъуэтым шыгъуэ, ар "зэхэпцIэн" Iуэхугъуэрщ. ЗэхэпцIа пэлътэу шыт "пцIапцIэ"р "еупцIыпхъэ"нщ, "теупцIапхъэ" хуынщ. "ХупцIынэ"ри пIытIарэ цIынэу, "зэхэпцIа"уэ шыт "ху"рщ.

Зы цIыхум зы фашэ шыгъын и хабзэщ; ар цIыху хабзэу шытщи, ар щымыгъыныр пэжу илътэртэкъыми шыуагъэрэ пщIы пэлътэщ зэрилътэрт; арагъэнщ "пцIанэ" жыхуалэр. Шыгъын щыхынри "зыупцIэнын"ырщ.

"ЦIы" макъым фIыцIэ псалъэр кызырхэхуыкI пэлътэу, "пщIы" макъ зэгуэтми а мыхъэнэм хуэдэхэр иджу псалъэхэр кытехуыкIыпхъэнщ: «КъуапцIэ, къэрапцIэ, фIыцIапцIэ...». ИкIи, фIыцIапцIэрэ щхъуэуэ шыт зы бзу лIэужыгъуэщ "пцIащхъуэ"р.

ПкIы...

"ПкIы" макъ зэгухъэм иджыр, "пI" Iэмалыгъуэ иткIэрэ "кIы"нырщ. А "кIын" Iуэхугъуэр зы къэкIыгъэм и Iуэхугъуэу шыткъым. Ар "пI" Iэмалыгъуэ зиIэу зы Iуэхугъуэ зэрыхуыкIэрэ, зы "пIэ" гуэрым икI хуэдэу зы Iуэхугъуэу шытырщ. Мы IэмалыгъуэкIэ къэхууу шытщ мыпхуэдэ псалъэхэр: «ПкIын, пкIэн, хэпкIэн, дэпкIейн, пкIэлъей...».

Пкъы...

"Къы" макъыр кыыхэкIрэ кыыхэхуыкIыр, къэхурэ кызыдэхууу шытыр зыгъэлъагъуэу зы макъ зэрыхуыкIэрэу, а кыыхэхуыкIрэ кызыдэхэхуыкIым и пIэр къэзыгъэлъагъуэ "пIы-пIэ" Iэмалыгъуэм и эффекту шыт "пI"ыр кыпыхъэрэ "пкъы (пI-къы)" щыхуам шыгъуэ, зы гуэрэр кызыхэхуыкIрэ кыыхэхуыкIыпIэу шытырщ абы иджыр. "Пкъы"р, дэтхэнэ зы гуэрэр кызыхэхуыкIуу шытырщи, кызыхэхуыкIыпхъэ хууэ шытырщ.

"Пкы"р зи лъабжэклэрэу "пкыгыуэ, лэпкытэпкы, лэпкы, пкырыкы, пкырытын..." псалъэхэр зэтоувэр. Мыхэм хуэдэщ, къэхуу щытрэ щылэ хум и лъабжэу щыт "щы"р ипэ кыщыпыхэм щыгыуэ "пкы" псалъэм кыгъэщыу щыт "щыпкы" псалъэр.

Бзы...

"Бы"р, "пы" макым иджу щыт лэухугуэр зехэлларэ, а лэмалыгуэм зэрелытаклэрэ зыужыгыуэ зилэ хурщ. "Пын" лэухугуэр зыхуэла хууэ щытыр "бын" лэухугуэрщ; быныр пын лэухугуэрэклэ мэужыр.

Мыхуэдэу "пы" макымклэ зэхушытыклэ зилэрэ абы зэрелытаклэрэу зыужыгыуэ лэмалыгуэ хууэ щыт "бы" макым и эффекту щыт "б"ыр "зы" макым щыришажэм щыгыуэ къэхуу щыт макъ зэгуэтырщ "бзы" макыр.

"Зы" макыр, езырыжрэ зыми земхэллауэ, а нэхъ псо хууэ щытыр зыджырщ. Дэтхэнэ зы щылэгуэ зилэм ипэ ит хууэ зы бжыгъэщ ар. Икы, ар клэух щыхуэклэ, зи клэух хууэ щыт макърэ псалъэм илжыр езырыж зыщырыщ.

Тлэ, гурылэгуэщи, "б" лэмалыгуэр "зы" лэмалыгуэрэ глаголклэрэ лажэу щыту зы макъ зэгуэтырщ "бзы"р. Ар щыхуэклэ, зы гуэрым зэрелытаклэрэ ужыгыуэу щыт "бы"м и эффект хууэ щыт "б"ыр "зы"уэ е "зы"клэ лажэ мэужыр. Мыбы кыкыры мыраш: «Зелытэныгъэклэ зыужыгыуэ зилэж; зи ужыгыуэр зы хур; зыхуэужым пыкыгуэ зэрымилэклэрэу ужэ, а зэры"зы"клэрэ зыужэ; езырыжу хуэужэ; зэрыужыр зырэ зэхуэдэу щыт; зэрыпсоуэ зыхуэужыгыуэ зилэр; зэрелытаклэрэу мыуылэрэ зэхуэдэжу зыужэ».

"Бзы"р "б" лэмалыгуэм езыр хуэжу щытырщи, езырыжырщ. "Бы" макым дыщытепсалъыхэм щыгыуэ, ар зэры макъбыр гурылэгуэ зэрыхуарашы, ар зыхэту щытрэ абы езыр къэзыгъэлъагуэу щыт "бзы"ми кыгъэлъагуэр нэхъи гурылэгуэжу бзырщ; ар бзым езырыжырщ.

"Бзы"р зэрелытарэклэ ужыгыуэ зилэм езырщ; зы хуауэ щыт елытэгуэ ужыгыуэрщ; ар зыужыгыуэ кызхэхуэлыну щытрэ зыуэ щыт лъабжэрщ; ар зы лъабжэрщи, кызхэхуэлыпхэрэ къэзылхупхэу щыт псорщ. Мы жытла псори зэрхэлъыжклэрэу зы "зыужыгыуэ" зилэ хууэ щытырщ "бзы" макъ зэгуэтым иджыр; ауэ, мы зыужыгыуэр, "у" макым кыгъэлъагуу щыт хуэдэу щыткымы, зелытэгуэ зэрилэрэклэ ужыгыуэ хунырщ.

"Бзы"р, зы лъабжэрэ зэпыкыгуэ зэрымилэрэклэ ужэу щытырщ. Ар зэрылъабжэм теухуауэ мыуылэу кызхэхуэклэ зы "бын" лэухугуэ кыхэхуэ абы зэрелытаклэрэ зэпыудыгуэ зэрымилэрэу джырэ ужэ хууэрэ клэуэу щытырщ.

Мыбы кызэрхэхуэклэ, дэтхэнэ зы щылэ хууэ щытым зы лъабжэ хуэхуу щыт зы бзыгъэ лэныкыуэ илэщ. Ар, псэ зыхэмыт нэгъуэщыгуэ гуэрхэри зыхэзыубыдэу зы щыпкыгъэ хуны; псэ зыхэтрэ псэущхэу щытхэмклэ пэжынщ. Зыужыгыуэр зелытарэ "бын" лэухугуэ кызэрхэхуэрэклэ, нобэ "бзы" макым иджу щытыр кызэрыдгурылэу зэрыхуаклэрэу, ар псэущхэхэм нэхъ нахуэрэ лупщыу хэлэгуапхэщ. Дэтхэнэ зы псэущхэ лэпкымы, и лэпкыгъур кызхэхуэклэ зыпыхуэ, и лэпкыгъухэм щылэгуэ зилэ зэрыхум и лъабжэу щыт зы бзы лэпкы е зы бзы лэныкыуэ ялэщ. Бзы лэпкыыр, хум и шэ щхэусыгуэрэклэ тыхуэм зэрихуэм кызэргуэклэрэу, "пы" лэмалыгуэрэклэ зи пкыыр плэ зэрищрэ бын зэригуэтклэрэу зыужыгыуэ зилэрщ. Бзы зыужыгыуэм кыхэхуэклэ лэпкыгъум щхэусыгуэу хуэхуу щытыр "хуэглэ"рщ, "тыхуэ"рщ.

Хьур кыызхэхьукI лъабжьэр бзыщ; хьур, хьуарэ зэфIэкIа нэужьри бзыщ; хьуар зыхыхьэжыр бзыщ; хьуарэ зы лъабжьэу увар бзыщ. Бзыр зэхэтырщи, хьур кыызхэкIырщ; зэхэт хьууэ щытыр бзы зэрыхьукIэрэй, зыхэзышэрщ бзыри, хьуар зыхыхьэжрэ зыхэзышэжырщ. Куэдыр, куэдагьыр, бэр, бэгьуэр, багьуэр, бэгьуар, нэхьыбэу щытыр бзыщ; мы псалъэхэр кьэзыгьэхьуу щыт макъхэри (ку, куэ, бы, бэ) макъыбзхэрщ. Бзыр куэдагьрэ лъабжьэрщи, хьури кыызхэхьукIырщ. Бзыр нэхьапэу щытрэ, нэхь куэду, нэхь жьырэ нэхьыжьу щытырщ. Ар лъабжьэрэ нэхьыжьу зэрыщытрагьэнщи, нэхь ныбжьыщIэу щытми, бзылхугьэр нэхьыжьу щилытэр арагьэнщ Адыгэ хабзэм.

Зы псорэ куэдагьыр, зэрыхьун хьуарэ утыку итыр бзыгьэ зиIэу щытырщ. Дэтхэнэ зы гуэррэ зы псоуэ щытым и зы Iыхьэрэ и зы IэнатIэри зэралытэр "бзыгьэ"ущ. Дэтхэнэ зы лъабжьэу щытрэ зы куэдагьэу зы гуэрым и зы IэнатIэри, ар зэрыщытрэ зэрылъабжьэм кызызэрыгуэкIкIэ зы "бзыгьэ"у щытырщ.

Бзыр зэрыхьун хьуауэ щытырщи, хьууэ щымытырщ, мыхьурщ. Хьур кыызтехьукIыр "хьы"рщ (*субстанс*). Ар зы лъабжьэу щытрэ, бзым хэту щыт хьупхьэрщ. Зэманыр зэрыужьым кызызэрихькIэрэу, лъабжьэрэ бзыгьэуэ щытым хэту щытрэ хьунур, кьэхьупхьэу щытращ "хьы"р. Бзым хэту щыт "хьы"ращ зэманым кызызэрыгуэкIкIэ ужьри (у), ар хьурщ, хьууэ щытырщ.

"Хьыджэбз" псалъэми кьыдгуригьаIуэр аращ. Ар "хьы"уэ щытрэ хьупхьэрщи, ар зэрыхьунур "джы" IэмалыгьуэкIэрщ. Аращи, "хьыджэбз"ыр "хьыджэ"у щытырщи, ар зы бзыщ; лъабжьэрщ, хьунур кыызхэхьукIыпхьэрщ, зы бзылхугьэрщ.

*

"Бзы"р дэтхэнэ зы щыIэгьуэ зиIэ лъэпкьым хэту щыт зы лъэпкь е зы лъабжьэ лъэныкьуэ зэрыхьукIэрэу, дэтхэнэ зы гуэр кыызхэхьукIрэ кьэзылхуу щытыр бзыуэ лъытапхьэщ. Псэущхьэм яхэту щыт бзы лъэпкьыр кызызэраIуэр нэхьыбэу "бзы" фIэщыгьэцIэкIэрщ. А псэущхьэр цIыхуу щытмэ "цIыхубз"щ; ар шы лъэпкьыу щытмэ "шыбз"щ... Мыпхуэдэу щымытрэ, хьурэ бзы лъэпкьым хуэIуауэ фIэщыгьэцIэ зиIэ псэущхьэхэри щыIэщ: «Гуу/вы-жэм, тIы-мэл, ажэ-бжэн, адакьэ-джэд...».

Бзыр, кыызхэхьукIрэ кьэзылхуу зэрыщыткIэрэу, зы щIыгум кьытекIын папщIэ хасэу щыт жылэр бэгьуэн папщIэ, а щIыгум бзыгьэ игьуэтын папщIэ, мы IуэхугьуэхэмкIэрэ а щIыгум цхьэпэ хуэхьунрэ екIун папщIэ тыракIуэтэр "ебз"щ.

Дэтхэнэ зы Iуэхугьуэрэ кьэхьу-кьэщIыр кыызхэхьукIыр бзыуэ щытщи, гупщысэфрэ зы гупщысэ кьэзылхуу щытыр "губзыгьэ"щ.

Зы гуэр кыызхэкIыпхьэр "бзыпхьэ"рщ. Бзыпхьэрэ, а кыызхэкIыпхьэм хуэгьэкIуэн е хуэгьэхьэзырыныр "бзын" Iуэхурщ; бзыпхьэу щытращ ябзыр. Зы щыгьын дын папщIэ ар гьэхьэзырын Iуэхур бзын Iуэхурщи, мыр зи IэщIагьэу щытыр "дэрбзэр"щ.

Бзыпхьэу щытрэ ябзыфу щытыр зэрылажьэрэ хун IуэхугьуэрэкIэ кIуатэу щыт хьумэ, ар "бзыхун" псалъэм кьыIуатэ Iуэхугьуэщ. А бзыхун Iуэхугьуэр, зы ужьыгьуэу зэрыщыткIэрэй, "убзыхун" псалъэуи жылэпхьэщ. Убзыхун Iуэхугьуэр, ужьыгьуэрэкIэ бзы хууэ щыту зы Iуэхугьуэрщи, ар кьэгьэувыIэнрэ бзыуэ зэрыщыта щIыкIэм хуэдэ пщIыжыныр "убзыщIын" Iуэхугьуэрщ. Гьуэгу тету щыт "бзы"р "бзэ" зэрыхьукIэрэй, убзыхуауэ щытрэ, зэрыубзыхуакIэрэу лажьэр, зэрылажьэ бзэм ебгьэхьыжыныр "бзэхын, бзэхыжын" Iуэхугьуэхэрщ.

"Бзы"р зы лъабжьэу зэрыщытрагьэнщи, лъабжьэри купщIэрэ фэ щIагьым зэрыщIэтым кызызэрыгуэкIкIэ, зы пхьэщхьэмышхьэм и фэр техын Iуэхур "укьэбзын" Iуэхугьуэрщ. Ар икIи, телъу щыт фэр текьэбзыкIынырщ.

"Бзу"р лъэтэфу зы псэущхьэ лӀэужьыгъуэрщ. А фӀэщыгъэцӀэу щыт псалъэр, "бзы"рэ "у" кӀэухкӀэ зэтеувауэ щытщ. Ар, "бзы" псалъэм кызырӀуатэ щӀыкӀэр зи щӀыкӀэу, зыужьыгъуэ зиӀэу щытрэ, мыр зэрыхэлъкӀэрэй ужьрэ уэгум ихьэфу щытырщ.

"Бзииху"р зы жыг лъэпкъым и фӀэщыгъэцӀэрщ. А жыгым и тхьэмпэрэ и гъагъэхэр шейуэ ирафыр. Мы иужьрей гъэхэм щӀэныгъэкӀэ къагъэунэхуауэ щытщи, а жыгыр бзыгъэ геныр хэзыгъахъуэрщ; *острогеныр* зыгъэбагъуэрщ. ТӀэ, Адыгэм ар кызырӀыгъэунэхуар куэдкӀэ жыжьэу зы зэманьыгъуэу кыщӀэкӀынщи, а жыгыр "бзы зыху"у илъытащ.

*

"Бзы"м зы зэманьыгъуэ игъуэтрэ кӀуэтэгъуэ зиӀэ хъууэ щытмэ, ар "бзэ" хъунщ. Бзыр лъабжьэщ, бзэри аращ; ауэ, бзыр лъабжьэрыщӀэлъщ, бзэр зэманьыгъуэрэкӀэ ужьу щытрэ лъабжьэрылажьэ хъурщ; бзэр гъуэгу техьарэ тегу щыт бзырщ. Бзэр, убзыхуу кӀуэр зыгъэлагъуэ лӀуэхугъуэрщ; убзыхур, зы бзэ зэртеткӀэрэщ зэрыубзыхур. Ар бзыщӀыжмэ, зэрыубзыхуу щыт бзэр къэувыларэ зэманьыгъуэ зимылӀаж хъууэ щыт бзэ хъунщи, ари бзыщ.

Бзэр зэманьыгъуэ зиӀэрэ ужьу щыт бзы зэрыхъукӀэрэ, зы лӀуэхум и лъабжьэр бзыуэ щытми, а бзым езыр зэманкӀэрэ кӀуатэ щыхъукӀэ бзэ мэхъур. Дэтхэнэ зы гуэр кызыхъукӀыпхъэрэ лъабжьэу щытыр бзыуэ щытщи, ар зэрылъабжьэрэкӀэ зэмыхъуэжу кӀуатэу щытмэ, ар бзэ хъунщ. Дэтхэнэ зы лӀуэхугъуэ ужьым зы ужьыкӀэ иӀэщи аращ а бзэр; а лӀуэхугъуэм и ужьыкӀэм зы бзэ иӀэщи, ар а бзэм тегу мэужьыр, мэбзыхур. А ужьу щытыр зэрыужь щӀыкӀэ хъууэ щыт бзэр фӀэкӀуэдмэ, и зыужьыгъуэр къоувыларэ; апщыгъуэм, а зыужьыгъуэ щӀыкӀэу щыт бзэр имылӀаж мэхъур, а бзэр къоувыларэ е йохыр, "мэбзэх"ыр; бзэхрэ зи бзэм ехыр убзыхужьыкӀым.

Дэтхэнэ зы лӀуэхугъуэр зэрыхъу щӀыкӀэр къэзыгъэлагъуэр бзэращи, ар логие жыхуаӀэрщ. Сытми, зы логие зэриӀэр гурыӀуэгъуэу щытщи, ар бзэрщ. Зы гупщысэрэ зы логие зыхэлъу щытхэри цӀыху губзыгъэм утыку къырилхъэу щытщи, ахэр утыку кызызрихъэ щӀыкӀэми зы бзэ иӀэжщ. ЦӀыхум, и гупщысэхэр лӀуэху нэгъуэщӀыгъуэрэкӀэ утыку къырилхъэфу щытщ; ауэ, ахэр нэхьыфӀрэ нэхь лъэщу утыку кызызэрырилхъэ щӀыкӀэ хъуауэ щытыр псалъэбзэкӀэрэщ. Псалъэныр, цӀыхум и гупщысэр макъкӀэ утыку къырилхъэнырщ. Ар дыдэу, макъкӀэ ухуауэ щыт бзэр зы бзэу щыӀэрэ цӀыхум зэрихъэу щыщӀидзэм щыгъуэ, цӀыхум и гупщысэри кызыхэкӀрэ кызырӀуатэр а бзэращ. ЦӀыхур зэрыубзыху щӀыкӀэр абы и бзэу щытырщи, дэтхэнэ и зы лӀуэхугъуэри мыбы тегу къохъур. Абы къыриӀуэфу щыт макъхэри кызызэрикӀрэ, ахэм къыраӀуэу щытри, цӀыхум иӀэу щыт мы логиерэкӀэщ, бзэкӀэрэщ. ЦӀыхум къыриӀуэфу щыт макъхэр зы логием (бзэ) зэрытеткӀэрэ кызызэрыӀуфым хуэдэжу, а къэӀуу щыт макъхэри кызызригъэсэбэпыр абы и логиерщи, мыбы кызызэрыгуэкӀкӀэ къэхъуагъэнщ цӀыхур зэрыпсалъэ бзэр, макъ бзэр, макъыбзэр.

Бзэм утепсалъыхьын щӀэбдзэмэ куэд тежыӀыхьыпхъэщ. КӀыхь дымышӀыу мы зи гугъу тщӀы лӀуэхугъуэм теухуауэ мыхэри пытхэнщ: «Дэтхэнэ зы щыӀэрэ зы лӀуэхугъуэу щытри зы бзэм зэрытетрэ зэрыужьыкӀэу, псэ зиӀэрэ псэущхъэу щытхэми зы ужьыкӀэ яӀэщи, ахэри зы бзэм тетщ. Псэущхъэу хъуар зы лъабжьэкӀэ зэтэхуэу щытщи, ар псэрэ псэущхъэ ужьыкӀэу зы бзэщ; дэтхэнэ зы псэущхъэр адрейхэм зэрыщхъэщыкӀрэ, зэщхъэщыкӀауэ зы псэущхъэ лӀэужьыгъуэу утыку кызызэрихъэри, а зи гугъу тщӀауэ щыт лъабжьэм кызызэрыщӀидзэу псэ ужьыкӀэу щыт бзэращ кызыхэкӀыр. Дэтхэнэ зы псэущхъэ лӀэужьыгъуэм и къэхъукӀэбзэр зэрызэщхъэщыкӀым хуэдэжу, гъашӀэм зэрытетыкӀэбзэрэ зэрыгурыӀуэбзэу езыхэм хуэӀуауэ бзэ лӀэужьыгъуэхэри яӀэжщ. Псэущхъэ ужьыгъуэм кыыхъыукӀэрэ зыужьыгъуэ щӀыкӀэм кызызэригъэхъукӀэрэу, абы тегу макъ зиӀэ псэущхъэхэр утыку къыщыхъэкӀэ, а

макыр кызырысэбэп щыклар а псэушхэ псэ ужыкларэщ. А псэушхэм хуэлауэ утыку кыха макыр, кызылауэ щыт псэушхэм езым и ужыгыуэращ кызтехулар; а макыр кызырыгэсэбэпкларэй ужыгыуэ зэригуэтри, ар кызтехуларам зэрытетрэ зэрелгытакларэщ. Мыпхуэдэ ужыгыуэклэ луэхур кыкларэмэ, клуэ пэтрэ, зы луэхугуэ лэнатлар зы макъ убзыхуакларэ кырилуэфу щидзэнщ; мыпхуэдэу зы логиём тегу щыт ужыгыуэр макьклэ кыгэлагыуэу щидзэмэ, зы бзэ утыку кыхэнщи, мис ар зы макьбзэщ».

Цыхум зэрихэу щыт макьбзэр, бзэ лэужыгыуэ нэхышхэ хуауэ щытщи, дэтхэнэ зы щыплэм деж "бзэ" псалэр щызэхэпхмэ, ар зы псалэбзэу гурылуэгуэ хуауэ щытщ ди лэхэнэм. Псалэбзэр бзэ шапхэу щытырщ; ар макьклэ хуауэ щхэжу утыку кыхауэ зы бзэрщ (зы логиерщ). Псалэбзэу щыт бзэр зэрызтеуэр макьрыщи, ахэр кылуэнрэ псалэн луэхугуэклэ цыхум кыгэсэбэпу щыт и лэпкылапкхэри, мы "бзэ" псалэм теухуауэ щытщ: «Бзэгу, бзэмылу, бзагуэ; бзэрэбзэн, бзабзэ, бзаджэ...».

Бзэрэ дэтхэнэ зы убзыхуклэ зилэу кытлытэр зэхэтхуэн луэхугуэу "бзэщхун" псалэр щылэщ. "Бзэгу"р макъ кылуным хуэлажэу щыт лэпкылапкхырщ; абы, игэзащлэу нэгуэщл кэлэнхэри щылэщи, а луэхугуэхэри бзэгур зэрылабжэрэклэ псалэхэу утыку кыхэр: «Бзеин, кыэбзеин, ебзеин...».

*

"Кыабзэ" псалэр зытеухуар, кыэхурэ (кыэ) зэрыубзыху (бзэ) щыклар утыку кызылхэу зы псалэрщ. Ар Адыгэбзэм зэрхэтрэ кырилуэ луэхугуэр зэрыщытыр гыэщлэгуэну зы луэхугуэрщ. "Кыабзэ"р флей мыхурщ; флейр "флы" хууэ щыт дэтхэнэ зы хугуэ-флыгуэр зэрыхун хуейм хуэдэу щымытрэ, абы я щыклэм темытрэ емызгырщ; зыми хуемхэлларэ емылгытауэ щытырщ "лей"ри, ар "кыабзэ"м и пхэнджырщ. "Кыабзэ"р, кыэхурэ зы бзэ зилэу щытырщи, ар, щылэу хуарэ дэтхэнэ зы бзэ зилэу щыт щылэгуэ зилэм зэрэзэгьклэрэ убзыхурщ. Дэтхэнэ зы щылэгуэ зилэу щытхэри лабжэклэ зы бзэжым тегу щытщи, "кыабзэ" псалэм и кыжаплар кууэ щытщ. Ар, кыэхугэр кызырыху лэндэрэ, зэрыужрэ зэрыбзыхур зыхиубыдэу зы мыхэнэ зилэ псалэрщ. Абы кырилуэ луэхугуэр, зы щыплэрэ зы гуэрыр зэрыхун хуейм тегу щытынырщ; щылэу хуар зэзэгыжу, зыр зым хуэфлрэ хуэдэгуэу щылэгуэрэ зужыгыуэ ялэ хунырщ "кыабзэ" псалэм иджыр. Иклэм иклэжым зы псалэ цыклуу уеплынклэй хунщ абы; абы макьклэ иджым уемыдалуэрэ, зы мыхэнэ цыклар кызырилуэрэклэ ущеплым щыгыуэ, кыэхуныри аращи, ар щыуагыэщ. "Кыабзэ" псалэм кырилуэр зэрыкуэрэ зэрылабжэрэклэ, адыгэбзэр зэрыхэу щыт цыхум дежклэ, кыбзэныгэм илэу щыт щыларэ кыэунэхуу кыщыккынщ.

Мыпхуэдэу, кыэхур зытегу щыт бзэу гурылуэгуэу щыт "кыабзэ" псалэр, тлэ, дэтхэнэ зы гуэррэ зы псалэм кырилуэу щытри зэрыхун щыклар кызыгэлагыуэрщ. Ар зы псалэм ипэ ит щыхум щыгыуэ, зи ипэ ит псалэм кыклар фыдыдэрэ зэрыхун хуейуэ хун луэхугуэм тохэр: «Кыабзэу лэжыат, кыабзэу мэхур, кыабзэу клуэжаш...»

"Кыабзэ" псалэм, иклэм кыпыхэу щыт зы псалэр зэрыщыт щыклар кыгэлагыуфынщ; а псалэм кырилуэ луэхугуэ дыдэр кырилуэу зы мыхэнэ кыгэщынынщ; а псалэм и зы плыфэу зыкыгэлагыуфынщ. Апщыгуэм, а псалэр зэрыхун хуейр кызылауэ зы псалэ зэпха утыку кыхэнщ: «Абы хуэдэ кыабзэщ; Тыху хуэдэ кыабзэу щытщ, Тыху кыабзэщ; луэху кыабзэ, былым кыабзэ, щхэкларулэ кыабзэ...».

Кыэхурэ щылэу хуар кызырыхури, ахэр зэрыужрэ зэрыубзыхури кызылуэр бзэ луэхугуэу щытщ. Ар щыхуклэй, "бзэ"р зэрылэжыаклуэрэ зэрылабжэрылажэр гурылуэгуэ мэхур. "Бзэ"р

дэтхэнэ зы гуэрым и лэжьэкIэу шытыр кызылIуэ зэрыхьукIэрэй, дэтхэнэ зы гуэр кызылIуэ псалъэри зыгъэлажьэу зы псалъэу шытщи, дэтхэнэ зы псалъэрэ макъым и кIэух мэхьуфыр. Ар щыхьукIэ, кьэхьуу шытыр, кызыпыхьэ псалъэр езырыжрэ езырдыдэ хьун Iуэхугьуэрщ: «Абы хуэдабзэ, хьэзырыбзэ, хуэмыбзэ, псынщIабзэ, изыбзэ, нэщIыбзэ, хьуреибзэ, щимабзэ, зэхуабзэ, кьуэншабзэ...».

"Бзэ"р дэтхэнэ зы макъым и кIэух хьуфу шытырщи, апщыгьуэм, а макъыр езырыжрэ езыр дыдэу зэрышытыр утыку кыхьэнщ; мыпхуэдэкIэрэу, псалъэщIэхэри кьэхьуфу шытщ: «Убзэ, Iубзэ, Iэбзэ, лыбзэ, хабзэ, кьабзэ, тхьэбзэ, гьыбзэ, щIэбзэ...».

"Хабзэ" псалъэри, "бзэ"м игъэлажьэу зы псалъэщ. "Хэ" хьууэ шытыр, зы куэдагъэ зиIэрэ зэхэту шыт зы гуп хьууэ, *стабил* хьуауэ шытырщ. Дэтхэнэ зы куэдагъэрэ "хэ"уэ шытыр, зы бзэм (логие) тету зэрелъытэгьуэрэкIэ ужьыгьуэ зыхуалэу шытмэ, ар "хабзэ" хьунщ. Мыпхуэдэу лытапхьэу шыт псэми, псэущхьэ зэхэтыкIэми, цIыхубэми, бзэм езыми зы хабзэ яIэжщ.

А "хэ"р зы цIыху гупрэ зы лъэпкыу кьапщтэмэ, абы и зэхэтыкIэ хьууэ убзыхуу шытырщ "хабзэ"ри. А цIыху гупым хэпща пэлъытэрэ хэбзауэ шытырщ "хабзэ"р; "хабзэ" псалъэр глагол щыхьукIэ, кьэхьур "хэбзэн" псалъэрщ. ТIэ "хабзэ"р, зы гуп е лъэпкыым хэбза хьууэ шытрэ, ар зи бзэ пэлъытэ хьурщ. "Хабзэ"р а гуп е лъэпкыым (хэ) хуэIуарэ абы ей хьууэ зы "бзэ"у шытырщ.

Ар щыхьукIэй, хабзэр "хэ"м ейщ, "хей"щ. Хейр, "хэ"м ейуэ шыт хабзэр зехьэнырщ; зы цIыхубэм яхэбзарэ яхэпща хьууэ шыт зыужьыгьуэкIэрэ убзыхуу шытын Iуэхугьуэу, а бзэу шыт хабзэм тет хьуныр хейуэ шытынырщ. Нэрылгагьуэи, хэм ейуэ шыт хабзэр, а "хэ"р сыт хуэдэми абы ей хьурщ.

Ауэ, Iуэхур цIыхурэ цIыхубэ щыхьукIэ, ар зи хабзэу шыт цIыхубэм нэхь езэгъ щIыкIэу зы логиеращ хабзэри, ар цIыхумрэ абы и ужьыкIэм а нэхь езэгърэ, цIыхугьэр кьэзыгъэхьурэ зыгъэужьу шыт зы бзэ хьун хуейщ. Ари, козмикэрэ натуралым кызырыгуэкIрэ зэрелъытарэкIэ, икIи ахэм зэрезэгъкIэрэу кьэхьуу шыт цIыху шыIэкIэр зыгъэужьыпхьэу шыт зы цIыху зэхэтыкIэрщ. ТIэ, мы и кьежьаплэрэ и лъабжьэм кьабзэу зэрытет щIыкIэрэ, пэжрэ щыпкьагъэрэкIэ ухуэу шыт зы логие зэриIэм кызырыгуэкIэIэй, ужьыгьуэрэкIэ зэтеувэу шыт цIыху зэхэтыкIэ хьууэ шытщ хабзэр. Аращи, зи лъабжьэ щIэмыудауэ шыт зы хабзэр, кызызережъа лъагьуэр зыхэплъэгьуапхьэу зэтеувэрщ; ар гьащIэм зэрезэгърэ гьащIэрэ цIыхугьэр зыгъэпэжыж логиерщи, и ужьыкIэр мыпхуэдэу шытырщ.

Ар, нэгъуэщI зы щыплэ кыкIыркыым; икIи, зы пашэрэ тет хьууэ шытым кьахилъхьэркыым; ар хэм кьагъэщIырщ. Хэм зы бзэ зэралэрэ абы тету зэрэгурылIуэу зэрызэпсалъэм хуэдэу, а "хэ"м я зэхэтыкIэу шыт дэтхэнэ зы Iуэхугьуэрэ щIыкIэ лъэныкьуэр игьуэкIэ зыхэхьэрэ кызыхэхьукIыр хабзэрщ. Ар бзэм хуэдэжу, игьуэ зэрыхьукIэрэ щIэблэм яхэлъ хьууэ кIуэрщ.

ГьащIэрэ псэукIэм зызэриужь щIыкIэм зэрезэгърэ кызыэригъэхьукIэрэй, зы хэкIыплэрэ зыужьыплэ кьэзыгъэхьуу шытри хабзэрщ. А цIыхубэ зэхэтыкIэ лъабжьэу шыт хабзэр, игьуэ зэрыхьукIэрэу убзыхурэ ужьу гъэзэщIапхьэ щIэхэр кызыэрыхьэхьукIэрэй мэбагьуэр.

Хабзэр зы унафэкыым е зы тхэ Iуэхугьуэу фIэкIыплэ зэрымилэкIэрэ гьазэщIэн хуей хьууэ шытыркыым. Ауэ, хабзэр унафэри кызыхэхьукIырщ, икIи унафэри зыхыхьэ хьурщ; ар гьащIэм зэрыдэщIыгьурэ, дэщIыгьуу зэрыужькIэрэй, Тхэ Iуэхугьуэхэми хуэфIу шытырщ.

Хабзэ зехьэныр, зыхэт цIыхубэм зэрезэгъ Iуэхугьуэу зэрыщыткIэрэу, зезыхьэ цIыхум кышхьэпэрщ; ар а цIыхубэм хэт зыщIырщ, цIыхубэм хэтурэй хей зыщIырщ.

Нэхьри лъабжьэу ущIэплъэжмэ, хабзэр, "хы"м (*ординатым*) и кIуэтэгьуэрэ и зэманьгьуэр (э) зэрызекIуэ "бзэ"уэ (*логиеуэ*) зэреджапхьэри гурылIуэгьуэщ. Ар щыхьукIэ, "хабзэр", щылэгьуэ зилэ дэтхэнэ зы гуэрым –зы *функциэм*- и щылэкIэм и бзэу шытырщ. ТIэ, сытри щылэгьуэм кызызэрытехьэрэ

зэрыщылэм, зэрыужьрэ щылэклэ зэригуэт щыклэм зы хабзэ илэжши, "хабзэ"р, дэтхэнэ зы щылэм и щылэклэ хьур кьэзылуатэу зы псалъэу лъытапхъэщ.

*

Щылэу хьуар кьэзыгъэщлауэ цыхум илътэр Тхьэраши, щылэр кьызэрыхьунурэ зэрщылэну щыклэри, зэрыужьынурэ зэрыхэклуэдэжыну щыклэри кьызылуэрэ кьэзыгъэлаагуэр зы "Тхьэбзэ"у жылэпхъэщ. Ар иклэ нэгъунэ кьыдгурымылуэми, дызтетырщ: Дыкьохьу, допсэу, зы гуэрхэр догъахъэ, доллэжыр.

Мыхэр гурылуэгъуэ кьызхуэхьуу щыт цыхум, тхьэбзэм щыщ зы гуэрхэр кьыгурылуэу жылэпхъэщ. Щылэр кьызэрыхьурэ зэрыщылэ щыклэр кьэзылуатэрауэ жылэпхъэщ, клэщыу, "тхьэбзэ"р. Тхьэбзэр дэтхэнэ зы луэхугъуэрэ кьэхьу кьэщылым хэту щытырщи, ар гурылуэгъуэу щытмэ, абы щылэгъуэ джар кьыгъэлаагуу щытынщ. Мыхэр Тхьэ луэхугъуэу щытхэрщи, ахэр кьэзыгъэлаагуэу щыт гуэрхэри, Тхьэ луэхугъуэрэ логиеу зэрылажьэрэклэ тхьэбзэрщ.

Адыгэбзэм "тхьэбзэ" псалъэри, абы кьытехьуклауэ щыт псалъэхэри хэтщ. А псалъэр зы гугъу тщылуэ щыт тхьэбзэ луэхугъуэу кьапщтэрэ утепсэлъыхьу щытмэ, нобэрей цыхубэм и Тхьэ флэщхьуныгъэ щыклэм кьызэрыгуэклэ бэлыхь лажьэ ухэхуэу аращ.

Ауэ, уегупщысмэ, гъащлэрэ щылыэр, кьэхьу-кьэщлэрэ дэтхэнэ зы луэхугъуэр кьызэрыхьу щыклэрэ щхьэусыгуэр Тхьэращ. Ар мы системэ кьеклуэклым и щхьэусыгуэрщ, икли ар кьезгъэклэклэрэ кьызэрэклэуэщ. Псэри кьэзгъэщлар аращ, бзэри мы кьеклуэклэ системэр кьызэрэклэуэ луэхугъуэ зэрыхьуклэрэу, Тхьэ луэхугъуэ зыхэлъырщ. Тхьэ луэхугъуэ зыхэмыль щылэкъым.

Бзэр кьыщыхьуарэ зэрзэтеува лъэхьанэхэм цыхур (хьэр) гъащлэрэ щылэу хьуам нэхь хэпцарэ натуралу шытагъэнщ; ар щыхьуклэй, и Тхьэм нэхь хуэпэгъунэгъуу щытынт. Араши, бзэр натуралрэ, Тхьэ луэхугъуэу хьуар кьызэрэклэуэ щыклэм зэрэзэгьклэрэ зэтеувауэ кьыщлэжыныщ. Мыбы тету зыужьыгъуэ зэрилэрэклэ зэтеувэу щыт бзэр, зэрызэтеувэклэм кьызэрыгуэклэ, натуралрэ щылэгъуэ щыклэр, Тхьэ луэхугъуэрэ луэху тхьэбзэхэр гурылуэгъуэ зыщылуэ щыт зы бзэу щытынщ.

Иужьым, бзэ куэдым и лъабжьэр зэрыщлэудклэрэу, а системэм езэгърэ абы кьытехьуклауэ щыт псалъэхэр мыгурылуэгъуэу хэклэудэжагъэнщ. Ауэ, ныкьуэ дыкьуэми, бзэ псоми, мыпхуэдэ псалъэрэ лэжьэклэхэр кьыхэнэжауэ щытынщ. Нобэ Адыгэбзэм "тхьэбзэ"рэ "луэху тхьэбзэ, луэху тхьэбзащлэ" хуэдэ псалъэхэр щыхэтрэ, а псалъэхэм кьыралуэу щытыр, мы зы гугъу тщылуэ щыт луэхугъуэхэрагъэнщ. Адыгэбзэр зы лъабжьэ зымыгъэклэудыжауэ зы бзэу кьэнауэ жылэпхъэщ.

Гурылуэгъуэщи, "тхьэбзэ" жыхуэтлэу зы дамыгъуэ зэрахьэр тхыпхъэ гуэрырщ; ар зы бзэ щхьэ, зы псалъэбзэкъым. Зы псалъэбзэу "тхьэбзэ" псалъэри кьэхьупхъэнщи, ар тхьэклэмэклэщ зэрызыхэпщлэнурэ зэрыплътэнур. Ауэ, тхыпхъэ тхьэбзэр лътэныр нэм и луэхугъуэрщ.

Дауи щырет, ар зы логие зилэрщи, зы бзэу щытырщ; бзэр псалъэбзэ закьуэу зэрыщымытыр гурылуэгъуэщ. Зы луэху щлэклэри мыпхуэдэу зы логие зилэрщи, ари "бзэ" псалъэм кьырилуапхъэщ. Ар зы Тхьэ луэхугъуэу лъытапхъэмэ, тлэ, ар зы "луэху тхьэбзэ" хьунщи, мыбы кьыкынури, зы луэхур зэрыхьун хуей щыклэ хьунщ. Ар зэрыхьун хуей щыклэу зыгъэзэщлэну щытыр зы "луэху тхьэбзащлэ"рщ. Тлэ, сытри зы Тхьэ луэхугъуэу кьеклуэклэу щытмэ, дэтхэнэ зы луэхури кьызэрыхьунурэ зэрызэтеувэну щыклэй щылэщи, ар зы логиещ, зы бзэщ; арагъэнщ "луэху тхьэбзэ"р.

"Тхьэбзэ" псалъэр, "тхьэ" псалъэм "бзэ" клэух кьыпыхьэу лэжьыгъэ зыгуэту зы псалъэрщ. "Бзэ"р, дэтхэнэ зы щылэрэ джыуэ щытым и ужьыклэ хьууэ щытрэ зэрыубыхур кьэзыгъэлаагуэу зы псалъэрщ. "Тхьэ"р, дэтхэнэ зы щылэгъуэ зилэрэ ужьу щытыр кьэзгъэщларщ. "Тхьэбзэ"р, Тхьэм и бзэ

зэрыхууклэрэу, дэтхэнэ зы луэху тхьэбзэр гурылуэгъуэ зыщырыщ; икIи, Тхьэр гурылуэгъуэ зыщырыщ. Тхьэр, дэтхэнэ зы щылэгъуэ зилэр къэзгъэщIа зэрыхууклэрэу, ар гурылуэгъуэ зыщыры щыт тхьэбзэр, щылэр щылэ зэрыхуу щыкIлэрэ зэрыщылэкIлэр и лъабжьэкIлэ гурылуэгъуэ зыщырыфу утыку къызылтхьэфрагъэнщ.

Ар щыхуукIэй, тхьэбзэр ауэ къызэрыкIуэу зы тхыгъэкъым е зы псалъэркъым. Ар, зи тхыгъэрэ зи псалъэ хууэ щытыр, щылэгъуэу утыку къызэрыхэрэ зэрыхуэр къэзыгъэлыагъуэрагъэнщ. Ар зы тхыпхъуэ щытмэ, а тхыпхъэр зы Тхьэ луэхугъуэу, щылэгъуэ лъабжьэ хуфу зы тхыпхъэрщи, а тхыпхъэрэкIэ Тхьэри, Тхьэ луэхугъуэрэкIэ щылэгъуэр къызэрыхуу щыкIлэри гурылуэгъуэ хуфу къыщIэкIынщ. Тхьэбзэр, щылэрэ лъагъуу щытым щхьэщыкIыу зы кууагъ узхишэу, а лъагъуу щытым и лъабжьэрэ и къэхуукIлэр къыбгурызгъэлуэфрагъэнщ.

Арагъэнщи, къызэрежъэр зэманыгъуэ кIыхъ хууэ щытрэ, лъэпкъхэм ялэу щыт дамыгъэхэр, и лъабжьэкIэ "тхьэбзэ"у щытауэ къыщIэкIынщ. Ар адбыгъэбзэм къызэрылуатэ щыкIлэр, -нобэ абы мыхьэнэ лъэныкьуэкIэ сабэ тырищIа хуэдэу щытми-, "тхьэбзэ" псалъэрэкIэщ. "Тхьэбзэ"у щытахэр, иужькIэ къызэрагъэсэбэп щыкIлэр нэгъуэщыгъуэу зэхуэкIлауэ щытми, ахэм я къежъаплэр аращи, щылэгъуэр гурылуэгъуэ щыным ехьэллэрэ щылэгъуэр къызэрыхуу лъабжьэр къызэрыгъэлыагъуекIлэрэу, а лъэпкъым и щIэныгъэрэ фIэщхуыныгъэрэкIэ ухуауэ Тхьэр гурылуэгъуэ зыщI тхыпхъэхэу къыщIэкIынт.

А тхыпхъэхэр, Тхьэр гурылуэгъуэ зыщI луэхугъуэхэу, а лъэпкъым дэщыгъуу зэрыхуау щытащ; икIи, дэтхэнэ зы тхыпхъэрэ тхын луэхугъуэм папщIэ, мы тхьэбзэхэр къагъэсэбэпу щытагъэнщ. Мы луэхугъуэрэкIэй, а лъэпкъыжъхэм Тхьэр сыт щыгъуэй я гурылуэгъуэ зэрыхуу щыкIлэу къэгъуэгурыкIуагъэнщ; Тхьэм дэщыгъуу гъуэгурыкIуэу щытагъэнхэщ.

ТIэ, nobэ унагъуэ дамыгъэрэ тхьэбзэу жыхуэтIлэу зетхьэхэр ипщэкIэ зи гугъуэ зэрытщIам хуэдэу щытауэ жыIэпхъэщ. Дэтхэнэ зы унагъуэм nobэ илэу щыт дамыгъэр мыпхуэдэу щытауэ жытIэркъым; ауэ, мы лъабжьэм къызэрытехууклар жыIэпхъэщ. Дамыгъэ гуэрхэри, жытIлауэ щытхэм хуэдэу зы тхьэбзэу къызэрежъа щыкIлэрэ тхьэбзэ къабзэу щыту жыIэпхъэщ икIий; тIэ, апхуэдэ дамыгъэ зезыхуауэ щыт унагъуэхэм ямыщIэххэу щытамы, я гуфIэгъуэу лъытапхъэщ. Ауэ, дэтхэнэ зы Адыгэ дамыгъэр зезыхуэу щыт унагъуэм езым къыгъэщIлэрэ къыдэгъуэгурыкIуауэ жыпIэныр игъуэкъыми, мыбы теухуауэ жыIэпхъэр мырагъэнщ: "Дамыгъэ" жыхуэтIлэу зетхьэу щыт тхьэбзэ гуэрхэр Адыгэ лъэпкъ псоми я зэхуэдэу я тхыпхъэрэ тхыгъэ лъабжьэрщ; я зэхуэдэу тхьэбзэу яIаращи, ар икIи цыхугъэм и зы архивырщ.

Бдзы...

"Бдзы" макъ зэгъуэтыр, "б" Iэмалыгъуэр "дзы" луэхугъуэ хуауэ зы макъырщ. Ар щыхуукIэ, зы гуэрым елытэгъуэ зилэу зыгъэужь "дзын" луэхугъуэрщ абы къырилэуэр. Ар дзын луэхугъуэ щыхуукIэй, бидэрэ памцIлэу зы луэхугъуэрщ утыку къырилхьэр.

"Бдзы"р, зы гуэрым дэдзэнрэ дэгъэнэн папщIэ къагъэсэбэпу зы Iэмэпсымэм фIэщыгъэцIэ хуэхуауэ щытщ. Ар зи лъабжьэу къэхуу "бдзумэ"ри, зы пхъэ зэхуакIум зэрыдалурэ зэрыдадзэкIлэрэу, зыдэль хуар зэрзыгуагъэкI Iэмэпсымэщ. Мы луэхугъуэрэ Iэмэпсымэ хууэ щытым къыхэхуукI псалъэхэрщ "бдзын, бдзыпхъэ..." хуэдэхэри.

"Бдзанэ"р, зы гуэр зэрыдэнэрэ зэреуам къызэрыгуэкIлэ, бэгауэ шын къыздикIыпхъэ хуарщ.

"Бдзэжьей"р псым хэсу зы псэущхьэм и фIэщыгъэцIэщ. Бдзэжьей лIэужьыгъуэ куэд щылэщ. "Бдзэ"ри зы бдзэжьей лIэужьыгъуэ лъэпкъщ, икIи ягъэлыаплэу зы бдзэжьейщ; ар урысыбзэкIэ севрюга

жыхуаІэрщ. "Бдзэ" лъэпкъ лІэужьыгъуэ куэди тетщ дунейм; ауэ, ахэм ущыгъуазэу щытмэ, псоми я щІыфэм "бдзы" хуэдэу банэ быдэхэр зэрытетыр нэрылгагъущ. Ар щыхъукІэй, а псэущхэм адыгэбзэкІэ "бдзэ" щІыфІащар гурыІуэгъуэу щытщ: "Бдзы" зиІэу щыт псэущхэм и цІэр "бдзэ" хъунщ.

Ар игъуэджэу зэрыфІащам кыщынэркъым Іуэхур. "Бдзэжьей" псалъэр зэпкъырыпхмэ (бдзэ-жьей), ар "бдзэм и жьей" е "бдзэжьым ей" хуэдэу гурыІуэгъуэ хъунщ. ТІэ, мыпхуэдэу гурыІуэгъуэ хъууэ щытрэ, адыгэбзэм жиІэр пэжу кыдгурыІуэмэ, бдзэжьей лъэпкъыр бдзэм кытехъукІауэ жыІэпхъэщ; бдзэжьейр бдзэм и жьейщ.

Бдзэ жыхуаІэ псэущхэм и щІыфэм бдзыхэр зэрытетым и гугъу тщІагъэхэщ. Ауэ, "бдзэ"мрэ, абы и щІыфэм тету щыт банэ е бдзыхэм фІыуэ ущеплъым щыгъуэ, *динозор* лІэужьыгъуэм я щІыфэм тету ялътэу щыт бдзыхэм зэрещхьыр гулъытапхъэу щытци, ар, динозор лІэужьыгъуэхэм йомыгъэщхьыну Іэмал имыІэу жыІэпхъэщ. ТІэ, ар динозоря лъэхъанэм кыщІэныжарэ, иужькІэ гъащІэм кызэрехькІэ цыкІу зэрыхъужари гукъэкІ мэхъур. Арамэ, бдзэжьей лъэпкъыр кызтехъукІыжауэ щыт динозор лъэпкъ лІэужьыгъуэу щытагъэнщ "бдзэ" жыхуаІэ бдзэжьей лъэпкъ лІэужьыгъуэр.

"Бдзэ"р зи лъабжъуэ нэгъуэщІ бдзэжьей лІэужьыгъуэ фІэщыгъэцІэхэри щыІэщ: «Бдзэгей, бдзафэ, бдзафІэ...».

Бгы...

"Бгы" макъ зэгуетыр, зэрелъытакІэрэ зыужьыгъуэ эффект зиІэ "б"ыр "гы" макъкІэ щызешэм щыгъуэ къэхъуу зы макъырщ. Ар щыхъукІэ, зыужьыгъуэ зиІэрэ "гы" Іэмалыгъуэ зиІэу зы макъ зэгуетщ къэхъури, ар зы бэгагъэрэ лъэгапІэу щытыр кызыІуэ хъунщ.

Мыбы кызызрыгуэкІкІэй, "бгы" псалъэр зы лъэгапІэ кызыІуэу зы псалъэрщ. Ар зы лъэгапІэрщ; ауэ, а лъэгапІэр кызхэхъукІарэ зэрелъыта щыІэщи, ар щІыгу хъурейрщ. Аращи, "бгы"ри, "къу" макъым идж Іуэхугъуэм хуэдэу зы гуэр зыджу зы макъ зэгуетщ. "Къу" макъыр, кыхэхъукІрэ ужьыгъуэр зи мыхъэнэ зэрыхъукІэрэ, щІым кытехъукІа лъэгапІэр зыджырщ; "бгы" макъ зэгуетым, бэгын пэлытэкІэрэ къэхъу лъэгапІэр егъэлагъур.

"Бгы" зи лъабжъуэ къэхъу псалъэхэри щыІэщ: «Бгым инэн Іуэхугъуэу "бгынэн, бгынэжын", бгырыс, бгыщхъэ, бгыкъу...».

Зы лъэгапІэу щыту екІуэкІ къущхъэхэм хуэдэу, псэущхэм кыхэхъукІыу и лъэгапІэ хъури "бгы"щ. Ар, нобэ эфІэту щыт цІыху щытыкІэм кытемыхъукІауэ зы фІэщыгъэцІэ псалъэу зэрщытыр гурыІуэгъуэнщ; цІыхур кыщызэфІэувэрэ эфІэту щытыныр и щытыкІэ зэрыхъуакІэрэу, и "бгы"р и лъэгапІэу щытыжкъым. ЦІыхум и бгым щІэпхэн хъур "бгырыпх"щ.

"Бгы" хуэдэу кыхэхъукІрэ "гы" ІэмалыгъуэкІэ къэбэгрэ лъагэ хъу пэлытэу къэпщтынрэ къэгубжын Іуэхугъуэм кыгъэщІхэр "бгэн, ебгын" псалъэхэрщ.

Бггы-Бгъэ...

"Б" Іэмалыгъуэр, "гы" кІэухкІэ щызешэкІэ къэхъур "бггы" макъ зэгуетырщ. "Гы" Іуэхугъуэр, гъащІэр кызызрыувыІэрэ мыджэж зыщІырщ; зыужьыгъуэрэ "бын" Іуэхугъуэ кызхэкІ "бы" макъым и эффекту щыт "б"м и кІэухыр "гы" щыхъукІэ, зыужьыгъуэрэ бын зиІэн Іэмалыгъуэр кызызрыувыІар зыджу зы Іуэхугъуэрщ къэхъур. ИкІи, "б"ырэ "гы"уэ лажъуэ зы макъ зэгует Іэмалыгъуэу къэхъуу щыт "бггы"м щхъэжу зы мыхъэнэ утыку кырылхъэркъымы, ар зы Іэмалыгъуэу къонэр.

Тлэ, "бы" Іуэхугуэр гьашІэ Іуэхугуэрэ, "гы"ри гьашІэ Іуэхугуэр кээзыгъэувыІэ щыхьукІэ, "бгы" макъым кыкІыр гьашІэ зыужыгъуэ Іуэхугуэр кээувыІэнырщ. "Бгы" Іуэхугуэр, гьашІэ зиІэрэ псэущхьэу щытым и зы щыІэкІэу щытырщ; ар "гы" защІэу щытыркъым, икІи, гы защІэу щытынри гьашІэм зэремызэгъынури "гы" макъым дыщытепсэлъыхьым шыгъуэ жытІагъэхэщ. Ар щыхьукІэй, "бгы" макъ зэгуетыр, бзэ хабзэрэ гьашІэ Іуэхугуэу "бгы-э"у кээІуэтапхъэ хьунци, ари "бгъ"рщ. Бзэ хабзэм кызэригъэлягъурэ гьашІэм тет хьууэ щыт зы Іуэхугуэ щыхьукІэй, ар бзэм зэрхэт щыкІэр "бгъ"щ; зы щыІэкІэ зэрыхьукІэрэй, ар "бгы"уэ кьанэркъым. "Бгъ"р бын зымгъуэтрэ кээзымлъху е мылъхуэу щыт псэущхьэбзырщ.

"Гы" макъыр зи кІэухрэ псэущхьэбз Іуэхугуэу щыт "бгъ (бгы-э)" макъ зэгуетым кыриІуэр гурыІуэгъуэщи, ар кээзымлъхурэ кээзымыгъэхьурщ. "Гу"ри бзырэ зы лъабжьэу щытрэ кээзылъхуу зэрыщытым кызэрыгукІэкІэй, ар "бгы-э"у шылажьэм шыгъуэ, кьэхьунур зигу хуэмыкІуэн псалъэрщ. Мыпхуэдэу зы гуэрым гукъыдэж зыхуимыІэнрэ зигу зыхуэмыкІуэр, зы гуэрым игу шыун Іуэхугуэхэр "губгъанэ, игу ебгъэн" псалъэрэ жыІэгъуэхуэ утыку кьохьур. Ар, "гы-э" Іуэхугуэу, зигу зыхуэмыкІуэж е зигу кызхудэмыжыж хуэдэу, зыхуэмы"гъ"ж мыхьэнэ кызэрикІэкІэй жыІэпхьэнщ.

*

Адыгэбзэм хэту, нэгъуэщІ "бгъ" псалъэхэри щыІэщ. Ауэ, а псалъэхэр кызэрыхьу щыкІэр зи гугъу зэрытщІам хуэдэу "гы-э" щыкІэрэкъым. Ахэр "гъ" кІэухкІэрэ кьэхьуауэ щыт псалъэхэрщи, иджы апхуэдэу "бгъ" макъ зэгует кьэхьукІэхэм дытепсэлъыхьынщ. "Гъ" макъыр гьашІэр кээзгъэщІ зэрыхьукІэ, ар кээзгъэувыІэ Іуэхугуэ хьууэ щыт "гы" макъым елъытарэ, абы и пхэнджу (ауэ, гьашІэм хуэзахуэу!) кьэсэбэпырщ. "Гъ" макърэ псалъэ хьуам, дэтхэнэ зы псэугъуэ зиІэр зыгъэужьрэ зыгъафІэу щытырщ; ар зи кІэух хьууэ щыт псалъэри утыку кызылъхьэ Іуэхугуэу гъэ зыщІырщ, зыгъэджырщ.

Ар "гъ" зэрыхьукІэрэу зы "б" Іэмалыгъуэм и кІэух хьурэ ар щызэришэкІэ кьэхьуу щыт "бгъ" псалъэр, зыужыгъуэр (б) зы"гъ"нырщи, ар зы псэущхьэм и гупэ лъэныкъуэу зы Іэпкълъэпкъым и фІэщыгъэцІэ хьунщ. А псэущхьэ Іэпкълъэпкъ лъэныкъуэу щытыр, а псэущхьэм и бэуапІэрщ.

"Бгъ"р зи лъабжьэу "бгъэгу, бгъафэ, бгъэІуль..." хуэдэ псалъэхэр утыку кьохьэр. "Бгъ"р щыІэм и зы лъэныкъуэ зэрыхьукІэй "бгъэдэлъын, бгъэдэтын, бгъэдэсын, бгъэдэуэн, кыбгъэдэхун..." хуэдэ Іуэхугуэхэри псалъэу утыку кьохьэр. "Бгъ"р зы гьашІэ зиІэм и ужыгъуэ лъэныкъуэ зэрыхьукІэрэу, зы лъэныкъуэкІэ зи бгъэ етарэ зыгуэрым теуэн Іуэхугуэри "бгъэрын, бгъэрыкІуэн" Іуэхугуэрщ.

"Бгъ"р, бгъэрыкІуэрэ зи бгъэри бгъуэуэ щыт зы бзу лъэпкъми и фІэщыгъэцІэрщ.

Бгъу...

"Бгъу" макъыр, "б" Іэмалыгъуэр "гъу" макъымкІэ зешэу зы макъ зэгуетщ. ЗырелъытакІэрэ зыужыгъуэ зиІэ эффект хьууэ щыт "б"ыр "гъу" ІэмалыгъуэрэкІэ шылажьэм шыгъуэ кьэхьунур, а зыужыгъуэр "гъу"м хуэкІуэн Іуэхугуэрщ. "Бгъу"р "гъу" Іуэхугуэ зэрыхьурэ, "гъу"ри щыІэгъуэ зиІэ мыхьуауэ щытрэ, щыІэм и пІэ пэлъытэу щытырщи, абы кытехьукІа "бгъу" макъри зы Іэмалыгъуэ зэрыхьукІэрэу гурыІуэгъуашэкъым.

"Бгъу"р зы бжыгъуэ зэрщыткІэрэу гурыІуэгъуашэ хьуркъым. Ар макъ зэпкъырыхьукІэкІэ, ипщэкІэ зэржытІам хуэдэу жыІэпхьэрщи, а бжыгъэм иджыр "зэрелъытарэкІэ зыужыгъуэ зиІэу гъу" хьурщ.

ЖыІәпхэмэ, зы шыІә гуэрым и гъуэр и гъунапкъэ зэрыхъукІэрэ ужыгъуэ хъурэ джырщ "бгъу"р. Зы гуэрым и гъунапкъэхэр зыщІиуфапхъэу зы гуэр тепхъуэныр, ар абы "теубгъуэн" Іуэхугъуэрщ. А тепхъуэр зы гуэрым теубгъуа зэрыхъум хуэдэ зы Іуэхуу, дэтхэнэ и зы къуапэр шарэ зэкІэщІэшауэ гъэтІылыныр "убгъун" Іуэхугъуэрщ.

"Бгъу" макъым зэманыгъуэрэ кІуэтэгъуэ щигъуэткІэ "бгъуэ" мэхъур. Бгъуэ псалъэр зыужыгъуэ зиІэу зы гъуэ хъууэ жыІәпхъэнщ. "Бгъу"м къикІыр гурыІуэгъуащэу щымытми, "бгъуэ"р гурыІуэгъуафІэщ. Ар зы гъуэ Іуэхугъуэм теухуауэ утыку къыхъуэ зы псалъэщ.

"Бгъу-бгъуэ" макърэ псалъэр зи лъабжьэрэкІэ псалъэхэр къохъур. Бгъуэрэ гъуэ зыужыгъуэ хъууэ щытыр, быхъу пэлытэу жыІәпхъэр, зэвыгъэ зиІэ хъурэ зэІуша щыхъукІэ "бгъуэ" псалъэр къохъур; зи бгъухэр зэхуэдэ пэлытэ хъурщ ар. Зы щІыгу ІэнатІэрэ зиубгъуауэ щытыр е бгъуэуэ щытыр "губгъуэ"щ. Бгъуэ хъууэ щытыр зы щІагърэ зы щІыхъэпІэ хуэдэу щытмэ, ар "бгъуэщІагъ"щ. Зы пэ бгъуэр "пабгъуэ е пэбгъу"щ.

"Ныбгъуэ"р зы бзу лъапкъщ, ауэ сытым къызэргъуэкІрэкІэ мы фІэщыгъэцІэр хуагъэфэщами гурыІуэгъуэкъым.

Зы шыІэрэ зы пкъыгъуэ зиІэу щытым и гъунапкъэ джын Іуэхугъуэу щыт "гъу"кІэрэ лэжыгъэ зиІэу щыт "бгъу"ри, зы пкъыгъуэм и зы лъэныкъуэ хъурщ: Ижъ лъэныкъуэр "ижърабгъу"рщ; сэмэгъу лъэныкъуэр "сэмэгъурабгъу"рщ. Зы гуэрым и гъунэ хъууэ щытыр и зы лъэныкъуэ зэрыхъукІэрэу, ар абы "ибгъу"щ; ибгъум Іутыныр "бгъурытын"ырщ. Мыбы хуэдэ псалъэхэрщ: «Бгъурыдзэн, бгъурысэн, бгъурыхун...». Дэтхэнэ и зы лъэныкъуэр зэрибгъукІэрэу, а лъэныкъуэмкІэ ебарэ жа хъур "бгъунж"щ.

Бжы...

"Бжы" макъ зэгъуэтыр, "б" Іэмалыгъуэр "жы" макъкІэ щызешэкІэ къохъур. ЗэрзэрелъытарэкІэ зыужыгъуэ эффекту щыт "б"ыр "жы" глаголкІэ щылажъэм щыгъуэ, ар зы псынщІэрыкІуэ хъунщи, зэрелъыта ужыгъуэкІэ (б) ижынщ; зельытарэ зыхуэужыгъуэу щыт сытми тежынщ, жэрыжэ зиІэу щытынщ. "Бжын" Іуэхугъуэр, ябжу щытым зэрелъытакІэрэу ужьрэ жэ хъурщ, ахэм тежу щыт хъурщ; "бжын" Іуэхум ахэр зэрилъытэр мыпхуэдэуш.

Ауэ, макъхэм жаІэу щытыр зэхэщІыкІыпхъэ хъууэ щытми, "бжы" Іэмалыгъуэ лэжъэкІэу къэхъуу щыт "бжын" Іуэхугъуэм, зы шыІә гуэр къызэримыІуэр гурыІуэгъуэщ; ар зэрылажъэ щІыкІэу шыІә гуэрхэм тежу щытырщи, а шыІэхэр зэрылътатпхъэр мыпхуэдэуш. "Бжын" Іуэхугъуэр къезгъэкІуэкІ "бжыгъэ"хэр "бжыгъэцІэ"щи, ахэр "къабж"ыр, ахэмкІэ зы шыІә гуэрхэр "ябж"ыр; шыІә гуэрхэм темыІэбэрэ, ахэр зэрымджкІэрэу лътэныгъэ зэращІыр, ахэр зэрабжкІэрэщ. "Бжын" Іуэхугъуэр къекІуэкІыу щытмэ, ари "бжэн" псалъэм къыриІуэу щыт зы Іуэхугъуэрщ.

"Бжын" Іуэхугъуэу щытыр, шыІэу щыт лІэужыгъуэ гуэрхэм хуэдэу шыІэгъуэ зиІэу щытыркъым; а Іуэхугъуэм езыр шыІэгъуэ зиІэркъым; икІи ар зы пкъыгъуэу щытыркъым, пкъыгъуэу утыку къыхъуэ зы Іуэхугъуэркъым; ар лътатпхъэу щытырщи, умылътэмэ шыІә хъуркъым. Ббжымэ плътэу араш; умыбжмэ умылътэу араш; ар зэрыщІэр зэрыплътэм елътатщ, мыхъумэ, езырыжу шыІэу щытыркъым. Ар зы Іуэхугъуэу лътатпхъэми, зихъуэкІрэ утыку къырилъхъэ гуэр шыІэкъым.

Адыгэбзэм и бжыгъэхэри макъ мыхъэнэу зэхэлъхъауэ щытщ. А бжыгъэцІэхэр зэрызэтеувар макъ Іэмалыгъуэрэ мыхъэнэкІэрщи, дэтхэнэ зы бжыгъэм хуэдэу, ахэми ягъэзащІэр бжын Іуэхугъуэм хуэдэу тежыпхъэу щытми, дэтхэнэ зы бжыгъэр зы гупщысэрэ зы Іэмалыгъуэу утыку иту щытщ. Ахэр зэрыхуа

макхэм ядж Іэмалыгъуэу ухуауэ щытщи, зэрыухуа макхым щыгъуэ бжыгъэхэми дытепсэлъыхуэ щытщ.

Мыбдежым дигу къэдгъэкІыжын папщІэ, кІэщІыу и гугъу тщІынщ бжыгъэцІэхэм:

***Зы"р, пашэу зы бжыгъэрщи, икІи щыІэгъуэ псор зыуэ зэрыщытыр гурыІуэгъуэ кытхуэзыщІырщ. Сытри кызыхэкІрэ зыхыхъэжырщи, а нэхъ псорэ зэгущу щыт закъуэрщ зыр.

***Ту"р, зыр зэрыпсор зэрыкІуэдрэ зы куэдагъэр кызырежъэрщи, зыгъэбагъуэ Іэмалыгъуэм (тІы) и ужыыгъуэрщ (у) "тІу"р.

***Щы"р, кІуэтэгъуэрэ зэщхъэщыкІыныгъуэ утыку кыххэм кыдищІэу къэхурщи, ар щыІэ хуэным и лъабжъэрщ.

***ПлІы"р, щыІэ хуарэ зы плэ зыгъуэта лъэщыгъэрэ зэпэщыгъэ пэлъытэм и бжыгъэрщ.

***Тху"р, плІырэ зэпэщу щытым щхъэщыкІ зэрыхукІэрэу, зы къэру кызкІэщІэткІэрэу хурщ.

***Хы"р, щыІэ хуарэ (щы) икІи зэпэщу щытыр (плІы) лыгъэрэкІэ зэрыхукІэрэу (тху) къэхуу щыт зы куэдагъэрэ лъабжъэу утыку кыххэрщ.

***Блы"р, зы куэдагъэрэ зы лъабжэу утыку кыххэр (хы), зэрыхуэ хуарэ тІыгъуауэ зэрыщытыр гурыІуэгъуэ зыщІыу зы бжыгъэцІэрщи, абы кытхуиххынур зэщІэблэнырщ.

***И"р, зы лъабжъэу зэрыхуэ хуарэ зэщІэблауэ зэпэщу щытым щхъэщыкІынрэ икІын Іуэхугъуэр зыджу зы плыфэцІэрщ.

***Бгъу"р, а зэщІэбларэ зэрыхуэ хуауэ щытым "и"р зэрызэщхъэщыкІым кызырегыуэкІкІэ зиубгъун Іэмалыгъуэр кызыІуэу зы бжыгъэцІэрщ.

***ПщІы"р, мы бжыгъэхэр утыку кызыреххэ щІыкІэу бжын Іуэхур щызэфІэкІ щІыплэрэ щІыкІэу къэблэжърэ пщІыуэ щытыр къэзыгъэлабгъуэу зы бжыгъэцІэу кыщІэкІынщ.

*

Бжын Іуэхугъуэр лъытапхъэ Іуэхугъуэу зэрыщытрэ, езырыжу зы пкыгъуэрэ ІупщІыу зы Іуэхугъуэ зэрымыхур гурыІуэгъуэ хуауэ щытщ. Мыпхуэдэу, зы пкыгъуэ мыхурэ, зы унэ е зы бгъуэщІагъым и щІыхъэплэрэ и щІэкІыплэу щытыр "бжэ"щ. Ар блынитІ зэхуакущ, зы мывэм кыбзыкІауэ зы пкыгъуэ зэхуакуу щытырщ. Къэхухауэ щытрэ, дэтхэнэ зы кІуэцІ зилэм и щІыхъэплэрэ и щІэкІыплэу щытыр "бжэ"рщи, ар а къэхухыгъэм хэмытырщ, щымыщырщ. Ауэ, абы щыщу лъытапхъэрщ. Бжэр зи бжэу щыт унэрэ къэхухауэ щытым щымыщрэ, щыщу лъытапхъэ хурщ.

"Бжэ"м кыІуатэу щытыр сыт хуэдизкІэ зы нэщІыгъэрэ зы зэхуакуу щытми, ар гъэбыдапхъэ хууэ щыщІидзэм щыгъуэ, а бжэ зэхуакум Іульхъапхъэрэ ІупІапхъэу щытри "бжэ"уэ кыраІуэу щІадзагъэнщ. Арагъэнщ, бжэрэ зы зэхуакуу щытыр ІупІэн ІуэхугъуэкІэ къэсэбпрэ, бжэ кыххэщІыкІыпхъэу щытым "бжэгъу" щІыфащар. ИкІи, бжэ хуопхъэу зэрыщытрагъэнщ зы жыг лъэпкыым "бжей" щІыфащар. Бжэ Іуэхугъуэм кытехукІауэ щытщ мы псалъэхэри: «БжэІу, бжэщхъэІу, бжэкъу, бжэІупэ...».

"Бжэмышх" псалъэри кызыреыхуарэ зэрызэтеува щІыкІэр мырагъэнщ: Ар, жъэм жъэдэлъхъапхъэрэ Іульхъапхъэу зэрыщыткІэрэу зы "бжэ" Іуэхугъуэрщ; зи гугъу тщІыуэ щыт жъэм и Іуэхур шхын Іуэхугъуэу зэрыщытым кызырегыуэкІкІэ а "бжэ"р пшхы хууэ щымытырщи, "мышх"ырщ.

"Гъубжэ"р зы Іэмэпсымэщ. Ар, зы къэкІыгъэ Іэрамэр кызыэщІэзыкъуэрэ, кызыэщІиубыдэр кыпызыупщІыфу зы Іэмэпсымэрщ. Цыхум хисэу кыгъэкІыу щытхэр кыпщІыжынрэ зэхуихъэсыжыным папщІэ кыгъэсэбпэу щытащ ар. А къэкІыгъэхэр кызырещІыкІуэфын папщІэ кыгъукІа пэлъытэрэ, къэгъэукъуэншауэ гъущІым кыххэщІыкІауэ зы Іэмэпсымэрщ гъубжэр. Абы икуу

щытрагъэнщ "гъу"м кыигъэлабгъуэри, ар зэхуэщлауэ щыткъым; абы зы "бжэ" илэжу щытци, арагъэнщ ар щлэ"гъубжэ"р.

"Гъубж" псалъэри зы махуэ флэщыгъэцлэу щытц нобэ. А псалъэр зэпкъырыпхрэ уедэлуу щытмэ, "гъу" лүэхугъуэ "бжын"у зэрыщытыр гурылүэгъуэщ. "Гъу"м зэманыгъуэ щигъуэтым щыгъуэ къэхъур "гъуэ"рщи, ар щылэу щыт гуэрырщ. Ауэ, "гъу"м кыырилүэр "гъуэ"м хуэдэу щылэ хъуауэ щыт гуэрырыкъым; ар иджыри игъуэ къэмысауэ щытырщ; ар щыхъуклэй, къэхъупхъэрэ гъуэ зыгъуэтыпхъэу щытыр кызылүэрщ "гъу"р. Тлэ, "гъубж"ыр къэхъуну щытым и "гъу"р зыбжырщи, ар къэхъу-къэщлэнур щлэнрагъэнщ. Ар зы мэгу лүэхугъуэу кыщлэклынщи, ар зы лъэхъанэм и зы щлэныгъэрэ и флэщхъуныгъэу зэрыщытарагъэнщ "гъубж" псалъэм кыдгуригъалүэр. Тлэ, "гъубж"ыр, къэхъупхъэр зыбжрэ зылъытэу зы щлэныгъэ зилэрэ, зы флэщхъуныгъэ пашэу щытарагъэнщ. "Гъубж"рэ, ар зы лъабжъэу щыт нэгъэщл флэщыгъэцлэхэри щылэщ; икли, Адыгэ унэгъуэцлэхэу щытц "Гъубж"ыр. "Гъубж" лүэхугъуэр кызыщеклүэкл махуэрагъэнт "гъубж махуэ"ри.

**

Бжыныр щылэу щыт гуэркъыми, зы лүэхугъуэщлэ утыку кызылхъэркъым е зы гуэрыр зэхъуэзыклъркъым; а щылэр зэрыщылэгъуэрэклэ утыку кызызэриплхъэ лүэхугъуэркъыми, абы лъэмылэсу ар зэрыплхъытэ зы щыклэрщ. Абы щылэр зэрилхъытэр, "пщын, къэпщын, къэпщытэн" хуэдэу щылэр и гъунапкъэрэклэ зэрыщылэу лхъытэн лүэхугъуэркъым.

Ипщэклэ "пщы" макъым щыгъуэ, и гугъу зэрытщлам хуэдэщи, "пщы" макъым и лэмалыгъуэу къэхъуу щыт лүэхугъуэхэр щылэрэ гъунапкъэрэклэ лхъытэнырщи, зы геометрикэ лүэхугъуэуш. Ауэ, "бжын" лүэхур мыпхуэдэу щыткъыми, абы щылэр зэрилхъытэр къэпщын лүэхугъуэм хуэдэкъым.

Геометриер зы щыгу лэнатлэм ис хъуарэ щлым телэжыхъ цыхум и лүэхугъуэрщ; бжынкэрэклэ лхъытэни, зы аритметикэ лүэхугъуэу лэпхъуэшапхъуэ псэуклэм нэхъ зэрэзэгъыр жытлауэ шыташ.

Мы псэуклитл зэхуэмыдэрэ зэмызэгъыр щызэзэгърэ щызэмызауэр бэзэрырщ.

Бэзэрыр псэуклэ нэгъуэщыгъуэхэр щызэхуэзэрэ щызэхэт хъурщ, щызэхэтхъуэрщ икли. Абдежыр, лъэпкърэ я лэцагъэхэр щызэхуэзэрэ, я бзэхэр щызэхэтхъуэ щыплэрщ. Абдежыр лэщлагъэрэ гъэшыр щызахъуэж щыплэрщ. Абдежыр щэн-къэщэхун лүэхур кызыщеклүэклърщ. Абдежыр зыхуэныкхъуэу щытыр, "ахъш"р кыщыунэху щыплэрщ.

"Щэн" лүэхугъуэр адыгэбзэм зэрилхъытэрэ утыку кызызэрихъа щыклэм и гугъуй тщлагъэхэщ. Ар щылэр гъэклүэтэнрэ и плэр зэхъуэклын лүэхугъуэрщи, щылэу щытхэр зэхъуэжын лүэхугъуэми езэгъыу зы псалъэу щытц ар. Ауэ, ахъшэр зы щылэм и пщлэр зэралхъытэ гуэрырщи, езыр зы щылэгъуэу пщлэшхуэ зимылэрщ; ар бэзэрым кызызэрэклүэклри бжыгъэ лүэхугъуэуши, бжыгъэ лхъытэныгъэклэ пщлэшхуэ зилэ хъуфырщ.

Тлэ, я псэуклэхэр зэщхъэщыклыу щытхэр, щэн-къэщэхун щхъэусыгъуэрэклэ щызэхуэзэр бэзэрырщ; ахэр зэрызэгурылүэри ахъшэрщи, ари бжыгъэ лүэхугъуэрщ.

Щлым телэжыхъ цыхумрэ, лэпхъуэшапхъуэ цыхур щызэхуэзэр бэзэрырщи, тлэ, ахъшэри кызызэрэжэ лъандэрэ бэзэрым кыщыхъур ещанэу зы псэуклэрщ.

Бэзэрыр лэщлагъэрэ гъэши былымри зыдэклүэрэ, ахэр ахъшэрэ бжыгъэ лүэхугъуэрэклэ зыщылхъытэ щыплэрщ. Псэуклэ зэщхъэщыклхэр щызэхуэзэрэ благъэ зэрызыхуэху щыплэрщ бэзэрри, ар ещанэрейуэ зы псэуклэм и лъабжэ хъурщ. Нобэрей сивилизацэм и лъабжэр мыбдежым щылхъыхъуапхъэщ.

Зы щыналъэрысрэ лэпхъуэшапхъуэр щызэхуэзэу щызэзэгъ зэманыгъуэрэ щыплэу щыт бэзэрыр, а лъэныкхъуитлър щызэгурылүэрэ щызэблагъэрщи, мыр зы лэмалыгъуэгъуэщлэрщи, зы лүэхугъуэу щлэуэ

кѣхъурщ. Мы лѣныкѣуитѣыр зыгурызгѣауэрѣ кѣзыгѣэувыѣау зы зѣманыгѣуэрѣ зы щѣпыѣлѣм кѣыщыхъуу щыт бѣзѣрыр, зѣ щхѣ кѣхъуу щыт зы гуѣрырщ. Ар лѣныкѣуитѣыр зѣ щхѣ зыгурызгѣауѣу *синтетикѣу* кѣхъу зы Іуѣхугѣуэрщ. Ауѣ, кѣуѣ пѣтрѣ сыт щыгѣуѣй кѣхъуу щѣзыдзѣрщи, икѣлѣм икѣлѣжым пѣсѣукѣлѣщѣау утыку кѣыхъауѣ щытырщ. Ар синтетикѣу кѣхъуарѣ сентѣзу зы пѣсѣукѣлѣ хъауѣ лѣытапхѣэрщ. Мы пѣсѣукѣлѣм кѣыгѣѣщѣрѣ кѣылѣжыр, зытеухауѣ щытрѣ ар кѣызѣрекѣуѣкѣыр ахъшѣрщ.

Кѣхъуу щыт мы пѣсѣукѣлѣщѣр лѣныкѣуитѣыр щызѣхуѣзѣрѣ щызѣхѣпщѣу лѣытапхѣѣщ. Тѣѣ, мы пѣсѣукѣлѣщѣри хѣтыжу пѣсѣукѣлѣу щытхѣм я щѣлѣныгѣѣрѣ я щѣнхѣр зы пѣсалѣѣкѣлѣ кѣиѣуѣн хуѣйуѣ щытмѣ, мыхѣр жыѣлѣпхѣѣщ: «Іѣпхъѣуѣшапхъѣуѣр зѣуакѣуѣрщи, текѣуѣрырщ; лѣытѣныгѣѣрѣ щѣлѣн Іуѣхугѣуѣу кѣыхуѣхъур бжын Іуѣхугѣуѣрщи, бжын Іуѣхум и лѣабжѣѣрщ мыбѣдежыр. Щѣыналѣѣрысыр гѣунѣгѣугѣѣ зыѣау пѣсѣурщи, цѣыхугѣѣрѣкѣлѣ щѣлѣн зыхѣлѣѣрѣ, културалырщ; пщы пѣлѣытѣрщи, *каризмѣ* зыхѣлѣырщ. Бѣзѣрыпѣсѣур, ахъшѣр кѣызхуѣкѣуѣрѣ зѣхуѣзыхъѣсырщ; пщѣлѣнтѣлѣпс зыхѣмыл лѣжыакѣуѣрщи, кѣылѣжхѣр зыѣщѣлѣкѣынкѣлѣ шынѣкѣѣрабгѣѣрщ; мо лѣныкѣуитѣым я щѣнрѣ я щѣлѣныр зыхѣмылѣу щытми, бѣзѣрым кѣызѣрытехѣѣрѣкѣлѣ зыцѣыхурѣ кѣзыгѣѣсѣбѣпырщ, ар зы бажѣрщ; псынщѣлѣрылажѣѣ щѣлѣныгѣѣр зыхуѣухуѣрщ; бжыгѣѣр зыгѣѣужырщ». Тѣѣ, кѣлѣщѣыу жыѣлѣмѣ, зѣуакѣуѣ лѣыхъужыгѣѣр Іѣпхъѣуѣшапхъѣуѣм, щѣлѣныгѣѣ лѣабжѣѣр щѣыналѣѣрысым, ахъшѣр бѣзѣрыпѣсѣум кѣыхуѣнѣу жыѣлѣпхѣѣщ.

Културѣ жыхуаѣлѣр щѣынрѣ щѣлѣн лѣабжѣѣ Іуѣхугѣуѣрщ; ауѣ, бѣзѣрыр щѣынрѣ щѣлѣн лѣабжѣѣу щымытырщи, а пѣсѣукѣлѣм кѣыгѣѣхъунур синтетикѣ културѣу жыѣлѣпхѣѣщ; абы кѣыгѣѣщѣыну щыт сивилизацѣри *парасивилизацѣу* лѣытапхѣѣщ. Нобѣрей сивилизацѣм и лѣабжѣѣр бѣзѣрырщ; абы нобѣ дунѣйр бѣзѣр зѣрищѣыфарѣ, бѣзѣрыр хѣй зѣрищѣлам кѣызѣрыгуѣѣкѣлѣ зы сивилизацѣрщ.

Ахъшѣр кѣызщыхъуарѣ лѣныкѣуитѣыр щызѣхыхъѣ бѣзѣрым, ахъшѣмрѣ ар зы Іуѣхугѣуѣу щыт бжыгѣѣр псынщѣлагѣѣрѣкѣлѣ зѣрылажѣѣрѣ зѣрыужыым кѣызѣрыгуѣѣкѣлѣрѣу, щыѣлѣгѣуѣу зытыжыр зы Іуѣхуу щыт пщынрѣ кѣѣпщытѣнри кѣызѣрыгѣѣсѣбѣпкѣлѣрѣу, абы токѣуѣр; кѣуѣ пѣтрѣй бжыгѣѣр щѣлѣныгѣѣ пашѣу мѣлѣытѣр. Нобѣрей *дигитализацѣр* бжыгѣѣ щѣлѣныгѣѣм и текѣуѣныгѣѣу лѣытапхѣѣщ.

Адыгѣбзѣм бжыгѣѣхѣр зѣрилѣытѣрѣ утыку кѣызѣрилѣхъѣри макѣ мыхъѣнѣрѣкѣлѣщ. Адыгѣбзѣ бжыгѣѣщѣлѣхѣр мыхъѣнѣншѣу щыткѣыми, ахѣр бжыгѣѣу жыхуѣтѣлѣр зѣрыгѣѣзашѣлѣм хуѣдѣу тежыпхъѣуы мылѣытапхъѣу жыѣлѣпхѣѣщ. Ахѣр мыпхуѣдѣу зы мыхъѣнѣрѣ зы щыѣлѣгѣуѣ зыѣлѣ пѣлѣытѣу зѣрыщытым пашѣлѣуы кѣыщѣлѣкѣынщ, ахѣр бѣзѣрым псынщѣлѣрѣ хуѣту щѣытемытыфыр. Бахъсѣн бѣзѣрыр зѣрыухуѣрѣ мащѣлѣ щѣлагѣѣнкѣым; ауѣ, нобѣй, адыгѣбзѣ бжыгѣѣхѣр фѣырыфѣкѣлѣ бѣзѣрым темыхъѣу жыѣлѣпхѣѣщ.

Бжы...

Зыужыгѣуѣ Іѣмалыгѣуѣр зызѣхъѣлѣам елытауѣ кѣѣкѣуѣкѣын ѣфекту щыт "б"ыр, "жы" макѣрѣ итыпѣлѣрѣ кѣѣуыѣлѣпѣ зымыѣау лажѣуу щыт макѣымкѣлѣ щыщѣежѣѣм щыгѣуѣ кѣхъу макѣ зѣгуѣтыр "бжы"рщ. "Б"ыр лѣжыакѣуѣу зы макѣкѣлѣ щызѣшѣм щыгѣуѣй, Іѣмалыгѣуѣ куѣд зыѣлѣрѣ пѣсалѣ куѣд кѣѣзгѣѣщѣыу зы макѣырщ. "Бжы" макѣым хѣту щыт макѣ Іѣмалыгѣуѣхѣм кѣызѣрыгуѣѣкѣлѣ, ар Іуѣху зѣщхъѣщыкѣлѣхѣм папщѣлѣй кѣѣсѣбѣпыр.

"Бжы"р вы зыщѣлѣщѣлѣрѣ вым и пщѣм телѣу, вым гур зыришажѣѣ пхъѣбгѣу кѣыхъырщ.

Жѣѣм и"бжѣ"рѣ, нѣм щѣлѣ"бжѣ"у щыт шхыныгѣуѣ кѣѣкѣыгѣѣр "бжын"щ; абы хуѣдѣу ибжыапхъѣу щыт зы кѣѣкѣыгѣѣри "бжыныху"щ. Жѣѣ кѣуѣщѣым ѣ фѣм зыхищѣлѣрѣ, ахѣр зыгѣажѣѣ пѣлѣытѣ хъуѣу щыт Іуѣхугѣуѣрщ "ѣбжѣн" Іуѣхур. Зы гуѣрыр зыгѣѣс пѣлѣытѣрѣ зыгѣажѣѣ хъуѣу щытыр "бжы" макѣ зыхѣту щыт пѣсалѣ хъухѣрщи, мыхѣм ящыщщ: "бжыбжѣ, ткѣыбжѣ..." хуѣдѣ пѣсалѣѣхѣм кѣыраѣуѣр.

Зы псэушхьэр кьэплэрэ кэпшту шытрэ, и кIуэцIыр сырэ жьэуэ шытмэ "губжь" иIэ мэхьур. Губжь зиIэр мэгубжьыр, мыбы хуэдэуш "кьэгубжьын" псалъэри.

Зы пкьыгъуэм нэху тридзэрэ кьэунэхумэ, а нэхур зытридзэ лъэныкьуэрэ зытыридзам зэрелытарэкIэ кьэхьур "жьауэ"рщ. Зы жьауэр кьызхэхьукIыу шытым кьызэрыгуэкIэ, абы и "ныбжь"щ. Зэхуэдэу ныбжь зиIэхэр зэхуэдэ инагъ зиIэхэрщ. Ныбжьыр кьызхэкIрэ кьыздежьэ хьур, зы зэманыгъуэу дунейм кьытехьарэ кьэунэхуа хьуахэр зэныбжьщ, зэ "ныбжьэгъу"щ. Зы ныбжьыр, кьызэрежьэрэ (ны) зэрыужьыр (жьы) кьэзыгъэлягъуэу зы псалъэ зэрыхьукIэрэй, зы псэушхьэр кьыщыхьуа лъандэрэ блэкIауэ шыт гъэ бжыгъэраш ар.

Зы Iэ кIуэцIрэ абы ихуэр зы "Iэбжьыб"щ; Iэпэм пытрэ мыувыIэу хэхьуэрэ ужьу шытыр "Iэбжьанэ"щ, ар дыдэр лъапэм пытци ари "лъэбжьанэ"щ.

Псэушхьэ нэгъуэщIыгъуэхэм я щхьэ кьыхэкIрэ хэхьуу шыт гуэрхэри "бжьэ"щ, "бжьакъуэ"рщ. А бжьэрэ бжьакъуэхэм кьыхащIыкIыу зы пшынэщ "бжьэми" жыхуаIэр. Бжьакъуэ е бжьэр, зы фальэу кьагъэсэбэпу шыташ; а фальэри "бжьэ"кIэ кьыраIуэрт; нобэй, зы фальэрэ фадэ еIубыпхьэу шытыр зы "бжьэ"рщ. Зы Iэбжьыб пэлытэу, зы "Iэгъу"м IэщIэхуэн хуэдиз зи инагъ хьууэ шыт "бжьэ"р "Iэгубжьэ"рщ.

Дэтхэнэ зы гуэрым и щIагъ хьууэ шытыр, зы "лъабжьэ"щ; лъабжьэр, зыужьауэ шытым и щIагъ хьурщ, абы и ужьыгъуэр кьыздежьэрщ. ИкIи, ар, зыужьыгъуэр кьыздежьэрэ зыужьыгъуэ лъабжьэу зэрыщыткIэрэй, ар абы и блэкIа хьурщ.

"Бжьэ"р лэжьакIуэрэ цIыхум кьыщхьэпэ фор зыщIыу зы псэушхьэрщ. "Бжьэхуц"ыр щэкI кьызхащIыкIыу зы кьэкIыгъэцырщ.

"Бжьы-бжьэ" Iэмалыгъуэм, кьыхэхьукIрэ ужьыгъуэ зиIэр зэригъэлягъуэрэкIэ, абы зы кьупэ е бгыпэр кьыриIуэу зы псалъэ кьытохьукIыр. Мыпхуэдэщ "бжьэпэ" псалъэр.

КьекIуэкIыу шыт гъэр гъатхэм зэрытхэрэ, гъэмахуэр абы и махуэу зэралытэрэкIэу, игъэхьарэ кьыгъэщIар утыку кьызэрильхьарэ и махуэу шытыр хуэм хуэмурэ щиху лъэхьанэр, гъэм щимыгъэхьэжрэ щIым и махуэр кьыщыблагъуэ зы лъэхьанэрщи, ар "бжьыхьэ"рщ.

Блы...

"Б" эфектыр "лы" IэмалыгъуэкIэ шылажьэм шыгъуэ кьэхьуу шытыр "блы" макъырщ. Ар зэрелытэгъуэ зиIэрэ (б) "лы"уэ шытырщ; зэрелытэгъуэ ужьыгъуэу (б) кIуэрщ (лы) ар. Ар щыхьукIэй, зэгъэпэщарэ зы лъэщыгъэ зиIэу зы Iуэхугъуэу лъытапхьэщ "блы" псалъэм иджыр. Ар зы псорэ зэгущу зы Iуэхугъуэу шытщ; зэрылажьэ щIыкIэри апхуэдэщ.

"Блы"р зы бжыгъэцIэщ. А бжыгъэр зэгущрэ лъэщыгъэ зиIэу зы бжыгъэу ялътэрт. А бжыгъэр хым (б) кьыкIэлъыкIуэ бжыгъэрщ; блым кьыкIэлъыкIуэри "и(8)" бжыгъэрщ. ЖыпIэ хьунуш, блырэ зы псо Iуэхугъуэрэ зэгущым нэужь, абы ущхьэщыкIын папщIэ узхуэныкьуэрэ кьэхьуу шыт абсисыгъэр (и), блым узэрыщхьэщыкI Iэмалыгъуэу "и(8)" хьууэ. Tэ, узыщхьэщыкIыпхьэу зы псорэ быдапIэ пэлытэ хьууэ шытыр "блы"раш; Блым щхьэщыкIыныр мыпхуэдэу зы быдапIэм икIыпхьэ хьуарщ. Блыр, "блок" жыхуаIэм хуэдэрщ.

Мыбдежым, зы Iуэхугъуэр зэрыхьун хьуарэ утыку зыубыдыр зыгъэлягъуэу жыхуэтIа "плIы"мрэ "блы"р зэрызэщхьэщыкIри гулытапхьэщ: "ПлIы"р зы Iуэхугъуэ зэпэщ хьуарщ; а зэпэщыгъэр икIэ нэгъунэ кIуарэ тIыгъуауэ зэрыщытырщ "блы"м кьыIуатэр; араш икIи, "блы"р щхьэщыкIыпхьэрэ икIыпхьэу щыщытыр; блым икIрэ щхьэщыкIыр "и(8)"рщ.

Пэсэрей шлэныгээрэ флэщхууныгэм кызырыхэщкларэ, зы луэхугуэр зэпэщрэ зэфлэкла хуарэ, зы луэхугуэри зэфлэгэклыпхэ хууным и бжыгээрщ блыр. Тхьэлэлу луэхугуэрэ хуэху иреху, *ритуал* куэдыр зэрэщл бжыгээр блыуэ щытащ. Ар блы бжыгэу кызыреклуэклыр ауэ кызырыклуэу зы луэхугуэу кыщлэклэнтэкым. Натуралу, блы бжыгэм зы луэхугуэр псорэ зэгушу утыку кызыригхьэр, пэсэрей шлэныгээрэ флэщхууныгэ луэхугуэщ.

Арагэнци, зы лэпкыыр щхэхуэрэ езырыж зыххур лэкыуибл нэужыырщ; зы лэпкыыр лэкыуибл нэужым генетикэу лэпкэ щхэхуэ хууплэм ихэпхэу аращ зэралгытэр. Лэкыуиблклэ зэщхэщыкла зы лэпкыыр генетикэклэ зыщхэщыкыныгэ зилэ хуауэ зы лэпкыырщ. Абы кызырыгуэклэ, зэрышэну щыт цыхуитлыр лэкыуиблклэ зэпэжыжэ хуун хуейщ. Аппыгуэращ, лэпкэ геныр зэхуэкларэ иклыпхэр кыщыхуари; лэкыуибл (*генераци*бл) нэужым –лэкыуим- а лэпкым и геныр зохуэклыр. Лэкыуиблклэ зэпэжыжэ хуауэ щыт зы лэпкым и геным бын зэпэщ кыхэхуукыфынщ. Зэрышэнухэр лэкыуибл нэхэ мащлэу зэгунэггуу щытмэ, генетикэу бын узыншэ кьатехуукыны *гарант* щылэкым.

Зэрышэнухэр лэкыуиблклэ зэпэжыжэныр Адыгэ хабзэу щытщ, щытащ: Зэблагэ (блыгэ зыхуалэ) зэрышэжыркым. Ар кэххуну шлэблэм и узыншагээрэ и флыгэм папщлэщ. Зэхыхээрэ бын узыншэ кэзыгэхуфыну щыт генхэр зэхуэдэрэ зэблагэ хуун хуейкым. Аращи, зы геныр лэкыуибл нэужым зэхуэклыплэм зэриувэм кызырыгуэклэ, абы и нэужыыр щхэжу зы гену зэтеувэу ялытэр.

"Блы" бжыгээр мыпхуэдэу лэшу зы бжыгэ зыххум папщлэ, а бжыгээр лэабжэ зыххуекларэу флэщыгэцлэхэри зэтоувэр. Псалгэм папщлэ, а бжыгэм хуэдиз кыпщхэр щызэхыхээрэ щызэпхауэ (и кьэжаплэу) щыт лэпкылэпкыыр "блыпкэ" жыхуалэрщ. Зы тхэмахуэр "мэхуибл"щи, тхэмахуэм и кьэжаплэу щыт махуэм "блыщхэ" флэшащ.

"Блын" псалгэр, "блы"р глагол форм щыхуеклэ кэххуу зы псалгэрщ. "Блын"ыр, дэщлэярэ зы быдаплэу утыку кыххуэу щытрэ быдэу зы луэхугуэрщ.

"Блы"м "э" кыщыпыхэкклэ кэххуу щытыр "блы лэмалыгэуэ клуэтэгэуэ"рщи, "блэ"рщ. Ар зы псэушхэм и флэщыгэцлэрщи, ар зы кыххагкклэ лытапхэу зы псэушхэрщ. "Блэ" флэщыгэцлэр зы лэабжэу "благэуэ, щыблэ" псалгэхэр кьохур.

"Блэ" макэ зэгуэтыр, зы кыххагэ зилэрэ, зы кыххагэ клуэн луэхугуэхэр зыджырщ. А клуэнрэ клуэтэн луэхугуэр зэпыудыгэуэ зимылэрэклэ кэххуу щыт луэхугуэщ; икли, "блы" лэмалыгэуэм кызыригэлэггуаращи, зы псоугуэрэ зы зэгушгыэуэ зилэу клуэтэнырщ. Лэр зыпыт хууэ блэн лэмалыгэуэ зилэу (икли блыуэ зэпыщлауэ) щыт лэпкылэпкыыр "лэблэ"щ.

"Блэ"р, икли лэн луэхугуэм хуэдэу зы луэхугуэй кызылуэрщи, лэн луэхур "б"ым кызырыгуэклэ мэгэзащлэр. Зы гуэрым кыхэхуекларэ "лэ" лэмалыгуэрэклэ клуэ хууэ щыт нэху кэзыгэщлыр "блэ"уэ щытырщи, ар "блэн" луэхугуэрщ; абы кызырэххуекклэ "кэблэн, зэщлэблэн" хуэдэ псалгэхэр кьохур.

Мыпхуэдэу, блэн лэмалыгуэклэ щлагэрэ лэабжэу зыужыгэуэ хур "щлэблэ"щ; зэунэкыуэщрэ зэхуэдэ жылагэуэ цыху гупыр зыдэсыр "хэблэ"рщ. Зы блэн лэмалыгуэрэклэ зэгунэггугэ зилэ хур "благэ" зыххуекларэй, ахэм язэхуакум дэлыр "благхагэ"рщ. Зы блэн лэмалыгэуэ кэгэххун луэхугуэр "блэгэн"ырщи, абы блэгхагэ кыхэхуукыныщ; ар кэххуныр е щыныр "кэблэгэн"щ, "кьэблэгэн, еблэгэн"щ.

Мы псалгэхэм кыралуэр гунэггу хуун луэхугуэрщи, мыпхуэдэу, кэклуэтэн мыххэнэ зилэу щыт луэхугуэр "блы"рэ блэн луэхугуэрэклэ утыку кызырихэр гулытапхэу щытщ: "Блы"р зы псорэ

зэгушыгээ зилэу зы лэмалыггуэ зэрыхуклэрэу, клуэтэггуэ хууэ шытмэ кээхур "блэн"ырши, а лэмалыггуэрэклэ клуэтэныр зы псорэ зэгушу шытырнэ зэхэтыныггэм хуэклуэнырщ. Араш, благээрэ, кээблэггэн, еблэггэн хуэдэ псалъэхэм кыралуэр.

Мыбы хуэдэу зы луэхуггуэ кышцлэдзэни "ублэн, шлэублэн, кээублэн" луэхуггуэхэрщ. Ар дыдэу, зы гуэрым ибггум е и ггунэм "блэн" шлыклерэу бггурыклынрэ зеггэхыныр "блэклын, кыблэклын" луэхуггуэрщ. Мыбы хуэдэ кээхуклэ зилэхэрщ "блэшын, блэшэн, блэхун, блэжын..." хуэдэ псалъэхэр.

"Шыблэ" псалъэри ггэшцлэггуэну зэтеувауэ зы псалъэрщ. "Шы"р шылэным и лъабжэ зэрыхуклэ, шылэггуэ лэужыггуэр кызырэблэрэ зэрызэщлэнэр кылуатэу зы псалъэу жылэпхэщ. Планэ икли, кээунэхуу зэщлэблэн луэхуггуэр кышыхурауэй еджапхэщ "шыблэ" псалъэр зэрызэтеувэ шыклэм.

«Д, ТІ, Т» ГУПЫМ КЪЫХЭХЪУКІ МАКЪ ЗЭГУЭТХЭР

ТкІы...

"ТкІы" макъ зэгуэтыр зэрытха хуар "т"рэ "кІы" тхыпкыу шытми, "т"ыр кызырэлу шыклэр "тІ" макыуш. Пэжщ, ар "д, т, тІ" макхэм дэтхэнэрауэ шытами "кІы"м ипэ кышыклуэм шыггуэ кызырэлунар "тІ" макклерэуш. Мы макхэр зы гупщ; ар шыхуклэй, яджри зэтехуэрэ зэхушыту шытщ. Ауэ, адыгэбзэр зэрмакыбзэрэ, макыр кызырэлуэрэ зэрзэхэпхклерэ джыуэ зэрышытым папцлэй, зэхэпхыу шытырщ а макыр. Ар шыхуклэй, "ткІы" макъ зэгуххам хэтыр "тІ"уэ лыытапхэщ.

"ТІы" эффекту шыт "тІ"ыр "кІы" лэмалыггуэрэклэ шызешэм шыггуэ, кээхуу шыт "ткІы" макъ зэгуэтым иджыр, зы "тІы" луэхуггуэр "кІын"ырщ.

"ТкІы"р "и" лэныкгуэ защлэу шыклуэм шыггуэ кээхуу шыт "ткІий"р, дэклуей защлэрэ ину, псыггуэрэ кІыху, зы бзэджаггуэу зыхэпщлэрщ. "ТкІы" лэмалыггуэр ибжэн луэхуггуэклэ шылажэм шыггуэ кээхур "ткІыбж"щ.

ТкІу...

Зы "тІы" лэмалыггуэ эффекту шыт "тІ"ыр "кІу" лэмалыггуэрэклэ шылажэклэ кээхуу шытыр "ткІу" макъ зэгуэтырщ. Ар "тІы" лэмалыггуэ зэрилэрэклэ "кІу"уэ шытырши, "тІы"м еклуу зы луэхуггуэрщ кээхур. "ТІ"ыр "кІу" клэхурэ глаголу лажэмэ кээхур "ткІу"рши, ар "тІ" лэмалыггуэу "кІу"нырщ. Абы кыггэху лэмалыггуэр ггэбэггуэнрэ (тІ) клуэн лъабжэ (кІу) хуонщ.

"ТІы"р зы куэдагг кээзыггэху зэрыхуклэрэй, апхуэдэу лажэрэ абы еклуу шытыр зы бэггуагг луэхуггуэрщ, бжыггэ зимылэм и шыклэу шытырщ. Бжыггэ зимылэр тІатлэу шытырши, апхуэдэу шытым и зы шыклэу зы луэхуггуэу шыт глаголыр "ткІун" псалъэрщ.

"ТІы"р зы зэхуэкІыныггэрэ куэд хуныггэм и щхэусыггуэ хуонши, ар икли, зы шлэ гуэр кээхун луэхуггуэм щхэпэу шытырщ. ТкІууэ шытыр зэрышытам кыкІрэ зэхуэкІырщ; ар зы нэггуэщІыггуэ ихуэрэ зы нэггуэщІыггуэй кыхэкІыпхэ хуорщ.

"ТІы" лэмалыггуэр, кызхэхуэкІыныггэ щхэусыггуэрэ, тІыггуэм ихуэр зэхуэкІрэ зы гуэр кызхэкІыпхэ зэрыхуклэрэу; зэхуэкІыпхэрэ шлэ гуэр кызхэхуэкІыпхэр зэрыпцлэпцлэм хуэдэжу тІыггуэри мэлцлэпцлэр. Пцлэпцлэ шыклэр "тІы" луэхуггуэрэклэ жылэпхэ зэрыхур "тІатлэ"рщ. ТІатлэр, "тІы" лэмалыггуэ куэдыггэ зэрыхуклэрэу зэхуэкІыггуэ ихуэрщ; мыпхуэдэу зэхуэкІыпхэ защлэ хууэ шытрэ тІэтлаггэ зилэ зэпытыр "ткІуаткІуэ"рщ. Араши, зы гуэр кызхэкІыпхэрэ зи жылэр

мыбжыпхъуу зы куэдагъ хъууэ щыт псыр зэхъуэкIыпхъуу щытщи, дэтхэнэ зы щIыпIэм итми абы зыригъэкIурэ зэхъуэкIыфу зэрыщытым папщIэ, "ткIуаткIуэ" щапхъэфIу щытщ.

"ТкIун" Iуэхугъуэм кызырыгуэкIкIэ, "ткIуэпс, иткIуэн, кыиткIун, зэхэткIуэн, зэхэткIухьын..." хуэдэ псалъэхэр къохъур.

Тхы...

"Ты"р щыIэм щхъэщыкIырщ; щыIэ гуэрым щхъэщыкIырщ. Зы Iуэхугъуэр, кыызхэкIым хэмытыжрэ имеиж хъууэ щытмэ, абы щхъэщыкIа хъууэ щытмэ, а Iуэхугъуэр къэзыIуатэр "ты" макъырщ. "Тын" Iуэхугъуэм кыикIыр мыбы хуэдэщи, ар зы глагол зэрыхъукIэрэу, зыгъэзашIэм щхъэщыкIыр къегъэлыагъуэр абы. "Ты"р дэтхэнэ макърэ псалъэм и кIэух хъууэ щытмэ, игъэзашIэ Iуэхугъуэр, мы зи гугъу тщIауэ щыт Iуэхугъуэрщ. Ар "ты"уэ къанэу псэлыащхъэ хъуркъым; абы и щхъэусыгъуэри мы къэтIуэтахэм гурыIуэгъуэ ящIыр: "Ты"рэ "тын" Iуэхугъуэ дыдэу щытым зы щыIэгъуэ гуэр кыыхэхъукIынкъым. Ауэ, ар зы псалъэрэ зы макъым ипэ кыпыхъэну щытмэ, ар зэманыгъуэ зыгъуэтэрэ зы щыIэгъуэ зыджу щыт хъун хуейщ; е, ар зы макъдэкIуашэм ипэ пыщIарэ зы макъ зэгъуэт къэхъуу щыт хъун хуейщ. Абы зы зэманыгъуэ щигъуэтым щыгъуэ, зытеухуам елытауэ зы лъэгапIэрщ къэхъур (тэ). Зы макъ щэхум "ты" эффекту щыт "т"ыр кыщыпыхъэм щыгъуэй, къэхъуу щыт макъ зэгъуэтым и зы щапхъэщ "тхы" макъыр.

"Хы"р гурыIуэгъуэщи, ехын Iуэхугъуэ хъурщ; ординат лъэныкъуэм ехынрэ къэувыIэн Iуэхугъуэр къэзыгъэлыагъуэу зы макъырщ. "Ты" Iуэхугъуэу зы лъэгапIэрэ щыIэ гуэрым щхъэщыкIыныгъэр зыджым и эффекту щыт "т"ыр зы къежъапIэу "хы" IэмалыгъуэкIэ цылажъэм щыгъуэ, къэхъуу щыт макъ зэгухъэр "тхы"рщ. Ар щыхъукIэй, зы лъэгапIэрэ зы къэру эффекткIэ къежъэрэ ехыу е ординат зэхъуэкIыгъэ кIуэнрэ зы пIэ иувэн Iуэхугъуэ мэхъур "тхын" Iуэхугъуэр.

ТIэ, "тхын" Iуэхугъуэр, зы лъэгапIэрэ ищхъэкIэ къехыу, зы къэру хэлэтыкIакIэрэ къежъэу, ехрэ е иувыIэрэ "хы" Iэмалыгъуэ зыгъуэтырщ; зы пIэм иувэрщ, зы къэувыIэпIэм иувэжырщ. Ар зы къэру зыкIэщIэту къэхъуу щыт зы Iуэхугъуэрщ; зы Iуэхугъуэу утыку кыихъэу къанэрщ; зы щыIпIэр зыубыдрэ, къэхъуу щыт зы дыркъуэрщ; зы пIэм трищIэу щыт дыркъуэрщ. Ауэ, ар кыызхэкI къэрум и дыркъуэрщи, а къэру гурыIуэгъуэ зыщIырщ; мыхъумэ, "тхы" Iэмалыгъуэм утыку кыырилхъэр езырыжу къэхъуркъым. ТIэ, "тхы" Iэмалыгъуэр, къэзыгъэщIым и зы щыкIэ зилэ хъурщ.

Тхын Iуэхугъуэр езырыжу къэхъуу зы Iуэхуркъым, ар зы тхыгъэу зыдэщытым кызырехыр е зэрытырищIэр зы къэрукIэрэщ. Ар кыыщыхъу щыIпIэм езырыжу къэхъуркъым; ар а щыIпIэм кыыхэмыхъукIрэ, а кыыздэхъуу щытым и щыIбрэ ищхъэкIэ къехыу щытырщ. Ар ипщэкIэ къехыу е тырищIэу щыжытIэм щыгъуэ, "тхын" Iуэхугъуэу зытешIыхъам кыыхэмыхъукIарэ, зы къэру щхъэхуэм кызырегъэхъуараш зи гугъу тщIыр. Ар, псалъэм папщIэ, зы цIыху къэрукIэ къэхъуу зы щыгу е зы мывэм хэщIыхьын Iуэхугъуэрщ.

Ауэ, тхынрэ тхэн Iуэхугъуэр цIыхум хуэIуауэ зы Iуэхуркъым; икIи, тхынрэ тхэнкIэ гурыIуэгъуэ кытхуэхъуу щыт закъуэри цIыху тхыгъэ Iуэхугъуэракъым. "Тхын-тхэн" псалъэмкIэ кыдгурыIуэр, а псалъэр зэрызэпкыыртха щыкIэм кыдгуригъаIуэрщи, ипщэкIэрэ е лъабжъэкIэрэ зы къэру Iуэхугъуэм кыгъэщIрэ утыку кыихъэу щыт зы джыгъуэрщи, ар зы дыркъуэй хъунщ, зы Iуэхуэгъуэ пыухытыкIауэ зы щыIпIэм кыитена гуэри хъунщ, зы къэрурэ лъэщыгъэрэкIэ елъэдэкъэуэн Iуэхугъуэй хъунщ.

ТIанэ, гъэри зы къэрууэ щытщи, ари матхэр; ар щытхэ зэманыгъуэраш "гъатхэ"р. Гъэм и тхэн Iуэхугъуэрэ и тхыгъэу утыку кыихъэри гъащIэр гъэщIэрэщIэжынырщ. Зы гъащIэ зилэу щытрэ псэ

зылутыр и гъэнырщ, "гъэ"кIэ тхэнырщ, а гъатхэм игъэзашIэри "гъэ"уэ щытыр щIэращIэ ищIынырщ: А Iуэхугъуэу гъатхэм игъэзашIэхэр удз къэкIынырщ, жыг гъэгъэнырщ, жейуэ щыт хъэпщхупщыр къэушыжынырщ. Гъэр мыпхуэдэу зэрытхэрэкIэ утыку къыригъэхъэнури гъэшырщ; гъэшым и нэхъ бэгъуапIэри гъэм и махуэрщ, гъэмахуэрщ.

Мыпхуэдэ шапхъэхэу, зы къэрукIэрэ утыку кыххэу щыт Iуэхугъуэхэм хуэIуарэ, "тхын" псалъэхэм къытехъукI псалъэхэр мащIэкъым. Тхыпхъэрэ джыпхъэу зы щIыгу IэнатIэу щытрэ, тхын Iуэхугъуэм папщIэ зы джабэу щытращ "тхыщIэ" жыхуалэр. Танэ, шым зырыкынрэ елъэдэкъэуэным папщIэ "етхэуэн"щ жаIэр. "УтхыпщIын" псалъэм къыкIри, зы щIэкI е зы цейм и сабэр хэгъэкIын пащIэ, ар Iэ къэрукIэ гъэсысынрэ жьы щIэгъэхун Iуэхугъуэрщ. ЗехъэлIа Iуэхугъуэр зэщхъэщыкIыу щытми, мыбы хуэдэу зы Iуэхугъуэрщ, жьэм и Iупсыр лъэщу къыридзын Iуэхугъуэу щыт "убжытхэн"рэ, псы "еутхын" псалъэхэм къыралуэр. Бжъэхэм къэкIыгъэхэм къыхапщIыкIрэ къахъу я фоулъэм иракIэ тIуаткIуэращ "утхэ" жыхуалэр. ГурыIуэгъуэщи, мы шапхъэ псори, зы къэрурэкIэ къэхъурэ "хы" Iэмалыгъуэ зэригъуэткIэрэу утыку кыххэу щыт Iуэхугъуэхэрщ.

*

"Тхы" макъ зэгүэтым къыгъэщIыу щыт Iуэхугъуэрэ, абы къытехъукIыу щыт псалъэ шапхъэхэр мыпхуэдэу щытщ. Ауэ, а псалъэхэм нэхърэ нэхъ лъэщ хъуауэ утыкур зыубыдауэ зы Iуэхугъуэ щыIэщ. Ар цIыхум и IэдэкъэщIэкIыу щыт тхын Iуэхугъуэрщ. Ар къызэрежъэрэ куэд хъуауэ къыщIэкIынщ; икIи, "тхы" псалъэу ипщэкIэ утыку къитлъхъа Iуэхугъуэхэм хуэдэжу, псэущхъэрэ цIыхум и IэщIагъэу къызэрежъари гурыIуэгъуэнщ. Ауэ, ар мыпхуэдэу натуралу къежъауэ щытми, нобэрей консептрэ зехъэкIэм зэриткIэрэу, цIыхум тхын Iуэхугъуэ зэрихъэу зэрыщIидзар куэд щIауэ къыщIэкIынкъым. А Iуэхур, ипщэкIэ зи гугъу тщIауэ щытрэ "тхы" макъым къытехъукIыу щыт псалъэхэм къагъэлъагъуэ Iуэхугъуэхэм елъытауэ куэд щIакъым. Ар щхъэ, нобэ дыздиту щыт лъэхъанэр зы "тхыдэ" лъэхъанэрщи, а лъэхъанэр къызтехъукIауэ щытыр цIыхум къиублауэ щыт "тхын" Iуэхугъуэм зыужыгъуэ щигъуэтаращ. Аращ, "тхыдэ лъэхъанэ" фIэщыгъэцIэр къызтехъукIарэ, а лъэхъанэм хэту псэууэ щыт цIыхубэм дежкIэ а псалъэм къыкIыр ипэ щIишар; тхын Iуэхугъуэм и гугъу щыпщIым щыгъуэ, нэхъапэу а цIыху IэдэкъэщIыкIыр гурыIуэгъуэ щIэхъур аращ.

А Iуэхугъуэр цIыхум къыщхъэпэрэ, дэтхэнэ зы лъэныкъуэмкIэй къызэригъэсэбэным къызэрыгуэкIкIэй, "тхын" псалъэр цIыхум щызэхихым щыгъуэ, къыгурыIуэу щыт Iуэхугъуэ закъуэр езым и тхыгъэ Iуэхугъуэ хъуауэ щытщ нобэ. Ар щыхъукIэй, "тхы" макъым къыгъэщIыр гурыIуэгъуэ хъун папщIэ, цIыхум и IэдэкъэщIэкIыу щыт "тхыгъэ" Iуэхугъуэм ипэлүэкIэ, "тхы" IэмалыгъуэрэкIэ къэхъуу щыт псалъэ нэгъуэщIыгъуэхэр къитIуэн хуейуэ щытщ. Аращ тщIар. ИкIи, а Iуэхугъуэхэр натуралу къэхъурэ утыку кыххэу щыт Iуэхугъуэ зэрыхъукIэрэй, цIыхум къыгъэунэхуарэ къиублауэ щыт тхыгъэм нэхърэ нэхъапэуи щытахэщ. Абы папщIэй, нэхъыжъщи, нэхъапэ къиIуэни хуейт; ар нэхъыжъ зэрыхъукIэрэй, цIыхум и IэдэкъэщIэкIыу щыт тхыгъэ Iуэхугъуэм и лъабжъэу щыт Iуэхугъуэрти, япэу утыку къилъхъэн хуейт.

Дауэи ирехъу, цIыхум къиубларэ и IэдэкъэщIэкIыу щыт тхын Iуэхугъуэри, а лъабжъэу тлъытапхъэу щыт Iуэхугъуэхэм хуэдэщ къызэрыхъу щIыкIэр; икIи, аращ абыи "тхын" псалъэр хуэфашэ щIыхуэхъуар. А Iуэхугъуэри къызэрыхъу щIыкIэр, ипщэкIэ къэтIуэтауэ щыт "тхы" макъ зэгүэтым къагъэщIыу щыт IэмалыгъуэрэкIэщ.

ЦIыхур зэрытхэ лъандэрэр жыжъэ дыдэу щытщ; ар, тхыдэ лъэхъанэракъым къызщIидзар. Ар мащIэу зы зэманыгъуэу зэрыщымытыр къегъэлъагъур "тхын" псалъэм езыми, абы къытехъукIауэ щыт псалъэхэми. Ауэ, "тхы" макъ зэгүэтым къыгъэщI Iуэхугъуэу, тхыгъэр цIыхум къызэригъэсэбэп щIыкIэр

зэрызыхуэкIа лъэхъанэраш тхыдэ лъэхъанэр. Тхэн Iуэхугъуэр цIыхум кызырегъэсэбэпыр куэд зэрыхъурэ, а IуэхугъуэкIа кыIуапхъэу зы лъэхъанэу лытапхъэ зэрыхъум кызырегъуэкIа, а лъэхъанэм тхыдэ лъэхъанэ фIащыжауэ щытщ. Тхын Iуэхугъуэм кыигъэщI псалъэхэм ящыщщ мыхэр: «Тхыгъэ, тхыль, тхыпкъ, тхыпхъэ, тхэн, тхакIуэ...».

**

ТIэ, "тхы" Iэмалыгъуэм утыку кырильхъэр гурыIуэгъуэщ: Ар зы къэрум кызырегъуэкIа къэхъурщи, а кызтехъукI къэрум и дыркъуэу утыку кыхьэрщ. ТIэ, ар а къэрум и теплъэ зиIэрщ; абы и плъыфэ зиIэу утыку кыхьэрщ. Ар зы дыркъуэу зытет щIыпIэм зэрытеткIэрэу, кызтехъукIарэ къэзыгъэхъуа къэрум и теплъэ зыхэлъырщи, а къэрур гурыIуэгъуэрэ гулъытапхъэ зыщIырщ. "Тхы" Iэмалыгъуэм кыигъэхъу мыхъэнэр, кызтехъукIауэ щыт къэрурщ; зы дыркъуэу щыт зы тхыпхъэрэ тхыгъэм и теплъэм, ар кызтехъукIарэ къэзыгъэхъуа къэрураш гурыIуэгъуэ ищIыр.

Зы къэру жыхуэтIэр, зы хырэ жьыри хъунщ, зы IэштIымы хъунщ, зы кълэм хъунщ, зы макъый хъунщ. Мы къэру жыхуэтIэхэм къагъэщIыу щыт тхыгъэр, къэзыгъэщIауэ щыт къэрум и щыIэгъуэрэ и щыIэкIэр зимыIэжу щытрэ, нэгъуэщI щыIэгъуэрэ щыIэкIа зиIэ хъуауэ щытми, мо кызтехъукIа къэрум и эффектър зиIэу зы щыIэгъуэрэ щыIэкIа зиIэрщ а тхыгъэр.

Ар щыхъукIэй, ипщэкIа зи гугъу зэрытщIарэ, "тхы" Iэмалыгъуэм кыигъэхъуу щыт псалъэхэр кызырыхъум хуэдабзэу къэхъуауэ кыщIэкIынт цIыху IэдэкъэщIэкIыу щыт "тхын" Iуэхугъуэри. Ар зэрытхэу щытрэ, нобэрей тхыпкъхэм я лъабжьэу щытыр, кызтехъукIа щхъэусыгъуэр кыигъэлъэгъуэжу щытагъэнщ. Ауэ, нобэ мы лъабжьэр зэригъэкIуэдауэ кызырегъэсэбэпыр гурыIуэгъуэщ тхын Iуэхугъуэм.

А япэрей тхыпкъхэр, зы гупщысэрэ зы логием кызырегъуэкIа къэхъуауэ щыт дыркъуэу тхын Iуэхугъуэу утыку кыхъауэ щытагъэнти, тIэ, а тхыпхъэрэ тхыгъэхэр а гупщысэрэ логьер къэзыгъэлъэгъуэжрэ гурыIуэгъуэ зыщIыжу щытагъэнт. А япэрей тхыпкъэрэ тхыпхъэхэр кызтехъукIа гупщысэрэ логие къэрур къэзыгъэлъагъуэу щытагъэнщ. Ахэр цIыхум и IэдэкъэщIэкIыу кызырыхъуар, жиIэу щытхэр итхын папщIэу кыщIэкIынтэкъым. Ауэ, дауи ирехъу, жиIэу щытхэми къаIуэтапхъэу щыт гупщысэ гуэрхэрагъэнт а тхыпкъхэр кызырегъэсэбэпыр.

ТIэ, цIыху IэдэкъэщIэкIыу тхыпкъэрэ тхэн Iуэхур кызырыхъуам и щхъэусыгъуэрэ и къежъапIэр, макъхэр тхын Iуэхуу щымытами, макъхэм я Iэмалыгъуэм кыигъэлъагъуэу щыт мыхъэнэрэ гупщысэхэм папщIэ кыигъэсэбэпу щытагъэнщ икIи тхыпкъыр цIыхум. Ар щыхъукIэй, цIыхум и псалъэрэ и макъхэри мы тхыпкъхэмкIа кыIуэтапхъэу щытынщ. Макъхэр итхын папщIэ ищIауэ щымытми, кIуэ пэтрэ, мыпхуэдэу кыигъэсэбэпу щидзагъэнщ а тхыпхъэхэр цIыхум. А тхыпкъхэм кыраIуэмрэ, псалъэу кыIуатэхэр зэрызэтеухуэм кызырегъуэкIа, цIыхум кыпсалъу щытхэр итхыжыфу щидзагъэнщ кIуэ пэтрэ.

Мыпхуэдэу и гупщысэрэ и логием кызырегъуэкIа, къэтхэн папщIэй, лыхъуэнрэ къэгъуэтын Iуэхуу гупщысэхуэ хуэныкъуэну кыщIэкIынтэкъым апщыгъуэм цIыхур. Ар натуралрэ козмикэм езэгъуу псэууэ щытырти, мы тхыгъэхэмрэ къаIуэтапхъэ гупщысэхэр зэрызэтеухуэнур зылъагъуэрэ кызыгурыIуэрт икIи. Ар нобэрей гъуэзджэлIым елъытауэ натуралрэ козмикэм зэрэзэгърэ зэрэкIукIэрэу псэукIа зиIэрти, тIэ, ар нэхъ гъуэзджэ зыхэлърагъэнти, щыIэрэ щыIэгъуэ лъабжьэр зэрыщыту кызыгурыIуэрагъэнт. Натуралрэ козмикэм зэрэзэгърэ зэрэкIу щыкIэу зэрыпсэум кызырегъуэкIа, абы и щхъэрэ и гур къабзэти, зэрыкъабзэу и щхъэрэ и гур зэдэгъуу лажьэрт; ар зи гур уфIеярэ, зи щхъэр зэхэтхъауэ щымытырт.

ТIэ, дэтхэнэ зы щыIэгъуэрэ лъабжьэр къэзыгъэлъагъуэрэ Тхъэр гъуэзджэу гурыIуэгъуэ зыщIыр тхъэбзэу зэрыщытыр игъуэ кыщысым щыгъуэ жытIагъэхэщи, мы тхыпхъэрэ тхыгъэхэр тхъэбзэу

лбытапхъэщ. ИкИи, а тхыпхъэрэ тхъэбзэхэм ящыщ гуэрхэр нобэм кынынсауэ зэрахъуэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Ахэм ящыщ гуэрхэр нобэрей тхыпкхэмрэ унагъуэхэм зэрахъуэ щыт дамыгъэхэм яхэту кыщцлэкIынщ. Тхыгъэрэ тхэкIэ хабзэр зи гугъу зэрытщIам хуэдэу шытагъэнщи, нобэм кынынса тхъэбзэхэр кызырысэбэп Iуэхугъуэхэри ягъэзащIэу шытагъэнщ ахэм. Ауэ, а тхэкIэр нобэрей тхэн концептым хуэдэу шытауэ жылэпхъэкым.

Бзэ нэхъыбэм хуэдэжу, зи гугъу тцIыуэ щыт тхыпхъэрэ тхэкIэми и лъабжъэр цIэудагъэнщ; тхыпхъэрэ тхъэбзэу щыт гуэрхэр кыдэгъуэгурыкIуауэ щытрэ, нобэй ахэр зэрахъуэ щытми, а натуралрэ козмикэм езэгъ тхыкIэ щIыкIэрэ концептыр, а тхыпхъэхэм кыкIыр IэщIэхуагъэнщ цIыхум. ЦIыхум нобэрей и тхэкIэмкIэ кыгъэсэбэпу щыт тхыпкхэри кызтехъукIар, абы нобэй и зы гуэрхэр зэмыхъукIарэ зэрыщыту иIэу щыт тхыпхъэрэ тхъэбзэхэрагъэнщ. Ахэм кытехъукIауэ щытрэ, зи мыхъэрэ зи щIысыр кIуэ пэтрэ зэрыщцлэкIуэдэжкIэрэй, нобэрейрэ зи мыхъэнэншэу щыт тхыпкхэмкIэ тхэуэ щIидзагъэнщ; мы мыхъэнэншэу къэна тхыпкхэр символу кызызэригъэсэбэпкIэрэу тхэн концептыр ухуагъэнщ.

Дауи ирехъу, мыбдежым Iуэхуу кытпэщытыр аращи, "тхы" Iэмалыгъуэм кызызэрыгукIкIэ, тхыпкхэм къаIуатэу щытхэр макъхэм къаIуатэу щытхэм Iэмалыгъуэрэ мыхъэнэу зэрызэтеухуапхъэрэщи, тIэ, мыпхуэдэу къэсэбэппхъэщ ахэр: Макъыр зы къэрууэ щыту, абы кызызэрыгукIкIэ утыку кыхъэну щыт "тхы" Iэмалыгъуэр, а макъым и зы дыркъуэнурщ; икИи, а макъым и Iэмалыгъуэрэ и мыхъэнэр къэзыгъэлыагъуэну щытрэ, зы тхыгъэ шыIэгъуэ зиIэ хъунурщ.

КIэщIыу жылэмэ, зы макъыр зы тхыпхъэрэ тхыпкхэу утыку кыхъэфынущ; зы макъым и эффектыр кыуэзыт зы тхыпхъэрэ тхыпкхыр къэхъупхъэщ. Ар щыхъукIэй, макъхэр, зэрыщыту я эффектыжу тхыжыпхъэщ. Зы макъым и эффектыр кыуэзыту щыт зы тхыпкхэ къэгъуэтыпхъэщ тIэ.

Адыгэбзэр натуралрэ зы макъыбзэу зэрыщытым кызызэрыгукIкIэ, макъхэр мыхъэнэншэу зылгытэрэ, тхыпкхэри символу къэзыгъэсэбэп тхэн концептым щхъэщыкIыу жылэпхъэщ. Ар щыхъукIэй, мы тхыкIэм екIурэ езэгъыу щытыну кыщцлэкIынкым. адыгэбзэр. ИкИи, макъым и эффектыр кыуэзыт тхыпкхэу зэхэлъхъауэ щыт зы тхэкIэм, бзэр кызызэрылу щIыкIэу зэритхынуыр гурылуэгъуэщ. Ар щыхъукIэй, бзэр псэ пэлъытэу зэрыужьыр хэмыгъуэщапхъэу зэрытхыфынури гурылуэгъэщи, бзэр зэрылажъэ щIыкIэм кыгъэхъуу щытынущ тхэкIэр. ТIэ, бзэр зэрызэхъуэкIым хуэдэу зэхъуэкIыу щытынщ тхэкIэрэ тхыпкхэри, бзэр тхэкIэрэ зы грамерым егъэзэгъын гугъуехъри щIыбагъым кыщыднэнщ. ИкИи, макъ гуэрхэр алфавитым хэмыгъэхъэнрэ, макъ хэгъэщIын Iуэхур къэхъункым.

ТIэ, адыгэбзэр зыхуэныкъуэрэ абы хуэфашэу щыт тхэкIэр, мыпхуэдэу макъхэр зэрыщыткIэрэу тхынырщи, макъхэм я эффектыр къэзыгъэлыагъуэ тхыпкхэмкIэ зэхэлъхъауэ щыт зы алфавитыр зыхуэныкъуэрщ ар. Мыр япэрауэ адыгэбзэм хуэныкъуэу щыт зы Iуэхугъуэрми, цIыхугъэм и къэкIуэну тхэн концептырщ икИи. Къэхъуну щыт цIыху гъуэздэжэм и гъуэзджэ еплъыкIэмкIэ, тхауэ щыт зы тхыгъэм щеджэм шыгъуэ, ар зы жъэрыбзэм кыIуатэм хуэдэу еджэфынущ; макъ эффект зиIэу щыт тхэкIэм кызызэрыгукIкIэ, тхыгъэр макърэ псалъэу зэрытха бзэм хуэдэу гурылуэгъуэ кыхъуэхъунуш.

ТIэ, адыгэбзэм хуэфашэу щыт мы тхэн концептыр гъащIэм хэгъэхъапхъэрэ къегъэжъапхъэщи, нобэрей технологиер кызыдынэсам кызызэрыгукIкIэй, а тхыпкхэр къэгъуэтыныр гугъу дыдэу кыщцлэкIынкым. Мыпхуэдэу зы макъыбзэр зи логиеу щытрэ, зи бзэм "тхъэзэ" псалъэри зыхэту щыт зы лъэпкым, нобэй и тхъэбзэхэр зэрихъуэ щытщи, тIэ, мыпхуэдэ лъабжъэр зи лъабжъэу щыт щIэныгъэлIрэ гъуэзджэлIхэм къагъуэтыпхъэщ, макъхэм и эффектыр кыуэзыт тхыпкхэр.

Къэгъуэтыпхъэу щытыр макъым и эффектыр кыуэзыт зы формащи, тIэ, дыухуэн зи ужь дихъэнур мыраш: «Макъым и эффектыр кыуэзыт геометрикэ форм». ТIэ, къэдывгъэгъуэт!

Тху...

ИпщэкIэ зэрыжытIам хуэдэу "т" Iэмалыгъуэу щытщ "тху"ри кызырыхъур; "тху"р, зы кырукIэрэ кыэхъуу утыку кыихъуу зы Iуэхугъурщи, "т"ыр "ху" IэмалыгъуэкIэ щызешэм щыгъуэ кыэхъуу зы макъ зэгуэтырщ.

"Тху"р плIым кыкIэлъыкIуэу зы бжыгъэцIэрщ. Ар щыхъукIэй, "тху" бжыгъэм кыыриIуэр, зы кырур кIэшIэту хууэ щытырщ; ар, зы кырукIэ "хун" Iуэхугъуэ зиIэ бжыгъэрщ. Ар зы бжыгъэу кызырыхъу щыкIэрэ кыщIэхъур гурыIуэгъуащэкъым.

Ар щхъэ, "плIы"р "щы"м щхъэщыкIрэ зы Iуэхугъуэр зэрызэфIэкIарэ, утыкур зыубыдарауэ жытIауэ щытащ. А Iуэхугъуэ зэфIэкIарэ утыкур зыIыгъ бжыгъэм щхъэщыкIырщ "тху"р. Ар щыхъукIэй, зы кырур кIэшIэту хун Iуэхугъуэ хъууэ жыIэпхъэнщ "тху" бжыгъэри, ар "плIы"м зэрызэхъэщыкIыфри аращ.

ИкIи, ипщэкIэй зэрыжытIам хуэдэу, дэтхэнэ зы гупыр зэуэ занщIэу зэхэхугъуэрэ гурыIуэгъуэ хъун папщIэ, а гупым хэтү щытхэм я бжыгъэр а нэхъыбэ "плIы"уэ щытын хуейщ: Зы гупым хэтыр зэрызу умыбжрэ, зэуэ занщIэу и бжыгъэр кызырыбгурыIуэфынур плIы нэгъунэщ. ПлIыр хэтыжу бжыгъэхэр, натуралу цIыхум зэхэхупхъэ хуэхъуфу щыт бжыгъэхэрщ. Ар щхъэ, зы гупым и бжыгъэр плIым фIэкIамэ, и бжыгъэр зэуэ запщIэу гурыIуэгъуэ кытхуэхъуркъым. Мыбы ушеплъкIэй, плIыр, зэуэ запщIэу гурыIуэгъуэ хъуфу зы бжыгъэрщ; икIи, ар зэрхъун хъуауэ щытырщ; гурыIуэгъуэ хъун папщIэ ирикъуауы зы бжыгъэрщ. Ауэ, абы икIынрэ щхъэщыкIыныр, лъытапхъэрэ гурыIуэгъуэ хъууэ щытым и гъунапкъэм икIынрэ щхъэщыкIынырщ. Ар щыхъукIэй, ауэ кызырыхъуэ зы IуэхугъуэрэкIэ абы икIынрэ щхъэщыкIыныр гугъущ; абы икIынрэ щхъэщыкIын папщIэ зы кыэрууфI ухуэныкъуэу щытщи, мис аращ "т" эффекткIэ "ху"ри, ар "тху"ращ.

Мы Iуэхугъуэр хэлъу кыщIэкIынщ, "тху" бжыгъэцIэр кызырыхъу щхъэусыгъуэм. Ар, плIым кыкIэлъыкIуэу щыт бжыгъэр гурыIуэгъуэ щIын папщIэ кыэру кIэшIэтрэ хун IуэхугъуэрэкIэ зэтеуауэ зы псалъэрщ, зы бжыгъэцIэрщ. А зэуэ лъытапхъэу щыт плIым щхъэщыкI бжыгъэр лъытапхъэ щIын папщIэ, абы Iуи"ху"у щытынырщ "тху" бжыгъэр кызытехъукIыр.

"Тху" макъыр зыхэтү щыт зы псалъэри "лъынтхуэ"рщ. Лъынтхуэр лъыр зиту щыт гъуэгурщ; гу лэжыгъэкIэ кыэхъуу щыт кыэрум, лъыр ихуу щыт щыхъукIэ, лъыр зырикIуэу щыт гъуэгуращ лъынтхуэр. Ар щыхъукIэй, "тхуэ" макъ зэгуэтыр зыхэтү щыт "лъынтхуэ"р, гу лэжыгъэм кыгъэхъу кыэрур зи щхъэ кыырикIуэу -"т" IэмалыгъуэрэкIэ- "лъы хун" Iуэхугъуэр зыгъэзащIэрагъэнщ.

Тхъы...

Зы кыэрууфIэкIэрэ кыэхъурэ, зи щхъэ кыырикIуэр и "хъы"м хуигъэкIуэж пэлыытэу зы Iуэхугъуэщ "тхъы" макъ зэгуэтым кыгъэлъагъуэр. "Тхъын" Iуэхугъуэр зи щхъэ кыырикIуэнури тIасхъэу зы гуэру кыщIэкIынщ. Тхъын псалъэм кыытохъукIыр "итхъын, итхъэн, зэфIэтхъын, зэгуэтхъын..." хуэдэ псалъэхэр.

"Тхъэн" Iуэхур, "тхъын" Iуэхугъуэм хуэдэу щыткъым; ар, и "хъы"м нэгъунэ кIуэнрэ кIуэдыжыпхъэ хъун Iуэхугъуэм хуэдэжкъым. Ар, "хъы"рэ хъу лъабжъэу щытыр зэрыкIуатэрэ зэрылажъэу зэманыгъуэ (э) зэригъуэтакIэрэу зы псалъэрщи, зы фIыгъуэ зиIэ хъурщ. Тхъэныр, зы

кьэрүүфлагъэм кьызэрыгуэкIлэрэу, и лъабжьэрэ (хьы) икIэ нэгъунэ хуит хьурэ кIуатэу (э) зыгъэфIэжынырщ, сытри гъээщIапхъэ хьуфу щытынырщ. Тхъэныр, абы аткIэ щымылэжу зыгъэфIэнырщ.

Тхьу...

"Тхьу"р, "т"ырэ зы кьэрурэ лъэгапIэ зиIэм и эффекту щытыр, "хьу" IэмалыгъуэрэкIэ шылажьэм щыгъуэ кьэхьуу зы макъ зэгуэтырщ. Ар щыхьукIэ, а Iуэхугъуэр зы кьэрууфIэкIэ (т) хьууэ щытырщи, псалъэ кIэухыр "хьу" зэрыхьукIэрэй, а кьэрууфIэу хьур псынщIагъэкIэй хьунщ: "Тхьу"р тынш хьурщ; тыншу зыгъэхьурщ.

Ар зы гъэшхэкI шхыныгъуэ хьууэ щытырщ; дэтхэнэ зы шхыныр зэращIыу щытырщ. Дэтхэнэ зы псэущхьэм игъэсыпхьэу щытри тхьурщ. Тхьур псэущхьэм псынщIэу игъэсыфырщ, ар кьэрууфIэ зыщIырщ. Ар сыт щыгъуэй гъэсыпхъэ хьууэ щытырщ; зы псэущхьэм тхьур имгъэсрэ, игъэсынкIэ зыхуэныкьуэм нэхьыбэ тхьу зэрихьэлIэмэ, зэрщытым икI пэлъытэу зэтрихьауэ щыт тхьум "щэ"р кьегъэщIыр. Фэрэ лыр е лымрэ кьупщхьэр зэкIэрыль зыщIри тхьурщ; ар зэкIэрызгъэпщIэжрэ зэгъуэзымгъэжыр е зэгъуэударэ зэгъуэкIауэ щытыр гъэхьужынкIэ щхьэпэ хьури тхьурщ. Зы гуэр тыншу бгъээщIэнурэ зэфIэбгъэкIыну щытмэ е бгъэхьуну щытмэ, абы тхьу щыхуапхъэщ. ТIанэ, зы гуэрэр зыхуэбгъэлэжьэнрэ зыщыбгъэщхьэпэну щытмэй, узэрэфIэкIуэну щIыкIэри тхьу щыхуэн Iуэхугъуэу кьыраIуэр.

Зы Iуэхугъуэр тыншу гъээщIэн папщIэ щхьэпэ хьууэ щыт "тхьу" псалъэм кьыгъэщIыу щыт "тхьун" Iуэхугъуэр, зы кьэрууфIэрэкIэ зы гуэрым телъу щытхэр тегъэкъэбзыкIынырщ. Ар уэс хьунщ, ятIэ е пшахьуэ хьунщ, зытелъым техын Iуэхугъуэр зытелъу щытым зы Iэмэпсымэр щыхьуэн пэлъытэкIэрэ тегъэкIыныр, абы "тетхьун"ырщ. Мыбы хуэдэ Iуэхугъуэхэрщ "итхьун, тхьунщIын, щIэтхьун, зэхэтхьуэн..." хуэдэ псалъэхэр.

"Тхьуэн" псалъэри, зи щхьэцрэ зи жьакIэм яфэр зэхьуэкIарэ хэкIа хьууэ щыту гъуабжэрэ хужь хьунырщ. Ар, зи щхьэ кьырикIуэм иIэ зэримылърэ езым щхьэщыкIыу зы Iуэхугъуэу кьызэрыхьуар кьээзгъэлъагъуэу зы псалъэрщ.

Тхьэ...

"Ты"р щылэ хьууэ щытым щхьэщыкIрэ щхьэщыт зэрыхьукIэрэу гулъытэгъуэ хьууэ щыту зы лъэгапIэ зиIэрщ. Ар зы лъэгапIэу кьыщитIуэкIэ, абы кьыкIыр, зы тафэрэ зы бгыр зэрылбагэ щIыкIэркъым; а щылэу щытым иджыфу щытым щхьэщыкIын Iуэхугъуэрщ. "Ты" Iэмалыгъэр зы щылэ гуэрым зэрелъыта щIыкIэр аращи, а щылэу щытым и Iэмалыгъуэм хэмыту щытыр кьэзыгъэлъагъуэрщ; щылэу щытым хэмытрэ щхьэщыкIырщ. Ар зи эффекту щыт "т"ыр, зы макъ е псалъэм ипэ кьиувэрэ а макъ е псалъэр "т" IэмалыгъуэрэкIэ шылажьэм щыгъуэ, а псалъэм иджым нэхьрэ нэхь лъэгапIэ зиIэу зы Iуэхугъуэщ джыр. Ар зы кьэрурэ лъэгапIэ Iуэхугъуэ зэрыхьукIэрэу, кьыпыхьэу щыт макърэ псалъэмкIэ лэжыгъэ зэригъуэткIэрэу утыку кьыхьэ псалъэр, а кьыпыхьэу щыт псалъэм нэхьрэ нэхь лъэгапIэрэ кьэру зиIэ мэхьур.

Ар щыхьукIэй, цIыху фIэщыгъэцIэу щыта "хьэ" псалъэм "т"ыр кьыпыувэрэ зы псэлъэщIэ кьыщыхьукIэ, кьэхьуу щыт "Тхьэ" псалъэр цIыхум щхьэщыкIыу щыт мэхьур. "Тхьэ"р, мыпхуэдэу хьэ псалъэм кьытехьукIрэ абы пыщIауэ зэрщытрэ, а псалъэр кьэзыгъэхьурэ фIэщыгъэцIэу кьээзгъэсэбпри

хьэ зэрыхьуклэрэй, Тхьэр езы хьэм и лэмалыгъуэм щхьэщыкIыу зы кьэру зилэ мэхьур. ИкIи, ар хьэ лэмалыгъуэрэкIэ лажьэрэ гурылуэгъуэ хьууэ щытщ. ИкIи, "т" макъыр "хьэ"м кыпыту зэрыщыткIэрэй, хьэм кытетрэ кыпэщыту зы кьэрууэ абы кыхуех пэлытэу щытырщ.

"Тхьэ" псалъэр кызырыхьум дыхэплъэу щытмэ, "т"ыр "хьэ"м ипэ кыпыувэу зэрыщытым теухуауэ мыхэр жылэпхьэнщ: «Тхьэр хьэм щхьэщыкIыу зы кьэрурщ; хьэр кьэзгъэщI кьэрууэ лытапхьэщ; хьэр хьэ зыщIырщ ар; хьэр зэрыщылэ кьэрурщ; хьэр зыхуу щыт кьэрурщ. Хьэм зэрилгытарэкIэу, езым и кьэхьуклэрэ и щылэкIэм и щхьэусыгъуэу кыпэщытырщ Тхьэр. ИкIи, "Тхьэ"р фIэзыщари хьэраш; а фIэщыгъэцIэр "хьэ"кIэ кьэхьуу щыту зы псалъэ зэрыхьуклэрэй, "Тхьэ"р хьэ лэмалыгъуэрэкIэ лажьыгъэ хьууэ кьэхьуауэ зы псалъэрщ. Тхьэр хьэм и фIыгъэкIэ щылэ мэхьур е гурылуэгъуэ мэхьур; "Тхьэ" псалъэр кьэзгъэхьурэ зыгъэлажьэр "хьэ"раш. Тхьэр зыхуэлъуар япэрауэ хьэраши, ар кызыгурылуэрэ зыфIэлъуэхуу щытыр хьэраш». ТIэ, Тхьэмрэ хьэм я зэхуаку дэлъу щыт зэхуштыкIэр мы псалъэр кызырыхьум щыкIэм елыта лъэхугъуэу щытынщ.

"Т"ыр "хьы" макъкIэ зешэу зы макъ зэгъэт кьэхьуркыым; абы кIэху хуэхьур "хьэ"рщ. Зи кIэхуыу щытыр "хьэ" щыхьукIэй, "тхьэ" макъ зэгъэтыр зэрщыту кьонэри, сыт щыгъуэй "тхьэ"уэ щытщ, -"тхьы" хьуркыым-. Ар псалъэ лажьэкIэ хабзэм зыхуэкIыркыым, зэрыщыту "тхьэ"уэ кьонэр. Игъуэ щыхуакIэ пыщапхьэщ: "Тхьэ, хьэ" псалъэхэм зэй захьуэкIыркыым; ахэм я кIэхуы зэй "ы" хьуркыым, икIи блэкIа зэманыгъуэрэ жыжыагъэ кьэзыгъэлажьэу "а" макъи кыпыувэркыым.

-Мы кьэтлэуэхэм хуэмыдэу, икIи зы кьэрукIэ (т) "хьын" лъэхугъуэ зыгъуэту щыт псалъэхэри утыку кыхьэу адыгэбзэм хэтщи, ар "гъутхьэн, гъутхьэпс" псалъэхэрщ. Мы псалъэхэм хэту щытыр "т-хьы-э"р зи лъабжьэу кызырыхьур гурылуэгъуэщ-.

*

ЦIыхур, щылэрэ щылэгъуэ зилэхэм ящхьэщыкIыу телърэ, щылэр зэрыджрэ зэрыужькIэрэу зыужьыгъуэ хьууэ щытым и гушIыуж тет зэрыхьуклэрэу, мышылэм дэхуу щытырщ. Абы щхьэщыкI хьууэ щытыр "Тхьэ" зэрыхьуклэрэй, кьэхьурэ джыуэ щыту хьуами ящхьэщыкI хьууэ щытыр "Тхьэ"рщ. ТIэ, цIыхум дэхуу щыт "цIы"р, цIыхуми щылэу хьуами и гъунапкъэу щытырщ; ар зи гъунапкъэу щымытыр Тхьэраш. Тхьэр хьэм щхьэщыкIырщ; хьэм (цIыху) зэрыщхьэщыкIкIэй, цIыхур зи тетрэ телъу щыт щылэу хьуами щхьэщыкIырщ.

Щылэгъуэ зилэу щытым щхьэщыкI пэлытэу я щхьэщыкI хьууэ щытым языхэз хьурэ, щылэгъуэм нэмыщIыр зи щыбу щыт цIыхум (хьэ) щхьэщыкIыж хьууэ щытыр "Тхьэ" зэрыхьукIэй, "Тхьэ"р щылэгъуэ закъуэкIэ щымылэри, щылэгъуэ закъуэм имытырщ; ар абыи щхьэщыкIрэ, абы щхьэщытырщ. Щылэгъуэ зилэрэ ар кызыгурымылуэу щыт щылэ лъэужьыгъэхэмрэ цIыхум щхьэщыкIрэ, мы псоми кьащхьэщытыж кьэрууэ щытыр, ахэр зыджрэ щызгъэлэу щытраши, ар Тхьэраш.

Зыдэщымылэ лъэныкьуэр зэрихурэ, а щылэ гуэрым дэхуу щытыр кызызэригъэунэхукIэрэу дэтхэнэ зы щылэ гуэрыр зыщыхуу щыт цIыхум езыр, щылэгъуэ зилэу хьуам и гушIылум зэрытэлыкIэрэй, мышылэри зыхурщ; щылэмрэ мышылэм дэхурщ; езыр зы щылэ гуэру, мышылэм дэхурщ; "цIы"м дэхурщ, "цIы"р зыхурщ, "цIы ху"рщ.

ЦIыхур, мышылэу щыт "цIы"м дэхуу зэрыщыткIэрэй, зыхэтрэ зи гушIылум зытет щылэгъуэм и ужьыгъуэр зыхэлърэ зилэрщ. Зыдэхуу щыт "цIы"р езыр зыхэмылэрэ зыхэмытырщи, абы дэхуу щыт закъуэу щылэгъуэ зилэр араши, "цIы"р икIэ нэгъунэ ицIыхуркыым; ар зэрыдэхукIэрэ кыгурылуэр. Арагъэнщ щымылэрэ щымылэжынри кыщIэгурылуэр.

Ауэ, шылэрэ шымылэжри, зы лъэныкыуэкIэй мышылэри кызыгурылуауэ цыт цыхум, и гъашIэм кIэ зэрилэм хуэдэжу, шылэгъуэми кIэ зэрилэр кызыгурылуэу цыт цыхум, хэклъплэ зэримылэрши, мы луэхугъуэу къеклуэклрэ, къемыклуэкIыу илътэу цыт мышылэри гурылуэгъуэ зыхуэхъурэ зыджу цыт зы гуэр зылъытапхъэрщ. ТIэ, мис а илътытапхъэрэ, сытми щхъэщыклрэ сытри зыджу цытыр езым зэрыщхъэщыкIкIэрэ елътэр: Ар Тхъэращ.

Цыхум (хъэ) щхъэщыкIыу цытыр жылэпхъэ зэрыхъури "тхъэ" псалъэращ; цыхум абы гу зэрылътэ лъэхъанэр нэрылътэгъуэу цытщи, "хъэ" фIэщыгъэцIэкIэ зыщырилуэж лъэхъанэрщ. Тхъэ псалъэрэ фIэщыгъэцIэр а лъэхъанэм къэхъуарэ нобэм къэгъуэгурыкIуауэ зы псалъэрщ.

Цыхум щхъэщыкIыу цытыр "тхъэ" псалъэм кылуатэу цыщыткIэй, ар кызыгурылуэрэ зи луэху хъууэ цытыр "хъэ"рщ, цыхурщ. Шылэгъуэ пашэ пэлътэу цыт цыхум сыт кылэжърэ игъэзащIэми, цыхум щхъэщыкIыу цыт Тхъэращ ар зылъытапхъэ хъууэ цытыпхъэр. Ар щыхъукIэй, цыхум сытри зыхуихъэллпхъэ хъур, и гупэр зыхуэгъэзауэ зыхушытын хуей хъууэ цытыр Тхъэращ. Цыхум сыт кылэжърэ хуэцIэкIыу цытми, ар зи фIыгъэр, шылэгъуэр утыку кыизгъэуварэ, езы цыхур шылэ пашэу зызгъэужъауэ цыт Тхъэращ. Аращи, цыхум сыт шыгъуэй Тхъэр имылътытапхъэу цытыфыркъым.

Цыхур, и щIэныгъэрэ и еплъыкIэм кызыэрыгуэкIкIэ, сыт шыгъуэй зэрилътэфрэ гурылуэгъуэ зэрыхуэхъуфым папщIэ, Тхъэм хуэгъэзауэ цытщ. Дэтхэнэ зы фIыщIэ кылэжъми, кызыэрилэжъ щхъэусыгъуэ лъабжъэр, Тхъэ пащхъэкIэ езым зызэрилътэж щIыкIэу цытщ. Шылэгъуэрэ дэтхэнэ зы псэущхъэр зэрыужъыкIэ хъууэ цытым къащхъэщыкIыу цыт цыхур, зы гуэркIэ пэмыплъэу фIыщIэ къэзлэжъыфырщ; ар дыдэу зы гуэркIэ пэмыплъэжу, дэтхэнэ зы псэущхъэрэ цыхум езытыфу цытри цыхурщ. Ауэ, мыхэр зэрищIыфыр кыызхэкIрэ зыхуэкIуэжыр, зэрилътэрэ кызыэрыгурылуэкIэ и фIэщ хъуауэ цыт Тхъэрщ.

Тын зыщIыфрэ, и псэ кызыэргуэкIрэкIэ дэтхэнэ зы гуэрым езытыфу цыт шылэгъуэ зилэрэ псэущхъэу шылэр цыху закъуэрщ. Ар, Тхъэр зылътэрэ абы и гъунэгъуу зызэрилътэжкIэрэу, шылэгъуэ пашэрщ. Ар щыхъукIэй, шылэу хъуам теухуауэ пщэрылътышхуэ зилэрщ. Тхъэр, шылэгъуэ зилэу утыку кырильхъахэм зы гуэркIэ пэмыплъэрщ. Ауэ, цыхури, абы хуэдэ дыдэу шымытми, зыри зэрыфIэмылуэхурэ зы гуэркIэ пэмыплъэу езытыфу цытырщ; цыхур тын зыщIыфырщ.

*

Цыхум Тхъэр зэрилътар, ар шылэми мышылэми зэритепщэущ. Дэтхэнэ зы луэхугъуэм и къэхъукIэ щхъэусыгъуэ хъурэ, а луэхугъуэр утыку кызыэрихъэ щIыкIэри Тхъэ луэхугъуэущ цыхум зэрилътэр. Ар щыхъукIэй, дэтхэнэ зы луэхури Тхъэ луэхуу лътытапхъэщ. Дэтхэнэ зы луэхур кызыэрыхъурэ зэрызэтеувэ щIыкIэри Тхъэ луэхугъуэрэкIэщ. Аращи, бзэр, зы луэхугъуэр кызыэрыхъурэ зэрызэтеувэ щIыкIэр, а луэхум и логиер къэзыгъэлтагъуэу жытIауэ шытащ бзэм дыщытепсэлътыхъым шыгъуэ. Бзэр хъууэ цытыр къэзылуатэрэ, абы и логиеу цытырщ. ТIэ, дэтхэнэ зы луэхури Тхъэ луэхугъуэу лътытапхъэу цытмэ, а луэхур зы тхъэбзэу къэхъуу жылэпхъэщ. НэгъуэщIыу жылэмэ, дэтхэнэ зы луэхум и логиеу цытыр а луэхум и тхъэбзэу цытырщ. ТIэ арамэ, "луэху тхъэбзэ"р, дэтхэнэ зы луэхур зэрыхъун зэрыхуейм хуэдэу зэрзыфIагъэкI щIыкIэрщ; дэтхэнэ зы луэхур зы луэху тхъэбзэрщ; луэху тхъэбзэр, а луэхум и логиерщ, и бзэрщ. Мы луэхури зы луэху тхъэбзэу зэрщыткIэрэу зэфIэзгъэкIри "луэху тхъэбзащIэ"рщ. Луэху тхъэбзащIэр, зы луэхур игъуэкIэ зыгъэзащIэрщ.

Дэтхэнэ зы луэхур зы луэху тхъэбзэу цытщи, ар зэрытхъэбзэу зэфIэзыгъэкIыр луэху тхъэбзащIэрщ. ТIэ, дэтхэнэ зы луэхугъуэр зэрылуэхутхъэбзэу хъэзыру цыткъым. Зы луэхугъуэр зэрыхъуну щIыкIэр къагупщысыр, зэрызэфIэкIыну щIыкIэр ябзыхури утку кыралътхъэр.

Гурылуэгъуэщи, ар зэфIэзыгъэкIынур IуэхутхъэбзащIэхэрщ. Ар щхъэ, ар къэзыгупщысыр е а Iуэху тхъэбзэр зыщIыхуу щытыр, ар зи щIэным хэтыр хэт?

Ар гурылуэгъуэщи, Iуэху тхъэбзэр къызгурылуэу щытыр а Iуэхугъуэ лъэныкъуэмкIэ тхъэбзэр къызгурылуэрщ. Ар тIэ, Тхъэм хуэгъунэгъуу зы цIыхурщ; зи мыхъуми, а Iуэхугъуэм теухуауэ Тхъэм и бзэрэ жиIэр къызгурылуэрщ. Тхъэм хуэгъунэгъурэ лъэщыгъэ зиIэу щыт нэхъыжьырщ ар; а Iуэхугъуэм къызэрыгуэкIкIэ ар, Тхъэм пэгъунэгъуу щытырщ. ТIэ, ар "тхъемадэ"рщ.

"Тхъемадэ" жыхуэтIэр, дэтхэнэ зы Iуэху тхъэбзэ пыухытыкIам и тхъемадэу тлътэу щытмэ, ар а Iуэхур нэхъыфIыжу зыщIэрщ, зезгъакIуэрщ; IуэхутхъэбзащIэхэм игъуэдждэу унафэ хуэзыщIыфырщ. Ар, IуэхутхъэбзащIэхэмрэ Тхъэмрэ язэхуаку дэту щыт пэлътэтрщ; а Iуэхутхъэбзэр IуэхутхъэбзащIэхэм къагурызгъаIуэрщ.

Зы Iуэхутхъэбзэм теухуауэ тхъемадэу щытыр, а Iуэхум теухуауэ цIыхубэмрэ тхъэм я зэхуакум дэтылIэр зи щытылIэ хъурщ. ЦIыхур зыдэщытылIэм щхъэщыт хъурэ, абы щхъэщыкIыу "Тхъэм аддэ" куIэрщ "тхъемадэ" псалъэм къыдгуригъаIуэр. ТIэ, зи пщIэрэ зи лэгапIэр Тхъэм нэгъунэ кIуэрэ нэсу илътэуэ щытырщ, ар зылътэтарэ хэзыха цIыхум дежкIэ "тхъемадэ"р.

"Тхъемадэ" псалъэр, икIи, Тхъэр къызэрытхъэщыт пэлътэр къызылуэрщи, Тхъэр ди ядэ пэлътэ зэрыхъу щIыкIэу зтеуэу зы псалъэрщ. "Адэ" псалъэм къыкIыр аращи, зы жыжьапIэрэ лъэгапIэу зэрыщыткIэрэу (а), зы лъэщыгъэрэ зэгущыгъэу зэхэту (дэ) щытырщ. Мы псалъэм ипэм "тхъэ" псалъэр къыщыпыхъэм щыгъуэ, тIэ, "Тхъэ"м къызэрыгуэкIкIэ щылэ хъууэ щыт зы "адэ"рщ; е, Тхъэр адэ зэрыхъур къызылуэу зы псалъэрщ "тхъемадэ"р. "Тхъэ"м къызэрыгуэкIкIэ "адэ" хъурэ, "Тхъэ"р адэ зэрыхъур къызылуэу зы псалъэрщи, мыпхуэдэу зэкъырыхыпхъэрщ: "Тхъэ-мэ-адэ"

"Тхъемадэ" щыжыпIэм щыгъуэ, ар "пщы" псалъэм зэрелътэгъуэрэ зэрызэщхъэщыкIри гурылуэгъуэ щIын хуейуэ зы упщIэм зыкъегъэлъагъур. ТIэ, мыбдежым "тхъемадэ"р гурылуэгъуэмэ, ар зы Iуэху IэнагIэрэ зы Тхъэ Iуэху пэлътэу щытыр зыцIыхурэ зыщIэрщи; "пщы"ри зы хабзэрэ псэукIэу щытым и шапхъэу зэрыщытрэ, а хабзэм и лъэгапIэкIэ унафэр къызпкъырыкIырщ. Ар щыхъукIэй, мы псэукIэм теухуарэ къызэрыгуэкIкIэ гъэзэщIапхъэу щыт Iуэхутхъэбзэхэр зыцIыхурэ, и IуэхутхъэбзащIэхэм унафэ хуэзыщIыр пщырауэ щытмэ, тIэ, мыбдежым пщыри зы тхъемадэрщ.

Ауэ, "пщы"р зы цIыхубэм и псэукIэу щыт дэтхэнэ зы лъэныкъуэри зыхиубыдэу къэлэн зиIэу щытырщи, ар нобэрэ терминкIэ жылэпхъэмэ, зы *административ* Iуэхуу лътэапхъэщ. "Тхъемадэ"р зы Iуэхутхъэбзэм теухуауэ щытырщи, ар зы Iуэхугъуэ IэнагIэм хуэIуауэ щытырщ. ЦIыхубэм дежкIэ, сыт щыгъуэй хэхауэ щыт пщыр сыт щыгъуэй тхъэмадэпIэри зыхуэфашэрщ, тхъемадэрщ. ТIэ, жылэ хъумэ, пщыр *кроникэу* тхъемадэ хъууэ щытырщ; тхъэмадагъэр *акут* пщы хъуфырщ.

Тхъемадэр дэтхэнэ зы Тхъэ Iуэхугъуэрэ Iуэхухъэбзэм и унафэ зыщIырщи, зыхуэтхъемадэм теухуауэ зэщхъэщокIыр дэтхэнэ зы тхъемадэм къылэжыпхъэр. Зы щIэныгъэрэ фIэшхъуныгъэ пашэри, зы *оркестрым* и *шефрэ майстрори*, зы нысашэр зи пщэрыл нэхъыжьри, зы Iэнэр хабзэм тету къэзыгъэкIуэкI нэхъыжьри тхъемадэщ. Ауэ, псалъэм папщIэ, а оркестым хэту щыт зы пшынауэр а пшынэр нэхъыфI дыдэу зыгъэбзэрабзэу щытрамэ, а пшынэм еуэнкIэ а нэхъ Iэзэу щылэрамэ, ар а пшынэм еуэфхэм я пщыуэ, –а пшынауэхэм я зэгъэпщапхъэу ялэрэ я шапхъэу- лътэапхъэщ.

"Тхъэбзэ" псалъэм бзэм дыщытепсэлъыхъым щыгъуэ и гугъу тщIауэ щытащ. Гурылуэгъуэщи, а псалъэр Iуэхутхъэбзэми хэту щытщ. Ауэ, зы тхыпхъэу щыт тхъэбзэми къыIуатэр Тхъэм и бзэ Iуэхугъуэрщ. А тхыпхъэу щыт тхъэбзэр, зы геометрикэ форму щытщи, абыкIэ дэ гурылуэгъуэ къытхуэхъур зы Тхъэ Iуэхугъуэрщ. А формыр щылэгъуэ лъабжьэ къэзыгъэлъагъуэрэ гурылуэгъуэ зыщIыу зы бзэу зэрыщытым къызэрыгуэкIкIэ, зы тхъэбзэу щытщ. Тхъэбзэр къыщыбгурылуэм щыгъуэ, а

жиІэхэм кыызэрыгуэкІкІэ, Тхьэм езым и зы Іуэхугъуэ лІэужьыгъуэрэ и зы къэру лъэныкъуэри кыбгурыІуапхъэщ.

*

Тхьэ Іуэхугъуэрэ бзэм зыхэту щыт псалъэхэр мащІэкъым адыгэбзэм. Мы псалъэхэм ящыщ "тхьэІуэхуд" псалъэри. Ар дахэу зы цІыхум, нэхьыбэу зы цІыхубзым папщІэ жаІэу зы псалъэрщ. Абы кыкІри, "Тхьэ Іуэху лъэщ" жыхуиІэрщ.

"ТхьэкІумэ"ри мыпхуэдэу зы псалъэрщи, ар макъ зэхэзыху зы Іапкъэлъапкъырщ. Ар зэпкъырыпхыу щытмэ, "Тхьэ"м е"кІу"н Іэмалыгъуэр кыуэзытыпхъэ (мэ) хуэдэу жыІэпхъэнщ абы кыкІыр. Тхьэбзэр кыбгурыІуэн пащІэ, ар зы макъкІэ къэІуу щытмэ, а макъыр зэрызэхэпхыфынур "тхьэкІумэ"рщ.

"ТхьэмыщкІэ" псалъэри тхьэ псалъэм кытехъукІауэ зы Іуэхугъуэу щытщи, апхуэдэу щытым Тхьэм гущІэгъу кыхуищІ! Тхьэм зы цІыхур апхуэдэу имыщІкІэ; ауэ, ар Тхьэм имыщІын щІыкІэ зиІэ хъуарщ.

"Тхьэусыхэн" псалъэр "тхьэ-усы-хы-э-н" хуэдэу зэпкъырыхыпхъэу щытщ. "Тхьэ" псалъэр "усэ" глаголкІэрэ лажьэу утыку кыихъэу зы псалъэрщ ар; ауэ, а усэн Іуэхугъуэр ехыу зэрыщыткІэрэу хэту щытщ а псалъэм. Усэм езыр уэзрэ уэгъу Іуэхугъуэрщ, зыужьыгъуэ Іуэхугъуэрщ; ар езыр, ехын Іуэхугъуэ хъууэ зы гуэркъым. Ар щхьэ, мы псалъэм зэрыхэткІэрэу, усэрэ зыужьыгъуэ Іуэхугъуэу щытыр ехыгъуэрэкІэ лажьэу хэтщи, абы зы фІыгъэрэ зыужьыгъуэ кыкІыркъым. Ар зы усакІуэ ІуэхугъуэфІу щыткъым. Ар, усэр кызырэыхъу щІыкІэу гум кызырэыхъукІрэкІэ къэхъуу зы Іуэхугъуэу щытщ; икІи, усэбзэ пэлытэу щыт щхьэ, ар усэбзэкІэ лъэІуэн Іуэхугъуэрщ.

ЛъэІуэн Іуэхугъуэу тхьэ псалъэм кытехъукІыу зы псалъэй щыІэщ: "ТхьэлъэІу". Ар Тхьэм елъэІун Іуэхугъуэрщ. Тхьэм хуащІыу щыт лъаІуэхэрщ тхьэлъэІу жыхуаІэр.

"Тхьэ" псалъэр зыхэтрэ гурыІуэгъуащэ мыхъуу щыт псалъэхэри щыІэщ. Ахэм ящыщ "тхьэрыкъуэ" псалъэр. Ар зы бзу лІэужьыгъуэм и фІэщыгъэцІэу щытщи, зы фІэщыгъэцІэ лъапІэу зэрыщытращ гурыІуэгъуэ кытхуэхъуу щыт закъуэр.

"ХущІын" псалъэр гурыІуэгъуэу зы псалъэрщ; ар щхьэ, апхуэдэу зы мыхьэнэ зиІэу щыт "тхьэщІын" псалъэр гурыІуэгъуащэу щыткъым. Тхьэ Іуэхугъуэу, зэрыщытын хуейуэ щытыныр "къабзэ" псалъэм кыдгуригъаІуэрщи, мыпхуэдэу и къэбзагъэр игъуэтыжын Іуэхугъуэу гурыІуапхъэ хъуну жыІэхъэнщ "тхьэщІын" псалъэр.

"ФІэгъэжын" псалъэр гурыІуэгъуэ кытхуэхъуу тлътэуэ щытми, абы хуэдэу зы псэ хэхын Іуэхугъуэр кызыІуэу щыт "тхьэлэн" псалъэр гурыІуэгъуэу щыткъым.

«Щ, ЩІ, Ш» ГУПЫМ КЪЫХЭХЪУКІ МАКЪ ЗЭГУЭТХЭР

Щты...

"Щы" макъыр щыІэ хъууэ щытым и лъабжьэ зэрыхъукІэрэу, абы и эффект хъууэ щыт "щ" макъыр "ты" ІэмалыгъуэкІэ шылажьэм шыгъуэ, къэхъуу щыт "щты" макъ зэгуэтыр, зы щыІэкІэм щхьэщыкІын пэлытэ Іуэхугъуэу щытщи, а щыІэкІэр и щыІэкІэу щытрэ, абы икІарэ зы щІыкІэ гуэр зиІэ хъун Іуэхугъуэрщ. Аращи, "щтын" псалъэм иджыр; псалъэм папщІэ, зы ткІуаткІуэр и ткІуэткІуагъэм икІрэ быдагъэ щІыкІэм ихьэн Іуэхугъуэрщ. Псыр мэщтри быдэ мэхъур, ар щхьэ, лы трищІэри лыуэ ялътэркъымы, ар мылщ. Мылыр мэткІужри псы мэхъужыр.

Мыбы хуэдэу зэгушрэ, и щыкIэр зи щыкIэжу, зи щыкIэм тету щыт зы псэушхьэр къзэрикIрэ зыщхьэщыкI пэлытэ хьууэ щытмэ, ари "щтэн" Iуэхугьуэрщ. Ар зи лъабжьэу "къэщтэн, къэгъэщтэн" хуэдэ псалъэхэр мэхуэр. Мыбы хуэдэ "къэщтэн" Iуэхугьуэм ещхьыу жыIэпхьэнщ "хэщтыкIын" псалъэм къыдгуригъаIуэри.

ТIанэ, зы гуэрыр зыдэщытым ихын Iуэхугьуэри, ар зыдэщытыпIэм ихынрауэ "къэщтэн" Iуэхуш.

Щхьы...

"Щ" макъыр "хьы" макъкIэ щызешэм щыгьуэ къэхьу макъ зэгуэтыр "щхьы" макъырщ. Ар "щы" эффектър, лъабжьэ Iэмалыгьуэу щыт "хьы"мкIэ лэжыгьэ зыгьуэту зы Iуэхугьуэрщ. Ар щыхьукIэй, къэхьуу щытыр, зы щыкIэ Iуэхугьуэрщи, ари лъабжьэ лэжьэкIэ зиIэу щытырщ.

Мырагъэнщ "ищхьэрэ" псалъэм къыдгуригъаIуэу щытыр; "и-щхь-э-рэ"у зэпкъырыхыпхьэу щыт псалъэр "ищхьэ"м и пхэнджу щытырщ. Ар зэрыплъагьур (и) "щхьы"уэ щыт (э) зэрыхьукIэрэуш. Ищхьэ лъэныкъуэу зиIэм ищхьэрэ лъэныкъуэй иIэнщ. Мыпхуэдэу ищхьэ мыхьуу щытрэ, абы и пхэндж хьууэ щытыр, икIи зы курыхуй мыхьурщ. ТIэ, ар зы лъабжьэ (хьы) ехыпIэу щытырщи, "щхьэ"р ехухын Iуэхугьуэри "гъэщхьын" Iуэхугьуэрщ. Сэлам ехын папщIэ щхьэр ягъэщхьыр. "Щхьырыб" псалъэри зы къэкIыгьэм и фIэщыгъэцIэрщ.

Щхьу...

"Щ"р щыIэ лъабжьэ эффекту зэрыщыткIэрэу "хьу" макъкIэ щызешэм щыгьуэ, къэхьуу щыт "щхьу" макъ зэгуэтым иджыр, зи щыкIэрэ зи щыкIэр зэхьуэкIынрэ нэгъуэщI зы щыкIэм ихьэн Iуэхугьуэрщ.

Ар, хьуауэ щытыр зэхьуэкIын зэрыхьукIэрэй, хьуам зызэрихьуэкIыр къыгъэлабгьуэу "хьуэ" кIэухкIэ мэлажьэр. Зи щыкIэр зэхьуэкIыу щытыр "щхьуэ"щ. "Щхьуэ"р мыпхуэдэу зэхьуэкIыныгьуэу къызэригъэлабгьуэм къызэрыгуэкIкIэ, мыр зи щыкIэу щыт зы плъыфэр къызыIуэрщ. Ар зи щыкIэрэ зи плъыфэ хьууэ щытрэ, абы "тIэ"р кIэух щыхуэхьум щыгьуэ, къэхьуу щытыр "щхьуантIэ"рщи, ари зы плъыфэцIэрщ. ЗыхьуэкIрэ кIуэуэ щытынырщ гурыIуэгьуэ къытхуищIыр щхьуантIэм; ар зы жыжыагьэрэ куугьуэу зиIэ хьууэ щыт плъыфэрщ. Нэ щхьуэрэ щхьуантIэ зиIэр "нащхьуэ"у къыраIуэр.

"Щхьуэ"р зэхьуэкIыныгьэ къызыIуэу зы псалъэрщи, зы цIыхур зэхьуэкIын Iуэхугьуэрэ, абы и щыкIэрэ и щыкIэм емыщхьыж щыкIэ къыхуэкIуэнри "щхьуэ" Iуэхугьуэрщ. Мыпхуэдэу захьуэкIауэ щытхэм папщIэ "щхьуэ, щхьухь е щхьуэхь" ирахуэ жалэр.

ЗэхьуэкIын Iуэхугьуэу щыт "щхьуэ" псалъэр, тIэ, зы узри зэхьуэкIыфыну щытынщи, зы уз зыхэт Iэпкълэпкъым хуэкIуэрэ хуэфI хьууэ щытыр абы "хушхьуэ" хуэхьурщ. Мыпхуэдэу узыр зэхьуэкIыгьэм изыгъахуэу щыт щхьуэрэ хушхьуэр, зы щхьэпэрщ.

"Щхьуэ"р зи щыкIэрэ зи щыкIэр ззыхьуэкIырщи, ар къызэрысэбэпри зэхьуэкIыныгьэкIэрщ. Ар узыншэм уз къыхуэзыхьэрэ, уз зиIэр зыгъэхьужырщ. "Щхьуэ"р зы щхьэпэу щытмэ, хушхьуэрщ; ар зыхуэмыхушхьуэр зы"гъэщхьуэ"рщ.

Щхьэ...

"Щы" эффектър "хьэ" макъ е псалъэкIэ щылажьэм щыгьуэ, къэхьур "щхьэ" макъ зэгуэтырщи, ар "хьэ"м (цIыху) и зы Iэпкълэпкъ фIэщыгъэцIэу щытырщ. "Щ"ыр "хьэ"м ипэ къыщыпыувэкIэ, "щы" эффектър "хьэ" глаголкIэ лажьэ мэхьур. Ар щыхьукIэй, щыIэгьуэ лъабжьэ хьууэ щыт "щы" эффектър

(ш), зы псалъэу шыт "хьэ"р кIэух зэрыхуэхъукIэрэу утыку кыхьэр "щхьэ"рщ. Дэтхэнэ зы шыIэгъуэр кызырыхъуфым и эффектър (щ) "хьэ" IэмалыгъуэкIэ шылажьэм шыгъуэ, кьэхъуу шыт "щхьэ"р, зы Iэмалыгъуэшхуэ зиIэу зы псалъэрщ.

Мы Iэмалыгъуэр, япэрауэ, езым теухуауэ елытэр цIыхум; япэрауэ езым и щхьэр зэрилъытарагъэнщи, "щ"р "хьэ"кIэ лажьэу утыку кьохьэр "щхьэ"р. Ар щыхъукIэй, шыIэгъуэ лъабжьэу шытыр цIыхум езым и цIэкIэ зэригъэлажьэрэкIэ, шыIэгъуэр езым кыипщытапхъэу зельытэр. ШыIэгъуэу шытыр цIыхум езым кызырыгурыIуэр утыку кыырилъхьэу жыIэпхъэщ, "щхьэ" фIэщыгъэцIэр зэрызэтеувэ щIыкIэм ущыгъуазэу шытмэ. Хьэм езыми зы шыIэгъуэ зэриIэрэкIэу, абы и кьежъапIэрэ и шыIэгъуэ хъууэ шытыр "щхьэ" псалъэм иджыфу шытырщ. TIэ, цIыхум езыр кызырыхъурэ зэрыщыIэр зэрилъытэри и "щхьэ"ращи, езым и щхьэм елытауэй, нэгъуэщI шыIэгъуэ зиIэхэри елытэр, кьепщытэр.

"Щхьэ" псалъэр зэрызэтеувэ щIыкIэри "тхьэ" псалъэр утыку кызырихьэ щIыкIэм хуэдэщ. Зыр "щы"рэ шыIэгъуэ лъабжьэу шытым теухуаш; адреър (тхьэ), шыIэгъуэм щхьэщыкIым теухуаш. "Щхьэ"ри "тхьэ"ри зэрылажьэр "хьэ"кIэрэщи, ахэр зи Iуэхугъуэрэ кызыгурыIуапхъэу шытыр "хьэ"ращ, цIыхуращ. "Щхьэ"р, шыIэгъуэ зиIэрэ цIыхум и цIэкIэ (хьэ) лажьэу шытши, шыIэгъуэр цIыхум кызырипщытэфыр аращ; цIыхум езыри зы шыIэ гуэру шыIэгъуэм шыщу зэрыщытым папщIэ, "щы" Iуэхугъуэр "хьэ"м и Iуэхугъуэу шытщ.

ЦIыхум езыр шыIэгъуэ зиIэрэ ужьу шытырщи, "цIы"м дэхуу шытырщ; ар, мышыIэрэ шыIэгъуэ щIыбу шытыр зыхурщ; ар абы ("цIы"м) хэмытрэ зэрыщымыщым папщIэ, ар ("цIы"р) кьэпщытапхъэу шымытырщ, ауэ, цIыхур абы ("цIы"м) зэрыдэхукIэрэй ар кызыгурыIуэрщ. ЦIыхур, езым и шыIэгъуэрэ и шыIэкIэу шытым кызырыщхьэщытрэ (тхьэ) зэрыдэхукIэрэу (цIы) зы гуэрхэр кызырыщхьэщыкIыр кызыгурыIуэрщи, езыр илытэу шытми, икIэ нэгъунэ кызырымгурIуэнрэ кызыримыпщытэфынур зыщIыхурщ. Кышхьэщыту шытрэ, шыIэгъуэр зэрыужьым и щхьэусыгъуэу илытэм нэмыщI, зыхэмытрэ зыдэхуу шыту шымыIэгъуэр елытэри, ар шыIэгъуэ щIыб зэрыхъукIэрэу мышыIэу зылытэрщ. МышыIэу илытэу шытыр и "щхьэ" Iуэхугъуэрэ хузэфIэкIын Iуэхугъуэу зэрыщымытыр кызыгурыIуэрщи, мыхэри езым кызырыгурыIуэ щIыкIэр езым хуэIуауэ зэрыщытри хэтыжу, "Тхьэ" Iуэхугъуэу елытэр. Езыр шыIэгъуэм хэту шыт цIыхум дежкIэ, шыIэгъуэ лъабжьэу шыт "щы" Iэмалыгъуэм кыхуигъэцIар "щхьэ"рщи, TIэ, езым щхьэщыкIэрэ зыхунэмысыр "Тхьэ" Iуэхуш. Аращ, "щхьэ" псалъэмрэ "тхьэ" псалъэр кызырыхъу щхьэусыгъуэрэ зэрызэщхьэщыкIыр.

TIэ, ди Iуэхуу шыт "щхьэ"м теухуауэ мыхэр жыIэпхъэнщ: «"Щхьэ"р хьэ IэмалыгъуэрэкIэ лажьэу зы псалъэрщ; шыIэгъуэ лъабжьэ хъууэ шытыр "щы" зэрыхъурэ, ар "хьэ"кIэ шылажьэм шыгъуэ, шыIэгъуэ Iуэхугъуэм теухуарэ хьэм хуэIуауэ зы псалъэщ "щхьэ"р. "Щы"р зы шыIэгъуэ лъабжьэ зэрыхъукIэрэу "щхьэ"р зы кьежъапIэрщ; хьэ ухуакIуэм иухуэхэр кызыхэкIыпхьэрэ кыздежъапIэ хъунур а "щхьэ"ращ. "Щхьэ" псалъэр кызытехъукIарэ, нэхъапэу зыхуэIуауэ шытыр "хьэ"ращи, шыIэгъуэрэ дэтхэнэ зы шыIэ гуэрыр и лъабжьэкIэ цIыхум (хьэ) кьэзырыгурыIуэну Iэпкыльэпкыу иIэр аращ».

*

НытIэ, "щхьэ"р зы кьежъапIэрщи, сытми и кьежъапIэ хъууэ кьэсэбэпу зы псалъэ мэхъур ар. Сытми и кьежъапIэр "щхьэ" зэрыхъукIэй, ар кьэхъуу шытым и лъабжьэм щIэтрэ щIэлъ хъурщ. Ар, дэтхэнэ зы гуэрыр кызырыхъуам илъабжьэрэ и кьежъапIэ зэрыхъукIэрэй, сытри зытеужьыхьырщ. Ар сытми и "щхьэусыгъуэ" хъурщ.

Дэтхэнэ зы гуэрыр кызырыхуа щыкIэм и щхьэусыгъуэу зэрыщыткIэрэй, зы Iуэхугъуэм щIэупщIапхьэрэ зы упщIэуи зыкыгъэлыагъуэфыр "щхьэ" псалъэм: "сыт щхьэ?".

Дэтхэнэ зы гуэрыр кызырыхуэм и щхьэусыгъуэрэ и кьежъапIэ зэрыхуыкIэрэй, "щхьэ" упщIэм пэджэжри "щхьэ" мэхуфыр: "абы щхьэ!". Ар зы Iуэхугъуэ лъабжъэ зэрыхуыкIэрэу, сытри кьэгъэунэхун папщIэ упщIэу мэувыфыр; абы пэджэжи мэхуфыр.

Зы щхьэусыгъуэр кьэгъэлыагъуэныр "щхьэ" псалъэмкIэ зэрыгъэзашIэм хуэдэжу, абы щхьэщыкIарэ нэгъуэщI зы кьежъапIэрэ щхьэусыгъуэ кьэгъэлыагъуэныр кызыIуапхьэ хуыфу щытыр "щхьэ" псалъэрщ: "ар щхьэ".

Дэтхэнэ зы гуэрым зы кьежъапIэ зэриIэкIэрэу "щхьэ" иIэщ; икIи, кызырежъэрэ зы Iуэху тхьэбзэ утыку кызызыхуэкIэй, а Iуэхугъуэм и щхьэусыгъуэ хууэ щытыр "щхьэ"рщ. Зы Iуэхугъуэр зэрылажъэ лъабжъэри, зызыхуыкI щхьэусыгъуэу и щхьэм кыырикIуэри зы "щхьэ" Iуэхугъуэрщ. Ар дэтхэнэ зы гуэрым ипэ хуыпхьэу щытырщ, ар сытми и "щхьэпэ"р кызыхуыкIэрщ.

*

Щхьэр, псэущхьэхэм я зы Iэпкыльэпкы фIэщыгъэцIэу щытырщи, абы илэ "щхьэкуцI"ращ а псэущхьэм и лэжыгъэрэ и Iэмалыгъуэр щыджыр. Цыху щхьэкуцIыр, псэущхьэ псоми кыыщхьэщыкIыу лэжыфу щытщ; икIи зэржаIэрщи, ар псэущхьэ щхьэкуцI псом елытауэ нэхъ хьэлъэрэ нэхъ гъэщIэгъуэну зы щхьэкуцIырщ. Цыху щхьэкуцIыр мыувыIэу лэжъэрэ Iуэхугъуэ гуэрхэр утыку кызылхьэу, Iуэху тхьэбзэхэр зыгъэуэрэ зэрызэфIэкIыну щыкIэхэри зыгъэзашIэу зы Iэпкыльэпкыырщ. Ар лэжыэкIуэхуэрщ, икIи шхакIуэрщ; абы игъэсу щытыр мащIэкъым. Зы цыхум хуэныкыуэрэ игъэсу щыт энергием %35 хуэдызыр, зы имыщIэу щытми зыгъэсыр щхьэкуцIырщ.

ЩхьэкуцIыр лэжыакIуэу щхьэм и куцIырщи, ар лэжыакIуэмэ, щхьэр лэжъэу ялытэр. Зи щхьэр игъуэкIэ мылажъэу ялытэхэм папщIэ хужалэу щыт псалъэхэри "щхьэ" псалъэм кызызыхуыкIэкIэ кьохур: "Щхьэдыкы, щхьэкIуртIэ, щхьэ Iув...".

"Щхьэ"р лэжыакIуэрэ, зыфIэту щытым и Iуэху убзыхуныр зэфIэзыгъэкIыу зэрыщытым кызызыхуыкIэкIэ, Iуэхугъуэхэм теухуа псалъэ гуэрхэр "щхьэ" псалъэр лъабжъэ зэрыхуыкIэрэу кьохур. Зи щхьэр игъэлэжъэн зыфIэмыфIрэ хуэмыхуу щытыр щхьэхырщи, а Iуэхугъуэр "щхьэхын"ырщ; зы Iуэхур зэфIэгъэкIын пащIэ ерышу щытыныр "щхьэкIуэ" щынырщ. Дэтхэнэ зы Iухуэгъуэр игъэзэщIэн папщIэ, зи щхьэр абы фIэнауэ щытыр, а Iуэхугъуэр зи щхьэ изылхьэуэ щытырщи, абы щхьэкIуэ ищIащ.

"Щхьэ" Iэпкыльэпкы фIэщыгъэцIэр зи лъабжыэкIэрэу "щхьэц, щхьэфэ, щхьэшэ, щхьэщыгу, щхьэ кыуи; щхьэнтэ, щхьэтепхьуэ, щхьэтепIэ..." хуэдэ псалъэхэр кьохур

"Щхьэ"р дэтхэнэ зы гуэрым и кьежъапIэрэ и тету щытырщи, дэтхэнэ зы гуэрым и тетрэ и кьежъапIэ лъэныкыуэу ялытэрэ ягъэлыагъуэу кыыралуэр "ищхьэ"рщ. Ар дэтхэнэ зы Iуэхугъуэми и кьежъапIэрщ; кIэ зыгъуэтым зы кьежъапIэй иIэщи, ар "щхьэ"ращ, ищхьэрщ.

Зы кьэкIыгъэм ищхьэ лъэныкыуэрэ, кызыхэмыжыжу тету щытыр, "щхьэмыж"щ.

Дэтхэнэ зы гуэрым "ищхьэ" хууэ щыт зы лъэныкыуэ зэриIэм кызызыхуыкIэкIэ, "щхьэ" псалъэр лъабжъэ зэрыхуэрэ префиксу кызызыхуыкIэкIэрэу, нэгъуэщI псалъэхэр кьохур: «Щхьэщыхьэн, щхьэщыкIын, щхьэдэкIын, щхьэпырыкIын...».

"Щхьэ"р, зы Iэпкыльэпкыу щытщ; кьежъапIэрэ тету щыт лъэныкыуэ зэрыхуыкIэрэй, дэтхэнэ зы гуэррэ зы Iуэхугъуэм щхьэ иIэщи, дэтхэнэ зы гуэрым ищхьэ хууэ зы лъэныкыуэ щыIэщ; икIи, ар кьежъапIэрэ лъабжъэу зэрыщыткIэрэй, сытми и щхьэусыгъуэрэ сытми и щхьэпэу щытырщи, тIэ,

дэтхэнэ зы гуэрыр "щхьэ" псалъэмкIэ лъытапхьэрэ кyiIуапхьэ хьунщ. Зы псэ зыIутрэ щхьэ зыфIэтыр кыизэраIуэри, "псэ"р "щхьэ"рэкIэ лажьэу зы псалъэу щытщи, ар "псэущхьэ"рщ. ЦIыхури зы псэущхьэу щытщи, дэтхэнэ зы нэрыбгэр езырыжу кыизэраIуэр "щхьэж" псалъэу зэрыщытри гурыIуэгъуэнщ.

Дэтхэнэ зы псэущхьэм теухуауI жыIэпхьэуэ щытщ, ауэ, цIыхум нэхъ хуэIуауэ жыIэпхьэщ "щхьэгъусэ" псалъэри, ари кыизэрыхьу щIыкIэр "щхьэ" псалъэрэкIэщ. "Щхьэ"р, зы псэущхьэр щхьэжу зэралъытэрэ, дэтхэнэ зы Iуэхугъуэм и щхьэусыгъуэрэ и щхьэпэу щытри зэрилъытэфкIэрэу, мыпхуэдэ щIыкIэу щыт "щхьэ" IуэхугъуэкIэ гъусэ хьуфынырщ "щхьэгъусэ"р.

Араши, "щхьэ" псалъэ закъуэм езыр, зы псэущхьэ псор щхьэжу зэралъытэ псалъэрщ. Зы гуэрыр нэгъуэщI гуэрым хуэдэу зэрыщытыр лъытэнрэ пщытэн Iуэхугъуэри, ай тIум я "щхьэ" Iуэхугъуэу щытщ. Зэбгъапщэр зыхуебгъапщэм ехьэлIауэ зэреплъытэрэ зэрызэхуэдэр я "щхьэ"м кыизэрыгуэкIэрщи, ар "егъэщхьын"ырщ. "Егъэщхьын"ыр, зы "щхьэ"р зэбгъапщэм хуэкIуэрэ (е) абы и "щхьэ"м ехьэлIауэ (щхьэ-ы) "гъэ"нырщ.

-Мыбдежым "щхьэ" псалъэр зехьэлIэныгъэрэкIэ "щхьы (щхьэ-ы)" мэхьур; "щхьэ" псалъэм мыбы нэмыщI зэхьуэкIыу щапхьэI иIэкъым. -"Ебгъэщхьащ (е-б-гъэ-щхьэ-а-щ)" хуэдэ псалъэхэм и къэхьукIэри мы щапхьэ къэтхьам хуэдэу къэхьурщ. "Щхьэ" псалъэри, "хьэ" Iуэхугъуэ зэрыхьукIэрэу, зэмыхьуэкIыу щыт псалъэхэм ящыщ; ар кыизэрыхьурэ зэрылажьэр "хьэ (цIыху)" псалъэрщи, "хьэ, тхьэ" псалъэхэм хуэдэу, кыизэрыхьум хуэдэжу щыIэрэ зихьумэжу зы псалъэу жыIэпхьэщ.

Щхьэж хьууэ щыт зы гуэрыр, зэрыщхьэжкIэрэй нэгъуэщI щыIэ гуэрхэми къазэрыщхьэщыкIыри, "щхьэ"уэ хууэ щытырщ, щхьэ зызхуэхьужырщ; мы жыIэкIэхэмкIэ кyiIуапхьэр "щхьэхуэ" псалъэрщ. "Щхьэхуэ" псалъэм кыикIыр, нэгъуэщI гуэрхэм зэрелъытарэкIэ зи щхьэ хуэкIуэжырщ, щхьэжу щытырщ, щхьэжу къахэщхьэхукIырщ; ар, щыIэ гуэрхэм елъытауэ зы нэгъуэщIыгъуэу щытырщ; ахэм хуэмыдэрэ яхэмыгъуащэрщ.

*

"Щхьэ" псалъэр зы нэрыбгэр щхьэжу зылъытэрэ, дэтхэнэ зы Iуэхугъум и лъабжьэ зэрыхьукIэрэу, сытми и щхьэусыгъуэ щIыкIэу зыкыизэригъэлабгъуэри хэтыжу, иджу хьуар зыхэлърэ кыизэщIиубыдэу зы псалъэ хэтщ адыгэбзэм. Ар щыхьукIэй, а псалъэр псэущхьэ псом хуэмыIуарэ, цIыху закъуэм хуэIуауэ зы псалъэу щытынщ. Ар "щхьэхуит" псалъэрщ.

"Щхьэхуит" псалъэр, "щхьэ" "ху"пIэм "ит"ынырщ. "Щхьэ" псалъэм хэтрэ, абы игъэзащIэу щыт мыхьэнэ псори зыхурэ зезгъакIуэу зы щIыкIэрэ щытыпIэ зиIэнырщ; а щыIэпIэрэ щыIэкIэм итынырщ "щхьэхуит" псалъэм кyiIуатэр. Ар, "щхьэ" псалъэм зыхиубыдэу хьуар хуфынырщ, ухуэнырщ, зэфIэгъэкIыпIэ итынырщ; "щхьэ"р езырыж зэрыхьукIэрэй, зи щхьэ зыхуэжыфынырщ.

Ар щхьэж хьунрэ, зы "щхьэхуэ" Iуэхугъуэу зызгъэлыгъуэфу зы лъэщыгъэрэ зэгущыгъэкIэ щыIэ хьунырщ. Ар, дэтхэнэ зы Iуэхугъуэр хуиту ухуэнрэ, щхьэж хьунми, зи щхьэр зыхуэжынми и лъабжьэу щытырщ; мыхэр кыизхэкIыпхьэу иту зы щIыкIэу щытырщ ар. Дэтхэнэ зы щIыкIэрэ, щыIэкIэ хьууэ щытри кыизхэкIыр; зы нэрыбгэр езым зезгъэлыгъэтжрэ, зы нэрыбгэм и зыужьыкIэм и щхьэусыгъуэж хьууэ щытри кыизхэкIыр а зы псалъэращ. "Щхьэхуит" псалъэр, тепсэлъыхьыныр кIэ зымгъуэтыпхьэу зы псалъэрщ. Ар, "щхьэ" псалъэм зэхиубыдэу хьуар зыхэлъу щытым хуэкIуэу ит хьунырщ; а щхьэ псалъэм игъэзащIэу щытхэм ху-итынырщ.

Шхы...

"Шы-шэ" макърэ зы гуэрым кыыхэхьукI гъэш пэлъытэ хьум и эфетку щыт "ш" макъыр "хы" кIэукIэ щызешэкIэ, зыдэкIуэу щытынур ехын Iуэхугъуэрщи, ар зы гъэшрэ шхыныгъуэр егъэхын

Іуэхугъуэ зыджырщ. "Шхын" псалъэр мы Іуэхугъуэращ; мыр зи лъабжьэу "шхыныгъуэ, шхэн, шхалъэ, шхалІэ, шхэгъуэ..." хуэдэ псалъэхэр мэхуэр.

Шхын Іуэхугъуэр, зы шхыныгъуэр шхалъэм егъэхынрэ, абы ухыпІэ кыыхуэгъэкІуэн Іуэхугъуэ зэрыхъукІэрэу, губжьу щытын пэлытэр "зышхыхыжын"ырщ. Губжьарэ, зи губжьыр зехъэлІауэ щытыр ишхынрэ игъэкІуэдын пэлытэу, псалъэ гуащІэхэр жыІэныр "щхыдэн" псалъэу кыызэтоувэр.

Шху...

"Шху"р, зы шэрэ гъэшущыт (ш) шхыныгъуэ хужъу (ху) зэрыщытрагъэнщ, а гъэшхэкІым и фІэщыгъэцІэу щІыхуагъэфэщар. А псалъэр кыызэрыхъу щІыкІэм мыпхуэдэу еджапхъэщ: "Шы"р зы гуэрым кыыхэхъукІырщи, абы и эффекту щыт "ш"ыр "ху" ІэмалыгъуэрэкІэ кІуэуэ щыт щыхъум щыгъуэ къэхъуу щытырщ "шху"р.

"Шху"уэ щыт гъэшхэкІыр шэм кыыхащІыкІыу щытщ. Ауэ, а макъитІыр щызэгухъэм щыгъуэ къэхъуу щыт Іуэхугъуэр, гурыІуэгъуэнщи, гъэшхэкІым хуэІауэ зы Іуэхугъуэу къанэркъым. ИкІи, а макъ зэгуетым (ху) зы "э" кІэух кыпыхъэрэ (хуэ), ари зы псалъэм и кІэух хъууэ щытмэ, кІэух зыхуэхъуу щыт псалъэм кыигъэхъуу щытыр (ш) а псалъэм хыхъэжу зы Іуэхугъуэрщ къэхъур. -Дигу къэдгъэкІыжмэ, "хуэ" кІэухым игъэзащІэу жыхуэтІа Іуэхугъуэр, "ху" Іуэхугъуэм хуэмыдэу, зи кІэухым хыхъэжу зы Іуэхугъуэрт-. Ар щыхъукІэй, зи гугъу тцІыуэ щыт "шху"м "э" кІэух кыщыпыхъэкІэ къэхъуу щыт "шхуэ"р зы псалъэм и кІэух щыхуэхъум щыгъуэ, а псалъэм кыигъэщІыу щыт эффектыр (ш) езым хыхъэжу зы Іуэхугъуэрщ (хуэ) къэхъури, апщыгъуэм а псалъэр хохъуэр, ин мэхъур. Мыпхуэдэ ІуэхугъуэрэкІэ къэхъуу щытщ "инышхуэ, Іуэхушхуэ, лЫшхуэ, мывэшхуэ, жыгышхуэ" хуэдэ псалъэхэр.

Ауэ, "шын-шэн" Іуэхугъуэми дызэрытепсэлъыхъам хуэдэщи, "гъэкІуэн, гъэкІуэтэн" мыхъэнэхэри кыызхэкІрэ зыджыфущытырщ "шхуэ" Іэмалыгъуэр. Ар щыхъукІэй, "шхуэ" псалъэр икІи, зы псэущхъэр зыгъакІуэрэ зышэ Іуэхугъуэм щхъэпэ хуэхъуу зы гуэру щытынщ. Апхуэдэу къэхъуу щыт зы мыхъэнэр икІи, зы Іэмэпсымэ хъунщи, "шэн" Іуэхугъуэм папщІэ къагъэсэбэпу щытыр "шхуэ"рщ. "Шхуэ"м пыщІар "шхуэмылакІэ"рщ. "Шхуэ" псалъэм иджыр, шэн Іуэхугъуэр зыхуэІуам зыхуэзыгъэзащІэ зэрыхъукІэрэй, икІи, лъакъуэм и зы лъэныкъуэрэ, кІуэнрэ шэн Іуэхугъуэм хуэщхъэпэрэ хуэфІыу зы Іэпкълъэпкъ хъунщ; ар икІи, "шхуэл" жыхуаІэрщ.

"Щхуэ, щхуэл" псалъэхэр икІи "шэ кыызщІэкІрэ зыхуэф" зэрыхъуфынури гурыІуэгъуэнщи, тІэ, псэущхъэ быдзым хуэщІа лыри кыыриІуапхъуэ псалъэхэрщ.

ТІэ гурыІуэгъуэщи, "шху"р зы гъэшхэкІрэ шэ Іуэхугъуэхэр гурыІуэгъуэ зыщІыфыну зы псалъэрщ. ИкІи, зы гуэрым кыыхэхъукІрэ (ш) кыызхэхъукІам хыхъэжу (хуэ) зы Іуэхугъуэр зыджущыт "шхуэ"р, зы псалъэм кІэух хуэхъуу щытмэ, а псалъэм кыикІ мыхъэнэр ин дыдэ зыщІыфынуырщ (цІыхушхуэ, Іуэхушхуэ, былыммышхуэ).

"Шхуэ"р икІи, зы гъэкІуэтэнрэ шэн Іуэхугъуэр (ш) зыхуэІуам хуигъэзащІэу (хуэ) зы псалъэу щытыфырщи, а ІуэхугъуэхэмкІэ къэсэбэпу щыт Іэпкълъэпкърэ Іэмэпсымэм я фІэщыгъэцІэу къосэбэпыфыр (шхуэмылакІэ).

«ЛЪЫ» МАКЪЫМ КЪЫХЪУКІ МАКЪ ЗЭГУЭТЫР

Лъху...

"Лъы"рэ лъэр кыызтехъукІыу щыт макъ эффектыр "ху" макъкІэ щылажъэм щыгъуэ, къэхъуу щыт "лъху" макъ зэгуетым иджыр, "лъы е лъэ хун е ухуэн" Іуэхугъуэ пэлытэрщ. А макъ зэгуетым зы "лъэ"

утыку кыгъэхъэн Іуэхурщ иджыр; нэгъуэщІ иджыркъым. А Іуэхугъуэр, зы лъэр и лъым кыыхэзыгъэхъукІрэ, ар и лъымкІэ зэфІэзгъэувэу, и кІуэцІым щипІа нэужы, зыхихурэ зы лъэ псоуэ дунейм кытезыгъэхъэрэ кытезыхуэу щыт анэхэм ялэжыгъэ Іуэхугъуэрщ. А Іуэхугъуэр зи лъабжэкІэрэу псалъэхэр кьохъур: «Лъхуэн, кьэлъхун, бзылхугъэ, хулхугъэ, дэлъху, мылхукъуэ, щылху...».

«ФЫ» МАКЪЫМ КЫХЭХЪУКІ МАКЪ ЗЭГУЭТЫР

Фты...

"ХэцІэфтын, щІэцІэфтын, кыфтын" хуэдэ псалъэхэм хэтрэ макъ зэгуэту щыт "фты"м тепсэлыхъын Іуэхур еджакІуэхэм унэ лэжыгъэу кьахуренэ.

KAFDAV İKTİSADİ İŞLETMESİ YAYINLARI

1. **Kafkas Diasporası Saha Araştırmaları İçin Teknikler ve Öneriler.**
Yrd. Doç. Dr. Erol YILDIR
2. **Çerkeslerin Kökeni 1. Kitap.** Aytek NAMİTOK – Çev: A. ÇEVİKER
3. **İnsan Hakları Belgeleri.**
Ankara Kafkas Derneği İnsan Hakları ve Dış İlişkiler Komisyonu
4. **Oset Nart Destanları.**
Prof. Dr. Georges DUMEZİL – Türkçesi: A. ÇEVİKER
5. **Çerkes Özdenleri.** Ahmed MİTHAD
6. **Türkçe/Adıgece Sözlük.** Abaze İbrahim ALHAS
7. **Yuvarlanan Taşlar.** Mustafa AVDAŞ
8. **Asker Hadağatle'ye 80. Yaş Armağanı**

- Nalbiy ÇUVUÇ – Tose ÇUVUÇ Çev: İbrahim ÇETAO
9. **1. Dünya Savaşında Kuzey Kafkasyalılar.** Çev: A. BERZEG
10. **Muhacirin Hicrandır Ömrünün Yarısı.**
Temirbolat KUBAT – Düzenleme: Aytek KUBAT
11. **“Ada” Medeniyeti Çerkesya.**
B. S. AGRBA – Ç. H. HOTKO
Çev: BİTOK Beslan – ABAZE İbrahim ALHAS
12. **Narıçko’nun Atı.** Özdemir ATALAN
13. **Çerkes Nart Öyküleri. Hedefini Kendi Bulan Nart Tlepş’in Oku.** Asker HADAĞATLE
14. **АДЫГЭБЗЭ (МАКЪЫБЗЭ) -ADIGECE (SES DİLİ)-.** БЕР ХЫКМЭТ

YAYIN SIRASI BEKLEYEN KİTAPLARIMIZ

1. **Arkeoloji. Çerkeslerin eski Altın Çağları.** Doç. Dr. Lopaçe Nurbiy.
2. **Arkeoloji Katoloğu. En Eski Hitit Kenti Hatips ve Hatti Alfabesi.**
Doç. Dr. Lopaçe Nurbiy
3. **M. Fetgeri Şoenü’nün Tüm Eserleri bir arada.** M. Fetgeri Şoenü.
4. **İngiliz subayı P. Cameron’un Kafkasya anılarından alıntılar.**
M. Fetgeri Şoenü.
5. **Anadolu’da (Uzunyayla) Mülkiyet İşaretleri (Damgalar).**
L. Kasswig. (A. Doğan)
6. **Osmanlı Arşivinden Uzunyayla-Aziziye Belgeleri.** Bekir Koç
7. **Çerkesya’da Sosyal Yaşam ve Adetler.** J. Baj (Z. Zihni)
8. **Çerkeslerin Kökeni II.** Prof. A. Namitok (A. Çeviker)
9. **Kalbim Oradaydı. Düzce Yöresinden Derlemeler** (A. H. Hızal)
10. **Adıge Nart Söylenceleri.** Anonim (S. Berzeg)